

G. H. H. H.
M. T. CICERONIS

ORATIONES

QUÆDAM SELECTÆ,

CUM

INTERPRETATIONE & NOTIS

QUAS IN USUM

SERENISSIMI DELPHINI

EDIDIT

P. CAROLUS MEROUILLE S. J.

QUIBUS PRÆFIGITUR

VITA CICERONIS

PER ANNOS CONSULARES DIGESTA.

HIS ADJICIUNTUR IN TRES ORATIONES

NOTÆ QUÆDAM NON INUTILES EX ASCONIO,
P. MANUTIO, &c. DECERPTÆ. UNA CUM VA-
RIANTIBUS ALIQUOT PER SINGULAS
ORATIONES LECTIONIBUS.

HUIC EDITIONI ACCESSERUNT DIALOGI
DE SENECTUTE & DE AMICITIA.

EDITIO DECIMA, EMENDATIO.

DUBLINII:

IMPENSIS P. WOGAN, OLD-BRIDGE.

1795.

M. T. C. R. O. N. I. S.

OTONES

QUEDAM SELLITA

THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

LECTOREM.

CUM Ciceronis ORATIONES universæ in Serenissimi Delphini usum illustratæ, non nisi ingenti pecuniâ comparandæ fuerint; non ingratum fortassis videatur, frugi Lector, selectas quasdam, easque præclaras, in usus etiam tuos, leviori impensâ accommodasse. Quid præter cæteros, Gallicus hic Interpres præstiterit, scire si velis, pro me respondeant Montauserii Dux, Episcopus Condomienfis, atque Huetius, Operis hujus fautores adjutoresque eximii. Hoc proculdubio egregie præstitit; quod, cum plerique aut variis Lectionibus, non raro ineptis, quandoque etiam confictis; aut perexiguâ, iisque sæpè frivolis, Logicorum Rhetorumque topicis atque tropis laboriosissime insuadaverint; Gallicus hic Asconium Pedianum, Paulum Manutium, aliosque melioris notæ Interpretes secutus, utilissima, ut plurimum, rerum ipsarum verborumque Ex-

AD LECTOREM.

positione, Lectoribus prodesse maluit [plus tamen profuturus, si ab istis Interpretibus doctioribus rarius discessisset.] Quid autem a nobis præstitum fuerit paucis accipe. Habes imprimis, Lector, Librum hunc nostrum, licet non emendatissimum, Parisiensi tamen longe emendatiorem. Habes etiam Divinationem, C. Rabirium, Murænam, Cœlium, atque Pisōnem, Orationes admodum jucundas, & semper & multum laudatas, quæ tamen nunquam antehac inter selectas positæ fuerant. Cæterum, cum in Divinatione, Pisone, atque Milone pulcherrima multa, quædam autem paulo difficiliora occurrant, in iisque explicandis felicissime elaboraverit Asconius, Interpretum omnium antiquissimus longe, clarissimusque; non incon-sultum fore putavimus ex eodem potissimum Asconio Notas quasdam perbreves in loca illa obscuriora adjunxisse, de quibus a Gallico Interprete aut nihil prorsus est dictum, aut saltem vix satis dilucide. Denique Milonis Argumentum Asconianum, cum plurima contineat, quæ alibi frustra quæsieris, non minus tamen ad universam eorum temporum Historiam, quam ad Orationem istam illustrandam necessaria, integrum hic, prælongum licet, apponendum curavimus. Nihil restat, Lector, nisi forte Analysin Parisiensem tibi deesse conquestus fueris: Nos quidem summa rerum Capita perstrinxisse contenti, Analysin ipsam consulto omisimus, cum multo longior esset quam instituti nostri Ratio ferebat.

Huic

AD LECTOREM.

Huic denique alteri Editioni, quorundam amicorum rogatu, Dialogos de Senectute & de Amicitia, in usum Scholarum adjecimus; in quibus Editionem Cl. Grævii secuti sumus. Notas omnes, ne moles libri nimium cresceret, prorsus omisimus: jucunda enim eorum Dialogorum utilitas eos, absque ope aliena, studiosæ Juventuti facillimos intellectu præstabit.

De

These are the names of the persons who have been

examined by the Court of the University of Cambridge

and have been found to be worthy of the degree of

Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

degree of Master of Arts, and have been admitted to the

De Novissima hac Editione.

MONENDUS, es, Amice Lector, nos hallucinationes quasdam manifestiores, quæ in notis occurrebant, ne studiosæ juventuti (cui aliorum Commentarios intuendi copia forsan non datur) amplius fraudi essent, levi interdum verborum immutatione è medio sustulisse; alias fortasse minoris momenti sublaturus, nisi verendum esset, ne in opere alieno nimium curiosi aut invidi forte videremur.

Variantium etiam Lectionum Specimen è Commentariis Cl. Gravii prolixioribus, & Editione Victoriana Roberti Stephani, ut & editione Caroli Stephani (quæ plurimas Hieronymi Ferrarii è Cod. Colotiano emendationes in se recepit) adjunximus; ut ubi à vulgatis libris discessimus, ratio nostra constaret; & ut etiam provectioribus paulo adolescentulis judicium suum in hac rei Criticæ parte experiendi, locum daremus. Hoc autem, quantum fieri potuit, brevissime perfecimus; ne vel iis, qui hujusmodi spernunt, tædio essemus; vel iis, qui eas pluris æstimant, ulterius quærendi, & ad ipsos fontes pergendi, moram injiceremus.

*Breviarium Vitæ Ciceronis, ex Aurelio Victore,
five ex ejus additamento, desumptum.*

MARCUS Tullius Cicero, genere Arpinas, Patre Equite Romano natus, genus à Tito Tatio Rege duxit. Adolescens Rosciano judicio Eloquentiam & Libertatem suam adversus Syllanos ostendit: ex quo veritus invidiam, Athenas studiorum gratiâ petivit: ubi Antiochum Academicum Philosophum studiosè audiuit. Inde Eloquentiæ gratiâ Asiam, post Rhodum petivit: ubi Molonem Græcum Rhetorem tum disertissimum Magistrum habuit; qui fletu dicitur quòd per hunc Græcia eloquentiæ laude privaretur. Quæstor Siciliam habuit: Ædilis C. Verrem repetundarem damnavit: Prætor Ciliciam latrocinii liberavit: Consul conjuratos Capite punivit. Mox invidiâ Publici Clodii, instinctuque Cæsaris & Pompeii, quos dominationis suspectos, eadem, quâ quondam Syllanos, libertate perstrinxerat, sollicitatis Pisone & Gabinio Consulibus, qui Macedoniam Syriamque provincias in stipendium operæ hujus acceperant, in Exilium actus; mox, ipso referente Pompeio, rediit: eumque civili bello secutus est. Quo victo, veniam à Cæsare ultro accepit; quo interfecto, Augustum fovit, Antonium hostem judicavit. Et cum III. Viros se fecissent Cæsar, Lepidus, Antoniusque, Concordia non aliter visa est inter eos jungi posse, nisi Tullius necaretur: qui, immissis ab Antonio percussoribus cum forte Formiis quiesceret, imminens exitium Corvi auspicio didicit: & fugiens occisus est: Caput ad Antonium relatum.

MARCI

MARCI TULLII CICERONIS

V I T A

P E R

ANNOS CONSULARES DIGESTA,

*Partim ex Plutarcho, partim ex Fabricio, Pighio, aliisque
Scriptoribus collecta.*

ANNUS URBIS CONDITÆ 647.

Coff. 2. Servilio Capione, C. Atilio Serrano, ante Christum natum 105.

CICERO Romanæ eloquentiæ princeps hoc anno Arpini, tertio Januarii natus est matre Helviâ, patre M. Tullio ex equestri ordine, quem ex regio Volscorum sanguine originem traxisse scribunt Plutarchus, & Silius Italicus lib. 8. hi genus illius ad Tullium Attium Volscorum regem referunt. At id ne cogitavisse quidem Cicero videtur, nedum credidisse. Non enim ita laudum suarum abstinens fuit, ut id de se præterierit. Ex nomine avi, qui M. Tullius Cicero nuncupabatur vocatus est, quo vivo, se lib. 2. de Legibus, natum ait. Pater ejus nullis dignitatum ornamentis domum suam illustravit; cum enim infirmâ valetudine esset, vitam privatam domi in literis egit, ubi fulloniam exercuisse dicitur: his ipsis Coss. & se natum esse, & L. Crassum legem Serviliam suavisse, in Bruto dicit, quâ de communicandis cum Senatu & equitibus judiciis agebatur. Eodem anno, novem mensibus post Ciceronem, natus est Pompeius magnus, si D. Hieronymo apud Eusebium, & Velleio credamus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 648.

Coff. Pub. Rutilio Rufo, Cn. Mallio, ante Christum 104. Ciceronis secundus.

Hoc anno duplex bellum Romanis contigit, funestum utrumque, alterum in Lusitaniâ, ubi cæsus est eorum exercitus: alterum Cimbricum, quod nec

Consules sustinere potuerunt. Hinc magna Romæ exorta trepidatio, & seditiones, tum propter imminens periculum, tum propter imperium Q. Servilio Cæpioni abrogatum rogatione Norbani tribuni plebis.

ANNUS URBIS CONDITÆ 649.

Coff. C. Mario II. C. Flavio, Fimbriâ, ante Christum 103. Ciceronis tertius.

Marius deportatis ex Africâ legionibus, ipsis Kal. Januariis Consulatum iniit, & magnificentissimè triumphavit: quo in triumpho vinctum Jugurtham exhibuit. Longinus tribunus plebis leges contrarias nobilitati tulit, hanc præsertim, ne esset in Senatu, qui damnatus esset à populo, aut cui imperium esset abrogatum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 650.

Coff. C. Mario III. Aurelio Orestæ, ante Christum 102. Ciceronis quartus.

Hic annus consumptus est in belli apparatu, quod à Mario contra Cimbros susceptum est, & duce Athenione servile exortum fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 651.

Coff. C. Mario IV. Q. Lutatius Catulo, ante Christum 101. Ciceronis quintus.

Ad Aquas Sextias Marius contra Teutonas pugnavit, quo in certamine hostium ducenta millia trucidasse, ac nonaginta cepisse, dicitur. His Consulibus Archias poeta Romam venit, quem in Oratione pro eodem dicit Cicero à primâ pueritiâ principem & ad suscipiendam, & ad ingrediendam rationem suorum studiorum se habuisse.

ANNUS URBIS CONDITÆ 652.

Coff. C. Mario V. M. Aquilio, ante Christum 100. Ciceronis sextus.

Clarus hic annus fuit C. Marii & Catuli triumpho, nam utrique simul decretus est, cum ab eis centum quadraginta Cimbrorum millia aut in pugna, aut in fuga cæsa essent, & sexaginta capta millia: eodem anno M. Aquilius bellum servile confecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 653.

Coff. C. Mario VI. L. Valerio Flacco, ante Christum 99. Ciceronis Septimus.

Apuleius Saturninus iterum tribunus plebis legem Agrariam per vim tulit, & Q. Metello Numidico, qui in eam jurare noluit, diem dixit. At ille maluit urbem cedere, quam de sententiâ dimoveri: cum idem Saturninus Memmii candidatum Consulatus occidisset, efficeretque ut C. Servilius Glaucia Consul fieret, Senatusconsultum factum est, ut viderent Consules, nè quid detrimenti caperet Respub. Statim Saturninus & Glaucia interfecti sunt. Saturnini caput Rabirius Senator per convivia circumtulit. Verum postea, Cicerone Consule, Rabirius perduellionis accusatus fuit à Labieno, cujus patruus Q. Labienus cum Saturnino occisus fuerat. Hoc eodem anno natus est Julius Cæsar, mense Julio, die duodecimâ.

ANNUS

ANNUS URBIS CONDITÆ 654.

Coss. M. Antonio, A. Posthumio Albino, ante Christum 98. Ciceronis octavus.

Summâ totius populi consensione perhonorificè Metellus Numidicus revocatus est; & Furius, qui pertinaciter hujus reditui obstitabat, nè expectato quidem judicio, in quod à Canuleio tribuno plebis vocatus erat, à furente multitudine discerptus est: his Consulibus à Dolabellâ Lusitani subacti sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 655.

Coss. Q. Cæcilio Metello Nepote, T. Didio, ante Christum 97. Ciceronis nonus.

Ab his Consulibus lata lex Cæcilia Didia, & ab his sic nuncupata, quâ sancitum est, nè diversis rebus lex ferretur, ut leges trinundino promulgerentur. Hic porro Metellus pater illius Metelli fuit, qui cum Cicerone inimicitias habuit, & qui Consul cum eo rediit in gratiam.

ANNUS URBIS CONDITÆ 656.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo, P. Licinio Crasso, ante Christum 96. Ciceronis decimus.

Hoc anno Antonius Censor imperatoris manubiis rostra ornavit, ut scribit Cicero lib. 3. de oratore; & superstitiosæ illæ religiones S. C. sublatae sunt, cum sacrificiis, in quibus homines immolabantur.

ANNUS URBIS CONDITÆ 657.

Coss. Cn. Domitio Ænobarbo, Cassio Longino, ante Christum 95. Ciceronis undecimus.

Cicero pro Domo ait Cn. Domitium Consulem, Censorem, & Pontificem maximum se puerum vidisse: his Coss. Ptolemæus Cyrenarum rex, cognomento Apio, moriens populum Romanum heredem reliquit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 658.

Coss. L. Licinio Crasso, Q. Mutio Scaevola, ante Christum 94. Ciceronis duodecimus.

Duo illi Consules legem Mutiam Liciniam tulerunt de redigendis in suas civitates focis, qui se passim pro civibus Romanis gerebant: quæ lex fomes fuit illius incendiis civilis, quod post triennium exortum est. Gallia provincia Crasso obtigit, Asia Scaevolæ, quam tanta abstinentia rexit, ut à Senatu in Exemplum deinceps cæteris magistratibus proponeretur. At, quia publicanis regere Asiam non permiserat, eorum conspiratione in iudicium vocatus est, & ab equitibus, qui tum judicabant, condemnatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 659.

Coss. Galio Caldo, L. Domitio Ænobarbo, ante Christum 93. Ciceronis decimus tertius.

Hoc anno nihil memorabile apud Romanos gestum est. Huic Consuli Caldi seu Calidi cognomen à ferventiori indole datum fuisse, ait Cicero, lib. 2. de Inventione.

ANNUS URBIS CONDITÆ 660.

Coss. C. Valerio Flacco, M. Herennio, ante Christum 92. Ciceronis decimus quartus.

Hic M. Herennius Philippum summâ virum eloquentiâ & nobilitate in petitione Consulatus superavit. T. Didius de Celtiberis, P. Licinius Crassus de Lusitanis triumphavit. P. Rutilius vir summæ innocentie, qui à publicanorum insidiis Asiam liberaverat, invisus equestris ordini, repetundarum damnatus est, & in exilium eiectus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 661.

Coss. C. Claudio Pulchro, M. Perpenna, ante Christum 91. Ciceronis decimus quintus.

His Coss. nobilissima M. Curii, & M. Coponii causa apud centumviros à duobus Consularibus atque æqualibus L. Crasso, & Q. Sævolâ defensa est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 662.

Coss. L. Martio Philippo, Sexto Julio Casare, ante Christum 90. Ciceronis decimus sextus.

Hoc anno ætatis decimo-sexto Cicero excessit è pueritiâ, in qua mirâ animi felicitate iis omnibus artibus instructus est, quibus per illam ætatem pueri ad humanitatem informari solent: incredibile est quantum ejus ingenium eluxerit, quantaque esset apud æquales in veneratione. Nam eum euntem ad ludum, & redeuntem, honoris gratiâ, medium deducebant. Delactabatur in primis poësi. Plutarchus scribit, Pontium Glaucum tetrametris composuisse, atque eum suâ ætate adhuc extitisse. Juxta antiquum morem sumptâ virili togâ à parentibus in orum deductus est, ut esset auditor, & sectator judiciorum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 663.

Coss. L. Julio Casare, P. Rutilio Lupo, ante Christum 89. Ciceronis decimus septimus.

Hoc anno acriter bellum Italicum gestum est, in quo plures clades accipere, quàm intulere Romani: cum itaque tota tumultibus repleta esset Italia, Senatûs decreto judicia intermissa sunt. Quo tempore totum se eloquentie studio dedit. Nam quotidie & scribebat, & legebat, & commentabatur quæ legerat aliis verbis, & quæ fuerat commentatus pronuntiabat.

bat. Græcas summorum oratorum orationes Latine reddebat. Arati carmina de cælo, stellisque lib. 2. de Nat. Deor. refert se convertisse, & lib. 1. de Leg. & 1. de Divin. Marium scripsisse. Quoniam verò sumptu viri togâ adolescentes ad aliquem virum præstantem à parentibus deducebantur, à patre Q. Mutio Scævolæ Auguri traditus est, cujus à latere nunquam se discessisse in Lælio asseverat. Huic igitur Mutio operam dedit, à quo tantum juris civilis accepisse se in Bruto ait, quantum satis esset oratori.

ANNUS URBIS CONDITÆ 664.

Coff. Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone, ante Christum 88. Ciceronis decimus octavus.

L. Cæsar, occisis octo millibus hostium ad Asculum, morbo perit. Hoc in bello Marfico Cicero aliquandiu sub Syllâ militavit, apud quem se legatum fuisse lib. 1. de Divinat. scribit, cum ante oppidum Nolam, Samnitum castra diripuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 665.

Coff. L. Cornelio Syllâ, Q. Pompeio Rufo, ante Christum 87. Ciceronis decimus nonus.

Confectum est bellum Italicum seu Marficum; cumque Sylla rebus proximè in Italiâ, nuper in Asiâ, & jamjudum in Galliâ, Africâque gestis clareret, omnium suffragiis Consulatum obtinuit, eique bellum Mithridaticum cum Asiâ provinciâ sorte obtigit. Verum ei à Sulpicio tribuno plebis abrogatum est in gratiam Marii, quod cum Sylla intellexisset, cum sex legionibus ad urbem venit, quam initâ cum Marianis pugnâ victor occupavit, ac Marium profugere in oras Africæ extremas coëgit, Sulpicio occiso, ejus caput pro rostris expositum est, veluti fatale quoddam futuræ proscriptionis omen. Dum hæc in Italiâ geruntur, Mithridates rex Ponti Asiam intravit, ubi unâ die in urbibus uno nuncio & unâ significatione literarum cives Rom. omnes necandos imperavit. Cum autem princeps Academicæ Philo cum Atheniensium optimatibus propter bellum Mithridaticum Romam profugisset, tum ei se Cicero tradidit, admirabili quodam ad Philosophiam studio incitatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 666.

Coff. Cn. Octavio, L. Cornelio Cinna, ante Christum 86. Ciceronis vigesimus.

Cum Cinna perniciosas leges per vim ferret, urbe à Cn. Octavio collegâ pulsus, corripit exercitum Appii Claudii, quem in suam potestatem redegit. Redux statim ex Africâ ei Marius se adjunxit cum sex Hetruscorum millibus: atque ita isto agmine urbem obsident, & invadunt; quam captam cædibus & rapinis vastavere. Octavius Consul capite truncatur. Catulus, M. Antonius, C. Julius, Oratores præstantissimi interficiuntur: M. Antonii caput in iis ipsis rostris exponitur, à quo erant multorum civium capita conservata. Hoc anno Cicero Moloni Rhodio Romæ operam dedit, & actori summo causarum, & magistro, ut ait in Bruto. Cum ille videret Ciceronem natum ad eloquentiam, mirum est quantum vir tantus ejus studia

dia acuerit. Circa hoc tempus Cicero adolefcens commentarios Rhetoricos de Inventione inchoatos & rudes edidit, ut ipfe initio libri 1. de Orat. fignificat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 667.

Coff. C. Mario VII. L. Cornelio Cinna, ante Chriftum 85. Ciceronis vigefimus primus.

Romæ Cinna & Marius fine comitiis femetipfos in fequentem annum Confules designarunt. Marius poft multa crudeliter acta in civitate decimo fexto fui confulatûs die mortuus eft. Cinna Valerium fibi collegam fubftituit, quem mifit in Afiam, ut pro Syllâ jam hôte declarato provinciæ præflet, ac bellum contra Mithridatem gereret. Verùm ei claufa eft Afia, & à Fimbriâ fuo legato anno fequente interfectus eft.

ANNUS URBIS CONDITÆ 668.

Coff. L. Cornelio Cinna, Cn. Papirio Carbone, ante Chriftum 84. Ciceronis vigefimus fecundus.

Cùm Cinna Romæ fummum haberet imperium, fe tertium Confulem creavit, affumpto fibi collegâ Carbone pro Valerio, qui occifus eft. Fimbria crudelifsimè sævit in Afia contra Ilienfes, qui ad Syllam confugerant: nam eorum urbem cædibus replevit. Sylla, deficientibus rebus omnibus ad bellum, hôte à populo Romano iudicatus, pacem cum Mithridate facere coactus eft: atque ita primo bello Mithridatico finis impositus, in quo à Syllâ centum fexaginta hoftium millia interfecta funt: initâ hâc pace, contra Fimbriam Sylla profectus eft, qui desertus à fuis militibus fibimet violentas manus in templo Æfculapii intulit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 669.

Coff. iifdem, ante Chriftum 83. Ciceronis vigefimus tertius.

Sylla, rebus compofitis in Afia, civitates ejus in provincias defcripfit atque, ibi Murænâ relicto cum duabus Fimbriæ legionibus, ipfe in Græciam, ac inde in Italiam trajecit, extortis antea per vim publicè privatimque pecuniis, quas partim fibi ad bellum affumpfit, partim militibus distribuit. Cùm autem hoftiliter ad urbem veniret, miffos à fe natû legatos non audit: ac, cùm ei Cinna vellet occurrere, à fuis confoffus eft. Reliquo anno folus Carbo confulatûm geffit. Totum autem hoc triennium, quo ab armis ceflavit civitas, noctes & dies in omni doctinarum meditatione verſatus eft Cicero, ut ait in Bruto: erat cum Stoico Diodoro, qui apud eum habitavit, & apud eum mortuus eft. Ejus artibus variis ita erat deditus, ut ab oratoriis exercitationibus nullus dies vacuus eſſet. Commentabatur declamitans sæpe cum Piſone, & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie, idque faciebat multum etiam Latine, ſed Græcè ſæpius, tum quia Græca oratio plura ornamenta ſuppeditabat, & ſimiliter dicendi confuetudinem afferebat: tum quia arbitrabatur quod à Græcis ſummis Doctõribus, niſi Græcè dicereet, neque corrigi poſſet, neque doceri. Aratum verſibus hexametris edidit, Xenophontis œconomicum è Græco ſermone in Latinum,

num, ut scribit Hieronimus in præfatione in Eusebii Chronica, Platonis libros aliquos, & Protagoram convertit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 670.

Coss. L. Cornelio Scipione Asiatico. C. Narbano Flacco, ante Christum 82. Ciceronis vigesimus quartus.

Consules unaque Carbo contra Syllam cum suis copiis profecti sunt: ac, licet ipse se æquis conditionibus descensurum ad pacem testaretur, contra Consules pugnavit, & utrumque profligavit. Carbo ad urbem rediit, effecitque, ut Sylla, & qui ejus a partibus stabant, hostes a Senatu judicarentur. Hoc eodem tempore Capitolium incensum fuit annis ferè viginti ante Catilinæ conjurationem.

ANNUS URBIS CONDITÆ 671.

Coss. Cn. Papirio Carbone, Cn. Mario Gratidiano, ante Christum 81. Ciceronis vigesimus quintus.

Carbo tertium factus est Consul cum Mario Gratidiano, quem Marius septies Consul adoptavit. Is parùm feliciter cum Syllâ pugnavit, rebusque desperatis, sibi ipsi manus intulit. Inde ad urbem Sylla contendit, ubi commisso prælio octoginta hominum millia cecidit, & duodecim millia se victori dederunt. Fuso Carbonis exercitu, victor urbem ingreditur, advocatâ statim concione, multa de se magnificè dixit, ac populi statum in melius se mutaturum. Tantam autem civium carnificinam edidit, ut nulla unquam major extiterit. Cn. Pompeius cum imperio missus in Siciliam, Carbonem interfecit. His peractis, Dictator creatus est ab interrege Flacco, qui tulit, ut quæcunque ille fecisset essent rata, ut quem vellet civium, indictâ causâ, impune posset occidere.

ANNUS URBIS CONDITÆ 672.

Coss. M. Tullio Decula, Cn. Cornelio Dolabellâ, ante Christum 80. Ciceronis vigesimus sextus.

Licet summum Republicæ teneret imperium Sylla, tamen ad speciem aliquam reipublicæ retinendam permisit illos consules creati: ei ut Dictatori viginti quatuor secures preferebantur, legibus aliis pro arbitrio latis, aliis antiquatis: denique de Mithridate jamdudum victo tertio Kalend. Febr. & Pompeius bello in Africâ maximo confecto de Domitio & Hiartâ præter legitimam ætatem triumphavit. Hoc anno Sertoriani belli in Hispaniâ initium fuit: causas etiam Cicero agere cœpit: nam pro Quinctio causam privatam apud Aquilium Gallum judicem dixit, & iterum se Moloni, qui legatus ad Senatum de Rhodiorum præmiis venerat, operam dedisse, in Bruto ait.

ANNUS URBIS CONDITÆ 673.

Coss. L. Cornelio Sylla II. Q. Cecilio Metello Pio, ante Christum 79. Ciceronis vigesimus septimus.

Sextum Roscium Amerinum parricidii reum defendit Cicero, quâ in causâ Chrosogonum Syllæ libertum præpotentem invidiosè infectatus est.

Hæc

dia acuerit. Circa hoc tempus Cicero adolefcens commentarios Rhetoricos de Inventionc inchoatos & rudes edidit, ut ipfe initio libri 1. de Orat. fignificat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 667.

Coff. C. Mario VII. L. Cornelio Cinna, ante Chriftum 85. Ciceronis vigefimus primus.

Romæ Cinna & Marius fine comitiis femetipfos in fequentem annum Confules designarunt. Marius poft multa crudeliter acta in civitate decimo fexto fui confulatûs die mortuus eft. Cinna Valerium fibi collegam fubftituit, quem mifit in Afiam, ut pro Syllâ jam hôte declarato provincie præflet, ac bellum contra Mithridatē gereret. Verûm ei claufa eft Afia, & à Fimbriâ fuo legato anno fequente interfectus eft.

ANNUS URBIS CONDITÆ 668.

Coff. L. Cornelio Cinna, Cn. Papirio Carbone, ante Chriftum 84. Ciceronis vigefimus fecundus.

Cùm Cinna Romæ fummum haberet imperium, fe tertium Confulem creavit, affumpto fibi collegâ Carbone pro Valerio, qui occifus eft. Fimbria crudeliſſimè ſæviit in Afia contra Ilienſes, qui ad Syllam confugerant: nam eorum urbem cædibus replevit. Sylla, deficientibus rebus omnibus ad bellum, hoſtis à populo Romano iudicatus, pacem cum Mithridate facere coactus eft: atque ita primo bello Mithridatico finis impoſitus, in quo à Syllâ centum ſexaginta hoſtium millia interfecta ſunt: initâ hâc pace, contra Fimbriam Sylla profectus eft, qui deſertus à ſuis militibus ſibimet violentas manus in templo Æſculapii intulit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 669.

Coff. iſdem, ante Chriftum 83. Ciceronis vigefimus tertius.

Sylla, rebus compoſitis in Afia, civitates ejus in provincias deſcripſit atque, ibi Murænâ relicto cum duabus Fimbriæ legionibus, ipſe in Græciam, ac inde in Italiam trajecit, extortis antea per vim publicè privatimque pecuniis, quas partim ſibi ad bellum aſſumpſit, partim militibus diſtribuit. Cùm autem hoſtiliter ad urbem veniret, miſſos à ſe natû legatos non audivit: ac, cùm ei Cinna vellet occurrere, à ſuis confoſſus eft. Reliquo anno ſolus Carbo confulatûm geſſit. Totum autem hoc triennium, quo ab armis ceſſavit civitas, noctes & dies in omni doctrinarum meditatione verſatus eft Cicero, ut ait in Bruto: erat cum Stoico Diodoro, qui apud eum habitaviſſet, & apud eum mortuus eft. Ejus artibus variis ita erat deditus, ut ab oratoriis exercitationibus nullus dies vacuus eſſet. Commentabatur declamitans ſæpe cum Piſone, & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie, idque faciebat multum etiam Latine, ſed Græcè ſæpius, tum quia Græca oratio plura ornamenta ſuppeditabat, & ſimiliter dicendi conſuetudinem afferebat: tum quia arbitrabatur quòd à Græcis ſummis Doctôribus, niſi Græcè dicereet, neque corrigi poſſet, neque doceri. Aratum verſibus hexametris edidit, Xenophontis œconomicum è Græco ſermone in Latinum,

num, ut scribit Hieronimus in præfatione in Eusebii Chronica, Platonis libros aliquos, & Protagoram convertit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 670.

Coss. L. Cornelio Scipione Asiatico. C. Norbano Flacco, ante Christum 82. Ciceronis vigesimus quartus.

Consules unaque Carbo contra Syllam cum suis copiis profecti sunt: ac, licet ipse se æquis conditionibus descensurum ad pacem testaretur, contra Consules pugnavit, & utrumque prosligavit. Carbo ad urbem rediit, effecitque, ut Sylla, & qui ejus a partibus stabant, hostes a Senatu judicarentur. Hoc eodem tempore Capitolium incensum fuit annis ferè viginti ante Catilinæ conjurationem.

ANNUS URBIS CONDITÆ 671.

Coss. Cn. Papirio Carbone, Cn. Mario Gratidiano, ante Christum 81. Ciceronis vigesimus quintus.

Carbo tertium factus est Consul cum Mario Gratidiano, quem Marius septies Consul adoptavit. Is parùm feliciter cum Syllâ pugnavit, rebûsque desperatis, sibi ipsi manus intulit. Inde ad urbem Sylla contendit, ubi commisso prælio octoginta hominum millia cecidit, & duodecim millia se victori dederunt. Fuso Carbonis exercitu, victor urbem ingreditur, advocatâ statim concione, multa de se magnificè dixit, ac populi statum in melius se mutaturum. Tantam autem civium carnificinam edidit, ut nulla unquam major extiterit. Cn. Pompeius cum imperio missus in Siciliam, Carbonem interfecit. His peractis, Dictator creatus est ab interrege Flacco, qui tulit, ut quæcunque ille fecisset essent rata, ut quem vellet civium, indictâ causâ, impune posset occidere.

ANNUS URBIS CONDITÆ 672.

Coss. M. Tullio Decula, Cn. Cornelio Dolabellâ, ante Christum 80. Ciceronis vigesimus sextus.

Licet summum Republicæ teneret imperium Sylla, tamen ad speciem aliquam reipublicæ retinendam permisit illos consules creati: ei ut Dictatori viginti quatuor secures preferebantur, legibus aliis pro arbitrio latis, aliis antiquatis: denique de Mithridate jamdudum victo tertio Kalend. Febr. & Pompeius bello in Africâ maximo confecto de Domitio & Hiartâ præter legitimam ætatem triumphavit. Hoc anno Sertoriani belli in Hispaniâ initium fuit: causas etiam Cicero agere cœpit: nam pro Quinctio causam privatam apud Aquilium Gallum judicem dixit, & iterum se Moloni, qui legatus ad Senatum de Rhodiorum præmiis venerat, operam dedisse, in Bruto ait.

ANNUS URBIS CONDITÆ 673.

Coss. L. Cornelio Sylla 11. Q. Cecilio Metello Pio, ante Christum 79. Ciceronis vigesimus septimus.

Sextum Roscium Amerinum parricidii reum defendit Cicero, quâ in causâ Chrosogonum Syllæ libertum præpotentem invidiosè infectatus est.

Hæc

Hæc ætio prima illius publica fuit, in quâ victor tantam commendationis habuit, ut nulla jam deinceps fuerit, quæ non ejus digna patronicio videretur. Statim post hanc defensionem metu Syllæ, quem perstrinxerat, Athenas secessit, unde tantum post triennium Romam rediit. Hoc anno M. Thermus Mitylenas expugnavit, & imperio Romano addit. Deposuit quoque Sylla Dictaturam, & in Cumanum secessit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 674.

Coss. P. Servilio Vatia Isaurico, Appio Claudio Pulchro, ante Christum 78. Ciceronis vigesimus octavus.

Cicero causatus valetudinem hujus anni æstate Athenas profectus est, Erat certè eo tempore in Cicerone summa gracilitas, & infirmitas corporis, procerum & tenue collum, qui habitus non procul abesse putatur à vitæ periculo, si accedit labor, & laterum contentio. Itaque, cum cum amici & medici hortarentur, ut à causis agendis abstineret, ipse autem quodvis periculum adire, quam à separatâ dicendi gloriâ discedere mallet, Athenas profectus est, ubi commutato genere dicendi vitavit periculum: nam temperantiùs sine illâ summâ vocis ac totius corporis contèntione dixit: antequàm discederet, Aretinæ mulieris causam defendit. Athenis sex menses cum Antiocho clarissimo Philosopho studium Philosophiæ nunquam intermissum ab adolescentiâ renovavit: Epicureos Phædrum & Zenonem frequenter cum Attico audivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 675.

Coss. M. Æmilio Lepido, Q. Lutatius Catulo, ante Christum 77. Ciceronis vigesimus nonus.

Hoc anno pediculari morbo in agro Cumano mortuus est Sylla, cujus cum mors Ciceroni renuntiata est, confirmata jam valetudine, & precibus amicorum, & Antiochi cohortatione Romam redire statuit, ut Rempublicam capesseret. Athenis apud Demetrium non ignobilem dicendi magistrum exercebatur: post totam Asiam lustravit cum summis oratoribus. Audivit Menippum cognomento Catocam, nobilem oratorem; Xenoclem Adramytenum, Æschylum, Cnidium; assiduè autem fuit cum Cicerone Dionysius Magnes. Venit Rhodum, ubi iterum, quem jam Romæ Molonem audiverat, frequentavit, qui actor in veris causis, scriptorque nobilis, & in notandis corrigendisque vitiis, & instituendo, docendoque prudentissimus fuit. Is effecit ut Cicero redundantem nimis illam dicendi copiam reprimeret. Hic fertur rogasse Ciceronem Græcæ linguæ rudem, ut Græcè declamaret: paruit, ut ab eo emendaretur. Cum autem cæteri multa de Cicerone gloriôsè prædicarent, nihil lætitiæ præ se tulit Molo: quod cum ægrè Ciceronem ferre sensisset, exclamavit: *Te miror Cicero, & laudo, sed me Græcorum fortuna miseret, cum videam, doctrina & eloquentiæ laudem, quæ sola nobis restabat, per te ad Romanos translatum esse.*

ANNUS URBIS CONDITÆ 676.

Coss. D. Junio Bruto, Emilio Lepido Liviano, ante Christum 76. Ciceronis trigesimus.

Hoc anno se Cicero recipit è Græciâ, biennio postquam huc profectus erat, totus penè mutatus. Cum autem summo studio raperetur ad gloriam, ardor ejus oraculo quodam repressus est: nam cum Delphis illud consulisset, respondit, suam ut naturam, non multitudinis opinionem ducem vitæ sequeretur: quare Romam reverfus timidè vixit, & per contemptum Græculus appellatus est: sed partim patris, partim amicorum adhortationibus, se totum patrociniis dedit, tantâ porro felicitate, ut dicendi gloriâ reliquos oratores superârit. Hoc anno Pompeius privatus, & adhuc Eques pro Consule contra Sertorium missus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 677.

Coss. Cn. Octavio, C. Scribonio Curione, ante Christum 75. Ciceronis trigesimus primus.

Reverfus è Græciâ, cum annum in causis posuisset, ac maximè pro Roscio Comædo dixisset, quæsturam petiit (cum Cotta Consulatum peteret) quam omnibus suffragiis consecutus est. In Hispaniâ adversus Sertorium acerrima illa prælia & maxima Sûcronense & Duriense commissa sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 678.

Coss. L. Octavio, C. Aurelio Cotta, ante Christum 74. Ciceronis trigesimus secundus.

Quæstor Cicero designatus Siciliam, Sex. Peducaeo Prætorè, sortitus est. Cum autem duo Quæstores essent in eâ provinciâ, Lilybætanus alter, alter Syracusanus, prior factus est. Verum cum in difficultate annonæ magnus frumenti numerus Romam mittendus esset, Siculos initio offendit: at postquam novèrunt quàm negotiatoribus comis, mercatoribus justus, municipibus liberalis, fociis abstinens, & in omni officio diligentissimus esset, majores, illi honores quàm ulli Prætori reddidèrunt. Eo tempore multi adolescentes Romani nobiles cum apud prætorem intemperantiæ & neglectæ disciplinæ militaris essent accusati, magnâ eos commendatione Cicero defendit, & conservavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 679.

Coss. L. Licinio Lucullo, M. Aurelio Cotta, ante Christum 73. Ciceronis trigesimus tertius.

Cicero rediit è Siciliâ, ac decedens habuit orationem Lilybæi, in quâ omne genus officii Siculis promisit se præstiturum. Tum videbatur facultas illa sua dicendi esse perfecta, & maturitatem quandam suam habere. Antonius, qui pater fuit M. Antonii Triumviri, re malè gestâ contra Cretenses, morbo periit.

M. TULLII CICERONIS

ANNUS URBIS CONDITÆ 680.

Coss. M. Terentio Varrone Lucullo, C. Cassio Vario, ante Christum 72. Ciceronis trigessimus quartus.

L. Lucullus, qui anno superiori Consul contra Mithridatem profectus erat, ad Cyzicum urbem exercitum ejus ferro & fame delevit: bellum quoque à gladiatoribus, duce Spartaco, excitatum est; quod Cicero Servile vocat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 681.

Coss. L. Gellio Poplicola, Cn. Cornelio Lentulo Clodiano, ante Christum 71. Ciceronis trigessimus quintus.

Hoc anno Lucullus Mithridatem in Pontum persecutus est, & eum legionibus Romanis patefecit, qui antè populo Romano ex omni aditu claudus fuerat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 682.

Coss. Cn. Aufidio Oreste, P. Cornelio Lentulo Surâ, ante Christum, 70. Ciceronis trigessimus sextus.

Hoc anno Servile bellum à Crasso Prætore sex mensibus confectum est, ei que permissum, ut ovans urbem ingrederetur. Eodem tempore ex Hispaniâ in Italiam Pompeius exercitum reduxit, & quinque millia fugitivorum, qui prælio fugerant, interfecit. Ultimo hujus anni die, pridie quam consulatum iniret Eques Romanus de Hispaniâ præter morem triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 683.

Coss. M. Licinio Crasso, Cn. Pompeio Magno, ante Christum 69. Ciceronis trigessimus septimus.

Defunctus Quæsturâ Cicero, quinquennium ferè in causis agendis versatus est summâ cum admiratione, sed præcipuè, quod ab iis, quos defendebat, nulla dona accipiebat. Hoc anno dixit pro M. Tullio & L. Vareno. Orationem utramque in lucem edidisse Ciceronem Quintiliani & Prisciani testimonio certum est: at utraque periit. Verrem quoque in judicium vocavit in gratiam Siculorum. Eodem anno tulit legem ad populum L. Aurelius Cotta Prætor, ut Senatores cum Equitibus & Tribunis æariis judicarent.

ANNUS URBIS CONDITÆ 684.

Coss. Q. Hortensio, Q. Cecilio Metello Cretico, ante Christum 68. Ciceronis trigessimus octavus.

Hoc anno Ædilis fuit Cicero, ipsique ludi sanctissimi maximâ cum cæremoniâ Cereri, Libero, Liberæque faciendi fuèrunt. Multa Siculi ex insulâ suâ ad eum Ædilem attulèrunt, quorum ille nihil ad suum quæstum contulit, tantum hominum liberalitate ad annonam levandam usus est.
Lucullus

Lucullus Tigranocertam urbem ex imperio Tigranî cepit exigua manu, magno hostium numero profligato. M. Pupius Piso de Hispaniis triumphavit, Cicero pro Fonteio dixit; fortasse etiam pro Cæcinâ: nam tempus incertum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 685.

Coff. L. Cæcilio Metello, Q. Martio Rege, ante Christum 67. Ciceronis trigesimus nonus.

Luculli exercitum Clodius sollicitavit, dum Nisibim oppugnabat, quam frustra totâ æstate oppugnatam hieme cepit. Bellum Creticum publicâ auctoritate à Q. Metello Proconsule renovatum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 686.

Coff. Calpurnio Pisone, M. Acilio Glabrione, ante Christum 66. Ciceronis quadragesimus.

Triarius legatus Luculli à Mithridate victus est, & capta Romanorum castra. Pompeius bellum Piraticum confecit. Hoc anno licitum fuit Ciceroni præturam petere, nempe biennio post ædilitatem: licet multos haberet competitors, eosque viros illustres; tamen primus ex octo, qui tum fiebant, incredibili totius populi voluntate renuntiatus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 687.

Coff. M. Emilio Lepida, L. Volcatio Tullo, ante Christum 65. Ciceronis quadragesimus primus.

Ad Kalendas Januarias præturam iniit Cicero, & quæstioni de pecuniis repetundis præfuit. Judicia castè integrèque exercuit: cum enim Licinius Macer, qui multum in civitate poterat, apud eum esset accusatus de pecuniis repetundis, & Crasso patrono ille uteretur, omnium sententiis damnatus est. Quo ex judicio multo majorem fructum ex populi existimatione cepit, quam ex ipsius, si absolutus esset, gratiâ percepisset. Cum verò Manilius tribunus plebis legem promulgasset, ut bellum Mithridaticum Pompeio committeretur, eique adversarentur Q. Hortensius & Catulus, viri Consulares; Cicero Prætor eam suavitè hac oratione, quæ pro lege Maniliâ inscribitur. Defendit quoque Avitum Cluentium veneficii apud Volcatium prætorem. Dixit pro M. Fundanio, & Gallio. Licet verò præturâ fungeretur, tamen scholam M. Antonii Gniphonis frequentavit. Extremo mense hujus anni, cum Ciceroni jam biduum aut triduum præturæ superesset, Manilius quidam furti apud ipsum postulavit. Studebat Manilio populus, quod propter Pompeium accusari videretur. Cum igitur Manilius unum diem petiisset ac Cicero tantum insequentem dedisset, populus indignè tulit: quod mos esset, ut decem minimum dies Prætores reis darent. Quare productus in concionem à tribunis plebis, ibique accusatus, cum rogasset ut audirent, dixit, se, qui in reos semper, quantum leges permitterent, comis & humanus fuisset, indignum judicasse, non eundem se Manilio præstare. Itaque ei diem, quem unum Prætor in suâ potestate haberet, dedita opera præfinivisse: cum non sit eis qui rei causam adjuvare velit, ad alium magistratum judicium rejicere. Hac oratione

animi populi ita commutati sunt, ut Ciceronem totis acclamationibus prosecuti rogarent, ut Manilii patrocinium susciperet; quod ille praesertim ob Pompeium absentem cupide recepit, magnaque vi orationis in studiosos potentiae paucorum, & Pompeii invidos invecus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 688.

Coss. L. Aurelio Cotta, L. Manlio Torquato, ante Christum 64. Ciceronis quadragesimus secundus.

Hoc anno plura contingere prodigia, quae versibus descripsit Cicero. Ex praetura in provinciam abire noluit; quia in annum sequentem de consulatu petendo cogitabat. Cornelium de maiestate apud Q. Gallium Praetorem quadriduo defendit: sed illarum orationum reliquiae quaedam tantum extant apud Asconium.

ANNUS URBIS CONDITÆ 689.

Coss. L. Julio Cesare, C. Marcio Figulo, ante Christum 63. Ciceronis quadragesimus tertius.

Cum annum quadragesimum tertium, qui consularis est, Cicero attigisset, consulatum petivit: in quo petendo cum sex competitores haberet, una voce populi Romani primus Consul renunciatus est. Cum autem in dies licentia ambitus augeretur propter praecipuam Catilinae & Antonii audaciam, censuerat Senatus, ut ad legem ambitus poena gravior adderetur. Cui rei cum Q. Mucius Orestinus Tribunus plebis intercessisset, graviter Senatu intercessionem ferente, Cicero surrexit, atque in coitionem Catilinae & Antonii invecus est, habita oratione in toga candida, quam utebantur qui magistratus petebant. Hoc eodem anno Q. Gallium de ambitu defendit, quod Praeturae candidatus gladiatorum munus dedisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 690.

Coss. M. Tullio Cicerone, C. Antonio, ante Christum 62. Ciceronis quadragesimus quartus.

Cum Kal. Januariis de more Consulatum Cicero iniisset, vidit nihil esse mali, quod non boni metuerent, & improbi exspectarent. Eo enim tempore multa multi moliebantur, ac in primis Tribuni plebis Antonio freti, proscriptorum à Syllâ liberos, qui petitione honorum privati erant, ad magistratus adducebant. Rullus legem ferebat de agris per Italiam dividendis: Labienus contra Rabirium tabulas proponebat: tumultus in Theatro contra Othonem & equites excitabatur, quibus lata lege fas erat, ut in quatuordecim gradibus in Theatro sederent: Catilina de evertenda Repub. cogitabat. At his omnibus tum mira animi fortitudine, tum admirabili eloquentia Cicero occurrit. Nam Antonium patientia & obsequio mitigavit eique Macedoniam, quam sortitus erat, provinciam detulit, sibi quoque Galliam assumpsit, quae Antonio obvenerat: proscriptorum liberos suis inimicis, nulla Senatus mala gratia, magistratuum honore privavit, ne, si capessere, Reip. status ab eis convelleretur: Rullo obstitit, ac primam in cum

cum, secundam, & tertiam orationem Consularem habuit tum in Senatu, tum ad populum, effecitque ut Respub. magno largitionum metu liberaretur: Othonem populo conciliavit: nam ille veniens in Theatrum, cum partim ab equitibus summo plausu, partim à plebe sibilis & conviciis exciperetur, ac nihil prope abesset, quin cædes utrinque maxima fieret, Cicero Consul, ejus erat saluti civium prospicere, populum in concionem ad ædem Bellonæ convocavit, effecitque & reprehendendo, & paternè admonendo, ut universi ad Theatrum reversi magno plausu Othonem exciperent: apud populum verò Rabirium defendit, cui, instigante Julio Cæsare, dies perduellionis à Labieno dictus erat.

At præsertim Catilinæ perniciosissimè omnium de Repub. cogitantis fregit audaciam, & compressit impetus. Cum enim illi vix ferret antepositum sibi fuisse in Consulatu petendo Ciceronem, arma per Italiam locis opportunis paraverat; quò, ac præsertim Fæstulas, pecuniam sua aut amicorum fide sumptam, ad C. Manlium Centurionem portabat, multosque sibi cuiusvis generis homines adgungebat, quibus juvantibus Consul in sequentem annum aut designaretur, aut Rempub. perderet; id ubi compertum habuit Cicero, retulit ad Senatum, placuitque, ut ad pœnam, quæ ambitus criminis constituta erat, decem annorum exilium lege latâ ad populum adderetur. Ferrebatur eadem lege, ne biennio, quo quis peteret magistratum, petiturusve esset, gladiatores daret, nisi ex testamento præstituta die. Cum hæc lege peti se Catilina arbitraretur, adjunctâ sibi sceleratorum hominum manu, interficere Ciceronem in campo conatus est, ut eo interfecto statim Consul designaretur. Sed cum pridie illius diei Catilinæ consilia Cicero ad Senatum detulisset, factum est Senatusconsultum, ne postero die comitia haberentur, ut de iis rebus agi posset in Senatu: itaque postridie frequenti Senatu Catilinam excitavit, iussitque iis de rebus dicere, quæ ad se allatæ essent. Nihil dissimulavit Catilina, dixitque duo corpora esse in Repub. unum debile infirmo capite, alterum firmum sine capite; huic, cum ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. Eo interim die, id est, decimo-octavo, antequàm primam orationem Cicero contra Catilinam dixit, factum est Senatusconsultum, ut viderent Consules, ne quid detrimenti caperet Respub. itaque Cicero res externas Q. Metello commisit, ipse verò urbis curam suscepit. Cum autem sciret homines conjuratos in campum ad comitia deduci, ipse descendit ingenti loricâ tectus, firmissimo hominum præsidio stipatus. Cæteri qui videbant Consulem periclitari, ad ejus defensionem concurrerunt: quare Catilinæ & Autronii copias, & conatum compressit, nullo tumultu excitato. His comitiis iterum Catilina repulsum tulit. Nam D. Junius Silanus, & L. Licinius Murræna Consules designati sunt. Verùm cum videret Catilina suos conatus omnes inutiles fuisse, conjuratos nocte in M. Porcii Leccæ domum convocavit, eâ videlicet, quæ postertum diem Nonarum Novemb. consecuta est. Hic Catilinæ dies exeundi, tum cæteris manendi conditio, tum descriptio per totam urbem cædis atque incendiis constituta est: quin etiam ibi dixit Catilina paululum sibi esse etiam tum moræ, quòd Cicero viveret: reperti sunt duo equites Romani, qui cese illâ ipsâ nocte paulò antè lucem Ciceronem in suo lectulo interfecturos polliciti sunt. Cum autem Cicero de dolo malo, qui parabatur, vix cœtu dimisso, per Fulviam certior factus esset, domum suam majoribus præsidiis munivit, nec eos admisit, quos Catilina salutationis causâ

causâ miserat. vi. Idus Novemb. Senatum in Jovis Statoris ædem convocavit, quò etiam Catilina cum cæteris venire ausus est, sed ei assidere nemo voluit: eo viso, sive ejus aspectum Consul formidaret, sive irâ commoveretur, hanc habuit in eum orationem, quæ prima ejus in Catilinam extat: percussus hæc oratione Catilina nocte cum trecentis armatis hominibus, licitoribus & fascibus, imperii insignibus, ex urbe in Manliana castra profectus est. Eo profecto, ad populum orationem habuit, in quâ ei, & Reipub. gratulatus est, quòd Catilina abiisset. Ubi Romæ cognitum est Catilinam ad Manliana castra profectum esse, eum cum Manlio Senatus hostem patriæ judicavit, edixitque Consulibus uti delectum haberent, Antonius cum exercitu Catilinam insequeretur, Cicero urbis præsidium susceperet. Cùm autem in urbe de sociis Catilinæ nondum compertum esset, Cicero interim Murænam accusatum ambitus cum Hortensio defendit. Quâ in defensione ei fuit inferior, tum propter vigilias noctis, cujus nullam partem quieverat, tum propter curas, quibus continuus premebatur.

Fortè illis temporibus legati Allobrogum Romam venērunt, ut de suorum Magistratum avaritiâ quererentur. Illi à Pub. Lentulo Surâ sollicitati sunt, & ad suos remissi cum literis. Re cognitâ per Q. Fabium Sangam, qui Allobrogibus Romæ patrocinebatur, Cicero L. Valerio Flacco, & C. Pomptino Prætoribus imperavit, ut in Ponte Milvio legatos illos comprehenderent, quos summo mane ad Consulem cum literis deduxerunt. III. Nonas Cicero principes conjurationis ad se venire jussit, convocato in ædem Concordiæ Senatu, ubi T. Vulturcii, & Allobrogum indicibus omnis patefacta est conjuratio. Introducti sunt in Senatum, constitutique quatuor viri graves, qui omnia indicum dicta, interrogata, & responsa perscriberent. Tum Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Ceparius, ex Senatusconsulto in cestodiam traditi sunt. Eo die Senatus testimonium conservatæ Reip. Ciceroni dedit, quod nemini hætenus concessum erat, & supplicationis genere singulari deorum templa patefecit. Sub noctem concionem habuit ad populum, qui frequens aderat, eique, quod in Senatu gestum erat, exposuit: à concione in domum suâ vicinam à populo deductus est, quia tunc in ejus ædibus matronæ & Vestales Bonæ Deæ sacra faciebant. Nonis Decembribus Consul admonitus est cogitare nonnullos de Lentulo & Cethego eripiendis è carcere. De iis statim ad Senatum retulit. Rogati sunt sententiam Senatores. Silanus decrevit in eos ultimum supplicium. Plures ejus sententiæ acquievère. Censuit T. Nero, ut in vinculis tenerentur; C. Cæsar, ut bonis oerum publicatis per municipia circumferrentur. Cicero in utramque partem disseruit, ac ita dixit, ut favere potius Silani quàm aliorum sententiæ videretur. Et hæc quarta ejus in Catilinam oratio fuit. Reliqui Senatores Cæsari quidem assentiebantur; sed cùm Cato tribunus plebis sententiam rogatus esset, tantâ contentione dixit, ut qui eos à morte eximerent, suspectos conjurationis redderet: tot laudibus sedulitatem, & virtutem Consulis extulit, ut ejus sententiam, universi secuti sint. Itaque factum est Senatusconsultum in Catonis sententiam, quo Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, & Ceparius rei conjurationis morte multati sunt: atque ita Cicero sine tumultu, sine armis, sine exercitu, sublati illis hominibus, internecione cives, urbem flammis, Reipub. perditione liberavit. Mirum autem fuit quo plausu sub vespere in domum Cicero reductus est: nam alii eum patriæ liberatorem, alii conservatorem,

alii conditorem vocabant. Crassus palam dixit, se, quod esset Senator, quod cives, quod liber, Ciceroni acceptum referre. E. Syriâ decedens Pompeius pronunciavit se Ciceronis beneficio patriam visurum esse, ac frustra se tertium triumphum deportaturum, nisi ejus beneficio Rempub. ubi triumpharet, esset habiturus. Q. Catulus, Senatûs Princeps, alique cum eo plurimi eum parentem patriæ nominârunt.

Non defuere qui gloriosissimum Ciceronis facinus in invidiam traxere, in primis Metellus & Bestia novi Tribuni plebis, sed Metellus præsertim, qui pridie Kal. Januarii eum abeuntem magistratu concionis habendæ potestate privavit. At id non modò non obsuit Ciceroni, ut etiam summæ ejus laudi cesserit. Nam, cum ille tantum eum jurare permetteret, Rempublicam & urbem suâ unius opera esse salvam juravit. Huic populus assensit. Nam magnâ voce eum verè jurâsse juravit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 691.

Coss. Junio Silano, L. Licinio Murenâ, ante Christum 61. Ciceronis quadragesimus quintus.

L. Catilina post detectam atque punitam in urbe conjurationem, cum exercitu, quem collegerat C. Manlius in Etruriâ, profugus desciscensibus multis, dum per tramites atque invia conatur se proripere in Galliam Transalpinam, in agro Pistorienti à C. Antonio, & Q. Metello Celere clausis itineribus obsessus, C. Antonii Procos, auspiciis à M. Petreio ejus legato uno confictu victus, ipse cum suis omnibus fortissimè dimicans cecidit. Metellus, Tribunus plebis, ad populum egit, tertio quoque suæ orationis verbo Ciceronem appellans, & arguens ei non licuisse Lentulum, Cethegum, & reliquos cives indictâ causâ necasse. Cicero forti animo ei restitit, & contra concionem Metelli scripsit, cum ille prior scripisset. Defendit circa idem tempus P. Cornelium Sullam, qui à L. Torquato de duplici conjuratione accusabatur. De priorè dixit Hortensius de posteriore Cicero. Pompeius bellum Mithridaticum confecit. Clodius adolescens ad audendum projectissimus extremo hoc anno in operta Bonæ Deæ muliebri habitu irrepsit, & agnitus foras ejectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 692.

Coss. M. Pupio Pisone, M. Valerio Messalâ, ante Christum 60. Ciceronis quadragesimus sextus.

Cum Clodius ab optimatibus propter violatam Bonæ Deæ religionem vocatus esset in judicium, contenderetque idem Clodius, se eâ nocte non Romæ sed Interamnæ apud Cassinium Scholam fuisse, productus testis est Cicero, qui dixit Clodium ad se domum venisse, & quibusdam de rebus unâ egisse. Et id quidem verum erat. Verum pecuniâ corruptis judicibus judicium Clodius evasit. Hinc fons odiorum Clodii in Ciceronem. Eodem anno pro Archiâ dixit Cicero, & Pompeius de Mithridate triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 693.

Coss. Q. Cecilio Metello Celere, L. Afranio, ante Christum 59. Ciceronis quadragessimus septimus.

Primis hujus anni mensibus Cicero in urbe fuit, effecitque ne Q. fratri in Asiâ succederetur. Clodius ut Tribunus plebis fieret, patriciatum ejuravit, & ad plebem transivit, statimque tribunatum petivit, sed ejus petitioni Metellus propinquus ejus obstitit. Cicero commentarium Consulatus sui Græcè compositum ad Atticum misit, & Rhodum ad Posidonium: scripsit quoque de Consulatu suo versibus tres libros. Post Idus Martii eum aliquando ruri fuisset, Romam à Pompeiano se recepit ad 4. Id. Maii. Kal. Junii Antium ivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 694.

Coss. C. Julio Cesare, M. Calpurnio Bibulo, ante Christum 58. Ciceronis quadragessimus octavus.

Antonium Collegam suum à Cœlio accusatum defendit Cicero, qui condemnatus in Cephaleniâ exulavit. Clodius verò beneficio Cæsaris ad plebem transivit, seque adoptari à Fonteio effecit, ut Tribunus plebis creatus certius Ciceroni noceret: licetque Pompeius eum omni cautione & fœdere devinxisset, nihil in tribunatu contra Ciceronem facturum esse, in fidē tamen non mansit. Tullius porro mense Aprili & Maio extra urbem Antii, in Pompeiano, Formiano, & Aprinati in literis vixit, & Attico in Epirum profecto, se Romam recepit, ubi relictis omnibus consiliis publicis, totum se ad Forensem operam contulit: nam bis Thermum defendit, semel Valerium Flaccum, qui repetundarum accusabatur. Invitatus circa illud tempus fuit à Cæsare Cicero, ut sibi esset legatus in Galliâ, & mortuo Cosconio, esse vellet inter viginti viros agro Campano dividendo præpositos: sed utrumque, molestè id ferente Cæsare, repudiavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 695.

Coss. L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio, ante Christum 57. Ciceronis quadragessimus nonus.

Hoc anno Cicero à Clodio perditissimo Tribuno plebis in exillum actus est: atque ut citra populi offensionem eum opprimeret, multas leges populares quidem, sed Reipub. perniciosas tulit. Consules verò mercede provinciarum sibi devinxit. Nam Gabinio, Syriam, Babylonem, Persas: Pisoni Achaiam, Thessaliam, Græciam, Macedoniam, omnemque Bœotiam dedit. Tum tulit legem, ut, qui civem indetnatum interemisset, ei aqua & igni interdiceretur. Licet Cicero non nominaretur, solus tamen petebatur. Igitur Cicero erus vestem mutavit, & sordidatus populo supplicavit. Ei ubique Clodius nefariis stipatus hominibus occurrens, mutationem vestis objiciebat, ac luto & lapidibus in eum coniectis, ejus supplicationes impediēbat. Cum Cicerone universus equester ordo vestem mutavit, quem adolescentes nobilissimi numero ad 20 millia ejus salutis deprecatores sordidati comitati sunt. Senatus verò frequens convenit, & tanquam

quam in luctu publico vestem mutandam censuit, sed vetuere Consules Equites en Capitolio adfuere, qui ad Consules, & ad Senatum legatos non solum ex suo ordine, verum etiam ex Senatorio Q. Hortensium, & C. Curi-
onem miserunt, qui pro Cicerone deprecarentur; sed eos respuere Con-
sules: imò L. Ælius Lamia equestris ordinis princeps à Gabinio relegatus
est. Itaque Cicero a Consulibus derelictus, proditus à Pompeio, cui to-
ties faverat, urbe potius cedere, quam eam armatis hominibus obicere ma-
luit: abeuntem omnes cum lacrymis prosecuti sunt cum publicâ ad reges
principesque Senatûs commendatione. Cæsar qui in Gallias proficisci cum
imperio debebat, non prius ad exercitum abiit, quam Ciceronem per Clo-
dium Italiâ expulisset. Nihil non in eum crudeliter egit Clodius; nam
edictum proposuit, ut ei aquâ & igni interdiceretur, & ne intra quingenta
millia passuum ab Italiâ tecto receperetur, & qui eum reciperent, impunè
interficerentur. At pœnam illam omnes neglexere, nam eum & comiter
omnes & benevole accipiebant, & prosequiebantur. Clodius villas ejus in-
cendit cum domo quæ erat in Palatio, aream in ædem Libertatis consecra-
vit, reliqua bona hastæ subiecit: nemo tamen ad hastam accessit. Summo
suo dolore profectus Cicero per Lucaniam, Siciliam versûs venit; hinc
Vibonem, Brundisium; & inde Dyrrhachio Thessalonicam ad Plancium
profectus est, ubi ab eo septem menses detentus est. Interum Senatus fræ-
quens referente L. Mummio, nullo dissentiente, de Ciceronis reditu de-
crevit. Pompeius, sive quod eum suæ perfidiæ pudisset, sive quod à Clo-
dio offensus esset, quia Tigranem Armeniæ regis filium captivum invito
Pompeio muneribus corruptus liberasset, de illius reditu operâ amicorum
agerè cœpit. Resistente frustra Clodio, placuit Senatui, nihil in Repub.
decernere nullâ de re agere, nisi prius Cicero ab exilio revocaretur.
Quarto Kal. Novembris octo tribuni plebis de Ciceronis reditu legem pro-
mulgârunt: iisdemque referentibus P. Lentulus Consul designatus præstan-
tissimam sententiam de Cicerone dixit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 696.

*Coss. P. Cornelio Lentulo, Q. Cæcilio Metello Nepote, ante Christum 56. Ci-
ceronis quinquagesimus.*

Non prius Lentulus cum Metello Consulatum inivit, quam de Cicerone
revocando agendum putavit. Itaque de illius reditu Senatores sententiam
rogati sunt. Cotta dixit nihil jure actum esse de Cicerone, nihil more ma-
jorum, nihil legibus, ideòque lege non opus esset ut revocaretur; at cen-
suit Pompeius, ut Senatûs auctoritas beneficio populi firmaretur; res su-
bitò confecta esset, nisi Sextus Attilius è factione Clodii, vir turbulentus,
non ausus quidem intercedere, noctem sibi ad deliberandum postulasset.
Sed cum perspecta esset Senatûs voluntas, causa ad populum VIII. Kal.
Feb. delata fuit. Nihil non effecere Clodiani, ut Ciceronis reditum pro-
hiberent. Ipse Clodius acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos in fu-
nere Marci propinqui sui daturus erat, in multitudinem impetum fecit.
Multi cives cum Tribunis plebis vulnerati sunt, multi occisi. Q. Cicero
inter cadavera tanquam occisus jacuit: crudelissimæ in foro cædes factæ
sunt. Milo, qui summo studio Ciceronem prosequeretur, Clodium de vi
postulavit. Verum in judicium non adductus est, quia creati nondum

Quæstores erat, per quos sortitio iudicium fieri debebat. Quare cum Milo videret iudicio locum non esse, ne omnia interim Clodius perturbaret, emptis gladiatoribus, ejus furores & conatus repressit.

Antequam autem de Ciceronis reditu sententia ferretur, iis civitatibus, gratias agendas esse Senatus censuit, quæ M. Tullium receperant: decrevit etiam, ut, qui provincias cum imperio obtinebant, salutem & vitam Ciceronis custodirent, & cunctam in Italiam literæ Consulares mitterentur, ut qui Remp. salvam esse vellent convocarentur, ut de Cicerone ageretur. Cum igitur ex omnibus Italiæ partibus tanta multitudo, quanta nunquam, Romam confluxisset, Lentulus Senatum in Capitolium convocavit. Adfuissent Senatores quadringenti & amplius. Q. Nepos Consul alter, qui Ciceroni erat inimicus, tum Senatus auctoritate, tum Pub. Servilii gravitate dicendi permotus, cum M. Tullio absens rediit in gratiam, ac pro eo mitissimam habuit orationem. Cn. Pompeius de scripto sententiam dixit, uniusque Cicerone Reipublicæ conservatæ testimonium dedit: omnes Pompeii sententiam secuti excepto uno Clodio, ab exilio Ciceronem revocarunt. Senatus illud Consultum summò totius populi plausu & clamore comprobatum est. Postridie in curiâ decretum fuit populi admonitu, ne quis de cælo servaret, ne quis moram ullam afferet, si quis aliter fecisset, is everfor Reipub. haberetur. Legem magistratus promulgârunt, cui solus Appius Præter, duoque Tribuni plebis Quinctius & Sex. Attilius adversati sunt, sed frustra. Nam pridie Non. Sext. cum comitia centuriata Lentulus Consul in campo Martio haberet, dissuadente Clodio, legem hanc suasit Pompeius, cui populus universus assensit. Statim autem atque cognovit Cicero ex literis Q. fratris mirifico omnium studio de reditu legem perlatam esse, Dyrrhachio Brundisium venit, ubi ab honestissimis civibus ornatus est. Iter Appiâ viâ Romam versus fecit. Toto autem illo itinere incredibilis ad eum omnibus oppidis & coloniis concursus factus est, ut illi reditum gratularentur. Veniebant undique legati, & patres-familias cum conjugibus è domibus: totâ passim Italiâ festi dies celebrabantur. Porro ad urbem ut venit, ad eum Senatus universus egressus est cum populo, ut conservatorem suum videret. Cum ad portam Capenam advenisset, qua Appia via ad urbem ducit, gradus templorum ab infimâ multitudine completi sunt, à qua maximus plausus datus est, & summa Ciceroni facta gratulatio: ita populo eum deducente ad Capitolium pervenit, unde inter acclamationes populi ad domum per forum reductus est.

Postridie in Senatum venit, ubi & Senatui, & populo gratias agit eâ oratione, quæ post reditum in Senatu, & altera, quæ ad Quiritus inscribitur. Hoc biduo cum summa esset annonæ caritas, tumultus à plebe concitatus est, quæ cœdem & flammam Senatui, qui in Capitolio habebatur, minitata est. Cicerone suadente lex promulgata est, ut per quinquennium Cn. Pompeio rei frumentariæ potestas toto orbe terrarum decerneretur. Secuta est deinde magna contentio de Ciceronis domo, quæ à Clodio consecrata fuerat. Populus enim comitiis centuriatis eam eodem jure esse iusserat, quo fuisset. Senatus, ut de ejus religione ad Pontificum Collegium refferetur, edixit. Egit causam suam tantâ vi dicendi Cicero, ut vacuam omni religione domum ejus Pontifices judicârunt: ea sumptibus publicis restituta est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 697.

*Coff. Cn. Cornelio Lentulo Marcellino, L. Marcio Philippo, ante Christum 55.
Ciceronis quinquagesimus primus.*

Initio hujus anni Cicero omni studio in id incubuit, ut Pub. Lentulo qui Ciliciam pro Consule obtinebat, Ptolemæi Regis reductio decerneretur. Pub. Sextius à M. Tullio Albinovano lege lutatiâ de vi postulatus fuit, propter cædem quæ anno superiore, cum de Ciceronis reditu ageretur, in foro facta est; sed defensio fuit tum ab Hortensio, tum à Cicerone: cujus oratio pro Sextio exat. Cumque Vatinius maximè Sextium oppugnavisset, atque in illum testimonium dixisset, Cicero Vatinium testem perpetuâ interrogatione accusavit. Dixit eodem anno pro Bestiâ, de ambitu, apud Prætorem Cn. Domitium in foro medio, maximo conventu, Nonis April. factum fuit senatusconsultum in Ciceronis sententiam, ut de agro Campano frequenti Senatu idibus Maii referretur. Hoc eodem anno multa prodigia facta sunt, de quibus consulti haruspices responderunt, quod loca sacra & religiosa, profana haberentur. Hinc occasionem nactus Clodius Ædilis vexandi Ciceronem, de sacris & religionibus concionem habuit; atque Ciceronis domum inter ea loca esse dixit, quæ consecrata profana haberentur. Itaque postridie Cicero defendens se in senatu qui ex haruspicum responso decreverat ut de locis sacris & religiosis Consules ad Senatum referrent, orationem habuit de haruspicum responsis; in quâ omnia illa prodigia contra Clodium interpretatus est. Hoc tempore actum fuit in Senatu de stipendio Cæsaris exercitus, quod non solum Cicero decrevit, sed etiam ut & alii decernerent, laboravit. Decrevit quoque de decem legatis Cæsari dandis. Habuit etiam orationem in Senatu de provinciis consularibus, in quâ suadet ut Macedonia & Syria futuris Consulibus decernantur, & Galliæ Cæsari non adimantur. Cornelium Balbum, & Coelium de vi accusatum defendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 698.

*Coff. Cn. Pompeio Magno secundum, M. Licinio secundum, ante Christum 54.
Ciceronis quinquagesimus secundus.*

Hoc anno dixit contra Pisonem; cum enim ille, suadente Cicerone, è Macedonia revocatus esset, graviter de eo conquestus est in senatu. Cicero ei respondit. Hoc etiam tempore scripsit tres libros de Oratore.

ANNUS URBIS CONDITÆ 699.

Coff. L. Domitio Ænobarbo, Ap. Claudio Pulchro, ante Christum 53. Ciceronis quinquagesimus tertius.

Cicero absentis Crassi causam in senatu defendit; & Româ profectus, in Cumano & Pompeio fuit: atque in Cumano scribere instituit de optimo statu civitatis, & optimo cive. Eductus à Reatinis in eorum agrum, apud Ap. Claudium cos. & decem legatos, eorum causas contra Interamnates egit. Hinc Romam rediit, ubi totus fuit in causis agendis; nam defendit Messium & Drusum; Vatinius dignitati suæ semper infestum duobus pub-

licis judiciis tutatus est. Pro M. Æmilio Scauro, qui à Triario repetundarum postulatus est apud M. Catonem Prætorem dixit: Item pro Planco; extremis anni mensibus, Pompeii rogatu, pro Gabinio, à quo Consule expulsum est, & pro Rabirio Posthumo.

ANNUS URBIS CONDITÆ 700.

Coss. Cn. Domitio Calvino, M. Valerio Messalâ, ante Christum 52. Ciceronis quinquagesimus quartus.

Hoc anno Cicero Augur factus est, quem à toto collegio expetitur Cn. Pompeius, & Q. Hortensius nominârunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 701.

Coss. Cn. Pompeio Magno tertium sine collegâ, ante Christum 51. Ciceronis quinquagesimus quintus.

Cum Clodium Milo interfecisset, postulatus in iudicium, à solo Cicerone defensus est: at cum dicere inciperet, ita importunis Clodianorum clamoribus exceptus est, ut eâ quâ solitus erat constantiâ, non dixerit: quare eam quam habemus orationem Cicero postea scripsit cum Milo Massiliæ esset, quò, statim post iudicium, profectus fuerat in exilium. M. Saufeius, Cicerone defendente, absolutus est; & Sex. Clodius summo omnium consensu damnatus. Hoc anno fingitur habitus sermo de Finibus bonorum & malorum quem Cicero libris quinque postea perscripsit. T. Munacius Plancus Bursa à Cicerone accusatus est, & Pompeio defendente damnatus, quod curiam incendiasset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 702.

Coss. Ser. Sulpicio Rufo, M. Claudio Marcello, ante Christum 50. Ciceronis quinquagesimus sextus.

Post Clodii cædam Cicero de Legibus scripsit: quâ de re cum plures libros scripsisset, tres tantum ad nos, iique mutili pervenere. Cum anno superiore factum esset senatusconsultum, ne quis Prætorius aut Consularis intra quinquennium in provinciam ire posset, hoc senatusconsulto ire in provincias coacti sunt, qui in eas ex præturâ aut consulatu non iverant. In his fuit M. Tullius, cui Cilicia provincia Consularis obtigit cum exercitu peditum xii. mill. equitum duorum mill. & 600. Tenuit etiam Proconsul Cyprum insulam Ciliciæ oppositam, cum tribus diœcesibus Asiaticis, Cybariticâ, Synnadenfi, & Apamenfi. Maio ex urbe profectus est, & Brundisii aliquot diebus commoratus, Athenas 7 Kal. Sextil. ad castra venit ad 7 Kal. Sept. ad tertium verò apud Iconium exercitum iustravit. Ex his castris cum graves de Parthis nuntii venirent, perrexit in Ciliciam, per eam Cappadociæ partem, quæ provinciam illam attingit: eo consilio, ut Armenius Artavases & ipsi Parthi Cappadociâ se excludi putarent: ac certior factus, Parthos procul hinc abesse, & magis Ciliciæ imminere confestim iter in eam fecit per Tauripylas. Tarsum venit ad 3. Non. Octob. inde ad Amanum montem plenum hostium contendit, ubi ad 3. Idus Octob. magnum eorum numerum cecidit, castella munitissima nocturno

Pomptinâ

Pomptinii legati sui adventu, & suo matutino cepit, atque incendit; mox-
que Imperator est appellatus. Inde Pindenissum oppidum munitissimum,
modis omnibus oppugnatum, post septimum & quinquagesimum diem de-
ditione accepit. Tum in hyberna exercitum dimisit, eique Q. fratrem
præfecit, qui & ipse in ejus legatis fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 703.

*Coss. L. Emilio Paulo, C. Claudio Marcello, ante Christum 49. Ciceronis
quinquagesimus septimus.*

Ad hos Consules è Ciliciâ scripsit Cicero, petiitque ut quam honorificen-
tissimum senatusconsultum de rebus à se gestis faciendum curarent. Ei
reverâ pro re bene gesta supplicationes decretæ sunt. Nonis Januarii Tarso
profectus fuit in Asiam, ut in suis dicecesibus jus diceret. Ex Asiâ in Ci-
liciam Nonis Maii perrexit: provinciâ decedens, C. Cælium Quæstorem
suum ei præfecit: Athenas venit, inde Brundisium, unde Romam re-
versus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 704.

*Coss. C. Claudio Marcello, L. Cornelio Lentulo Crure, ante Christum 48.
Ciceronis quinquagesimus octavus.*

M. Tullio Ciceroni pridie Non. Januar. ad urbem accedenti sic est ob-
viâ proditum, ut nihil fuerit magnificentius: at invenit plenam motibus
internis rempublicam, dissentientibus Pompeio & Cæsare. Dixit omnia, &
fecit quæ ad concordiam pertinerent. Ad Cæsarem & Pompeium scripsit,
ut utrumque placaret, attestatus nihil civili bello miserabilius esse in repub-
licâ. Cum itaque varias in partes Italia descripta esset ut quisque suam
partem defendendam susceperet, Capuam Cicero sumpsit. Româ igitur
Capuam profectus est 14. Kal. Feb. lustratisque Formiis, iterum Capuam
rediit, ubi triduum fuit. In Apuliam è Pompeio advocatus est. Sed cum
in via Cæsar esset, Theani Sidicini mansit, unde Leptam cum literis ad
Pompeium misit, reversusque Formias est. Pompeius verò Brundisium
iter fecit, quò Ciceronem vocavit, sed mansit in Formiano. Cæsar inte-
rim Brundisio, quo ingressus erat postero die, quo Pompeius oppidum de-
seruerat, Romam reversus est. Eo in itinere Cicero illum convenit: de-
inde Arpinum profectus, ibi Tullio filio suo togam puram dedit, mansitque
in villis mense Aprili & Maio, & 7. Idus Junii ad Pompeium in Græciam
navigavit. Ejus adventus multis gratus fuit, sed non Catoni, à quo repre-
hensus est, quod Pompeium secutus esset, neque mansisset in Italiâ, rebus
prospecturus. Catonis verbis non mediocriter commotus est, eoque gra-
vius, quod nullâ ejus operâ Pompeius utebatur: quare eum facti poenituit
non tam propter suum periculum, quàm propter vitia multa, quæ ibi
offendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 705.

*Coss. C. Julio Cesare secundum, P. Servilio Vatiâ Isaurico, ante Christum 47.
Ciceronis quinquagesimus nonus.*

Vicit Cæsar Pompeium ad Pharsaliam : in acie Cicero non fuit, sed in castris, propter valetudinem. Erant cum Cicerone M. Varro, & M. Cato : nam Cato Dyrrhachii relictus est à Pompeio cum 15 cohortibus, ut impedimentis præsidio esset. Victo Pompeio, Cato, qui copias magnas, & classem ingentem Dyrrachii habebat, ad M. Tullium, qui Consularis erat, imperium deferre voluit : at cum illud recusaret, propius factum est nihil, quam ut occideretur, cum & Pompeius filius, & amici eum proditorem appellarent, gladiosque stringerent ; sed Cato resistens vix letho eum eripuit : quare Cicero cum multis aliis Senatoribus continuo Romam profectus est, & Brundusii moratus Cæsarem expectavit. Brundisium quoque M. Antonius post victoriam, cum legionibus venit, & Ciceroni pepercit. Scripsit tum Cæsar ad Antonium, prohibere omnes Italiâ, nisi quorum ipse causam cognovisset : quare cum Antonius petiisset à Cicerone per literas, ut sibi ignosceret : facere se non posse, quin Cæsaris literis pareret : misit ad eum Cicero L. Lamiam, qui demonstraret, Cæsarem Dolabellæ dixisse, ut ad Ciceronem scriberet, ut in Italiam quamprimum veniret : Itaque Antonius edixit ita, ut M. Tullium exciperet nominatim. Vide epist. 7. lib. 11. ad Att.

ANNUS URBIS CONDITÆ 706.

Coss. Julio Cesare secundum, Dictatore, M. Antonio Equitum Magistro, ante Christum 46. Ciceronis sexagesimus.

Constituerat Cicero filium suum Ciceronem cum Cn. Sallustio obviam Cæsari mittere ; sed cum de ejus adventu nihil asferretur, consilium mutavit. Cicero literas à Cæsare accepit, quas ille ei ex Ægypto miserat, quibus petebat ut esset idem qui fuisset. Sed opinione citius Cæsar venit in Italiam ; quod ubi Ciceroni perlatum est, & eum Tarentum navibus appulisse, atque inde Brundisium pedibus contendere, obviam illi processit. Cæsar, ut eum longè ante alios occurrere vidit, descendit, & cum eo solo colloquens, multa stadia processit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 707.

*Coss. Julio Cesare tertium, Dictatore, M. Æmilio Lepido, ante Christum 45.
Ciceronis sexagesimus primus.*

Toto hoc anno bellum Africanum gestum est, ac ferè semper Romæ commoratus est Cicero, vel in villis ; nec ferè exibat, propter varias hominum suspiciones. Totus fuit in studiis : eo enim tempore putatur scripsisse Partitiones oratorias & librum qui *Brutus* inscribitur, qui de claris oratoribus est. Cato sibi Uticæ mortem conscivit. Cæsar Africano bello confecto, Romamrediit, ubi ab eo honore Cicero afficiebatur. Scripsit vitam Catonis. Pepercit Marcello Cæsar rogante Senatu. Cicero, qui filere in posterum statuerat, rogatus sententiam, amplissimis verbis Cæsari gratias

gratias egit: quæ oratio pro Marcello extat. Dixit quoque apud Cæsarem pro Ligario, quem crimine liberavit. Tullius cum Terentiâ divortium fecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 708.

Coff. C. Julio Cæsare quartum, Dictatore sine collegâ, ante Christum 44. Ciceronis sexagesimus secundus.

Dimissâ Terentia, Cicero virginem quandam, nomine Publiliam, uxorem duxit, eamque divitem, ut æs alienum dissolveret. Non ita multo post Tullia ejus filia pariens apud Lentulum obiit. Mirum est quanto ejus desiderio exarserit. Plures viri graves eum literis consolati sunt: M. Brutus Lucceius, & Cæsar, qui tum erat Hispali, sed cum omnem consolationem dolor vinceret, scripsit librum, quem *Consolationem* inscripsit. Dicitur paulo post Publiliam conjugem dimisisse, quod morte Tulliæ visa esset lætari. Post illius mortem Cicero domo abfuit, atque in cæteris villis maximam anni partem in Philosophiæ studiis posuit. Hortensium scripsit; quo in libro Philosophiam ab Hortensio vituperatam defendit. Meminit hujus libri D. Augustinus, aitque, illius lectione ad Christianæ Philosophiæ contemplationem se incensum fuisse. Duobus libris Academicis posteriores duos adjecit: scripsit quoque libros de Finibus & laudationem Porciæ, sororis M. Catonis, & uxoris L. Domitii Ænobarbi. Cæsar ex Hispaniâ victor mense Octobri in urbem rediit, apud quem Cicero pro lege Deiotaro orationem habuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 709.

Coff. C. Julio Cæsare, M. Antonio, ante Christum 43. Ciceronis sexagesimus tertius.

Cicero, post quinque libros de Finibus, quinque alios Tusculanarum quæstionum edidit. Initio hujus anni Romæ fuit, & Kal. Jan in Senatu adfuit, cum Cæsar, resistente Antonio, Dolabellam subrogare sibi voluit. Idibus Martiis à conjuratis in Pompeii curiâ confossus est: sed quia eo interfecto Brutus pugionem extollens, Ciceronem exclamavit, illius conjurationis particeps creditus est: sed reverà non fuit, ut Plutarchus scribit. Dio refert lib. 44. percussores Cæsaris, cum è curiâ in forum se conferrent, cebro Ciceronem exclamâsse: cum illis Cicero se recepit in Capitolium, neque adduci potuit ut ad Antonium iret. Post diem tertium in ædem Telluris, venit, ubi Senatus habebatur, & ad pacem cives hortatus est, Atheniensium exemplo: habuit quoque Antonius Orationem de Concordiâ. Cicero initio Aprilis ex urbe rus profectus est, villas suas lustraturus. In hac rusticatione tres libros de Naturâ Deorum scripsit: duos de Divinatione, & dialogum de Senectute, aut sanè jam scriptum ad Atticum misit. Eodem tempore, cum omnes cogitationes suas defixas in concordia civium haberet, atque omnium, etiam Antonii amicitiam retinere vellet, scripsit Lælium, sive librum de Amicitia. Circa illud tempus Octavius, qui Augustus dictus est, auditâ morte Cæsaris, qui magnus ejus avunculus erat, Apolloniâ in Italiam venit, & Neapolim transivit, ubi honorificè cum Cicerone fuit, & amicè. Hic postea mense Maio cum Hirtio col. designato

designato in Puteolano commoratus est, ubi de Fato sermonem habuit. Extremo mense Maio Romam versus profectus est, ut Kal. Junii in Senatu, sicut Antonius edixerat, adesset. Sed cum ille se Romam stipatus armis retulisset, Senatores metu perterriti repente diffugerunt. iv. Nonas igitur Cicero ab urbe absuit, nec in urbem rediisse, nisi pridie Kal. Septemb. videtur. Eo tempore de Officiis scribere aggressus est; & cum haberet jus legationis liberæ, iter in Græciam suscepit, ut Romæ adesset Kal. Januariis, quibus Hirtius & Pansa consulatum erant inituri. Veliam venit xiiii. Kal. Sextil. ibique diem constitit. Veliam proficiscens Topica ad Trebatium, in ipsâ navigatione, conscripsit. Miserat etiam paulò antè ad Atticum duos libros de Gloriâ, quorum meminit lib. 2. de Officiis. Inde venit in Siciliam, Syracusas, & Leucopetram, ubi navim conscendit transmissurus in Græciam. Stadia trecenta circiter provectus, rejectus Austro vehementi est ad Leucopetram. Sed cum in villâ P. Valerii maneret ibique ventum commodum expectaret, Rhigini quidam viri illustres Româ huc redierunt, qui nuntiabant spem esse, fore ut Antonius cederet, res conveniret, Cæsaris interfectores redirent. Addebant etiam Ciceronem desiderari. Nihil moratus ille statim Veliam adductus est. Convenit Brutum, qui apud Hebetem fluvium circa Veliam cum navibus erat, atque inde in patriam omni festinatione properavit. Accedenti ad urbem tanta multitudo obviam venit, ut dum ad portas cives Rom. ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies ferè consumptus fuerit. Kalendis Sept. Antonius Senatum habuit de supplicationibus Cæsari decernendis: Ciceronem in curiam vocavit; sed cum e viâ langueret, non adfuit, causatus valetudinem. Antonius id ægrè ferens palam in Senatu, nisi veniret, fabros se missurum, & domum ejus disturbaturum dixit. Adfuit postridie in Senatu Cicero, sed Antonius absuit. Cicero minùs quidem liberè de republicâ dixit, quàm sua consuetudo; liberiùs tamen, quàm pericula minæque postulabant. Habuit in Senatu primam Philippicam, quâ sic Antonius offensus est, ut inimicitias Ciceroni denuntiaverat. Itaque in Senatu eum adesse jussit xiiii. Kal. Octob. ubi orationem contra Ciceronem absentem non tam dixit, quàm furiosè evomuit. Ciceroni cupienti adesse in Senatu, per amicos non licuit, eò quod Antonius à Cicerone cædis initium facturum putaretur. Antonio Tullius respondit nobili & divinâ suâ Philippicâ, in quâ totam Antonii vitam excussit egregiè. Verùm non adfuit Antonius, quem tamen quasi præsentem alloquitur: obviam nempe iverat legionibus quatuor, quæ in Macedoniam à Cæsare missæ, post ejus cædem in Italiam redierant, ut eas sibi pecuniâ conciliaret, & in urbem adduceret. Brundisium Itaque venit vii. Idus Octob. Profecto Antonio, Octavianus primum à Calatiâ, mox à Cassilino veteranos milites excivit, quorum alii secuti exemplum brevi exercitum conflaverunt. Cicero tum rusticabatur, & libros de Officiis absolvēbat. Sunt qui putent eo tempore Paradoxa scripsisse. Cum rediisset Romam Antonius, atque adesse jussisset Senatum in Capitolio, audivit legionem Martiam & quartam ad Octavianum transivisse: quare mente concidit, & statim in Galliam citeriorem paludatus properare decrevit, quam acceperat à populo: sed Brutus eum provinciâ exclusit, & edictum proposuit, quo promittebat se provinciam Galliam in Senatûs populique Romani potestate retenturum. Cicero Romam reversus, cum audivisset decretum à Bruto propositum, venit in Senatum,

natum, quo plures eum eo Senatores convenire. Retulerunt Tribuni plebis ad Senatum, de praesidio Consulium designatorum Pansa & Hirtii, ut Senatus Kal. Jan. tuto haberi, & sententiae de summa Repub. dici possent. Cicero suam rogatus censuit, ut praesidium decerneretur, & quae Octavius Caesar egisset, publicae auctoritate confirmarentur, &c. De his vide Philippicam tertiam. Factum est igitur in ejus sententiam senatusconsultum, & progressus in concionem, quid actum esset in Senatu Philippicam quartam exponit.

ANNUS URBIS CONDITAE 710.

Coff. C. Vibio Pansa, A. Hirtio, ante Christum 42. Ciceronis sexagesimus quartus.

Kalendis Januariis Consules Senatum habuerunt in Capitolio de Antonio, qui mutinam obsidebat, & D. Brutum oppugnabat. Cicero id egit ut hostis Antonius judicaretur, alii ut legati ad eum mitterentur. Habuit igitur quintam Philippicam, in qua legationem dissuadet, contendit bello Antonium esse persequendum, honores esse decernendos iis, qui adversus eum Rempublicam defendunt. Judicatus fuisset hostis Antonius, nisi Salvius Tribunus plebis intercessisset. Decrevit tamen Senatus ut Brutus laudaretur, quod Antonio Galliam non concessisset; ut Caesar Octavianus cum Pansa bellum gereret, sententiam loco consulari diceret, consulatum peteret decem annis prius quam lege fas esset. Decreti sunt itaque legati ad Antonium cum iis verbis quae Cicero perscriberet. Quae ad eam rem pertinent sextam Philippicam populo exposuit. Cum interim legati expectarentur, veritus Cicero, ne ad pacem Senatus inclinaret, Philippicam septimam pacem dissuasit: at cum plena superbia responsa retulissent, tumultus a Senatu decretus est, cum belli nomen quibusdam non placeret: quod a Cicerone Philippicam octavam reprehensum est. Deinde cum in senatu ageretur de ornando Ser. Sulpicio, qui in legatione obierat, Philippicam nonam habuit.

M. Brutus anno superiore ex Italia in Graeciam profectus, Athenas venit ubi multos nobiles adolescentes sibi adjunxit. In his fuit M. Ciceronis filius, quem summis laudibus propter multas virtutes, ut scribit Plutarchus, Brutus efferebat. Hunc ille secum in Macedoniam duxit, quo legato usus multa feliciter gessit. Venit igitur Brutus in Macedoniam cum C. Antonius Marci frater Q. Hortensio decedenti succederet. Sed Hortensius exercitum Bruto dedit. Legio verò, quam L. Piso Legatus, Antonii ducebat, Ciceroni filio se tradidit; pars equitatus, qui in Syriam ducebatur, ad Brutum se contulit: partem alteram ad se Cn. Domitius abduxit: P. Vatinius, qui Dyrrhachium occupaverat, portas Bruto aperuit, & exercitum tradidit. His de rebus Brutus literas publice misit, quas Pansa Consul, laudato Bruto, in Senatu recitavit. Q. Fufius rogatus sententiam, Brutum oppugnavit: contra quem Cicero Philippicam decimam dixit. C. Antonius qui se Appolloniam receperat cum septem cohortibus, Bathrotum contendens, tres amisit, quae a Bruto concisae sunt: verum praelio cum Cicerone filio ad Byllidem commisso, victus in Bruti potestatem venit. Cum Antonius Appolloniam teneret, ante Kal. Apr. allatum fuit de morte Trebonii, quem Dolabella Smyrnae verberibus in quaestione interfecit. Hostis Dolabella a Senatu judicatus est, & actum de imperatore deligendo. Ci-

cero rogatus sententiam Philippicam undecimam dixit, censuitque ut Cæsius bello Dolabellam persequeretur : cum autem pacis sermo ab amicis Antonii spargeretur, Senatus legatos ad eum, Ciceronem, & P. Servilium decrevit : sed habuit Cicero duodecimam Philippicam, quâ inutilem illam esse legationem, seque minus idoneum esse legatum ostendit. Pansâ, initio mensis Aprilis, ad bellum profecto, M. Æmilius Lepidus Romam ad Senatum misit, quem ad pacem cum Antonio faciendam cohortatus est. Multi pacem suasérunt, quod incertus belli exitus videretur. Tullius rogatus sententiam, Philippicamdecimam tertiam dixit, cum Antonio, & Antonianis pacem esse non posse docens. Cum multi de Mutinâ desperarent, optatissimi nuntii, & literæ de Victoriâ Mutinensi venérunt, quo tempore maximo concursu ad Ciceronem multitudo venit, à quâ in Capitolium quasi triumphans deductus est, indeque in Rostris collocatus, domum reductus est. Hæc exponit Cicero Philippicâ decimâ quartâ, in quâ supplicationes Consulibus, & Cæsari decernit. Interim Antonius fugâ transgressus Alpes spe primùm colloqui, repulsus est à Lepido ; mox sæpius in conspectum militum veniens, à militibus receptus est. Sed tandem Lepidus se conjunxit cum Antonio, quâ de causâ Lepidus à Senatu hostis iudicatus est, & cæteri qui cum eo à Repub. defecerunt. Illis tamen redeundi ad mentem ante Kal. Septemb. potestas fuit. Octavianus verò Cæsar, ut cognovit Antonium à Lepido receptum esse, atque ab ipso flare cæteros exercitus duces, causam optimatum statim deseruit : tum inter eum & Antonium commercia epistolarum fuere, & conditionum facta mentio, ut milites inter se jurarent, cum nullo exercitu, qui Caii Cæsaris fuisset, bellum se gesturos. Quadringentos igitur milites Romam ad Senatum misit, qui Consulatum pro se nomine exercitus peterent. Cum Senatus cunctari videretur, unus Centurio, Cornelius nomine, dicere non dubitavit, ostendens gladii capulum, *Hic faciet, vos si non feceritis.* Ferunt responsum dedisse Ciceronem, *Si ita petitis Consulatum, eum accipiet.* Cum re infectâ milites illi abiissent ad Octavianum, ille Antonium & Lepidum in Italiam accersivit, & legiones ad urbem hostiliter admovit. Cicero tunc ad Octavianum venit, & paulò post ex urbe fugit. Statim verò Octavianus Cæsar anno ætatis vigesimo cum Q. Pedio Consul factus est. In Consulatu Octavianus tulit legem de quæstione in eos habendâ, quorum operâ pater occisus est : Pedius, ut, qui C. Cæsarem interfecerant, eis aquâ & igni interdictum esset. Octavianus parùm gratus in Ciceronem, eum valere iussit. Factâ cum Antonio & Lepido pace, in unum locum copias contraxerunt, & provincias imperii Romani tres illi inter se partiti sunt. Cæsar utramque Africam cum Siciliâ & Sardiniâ, Lepidus Hispanias & Galliam Narbonensem, Antonius reliquas Gallias habuit. Addidère, ut ipsi triumviri per quinque annos essent, ut suos quisque inimicos proscriberet. Proscribendis quidem civibus primùm Cæsar restitit ; sed cum incepisset, duobus collegis acerbius egit : nam Ciceronem, qui de eo benè meritus fuerat, per summam perfidiam Antonii furori permisit. Fugerat interim Cicero ex urbe, cum illi triumviri Romam venérunt, primò in Tusculanum, inde transversis itineribus in Formianum ; cognitâque proscriptione, cum Quinto fratre Asturam in maritimum suum fundum proicisci statuit, atque inde in Macedoniam ad M. Brutum, de cuius victoriâ audierat, transire. Ferebantur læticis confecti mœrore & inter se casum suum lamentabantur.

Quintus

Quintus magis angebatur animo propter inopiam, quia nihil secum domo extulerat. Marco perexiguum viaticum erat. Satiùs igitur affirmabat Marcum fugâ antecedere, se convasatum domum recurrere. Complexi inter se, multisque lacrymis profusis digressi sunt. Quintus non ita multis diebus post à servis proditus unà cum filio à percussoribus interfectus est. De utriusque morte loquitur Dio, lib. 47. Marcus Asturam delatus navem statim conscendit, & oram legens, Circæum usque vento pervenit. Inde solvere cùm pararet, vel maris motu permotus, vel de Cæsaris fide non planè desperans, in terram regressus est, habens in animo Romam, & domum Cæsaris clam ingredi, sibi que ante lares ejus manus inferre, ut in patriâ quam servaverat moreretur, & Cæsaris perfidiam argueret, à quo tam ignavè prodebatur. Sed cruciatuum metu depulsus, servis se ad Cajetam deportandum navigio commisit, ubi prædia habebat. Ad Ciceronis navem, quæ ad littus appellebatur, corvi confertim advolârunt, atque ex utrâque parte antennæ insidentes partim crocitârunt, partim rudentum capita rostris tutudêrunt: quod signum infaustum omnibus visum est. Cicero tamen egressus in villam se recepit, & quieti se dedit: ibi corvorum magna pars tristi voce ad fenestram assedit, unus in lectum devolavit, & rostrò vestem, qua Cicero tectus erat, paulatim ab ore ipsius removit. Servi cùm id prodigii viderent, suam ignaviam ipsi damnavêrunt, si herilis cædis spectatores esse sustinerent, neque ipsum defenderent: partim igitur precibus, partim vi impositum lecticæ ad mare detulêrunt: interim percussores advenêre Herennius Centurio, & Popilius Tribunus militum, quem parricidii reum defenderat: qui nec unquam re, nec verbo à Cicerone læsus, hoc sibi crudele liberatoris sui interficiendi munus Antonium rogaverat.

Percussores cùm fores clausas invenissent, eas effregêrunt; cumque Cicero non appareret, & ii, qui intus erant, ubi esset, scire se negassent, fertur Philologum quemdam Quinti fratris libertum, quem bonis artibus & disciplinis ipse Cicero instituerat, Tribuno dixisse, lecticam per sylvestres & opacas ambulationes ad mare deferri. Tribunus rectâ per easdem accurrens, Ciceronem est assequutus; at ubi illum vidit, Cicero servos lecticam ibi deponere jussit, & paratos fortiter & fideliter ad dimicandum, quietos pati quod fors iniqua cogeret. Cùm obsideri se armatis hominibus circumspexit: Ego verò confisto, inquit: & mentum, ut consueverat, tangens, in percussoribus oculos constanter fixit, & extra lecticam cervicem immotam præbenti, caput à Popilio præcisum est, cum manibus, quibus Philippicas in Antonium scripserat. Caput statim ad Antonium Romam delatum est, quod post multa probra inter duas manus, in rostris posuit, ubi ille Consul, ubi sæpè Consularis, ubi defensor bonorum omnium, patriæ parens, urbis liberator, & conservator civium, eâ eloquentiæ admiratione, qua nullâ unquam majore ante eum, nullâ post eum, auditus est.

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

I

C
eru
E
ora
pot
com
rem
deb

qua
E
cusa

E
teà
qui
quos

IN

Q. CÆCILIIUM,

De Accusatore in C. VERREM constituendo,
Oratio, quæ Divinatio dicitur.

ARGUMENTUM.

C. VERRES per triennium Sicilia præfuit; ubi cum avarè multa, crudeliter, & libidinosè gessisset; repetundarum à Siculis, exceptis Syracusanis & Mamertinis postulatus est. Illi sibi patronum ab eas causas, quæ in hæc oratione exponuntur, Ciceronem delegerunt. Sed cum accusandi munus ad se potiùs pertinere Q. Cæcilius, qui Verris Quæstor fuerat, contenderet; ortâ contentione, Cicero hanc orationem habuit; quæ Divinatio dicitur, quòd iudices, remotis testibus & tabulis, sola argumenta sequantur, & quasi divinent uter debeat accusare.

DE GENERE CAUSÆ.

Publica causa est, agitur enim de accusatore constituendo in publico crimine, quale est de repetundis. Genus est quidem iudiciale, sed mixtum demonstrativo, & deliberativo, quia versatur in vituperatione Cæcili, & queritur utur accusator eligendus sit, Cicero an Cæcilius.

PERSONÆ IN JUDICIO.

Atores Siculi, reus Caius Verres. Accusatores manus sibi deposcunt Cicero & Q. Cæcilius natione Siculus, & Judaica superstitione obnoxius, Verris antea Quæstor in Sicilia.

JUDICES. M. Glabrio Prætor: aderant ei tunc in consilio iidem qui in causâ Verris adfuêrunt ex ordine Senatorio lectissimi quinque viri, penes quos tunc iudicandi potestas erat ex lege Sylla.

P A R.

P A R T E S.

Partes quinque sunt. Exordium, Constitutio cause, Confirmatio, Confutatio, Peroratio.

T E M P U S.

Habita est anno Urbis condite. 685. Marco Licinio Crasso, & Cn. Pompeio Consulibus, anno Ciceronis 37. cum adilitatem peteret, tribus & amplius mensibus antequam à Cicerone Verres accusari caperit.

L O C U S.

Habita est hec Oratio in foro, audiente ac spectante populo, quia est causa publica.

E V E N T U S.

Vidus est Cecilius, & accusatio ad Ciceronem delata.

E X O R D I U M.

In quo causas affert quare nunc petit accusare Verrem, qui hactenus plures defendit.

I. **S**I quis vestram, Iudices, aut eorum qui adsunt, fortè mitatur, me, qui tot annos in causis iudiciisque publicis ita sim versatus, ut defenderim multos, læserim neminem, subito nunc mutatâ voluntate ad accusandum descendere: is, si mei consilii causam rationemque cognoverit, unâ & id quod facio probabit, & in hac causâ profectò neminem præponendum esse mihi ^a actorem putabit. Cum Quæstor in Siciliâ fuisset, Iudices, itaque ex eâ provinciâ decessissem, ut Sicilius omnibus jucundam, diuturnamque memoriam Quæsturæ,

I N T E R P R E T A T I O.

^a accusatorem.

N O T E.

1. *Eorum qui adsunt.*] Aderant aut assessores, aut auditores ex Senatorio ordine sine potestate. Quia ad Magistratus non pertinebat iudicare, sed tantum iudices constituere.

2. *In causis iudiciisque publicis.*] Causæ aliæ fuerunt privatæ, quæ de controversiis, & quæ privatas tantum personas attingebant: aliæ publicæ, quæ de criminibus, & ad totam Rempub. pertinebant: unde Cic. pro Cecinnâ, *Omnia iudicia aut distrabendarum controversiarum, aut puniendorum malefactorum causâ reperta sunt.*

4. *Ad accusandum descendere.*] Excusat se quoddam illud accusandi munus suscipiat, quod erat tantum adolescentum. Certò illam ætatem sine ullâ accusatione transgerat.

6. *Unâ & id.*] Id est, ille simul cum omnibus.

7. *Cum Quæstor.*] Quæstor fuit Cicero ante annos abhinc quatuor, Prætor Sexto Pæduco, qui successorem habuit C. Sacerdotem, & ille Verrem. Duo autem fuerunt in Sicilia Quæstores, Lilybetanus alter, alter Syracusanus, Cicero Lilybetanus, fuit.

nominiſque

nominisque mei relinquerem : factum est, uti cum summum in veteri- 10
bus patronis multis, tum nonnullum etiam in me præsidium suis fortu-
nis constitutum esse arbitrarentur : qui nunc populati atque vexati,
cuncti ad me ^b publice sæpè venerunt, ut suarum fortunarum omnium
causam, defensionemque susciperem ; me sæpè esse pollicitum, sæpè
ostendisse dicebant, si quod tempus accidisset, quo tempore aliquid à 15
me requirerent, commodis eorum me non defuturum, venisse tempus
aiebant, non jam ut comoda sua, sed ut vitam, salutemque totius
provinciæ defenderem : sese jam ne Deos quidem in suis urbibus, ad
quos confugerent, habere : quod eorum simulacra sanctissima C. Verres
ex delubris religiosissimis sustulisset : quas res luxuries in flagitiis, cru- 20
delitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere
potuisset, eas omnes sese hoc uno Prætor per triennium pertulisse : ro-
gare & orare, ne illos supplices aspernaret, quos, me incolumi, nemini
supplices esse oporteret. Tuli graviter & acerbè, Judices, in eum me
locum adductum, ut aut eos homines spes falleret, qui opem a me atque 25
auxilium petissent, aut ego, qui me ad defendendos homines ab ine-
unte adolescentiâ dedissem, tempore atque officio coactus ad accusan-
dum traducerer. Dicebam, habere eos actorem Q. Cæcilium, qui præ-
fertim Quæstor in eadem provinciâ post me Quæstorem fuisset. Quo
ego ^c adjumento sperabam hanc à me molestiam posse dimoveri, id mihi 30
erat ^d adversarium maximè : nam illi multò mihi hoc facilius ^e remis-
sent, si istum non possent, aut si iste apud eos Quæstor non fuisset.

^b publico consilio.

^c excusatione.

^d contrarium.

^e concessissent.

10. *In veteribus patronis.*] Siculi veteres patronos habebant, Marcellum qui à primo illo Marcello natus est qui Syracusæ cepit : Scipiones, propter Scipionem Africanum, qui exciâ Carthagine rapta quondam à Pœnîs Siciliæ sua ornâmenta retulit : Metellos, qui Lepidum Quæstorem in illa Provinciâ accusarunt.

12. *Populati atque vexati.*] Avaritiâ Verris & crudelitate non mediocriter Siculi vexati sunt, ut patebit ex hæc, & sequentibus orationibus.

13. *Ad me publicè.*] Oratoriè omnes venisse dicit : nam neque Mamertini venerant, neque Syracusani.

18. *Ne Deos quidem.*] Per Oxymoron odium in Verrem excitat, qui ita omnia depopulatus est, ut vel ipsa Deorum simulacra abstulerit.

20. *Ex delubris.*] Inter delubra & templa. Asconius id ponit discriminis, quod templa sunt singulorum diis attributorum locorum : delubra multarum ædium sub uno tecto, à diluvio pluvie munitarum.

22. *Per triennium pertulisse.*] Per tres annos Siculi Arrium quendam Verri suc-

cessorem expectabant. Nota autem Prætorias Provincias annas quidem fuisse, sed si neque primo, neque secundo anno revocarentur Prætores, triennium eas administrasse.

22. *Rogare & orare.*] Rogantur homines orantur dii, inquit Padianus.

23. *Nemini.*] Omnis alteri, ne hæc laus sibi usurpata superbissima videretur.

Ib. *Graviter & acerbè.*] Graviter tulit Cicero, quod præter consuetudinem suam accusare cogeretur : acerbè, quod Siculorum calamitas eum moveret, qui pessimè à Verre tractabantur.

28. *Habere eos.*] Indicat quod munus accusandi Verrem à se rejecerit.

29. *Post me.*] Non proximè, nam Sext. Pæduceo Prætor, Quæstor tantum fuit Cicero, at Cæcilius Verre. Inter Pæduceum autem & Verrem, Prætor in eâ fuit Sacerdos.

32. *Non possent.*] Noverant Siculi Cæcilium, cum genere Siculus esset, & quia noverant eum ignarum & improbum, ei causam suam confidere ausi non sunt.

II. Adductus sum, Iudices, officio, fide, misericordiâ, multorum bonorum exemplo, veteri consuetudine, institutoque majorum, ut onus hoc laboris atque officii, non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. Quo in negotio tamen illa me res, Iudices, consolatur, quod hæc, quæ videtur esse accusatio mea, non potius accusatio quam defenso est existimanda. Defendo enim multos mortales, multas civitates, provinciam Siciliam totam. Quamobrem si mihi unus est accusandus, propemodum manere in instituto meo videor, & non omnino à defendendis hominibus, sublevandisque
10 discedere. Quod si hanc causam tam idoneam, tam illustrem, tam gravem non haberem: si aut hoc à me Siculi non petissent, aut mihi cum Siculis causa tantæ necessitudinis non intercederet, & hoc, quod facio, me reipub. causâ facere profiterer, ut homo singulari cupiditate, audaciâ, scelere præditus, cujus furta atque flagitia non in Sicilia solum, sed
15 in Achaia, Asia, Ciliciâ, Pamphylia, Romæ denique ante oculos omnium maxima turpissimæque nôllemus, me agente in iudicium vocaretur: quis tandem esset, qui meum factum aut consilium posset reprehendere? Quid est, pro Deum hominumque fidem! in quo ego reip. plus hoc tempore prodesse possim? Quid est, quod aut populo Rom.
20 gratius esse debeat? aut sociis, exterisque nationibus optatius esse possit,

^a accusante.

1. *Officio.*] Cùm Quæstor in Sicilia fuisset Cicero, petentibus Siculis officium denegare non debuit.

Ib. *Fide.*] Cum promississet se commodis eorum non defuturum, fidem præstare debuit.

Ib. *Misericordiâ.*] Cum crudeliter Siculi vexarentur, debuit eos sublocare.

2. *Exemplo.*] Pub. Selpitius C. Norbanum civem seditiosum in ius vocavit. L. Pufus, M. Aquilum accusavit. Vide lib. 2. *Offic.*

Ib. *Consuetudine.*] Non adolescentes ut tunc temporibus; sed ipsi viri gravæ accusare consueverant, cum de Repub. & patrociniis agebatur, nunc autem agitur de patrociniis Siculorum.

3. *Non ex meo, sed, &c.*] Hotomannus docet hunc tempus pro ratione negotiorum poni, id est, comodo, vel incommodo recenti, cui ex tempore prospiciendum est.

Ib. *Necessariorum.*] Cum Siculis amicitiam junxerat Cicero, in quos præter cæteros necessaria officia conferre debuit.

8. *Si mihi unus.*] Is sensus est, etsi unum accusem, tamen hæc actio non est dicenda accusatio, sed defensio, quia Siculos cum eorum civitatibus contra unum Verrem defendo.

Ib. *In instituto meo.*] Gloriatum Cicero sæpe multos defendisse, neminem accusasse, vel paucos.

10. *Causam tam idoneam.*] Oratori idonea est causa unde sibi multam laudem comparare potest.

Ib. *Tam illustrem.*] Illustis est propter Quæstoris munus, quod in eâ gessit.

Ib. *Tam gravem.*] Propter res momentis quas continet, gravis est.

13. *Reipub. causâ.*] Cicero Nullis inimicitiis, nullis injuriis, nullo præmio, nulla denique alia re, quam utilitate communi adductus, Verrem in iudicium vocat. Nec quemquam alium advocasse ait, Ver. 5.

15. *Achaia, Asia.*] Dolabellæ legatar Verres, & proquæstor multa in his provinciis flagitia commisit. *Achaia* verò Regio est Græciæ undique mari septa, præterquam à Septentrione, cujus Metropolis Corinthus. Plin. lib. 4. cap. 4.

Ib. *Ciliciâ.*] Regio mineris Asiæ, Syriæ proxima. Vide Plin. lib. 5. cap. 26. hanc postea regendam Cicero sortitus est.

Ib. *Pamphylia.*] Pamphylia Asiæ minoris Regio ad mare Mediterraneum sita.

Ib. *Romæ.*] Romæ Prætor Urbanus fuit Verres.

20. *Aut sociis.*] Triæ erant sociorum genera: alii victi bello, quibus leges imponebantur: alii qui bello pares æquo sedere in amicitiam venerant: alii, qui nunquam hostes fuerant, sed sociali sedere amicitiam junxerant.

aut salutis, fortunisque omnium magis accommodatum sit? Populata, vexata, funditus everſa provincie: ſocii ſtipendiariiſque populi Romani afflicti, miſeri, jam non ſalutis ſpem, ſed exitii ſolatium quaerunt. Qui judicia manere apud ordinem Senatorium volunt, quaeruntur accuſatores ſe idoneos non habere, qui accuſare poſſunt, judiciorum ſeveritatem 25 deſiderant. Populus Rom. interea, tametiſi multis incommodis, difficultatibusſque affectus eſt, tamen nihil æquè in repub. atque illam veterem judiciorum vim, gravitatemque requirit. Judiciorum deſiderio, tribunitia poteſtas efflagitata eſt: judiciorum ^b levitate, ordo quoque alius ad res judicandas poſtulat. Judicum culpâ atque dedecore etiam 30 cenſorium nomen, quod aſperius antea populo videri ſolebat, id nunc poſcitur: id jam popolare, atque plauſibile factum eſt. In hac libidine hominum nocentiſſimorum in populi Rom. quotidiana querimonia, judiciorum infamia, totius ordinis offenſione, cum hoc unum his tot incommodis remedium eſſe arbitraret, ut homines idonei, atque integri 35 cauſam reipub. legumque fuſciperent: fateor me ſalutis omnium cauſâ ad eam partem acceſſiſſe reipubl. ſublevandæ, quæ maximè laboraret.

^b improbitate.

22. *Stipendiarii.*] Stipendiarii illi populi dicebantur, qui certum veſtigal Pop. Rom. aut in pecuniâ, aut in frumento pendebant.

23. *Qui judicia.*] Ab Equitibus ad Senatores judicia Sylla tranſtulit, quod Cinnam contra ſe adjuviſſent. Sed cum infamia judicaverunt: nam apud omnes invaluit hæc de iis opinio, hominem divitem quantumvis ſit nocens, daminari non poſſe.

24. *Accuſatores idonei.*] Idonei non erant accuſatores, aut quia rudes erant propter juniorem ætatem, aut quia pecuniâ corrupti. Unde metu accuſationis audacia improborum civium non continebatur.

25. *Judiciorum ſeveritatem.*] Severitas judiciorum patet maximè in damnandis improbis, & bonis vindicandis.

26. *Multis incommodis, difficultatibusſque.*] Incommoda ſunt rerum præteritarum quæ maxima Reipub. Sylla intulit, quia ab ipſo Populus Rom. agris ſuis & jure Civitatis ſpoliatus eſt: difficultates vero ſunt rerum præſentium, nulla autem jam integra judicia ſunt.

28. *Judiciorum vim.*] Equeſter ordo judicavit annos ſerè quinquaginta ſine ullâ, ne tenuiſſimâ quidem acceptæ pecuniæ ſuſpicionem, ſed poſtea non minore infamiâ quam Senatores, judicia exercuit.

29. *Tribunitia poteſtas.*] Ante Syllæ dictaturam poteſtatem habebant Tribuni vocandi ad populi judicium quemlibet,

non modò Senatorem, ſed etiam Magiſtratum, qui pecuniam ob rem judicandam accepiſſet. Vide Orat. pro Cluentio: hanc autem poteſtatem paucis poſt menſibus Coſſ. Pompeius, & Craſſus reſtituerunt, quam Sylla abſtolerat.

Ib. *Ordo alius.*] Equeſter nempè.

31. *Cenſorium nomen.*] Cenſores quinto quoque anno creabantur, illi porro corrigendis civium moribus invigilabant. Si Senatorem notaſſent, e Senatu eſciebatur: ſi equitem, equum amittebat: ſi Plebeum, in Cæritum tabulas referebatur, ut eſſet tantum capite cenſus, neque eſſet in albo Centuriæ ſuæ.

32. *Id nunc poſcitur.*] Petitur ut illa Cenſoria dignitas, quæ tam odioſa populo erat, reſtituatur. Enimvero reſtituta fuit illo tempore: nam Gellius & Lenſulus facti Cenſores quatuor & ſexaginta à Senatu removerunt.

34. *Ordinis.*] Senatorius ordo graviter offenſus eſt, quod nihil propius eſſet, quam ut Aurelius Cotta legem ferret, ut iterum Equites cum Senatoribus, & Tribunis ætatis uſa judicarent, quam revera tulit aliquot poſt menſibus. Unde Ver. 7. Itaque cum primo agere cepimus, lex non erat promulgata.

35. *Idonei.*] Idonei ſunt qui & auctoritate & gravitate præſtant adoleſcentibus.

Ib. *Integri.*] Integri ſunt qui pecuniâ non corrumpuntur, & poſſunt iis opponere le, quorum vitio judicia perdiſa ſunt.

PARTITIO SIVE CONSTITUTIO CAUSÆ.

III. Nunc, quoniam quibus rebus adductus ad causam accesserim demonstravi, dicendum necessarium est de contentione nostra, ut in constituendo accusatore, quod sequi possitis, habeatis. Ego sic intelligo, Judices, cum de pecuniis repetundis nomen cuiuspiam deferatur, si
 5 certamen inter aliquos sit, cui potissimum ^a delatio detur, hæc duo in primis spectari oportere: quem maxime velint actorem esse ii, quibus factæ esse dicantur injuriæ: & quem minime velit is, qui eas injurias fecisse arguatur.

^a accusatio.

4. De pecuniis repetundis.] De repetundis, seu repetundarum judicium inde dictum est, quod eo iudicio socii pecunias sibi contra leges ereptas repetebant.

Id. Nomen cuiuspiam deferatur.] Defer-

re nomen non est tam accusare, quam apud Magistratum, vel iudicem aliquem alicuius criminis reum denuntiare. Facta autem hæc nominis delatione, sequebatur accusatio.

CONFIRMATIONIS PRIMA PARS.

Quod Siculi accusatorem Ciceronem, minime Cæcilium velint.

IV. In hac causâ, Judices, tametsi utrumque esse arbitror perspicuum; tamen de utroque dicam, & de eo prius, quod apud vos plurimum debet valere, hoc est, de voluntate eorum, quibus injuriæ factæ sunt: quorum causâ iudicium de pecuniis repetundis est constitutum.
 5 Siciliam provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastasse, domos exinanisse, fana spoliasse dicitur. Adfunt, queruntur Siculi universi: ad meam fidem, quam habent spectatam jam & diu cognitam, confugiunt: auxilium sibi per me à vobis, atque à populo Romano legibus petunt: me defensorem calamitatum suarum, me
 10 ultorem injuriarum, me cognitorem juris sui, me actorem causæ totius esse voluerunt. Utrum, Q. Cæcili! hoc dices, me non Siculorum rogatu ad causam accedere? an optimorum fidelissimorumque sociorum voluntatem apud hos gravem esse non oportere? Si id audebis dicere, quod C. Verres, cui te inimicum esse simulas, maxime existimari vult,
 15 Siculos hoc à me non petiisse: primum causam inimici tui ^b sublevabis, de quo non præjudicium, sed planè iudicium jam factum putatur: quod

^b defendes.

6. Fana spoliasse.] Alii fanum dictum putant à Faunis, alii à fando, quia divina oracula ibi edere solebant; alii à Fauno qui Probo Auctore, primus illorum locorum conditor fuit.

7. Spectatam fidem.] Fides quæ publicè cognita est, spectata dicitur.

10. Me cognitorem.] Cognitor olim erat, inquit Brissoniæ, qui præsentis alterius

causam tuebatur ut suam. Nunc verd inquit idem, sumitur pro eo iudice, qui de negotiis, causæque disceptat, eamque cognoscit.

16. Non præjudicium.] Præjudicium, inquit Asconius, dicitur res, quæ cum statuta fuerit, affert iudicaturis exemplum, quod sequantur; iudicium autem res, quæ causam, litemque determinat.

ita percerebuit, Siculos omneis actorem suæ causæ contra illius injurias
quæsiisse. Hoc, si tu inimicus ejus factum negabis quod ipse, cui max-
imè hæc res obstat, negare non audet; videto, ne nimium familiariter
inimicitias exercere videare. Deinde sunt testes viri clarissimi nostræ
civitatis, quos omneis à me nominari non est necesse: eos qui adsunt,
appellabo, quos, si mentirer, testis esse impudentiæ meæ minimè vellem.
Scit is, qui est in ^b consilio, C. Marcellus: scit is, quem adesse video,
Cn. Lentulus Marcellinus: quorum fide, atque præsidio Siculi maximè
nituntur, quod omnino Marcellorum nomini tota illa provincia adjuncta
est. Hi sciunt, hoc non modo à me petatum esse, sed ita sæpè & ita
vehementer esse petatum, ut aut causa mihi suscipienda fuerit, aut offi-
cium necessitudinis repudiandum. Sed quid ego his testibus utor, quasi
res dubia, aut obscura sit? Adsunt homines ex totâ provinciâ nobilissi-
mi, qui præsentibus vos orant, atque obsecrant, Judices, ut in actore
causæ suæ deligendo, vestrum judicium à suo judicio ne discrepet. Om-
nium civitatum totius Siciliæ legationes adsunt, præter duas civitates:
quarum duarum, si adessent, duo crimina vel maxima minuerentur,
quæ cum his civitatibus C. Verri communicata sunt. At enim cur à
me potissimum hoc præsidium petiverunt? Si esset dubium, petissent à
me præsidium nec-ne, dicerem cur petissent. Nunc verò cum id ita
perspicuum sit, ut oculis judicare possitis, nescio cur hoc mihi detri-
mento esse debeat, si id mihi objiciatur, me potissimum esse delectum.
Verum id mihi non fumo, Judices, & hoc non modo in oratione meâ
non pono, sed ne in opinione quidem cujusquam relinquo, me omnibus
patronis esse præpositum. Non ita est, sed uniuscujusque temporis,
valetudinis, facultatis ad agendum, ^c ducta ratio est. Mea fuit sem-
per hæc in hac re voluntas, & sententia, quemvis ut hoc mallem de iis,
qui essent idonei, suscipere, quàm me: me, ut mallem, quàm ne-
minem.

V. ^d Reliquum est jam, ut illud quæramus, cum hoc constet, Siculo
à me petiisse, ecquid hanc rem apud vos, animosque vestros valere

^b in catu.

^c habita.

^d restat.

19. Ne nimium familiariter, &c.] Ironia, id est, videto ne te inimicum fingas, ut possis prævaricari.

20. Sunt testes.] Sunt testes quorum testimoniis probatur Ciceronem à Siculis esse delectum accusatorem.

23. C. Marcellus.] Judex sedebat ille Marcellus.

24. Lentulus Marcellinus.] L. Marcellinus aderat advocatus, & Marcelli Gentilis: de quo ita loquitur in lib. de Clar. Orat. Lent. Marcellinus nec unquam indiser-
tus, & in Consulatu pereloquens visus est, &c.

25. Marcellorum nomini.] Propter Marcellum, qui Syracusas cepit, & conservavit: tota Marcellorum familia Siculis addita fuit.

27. Officium necessitudinis.] Officium necessitudinis non solum sanguine & affini-

tate, sed etiam beneficiis & benevolentia estimatur.

32. Præter duas civitates.] Syracusæ & Mamercum Verrem non accusabant, quia Mamercum erat illius furtorum receptaculum, Syracusæ libidinis domicilium.

41. Non ita.] Removet causam à se & rejicit in circumstantias temporis, valetudinis, & facultatis.

Ib. Temporis.] Affert rationes quare ad Marcellum non hæc sit delata accusatio:

1. Quia Marcellus judicabat. 2. Quia Marcellinus infirmus erat valetudine. 3. Quia Marcellus alter non tam eloquens erat, quàm juris civilis peritus.

44. Quam neminem.] Maluerunt Siculi Ciceronem actorem habere, quàm Cæcilium.

oporteat : ecquid auctoritatis apud vos in suo jure repetundo socii populi Rom. supplices vestri habere debeant. De quo quid ego plura
 5 commemorem? quasi verò dubium sit, quin tota lex de pecuniis repetundis sociorum causâ constituta sit. Nam civibus cum sunt ereptæ pecuniae, civili ferè actione, & privato jure repetuntur. Hæc lex socialis est : hoc jus nationum exterarum est ; hanc habent arcem minus alia
 10 quanto nunc quidem munitam, quam antea ; verumtamen, siqua reliqua spes est, quæ sociorum animos consolari possit, ea tota in hæc lege posita est : cujus legis non modò à populo Romano, sed etiam ab ultimis nationibus jampridem severi custodes requiruntur. Quis igitur est,
 15 qui neget oportere eorum arbitrato lege agi, quorum causâ lex sit constituta? Sicilia tota, si unâ voce loqueretur, hoc diceret : Quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus, sedibus, delubris
 fuit ; quod in unaquâque re beneficio Senatûs populique Romani juris habui ; id mihi tu, C. Verres, eripuisti, atque abstulisti ; quo nomine abs te sestertium millies ex lege repeto. Si universa, ut dixi, provincia loqui posset, hæc voce uteretur. Quoniam id non poterat, harum
 20 rerum actorem, quem idoneum esse arbitrata est, ipsa delegit. In hu-

4. *Supplices vestri.* Id est, Siculi, qui vobis supplices sunt.

5. *Lex de pecuniis repetundis.* Lex illa à L. Pisone Tribuno plebis, qui frugi dictus est, ut Cic. lib. de Clar. Orat. ait, lata est. primùm L. Martio, & Manilio Coss. anno 604.

6. *Nam civibus.* Discrimen ponit inter legem civium & socialem : hæc erat nempe publica, illa privata.

7. *Civili actione.* Actio civilis seu forensis civium est propria, quâ præcipuè givēs utuntur. Jus autem privatum illud est, cui urbis Prætor præerat, qui inter privatos jus dicebat.

1b. *Socialis.* Instituta est ad tutandas sociorum fortunas lex de repetundis pecuniis, contra eos qui exterarum nationes opprimebant. Qui enim in provinciis magistratus populi Rom. eorumve comites pecunias contra leges cepissent, earum provinciarum homines, judicio Romæ constituto, suas pecunias repetebant.

12. *Severi custodes.* Severi custodes dicuntur judices, quia leges vindicant, & tutantur.

13. *Lege agi.* Agere lege est, judicio secundum legem contendere : id lege autem repetundarum Siculi agere volebant contra Verrem.

16. *Beneficio Senatûs.* Devictis nationibus vel novæ leges imponebantur à victoribus, vel antiquæ permittiebantur. Senatus autem permiserat Siculis ut suis uterentur.

18. *Sestertium millies.* Concisum genus orationis, inquit Hotomannus, quo veteres

millies centena millia significabant, id est, duos milles & quinquaginta sestertios, qui efficiunt 250000 libras Gallicas. Ad plenam sestertiorum cognitionem quædam adnotanda sunt : 1. de pretio ; nam sestertius apud Romanos nummus erat, qui duos asses & semissem valebat. 2. Observandum est, quod sestertia, in numero plurali neutro enuntiata milles sestertios continebant : quod tamen ab omnibus Auctoribus non admittitur. 3. Quod cum reperitur ista nota H-S, eam de nummis tantum sestertiis intelligi. 4. Quod, ut à nummis sestertiis ad sestertia transiendo numerus millies multiplicatur, ita cum ad eam locutionem ventum est, quæ per adverbium numeralia nuntiatur, crescunt sestertia singula conduplicata : v. g. si centum sestertia dicam, intelligi debere centena millia sestertium : sic, ubi centies sestertium dicitur, intelligenda sunt centies centena sestertia, sive centies centena millia sestertium. Hæc annotavit Balduinus in Comm. Inst. de Success. Libert. & Cujacius lib. 10. Observ. 37. Plures Auctores sestertios ad nostram monetam Gallicam revocare conati sunt, imprimis Budæus, Abrahamus, Petavius, &c. quorum omnium una non est æstimatio, qui ab eorum temporibus argenti pretium auctum est. Omnium recentissimus Pater Harduinus Societatis Jesu, sestertium ex pondere æstimavit ; probatque in Commentariis, quos eruditissimos in Plinium scripsit, duobus nostris Gallicis assibus æquivalere : hunc consule in lib. 33. cap. 3. nos ejus supputationi acquiescimus.

jusmodi

jusmodi re quisquam tam impudens reperietur, qui ad alienam causam, invitis iis, quorum negotium est, accedere aut aspirare audeat? Si tibi, Q. Cæcili, hoc Siculi dicere; Te non novimus: nescimus quis sis: nunquam te antea vidimus: sine nos per eum nostras fortunas defendere, cujus fides est nobis cognita: non-ne id dicerent, quod cuivis probare deberent? nunc hoc dicunt utrumque se nosse: alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum: alterum planè nolle. Cur nolint, etiamsi taceam, satis dicunt: verum non tacent; tamen his invitissimis te offeres? tamen in alienâ causâ loquere? tamen eos defendes, qui se ab omnibus desertos potius, quam abs te defensos esse malunt? tamen his operam tuam pollicebere, qui te neque velle suâ causâ, nec, si cupias, posse arbitrantur? Cur eorum spem exiguam reliquarum fortunarum, quam habent in legis & judicii severitate positam, vi extorquere conaris? cur te interponis, invitissimis his, quibus maxime lex consultum esse vult? cur de quibus in provinciâ non optimè es meritus, eos nunc planè fortunis omnibus conaris evertere? cur his non modò persequendi juris sui, sed etiam deplorandæ calamitatis adimis potestatem? Nam, te actore, quem eorum affuturum putas, quos intelligis, non, ut per te alium, sed ut per aliquem teipsum ulciscantur, laborare?

40

22. *Accedere aut aspirare.*] Aspirare ad rem dicitur, qui tam prope accedit, ut hastam in eam immittere possit.

31. *Velle suâ causâ.*] In plerisque Codicibus legitur, *causâ suâ*, subaudiendo

inquit Interpretes nonnulli, *defendere* Sed nihil mutandum videtur. *Velle enim suâ causâ*, perinde est, ac alteri studere, vel favere. Sic ipse Cic. Epist. ad Lent. *Regis causâ si qui sint, qui velint*, &c.

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Quod verres minimè velit Ciceronem accusatorem, maximè Cæcilium.

VI. At enim solum id est, ut me Siculi maximè velint: alterum illud credo obscurum est, à quo Verres minimè se accusari velit. Equis unquam tam palam de honore, tam vehementer de salute suâ contendit, quam ille, atque illius amici, ut ne hæc mihi^a delatio detur? Sunt multa, quæ Verres in me esse arbitratur, quæ scit in te, Q. Cæcili, non esse: quæ cujusmodi in utroque nostrum sint, paulò post commemorabo. Nunc tantum id dicam, quod tacitus tu mihi assentiare, nullam rem in me esse, quam ille contemnat: nullam in te, quam pertimescat. Itaque magnus ille defensor, & amicus ejus, tibi Hortensius suffragatur, me oppugnat: apertè ab Judicibus petit, ut tu mihi anteponere: & ait hoc se honestè sine ullâ invidiâ, ac sine ullâ^b offensione contendere. Non enim, inquit, illud peto, quod soleo, cum vehemen-

^a accusatio.^b infamia postulare.

9. *Magnus defensor.*] Hortensius magnus defensor à Cicerone appellatur, non quia multos defendit, sed quia hunc præcipuè Verrem omni operâ defendere co-

natur.

12. *Non enim, inquit, illud peto.*] Ethopœia Hortensii ad illius improbitatem in judiciis corruppendis ostendendam.

tius contendere; impetrare, reus ut absolvatur, non peto: sed, ut ab hoc potius quam ab illo accusetur, id peto. Da mihi hoc: concede, quod
 15 facile est, quod honestum, quod non invidiosum: quod cum dederis, sine ullo tuo periculo, sine infamia illud dederis, ut his absolvatur, ejus ego causam laboro. Et ait idem, ut aliquis metus adjunctus sit ad gratiam, certos esse in consilio, quibus ostendi tabellas velit: id esse perfacile; non enim singulos ferre sententias, sed universos constituere:
 20 ceratam unicuique tabellam dari ceram legitimam, non illam infami ac nefariam. Atque is non tam propter Verrem laborat, quam quod cum minime res tota delectat. Videt enim si a pueris nobilibus, quos adhuc elusit, si a quadruplatoribus, quos non sine causa contempsit semper, ac pro nihilo putavit, accusandi voluntas ad viros fortis, spectatosque
 25 homines translata sit, se in judiciis dominari non posse.

VII. Huic ego homini jam ante denuntio, si a me causam hanc vos agi volueritis, rationem illi defendendi totam esse mutandam & ita tamen mutandam, ut meliore & honestiore conditione sit, quam qua ipse esse vult: ut imitetur homines eos, quos ipse vidit amplissimos, L.
 5 Crassum, & M. Antonium; qui nihil se arbitrabantur ad judicia, causasque amicorum præter fidem, & ingenium afferre oportere. Nihil erit, quod, a me agente arbitretur iudicium sine magno multorum periculo posse corrumpi. Ego in hoc iudicio mihi Siculorum causam re-

^a me accusante.

14. *Da mihi.*] Fingit Cicero Hortensium id dicere, corruptis pecuniâ iudicibus.

17. *Metus adjunctus sit.*] Id agit corruptor, ut gratus iudex non solum velit servare fidem suo corruptori, verum etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur ad custodiendam pactionem promissam se gratie.

18. *Ostendi tabellas velit.*] Hortensius voluit, ut illi iudices corrupti tabulas prius ostenderent, quam in urnas mitterent. Erat autem duplex ratio ferende sententiæ. Quando parva erat causa, ex tabulis suum iudicium pronuntiabant, v. g. Si absolverent, imprimebant ceræ literam A: si damnarent, C. si ampliabant, N. L. nempe quod parum liqueret, & iterum agi causam optarent. Si verò magna esset causa & invidiosa, scribebant suas sententias, & cumulativè præconi dabant, qui in urnam eos conjicebat.

20. *Cera legitima.*] Cera legitima erat in qua A, litera absolutionis, scripta erat, & quæ erat novius coloris.

1b. *Non illa infami.*] Per infamem, discoloriorem intelligit: in qua litera C. scripta erat, alludit autem ad iudicium quod contra Varronem constitutum est, qui ab Hortensio defensus est, qui tabulas infames, varii nempe coloris protulit, cum iudicium metueret corruptionem.

22. *A Pueris nobilibus.*] Appium Clau-

dium, & Cæsarem adhuc adolescentes significat, quorum alter Terentium Varronem, alter Dolabellam accusavit. At Hortensii fraude, qui discoloribus ceris usus est, liberati sunt.

23. *A quadruplatoribus.*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in qua re quartam partem bonorum ex sua delatione referebant.

24. *Spectatos.*] Pungit Hortensium, cui dicit, non ei rem esse cum pueris & quadruplatoribus, sed cum viris generosis, qui virtutem amant.

25. *Dominari non posse.*] Hortensium Rex fori dicebatur, iisque judiciis dominari, per iudices, quos corrumpebat.

2. *Totam esse mutandam.*] Acriter pungit Hortensium, ait enim ita corruptam ejus esse defendendi rationem, ut tota res mutanda sit.

3. *Meliore conditione sit.*] Optat ut melior sit Hortensius, cum possit, & debeat honestè agere, quod facilius est, quam iudices corrumpere.

4. *Ipse vidit.*] Superior erat ætate Tullio Hortensius, idem vidit Crassum & M. Antonium, qui soli Oratores Romani a Cicerone laudati sunt, quosque ipse in lib. de Orat. introduxit: & quos majores Hortensio videtur indicare.

8. *Causam receptam.*] Suscipimus nostram sponte, recipimus rogati.

ceptam,

ceptam, populi Rom. susceptam esse arbitror : ut mihi non unus homo improbius opprimendus sit, id quod Siculi petiverunt ; sed omnino om- 10 nis improbitas, id quod populus Rom. jam diu flagitat, extinguenda, atque delenda sit. In quo ego quid ^b eniti, aut quid efficere possim, malo aliorum ^c spe relinquere, quam in oratione meâ ponere. Tu verò, Cæcili ! quid potes ? quo tempore, aut quâ in ^d re non modo specimen cæteris aliquod dedisti, sed tute tui periculum fecisti ? in mentem tibi 15 non venit, quid negotiî sit causam publicam sustinere ? vitam alterius totam explicare atque eam non modo in animas Judicum, sed etiam in oculis, conspectuque omnium exponere ? sociorum salutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem judiciorum defendere ? Cognosce ex me, quoniam hoc primum tempus discendi nactus es, quam multa 20 esse oporteat in eo, qui alterum accuset : ex quibus si unum aliquod in te cognoveris, ego jam tibi ipse istuc, quod expetis, meâ voluntate concedam. Primum integritatem, atque innocentiam singularem : nihil est enim quod minus ferendum sit, quam rationem ab altero vitæ reposcere eum, qui non possit suæ reddere.

VIII. Hic ego de te plura non dicam : unum illud credo omneis animadvertere, te adhuc ab nullis nisi à Siculis potuisse cognosci : Siculos hoc dicere, cum eidem sint irati, cui tu te inimicum esse dicis, sese tamen, te actore, ad iudicium non assuturos. Quare negent, ex me non audies : hos patere id suspicari, quod necesse est. Illi quidem (ut est 5 hominum genus nimis acutum & suspiciosum) non te ex Siciliâ literas in Verrem deportare velle arbitrantur, sed cum iisdem literis illius prætura & tua quæstura consignata sit, asportare te velle ex Siciliâ literas suspi- cantur. Deinde accusatorem ^e firmum verumque esse oportet. Eum ego si te putem cupere esse, facile intelligo esse non posse. Nec ea dico, 10 quæ si dicam, tamen ^f infirmare non possis, te, antequam de Siciliâ de- cesseris, in gratiam redisse cum Vere : Potamonem scribam, & familiarem tuum retentum esse à Verre in provinciâ, cum tu decederes :

^b suscipere. ^c cogitatione. ^d causa. ^e constantem & liberum. ^f negare.

15. *Periculum fecisti.* Id est, tute ipse tentasti, quando te exercuisti, secreto, & remotus ab arbitris.

17. *Totam explicare.* Est accusatoris totam illius, quem accusat, vitam explicare, at Verris crimina, quorum Cæcilius socius est, non aperiet.

22. *Ipse istuc.* Istuc pro istud ponitur, nam sæpe Romani, D. in C. mutabant.

2. *A Siculis.* Nulli certius Siculos nō- runt Cæciliū, qui Siculus est, & Verris Quæstor in Siciliâ.

6. *Acutum.* Acuto ingenio Siculos ex- titisse Cicero ait in Bruto ; idque ipsius Aristotelis testimonio.

1b. *Literas in Verrem.* Per literas intelligit testimonia quæ in Verrem con- scripta sunt.

8. *Deportare.* Cū quis accusator erat constitutus, huic à Prætoris potestas da- batur omnia obsignandi, & deportandi Romam, quæ ad accusationem pertine- bant. Cū autem furtorum Verris Cæ- cilius conscius sit & particeps, non aspor- tabit à Siciliâ testimonia, quæ Verri no- cere possunt.

9. *Eum ego.* Probat Cic. Cæciliū fu- rem & prævaricatorem esse à multis sig- nis, 1. Rediit in gratiam cum Verre, an- tequam discederet ex Siciliâ.

12. *Potamonem scribam.* Secundum sig- num, quia quasi communis amicus reman- sit in Siciliâ, ubi non remansisset, si reve- rā cognovisset intercedere Cæciliū inter & Verrem similitates. Nam decedente Quæstore, discedebat etiam ejus scriba.

M. Cæcilium fratrem tuum lectissimum, atque ornatissimum adolescentem non modò non adesse, neque tecum tuas injurias persequi, sed esse cum Verre, cum illo familiarissimè atque amicissimè vivere. Sunt hæc & alia in te falsi accusatoris signa permulta: quibus ego nunc non utor. Hoc dico, te, si maximè cupias, tamen verum accusatorem esse non posse. Video enim permulta esse crimina, quorum tibi societas cum Verre ejusmodi est, ut ea in accusando attingere non audeas. Queritur Sicilia tota, C. Verrem ab aratoribus, cum frumentum sibi in cellam imperavisset, & cum esset tritici modius H-S. ii. pro frumento in modios singulos duodenos sestertios exegisse. Magnum crimen! ingens pecunia! furtum impudens! injuria non ferenda! ego hoc uno crimine illum condemnem necesse est.

IX. Tu, Cæcili, quid facies? Utrum hoc tantum crimen prætermittes? an objicies. Si objicies, idne alteri crimini dabis, quod eodem tempore in eadem provinciâ tu ipse fecisti? audebis ita accusare alterum, ut quominus tute condemnere, recusare non possis? Sin prætermittes; qualis erit ista tua accusatio, quæ domestici periculi metu, certissimi, & maximi criminis non modò suspicionem, verum etiam mentionem ipsam pertimescat? Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis Prætor Verre, pro quo frumento pecunia omnis soluta non est. Grave est hoc crimen in Verrem, grave me agente: te accusante nullum. Eras enim tu Quæstor: pecuniam publicam tu tractabas: ex quâ etiam si cuperet Prætor, tamen ne qua deductio fieret, magnâ ex parte tua potestas erat. Hujus quoque igitur criminis, te accusante, mentio nulla fiet. Silebitur toto judicio de maximis & notissimis illius furtis & injuriis. Mihi crede, Cæcili, non potest in accusando socios verè defendere is, qui cum reo criminum societate conjunctus est. Mancipes à civitatibus pro frumento pecuniam exegerunt. Quid? hoc, Verre Prætor, factum est solum? non: sed etiam Quæstore Cicilio. Quid igitur? ^a daturus es huic crimini, quod & potuisti prohibere ne fieret, & debuisti? an totum id relinques? Ergo id omnino Verres in judicio suo non audiet, quod cum faciebat, quemadmodum defensusurus esset, non reperiebat. Atque ego hæc, ^b quæ in medio posita sunt, commemoro. Sunt alia

^a objicies crimen huic Verri.

^b quæ omnes sciunt.

14. *Fratrem tuum.*] Tertium signum, quod frater lectissimus propter judicium hominum, & ornatissimus propter dignitatem rei familiaris, remaneat cum Verre.

19. *Video permulta.*] Quartum signum, quod, cum sit conjunctus cum reo affinitate criminum, non potest defendere socios, à quibus accusatur.

21. *Ab aratoribus.*] Aratores erant, qui Pop. Rom. agros conduxerant ad arandum.

Ib. *Cellam.*] Cella vocatur quodlibet receptaculum rei domesticæ. Hic verò intelligit annonam Prætoris, quæ in frumenti certo numero præbebatur à Siculis, à quibus Verres & pecuniam pro frumento exegit, & eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos per singulos modios ex-

igeret, sexies plusquam merebatur. De sestertiis dictum est supra.

7. *Emptum est.*] Sicilia dabat decumanum fructum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio: præter id emebatur aliud à Siculis, pro quo ex Senatusconsulto pecunia solvebatur.

9. *Nullum.*] Illius criminis nullam mentionem fecisset, si accusator constitutus fuisset Cæcilium.

11. *Deductio fieret.*] Deductio est debiti pecuniæ compensatio, cum pro re aliquâ aliud compensatur, & detrahatur.

15. *Mancipes.*] Mancipes erant publicanorum principes, qui vectigalia à populo redimebant.

Atque

magis occulta furta, quæ ille, ut illius, credo, animos, atque impetus retardaret, cum quaestore suo benignissime communicavit. Hæc tu scis ad me esse delata: quæ si velim proferre, facillè omnes intelligent, vobis inter vos non modò voluntatem fuisse conjunctam, sed ne prædam quidam adhuc esse divisam. Quapropter si tibi iudicium postulas dari, quod tecum una fecerit; concedo, si id lege permittitur: sin autem de accusatione dicimus; concedas oportet iis, qui nullo suo peccato impediuntur, quo minùs alterius peccata demonstrare possint. Ac vide, quantum interfuturum sit inter meam atque tuam accusationem. Ego, etiam quæ tu sine Verre commisti, Verri crimini daturus sum, quod te non prohibuerit, cum summam ipse haberet potestatem: tu contra, ne quæ ille quidem fecit objicies, ne quæ ex parte conjunctus cum eo reperire. Quid illa, Cæcili? contemnenda-ne tibi videntur esse, sine quibus causa sustineri, præsertim tanta, nullo modo potest? aliqua facultas agendi, aliqua dicendi consuetudo, aliqua in foro, iudiciis, legibus, aut ratio, aut exercitatio?

X. Intellego quàm scopuloso, difficilique in loco verfer: nam cum omnis arrogantia odiosa est, tum illa ingenii, atque eloquentiæ multò molestissima. Quamobrem nihil dico de meo ingenio, neque est quod possim dicere, neque si esset, dicerem: aut enim id mihi satis est, quod est de me opinionis, quidquid est, aut si id parum est, ego majus id commemorando facere non possum. De te, Cæcili! jam mehercule, hoc extra hanc contentionem, certamenque nostrum familiariter tecum loquar. Tu ipse quemadmodum existimes, vide etiam atque etiam, & tu te collige, & qui sis, & quid facere possis considera. Putas-ne te posse de maximis, acerbissimisque rebus, cum causam sociorum fortunæque provinciarum jus populi Rom. gravitatem iudicii legumque susceperis, tot res, tam graveis, tam varias, vocem, memoriâ, consilio, ingenio, sustinere? Putas-ne te posse, quæ C. Verres in quaesturâ, quæ in legatione, quæ in præturâ, quæ Romæ, quæ in Italiâ, quæ in Achaïâ, Asiâ, Pamphyliaque patrârit, ea quemadmodum locis temporibusque divisa sint, sic criminibus, & oratione distinguere? Putas-ne te posse, id quod in ejusmodi reo maximè necessarium est, facere, ut quæ ille libidinose, quæ nefarie, quæ crudeliter fecerit, ea æquè acerbâ, & indigna videantur esse iis, qui audient, atque illis visa sunt, qui senserunt? magna sunt ea, quæ dico, mihi crede; noli hæc contemnere: dicenda, demonstranda, explicanda sunt omnia: causa non solum exponenda, sed etiam grauitur, copioseque agenda est: perficiendum est, si quid agere aut perficere vis, ut homines te non solum audiant, verum etiam libenter studioseque audiant. In quo si te multum natura

^a periculoso.

23. *Benignissime communicavit.*] Cæcili-um & Verrem fures esse designat, quâ- tota ista Quaestura ad societatem furorum non ad accusationem valeret.

1. *Scopuloso.*] Metaphora sumpta à na- vigantibus, cum naufragium timent.

9. *Tu te collige.*] Id est ad te redi, & tanquam dispersum animum revoca; ut rectius cogites, & fortius agas.

13. *In quaesturâ.*] Quaestor fuit Verres Carbonis in provinciâ Consulari.

14. *In legatione.*] Idem legatus fuit Cn. Dolabellæ in Asiâ.

Ib. *Quæ Romæ.*] Prætor Urbanus Romæ.

Ib. *In Italiâ.*] Præturam exercuit Verres in Italiâ & Romæ.

Ib. *In Achaïâ, &c.*] Ubi legatione functus est.

G

adjuvaret,

25 adjuvaret, si optimis à pueritiâ disciplinis, atque artibus studuisses, & in his elaborâsses, si literas Græcas Athenis, non Lilybæi, Latinas Romæ, non in Siciliâ didicisses: tamen esset magnum, tantam causam, tam expectatam, ex diligentia consequi, & memoriâ complecti, & oratione exponere, & voce & viribus sustinere. Fortasse dices, Quid?
 30 ergo hæc in te sunt omnia? Utinam quidem essent: verumtamen ut esse possent, magno studio mihi à pueritiâ est elaboratum. Quod si ego hæc propter magnitudinem rerum, ac difficultatem assequi non potui, qui in omni vita nihil aliud egi, quam longè tu te ab his rebus abesse arbitrare, quas non modo antea nunquam cogitasti, sed ne nunc quidem, cum ^a in eas ingrederis, quæ & quantæ sint, suspicari potes?
 35 Ego, qui, sicut omnes sciunt, in foro iudiciiſque ita verſer, ut ejusdem ætatis aut nemo, aut pauci plureis causas defenderint, & qui omne tempus quod mihi ab amicorum negotiis datur in his studiis ^b laboribusque consumam, quo paratior ad usum forensem promptiorque esse
 40 possim; tamen, ita Deos mihi velim propitios, ut cum illius diei mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco. Jam nunc mente, & cogitatione prospicio, quæ tum studia hominum, qui concursus futuri sint, quantam expectationem magnitudo iudicii sit allatura,
 45 quantam auditorum multitudinem C. Verris infamia concitatura, quantam denique audientiam orationi meæ improbitas illius factura sit. Quæ cum cogito, jam nunc timeo, quidnam pro offensione hominum, qui illi inimici, infensique sunt, & expectatione omnium, & magnitudine rerum dignum eloqui possim. Tu horum nihil metuis, nihil cogitas,
 50 nihil laboras: & si quid ex vetere aliquâ oratione, JOVEM EGO OPTIMUM MAXIMUM; aut VELLE, SI FIERI POTUISSET, JUDICES, aut aliquid ejusmodi edificere potueris, præclare te paratum in iudicium venturum arbitraris. Ac si tibi nemo responsurus esset, tamen ipsam causam, ut ego arbitror, demonstrare non posses.
 50 Nunc ne illud quidem cogitas, tibi cum homine disertissimo, & ad di-

^a accedis ad eas.

^b defensionibus.

26. *Athenis.*] Athenis florebat sermone puritas, & artium doctrina.

Ib. *Non Lilybæi.*] Lilybæus ex tribus Siciliæ promontoriis unum in Libyam spectans, ut ait Polybius lib. 1. de Bello Punico primo.

27. *Non in Siciliâ.*] Imperitiâ Cæcilius ridet; qui literas tam Græcas, quam Latinas in Siciliâ didicit, ubi utraque lingua planè inculta erat.

36. *Ejusdem ætatis.*] Juvenis licet Cicero jam sibi dicendi gloriam in foro fecerat, ad quam nemo suæ ætatis pervenerat.

40. *Ita Deus mihi.*] Genus juris jurandi id est, tantum mihi saveat Deus, quantum verum est quod dico.

41. *Citato reo.*] Vocato reo in iudicium dicere incipiens timebat Cicero, ut de se constitetur in Cluentianâ: Semper cum metu incipio dicere.

46. *Audientiam.*] Audientia novum tum fuit vocabulum, & à Cicerone inventum, per quod attentionem significat.

50. *Jovem ego optimum.*] Festive ridet Cæcilius; qui tam imperitus est Orator, ut aliquod tritum & vulgare Causidici sit allaturus exordium, aut ab invocatione, aut à superioris temporis reprehensione.

55. *Disertissimo.*] Disertus est, qui naturâ, arte, usu, atque exercitatione paratus est ad dicendum.

cendum

cendum paratissimo futurum esse certamen, ^a quicum modò differendum, modò omni oratione pugnandum, certandumque sit? Cujus ego ingenium ita laudo, ut non pertimescam: ita probò, ut me ab eo delectari facilius, quam decipi putem posse. Nunquam ille me opprimit consilio: nunquam ullo artificio pervertet: nunquam ingenio me suo labefactare, atque infirmare conabitur: novi omnes hominis petitiones, rationesque dicendi: sæpè in iisdem, sæpè in contrariis causis versati sumus. Ita contra me ille dicet, quamvis sit ingeniosus, ut nonnullum etiam de suo ingenio iudicium fieri arbitretur.

XI. Te verò, Cæcili, quemadmodum sit elusus, quàm omni ratione jactaturus, videre jam videor: quoties ille tibi potestatem optionemque facturus sit, ut eligas utrum velis factum esse, nec ne; verum esse, an falsum: utrum dixeris, id contra te futurum, ^b qui tibi ætus, qui error, quæ tenebræ, Dii immortales, erunt, homini minime ^c malo? Quid? cum accusationis tuæ membra dividere cœperit, & in digitis suis singulas partes causæ constituere? quid, cum unumquodque transigere, expedire, absolvere; ipse profectò metuere incipies, ^d ne innocenti periculum facefferis. Quid, cum commiserari, conqueri, & ex illius invidiâ ^e deonerare aliquid, & in te trajicere cœperit? commemorare Quæstoris cum Prætoris necessitudinem constitutam? morem majorum? fortis religionem? poteris ne ejus orationis ^f subire invidiam? Vide modo, etiam atque etiam considera; mihi enim videtur periculum fore, ne ille, non modò verbis te obruat, sed gestu ipso, ac motu corporis præstringat aciem ingenii tui, teque ab institutis tuis, cogitationibusque abducatur. Atque hujusce rei iudicium jam continuò video futurum.

XII. Si enim mihi hodie respondere ad hæc, quæ dico, poteris: si ^g ab isto libro, quem tibi magister ludi, nescio quis, ex alienis oratio-

^a cum quo. ^b quæ conturbatio. ^c callido. ^d ne vocaveris innocentem in periculum capitis. ^e cœperit diminuerè aliquid, & in te deducere. ^f sustinere. ^g obtenebret. ^h ab ista oratione composita.

56. *Modò differendum, modò pugnandum.*] Differere est acutè ac subtiliter dicere & argumentari, pugnare verò, vim & copiam Orationis exercere. Hoc utrumque minus Oratio convenit maximè.

57. *Cujus ingenium.*] Se parem hîc Hortensio Cicero significat, cum quo sæpè vel in contrariis causis versatus est, vel in iisdem: cum uterque defendit & accusavit.

1. *Elusus.*] Metaphora à gladiatoribus sumpta, qui tela & ictus motu corporis evitant.

2. *Optionem facturus.*] Pergit in Metaphorâ, nam qui prevalebant in prælio, quærebant ab adversariis, ut suprà, vel iofrà, &c. feriri vellent.

6. *Et in digitis.*] Ita insequitur Cæcili imperitiam, ut rideat etiam Hortensium, qui orationis divisionem in digitos deducere habebat.

7. *Transigere.*] In principio orationis

transigimus cum adversario distinguendo & explicando ejus argumenta.

8. *Expedire.*] *Expedimus* in medium afferendo nostras argumentationes.

Ib. *Absolvere.*] Absolvimus in fine amplificando & concludendo orationem.

11. *Morem majorum.*] Majores vetabant à Quæstore Prætoris accusari.

12. *Sortis religionem.*] Religio sortis sanctissima esse debebat, quia sorte ducebantur Magistratus.

14. *Gestu ac motu.*] Ita laudat Hortensium, ut pungat etiam: cujus gestus plus habebat artis, quàm erat satis Oratori.

2. *Isto libro.*] Continens posuit pro contento, liber enim continet quod scriptum est.

Ib. *Magister ludi.*] Ludimagister dicitur, qui primas literas docet. Ergo libellam aliquem obsoletum significat attulisse Cæcilium, unde Magister dictata pueris argumenta præbere solitus esset.

nibus compositum dedit, verbo uno disieceris: posse te, & illi quoque
 5 iudicio non deesse, & causæ atque officio tuo satisfacere arbitrabor. Sin
 mecum in hac prolusione nihil fueris: quem te in ipsâ pugna cum acer-
 rimo adversario fore putemus? Esto: ipse nihil est, nihil potest: at
 venit paratus cum subscriptoribus exercitatis & disertis. Est tamen hoc
 aliquid: tametsi non est satis. Omnibus enim rebus is, qui princeps
 in agendo est, ornatissimus & paratissimus esse debet. Veruntamen L.
 10 Apuleium esse video proximum subscriptorem, hominem non ætate, sed
 usu forensi, atque exercitatione tyronem. Deinde, ut opinor, habet
 Allienum: hunc tamen à subsellis: quid in dicendo posset, nunquam
 satis attendi: in clamando quidem video eum esse bene robustum, atque
 exercitatum. In hoc spes tuæ sunt omnes: hic, si tu eris actor consti-
 15 tutus, totum iudicium sustinebit. Ac ne is quidem tantum contendet
 in dicendo, quantum potest: sed consulat laudi & existimationi tuæ, &
 ex eo quod ipse potest in dicendo, aliquantum remittet, ut tu tandem
 aliquid esse videare. Ut in actoribus Græcis fieri videmus, sæpe illum
 qui est secundarum, aut tertiarum partium, cum possit aliquantò clariùs
 20 dicere, quam ipse primarum, multum summittere, ut ille princeps
 quàm maximè excellat: sic faciet Allienus: tibi serviet, tibi lenocina-
 bitur, minùs aliquantò contendet, quàm potest.

XIII. Jam hoc considerate, cuiusmodi accusatores in tanto iudicio
 simus habituri: cum & ipse Allienus ex eâ facultate, si quam habet,
 aliquantum detractus sit, & Cæcilius tum denique se aliquid futurum
 5 putet, si Allienus minùs vehemens fuerit, & sibi primas in dicendo par-
 teis concesserit. Quantum quem sit habiturus, non video, nisi quem
 forte ex illo grege Oratorum, qui subscriptionem sibi postulârunt, a cu-
 icumque vos delationem dedissetis. Ex quibus alienissimis hominibus,
 ita paratus venis, ut ubi ^b hospes aliquis sit recipiendus. Quibus ego

* quemcumque vos constituissetis accusatorem.

^b ignotus.

3. In hac prolusione.] Nempe de consti-
 tuendo Verris accusatore.

7. Cum subscriptoribus.] Subscriptores
 erant, qui accusatori subscribebant. Nulli
 autem fas erat subscribere, nisi accepta à
 iudicibus potestate.

8. Qui princeps.] Id est, qui primas
 egit, & qui accusator dictus est. Qua-
 tuor autem fuere ut plurimum.

10. Apuleium.] Apuleius secundo loco
 accusator est, senex ille quidem, sed im-
 peritus Orator.

12. Allienum.] Allienus minoribus tan-
 tum iudiciis interfuit. Nam teste Non-
 nio, subsellia sunt Tribunalium, Quæsto-
 rum, & minorum Iudicum, qui non in
 sellis curalibus, sed subsellis confidebant.

13. In clamando.] Habebat ille quidem
 naturam, sed non facultatem, ideoque
 erat imperitus Orator.

17. Remittet.] Remittere est non agere
 eâ diligentia, & studio, quo par est.

18. In actoribus.] Histrionibus nempe.

19. Secundarum.] In fabulis primarum
 partium persona erat, quæ sæpius prodi-
 bat in scenam; secundarum, quæ mi-
 nus, &c.

21. Lenocinabitur.] Lenocinari est gra-
 tiam sibi conciliare, nam lenonum est con-
 ciliare gratiam inter amatores.

6. Ex illo grege.] Ad contemptum vo-
 cat gregem, nempe sordidum & abjectum
 genus caudicorum, qui adhibebantur ad
 moram faciendam, dum meliores reperi-
 rentur.

7. Ex quibus alienissimis.] Id est, Ora-
 tores isti, sic explicat Hotomannus qui
 subscriptionem sibi postulârunt, nihilo ma-
 gis versati sunt in iudiciis, quam tu aut
 Apuleius, adeoque a foro alieni sunt &
 ignari disciplinæ, consuetudinisque foren-
 sis, ut, cum tu te speres posse ab iis usum
 rationemque forensam addiscere, contra
 ipsi tibi docendi sint tanquam hospites &
 peregrini, qui nunquam in forum ve-
 nerunt.

non

non sum tantum honorem habiturus, ut ad ea quæ dixerint, certo loco, aut singulatim unicuique responderem. Sic breviter, quoniam non est fultò, sed casu, in eorum mentionem incidì, quasi potius in am universis. Tantà ne vobis inopia videor esse amicorum, ut non ex his, quos mecum adduxerim, sed de populo subscriptor assumatur? vobis autem tanta inopia reorum est, ut mihi causam præcipere conemini potius, quam aliquos à columnâ Mœniâ vestri ordinis reos perieratis? Custodem, inquit, Tullio me apponite. Quid? mihi quæ multis custodibus opus erit, si te semel ad meas capias admiseris? non solum ne quid enunties, sed etiam ne quid auferas, custodiendus sis. Sed de isto custode toto sic vobis brevissime respondebo: non esse hos tales viros commissuros, ut ad causam tantam à me susceptam, mihi creditam, quisquam subscriptor, me invito, aspirare possit. Etenim fides mea custodem repudiat, diligentis speculatorem reformidat.

pervenire.

12. *Tantâ-ne vobis inopiâ.*] Id est, ita destitutus gratiâ apud iudices.

13. *Sed de populo subscriptor.*] Amarulenti id dicit, quasi subscriptores ejusmodi in vulgo numerandi sint.

15. *Columnâ Mœniâ.*] Columna Mœnia erat in foro, ad quam fures, & servi nequam puniebantur à Triumviris, & minoris notæ rei accusabantur, ad quam denique magnus vilissimorum hominum concursus fiebat. Porro cum Mœnius suam domum Catoni venderet, ut ibi Basilica edificaretur, excepit jus sibi unius Columnæ, ut inde ludos ipse & posterî spectarent.

16. *Custodem.*] Accusatoribus custodes apponebantur; ne ipsi corrumperentur. Reus etiam fas fuit accusatoribus apponere, qui cuncta nossent, quæ accusator tentaret, ut nihil fraudis subesses in judicio.

17. *Ad meas capias.*] Capia à capiendo dicitur: in iis capis literæ, & tabulæ ait se repositurum, quæ ex Sicilia afferentur, si Verrem accuset.

18. *Ne quid enunties.*] Ex Consiliis, & secretis meis in Verrem.

22. *Speculatorem.*] Id est, non opus habet speculatore, cum fides nunquam in me defuerit.

CONFUTATIO.

XIV. Verum, ut ad te, Cæcili, redeam, quam multa te deficient, vides: quam multa sint in te, quæ reus nocens in accusatore suo cupiat esse, profecto jam intelligis. Quid ad hæc dici potest? non enim quæro quid tu dicturus sis. Video mihi non te, sed hunc librum esse responsurum, quem monitor tuus hic tenet: qui, si te rectè monere volet, suadebit tibi, ut hinc discedas, neque mihi verbum ullum respondeas. Quid enim dices? an id quod dictitas, injuriam tibi fecisse Verrem? Arbitror; neque enim esset verisimile, cum omnibus Siculis faceret injurias, te illi unum eximium, cui consuleret, fuisse. Sed cæteri Siculi ultorem suarum injuriarum invenerunt: tu, dum tuas injurias per te, id quod non potes, persequi conaris, id agis, ut cæterorum quoque injuriæ sint impunitæ, atque inultæ: & hoc te præterit, non id solum spectari solere, qui debeat, sed etiam illud, qui possit ulcisci; in quo utrumque sit, eum superiorem esse: in quo alterum, in

5. *Monitor tuus.*] Subscriptor tuus Albius.

9. *Eximium.*] Eximius dicitur, qui à

reliquis segregatus est, propter dignitatis excellentiam.

14. *Utrumque.*] Ut debeat & possit.

15 eo non quid is velit, sed quid facere possit, quæri soleri. Quod si ei
 potissimum censes permitti oportere accusandi potestatem, cui maximam
 C. Verres injuriam fecerit: utrum tandem censes hos Judices gravius
 ferre oportere, te ab illo esse læsum, an provinciam Siciliam esse vexa-
 tam, ac perditam? Opinor, concedis, multo hoc & esse gravius, & ab
 20 omnibus ferri gravius oportere. Concede igitur, ut tibi anteponatur in
 accusando provincia; nam provincia accusat, cum is agit causam
 quem sibi illa defensorem sui juris, ultorem injuriarum, actorem totius
 causæ adoptavit. At eam tibi C. Verres fecit injuriam, quæ cætorum
 quoque animos posset alieno incommodo commovere. Minime; nam
 25 id quoque ad rem pertinere arbitror, qualis injuria dicatur; quæ causa
 inimicitiarum proferatur. Cognoscite ex me: nam iste eam profecto,
 nisi planè nihil sapit, nunquam proferet. Agonis est quædam, Lily-
 bætana, liberta Veneris Erycinæ: quæ mulier ante hunc quæstorem co-
 piofa plane & locuples fuit. Ab hac præfectus Antonii quidam sympho-
 30 niacos servos adducebat per injuriam, quibus se in classe, uti velle dice-
 bat. Tum illa, ut mos in Sicilia est omnium Venereorum, & eorum
 qui à Venere se liberaverunt, ut præfecto illi religionem Veneris, no-
 menque objiceret, dixit, & se, & omnia sua Veneris esse. Ubi hæc
 Quæstori Cæcilio, viro optimo, & homini æquissimo, nuntiatum est;
 35 vocari ad se Agonidem jubet: judicium dat statim, SI PARERET,
 eam se, & sua Veneris esse dixisse. Judicant recuperatores id, quod
 necesse erat; neque enim erat cuiquam dubium, quin illa dixisset. Iste
 in possessionem bonorum mulieris mittit: ipsam Veneri in servitutem
 adjudicabat: deinde bona vendit, pecuniam redigit. Ita dum pauca
 40 mancipia, Veneris nomine, Agonis, ac religione retinere vult, fortunas
 omneis, libertatemque suam istius injuria perdidit. Lilybæum Verres
 venit postea; rem cognoscit: factum improbat: cogit Quæstorem suum
 pecuniam, quam ex Agonidis bonis redegisset, eam mulieri omnem an-
 numerare, & reddere.

^a nisi sit stultus.

28. *Liberta.*] Liberta dicitur, qui de-
 functa erat sacerdotio Veneris, & se ejus
 religione liberaverit: ut enim domini ser-
 vos; ita dii homines religione sibi obstric-
 tos habebant.

lib. *Veneris Erycinæ.*] Eryx collis Sici-
 liæ est excelsus, in quo Veneri sacrum est
 Templum: ubi illius ministerio dicatæ
 sunt mulieres plurimæ. Vide Strabonem
 lib. 6. Geographiæ.

29. *Præfectus Antonii.*] Hic Antonius
 Curator fuerat oræ maritimæ ante Pirati-
 cum bellum; sed bello Cretensisibus iudic-
 to, re malè gesta, infelicitè periiit.

lib. *Symphoniacos servos.*] Symphoniaci
 musici sunt, qui erant in classe, ut vel
 modulis remiges excitarent, vel ut pug-
 nantibus classicum canerent, unde ipsi tu-
 bæ classis, est nomen positum Classicum.
 Vide Budæum in Annot. Pandect. Juris
 Civil.

31. *Omnium Venereorum.*] Qui quæve
 consecrati erant Veneri, ii Venerei, &
 Veneræ dicebantur. Strabo enim scri-
 bit lib. Geog. 6. quod non tantum mu-
 lieres, sed etiam viri Veneri consecrati
 essent.

34. *Viro optimo.*] Ironicè.

35. *Judicium dat statim.*] Prætores &
 Quætores in provinciis judices in privatis
 causis constituebant.

36. *Judicant recuperatores.*] Recupe-
 ratores Judices erant ex Equestri aut publi-
 canorum ordine. Illi autem à recuperando
 recuperatores dicti sunt, quod per eos jus
 suum quisque recuperare posset.

38. *In possessionem bonorum.*] Id est, pos-
 sessione bonorum mulierem privat, alteri
 datâ possessione.

40. *Mancipia.*] Pueros symphoniacos
 intelligit.

XV. Est adhuc, id quod vos omneis admirari video, non Verres, sed Q. Mucius; quid enim facere potuit elegantius ad hominum existimationem? æquius ad levandam mulieris calamitatem? vehementius ad Quæstoris libidinem coercendam? Summe hæc omnia mihi videntur esse laudanda. Sed repente è vestigio ex homine tanquam aliquo Circeæ poculo, factus est Verres: redit ad se, atque ad mores suos: nam ex illâ pecuniâ magnam partem ad se vertit, mulieri reddidit quantulum visum est. Hic tu, si læsum te à Verre esse dices; patiar, & concedam: si injuriam tibi factam quereris; defendam & negabo. Deinde de injuriâ, quæ tibi facta sit, neminem nostrum gravio-
rem vindicem esse oportet, quam teipsum, cui facta dicitur. Si tu cum illo postea in gratiam redisti, si domi illius aliquoties fuisti, si ille apud te postea cœnavit, utrum te perfidiosum, an prævaricatorem existimari mavis? Video esse necesse alterutrum. Sed ego tecum in eo non pugnabo, quo minus, utrum velis, eligas. ^a Quid, si ne injuriæ quidem, quæ tibi ab illo facta sit, causa remanet? Quid habes, quod possis dicere, quamobrem non modò mihi, sed cuiquam antepinare? nisi fortè illud, quod dicturum te esse audio, Quæstorem illius fuisse. Quæ causa gravis esset, si certares mecum, uter nostrum illi amicior esse deberet. In contentione suscipiendarum inimicitiarum, ridiculum est, putare causam necessitudinis ^b ad inferendum periculum justam videri oportere. Etenim si plurimas à tuo Prætoris injurias accepisses; tamen eas ferendo majorem laudem, quam ulciscendo merere. Cum verò nullum illius in vitâ rectius factum sit, quam id quod tu injurias appellas: hi statuent hanc causam, quam nè in alio quidem probarent, in te, justam ad necessitudinem violandam videri? qui summam injuriam ab illo accepisti, tamen quoniam Quæstor ejus fuisti, non potes eum sine ullâ vituperatione accusare; si verò nulla tibi facta est injuria, sine scelere eum accusare non potes. Quare cum incertum sit de injuriâ, quemquam esse horum putas, qui non malit te sine vituperatione, quam cum scelere discedere? At vide, quid ^c differat inter meam opinionem ac tuam. Tu, cum omnibus rebus inferior sis hæc unâ in re te mihi anteferri putas oportere, quod Quæstor illius fueris:

^a quid si ne ratio quidem remanet conquerendi? ^b ad accusandum. ^c distet.

1. Non Verres, sed Q. Mucius.] Verres non provinciæ Prædo; sed Mucius singularis vir probitatis & innocentie factus est. Novem menses ille Consul Asiam tam sanctè administravit, ut Asiani Diem festum in ejus honorem instituerint, quem Mucia nominaverunt.

5. E vestigio.] Id est, brevissimè, quantum tempus est in uno vestigio faciendo.

6. Circeæ poculo.] Poculum pro potione ponitur. Nempè alludit ad illud poculum, quod hospitibus suis Circe offerebat, quo hausto, virgâ percussus statim in lues mutabatur; & alio uncti medicamento ad pristinam formam redibant. Vide Homer. lib. 10. Odys.

Ib. Factus est Verres.] Ludit in nomine, nam Verres porcum non sectum significat.

13. Perfidiosum, an prævaricatorem.] Perfidiosus est, qui amicum se simulat, cum sit inimicus. Si talis est Cæcilius, igitur non est ipsi credendum. Prævaricator est, qui se inimicum fingit, cum sit amicus. Si talis est Cæcilius, non est ei causa committenda.

21. Necessitudinis.] Per necessitudinem sortem intelligit: quia Prætores, cæteri-que magistratus, qui in provincias mittebantur, sorte eligebantur. Unde necessitudo illa sortis fuit, non sanguinis.

ego,

ego, si superior cæteris rebus esses, te hanc unam ob causam accusato-
 35 rem repudiari putarem oportere. Sic enim à majoribus nostris accepi-
 mus, Prætorum Quæstorum suo parentis loco esse oportere: nullam ne-
 que iustiorum, neque graviorem causam necessitudinis posse reperiri,
 quam conjunctionem sortis, quam provinciarum, quam officii, quam pub-
 licam muneris societatem.

XVI. Quamobrem, si jure eum possis accusare, tamen, cum is tibi
 parentis^a numero fuisset, id pie facere non posses: cum verò neque in-
 juriam acceperis, & ^b Prætori tuo periculum crees, fatearis necesse est,
 te illi injustum impiumque bellum inferre conari. Etenim ista Quæstura
 5 ad eam rem valet, ut elaborandum tibi in ratione reddenda sit, quamob-
 rem eum, cui Quæstor fueris, accuses: non, ut ob eam ipsam cau-
 sam postulandum sit, ut tibi potissimum accusatio detur. Neque fere
 unquam venit in contentionem de accusando, qui Quæstor fuisset,
 quin repudiaretur. Itaque neque L. Philoni in C. Servilium nominis
 10 deferendi potestas est data, neque M. Aurelio Scauro in L. Flaccum,
 neque Cn. Pompeio in T. Albucium: quorum nemo propter indignita-
 tem repudiatus est: sed nè libido violandæ necessitudinis auctoritate ju-
 dicum comproharetur. Atque ille Cn. Pompeius ita cum C. Julio
 contendit, ut tu mecum. Quæstor enim Albucii fuerat, ut tu Verris,
 15 Julius hoc secum auctoritatis ad accusandum afferebat, quòd ut hoc
 tempore nos ab Siculis, sic tum ille ab Sardis rogatus ad causam ac-
 cesserat. Semper hæc causa plurimum valuit: semper hæc ratio accu-
 sandi fuit honestissima pro sociis, pro salute provinciarum, pro exterarum
 nationum commodis inimicitias suscipere, ad periculum accedere, ope-
 20 ram, studium, laborem interponere. Etenim si probabilis est eorum
 causa, qui injurias suas persequi volunt, quàm in re dolori suo, non re-
 ipub. commodis serviunt: quando illa causa honestior, quàm non solum
 probabilis videri, sed etiam grata esse debet, nullà privatim acceptà in-
 juria, sociorum atque amicorum populi Romani dolore atque injuriis
 25 commoveri? Nuper, cum in P. Gabinium vir fortissimus & innocen-
 tissimus L. Piso^c delationem nominis postularet, & contra Q. Cæcilius
 peteret, isque se veteres inimicitias jamdiu susceptas persequi diceret;
 cum auctoritas & dignitas Pisonis valebat plurimum, tum illa erat causa
 iustissima, quòd eum sibi Achæi patronum adoptarant.

^a loco. ^b accuses tuum prætorem. ^c peteret accusationem ejus.

4. *Injustum impiumque bellum.*] Attingit
 hic veterum Rom. consuetudinem, qui
 bellum nullum inferébant, quin prius à
 fecialium Collegio justum declaratum
 esset.

9. *Itaque neque.*] Exempla Quæstorum
 affert, qui suos Prætores non permitti
 sunt accusare.

Ib. *Lucio Philoni.*] Lucius Philo Quæ-
 stor fuit, alter Prætor.

11. *Pompeio.*] Strabo ille Pompeius
 Pompeii magni parens fuit.

Ib. *T. Albucium.*] Albucius post Præ-
 turam Sardinie præfuit; de quo in Pis.
 & lib. 3. Offic.

13. *Cum Julio.*] Julium hunc lepore &
 facetiis excelluisse, lib. 1. de Offic. ait,
 Accusavit pro Sardis Albucium.

21. *Dolori suo serviunt.*] Dolorem suum
 mitigant, quia homo affectus injuriâ fa-
 cile hominis inimici supplicio lenitur.

25. *Pub. Gabinium.*] Qui Achaiam ad-
 ministravit.

26. *L. Piso.*] L. Piso causas egit, &
 Tribunus plebis legem tulit de repetun-
 dis. Cic. de Clar. Orator.

Ib. *Q. Cæcilius.*] Non is, qui Verris ac-
 culationem postulat.

29. *Achæi.*] Qui repetundarum Gabi-
 nium accusabant.

XVII. Etenim, cum lex ipsa de pecuniis repetundis, sociorum atque amicorum populi Romani causâ, comparata sit; iniquum est, non eum legis iudiciiue actorem idoneum maximè putari, quem actorem causæ suæ socii defensoresque fortunarum suarum potissimum esse voluerunt. An quod ad commemorandum est honestius, id ad probandum non multo videri debet æquius? Utra igitur est splendidior, utra illustrior commemoratio? Accusavi eum, quicum Quæstor fueram, quicum me fors, consuetudoque majorum, quicum me Deorum hominumque iudicium conjunxerat. An accusavi rogatu sociorum, atque amicorum? delectus sum ab universâ provinciâ, qui ejus jura, fortunasque defenderem. Dubitare quisquam potest, quin honestius sit, eorum causâ, apud quos Quæstor fueris, quam eum ejus Quæstor fueris, accusare? Clarissimi viri nostræ civitatis temporibus optimis, hoc sibi amplissimum, pulcherrimumque ducebant, ab hospitibus clientibusque suis, ab exteris nationibus, quæ in amicitiam populi Rom. ditionemque essent, injurias propulsare, eorumque fortunas defendere. M. Catonem illum sapientem, clarissimum virum, & prudentissimum, cum multis graveis inimicitias gessisse accepimus propter Hispanorum, apud quos Consul fuerat, injurias. Nuper Cn. Domitium scimus M. Silano diem dixisse propter unius hominis Egritomari, paterni amici atque hospitis injurias. Neque enim magis animos hominum nocentium res unquam ulla commovit, quam hæc majorum consuetudo, ^a longo intervallo repetita atque relata: sociorum quæremonia delatæ ad hominem ^b non inertissimum, susceptæ ab eo, qui videbatur eorum fortunas fide, diligentiaque suâ posse defendere. Hoc timent homines, hoc laborant: hoc institui, atque adeo institutum referri, ac renovari molestè ferunt, putant fore, uti si paulatim hæc consuetudo serpere, ac ^c prodire cœperit, per homines honestissimos, virosque fortissimos, non imperitos adolescentulos, aut illiusmodi quadruplatores, leges, judiciumque administrentur. Cujus consuetudinis, atque instituti partes majoresque nostros non poenitebat tum, cum P. Lentulus, is qui princeps Senatûs fuit, accusabat M. Aquilium, subscriptoræ C. Rutilio Rufo, aut cum P. Africanus homo virtute, fortunâ, gloriâ, rebus gestis amplissimus, posteaquam bis

^a *petita longo tempore retrorsum.* ^b *non imperitissimum.* ^c *progreßi.*

8. *Sors.*] Sorte obveniebant provinciæ.

Ib. *Deorum hominumque iudicium.*] Propter sortem hoc dicit, quæ quasi quoddam est deorum iudicium: hominum vero, nempe Consulium, quia licet sorte, & divinitus obvenirent, tamen à Consulibus & à populo provinciæ decernebantur.

13. *Temporibus optimis.*] Heroica illa tempora indicat, quibus vigeat fides in Repub. & nulla lex erat adhuc instituta de repetundis.

16. *Marcum Catonem.*] M. Cato accusavit Servium Galbæ pro direptis Lusitanis, & Pub. Furium pro iisdem propter iniquam æstimationem frumenti.

19. *Cn. Domitium.*] Domitius Marcum

Silanum Consularem accusavit propter Egritomari Transalpini hospitis injurias.

Ib. *Diem dixisse.*] Diem dicere, & accusare in hoc differunt, quod accusare privatorum hominum sit; diem dicere Magistratum, ut videre licet ubique apud Cicer.

31. *Cum Pub. Lentulus.*] Lentulus Lentuli Sura pater, qui in carcere propter Catilinae conjurationem strangulatus est.

Ib. *Princeps Senatûs.*] Princeps Senatûs à Censoribus is legebatur, qui eorum vetustissimus erat.

32. *M. Aquilium.*] Aquilius à Marco Antonio defensus est, apertâ tunica, ut ejus cicatrices apparerent.

Consul & Censor fuerat L. Cottam in iudicium vocabat. Jure tum
 35 florebat populi Romani nomen: jure auctoritas hujus imperii, civita-
 tisque majestas gravis habebatur. Nemo mirabatur in Africano illo,
 quod in me nunc homine parvis opibus, ac facultatibus prædito simu-
 lant sese mirari, cum moleste ferant. Quid sibi iste vult? accusato-
 rem-ne se existimari, qui antea defendere consueverat? nunc præfer-
 40 tim, eam jam ætate, cum Ædilitatem petat? Ego verò, & ætatis non
 modò meæ, sed multò etiam superioris, & honoris amplissimi puto
 esse, & accusare improbos, & miseros calamitososque defendere. Et
 profectò aut hoc remedium est ægrotæ, ac propè desperatæ reipub. ju-
 diciisque corruptis, ac contaminatis paucorum vitio ac turpitudine, ho-
 45 mines ad legum defensionem, judiciorumque auctoritatem, quam ho-
 nestissimos & integerrimos diligentissimosque accedere: aut si ne hoc
 quidem prodesse poterit, profectò nulla unquam medicina his tot in-
 commodis reperietur. Nulla salus reipubl. major est, quam eos, qui
 alterum accusant, non minùs de laude, de honore, de famâ suâ, quam
 50 illos, qui accusantur, de capite ac fortunis suis pertimescere. Itaque
 semper ii diligentissimè, laboriosissimeque accusarunt, qui se ipsos in
 discrimen existimationis venire arbitrati sint.

PERORATIO.

XVIII. Quamobrem hoc statuere, Judices, debetis, Q. Cæcilium,
 de quo nulla unquam ^a opinio fuerit, nullaque in hoc ipso iudicio
^b expectatio futura sit, qui neque ut ante ^c collectam famam conservet,
 neque uti reliqui temporis spem confirmet, laborat, non nimis hanc
 5 causam severè, non nimis accuratè, non nimis diligenter acturum.
 Habet enim nihil, quod in offensione ^d deperdat: ut turpissimè, flagi-
 tiosissimeque discedat, nihil de suis veteribus ornamentis requiret. A-
 nobis multos obsides habet populus Rom. quos ut incolumes conser-
 vare,

^a existimatio bonâ. ^b nullatenus. ^c acquisitam. ^d id amittet.

34. L. Cottam.] Cotta à P. Africano post secundum Consulatum, & Censuram accusatus est: qui tamen (teste Cicer.) in Orat. pro Murenâ absolutus est, ne tanti adversarii potentiâ oppressus videretur.

38. Quid sibi iste vult?] Calumniam improborum contra se exponit, qui moleste ferunt à Cicerone Verrem accusari, veriti nè deinceps ad homines probos accusandi consuetudo deveniat.

40. Cum Ædilitatem petat?] Ædilitas secundus erat magistratus, qui gerebatur in Repub. natus autem erat tum Cicero annos 36. hæc autem ætas Ædilitati legitima fuit.

41. Sed multo etiam superioris.] Ostendit hinc non solum ad adolescentes, sed etiam ad viros pertinere munus accusandi,

cum sublevandis miseris agitur, cum illud præsertim usurpant viri ætate proveci, & Consulares.

1b. Honoris amplissimi.] Per honorem amplissimum Consulatum intelligit, qui omnium magistratuum erat maximus.

43. Ægrotæ.] Ægrotæ est Respub. cum malis civibus scatet: desperata est, cum ab iis opprimitur.

6. In offensione.] Ostendit qui ab officio suo accusatoris discedit, minus recte & sincere accusare.

7. Veteribus ornamentis.] Vetera ornamenta dignitates sunt quibus aliquis defunctus est, quas nullas obtinuit Cæcilium.

8. Multos obsides.] Habet vel uxorem, liberos, & amicos Cicero; vel potius

Ædili.

vare, tueri, confirmare, ac recuperare possimus, omni ratione erit dimicandum; habet honorem, quem petimus: habet spem, quam propositam nobis habemus; habet exultationem multo sudore, labore, vigiliisque collectam: ut, si in hac causâ nostrum officium, ac diligentiam probaverimus, hæc, quæ dixi, retinere per pop. Rom. incolumia ac salva possimus: si tantulum offensum, titubatumque sit, ut ea, quæ singulatim, ac diu collecta sunt, uno tempore universa perdamus. 15 Quapropter, Iudices, vestrum est deligere, quem existimetis facillime posse magnitudinem causæ, ac iudicii sustinere fide, diligentia, consilio, auctoritate. Vos si mihi Q. Cæciliū anteposueritis, ego me dignitate superatum non arbitror: populus Romanus ne tam honestam, tam severam, diligentemque accusationem, neque vobis placuisse, neque 20 ordini vestro placere arbitretur, providete.

aliquantulum peccatum est.

Edilitatem, quam tum temporis petebat. Unde dicit, habet honorem quem petimus.

10. *Habet spem.*] Aspirabat ad Præturam & Consulatū.

11. *Existimationem.*] Existimationem maximam sibi jam Cicero comparaverat in dicendo, quæ nulla erat in Cæcilio,

13. *Per pop. Rom.*] Suis suffragiis Magistratus populus Rom. decernebat.

18. *Vos si.*] Comminatur modeste iudicibus indignationem pop. Rom. si sibi Cæciliū præferant, qui in omnibus Cicero inferior est.

PRO LEGE MANILIA.

ARGUMENTUM.

DIUTURNUM & grave bellum cum Mithridate rege Pontis Romani gessere. Contra hunc primum missi sunt cum imperio Sylla, & post hunc L. Lucullus: hi duo quamquam magnis cladibus regem afficerent, stantem tamen, neque victum relinquere cogebantur. Sylla enim, Marianâ factione Romæ sevientem, coactus est pacem facere cum Mithridate, & domum reverti, ut hanc compesceret. L. Lucullus cum bello ita regem fatigasset: ut jam propè ad augustias redactus videretur; exortâ inter milites seditione, delere eum prohibitus est. Adde quòd Romæ nonnulli Lucullo infensi efficiebant, ut Lucullus Senatusconsulto à bello revocaretur; at eo revocato, ejusque exercitu dissipato, Mithridates hostis impunè grassabatur, quare C. Manilius tribunus plebis legem tulit, ut Pompeius in provincias, quotquot Lucullus tenebat, succederet, & belli gerendi adversus Mithridatem & Tigranem Imperator extra ordinem mitteretur; ut hac lege Maniliâ potentia Pompeii crescere, & Lucullus rerum gestarum gloriâ privari videbatur, ita optimi quoque rogationi huic obsistere statuebant, nè omnia ad unum Pompeium deferrentur. Verum nemo intercessit metu plebis, quæ Pompeio favebat. Solus Catulus & Hortensius legem dissuadebant, quibus hac oratione Cicero respondet, ostenditque bellum esse necessarium, ac difficile, nec alium imperatorem præter Pompeium inveniri, qui huic bello gerendo sit idoneus.

TEMPUS ET LOCUS.

Habita est hæc Oratio in rostris anno urbis conditæ 687. Ciceronis 41. cum Prætor esset, Coss. M. Æmilio Lepido, & Vulcatio Tullo.

GENUS CAUSÆ.

Duobus generibus constat, deliberativo scilicet, & demonstrativo: deliberativum est, quia deliberatur an mittendus sit Pompeius Imperator: demonstrativum est, quia Cn. Pompeium summis laudibus extollit, ut illi bello præficiatur.

PARTES.

Ejus quinque sunt, Exordium, Narratio, Propositio, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Missus est Pompeius Imperator.

EXOR.

EXORDIUM.

I. **Q**UAMQUAM mihi semper frequens conspectus vester multo
jueundissimus; hic autem locus^a ad agendum amplissimus, ad
dicendum ornatissimus est visus, Quirites! ^b tamen hoc aditu
laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas,

INTERPRETATIO.

^a Commodissimus ad tractanda negotia, pulcherrimus ad habendas orationes.
^b Tamen non mea voluntas, sed meum institutum orandi incipitum ab
adolescentiâ impedivit me, quominus aspirarem ad hanc gloriam dicendi
apud vos.

NOTÆ.

2. *Hic autem locus.*] Rostra intelligit
quæ L. Furi Camillo & C. Mænio Coll.
in rostris navium Antiatium condita fue-
runt, de quibus Livius lib. 8. *Navis An-
tium partim in navalia Romæ subductæ,
partim incensæ: rostrisque earum suggestum
in foro extructum adornari placuit, Rostra-
que id templum appellatum.* In Rostris fe-
rebantur leges, agebantur causæ, & conci-
ones habebantur ad populum.

lb. *Amplissimus.*] In rostris nullis nisi
viris amplissimis, & Magistratum geren-
tibus agere cum populo licebat. Legitur
quoddam Antonius occisi Ciceronis caput præ-
cisum in Rostris pono curaverit, ubi ille
Consul, ubi sæpe Consulibus auditus
erat.

3. *Ornatissimus ad dicendum.*] In Rostris
tantum agebatur apud Populum. Neque
autem eadem est dicendi apud eum, &
apud iudices ratio: cum populus delecta-
ri, & doceri vellet, ornatior & elegantior
oratio esse debebat: cum iudices doceri
tantum, simplicior & severior. Observa-
bis autem quod diversa sunt, *agere* & *di-
cere.* Dicere enim est simpliciter oratio-
nem habere ad populum. Sic apud Sue-
tonium Cæsar dicitur adhuc junior de-
functam uxorem Corneliam laudasse de
more, pro Rostris. *Agere* autem ex Gel-
lio l. 13. c. 15. est rogare aliquid populum
quod suffragiis suis aut jubeat, aut vetet.
Ex Festo, *Agere*, est populum ad concilium
aut comitia vocare. Quare agere auctori-
tatem continet, & publicorum negotiorum

tractionem quæ non potest absque aucto-
ritate haberi; & tamen aliquando utrum-
que conjungitur, & sæpe *agere* significat
orationem, ut actiones in Verrem: sæpe
agere significat etiam dicere, præsertim si
cum auctoritate dicatur, ut mox infra,
& ad agendum facultatis tantum, quan-
tum, &c.

lb. *Quirites.*] Quirites populi Romani
appellatio est à Curibus Sabinis populis;
qui cum ex fœdere Romulum inter ac
Tatium eorum Regem constituto, post
asperissima prælia Romam commigrarent;
ita Rempublicam temperarunt, ut com-
mune regnum esset Romulo ac Tatius, &
urbs à Romulo Roma vocaretur; cives à
Curibus, *Quirites.* Porro Cures ipsi no-
men inde habuerunt, quoddam bello ut pluri-
mum hastati essent, hasta autem Sabinis,
Festo teste, dicta est Curis sive Quiris.
Hinc & Romulus *Quirinus* dicitur; vel
quia pariter hasta seu curi armatus erat,
vel quia Cures sibi adjunxerat; vel quia
Quiritum, id est, Rex Romanorum erat;
quæ triplex sententia proponitur ab Ovi-
dio Fast. 2. 435.

4. *Optimo cuique.*] Fas erat unicuique
Magistratum gerenti in superiorem locum
ascendere, indeque concionari ad popu-
lum, non autem privato homini, nisi ac-
ceptâ ab aliquo magistratu potestate. Cio;
ad Att. lib. 4. 2. de Clodio adhuc privato;
Cum subito ille in concionem ascendit, quam
Appian ei dedit,

5 sed meæ vitæ rationes ab incunte ætate susceptæ prohibuerunt. Nam, cum antea per ætatem ^e nondum hujus auctoritatem loci contingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industriâ afferri oportere; omne meum tempus amicorum temporibus ^d transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab
10 iis qui ^e vestram causam defenderent; & meus labor in privatorum periculis ^f castè integreque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum propter dilationem comitiorum ter Prætor primus centuriis cunctis ^g renunciatus sum; facile intellexi, Quirites, & quid de me judicaretis, ^h & quid aliis præscriberetis. Nunc cum & auctoritatis

• *nondum auderem accedere ad dignitatem hujus loci propter etatem juniorem. ^d tribuendum necessitatibus amicorum meorum. ^e tuerentur vestra commoda publica. ^f versatus sine ullo accepto munere, sine ullâ produtione in periculis propulsandis. ^g declaratus sum. & ^h quid desideraretis in aliis.*

5 *Prohibuerunt.*] Licet Quæstor & Ædilis fuisset Cicero, & annos natus viginti sex Quinctium in privato judicio, & Amerinum in publico defendisset, nondum tamen in Rostribus egerat, quo tantum Magistratibus licebat ascendere, ut nihil huc nisi perfectum ingenio & dignum amplitudine loci afferretur, quod hæc minore ætate dicit se præstare non potuisse.

8. *Temporibus.*] Cum non posset adhuc per ætatem hanc juniorem vacare Reipub. amicis suis periclitantibus dedit operam; familiare enim est apud Ciceronem pro periculis usurpare tempora. Sic pro Mil. Bona, fortunas meas, ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli.

11. *Castè integreque.*] Integritatem suam & abstinentiam in causis defendendis profert; nam lege Cinnia jam inde latâ ab anno U. C. 550. cautum erat, ne quis munus, aut pecuniam ob causam orandam acciperet.

12. *Propter dilationem.*] Abrumpebantur, & in alium diem differebantur comitia vel obnuntiatione, vel intercessione parisi & majoris magistratus; obnuntiatione, cum quis Magistratus, cum comitiis habebant, nuntiabat, se cœli, vel avium signa deprehendisse, Sic. Cic. lib. 3. ad Quintum fratrem, Comitiorum quotidie singuli dies tolluntur obnuntiationibus magnâ voluntate bonorum omnium. Credebant videlicet dato à jove signo fas non esse agere cum populo; intercessione verò, cum differebantur per Magistratus, & maxime per Tribunos. Sic in lib. epist. ad Att. 4. scribit comitia quibus Pub. Clodius Præturam, & Milo Consulatum petebant, seroius esse dilata; ea autem vel obnuntiatione vel intercessio fiebat in candidatorum

gratiam: cum aliquis parari sibi repulsam videbat.

1b. *Ter Prætor.*] Plures fuere creati Prætores, unus tantum primis urbis temporibus; tum duo, ac tandem Sulla dictatoris octo, deinde decem, crescente in dies imperii Romani magnitudine, ac civium numero, à populo jurisdictionem accipiebant, sed incertam; designati enim conjectis in sortem jurisdictionibus, quam quique sortiebatur, hanc exercebat. Ex illis Prætoribus duo prærant privatis judiciis, urbanus alter qui civibus, peregrinus alter qui sociis & externis jus dicebat: ex octo aliis, duo de fisciis decernerent, unus de repetundis quærebat, alius de peculatu, alius de ambitu, alius de falso, alius de majestate, alius de vi, ac tandem sub imperatoribus duo Cereales additi sunt, qui de fidei-commisso jus dicebant, & ultimus tutelar, eorum manus fuit, cogere tutores & satisfecisse rem pupilli salvam fore, & delatam tutelam accipere.

13. *Primus.*] Non aliquem populus dignitatis gradum inter Prætores ponebat, sed qui omnium primus ab eo reamtiatus erat, præ cæteris populo placuisse videbatur. Certe Plutarchus in Ciceronis viâ scribit multos maxime dignitatis viros Præturæ competitores habuisse, hisque omnibus antepositum fuisse. Unde in lib. de claris Oratoribus de seipso ait, *Atque ut multa omittam, in hoc spatio, & in his post Ædilitatem annis, & Prætor primus, & incredibili populari voluntate sum factus.*

1b. *Centuriis cunctis.*] Centuriatis comitiis creabantur Consules, Prætores, Censores; Proconsules interdum, Reges sacrorum, Tribuni militares consulari potestate, & decemviri legibus scribendis.

Ædiles

ORATIO PRO LEGE MANILIA.

auctoritatis in me tantum sit, ¹ quantum vos honoribus mandandum esse ¹⁵ voluistis, & ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilantibus ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit asferre: certe, & si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt; & si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, ² qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi latandum jure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Ca. Pompeii singulari eximiaque virtute: hujus autem orationis difficilior est exitus, quam principium invenire. Itaque non mihi tam copia, quam modus ²⁵ in dicendo quaerendus est.

¹ quantum voluistis attribui Praeturae & Aedilitati. ² qui suos suffragio judicaverunt premium dandum esse huic etiam eloquentia.

Aediles vero, tribuni plebis, & minores aliqui tantum tribus comitiis. Erant autem centuriata comitia quibus populus per classum centurias divisus suffragium ferebat; ita ut suffragia colligerentur centuriatim. Tributa vero sunt in quibus populus per curias divisus suffragium dicebat.

^{15. Honoribus.]} Familiare est Romanis auctoribus honores vocare Magistratus, ut hic: Sic & apud Hor. lib. 1. Od. 1.

Hanc, si mobilium turba Quiritium Certat tergemini tollere honoribus, &c.

NARRATIO.

II. Atque ut inde Oratio mea ^a proficiatur, unde haec omnis causa ^b ducitur; bellum grave, & periculosum vestris vestigalibus ^c atque sociis a duobus, potentissimis regibus infertur, Mithridate, & Tigrane: quorum alter relictus, alter laceffitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis honestissimis viris ⁵ afferuntur ex Asia quotidie literae ^d quorum magnae res aguntur, in vestris

^a incipiat. ^b incipit. ^c tributarius. ^d quorum de magnis opibus agitur, quae collocatae fuerunt in colligendis vestris tributis.

3. *Potentissimis regibus.]* Reges illi sunt Mithridates & Tigranes, primum in Lucullo Cicero post Alexandrum Regum maximum nominavit. Nicomedem ille e Bithynia, Ariobarzanem e Cappadocia expulit: alterum Regem Regum Plutarchus appellavit; qui tanta potentia vigeat, ut ab Asia Parthos arcens Graecas in ipsam Mediam civitates traderet, & Syriae & Palaestinae imperaret.

4. *Alter relictus.]* Mithridates ingenti clade accepta, cum nihil propius esset, quam ut caperetur a Lucullo, desertus est; causa fuit militum aviritia, qui fugientem insequi noluerunt, sed avidè se projecerunt in thesauros, quos de industria effundi per vias jusserat, ut dum pra-

dae vacarent, ad Tigranem socerum suum confugiendi sibi tempus esset.

Ib. Alter laceffitus.] Tigranem Lucullus provocavit, cum tradere Mithridatem recusasset; & ita provocavit, ut Tigranem urbe ejus regia occupata, ingentes ejus copias parva manu bis profligaverit, quare rerum suarum desperatione coactus, relicto Mithridate, fugere in extremam Armeniam compellus est.

Ib. Occupandam Asiam.] Provinciam illam ab annis 137. Cornelius Scipio Romano imperio adjunxerat, Antiocho Rege debellato.

5. *Equitibus Romanis.]* Publicanos intelligit, qui ex genere Equestri erant, ut ex testimonio Ciceronis patet in Oratione pro

tris vectigalibus exercendis occupata; qui ad me pro necessitudine, quæ mihi est cum illo Ordine, causam reipublicæ, periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est, vicos
 10 exustos esse complureis: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic qui^a succurrerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis, & civibus ad id bellum imperatorem deposci, atque expeti, eun-
 15 dem hunc unum ab hostibus metui, ^f præterea, neminem.

^a *succurrerit.*

^f *præter hunc.*

pro Posthumo. *Curius Princeps Equestris ordinis fortissimus & maximus Publicanus.* Conducebant autem illi quæstus sui causâ publica vectigalia populi Romani à Censoribus in foro, certâ se obligantes pecuniâ, quam quæstoribus urbanis representabant, Societatem illi conficiebant, cui qui præerat, Magister societatis dicebatur, penes quem erat, quasi sociorum reliquorum Senatum cogere, ad eos referre de sociatis negotiis, curamque omnem tabularum & rationum suscipere, quæ undique ab aliis, qui publicanorum societati operam dabant, Romam mitterentur. Hic porro quondam habuit pro Magistro in provinciâ quasi sui muneris vicarium & societatis præfectum, ad quem alii literas darent.

8. *Cum illo ordine.*] Ex genere equestri Cicero fuit, quem ille Consul, ut Plinius lib. 33. scribit, senatui conciliando, & ex eo ordine ortum se prædicando, maxime stabilivit.

9. *Bithyniæ.*] Bithynia Asia minoris est regio ad Pontum sita, Thraciæ adversa & Troadi finitima.

Ib. *Quæ nunc vestra.*] Illius Bithyniæ, Rex fuit Nicomedes, à quâ, cum pulsus fuisset à Mithridate, in idem suum regnum à Syllâ restitutus est. Sed demum ille paulo post moriens populum Romanum sui regni hæredem reliquit, quod à Republicâ in provinciæ formam redactum est.

Ib. *Provincia est.*] Provincia sumitur quandoque pro regione, quam aut armis devictam, aut quocumque modo in potestatem adductam, ipse populi Romani Imperator administravit.

10. *Regnum Ariobarzanis.*] Cappadociæ Rex ille fuit pop. Rom. amicus, qui ter a Mithridate regno cedere coactus, à Lucullo bis, & tertium devictis Mithridate & Tigrane, in idem suum à Pompeio restitutus est.

PROPOSITIO & DISTRIBUTIO.

III. ^a *Causa quæ sit, videtis; nunc quid agendum sit considerate.* Primum mihi videtur de genere belli; deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est enim ejusmodi, quod maxime vestros animos excitare, atque inflammare debet: in quo agitur
 5 populi Romani gloria, quæ vobis à Majoribus cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est: ^b agitur salus sociorum, atque amicorum, pro quâ multa Majores vestri magna & gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia, & maxima; quibus

^a *questio ea de quâ debetis ferre suffragium.* ^b *agitur de salute.*

6. *In re militari.*] Ita Romanum Imperium à Romulo ad Augustum usque Cæsarem gloriâ militari floruit, ut de eo ita loquatur Florus in prologo Hist. *Ita late per orbem terrarum arma circumtulit, ut qui res ejus legunt, non unius populi, sed*

generis humani facta discant, & lib. 4. cap. 10. vel Parthorum testimonio victores gentium eos fama loquitur.

8. *Certissima vectigalia.*] Duo erant genera tributorum, unum certum, seu ordinarium, & stipendiarium, quod in caput, atque

quibus amissis, & pacis ornamenta, & subsidia belli ^c requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est à vobis & ab ^d imperatoribus re- 10
ipublicæ consulendum.

^c desiderabitis. ^d moderatoribus.

atque in solum impositum quotannis exigebatur; qui porro hoc pendebant, tributarii seu stipendiarii, nominati sunt, Aliud incertum sive extraordinarium, quod aut ex lege, aut Senatusconsulto pro usu provinciarum vel imperii, aliquando imperabatur, nec locare usquam nisi Romæ per Censores licebat

9. *Pacis ornamenta.*] Contra Rullum in

Senatu vestigalia subsidia belli, & ornamenta pacis appellat.

10. *Imperatoribus Reipublicæ.*] Nontam de iis qui ducebant exercitus Romanos hic loquitur, quàm de iis, penes quos est Reipub. administratio, quos etiam lib. 2. de Nat. Deor. *Rectores & moderatores & tanquam architectos tanti operis, tantique muneris vocat.*

CONFIRMATIONIS

PRIMUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum genere suo grave & necessarium esse.

PARS PRIMA Argumenti primi.

Quia agitur gloria populi Rom.

IV. Et quoniam semper appetentes gloriæ præter cæteras gentes, atque avari laudis fuistis, delenda est vobis illa ^a macula, Mithridatico bello superiore ^b suscepta, quæ penitus jam ^c infedit, atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die, totâ Asiâ, tot in civitatibus, uno nuntio, atque unâ literarum significatione cives Roman. 5
necandos trucidandosque denotavit, non modò adhuc pœnam nullam suo dignam scelere ^d suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium & vicesimum regnat; & ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit; sed emergere è patrio regno, atque in vestris vestigalibus, hoc est, in Asiæ luce versari. Etenim adhuc ita vestri 10

^a ignominie labes. ^b contracta. ^c adhærescit. ^d dedit.

1. *Appetentes gloriæ.*] Gloria militaris tanta fuit apud Romanos in commendatione, ut ab urbe ferè conditâ ad usque interceptam à Gallis, id est, per annos circiter trecentos quinquaginta, nullo sumpto publico, sed solâ gloriæ cupiditate stipendia fecerint.

3. *Bello superiore.*] Illud bellum superius instauratum est à Quinto Pompeio, & Lucio Sylla Coss. nam initio illius belli Q. Oppius sive Præconsul, sive Proprætor fuerit, in manus Mithridatis venit, à quo in vincula conjectus est. Eiusdem jussu Manius Attilius asino insidens Pergamum deductus est, ubi in os aurum liquefactum

infundi per summam crudelitatem jussit.

4. *Uno die, &c.*] Mithridates ad omnes urbium Asiæ præfectos literas dedit, quibus imperabat ut trigesimo ab acceptis literis die, omnes tùm Romani tùm Itali cum liberis & uxoribus trucidarentur, atque insepulti feris relinquerentur. Tanta fuit strages edita, ut uno die centum quinquaginta millia interfecta sint. De iis vide Appianum in libro, qui Mithridaticus inscribitur, & Plutarchum in vitâ Syllæ.

7. *Annum jam.*] Totum bellum Mithridaticum per annos 40. gestum est, ut ex Floro lib. 3. paret.

cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia * victoriæ, non victoriam reportarint. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Muræna de Mithridate, duo fortissimi viri, & summi imperatores: sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis
 15 imperatoribus laus est tribuenda, quod † egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respub. Murænam Sulla, revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus, non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparisonem novi contulit: qui, posteaquam maximas ædificasset, § ornessetque classeis, exercitus-
 20 que permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, † comparasset, & se Bosporanis, † finitimis suis, bellum inferre simulasset; usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut, cum duobus in locis disjunctissimis, maximeque diversis, uno consilio à binis hostium copiis bellum terrâ marique gereretur,
 25 vos ancipiti contentione distracti, de † imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hispanienfis, quæ multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio, ac singulari virtute depulsum est: in alterâ parte ita res à L. Lucullo summo

* decora. † de eo quod egerant. § instruxisset. † collegisset. † vicinis suis. † veniretis in discrimen amittendi imperii.

11. *Insignia victoriæ.*] Per insignia victoriæ triumphum intelligit, quem magnificentissimum duxit Lucullus; qualis antea nullus Romæ visus erat.

16. *Sullam in Italiam.*] Cum iterum Romæ seditiones à Cinnâ, Carbone, Sertorio, & Mario excitarentur, multique à Primoribus Reipublica trucidarentur, Sulla, factâ pace cum Mithridate, Romam ad motus illos comprimendos revertitur jussu Senatûs, relicto Murænâ, ut reliqua Asiæ negotia componeret. Sed pacis conditiones vix ille tenuit; nam ductus triumphi cupiditate, statim leves contra Mithridaticos, deinde graviores expeditiones suscepit. Sulla verò arbitratus indignum esse Romanâ fide non stare pacis conditionibus, Murænâ ab Asia revocavit.

20. *Quibuscumque ex gentibus.*] Tam ingentem exercitum ex omnibus nationibus Mithridates comparavit, ut Romani peti se arbitrarentur; persuaserat sibi videlicet rex ille, à se Romanos frangi posse, si contra eos varios ex variis partibus hostes suscitaret.

21. *Bosporanis.*] Bosporani populi sunt, qui Bosporum Thracium incolunt, cui ab Occasu Pontus finitimus est. His autem cum Sylla in Italiam reversus esset, bellum intulit Mithridates, quibus devictis, Macharem filium suum Regem dedit.

22. *Legatos.*] L. Magium, & L. Fannium indicat, qui à Mario ad Mithridatem confugerant, ut in tertiâ Verrinâ ait Cicero.

1b. *Ecbatanis.*] Ecbatana caput erant Mediæ, quæ urbs ex Plinio, lib. 6. à Seleuco cendita est.

1b. *Ad eos duces.*] Sertorium designat, & alios duces, quos Senatum ipse Sertorius appellat.

23. *In locis disjunctissimis.*] In Asia cum Mithridate, in Hispania cum Sertorio bellum gerebat.

24. *Uno consilio.*] Consilio Mithridatis & Sertorii, qui inter se fœdus inierant, adeo ut facile sibi persuaderent, quod conjuratos simul & irruentes Reipublica non sustineret.

25. *Dimicaretis.*] Romani in discrimen totius imperii veniebant, deliberando vel de ducibus, quos adversus tantos hostes mittendos judicarent, vel ancipites habendo, an Mithridates vel Sertorius imperaret.

26. *Sertorianæ atque.*] Sertorius Marianas partes sequutus, cum Cinna, Syllâ redeunte, fugerat in Hispaniam, ubi cum Hispanos sibi devinxisset, multas clades exercitibus Romanis intulit; sed à Syllâ proscriptus, à M. Antonio & M. Perperinâ, aliisque conjuratis proditus, in convivio interfectus est anno urbis 681. Ita Florus, Plutarchus, & Appianus.

viro est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti : hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, & ita dicam, Quirites ! ut neque vera laus ei detracta oratione nostrâ, neque falsa afflictæ esse videatur. Sed pro vestri imperii dignitate, atque gloria, quoniam ¹ is est exorsus orationis meæ, videte quem vobis animum suspiciendum putetis. Majores vestri sæpe mercatoribus, ac naviculatoribus injuriosius tractatis, bella gesserunt : vos tot civium Rom. millibus, uno nuntio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse, debetis ? legati quod erant appellati superbius, Corinthum partes vestri, totius Græciæ lumen, extinctum esse voluerunt : vos cum Regem inultum esse patieminus, qui legatum populi Rom. Consularem vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit ? Illi libertatem civium Rom. imminutam non tulerunt : vos vitam ereptam negligetis ? Jus legationis verbo violatum illi persecuti sunt : vos legatum populi Rom. omni supplicio interfectum, inultum relinquetis ? Videte ne, ut illis plucherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, illud quod accepistis, tueri & conservare non posse.

¹ *feci inde initium orationis meæ.*

29. *Initia.*] Lucullus Consul cum Mithridate congressus supra sexaginta hostium millia interfecit, ac Regem usque in Armeniam fugavit.

30. *Extrema.*] Cùm Lucullus reliquit Mithridatem, nec fugientem eum insequutus est, detrectantibus ducis imperium militibus, quod non culpâ suâ, sed fortunæ casu accidit, quæ vel præstantissimis ducibus non semper favit.

36. *Naviculatoribus.*] Naviculatores sunt qui per mare merces transvehunt.

38. *Appellati superbius.*] Corinthus urbs Achaiæ ad Isthmum sita est, Peloponnesum inter & Græciam, illis temporibus ditissima & potentissima, quæ à Leptine alter Græciæ oculus, & Athenæ alteræ appellata est : hæc anno ab urbe conditâ 607. post bellum Punicum tertium, & ante bellum Numantinum, à Romanis, duce Mummius, eversa est. Causa fuit Strabone teste, lib. 3. quod Corinthii sordēs ē tectis in legatos pop.

Rom. conjecerint : Livio & Asconio, quod pulsaverint eos & violaverint : Cicerone, quod eos superbius appellarint. Id dicit fortasse, ut factum immineat, & invidiam augeat in Mithridatem, qui tam crudeliter in virum Consularem defecit. Tām sancta autem habebantur legatorum corpora, ut Sagmina seu Verbenas, quod herbæ sacræ genus est, gestarent, ne quis ea violare auderet.

40. *Legatum populi Rom.*] Legatus ille Manius Atilius fuit, qui & illius legationis & belli hujus auctor fuerat. De ejus supplicio jam superius, non, add. 3. Livius scribit Aquilius fuisse. Certe cùm Cicero Consularem eum appellet, crediderim eum esse M. Aquilius, qui C. Marii collega in sexto illius Consulatu fuit, à quo servile bellum in Italiâ confectum est.

45. *Videte.*] Complexio seu conclusio argumentationis : igitur bellum suscipiendum est in Asiâ.

Primi Argumenti SECUNDA PARS.

Quia agitur salus sociorum.

V. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? regno expulsus est Ariobarzanes Rex, socius populi Romani atque amicus: imminet duo Reges toti Asiæ non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia, atque Græcia vestrum auxilium expectare propter periculi magnitudinem coguntur: Imperatorem à vobis certum deposcere, cum præsertim vos alium miseritis, neque audent, neque se id facere summo sine periculo esse arbitrantur: vident, & sentiunt hoc idem, quod & vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, & cum prope^a esse (quo^b etiam carent ægrius) cujus adventu ipso, atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit tamen impetus hostium repressos esse intelligunt, ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut cæterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendatis: atque hoc etiam magis quam cæteros, quod ejusmodi in provinciam homines cum imperio misimus, ut, etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbeis sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc præsentem vident, tantâ temperantiâ, tantâ mansuetudine, tantâ humanitate^c, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. Quare si propter socios, nulla ipsi injuria laceffiti, Majores vestri cum Antiocho, cum Philippo

^a non abesse longè. ^b quem magis desiderant cum summa auctoritate.
^c supple præditum.

2. *Ariobarzanes.*] De quo jam in narratione.

Ib. *Socius.*] Tanto in honore habebatur inita à Pop. Rom. cum exteris Regibus & populis societas, ut bene meritis tantum de Repub. concederetur, in signum autem societatis aures corona cum aureâ patērâ, sellâ curuli, quam proximam Imperatori Romano habere poterant & scipione eburneo, toga picta, & palmata cum equitum turmâ custodiæ causâ mittebatur.

3. *Duo Reges.*] Mithridates, & Tigranes.

6. *Imperatorem certum.*] Pompeium intelligit.

7. *Alium.*] Acilium Glabionem.

Ib. *Neque audent.*] Veniti ne qui populum Rom. offendant.

9. *Unum virum.*] Indicat quodd ab omnibus Pompeius Imperator expectatur.

11. *Ad maritimum bellum.*] Ingens piratarum multitudo effusa per mare commercium omne prohibebat: lege Gabinia missus est contra eos Pompeius, quos om-

nes trigesimo post bellum susceptum die, toto mari persecutus, nè unâ quidem ex suis navibus amisâ, expulit. De hoc bello Plutarchus in vita Pompeii.

12. *Repressus.*] Hostes in Asia metu Pompeii repressi sunt.

Ib. *Libere loqui non licet.*] Propter metum Proconsulis Acilii.

17. *Hostili expugnatione differant.*] Avaritiam carpit aliorum qui missi sunt, quia non tam provinciam illam defenderunt, quàm expoliarunt.

21. *Cum Antiocho.*] Cum Antiochus Rex Syriæ fecisset societatem cum Aetolis, quibuscum foederatas Græciæ civitates bello persequeretur, & maximè Lyfiam urbem, quam repetebat; populus Rom. contra eos Glabionem misit.

Ib. *Cum Philippo.*] Philippus ille Macedoniæ Rex fuit, non quidem Alexandri pater; sed alter, qui multò post regnavit. Causa belli fuit, quodd Athenientes socios obsideret.

22. *Cum*

Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella gesserunt; quanto vos studio convenit injuriis provocatos, sociorum salutem unâ cum imperii vestri dignitate defendere, præsertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur?

25

22. *Cum Pœnis.*] Cum Pœni Messanam civitatem fœderatam, facta cum Hierone Syracusarum Tyranno societate, oppugnarent, eis, Appio Claudio duce, bellum à Romanis illatum est; unde primum bellum Punicum ortum duxit. Observa-

bis autem quoddam hic ordo temporum à Cicerone non servetur, 1. enim bellum gestum fuit cum Pœnis, 2. cum Philippo, 3. cum Antiocho.

Ib. *Quanto vos.*] Complexio hujus secundæ partis, cum transiitione ad tertiam.

TERTIA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur vectigalia maxima.

VI. Nam cæterarum provinciarum vectigalia, Quirites! ^a tanta sunt, ut iis, ad ipsas provincias tutandas, vix contenti esse possimus: Asia verò tam opima est & fertilis, ut & ubertate agrorum, & varietate fructuum, & magnitudine passionis, & multitudine earum rerum quæ exportantur, facillè omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si ad belli utilitatem, & pacis dignitatem retinere vultis, non modo à calamitate, sed etiam à metu calamitatis est defendenda. Nam cæteris in rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam cum hostium copiarum non longe absunt, etiam si irruptio facta nulla sit, tamen pecora reliquuntur, agricultura deferitur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu; neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest; quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis, aut eos qui vectigalia vobis ^b pensitant, aut eos qui exercent atque exigunt, cum duo Reges cum maximis copiis prope adsint? cum una excursio equitatus perbrevis tempore totius anni vectigal auferre possit? cum publicani familias maximas, quas in salinis habent,

^a tum exigua sunt.

^b qui solvunt.

3. *Ubertate agrorum.*] Tria sunt vectigalium genera, ex quibus magnas opes colligebant Romani.

Primum *decumæ*, sive *decimæ*; exigebantur autem illæ ab civibus Romanis, vel Latini nominis sociis, qui in Italia, aut extra Italiam publicum agrum arabant, cum eo, ut frumenti decumas solverent, illæ verò potissimum colligebantur ex frumento, vino, oleo, & frugibus minutis.

Secundum *scriptura*, & erat illud vectigal quod pendebatur ab iis qui sylvis & pascuis publicis fruebantur, inde autem scriptura vectigal illud dictum est, quod

de certo ære Publicanus conveniret cum Pastore, illudque describeret.

Tertium vectigal, *portoria*. Pecuniarum erant, quæ portitoribus pendebantur, id est, iis qui mercedes ex mercibus in portum devehendis exigebantur.

13. *Ex scriptura.*] Qui pascua publica locabant, pecuarii, eorumque rationes scripturæ dicebantur, unde scriptuarius ager.

18. *In salinis habent.*] Multi dubitant de hac voce *salinis*; nam certum est quoddam ab Anno Martio, ut Plinius refert lib. 31. cap. 7. salinarum Romæ institutæ fuerint.

Sed

habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatis-ne vos illis rebus frui^e posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaveritis, non solum (ut antè dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

^e fructum capere.

Sed illud vestigal, ejectis Regibus Senatusconsulto sublatum est, quod tandem Romæ iterum Censor Marcus Livius retulit, qui ob id Salinator dictus est. Certe nusquam legitur in Asia, aut ulla alia provincia impositum esse; adde quod Cicero de tribus tantum Tributorum generibus loquitur, de salinis nusquam; itaque mallem, sicut in multis codicibus

legi, *salicis*; cum salicta ad pascua possent pertinere, quæ plerumque salicibus consista sunt. [*Salinis* exhibent omnes libri MSS. tuetur etiam eandem lectionem *Cujacius* add. 17. D. de Verb. Signif. & merito retinet *Grævius*.]

21. *Conservaveritis*.] Argumentationis brevis conclusio cum adhortatione ad eos conservandos.

QUARTA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur fortune multorum civium.

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam & publicani, homines & honestissimi & ornatissimi, suas^a rationes & copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipsorum per se res & fortune, curæ vobis esse debent; etenim si vestigalia nervos esse reipublicæ semper duximus; eum certe ordinem, qui^c exercet illa, firmamentum cæterorum ordinum rectè esse dicemus. Deinde cæteris ex ordinibus homines^d navi & industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis; partim suas, & suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestræ, magnum eorum civium^e numerum calamitate^f prohibere; sapientiæ, videre multorum civium calamitatem à^g republica sejunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vestigalia pos-

^a qui detulerant fortunas & pecunias.

^b existimavimus.

^c col-

igit. ^d diligentes & laboriosi.

^e multitudinem.

^f liberare.

^g à calamitate Reipub.

5. *Suas rationes*.] Id est, tanti vestigalia conducunt, ut omnes eorum fortune in vestigalibus collocatæ sint: non enim intelligit literas & tabulas rationum, cum omnes essent Romæ, quod ad Magistrum societatis mittebantur.

12. *Collocatos habent*.] Cives quamplurimi suas fortunas collocatas habebant in ratione negotiatorum, quibus male cederet, si res suæ à negotiatoribus amitterentur. Scribit Plutarchus, in Lucullo,

infinitam in Asia Publicanorum ac negotiatorum multitudinem fuisse, qui misere provinciam illam vexarunt, eosque, excepto Senatorio, ex omni ordinum genere, sed potissimum equestri fuisse: ex eo enim decumani, aratores, publicani, pascuarii, alique quamplurimi extitere.

13. *Civium*.] Qui etiam Romæ degabant, suas rationes cum iisdem negotiatoribus communicatas habebant.

tea victoria recuperare; neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem. Deinde quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoriâ retinere debemus. Nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserunt, scimus Romæ, solutione impeditâ, fidem^h concidisse. Non enim possunt una in civitate multiⁱ rem atque fortunas amittere, ut^k non plureis secum in eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam; & mihi credite, id quod ipsi videtis, hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est^l cum illis pecuniis Asiaticis, & cohæret; ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefacta motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum^m incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium republica defenduntur.

30

^a perisse. ⁱ divitias. ^k quin. ^l pecunia Asiatica. ^m applicare totos animos vestros.

16. Redimendi facultas.] Publicani dicuntur redimere vectigalia, cum ex pacto certæ pecuniæ ea à Censoribus conducunt, quæ postea suo, vel bono, vel incommodo sunt exacturi: redimere enim & conducere idem sunt.

18. Initio belli.] Tempus illud intelligit, quo Mithridates per summam crudelitatem annis ante viginti tribus, tot civium Romanorum millia trucidavit. Vide parag. 4. l. 4.

20. Solutione impeditâ.] Cum illi Publicani, qui occisi sunt in Asia,olvere non potuissent suis creditoribus, etiam vicif-

sim accidit ut illi Romæ, quibus pecuniæ debebant, facere satis non potuerint: & ita fides periit, qui nihil est aliud quàm dictorum conventorumque constantia, & veritas, quam Cicero lib. 2. de Offic. ait maximè in solutione pæsum creditarum consistere.

25. In foro versatur.] Qui argentarium exercebant, suas circa forum tabernas habebant.

27. Quare videte.] Conclusio generalis primæ propositionis de genere belli per brevem argumentorum repetitionem.

SECUNDUM ARGUMENTUM

Bellum Asiaticum esse magnitudinis periculosum.

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum: non esse ita magnum, ut sit pertimescendum; in quo maximè laborandum est, ne forte à vobis quæ diligentissimè providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum^a impertiri laudis, quantum forti viro, sapientissimo homini, & magno Imperatori debeatur; dico ejus adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas, atque instructas fuisse, ur-

^a tribuere.

7. Maximas Mithridatis copias.] Hæc ginta millia, equitum decem & sex millia. Ita Plutarchus.

benque

benque Afiz clarissimam, nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obse-
 ro sam esse ab ipso Rege maxima multitudine, & oppugnatam vehemen-
 tissimè: quam L. Lucullus ^b virtute, ^c assiduitate, consilio, summis
 obsidionis periculis liberavit: ab eodem Imperatore classem magnam, &
 ornata, quæ ducibus Sertorianis ad Italiam ^d studio inflammato rape-
 retur, superatam esse, atque depressam: magnas hostium præterea co-
 15 pias multis proeliis esse deletas, patefactumque nostris legionibus esse
 Pontum, qui antè populo Rom. ex omni aditu clausus esset: Sinopen
 atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia Regis, omnibus rebus
 ornata atque referta, cæterasque urbeis Ponti, & Cappadociæ permultas
 uno aditu, atque adventu esse captas: Regem spoliatum regno patrio
 20 atque avito, ad alios se Reges, atque alias gentes supplicem contulisse:
 atque hæc omnia, salvis populi Romani sociis, atque integris vectigali-
 bus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis: atque ita reputo, ut hoc
 vos intelligatis, è nullo istorum qui huic obtreçant legi atque causæ,
 L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiretur fortasse

^b magnitudine animi. ^c perseverantia. ^d odio maximo.

9. *Cyzicenorum.*] Cyzicum, urbs Afiz nobilissima, terrâ marique obfessa fuit à Mithridate cum variis machinamentis, tum lignea turri centum cubitorum altitudinis; sed omni comœatu à Lucullo interclusus, recedere ab obsidione coactus est.

12. *Classem magnam.*] Classẽ habuit quinquaginta navium, ut volunt alii, alii quadraginta, quam ad Lemnum Lucullus superavit; ei præfuisse Varum Sertorii Legatum Appianus, Plutarchus Marium scribit cum Alexandro Paphlagonio, & Dionysio Eunuchò, quos ei comites Mithridates adjunxerat, neuter tamen illorum auctorum in Italiam missum esse ait.

15. *Multis præliis esse deletas.*] In pugna ad Rhyndacum fluvium, multis hostium trucidatis, sex equitum, quindecim virorum millia cepit; in altera pugna ad Granicum flumen, captis plurimis, viginti hostium millia occidit. In tertia pugna navali multi Barbari ceciderunt, & inter captivos Marius, qui missus fuerat à Sertorio, captus est. & postea necatus.

Ib. *Patefactum Pontum.*] Cum se in fugam Rex dedisset, in Pontum ingressus est Lucullus, ubi, paucis exceptis, omnes urbes sibi subjecit.

16. *Sinopen.*] Sinope urbs est ad Pontum Euxium sita, quæ Romanis primum obstitit, sed cum ad angustias redacta esset, rives, navibus majoribus incensis, in leviores conscenderunt, ut fuga salutem confulerent; sed captam tandem Lucullus liberam civitatem fecit, quod per somnum dum illam obsideret, visus

est ab Antigono vocari, qui comes olim Herculis contra Amazõnas hanc sibi delegerat.

17. *Amisum.*] Amisum oppidum in confinio Paphlagoniæ & Cappadociæ, distans à Sinope 130m. passus. Prima hac devicta, ad istam castra posuit: qua statim fugientibus civibus, potitus est; hanc tamen suis legibus Lucullus vivere permisit, quia olim Colonia ab Atheniensibus condita fuerat.]

18. *Cappadociæ.*] Cappadociam, pulso Nicomede, Mithridates occupavit.

19. *Regno patrio atque avito.*] Mithridates primus fuit ortus è regio Persarum sanguine, qui cum paucis Equitibus fugiens Antigonum Syriæ regem, à quo morti fuerat destinatus, venit in Cappadociam, ubi locum sibi munivit: ad eum multis convenientibus, Cappadociam tandem & finitimas Ponto nationes occupavit, & amplissimum liberis suis Imperium reliquit, quod ad hunc Mithridatem qui ab primo sextus fuit, conservarunt.

10. *Ad alios Reges.*] Ad Tigranem generum suum; & eo victo, ad Regem Parthorum, ad quem legatos misit auxilia petiturus, profugit.

21. *Salvis pop. Rom.*] Multis Regibus & populis pecuniam conferentibus Lucullo; nulla ex ærario publico sumptus suæ, ut Plutarchus refert, bellum gerebat.

23. *Qui obtreçant.*] Perstringit Q. Hortensium & Q. Catulum, qui hanc legem dissuadebant, quam Manilius de mittendo Pompeio tulit.

nunc, quemadmodum, cum hæc ita sint, reliquum possit esse magnum 25
bellum; cognoscite, Quirites: non enim sine causa quæri videtur.
Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Me-
dea illa quondam profugisse dicitur: quam prædicant in fuga fratris sui
membra in iis locis, ^c qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eo-
rum collectio dispersa, mœrorque patrius celeritatem persequendi retar- 30
daret: sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti, pul-
cherrimarumque rerum omnium, quas à Majoribus acceperat, & ipse
bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in
Ponto omnem reliquit; hæc dum nostri colligunt omnia diligentius,
Rex ipse è manibus effugit; ita illum in persequendi studio mœror, hos 35
lætitia retardavit. Hunc in illo timore & fuga Tigranes rex Armenius
excepit; dissidentemque rebus suis confirmavit, afflictum erexit, perdi-
tumque recreavit; cuius in regnum posteaquam L. Lucullus cum ex-
ercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitate
sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas numquam populus 40
Romanus neque læssendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam
alia gravis, atque vehemens opinio, quæ per animos gentium barbararum
pervaserat, fani locupletissimi & religiosissimi diripiendi causâ, in
eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ, atque
magnæ novo quodam terrore, ac metu concitabantur. Noster autem 45
exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, & præliis usus erat se-
cundis, tamen nimia longinquitate locorum, ac desiderio suorum com-
movebatur. Hic jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum,
ut ex iis locis à militibus nostris reditus magis maturus, quam proces-

^c per que loca.

27. *Medea illa.*] Medea Ætæam pa-
trem Colchorum Regem ob prodicionem,
& raptum vellus aureum fugiens, ut ejus
iram devitaret, Absyrti fratris, quem fu-
gæ socium habebat, discerptum corpus &
divulsa membra adventanti patri objecit,
ejus persequendi celeritatem, filii luctu,
ac lacerati corporis aspectu retardans.
Vide Ovidii Eleg. 9. Trist. lib. 3.

31. *Sic Mithridates.*] Similitudo, nam
sicut Medea patrem, sic Mithridates Lu-
cullum retardavit, dum thesauros ejus ex-
ercitui diripiendos objecit post cladem ad
Cyzicum, ubi tanta hominum pecorum-
que strages facta est, ut Granicus & Aso-
pus amnes craenti sanguine fluxerint.

43. *Fani locupletissimi.*] Fanum Cuma-
num significat, quod à Murræna spoliatum
est, suadente quodam Archelao, qui à
Mithridate defecerat de quo Appianus in
Mithrid. quid sit fanum dictum est in Div.
par. 4. l. 6.

46. *Urbem.*] Tigranocertam intelligit,
quam Tigranes condidit, & suo nomine
appellavit. Ejus muros quinquaginta cu-
bitis altos fecit, in quam totius sui Regni.

ditissimi quique, ut Regi gratificarentur,
suos thesauros deportaverunt. In hac,
inquit Plutarchus, præter multas ope-
talentorum octo millia Lucullus reperit,
ad hanc urbem Mithridatis & Tigrania
copias, in quibus erant ducenta quinquaginta
peditum, & equitum quinquaginta
millia, Lucullus parvo suorum numero
superavit. Post hanc cladem duo illi
Reges alium pararunt exercitum, in quo
septuaginta peditum millia, & equitum
triginta quinque numerabantur, hunc ite-
rum Lucullus profligavit. Quare Tig-
ranes in Armeniam interiorem, Mithri-
dates in Pontum fugit.

47. *Longinquitate.*] Occultat hic Lu-
culli turpitudinem, qui hostem fugien-
tem reliquit, & factum ejus excusat lon-
ginquitate locorum, aut potius seditione
militum. Nam Valerianæ legiones de-
trectarunt imperia; quod sua stipendia
implevissent. Plutarchus ait Luculli su-
perbia & avaritia offensos fuisse milites,
qui ad defectionem à Pub. Clodio solici-
tati sunt.

50 fio longior quæreretur. Mithridates autem & suam manum jam confirmarat, & eorum, qui se ex ejus regno^f collegarant, & magnis adventitiis multorum regnum & nationum copiis juvabatur. Hoc jam ferè sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, 55 aut vivunt in regno; quod regale iis nomen magnum & sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut eam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum vestrum 60 clarum atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites (sicut poëtæ solent, qui res Romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem: quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prælio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incom- 65 modis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum, veteri exemplo, putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confecti erant, dimisit, partem Glabroni tradi-

^f congregaverant.

51. *Adventitiis.*] Mithridates novum in Ponto exercitum collegit.

52. *Regum & nationum.*] Medorum, Adiabonorum, Gordyenorum, Arabum, Albanorum, Iberorum auxilium sibi comparavit.

55. *Sanctum.*] Ulpianus sanctum illud esse dicit quod nec sacrum est, nec profanum, sed sanctione quadam confirmatum.

59. *In exercitum vestrum.*] Mithridates cum rediisset in Pontum, Fabium superavit, quem ibi Lucullus reliquerat. Deinde temeritate Triarii legati, supra septem Romanorum millia, centuriones centum, & tribuni militum viginti quatuor occisi sunt.

60. *Sinite.*] Occupatione utitur, qua simulat nolle se dicere quæ occiderunt, quo majora videantur, quam ille efficere dicendo possit: nam ait calamitatem istam tantam esse, ut eam ad aures Luculli non ex prælio nuntius, sed ex sermone rumor afferret.

Ib. *Sicut poëtæ.*] Poëtæ res non quales gestæ sunt, exponunt; sed fingant ad ingenii ostentationem.

62. *Ex prælio nuntius.*] Elatè id dicit: nam ex prælio Triarius evasit cum aliquot militibus, hanc tamen omnium cladem maximam in hoc bello Romani passi sunt.

65. *Vestro jussu.*] Populus jubebat, censebat Senatus: nam non penes Senatum,

sed Populum summa erat auctoritas, unde hæc formula *velitis, jubeatis Quirites*. Populus igitur imperium dabat aut adimebat; jubebat & abrogabat leges: bella denuntiabat, aut dissolvebat.

Ib. *Diuturnitate imperii.*] Lucullus Consul provinciam Asiam sortitus, bellum contra Mithridatem gerendum suscepit, quod omnino septem annos continuavit.

66. *Veteri exemplo.*] Post ejectos Reges imperium Consulum annuum erat; quo finitio semper novi Consules creabantur; aliquando tamen ad tres annos, vel plures etiam pro rerum occasione concedebatur. Unde Livius lib. 4. *Maximam libertatis pop. Rom. custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent, & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset.*

67. *Stipendiis.*] Confecisse stipendia veterani censebantur, cum novem annos militaverant. Hoc autem tempus ponere in castris, ab anno decimo sexto ad quadragessim quintum, si Respubl. postulabat, tenebantur.

Ib. *Dimisit.*] Lucullus Valerianos dimisit, qui sequi eum noluerunt, qui Fimbriani tunc dicebantur, quod duce Fimbria legato in ducem assumpto, Valerium Consullem obavaritiam invisum occiderunt.

Ib. *Glabroni tradidit.*] Glabrio Bithyniæ in provinciam redactæ præerat, & jubente populo, Lucullo successit.

dit.

dit. Multa prætereo consulto : sed ea vos conjectura perspicite, quantum illud bellum futurum putetis, quod jungant reges potentissimi, 70
renovent agitatae nationes, suscipiant integræ gentes, novus imperator
vester accipiat, vetere^s expulso exercitu. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculofum. Restat ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur.

dimisso

68. *Multa prætereo*] Conclusio partis est, per repetitionem eorum quæ bellum illud grave, & periculofum reddunt. 1. quod Mithridates & Tigranes bellum conjunctim gerunt. 2. quod Ponti & Armeniæ nationes utrique Regi parent. 3. quod integræ gentes nondum à Romanis laceffitæ bellum suscipiant, quibus juvari Reges poterant.

periculum à novo Imperatore, qui ad hoc, bellum mittendus est; qui novum exercitum accepturus est; expulso vetere, qui exercitus & ad parendum longe promptissimus est, & ad pugnandum fortissimus.

73. *Restat.*] Transito ad aliam Orationis partem, in qua de Imperatore dicendum est.

70. *Novus imperator.*] Auget denique

TERTIUM ARGUMENTUM.

Cneius Pompeius est bonus Imperator, quia in eo sunt quatuor virtutes, quæ bonum Imperatorem commendant, scientia rei militaris, virtus, auctoritas, felicitas.

PRIMA PARS.

In quâ probatur Pompeii scientia rei militaris.

IX. Utinam, Quirites, virorum fortium, atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello præficiendum putaretis. Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superavit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hac causa dubium^a facere possit? 5
Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui è^b ludo atque pueritiæ disciplina, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est: 10

^a reddere,

^b scbola.

fo. *E ludo.*] Per ludum scholas intelligit, quas communi nomine ludum Romani dixere, & *Ludi Magistros*, qui eas docebant. Statim à Scholis causas egit in foro de cujus eloquentia Cicero loquitur in lib. de Claris Oratoribus.

11. *Ad patris exercitum.*] Magai Pom-

peii pater Cn. Pompeius Strabo exercitum contra Cinnam patriæ rebellantem duxit, quem filius in castra sequutus est anno ætatis suæ decimo septimo. Hic autem cùm Cinnam ab urbis mœnibus expelleret, cum pluribus aliis fulmine periret.

qui ^e extrema pueritia miles fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator : qui sæpius cum hoste conflixit, quàm quisquam cum inimico concertavit ; plura bella gessit, quàm cæteri legerunt ; plureis ^d provincias confecit, quàm alii concupiverunt : cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis ; non ^e offensionibus belli, sed victoriis ; non ^f stipendiis, sed triumphis est traducta. Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicæ ? Civile, Africanum, ²⁰ Transalpinum, Hispaniense, mistum ex civitatibus atque ex bellicosis-

^e extrema parte pueritiæ. ^d subjugavit plures nationes. ^e jacturis.
^f non annis quos posuit in bello.

12. *Extrema pueritiæ.*] In tres partes ait A. Gellius lib. 10. sic à Servio Tullio Romanorum rege ætatam divisam esse, adeo ut pueri essent usque ad annum decimum septimum, ad quadragesimum sextum juvenes, & ætate reliqua senes ; hac prima ætate Syllæ imperatoris miles fuit Pompeius.

13. *Maximi exercitus.*] Cùm Cinna Consul occisus esset, qui bellum in Re- pub. concitavit, Carbo ejus collega contra Syllam profectus est, qui ex Asia victorem exercitum reducerat. Pompeius vix annos natus viginti tres privatus adhuc tres legiones in agro Piceno conscripsit, tota sibi addita nobilitate ; itaque florentissimum exercitum ad Syllam adduxit, in itinere multas Italiæ civitates confirmavit, multos ad suos, qui inimicorum Scipionis & Carbonis partes sequuti fuerant, adduxit, & utrumque prælio successit. Cùm ad Syllam Pompeius pervenisset, equo desiliens eum imperatorem salutavit, & à Sylla vicissim Pompeius imperator salutatus est, antequam admisus esset in Senatum : cum Sylla mox in Celtiberiam misit cum exercitu.

Ib. *Qui sæpius, &c.*] Hostes proprie tantum dicebantur, quibus per Feciales à populo Romano bellum indicebatur : inimici vero quibuscum privatae similitudines habebantur ; utitur autem his verbis eleganti hyperbole ad extollendas Pompeii laudes.

15. *Plureis provincias confecit.*] Nationes plures, & populos subjecit, qui in Provincias pop. Rom. redacti sunt.

Ib. *Quàm alii.*] Sive Imperatores, sive alii Magistratus subjici Reip. concupiverunt.

17. *Suis imperiis.*] Pompeio nemo ferè sæpius imperator fuit ; ideoque non tam præceptis, & lectione bellorum scientiam militarem, quàm usu proprio, & experientia assequutus est.

18. *Triumphis.*] Ter Pompeius triumphavit, nempe ut ait Valleius Paternus, de Africa, Europa, & Asia, propter victorias, quas in illis tribus orbis partibus retulit, de quibus infra.

19. *Civile.*] De civili bello loquitur quod in Republica cum Cinna & Carbone gestum ; de quo infra.

Ib. *Africanum.*] Africanum bellum cum Cn. Domitio, quem proscripti plerique ex Italia sequuti fuerant, & Hierica Numidiz rege, qui & à Plutarcho Hiarba nominatur, gestum est : quos omnes adversus Syllam molientes uno prælio interemit. Hoc autem bellum intra dies quadraginta confecit, ac postea Romam rediit, ubi Magnus à Sylla salutatus est, ipsique contigit, quod nulli antea, ut annos viginti quatuor natus, & tantum eques Rom. victor triumpharet.

20. *Transalpinum.*] Quod gessit contra Gallos qui transeunti in Hispaniam exercitui Rom. iter prohibebant.

Ib. *Hispaniense.*] In quo Sertorium jam ab annis octo contra Rempub. bellum agentem superavit.

Ib. *Mistum.*] Dum bellum in Asia gereretur, exortum est civile ex gladiatoribus confiatum, qui Capuæ è Ludo Lentuli 74. eroperant, ex servis & ergastulis tanto numero, ut sexaginta millia numerarentur. Ducem illi Spartacum habuerunt cum Chryso & Granico. Sedem belli fecerunt Vesuvium montem, Claudium Pulchrum Legatum, & P. Vatini- um Prætozem prælio vicerunt, sed de- mum à M. Crasso superati sunt, cæsis hostium duodecim millibus, & trecentis ; tribus vero millibus, ut Florus ait, à Pompeio qui à pugna evaserant. Idem bellum mistum appellatur, quod è Gallis & Germanis bellicosissimis nationibus plu- rimi ad hunc fugitivorum exercitum con- fluxerant, quos ducem habuisse Granicum T. Livius lib. 97. commemorat.

finis

ORATIO PRO LEGE MANILIA.

41

finis nationibus servile, navale bellum. Varia & diversa genera & bel-
lorum, & hostium non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta,
nullam rem esse declarant in usu militari positam, quæ hujus viri sci-
entiam & fugere possit.

^a *quæ possit ignorari ab hoc viro.*

21. *Navale.*] Navale bellum cum Pi-
ratis gestum est, & post quatuor menses
a Pompeio confectum.
Ib. *Varia genere.* Alia terrestria, alia

maritima confecit.

22. *Et hostium.*] Gessit bellum cum Re-
gibus, cum exulibus, cum proscriptis, cum
piratis & servis.

SECUNDA PARS.

In quâ probatur Pomp. virtus militaris

X. Jam vero virtuti Cn. Pompeii quæ potest par oratio inveniri?
quid est, quod quisquam aut illo dignum, aut vobis novum, aut cui-
quam inauditum possit asserere? Non enim illæ sunt solæ virtutes im-
peratoris, quæ vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in peri-
culis, ^a industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in pro-
videndo: quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis impe-
ratoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est
Italia, quam ille ipse victor L. Sulla hujus virtute & consilio confectus
est liberatam: testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis,
non terrore belli, sed celeritate consilii ^b explicavit; testis est Africa, ¹⁰
quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redunda-
vit: testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter,
Gallorum interneceione, patefactum est: testis est Hispania, quæ se-

^a *perseverantia, vel assiduitas.*

^b *liberavit.*

7. *Testis est Italia.*] Cùm Carbo, &
Perpenna multas clades accepissent à Syl-
la, & pulsi ex Italia in Siciliam confugis-
sent, Senatusconsulto Pompeius cum ex-
ercitu in eam missus est. Fugit statim
Perpenna, Carbo venit in Pompeii pote-
statem, à quo mori jussus est. Inde om-
nes ab ipsis occupatas civitates amice re-
cepit præter Messanam: de his vide T.
Livium lib. 89. Plutarchum in Pomp.
Flor. Appian.

10. *Testis est Africa.*] De qua jam supe-
rius paragr. 1x. l. 21. ibi autem viginti
hominum millia delevit, quorum tria tan-
tum millia Pompeium effugerunt, omnes
reliqui cum Domitio interfecti sunt, de
quo Plutarchus in Pomp.

12. *Testis est Gallia.*] De itinere suo in
Galliam sic loquitur Pompeius, &c. in
epistola sua ad Senatum apud Sallustium;
Equidem fateor, me adhuc bellum majore
studio quàm consilia præfectum, quippe qui
nomine modo imperii à vobis accepto, diebus

XL. exercitum paravi; hostesque in cervi-
cibus jam Italia agentes, ab Alpibus in
Hispaniam submovi, per eas iter aliud atque
Annibal nobis opportunius patefecit; recepi
Galliam, Pyrenæum (Jacetaniam) indi-
getes; & primum impetum Sertarii Victoris
novis quidem militibus, & multo paucioribus
sustinui, hiememque in castris inter severis-
simos hostes, non per oppida, neque ex ambi-
one mea egi. Appianus iter ab eo pate-
factum in Alpibus inter Padi & Rhodani
fontes fuisse ait. Unde Lucanus lib. 8.

*Adde truces Lepidi motus, Alpinaque bella,
Armaque Sertarii revocato consule viæ.*

13. *Testis est Hispania.*] Plinius lib. 3.
de Pompeio victore in Hispania sic loqui-
tur: Statim ad Solis occasum congressus,
excitatis in Pyrenæo trophæis, oppida
Dccclxxvi ab Alpibus ad fines Hispaniæ
ulterioris in diuturnam redacta victoria sue
adscribit,

pissime

15 *piissime plurimos hosteis ab hoc superatos prostratosque conspexit : testis est iterum & sæpius Italia, quæ, cum servili bello tetra periculo-
 fogue premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit : quod bellum ex-
 spectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu subla-
 tum ac sepultum ; testes vero jam omnes oræ, atque omnes exteræ gen-
 tes ac nationes : denique maria omnia, tum universa, tum in singulis
 20 oris omnes sinus, atque portus. Quis enim toto mari locus per hos
 annos, aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus esset ? aut tam fuit
 abditus, ut lateret ? quis navigavit, qui non se, aut mortis, aut servi-
 tutis periculo ^c committeret ? cum aut hieme, aut referto prædonum
 mari navigaretur. Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam
 25 latè divisum, atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omni-
 bus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore con-
 fici posse ? Quam provinciam tenuistis à prædonibus liberam per hosce
 annos ? quod vectigal vobis tutum fuit ? quem socium defendistis ? cui
 præsidio classibus vestris fuistis ? quam multas existimatis insulas esse
 desertas ? quam multas aut metu relictas, aut à prædonibus captas ur-
 30 bes esse sociorum ? Sed quid ego longinqua commemoro ? fuit hoc
 quondam, fuit proprium populi Romani, longè à domo bellare, & ^d
 propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. So-
 ciis vestris ego mare clausum per hosce annos dicam fuisse, cum exer-
 citus nostri Brundusio nunquam, nisi summa hieme, ^e transmiserent ?
 35 Quid, ad nos cum ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum
 legati populi Romani redempti sint ? mercatoribus tutum mare non fu-
 isse dicam, cum duodecim ^f secures in prædonum potestatem pervene-
 rint ? Quid aut Colophonem aut Samum nobilissimas urbes, innume-*

^a *exponeret.*
^b *omnibus insignibus suis.*

^d *viribus.*

^e *transierint mare.*

^f *duo Prætores*

18. *Testes omnes oræ.]* Mithridates naves
 quasdam instituerat cum paucis homini-
 bus in eis, ut Romanis navigantibus in
 Asiam iter clauderet ; his ita se prædones
 & piratæ cum exilibus, & servis fugiti-
 vis adjunxerunt, ut mare non solum &
 insulas & urbes omnes maritimas, sed
 etiam Italiam infestarent. Tanta autem
 facta est eorum multitudo, ut naves mille
 haberent. Cilices porro dicti sunt, sive
 Cilices illi fuerint plerique, sive quod se
 in Ciliciam reciperent. Contra eos mis-
 sus Pompeius imperator lege Gabinia sta-
 tim bellum illud confecit ; de hoc bello
 scripsere Appianus, Florus, &c.

24. *Hoc tantum bellum, &c.]* Bello hoc
 infestabatur totum mare Mediterraneum,
 quod *turpe* appellat, quia in dedecus po-
 puli Rom. susceptum est : *vetus*, quia
 annis viginti tribus duravit, ab Octavii
 scilicet & Cinnæ Consulatu, ad Lepidi &
 Tullii Consulatum.

26. *Omnibus annis.]* Florus tradit intra

diem quadagesimum confectum fuisse à Pompeio.

30. *Captas urbes.]* Plutarchus nume-
rat quadringentas.

35. *Brundusio.]* Brundisium civitas Ita-
liæ in Calabriae portu nobilis, unde in
Græciam trajicitur, & unde solvit Pom-
peius contra piratas ducturus exercitum,
hanc oram circa Brundisium invaserant
piratæ.

38. *Duodecim secures.]* Insignia dignita-
tis pro ipsis Prætoribus ponit ; Illi fuerunt
Sextilius & Bilious, qui cum suis insigni-
bus & lictoribus abducti sunt à Piratis,
ut ait Plutarchus ; quilibet autem Prætor
sex Lictores habebat extra urbem qui
præirent, in urbe vero tantum fasces præ-
ferebantur.

39. *Colophonem.]* Colophon urbs Ioniz
celeberrima suis equitibus.

Ib. *Aut Samum.]* Urbs ejusdem pro-
vinciæ.

rabilesque

rabilesque alias captas esse commemorem, cum vestros portus, atque 40
eos portus, quibus vitam & spiritum ducitis, in prædonum fuisse po-
testate sciatis? An vero ignoratis, portum Caietæ celeberrimum,
atque plenissimum navium, inspectante Prætorē, à prædonibus esse di-
reptum? Ex Miseno autem, ejus ipsius liberos, qui cum prædonibus
antea ibi bellum gesserat, à prædonibus esse sublato? Nam quid ego 45
Ostiensē^b incommodum, atque illam labem, atque ignominiam reipub-
licæ querar, cum prope inspectantibus vobis, classis ea, cui Consul
populi Romani præpositus esset à prædonibus capta, atque oppressa
est? Pro dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis, ac di-
vina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, 50
qui modò anteⁱ ostium Tiberinum classē hostium videbatis, ii nunc
nullam intra Oceani ostium prædonum navem esse audiat? Atque
hæc quæ celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen à me in dicendo
prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut
consequendi quæstus studio, tam brevi tempore tot loca adire, tantos 55
cursus conficere potuit, quàm celeriter, Cn. Pompeio duce, belli^k
impetus navigavit? qui, nondum tempestivo ad navigandum mari, Si-
ciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit, at-
que hæc tria frumentaria subsidia reipublicæ firmissimis præfidiis classi-
busque munivit. Inde se cum in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, 60

^a eas res quibus vita & spiritus continetur. ^b directionem ⁱ ante
portum Ostiæ, qui est in ostio Tiberis. ^k navigationes. ⁱ classe
Pompeii.

41. *Spiritum.*] Nulla jam frumenta ex Asia, Africa, Sicilia, & Sardinia Romam afferbantur: sicut & alia id genus quæ ad vitam pertinent conservandam.

42. *Caietæ.*] Caietæ portus est in Campania à nutrice Æneæ sic dictus, quia ibi sepulta est, de qua Virg. 7. Æneid.

Tu quoque litteribus nostris, Æneia nutrix, Æternam moriens famam Caietæ dedisti.

43. *Inspectante Prætorē.*] Quis fuerit ille Prætor non constat ex auctoribus, nisi fortasse sit M. Antonius, qui ante Pompeium ad hoc bellum missus, pessime rem gessit, & ibidem periit. Certe Florus in Epist. scribit filiam ejus à prædonibus raptam fuisse.

44. *Miseno.*] Misenum Italiz promontorium est ab Æneæ Comite sic appellatum Virg. 6. Æneid.

46. *Ostiensē incommodum.*] Ostia urbs fuit condita ab Anco Martio rege in Ostiis Tiberinis. Tanta fuit piratarum audacia, ut ad eam urbem appulerint, ibique Romanorum naves incenderent, omniaque diripuerint, imo quàm de reditu non co-

gitarent, ibi morabantur, & omnes quos non occiderant, prædamque universam tanquam in sua civitate deposuerunt; de his vide Dionem lib. 26.

47. *Consul pop. Rom.*] Nihil de illo Consule reperitur, ne nomen quidem.

51. *Ante ostium.*] Oceani ostium appellat, quæ Oceanus in mare, quod alii Interius, alii Mediterraneum vocant, intruit.

56. *Belli impetus.*] Pompeii classis, in qua totius belli impetus consistebat.

57. *Siciliam adiit, &c.*] Siciliæ maxime prædones infesti erant, & frumenta Romam ex ea afferre prohibebant; unde porro illa provincia vulgo Reipub. horreum appellabatur teste Livio.

60. *Inde cum in Italiam se recepisset.*] Gabinia lege imperium exercitus in piratas Pompeio datum est; quare nihil habuit prius quam ut statim eas suis legatis singulis maris partes assignaret, quas quique eorum defenderent.

ib. *Duabus Hispaniis.*] Hispaniarum altera cis est, altera ultra Iberum flumen; mari autem Hispanico Tiberium Neronem, & Manilium Torquatum præfecit.

& Gal.

& Gallia Cisalpina prædiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris & in Achaïam, omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria maximis classibus, firmissimisque prædiis adornavit: ipse autem, ut à Brundisio profectus est, unde quinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes qui ubique prædones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dederunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos^m deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesqueⁿ imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extremâ hieme^o apparavit, ineunte vere suscepit, mediâ ætate confecit. Est hæc divina atque incredibilis virtus Imperatoris. Quid cæteræ, quas paulo ante commemorare cœperam, quantæ, atque quàm multæ sunt? non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto Imperatore quærenda est: sed multæ sunt^p artes eximie, hujus administræ, comitesque virtutis. Ac primum quantâ innocentia debent esse Imperatores? quantâ deinde omnibus in rebus

^m intercessores. ⁿ imperavit ut darent obsides. ^o preparavit.
^p virtutes quæ sunt famulæ & comites hujus virtutis militaris.

61. *Gallia Cisalpina.*] Gallia Cisalpina est pars Italiæ, ab Alpibus ad Rubiconem fluvium, quæ ab iis Gallis dicta est, qui Alpes transgressi, dimidiam prope Italiam occupaverunt. Hæc à Romanis Cisalpina, altera, unde venerant, Transalpina dicta est. Mari Gallico M. Pomponium præfecit.

62. *Illyrici maris.*] Illyricum mare ab Illyrio denominatum est; pars est autem Europæ Pannoniam inter & mare Adriaticum. Huic præfecit, sicut & Tyrrenum, L. Gellium & Cn. Lentulum.

Ib. *Omnemque Græciam.*] Græciæ diversis oris præfecit Cinnam, L. Gellium, & Pisonem.

Ib. *Italiæ duo maria.*] Adriaticum & Tyrrenum.

63. *Ipse autem à Brundisio.*] Cum sexaginta navibus profectus, piratas insequutus est, quos in Ciliciam redire compulit, suis autem omnibus legatis jusserat sua in statione remanere, nec hostes insequi, sed mutuis auxiliis se juvare, ut eos intercluderent.

67. *Idem Cretensibus.*] Creta aliud fuit cum Cilicia piratarum receptaculum, quos ibi Metellus oppugnabat, quorum multos interemit.

Ib. *In Pamphyliam.*] Pamphylia regio minoris Asiæ fuit, Ciliciam inter & Lyciam.

68. *Legatis deprecatoresque.*] Teriti

Cretenses ne reliquos interficeret Metellus, miserunt legatos ad Pompeium, ut ei se potius quam Metello dederent, rati videlicet quod ab illo mitius secum ageretur; quare Pompeius, ut hanc laudem Metello præperet, Octavium legatum suum Metello misit, ut ab obsidione cessaret: ipseque legatus præsidium contra Metellum Cretensibus tulit, quos tamen ad deditionem compulit Metellus, sumpto de iis supplicio; quod etsi turpe fuit Pompeio, tamen ejus laudi Cicero venit.

71. *Ineunte vere.*] Docent hoc bellum intra quatuor menses apparatus fuisse, susceptum, & confectum. Livius lib. 99. prædones intra quadragesimum diem toto mari pulsos fuisse: Plutarchus intra tres menses, Appianus intra septuaginta dies omnes Piratarum naves, id est, trecentas & amplius in Pompeii potestatem venisse centum autem & viginti diebus cunctas illorum urbes, arces, perfugia & castella, pop. Rom. cæsis ipiorum decem millibus subiecta fuisse.

73. *Quid cæteræ.*] Illustris amplificatio per quam extollit egregiam & divinam Pompeii virtutem militarem, enumeratis aliis, quibus hæc prima maxime illustratur.

75. *Artes eximie.*] Bellicas virtutes intelligit, quas lib. 2. de Finibus, *maximas artes appellat.*

temperantiâ

temperantiâ? quantâ fide? quantâ facilitate? quanto ingenio? quantâ humanitate? Quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompeio consideremus; summa enim omnia sunt, Quirites! sed ea magis ex aliorum⁸⁰ contentione, quam ipsa per sese cognosci, atque intelligi possunt. Quem enim possumus Imperatorem aliquo⁸¹ in numero putare, cujus in exercitu⁸² vaneant centuriatus, atque vñerent? quid hunc hominem magnum aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam ex ærario depromptam ad bellum⁸³ administrandum, aut propter cupiditatem provinciarum Magistratibus divideret? aut propter avaritiam Romæ in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego autem neminem nomino; quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se valuerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam Imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus⁸⁴ ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italia, per agros atque oppida civium Romanorum nostri Imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exterarum nationes fieri existimetis? utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis sociorum civitates esse deletas! neque enim potest exercitum esse continere Imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in judicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. Hic miramur, hunc hominem tantum excellere cæteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam⁸⁵ pato nocuisse dicatur? Jam verò quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literæ perferuntur; non modò ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam per-

⁸¹ *comparatione.* ⁸² *numerare in aliquo ordine Imperatorum.* ⁸³ *vendantur.* ⁸⁴ *gerendum.* ⁸⁵ *afferant.*

71. *Facilitate.*] Non *felicitate*, ut in pluribus codicibus legitur, nam postea ager de ejus felicitate; adde quod hæc facilitas maxime ad imperatoris humanitatem pertineat.

83. *Centuriatus.*] Centuriatus munus est Centurionis, qui centum præest militibus; carpit autem hic Imperatorum avaritiam, qui officia militaria vendebant, quæ virtuti militum concedi debent.

84. *Ex ærario depromptam.*] Imperatoribus, qui mittebantur, concedebatur ex ærario publico pecunia, quæ vulgo attributa dicebatur, ut Varro probat.

85. *Propter cupiditatem provinciarum.*] Sequebantur provinciarum à Senatu, quæ Consulibus, quæ Prætoribus darentur, quas postea vel sortitione obtinebant, vel à Senatu, vel aliquando à Tribunis plebis, quas illi per vim pecuniâ corrupti concedebant, ut avaritiæ vel Consulum, vel Prætorum satisfacerent.

87. *Admurmuratio.*] Præmunio, quæ removel à se calumniæ suspicionem, quam

ingeniosè detorquet, aut in ipsos auditores, quæ Lucillum notare, aut in eos ipsos, qui irasci poterant. Consuetudo autem populi erat, ut, cum, quod sibi placeret, in concione audivisset submissæ voce, alius alii bene dictum insurraret; quod admurmuratio dicebatur.

94. *Per hosce annos.*] Tempus significat, quo ducti sunt exercitus contra Mithridatem, Piratas, Sertorium, & Spartacum.

95. *Hibernis.*] Hiberna dicuntur loca, ubi per hiemem exercitus manent.

100. *Manus tanti exercitus.*] Ita pervenerunt in Asiam legiones Pompeii, ut non modò nihil rapuerint per viam; sed ne pedem quidem tulerint apud eum qui hostis non esset.

102. *Ut sumptum faciat.*] Nemini vis infertur ut sumptus fiant erga milites, subministrando v. g. vestes, pecuniam, &c. Sed ne permittitur quidem, ut eos, sumptus vel ipsi Asiæ sponte faciant.

- mittitur; hiemis enim non avaritiæ perflugium Majores noſtri in ſoci-
 105 orum atque amicorum teſtis eſſe voluerunt. Age verò, cæteris in re-
 bus qualis fit temperantia, conſiderate; unde illam tantam celeritatem,
 & tam incredibilem curſum initum putatis? non enim illum eximia vis
 remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi
 tam celeriter in ultimas terras pertulerunt; ſed hæ res, quæ cæteros re-
 110 morari ſolent, non retardarunt: non avaritia ab inſtituto curſu ad præ-
 dam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad
 delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor
 ipſe ad quietem: poſtremo ſigna & tabulas, cæteraque ornamenta Græ-
 corum oppidorum, quæ cæteri ^x tollenda eſſe arbitrantur, ea ſibi ille ne
 115 viſenda quidem exiſtimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis
 Cn. Pompeium, ſicut aliquem non ex hac urbe miſſum, ſed de cœlo
 delapſum intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuiſſe homines
 Romanos hac quondam abſtinentiâ; quod jam nationibus exteris incre-
 dibile, ac falſo memoriæ proditum videbatur; nunc imperii noſtri
 120 ſplendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non ſine cauſa Majores
 ſuos tum, cum hac temperantia Magiſtratus habebamus, ſervire populo
 Romano, quàm imperare aliis maluiſſe. Jam verò ita faciles aditus ad
 eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis eſſe dicun-
 tur; ut is qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis eſſe
 125 videatur. Jam quantum conſilio, quantum dicendi gravitate, & copiâ
 valeat, in quo ipſo ineſt quædam dignitas imperatoris, vos, Quirites,
 hoc ipſo in loco ſæpe cognôſtis. Fidem verò ejus inter ſocios quantum
 exiſtimari putatis, quam hoſtes omnium gentium ſanctiſſimam eſſe ju-
 dicârunt? Humanitate jam tanta eſt, ut difficile dictu ſit, utrum hoſ-
 130 tes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an manſuetudinem victi
 dilexerint. Et quiſquam dubitabit, quin huic tantum bellum hoc
 y transmittendum ſit, qui ad omnia veſtræ memoriæ bella conſcienda,
 divino quodam conſilio natus eſſe videatur?

^x auferenda.

^y decernendum.

104. *Majores noſtri.*] Cenſuerunt ſocios in hibernis non eſſe gravandos ſumptibus. Itaque cum innocentia virtus ſit, quæ nulli nocet, colligere facile licet, quanta Pompeii ſit, non modo quia nemini nocuit ſua avaritia, ſed ne nocere quidem vel leviter ſuis permifit.

105. *Age verò.*] Nunc de temperantia Pompeii; eſt autem temperantia virtus, qua ex recta ratione libidini, voluptati, & aliis pravis affectionibus dominatur.

109. *Remorari ſolent.*] Avaritia Luculum à perſequento Mithridate retardavit.

111. *Non libido.*] Eâ continentia fuiſſe Pompeium narrat Plutarchus, ut captis Mithridatis pellicibus, omnes ſalvas ad parentes remiſerit.

112. *Nobilitas urbis.*] Cùm ſolviſſet Brunduſio, multas urbes pulcherrimas prætermiſit, tandè Athenas luſtravit, ubi ſacra ſecit, habitâ oratione ad populum,

113. *Signa & tabulas.*] Si quæ ſtatue & picturæ eſſent in urbibus devictis, ab Imperatoribus aſſumebantur, quas Romanæ mitebant; eorum autem uſus immodicus fuit apud Romanos veteres, ex quo Aſia devicta fuit. Certe M. Scaurus Ædilis tria ſignorum miſſia in ſcenam produxit.

117. *Fuiſſe Romanos.*] Tantâ abſtinentiâ quondam apud veteres Romanos ſuere Curius Dentatus, Fabricius, ut oblata ſibi munera repudiarent. Vide Valerium Max. lib 4. cap. 3.

124. *Facilitate.*] Facilitas virtus eſt, quâ quis aliis intempeſtive accedentibus, aut imprudenter interrogantibus obſequentem & blandum ſe exhibet.

131. *Et quiſquam.*] Concluſio quâ concludit locum de virtute Pompeii.

TERTIA

TERTIA PARS.

In quâ probatur Pompeii auctoritas in bellis administrandis.

XI. Et, quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis, atque imperio militari valet, certe nemini dubium est, quin ea in re idem ille Imperator plurimum possit; vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de Imperatoribus vestris existiment, quis ignorat? cum sciamus homines in tantis rebus, ^a ut
 aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament opinione non minus famæ, quàm aliquâ certâ ratione commoveri. Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestæ pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta, & tam præclara judicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Romanus, referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium Imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum hujus auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui, quo die à vobis maritimo bello præpositus est Imperator, tanta repente vilitas annonæ ex summa inopia & caritate ^b rei frumentariæ consecuta est, unius hominis spe & nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Jam vero accepta in Ponto calamitate ex eo prælio, de quo vos paulo ante invitus admonui, cum socii pertinuissent; hostium opes animique crevissent; cum satis firmum præsidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ipsum ^c id temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Hujus adventus & Mithridatem insolitâ inflammatum victoriâ continuit, & Tigranem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit. Et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecit? aut quam facile imperio atque exercitu socios & vestigalia conservaturus sit, qui ipso no-

^a moveri opinione famæ, & certâ aliquâ ratione, ut aliquem contemnant aut metuant. ^b frumenti. ^c eo ipso tempore.

9. *Præclara judicia.*] Præclara judicia de Pompeio fecit populus Romanus, cum adhuc Equiti triumphus decretus est, & Quæstor tantum, cum imperio Proconsulis contra Sertorium missus est, & ante omnes gestos Magistratus, Consul declaratus est.

12. *Referto foro.*] Locum Comitiorum pro foro ponit, quia ita foro propinquus erat, ut sæpe pro eo nominetur.

Ib. *Repletisque.*] Circa forum templa fuisse quamplurima Asconius scribit.

13. *Commune gentium.*] Bellum illud contra piratas commune idcirco fuit gen-

tium omnium, quia illi omnibus nationibus erant infesti.

20. *Acceptâ calamitate.*] Cum Triarius à Mithridate victus est, de quo supra.

24. *Ad eas regiones.*] Pamphyliam & Ciliciam Asiæ minoris, aptissimas provincias ad bellum Piraticum gerendum, Pompeius adventu, suo confirmavit.

26. *Insolita.*] Vinci, non vincere solitus fuit Mithridates.

Ib. *Tigranem.*] Tigranes sequutus est redeuntem in Pontum Mithridatem, adversus quem, cum Lucullus duceret exercitum, à Senatu revocatus est in Italiam.

mine

- 30 mine ac rumore defenderit? Age vero, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes huic uni se dediderunt? quod Cretensium legati, cum in eorum insula noster Imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras
 35 venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem ipse Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper judicavit; ii quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum, ^d speculatorem quam legatum judicare maluerunt. Potestis, igitur
 40 tur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis, magnisque vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos Reges, quantum apud exterarum nationes valituram esse existimetis.

^d *exploratorem*

30. *Age vero.*] Comprobationem amplificat ab exemplis, ut certius Pompeii ostendat auctoritatem.

33. *Noster imperator.*] Metellus intelligitur, qui contra Cretenses bellum gerebat.

35. *Eique omnes.*] Non solum illi Piratae qui obsidebantur à Metello; sed omnes reliquae totius insulae civitates dedere se venienti Pompeio voluerunt. Legimus enim vero apud Livium lib. 100. quod Cretenses legatos miserint ad Pompeium, ut eorum civitates deditione reciperet.

38. *Ii quibus erat molestum*] Probabile est Metellum & Perpennam designari quibus molestum erat, cum haberent exercitum in Hispania, non ad se, sed ad Pompeium legatos mitti.

39. *Speculatorem.*] Credibile admodum est, potius speculatorem quam legatum ad Metellum & Perpennam misisse, quia foedus cum Sertorio Mithridates iniverat.

Ib. *Potestis constituere.*] Complexio, quae concludit ad illud bellum mittendum esse Pompeium, cum tanta sit illius auctoritas.

QUARTA PARS.

In qua probatur Felicitas Pompeii.

XII. Reliquum est, ut de felicitate, quam ^a praestare de seipso nemo potest, meminisse, & commemorare de altero possumus; sicut aequum est homini de potestate deorum, timide & pauca dicamus. Ego enim sic existimo; Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, & cæteris magnis
 5 Imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, saepius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit

^a *praedicar certam fore.*

1. *Quam praestare.*] Nihil humanam felicitate inconstantius est. Unde Seneca in Agamem. *Nulla longi temporis felicitas.*

4. *Maximo.*] Fabius Maximus cunctando Annibalem superavit. Is Dictator, & quinquies Consul fuit.

Ib. *Marcello.*] Marcellus quinquies Consul fuit, Gallos vicit, Insubres Reipub. subiecit, Annibalis exercitum ad Nolam fudit. Syracusas expugnavit.

Ib. *Scipioni.*] Africanus annos natus viginti quatuor, in Hispaniam cum imperio Consulari missus est. Africam vicit, & relatam insigni victoriâ, redire in Africam Annibalem coegit; bis Consul fuit.

Ib. *Mario.*] Marius Jugurtham Regem vicit, de quo triumphavit. Teutones, Ambrones, Cimbros funditus delevit, septies Consul fuit.

enim

enim profecto quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem, & gloriam, & ad res magnas bene gerendas divinitus adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut præterita meminisse, reliqua sperare videamur: ne aut invisa diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiæque, terræ marique, quantaque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti, tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui à diis immortalibus tot & tantas res tacitus auderet optare, quot & quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque Imperii, tum ipsius hominis causâ, sicuti facitis, velle & optare debetis. Quare cum & bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit; ita magnum, ut accuratissime sit administrandum: & cum ei Imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna; dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis à diis immortalibus oblatum & datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis? Quod si Romæ Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligendus, atque mittendus! nunc cum ad cæteras summas utilitates hæc quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit, quid expectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem cui cætera summa cum salute reipublicæ commissa sunt, hoc quoque bellum Regium committimus?

^b *serenitates.*

^c *secunda fuerint.*

11. *Aut invisa.*] Oratio invisa diis esset, si fortunam in potestate Pompeii fuisse diceretur.

12. *Ingrata.*] Si omitterentur beneficia quibus nos affecit.

16. *Venti.*] Tam facile Piratas non eiecisset Pompeius, nec tam paucò tempore, nisi ventos secundos habuisset.

Ib. *Tempestates.*] Sæpe pro serenitate tempestas ulsurpatur. Sic Virgilius, *Æneid.* 7.

Unde hæc tam clara repente Tempestas

21. *Quare cum.*] Brevis velut peroratio,

qua tum ex iis omnibus quæ attulit hætenus, tum ex Pompeii virtutibus, concludit lege Manilia ad bellum Mithridaticum Imperatorem mittendum esse.

30. *In iis ipsis locis.*] Erat tum Pompeius in Asia contra prædones, ubi vicinus erat Mithridati.

Ib. *Ut habeat exercitum.*] Integrum & florentem exercitum habebat.

Ib. *Ut ab iis.*] Poterat habere exercitum, tum à Glabrione, cui Lucullus partem sui dederat, tum ab aliis Romanis qui in vicinis provinciis erant cum imperio.

CONFUTATIONIS

PRIMA PARS,

In quâ confutat Hortensium, qui omnia tribuenda uni non censebat.

XIII. At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicæ, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus; itemque summis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, & valere oportere confiteor: sed in hac causâ, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias fortissimorum virorum & clarissimorum; tamen omissis auctoritatibus, ipsa re & ratione exquirere possumus veritatem; atque hoc facilius, quod ea omnia, quæ adhuc à me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, & necessarium bellum esse & magnum, & in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompeium: sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. ^a Obsolevit jam ista oratio, re multo magis, quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, & in senatu contra virum fortem A. Gabinium graviter ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra prædones constituendo legem promulgasset: & ex hoc ipso loco permulta idem contra

^a jam non valet.

1. *At enim.*] Sic hanc refutationem aggredditur, ut incipiat à laude Hortensii & Catuli, quorum auctoritatem, & dignitatem amplificat, quo se facilius in animos audientium insinuet, & causæ suæ probet æquitatem.

Ib. *Beneficiis amplissimis.*] Beneficiis amplissimis Catulus ornatus est, quia populo suffragante, factus est Consul cum M. Lepido.

2. *Summis ornamentis.*] Per summa ornamenta Consulatus dignitatem, qua non major erat in urbe, intelligit. Hortensius autem Consul cum C. Cæcilio Metello Consulatum gessit.

12. *Ad unum omnia.*] Si Plutarcho credimus, Manilius legem ferebat, ut provincia tota, cui Lucullus præfuerat, omneque illius imperium Pompeio transmitteretur, adjungereturque etiam Bithynia, quæ Glabroni obvenerat: totum bellum adversus Reges Mithridatem & Tigranem administraret; classem quoque, & copias omnes navales haberet, quas initio belli maritimi habuerat cum Phrygia, Lycæonia, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Colchide superiore, Armenia, una cum exercitu cui Lucullus præerat.

14. *Summa copia.*] Idem Cicero scribit in Bruto Hortensium magna eloquentiæ laude floruisse, atque Asiaticæ dictionis studio in primis fuisse delectatum, eoque factum, ut adolescens in causis agendis magis, quam senior videretur.

15. *Contra virum fortem.*] Cum Gabinus tribunus-plebis legem tulit de belli administratione Pompeio danda, L. Trebellius alter tribunus-plebis fortiter intercessit, & senatui promisit moriturum se potius, quàm illa lex ferretur: cum autem sic perseveraret, Gabinus tribus intro vocare cœpit, ut Trebellio Magistratum abrogaret. Aliquandiu Trebellius ea re perterritus non adfuit; persistebat tamen in intercessione, sed posteaquam 7. & 10. tribus rogationem acceperunt, & una mens esset totius populi qui supererat, ut jussu conficeret, remisit intercessionem Trebellius, atque ita lex à Gabinio de piratis persequendis lata est; ita Asconius. Vocat autem virum fortem Gabinium, quia contra Senatus voluntatem, & collegæ intercessionem hanc legem tulit.

17. *Ex hoc ipso loco.*] In rostris tum orabat Cicero.

legem

legem verba fecisti. Quid? tum, per deos immortales, si plus apud populum Romanum auctoritas tua, quam ipsius populi Romani salus, & vera causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terræ imperium teneremus? an tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum populi Romani legati, Prætores, Quæstoresque capiebantur? cum ex omnibus provinciis commeatu, & privato & publico prohibebamur? cum ita classa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam jam obire possemus? Quæ civitas antea unquam fuit non dico Atheniensium, quæ satis late quondam mare tenuisse dicitur: non Carthaginensium, qui permultum classe, maritimisque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis, & gloria remansit: quæ civitas antea unquam tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ non portus suos & agros, & aliquam partem regionis, atque oræ maritimæ per se ipsa defenderet? At, hercle, aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Roman. cujus usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanerat, magna, & multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit. Nos quorum majores Antiochum regem classe, Persenque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginenses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque vicerunt, ii nullo in loco jam prædonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Italiam tutam

b bona.

22. *Prætores.*] Jam de his superius, pag. iv. l. 43.

23. *Commeatu, & privato.*] Intelliguntur omnia cibaria, quæ ad victum sive exercitus, sive populi necessaria sunt. Appianus autem refert, antequam Imperium belli piratici Pompeio decerneretur, summam fuisse rei frumentariæ caritatem, & inopiam.

24. *Classa maria.*] Clausum mare dicitur, cum aut propter tempestates, & frigus sæviens, aut propter Piratarum pericula tuid navigare non licet.

lb. *Privatam rem, neque publicam.*] Neque mercatores navigare, neque Magistratus in provincias proficisci audebant.

26. *Mare tenuisse.*] Dionysius Hal. lib. 2. Antiquit. refert ita viribus navalibus valuisse Athenienses, ut per annos duode-septuaginta maris imperium tenuerint.

27. *Carthaginensium.*] Appianus de iis in Libyco scribit magnam sibi maris partem subjecisse; & in Sicilia, Sardinia, aliisque insulis, quæ in illo mari sunt, ac in ipsa Hispania bellum gessisse, multa in loca colonias misisse, æquavisseque Græcorum potentiam.

28. *Non Rhodiorum.*] Strabo lib. xi. de Rhodiis refert, res maritimas in primis curavisse, quare diu maris imperium tenu-

erunt, Piratas profigando.

34. *In navalibus pugnis.*] Antiochi Regis legati à Romanis victi sunt, Livii testimonio, lib. 36. Carthaginenses in primo bello Punico, à Cneo Duellio; deinde ab Attilio Regulo.

35. *Utilitatis.*] Quia vēstigia intercepta sunt.

lb. *Dignitatis.*] Captis legatis, & duodecim securibus, de quibus tertium loquitur.

36. *Persenque superârunt.*] Patet de Antiocho, ut jam diximus, sed non de Perse, quod superatus sit: quare aut erravit Cicero, aut de illa victoria omiserunt historici, apud quos nulla illius mentio fit. [Sic quidem Hottemanus & alii censent; sed Cn Octavius de rege Persæ navalem triumphum egisse, scribit Livius lib. 45. c. 42.]

lb. *Omnibus navalibus pugnis.*] 1. Siciliam Carthaginensibus Romani adem-runt. 2. Sardiniam. 3. Secundo bello Punico Hispaniam, atque per id tempus, dum Annibal Italiam, P. Scipio Libyam populabatur, adeo ut Romani stipendium Carthaginensibus imperarint; tandem post annos quinquaginta postremum bellum exortum est, in quo Scipio minor Carthaginem evertit.

habebamus

40 habebamus, sed omneis socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii
salvos præstare poteramus, tum, cum insula Delos tam procul à nobis
in Ægei mari^a posita, quo omnes undique cum mercibus atque one-
ribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat:
iidem non modo provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac portibus
45 nostris, sed etiam Appia jam via carebamus: & his temporibus non
pudebat magistratus populi Romani, in hunc ipsum locum ascendere,
cum cum vobis majores vestri exuviis nauticis, & classium spoliis orna-
tum reliquissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Roma-
nus, & cæteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea,
50 quæ sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus
dolori suo maluit, quam auctoritati vestræ obtemperare. Itaque una
lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miseria, ac turpitudine li-
beravit; sed etiam effecit ut aliquando vere videremur omnibus genti-
bus ac nationibus terræ marique imperare. Quo mihi etiam indignius
55 videtur^d obtræctatum esse adhuc, Gabinio dicam, an-ne Pompeio, an
utrique (id quod est verius) ne legaretur A. Gabinus Cn. Pompeio
expetenti ac postulanti? Utrum ille qui postulat legatum ad tantum
bellum, quem velit, idoneus non est qui impetret, cum cæteri ad ex-
pilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerunt legatos edux-
60 erint? an ipse, cujus lege salus ac dignitas populo Romano atque om-
nibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriæ ejus Imperatoris,
atque ejus exercitus, qui consilio ipsius, atque periculo est constitutus?
an Cn. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cælius Latinienſis, Cn. Lentulus,
quos omneis honoris causâ nomino, cum Tribuni-pleb. fuissent, anno
65 proximo legati esse potuerunt? in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes,
qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc Imperatore, atque
exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam præcipuo jure esse debe-
ret? de quo legando spero Consules ad Senatum relatores: qui si dubi-
tabunt, aut^e gravabuntur, ego me profiteor relatores: neque me im-

^a sua. ^d contradicendum. ^e facient molesta.

41. *Delos.*] Delos insula mercibus cele-
bris fuit, & commoda in Asiam ex Italia
& Græcia navigantibus, ut Strabo scribit
lib. Geogr. 10.

45. *Appia via.*] Appia via ab Appio
Claudio Censore dicta est, qui Cæcus nun-
cupatus est, à porta autem Capena usque
ad urbem Capuam, ut ait Drontinus in li-
bro de aquæ ductu, tum Brundisium us-
que lapidibus strata est; hac autem ca-
ruisse pop. Rom. dicit, quia ea pars quæ
ad mare vergebat prædonibus infestabatur.

46. *Hunc ipsum locum.*] Id est, in rostra;
de quibus jam in Exordio. Porro Orato-
res ex rostris illis navium dicebant ad po-
pulum. Livius lib. 8. docet sub rostris par-
tem inferiorem fuisse, unde privatis loqui
fas erat.

56. *Ne legaretur Gabinus.*] Postulavit
sibi legatum Gabinium Pompeius, qui
ipsi denegatus est; mittebantur autem le-

gati vel à Senatu, vel a populo; quia
sumptibus publicis mittebantur.

58. *Ad expilandos socios.*] Eos designat,
qui dividunt Magistratibus pecuniam, ut
idonei sibi legati seligantur; nisi etiam
Lucullum indicet, quem hic sæpe punit.

64. *Anno proximo.*] Qui tribuni fue-
rant, non poterant esse legati, nisi post
annum iis Imperatoribus qui per eorum
Tribunatum delecti fuerant. Probat ta-
men multorum exemplo, qui aliquando
legati anno proximo iis Imperatoribus missi
sunt, quos ipsi lege lata mittendos esse
censuerant.

69. *Ego me relatores.*] Non cuilibet
jus erat habendi Senatum; sed tantum
Dictatoribus, Consulibus, Prætoribus, Tri-
bunis-plebis, urbis Præfecto; quamquam
nec fas fuit illis minoribus Magistratibus
petere, quando in urbe Consules aderant,
Vide A. Gellium, c. 7. l. 14.

pediet

pediet cujusquam, Quirites inimicum edictum, quo minus, fretus vo- 70
bis, vestrum jus, beneficiumque defendam: neque præter intercessio-
nem, quidquam audiam: de qua (ut arbitror) isti ipsi qui minantur,
etiam atque etiam^f qui id liceat considerabunt. Mea quidem senten-
tia, Quirites, unus A. Gabinus belli maritimi, rerumque gestarum
auctor, comes Cn. Pompeio adscribitur, propterea quod alter uni id 75
bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum, suscep-
tumque confecit.

^f quomodo.

71. *Vestrum jus, &c.* Nam Tribuni
plebis, qui tulerant legem de imperio ali-
cui committendo, postquam Magistratu
suo defuncti erant, legati dari illi Impe-
ratori solebant, qui populi beneficio ad
hanc dignitatem evectus fuisset.

lb. *Præter intercessionem.* Varro lib.
14. apud A. Gellium docet intercedendi,
ne Senatusconsultum fieret, jus fuisse suis
solis qui eadem potestate, quâ si qui Sena-
tusconsultum facere vellent, aut majore
essent.

CONFUTATIONIS.

SECUNDA PARS.

*In quâ confutat jam Cicero Q. Catulum, qui 1. dicebat nisi in Pompeio
totam Reipub. spem. 2. esse contra instituta Majorum, ut uni omnia
concederentur.*

XIV. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate & sententia dicen-
dum esse videatur: qui cum ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompeio
omnia poneretis, si^a quid de eo factum esset, in quo spem essetis ha-
bituri: cepit magnum suæ virtutis fructum, ac dignitatis, cum omnes
prope una voce in eo ipso vos spem habituros esse, b dixistis. Ete- 5
nim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non
& consilio regere, & integritate tueri, & virtute conficere possit; sed
in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod quo minus certa est
hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respub. dum^c per deos
immortales licet, frui debet summi hominis vitâ atque virtute. At 10
enim nihil novi fiat contra exempla, atque instituta Majorum. Non
dico hoc loco Majores nostros semper in pace consuetudini, in bello
utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum, novorum consili-
orum rationes accommodasse: non dicam duo bella maxima, Punicum,
& Hisp.

^a si contingeret eum mori.
dii permittunt.

^b respondistis.

^c dum immortales

3. *Si quid de eo factum.* Refert Plu-
tarchus, cum Catulus multa honorificè
de Pompeio apud populum, atque con-
servandum, nec temere periculis objici-
endum esse talenti virtutem diceret: quia
neminem alium habebat quem mitteret, si
simul esset amissus, una voce respondisse,
seipsum; quare destitisse Catulum.

12. *Semper in pace* Refert de Mario
Valerius Max. quodd. &c. cum præter sen-
deris leges duas cohortes civitate donasset,
aque propterea argueretur, responderet,
se inter armorum strepitum verba juris
civilis audire non potuisse.

14. *Punicum & Hispan.* Pub. Scipio
Afric.

24 & Hispaniense ab uno Imperatore esse confecta: duas urbes potentissimas, quæ huic imperio maximè minabantur, Carthaginem atque Numantiam ab eodem Scipione esse delatas: non commemorabo, nuper ita vobis, patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur: ut idem cum Jugurtha, idem cum Cimbriis, idem cum
 20 Theutonibus bellum administraret; in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constituti nihil vult Q. Catulus, quàm multa sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta, recordamini. Quid enim tam novum, quàm adolescentulum privatum, ^d exercitum difficili reipublicæ tempore conficere? confecit; huic præesse? præfuit: rem optimè ductu suo ge-
 25 rere? gessit. Quid tam præter consuetudinem, quàm homini peradolescenti, cuius à Senatorio gradu ætas longe abesset, imperium atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exerci-
 30 tum ^e deportavit. Quid verò tam inauditum, quàm equitem Rom. triumphare? et eam quoque rem populus Romanus non modò vidit, sed etiam studio omni visendam putavit. Quid tam inusitatum quàm ut, cum duo Consules clarissimi fortissimique essent, Eques Rom. ad bellum maximum, formidolosissimumque pro Consule mitteretur? mis-
 35 sus est. Quo quidem tempore, cum esset non nemo in Senatu, qui diceret, Non oportere mitti hominem privatum pro Consule: L. Phi-

^a cogere exercitum tempore bellorum civilium Reipub.

^e deduxit

Emilianus, cum tantum Ædilitatem peteret, & ante decem annos fieri Consul non posset, extra leges Consul factus est, & in Africam missus, ubi Carthaginem delevit: deinde à Senatu, populoque Rom. præter leges, quibus cautum erat, ne quis ante decem annos post gestum Consulatum feret Consul, iterum vel invitatus creatus est, & anno quarto decimo post excisam Carthaginem, Numantiam cepit.

18. *Ut in uno Mario.*] Mario per plures annos prorogatus est Consulatus, nam septimum Consul fuit.

19. *Cum Jugurtha.*] Jugurtham vicit Marius, & duxit in triumphum cum duobus filiis, qui omnes in carcere postea necati sunt.

20. *Cum Cimbriis.*] Cimbri sapissimè Romanos exercitus vicerunt, captis eorum ducibus; at illos Marius tandem duobus præliis fudit, in quibus cæsa sunt hostium ducenta millia & capta nonaginta.

21. *Cum Theutonibus.*] Theutonibus post victoriam Cimbri se junxerunt; sed tam gloriè eos Marius superavit, ut cæsa tradantur centum quadraginta millia, capta sexaginta.

23. *Adolescentulum.*] Viginti tantum tres annos natus erat, cum in agro Piceno tres comparavit legiones, de quo jam supra.

26. *Ætas longe abesset.*] De eo scribit Plutarchus, facile in Senatum potuisse describi apte ætatem; sed sibi gloriosius duxisse, si tantum Eques triumpharet.

27. *Siciliam in Africam.*] De his jam superius parag. x. l. 9.

31. *Triumphare.*] Triumphavit idcirco, ut ex Floro patet, quod in Africa Domitium proscriptum, & Hiericam Regem Numidarum victor interfecit.

32. *Non modo vidit.*] Vidit rem in Pompeio novam prorsus, quod Eques eà ætate triumpharet, cum id gloriæ tantum aut Consul, aut saltem Senatori deferretur.

33. *Duo Consules.*] Appianus Lepidum & Catulum Consules nominat.

36. *Pro Consule.*] Proconsules non ita tantum dicebantur, qui post gestum Consulatum in provincias summo cum imperio; sed etiam ii qui pro Consulibus mittebantur, unde illæ provinciæ Consulares appellatæ sunt, sive Prætoriz, quando in easdem Prætores mittebantur.

lippus

lippus dixisse dicitur, Non se illum sua sententia pro Consule, sed pro Consulibus mittere. Tanta in eo reipublicæ bene gerendæ spes constituebatur, ut duorum Consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare quàm ut ex Senatusconsulto legibus solutus, Consul ante fieret, quàm ullum alium Magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile, quàm ut iterum Eques Rom. ex s. c. triumpharet? quæ in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quàm hæc quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta ac tam nova profecta sunt in eundem hominem à Q. Catulo, atque à cæterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate. Quare videant, ne sit periniquum, & non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate à vobis comprobata semper esse: vestrum ab illis de eodem homine iudicium, populique Rom. auctoritatem improbari præsertim cum jam suo jure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes qui dissentiant, possit defendere: propterea quod istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temere fecistis, & reipublicæ parum consulistis; rectè isti studia vestra suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tam in reipublica vidistis, vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes, & sibi & cæteris, populi Romani universi auctoritate parendum esse fateantur. Atque in bello Asiatico, & Regio, non solum militaris illa virtus quæ est in Cn. Pompeio singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ & magnæ requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum nationum ita versari vestrum Imperatorem, ut nihil aliud quàm de hoste ac de laude cogitet: deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantiâ moderatiores, tamen eos esse taleis propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exterarum nationes propter eorum quos ad eas per hos

dispensatus.

suscipere Magistratum gerendum.

inquiruntur.

37. *L. Philippus.*] Philippus Senator fuit magnæ auctoritatis.

41. *Ullum Magistrum.*] Primus Magistratus Quæstura fuit; nam adolescentuli Quæstores fiebant, quare Cic. in lib. 2. Epist. *Quæstorem Cæcilium præposui provinciam, puerum, inquis? at Quæstorem, &c.*

42. *Iterum triumpharet.*] De Sertorio triumphavit, cum prius jam de Domitio & Hierice triumphasset.

46. *A. Q. Catulo.*] Catulus cum aliis Senatoribus Pompeium tantis his honoribus decorandum censuerat.

49. *A vobis comprobata.*] Comprobavit populus Rom. Senatusconsulta, quibus triumphus Pompeio decernebatur. Populus autem Rom. suos habebat Ma-

gistratus, nempe Tribunos, ad quos decreta Senatus examinanda deferrebantur: quæ si improbassent, rata non habebantur; sin autem aliter, admittebantur.

53. *Istis reclamantibus.*] Cum invito Senatu, lege Gabinia imperium belli contra Prædones Pompeio delatum est, Hortensius, Catulus, alique reclamarunt.

55. *Suis consiliis.*] Jus suffragii Senatores non habebant, sed tantum orationes ad populum habere poterant, ut aliquid vel suaderent, vel dissuaderent; quare studia populi suis studiis regebant.

60. *Regia.*] Gestum cum Mithridate & Tigrane bellum regium appellat.

67. *Quos ad eas.*] Forte Clabionem designat, qui Lucullo successit.

annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim sanum putatis in illis terris nostris Magistratibus religiosum, quam civitatem
 70 sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes jam locupletēs ac copiosae^h requiruntur, quibus causa belli propter deripiendi cupiditatem, inferatur. Libenter hæc coram cum Q. Catulo & Hortensio disputarem, summis & clarissimis viris, noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro
 75 sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione contra socios atque amicos? quæ civitas est in Asia, quæ non modò unius Imperatoris, aut Legati, sed unius Tribuni militum animos as spiritusⁱ capere possit? Quare, etiamsi quem habetis, qui^k collatis signis, exercitus Regios superare posse videatur; tamen nisi
 80 erit idem, qui se à pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum Regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima,
 85 Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter, animi continentiam^l requisivit; videbat enim populus Romanus non locupletari quotannis pecunia publica, præter paucos; neque nos quidquam aliud assequi^m classum nomine, nisi ut detrimentis accipiendis majore affici turpitudine videremur. Nunc quæ
 90 cupidate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus profiscantur, ignorant videlicet isti qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur; quasi verò Cn. Pompeium non cum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare quin huic uni credatis omnia, quiⁿ inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbeis suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod
 95 si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus P. Servilius; cujus tantæ res gestæ terrâ marique exstiterunt, ut, cum de

^h inquiruntur. ⁱ continere & satiare. ^k pugna data. ^l quæ
 sivit studiosè. ^m quòd præfecti sint exercitui navali. ⁿ à tot annis.

70. *Sanctam.*] Sacræ res apud Jurisconsultos dicuntur, quæ ritè per Pontifices Deo consecratæ sunt, veluti ædes sacræ, donaria templis dicata, muri & portæ civitatis.

Ib. *Urbes jam locupletēs.*] Urbes ab avariis Magistratibus inquirebantur, ut belli occasionem haberent, & eas hostiliter diriperent.

81. *Gaza regia.*] Mithridatis & Tigranis pecunias intelligit, monetque Imperatorem, qui ab iis animum avocare possit, seligendum esse, qualis est Pompeius.

87. *Non locupletari.*] Pecunia ab hostibus detracta ab Imperatoribus in ærarium

publicum deferrebat Romam; quare cum illis Quæstores mittebantur, ut rem pecuniariam administrarent, & prædam in publicas rationes referrent.

Ib. *Præter paucos.*] Imperatores prædæ illas & pecuniam sibi per summam rapinam vindicabant, cum in illas externas regiones mittebantur.

93. *Tum alienis vitiis.*] Summa laus Pompeii, qui continens est & innocens, ubi omnes alii, & avaritia, & incontinentia famosi sunt.

98. *P. Servilius.*] Servilius post Antonium ad bellum Piraticum missus est contra prædones, quos non incurrentia victoriis

de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio & prudentiâ præditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis: est C. Cassius integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, ut ° horum auctoritatibus, illorum orationi qui dissentiunt, respondere posse videamur.

105

° per auctoritates eorum.

victoriâ superavit; sed nec eos mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum, & diuinâ prædâ abundantes Phaselim, & Olympum, Isauronque ipsam arcem Ciliciæ evertit. Conscius sibi tam magni laboris, *Isaurici* cognomen adamavit. Vide Flor. in epit. Justin. lib. 40.

99. *Est C. Curio.*] Curio fuit Consul

cum Cn. Octavio, qui Proconsul Dardanos superavit.

101. *Cn. Lentulus.*] Lentulus Luculli Collegæ in Consulatu cum Spartaco conflavit.

103. *Est C. Cassius.*] Ad hunc Cassium Ciceronis Epistolæ suæ lib. 15.

PERORATIO.

XV. Quæ cum ita sint, C. Manili, primùm istam tuam & legem, & voluntatem, & sententiam laudo, vehementissimeque comprobo: deinde te hortor ut auctore populo Romano maneas in sententia, neve cuiusquam vim, aut minas pertimescas. Primùm in te satis esse animi, constantiæque arbitror: deinde cum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam nunc iterum in eodem homine præficiendo videmus; quid est, quo aut te re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hac potestate prætoris, quidquid auctoritate, fide, constantia, possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi & populo Romano polliceor & defero; testorque omnes deos, & eos maxime, qui huic loco, temploque præsident, qui omnium mentis eorum, qui ad rempubl. adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cuiusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine, aut præsidia periculis, aut adjumenta honoribus quæram: propterea quod pericula facile, ° ut

° quatenus

1. *Manili.*] Lex illa non parum displicuit viris bonis, tum quia publica libertas lædi videbatur, si uni totum imperium belli concederetur; tum quia Lucullus rerum gestarum suarum gloriâ privabatur. Multi quidem obistere huic legi conabantur, sed plebis metu nemo præter Catulum intercessit. Plutarch. in vita Pomp.

12. *Huic loco.*] Circa forum erant tem-

pla Jovis Castoris, & Concordiæ.

Ib. Templaque.] Quamvis templum sæpe pro curia dicatur, tamen aliquando pro foro nominatur. Sic Livius lib. 8. *Rostraque id templum appellatum.*

17. *Adjumenta honoribus.*] Testatur Cicerone hac defensione legis Maniliæ se non ad Consulatum, qui inter maximos honores habebatur, adjumenta & gratiam; sed Reipub. bonum quære.

hominem

hominem præstare oportet, innocentia testi pellemus; honores autem, neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima
 20 ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem quidquid in hac causâ mihi susceptum est Quirites, id omne me reipublicæ causâ suscepisse ^b confirmo: tantumque abest ut aliquam bonam gratiam mihi quæsisse videar, ut multas etiam similitates partim obscuras, partim apertas, intelligam mihi non necessarias, vobis non
 25 inutiles suscepisse. Sed ego me hoc honore præditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, & reipublicæ dignitatem, & salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis & rationibus præferre oportere.

^b affirmo.

19. *Laboriosissima vitæ ratione.*] In defensione privatorum multus labor insu-
 mendus est.

24. *Mihi non necessaria.*] Facere sibi invidiam facile potuit apud Lucullum, & alios, qui ad hoc bellum Asiaticum summo

cum imperio missi fuerant.

1b. *Vobis non inutiles.*] Tacite hic insinuat, quod earum similitudinum causâ, sit aperturus plurimas res ab iis minus honestè gestas, quarum cognitio fortasse Reipub. utilis erit.

P R O

C. R A B I R I O,

PERDUELLIONIS REO,

A D Q U I R I T E S.

A R G U M E N T U M.

L. APULEIUS Saturninus socius Tribunus-plebis, Glauciam suum satellitem, ut Plinius refert in vita Saturnini, Prætorum; Consullem ut narrat Livius lib. 69 facere volebat; C. Memmius ejus competitor obstabat; quare jubente & impellente Saturnino, Memmius in Comitibus Consularibus fustibus necatus est, & Comitibus, non ferentibus tantum facinus populo, dissoluta sunt. Postridie, Senatusconsulto, Mario, & L. Val.

*Val. Flacco Consulibus mandatum est, ut viderent Consules ne quid detri-
menti caperet Respub. Consules vero, qui salvam Rempub. esse vellent, arma
capere, & se sequi jubent; obsidetur Capitolium, quo se Saturninus cum
Glaucia, Saufeio, Equitio, & Labieno receperat. Illi aqua defecit, in
Marii fidem se dederunt, quos inclusit in curia, ubi furente multitudine,
Saturninus lapidibus obrutus est, Glaucia frusta cervix, Labienus inter-
fectus. Dicitur Rabirius caput Saturnini in ludibrium per convivia circum-
tulisse.*

PERSONÆ.

*Accusator fuit T. Labienus, quem Caesar subornavit, ut scribit Suetonius,
ad Rabirium perduellionis accusandum, & cui sorte datus est iudex, & à
quo damnatus Rabirius provocavit ad populum.*

*Reus Rabirius, qui perduellionis accusatur, quod summum est imminuta
Majestatis crimen.*

*Patroni, Q. Hortensius, qui contendit Saturninum ab Rabirio occisum
non esse: Cicero Consul, qui legitime sumpta esse arma à Rabirio, interfi-
ciendi Saturnini causâ, disputavit, cum omnes boni cives id fecerint.*

LOCUS.

Acta fuit hec causa in Comitio, de quo jam in Oratione pro lege Manilia.

QUÆSTIO.

Est in genere judiciali; an Rabirius, perduellionis reus, sit absolvendus.

PARTES.

Sunt quinque; Exordium, Distributio, Confutatio, Digressio, Confirmatio.

TEMPUS.

*Quartam hanc Orationem Consul Cicero anno urbis conditæ 690. habuit,
à morte Saturnini 37, ætatis sue 44.*

EVENTUS.

*Narrat Dio nihil abfuisse quin à populo Rabirius damnaretur; sed Me-
tellum Celerem Pretorem & Augurem militare signum de Janiculo protulisse;
quod cum fieret, dissolvi Comitia antiquo more oportuisse: ac noluisse iterum
Labienum restaurari Comitija, atque ita Rabirium servatum fuisse.*

EXORDIUM.

In quo proponit causas quibus adducitur ad Rabirium defendendum.

I. **ETSI**, Quirites, non est meæ consuetudinis, initio dicendi
rationem reddere, qua de causa quemque defendam, prop-
terea quòd cum omnibus civibus in eorum periculis semper satia
justam

INTERPRETATIO.

NOTÆ.

*1. Quirites.] Vide Orationem pro lege | est par. 1. l. 3. Nota porro in Comitio,
Manilia, ubi fuscè de Quiritibus dictum | ubi*

justam mihi causam necessitudinis esse duxi : tamen in hac defensione
 5^a capitis, famæ, fortunarum omnium C. Rabirii, proponenda ratio vi-
 detur esse ^b officii mei : propterea quod, quæ justissima mihi causa ad
 hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad absolvendum debet
 videri. Nam me cum amicitia vetustas, tum dignitas hominis, tum
 ratio humanitatis, tum meæ vitæ perpetua consuetudo, ad C. Rabirium
 10 defendendum est adhortata : tum vero ut id studiosissime facerem, salus
 reip. consulare officium, consulatus denique ipse mihi unâ vobiscum
 cum salute reipubl. commendatus, coëgit. Non enim C. Rabirium
 culpa delicti, non invidia, vitæque turpitudine, non denique veteres,
 justæ, gravesque inimicitia civium in discrimen capitis vocaverunt : sed
 15 ut illud summum auxilium Majestatis, atque imperii, quod nobis à
 Majoribus est traditum, de repub. tolleretur ; ut nihil posthac aucto-
 ritas senatus, nihil consulare imperium, nihil consensio bonorum contra
 pestem ac perniciem civitatis valeret : idcirco in his rebus evertendis
 unius hominis senectus, infirmitas ^c solitudoque tentata est. Quamo-

^a vita.^b defensionis hujus.^c desertio

ubi iudex erat populus, Oratores hac ap-
 pellatione ulos esse.

Ib. *Meæ consuetudinis.*] Et si dicat non
 esse consuetudinis suæ, rationem reddere
 cur aliquem defendat : tamen aliquando
 reddidit, ut patet in Oratione pro Sylla &
 Archia Poëta.

4. *Necessitudinis.*] Tenetur necessitu-
 dine defendere Rabirium : quos enim
 æquius est defendere, quam quos amicos
 habemus ?

8. *Amicitia vetustas.*] Vetustâ amicitia
 nulla certior est, quam ipse Cicero viola-
 ret, si periclitanti amico non adesset.

Ib. *Dignitas hominis.*] Auctore Dion.
 erat Rabirius Senator.

9. *Ratio humanitatis.*] Humanitatē in-
 stituimus ad sublevandam hominum cala-
 mitatem.

Ib. *Perpetua consuetudo.*] Gloriatur sæ-
 pe Cicero se quamplurimos defendisse, &
 accusavisse neminem ; quare Verrem ac-
 cusaturus professus est id se fecisse potius,
 ut Siculis subveniret, quam ut eum ac-
 cularret.

10. *Salus Reipub.*] Agitur in hac causa
 de Reipub. salute, quam convellere sedi-
 tiosi cives conati sunt olim in Saturnini
 tumultu, ut patet ex argumento Orationis.

11. *Consulare officium.*] Cicero Consul
 hanc habuit Orationem ; illius autem est
 tueri consulare imperium, quo Saturninus
 interfectus est.

Ib. *Consulatus denique.*] Senatusconsulto
 Ciceroni & Quiricibus mandatum fuerat
 ut Consulatus dignitatem in Rabirio de-
 fendendo tuerentur, quæ labefacteretur, si
 fas non esset Consulibus in seditiosos cives

animadvertere.

13. *Culpa delicti.*] Rabirius non ob cri-
 mina vocatur in iudicium sed quod Con-
 suli paruerit, cum ad arma cives vocaret,
 cui tum non obedire mali civis est.

15. *Summum auxilium.*] Per summum
 auxilium intelligit illud Senatusconsultum,
 quod periclitante Repub. fieri sole-
 bat cum exorta aliqua seditione aut tu-
 multu mandabatur ut viderent Consules
nequid detrimenti caperet Reipub. tum enim
 penes eos erat summum imperium cogendi
 exercitus, bellum gerendi, &c.

Ib. *Majestatis.*] Majestas est amplitudo
 ac dignitas Reipub.

16. *Tolleretur.*] Innuit quod nisi sum-
 mum illud imperium penes esset Consules,
 brevi Reipubl. dignitas à seditiosis civibus
 tolleretur.

17. *Consensio bonorum.*] Per bonorum
 consensionem Senatum intelligit, & qui
 partes & iussu Senatus secuti sunt, cum
 Saturninus egressus è Capitolio oppressus
 est.

Ib. *Contra pestem.*] Scelerati & seditiosi
 cives Reipub. pestes sunt.

19. *Hominis senectus.*] Senex tum neces-
 sario Rabirius erat, cum à Cicerone de-
 fensus est : nam annis abhinc triginta sex
 Saturninum interfecerat, jam inter Sena-
 tores adscriptus, ideoque trigessimum an-
 num agens.

Ib. *Solitudo.*] Solitudo proprie de iis
 dicebatur, qui ab omnibus deserti erant,
 qualis sane non fuit Rabirius, cum à prin-
 cipibus civitatis defenderetur : sed Ora-
 torie id dixit, ut commiserationem in eum
 populi excitaret. brevis

bre, si est boni consulis, cum cuncta auxilia reipub. labefactari, con- 20
 vellique videat, ferre opem patrie, succurrere saluti fortunisque com-
 munitibus, implorare civium fidem, ^a suam salutem posteriore salute
 communi ducere; est etiam bonorum & fortium civium, quales vos
 omnibus reip. temporibus exististis, intercludere omnes seditionum
 vias, munire praesidia reipubl. summum in Consulibus imperium, sum- 25
 mum in senatu consilium; putare; ea qui secutus sit, laude potius &
 honore quam poena & supplicio dignum judicari. Quamobrem labor
 in hoc defendendo praecipue meus est; studium vero conservandi ho-
 minis, commune mihi vobiscum esse debet. Sic enim existimare de-
 betis, Quirites, ^e post hominum memoriam rem nullam majorem; 30
 magis periculosa, magis ab omnibus vobis providendam, neque a tri-
 buno-pleb. susceptam, neque a consule defensam, neque ad populum
 Rom. esse delatam. Agitur enim nihil aliud in hac causa, Quirites,
 quam ut nullum sit posthac in reipub. publicum consilium, nulla bono-
 rum consensus contra improborum furorem & audaciam; nullum ex- 35
 tremis reip. temporibus perfugium & praesidium salutis. Quae cum ita
 sint, primum, quod in tanta dimicatione capitis, famae, fortunarumque
 omnium fieri necesse est, ab Jove Optimo Max. caeterisque diis dea-
 busque immortalibus, quorum ope & auxilio multo magis haec resp.
 quam ratione hominum & consilio gubernatur, pacem ac veniam peto: 40
 precorque ab iis, ut hodiernum diem & ad hujus salutem conservandam,
 & ad republ. ^f constituendam, illuxisse patiantur. Deinde vos, Qui-
 rites, quorum potestas proxime ad deorum immortalium numen acce-
 dit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore vita C. Rabirii, hominis
 miserrimi atque innocentissimi, salus reip. vestris manibus suffragiisque 45
 permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in reip. sa-
 lute sapientiam, quam soletis.

^a pluris facere salutem civium quam suam
^f stabiliendam

^e unquam ullam rem.

24. *Seditionum vias.* Indicat seditionem
 quam Saturninus ante annos triginta sex
 excitavit: & quibus viis, si quae novae
 excitarentur, toto conatu Senatus popu-
 lusque debet obistere.

25. *Summum in Consulibus imperium.*
 Magna & quasi regia fuit Consulatus au-
 thoritas, si cum reliquis aliis magistratibus
 conferatur: at auctoritate populi inferior,
 penes quem summa fuit.

26. *In Senatu consilium.* Pertinebat ad
 Senatum deliberare de Repub. sine cujus
 consilio nulla ejus est auctoritas.

27. *Labor in defendendo.* An saepe Ci-
 cero defendendi laborem, quam accusandi
 majorem esse.

31. *A Tribuno plebis.* Loquitur de La-
 bieno. Vide Orat. argum.

35. *Extremis Reipub. temporibus.* Ex-
 trema sunt Reipub. tempora, quibus peri-
 clitatur & Consulibus praescribitur ut vi-

deant ne quid detrimenti capiat Respub.

38. *Ab Jove.* Non solum Oratoribus
 Graecis, sed Romanis etiam familiare fuit
 deorum numen initio dicendi implorare:
 Jupiter autem quasi juvenis pater dictus
 est; maximus propter summam rerum
 omnium potestatem; optimus, quia omni-
 bus prodesse potest.

40. *Pacem ac veniam.* Profitetur se deo-
 rum opem, & auxilium implorare. Pro-
 prie autem veniam a diis petitur, cum ira-
 tos metumus, & propitios nobis postu-
 lamus.

43. *Numen accedit.* Per numen deo-
 rum, vulgo potestas intelligitur: unde in
 lib. de nat. Deor. Omnes naturae numini
 divino parent.

45. *Suffragiisque permittitur.* Agebatur
 haec causa apud Populum, de qua suis suff-
 ragiis ferre sententiam decebat.

CONFUTATIO.

Quam inchoat per apostrophem ad Labienum, conquerendo de semihoræ tantum spatio ad Rabirium defendendum, ac objecta ipsi crimina breviter diluit.

Deinde duo sibi ipsi objecta crimina diluit.

II. Nunc quoniam, T. Labiene, diligentiae meae, temporis angustiae obstitisti, meque ex comparato & constituto spatio defensionis in semihoræ curriculum coegisti, parebitur, & quod iniquissimum est, accusationis conditioni, & quod miserrimum, inimici potestati. Quamquam in hac ^a praescriptione semihoræ ^b patroni mihi partis reliquisti, consulis ademisti: propterea quod ad defendendum propemodum satis erit hoc mihi temporis, verum ad conquerendum parum. Nisi forte de locis religiosis, ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas; quo in crimine nihil est unquam
 10 abs te dictum, nisi a C. Macro objectum esse crimen id C. Rabirio: in quo ego demiror, meminisse te, quid objiceret C. Rabirio Macer inimicus; oblitum esse, quid æqui, & jurati Judices judicarint. An de peculatu facto, an de tabulario incenso longa oratio est expromenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii judicio clarissimo C. Curtius pro
 15 virtute sua est honestissime liberatus: ipse vero Rabirius non modo in judicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem verbo est unquam vocatus. An de sororis filio diligentius respondendum est, quem ab hoc necatum esse dixisti, cum ad judicii ^c moram familiaris funeris excusatio quæreretur? Quid enim est tam verisimile,
 20 quam cariorem huic sororis maritum, quam sororis filium fuisse? atque

^a definitione.

^b defensoris.

^c prolationem.

1. T. Labiene.] Tribunis plebis erat Labienus, qui a Caesare defecit ad Pompeium.

2. Semihoræ.] Vox illa semel hic apud Ciceroem reperitur. Quæritur autem hic quod tam breve temporis spatium sibi ad dicendum concedatur: cum accusatori vulgo horæ duæ, defensori tres permit-
 tantur.

8. De locis religiosis.] Loca religiosa habebantur quod mortui fuerant illati, ita Mariannus Juriscons. lib. Digest. vel etiam luci in fundi, villæque conspectu, in quibus lares certis diebus a dominis, & famulis colebantur.

Ib. De lucis.] Luci nemora erant religiosi loci, aut delubris vicina, quæ alicui numini consecrabantur. Ita Virg. lib. 6. Æneid. Unde etiam Trivia: templo, luci que sacratæ Cornipedes arcentur equi, possunt etiam intelligi arbores, quos ad temulos soliti fuerant ferere, quæ pro lucis habebantur.

10. A Macro.] Macer in alia causa

eiusdem criminis Rabirium insimulaverat, a quo iudicium sententia liberatus est. Macer ille vir Prætorius fuit Calvi Oratoris pater; de eo meminit Cicero in Bruto.

12. Jurati.] Solebant iudices, antequam sententiam ferrent, se sincere iudicatos iurare.

Ib. An de peculatu.] Peculatus furtum est pecuniæ publicæ aut sacræ: cuius fur dicitur peculator.

13. Tabulario incenso.] Tabularium locus est ubi tabulæ, & civitatis scripta reponuntur; tale fuit Saturni, ac Libertatis templum; cum autem objiceretur Rabirio ab eo fuisse tabularium incensum, nondum id patebat; nam postea, id se fecisse Q. Sotius Eques Rom. confessus est.

17. Verbo.] Id est, ne uno quidem verbo.

19. Familiaris funeris.] Ulpianus Digest. lib. 2. ait non licuisse in ius eum vocari, qui funus duceret, aut iusta mortui faceret.

ita

ita cariorem, ut alter vitæ crudelissime privaretur, cum alteri ad prolationem iudicii biduum quæreretur? An de servis alienis contra legem Fabiam retentis, aut de civibus Rom. contra legem Porciam verberatis, aut necatis, plura dicenda sunt, cum tanto studio C. Rabirius totius Apulie, singulari voluntate Campanie vicinitatis ornetur? cumque ad ejus propulsandum periculum non modo homines, sed prope regiones ipsæ convenerint, aliquanto etiam latius excitatæ, quam ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant? Nam quid ego ad id longam Orationem comparem, quod est in eadem multe irrogatione præscriptum, hunc nec suæ, nec alienæ pudicitie pepereisse? Quinetiam suspicor, eo mihi semi-horam à Labieno præstitutam esse, ut ne plura de pudicitia dicerem. Ergo ad hæc crimina, quæ patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semi-horam istam nimium longam fuisse. Illam alteram partem de nece Saturnini nimis exiguum atque angustam esse voluisti: quæ non orationis ingenium, sed consulis auxilium implorat & flagitat. Nam de perduellionis iudicio, quod à me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii. Quod utinam, Quirites, ego id aut primus, aut solus ex hac repub. sustulissim? utinam, quod ille crimen esse vult, proprium testimonium meæ laudis esset! Quid etiam optare potest, quod ego mallet, quam me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de campo sustulisse? Sed ista laus primum est majorum nostrorum, Quirites, qui expulsi regibus, nullum in libero populo vestigium crudelitatis regie retinuerunt: deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem non acerbitate suppliciorum infestam, sed lenitate legum munitam esse voluerunt. Quamobrem uter nostrum tandem, Labiene, popularis est? tu-ne qui civi-

^a vexatam.

22. *Legem Fabiam.*] Hæc lege cavebatur, ne quis hominem liberum pro servo, aut servum alienum pro suo vendat. Putant aliqui legendum esse legem Flavianam; cum illa de Plagio agat; is autem qui servos alienos sollicitat, vendit, emit, aut liberos pro servis, Plagiarius dicitur.

23. *Legem Porciam.*] Hæc lex à Porcio Catone Trib. pleb. lata est, Valerio & Apuleio Coss. anno urbis conditæ CDLIV. ne quis Magistratus civem Rom. virgis cæderet, necaretque: sed damnato exilium permitteretur, cum antea nudorum cervix infereretur furcæ, corpus virgis ad necem cæderetur.

24. *Totius Apulie.*] Credibile est ex Apulia fuisse Rabirium, aut in ea magistratum gessisse. Veniebant enim ex provinciis vel urbibus legati, qui reum publica Oratione commendarent, cum periclitaretur in iudicio.

25. *Campanie.*] Rabirius fundos habuit in Campania, & domum Neapoli, ut ex Ep. ad Attic. patet. Illic etiam homines liberos verberasse & occidisse ipsi objicitur.

29. *Multe irrogatione.*] Irrogatio lex est in aliquem lata. Multa porro à Mulgeis multum, dicta est, quod mulgeat, id est, exhaustiat, in ea autem hæc observabantur: reo Magistratus diem dicebat: ter eum accusabat, tum rogabat populum ut certa bonorum parte multaretur; hæc irrogatio per triundinum durabat, tum reus accusabatur.

36. *Nam de perduellionis iudicio.*] Hic rejicit quædam crimina quæ in eum Labienus jecerat, primum, quod sumi supplicium de perduellionis condemnatis prohibuerat: alterum, Ciceronem crudelem esse, neque favere populo; perdpelles vero dicebant, qui nunc hostes à nobis appellantur.

41. *Carnificem de foro.*] Labienus carnificem in forum duxerat, cum Rabirii causa agebatur, ut damnatum eum inde in campum Martium abduceret, ut ibi in crucem paratam ageretur.

46. *Popularis est.*] Popularis dicitur qui & verbis, & factis placere populo studet.

bus Roman. in concione ipsa carnificem, qui vincula adhiberi putas oportere? qui in campo Martio, comitiis centuriatis, auspicato in loco, crucem ad civium supplicium desigi & constituti jubes? an ego, qui
 50 funestari concionem contagione carnificis veto? qui expiandum forum pop. Romani ab illis nefarii sceleris vestigiis esse dico; qui castam concionem, sanctum campum, inviolatum corpus omnium civium Rom. integrum jus libertatis defendo fervari oportere? Popularis vero tribunus pleb. custos defensorque juris & libertatis. Porcia lex virgas ab
 35 omnium civium Rom. corpore amovit: hic misericors flagella retulit. Porcia lex libertatem civium licitori eripuit: Labienus, homo popularis, carnifici tradidit. C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Rom. injussu vestro judicaretur: hic popularis à Duumviris injussu vestro, non judicari de cive Rom. sed indicta causa civem Roman.
 60 capitis condemnari coegit. Tu mihi etiam legis Porciae, tu C. Gracchi, tu horum libertatis, tu cujusquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modo suppliciis inusitatis, sed etiam verborum inaudita crudelitate violare libertatem hujus populi, & tentare mansuetudinem, commutare disciplinam conatus es? Namque hæc tua, quæ te
 65 hominem clementem popularemque delectant: I LICTOR, COLLIGA MANUS: quæ non modo hujus libertatis, mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilii: sed Tarquinii superbissimi atque crudelissimi regis ista sunt cruciatus

et tollere.

et liga.

48. *In Campo Martio.*] Campus Martius ager fuit Tarquiniorum Marti consecratus, quem Livius lib. 1. Martium appellatum fuisse narrat.

Ib. *Comitiis centuriatis.*] Comitia centuriata omnium maxima habebantur, tum quia fiebant ex censu & ætate per centurias, in quibus singulis centum cives erant: tum quia in eis Consules & majores Magistratus creabantur: tum quia in his de maximis solum criminibus agebatur.

Ib. *Auspicato in loco.*] Auspicatus locus ille dicitur, qui auspiciis Consularibus consecratur, neque enim illa comitia sine auspice, nec nisi in loco inaugurato haberi licuit.

50. *Funestari.*] Existimabant pollui eum non modo qui attrectasset, sed etiam qui vidisset cadaver hominis mortui.

Ib. *Contagione carnificis.*] Lex fuit, ne carnifex impurus in concione quemquam attingeret, ne civis verberaretur.

51. *Nefarii sceleris.*] Nefarium scelus erat, si caperetur civis Romanus, & ad patibulum duceretur, quod tanquam funestum aliquod pisculum expiandum erat.

Ib. *Castam.*] Castum id dicitur quod purum est, nec violatum; violabatur autem campus Martius & carnificis & civis contagione.

53. *Popularis vero tribunus.*] Ironice hic iudicium Labienum dissimili collatione civium

popularium, quorum meminerat in Oratione sua Labienus.

58. *Injussu vestro.*] Populus jubebat, censebat Senatus.

Ib. *A Duumviris.*] Suetonius in vita Cæsaris refert Duumviros à Tullo Hostilio rege in causa Horatiorum fuisse primum constitutos, cum potestate tamen ad populum provocandi; acta vero primum hæc Rabinii causa apud Duumviros fuit, & ab illis condemnatus ad populum appellavit.

59. *Indicta causa.*] Nulla est audita Rabinii defensio; nam non dicunt causam quæ contra leges damnantur.

65. *I Licitor, &c.*] Formula fuit iudicii, quod ferebatur à Duumviris in reos perduellionis.

67. *Romulus quidem, aut Numa.*] Hi primi omnium Regum Romanorum fuerunt, lique clementissimi Principes.

68. *Sed Tarquinii.*] Auctor illius sententiæ fuit Tullius Hostilius in iudicio Horatiorum non Tarquinio, sed eam ei attribuit, quod eam per summam tyrannidem erga cives Rom. sæpe usurparat.

Ib. *Cruciatus carmina.*] Id est sunt voces, formulae & cantus. Carmen enim à canendo dictum est, imo leges & iudicium sententiæ quæ per præconem denuntiabantur, carmen appellatæ sunt. Vide Livium lib. 1.

carmina:

carmina: quæ tu homo lenis, ac popularis libentissime commemoras, CAPUT OBNUBITO, ARBORI INFELICI SUSPENDITO; 70 quæ verba, Quirites, jam pridem in hac repub. non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis oppressa sunt.

III. An vero, si actio ista popularis esset, & si ullam partem æquitatis haberet aut juris, C. Gracchus eam reliquisset? scilicet tibi gravio- rem dolorem patui tui mors attulit, quam C. Graccho fratris: & tibi acerbior ejus patui mors est, quem nunquam vidisti, quam illi ejus fratris, quicum concordissime vixerat: & similis viri tu ulcisceris patui mortem, atque ille persequeretur fratris sui si isti ratione agere volu- isset? & par desiderium sui reliquit apud populum Romanum Labienus iste, patruus vester, quisquis fuit, ac Tib. Gracchus reliquerat? An pietas tua major, quam Gracchi; an animus? an consilium? an opes; an auctoritas? an eloquentia? quæ si in illo minima fuissent, tamen præ tuis facultatibus maxima putarentur. Cum vero his rebus omnibus C. Gracchus omnes vicerit, quantum intervallum tandem inter te atque illum interjectum putas? Sed moreretur prius acerbissima morte milles Gracchus, quam in ejus concione carnifex consisteret; quem non modo foro, sed etiam^b cælo hoc ac spiritu censoriæ leges, atque urbis domi- 15 cilio carere voluerunt. Hic se popularem dicere audet, me alienum à commodis vestris: cum iste omnes & suppliciorum & verberum acerbitates, non ex memoria vestra ac patrum vestrorum, sed ex annalium monumentis, atque ex regum commentariis conquiescit: ego omnibus meis

^a In comparatione facultatum tuarum,

^b aere.

70. *Caput obnubito.*] Id est vela, ne videlicet aspectu patibuli reus terreretur, aut in voces irrumperet: vel ut significarent luce indignum esse.

1b. *Arbori infelici.*] Per arborem crucem intelligit, quæ ex aliquo ligno vel arbore infelici componebatur; porro arbores infelices, auctore Plinio cap. 27. lib. 16. illæ censebantur, & damnatæ religione, quæ neque feruntur unquam, neque fructum ferunt, vel quæ Diis inferorum sacratæ sunt.

1b. *Suspendito.*] Funibus religabantur, qui in crucem suspendebantur.

71. *Tenebris vetustatis, luce libertatis.*] Translata verba, illud à nocte, istud à die; vult autem indicare illas durissimas perduellionis leges latis novis & mitioribus, antiquatas esse.

1. *Actio ista.*] Actionem intelligit quæ Rabirii civis Rom. mortem persequitur Labienus.

3. *Fratris.*] Ex his verbis fas est conjicere Q. Labienum Titi patrum, tum Tribunum plebis, fuisse, quando cum Scaurino occisus est; duo autem Gracchi fuerunt fratres, Tiberius & Caius uterque seditionis, uterque Tribunus plebis, prius eum iterum Tribunus creari vellet,

Nasica auctore, alter à Lucio Opimio Consule interfectus est

5. *Et similis.*] Vox ista, Et interrogativè ponitur. Sic apud Virg. *Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?*

7. *Desiderium.*] Tanto dolore affectus est de morte Gracchorum pop. Rom. ut Plutarchus asserat in eorum vita, erectas ipsis fuisse statuas in eodem loco ubi interfecti sunt.

10. *Eloquentia.*] Cicero in Claria Oratoribus ait, C. Graccho pleniorē & uberiorē ad dicendum Oratorem ante eum nullum fuisse. Laudat vero Gracchum, quia libenter ejus laudes populus audiebat.

15. *Censoriæ leges.*] Quibus cavebatur ne carnifex civis Rom. esset, ne in foro conspiceretur, neve in urbe domicilium haberet.

18. *Annalium monumentis.*] Ex Cic. lib. 2. de Orat. erat aliud Historia nihil, nisi Annalium confessio, rei memoriæque publicæ retinendæ causâ, ab initio rerum Rom. usque ad P. Mucium Pontificem Max. Pontifex enim Max. res omnes singulorum annorum mandabat literis.

19. *Ex regum commentariis.*] Constat ex Livio, lib. 1. Reges Romanos de suis rebus gestis, aut constitutis Commentariis scripsisse,

20 meis opibus, omnibus consiliis, omnibus dictis atque factis repugnarem,
 & resisterem crudelitati? Nisi forte hanc ^c conditionem vobis esse vultis,
 quam servi, si libertatis spem propositam non haberant, ferre nullo mo-
 do possent. Misera est ignominia judiciorum publicorum, misera ^d mul-
 tatio honorum, miserum exsilium: sed tamen in omni calamitate re-
 25 tinetur aliquod vestigium libertatis; mors denique si proponitur, liber-
 tate moriamur; carnifex vero & obductio capitis, & nomen ipsum cru-
 cis, ablit, non modo à corpore civium Roman, sed etiam à cogitatione,
 oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non solum eventus, at-
 que perperessio, sed etiam conditio, expectatio, ^e mentio ipsa denique,
 30 indigna cive Romano atque homine libero est. An vero servos nostros
 horum suppliciorum omnium metu, dominorum benignitas una vindicta
 liberabit: nos à verberibus ab unco, à crucis denique terrore, neque
 res gestæ, neque acta ætas, neque nostri ^f honores vindicabunt? Quam-
 obrem fateor, atque etiam, T. Labiene, profiteor, & ^g prae me fero,
 35 te ex illa crudeli, importuna, non tribunitia actione, sed Regia, meo
 consilio, ^h virtute, auctoritate esse depulsum. Qua tu in actione, quan-
 quam omnia exempla Majorum, omnes leges, omnem auctoritatem Se-
 natûs, omnes religiones atque auspiciorum publica jura neglexisti: ta-
 men à me hæc in hoc tam exiguo meo tempore non audies: liberum
 40 tempus nobis dabimur ad istam disceptationem; nunc de Saturnini cri-
 mine ac de clarissimi patruî tui morte dicemus.

^c hanc sortem. ^d publicatio. ^e cogitatio. ^f magistratus. ^g non
 dissimulo. ^h fortitudine.

scripsisse, in quo probabile est eos fuisse
 imitatum Cæsarem.

23. *Judiciorum publicorum.*] In Judiciis
 publicis de capite civium agebatur, & eo-
 rum executio cuique ex populo commu-
 tebatur.

29. *Conditio.*] Misera illa est conditio
 in qua aliquis ita vivit, ut in eum cadere
 supplicii Servilis nota possit.

31. *Unâ vindictâ.*] Vindicta erat virga
 quam Prætor vel Lictor servi capiti impo-
 nens, eundem servum in libertatem, verba
 quædam solemnia proferens, vindicabat.

32. *Ab unco.*] Unco recurvo quorum

dam criminum damnati ad supplicium tra-
 hebantur.

37. *Exempla Majorum.*] Majores nun-
 quam carnifices & crucem adhibuerunt in
 concione.

lb. *Omnes leges.*] Intelligit leges Cen-
 sorias, quæ voluerunt carere foro carnifi-
 ces.

38. *Omnes religiones.*] Cum in Campo
 Martio crucem dēgi voluit, religiones &
 auspicia neglexit, quia observatum erat
 de cælo, & Labieno obnuntiatum, quod
 mala erant auspicia, non tamen ab actione
 destitit.

CONFIRMATIO.

*In quâ duas affert rationes Cicero; primam, Rabirius non occidit Saturni-
 um: secundam, Rabirius jure sumpsit arma contra Saturninum.*

IV. Arguis occisum esse à C. Rabirio L. Saturninum: & id C. Ra-
 birius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissimè defendente, ante
 falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum, susceperem hoc
 crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem causa

3. *Susceperem hoc crimen.*] Crimen hoc,
 licet a Rabirio non sit commissum, tamen
 ultro commissum ab eo esse libenter ait se
 confessurum, & suum prædicaturum, quia

crimen non est appellandum, quod reipub-
 licæ causâ committitur.

4. *Causa.*] Rabirius volebat interfector
 Saturnini appellari.

concederet,

concederet, ut possem hoc prædicare, C. Rabirii manu L. Saturninum
hostem populi Romani interfectum. Nihil me clamor iste commovet,
sed consolatur; cum indicat esse quosdam eives imperitos, sed non mul-
tos; nunquam, mihi credite, pop. Rom. hic, qui silet, Consulem me
fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur. Quanto jam le-
vior est acclamatio! quin continetis vocem, indicem stultitiæ vestræ,
testem paucitatis? Libenter, inquam, confiterer, si verè possem, aut
etiam si mihi esset integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum esse occi-
sum: & id facinas pulcherrimum esse arbitrarer: sed quoniam id facere
non possum, confitebor id, quod ad laudem minus valebit, ad crimen
non minus. Confiteor interficiendi Saturnini causâ C. Rabirium arma
cepisse, quid est, Labiene? quam à me graviolem confessionem, aut
quod in hunc majus crimén expectas? nisi vero interesse aliquid putas
inter eum qui hominem occidit, & eum qui eum telo occidendi hominis
causa fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit, arma sumpta esse contra
Saturninum sine scelere non possunt; si arma jure sumpta concedis, in-
terfectum jure concedas necesse est.

Puncula quædam deesse videntur.

V. FIT S. C. ut C. Marius, L. Valerius consules adhiberent Tri-
bunos-plebis & Prætores, quos eis videretur: operamque darent, ut
imperium populi Rom. majestasque conservaretur; adhibent omnes
Tribunos-plebis, præter Saturninum, Prætores præter Glauciam; qui
republicam salvam esse vellent, arma capere, & se sequi jubent. Pa-
rent omnes; ex ædificiis armamentariisque publicis arma populo Roma-
no, C. Mario Consule distribuente, dantur. Hic jam, ut omittam cæ-
tera, de te ipso, Labiene, quæro: cum Saturninus Capitolium teneret
armatus, esset una C. Glaucia, C. Sausæius, etiam ille ex compedibus
atque ergastulo, Gracchus: addam (quoniam ita vis) eodem Q. La-

^a quos placeret sibi.

^b ad hos.

6. *Clamor iste*] Si quid in concionibus dictum esset, quod populo placeret, acclamabatur; si quid verò displiceret, admurmurabat & obstrepebat.

11. *Libenter inquam.*] Acclamatione & admurmuratione sedata, repetit suam propositionem.

14. *Ad laudem minus valebit.*] Nam minor Rabirii laus est, quod arma cepit Saturnini occidendi cau. 2, quam fuisset, si eum occidisset.

21. *Concedas necesse est.*] Desiderantur hic omnia quæ de leditione Saturnini, & tumultu populi ad eam reprimendam dicta sunt.

1. *Fit S. C.*] Loquitur de Senatusconsulto, quo probat arma jare sumpta esse. Illud autem Senatusconsultum fuit, ut Consules viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

1b. *Tribunos-plebis.*] Decem tum erant Tribuni-plebis.

4. *Glauciam.*] Glaucia turpissimus vir

fuit & levissimus, de quo Cicero lib. 3. de Oratore loquitur; & quem tum Prætolem fuisse Livius lib. 69. refert.

6. *Armamentariis.*] Armamentarium locus est, ubi omnia armorum generâ; armarium vero, ubi libri reponuntur.

8. *De te Labiene.*] Ostendit Rabirium arma debuisse sumere, non domi latere, non cum Saturnino Capitolium occupare: nam foro passus illud Saturninum occuparet.

9. *C. Sausæius.*] Is esse videtur Sausæius, quem C. Saffinium appellat Appianus. lib. 1. qui tum Censor fuit.

10. *Ergastulo.*] Ergastulum locus est, in quo victi nequiores servi opes faciunt.

1b. *Gracchus.*] Equitius quidam se Gracchi filium finxit, ut sibi populum demeretur, apud quem valebat plurimum Græchorum familia. Is cum Saturnino Glaucia, & Sausæio arma cepit. Vide Valerium lib. 9.

bienum

bienum patrum tuum: in foro autem C. Marius, & L. Valerius Flaccus Coss. post cunctus Senatus, atque ille Senatus, quem etiam vos ipsi, qui hos P. conscriptos, qui nunc sunt, in invidiam vocatis, quò facilius de hoc Senatu detrudere possitis, laudare consuevistis: cum
 15 equester ordo: at quorum equitum Roman, dii immortales! patrum nostrorum atque ejus ætatis, quæ tum magnam partem reipub. atque omnem dignitatem judiciorum tenebat: cum omnes omnium ordinum homines, qui in salute reipub. salutem suam repositam esse arbitrabantur, arma cepissent: quid tandem C. Rabirio faciendum fuit? De te
 20 ipso, inquam, Labiene, quæro: cum ad arma Consules ex S. C. vocavissent: cum armatus M. Æmilius, princeps Senatus, in comitio constitisset, qui, cum ingredi vix posset, non ad insequendum sibi tarditatem pedum, sed ad fugiendum impedimento fore putabat: cum denique Q. Scævola confectus senectute, præpeditus morbo, mancus & membris
 25 omnibus captus ac debilis, hastili nixus, & animi vim & infirmitatem corporis ostenderet: cum L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus, P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus, omnesque qui tum erant Consulares, pro salute communi arma cepissent; cum omnes Prætores, cuncta nobilitas, ac juventus accederet, Cn. & L. Domitius, L. Crassus, Q.
 30 Mucius, C. Claudius, M. Drusus; cum omnes Octavii, Metelli, Julii, Cassii, Catones, Pompeii; cum L. Philippus, L. Scipio, cum M.

17. *Omniem dignitatem judiciorum.*] Lege Gracchi Equester Ordo judicia administrabat, quorum auctoritas à Sylla devoluta est ad Senatores: sed tandem legem tulit Aurelius Cotta, ut cum Senatoribus Equites & tribuni Ærarii judicarent.

21. *M. Æmilius.*] M. Æmilius Scaurus, cujus constantiam & gravitatem sæpe Cicero laudat, cum videret concitatum à Saturnino aliique populum, Marium Sextum Consulem hortatus est, ut libertatem Reipub. tueretur, atque ipse in summa senectute armatus, & innixus spiculo constitit ante Curie fores. Vide Val. lib. 3.

Ib. *In Comitio.*] Comitium erat Curie proximum.

22. *Ingredi.*] Ambulare propter summam senectutem vix poterat.

Ib. *Ad insequendum.*] Putabat videlicet illam pedum tarditatem fore impedimento, non ut fugeret; sed quominus seditiosos cives insequeretur.

24. *Q. Scævola.*] Is Scævola cum L. Metello Dalmatico Consul fuerat, nam alter quinquennio post Marium & Flacum Consules, qui Saturnium oppresserant, Consulatum gesserat.

Ib. *Præpeditus morbo.*] Morbo pedum, seu podagra laborabat.

26. *L. Metellus.*] Dalmaticus dictus est & Consulatu functus anno urbis 636. censura, & triumpho de dalmatis illustris fuit.

Ib. *Galba.*] Galba Consul fuit cum M.

Æmilio Scauro, cujus ex familia sex aut septem Consulares exstiterunt.

Ib. *Serranus.*] Serranus cum Q. Cæpione, Rutilius cum Cn. Manlio, Fimbria cum C. Mario, Q. Catulus cum eodem Mario Consulatum gesserunt.

29. *Cn. & L. Domitius.*] Uterque Domitius Enobarbus, ut opinor, fratres, quorum primus cum Cassio Longino, alter cum Cælio Caldo Consul fuit.

Ib. *L. Crassus.*] Crassus orator fuit, Mucius vero Pontifex. Max.

30. *Claudius.*] Claudius fuit Consul cum Perpenna.

Ib. *M. Drusus.*] Drusus tribunus plebis domi suæ interfectus est.

Ib. *Octavii.*] Octavii tres Consulatum gesserunt.

Ib. *Metelli.*] Q. Metellus Nepos Consul anno 655. fuit cum T. Didio; ob dissipatam rem domesticam, Nepos dictus est.

Ib. *Julii.*] Sex. Julius Cæsar Consul cum Philippo, & L. Cæsar cum P. Rutilio Lupo.

31. *Cassii.*] C. Cassius Varus Consul cum L. Gellio.

Ib. *Catones.*] L. Porcius Cato Consul cum Cn. Pompeio Strabone.

Ib. *Pompeii.*] Cn. Strabo Pompeius Consul fuit cum Porcio Catone, Q. Pompeius Rufus cum L. Sylla.

Ib. *Philippus.*] Consul cum Sexto Julio Cæsare.

Lepidus

Lepidus, cum D. Brutus, cum hic ipse P. Servilius quo tu imperatore, Labiene, ^c meruisti; cum hic Q. Catulus admodum tum adolescens, cum hic C. Curio, cum denique omnes clarissimi viri cum Consulibus essent: quid tandem C. Rabirium facere convenit? utrum inclusum ³⁵ atque abditum latere in occulto, atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere? an in Capitolium pergere, atque ibi se cum tuo patruo & cæteris ad mortem propter vitæ turpitudinem confugientibus congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scævola, cum bonis denique omnibus coire non modò salutis, verum etiam periculi ⁴⁰ societatem? Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore? cum ignaviæ ratio te in fugam, atque in latebras impelleret: improbitas & furor Lucii Saturnini in Capitolium ^d arcesseret: Consules ad patriæ salutem ac libertatem vocarent: quam tandem auctoritatem, quam vocem, cujus sectam sequi, cujus imperio parere potissimum velles? ⁴⁵ Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid? pater quicum? quid? propinqui vestri, Equites Romani? quid? omnis præfectura, regio, vicinitas vestra? quid? ager Picenus universus, utrum Tribunitium furem, an Consularem auctoritatem secutus est?

VI. Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo prædicas, neminem unquam adhuc de sese confessum; nemo est, inquam, inventus, tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modò honestate, sed etiam simulatione honestatis relictus, qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus, fuerit; & fuerit nullâ ⁵ desperatione rerum suarum, nullis domesticis ^a vulneribus coactus; induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriæ præponeret: idcirco ne oportuit C. Rabirium desciscere à republica; non comparere in illa armata multitudo bonorum? Consulum voci atque imperio non obedire? Atqui videmus, hæc in rerum natura tria fuisse, ut aut cum ¹⁰ Saturnino esset, aut cum bonis, aut lateret. Latere mortis erat ^b instar turpissimæ: cum Saturnino esse, furoris & sceleris: virtus & honestas, & pudor, cum Consulibus esse cogebat. Hoc tu igitur in orimen vocas,

^c militasti.

^d vocaret.

^a incommodis.

^b imago.

31. Ib. L. Scipio.] Consul cum Narbano.

Ib. M. Lepidus.] Lepidus cum Q. Catulo, Brutus cum Emilio Lepido Liviano.

32. P. Servilius.] Servilius qui Isauricus postea dictus est ab Isauria urbe Ciliciæ capta, cum Appio Pulchro Consul fuit.

Ib. Imperatore.] Cùm bellum gereret in Cilicia, is primus omnium in Isauriam ingressus est; & triumphum, & Isaurici nomen adeptus est.

34. C. Curio.] Curio pater ejus Curionis fuit, qui bello civili, pro Cæsare pugnavit, periit in Africa.

41. Ac tempore.] Quo Saturninus cum suis excitabat seditionem.

46. Quid? pater.] Videtur hic significare Labiepi patrem non cum seditiosis,

sed cum Consulibus fuisse.

47. Omnis præfectura.] Præfecturæ in Italia ex urbes dicebantur, quibus & jus dicebatur, & nundinæ agebantur; in eas legibus Præfecti quotannis jus dictari solitebantur. De his Festus.

48. Ager Picenus.] Ager Picenus est Italiæ quinta regio trans Apenninum, ab ipsis montibus ad mare Adriaticum usque extensus. Vide Strabonem lib. 5. Hodie Marchia Anconitana dicitur ab Ancona emporio celeberrimo.

1. Patruus prædicas.] Nemo est qui prædicet se cum Saturnino fuisse; & tamen ea est impudentia Labienus, ut id de patruo suo jactet.

5. Nullâ desperatione rerum.] Qui enim ære alieno tenebantur adstricti, ut plurimum seditiosis civis sequebantur.

quod

quod cum iis fuerit C. Rabirius, quos, amentissimus fuisset, si oppu-
 15 nasset; turpissimus, si reliquisset? At C. Decianus, de quo tu saepe
 commemoras, quia, cum hominem omnibus insignem notis turpitudinis
 P. Furium accusaret, summo studio bonorum omnium, queri est ausus
 in concione de morte Saturnini, condemnatus est: & Sextus Titius quod
 habuit imaginem L. Saturnini domi suae, condemnatus est. Statuerunt
 20 Equites Romani illo ^c iudicio, improbum civem esse, & non retinendum
 in civitate, qui hominis hostilem in modum seditiosi imagine aut mor-
 tem ejus honestaret, aut desideria imperitorum misericordia commove-
 ret, aut suam significaret imitandae improbitatis voluntatem. Itaque
 mihi mirum videtur, unde hanc tu, Labiene, imaginem, quam habes,
 25 inveneris; nam Sex. Titio damnato, qui istam habere auderet, inventus
 est nemo. Quod tu si audisses, aut si per aetatem scire potuisses, nun-
 quam profecto istam imaginem, quae domi posita ^d pestem atque exili-
 um Sex. Titio attulisset, in rostra, atque in concionem attulisses, nec
 tuas unquam rationes ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii af-
 30 flictam navem, & in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres.
 Sed in his rebus omnibus imprudentia ^e laboris: causam enim suscepisti
 antiquiorem memoria tua: quae causa ante mortua est, quam tu natus
 esses; qua in causa tute profecto fuisses, si per aetatem esse potuisses,
 eam causam in iudicium vocas. An non intelligis, primum quos homi-
 35 nes, & quales viros mortuos summi sceleris arguas? deinde quot ex
 iis qui vivunt, eodem crimine in summum capitis periculum arcessas?
 Nam si C. Rabirius ^f fraudem capitalem admisit, quod arma contra L.
 Saturninum tulit: huic quidem afferret aliquam deprecationem periculi
 aetas illa, qua tum fuit: Q. verò Catulum patrem hujus, in quo sum-
 40 ma sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit; M. Scaurum,
 illa gravitate, illo consilio, illa prudentia, duos Mucios, L. Crassum,
 M. Antonium, qui tum extra urbem cum praesidio fuit: quorum in hac
 civitate longe maxime consilia atque ingenia fuerunt; ceteros pari dig-

^c consensu.^d calamitatem & conditionem.^e cadis sensim.^f crimen.

15. *At C. Decianus.*] Hic ostendit a
 praedictis sive iudicatis, Labienum po-
 tius quam Rabirium perduellionis accu-
 sandum esse. Nam Decianus tantum dam-
 natus est, quia de Saturnino questus est,
 cum Furium defendebat. Vide Val. Max.
 lib. 8. cap. 1.

18. *Sextus Titius.*] Titius homo loquax
 & acutus, ut ait Cicero, licet innocens
 esset, & lege Agraria gratus populo,
 tamen condemnatus est, quia domi Satur-
 nini imaginem habebat.

20. *Equites Rom.*] Qui soli tum iudica-
 bant.

22. *Imperitum.*] Id est, imperitae mul-
 titudinis, quae facile rebus ejusmodi duci-
 tur.

27. *Istam imaginem.*] Labienus produx-
 it imaginem L. Saturnini in concione,
 28. quam apud se Titius habebat, aut

aliam huic certe similem.

28. *In rostra.*] Ubi haec causa acta est.

29. *Tuas rationes.*] Quibus voluisti im-
 pellere pop. Rom. ad perdendum Rabiri-
 um.

1b. *Afflictam navem.*] Per navem intel-
 ligit familiam & domum, metaphora à
 nave sumpta, & naufragio.

32. *Antiquiorem memoriâ tuâ.*] Quia oc-
 cisis est Saturninus annis sex & triginta
 ante hanc Rabirii accusationem. Labie-
 nus autem juvenis erat: nam Tribunatus
 anno aetatis vigesimo gerebatur.

39. *Aetas qua tum fuit.*] Tunc enim e-
 rat adolescens Rabirius.

41. *Duos Mucios.*] Scævolam utrumque
 Pontificem & Augurem.

1b. *L. Crassum & Antonium.*] Oratores,
 de quibus saepe in libris Oratoris.

nitare prædicos, eustodes, gubernatoresque reipub. quemadmodum mortuos defendemus? Quid de illis honestissimis viris, atque optimis 45 civibus, equitibus Rom. dicemus, qui tum una cum Senatu salutem reipub. defenderunt? Quid de Tribunis ærariis, cæterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt? Sed quid ego de iis omnibus, qui Consulari imperio paruerunt loquor? de ipsorum Coss. fama quid futurum est? L. Flaccum hominem cum 56 semper in reipub. tum in Magistratibus gerendis, in sacerdotio, cæremoniisque quibus præerat diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? adjungemus ad hanc labem ignominiamque mortis etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem verè patrem patriæ, parentem, inquam, vestræ libertatis atque hujusce reip. possumus dicere, 55 sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus? Etenim si C. Rabirio, quod iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit: quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? Ac, si fides Saturnino data est, quod abs te sepius dicitur; non eam C. Rabirius, sed C. Marius dedit: idemque violavit, si in fide 60 non stetit. Quæ fides, Labiene, qui potuit sine Senatusconsulto dare? adeo-ne hospes hujusce urbis, adeo-ne ignarus es discipline consuetudinisque nostræ, ut hæc nescias? ut peregrinari in aliena civitate; non in tua Magistratum gerere videre? Quid jam ista C. Mario, inquit, nocere possunt, quoniam sensu & vitâ caret? Itane vero? tantis in laboribus 65 C. Marius. periculisque vixisset, si nihil longius, quàm vitæ termini postulabant, spe atque animo de se & gloria sua cogitasset? At credo, cum innumerabiles hostium copias in Italia fudisset, atque obsidione rempub. liberasset, omnia sua secum una moritura arbitrabatur. Non est ita, Quirites; neque quisquam nostram in reipub. periculis cum 70 laude ac virtute versatur, quin spe posteritatis fructuque ducatur. Itaque cum multis aliis de causis, virorum bonorum mentes divinæ mihi, atque æternæ videntur esse, tum maxime quod optimi & sapientissimi cujusque animus ita præsentit in posterum, ut nihil, nisi sempiternum

ⁱ tentatur sensu posteritatis.

47. *Tribunis ærariis.*] Tribunis ærariis pecunia militaria erat credita.

50. *L. Flaccum.*] Lib. 1. de Divinatione Flaccum Martialem Flaminem fuisse ait.

54. *Marium.*] Appellat Marium hunc popularem suum Cicero patrem patriæ propter relatum de Cimbris victoriam; Quam laudem Q. Catulus Ciceroni omnium primo detulit.

55. *Vestræ Libertatis.*] Ille Marius contra Syllam patriæ libertatem defendit.

58. *Qui vocavit.*] Ad arma.

59. *Si fides Saturnino.*] Cum in Capitolio Saturninus obsideretur, jussit Marius aquæductus rescindi: quare oppressus siti, coactus est se Mario id fidem dare, hunc occlusit in Curia, ubi irruptione facta, a multitudine cum sociis occisus est.

61. *Sine Senatusconsulto dare.*] Arguit Labienus Marium, quod fidem Saturnino datam non servaverit. Respondet Cicero publicam non fuisse, nec valuisse sine Senatûs auctoritate.

62. *Consuetudinisque nostræ.*] Consuetudo non patitur fidem publicam valere sine Senatûs auctoritate.

64. *Magistratum gerere.*] Tribunatum plebis Magistratum appellat, quem Plutarchus non fuisse tradit, quia tribunis ejusmodi nulla erant insignia dignitatis.

68. *Innumerabiles.*] Refert Eutropius lib. 5. trecenta quadraginta millia Cimbrorum, Teutonum, & Ambronum occidisse Marium.

74. *Præsentis.*] Posteritatis præsentione & spe ducitur animus.

75 spectare videatur. Quapropter equidem & C. Marii, & cæterorum vi-
 rorum sapientissimorum, ac fortissimorum civium mentes, quæ mihi vi-
 dentur ex hominum vita ad deorum ^h religionem & sanctimoniam dimi-
 grassæ, testor, me pro illorum fama, gloria, memoria, non secus ac pro
 80 patriis fanis atque delubris propugnandum putare: ac, si pro illorum
 laude mihi arma capienda essent, non minus strenuè caperem, quàm
 illa pro communi salute ceperunt. Etenim Quirites, exiguum nobis vitæ
 curriculum natura circumscripsit, immensum gloriæ. Quare si eos, qui
 jam de vita decesserunt, ⁱ ornabimus; iustiores nobis mortis condi-
 tionem relinquemus. Sed si illos, Labiene, quos jam videre non possu-
 85 mus, negligis; ne his quidem, quos vides, consuli putas oportere? ne-
 minem esse dico ex iis omnibus qui illo die Romæ fuerint, quem tu di-
 om in iudicium vocas, pubesque tum fuerit, quin arma ceperit, quin
 Consoles secutus sit; omnes ii, quorum tu ex ætate conjecturam facere
 potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine citan-
 90 tur. At occidit Saturninum Rabirius; utinam fecisset; non ^k suppli-
 cium deprecarer, sed præmium postularem. Etenim si Scævæ, servo
 Q. Crotonis qui occidit L. Saturninum, libertas data est; quod Equiti
 Rom. præmium dari par fuisse? & si C. Marius, quod fistulas, qui-
 bus, aqua suppedtabatur Jovis Optimi Maximi templis ac sedibus,
 95 præcidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum civium —

Desunt, ut videtur, non pauca.

^h accessisse ad numerum deorum.
parceretur ei.

ⁱ laudabimus.

^k precarer ut

77. *Ad deorum religionem.*] Colebant
 Romani non solum deos qui cælestes dice-
 bantur, verum etiam eos quos virtus ad
 cælum extulerat. Unde ait Cicero om-
 nium animos immortales esse, sed forti-
 um, bonorumque divinos.

83. *Mortis conditionem.*] Contendit, si
 à nobis vivis celebrentur ii, qui priores
 nobis mortui sunt, quod, & qui vivent
 post mortem nostram, nos etiam honori-
 bus prosecuturi sint; secus autem, si eo-
 rum memoriæ injuriam facimus.

87. *Pubes.*] Quando hoc verbum pubes

substantive sumitur, significat propriè
 lanuginem illam, quæ anno 14. genas
 vestit; quando adjective, eum designat,
 qui hanc ætatem attigit, ita pro Milone
 omnem Italiæ pubem commiserat.

93. *Fistulas.*] Per fistulas plumbeas æ-
 qua è fontibus in loca quælibet ducitur.

94. *Aqua suppedtabatur.*] Anio fons
 primo in Capitolium deductus est annq ur-
 bis conditæ 627. à Cneo Servilio Cæpione,
 & L. Cassio Longino censoribus. Vide
 Frontinum de aquæductibus.

ORATIO PRIMA

I N

L. CATILINAM,

HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

CUM multa de hac conjuratione apud Sallustium, Plutarchum in *vita* Ciceronis, Appianum in lib. 2. de bell. civil. & Florum lib. 4. legi possint : afferam duntaxat, quæ ad rem nostram pertinent. Catilina & conjurati reliqui in domum M. Leccæ viii. Id. Novemb. nocte consequente convenerant, qua constitutum est ut Catilina ex urbe exiret, alii remanerent cædis atque incendi-
orum causâ ; mox paululum sibi Catilina depoposcit, quod Cicero Consul vi-
veret ; ad quam C. Cornelium, & L. Varguntelum Equites Romanos paulo
ante lucem premisit, qui simulata honoris salutatione, in lecto eum occiderent ;
hujus consilii per Fulviam vilissimum scortum factus certior, presidii domum
munivit ; quare ab ingressu prohibiti sunt. Eodem ipso die Cicero Consul in
Jovis Statoris ædem Senatum convocavit, ut ad eum de tota conjuratione, &
imminenti Reipub. periculo referret. Adfuit ipse Catilina, quem venientem
nemo salutavit, cui nemo assedit, reliquâ subselliorum parte, quam occupaverat.
Cicero vero seu Catilinæ presentia, seu irâ commoveretur, hanc habuit Orati-
onem, quâ eum exhortatur vehementissimè, ut cum sociis ex urbe exeat in exilium,
cùm jam nihil eos in urbe deletere possit, quem omnes boni cives metuunt &
oderunt.

TEMPUS.

*Habita est hæc Oratio in Senatu 6. Idus Novemb. in æde Jovis Statoris,
anno urbis condite 690. ætatis sue quadragesimo quarto.*

PARTES.

Tres sunt, Exordium, Contentio, & Peroratio.

EVEN.

EVENTUS.

Commovit totum Senatum, & Equites qui aderant; necnon Catilinam furiosum licet & audacem perterritum.

GENUS.

Affentior Mureto, qui contra alios bene multos Ciceronis Interpretes negat vel esse in genere judiciali, quia in Senatu judicia non exercebantur: vel in genere deliberativo; non enim deliberat Cicero, neque sententiam dicit, aut suadet quicquam, aut dissuadet; sed Catilinam exagitat, estque potius increpatio vehemens, quàm deliberatio, aut accusatio.

EXORDIUM.

Abruptum est & inflammatum à Catalinae presentia & audacia.

CONTENTIO.

Hanc facit quasi propositionem. Catilina debet ex urbe discedere vel in exilium, vel in castra Manlii, non jam interfici: 1. quia patet conjuratio, & totius vite ratio: 2. quia Catiline optandum esse debet ad castra Manlii proficisci: 3. quia Reipublica utile est eum non interfici.

I. **Q**UOUSQUE tandem abutere, Catilina, ^a patientiâ nostrâ? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? ^b quem ad finem sese effrenata jactabat audacia? nihil-ne te nocturnum præsidium palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora,

INTERPRETATIO.

^a tolerantia.

^b quo usque.

^c scientia.

1. *Quousque.* Incitatum & abruptum est hujus Orationis principium, ut suum in Rempub amorem, & indignationem in Catilinam ostendat. quod tam nefarie de patria cogitans ausus sit præter spem venire in Senatum.

2. *Furor.* Furor est in patriam conspirare, quam vite periculo tueri debemus.

Ib. *Eludet.* Id est, ludo finem imponet, quæ vox proprie gladiatorum est, cum vicerunt, ut notat Donatus in Eunuch. Terent. dicuntur etiam eludere illos qui per ridiculum alios contemnunt. Unde & perinde est ac si dicat, Furiose nos contemnes, aut nobis quasi prostratis insultabis.

3. *Effrenata.* Translatio ab equis, qui cum sine freno sunt, retineri non possunt.

4. *Palatii.* Palatium à Palatino monte dictum est, ubi Evander & Romulus habitaverunt. Palatium autem erat quasi arx civitatis, in qua, cum quis tumultus oriebatur, statim præsidium collocabatur,

quia inde facile erat toti urbi dominari.

Ib. *Urbis vigiliæ.* Salsustius refert, audita conjuratione, decrevisse Senatam, ut tota civitate vigiliæ haberentur, quibus minores Magistratus præessent.

Ib. *Nihil consensus.* In multis codicibus legitur *conventus*. Sed quoad sensum, eodem recidit utrumque verbum. Nam omnes boni & consentiunt & conveniunt ad rempubl. contra Catiline furorem defendendum.

5. *Munitissimus.* Munitissimus nempe ad habendum Senatum; quia in Capitolio, in æde Jovis Statotis, non in curia, habebatur.

Ib. *Horum ora vultusque moverunt?* Vereri debuerat Senatores, neque se tam temere in eorum conspectum Senatorum, quos vereri debuerat, dare; tanta enim indignatione commoti sunt in Catilinam, ut venientem in Senatum nemo salutaverit; imo omnia subsellia omnes deseruerint, ne hosti patriæ assiderent.

vultusque

vultusque moverunt? patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientiam teneri conjurationem tuam non vides? quid proxima quid superiore nocte egeris? ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora! o mores! Senatus hæc intelligit, consul videt: hic tamen vivit, vivit? imo vero etiam in Senatum venit sit publici consilii particeps: notat, & designat oculis ad eadem unumquemque nostrum. Nos autem viri fortes satisfacere reipublice videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci jussu consulis jam pridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdudum machinaris. An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum mediocriter labefactantem statum reipublice privatus interfecit: Catilinam vero orbem terræ cædē atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? nam illa nimis antiqua prætereō, quod Q. Servilius Ahala Sp. Mælium a novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac reipublica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus enim senatusconsultum in te, Catilina,

scientia.

affectantem regum.

6. *Constrictam.*] Id est, tam ab omnibus conjurationem ita cognosci, ut neminem prorsus fugiat. Metaphora à belluis deprehensis & in vincula coniectis.

8. *Quid proxima nocte.*] In domo M. Porcii Leccæ fuerat Catilina, cum aliis suæ conjurationis hominibus.

1b. *Superiore nocte.*] Quæ proximam præcedebat.

9. *Convocaveris.*] Sux seditionis particeps & socios advocaverat, ut de interficiendo Consule Cicerone, & bello patriæ inferendo deliberarent.

10. *O tempora.*] Teste Prisc. lib. 16. d, Particula ibi indignantis est.

11. *Vivit.*] Vivit Catilina cum ab eo jam repetere poenas Respub. debulset, ut qui hostis patriæ judicatus sit.

1b. *Fit publici consilii particeps.*] Auget indignationem Cicero, quod non venerit in Senatum Catilina, ut rogaret & aliquid peteret, ut multi; sed ut ipse particeps esset consiliorum, quæ à Senatu caperentur.

13. *Nos autem viri fortes.*] Ironia, nam jam à nobis interfici Catilina debuerat.

14. *Tela.*] Omne genus armorum intelligit, quibus meditabatur civitatem evertere.

1b. *Ad mortem.*] Propositio, qua proponit interficiendum esse Catilinam, exemplo aliorum.

16. *Machinaris.*] Metaphora ab Architectis desumpta.

1b. *An vero vir.*] Argumentum à minore ad majus per comparisonem.

1b. *P. Scipio.*] Scipio Nasica qui Livio

referente, lib. 49. vir optimus à Senatu judicatus est; filius Scipionis celsioris, qui porticum in Capitollo exstruxit.

17. *Tib. Gracchum.*] Tiberius Gracchus largitione frumenti venit in regni affectati suspicionem, & à Scipione interfecutus est.

1b. *Privatus.*] Privatus is dicitur, qui sine imperio est, quales erant Sacerdotes, Præcones, aliquæ minimi Magistratus. Vide Arist. 4. Polit.

20. *Servilius Ahala.*] Cum pop. Rom. fame præmeretur, & Sp. Mælius frumentum daret, venit ille in suspicionem regni affectandi. Servilius Magister equitum eum imperio Dictatoris non obtemperantem interfecit anno urbis conditæ 315. Vide Livium lib. 4.

23. *Coercerent.*] Magistratum est, & eorum qui sunt in imperio, coercere eos qui Reipub. perniciosi sunt.

1b. *Senatusconsultum.*] De hoc ita Sallustius: Hæc cum Cicero nuntiarentur, constitutus in dubio, neque expedire poluit quid esset faciendum Cicero, tamen ad Senatum retulit, qui decrevit ut Consules viderent, ne quid Respub. detrimenti caperet, scilicet C. Antonius & Cicero Consules. Permittitur cohibere milites, & socios, & summum jus tenere; quæ potestas aliter à solo populo concedebatur. Plutarchus in vita Cicerois ait, h'c Senatusconsultum datum esse postquam C. Cornelius, & L. Varguntriis opprimere Ciceronem Consulem domi conati sunt, ut ipse postea declarabit.

vehemens

M [

ainoisib

^evehemens & grave: non deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus. Decrevit quondam Senatus, ut L. Opimius Cof. videret, ne quid respublica detrimenti caperet: ^fnox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre natus, avis, Majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius, consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario & L. Valerio Cof. permessa est respub. num unum diem postea L. Saturninum tribunum pleb. & C. Servilium Præto-^grem mors ac reipub. pœna remorata est? At nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis; habemus enim hujusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tanquam gladium in vagina reconditum: quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catalina, convenit. Vivis, & vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. ^h

II. Cupio, P. C. me esse clementem: cupio in tantis reipublicæ periculis non ^adissolutum videri: sed jam me ipsum inertiae, nequitiaeque condemnno. Castra sunt in Italia contra rempubl. in Etruriæ ^bfaucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium, intra mœnia, atque adeo in Senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ ^cmolientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius à me,

^eurgens & severum.
sunt in eodem die?

^feodem ipso die.
^anegligentem.

^gnunquid interfecti
^baditu. ^cparentem.

24. *Reipub. consilium.*] Quo consilio hæc auctoritas Senatusconsulti faciendi senatui data est.

25. *Nos, nos.*] Distinguit auctoritatem à persona, quia si officio suo esset functus, jussisset Catilinam ad mortem rapi; sed noluit, tum ut fugâ Catilinæ pateret ejus conjuratio, tum ut urbs periculo liberaretur.

26. *L. Opimius.*] Consul fuit L. Opimius cum Q. Fabio Maximo, urbis conditæ anno 633.

28. *C. Gracchus.*] C. Gracchus filius fuit T. Sempronii Gracchi, qui bis Consul fuit, & de Celtiberis triumphavit.

Ib. Avis, Majoribus.] Gracchi multa rerum gestarum gloria in Repub. claruerunt. Primus exstitit ejus nominis cæterorum auctor Tiberius Gracchus, à quo prodire Tiberii duo consulatum & victoriarum gloria illustres: quorum postremus ex Cornelia, Africani majoris filia, Tiberium & Caium suscepit, in quibus summum fuit ingenium, & summa eloquentia; at cum uterque leges agrarias Tribunus plebis promulgasset, interfectus est: Tiberius à Scipione Nasica in Capitolio, Caius ab Opimio in Aventino.

29. *M. Fulvius.*] M. Fulvius socius erat & particeps seditionis cum Caio Grac-

cho, quare Senatus sententia ab Opimianis cum duobus filiis cæsus est, ejus domus everfa & publicata est, in qua posticum postea Catulus exstruxit.

30. *Mario & Valerio.*] Servilium Glauciam & Saturninum, C. Marius sextum Consul in Curia Hostilia interfecit. Vide fufius in oratione pro Rab. perduel. reo.

32. *Vigesimum jam diem.*] Conqueritur Cicero, quod illi eodem ipso die interfecti sunt, quo Senatusconsultum datum est, & jam à viginti diebus, simile contra Catilinam datum est, neque tamen contra Catilinam usi sunt.

33. *Hebescere.*] Metaphora à gladiis sumpta quorum ut acies hebescit, & rubiginem contrahit, si diutius recondantur, ita vim amittet illud Senatusconsultum, nisi statim contra Catilinam exferatur.

3. *Castra sunt.*] Cn. Manlius habebat tum exercitum Fæsulis prope Florentiam, quem collegerat ex Veteranis Syllæ militibus, in cujus castris ille militaverat.

4. *Eorum imperatorem.*] Catilina imperator erat illius exercitus, cujus Manlius Prætor fuit in castris.

8. *Credo, erit.*] Ironia est, & sæpe illud verbum usurpatur à Cicerone.

Ib. Omnes boni. Per bonos designat, qui

quam quisquam crudelius factum esse dicant. Verum ego hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certâ de causâ nondum adducor, ut 10 faciam; tum denique interficere, cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: & vives ita, ut nunc vivis, multis meis & firmis præsidis obsessus, ne commovere te contra rempublicam possis; multorum te etiam oculi & 15 aures non sententiam, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privato domus parietibus continere voces conjurationis tuæ potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? muta jam istam mentem: mihi crede; obliviscere 20 cædis, atque incendiorum; teneris undique; luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministi-ne me ante diem xii. Kalend. Novemb. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem vi. Kal. Novembris, C. Manlium audaciæ satellitem atque administrum tuæ? num me fefellit, 25 Catilina, non modò res tanta, tam atrox, tam incredibilia, verum id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in Senatu, cædem te optimatum contulisse ante diem v. Kal. Novembris, tum, cum multi principes civitatis, Româ, non tam tui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causâ, profugerunt. Nam inficari 30 potes, te illo ipso die meis præsidis, mea diligentia circumclusum,

* cogitantem. † observabunt. ‡ declarantur § patefunt. ¶ destinasse.

qui salutis Reipub. studiosi sunt. Itaque totius illius sententiæ sensus est, si te interfici jussero, nemo bonorum civium me id crudelius fecisse dicet; sed, potius omnes dicent prius me id facere debuisse.

14. *Præsidis obsessus.*] Id est circumdatus; habebat enim Cicero multa cum ex Italiæ municipiis, tum ex urbe firmissima præsidia, quæ in ea erant contra Catilinæ impetus collocata.

15. *Commovere.*] Hyperbole, significat enim Catilinam ita observari in Repub. ut nihil contra possit.

21. *Teneris undique.*] Declarat quod omnia consilia Catilinæ patefacta sint.

22. *Licet recognoscas.*] Ait quod si ipsi memoria exciderent, ea illi omnia revocabit.

23. *Ante diem xii Kal.*] Ex Prisciano lib. 18. dicitur, tertium, & tertio Kal. vel Kalendarium; quod ad illum diem pertinet, primum scias in hunc edicta fuisse comitia consularia. Sed cum pridie ejus diei Cicero Catilinæ consilia ad Senatum detulisset, factum est S. C. ne postremo die comitia haberentur, ut de iis rebus in Senatu agi posset. Nam aliter comitiales die Senatus haberi non poterat. Postridie igitur id est, ut ait Plutarchus,

ipso comitiorum die, Cicero frequentî Senatu Catilinam excitavit. Tum Senatus decrevit, ut viderent Consules, ne quid detrimenti Resp. caperet. Cum igitur Alconius dicat, diem, quo hæc habitata est Oratio, à commissa Consulibus Repub. duodevigesimum fuisse, videbit profecto habitam fuisse vi. Id. Novemb.

25. *Num me fefellit.*] Indicat Cicero Catilinæ, se ejus omnia acta rescire. Rescivit autem, teste Sallustio, ex Fulvia quam Curius quidem flagitiosus Senator conjurationis particeps adamabat, & cui ejusdem conjurationis omnia consilia patefecerat.

28. *Ante diem.*] Id est, in die qui esset ante diem, in quem dilata fuerant comitia; tamen ait Sallustius C. Manlium arma cepisse cum multitudine ante sextum diem.

30. *Reprimendorum causâ.*] Roma multi principes civitatis discesserant, ne à Catilina optimates, ut statuerat, cum Consule occiderentur: ex his dicitur fuisse M. Crassus, quem per literas Catilina monuerat ut abiret, sed ille literas ad Cicero-nem detulit.

31. *Illo ipso die.*] Id est ante diem quintum Kalend. Novemb.

commovere te contra rempublicam non potuisse, cum tu discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, eade contentum te esse dicebas. Quid? cum te Præneste Kalend. ipsis Novemb. occupaturum nocturno
 35 impetu esse consideres; sensisti-ne illam coloniam meo jussu, meis præsidis, custodiis, vigiliisque esse munitam? nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo audiam, sed etiam videam, planeque sentiam. Recognosce tandem mecum illam superiorem noctem; jam intelliges
 40 multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem reipublicæ. Dico te priori nocte venisse inter Falcarios (non agam obscure) in M. Leccæ domum: convenisse eodem complures ejusdem amentiae scelerisque socios; num negare audes? quid taces? convincam, si negas; video enim esse hic in Senatu quosdam, qui tecum una fuere. O dii immortales! ubinam gentium sumus? quam rempub. habemus? in qua urbe
 45 vivimus? hic, hic sunt, in nostro numero, P. C. in hoc orbis terræ sanctissimo gravissimoque concilio, qui de meo, nostrumque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent; hosce ego video Consul, & de rep. sententiam rogo: & quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuiisti igitur apud Lec-
 50 cam ea nocte, Catilina: distribuisti partes Italix: statuisti quo quemque proficisci placeret: delegisti quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti te ipsum jam esse exiturum: dixisti paululum tibi esse etiam tum moræ, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent, & sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfekturos pollicerentur. Hac ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro di-

* affirmasti

i nihil te morari, nisi.

33. Remansissemus.] Nam alios, ait Sallustius, in alia loca Catilina misit, qui initium facerent, seque ad exercitum profecturum, si Ciceronem oppræssissent.

34. Præneste.] Oppidum fuit in Italia, quod occupare Catilina conatus est, unde imminere urbi commodius posset.

35. Illam coloniam.] Gellius lib. 16. cap. 13. refert Prænestinos à Tiberio imperatore petiisse, ut ex Colonia in municipii statum redigerentur; est autem Præneste urbs Latii 24. mil. Roma distans.

38. Superiorem noctem.] Noctem dicit, qua convenit iste in domum Porcii Leccæ Senatoris cum cæteris conjuratis.

40. Priori nocte.] Nempe superiore, ea videlicet, quæ illum diem cum nocte proxima antecesserat, quo die hæc habita est Oratio.

Ib. Inter Falcarios.] Falcarii milites fuerunt, qui fascibus erant armati. Vide Priscianum lib. 8. forte etiam hæc translatio loquitur appellando participes conjurationis, Falcarios, qui ferro & flamma demerere civitatem volebant, nisi forte vicus sit Romæ ita appellatus, in quo M.

Leccæ domus sita erat.

41. Complures.] Sallustius nominat undecim Senatores.

46. Gravissimo concilio.] Per concilium Senatum intelligit, cujus dignitatem extollit.

47. Urbis, atque adeo orbis.] Agnomnatio seu allusio, literæ unius mutatione.

49. Voce vulnero.] Translatio à telo.

50. Distribuisi partes Italix.] Sallustius narrat Cn. Manlium Fesula, Septimum in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisisse.

51. Romæ relinqueres.] Constituit Catilina, cum ab urbe discederet, ut Lentulus in urbe relinqueretur cum Cassio, qui incendiis, & Cethego, qui cædibus præesset.

52. Urbis partes.] In duodecim partes urbs dividebatur, quorum incendiis Statilius, & Gabinus præfessi erant.

54. Duo equites.] Ex Sallustio C. Cornelius, & L. Vargunteius fuere: at Vargunteium Senatorem nominat: Dio quidem duos affirmat, sed ut Cicero, nulum nominat.

misso,

misso, comperi: domum meam majoribus praesidiis muni, atque firmavi; exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseris, cum illi ipsi venissent, quos ego jam multis viris ad me venturos id temporis esse praedixeram. Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: egredere aliquando ex urbe: patent portae, proficiscere: nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant; educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quamplurimos purga urbem; magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus inter sit: nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicae pestem toties jam effugimus. Non est saepius in uno homine salus summa periclitanda reipublicae. Quamdiu mihi, Consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi; cum proximis Comitibus Consularibus me Consulem in campo, & competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum praesidio & copiis; nullo tumultu publice concitato: denique quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti: quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicae esse conjunctam. Nunc jam aperte rempublicam universam petis; templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium. Italiam denique totam, ad exitium & vastitatem vocas.

III. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii, disciplinaeque Majorum proprium est facere non audeo; faciam id quod est ad a severitatem lenius, & ad communem salutem utilius; nam si te interfici jussero, residet in republica reliqua conjuratorum manus: fin tu, quod te jamdudum hortor, exieris; exhaurietur ex urbe tuorum

* minus severum.

57. *Comperi.*] Per Pulviam vile scoitum omnium certior factus fuerat Cicero.

58. *Exclusi.*] Bos equites, qui salutationis causa Ciceronem convenire debent, domum suam non recepit; illi autem exclusi ita clamaverunt, ut rem prope proderent, ut ait Plutarchus.

64. *Murus inter sit.*] Muri & moenia publica sunt, parietes privati.

66. *Jovi Statori.*] In Jovis Statoris templo Senatus habebatur. Stator autem dictus est, quod precibus Romuli foedam Romanorum a Sabinis profligatorum fugam stetit. Vide Livium lib. 1.

67. *Tam infestam reip. pestem.*] Pestis vulgo a Cicerone appellatur quodcumque damnum maximum infert.

68. *In uno homine.*] Id est, non est ferendus diutius ille homo, qui saepius Rempub. perdere voluit; aliam enim jam conjunctionem Catilina molitus fuerat.

70. *Privata diligentia.*] Cum toties Ci-

ceroni designato Consuli Catilina pararet insidias, noluit unquam publico se praesidio Cicero defendere, ne tyrannidem assequere in Repub. videretur.

71. *Proximis Comitibus.*] Quibus Cicerone Consule, D. Silanus & L. Murana Consules designati sunt; anno superiore repulsam passus Catilina in hanc audent Consulatam petebat cum L. Antonio; querebat autem Catilina Ciceronem ad necem, quia consiliiis suis obstitit.

72. *In Campo.*] Martio in campo, ubi Comitibus habebantur.

73. *Amicorum praesidio.*] Vehit in campum stipatus amicorum praesidio, & lorica tectus, ut boni videntes Consulis periculum, ad ejus defensionem excitarentur.

74. *Me petisti.*] Metaphora a Gladiatoribus, quorum impetus petitiones discantur.

comitum magna & pernicioſa ſentina reipublicæ. Quid eſt, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere, quod jam tuâ ſponte faciebas? exire ex urbe Conſul hoſtem jubet; interrogas me, num in exilium? non jubeo: ſed, ſi me conſulis, ſuadeo. Quid enim, Catilina, eſt, quod te jam in hac urbe delectare poſſit, in qua nemo eſt ^b extra iſtam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo qui te non oderit? quæ nota domeſticæ turpitudinis non ^c inuſta vitæ tuæ eſt? quod privatorum rerum dedecus non ^d hæret infamiæ; quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus unquam tuis, quod flagitium à toto corpore abſuit? cui tu adoleſcentulo, quem corruptelarum illecebris ^e irretiviſſes, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulifti? quid verò? nuper, cum morte ^f ſuperioris uxoris, novis nuptiis domum vacuam feciſſes, non-ne etiam alio incredibili ſcelere hoc ſcelus cumulaſti? quod ego prætermitto, & facile patior ſilieri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut extitiſſe, aut non vindicata eſſe videatur. Prætermitto, ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus ſenties; ad illa venio, quæ non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domeſticam tuam difficultatem ac turpitudinem; ſed ad ſummam Rempub. atque omnium noſtram vitam ſalutemque pertinent. Poſſe-ne tibi hæc lux, Catilina; aut hujus ^g cæli ſpiritus eſſe jucundus, cum ſcias horum eſſe neminem, qui neſciat te pridie Kalendas Januar. Lepido & Tullo Coſſ. ſteſſiſſe in Comitio cum telo? ^h manum, Conſulum & principum civitatis interficiendorum cauſâ, paraviſſe? ſceleri, ac furori tuo non mentem aliquam, aut timo-

^b exceptis tuis conjuratis.

^c infixæ.

^d manet.

^e illexiſſes,

^f prioris.

^g reſpirationis aeris.

^h turbam hominum.

6. *Sentina.*] Metaphora à navi ex qua quidquid aquæ & ſordium eſt, in ſentinam inſluit, ita quotquot improbi & ſcelerati fuerunt in civitate ad Catilinam proſecti ſunt. Quint. lib. 8 laudat hanc Ciceronis metaphoram ad ſeditatem hominum ſignificandum.

9. *Non jubeo.*] Non jubet ut abeat Catilina in exilium, ſed ſuadet tantum; id autem dicit, ut removeat à ſe invidiam; nam regium imperium præ ſe ferret, ſi juberet ire in exilium.

12. *Domeſticæ turpitudinis.*] Si Salluſtio, Plutarcho, & Aſconio credamus, Catilina fratrem occidit, & filium, ut Aureliam Oreſtillam uxorem duceret; & filiam denique ſuam violavit.

16. *Ad audaciam ferrum.*] Id eſt, quod corruerat nefariæ Catalina, eos vel ad arma, vel ad vim faciendam excitabat.

1b. *Ad libidinem.*] Scribit de eo Salluſtius, quod juvenes ſibi devinciebat, quos, ſecundum cujuſque ſtudium, accendebat ad vitia.

18. *Vacuam feciſſes.*] Domum vacuam fecit, necando filium quem ex ſuperiore uxore habuerat.

1b. *Incredibili ſcelere.*] Filiam quam ex

adulterio ſuſceperat, uxorem duxit.

22. *Proximis Idibus.*] Idus Novembria notat, quo tempore uſuram creditæ pecuniæ ſceneratori ſolvere oportebat; unde Horatius, *ſcenerator Alpheus*, &c. omnem reſcit Idibus pecuniam, quærit Kalendis ſolvere. Cum autem eodem illo tempore, multi ære alieno tenerentur, & in primis Catalina, & nemo debita ſolveret, eorum bona proſcribenda cenſuit Cicero, ut creditiſſimis fieret ſatis; quare Catilina ſibi fortunarum ruinam impendere ſentiebat.

27. *Lepido & Tullo Coſſ.*] Anno urbis conditæ 607. Catilina repetundarum reus factus à Conſulatu petendo prohibetur eſt, quare odio incenſus, de novis Conſulibus interficiendis cogitavit.

1b. *In Comitio cum telo.*] Neque in Comitium, neque Forum, neque in Curiam ferre telum fas fuit.

28. *Manum.*] Socios conſpirationis ſibi Syllam & Antonium cum Craſſo & Julio Cæſare adjunxerat.

29. *Non mentem.*] Mens aliqua divina hoc conſilium deterruit: neque enim Craſſus adſuit, neque ipſe Catilina ſignum, quod convenerat, dedit, quare res effecta non eſt, ſed in Nonas Februarias dilata.

rem tuum, sed fortunam Reipublicæ obstitisse? Ac jam illa omitto: 30
neque enim sunt aut obscura, aut non multa postea commissa; quoties
tu me designatum, quoties Consulem interficere conatus es? quot ego
tuas¹ petitiones ita coniecastas, ut vitari posse non viderentur, parvâ
quâdam declinatione, & ut aiunt, corpore effugi? nihil agis, nihil as-
sequeris, nihil moliris, quod mihi^k latere valeat in tempore: neque ta- 35
men conari ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de
manibus? quoties verò excidit calu aliquo, & elapsa est? tamen ea ca-
rere diutius non potes: quæ quidem quibus abs te^l initiata sacris ac de-
vota sit, nescio, quod eam necesse putas esse Consulis in corpore desi-
gere. Nunc verò, quæ tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, 40
non ut odio permotus esse videar, quo debeo; sed ut misericordia, quæ
tibi nulla debetur. Venisti paulò antè in senatum; quis te ex hac tanta
frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? si hoc post homi-
num memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis
gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo 45
ista subsellia vacua facta sunt? quid, quod omnes consulares, qui^m tibi
persæpe ad eandem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam
subselliorum nudam, atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo
hoc tibi ferendum putas? servi, mehercule, mei, si me isto pacto me-
tuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam 50
putarem: tu tibi urbem non arbitraris? & si me meis civibus injuriâ
suspectum tam graviter atque incensum viderem; carere me, aspectu
civium, quam infestis oculis omnium conspici mallet: tu cum consci-
entia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum, & jam tibi diu
debitum, dubitas, quorum mentes, sensusque vulneras, eorum aspectum 55
præsentiamque vitare? Si te parentes timerent, atque odissent tui, ne-
que eos ullâ ratione placare posses; ut opinor, ab eorum oculis aliquo
concederes: nunc te patria, quæ communis est omnium nostram parens,
odit ac metuit; & jamdiu de te nihil iudicat, nisi deⁿ parricidio suo,

¹ iustus. ^k incognitum esse. ^l dicata. ^m à te. ⁿ interitu.

31. *Non multa postea.*] Cum Antonius & Cornelius Sylla, Consules designati, ambitus pœnas dedissent; Consules Torquatus & Cotta in eum locum suffecti sunt, quos interficere conatus est Catilina. Post hos facti sunt L. Cæsar & C. Figulus, ei verò Coss. designati sunt Antonius & Cicero.

32. *Ego tuas petitiones.*] Metaphora de Gladiatoribus qui gladio corpus hominis petunt, ut illud vulnerent.

34. *Ut aiunt.*] Proverbium tunc temporis usitatum; totâ hâc metaphora significat se petiitum fuisse sæpius à Catilina, & vitasse semper ejus insidias.

35. *In tempore.*] Quod illud scire mihi utile fuit.

36. *Sica ista.*] Sica à secando; genus est gladii parvi, quod facile occultari potest.

38. *Initiata sacris.*] Id est, dicata, nam

cultri quibus utebantur ad victimas juglandas, sacri habebantur; neque ii, uti in re profana fas erat. Vide Servium in lib. 6. *Æneid.* Objicit Catilinæ, ita se gerere illam solere, ut videatur divi vovisse se sica Consules interfectorum.

45. *Judicio taciturnitatis.*] Silentium tantum, cum nemo Catilinam venientem in Senatum salutavit, taciturnum quoddam fuit indicium, quantum ab illo abhorrent universi.

46. *Consulares.*] Consulares, ut cæteris honoratioris ætate & dignitate, subsellia sua vacua reliquerunt, ne huic scelerato & conjurato assiderent.

51. *Urbem.*] Ait quidd, si servi sui tanto se odio persequerentur, quanto cives Catilinam, domum suam statim relinqueret; quare infert ab eo sibi relinquendam esse patriam.

cogitare;

60 cogitare: hujus tu neque auctoritatem verebere, neque iudicium sequere, neque vim pertimesces? quæ tecum, Catilina, sic^o agit, & quodammodo tacita loquitur: Nullum jam tot annos facinus existit, nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium necesse, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit, ac libera: tu non solum ad
65 negligendas leges & ^p quæstiones, verum etiam ad evertendas, perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero, me totam esse in metu propter te unum: quidquid increpuerit, Catilinam timeri: nullum videri contra me consilium iniiri posse, quod à tuo scelere abhorreat, non est ferendum.
70 Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar; si falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit? Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? quid, quod vitandæ suspicionis causâ, apud M. Lepidum te
75 habitare velle dixisti? à quo non receptus, etiam ad me venire ausus es: atque ut domi meæ te asservarem rogasti. Cum à me quoque id responsum^q tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem mœnibus contineremur; ad Q. Metellum Prætorem venisti: à quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum, demigrasti: quem tu videlicet & ad custodiendum te diligentissimum, & ad suspicandum sagacissimum, & ad vindicandam fortissimum fore putasti. Sed quam longè videtur à carcere atque à vinculis abesse debere, qui seipsum jam dignum custodia iudicaverit?

IV. Quæ cum ita sint, Catilina; dubitas, si hic emori^a æquo animo non potes, abire in aliquas terras, & vitam istam multis suppliciis iustis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare? Refer, inquis, ad Senatum (id enim postulas) &, si hic ordo sibi placere decreverit, te
5 ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id quod abhorret à meis moribus, & tamen faciam, ut intelligas quid hi de te sentiant.

^o loquitur.

^p iudicia.

^q accepisses.

^a quieto.

60. *Auctoritatem verebere.*] Penes Magistratum est auctoritas, videlicet, qui leges ferre potest, & cuius sanctitatem vereri quisque debet.

Ib. *Iudicium sequere.*] Magistratui obedire par est, jubet ut abeat à patria Catilina.

61. *Neque vim pertimesces.*] Magistratum, qui gladium potest adhibere in rebelles & sceleratos cives, pertimescere debet Catilina, si in urbe remaneat.

62. *Nullum jam tot annos.*] Illustri Prosopopœia patriæ alloquentis & objurgantis Catilinam.

63. *Nullum flagitium sine te.*] Syllam in crudeli illa proscriptione sequutus est, in qua multos cives interfecit, ut Dio. lib. 37. testatur.

64. *Direptio.*] Catilina Prætor Africam

obtinerat, à qua cum Romam redisset, Coss. Cotta & Torquato, à P. Clodio repetundarum accusatus est, & absolutus à Iudicibus, quos pecuniâ corruerat.

79. *Sodalem tuum.*] Sodalitates Romæ fuerunt, quæ legibus concedebantur; hinc autem sodales dicti sunt, teste Festo, quod una sederent, essentque: Marcus autem Marcellus unus ex lociis Catilinæ fuit, pro quo Cicero postea apud Cæsarem dixit.

3. *Fugæ solitudinique mandare.*] Mandare se fugæ, id est, profugere: & mandare se solitudini, est se occultare, & fugere hominum societatem.

Ib. *Refer, inquis, ad senatum.*] Nullum unquam fiebat Senatusconsultum, quin prius à Consule referretur.

6. *Abhorret à meis moribus.*] Cum ab omni severitate & duritia Cicero alienus esset,

sentiant. Egredere ex urbe, Catilina, libera rempub. metu: in exili-
um, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid
attendis? ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur: tacent;
quid exspectas? auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacito-
rum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si
fortissimo viro M. Marcello dixissem, jam mihi consuli hoc ipso in
templo, jure optimo, Senatus vim & manus intulisset: de te autem,
Catilina, cum quiescunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum
tacent, clamant: neque hi solum quorum tibi auctoritas est videlicet
chara, vita vilissima; sed etiam illi equites Rom. honestissimi, atque
optimi viri, ceterique fortissimi, cives, qui circumstant Senatum: quo-
rum tu & frequentiam videre, & studia perspicere, & voces paulo ante
exaudire potuisti; quorum ego vix abs te jamdiu manus ac tela conti-
neo; eosdem facile adducam, ut te hæc, quæ jampridem vastare studeas,
relinquentem usque ad portas prosequantur. Quamquam quid loquor?
te tu ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam
mediteris; tu ullum ut exilium cogites? utinam tibi istam mentem
dii immortales darent; tametsi video, si meâ voce perterritus ire in ex-
ilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minus in
præsens tempus, recenti memoriâ scelerum tuorum, at in posteritatem
impendeat. Sed non est mihi tanti, dummodo ista tua privata sit cala-
mitas, & à reipub. periculis sejungatur. Sed tu ut vitis tuis commo-
veare, ut legum pœnas pertimescas, ut temporibus reipub. cedas, non
est postulandum; neque enim, Catilina, is es, ut te aut pudor à tur-
pitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore revocarit. Quamo-
brem, ut sæpe jam dixi, proficiscere: ac si mihi inimico, ut prædicas,

^b sententiam. ^c cogites. ^d in futurum. ^e sed non tanti facio
eam. ^f accommodes te.

esset, videbatur contra suam naturam agere, si de Catilina referret ad Senatum, à quo procul dubio damnandus erat, quare nihil de eo retulit: igitur falsum est quoddam ait Dio, Senatusconsulto ex urbe abiisse Catilinam, quia nullum ferri potuit, nisi referente Cicerone Consule.

9. *Patiuntur.*] Catilinam ire in exilium patientur facile Senatores.

10. *Tacent.*] Tacendo approbant ejus professionem.

11. *Tacitorum.*] Id est, etsi taceant, tamen hoc suo silentio voluntatem illi suam satis aperiant.

12. *Pub. Sextio.*] Sextius hoc anno Quæstor Antonii Consulis erat, pro quo Cicero orationem habuit.

13. *M. Marcello.*] Is M. Marcellus fuit, quem Cicero defendit.

14. *Cum quiescunt.*] Distributio elegans, ubi tribuitur unicuique quod proprium est.

15. *Videlicet chara.*] Ironia: nam de morte eorum cogitaverat.

16. *Voces.*] Quibus favebant Ciceroni

contra Catilinam.

20. *Quæ jam pridem vastare studeas.*] Rempublicam & totam Italiam vastare cupiebat Catilina.

21. *Istam mentem.*] Ut eundi in exilium mentem immitant dii, Cicero apprecatur: arbitrabantur enimvero illi veteres omnium consiliorum auctores deos existere.

22. *Tempestas invidiæ.*] Translatio, nam invidia sæpius homines, non secus ac tempestas, ac vi ventorum ingruente obruantur.

23. *In præsens tempus.*] Id est, in præsentem tempore: nam, ut notavit Priscianus lib. 18. Latini præpositionem in Accusativo sæpe adjungunt, loco Ablativi.

24. *Recenti memoriâ scelerum.*] Id est, cum adhuc erit recens scelerum memoria, quæ à Catilina patrata sunt.

25. *Non est mihi tanti.*] Id est tanti Reipub. interesse duco, te ex urbe exire, ut dum id fiat, non recuset omnem invidiam.

26. *Ut te pudor, &c.*] Figura quæ Adjunctio dicitur.

tuo

tuo conflare vis invidiam, recta perge in exilium: vix feram ^g sermones hominum, si id feceris: vix ^h molem istius invidiæ, si in exilium
 35 ieris jussu Consulis, sustinebo; sin autem servire meæ laudi & gloriæ mavis, egredere cum ⁱ importuna sceleratorum manu: confer te ad Manlium, concita perditos cives; secerne te à bonis; infer patriæ bellum; exulta impio latrocinio; ut à me non ejectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris. Quamquam quid ego te invitem, à quo
 40 jam sciam esse præmissos, qui tibi ad Forum Aurelium præstolarentur armati? cum sciam pactam & constitutam esse cum Manlio diem? à quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido & funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu ^k ut illa
 45 diutius carere possis, quam venerari ad cædem proficiscens solebas? à cujus altaribus sæpe istam dextram impiam ad necem civium transtulisti? Ibis tandem aliquando, quo te jampridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat; neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura pe-
 50 perit, voluntas exercuit, fortuna servavit; nunquam tu non modò otium; sed ne bellum quidem, nisi nefarium, concupisti; nactus es ex perditis atque ab omni non modò fortuna, verum etiam spe derelictis, constatam improborum ^l manum; hic tu quâ lætitiâ perfruere? quibus gaudiis exsultabis? quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis?
 55 Ad hujus vitæ studium ^m meditati illi sunt, ⁿ qui feruntur, labores tui: jacere humi non modò ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum: vigilare non solùm ad insidiandum somno maritorum, verum etiam bonis occisorum. Habes ubi ostentes illam præclaram tuam
 60 patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, cum te à Con-

^g famam. ^h onus. ⁱ crudeli. ^k quomodo. ^l multitudinem.
^m exercitati. ⁿ dicuntur vulgo.

38. *Latrocinio.*] Bellum contra patriam susceptum, latrocinium vocat.

40. *Ad forum Aurelium.*] Tribunal fuit Romæ, ubi milites conscribebantur; fuit etiam oppidum hand procul ab urbe, unde Aurelia via dicta est: quâ profectus est Catilina in castra Manlii.

42. *Aquilam argenteam.*] Aquila argentea signum fuit legionis, quod Marius bello Cimbrico in exercitu habuit. Vegetius autem refert Aquilam propriam signum fuisse Romanorum: cum autem legio quælibet in decem divideretur cohortes, primam cujusque legionis cohortem pro signo sumpsisse Aquilam.

43. *Sacrarium.*] Sacrarium seu sacellum idem est; erat autem Aquila illa parvum quiddam sacellum, seu sacrarium, in quo inerat Aquilæ effigies aurea vel argentea, quæ hæstæ erat imposita, quam qui portabat, Aquilifer dicebatur.

44. *Tu ut ulla diutius carere possis.*] Facile accidit, ut qui spes suas in aliqua re collocarunt, ab ea difficilè dimoveantur.

47. *Cupiditas effrenata.*] Metaphora ab equis indomitis.

49. *Natura peperit.*] Compar seu dissolutum affert, cum membra paria sunt, nec juncta conjunctionibus.

54. *Bacchabere.*] Bacchari verbum est voluptatis longè gravissimum & est *furere*.

57. *Obsidendum stuprum.*] Obsidere stuprum, est expectare ut mariti dormiant, ut uxoribus eorum quis potiatur: quod tam familiare fuit Catilinz, quam insidiari divitum vitæ, ut eos occisos spoliaret.

61. *A Consulatu repuli.*] Cicero Catilinam ambidus accusavit, & effecit ne Consul esset; ejus quidem accusationis Oratio desideratur: at in eam tamen aliqui Asconii Commentarii sunt.

fulatu repuli, ut exsul potius^o tentare, quam Consul vexare rempub. posses: atque ut id, quod esset à te sceleratè susceptum, latrocinium potiùs quam bellum nominaretur.

V. Nunc ut à me, P. C. quandam prope justam patriæ querimoniam detester ac^a deprecet; percipite, quæso, diligenter quæ dicam, & ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quæ mihi vita mea multo est charior, si cuncta Italia, si omnis respub. loquatur: M. Tulli, quid agis? tu-ne eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari Imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjunctionis, evocatorem servorum & civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? non-ne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio¹⁰ mactari imperabis? Quid tandem impedit te? mos-ne Majorum? at perpæpe etiam privati in hac repub. perniciosos cives morte multarunt; an leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui à repub. defecerunt, civium jura tenuerunt; an invidiam posteritatis times? præclaram vero populo Rom.¹⁵ refers gratiam, qui te hominem per te cognitum, nullâ commendatione Majorum, tam maturè ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed si quis est invidiæ metus, num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidiæ, quàm inertiae, ac nequitiae²⁰ pertimescenda? an cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, testæ ardebunt; tum te non existimas invidiæ incendio conflagaturum?

^o lacefferè.

^a depellam.

63. *Latrocinium potiùs quam bellum.*] Peninet bellum ad Magistratus denuntiare, non ad privatum; quare nominari debet, cum à privato declaratur, latrocinium; quia invadit in potestatem Magistratum populi Rom.

3. *Etenim si mecum patria.*] Elegans patriæ Prosopopœia, cum frequentatione & agnominatone.

8. *Evocatorem.*] Is dicitur evocator, qui ad miliciam per conquistores seivos advocat apertis ergastulis ut iis contra patriam utatur, quos idcirco pileo seu libertate donat; quod tantum Spartiatibus & seditiosis civibus usitatum legitur.

9. *Non emissus, sed immissus.*] Annominatio quæ fit vel literæ diminutione, vel transpositione.

11. *Mactari.*] Mactare verbum est sacrificiorum, cum sacrificatur pro avertendis malis; significat ergo sacrum hominem Catilinam, id est, execrabilem, in quem totius urbis maledicta conjici debent.

1b. *Mos-ne, Majorum.*] Majores volebant civem interfici sine jussu pop. Rom.

12. *Etiam privati.*] Sæpe privati de

malis civibus vindictam sumptere, sic P. Scipio Nasica Gracchum novis rebus itudentem interfecit.

13. *An leges, &c.*] Dex Sempronius tulit, ne de civis capite injussu populi judicaretur; qui indictâ causâ in civem Rom. animadvertisset, de eo populi quæstio constitueretur.

16. *Hominem per te cognitum.*] Id est, novum hominem qui Majores tuos illustrasti; in quo majus eluxit pop. Rom. beneficium in Ciceronem, pro quo jam invidiam improborum civium timere non debet.

17. *Tam maturè.*] Eodem anno quo per ætatem licitum erat Consulatum gerere, hunc obtinuit; quod novo homini nunquam antè contigerat.

1b. *Per omnes honorum gradus.*] Per Quæsturam, Ætilitatem, Prætoram, quos omnes Magistratus, Cicero gesserat cum laude, ad Consulatum pervenit.

19. *Invidiæ metus.*] In 4. Tuscul. Quæst. lib. sic describit invidiam, eam esse dicunt agrestidinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil nocent invidenti.

His ergo sanctissimis reipub. vocibus, & eorum hominum, qui idem
 sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu judi-
 25 carem, P. C. Catilinam morte multari, unius^b usuram horæ gladi-
 tori isti ad vivendum non dedissem; etenim si summi viri, & clarissimi
 cives, Saturnini, & Gracchorum, & Flacci, & superiorum complurium
 sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt; certe
 verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricidâ civium interfecto, in-
 30 vidia mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maximè im-
 penderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam^c virtute partam,
 gloriam, non invidiam putarem. Quamquam nonnulli sunt in hoc or-
 dine, qui aut ea quæ imminet, non videant; aut ea quæ vident, dis-
 simulent: qui spem Catilinæ mollioribus sententiis aluerunt, conjuratio-
 35 nemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctorita-
 tem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc
 animadvertissem, crudeliter & regiè factum esse dicerent. Nunc intel-
 ligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam
 stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam: neminem tam
 40 improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo
 hanc reip. pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse.
 Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, & eodem cæteros undique
 collectos naufragos aggregaverit; exstinguetur, atque delebitur, non
 modo hæc tam^d adulta reipubl. pestis, verumetiam stirps, ac semen
 45 malorum omnium. Etenim jamdiu, P. C. in his periculis conjurationis
 insidiisque versamur: sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac ve-
 teris furoris & audaciæ maturitas in nostri Consulatus tempus erupit.
 Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad
 breve quoddam tempus curâ & metu esse relevari: periculum autem
 50 residebit, & erit inclusum penitus in venis, atque in visceribus reipub-
 licæ. Ut sæpe homines ægri morbi gravi^e cum æstu febrique jactan-

^b tempus.^c fortitudine.^d matura.^e æstuante febris.

25. *Gladiator.*] Gladiator seu sicarius
 hic dicitur, qui audax est, & assuefactus
 ad cædem hominum.

27. *Saturnini, Gracchorum, &c.*] Vide
 Orat. pro Rabirio.

29. *Hoc parricidâ.*] Cum patria sit
 communis omnium parens, fratres cives
 habendi sunt; quare qui unum interficit,
 parricida diceretur. Inde Festus Pom-
 peius ait, quod Prisci Latini interfectorem
 quemlibet, parricidam vocabant.

30. *Redundaret.*] Translatio à flumini-
 bus, quæ aquis & imbris redundant.

32. *In hoc ordine.*] De Senatorio ordine
 loquitur.

34. *Qui spem Catilinæ.*] De occupando
 Consulatu semper cogitaverat Catilina.

lib. *Mollioribus sententiis.*] Blandiebantur
 Catilinæ quidam Senatores; dicebant enim
 fortasse veram non esse conjurationem
 istam, expectanda esse certiora illius signa.

41. *Reprimi, non comprimi.*] Quintilia-

nus lib. 9. hoc inter utrumque verbum
 discrimen ponit, quod *reprimi* dicitur ad
 tempus: *comprimi* verò, omnino & in
 perpetuum.

42. *Quod si se ejecerit.*] Id est, suâ spor-
 te abierit ad castra Manliana; verbum
 translatum à naufragiis.

43. *Collectos naufragos.*] Per naufragos
 eos notat, qui scelera & flagitia quasi in
 altum navigantes, sua omnia decoxerunt,
 & quasi patriâ amisâ, ejecti sunt ad lit-
 tus. Egregia translatio.

lib. *Exstinguetur, atque delebitur.*] Cre-
 bras hic metaphoras affert, qualia sunt
 ista, pestis, stirps, semen malorum om-
 nium, &c.

46. *Veteris furoris.*] Jam à duobus an-
 nis conceptam hanc conjurationem in suo
 Consulatu dicit erupisse.

48. *Ex tanto latrocinio.*] Per latrocinii-
 um conjuratorum & sceleratorum civium
 turbam intelligit.

tur,

tur, si aquam gelidam biberint, primo ^f relevari videntur; deinde multò gravius vehementiusque ^g affligantur: sic hic morbus qui est in república, relevatus istius poenâ, vehementius, vivis ^h reliquis ingravescet.

^f convalescere.

^g agrotant.

^h conjuratis,

PERORATIO.

VI. Quare P. C. secedant improbi, secernant se à bonis, unum in locum congregentur; muro denique, id quod sæpe jam dixi, secernantur à nobis: designant insidiari domi suæ Consuli, circumstare tribunal Prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos & faces ad incendendam urbem comparare: sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque civis, quid de repub. sentiat. Polliceor vobis hoc, P. C. tantam in nobis Coss. fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Rom. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catalinæ profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce omnibus, Catilina, cum summa reip. salute, & cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere, parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus hæc urbs auspiciis à Romulo es constitutus, quem Statorem hujus urbis, atque imperii vere nominamus, hunc, & hujus socios à tuis aris, cæterisque templis, à tectis urbis ac mœnibus, à vita fortunisque civium omnium ^a arcebis: & omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelorum fœdere inter se ac nefaria societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque macclabis.

^a repelles.

4. Prætoris urbani.] L. Valerius Flaccus tunc erat Prætor urbanus, pro quo Cicero peroravit.

1b. Malleolos.] Malleoli sunt jaculares ignes ad incendendas hostium munitiones comparati, sparto & pice conflati.

5. Inscriptum in fronte.] Videatur in frontibus cujusque, quid sentiat; frons e-

nim sic dicta est, quod præ se ferat animi affectiones.

14. Quem Statorem hujus urbis.] Jupiter Stator per quem stat hæc urbs & imperium. Vide superius.

15. Aris.] Aras pro templis, sive partem pro toto posuit.

ORATIO SECUNDA

I N

L. CATILINAM,
AD QUIRITES.

A R G U M E N T U M.

PRIMA Ciceronis Oratione commotus Catilina suppliciter à Patribus petiit, ne quid de se temere crederent, se ex ea natum esse familia, è qua multa in Rempub. beneficia profecta essent : sed tum obstrepere omnes dicenti, & hostem patriæ vocare. Quare omni spe abjecta, cum trecentis delectis hominibus ad Manliana Castra profectus est, relictis in urbe Cethego & Lentulo ad factionem confirmandam. Cicero postridie illius diei advocata concione, hanc habuit Orationem ad Quirites, quos monet de fuga Catilinæ, à quo jam nihil timendum est ; residuos vero in urbe conjuratos monet, ut ducem sequantur suum, & tandem de tota conjuratione opprimenda consilium suum aperit.

G E N U S.

In eodem est genere quo superior, cum nihil aliud agat, quam ut exponat populo quæ sunt, quem bene sperare jubet.

P A R T E S.

Non tam habet Exordium hæc oratio, quam Propositionem, a qua statim incipit, tum Confirmationem, & Perorationem.

P R O P O S I T I O N E M.

Sic incipit Cicero : Abiit Catilina, liberati sumus. Hanc propositionem amplificat à scelere Catilinæ, & periculû magnitudine, quo liberata est Respub. Paragr. 1.

C O N F I R M A T I O.

Propositio totius confirmationis hæc est : Utile est non interfici Catilinam, & ejus socios discedere : Quia magis in urbe timendi sunt, quàm foris.

I. T A N D E M

I. **T**ANDEM aliquando, Quirites, L. Catilinam furem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefariè molientem, vobis atque huic urbi ^a ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis persecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit; nulla jam perniciēs à monstro illo, ⁵ atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem sine ^b controversia vicimus; non jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescimus; loco ille motus est, cum est ex urbe depulsus; palam jam cum ¹⁰ hoste, nullo impediēte, bellum justum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum de manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit, ¹⁵ quanto tandem illum mœrore afflictum esse & profligatum putatis? Jacet

INTERPRETATIO.

^a eadem & incendium.^b dubio.

NOTÆ.

1. *Tandem.*] Particula est tarditatem significans, cum aliquid tardius dicitur, quod jam factum esse oportuit.

2. *Scelus anhelantem.*] Scelus anhelat Catilina, quia cupit conjurationem suam per scelera perficere, & omnes perdere.

4. *Ejecimus.*] Ejecit Catilina imperio Consulis, & minis ejus resistere non potuit, quem opprimere volebat.

Ib. *Vel emisimus.*] Emittere, quia jam fugam suam meditans exire permittitur.

Ib. *Egredientem persecuti.*] Nulla vi adhibita volens exivit; cum nihil haberet optatus, quam ut esset in Manlii castris.

5. *Abiit, excessit, evasit, erupit.*] Verborum congregatione crescit velut per gradus Oratio; *abiit* & *excessit* ejectus, *evasit* emissus quasi ex loco, ubi non erat in tuto, *erupit* ita coactus, ut, cum impetu quodam & alacritate animi gestientis ad Manliam abiret.

Ib. *A monstro illo.*] Monstrum seu monstrosum civem appellat, qui cum natura esset homo, & ortu civis Romanus, bellua erat animo, & revera hostis patriæ, & parricida, ut dixit superiori Oratione; talis figura vocatur Hypallage.

8. *Sica illa.*] De hac superiori Oratione, Parag. 111. not. ad lin. 39.

Ib. *In campo.*] In campum Martium in Consularibus comitiis venit loricæ testas Cicero, quia sibi à Catilina timebat.

9. *In foro.*] Catilinæ præsentem, non tuto exerci judicium & Questiones potuerunt.

Ib. *In curia.*] Cum ipso veniente vacua subsellia facta sunt, nemoque ei assidere voluit.

Ib. *Intra domesticos parietes.*] Intra domesticos parietes voluit Consulem Ciceronem interficere in lectulo, præmissis ad eundem duobus sicariis.

10. *Loco motus.*] Metaphora à bello, ubi hostis loco motus facilius superatur.

11. *Bellum justum.*] Bellum justum cum hoste & patriæ proditore Catilina geretur.

12. *Ex occultis insidiis.*] Nocturno tempore de suo prodicione agebat cum conjuratis, quorum consilia Cicero in lucem protulit.

13. *Non cruentum mucronem.*] Indicat se non interfectum fuisse à Catilina; ut habebat in animo.

14. *Vivis nobis.*] Dixerat in Leccæ domo se non prius ad exercitum profecturum, quam Ciceronem interfecisset.

15. *Quod stantem urbem.*] Urbem ferro & flamma perdere statuerat.

ille

ille nunc, prostratusque est, Quirites, & se perculsum, atque abiectum esse sentit; & retorquet oculos profecto sæpe ad hanc urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget: quæ quidem lætari mihi videtur, quod

20 tantam pestem evomuerit, forasque projecerit.

II. At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui hoc in ipso in quo exsultat & triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitale hostem non comprehenderim potius, quam emisero: non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemptum esse L. Catilinam, & gravissimo supplicio affectum jampridem oportebat: idque à me & mos Majorum, & hujus imperii severitas, & respub. postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui, quæ ego deferrem non crederent? quam multos, qui propter ^a stultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent?

10 Ac si, sublato illo, depelli à vobis omne periculum judicarem, jampridem ego L. Catilinam non modo invidiæ meæ, verum etiam vitæ periculo sustulisset; sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritis, morte multassem, fore ut ejus socios invidia oppressus persequi non possem; rem huc deduxi, ut tum

15 palam pugnare possetis, cum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod illum etiam molestè fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset. Tongillum mihi eduxit, quem amare in prætexta cœperat: Publicium & Munatium, quorum æs alienum contractum in popinā nullum reip. motum

^a simplicitatem.

17. *Perculsum.*] Percellere est ad humum deicere.

19. *Suis faucibus.*] Metaphora à belluis immanibus.

20. *Evomuerit.*] Metaphora ab ægrotis, qui sæpe vomitu recreantur.

1. *Quales esse omnes oportebat.*] Omnes interficendum esse Catilinam debebant judicare.

2. *Triumphat oratio.*] Metaphora à triumphis, in quibus omnes lætantur, hoste devicto.

6. *Hujus imperii severitas.*] Tanta autem fuit severitas Consularis imperii, ut eo ipso die, quo decretum fuerat a Senatu, ut viderent Consules, ne quid detrimenti caperet Respub. interempti sint C. Gracchus, M. Fulvius, L. Saturninus seditiosi cives.

7. *Sed quam multos.*] Multi non credebant Ciceroni, cum de illa conjuratione referret. 1. Quia putabant eum inimicum Catilinæ, quia Competitorem eum habuerat in petendo Consulatu. 2. Quia alii pericula non prospiciebant imminentia. 3. Quia multi Catilinæ favebant, quare illa pericula d. simulabant. Unde multi Cicero- nem crudelitatis accusassent, si eum in-

terfexisset.

12. *Ne vobis quidem omnibus.*] Id est, sed cum viderem ex vobis omnibus non paucos qui non crederent, tota conjuratione patefacta, si illum interficerem, ut meritis erat, fore ut non possem persequi alios ejusdem conjurationis participes. propter invidiam quæ mihi subeunda erat, & cui mihi fuisset cedendum.

17. *Parum comitatus.*] Trecenti duntaxat satellites eum ad Manlii castra secuti sunt.

18. *Tongillum mihi eduxit.*] Ista vox mihi, ad sensum nihil, sed plurimum ad orationis venustatem facit, quæ dicendi ratio satis Ciceroni familiaris est. Tongillus, Publicius, & Munatius, abiecti homines, secuti sunt Catilinam, nobiles cum illo conjurati in urbe manserunt.

19. *In prætexta.*] Pueri prætextâ utebantur ad annum ætatis 17.

20. *Æs alienum.*] Mutuam acceperat a Publicio & Munatio pecuniam, sed eam Catilina in popinâ & ganeis consumpsit. Nota autem quod subauditur iterum eduxit Publicium & Munatium. Quare ex ea pecunia nihil mali Reip. impendere potest.

afferre

afferre poterat. Reliquit quos viros? quanto alieno ære? quam valentes? quam nobiles? Itaque ego illum exercitum, & Gallicanis legionibus, & hoc delectum quem in agro Piceno & Gallico Q. Metellus habuit, & his copiis quæ a nobis quotidie comparantur, ^a magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex ^b agresti luxuria, ex rusticis mendiculis, ex decoctoribus, ex iis qui vadimonia deferere, quam illum exercitum maluerunt: quibus ego non modo si ^c aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum Prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in Senatum venire; qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, malletm secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos.

III. Atque hoc etiam magis sunt timendi, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit ^a attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis, atque incendiolorum depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt; patefeci in Senatu

^a nihil metuo.

^b agrestibus luxuriosis.

^c arma.

^a assignata.

21. Reliquit quos viros? Ostendit longè magis esse ab eis pertimescendum, quos in civitate reliquit: quia nobiles sunt, quia ære alieno gravantur, & prompti manu sunt & audaces; putat hic aliquid omissum esse Muretus; crediderim vero enumerationem bonorum civium desiderari, qui oppositè se Catilinariis possunt; quod ex sequenti oratione facile cognoscitur, ubi comparat utrumque exercitum.

22. Itaque ego illum exercitum. Ostendit contemnendum esse exercitum Catilinæ.

1. Quia Resp. habet in suo legiones Gallicas quas quotidie comparat. 2. Delectum, quem Metellus habuit in Piceno agro & Gallico. 3. Copias quæ quotidie colliguntur per Italiam.

1b. Et Gallicanis legionibus. Legunt aliqui Præ; illæ vero sunt legiones quæ in Gallia Transalpina comparatæ sunt ubi tum erant Boii.

23. Agro Piceno. Picenum agrum vulgè nominant Marchiam Anconitanam ab urbe Ancona.

1b. Et Gallico. Ager Gallicus is est, quam Lombardium vulgè dicimus.

24. Et his copiis quæ a nobis. Decretum fuerat a Senatu, ut delectum haberent Consules.

25. Senibus desperatis. Desperati senes sunt a quibus nihil sperari potest propter debilem ætatem, quam luxus & voluptas corrumpit.

26. Decoctoribus. Decoctores ii dicuntur, qui in libidinibus & ganeis patrimo-

nia consumunt.

1b. Vadimonia deferere. Vadimonium sponsio est sistendi se comparandique in iudicio: qui porro vadimonium deferbat, infamis habebatur, & in ejus bona creditores a Prætoris mittebantur.

28. Edictum Prætoris. Ex edicto Prætoris cognoscent se periclitari de fortuna omnibus amittendis ob defecta a se vadimonia.

1b. Concident. Id est, metu perterriti animum amittent.

29. Volitare in foro. Hic volitare in foro intelligantur qui nihil aliud cogitant, quam ut acquirant pecuniam, quam in popinis consumant.

1b. Stare ad curiam. Stant videlicet, ut cognoscant, quid agatur novi.

1b. In Senatum venire. Senatores undecim inter conjuratos reperti sunt.

20. Nitent unguentis. Parabant sibi certa medicamenta ad leniendam cutem, & faciem honestandam, quæ ab eis adruenta nominabantur.

1b. Fulgent purpura. Solis Senatoribus purpurea tunica vii fas fuit.

2. Cui Apulia. Catilina distribuerat urbis partes & provincias, Apuliam C. Julio, Etruriam Manlio, agrum Picenum Septimio.

5. Superioris noctis. Non ait ultimam superiorem, sed illam noctem quæ superiorem illam antecedit; quod probant verba quæ proximè sequuntur, patefeci hesternis die.

hesterno

hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit; hi quid expectant? nã illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. Quod expectavi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse aperte conjurationem contra rempub. videretis: nisi ^b vero
 10 si quis est, qui Catilinæ similes cum Catilina sentire non putet. Non est jam lenitati locus, severitatem res ipsa flagitat; unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere: demonstrabo iter: Aureliã viã profectus est: si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam remp. si qui-
 15 dem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! uno mehercule Catilina exhausto, relevata mihi & recreata resp. videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut excogitari potest, quod non ille ^c conceperit! quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjeçtor, quis ^d circumscriptor, quis ganeo, quis nepos,
 20 quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quæ cædes per hosce annos sine illo facta est! quod nefarium stuprum non per illum? Jam vero quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse
 25 amabat turpissime, aliorum amoris flagitiosissime serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verum etiam adjuvando pollicebatur. Nunc vero quàm subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? nemo non modo Romæ, sed nec ullo in angulo totius Italiæ oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus adsciverit. Atque ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateatur: nemo in scena levior & nequior, qui se non

^b nisi quis est.^c commiserit.^d deceptor.

6. Hi] Conjuratos indicat, qui in urbe remanserunt.

7. Lenitatem perpetuam.] Cum vehemens & grave Senatusconsultum contra conjuratos habuisset, tamen usus est erga Catilinam lenitate ei fugam suadendo, non ipsum interficiendo.

8. Quod expectavi.] Expectabat ut fugeret, & sic omnibus pateret conjuratio.

13. Tabescere.] Metaphora a tabidis, qui, cum plithisi consumuntur, proprie dicuntur, tabescere.

Ib. Aureliã viã.] Vide primam Orat. Parag. iv. not. ad l. 42.

16. Relevata mihi & recreata.] Hæret in sentinæ metaphora, qua navis premitur, quæ cum exhauritur, recreatur.

18. Veneficus.] Qui veneno homines tollit, veneficus dicitur.

Ib. Gladiator.] Gladiator exhibet pugnae simulacrum & alios gladiatoriam docet.

Ib. Parricida.] Non hic sumitur parricida pro eo qui parentem interficit, sed

qui adolescentes inducit ad interficiendos parentes.

19. Testamentorum subjeçtor.] Subjeçtor testamentorum est sive testamentarius, qui pro veris falsa testamenta subjicit.

Ib. Circumscriptor.] Circumscriptor dicitur qui inducendi aut circumveniendi homines artem docet.

Ib. Quis ganeo.] Ganeo a ganeis dictus. Ganææ vero loca sunt rei vinariæ & libidinibus apta.

Ib. Quis nepos.] Nepos luxuriosus & prodigus est, qui abliguriendo patrimonium dissipat. Vide Sallustium, a quo enumerantur omnes flagitiosi quos socios habebat.

23. Jam vero quæ.] Enumerat omnia vitia, quæ singularia fuerunt in Catilina.

32. In ludo gladiatorio.] Ludus gladiatorius ubi se exercent gladiatores.

33. Levior.] Gellius dicit hoc verbum non differre a nepote, & nequam.

eiusdem

eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stupro-
rum & scelerum exercitatione assuefactus, frigore & fame, & siti ac vi-
giliis perferendis, fortis ab istis suis sociis prædicabatur, cum industrie
subsidia, atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumeret.
Hunc vero si sui fuerint comites secuti, si ex urbe exierint desperatorum
hominum flagitiosi greges, & nos beatos! & rempubl. fortunatam! &
præclaram laudem consulatus mei! Non enim jam sunt mediocres ho-
minum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant,
nisi cædem, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonia sua profuderunt, for-
tunas suas obligurierunt: res eos jampridem, fides deficere nuper cœpit;
eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quod si in
vino & alea comeissiones solum, & scorta quærerent, essent illi quidem
desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertes
homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos so-
briis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, com-
plexi mulieres impudicas, vino languidi, confecti cibo, sertis redimiti,
unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bo-
norum, atque urbis incendia; quibus ego confido impendere fatum
aliquod: & pœnas jamdiu improbitati, nequitie, sceleri, libidini debi-
tas, aut instare jam plane, aut certe jam appropinquare. Quos si
meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve ne-
scio quod tempus, sed multa sæcula propagarit reipublicæ: nulla est
enim natio, quam pertimescamus: nullus rex, qui bellum populo Ro-
mano inferre possit; omnia sunt externa, unius virtute, terra marique
pacata;

* fortudinis.

f conferti.

34. *Sodalem.*] Sodalis hic dici videtur pro socio in rebus levioribus & voluptuariis.

36. *Fortis ab istis suis sociis.*] Interdum abusione nomina commutantur, ita ut fortis audax: crudelis severus vocetur.

Ib. *Industriæ subsidia.*] Habebat multa virtutis instrumenta, nobilitatem videlicet, vim corporis & animi: sed his omnibus ad libidines & audaciam abusus est.

37. *Audacia.*] Ad facinus obeundum, ad insidiandum occisorum bonis, & ad obsidenda supra audax fuit.

43. *Obligurierunt.*] Legunt aliqui obligurierunt, quæ vox frequentius reperitur; id est, bona sua suavis mensis & cœpulis consumpserunt.

Ib. *Fides deficere.*] Id est, sefellerunt creditores, quare nemo eis amplius pecuniam credit.

44. *Libido permanet.*] Hæc libido omnium pessima est, quæ eadem post dilapidata bona permanet.

45. *Comeissiones.*] Ante prandium jentacula, post cœnam comeissiones dicebantur.

46. *Inertes homines.*] Contentio elegantissima. Per iustes exprimit molles &

languidos.

47. *Ebriosos.*] Ebriosi sunt qui ad ebrietatem proclives sunt, ebrii vero qui vino madent.

48. *Qui mihi accubantes.*] Subjectionis exemplum nobilissimum.

49. *Vino languidi.*] Metaphora ab herbis, quas languere dicimus, cum flavescere incipiunt.

Ib. *Sertis redimiti.*] In conviviis maxime luxuriosis coronas & unguenta adhibere soliti erant veteres: ut videre sæpius est apud Horatium.

50. *Eructant sermonibus.*] Transiunt verbum ab hominibus vino languidis, & cibo confectis.

51. *Fatum aliquod.*] Fatum prosperum, & adversum generaliter dicitur.

53. *Instare.*] Instat quod quasi præsens est.

Ib. *Appropinquare.*] Appropinquat id, quod si non præsens est, at paulo post aderit. Vide igitur discrimen inter utrumque verbum, *instare*, & *appropinquare*.

57. *Omnia sunt externa.*] Nulla in Europa tunc temporis bella gerebat populus Rom.

R

Ib.

pacata; domesticum bellum manet; intus insidiæ sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis; cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum; quæ sanari poterunt, quacunque ratione sanabo: quæ refecenda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manare. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut si in urbe, & in eadem mente permanent; ea quæ merentur, expectent. At etiam
 65 sunt, Quirites qui dicant à me in exilium ejectum esse Catilinam quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur; homo enim videlicet timidus, & permodestus, vocem consulis ferre non potuit: simul atque ire in exilium jussus est, paruit. Quid, quod hesterno die cum domi meæ pene interfectus essem, Senatum in ædem
 70 Jovis Statoris convocavi? rem omnem ad patres conscriptos detuli? quò cum Catilina venisset, quis eum Senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit ut perditum civem, ac non potius ut ^s importunissimum hostem? quin etiam principes ejus ordinis partem illam subse-
 liorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanein reliquerunt.

IV. Hic ego, vehemens ille Consul, qui verbo cives in exilium ejicio, quæsi a Catilina, an nocturno conventu apud M. Leccam fuisset, necne; cum ille homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset; patefeci cætera: quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in
 5 proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui; cum hæsitaret, cum teneretur; quæsi quin dubitaret eo proficisci, quo jam pridem pararat: cum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille

^s perniciosissimum.

Ib. *Terra marique.*] Ubique vicit Pompeius nam ejus virtute terrâ Mithridates victus est: & mari bellum piraticum confectum. Vide pro lege Man.

61. *Quæ sanari poterunt, &c.*] Sumpta translatio à Medicis, & Chirurgis, qui quæ membra sanari non possunt, refecant, ne reliqua inficiantur.

64. *In eadem mente.*] Id est, in eodem animo conjurationis.

Ib. *Expectent.*] Debitas suis sceleribus poenas expectent.

65. *Quod ego si verbo assequi possem.*] Quod si verbo tantum valerem, ut eo possem civem ejicere, eos ipsos ejicerem, qui hæc de me loquuntur.

67. *Homo videlicet timidus.*] Ironice Catilinam timidum, vocat, quem jam toties ad omne scelus patrandum audacissimum, appellavit.

69. *Hesterno.*] Id est, tertio ab hinc die.

70. *Convocavi.*] Pertinebat tantum ad Consules Senatum convocare.

71. *Catilina venisset.*] Senator erat Catilina, ideoque venit in Senatum, licet

contra patriam conjuraret. Vide super Orat.

73. *Principes ejus ordinis.*] Per principes viros Consulares intelligit, qui primi omnium sententiam rogabantur.

1. *Vehemens ille Consul.*] Se vehementem Consulem appellat, quemadmodum a conjurationis appellabatur.

2. *Apud M. Leccam.*] De Lecca superiori Oratione dixit Paragr. II. l. 43.

4. *Quid in proximam.*] Legit proximam Muretus eam nempe, qua exire constituerat Catilina.

5. *Descripta.*] Sic descriperat totam belli rationem, ut alios cædibus, alios incendiis, alios variis urbis partibus præficeret.

6. *Cum teneretur.*] Sic convictus est manifestis signis, quæ a Cicerone prolata sunt, ut nihil contra proferre ausus sit Catilina.

7. *Secures, cum fasces.*] Secures & fasces insignia sunt Consulum, quæ sibi sumpsit Catilina ad castra Manlii proficiscens.

8. *Aquilam argenteam.*] Vide superiorem Orationem, paragr. iv. l. 44.

etiam

etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In
exsilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Ete-¹⁰
nim, credo, Manlius iste centurio, qui in agro Fesulano castra posuit,
bellum populo Romano suo nomine indixit: & illa castra nunc non Ca-
tilinam ducem expectant: & ille ejectus in exsilium, se Massiliam, ut
aiunt, non in hæc castra conferet. O conditionem miseram non modo
administrandæ, verum etiam conservandæ reipublicæ! nunc si L. Catilina¹⁵
consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus sub-
ito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium bellum
faciendi abjecerit, ex hoc cursu sceleris & belli iter ad fugam atque ex-
silium converterit; non ille à me spoliatus armis audaciæ, non obstupe-
factus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed²⁰
indemnatus, innocens in exsilium ejectus à consule, vi & minis esse di-
cetur: & erunt, qui illum si hoc fecerit, non improbum, sed miserum:
me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existi-
mari velint. ^a Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ atque ini-
quæ tempestatem subire, dummodo à vobis hujus horribilis belli ac ne-²⁵
farii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse à me, dummodo
eat in exsilium; sed mihi credite, non est iturus. Nunquam ego à
Diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causa, ut L.
Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis^b volitare audiat:
sed^c triduo tamen audietis: multoque magis illud timeo, ne mihi sit³⁰
invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod ejeci-
rim. Sed cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, ejectum
esse dicant; iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quanquam isti,
qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam
verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manli-³⁵
um, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si, mehercule, hoc,
quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici
mallet, quam exulem vivere; nunc vero, cum ei nihil adhuc^d præter
ipsum voluntatem, cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma
profectus est; optemus potius, ut eat in exsilium, quam queramur.⁴⁰
Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, & de eo hoste qui jam fatetur
se esse hostem, & quem, quia, quod semper volui, murus interest, non
timeo: de his qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt,
nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam^e
ulcisci studeo, quam sanare, & ipsos placare reipub. neque, id quare⁴⁵

^a non recus. ^b exultare. ^c intra tres dies. ^d contra. ^e punire.

9. In exsilium ejiciebam.] Purgat se Ci-
cero, quod ejecerit in exsilium Catilinam,
ut vulgo a fautoribus conjuratorum dice-
batur cum in patriam bellum suscepturus,
ad castra profectus esset.

10. Etenim, credo.] Ironia.

13. Massiliam, ut aiunt.] Salustius re-
fert, optimo cuique literas dedisse Catili-
nam, se falsis criminibus circumventum,
quoniam eorum factionibus resistere non
potuerat, Massiliam in exilium proficisci;

non quod se tanti sceleris conscium repu-
taret, sed ne qua ex sua contentione sedi-
tio oriretur. Est autem Massilia Gallie
Narbonensis urbs præclara & nobilis, in
qua cives literis & moribus præcellebant,
de quorum fidelitate lege Cic. lib. 2. de
Officiis.

36. Hæc quod agit.] Nempe patriæ bel-
lum inferre.

37. Latrocinantem.] Id est, patriæ bel-
lum inferentem.

fieri non possit, si me audire voluerint, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copię comparentur: deinde singulis medicinam consilii, atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, qui ^f magno in ære alieno majores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima: sunt enim locupletēs; voluntas vero, & causa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus & copiosus sis, & dubites aliquid de possessione detrahēre, ac fidem acquirere? quid enim expectas? bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant qui istas à Catilina expectant: meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verum auctionariæ. Neque enim isti qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt, quod si ^s maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus prædiorum, locupletioribus his, & melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt, aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra remp. quam arma laturi. Alterum genus est eorum, qui, quanquam præmuntur ære alieno, dominationem tamen expectant: rerum potiri volunt: honores, quos, quieta repub. desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet & idem, quod cæteris omnibus, ut desperent se id, quod conantur, consequi posse: primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reip. deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem: magnas præterea copias militum: deos denique immortales huic invicto populo clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim sceleris, præsentē auxilium esse laturos. Quod si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti; num illi in cinere urbis, & sanguine civium, quæ mente conscelerata ac nefaria concupierunt, se consules ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros; non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse?

^f debentes multa.

^s citius.

50. *Dissolvi.*] Dissolvitur æs alienum, cum creditoribus sit satis.

54. *Detrahēre.*] Detrahitur aliquid de possessionibus, cum quis vendit aliquid ex eis, ut ære alieno liberetur.

Ib. *Fidem acquirere.*] Fidem amittit debitor, qui æs alienum non dissolvit.

55. *Sacrosanctas.*] Sacrosanctum est quod nemo violare audeat. Sic sacrosancti Tribuni plebis dicebantur. Vide Livium, lib. 2.

56. *Tabulas novas.*] Cum quis ære alieno oppressus erat, aut Senatusconsulto, aut Imperatoris decreto, tabulæ novæ in foro proponebantur, quibus credita debitoribus pecunia condonabatur; pollicebatur autem Catilina se publice incensurum omnes argentariorum tabulas, ita ut nemo,

quod æris alieni antea contraxisset, persolvere cogeretur. Sallust.

57. *Auctionariæ.*] Tabulæ auctionariæ sunt, quæ in auctione proferuntur, cum nempe publica bonorum venditio sit, & res ei addicitur, qui majus pretium obtulerit.

58. *Salvi.*] Non possunt aliter ære alieno liberari.

60. *Certare cum usuris fructibus.*] Id est, putare fructus prædiorum usuris majores esse.

65. *Rerum potiri volunt.*] Discrimen est, inter illa verba, *potiri rebus*, & *rerum potiri*. *Potiri rerum* de iis dicitur, qui dominantur, & principatum tenent: *potiri rebus* de iis qui fruuntur voluptate, pecunia, &c.

V. Tertium genus est ætate jam confectum, exercitatione robustum : quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina successit. Hi sunt homines ex his coloniis, quas Fesulis Sulla constituit : quas ego universas civium esse optimorum, & fortissimorum virorum sententio : sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumptuosius insolentiusque jactarunt, hi dum ædificant tanquam beati, dum prædiis, lecticiis, familiis magnis, conviviis, apparatusibus delectantur, in tantum æs alienum ^a inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit iis ^b ab inferis excitandus, qui etiam nonnullos agrestes homines tenues atque ^c egentes in eandem istam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utroque, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, & proscriptiones, & dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor ^d iniustus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus est sane varium & mistum, & turbulentum ; qui jam pridem premuntur ; qui nunquam emergent : qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacillant : qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti & ex urbe, & ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quàm insidiatores lentos esse arbitror ; qui homines primum, si stare non possunt, corruant ; sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant ; nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint : aut minore dolore perituros se cum multis, quàm si soli pereant, arbitrentur ? Quintum genus est parricidarum, ficariorum, denique omnium fa-

^a contraxerunt tantum æs alienum. ^d allatus.

^b revocandus ad vitam. ^c mendiculus.

1. *Ætate confectum.*] In conjuratione Catilinæ multi erant Syllani milites fugitivi per Italiam, & bellicosi, quos spe prædæ & rapinarum ad se Catilina adduxerat.

2. *Ipse Manlius.*] Manlius in castris Syllæ militaverat.

3. *Ex his coloniis.*] 47 Colonias deduxit Sylla post victoriam, suisque militibus civium domos & agros largitus est.

Ib. *Fesulis.*] Politianus lib. 1. epist. ait Fesulas ab Atlante conditas, easque Fesulas a Filia sua Fessula appellasse.

6. *Jactarunt.*] Hi milites deducti in Colonias, divitias suas ostentabant, sumptuose eas profundendo.

7. *Lecticiis.*] Lecticiis utebantur ægroti & senes, mulieres, & homines delicatuli.

10. *Rapinarum veterum.*] Spe rapinarum attraxerunt quales factæ sunt temporibus Syllæ.

12. *Proscriptiones.*] Homines ejusmodi tenues & egeni non debent sperare fore ut Dictatorem se constituat Catilina, & similis sit Syllæ, qui eorum omnium bona proscripsit, quos suis partibus contrarios ha-

buit.

15. *Et turbulentum.*] Aliud hominis genus, qui Catilinam sequuntur, turbulentum est & seditiosum, ex turba & multitudine, & veluti colluvione hominum conflatum.

16. *Nunquam emergent.*] Translatio sumpta ab aquis, ex quibus dicitur quis emergere tanquam ex naufragio. Significat verò homines ejusmodi nunquam divites fore, quia ære alieno nunquam liberabuntur.

18. *Vadimoniis.*] Vadimonia sunt sponiones sistendi se in judicio, quibus si quis deest, adversus eum judicium datur, & creditor in ejus possessione mittitur.

19. *In illa castra.*] Fæx illa hominum ad castra Manlii confluebat.

20. *Insidiatores lentos.*] Multi legunt insidiatores, id est, homines exercitatos ad negandum quibus debent. [Ita Muretus.]

21. *Corruant.*] Si in suis bonis stare illi non possunt, semetipsos interficiant ; nam ipsis honestius est pacifice, quam tumultuose, & cum Reipublicæ periculo mori.

cino.

cinorosorum : quos ego à Catilina non revoco ; nam neque divelli ab eo possunt : & pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso, atque vitâ, quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, immo verò de ^ecomplexu ejus ac sinu : quos ³⁰pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis ; manicatis & talaribus tunicis ; velis amictos, non togis : quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor, in antelucanis cœnis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes ^fimpuri, impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum ³⁵amare, & amari, neque cantare, & saltare, sed etiam ficas vibrare, & spargere venena didicerunt : qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in repub. seminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt ; num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi ? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim jam noctibus ? quo autem pacto illi Apeninum, atque illas pruinas ac nives perferent ? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortatorum cohortem prætoriam ! Instruite nunc, Quirites, contra has ⁴⁰tam præclaras Catilinæ copias vestra præsidia, vestrosque exercitus : & primum gladiatori illi confecto & saucio consules, imperatoresque ve-

^e de familiarissimis ipsi & intimis.

ⁱ improbi.

27. *In latrocinio.*] Bellum id contra patriam latrocinium semper nominavit, quia conjuratis non indictum fuerat.

31. *Pexo Capillo.*] Jam eorum molli-
em describit, qui Catilinam sequuntur.

Ib. *Aut imberbes.*] Imberbes, vel puer & adolescentes, vel molles & effeminati sunt.

Ib. *Aut bene barbatos.*] Bene barbati sunt qui comptam & delibutam unguentis barbulam sœvent. Romanis mos fuit, ut barbam alerent ; sed anno urbis conditæ quadringentesimo quinquagesimo quarto, adductis à Sicilia à P. Lucino Mena in urbem tonsoribus, radi barba cœpta est. Vide Plinium, lib. 8.

Ib. *Manicatis.*] Tunica vestis Romanorum interior fuit : quam habere talarem ac manicatam, flagitium veteres existimabant, solis enim mulieribus permissum id erat.

32. *Velis amictos.*] Vel tenuitatem togarum, vel laxitatem arguit.

33. *Antelucanis.*] Cœnas eorum arguit, quæ à prima nocte usque ad auroram producebantur.

35. *Tam lepidi.*] Ironia.

36. *Ficas vibrare.*] Sciunt ficas in civium corpora adigere.

37. *Spargere venena.*] Veneno homines tollere.

38. *Seminarium.*] Seminarium est locus subactus, in quo cum semina fruticum arborumve excreverunt, in viretum aut arbusum transferuntur. Est autem translatum quod pro principio & origine sumitur.

41. *His noctibus.*] Cum ad Sextum Idus Novembris hanc Orationem haberet, frigidiores jam & longiores noctes erant.

Ib. *Apeninum.*] Mons Apeninus mediam Italiam dividit, quem Livius ait vento & frigore biduum Annibali obstisse.

43. *O bellum magnopere.*] Ironia egregia, & comparatio exercitus Catilinæ cum præidiis pop. Rom.

45. *Cohortem Prætoriam.*] Dicitur Prætoria cohors, quæ nunquam discedit à Prætoris vel Consulis ; hanc primum instituit Scipio Africanus : in eam autem assumpsit ex toto exercitu fortissimum quemque militem.

47. *Gladiatori confecto.*] Gladiator confectus idem est ac graviter vulneratus. Sic lib. Tuscul. 3. confectos vocat gravissime vulneratos Gladiatores, ad quos maxime videtur verbum *conficere* pertinere.

stros

Arros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam manum, florem totius Italiae ac robur educite: Jam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus; 50 neque vero ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra, cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. Sed si, omiſſis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille Senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, aerario, vestigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus; si, inquam, his rebus omiſſis, ipsas causas, 55 quae inter se conſiſunt, contendere velimus, ex eo ipſo, quam valde illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudine, hinc continentia, illinc libido: hinc denique 60 aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione conſiſcit. In hujusmodi certamine ac praelio, nonne etiamſi hominum 65 studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his praecclarissimis virtutibus tot & tanta vitia superari?

* comparare.

48. *Naufragorum.*] Naufragos conjuratos vocat, quia cum fortunarum omnium naufragium fecissent, & everſi funditus essent, ad Manlii castra confugerunt. Translatio à naufragantibus.

49. *Urbes coloniarum, &c.*] Id est Coloni & municipes resistent multitudini rusticorum & sylvestrium hominum, à quibus ordo nullus in pugna servatur.

51. *Ceteras copias, ornamenta.*] Per copias & ornamenta intelligit Senatum, Equites Rom. aerarium, easque omnia, quibus munitur, ornatur, & corroboratur Respublica.

53. *Suppeditamus.*] Abundamus. *Maus.*

66. *Dii ipsi.*] Dii iustis causis favere solent.

PERORATIO.

VI. Quae cum ita sint, Quirites; vos, quemadmodum jam antes dixi, ^a vestra tecta custodiis vigiliisque defendite: mihi, ut urbi sine vestro motu ac sine ullo tumultu, satis esset praesidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes, municipesque vestri, certiores à me facti de hac nocturna excursionem Catilinae, facile urbes suas, finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum, & certissimam fore 5 putavit, quamquam meliore animo sunt, quam pars Patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conatusque prohibebit; reliquis autem 10 de rebus constituendis, ^b maturandis, agendis, jam ad Senatum re-

^a vestras domos.

^b accelerandis.

7. *Quam pars.*] E patricio genere quidam secuti sunt Catilinam. Certe multos à Senatoribus Sallustius nominat, qui in conjuratione fuerunt.

8. *Q. Metellus.*] Is Metellus Celer fuit, cui se dare voluit in custodiam Catilina, sed quem repudiavit.

feremus,

feremus, quem vocari videtis. Nunc illos qui in urbe remanserunt, atque adeo qui contra urbis salutem, omniumque vestrum, in urbe a Catilina relictī sunt, quamquā sunt hostes, tamen quia nati sunt cives
 15 mōitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui^c solutior visa est, hoc expectavit, ut id quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem: mihi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum; nullus est portæ custos, nullus insidiator viæ: si qui exire
 20 volunt, consulere sibi possunt: qui vero in urbe se commoverit, cujus ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem Senatum, esse arma, esse carcerem: quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum majores nostri esse vo-
 25 luerunt. Atque hæc omnia sic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno togato duce & imperatore, sedetur: quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam
 30 in hac urbe pœnam sui sceleris sufferat. Sed si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerint, illud profecto perficiam, quod in tanto & tam insidioso bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque pœna vos omnes jam salvi esse possitis. Quæ quidem ego neque mea pru-
 35 dentia, neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites; sed multis, & non dubiis deorum immortalium^d significationibus, quibus ego dācibus in hanc spem sententiamque sum ingressus: qui jam non procul, ut quondam solebant, ab extero hoste atque longinquo, sed hic præsentēs suo numine atque auxilio sua templa, atque urbis tecta de-
 40 fendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis: ut quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis à perditissimorum civium nefario scelere defendant.

^c major.^d indicūs.

14. *Nati sunt cives.*] Inter conjuratos alii erant nati cives, alii civitate donati.

16. *Latebat.*] Conjuratio latebat, sed à Cicerone aperta est.

19. *Insidiator.*] Nullus est, qui in via illos, qui ad Catilinam proficiscuntur, ad mortem rapiat.

23. *Carcerem.*] Ulpianus ait, carcerem ædificatum fuisse non ad plectendos cives improbos, sed reprimendos: tamen hic Cicero manifeste indicat ad eos etiam puniendos fuisse institutum, refert autem Livius, lib. 1. media in urbe foro immi-

mentem fuisse.

28. *Togato.*] Toga Romani in pace, in bello sagis; sed toga semper Consules utebantur.

36. *Deorum immortalium significationibus.*] Plutarchus narrat in vita Ciceronis, cum in ejus domo Virgines Vestales pro salute populi sacra facerent, ex ara flammam erupisse.

38. *Ut quondam.*] Abesse quondam dii videbantur à Romanis, cum videlicet bello Senonico, & bello Punico secundo superati sunt.

[101]

ORATIO TERTIA
IN
L. CATILINAM,
AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

DETECTA totâ conjuratione, comprehensis conjuratis, & convictis in Senatu, quem ad eadem Concordiâ Cicero Consul convocaverat, prodit eodem ipso die in concionem, & populum Rom. docet ea, quæ acta & comperta sunt: excitatque omnes ad celebrandam cum uxoribus & liberis supplicationem; deinde declarat in quanto urbis periculo fuerit: ac tandem conservatæ à se Reipub. memoriam postulat sempiternam.

TEMPUS.

Constat hanc habitam Orationem fuisse 111. Non. Decemb. anno U. bis conditæ 690.

PARTES.

Tres habet, quarum prima non tam Exordium quam Propositio dicenda est: secunda est Narratio, tertia Peroratio.

PROPOSITIO.

Continet beneficii commemorationem, & diei consecrationem, quia hodiè Cicero Rempub. servavit parag. 1.

REPUBLICAM, Quirites, vitamque omnium vestram, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem hodierno

NOTÆ.

1. Bona.] Bona sunt genera rerum, fortuna vero pecuniæ sunt.

2. Domicilium imperii.] Roma domici-

lium imperii dicitur, quia dominabatur toti imperio, quod ab ea Romanum dictum est.

die, deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis
 5 periculisque meis, ex flamma atque ferro, ac pene ex faucibus fati
 creptam & vobis conservatam ac restitutam videtis. ^a Et, si non mi-
 nus nobis jucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam
 illi, quibus nascimur; quod salutis certa lætitia est, nascendi incerta
 conditio; & quod sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur:
 10 profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos
 immortales benevolentia, fama que sustulimus; esse apud vos, posterof-
 que vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem conditam
 amplificatamque servavit; nam toti urbi, templis, delubris, tectis ac
 mœnibus subjectos prope jam ignes, circumdatosque restinximus:
 15 iidemque gladios in rempub. restrictos retudimus, mucronesque eorum
 à jugulis vestris dejecimus. Quæ quoniam in Senatu illustrata, pate-
 facta, compertaque sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites,
 ut & quanta, & quam manifesta, & qua ratione investigata & compre-
 hensa sint, vos, qui & ignoratis, & expectatis, scire possitis.

^a quod si.

5. *Ex faucibus fati.*] Metaphora à bel-
 luis ferocibus. Fatum sumebatur à Sto-
 icis pro serie quadam immutabili rerum
 omnium, quæ homini cuilibet evenire ita
 necessario debebant, ut ne quidem à Deo
 possent immutari. Quod autem fatum
 pro interitu sæpe ab iis sumeretur, hinc
 factum est, ut crederent illi veteres, quo
 temporis momento quis nasceretur, eo
 ipso fataliter de illius morte, atque de
 interitu constitui. Quod Seneca satis in-
 dicat his verbis, *Primusque Diis dedit ex-
 tremum.*

8. *Quibus nascimur.*] Celebrabant Ro-
 mani diem suum natalem, & amicorum.

Ib. *Quod salutis certa lætitia est.*] Cum
 conservamur, de salute nostra dubitare
 non possumus, ideoque dies ille nobis fe-
 lici est & lætus; at cum nascimur, incer-
 tum est an bona, malane sit futura vitæ
 nostræ conditio. Etenim quocumque
 vita misera & infelix contingit; certe
 existere populi, qui, cum quis nasce-
 retur, miseram illius conditionem lamen-

tabantur.

10. *Romulum ad deos.*] Sic refert de eo
 Aurelius Victor. cap. 2. de Viris Illust.
*Cum ad Capræ paludem exercitum frustra-
 ret, nusquam comparuit unde inter patres &
 populum seditione orta, Julius Proculus vir
 nobilis, in concionem processit, & iurjurando
 firmavit, Romulum à se in colle Quirinali
 visum augustiore forma, cum ad deos abiret;
 eundemque præcipere ut seditionibus abstine-
 rent, virtutem colerent; futurum ut omnium
 gentium domini existerent. Hic auctori-
 tati creditum est, ædes in colle Quirinali
 Romulo constituta, ipse pro deo cultus, &
 Quirinus est appellatus.*

12. *Debebit is.*] Significat se tum apud
 cives, tum apud posteros in honore debere
 esse, quod Consul hanc urbem ab incendio
 servavit; unde se tacite cum Romulo
 confert.

13. *Templis, delubris.*] Tempa dicuntur
 singulorum locorum diis attributorum. De-
 lubra vero multarum ædium sub uno tecto, à
 diluvio, pluvie munitarum, &c. I. a Festus.

NARRATIO.

*Narratio hæc, seu expositio, duas veluti partes complectitur, quarum est
 hæc prima: Consilio ac diligentia mea Catilina conjurationem comperi &
 exstinxit.*

*Secunda. Non sine singulari mea prudentia, ac Deorum beneficio, sine
 civium sanguine exstinxit.*

II. Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cum
 sceleris sui focios, & hujusce nefarii belli acerrimos duces Romæ reli-
 quisset; semper vigilavi, & providi, Quirites, quemadmodum in tantis
 & tam

& tam absconditis insidiis salvi esse possemus. Nam tum, cum ex urbe Catilinam ejiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit) sed tum, cum illum exterminari volebam: aut reliquam conjuratorum^a manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo, ac debiles fore putabam. Atque ego ut vidi, quos maximo furore, & scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse, & Romæ remansisse: in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem: ut, quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis salutis vestræ provideretis, cum oculis^b maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi legatos Allobrogum, belli¹⁵ Transalpini, & tumultus Gallici excitandi causa, à P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives, eodem itinere cum literis mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adjunctum Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam literas: ^c facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam à diis immortalibus, tota res non solum à me, sed etiam à Senatu, & à vobis manifestè deprehenderetur. Itaque hesterno die L. Flaccum, & C. Pontinum Prætores, fortissimos, atque amantissimos reipublicæ viros ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem qui omnia de republ. præclara atque egregia sentirent, sine recusatione, ac sine ulla mora negotium susceperunt, & cum advesperasceret, occulte ad pontem Milvium pervenerunt: atque ibi in proximis villis ita bipartiti fuerunt, ut Tiberis inter eos, & pons interesset; ^d eodem autem & ipsi, sine cujusquam suspicione, multos fortes viros eduxerunt; & ego de præfectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera utor assidue in reipublicæ præsidio, cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia exacta, cum jam pontem cum

^a turbam.

^b occasionem.

^c conjurationem.

^d huc.

[15. Comperi.] Per Sanguem amicum Allobrogum totam conjurationem comperit.

Ib. *Allobrogum.*] Allobroges Populi Gallie fuerunt juxta Rhodanum, nunc Sabaudi & Delphinales, tunc autem focii pop. Rom. populi fortes & generosi, qui à conjuratis vocati sunt.

16. *Transalpini.*] In ulteriore Gallia bellum dicebatur, & tumultus in citiore: in eo verò differt tumultus à bello, quod bellum latius nomen, nec tam grave quam tumultus. Tumultus enim perturbatio tanta est, ut timorem longe maximum exciet, quia vel in Italiæ sinu, vel in Galliæ Italiæ proximis excitabatur. De utroque Cicero in Philippica 8. *Potest enim esse bellum sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. Quid est enim aliud tumultus, nisi perturbatio tanta ut major timor oriatur? unde etiam nomen dictum est tumultus; itaque majores nostri tumultum italicum*

quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus: præterea nulum tumultum nominabant, &c.

17. *Cum literis mandatisque.*] Legati Allobrogum ad Catilinam cum literis & mandatis missi sunt, quibus videlicet significabatur, ut fides eis haberetur; Gallicè dicimus *des lettres de créance*.

22. *L. Flaccum.*] L. Placcum postea Cicero repetundarum rerum in judicio defendit.

27. *Pontem Milvium.*] Pontis Milvii extra urbem est, versus Hetruriam supra; Tiberim, sexdecim stadiis ab urbe Roma.

30. *Præfectura Reatina.*] Reate Sabinorum est oppidum, Varronis patria; hinc nundinæ habebantur, & ibi Magistratus Rom. jus dicebat.

32. *Tertia vigilia.*] Nox in quatuor vigiliis divisa erat, & vigilia quælibet in tres horas.

magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaque Vultur-
 cius; sit in eos impetus: educuntur & ab illis gladii, & à nostris: res
 35 erat Prætoribus nota solis: ignorabatur à cæteris. Tum interventu Pom-
 tini, atque Flacci, pugna, quæ erat commissa, sedatur: literæ quæ-
 cunque erant in eo comitatu, ^e integris signis, Prætoribus traduntur:
 ipsi comprehensi, ad me, cum jam dilucesceret, deducuntur. Atque
 horum omnium scelerum improbissimum ^f machinatorem Cimbrum Ga-
 40 binium, statim ad me, nihil dum suspicantem vocavi. Deinde item
 arcessitur P. Statilius, & post eum Cethegus: tradissime autem Lentu-
 lus venit, credo, quod literis dandis præter consuetudinem proxima
 nocte vigilarat. Cum vero summis ac clarissimis hujus civitatis viris,
 qui, audita re, frequenter ad me mane convenerant, literas à me prius
 45 aperiri, quam ad Senatum referri placeret, ne, si nihil esset inventum,
^g temere à me tantus tumultus injectus civitati videretur, negavi me esse
 facturum, ut de periculo publico non ad concilium publicum rem in-
 tegram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata,
 reperta non essent; tamen ego non arbitrabar in tantis reip. periculis
 50 esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem
 celeriter, ut vidistis, coëgi; atque interea statim, admonitu Allobro-
 gum, C. Sulpicium Prætorem, fortem virum misi, qui ex ædibus Ce-
 thegi, si quid telorum esset, asferret: ex quibus ille maximum sicarum
 numerum, & gladiatorum extulit. Introduxi Vulturcium sine Gallis:
 55 fidem ei publicam jussu Senatûs dedi: hortatus sum, ut ea quæ sciret,
 sine timore indicaret. Tum ille dixit, cum vix se ex magno timore re-
 creasset, à P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata & literas, ut
 servorum præsidio uteretur, & ad urbem quamprimum cum exercitu
 accederet: id autem eo consilio, ut, cum urbem omnibus ex partibus,
 60 quemadmodum ^h descriptum distributum erat, incendissent, cædemque
 infinitam civium fecissent, præsto esset ille, qui & fugientes ⁱ exciperet,
 & se cum his urbanis ducibus conjungeret. Introducti autem Galli
 jusjurandum sibi & literas à P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gen-
 tem datas esse dixerunt: atque ita sibi ab his & à L. Cassio esse præ-
 65 scriptum, ut equitatum in Italiam quamprimum mitterent, pedestres
 sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis
 Sybyllinis, haruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium,

^e non apertis. ^f auctorem. ^g imprudenter. ^h partitum &
 divisum. ⁱ reciperet & occideret.

41. [Lentulus venit.] Is erat Prætor, vir
 pinguis, & obesus, & somnolentus.

51. [Admonitu Allobrogum.] Ex hoc loco
 patet Allobrogum legatos conscios fuisse
 conjurationis.

53. [Sicarum.] De his r. Orat. Parag.
 111. l. 39.

55. [Fidem publicam.] Id est impunita-
 tem ex fide publica pollicitus est Vultur-
 cio, nam sine auctoritate Senatûs, etiam
 à Consule data non valebat.

57. [Mandata.] Vulturcius habebat man-
 data, quæ à P. Lentulo ore proferret ad
 Catilinam.

62. [Ducibus.] Conjuratos, qui in urbe
 relictæ fuerant à Catalina, duces urbanos
 nominat.

Ib. [Introducti Galli.] Profert jam Allo-
 brogum indicium, quod actis & scriptis
 primum exponit.

66. [Ex fatis Sybyllinis.] Fata Sybyllina
 vaticinia sunt Sibyllarum, quæ quia sunt
 comprehendunt, fata, & casus, & inter-
 ritus fatales vulgo vocabantur.

67. [Haruspicumque responsis.] Haruspex,
 seu Aruspex hinc dici putatur, quia in
 ara exta animalium inspicit. Aliter cen-
 set

ad quem regnum urbis hujus, atque imperium pervenire esset necesse : Cinnam ante se, & Sullam fuisse : eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum hujus urbis atque imperii, qui esset decimus 70 annus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicefimus ; hanc autem Cethego cum cæteris controversiam fuisse dix- erunt, quod, cum Lentulo & cæteris Saturnalibus eadem fieri, atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur. Ac, ne longum sit, Quirites, ^l tabellas proferri jussimus, quæ à quoque di- 75 cebantur datæ, primum ostendimus Cethego signum : cognovit ; nos linum incidimus : legimus ; erat scriptum ipsius manu, Allobrogum Senatui & populo, sese, quæ eorum legatis confirmasset, esse facturum ; orare, ut item illi facerent, quæ sibi legati eorum ^m præcepissent. Tum Cethegus, qui paulo antè aliquid tamen de gladiis ac ficiis, quæ apud 80 ipsum erant deprehensæ, respondisset dixissetque se semper bonorum fer- ramentorum studiosum fuisse, recitatis literis debilitatus atque abjectus, conscientia convictus repente conticuit. Introductus Statilius, cogno- vit & signum & manum suam ; recitatæ sunt tabellæ in eandem fere sententiam : confessus est ; tum ostendi tabellas Lentulo, & quasi 85 cognosceretne ⁿ signum ; annuit ; est vero, inquam, signum quidem notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam, & cives suos ; quæ quidem te à tanto scelere etiam muta revocare debuit.

III. Leguntur eadem ratione ad Senatum Allobrogum populumque literæ ; si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille quidem primo negavit : post autem aliquanto, toto indicio exposito at-

^l literas.

^m exposuissent.

ⁿ imaginem.

set Donatus, quod nempe *Haruspex*, ab *haruga* nominatur ; nam *Haruga* dicitur *hostia ab hara*, in qua concluditur & servatur. *Hara* autem est, in qua pecora includuntur.

Ib. *Tertium Cornelium.*] Dicebat Lentulus ex libris Sibyllinis tertium se esse Cornelium cui regnum portendebatur. Scriptum enim erat in illis carminibus ; tria K. K. pessima ; quod Græci ad Cappadoces, Cilices, & Cretenses referebant ; Romani vero ad tres Cornelios, Cinnam, Syllam, & Lentulum.

69. *Fatalem hunc.*] Ut ipse accepisse se dicebat ab Haruspiciis, hunc fatalem annum advenisse, qui creentus Reipub. portendebatur.

71. *Post virginum absolutionem.*] Fabia Vestalis virgo non multo ante hanc conjurationem incesti causam dixit ; ei Catilina objectus est. Fuit autem absoluta, quia soror erat Terentia Ciceronis uxoris, ut scribit Asconius.

Ib. *Capitolii incensionem.*] L. Scipione & C. Narbona Coss. custodum negligentia Capitolium conflagrav. paulo ante Syllæ tempora, quod à Q. Catulo postea, Hortensio & Metello Coss. restitutum est.

73. *Saturnalibus.*] Diem Saturnaliorum

qui in diem decimum quartum Februarii incidebat, seligere volebant, ad eandem faciendam ; quo tempore tota civitas omni generi lætitiæ, & voluptatibus dedita erat.

76. *Cethego signum.*] Antequam literæ referrentur, cum quis ex eis convincendus erat, signum quo signatus erat cognoscere jubebatur.

Ib. *Cognovit.*] Id est, agnovit signum suum ; sive sigillum, & confessus est.

77. *Linum incidimus.*] Lineo filo literæ vinciebantur, ne apertæ essent omnibus.

Ib. *Legimus.*] Præsentem Senata & Cethego lectæ sunt illæ literæ.

81. *Ferramentorum.*] Ferramenta dicuntur ferrea instrumenta. Posuit hic per Metonymiam *ferramenta* pro quolibet armorum genere.

84. *In eandem fere sententiam.*] Id est, quæ fere conveniebat cum illis rebus, quæ in Cethegi tabulis continebantur.

87. *Avi.*] Avus illius fuit P. Lentulus qui Gracchum seditiosum interfecit, & grave vulnus accepit, ne quid de summa Reipub. dignitate minueretur. Nota autem quod sæpe in annulis sculpta clarorum virorum capita haberent.

que

que edito, surrexit: quæsit à Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suam venissent, itemque à Vulturcio; qui cum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent; quæssissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus: tum ille subito, scelere^a demens, quanta vis conscientiæ esset, ostendit, nam cum id posset inficiari, repente præter opinionem omnium confessus est: ita eum non modo ingenium illud, & dicendi exercitatio, qua semper voluit, sed etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehenfi, impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius vero subito proferri literas, atque aperiri iussit, quas sibi à Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime per-
 15 turbatus Lentulus, tamen & signum & manum suam cognovit; erant autem scriptæ sine nomine, sed ita: QUI SIM, EX EO, QUEM AD TE MISI, COGNOSCES. CURA UT VIR SIS. ET COGITA, QUEM IN LOCUM SIS PROGRESSUS; ET VIDE, QUID JAM TIBI SIT NECESSE. CURA UT OMNIUM
 20 TIBI AUXILIA ADJUNGAS, ETIAM^b INFIMORUM. Gabinius deinde introductus, cum primò impudenter respondere cœpisset, ad extremum nihil ex iis, quæ Galli insimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellæ, signa, manus, denique, uniuscujusque confessio: tum
 25 multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas; sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam^c inter se aspicebant, ut non jam ad alios indicari, sed indicare se ipsi viderentur. Indiciis expositis atque editis, Quirites, Senatui consului de summa reipub. quid fieri placeret; dictæ sunt à principibus accerrimæ ac fortissimæ sententiæ, quas Senatus sine ulla varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum S. C. ex memoria vobis, Quirites, quid Senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiæ verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, prudentia mea reipub. periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus & C. Pomptinus Prætores, quod
 30 eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac jure laudantur: atque etiam viro forti, collegæ meo, C. Antonio laus impertitur, quod eos, qui hujus conjurationis participes fuissent, a suis & a reipub. con-

^a attonitus.^b servorum.^c aspicebant se mutuo.

4. *Surrexit.*] Lentulus sedebat, quia Senator.

1b. *Quæsit à Gallis.*] Ab Allobrogibus quæsit, quos non credebatur fore se prodituros.

6. *Respondissent.*] Semper asserendo Allobroges responsum dedere, Vulturcium cum eis egisse.

1b. *Per quem.*] Per P. Umbrenum.

7. *Ab eo.*] A Lentulo scilicet.

10. *Ingenium illud.*] Acutum & excelens fuit ejus ingenium, sed statim defecit.

13. *Aperiri iussit.*] Nihil renuit ille Vulturcius, quia impunitas ei promissa

erat.

29. *A principibus.*] Primus dicebat sententiam, quem Censores Senatus principem legerant; tum sequentur viri Consulares, denique reliqui Senatores. Vide lib. 14. cap. 7. quid de ea re scripserit Gellius auctore Varrone.

31. *Ex memoria.*] Id est, exponam, quantum meminisse poterò.

36. *C. Antonio.*] Is Antonius collega fuit in Consulatu Ciceronis, sive Consul secundus, qui primo quidem Catilinæ studuerat, sed per Ciceronem à conjuratione revocatus est. Vide Sallust.

Glin

38. suis h
Reipub
habebat

39. custodia
civibus
ne aliqu

51. S
tâs dec
imperato
ibant ad
vinaria g

53. Top
mus hab
urbe man

56. Q
teris sup
ter pugna
quod sua
pullarit,
Cotta vir
pub. meri

filiis removisset; atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se Prætura
 abdicasset, tum in custodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus,
 L. Statilius, P. Gabinus, qui omnes præsentibus erant, in custodiam tra- 40
 derentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procu-
 rationem incendendæ urbis depoposcerat: in M. Cæparium, cui ad soli-
 citandos pastores Apuliam esse attributam erat indicatum: in P. Furium,
 qui est ex his colonis quos Fesulas L. Sulla deduxit: in Q. Magium
 Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum so- 45
 licitatione versatus: in P. Umbrenum libertinum hominem, à quo pri-
 mum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea leni-
 tate Senatus est usus, Quirites, ut ex tanta conjuratione, tantaque vi
 ac multitudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum
 poenâ, republ. conservata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. 50
 Atque etiam supplicatio diis immortalibus pro singulari eorum merito,
 meo nomine decreta est, Quirites: quod mihi primum post hanc urbem
 conditam togato contigit: & his decreta verbis est, QUOD URBEM
 INCENDIIS, CÆDE CIVES, ITALIAM BELLO LIBERAS-
 SEM. Quæ supplicatio si cum cæteris conferatur, Quirites, hoc inte- 55
 rest, quod cætera bene gesta, hæc una conservata republ. constituta est.
 Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum
 est; nam P. Lentulus, quanquam patefactus indicia, & confessiombus
 suis, iudicio Senatûs, non modo Prætoris jus, verum etiam civis acqui-
 serat; tamen magistratu se abdicavit: ut quæ religio C. Mario, clarif- 60
 simo viro, non fuerat, quò minus C. Glauciam, de quo nihil nomina-
 tim erat decretum, Prætorem occideret, ea nos religione, in privato P.
 Lentulo puniendo liberaremur.

IV. Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli
 nefarios duces captos, jam, & comprehensos tenetis; extirpare debetis,
 omnes Catilinæ copias, omnes spes, atque opes, his depulsis urbis
 periculis, concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc

38. *Se Prætura abdicasset.*] Privabantur
 suis honoribus scelerati cives, antequam
 Reipub. poenas darent, quia sacrosancti
 habebantur Magistratus.

39. *In custodiam.*] Non in publicam
 custodiam dati sunt, sed apud aliquos è
 civibus; ubi laterent incogniti detenti,
 ne aliquo plebis tumultu educerentur.

51. *Supplicatio.*] Supplicatio ex Sena-
 tûs decreto tum decernebatur, cum quis
 imperator rem feliciter in bello gesserat;
 ibant ad templa, & ad omnia deorum pul-
 vinaria gratias acturi.

53. *Togato contigit.*] Hic honos maxi-
 mus habebatur, & nulli antea togato & in
 urbe manenti decretus erat.

56. *Quod cætera bene gesta.*] Id est, cæ-
 teris supplicatio decernebatur, qui feliciter
 pugnaverant in bello: at Ciceroni,
 quod sua industria à Repub. bellum pro-
 pulsarit, & hostes sine armis expulerit.
 Cotta vir summo ingenio, & bene de Re-
 pub. meritis, assentientibus omnibus hu-

jus decernendæ supplicationis auctor fuit.

60. *Magistratu se abdicavit.*] Plutar-
 chus de eo ait, posuisse vestem purpuream
 in medio Senatu, qua indutus erat, &
 assumplisse suæ fortunæ congruam.

Ib. *Quæ religio.*] Commendat suum il-
 lud factum comparatione illius quod à
 Mario factum est; nam nihil moratus est
 ille, quo minus Glauciam interficeret,
 qui Saturninum tribunum plebis contra
 Remp. molientem sequutus fuerat. Nulla
 autem religione tenebatur sic agere: at
 ipse Cicero religione obstringebatur: quia
 decretum non solum fuit à Senatu, ut vi-
 derent Consules, nequid Re-pub. detri-
 menti caperet, verum etiam, ut Lentu-
 lum in custodiam traderent. At Marius
 tantum iussus est à Senatu Rempub. con-
 servare, neque ei quicquam de Glaucia
 demandatum fuerat.

62. *In privato Lentulo.*] Cum Magistra-
 tum deposuisset, privatus censebatur; est
 autem argumentum à minore ad majus,
 providebam

5 providebam animo, Quirites, remoto Catilina, nec mihi esse P. Lentuli somnum, nec, L. Cassii adipem, nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum mœnibus urbis continebatur; omnia norat: omnium aditus tenebat: ^a appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat: erat ei
10 consilium ad facinus aptum: consilio autem neque lingua, neque manus deerat; jam ad cæteras res conficiendas certos homines delectos ac
^b descriptos habebat: neque vero cum aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam
15 acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in
^c castrense latrocinium compulissem (dicam id, quod sentio, Quirites) non facile hanc tantam ^d molem mali à cervicibus vestris depulissem; non ille vobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exitium, ac fati
20 diem reipubl. denuntiasset; neque commississet, ut signum, ut literæ suæ, testes denique manifesti sceleris deprehenderentur; quæ nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum unquam sit tam palam inventum, quàm hæc tanta in repub. conjuratio manifesto inventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem
25 remansisset: quanquam quoad fuit, omnibus ejus consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam dimicandum nobis cum illo fuisset: neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rempublicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus. Quanquam hæc omnia, Quirites, ita sunt à me administrata, ut deorum im-
30 mortalium autu atque consilio & gesta & provisa esse videantur; idque cum conjectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse: tum vero ita præsentibus temporibus opem & auxilium nobis tulerunt, ut eos pene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab Occidente
35 faces ardoremque cœli, ut fulminum jactus, ut terræ motus, cætera-

^a salutare. ^b dispositos. ^c bellum & castra. ^d magnitudinem.

5. *Lentuli somnum.*] Adducit in contemptum conjurationis socios. De Lentulo paulo ante dictum est.

6. *Cassii adipem.*] Cassius erat obeso corpore, ac animo stolido.

Ib. *Cethegi furiosam temeritatem.*] Cethegus cædi præpositus fuerat, & damnavat sæpe sociorum ignaviam, & torditatem ad facinus obeundum.

7. *Ille erat.*] Catilina maxime omnium formidandus erat, utpote qui norat rationem alloquendi omnes, & sollicitandi.

9. *Tentare.*] Tentabat & explorabat Catilina, qui cujusque esset animus, vel pro Repub. vel contra Rempub.

10. *Ad facinus.*] Seu bonum, seu malum obeundum.

19. *Saturnalia constituisset.*] Saturnaliorum diebus urbem incendere, & occidere cives statuerat.

26. *Ut levissime dicam.*] Id est, ne gravioribus & atrocioribus verbis utar; nam bellum civile cum ipso gerendum fuisset.

33. *Ut eos.*] Id est, deos videre possemus, licet videri non possint. Id dicit propter prodigia quæ his diebus visa sunt, quæ portendere aliquid Reipub. videbantur.

34. *Ab Occidente faciei.*] Apparuerunt stellæ crinitæ, quæ comete vulgò dicuntur; stellæ autem ejusmodi aliud nihil sunt quam aer accensus, qui varias figuras exhibent.

35. *Fulminum jactus.*] Vargenteus Pompeius de cælo exanimatus est.

Ib. *Terræ motus.*] Terræ motu Spole-tum totum concussum est, & quædam ædificia corruerunt. Vide lib. 1 de Divinatione ubi omnia hæc prodigia verbis Cicero persecutus est.

39. condita-
tio fact-
Ib. C-
tissima
plures e-
41. S-
posterita-
Ib. L-
duodecim
descripta-
42. R-
statuam
43. L-
Lupæ, &
tabatur.
44. H-
spicue p-

que, quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut hæc, quæ nunc fiunt, ^e canere dii immortales viderentur; hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum neque relinquendum est. Nam profecto memoria tenetis, Cotta & Torquato COSS. complures in Capitolio turres de cælo esse percussas, cum & simulacra deorum immortalium depulsa sunt, & statuæ veterum hominum dejectæ, & legum æra liquefacta. Tactus est etiam ille qui hanc urbem condidit, Romulus; quem inauratum in Capitolio parvum atque lactantem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore, cum haruspices ex tota Etruria convenissent, cædes atque incendia, & legum interitum, & bellum civile ac domesticum, & totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni ratione placati ^f suo numine prope fata ipsa flexissent. Itaque ex illorum responsis tunc & ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla quæ ad placandum deos pertineret, prætermissa est; iidemque jusserunt simulacrum Jovis facere majus, & in excelsso collocare, & contra atque ante fuerat, ad Orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum quod videtis, solis ortum, & forum curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia quæ clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut à S. P. Q. R. perspicui possent. Atque illud ita collocandum Consules illi statuerunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque à superioribus consulibus, neque à nobis ante hodiernum diem collocaretur. Hic quis potest esse, Quirites, tam ^g aversus à vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget hæc omnia quæ videmus, præcipueque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque potestate administrari? Etenim cum esset ita responsum, cædes, incendia, interitumque reipublicæ comparari, & ea à perditis civibus; quæ tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata à nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita præsens est, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo jussu & conjurati, & eorum indices in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur?

^e prænuntiare.

^f sua potestate.

^g perversus.

39. *Cotta & Torquato Coss.*] Anno urbis conditæ 688. quo tempore pr or conjuratio facta est; de qua Sallustius.

Ib. Complures in Capitolio.] Arx munitissima erat in saxo Tarpeio, in qua arce plures erant turres.

41. *Statuæ.*] Statuæ olim ad æternam posteritatis memoriam ibi erectæ fuerant.

Ib. Legum æra.] Legum æra significant duodecim tabularum leges, quas in ære descriptas fuisse narrat T. Livius lib. 3.

42. *Romulus.*] Per Romulum, Romuli statuam intellige.

43. *Lactantem.*] Romulus sugens lac Lupæ, & aperto ore captans repræsentabatur.

44. *Haruspices ex tota Etruria.*] Aruspici præ ceteris dediti fuerunt Hæ-

trusci, apud quos Tages ejus disciplinæ inventor existit; imo ex Senatus auctoritate quondam decretum est, ut sex filii principum singulis Etruriæ populis hac disciplina instituendi traderentur, ne ars illa vilesceret.

48. *Prope fata.*] Decreta divina, seu fata, immutari non possunt: at secundum Tagem, Tantum decem annos differri possuerunt.

49. *Ludi decem per dies.*] O cecitatem hominum! quasi ludis ejusmodi dii placarentur.

55. *Consules illi.*] Cotta & Torquatus.

56. *Superioribus consulibus.*] L. Cæsar & C. Figulus Consules ante Ciceronem fuisse.

67. *In ædem Concordiæ.*] In æde Concordiæ

retur? quo collocato, atque ad vos Senatumque converso, omnia & Senatus, & vos, quæ erant contra salutem omnium cogitata, illustrata
 70 & patefacta vidistis. Quo etiam majore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego si me restituisse dicam, nimium mihi^h sumam, & non sim
 75 ferendus; ille, ille Jupiter restitit; ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum sollicitatio, sic à Lentulo cæterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita
 80 & ignotis & barbaris, commissæque literæ nunquam essent profecto, nisi à diis immortalibusⁱ huic tantæ audaciæ consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quæ gens una restat quæ populo Rom. bellum facere & posse, & non nolle videatur, spem imperii, & rerum amplissimarum ultro sibi à patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent: id
 85 nonne divinitus factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt.

^h arrogabo.

ⁱ tam audacibus.

cordiæ Cicero Senatum habiturus erat. Tria fuerunt Romæ templa Concordiæ; unum in area Vulcani, aliud in arce, tertium in foro.

Ib. *Signum statueretur.*] Jovis simulacrum.

73. *Non sim ferendus.*] Prædicat summum deorum beneficium, quo ab incendio templa & urbs liberata est, quod sibi arrogare sine summa impietate non posset.

78. *Tanta res, tam dementer.*] Tanta conjuratio & bellum tam perniciosum excogitatum, sine summa dementia non pro-

tuit committi ignotis & barbaris hominibus, id est, Allobrogibus; nota autem quoddam *Barbaros* externos omnes appellabant Romani.

81. *Ex civitate male pacata.*] Videntur habuisse civitatem, quæ Allobrogum diceretur; quæ male pacata appellatur, quoddam molestissime ferrent imperium pop. Rom. ex quo victi sunt à Q. Fabio, qui Allobrogicus dictus est.

83. *A patriciis.*] Quidam erant è conjuratis patricii.

PERORATIO.

V. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis vestris, Nam multi sæpe honores diis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores nunquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac
 5 miserrimo interitu, & erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati me uno togato duce & imperatore vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solum eas quas audistis, sed & has, quas vosmetipsi meministis & vidistis. L.

1. *Ad omnia pulvinaria.*] Pulvinarii erant lecti qui sternebantur in templis, cum diis convivium apponebatur, quod sacrificii genus lectisternium dicebatur, aut epulum.

2. *Celebratote illos dies.*] Ibant per ur-

berem redimitti pueri, matronæ, virginæ, canebantque hymnos compositos in laudem deorum.

3. *Iusti.*] Iusti sunt honores qui rependuntur diis immortalibus, pro acceptis ab ipsis beneficiis.

Sulla

Sulla P. Sulpicium oppressit; ex urbe ejecit C. Marium custodem hujus urbis; multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit; 10 Cn. Octavius Cos. armis ex urbe collegam suum expulit: omnis hic locus acervis corporum & civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario, tum vero clarissimis viris interfectis, lumina civitatis extincta sunt. Ultus est hujus victoriæ crudelitatem postea Sulla: ne dici quidem opus est, quanta diminutione civium, & quanta cala- 15 mitate reipub. Dissensit M. Lepidus à clarissimo & fortissimo viro Q. Catulo; attulit non tam ipsius interitus reipub. luctum, quam ceterorum. Atque illæ dissensiones erant hujusmodi Quirites, quæ non ad delendam, sed ad commutandam rempub. pertinerent; non illi nullam esse rempub. sed in ea quæ esset, se esse principes; neque hanc urbem 20 conflagrare, sed se in hac urbe florere, voluerunt. Atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium reipub. quæsit, ejusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiæ, sed, internecione civium^a diducata sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello (quale bellum nulla unquam barbaria cum 25 sua gente gessit; quo in bello lex hæc fuit à Lentulo, Catilina, Cassio. Cethego constituta, ut omnes qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero^b ducerentur) ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini: & cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, c quantum infinitæ cædi restitisset: tantum autem urbis, quantum 30 flamma^d obire non potuisset: & urbem & cives integros incolumesque

^a terminata, ^b haberentur. ^c reliquum fuisset facta cæde infinita, ^d attingere.

9. *Sulpicium oppressit.*] Cum Syllæ decretum esset à Senatu bellum Mithridaticum, egit Marius cum Sulpicio Tribuno plebis, ut ea sibi provincia pop. Rom. suffragiis decerneretur. Sylla interim simulans profectionem ad bellum, exercitum Romam convertit; pugnat in urbe cum Mario & Sulpicio; Sulpicius occiditur, & Marius fugit in Africam. Appianus lib. 1. bell. civil.

Ib. *Custodem hujus urbis.*] Vere Marius urbis Romæ custos fuit, propter consecutum à se bellum Cimbricum. Is Aprinus & Ciceronis popularis fuit, quem semper laudat.

11. *Cn. Octavius.*] Cn. Octavius habuit collegam Cornelium Cinnam, Octavius partes Syllæ secutus est. Expulit autem Cinnam propter leges quasdam Reipub. perniciosas, quas Octavius ferri noluit. Sic expulsus, consulatu abdicatus est, & hostis patriæ judicatus. Marius rediens ex Africa, cum Cinna se conjungit: Romam obsident, capiunt, eamque civium nobilissimorum sanguine & cædibus replent.

13. *Lumina.*] Interfecti sunt Q. Catulus, Merula, Crassus, Scævola, M. Antonius, & C. Cæsar, præstantissimi Oratores. Vide Livium lib. 79.

15. *Quanta diminutione civium.*] Appianus refert, ex equestri ordine duo millia & sexcentos, Senatores nonaginta, Consulares quindecim occidisse; & Tit. Livius lib. 88. Italiam universam cædibus replevisse; unde à Fursidio admonitus dicitur, ut aliquos vivere sineret, ut essent quibus imperaret.

16. *Dissensit M. Lepidus.*] Dissensit in eo M. Lepidus, tum quia impediabat ne Syllæ demortui corpus in campo Martio sepeliretur, qui honos antea tantum Regibus concessus fuit, tum quia ejus acta rescindere conabatur.

Ib. *Q. Catulo.*] Hic Catulus Cicero nem patrem patriæ nominavit.

17. *Ipsius interitus.*] Pugnavit Lepidus cum Catulo in campo Martio, ubi multa suorum clade victus, fugit in Sardiniam, ibique morbo periiit.

Ib. *Cæterorum.*] Multi cum eo cæsi sunt.

20. *Neque hanc urbem conflagrare.*] Si omnes, de quibus dixit, volebant aut commutare Reipub. statum, aut in ea dominari tantum; sed Catilina funditus flammis illam delere voluit.

servavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego à vobis præm-
 mium virtutis, nullum^e insigne honoris, nullum monumentum laudis
 postulo, præterquam hujus diei memoriam sempiternam. In animis
 35 ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monu-
 menta gloriæ, laudis insignia, condi & collocari volo; nihil me mutum
 potest deicere, nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam
 minus digni assequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostræ res
 alentur, sermonibus crescent, ^f literarum monumentis inveterascent &
 40 corroborabuntur: eandemque diem intelligo, quam spero æternam fore,
 & ad salutem urbis, & ad memoriæ consulatûs mei propagatam: uno-
 que tempore in hac republica duos cives exstitisse, quorum alter fines
 vestri imperii, non terræ, sed cosli regionibus terminaret; alter ejusdem
 imperii domicilium sedemque servaret. Sed quoniam earum rerum
 45 quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quæ illorum qui
 externa bella gesserunt: quod mihi vivendum sit cum illis, quos vici
 ac subegi: isti hostes aut interfectos, aut oppressos reliquerunt: ve-
 strum est, Quirites, si cæteris recta sua facta profunt, mihi mea ne
 quando obsint, providere; mentes enim hominum audacissimorum sce-
 50 leratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi no-
 ceant, vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem
 ipsi nihil jam ab istis noceri potest; magnum enim est in bonis præsi-
 dium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in republica
 dignitas, quæ me semper tacita defendat; magna vis est conscientiæ,
 55 quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est
 etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciæ ceda-
 mus, sed etiam omnes improbos ultro semper laceßamus. Quod si om-
 nis impetus domesticorum hostium depulsus à vobis se in me unum
 converterit; vobis erit providendum, Quirites, qua conditione posthac
 60 eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiæ, periculique
 omnibus. Mihi quidem ipsi quid est quod jam ad vitæ fructum possit
 acquiri, præsertim cum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis
 quidquam videam altius, quo quidem mihi libeat ascendere? Illud
 perficiam profecto, Quirites, ut ea quæ gessi in consulatu, privatus
 65 tuear, atque ornem: ut, si qua est invidia in conservanda republica sus-
 cepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in re-
 publica ^g tractabo: ut meminerim semper quæ gesserim, curemque ut
 ea virtute, non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam jam

^e nullum triumphum.

^f historiis.

^g geram.

33. *Nullum monumentum.*] Hominibus de patria bene meritis statuae in rostris collocabantur.

36. *Me mutum.*] Testatur se rebus mutis non delectari, quales sunt statuae, nec tacitis, quales sunt triumphus.

42. *Duos cives.*] Se & Pompeium no-
 tat: Pompeius enim eodem fere tempore
 piraticum bellum & Mithridaticum con-
 fecit: ipse vero civitatem incendio, cives
 cæde liberavit.

48. *Mea obsint.*] Poterat obesse Ciceroni

invidia, quam subibat à conjuratis qui
 supererant.

54. *Magna vis est conscientiæ.*] Locus
 communis de conscientia, qua nulla major
 vis est.

63. *Videam altius.*] Populi beneficio
 Consul erat, qua dignitate nulla fuit illu-
 strior in Repub.

68. *Jam nox est.*] Patet sub noctem
 habitam hanc fuisse orationem: quod &
 Plutarchus testatur.

nox est, veneramini illum Jovem, custodem hujus urbis ac vestrum; atque in vestra tecta discedite; & ea, quanquam jam periculum est depulsum, tamen, æque ac priori nocte, custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo, Quirites.

69. *Illum Jovem.*] Hortatur ad venerationem Jovis Statoris, cujus in templo primam Orationem in Catilinam habuit.

73. *Providebo.*] De senatusconsulto pro

puniendis conjuratis habendo, provisorum se ac executurum quamprimum pollicetur.

ORATIO QUARTA

IN

L. CATILINAM,

IN SENATU.

ARGUMENTUM.

CUM Cicero audivisset opifices, aliosque è face populi à conjuratorum clientibus & amicis sollicitari, ad eos per vim ex carcere extrahendos, dispositis undequaque praefidiis, Nonis Decembris Senatum in curiam convocavit, retulitque, quid fieri de iis placeret, qui traditi erant in carcerem. Silanus Consul designatus, prior rogatus sententiam, morte eos multandos esse pronuntiavit. Caesar vero, remota mortis sententia, ceteras omnium suppliciorum acerbitates amplexus est. Cicero in utramque sententiam ita differtit, ut inclinaret potius in Silani severiorem. Itaque totum hujus Orationis argumentum in duabus illis excutiendis sententiis versatur: quare ad genus deliberativum pertinet hæc Oratio; suadet enim ut Silani potius quam Caesaris sententiam Patres Conscripti sequantur.

PARTES.

Sunt quatuor, Exordium, Propositio, Contentio & Peroratio.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio Nonis Decembris, ut ipse lib. 2. ad Atticum scribit.

EVENTUS.

EVENTUS.

Morte puniti sunt in carcere Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius & Ceparius conjurati.

EXORDIUM.

Sic hortatur Senatum Cicero de conjuratorum pœna ferre sententiam fortiter, ut tacite eos occidendos esse suadeat.

VIDEO, P. C. in me omnium vestrum^a ora atque oculos esse conservos: video vos non solum de vestro ac reipublicæ, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi jucunda in^b malis, & grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales quæso, deponite; atque obliti salutis meæ, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si hæc conditio consulatûs data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem; feram non solum fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis, populoque Romano dignitas salusque pariat. **E**go sum ille Consul, P. C. cui non forum, in quo omnis æquitas continetur; non campus consularibus auspiciis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus ad quietem datus: non denique hæc sedes honoris, sella curulis, unquam vacua mortis periculo, atque insidiis fuit. **E**go multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum Consulatus mei dii im-

INTERPRETATIO.

^a vultus. ^b periculis.

NOTÆ.

7. *Data est.* Quasi fato & deorum decreto, datum sibi esse consulatum dicit, ut multa perferat.

10. *Non forum.* In foro creatum est ei periculum à Catalina,

1b. *In quo omnis æquitas.* In foro judicia exercebantur, ubi regnare debet æquitas.

11. *Non campus.* In campo Martio, captatis auguriis, Magistratus creabantur, nam huc se conferre debuit lorica tectus, uti priore oratione dictum est.

1b. *Non curia.* In curia Cicero minatus est Catilina: refert enim Plutarchus tum dixisse Catilinam, duo esse in Repub. corpora, quorum alterum caput haberet, sed ægrum; alterum sine capite, sed potens & validum, cui se ipse caput adjungeret.

12. *Commune perfugium.* Plutarchus in

vita Gracchorum refert, quod apud Romanos veteres, ne in capitali quidem causâ reum domi licebat facere, sed ante domum consistens præco, tuba eum ciabat.

13. *Non lectus ad quietem.* Equites quo præmissi fuerant à conjuratis, ut mæne Ciceronem in lecto suo interficerent, quare ne in lecto quidem quietus fuit.

14. *Sella curulis.* Curules Magistratus erant Consules, Censores, Prætores & Ediles; hinc autem appellati, ut Festus ait, quia carru vehebantur, in quo erat sella eburnea, vel saltem ebore tecta, pedibus incurvis, cui insidebant illi Magistratus.

16. *Exitum Consulatus.* Quia Nonis Decembris hanc habuit Orationem Cicero, & Calendis Januariis designati Consules Magistratum inire debebant, exitus ejus Consulatus imminerebat.

mortalis

mortales esse voluerunt, ut vos, P. C. populumque Romanum ex cæde misera, conjuges liberosque vestros, virginesque Vestales ex acerbissima vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex scdissima flamma; totam Italiam ex bello, & vastitate eris 20 perem; quæcunque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen, inductus à vatibus, fatale ad perniciem reipublicæ fore putavit; cur ego non læter, meum consulatum ad salutem reipublicæ prope fatalem exstitisse. Quare, P. C. consulite vobis, prospicite patriæ; conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque ve- 25 stras: populi Romani nomen salutemque defendite: ^c mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omnes deos, qui huic urbi præsident, pro eo mihi ac mereor, relaturos gratiam esse; deinde si quid obtigerit, æquo animo paratque moriar; neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec 30 misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi præsentis mœrore non movear, horumque omnium lacrymis, à quibus me ^d circumcessum videtis: neque meam mentem non domum sæpe revocat exanimata uxor, abjecta metu filia, & parvulus filius, quem mihi videtur amplecti respublica tanquam obsidem consu- 35

latûs

^c miseri mei.^d circumdatum.

18. *Vestales.*] Vestales inde dictæ sunt quod vestæ sacra, & ignem ejus perpetuum curarent. Longe ante Romam conditam earum fuit institutio, si quidem Æneas condito Lavino, ibi Vestæ ædem exstuxerit. Dionysius ait Numam Pompilius primum omnium Vestales virgines Romæ instituisse.

19. *Templa atque delubra.*] Templa (ex Donato) loca sunt notata ab augure. & omnia consecrata: delubra vero, ubi simulacra Deorum ponuntur.

21. *Subeatur.*] Proponit sibi omnia perferenda fortiter & generose, quæ erunt pro patriæ defensione subeunda.

22. *Suum nomen.*] Nomen nempe Corneli, de quo superiori orat. Paragr. ii. not. ad l. 71. Hic autem locus est à dissentaneis. Lentulus enim velut hostis patriæ, Ciceroni patriæ servatori opponitur.

Ib. *A vatibus.*] Per vates, aruspices, & verius Sibyllarum intelligit. De quibus vide Superiorem orationem Paragr. ii. not. ad l. 71.

24. *Fatalem exstitisse.*] Stoicorum more loquitur, qui omnia fato advenire volebant; quasi in satis esset, ut per ipsum Reipub. conservaretur.

28. *Urbi præsident.* Gredebant illi veteres urbem quamlibet suos habere Deos tutelares. Vide Macrobius lib. 1. Saturn. Unde Romani urbem obsessuri, prius Deos ejus tutelares sibi propitios invocabant.

Ib. *Relaturus gratiam.*] Referre gratiam dii dicuntur, cum suis cultoribus bene faciunt.

30. *Turpis mors.*] Turpis mors ea dicitur, quæ ob turpem causam accidit; at gloriosa erit Ciceroni, si in defendenda patria moriatur.

Ib. *Immatura consulari.*] Immatura mors est, quæ ante cursum gloriæ peractum accidit; cum igitur ad consulatum, maximam omnium dignitatem, pervenerit Cicerone, jam ea mors evenire immatura nequit.

31. *Misera sapienti.*] Stoici etiam in tormentis certum esse ceasebant sapientem.

Ib. *Fratris carissimi.*] Frater ipsius Quintus, cognati reliqui, ac propinqui aderant, ut viderent quem exitum res habitura esset, & an morte multarentur conjurati; refert Plutarchus Quintum non mediocriter Ciceronem impulsisse ad sumendum de conjuratis supplicium.

34. *Examinata uxor.*] Terentiam uxorem metu & pavore consternatam esse ait.

Ib. *Filia.*] Tullia Ciceronis filia nominabatur, quæ forma, moribus, & doctrina excellens fuisse dicitur.

Ib. *Parvulus filius.*] Filius Ciceronis à patre Marco Marcus dictus est; is post mortem patris, Augusti Cæsaris in Consulatu collega fuit, ut Plutarchus refert.

35. *Tanquam obsidem.*] Obsides quidem

latūs mei; neque ille, qui expectans hujus exitum diei adstat in conspectu meo gener; moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiam si vis aliqua me opprimeret, potius quam ut & illi, & nos una reipub. peste pereamus. Quare, P. C. incumbite ad
 40 reipub. salutem: circumspecte omnes procillas, quæ impendent, nisi providetis; non Tib. Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit: non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est: non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in vestræ severitatis judicium adducitur. Tenentur ii, qui ad urbis in-
 45 cendium, ad vestram omnium cædem, ad Catilinam accipiendum Romæ^f resistunt; tenentur literæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: sollicitantur Allobroges: ^gservitia excitantur: Catilina arcessitur: id est, initum consilium, ut, interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reip. nomen, atque ad lamentan-
 50 dam tanti imperii calamitatem relinquatur. Hæc omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis jam judiciis judicavistis; primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis, & mea virtute atque diligentia perditorum hominum patefactum esse conjurationem decrevistis: deinde, quod P. Lentulum, ut se abdicaret prætura coëgistis:
 55 tum, quod eum, & cæteros, de quibus judicavistis, in custodiam dandos censuistis: maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini: postremo, hesterno die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima: quæ sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in custodiam nomina-
 60 tim dati sunt, sine ulla dubitatione à vobis damnati esse videantur.

^e pereundum sit mihi.

^f remanserunt.

^g servi.

ii dicuntur, qui à victis victori dantur: sed hic obies sponitur pro sponfore Consulatus Ciceronis. Nam cum unico à Cicerone filius diligeretur, confirmabat nihil suscepturum patrem, nisi quod saluti Reipub. foret; quia salus liberorum & incolumitas à salute & incolumitate Reipub. dependet.

37. *Gener.*] Tullia filia Ciceronis tres habuit maritos, ex primo matrimonio Pisonem, ut ex lib. 1 Epist. famil. patet, ex secundo Crassipidem, ex tertio Dolabel-
 lam; hæc de Calp. Pisonē agitur.

40. *Omnes procillas.*] Per procillas intelligit omnia pericula, translatio a maris tempestate.

41. *Tiberius Gracchus.*] Tiberius cum fieri vellet Tribunus plebis, occisus est a

Scipione Nasica. ut refert Livius lib. 38.

42. *Agrarios.*] Seditiosos illos notat, qui legi Agrariæ favebant, nempe ut agri sibi distribuerentur.

43. *Memmium occidit.*] Saturninus Tribunus pleb. Memmiam candiatum consulatus ac suum competitorem, quem suis actionibus adversarium timebat, interfecit.

47. *Sollicitantur Allobroges.*] Sollicitantur Allobroges à Catilinariis, ut ex eorum patet literis, quas ad Allobrogum Senatum dederant. Vide superiorē orationem, ubi fuit de his, aliis sequentibus dictum est.

60. *Damnati videantur.*] Ex Salustio habemus, Senatum judicavisse hos conjuratos fecisse contra Rempub.

PROPOSITIO.

Proponit conjuratos morte multandos esse; primum ambiguit; & celeriter, propter imminens periculum.

II. Sed ego institui referre ad vos, P. C. tanquam integrum, & de facto, quid judicetis; & de pœna, quid censeatis; illa^a prædicam, quæ
^a præmonēbo.

quæ sunt consulis. Ego magnum in republica versari furorem, nova quædam misceri & concitari mala jampridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi conjurationem à civibus nunquam putavi. 5 Nunc quicquid est, quocunque vestræ mentes inclinant atque sententiæ, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad nos delatum sit, videtis: huic si paucos putatis ^b affines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes, & ^c obscurè serpens multas jam 10 provincias occupavit. Id opprimi ^d sustentando ac prolatando nullo pacto potest; quacunque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

^b conscios.^c latenter.^d ferendo & differendo.

PARTITIO & CONTENTIO.

Proponit utramque sententiam, ac ita discutit, ut Cæsaris quasi popularem laudet, sed Silani, in quam inclinat, latius explicet.

III. Video duas adhuc esse sententias: unam D. Silani, qui censet eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos: alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam removel, cæterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque & pro sua dignitate, & pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui 5 populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, punctum temporis frui vita & hoc communi ^a spiritu non putat oportere: atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos cives in hac republ. esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem à diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, 10 sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriarum quietem esse; itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam sæpe libenter optaverunt; ^b vincula vero, & ea sempiterna, certe ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt; itaque municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis: difficultatem, si rogare; 15 decernatur tamen, si placet. Ego etiam ^c suscipiam, & ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putet suæ dignitatis recusare. Adjungit gravem pœnam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat, & digna scelere hominum perditorum sancit; ne quis eorum pœnam, quos condemnat, 20 aut per Senatum, aut per populum levare possit: eripit etiam spem,

^a aëre.^b perpetuus carcer.^c recipiam in me.

1. *Silani.*] Silanus Consul designatus, & C. Cæsar, primi suas sententias protulerunt, quas passim reliqui sequuti sunt.

11. *Necessitatem naturæ.*] Cum quis extrema senectute, aut morbo perit, dicitur necessitate naturæ mori, quia omnia occidunt necesse est.

1b. *Quietem esse.*] Cum quis sibi mortem inferebat, tunc mors ab illis quies dicebatur; quare enim mori vult, nisi ut quietem ab aliquo incommodo sibi querat?

14. *Municipiis.*] Municipia liberæ erant civitates.

1b. *Habere videtur, &c.*] Dilemma hic facit Cicero, aut illa municipia rogare, aut iis imperare oportet, ut accipiant, illos conjuratos: quod utrumque refellit.

16. *Decernatur.*] Id est decernatur à Senatu ut per municipia distribuatur, nemoque audeat eos sublevare.

21. *Levare possit.*] Nisi velit se hostem patriæ profiteri.

quæ

- quæ sola hominem in miseriis consolari solet; bona præterea publicari jubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multas uno dolore animi ac corporis, & omnes scelestorum poenâs ademisset.
- 25 Itaque ut aliqua in vita formidō improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quædam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt; quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam. Nunc, P. C. ego ^d mea video quid intersit; si eritis secuti sententiam C. Cæsaris, quoniam hanc is in republica viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc auctore & cognitore hujusce sententiæ, mihi ^e populares impetus pertimescendi; sin illam alteram secuti eritis; nescio non amplius mihi negotii contrahatur? sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vincat. Habemus enim à C. Cæsare, sicut ipsius dignitas, & majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam, tanquam oblidem perpetuæ in rempublicam voluntatis; intellectum est quid intersit inter lenitatem concionatorum, & animum vere popularem, salutem populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat; is & nudius tertius in custodiam cives Romanos Cethegum, & P. Lentulum dedit, & supplicationem mihi decrevit, & indices hesterni die maximis præmiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæstori gratulationem, indici præmium decrevit, qui de tota re & causa judicavit. At vero C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipub. sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Sempronie, jussu populi poenâs reip. dependisse; idem etiam ipsum Lentulum largitorem & prodigum non putat,

^d video quam utile sit mihi.

^e populi.

24. *Uno dolore animi ac corporis.*] Si vita conjuratis adempta esset, ab omni corporis & animi dolore vacui essent; loquitur autem ex sententia Cæsaris, qui censebat animam cum corpore extingui.

25. *Apud inferos.*] Inferos negat esse Cicero lib. I. Tuscul. quæst. quos nos Christiani & credimus, & formidamus.

30. *Hoc auctore.*] Cæsare.

31. *Illam alteram.*] De Silani Consulis designati sententia loquitur.

32. *Negotii contrahatur.*] Non minus periculi sibi incumbere declarat, si Silani quam si Cæsaris sententiam sequantur.

35. *Tanquam oblidem.*] Laudat Cæsaris sententiam, tanquam is bene de Repub. sentiret: nam revera multi eum favere conjuratis suspicabantur: alii molliore hac poena, sibi apud populum dominatum affectare.

36. *Concionatorum.*] Per concionatores vel illis tribunos plebis, qui concione apud populum seditiosas habebant, vel eos, qui omnes concionum ventos colligebant, indicat.

38. *Non neminem.*] Carpit aliquem incognitum, & Senatorum numero, qui ut popularis haberetur, eo die venire noluit in Senatum. Huic anteponit Cæsarem, qui revera popularis est, & salutis publicæ studiosus.

42. *Quæstori.*] Se quæstorem vocat, quia conjurationem detexit.

43. *Gratulationem.*] Loquitur de supplicatione, quæ decreta fuit à Senatu, vide Orat. superiorem Paragr. III. not. ad l. 53.

44. *Legem Semproniam.*] Lege lata à C. Graccho cautum est, ne injussu pop. Rom. quisquam civis Rom. morte plectatur, at lex hæc non favet conjuratis, nam hi stes illi judicati non jure civium gaudent amplius.

46. *Dependisse.*] Interfectus est Gracchus ab Opimio Consule, tanquam perniciosæ legis auctor, atque ita Reipub. poenâs dedit.

47. *Largitorem & prodigum.*] Largitor is dicitur, qui spe dignitatis largitur & effundit pecunias in populum: prodigum vero qui in societatibus sua bona profundit.

cum

eum de perniciē reip. & exitio hujus urbis tam acerbe tamque crudeliter cogitarit, appellati posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum ^f æternis tenebris vinculisque mandare : & sancit in posterum, ne quis hujus supplicio ^g levando se jactare & in perniciē reipub. posthac popularis esse possit : adjungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus & corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur. Quamobrem sive hoc statueritis ; dederitis mihi comitem ad concionem populo Romano carum atque jucundum : 55 sive illam Silani sententiam sequi malueritis ; facile me, atque vos à crudelitatis vituperatione defendetis : atque obtinebo, eam multo leviorē fuisse. Quamquam, P. C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate puniēda crudelitas ? Ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salvâ rep. vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor (quis enim est me mitior ? sed singulari quadam humanitate, & misericordia. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem : cerno animo sepulta in patria miseros, atque insepultos acervos civium : versatur mihi ante oculos aspectus 65 Cethegi, & furor in vestra cæde bacchantis. Cum verò mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fati sperasse confessus est ; purpuratum esse hunc Gabinium ; cum exercitu venisse Catilinam : tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum, atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco : & quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque præbeo.

VI. Etenim quæro, si quis paterfamilias, liberis suis à servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servis quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors, an inhumanus & crudelissimus esse videatur ; mihi vero ^a importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt ; qui singulas uniuscujusque nostrum domos, & hoc universum reipublicæ domicilium delere conati sunt : qui id egerunt ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis ; atque in cinere deflagrati im-

^f detrudere in perpetuum carcerem.

^g minuendo.

^a crudelis.

62. Videor enim mihi.] Mirifica descriptio seu subjectio malorum impendentium à conjuratis.

63. Arcem omnium gentium.] Romam arcem omnium gentium appellat, qui ad eam omnes nationes confugiunt : alludit autem ad Asylum Romuli, de quo Livius lib. 1.

67. Purpuratum Gabinium.] Purpura signum fuit regie potestatis : quare Consul Rom. gerebant fasciam quandam purpuream in togis, qua Magistratus sui auctoritatem ostenderent.

71. Misera atque miseranda.] Cælius sic

ait duo illa verba inter se differre quod miser sit qui meritis pœnis afficitur, miserandus vero, qui immeritis patitur.

1. Etenim quæro.] Argumentum affert ab exemplo ficto, sic autem illud profert ; non est crudelitas interfici servum à patrefamilias, qui uxorem ejus & liberos interfecit ; ergo neque conjuratos, qui servi patriæ, eam perdere voluerunt.

5. Dolorem.] Dolorem conceptum videlicet ex uxore & liberis, interfectis, & incensa domo.

8. Gentem.] Gens Allobrogum semper infensissima fuit pop. Rom.

perii collocarent: si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: si remissiores esse voluerimus, summa nobis crudelitatis in patriæ civiumque perniciose fama subeunda est. Nisi vero cuiuspiam L. Cæsar, vir fortissimus, & amantissimus reipub. crudelior nudiustertius est visus, cum sororis suæ, *sceminæ lectissimæ*, virum præsentem & audientem vita
 15 privandum esse dixit; cum avum jussu Coss. interfectum, filiumque ejus impuberem legatum à patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile fuit factum? quod initum delendæ reip. consilium? Largitionis voluntas tum in republica versata est, & partium quædam contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir,
 20 armatus Gracchum est persecutus, & grave tum vulnus accepit, ne quid de se summa dignitate reipub. minueretur: hic ad evertendâ fundamenta reip. Gallos arcessivit, servitiâ concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, cæteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immâni ac
 25 nefario, nimis aliquid severe statuisse videamini: cum multo magis sit verendum, ne remissione pœnæ crudeles magis in patriam, quàm ne se-

10. *Si vehementissimi.*] Ait quod summa sit misericordia in patriam si plebentur conjurati, at summa inhumanitas si ipsis parcatur.

12. *Nisi vero.*] Probat ab exemplo L. Cæsaris, crudeliter non agi cum conjuratis, si interficiantur; siquidem dixit Lentulum principem conjurationis, & sororis suæ virum, quem præsentem & audientem videbat in Senatu, sibi morte dignum videri.

14. *Sororis suæ.*] Lucii Cæsaris soror, & uxor Lentuli Julia vocabatur, & ex prioris matrimonio illius M. Antonii mater, qui postea triumvir fuit. Ex hoc autem Lentuli supplicio, ut refert Plutarch. in vita Ant. fons inimicitiarum, quæ Ciceronem inter & Antonium intercesserunt, reducitur.

15. *Cum avum.*] Jam confirmat quod dixit Cæsar, videlicet Lentulum morte afficiendum esse; quod avus ejus longe minore scelere infectus, tamen jussu Optimii Consulis interfectus fuisset; avus porro maternus L. Cæsaris fuerat M. Fulvius Flaccus ejus filium L. Cæsar hujus Lucii pater in matrimonio habuerat.

Ib. *Filiumque ejus impuberem.*] Habebat filium vix annus natum viginti, quem mittebat ut pacis tantum condiciones proponeret adolescentem ornatissimum, cujus frater major in acie perierat, qui tamen in carcere necatus est.

17. *Quorum quod simile factum.*] Nullum tantum illi facinus conceperant quantum Lentulus ille seditiosorum princeps; ergo longe acerbior morte dignus est.

18. *Largitionis voluntas.*] Volebat Gracchus tenuioribus civibus agros largiri, dare vestimenta militibus sine stipendiorum diminutione, &c. his largitionibus veniebat tantum in suspicionem imperii affectandi.

Ib. *Partium quædam contentio.*] Contentabant inter se tantum populus, & Senatus sive patricii.

19. *Hujus avus Lentuli.*] In illa seditione, ut his verbis refert Valer. Max. lib. 5. cap. 3. P. *Lentuli* hujus seditiosi Lentuli avus, *clarissimus & amantissimus civis Reipub. in Aventino C. Gracchi nefarios conatus & aciem pia ac forti pugna magni vulneribus exceptis fugavit.*

21. *Hic ad evertendâ fundamenta.*] Argumentatur jam a minori ad majorem; nam si morte dignus propter suspiciorem Gracchus judicatus est, aut quia visus solum est minuire dignitatem populi; graviore morte dignus judicari debet, qui fundamenta Reipub. evertere voluit; quod probat amplificatione per distributionem.

22. *Gallos arcessivit.*] Allobroges sunt, quos nomine Gallorum exprimit ad invicem conciliandam quia Galli infestissimi erant Romanis.

23. *Attribuit nos.*] Cuique conjuratorum suum munus attributum erat, ut sæpe jam in istis orationibus dictum est; at Cethego ut Ciceronem & Senatores interficeret.

25. *Vereamini, censeo.*] Ironia; non enim dubitandum est de morte ipsis inferenda.

veritate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamini. Sed quæ exaudio, P. C. dissimulare non possum; iactantur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas, eorum, qui veniunt videtur, ut habeam satis præsidii ad eas, quæ vos statueritis hodierno die transigenda. Omnia provisæ, paratæ & constituta sunt, P. C. cum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam majores populi Romani ad summum imperium retinendum, & ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, plena templi circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est, post urbem conditam hæc inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui, cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt; hosce ego homines excipio, & secerno libenter; neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Cæteri verò, dii immortales! quæ frequentia, quò studio, quæ virtute ad communem dignitatem, salutemque consentiunt? Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consilii que concedunt, ut vobiscum de amore reip. certent: quos ex multorum annorum dissensione ad hujus ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum atque hæc causa conjungit; quam conjunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus, confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipub. partem esse venturum. Pari studio defendendæ reipub. convenisse video tribunos ærarios, fortissimos viros, scribas item universos; quos cum causa

^b exsequenda.

^c multitudine, desiderio, fortitudine.

^d promissio.

29. *Sed quæ exaudio.*] Occupatione utitur, ut eos præveniat, qui satis non esse præsidii Ciceroi dicere potuissent ad eos morte afficiendos, si ita de iis Senatus decerneret.

36. *Plenum est forum.*] Habebatur hæc oratio in foro Romano, quod erat in Capitolio, quod omnium nobilissimum fuit.

37. *Hujus loci ac templi.*] Varia templi fuerunt circa forum, per quæ in causa Milonis præsidia Pompeius disposuit; vel templum ait, quia in loco sacra semper Senatus habebatur.

38. *In qua omnes sentirent.*] In aliis contentionibus suas quisque partes sequebatur; ut in tumultibus civilibus, nobiles, Syllæ, plebei Mario adhærebant, at in hac causa nemo præter conjuratos paucos Catilinæ & Lentulo favit.

40. *Hosce Homines.*] Secernit conjuratos viros impios & infames a cæteris civibus.

43. *Ad communem dignitatem.*] Per communem dignitatem, libertatem intelligit, qua nihil homini melius est.

45. *Summam ordinis.*] Per summam ordinis, summum imperium seu primas rei-

pub. partes accipit, quæ ita proprias senatui esse concedit, ut tamen nullis concedant equites. amore in rempub.

46. *Multorum annorum dissensio.*] Tolerat Sempronius Tribunus pleb. Q. Cæcilio, T. Quinctio Coss. anno urbis sexcentesimo tricesimo, ut judicia quæ penes Senatum fuerant; ad solos equites transferrentur. Hinc semper dissenserunt Senatores ab equitibus. Postea a Syllæ ab equitibus ad Senatores translata sunt anno sexcentesimo septuagesimo tertio; denique anno sexcentesimo octogesimo tertio, a Cotta Senatoribus, equitibus & tribunis ærariis communicata sunt; atque ita omnes ordines ad concordiam revocati sunt.

51. *Tribunos ærarios.*] Tribunos ærarios dicimus receptores generales quibus etiam cum Senatu in equestri ordine Aurelius Cotta Prætor lege lata, judicandi potestatem fecit.

52. *Scribas.*] Scribatum ordo honestus erat, eorum erat munus acta publica scribere. Vide actionem quintam in Verrem, ubi fusc de iis loquitur Cicero.

hic

hic dies ad ærarium frequentasset, video ab expectatione fortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, 55 etiam ^e tenuissimorum. Quis est enim cui non hæc templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, & hoc commune patriæ solum, cum sit carum, tum vero dulce atque jucundum? ^f Opere pretium est, P. C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua virtute fortunam civitatis consecuti, hanc vere suam patriam esse judicant: 60 quam quidam hinc nati, & summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem, quos privatae fortunæ, quos communis respublica, quos denique libertas ea, quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defendendam excitavit? servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit 65 servitutis, qui non audaciam civium perditorum perhorrescat; qui non obstare cupiat; qui non tantum, quantum audet, & quantum potest, conferat ad communem salutem voluntatis. Quare si quem vestrum forte commovet hoc quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concurrere circum tabernas, pretio sperantem sollicitari posse animos egentium atque imperitorum; est id quidem coeptum atque tentatum: sed 70 nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri, aut voluntate perdit, qui non ipsum illum sellæ atque operis, & quæstus quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non ^g cursum hunc otiosum vitæ suæ salvum esse velint. Multo verò maxima pars eorum 75 qui in tabernis sunt, immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est ^h otii. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus, frequentia civium sustinetur, alitur otio: quorum si quæstus, occlusis tabernis, minui solet, quid tandem incensis futurum est?

^e pauperrimorum.
pacatam.

^f est res digna.

^g hanc brevitate vitæ

^h pacis.

53. *Expectatione fortis.*] Sorte ministeria ad ærarium præstabant. Scribæ: imo eorum sortitio fiebat, qui in provincias sequerentur magistratus.

54. *Ingenuorum.*] Ingenui dicuntur qui statim ac nascuntur, liberi sunt. Vide Cic. lib. 1. de Inventione, ubi de iis agit.

58. *Libertinorum dominum.*] Libertini dicuntur, qui ex iusta servitute manumissi sunt; & qui probitate & fortitudine suâ bene merendo de dominis, libertate & civitate donati sunt.

60. *Hinc nati.*] Lentulum & Cethegum intelligit, qui nati Romæ, eam quasi urbem hostium ferro flammaque delere voluerunt.

64. *Tolerabili conditione.*] Tolerabili conditione servus esse dicitur, qui dominos erudeles & duros non habet.

66. *Obstare cupiat.*] Illorum conjuratorum civium audaciæ nemo non resistere vult.

68. *Concurrere.*] Sallustius refert quod Lentuli clientes & liberti diversis itineribus per urbem opifices & servitia concitare conati sunt, ut vi eum ex carcere extraherent.

72. *Sellæ atque operis.*] Sella seu officina locus est, ubi opifices suas operas faciunt. A Sella vero Selluarii illi dicti sunt.

73. *Cubile ac lectulum.*] Utrumque videtur distinguere Cicero; forte vilius fuit cubile quam lectus, cum illud talpis & corvis à Virgilio, lib. Georg. 1. assignetur.

75. *In tabernis sunt.*] In tabernis res vendendæ proponuntur, à Propolis. Sumitur etiam taberna pro *caupona*, ubi pretium hospitii solvitur.

PERO.

ORATIO IV. IN L. CATILINAM.
PERORATIO.

123

In hac peroratione postulat, & hortatur Senatum, ut Silani sententiam sequatur, cui se obtemperaturum prœfetur.

V. Quæ cum ita sint, P. C. vobis populi Rom. præsidia non desunt : vos ne populo Rom. deesse videamini, providete. Habetis consulem ex plurimis periculis & insidiis, atque ex media morte, ^a non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum : omnes ordines ad conservandam rempub. mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt : obfessa facibus & telis impiæ conjurationis, vobis supplex ^b manus tendit patria communis : vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis ^c arcem & Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Præterea de vestra vita, de conjugum vestrarum ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focus vestris hodierno die vobis judicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui ; quæ non semper facultas datur : habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum (id quod in civili causa hodierno die primum videmus) unum atque idem sentientem. Cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox pene deleverit. Id ne unquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit, vobis hodierno die providendum est. Atque hæc, non ut vos, qui mihi studio pene ^d præcurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quæ debet esse in repub. princeps, officio functa consulari videretur. Nunc antequam, P. C. ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta ^e manus est conjuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video : sed eam esse judico turpem & infirmam, contemptam & abjectam. Quod si aliquando alicujus furore & scelere concitata manus ista plus ^f valuerit quam vestra ac reipublicæ dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam, P. C. pœnitebit. Etenim mors, quam illi mihi forsasse minitantur, omnibus est parata : vitæ tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est assecutus. Cæteris enim semper bene gestæ, mihi uni conservatæ reipublicæ gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus, ille, cujus

^a non ut vivat sibi.
nitis.

^c prima.

^b precatur.

^f multitudo,

^e arcem Capitolinam.

^d præve-

^g potuerit.

8. Penatium.] Penates dii selecti sunt duodecim, qui & dii patrii dicebantur, seu domestici, quod penes nos nati sunt sive penitus insident, vel per quos spiramus.

1b. Ignem vestæ.] Ignis erat in ara perpetuus, quem curabant Virgines Vestales.

9. Delubra.] Delubra sacella sunt in templis.

12. De focus.] Focus locus est, ubi ignis fovetur, & ubi putabant deos Penates & domesticos Lares residere.

18. Una nox.] Saturnalium nocte eadem facere cogitabant conjurati.

25. Sed eam.] Multitudinem eam dicit constatam è vili plebecula, à qua nihil formidandum.

31. Bene gestæ.] Bene gesta Respub. tum dicebatur, cum hostes devicti erant.

32. Sit Scipio clarus.] Scipio Africanus major anno 15. secundi belli Punici, traduxit exercitum in Africam : quare Annibal decedere ex Italia, & subvenire patriæ coactus est. Vide Livium lib. 30.

consilio

consilio atque virtute Hannibal in Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes
 35 huic imperio infestissimus, Carthaginem Numantiamque deleuit: habebatur vir egregius, L. Paullus ille, cujus currum rex potentissimus quondam & nobilissimus Perses honestavit: sit in æterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione & metu servitutis liberavit: antepositur omnibus Pompeius, cujus res gestæ atque virtutes iisdem, quibus Solis
 40 cursus, regionibus ac terminis continentur; erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ: nisi fortè majus est, patefacere nobis provincias, quo exire possumus, quam curare, ut etiam illi qui absunt, habeant quò victores revertantur; quanquam est uno loco conditio melior externæ victoriæ, quam domesticæ: quod hostes^h alienigenæ aut
 45 oppressi serviunt, aut recepti beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium dementia aliqua depravati, hostes patriæ semel esse cœperunt, eos, cum à pernicië reipublicæ repuleris, neque vi coercere, neque beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus æternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro bonorumque omni-
 50 um auxilio, memoriaque tantorum periculorum, quæ non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit, à me, atque à meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur, quæ conjunctionem vestram equitumque Romanorum, & tantam conspirationem bonorum
 55 omnium perfringere & labefactare possit. Quæ cum ita sint, patres conscripti, pro imperio, pro exercitu, pro provincia quam neglexi, pro triumpho cæterisque laudis insignibus, quæ sunt à me propter urbis vestræque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitibusque provincia-

^h externa.

34. Ornetur alter.] Minor Africanus, filius Paulli adoptatus est à superiori Africani filio. Vide Flor. lib. 2. cap. 1. & 18.

35. Carthaginem.] Carthago fuit urbs Africæ celeberrima & Romæ æmula, à Didone condita septuagesimo post Romam anno: à Scipione deleta fuit cum Carthagine nova in Hispania Bætica.

Ib. Numantiam.] Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis, à Romanis obsessa & victa.

36. Paullus ille.] Hujus vitam scripsit Plutarchus.

Ib. Cujus currum.] Cum triumphabant victores, ante eorum currum victi duces duci solebant in pompam.

37. Marius.] Marius Teutones & Ambrones duobus præliis ad Aquas Sextias in Provincia, & Cimbros eorum socios in agro Claudio superavit, cæsis eorum ducentis millibus, & captis nonaginta. Vide Plutarchum in vita Marii.

39. Pompeius.] De eo fuit in Oratione pro lege Manil.

43. Quò victores revertantur.] Debent habere victores urbem quo revertantur,

ut ibi debitum suæ virtuti triumphum referant, unde lib. 1. Offic. refert ipse Cicero de Pompeio, quod sibi dixerat, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio, ubi triumpharet, habiturus esset. Cum autem arderet hæc conjunctio, tum in Asia Pompeius cum Mithridate bellum gerebat.

45. Recepti.] Qui se dedunt, recipiuntur in populi Rom. amicitiam.

56. Pro imperio.] Consulibus provinciæ administrandæ dederantur, dabantur exercitus, & re bene gesta triumphus dederantur, quo nihil apud Romanos ad gloriam fuit illustrius.

58. Pro clientelis.] Clientes dicebantur qui patronos honorabant; nam Romulus, cum patres plebeiosque decrevisset, ne quæ inter eos esse dissensio, permittit unicuique plebeio, ut quemcumque è patribus vellet, patronum sibi compararet; hunc autem, honoris causa, domo deducebant in Senatum, &c. Vide Sigonium, lib. 1. cap. 7.

Ib. Hospitiisque provincialibus.] Hospitia multa sibi in provincia Sicilia comparavit Cicero.

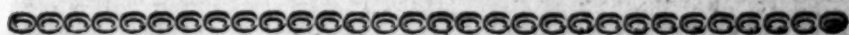
libus,

libus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quàm comparo: pro his igitur omnibus rebus, & pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspiciatis, ad conservandam rempublicam diligentia, nihil aliud à vobis, nisi hujus temporis, totiusque mei consulatus memoriam postlao: quæ dum erit vestris mentibus infixæ, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum sefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium; cui profectò satis erit præsidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si ejus, qui hæc omnia suo folius periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summa salute vestra, populi que Romani, P. C. de vestris conjugibus ac liberis; de aris ac focis; de fanis ac templis; de totius urbis tectis ac sedibus; de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque universa rep. decernite diligenter, ut instituisitis, ac fortiter. Habetis enim consulem, qui & parere vestris decretis non dubitet, & ea quæ statueritis, quoad vivet, defendere, & per se ipsum præstare possit.

65. *Meum filium.*] M. Ciceronem filium Senatui commendat, cui postea scripsit libros de Officiis, & qui legitima ætate collega Octavii Augusti Cæsaris in consulatu. Antonii statuas deiecit, qui interficiendum Ciceronem patrem curaverat.

72. *Parere vestris decretis.*] Pollicetur se obtemperaturum esse Senatus decretis, si velit conjuratos morte multare.

74. *Per se ipsum præstare.*] Pollicetur iterum se statua à Senatu, sine cuiusquam alterius ope à periculo præstiturum.

PRO

L. MURÆNA.

ARGUMENTUM.

LICINIUS Muræna plebeio genere natus, patrem habuit L. Murenam, qui in prætura cum adolescente filio de Mithridate triumphavit. Atq; sub patre adolescentia, mox Questor unà cum Ser. Sulpicio factus est; deinde legatus L. Lucullo in Asiam contra Mithridatem, ubi singulari fide ac diligentia, industriam suam Imperatori probavit. Ædilitatem deinde & Præturam obtinuit, quam primum Romæ in jure dicendo, deinde in Gallia Cisalpina gessit. Inde petiit Consulatum cum Silano, L. Catilina, & Servio Sulpicio. Is cum Silano Consul designatus, à Sulpicio de ambitu accusatus est. Tria fuerunt accusationis capita; unum in moret Murænæ, quod in Asia fuerit, quodque saltaverit; alterum in genus, quia Sulpicius dignitate Muræna superior est, quod Patricius, quod, juris civilis peritus, quod in questura, quod in prætura prior renuntiatus: Muræna vero, quod Plebeio, aut equestri saltem genere natus est, & in exercitu fere semper fuit. Tertium ambitus fuit, quod contra legem Calpurniam & Senatusconsultum,

natusconsultum, multi candidato Muræne obviam venissent; quod multi seſſati ſint; quod ad ſpectandos gladiatores tributim locum dederit; quod ad prandia vulgo invitavit.

PERSONÆ.

Tres fuerunt accusatores Muræne; Sulpicius, qui competitor illius fuerat, & repulſam tulerat; Cn. Poſthumius adoleſcens, M. Porcius Cato, quem, in ejus vita, ſcripſit Plutarchus, juraſſe ſe eum accusaturum quem pecuniam populo dare cognoviſſet. Defenderunt vero Murænam Q. Hortenſius, M. Cratſſus, & M. Cicero; qui, cum Hortenſium eloquentiæ laudem florentem ſuperare contenderet, nullam partem noctis conquievit, uſque eo, ut nimis curis & vigiliis afflictuſ, inferior quàm ille in actione viſus fuerit.

TEMPUS.

Acta fuit hæc cauſa ſub finem anni urbis conditæ 690. ipſo Cicerone & Antonio Coſſ. antequam Muræna magiſtratum iniret.

EVENTUS.

Felix fuit Ciceroni & Muræne, quandoquidem anno proxime ſequenti conſulatum geſſit.

PARTES.

Sunt Exordium, Propoſitio cum diſtributione, Contentio, Peroratio.

EXORDIUM.

Exordium duas partes habet. Primum precationem continet, quam fecit de more pro felici Muræne conſulatu, qua eidem ſibiſque judicium benevolentiam conciliat, eorum extollendo potentiam, quam à diis tranſlatum habent.

Secunda pars continet excuſationem apud Catonem & Sulpicium, duos Muræne accuſatores.

QUÆ precatus ſum à diis immortalibus, Judices, more inſtitutoque majorum, illo die quo auſpicatò comitiis centuriatis L. Murænam conſulem ^arenunciavi, ut ea res mihi ^bmagiſtratuque

INTERPRETATIO.

^a declaravi.

^b conſulatu.

NOTÆ.

1. *More.*] Jolius Feſtus, lib. 13. de verborum ſignificatione, *Mos eſt*, inquit, inſtitutum patrium pertinens ad religiones ceremoniasque majorum. Sic Macrobi.

Ib. *Inſtituto que.*] Ex Macrobio, lib. 3. cap. 8. Saturn. inſtitutum certi auctoris eſt quod vulgus laudabilem conſuetudinem appellat.

2. *Auſpicatò.*] Id eſt, captatis auſpiciis, ſine quibus nihil prorsus vel publice,

vel privatim apud Romanos agebatur.

Ib. *Comitiis.*] Comitia fuerunt populi cœtus, quem Magiſtratus legitime convocabat, ut aliquid ſuo ſuffragio vel haberet vel prohiberet. Eorum vero tria genera exſtiterunt, Curiata, Centuriata, & Tributa. Curiata Romulus, Centuriata Ser. Tullius, Tributa Tribuni plebis in Remp. intulerunt. Curiata dicta ſunt, cum populus in Curias, Centuriata cum in Centurias,

que meo, populo, plebique Romanæ bene atque feliciter eveniret : eadem precor ab iisdem diis immortalibus ob ejusdem hominis consula-
tum una cum ^c salute obtinendum & ut vestre mentes atque sententiæ
cum populi Rom. voluntate suffragiisque consentiant, eaque res vobis
populoque Rom. pacem, tranquillitatem, otium, concordiamque affe-
rat. Quod si illa solemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis
consecrata, tantam habet in se vim & religionem, quantam reipublicæ
dignitas postulat : idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus,
quibus hic consulatus, me rogante, datus esset, ea res fauste, feliciter,
prosperaque eveniret. Quæ cum ita sint, Judices, & cum omnis deo-
rum immortalium potestas, aut translata sit ad vos, aut ^d certe commu-
nicata vobiscum : idem consul cum vestræ fidei commendat, qui antea
diis immortalibus commendavit : ut ejusdem hominis voce & declaratus
consul, & defensus, beneficium populi Rom. cum vestra atque omnium
civium salute tueatur. Et quoniam in hoc officio studium meæ defen-
sionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio causæ reprehensa

^c absolute.

^d saltem.

turias, *Tributa* cum in Tribus descriptus suffragium tulit. Curie porro triginta fu-
erunt illæ partes, in quas Romulus popu-
lum Rom. distribuit; Centuriæ vero sunt
illi Conventus populi ad Concilia per Cen-
tenas turbas ex censu & ætate divisi;
Tribus denique sunt tres illæ partes, in
quas primum populus Rom. descriptus est
à Romulo (inquit Dionysius) ubi primum
ab agresti illa Albanorum, Convenarum-
que multitudine Rex declaratus est.

lb. *Centuriatis*.] Centuriata omnia fu-
erunt maxima & iusta, in quibus Consul
& majores magistratus creabantur à po-
pulo ex singulis centuriis secundum cen-
sum ordinis & ætatis descripto. Curia
verò minora fuere, quibus ex generibus
omnium ætatum, ordinum promiscua
multitudine populus de minoribus magi-
stratibus, & rebus militaribus suffragium
ferebat. Tributis etiam minores Magist-
ratus creabantur, atque in iis etiam ageba-
tur de legibus ferendis, quas plebs, Ma-
gistratu publico rogante, constituebat.
Nota autem, quod etiam Comitia Calata
nominantur, non autem proprium & pe-
culiare genus efficiunt; nam omnia pri-
mum Calata Comitia dicta sunt, quia per
præcones Patres vocabantur, plebei vero
per cornicines; hæc autem voce *Calare*,
id est, vocare, dicta sunt. Cùm vero ver-
bum hoc desisset in usu esse, retentum
est nomen Calatorum Comitiorum in his
tantum quæ pro Collegio Pontificum, aut
Regis sacrorum, aut Flaminium inaugu-
randorum, vel Testamentorum condendo-
rum causâ fiebant. De his omnibus Co-

mitiis fusè tractat Rosinus, lib. 6. hunc
consule.

4. *Populo, plebique*.] Plebs à populo eo
differt, quo species à genere: nam appel-
latione populi universi cives significantur,
connumeratis etiam Patriciis & Senatori-
bus, Plebis autem appellatione, sine Pa-
triciis & Senatoribus, ceteri cives signi-
ficantur. Hunc plebiscitum definitur lex
quam plebs, non populus accipit. Ad
plebem autem pertinere censebantur opi-
fices, rustici qui agros colebant, & denique
hominum genus abjectum quod vitam la-
boribus propter inopiam tolerabat.

7. *Suffragiis*.] Populi suffragiis consules
eligebantur, iisque consul Muræna factus
est.

9. *Quod si illa solemnis*.] Auget illam
ipsam sententiam: si qua vis est in precati-
one, quod ad publicum jus attinet, eandem
esse ait in privato; cum igitur facta sit pro
toto pop. Rom. etiam facta est pro Muræna.

11. *Eis quoque hominibus*.] Silano &
Muræne fausta precatus est, cum pro toto
populo preces fecit.

12. *Me rogante*.] Vel ait se præfuisse
comitiis centuriatis, in quibus Muræna
creatus est, vel se populum rogavisse, ut
Murænam consulem eligeret. Sic autem
Consul rogabat, *Velitis, jubeatis, Quirites,*
hunc aut illum Consulem fieri?

17. *Beneficium pop. Rom.*] Consulatum
beneficium populi vocat, quia à populo
Romano suffragiis Muræne & consuli
cuivis concedebatur.

18. *Et quoniam*.] Altera pars Exordii,
in qua objectis sibi criminibus respondet.

20 est; antequam pro L. Muræna dicere instituto, pro me ipso pauca dicam: non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei, quam huiusce salutis defensio: sed ut meo facto vobis probato, maiore auctoritate ab huius honore, fama, fortunisque omnibus, inimicorum impetus propulsare possim. Et primum M. Catoni, vitam ad certam rationis normam dirigente, & diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium, de officio, meo respondebo. Negat fuisse ^e rectum Cato. me & consulem, & legis ambitus latorem, & tam severè gesto consulatu, causam L. Muræne attingere; cujus reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis Iudices, quibus maxime debeo, verum etiam
30 ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est æquius consulem defendi, quam à consule? Quis mihi in repub. potest aut debet esse conjunctior, quam is cui repub. à me uno traditur sustinenda, magnis meis laboribus & periculis sustentata? Quod si in iis rebus repetendis, quæ
35 mancipi sunt, is periculum iudicii præstare debet, qui se nexu obligavit: profecto etiam rectius in iudicio consulis designati, is potissimum consul qui consulem declaravit, ^f auctor beneficii populi Rom. defensorque periculi esse debet. Ac si, ut nonnullis in civitatibus fieri solet, patronus huic causæ publice constitueretur, is potissime ^g honore
40 affecto defensor daretur, qui eodem honore præditus non minus afferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. Quod si è portu solventibus ii qui jam in portum ex ^h alto invehuntur, præcipere summo studio solent & tempestatum rationem, & prædonum, & locorum; quod natura affert ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti su-

^e justum. ^f testis. ^g gerenti Magistratum. ^h mari.

24. *M. Catoni.*] Sic & Philosophum Catonem, & Stoicum significat. Ut Stoicus omnia ad certam rationis normam dirigit; est autem insignis translatio proverbialiter figuram complectens, quali & Græci uti solent, cum maximam curam & exquisitorem significare volunt. Norma enim est, quam veteres *Κανὼν* dixerunt, quæ constituit rectum angulum. Ut philosophus, omnia officiorum genera & veluti particulas perpendebat, ne quid insidiosè, simulatè aut fallaciter diceretur.

27. *Legis ambitus latorem.*] Ambitus & ambitio differunt hoc, quod prior appellatio sit criminis, posterior cupiditatis, Ambitus autem committebatur, cum benigne quis per Tribus appellabat populum, suffragia corrogabat. Verùm cum profusione & largitionibus corrumpbat populum, & suffragia mercede comparabat, reus ambitus dicebatur, & lege lata puniebatur. Refert Dio huius legis auctorem, & suasorem Ciceronem fuisse.

Ib. *Severè gesto.*] Consulatum severe gessit, præcipue in Catilinam, & alios ejusdem conjurationis socios & participes, qui morte multati sunt.

30. *Ipsi Catoni.*] Laudat Catonem, ne virum tantæ virtutis apud Rom. sibi que amicis lædere videatur, cujus consilio ipse Consul rempub. administravit, & reliquâ vitâ semper observavit, ut notat. in Cat. Plutar.

31. *A quo tandem.*] Affert rationes quibus honeste adductus est ad Murænam defendendum.

33. *A me uno.*] Suas vires imperii habebant consules in comitiis; iis igitur præerat Cicero, cum Muræna consul designatus.

34. *Quæ mancipi sunt.*] Omnes res quæ abalienari possunt, id est, quæ à nostro ad alterius transire dominium possunt, mancipi dictæ sunt; est autem vocabulum factum à manus capione, ne quid is, qui emit, damni patiatur.

35. *Qui se nexu obligavit.*] Id est, qui vendidit, efficere debet, ut venditio rata sit; nexus autem solemnitas quædam juris fuit, ut adhibitis quinque testibus, & libripende, homo, seu res ei daretur mancipio; hoc est, potestati illius traderetur, qui suum emptione coram iis testibus fecisset.

mus,

mus, ingrediantur : quo tandem me animo esse oportet prope jam ex 45
magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reip.
tempestates esse subeundas ? Quare, si est boni consulis non solum vi-
dere quid agatur, verum etiam providere quid futurum sit : ostendam
alio loco, quantum salutis communis interfit, duos Consules in repub-
lica Calendis Januariis esse. Quod si ita est ; non tam me officium de- 50
buit ad hominis amici fortunas, quam respublica consulem ad commu-
nem salutem defendendam vocare. Nam quod legem de ambitu tuli,
certe ita tuli, ut eam, quam mihi metipsum jam pridem tulerim de civium
periculis defendendis, non abrogarem. Etenim si largitionem factam
esse confiterer, idque recte factum esse defenderem ; facerem improbe, 55
etiam si alius legem tulisset ; cum vero nihil commissum contra legem
esse defendam, quid est quod meam defensionem latio legis impediatur ?

II. Negat esse ejusdem severitatis, Catilinam, exitium reipub. intra
mœnia molientem, verbis, & pene imperio urbe expulisse ; & nunc pro 72
L. Muræna dicere. Ego autem has partes lenitatis & misericordiae,
quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter illam vero gravitatis
severitatisque personam non appetivi, sed ab reipub. mihi impositam 5
sustinui, sicut hujus imperii dignitas in summo periculo civium postula-
bat. Quod si tum, cum reipub. vim & severitatem desiderabat, vici na-
turam, & tam vehemens fui, quam cogebar, non quam volebam :
nunc, cum omnes me causæ ad misericordiam, atque ad humanitatem
vocent, quanto tandem studio debeo naturæ meæ consuetudinique 10
servire ? Ac de officio defensionis meæ & de ratione accusationis tuæ,
fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit. Sed me, Ju-
dices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi Ser. Sulpicii
conquestio, quam Catonis accusatio commovebat : qui gravissime &
acerbissime se ferre dixit, me familiaritatis necessitudinisque oblitum, 15
causam L. Murænae contra se defendere. Huic ego, Judices satisfacere
cupio, vosque adhibere arbitros. Nam cum grave est vere accu-
sari in amicitia, tum etiam, si falso accuseris, non est negligendum.
Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia, atque officia
pro nostra necessitudine, & debuisse confiteor, & præstitisse arbitror : 20

^a obedire.

45. *Ex magna jactatione terram videntem.* Allegorice loquitur de Consulatu suo, qui Calendis Januariis proximis finire debebat, quem variis agitatam fuisse tempestatibus ait propter Catilinæ conjurationem.

49. *Duos Consules.* D. Silanus & Muræna, Ciceroni & Antonio in Consulatum successerunt.

50. *Calendis Januariis esse.* Calendis Januariis jam designati Magistratum inibant.

52. *Legem de ambitu.* Tulit Cicero Consul legem, ut Senatoribus ambitus damnatus aqua & igni interdiceretur ad annos decem, & ut in plebem poena gravior esset, quam lege Calpurnia fuisset. Itaque respondet Catoni, quod priorem

hac ambitus lege imposuerit, cives vide licet defendere ; 2. huic posteriori priorem non obstat in hac causa, quia nulla largitio à Muræna facta est.

1. *Negat esse ejusdem severitatis.* Tertia Catonis objectio, qua Cato inconstantiæ arguere Ciceronem videbatur, quod severus antea in Catilinæ causa, jam lenis sit in Murænae defensione.

19. *In petitione.* Sulpicius cum Muræna petebat Consulatum.

1b. *Studia.* Testatur Cicero se studuisse & fuisse Sulpicio Consulatum petenti ; per illud suum studium propensionem in illum, per officium voluntatem significat.

nihil

nihil tibi consulatum petenti à me defuit, quod esset aut ab amico, aut à gratioso, aut à consule postulandum; abiit illud tempus: mutata ratio est: sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Muræne, quantum tu à me postulare ausus sis, tantum debuisse; con-
 25 tra salutem nihil debere. Neque enim si tibi tum, cum peteres consulatum, affui, idcirco nunc, cum Murænam ipsum petas, adjutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut amicis nostris accusantibus, non etiam alienissimos defendamus. Mihi autem cum Muræna, Judices, & vetus, & magna
 30 amicitia est, quæ in capitis dimicatione à Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quod ab eodem^b in honoris contentione superata est. Quæ si causa non esset: tamen vel dignitas hominis, vel honoris ejus, quem adeptus est, amplitudo summam mihi superbiæ crudelitatisque^c famam inuississet, si hominis & suis, & pop. Rom. ornamentis amplissimi
 35 causam tanti periculi repudiasset. Neque enim jam mihi licet, neque est integrum, ut meum laborem^d hominum periculis sublevandis non impertiam. Nam cum præmia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini: labores, per quos ea ceperis, cum adeptus sis, deponere, esset hominis & astuti, & ingrati. Quod si licet desinere, si
 40 te auctore possum, si nulla inertiae, nulla superbiæ turpitudine, nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino. Sin autem fuga laboris, desidiæ; repudiatio supplicum, superbiæ; amicorum neglectio, improbitatem coarguit: nimirum hæc causa est ejusmodi, quam nec industrius, nec misericors, nec officiosus deferere possit. Atque hu-
 45 jus rei conjecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis. Nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de jure consulentibus respondere; & si turpe existimas, te advocato, illum ipsum, quem contra veneris,^e causa cadere: noli tam esse injustus ut, cum

^b in petitione consulatus. ^c attulisset infamiam. ^d defendendis reis.
^e perdere litem.

22. *Gratiosa.*] Gratosus est, qui multa gratia valet apud multos potentes.

23. *Me tibi contra honorem.*] Ostendit sibi fas esse Murænam defendere, quia non de petendo honore seu Consulatu, sed de perdendo illo Sulpicio meditatur: at amicis subvenire in periculo par est.

28. *Alienissimos.*] Qui nullo modo sunt amici, alienissimi sunt.

30. *In capitis dimicatione.*] Dimicatio capitis sumitur pro causa capitali. Capitis autem causa ea est, cum reo capitis poena infertur, ad quam poenam non tantum ultimum supplicium, sed etiam exilium pertinet, quo civis eximitur à numero civium.

31. *Quæ si causa non esset.*] Hujus Muræne defensionis causa est amicitia, quæ jubet præsto nos esse amicis.

34. *Ornamentis amplissimi.*] Habet domestica ornamenta Muræna, nobilitatem generis, & familiæ Quæstoræ & Præto-

riæ, virtutem, scientiam rei militaris: populi vero Rom. gestos honores Ædilitatis, Præturæ. & nunc renuntiati Consulatus.

37. *Præmia tanta.*] Videtur hic indicare Cicero propter defendendi studium & labores se factum Consulem fuisse.

39. *Astuti, & ingrati.*] Astutus & ingratus est, qui frustratur populum Rom. & tantum ad tempus illi inservit commodi sui causa: assertque ipsius Sulpicii exemplum ad excusandam defensionem suam, qui jurisconsultus sæpe respondere inimicis suis tenetur de jure, cur igitur etiam orator amicos non defendet?

47. *Te advocato.*] Advocatus dicitur, aut qui in judicio jus suggerit, aut amico suam præsentiam commodat, hic priori significatione sumitur.

48. *Quem contra veneris.*] Nempe adversarium amici tui, contra quem alio tempore, in alio judicio veneris.

tui

tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros rivulos etiam amicis putes clausos esse oportere. Etenim si me tua familiaritas ab hac causa removisset, & si hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso clarissimis viris, si item cæteris, à quibus intelligio tuam gratiam magni æstimari, accidisset: in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini unquam infimo majores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium, si amico; crudelem, si misero; superbum, si consuli defuissem. Quare, quod dandum est amicitiae, large dabitur a me; ut tecum agam, Servi, non secus, ac si meus esses frater, qui mihi est carissimus: isto in loco quodtribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici studium, pro amici periculo dicere.

49. *Fontes vel inimicis tuis pateant.*] professio, ut ne quidem inimicia jurisconsulti responsum negarent.

PARTITIO.

Tres habet partes. 1^a *Muræna non est reprehendus.* 2^a *Non est inferior Sulpicio dignitate.* 3^a *Non est ambitus reus.*

CONTENTIO.

Tres partes continet: 1^a *vita reprehensionem.* 2^a *Contentionem dignitatis.* 3^a *Crimen ambitus.*

PRIMA PARS.

De vitæ reprehensione.

III. Intelligo, Iudices, tres totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam.

IV. Atque harum trium partium prima illa, quæ gravissima esse debebat, ita fuit infirma & levis, ut illos^a lex magis quædam accusatoria, quam verâ maledicendi facultas de vita L. Muræne dicere aliquid coegerit. Objecta est enim Asia, quæ ab hoc non ad voluptatem & luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata; qui si adolescens, patre suo imperatore, non^b meruisset; aut hostem, aut patris imperium timuisse, aut à parente repudiatus videretur; an, cum sedere in equis triumphantium prætextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus

^a consuetudo.

^b militasset.

4. *Asia.*] T. Livius lib. 34. Asiam ait omnibus libidinum illecebris repletam fuisse, & inde Romam luxuriam ortam fuisse, & lib. 39. Luxuriæ peregrinæ originem ab exercitu Asiatico inventam in urbem fuisse.

6. *Patre suo imperatore.*] L. Muræna illius parens in Asia in bello Mithridatico Syllæ legatus fuit; is, cum Sylla iectore cum Mithridate civilium contentionum causa Romam revertisset, cum Mi-

thridate bellum renovavit. Nam ut reliquam Asiam componeret cum duabus legionibus relictus est.

8. *Prætextati potissimum filii.*] Primus omnium Tarquinius Priscus de Sabina triumphans filium annos 14 natum, quod hostem in eo bello percusserat, & pro cione laudavit, & bulla aurea, prætextaque donavit. Prætextati autem à prætextâ dicti sunt. Fuit autem illa toga quidem alba, sed quæ in ora habebat purpuram,

litaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus commu-
 10 niter gestis pene simul cum patre triumpharet? Hic vero, Judices, &
 fuit in Asia, & viro fortissimo, parenti suo, magno adjumento in peri-
 culis, solatio in laboribus, gratulati in victoria fuit. Et si habet
 Asia suspicionem luxuriæ quandam, non Asiam nunquam vidisse, sed in
 Asia continenter vixisse, laudandum est. Quamobrem non Asiæ no-
 15 men objiciendum Muræne fuit, ex qua laus familiæ, memoria generi,
 honos & gloria nomini constituta est: sed aliquod aut in Asia suscep-
 tum, aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse vero sti-
 pendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum,
 sed etiam solum gerebat, ^c virtutis: patre imperatore libentissime me-
 20 ruisse, pietatis: finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum fu-
 isse, felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci
 est, quod omnia laus occupavit. Saltatorem appellat L. Murænam
 Cato; maledictum est, si vere objicitur, vehementis accusatoris: sin
 falso, maledici conviciatoris. Quare, cum ista sis auctoritate, non
 25 debes M. Cato, arripere maledictum ex trivio, aut ex scurrarum aliquo
 convicio, neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare:
 sed conspiciere, quibus præterea vitiis affectum esse necesse sit eum, cui
 vere istud objici possit. Nemo enim fere saltat sobrius nisi forte insanit;
 neque in solitudine, neque in convivio moderato atque honesto. ^d Tem-
 30 pestivi convivii, amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema,
 saltatio. Tu mihi arripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse
 postremum: relinquis illa, quibus remotis, hoc vitium omnino esse non
 potest; nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non li-
 bido, non sumptus ostenditur. Et cum eà non reperiantur, quæ vo-
 35 luptatis nomen habent, quæque vitiosa sunt; in quo ipsam luxuriam
 reperire non potes, in eo te umbram luxuriæ reperturum putas? Nihil
 igitur in vitam L. Muræne dici potest? nihil, inquam, omnino, Judi-
 ces; sic a me consul designatus defenditur, ut ejus nulla fraus, nulla

^c fortitudinis.

^d in longum protrahi.

puram. Hac utebantur pueri, Magistratus, Sacerdotes, & ii, qui publicam munus curabant. Hinc, & qui in ætate essent prætextata, id est, puerili, & qui in Magistratu; prætextati sunt.

Ib. *Donis militaribus.*] Dona militaria dicebantur, quæ virtutis ergo ab imperatore triumphaturo militibus dabantur, ut Coronæ, Torques, Armillæ, Hastæ puræ, Phalæx, Cornicula, &c.

9. *Fugiendum fuit.*] Ironia; quasi propter vitam in Asia turpiter actam fugiendum fuisset Muræne, ne parentis triumphum decoraret; pater enim ejus post Sullam de Mithridate triumphavit.

18. *Non modo maximum.*] Bellum Mithridaticum, quod etiam in Orat. pro Lege Manil. maximum vocat, ubi fusc de eo dictum est.

19. *Sed etiam solum.*] Nondum bellum Sertorii exarserat in Hispania, quod ante

fuit exortum, quam Lucullus contra Mithridatem proficeretur.

21. *Maledicto.*] Maledictum nihil habet propositi præter contumeliam, quæ si petulantibus jactatur, convicium, si facetius, urbanitas vocatur.

22. *Saltatorem.*] Turpe fuit & indecorum apud Romanos saltare.

25. *Ex trivio.*] Maledictum ex trivio seu sæce populi, cujus mos est, ut cum quis cui conviciatur, eum saltatorem vocet.

Ib. *Scurrarum.*] Moriones à Græcis scurræ dicuntur, leve hominum genus & ridiculum.

31. *Vitiorum esse postremum.*] Reprehendit Catonem, quod cum mores Muræne reliqui honesti sint, quos non reprehendit, extremum convicium & omnium turpissimum arripit.

avaritia,

avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in via proferatur. Bene habet; jacta sunt fundamenta defensionis; nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione, virum bonum, atque integrum hominem defendimus. Quo constituto facilius est mihi aditus ad contentionem dignitatis; quam pars altera fuit accusationis.

SECUNDA PARS.

De contentione dignitatis.

Hac pars tres complectitur alias 1^{am} *Muranam esse parem generis Sulpicio.* 2^{am} *Parem Quasura.* 3^{am} *Arte superiorem.*

V. Summam video esse in te, Ser. Sulpici, ^a dignitatem generis, integritatis, industriæ, cæterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem aggredi par est? paria cognosco esse ista in L. Muræna, atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci poterit, neque te dignitate superarit. Contempnisti L. Murænae genus; extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc ^b sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum; facis ut rursus plebs in Aventinum sevocanda esse videatur. Sin autem sunt amplæ & honestæ familiæ plebeïæ: & proavus L. Murænae & avus Prætores fuerunt; & pater, cum amplissime atque honestissime ex prætura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit, quod is jam patri debitus, à filio petebatur. Tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus literatis, & historicis est notior, populo verò, & suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco, avus nulla illustri laude celebratus: itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuæ. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, quod virtute, industriaque perfecisti, ut cum equitis Rom. esses filius, summa tamen ^c ampli-

^a nobilitatem.

^b arrogas.

^c consulatu.

6. *Patricius.*] Patricii dicebantur, qui ex primis illis Senatoribus, quos Romulus instituit, genus ducebant.

7. *In Aventinum.*] Romæ factæ sunt tres plebis secessiones, una in Montem sacrum, altera in Aventinum; tertia in Janiculum. Libido App. Claudii Decemviri, qui in Virgini filiam exarserat, secessionem hanc in Aventinum excitavit, propter quam Decemviri Magistratu abdicare se coacti sunt. Vide Liv. lib. 3.

10. *Ex Prætura.*] Murænae pater in Prætura Asiæ multa præclare gressit; nam in ea Mithridate debellato triumphum obtinuit: ut ipse Cicero dixit in Orat. pro Lege Manilia.

11. *Patri debitus.*] Ob triumphum debitus fuerat Murænae patri consulatus; ideoque petenti filio facilius fuit eum obtinere.

13. *Populo & suffragatoribus obscurior.*] Etiam si nobiliori ex genere natus sit Sulpicius, tamen ejus non tam fuit nota populo, quam Murænae nobilitas; cujus patrem proxime viderat triumphantem.

14. *Pater fuit equestri loco.*] Dixi mox ante Sulpicium Patricium fuisse; ex quo licet conicere, nonnullos equestri genere natos, esse Patricios, Patricii autem proprie sunt illi nobiles, qui à Senatoribus à Romulo constitutis oriundi sunt.

15. *Ex annalium vetustate.*] Cicero lib de clar. Orat. anno decimo post exactos, reges, Ser. Sulpicium cum M. Tullio Consullem fuisse scribit, adeoque Sulpiciorum familia antiquissima fuit: videtur autem indicare Cicero ab illo tempore neminem ex illa Sulpiciorum familia rebus gestis illustrem exitisse.

tudine dignus putare; nec mihi unquam minus in Q. Pompeio novo
 20 homine, & fortissimo viro, virtutis esse visum est, quam in homine nobilissimo M. Emilio. Etenim ejusdem animi atque ingenii est, posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere; &, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sui, virtute renovare. Quanquam ego jam putabam, Judices, multis
 25 viris fortibus ne ignobilitas objiceretur generis, meo labore esse perfectum: qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus Mariis & Didiis & Coeliis commemorandis jacebant. Cum ego verò tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut a
 30 pud majores nostros fuit, non magis nobilitati, quam virtuti, pateret: non arbitrabar, cum ex familia vetere & illustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatos esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus Patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo
 35 viro peterem; superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quod si id crimen homini novo esse deberet, profecto mihi neque inimici, neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cujus est magna in utroque dignitas: videamus cætera. Quæsturam una petiit, & sum ego factus prior; non est respondendum ad omnia; neque enim quem-
 40 quam vestram fugit, cum multi pares dignitate fiant, unus autem primum solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis & re-

19. In Quinto Pompeio.] Q. Pompeius cum L. Cornelio Sylla Consul fuit, anno ab urbe condita 666, & altero post Consulatum anno, cum Italicis copiis præfectus esset, odio & invidia interfectus est.

21. M. Emilio.] Emilius Scaurus humili vita & genere ad summos honores elatus est, de quo ita Asconius scribit; M. Scaurus ita fuit Patricius, ut tribus supra ætatibus jacerit domus ejus fortuna, nam neque pater, neque avus, neque etiam proavus, ut puto, propter tenuis opes & nullam vitæ industriam, honores adepti sunt, itaque M. Scauro æque ac rovo homini laborandum fuit. Cicero pro Deiot. M. Scaurum principem civitatis appellat.

26. Curiis.] M. Curius Dentatus ter triumphavit, 1. de Samnitibus, deinde de Sabinis, postremo de Pyrrho.

Ib. Catonibus.] M. Porcius Cato, referente Plutarcho, se quidem hominem novum, quo ad honores & ætimationem utineret, rebus autem gestis, & majorum virtute, perantiquum dicebat.

27. Mariis.] Marius Arpinate ex humili loco natus, multas victorias retulit, & septies consulatum adeptus est.

Ib. Didiis.] Didius Prætor fuit p. st. Cimbricum, & Teutonicum bellum, sub quo Tribunus militum Sertorius fuit. Vi-

de Plat. in Sert.

28. Cæliis.] T. Livius lib. 73. scribit in Gallia Salvios à Cælio victos esse.

Ib. Jacebant.] Hominum eorum majores ad honores, & Consulatum non evehebantur, quibus posteri eorum potiti sunt.

Ib. Tanto intervallo.] Indicat Cicero se novum hominem primum post C. Cælium factum esse Consulem.

Ib. Claustra nobilitatis.] Claustrum à claudio dicitur; significat autem penes se quasi inclusum Consulatum habuisse nobiles, & eum locum, quem nobilitas firmatum præditiis & omni ratione vallatum tenebat, se ducem rescidisse.

33. Ut cum duobus Patriciis.] Cum Catilina & Galba à Patricio genere, Cicero Consulatum petebat.

36. Homini novo.] Se novum hominem Cicero dicit, quia ex ejus familia nemo Consul factus erat, quamvis ex eadem aliqui jam Prætores existissent.

38. Quæsturam una petiit.] Affert contentiorem dignitatem ex paribus honoribus, quam Cicero per Prosopopœiam Sulpicii Toraniis exprimit. Primum de Quæstura loquitur, in qua ita Competitores Sulpicius & Murena fuerunt, ut Sulpiciusriori loco renuntiatus sit, unde Sulpicius præstantiam dignitatis suæ demonstrabat.

nuntiationis ; propterea quod renuntiatio gradus habeat, dignitas autem sit perſepe eadem omnium. Sed Quæſtura utriusque propemodum pari momento ſortis fuit ; habuit hic lege Titia provinciam ^d tacitam & quietam : tu illam, cui, cum Quæſtores ſortiuntur, etiam acclamari ſolet, Oſienſem, non tam gratioſam & illuſtrem, quam negotioſam & moleſtam ; ^e conſedit utriusque nomen in Quæſtura ; nullum enim vobis ſors campum dedit, in quo excurrere virtus, cognosſciſque poſſet. Reliqui temporis ſpatium, quod in contentionem vocatur, ab utroque diſſimillima ratione tractatum eſt. Servius hic nobiſcum hanc urbanam militiam reſpondendi, ſcribendi, cavendi, plenam ſolicitudinis ac ^f ſtomachi, ſecutus eſt : jus civile didicit : multum vigilavit : laboravit : præſto multis fuit : multorum ſtultitiam perpeſſus eſt ; arrogantiam pertulit : difficultatem ^g exſorbuit : vixit ad aliorum arbitrium, non ad ſuum. Magna laus, & grata hominibus, unum hominem elaborare in ea ſcientia, quæ ſit multis profutura. Quid Muræna interea ? fortiffimo & ſapientiffimo viro, ſummo imperatori legatus L. Lucullo fuit : qua in legatione duxit exercitum, ſigna contulit, manum conſeruit, magnas copias hoſtium fudit, urbes partim vi, partim obſidione cepit : Aſiam iſtam reſertam, & eandem delicatam ſic obiit, ut in ea neque avaritiæ, neque luxuriæ veſtigium reliquerit : maximo in bello ſic eſt verſatus, ut hic multas res & magnas ſine imperatore geſſerit, nullam ſine hoc imperator. Atque hæc, quanquam præſente L. Lucullo loquar, tamen ne ab ipſo propter periculum noſtrum conceſſam videamur habere licentiam fingendi, publicis literis teſtata ſunt omnia : quibus L. Lucullus tantum laudis impertit, quantum neque ^h ambitioſus imperator, neque

^d pacatam. ^e jacuit. ^f moleſtia. ^g exhauiſit. ^h cupidus gloriæ.

42. *Renuntiatis.*] Jam contendit Cicero in appellatione ſeu nominatione eorum, qui alicujus ſunt dignitatis, non poſſe omnes eſſe primos, quare neceſſe eſt ut hic ſit primus, ille ſecundus, &c.

43. *Sed Quæſtura.*] Quæſtura primus omnium magiſtratus gerebatur, deinde ædilitas, tum prætura, ac tandem conſulatus.

44. *Pari momento ſortis fuit.*] Id eſt, eodem fere temporis puncto facta eſt Quæſturarum ſortitio, utra utri provincie obveniret. Nam ſolebant, Qui Quæſtores designati erant, ſortiri provincias in quas proficiſcerentur.

Ib. *Lege Titia.*] De iſta lege Titia nihil reperitur, nec quo tempore lata ſit. Credunt aliqui ſenatusconſultum aliquod fuiſſe à Portio & Decio coſſ. quo latum eſt, ut Quæſtores, ſicut alii magiſtratus, provincias ſortirentur.

Ib. *Provinciam tacitam.*] Provincia tacita & quietæ eſt, in qua nulla eſt belli perturbatio.

46. *Oſienſem.*] Difficilis fuit & negotioſa, propter Salinas, Oſienſis provinciam : quare qui eam ſortiebatur, populi accla-

mationibus, vel in ſignum approbationis, ſi vir negotioſus eſſet & ſtrenuus, vel indignationis, ſi deſes & languidus, excipiebatur.

Ib. *Gratioſam.*] Gratioſa provincia dicitur, à qua multam ſibi gratiam conciliat, qui eam adminiſtrat.

48. *Campum dedit.*] Nulla ſors provinciam dedit Sulpicio, in qua laudem colligeret, quemadmodum colligitur ex provinciis, in quibus bellum geritur.

49. *Reliqui temporis.*] Sequitur ſtudio- rum comparatio, in qua primo utriusque ſtudii dignitatem, ita per congeriem partium amplificat : ut tamen ex ipſarum partium inter ſe collatione appareat, L. Muræna ſtudio Sulpiciano anteferri.

60. *Reſertam & delicatam.*] Aſia plena opibus, & luxui dedita fuit.

63. *Præſente Lucullo.*] Lucullus qui imperator fuerat in Aſia contra Mithridatem, iudex erat in hac cauſa.

64. *Periculum noſtrum.*] Periculum Murænae intelligit, ne videlicet damnetur à iudicibus.

invidus, tribuere alteri in communicanda gloria debuit. Summa in utroque est honestas, summa dignitas; quam ego, si mihi per Servium liceat, pari atque eadem in laude ponam; sed non licet; ¹ agit rem
 70 militare: insectatur totam hanc legationem: assiduitatis, & operum harum quotidianarum putat esse consulatum. Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos? forum non attigeris? abfueris tamdiu; &
^k cum longo intervallo veneris, cum iis qui in foro habitaverunt, de dignitate contendas? Primum ista nostra assiduitas, Servi, nescis, quantum
 75 interdum afferat hominibus fastidii, quantum societatis; mihi quidem vehementer expedit, positam: ¹ in oculis esse gratiam: sed tamen ego mei satietatem magno meo labore superavi; & tu idem fortasse: verum tamen utrique nostram ^m desiderium nihil obfuisse.

VI. Sed ut, hoc omisso, ad studiorum atque artium contentionem revertamur: qui potest dubitari quin ad consulatum adipiscendum multo plus afferat dignitatis, rei militaris, quam juris civilis gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut, quo intendit, mature cum exercitu perveniat: te gallorum, illum buccinarum cantus exfuscitat; ille ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet, & scit, ut hostium copiae; tu ut aquae pluviae arceantur; ille exercitatus est in propagandis finibus; tu in regendis. Ac nimirum (dicendum est enim quod sentio) rei militaris virtus praestat ceteris omnibus,
 10 Haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit; haec orbem terrarum parere huic imperio coegit; omnes urbanae res, omnia haec nostra praeciosa studia, & haec forensis laus, & industria, latent in tutela ac praesidio bellicae virtutis; simul atque increpuit sus-

ⁱ viuperat,
^m absentia,

^k post longum spatium.

¹ ante oculos beneficium esse.

67. *In utroque.*] In Murænae & Sulpicii summa est dignitas, propter gestos al utroque magistratus, non propter generis nobilitatem; quia Sulpicius patricius erat, Muræna plebeius. Contendit tamen Murænam superiorem esse dignitate propter rem militarem; quam cognitioni juris civilis anteponit.

70. *Assiduitatis.*] Assiduitas de iis dicitur, qui proprie resident: unde assiduus dicitur qui residet.

1b. *Operarum harum quotidianarum.*] Sulpicius consulatum tantum ad eos pertinere putabat, qui Romae sunt assidui; adeoque se Murænae anteponendum, qui saepe aberat propter bellicas expeditiones.

71. *Apud exercitum mihi fueris.*] Mihi ad venustatem orationis ponitur; id est, suis in exercitu. Hoc autem, & quae sequuntur, quasi per indignationem refert Sulpicius.

74. *Ista nostra.*] Respondet Cicero Sulpicio, ejus, & suam assiduitatem, in foro & in causis, utrique eorum molestam fuisse.

76. *Positam esse gratiam.*] Inquit Cicero,

plus revera valere, ad honores assequendos, esse domi quam foris: quia populus plus oculis quam auribus prospicit: quare cum è Quaestura Siciliensi rediit, statuit assidue Romae versari.

77. *Labore superavi.*] Hanc urbis satietatem & fastidium rerum defensionis superavit.

1. *Sed ut, hoc omisso.*] Transiit ad contentionem artium, quas uterque faciebat.

7. *Aqua pluviae.*] Aqua pluvia ea dicitur, quae de caelo cadit, & imbre excrescit, sive illa noceat, sive cum alia mixta sit.

8. *Tu in regendis.*] Fines regi dicuntur, cum propriis ager quisque finibus terminatur. Hinc finium regendorum, vel finibus regendis iudicium est, quod inter confines redditur, ut fines agrorum vicinorum dirigantur.

13. *Increpuit suspicio tumultus.*] Id est, insonuit, metaphora sumpta à tubis; suspicio tumultus, belli videlicet Italici aut Gallici; haec enim duo bella tumultus nomine significabantur.

picio

picio tumultus, artes illico nostræ conticescunt. Et, quoniam mihi videris istam scientiam juris tanquam filiolarum osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tantopere didicisti: præclarum aliquid esse arbitrere. Aliis ego te virtutibus, continentiae, gravitatis, iustitiae, fidei, cæteris omnibus, consulatu & omni honore semper dignissimum judicavi; quod quidem jus civile didicisti; non dicam, operam perdidisti: sed illud dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum viam; omnes enim artes, quæ nobis populi Romani studia conciliant, & admirabilem dignitatem, & pergratam utilitatem debent habere. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt; omnia enim, quæ sunt in imperio & in statu civitatis, ab iis defendi & firmari putantur; summa etiam utilitas: siquidem eorum consilio, & periculo, cum republica, tum etiam nostris rebus perfrui possumus; gravis etiam illa est & plena dignitas dicendi facultas, quæ sæpe valuit in consule diligendo, posse consilio atque oratione, & Senatus, & populi, & eorum qui res judicant, mentes permovere. Quæritur Consul, qui dicendo nunquam comprimat tribunitios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem homines sæpe etiam ^a non nobiles consulatum consecuti sunt: præsertim cum hæc eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat: quorum in isto vestro artificio, Sulpicii, nihil est. Primum dignitas in tam tenui scientia, quæ potest esse? res enim sunt parvæ, prope in singulis literis atque ^b interpunctionibus verborum occupatæ. Deinde etiam si quid apud majores nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis vestris mysteriis, totum est contemptum & abjectum. Possent ^c agi lege, necne, pauci quondam sciebant: fastos enim vulgo non habebant: erant in magna potentia, qui consulebantur: a quibus etiam dies tanquam à Chaldæis petebantur; inventus est scriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit, & fin.

^a homines novi.^b distinctionibus.^c litigari.

38. *Vestris mysteriis.*] Proverbium translatum ex arcanis sacris Græcorum, in quibus Eleusinia fuisse præcipua, quæ enuntiare, id est, profanis prodere, capitale fuit.

39. *Pauci.*] Pauci sciebant quibus diebus fas erat litigari; sed tandem à jurisconsultis omnes edocti sunt.

40. *Fastos enim non habebant.*] Fasti nihil aliud sunt quam distinctio quædam anni, & mensium dierumque descriptio, festorum & profestorum notatio, & sacrorum publicorum quasi indicatio. Fasti autem & nefasti dies à Numa Pompilio instituti sunt; quos Ovidius, lib. Fast. 1. sic explicat.

Ille nefastus erit, per quem tria verba fi-
lentur;

Fastus erit, per quem lege licebat agi.

Tria illa erant verba, *Do, Dico, Addico*; id est, nefastis illis diebus non fas erat Prætori agere, & illa verba pronuntiare sine piaculo: fastis autem fas fuit, qui idcirco à fando dicti sunt. Lege plura apud Macrobius, lib. 1. cap. 16.

41. *A Chaldæis.*] Chaldæi pro Astrologis dicuntur, quia apud populos illos floruit ars divinandi. Genethliaci quoque dicti sunt, quod die notato quo quisque in lucem prodierit, de vitæ fortuna, & exitu, prædicere soleant.

42. *Cn. Flavius.*] De Flavio sic scribit Livius lib. 9. dec. 1. *fuisse callidum virum & facundum, & jus civile repositum in Pontificum penetralibus evulgasse.* Non pauci sunt, auctore Cic. in Epist. ad Att. lib. 6. qui credant hunc fastos protulisse, actionesque composuisse.

Ib. Qui cornicum oculos.] Cornicum oculos confingere, est proverbium quod de iis dicitur,

& singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, & ab ipsis cautis
Jurisconsultis eorum sapientiam^a compilarit. Itaque irati illi, quod
45 sunt veriti ne, dierum ratione promulgata & cognita, sine sua opere lege
posset agi, ^a notas quasdam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi in-
teressent; cum hoc fieri belissime posset: Fundus Sabinus meus est :
immo meus: deinde iudicium: noluerunt. **FUNDUS**, inquit **QUI**
50 **EST IN AGRO QUI SABINUS VOCATUR**. Satis verbosè: cedo
quid postea? **EUM EGO EX JURE QUIR.** MEUM ESSE AIO,
Quid tum? **INDE IBIEGO TE EX JURE MANU CONSERTUM**
VOCO. Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde pe-
tebatur, non habebat. Transiit idem jurisconsultus tibicinis Latini modo:
1 **UNDE TU ME**, inquit, **EX JURE MANU CONSERTUM VO-**
55 **CASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO**. Præter interea, ne^f pul-
chrum se ac beatum putaret, atque aliquid ipse sua sponte loqueretur,
ei quoque^e carmen compositum est, cum cæteris rebus absurdum, tum
verò nullo usu: **UTRIUSQUE SUPERSTITIBUS PRÆSENTI-**
BUS: ISTAM VIAM DICO: INITE VIAM; præsto aderat sapiens

^a furatus sit.

^e formulas.

^f ne putaret se optimis esse conditione.

^e formula.

dicitur, qui, callidos & prudentes qui ca-
vere & scirent, & deberent, fallunt ac
circumveniunt. Nam cornix cum aliorum
animalium oculos potissimum appetat, ip-
sam scilicet suis maxime prospicere oportet:
unde proverbialiter dicitur unum
cornicem alterius oculos non confodere.

47. *Fundus Sabinus.*] Ostendit Cicero
facilius esse de aliquo fundo contendere si-
ne formulis Jurisconsultorum, quam eas
adhibere, quia per eas tota ratio iudicio-
rum intricatur, sufficit enim ut petitor di-
cat: *Ille Fundus Sabinus meus est*; & re-
spondeat defensor, *meus est*; deinde uter-
que ad iudicium veniat & auditis utrius-
que partis rationibus, Iudex deciderit.

48. *Inquit.*] At Jurisconsultus qui suas
notas composuit, alias verborum ambages
proponit, nempe, *fundus qui est in agro Sa-*
bino, &c.

49. *Satis verbosè.*] Ridet has verborum
tricas Cicero.

50. *Jure Quir.*] Quiritum jus diceba-
tur, quod civium Rom. causa proprie con-
stitutum erat, ut peregrini omnes ejus pla-
ne expertes essent.

51. *Ex jure manu.*] Ut conferre ma-
num vel manu cum hoste, sic ex jure ma-
nu vel manum conferre dicitur, cum quis
iudicio contendit. Solebant autem quo-
dam ritu glebam attingere, & testari se
velle de hoc bono litigare.

52. *Unde petebatur.*] Per illas voces, *un-*
de petebatur, intelligitur debitor seu defen-

suit apud veteres.

53. *Tibicinis Latini modo.*] Tibicinis La-
tini modo is transire dicitur, qui petitori &
defensoris causam agit, vel probationes in-
venit. Tibicines vero Latini dicebantur,
quorum usus erat in feriis Latinis, qui
præludebant jam huic, jam alteri choro.
De his vide Liv. lib. 4. ait autem Juris-
consultos veluti Tibicines illos modo peti-
toris, modo defensoris notas componere, ut
uterque jus suum tueri possit.

55. *Ibi ego te revoco.*] Postquam Juris-
consultus docuit petitem quid dicere de-
beat, jam docet defensorem quid dicat;
nempe ut eadem formula utatur; qua pri-
or petitor usus est. *Ibi autem dicitur pro*
ad eum locum, quod usitatum satis fuit ve-
teribus. Sic Plautus: *Pergam in adibus*
nunc jam.

56. *Sua sponte loqueretur.*] Ipsi præto-
ribus verba præripuere Jurisconsulti, illique
propria verba assignarunt, seu formulas
quibus in pronuntianda sua sententia ute-
rentur.

58. *Utriusque superstitionibus.*] Superstii-
tibus id est, salvis, & ob eam causam
præsentibus, qui enim morbo sónico labo-
rabant, lege excusabantur à iudicio.

59. *Inite viam.*] Litigantibus decerne-
bat Prætor, ut vitam consuetam, præscrip-
tam nempe à Jurisconsultis, sequerentur.

1b. *Præsto aderat sapiens ille.*] Ironice
sapiens vocatur ille Jurisconsultus quia in
iis ineptiis fere tota ejus sapientia posita
est.

ille

ille, qui inire viam doceret: **REDITE VIAM**; eodem duce redibant. **60**
 Hæc jam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homi-
 nes, cum recte atque in loco constitissent, iubere abire, ut, unde ab-
 sent, eodem statim redirent. **61** *Iisdem ineptis fucata sunt illa omnia,*
QUANDO TE IN JURE CONSPICIO; & hæc, **SED ANNE TU**
DICIS CAUSA VINDICAVERIS? quæ dum erant occulta necessa- **65**
 rio ab eis, qui ea, ^b tenebant, petebantur: postea vero pervulgata,
 atque in manibus jactata & excussa, inanissima prudentiæ reperta sunt,
 fraudis autem & stultitiæ plenissima.

VII. Nam cum permulta præclare legibus essent constituta, ea jure-
 consultorum ^a ingenii pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres
 omnes propter infirmitatem consilii majores in tutorum potestate esse
 voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quæ potestate mulierum con-
 tinerentur; sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coemp- **5**
 tiones faciendâs, interimendorum sacrorum causa, reperti sunt. In omni
 denique jure civili æquitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt: ut, qui
 in alicujus libris, exempli causa, id nomen invenerant, putarunt omnes

^b intelligebant. ¹ propius considerata & cognita. ^a inventionibus.

60. Redite Viam.] Idem Jurisconsultus
 qui viam qua eundum erat, qua quaque re-
 deundum erat, docebat, id m. ait, quod
 superius not. ad lin. 59. dictum est.

61. Apud illos barbatos.] Id est, apud
 illos veteres graves & sapientes, qui pro-
 lixa barbara erant.

Ib. Hæc. Petitorem & rem intel-
 ligit, qui ad fundum, de quo erat contro-
 versia, ire jubebantur, & inde statim ad
 Prætores redire.

63. Fucata sunt.] Fucata dicuntur, quæ
 alieno colore picta sunt. Jam novam ali-
 am jurisconsultorum formulam tam ridicu-
 lam, quam superiores profert.

64. Quando te in jure.] Actionis formula
 est in auctorem præsentem; hæc autem
 ita exponitur à Valerio Probo, *Quando te*
in jure conspicias, postula an fuit auctor.

Ib. Sed anne tu dicis causa.] Vox ista,
dicis, jurisconsultorum est, &c, ut explicat
 Hotomannus, perinde significat ac, *simu-*
landi causa, vel simulationem. Enstachius
 vero putat, *dicis* sumi pro more & consue-
 tudine. Varro lib. 5. de L. L. pro eo quod
 non serio, sed perfunctore sit. Itaque va-
 rius esse potest sensus hujus sententiæ, *An-*
ne tu dicis causa vindicaveris? quasi dice-
 ret, *Anne tu simulandi causa tuum illud ac*
proprium asseruisti: vel pro more & consue-
tudine; vel non sero, sed perfunctorie. Sane
 cum truncata sint & mutilata sententiæ
 ex veteribus jurisconsultis, quæ non existant
 amplius, eas ad verum sensum explicare
 quis possit? cum in istis tantum nugetur
 Cicero.

3. In tutarum potestate.] Antiquo jure
 mulieres sub perpetua tutela erant; neque
 ratum id habebatur, quod à muliere sine
 tutoris auctoritate gestum erat. Id autem
 à legibus Atheniensium ad Romanos trans-
 latum fuit.

4. Potestate mulierum continerentur.] An-
 dreas Alciatus hanc potestatem sic expli-
 cat, aitque *Mulieres servos suos alteri publi-*
co concessisse; & postquam publice facti
essent, procurasse ut sibi in tutores darentur.
Etenim tales homines quæque non plane
servi sunt, nec magis à tutela rejici, quam
ceteri tabularii possunt; & tamen ne om-
nino liberi videntur, & propter reliquias
prioris domini, aliquo modo possunt dici
potestate mulierum contineri.

5. Sacra interire.] Præter sacra publica,
 erant etiam privata in familiis, quæ per-
 petua conservabantur.

Ib. Horum.] Jurisconsultorum ingenio
 & argutiis extinguendorum sacrorum ra-
 tio inventa est.

Ib. Ad coemptiones faciendas.] Per co-
 emptiones matrimonia intelligit, quæ per
 coemptionem fiebant; coemptio vero cer-
 tis solemnitatibus peragebatur, & sepe in-
 vicem communicando interrogabant; vir
 ita, an sibi mulier materfamilias esse vel-
 let? illa respondebat, velle. Item mulier
 interrogabat, an vir sibi paterfamilias esse
 vellet; ille respondebat, velles, itaque
 mulier in manum viri conveniebat, & vo-
 cabantur hæ nuptiæ *per coemptionem.*

6. Interimendorum sacrorum causa.] Nulla
 prole procreata privata sacra interibant.

mulieres,

- mulieres, quæ coemptionem facerent, Caias vocari. Jam illud mihi
 10 quidem mirum videri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot annos
 etiam nunc statuere non potuisse, utrum diem tertium, an perendinum;
 judicem an arbitrum; rem an litem dici deberet. Itaque, ut dixi,
 dignitas in ista scientia consularis nunquam fuit, quæ tota ex rebus fictis
 commentitiisque constaret: gratiæ vero multo etiam minus. Quod e-
 15 nim omnibus patet, & æque promptum est mihi & adversario meo id esse
 gratum nullo pacto potest. Itaque non modò beneficii collocandi spem
 sed etiam illud quod aliquando fuit, LICET CONSULERE, jam per-
 didistis. Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quæ neque ex-
 tra Romam usquam, neque Romæ, ^b rebus prolatis, quidquam valet;
 20 peritus haberi non potest, quòd in eo quod sciunt omnes, nullo modo
 possunt inter se discrepare; difficilis autem res ideo non putatur, quòd
 & perpaucis, & minime ^c obscuris literis continetur. Itaque si mihi ho-
 mini vehementer occupato ^d stomachum moveritis, triduo me juriscon-
 sultum esse profitebor. Etenim quæ de scripto aguntur, scripta sunt
 25 omnia: neque tamen quidquam tam anguste scriptum est, quo ego non
 possim, QUA DE RE AGITUR, addere; quæ consuluntur autem,
 minimo periculo respondentur: si id quod oportet, responderis; idem
 videre respondisse quod Servius: sin aliter; etiam controversum jus
 nosse, & tractare videre. Quapropter non solum illa gloria militaris
 30 vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi
 consuetudo longe & multum isti vestra exercitationi ^e ad honorem ante-
 celledet. Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse: post,
 cum id assequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi: ut aiunt

^b munerum urbanorum vacatione concessa, vel iustitio indicto. ^c præcep-
 tis perspicuis. ^d irritaveritis me. ^e præstabit ad magistrum.

9. Caias vocari.] Cum nubebant, sponsa
 ingrediendo sponsi domum dicebat, *Ubi tu
 Caias, ego Caia*: id est, *ubi tu dominus, ego
 bera*; quia vero Caia Cæciliana Tarquinii
 Prisci regis uxor præ cæteris celebrata est,
 & optima lanifica fuit; institutum fuit, ut
 novæ nuptæ ante januam mariti interroga-
 tæ de nomine, se Caias dicerent.

10. Per tot annos.] Cn. Flavius jus civile
 ante bella Panica, aliquot annis ante Pyr-
 rhi in Italiam adventum pervulgavit.

11. An perendinum.] Perendinus die
 dicitur, cum iudex statuit, aut cum inter
 partes convenit, ut omne litis instrumen-
 tum, aut acta utrinque proferantur intra
 triduum; tunc lis & res comprehendendi
 dicitur, quasi iudex post tertium diem,
 aut etiam die tertio sententiam laturus sit.

12. Judicem an arbitrum.] Discrimen
 intercedit arbitrum inter & judicem, quòd
 per judicem aut tota causa obtineatur, aut
 amittatur: per arbitrum vero, ut neque
 nihil, neque tantum quantum postulat,
 obtineatur.

17. Licet consulere.] Consulere licet, di-
 cebant, vel qui jurisconsultos volebant

consulere; vel ipsi jurisconsulti dicebant,
 cum consulebantur, consulere autem licet,
 nempe liberos Fastorum.

24. Quæ de scripto aguntur.] Agi de
 scripto, aut per scriptum, idem est. Bi-
 partita porro est jurisconsultorum profes-
 sio; nam aut actiones & formulas iudicio-
 rum tradunt, quæ omnes sunt perscriptæ,
 & versantur in tractatione aperti & usitati
 juris, legum & edictorum; aut de iure re-
 spondent, quòd est opus prudentiæ & intel-
 ligentiæ ipsorum, cum de voluntate &
 scientia legis, aut omnino de juris ratione
 dubitatur & quaeritur.

25. Anguste scriptum est.] Anguste scri-
 bere est versiculis proximis, & quasi con-
 strictis compressisque, & non latis & am-
 plis scribere, quo plus laboris insumptum
 videatur, plique pecuniæ colligatur.

28. Controversum.] Jus controversum
 dicitur, de quo videlicet inter utramque
 partem controversitur.

32. Multo hoc Maluisse.] Ut eloquentes
 fierent.

33. Istuc potissimum.] Quòd fieri orato-
 res non possunt, sunt jurisconsulti.

in Græcis artificibus, eos ^f aulcedos esse, qui citharædi fieri non potuerunt; sic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ^g ad juris studium ^h devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa etiam gratia. Etenim à vobis salubritas quædam, ab iis qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque decreta & evertuntur sæpe dicendo, & sine defensione Oratoris firma esse non possunt. In qua re si satis profecissem, parcius de ejus laude dicerem: nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt, aut fuerunt. Duæ sunt artes, quæ possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis; una imperatores, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur; ab illo belli pericula repelluntur. Cæteræ tamen virtutes ipsæ per se multum valent, justitia, fides, pudor, temperantia, quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: sed nunc de studiis ad honorem ⁱ dispositis, non de insita cujusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus ^j excutiuntur, simul atque aliquis motus novus bellicum canere cœpit. Etenim, ut ait ingeniosus Poëta & auctor valde bonus, præliis promulgatis, PELLITUR E MEDIO non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiæ, sed etiam illa ipsa domina rerum SAPIENTIA: VI GERITUR RES. SPERNITUR ORATOR non solum odiosus in dicendo, ac loquax, verum etiam BONUS: HORRIDUS MILES AMATUR. Vestrum vero studium totum jacet. NON EX JURE MANU CONSERTUM SED MAGE FERRO, inquit, REM REPETUNT. Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiæ, stilus gladio, umbra soli: sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

VIII. Verum hæc, Cato, nimium nos nostris verbis magna, facere demonstrat, & oblitos esse, bellum illud omne Mithridaticum cum muerculis esse gestum; quod ego longe secus existimo, Judices; deque eo pauca disseram; neque enim causa in hoc continetur. Nam si omnia bella, quæ cum Græcis gessimus, contemnenda sunt: derideatur de rege Pyrrho triumphus M. Curii: de Philippo, T. Flaminii: de Ætolis;

^f tibicines. ^g [velut delapsos] pervenire. ^h ordinatis. ⁱ auferentur.

37. *Salubritas.*] Salubre id dicitur, quod salutem aut sanitatem affert. A Juris consultis petitur quidem in rebus capitalibus consilium, quod reo periclitanti absolutionem afferat, sed ab oratoribus dicendo salus affertur, dum efficiunt ut reus absolvatur.

43. *Pacis ornamenta.*] Leges, judicia, religio, concordia civium, &c. pacis ornamenta dicuntur, quia tunc potissimum fiunt.

49. *Bellicum canere.*] Bellicum, ut auctor est Servius, nomen est soni ad dandum tubæ pugnæ signum.

Ib. *Ingeniosus poëta.*] Ennius ingeniosus est ille Poëta, qui anno 515. urbis conditiæ natus, & 585. mortuus est; ejus à Gellio, lib. 20. cap. 10. referuntur versus:

Pellitur è medio sapientia, vi geritur res, Spernitur orator bonus, horridus miles amatur,

Haud doctis dictis certantes, sed maledictis, Miscet inter se inimicitias agitantes.

Non ex jure manu consertum, sed mage ferro Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi.

6. *M. Curii.*] M. Curius de Pyrrho triumphavit, cum iterum ille ex Sicilia in Italiam rediret, ex qua prorsus eum expulit. Vide Livium, lib. 14.

Ib. *De Philippo, T. Flaminii.*] Post bellum Ponicum secundum Philippus Rex Macedoniæ bellum cum pop. Rom. renovavit, quod à T. Flaminio confectum est. Vide Livium, lib. 31 & duobus sequentibus.

lis, M. Fulvii : de rege Perse, L. Pauli : de Pseudophilippo, Q. Metelli : de Corinthiis, L. Mummii, sin hæc bella gravissima, victoriæque eorum bellorum gravissimæ fuerunt ; cur Asiaticæ nationes, atque ille
 10 à te hostis contemnitur ? Atqui ex veterum rerum monumentis, vel maximum bellum populum Roman. cum Antiocho gessisse video : cujus belli victor L. Scipio, parta cum Publio fratre gloria, quam laudem ille, Africa oppressa, cognomine ipso præ se ferebat, eandem hic sibi ex Asiæ nomine assumpsit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia
 15 M. Catonis, proavi tui. Quo ille, cum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video, nunquam cum Scipione esset profectus, si cum mulierculis bellandum esse arbitraretur. Neque vero cum P. Africano Senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, cum ipse paulo ante Hannibale ex Italia expulso, ex Africa ejecto, Carthagine op-
 20 pressa, maximis periculis rempub. liberavisset, nisi illud grave bellum, & vehemens putaretur. Atqui, si diligenter, quid Mithridates poterit, & quid effecerit, & qui vir fuerit, consideraris ; omnibus regibus, quibuscum populus Rom. bellum gessit, hunc regem nimirum antepones Quem L. Sulla maximo & fortissimo exercitu, pugna excitatum, non
 25 rudis imperator, ut aliud nihil dicam, eum bello invecum totam in Asiam, cum pace dimisit : quem L. Muræna, pater hujusce, vehementissime vigilantissimeque vexatum, repressum maxima ex parte, non oppressum reliquit : qui rex, sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas ra-

Ib. *De Ætolis.*] Pulvius Nobilior Consul subactis Ambracienfibus Ætolos vicit, & Reipub. pacem dedit ; ob idque triumphavit.

7. *De Rege Perse.*] Perseus ille Philippi regis Macedoniæ filius à Paulo victus, & captus est cum filiis, qui ante ejus curram per triumphum ducti sunt.

Ib. *Pseudophilippo.*] Pseudophilippus primum Andricus appellatus est, & se filium Persei finxit. Hic occupata Macedonia à Q. Cæcilio Metello victus est, & captus, Liv. lib. 49 & 50.

8. *De Corinthiis.*] Vide Orat. pro Lege Manil. Paragr. iv. l. 41.

11. *Cum Antiocho.*] Antiochus pacis conditionibus à pop. Rom. coactus est ab Europa abstinere, & omni Asia, quæ eis Taurum montem est decedere. Vide Liv. lib. 35, 36, 37, & 38.

12. *L. Scipio.*] L. qui Asiaticus nominatus est.

Ib. *Cum Publio fratre.*] Is est Pub. Scipio Africapus major, qui fratri Consuli legatus profectus est in Asiam, ad bellum Antiochi.

13. *Cognomine ipso.*] Lucius ille Scipio primus omnium imperatorum devictæ à se nationis nomine insignitus est.

15. *M. Catonis*] M. Cato in Bello Antiochi cum duobus millibus militum missus ab imperatore suo Flamini Callidromum unum ex Thermopylarum jugis occupavit. Vide Livium, lib. 36.

Ib. *Proavi tui.*] Cator minor pronepos fuit Majoris ut refert Gell. lib. 13. cap. 19.

17. *Cum P. Africano.*] Libro 37. Livius narrat contentionem fuisse inter L. Scipionem & C. Lælium Consules de Græcia, quam uterque sibi decerni postulabat bellum gerendi causa cum Antiocho. Verum cum Pub. Scipio Africanus dixisset, si Lucio fratri suo daretur illa, se legatum cum illo profecturum ; hæc vox magno assensu audita, certamen omne sustulit.

19. *Hannibale ex Italia expulso.*] Hannibal primum ad Nolam à Marcello victus est, postea à Sempronio Graccho magis suorum clade repulsus, navali pugna ad Eumenem victus venit. Deinde Carthaginem rediit, ut eam à P. Scipione obsessam liberaret, ubi toto ejus fere deleti exercitu victus est.

21. *Atqui si diligenter.*] Postquam Cicero Asiaticorum bellorum magnitudinem declaravit jam ostendit belli cum Mithridate gesti gravitatem, quæ quidem ex ipsis Mithridates potentia, rebus gestis, & auctoritate plane summa fuisse intelligitur. His enim consideratis facile coningere licet Mithridatem omnibus regibus, quibuscum pop. Rom. bellum gessit, anteponendum esse.

24. *Quem L. Sulla.*] De his omnibus quæ gesta sunt in Asia tum à L. Sulla, tum ab aliis imperatoribus cum Mithridate fuisse jam diximus in Oratione pro Lege Manilia, quæ facile repetet lector.

tiones

tionem & copias belli, tantum ipse opibus conatuque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis conjuncturum putaret. Ad 30 quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur; alterius res & terra & mari calamitosæ, vehementer opes regis & nomen auxerunt: L. Luculli vero res tantæ exstiterunt, ut neque majus bellum commemorari possit, neque majore consilio, & virtute gestum. Nam cum totius impetus belli ad 35 Cyzicenorum mœnia constitisset, eamque urbem sibi Mithridates Asiæ januam fore putavisset, qua effracta & revulsa, tota pateret provincia; perfecta ab Lucullo hæc sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur, & omnes copiarum regis diuturnitate obsidionis consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, cum contento cursu, 40 acerrimis ducibus, hostium classis Italiam spe atque animis inflata, peteret; mediocri certamine, & parva dimicatione commissam arbitraris; Mitto prœlia: prætereo oppugnationes oppidorum: expulsus regno tandem aliquando, tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se, rege Armeniorum adjuncto, novis opibus copiisque renovavit. Ac si 45 mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitus imperatorisque dicendum, plurima & maxima prœlia commemorare possem. Sed non id agimus: hoc dico: si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset; neque tanta cura Senatus & populus Rom. suscipiendum putasset, neque tot annos gessisset, neque tanta gloria L. Luculli, neque vero ejus 50 belli conficiendi curam tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset: cujus ex omnibus pugnis, quæ sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quæ cum rege commissa est, & summa contentione pugnata. Quæ ex pugna cum se ille eripuisset, & Bosporum confugisset, quo exercitus adire non posset, etiam in extrema fortuna & fuga, nomen tamen retinuit regium. Itaque ipse Pompeius, regno possessio, ex omnibus oris, ac notis sedibus hoste pulso, tamen

a summo labore.

29. *Oceanum.*] Elate dicit conjuncturum Oceanum cum Ponto, ut ostendat, suas copias conjungere voluisse cum Sertorianis, quæ erant in Hispania, quæ ex maxima parte Oceano alluitur.

30. *Sertorii copias.*] Cum Sertorius Syllanis temporibus proscriptus fuisset, bellum ingens in Hispania ulteriore excitavit, quod non tam virtute, quam fraude, eo interfecto, Romani absoverunt. Vide Orat. pro Lege Manil. Paragr. iv. l. 25.

31. *Consulibus.*] L. Lucullus & M. Aurelius Cotta, Urbis conditæ anno 679. fuerunt Consules.

32. *Alterius res.*] Aurelius Cotta à Mithridate, irruptione facta in Bithyniam, superatus est.

36. *Cyzicenorum.*] Urbem Cyzicenorum cum obsessam teneret Mithridates, à Lucullo liberata est.

40. *Ad Tenedum.*] Tenedos insula est in mari Ægeio extra Hellespontum, Sigæo

littori adjacens. Hic Mithridates pugna navali à Lucullo victus est.

45. *Rege Armeniorum.*] Tigranes gener fuit Mithridatis & rex Armeniæ, qui noluerat societatem inire cum socero, ne suis viribus auctus ultimum cresceret, at afflicto adfuit.

52. *Quæ sunt innumerabiles.*] Plinius lib. 7. cap. 26. dicit, Pompeium æquasse non modo Alexandri magni rerum fulgorem, sed etiam Herculis prope ac Liberi patris.

54. *Bosporum.*] Bosporus est angustum fretum, per quod Mæotis Polus in Pontum insluit, appellaturque Cimmericus ad distinctionem Thraciæ ad Chalcedonem & Byzantium. Bosporus autem à bovis metabili transitu nominatur est. Bosporus etiam urbis nomen est in Thraciæ litore, ubi mare non excedit latitudine sua spatium quingentorum passuum.

tantum in unius^b anima posuit, ut, cum omnia, quæ ille tenuerat, adierat, speraret, victoria possideret; tamen non ante, quam illum
 60 vitæ^c expulit, bellum confectum iudicavit. Hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos, tot proeliis, tot imperatores bella gesserunt? cujus expulsi & ejeti vitæ tanti æstimata est, ut, mortē ejus nunciata, tum denique bellum confectum arbitraretur? Hoc igitur in bello L. Murænam legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi la-
 65 boris cognitum esse defendimus: & hanc ejus operam non minus ad consulatum adipiscendum, quam hanc nostram forensē industriam dignitatis habuisse.

IX. At enim in Præturæ petitione prior renunciatus est Servius. Pergitisne vos, tanquam ex syngrapha, agere cum populo, ut quem locum semel honoris cuiuspiam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes & quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita sæpe perturbat omnia: & totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris. Sæpe etiam sine ulla aperta causa fit aliud atque existimamus, ut nonnunquam ita factum esse etiam populus admittitur; quasi vero non ipse fecerit. Nihil est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum.
 10 Quis L. Philippum summo ingenio, opibus, gratia, nobilitate, à M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum humanitate, sapientia, integritate antecellentem, à Cn. Manlio? quis M. Scaurum hominem

^b vitæ.^c coegit mori.

60. *Vitæ expulit.*] Sic de Mithridatis morte scribit Appianus: *Extrema fortuna exagitatus Mithridates venenum temperavit, quod in gladii capulo assidue gerebat; eo autem extingui non potuit, & quod continuo ambulabat, & quod medicaminibus ad prohibenda venena assuetus erat, quæ ab eo hac quoque ætate, Mithridatica appellantur; sortem igitur & strenuum Celtarum ducem Bithiam rogat, ut illam postremam sibi præstet operam, ut se interficeret, ne vivus in manus Romanorum veniens, ad triumphum servaretur; illacrymans Celta Mithridatem gladio necavit.*

61. *Tot imperatores.*] Ad illud bellum imperatores profecti sunt L. Sylla, L. Muræna hujus pater, L. Lucullus, & Cn. Pompeius.

1. *At enim in Præturæ petitione.*] Sulpicius se digniorem Consulatu iudicabat, quod Muræna prior præturam obtinuerat. Id modo à Cicerone refutatur, 1. a populi inconstantia, deinde ab exemplis.

2. *Ex syngrapha.*] Syngrapha est pacti vel promissi alicujus scripta confirmatio.

4. *Quod enim fretum.*] Fretum, teste Varrone & Servio, a fervore æstus marini nomen accepit.

Ib. *Quem Euripum.*] Euripi dicebantur alvei magnifico opere aquas in morem fluviorum deducentes. Maxime tamen nobilis est Euripus inter Eubœam, & Bœotiam, qui Chalcidicus & Euboicus, & simpliciter Euripus nominatur; is, ut Pomponius Mela, lib. 11. cap. 7. auctor est, Septies die atque septies nocte, fluctibus invicem versis adeo immodice fluit, ut ventos etiam ac plenis velis navigia frustretur. Strabo septies tantum viginti quatuor horarum spatio reciprocare vult.

12. *L. Philippum.*] De Philippo sic Cicero in Bruto loquitur: *Eodem tempore M. Herennius, in mediocribus oratoribus, Latine & diligenter loquentibus numeratus est: qui tamen summa nobilitate hominum, cognatione, sedulitate, collegio, summa etiam eloquentia L. Philippum in Consulatus petitione superavit.* Fuit autem hic Philippus cum Sexto Julio Cæsare Consul anno urbis conditæ 648 & Herennius cum L. Valerio Flacco 661.

13. *Q. Catulum.*] Manlius Maximus fuit Consul cum Publio Rutilio anno urbis conditæ 648. Q. Catulus cum Mario nepote anno 652.

14. *M. Scaurum.*] Q. Maximus cum C. Licinio

hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum Senatorem, à Q. 15
 Maximo? non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ac cum
 esset factum quidem, quare ita factum esset intelligi potuit. Nam ut
 tempestates sæpe certo aliquo celi signo commoventur, sæpe improvise
 nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa excitantur: sic in hac
 comitiorum tempestate populari, sæpe intelligas, quo signo commota sit: 20
 sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur. Sed tamen, si est
 reddenda ratio, duæ res vehementer in prætura desideratæ sunt, quæ
 ambæ in consulatu tum Muræna profuerunt: una, expectatio mune-
 ris, quæ & rumore nonnullo, & studiis sermonibusque competitorum
 creverat: altera, quod ii, quos in provincia ac legatione, omnis & li- 25
 beralitatis & virtutis suæ testes habuerat, nondum decesserant. Horum
 utrumque ei fortuna ad consulatûs petitionem reservavit. Nam & L.
 Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comes L. Ma-
 ræna præsto fuit: & munus amplissimum, quod petitio Prætura deside-
 rabat, prætura restituit. Num tibi hæc parva videntur adjuncta & 30
 subsidia consulatus? voluntas militum? quæ cum per se valet multitu-
 dine, tum apud suos gratia; tum verò in consule declarando multum
 etiam apud universum populum Rom. auctoritatis habet suffragatio mi-
 litaris: imperatores enim comitiis consularibus, non a verborum inter-
 pretes deliguntur. Quare gravis est illa oratio: Me saucium recreavit: 35
 me præda donavit: hoc duce castra cepimus, b signa contulimus: nun-
 quam iste plus militi laboris imposuit, quam sibi sumpsit ipse; cum
 fortis tum etiam felix. Hoc quanti putas esse ad famam hominum, ac
 voluntatem? etenim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper
 omen valuerit prerogativum; quid mirum est, in hoc felicitatis famam 40
 sermonemque valuisse? Sed si hæc leviora ducis, quæ sunt gravissima,
 & hanc urbanam suffragationem militari anteponis; noli ludorum huius
 elegantiam, & scenæ magnificentiam valde contemnere, quæ huic ad-
 modum profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac c vulgus impe-

a non jurisperiti. b commissimus prælum. c imperitam multitudinem.

Licio Geta Consul fuit 638. & anno se-
 quenti cum M. Cæcilio, M. Scaurus,
 quem Cicero passim laudat, ac potissimum
 lib. Off. 1. ubi sic de eo loquitur: *Mibi qui-
 dem neque pueris nobis M. Scaurus C. Maria,
 neque cum versaremur in Repub. Q. Catulus
 Cn. Pompeio cedere videbatur.*

23. *Expectatio muneris.*] Favit Muræ-
 na ludorum expectatio; ut enim in hono-
 rem Apollinis munificentissimos in Prætura
 deberat, ita tales ab eo in Consulatu a
 plebe expectabantur, quæ virtutes ejus
 celebrabat.

25. *Legatione.*] Cum Lucullo legatus
 esset Muræna, multi ipsi favebant, virtu-
 tis ejus testes, qui nondum ab urbe in pro-
 vinciam decesserant, a qua redierant, ut
 Luculli triumphum honestarent.

26. *Decesserant.*] Ex civitate Romana.
 lb. *Ad consulatûs petitionem reservavit.*] Tum ei exercitus Luculli, tum memoria
 ludorum quos exhibuerat in Prætura, pro-
 fuerunt ad Consulatûs petitionem.

29. *Quid petitio Prætura desiderabat,*
 [Ec.] Non ludos Muræna exhibuerat, cum
 ab eo Prætura petebatur, vel cum Ædilis
 erat; hos autem dedit in Prætura.

35. *Gravis est illa oratio.*] Multam vim
 habet hæc oratio, quæ nempe ab unoquo-
 que milite de suo duce habetur, & in qua
 multi commemorant quid ab eo obtinu-
 erint, quid cum eo gesserint.

38. *Ac voluntatem.*] Ea enumerat quæ
 ad voluntatem sibi conciliandam militum
 potentissima sunt, quæ de Sulpicio dici non
 possunt.

40. *Omen prerogativum.*] Centuriæ præ-
 rogativæ dicebantur, quæ sorte eductæ pri-
 mum rogabantur; eaque velut omen co-
 mitiorum fuerunt, quia sæpe reliquæ pri-
 marum suffragia sequebantur.

43. *Et scenæ magnificentiam.*] Scenam
 illam quam paulo post argenteam fuisse
 dicet; cujus etiam meminit Plinius, lib.
 33. cap. 3.

ritorum

45 ritorum ludis magnopere delectari? minus est mirandum: quanquam huic causæ satis est; sunt enim populi ac multitudinis comitia. Quare si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est mirandum, eam L. Murænæ apud populum profuisse. Sed si nosmetipsi, qui & ab delectatione omni negotiis impedimur, & in ipsa occupatione delectationes
50 alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur & ducimur: quid tu admirare de multitudine indocta? L. Otho, vir fortis, meus necessarius, equestris ordini restituit, non solum dignitatem, sed etiam voluptatem; itaque lex hæc, quæ ad ludos pertinet, est omnium gratissima; quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque jucunditatis est
55 restitutus. Quare delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illos qui dissimulant, non solum eos qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi: nam nos quoque habuimus scenam competitoricem. Quod si ego, qui trinos ludos ædiles feceram, tamen Antonii ludis commovebar; tibi, qui casu nullos feceras, nihil hujus istam ipsam, quam irrides, argenteam scenam averfatam putas? Sed hæc sane sint paria omnia; sit par forensis opera militari; sit par militari suffragatio urbana: sit idem, magnificentissimos & nullos unquam fecisse ludos: quid? in ipsa prætura nihilne existimas inter tuam & istius sortem interfuisse? hujus fors
60 ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, juris dicundi: in qua gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam æquitatis largitio: qua in sorte sapiens Prætor, qualis hic fuit, offensionem vitat æquabilitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi. Egregia & ad consulatum apta provincia: in qua laus æquitatis, integritatis, facilitatis, ad extremum, ludorum voluptate concluditur. Quid tua fors?
70 tristis, atrox, quæstio peculatus; ex una parte lacrymarum & squa-

51. *L. Otho, vir fortis.*] L. Roscius Otho Tribunus plebis legem tulit, ut apud Asconium legitur, ut equitibus Romanis in Theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur; quo facto odium multitudinis in eum concitatum est, quod Cicero Consul restinxit habita concione ad pop. in templo Bellonæ: eadem lege Roscia decoctoribus certus locus in Theatro constitutus est, ut dicitur in Phil. 2.

57. *Scenam competitoricem.*] Significat Cicero habuisse se in petitione Consulatus competitores, qui ludos populo dederant, adeo ut scena illa petere pro eis Consulatum videretur. Scena autem locus erat in Theatro, ubi histriones & actores agebant.

58. *Trinos ludos.*] Trinos ludos Cicero exhibuit populo, cum Ædilis erat.

Ib. *Antonii ludis.*] Ludos fecit Antonius cum Ædilitate fungeretur, cujus in petitione Consulatus competitor fuit; hos autem dedisse in scena argentea refert Plinius, lib. 33. cap. 3. quod & de Muræna etiam commemoratur, qui scenam exhibuit, in qua fuere argenti pondo centum viginti quatuor.

60. *Sed hæc sunt.*] Transit ad compara-

tionem Præture, eamque ita tractat, ut si forte priora non ejusmodi esse videantur, quæ tantum honorem præ Sulpicio Murænæ conciliare deberent, ipsa tamen Prætura facile ad hoc fastigium extulerit; estque in hoc concessio quædam, de illis omnibus, quæ valde probare studuit.

64. *Juris dicundi.*] Inter Prætores alii præerant in urbe causis privatis, alii publicis, alii civilibus, alii criminosis. Muræna sortitus est causas privatas, Sulpicius publicas; ait autem Cicero quod Sulpicio, utpote Jurisconsulto, omnes sortem Murænæ, id est, privatis causis præesse optavissent.

65. *Gratiam æquitatis largitis.*] Sæpe quod jus negat, æquitas largitur.

70. *Quæstio peculatus.*] Quæstio peculatus judicium publicum est de peculatu, hoc est, de furto publicæ vel sacræ pecuniæ; hic commemorat omnia incommoda, quæ ex judiciis publicis Prætori obvenire possunt.

Ib. *Squaloris.*] Rei in judicium veniebant mutata veste, barba, capilloque neglecto, ad miserationem erga se judicium excitandam.

loris,

loris, ex altera plena catenarum atque indicum: cogendi iudices inviti, retinendi contra voluntatem: scriba damnatus, ordo totus alienus: Syllana gratificatio reprehensa: multi viri fortes, & prope pars civitatis offensa est: lites severe æstimatæ: cui placet, obliviscitur: cui dolet, meminit. Postremo tu in provinciam ire noluisti; non possum id in te 75 reprehendere, quod in me ipso & Prætor & Consul probavi; sed tamen L. Murænæ provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit: habuit proficiscens delectum in Umbria: dedit ei facultatem respub. liberalitatis; qua usus, multas sibi tribus, quæ municipiis Umbriæ conficiuntur, adjunxit: ipse autem in Gallia, ut nostri homines 80 desperatas jam pecunias exigere, æquitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romæ scilicet amicis præsto fuisti; fateor: sed tamen illud cogita, nonnullorum amicorum studia minui solere in eos, à quibus provincias contemni intelligant. Et quoniam ostendi, Iudices, parem dignitatem ad consulatûs petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum in Murænâ, atque in Sulpicio fuisse; dicam jam apertius, in quo meus necessarius fuerit inferior Servius: & ea dicam, vobis audientibus, amisso jam tempore, quæ ipsi soli, re integra, sæpe dixi.

X. Petere consulatum nescire te, Servi, persæpe dixi: & in iis rebus ipsis, quas te magno & forti animo, & agere, & dicere videbam, tibi solitus sum dicere, magis te fortem Senatorem mihi videri, quàm sapientem candidatum. Primum accusandi terrores & minæ, quibus tu quotidie uti solebas, sunt fortis viri; sed & populi opinionem à spe ad- 5 piscendi avertunt, & amicorum studia debilitant; nescio quo pacto semper hoc fit: neque in uno, aut altero animadversum est, sed jam in pluribus: simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur. Quid ergo? acceptam injuriam persequi non placet? immo vehementer placet: sed aliud tempus est petendi, 10

71. *Plena catenarum.*] Oratorie dicit catenas pro vinculis & carcere, quibus rei mancipantur.

72. *Cogendi iudices inviti.*] Ex Decuria iudicum ea, cujus erant quolibet tempore iudicandi vices, etiam contra voluntatem suam iudices citabantur à Prætoribus & ex iis post sortitionem subfortitionemque factam, selecti jurabant in legem, & referebantur in libellum publicum, nequis corruptus supponi posset. Hi postea religione obstricti sententiam ferre de civibus cogebantur.

73. *Scriba damnatus.*] Si quis scriba damnatus est, totum ordinem sibi insensum habet Prætor. Certe Sulpicius unum scribam peculatûs damnaverat, indeque factus est, ut in Comitibus omnes scribæ contra Sulpicium Murænæ faverint.

74. *Syllana gratificatio reprehensa.*] Sylla victor multas largitiones de bonis proscriptionum fecerat, eo mortuo plures eorum, qui hæc bona acceperant, repetundarum accusati, & damnati sunt.

75. *Lites æstimatæ.*] Æstimatio litis est,

cum quantum solvere, aut quid sufferre damnatum oporteat, statuitur.

77. *Murænæ provincia.*] Gallia Transalpinæ sortitione post præturam præpositus est.

78. *Habuit delectum.*] Militum.

79. *In Umbria.*] Umbri antiquissimi totius Italiæ populi habiti sunt: quos ab Umbris Græciæ populis profectus esse putant, quod in inundatione terrarum imbribus superfuissent; *ὑμῆρος* enim pluvia. *ὑμῆρος* pluvialis est. Vide, Plin. lib. 3. cap. 14.

80. *Nostri homines.*] Publicanos dicit, qui in Gallia negotiantur.

4. *Primum accusandi terrores.*] Profert causas Cicero cur Sulpicio antepositus fuerat Murænâ: prima ejus fuit accusandi consuetudo, quæ hominum benevolentiam avertit.

10. *Tempus petendi, &c.*] Non debet accusare qui ad magistratum aliquem aspirat, sed in aliud tempus accusationem differre.

aliud

aliud persequendi; petitem ego, praesertim consulatus, magna spe, magno animo, ^a magnis copiis in forum & in campum deduci volo; non placet mihi inquisitio candidati, praenuntia repulse: non testium potius, quam suffragatorum comparatio: non minz magis, quam blanditiz: non declamatio potius, quam persalutatio: praesertim cum jam ¹⁵ hoc novo more omnes fere domos omnium concurrant, & ex vultu candidatorum conjecturam faciant, quantum quisque ^b animi & facultatis habere videatur. Videsne tu illum tristem, demissum? jacet, diffidit, abiecit hastas. Serpit hic rumor: scis tu illam accusationem cogitare? ²⁰ inquirere in competitores? testes querere? alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat. Ejusmodi candidatorum amici intimi debilitantur, studia deponunt, aut testatam rem abiciunt, aut suam operam & gratiam judicio & accusationi reservant. Accedit eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam, operam, diligentiam- ²⁵ que suam in petitione non possit ponere. Adjungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim te comparare ea, quibus possis hominem e civitate, praesertim non inopem, neque infirmum, exturbare: qui & per se, & per suos, & vero etiam per alienos defendatur; omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus: & qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis, in capitis periculis, amicissimorum officia & studia praestamus. Quare ego expertus & petendi, & defendendi, & accusandi molestiam sic intellexi;

^a magno comitatu.

^b fiducia.

12. *In campum.*] Qui candidatus est Consulatus, debet magna hominum multitudine stipari, cum in forum, aut in campum Martium, ad comitia venit; hinc enim patet populi in eum benevolentia, penes quem est decernere Magistratus.

13. *Inquisitio candidati.*] Inquisitio dicitur de testibus, qui comparantur ab accusatore contra reum. Odiosum autem est candidato contra suos competitores testes ejusmodi querere.

14. *Non minz magis, &c.*] Profert res multas, quae candidatis nocent, quales sunt minz, quae offendunt animos; blanditiz, quae suspectum hominem reddunt; declamatio, quae quis se comparat contra competitorem ad dicendum: assidua enim meditatione quae dicturi erant in foro praeparabant; salutatio denique, quae cum nimia videretur, facile in suspicionem ambitus veniebat.

16. *Novo more.*] Priscis temporibus non haec invaluerat consuetudo, ut domos petitori Magistratus concurrerent, sed sese populi judicio sua sola virtute freti permittebant. Sed hunc morem mutavit ambitio.

18. *Videsne illum tristem.*] Prosopopoeiam elegantem subjicit, per quam exhibet judicium, quod ab unoquoque fit de candidato ex eorum vultu.

19. *Abiecit hastas.*] Provinciali figura hastas abicere dicebantur, qui de dignitate obtinenda desperabant, sumpta metaphora à militibus, qui metu perterriti vel à certamine fugiunt relictis armis, aut victori se dedunt.

20. *Alium faciam.*] Cum populus videt hunc de magistratu suo desperantem, alium seligit.

21. *Ejusmodi candidatorum.*] Jam aliam rationem, cur non electus sit Sulpicius, affert, quia adversis ab ea studiis populi propter accusationes, amicorum conatus debilitati sunt, seque reservarunt ut ipsi praestarent opem, si quem accusaret.

23. *Accedit eodem.*] Tertiam rationem profert ab imminutione diligentiae in petendo Consulatu, quae tanto major est, quanto difficilior accusatio.

27. *Comparare ea.*] Multis rebus opus est, ut quis accusatione deiciatur à Magistratu: oportet enim vero inquirere crimina, comparare testes, subscriptores, advocatos, &c.

28. *Exturbare.*] Exturbare aliquem e civitate, est eum compellere in exilium: qui enim suae causae diffidebant, non expectato judicio, abibant in exilium.

31. *Quare ego expertus.*] Difficultatem in accusando à persona assumit.

in

in petendo studium esse accerimus, in defendendo officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem, & petitionem consulatus diligenter adornet atque instruat; 35 unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu cum te de ^c curriculo petitionis deflexisses, animumque ad accusandum transfulisses, existimasti te utrique negotio satisfacere posse? vehementer errasti; quis enim dies fuit, posteaquam ^d in istam accusandi denuntiationem ingressus es quem tu non totum in ista ratione consumpseris? Legem 40 ambitus flagitasti, quæ tibi non deerat; erat enim severissime scripta Calpurnia; ^e gestus est mos & voluntati & dignitati tuæ. Sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset; petitioni vero ^f refragata est; poena gravior in plebem tua voce efflagitata est; commoti animi tenuiorum; exilium in nostrum ordinem; 45 concessit Senatus postulationi tuæ; sed non libenter duriorum fortunæ communi conditionem, te auctore, constituit. Morbi excusationi poena addita est: voluntas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est, aut incommodo morbi etiam ceteri vitæ fructus relinquendi; quid ergo? hæc quis tulit, is qui auctoritati Senatus, voluntati tuæ paruit: denique is tulit, cui minime proderant. 50 Quid? illa, quæ mea summa voluntate Senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? confusionem suffragiorum flagitasti,

^c cursu. ^d suscepisses accusationem. ^e obeditum est. ^f nocuit.

36. *De curricula.*] Ostendit quod Sulpicius petitioni consulatus, & accusationi simul non poterit satisfacere.

41. *Scripta Calpurnia.*] Tulit C. Calpurnius Piso Consul cum M. Glabrione, anno urbis 686, ut ambitus damnati, omnis honoris petitione prohiberentur, certaque pecunia multarentur. Sed cum hæc lex non satis Sulpicio gravis videretur, ipso annitente Cicero aliam tulit, qua majores poenas addidit; nempe ut Senatoribus ambitus damnatis, aqua & igni ad annos decem interdiceretur.

42. *Tota illa lex.*] Obiecit quidem Sulpicio, quod legem ambitus habet, quæ possit accusare, sed non habere nocentem reum; reus autem dicitur, qui defendit & propulsat actionem: nocens vero, qui objecti criminis convincitur.

44. *Petitioni vero refragata est.*] Hæc lex ambitus, qua uti voluit Sulpicius ad accusandum Murænam, contraria est petitioni consulatus.

4b. *Pœna gravior.*] Exilio, quo damnabat ambitiosos, voluit Sulpicius ut multa pecuniaria adjiceretur; quare non mediocriter offensi sunt plebei & viles homines.

45. *Exilium in nostrum ordinem.*] Petiit etiam, ut aliis poenis adderetur exilium

in Senatores.

46. *Duriorum fortunæ communi conditionem.*] Licet Calpurnia lege gravis poena sancita esset, tamen adhuc gravior huic adjecta est.

47. *Morbi excusationi.*] Additum est legi, ut reus morbum excusantibus poena certa esset.

49. *Ceteri vitæ fructus.*] Grave quidem est morbo affligi, at quanto gravius est jure suffragii propter eundem morbum privari, & carere civitate?

50. *Is qui auctoritati Senatûs.*] Hæc quidem lex à Cicerone lata est; sed hanc severitatem excusat à Senatûs auctoritate, & voluntate Sulpicii, qui legem tam severam ferri à Senatu obtinuit.

53. *Confusionem suffragiorum.*] Confusio suffragiorum est, cum in comitiis centuriatis non servatur ordo classium, nec centuriarum; sed confuse omnes ferunt suffragium; quinque enim in classes totus populus distributus erat, & classes in centurias. Prima classis hominum maximi census erat; secunda, secundi census; tertia inferioris; quarta, minoris; quinta, omnium infimi. Porro omnes istæ classes centum nonaginta tres centurias efficebant; in ferendis suffragiis primæ classis centurias vocabantur. Si autem in

gitali, propagationem legis Maniliae, æquationem gratiæ, dignitatis, 55 suffragiorum. Graviter homines honesti, atque in suis civitatibus & municipiis gratiosi tulerunt, à tali viro esse pugnatum, ut omnes & dignitatis & gratiæ gradus tollerentur. Idem edititios iudices esse voluisti, ut odia occulta civium, quæ tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi ejusque erumperent. Hæc omnia tibi accusandi viam 60 muniebant, adipiscendi^s obsepiebant. Atque ex omnibus^h illa plaga est injecta petitioni tuæ, non tacente me, maxima de qua ab homine ingeniosissimo & copiosissimo, Hortensio multa gravissime dicta sunt: quo etiam mihi durior locus est dicendi datus: ut cum ante me & ille dixisset, & vir summa dignitate & diligentia, & facultate dicendi, M. 65 Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causæ, Sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus vere verfor, & i quod possum, Iudices, occurro vestræ satietati. Sed tamen, Servi, quam te securim putas iniecisse petitioni tuæ, cum tu populum Romanum in eum metum adduxisti, ut permisceret, ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares, deposita atque objecta petitione? 70 Etenim te inquirere videbant tristem ipsum: mæstos amicos, observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertabant: quibus rebus certe ipse candidatorum vultus obscuriores videri solent: Catilinam interea alacrem atque lætum, stipatum

^s occludebant.

^h me dicente tibi, id nocuit maxime tibi.

ⁱ quan-

tum possum præverto vestrum tedium.

ex classe multis candidatis suffragarentur, secundæ classis centuriæ vocabantur; & sic de tertiæ classis centuriis, quoad nonaginta septem centuriæ quæ earum major pars est, alicui uno candidato fuissent suffragata. Postulabat Sulpicius ut totus ordo ferendorum suffragiorum confunderetur.

54. *Prærogationem legis Maniliæ.*] Petebat quoque Sulpicius, ut nova legē lex Manilia continuaretur, qua nempe Manilius Tribunus plebis tulit, ut libertinis in omnibus tribubus jus suffragiorum esset.

Ib. *Æquationem gratiæ.*] His omnibus adjiciebat Sulpicius, ut non majorem gratiosi homines & principes civitatis, quam abjectissimi quique auctoritatem haberent, sed tota ratio suffragiorum æquaretur.

55. *Et municipiis.*] Municipes & rustici in comitiis jus habebant suffragiorum.

57. *Edititios.*] Edititii iudices dicuntur, quos una pars eligit.

59. *Hæc omnia.*] Hæc omnia, quæ hactenus commemorata sunt, adjumento fore Sulpicio, ut accusaret; at impedimento ne consul eligeretur.

61. *Hortensio.*] Hortensius & Crassus priores dixerē pro Muræna; ultimus verò

Cicero. De Hortensio jam sæpe dictum: Crassus verò insignis fuit Orator Hortensii æqualis, qui in principibus patronis aliquot annos fuit. Vide Cicero, in clar. Orat.

71. *Te inquirere videbant.*] Describit Sulpicium meditantem & comparantem accusationem contra Catilinam, dum uterque peteret consulum.

72. *Testificationes.*] Testificatio signatum testimonium est, quod ab absente missum est.

Ib. *Seductiones testium.*] Qui testes producturus erat, eos domum advocabat, ac variis percontationibus explorabat.

Ib. *Secessionem subscriptorum.*] Subscriptores dicebantur, qui accusatori, qui rei nomen detulerat, subscribebant; hi porro secedebant, ut meditarentur qua ratione Sulpicii accusationem adjuvarent.

73. *Vultus obscuriores.*] Ex vultu obscuriori & tristori, non qualem debent habere candidati, qui bene sperant, videbatur de consulari obtinendo desperare.

74. *Catilinam interea.*] Describit quallis extiterit Catilina in petitione consulari, quem competitorum Sulpicius habuit, & quam ex alacritate sua obtinendi consularium, spem præ se ferre

choro

* choro juventutis, vallatum indicibus atque ficiariis, indatum cum spe 75 militum, tum collegæ mei, quemadmodum dicebat ipse, promissis, circumfluente colonorum Aretinorum & Fesulanorum exercitu; quam turbam diffimillimo ex genere, distinguebant homines percussus Sullani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo arrogantis, sic ut ei jam exploratus, & domi conditus consulatus 80 videretur. Murænam contemnebat: Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem: ei vim denuntiabat, reipublicæ mimabatur. Quibus, rebus, qui timor bonis omnibus injectus sit, quantaque desperatio reipublicæ, si ille factus esset, nolite à me commoueri velle: vosmetipsi vobiscum recordamini; meministis enim cum illius nefarii 85 gladiatoris voces percrebuissem, quas habuisse in concione domestica dicebatur, cum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum qui ipse miser esset: integrorum & fortunatorum promissis faucios & miseros credere non oportere: quare qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, 90 quid auderet: minime timidum, & valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux & signifer calamitosorum. Tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatusconsultum, referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in Senatu agere possemus. Itaque postridie frequenti Senatu Catilinam excitavi, atque eum de his 95 rebus iussi, si quid vellet, quæ ad me allatæ essent, dicere. Atqui ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit, atque induit. Tum enim dixit, duo corpora esse reip. unum debile, infirmo capite; alterum firmum sine capite: huic, cum ita de se meritum esset, caput, se vivo, non defuturum. Congemuit Senatus frequens, neque tamen 100 satis severe pro rei indignitate decrevit. Nam partim ideo fortes in discernendo non erant, quia nihil timebant, partim quia timebant. Tum erupit ex Senatu triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat: præsertim cum idem ille in eodem ordine paucis die-

* comitatu.

1 Catilina.

75. *Vallatum indicibus.*] Non debere legi *indicibus* videtur, sed potius *adducibus*, quibus stipatum fuisse sæpe dixit Cicero in Catilinariis Orationibus.

76. *Collegæ mei.*] Antonius collegæ erat Ciceronis in Consulatu, qui primum Catilinæ favere visus est; sed quem ab eo abstraxisse se in Orationibus aliquando dicit.

77. *Aretinorum & Fesulanorum.*] Aretinum & Fesulæ in Etruria populi Romani colonæ erant, quarum coloni Catilinæ studebant: unde tanto numero ex his locis Romam ad comitia venerunt, ut exercitus crederetur.

78. *Percussus Sullani temporis calamitate.*] In illa perdita hominum turba præcipue notabantur, qui a Sulla proscripti fuerant.

79. *Vultus erat.*] Describit habitum Catilinæ, qualis fere a Sallustio describitur,

80. *Domi conditus.*] Tam certus de Consulatu, ut si eum in sua potestate haberet, Catilina sibi videbatur.

84. *Si ille factus esset.*] Permittit iudicibus cogitare de malis quæ Reipub. obvenissent, si Catilina factus esset Consul.

96. *Atqui ille.*] Ex Plutarcho Cicero ipso comitiorum die retulit ad Senatum de iis, quæ audiverat de Catilinæ conjuratione. Cum autem Catilina crederet multos esse in Senatu, qui rebus novis studeant, atque ut audacium ostentaret, molissime Ciceroni hæc respondit: *Quid pecco, si duorum corporum, quorum alterum caput habeat, sed ægrum & pertenuis; alterum sine capite, sed validum & præpotens: huic me caput adjicio?* Allegorice videbatur Senatum intelligere per primum corpus, ejus Cicero, quasi Consul, caput erat. Per secundum, populum, cui se caput adjungere velle significabat.

- 105 bus ante, Catoni, fortissimo viro, iudicium minitanti, ac denuntianti respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, in se non aqua, sed ruina restincturum. His tum rebus commotus, & quod homines jam tum conjuratos cum gladiis in campum deduci à Catilina sciebam, descendi in campum cum firmissimo praesidio fortissimorum vi-
 110 orum, & cum illa lata insignique lorica, non quæ me tegeret (etenim sciebam Catilinam non latus, aut ventrem sed caput & collum solere petere) verum ut omnes boni animadverterent, & cum in metu & periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem praesidiumque meum concurrerent. Itaque cum te, Servi, ^m remissio-
 115 putarent, Catilinam & spe, & cupiditate inflammatum viderent, omnes qui illam ab repub. pestem depellere cupiebant, ad Murænam se statim contulerunt. Magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio; praesertim cum incubuit ad virum bonum, & multis aliis adjumentis petitionis ornatum. Qui cum honestissimo patre atque
 120 majoribus, modestissima adolescentia, clarissima legatione, praetura probata in jure, grata in munere, ornata in provincia, petisset diligenter, & ita petisset, ut neque minanti cederet, neque cuiquam minaretur; huic mirandum est, magno adjumento Catilinæ subitam spem consula-
 tûs adipiscendi fuisse?

^m negligentio-rem.

107. *Sed ruina*] Minari videbatur Catilina, fore ut, si quid contra se tentaretur, omnia ultima experiretur.

109. *Descendi in campum.*] Cum sibi aliquid metueret a Catilina Cicero; venit in campum Martium ad comitis stipatus magno juvenum agmine, & thorace indutus, qua sibi periculum imminere declarabat, unde indignati cives, in Catilinam commoti, ad Ciceronem animum adiecerunt, atque in comitiis iterum Catilina repulsi sunt, & Silanus & Muræna consules electi sunt.

111. *Non latus, aut ventrem.*] Indicat quod non abjectos, sed præcipuos cives Catilina aggrediatur: vel potius alludit ad illud ejus facinus, cum in proscriptione Syllæ marci Gratidiani collum secuit, & caput a Janiculo ad ædem Apollinis ad Syllam suis ipse manibus detulit.

114. *Itaque cum te, Servi.*] Concludit totam hanc partem ab improbis Catilinae conatibus, & a comparatione Sulpicii cum Muræna, hujus virtutes, & alterius remissionem animi proferendo.

TERTIA PARS.

De crimine ambitus.

L. Murena nihil commisit contra legem ambitus.

XI. Nunc mihi tertius ille locus est orationis de ambitus criminibus, ^a perpur-
 gatus ab iis qui ante me dixerunt, à me, quoniam ita Muræna voluit, ^b retractandus. Quo in loco, Posthumio familiari mea, ornatissimo viro, de divisorum indicibus, & de deprehensis pecuniis: adoles-

^a defensus.

^b tractandus iterum.

2. *Qui ante me dixerunt.*] Hortensius & M. Crassus jam pro Muræna dixerant.

4. *Divisorum indicibus.*] Divisores dicuntur, qui pecuniam per tribus dividebant populo ad corrumpenda suffragia, quorum

opera Curiarum magistri utebantur.

Ib. *Adolescenti Sulpicio.*] Sulpicius filius est alterius Sulpicii Murænae competitoris.

centi

genti ingenioso & bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis: M. Ca-
 toni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de sena-
 tusconsulto, de repub. respondebo. Sed pauca, quæ meum animum re-
 pente moverunt, prius de L. Murænæ fortuna conquerar. Nam cum
 sæpe antea, Judices, & ex aliorum miseriis, & ex meis curis labori-
 busque quotidianis, fortunatos eos homines judicarem, qui remoti à
 studiis ambitionis, otium ac tranquillitatem vitæ secuti sunt: tum vero
 in his L. Murænæ tantis tamque improvisis periculis ita sum animo af-
 fectus, ut non queam satis neque communem omnium nostram condi-
 tionem, neque hujus eventum fortunamque misereri: qui primum dum
 ex honoribus continuis familiæ, majorumque suorum, unum ascendere
 gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne & ea quæ relicta,
 & hæc quæ ab ipso parta sunt, amittat: deinde propter studium novæ
 laudis, in veteris fortunæ discrimen adducitur; quæ cum sunt gravia,
 Judices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non
 qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad ini-
 micitias descenderent. Nam ut omittam Ser. Sulpicium, quem intel-
 ligo non injuria L. Murænæ, sed honoris contentione permotum; accu-
 sat paternus amicus, Cn. Posthumius, vetus, ut ait ipse, vicinus, ac
 necessarius, qui necessitudinis causas complures protulit, c simulatis
 nullam commemorare potuit: accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii, cujus
 ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant: accusat M.
 Cato, qui quanquam à Muræna nulla re unquam alienus fuit, tamen ea
 conditione nobis erat in hac civitate natus, ut ejus opes & ingenium
 præsidio multis etiam alienissimis, exitio vix cuiquam inimico esse de-
 beret. Respondebo igitur Posthumio primum, qui nescio quo pacto
 mihi videtur prætorius candidatus in consularem, quasi defultorius in
 quadrigarum curriculum incurrere. Cujus competiores, si d nihil de-
 liquerunt dignitati eorum concessit, cum petere destitit: sin autem eo-
 rum aliquis largitus est, expetendus amicus est, qui alienam potius in-
 juriam, quàm suam persequatur.

c inimicitia.

d non commiserunt ambitum.

5. *Equitum centuriis.*] Sulpicius ille cen-
 turia pecunia corruptus à Muræna esse
 dicebat. Nota autem, quod Ser. Tullius
 omnem populum Rom. in sex classes di-
 stribuit; classes autem in centum tres ac
 nonaginta centurias. In classibus autem
 & centuriis describendis censum secutus
 est; qui, ut in quoque variatus est, sic
 varios ille fecit classium gradus: nam in
 primam qui centum millium æris, aut
 majorem censum haberent conjecit.

16. *Quæ relictæ.*] De iis honorum in-
 signibus loquitur, quæ ei à patre relicta
 sunt.

25. *Sodalis filii.*] Sodales dicuntur, qui
 in alio Ordine aut Collegio conjuncti sunt:
 unde & sodalitates, & sodalitas.

31. *Defultorius.*] Defultorius dicitur,
 qui ne cursum interrumpat, ab uno equo
 in alium insilit; sive qui, relicto equestri
 certamine, confert se in certamen curule:
 nam licet non petat consulatum, tamen
 accusat consulem; debebat potius ambisse
 præturam quàm consulatum.

Ib. *In quadrigarum curriculum.*] Alludit
 ad Olympicum stadium, ubi de Quadriga-
 rum celeritate certabatur.

*Ea omnia, quæ & Posthumio & Ser. Sulpicio adolescenti responsa sunt,
 desiderantur.*

XII. Venio tunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur
 totius accusationis? qui tamen ita gravis est accusator & vehemens, ut
 multe

multo magis ejus auctoritatem quàm criminationem pertimescam. In quo ego accusatores, Judices, primum illud deprecabor, ne quid L. 5 Muræne dignitas illius, ne quid expectatio tribunatus, ne quid totius vitæ splendor & gravitas noceat; denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quæ ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis consul fuerat P. Africanus, & duos terrores hujus imperii, Carthaginem Numantiamque deleverat, cum accusavit L. Cottam. Erat in eò summa 10 eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. Sæpe hoc majores natu dicere audiui, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimum L. Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam judicabant, ita quemquam ^a cadere in iudicio, ut nimis ad- 15 versarii viribus abjectus videretur. Quid? Serv. Galbam (nam traditum memoriæ est) nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad ejus perniciem populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus & populus universus, & sapientes ac multum in posterum prospicientes ju- 20 dices restiterunt. Nolo accusator in iudicium potentiam afferat, non vim majorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam; valeant hæc omnia ad salutem innocentium, ad opem ^b impotentium, ad auxilium calamitosorum: in periculo verò, & in perniciæ civium repudientur. Nam si quis hoc forte dicit, Catonem descensu- 25 rum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa judicasset: iniquam legem, Judices, & miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit iudicium accusatoris in reum pro aliquo præjudicio valere oportere. Ego tuum consilium Cato, propter singulare animi mei de tua virtute iudicium, vituperare non audeo: nonnulla in re forsitan 30 confirmare, & leviter emendare possum. Non ^d multa peccas, inquit ille fortissimo viro, senior magister: sed si peccas, te regere possum. At ego te verissime dixerim peccare nihil, neque ulla in re te esse huiusmodi, ut corrigendus potius quàm leviter inflectendus esse videre.

^a condemnari.^b inopum.^c vulgo reformare.^d multum.

5. *Expectatio tribunatus.*] Cum Cato Murænam accusavit, erat Tribunus plebis designatus.

7. *Bis consul.*] Æmilianus Scipio primum fuit Consul tempore tertii belli Punici, iterum bello Numantino; hic in Africa Carthaginem, in Hispania Numantiam, æmulas Romæ, everit.

9. *L. Cottam.*] Cum septies ejus causa ampliata fuisset, octavo tandem iudicio absolutus est Cotta, ne dignitas accusatoris obesse ei videretur.

Ib. *Summa eloquentia.*] Lib. 1. Offic. ait, Ab hoc Scipione bellicam gloriam, quam à patribus acceperat, eloquentia cumulatam esse.

15. *Serv. Galbam.*] Cum à Libone Tri-

buno plebis, apud populum Galba accusaretur, quod præter fidem datam publicam, magnam Lusitanorum manum interficisset Prætor in Hispania, is nil excusans se, parvulos liberos fletus commendare cepit. Eo facto mitigatus populus, ipse iudicio liberatus est. Vide Val. Mal. lib. 8.

17. *Incumbenti.*] Incumbere in perniciem, est anniti ut Galba damnoaretur.

25. *De causa judicasset.*] Id est, Cato tantæ vir probitatis est, ut non accusaret Murænam, nisi prius eum dignum condemnatione judicasset; nam condemnatio sequitur iudicium.

31. *Senior magister.*] Chiron fortasse intelligitur à Cicerone, aut Phoenix ille qui Achilli præceptor à patre datus est.

^e Finxit

* Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes, magnum 35 hominem & excelsum; accessit his tot doctrina non moderata nec mitis, sed, ut mihi videtur, paulo asperior & durior, quam aut veritas aut natura patiatur.

XIII. Et quoniam non est nobis hæc oratio habenda, aut cum imperita multitudine, aut in aliquo conventu agrestium, audacius paulo de studiis humanitatis, quæ & mihi & vobis nota & jucunda sunt, disputabo. In M. Catone, Judices, hæc bona, quæ videmus divina & egregia, ipsius scitote esse propria: quæ nonnunquam^a requirimus, ea 5 sunt omnia non à natura, sed à magistro. Fuit enim quidem summo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur. Hujus sententiæ sunt & præcepta ejusmodi: Sapientem^b gratia nunquam moveri, nunquam cujusquam delicto ignoscere: neminem misericordem esse, nisi stultum & levem: viri esse neque exorari, neque placari: solos 10 sapientes esse, si^c distortissimi sint, formosos; si^d mendicissimi, divites: si servitutem serviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse paria: omne delictum scelus esse nefarium: nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui 15 patrem suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullius rei poenitere, nulla in re falli, sententia mutari nunquam. Hæc homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus, arripuit; neque disputandi causa, ut magna pars; sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani? cave quidquam habeant momenti gratia. Supplices aliqui veniunt miseri, & 20 calamitosi? sceleratus & nefarius fueris, si quidquam misericordia adductus feceris. Fatetur aliquis se peccasse, & ejus delicti veniam petit?

^a perfecit.

^a desideramus.

^b nunquam facere gratiam alicui.

^c deformissimi.

^d pauperissimi.

36. *Doctrina non moderata.*] Per doctrinam non moderatam Stoicam intelligit, quam ab Antipatro Tyrio, Philosopho Stoico accepit.

4. *In M. Catone.*] Digreditur ad reprehensionem doctrinæ Stoicorum, ut Catonis auctoritatem extenuet.

7. *Zeno.*] Zeno, Citiensis, ex Cyprio cum venisset Athenas, negotiandi gratia, Philosophiæ operam dedit; & audivit Cynicum Cratera, & mox Polemonem Academicum. Illius durior disciplina fuit, cujus sectatores Stoici dicti sunt à Portico, ubi ille docuit.

Ib. *Hujus sententiæ sunt & præcepta.*] Præcepta Stoicorum enumerat, quæ & dicta sunt vulgo Paradoxa, à communi capto & sensu hominum abhorrentia; quæ Cicero ad quædam absurditatis modum exponit, ut Catonis auctoritatem diminuat.

9. *Misericordem esse.*] Misericordia, ex Stoicorum descriptione, est agritudo ex mi-

seria alterius injuria laborantis, volebantque misericordem hominem esse inconstantem, rudem, imperitum & hebetem ingenio; unde Seneca, epist. ad Lucil. sic ait: *Stultitia est, cui nihil constat, nihil diu placet.*

14. *Omne delictum.*] Volebant Stoici delictum omne, quantumcumque minimum aliis videatur, crimen esse maximum.

16. *Nihil opinari.*] Opinari est incertare, aut parum cognoscere, vel etiam rei prorsus falsæ assentiri; cum autem ex Stoicorum sententia neque capi, neque falli possit sapiens, opinari etiam non potest.

19. *Ita vivendi.*] Non disputat de illis dogmatis Stoicorum Cato, sed ex iis vitam suam instituit.

Ib. *Publicani.*] Si illi, qui vectigalia conducunt, petunt ut aliquid sibi remittatur vel propter bellum, vel propter cæli injurias, non audiunt Stoici.

nefarium

nefarium est facinus ignoscere. At leve delictum est; omnia peccata sunt paria. Dixisti quippiam; ^c fixum & statutum est. Non re ductus es, sed opinione; sapiens nihil opinatur. Errasti aliqua in re; male dici putat. Hac ex disciplina nobis illa sunt. Dixi in Senatu, me nomen consularis candidati delaturum: iratus dixisti; nunquam, inquit, sapiens irascitur. At temporis causa: improbi, inquit, hominis est mendacio fallere; mutare sententiam, turpe est; exorari, scelus; misereri, flagitium. Nostri autem illi (fatebor enim, Cato, me quoque in adolescentia diffusum ingenio meo quæsisse adjumenta doctrinæ) nostri, inquam, illi à Platone & Aristotele moderati homines & temperati aiunt, apud sapientem valere aliquando gratiam: viri boni esse miseri: distincta genera esse delictorum, & dispares poenas: esse apud hominem constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem sæpe aliquid opinari, quod nesciat: irasci nonnunquam: exorari eundem, & placari: quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare: de sententia decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quadam esse moderatas. Hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, cum ista natura detulisset: non tu quidem vir melior esses, nec fortior, nec temperantior, nec iustior (neque enim esse potes) sed paulo ad lenitatem propensior; non accusares nullis adductus inimiciis, nulla laceffitus injuria, prudentissimum hominem, summa dignitate atque honestate præditum: putares, cum in ejusdem anni custodia te, atque L. Murænam fortuna posuisset, aliquo te, cum hoc reipub. vinculo esse conjunctum; quod atrociter in Senatu dixisti, aut non dixisses, aut seposuisses, aut mitiorem in partem interpretarere. Ac te ipsum, quantum ego opinione auguror, nunc & animi quodam impetu concitatum, & vi naturæ atque ingenii elatum, & recentibus præceptorum studiis flagrantem jam usus flectet, dies leniet, ætas mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur vestri præceptores & virtutis magistri fines officiorum paulo longius, quàm natura vellet,

c stabile & firmum.

24. *Non re.*] Id est, ipsa rei veritate & scientia.

28. *Sapiens irascitur.*] Plutarchus in Catone ait, cum temere non irasci, sed si quando irascitur, implacabilem esse solitum fuisse.

31. *Quæsisse adjumenta doctrinæ.*] Cicero licet nulli philosophorum sectæ ad dictus fuerit, visus est tamen Academicos sequi.

32. *Illi à Platone & Aristotele.*] Platonis & Aristotelis præcepta Academici & Peripatetici secuti sunt, quæ contraria fuisse Stoicis ostendit.

lib. *Moderati homines & temperati.*] Doctrina Stoicorum durior fuit, ut antea Cicero dixit, & mitior Academicorum & Peripateticorum.

36. *Irasci nonnunquam.*] Aristoteles lib. 3. Ethic. iram cotem fortitudinis nominat.

38. *Mediocritate esse moderatas.*] Virtus in mediocritate sita est, ut si quid ni-

mis excedat, virtus non sit.

43. *Cum in ejusdem anni custodia.*] Eodem anno Tribunus plebis Cato & Muræna Consul designati sunt, iisque Reipub. cura commissa est.

45. *Atrociter in Senatu dixisti.*] Dixerat Cato in Senatu se quemcumque candidatum Consulatus vocaturum in judicium, si aliqua in eo suspicio ambitus resideret.

49. *Recentibus præceptorum studiis.*] Excusat Catonem à præceptis quibus recens imbutus erat, quæ facile, cum maturior erit ætas, corriget.

51. *Fines officiorum.*] Fines officiorum dicuntur ea, quæ extrema sunt in ultima in quaque re seu virtute; translatione sumpta à terminis agrorum, aut regionum, quibus illorum spatia terminantur. At illi Stoici fines gratiæ, misericordiæ, clementiæ, cæterarumque virtutum non tantum protulerunt, sed etiam ita prætergressi sunt, ut sustulisse omnem humanitatem videantur.

protulisse;

protulisse; ut, cum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oportet, confisteremus. Nihil ignoveris: immo aliquid, non omnia. Nihil gratiæ causa feceris: immo resistito gratiæ, cum officium & fides postulabit. Misericordia commotus ne sis: etiam, in dissolvenda severitate; sed tamen est laus aliqua humanitatis. In sententia permanto: vero, nisi sententia alia vicerit melior. Hujuscemodi Scipio ille fuit, quem non pœnitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum hominem, & pene divinum domi: cujus oratione & præceptis, quamquam erant eadem ista, quæ te delectant, tamen asperior non est factus, sed, ut accepi à senibus, lenissimus. Quis vero C. Lælio comior? quis jucundior, eodem ex studio isto? quis illo gravior? sapientior? Possum de L. Philippo, de C. Gallo, dicere hæc eadem: sed te domum jam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone proavo tuo commodiorem, communiorem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis? de cujus præstanti virtute cum verè graviterque diceret, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi: sed tamen naturæ similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unumquemque nostrum pervenire potuit: ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est, quam tibi. Sed si illius comitatem, & facilitatem tuæ gravitati severitatiq; adsperseris, non ista quidem erunt meliora, quæ nunc sunt optima, sed certe condita jucundius.

XIV. Quare, ut ad id quod institui revertar, tolle mihi è causa nomen Catonis: remove, ac prætermitte auctoritatem, quæ in judiciis aut nihil valere, aut ad salutem debet valere: congregere mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato? quid affers in iudicium? quid arguis? Ambitum accusas? non defendo. Me reprehendis, quòd idem defendam, quod lege puniverim? punivi ambitum, non innocentiam: ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti senatusconsultum, me referente, esse factum. Si mercede corrupti obviam candida-

a auctoritatem.

52. *Ut, cum ad ultimum.*] Id est, quamvis ad ultimum officiorum finem pervenire contenderet quis, tamen ibi hæreret, ubi natura pateretur.

53. *Non omnia.*] Utile est aliquando non omnia remittere, ne sint audaciores ad peccandum impii.

54. *Resistito gratiæ.*] Resistere gratiæ est nihil gratiæ causa facere: quòd tum maxime fieri debet, cum quis jure jurando obstringitur. Hæcque elegans est dialogismus.

57. *Scipio ille fuit.*] Non est dubium quin Cicero de Æmiliano Scipione loquatur, cui comes fuit Panætius in illa illustri legatione, quam ante censuram obiit, cum à Senatu tertium missus est, ut populorum ac civitatum leges, tanquam sanctioris discipline arbiter & restaurator inspiceret. Vide Cic. lib. 4. Acad. Quest.

61. *C. Lælio comior.*] Lælius Scipionis Africani amicissimus fuit, de quo Horat.

Ser. 2. Sat. 1.

63. *L. Philippo.*] Philippus ille Græcis literis excelluit, ut dicit Cic. in Bruto.

Ib. *De C. Gallo.*] De Gallo loquitur etiam in Bruto. Astrologiæ peritissimus fuit. Hic de Liguribus triumphavit.

73. *Condita.*] Condita, à condiendo.

1. *Quæ ut ad id quod institui.*] Redit ad rem, petitque ut ab hac causa Catonis removeatur auctoritas, quæ plus Murenæ, quam objecta ipsi crimina, quæ nulla sunt, nocere potest.

2. *Quæ in judiciis.*] In judiciis, non debet attendi accusatoris auctoritas, ut quis damnetur, sed potius absolvat.

6. *Punivi ambitum.*] Cicerone referente ad Senatum, Senatusconsultum factum est de ambitu, contra quem legem tulit Cicero, cujus sequentibus proximè verbis puncta qualibet explicat.

- tis essent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgo locus tributim,
 10 & idem prandia si vulgo essent data; contra legem Calpurniam factum videri. Ergo ita Senatus iudicat contra legem facta hæc videri, si facta sint: decernit, quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit; nam factum sit, necne, vehementer queritur; si factum sit, quin contra legem sit, dubitare nemo potest. Est igitur ridiculum, quod est dubium,
 15 id relinquere incertum; quod nemini dubium potest esse, id iudicare. Atque id decernitur; omnibus postulantibus candidatis, ut ex S. C. neque cuius intersit, neque contra quem sit, intelligi possit. Quare doce, à L. Muræna illa esse commissæ: tum egomet tibi contra legem commissæ esse concedam. Multi obviam prodierunt de provincia decedenti,
 20 consulum petenti; solet fieri; eccui autem non proditur revertenti? quæ fuit ista multitudo? primum, si tibi istam rationem non possim reddere, quid habet admirationis, tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. Quid si etiam illud addam, quod à consuetudine non abhorret,
 25 rogatos esse multos? num aut criminosum sit aut mirandum, quæ in civitate rogati^b infimorum hominum filios^c prope de nocte ex ultima sæpe urbe deductum venire soleamus, in ea non esse gravatos homines prodire hora tertia in campum Martium, præsertim talis viri nomine rogatos? Quid, si omnes societates venerunt, quarum ex numero
 30 multi hic sedent Iudices? quid, si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima, quæ neminem patitur non honeste in urbem introire, tota natio candidatorum? si denique ipse accusator noster Postumius obviam cum bene magna caterva

^b obscurorum.

^c paulo ante lucem.

9. *Conducti sectarentur.*] Homines pecunia corrupti honoris causa candidatos, dum id campum Martium veniebant, sequebantur, ut inde appareret populo, quam digni essent Magistratu.

10. *Gladiatoribus.*] Vetabat, illa lex ne quis munus gladiatorum biennio quo Magistratu petierat, petitorumve erat, ederet, nisi ex testamento præstituta die.

11. *Legem Calpurniam.*] De hac lege jam dictum est.

12. *Contra legem videri.*] Si hæc omnia à Muræna commissæ sunt, quæ vetat lex, non est dubium quin contra legem precaverit; at hæc, aut eorum aliqua fecisse, probare debent adversarii.

13. *Quid est dubium, id relinquere incertum.*] Dubium est, utrum Muræna quid contra legem fecerit; id autem non debet relinqui incertum, sed probari. Deinde nemini dubium est, quin ex lege Calpurnia decretum contra ambitiosos latum sit à Senatu; ergo de eo iudicare non est opus, sed iudicare utrum contra illud Muræna peccaverit?

14. *Multi obviam prodierunt.*] Proponit argumenta quibus Cato utebatur ad ostendendum peccasse contra legem Murænam.

1. Quod multi obviam ivissent Muræne: at refutat Cicero, quia non corrupti pecunia venerunt, sed de more, ut sit honoris & amicitie causa, iis qui redeunt è provinciis.

2. *Rogatos esse multos.*] Secundum argumentum refutat; quod multi videlicet rogati sunt Murænam deducere in campum Martium; at id quotidie evenit ut vel ipsos filios candidatos ipsorum hominum abjectorum prima luce ex extrema urbis parte rogati deducant plerique, cur non etiam a rogatis homo magnæ auctoritatis deducatur.

3. *Hora tertia.*] Hora tertia à Romanis dicebatur, quæ media est inter solem nascentem & meridiem.

4. *Quid, si omnes societates.*] Refutat à concursu hominum ex omnibus ordinibus quorundam suorum iudicum, imo etiam Postumii accusatoris; quid igitur accusant, si istorum exemplo tanta multitudo populi ad illum convenerit?

5. *Tota natio candidatorum.*] Omnes qui aspirabant ad Magistratus quasi unam nationem propter multitudinem efficere videbantur.

sua venit; quid habet ista multitudo admirationis? omitto clientes, vi-
cinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos
dies venerat; hoc dico, frequentiam in isto officio gratuitam, non modo 35
dignitati ullius unquam, sed ne voluntati quidem defuisse. At secta-
bantur multi. Doce, mercede; concedam esse crimen; hoc quidem
remoto, quid reprehendis? Quid opus est, inquit, sectatoribus? à me
tū id quæris, quid opus sit eo, quo semper usi sumus? Homines tenues
unum habent in nostrum ordinem aut promerendi aut proferendi be- 40
neficii locum, hanc in nostris petitionibus operam, atque affectationem;
neque enim fieri potest, neque postulandum est à nobis, aut ab equi-
tibus Romanis, ut suos necessarios candidatos sectentur totos dies; à
quibus si domus nostra^d celebratur, si interdum ad forum deduci-
mur, si uno basilicæ spatio honestamur, diligenter observari videmur & 45
coli. Tenuiorum & non occupatorum amicorum est ista assiduitas,
quorum copia bonis & beneficiis deesse non solet. Noli igitur eripere
hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: sine eos, qui
omnia à nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod nobis tribu-
ere possint; si nihil erit præter ipsorum suffragium, tenue est; si ut 50
suffragantur, nihil valent gratia; ipsi denique, ut solent loqui, non di-
cere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam possunt: atque
hæc à nobis petunt omnia: neque ulla re alia, quæ à nobis conse-
quuntur, nisi opera sua, compensari putant posse. Itaque & legi Fa-
biæ, quæ est de numero sectatorum, & S. C. quod est L. Cæsare consule 55
factum, restiterunt; nulla est enim pœna, quæ possit observantiam te-
nuiorum ab hoc vertere instituto officiorum excludere. At spectacula

^d frequentatur.

33. *Omitto clientes.*] Reliquos citat, qui honestatis & honoris causa adesse Muræ-
næ debuerunt.

Ib. *Clientes.*] Clientes sunt, qui in tu-
tela alicujus sunt, & quem patronum ha-
bent.

34. *Tribules.*] Tribules sunt, qui sunt
ex eadem tribu.

35. *Gratuitam.*] Tota hæc frequentia
quæ convenit, nulla mercede vel pecunia
conducta venit.

39. *Eo, quo semper usi sumus.*] Non de-
bet reprehendere Cato, quod semper fac-
tum est, neque inde arguere Murænam
hominem ambitiosum.

44. *Si interdum ad forum deducimur.*] Varia commemorat officia, quibus homines
tenues suos patronos aut primates viros
prolequebantur, quæ ipsis crimini vesti-
non debent.

45. *Si uno Basilicæ spatio.*] Id est, si
deducimur per spatium tam longum, quam
Basilica est. Basilica porro foro adjuncta
fuit, à Catone ampliata & Porcia cogno-
minata, ad instar regie domus.

54. *Legi Fabiæ.*] Fabia lex de ambitu
valis, ut certus numerus sectatorum esset,

id est, eorum qui candidatos in campum
deducerent. Sed huic legi & Senatuscon-
sulto L. Cæs. tanto studio plebs restitit,
ut nulla prorsus pœna ab hoc affectationis
officio removeri potnerit, quia vetus erat
institutum.

55. *Et Senatusconsulto.*] Quo anno cœ-
pit Catilinæ conjuratio, Consules erant
L. Cæsar, & C. Figulus. Cicerone vero
petente Consulatum, cum in dies ambitus
furor augeretur propter Catilinam & An-
tonium, paucis diebus ante comitia cen-
suit Senatus, ut lex ambitus addita majori
pœna ferretur. Huic cum intercederet
Senatusconsulto Q. Mutius Orestinus, Ci-
cero in gratiam Senatus contra Catilinæ
& Antonii concionem inductus est, suavis-
que ut sectorum numerus definiretur: sed
per eundem tribunalum plebis legi obstitit.

57. *At spectacula sunt tributim data.*] Objectioni novæ Cicero responder, nempe
Murænam suis tribulibus ad spectacula
locum dedisse, & vocasse ad convivia. Id
autem ab omni memoria factum esse con-
tendit. Porro spectacula loca erecta sunt,
quæ à Græcis theatra, dicuntur, ex quibus
ludi spectabantur.

sunt tributim data, & ad prandium vulgo vocati. Et si hoc factum à Muræna omnino, Judices, non est: ab ejus amicis autem more & modo factum est: tamen admonitus re ipsa, recorder quantum hæc quæstiones in Senatu habitæ punctorum nobis, Servi detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostra, aut patrum nostrorum memoria, quo hæc, five ambitio est, five liberalitas non fuerit, ut locus & in circo, & in foro daretur amicis, & tribulibus? hæc homines tenuiores primum, ne dum qui ea suis tribulibus veteri instituto assequebantur.*

* *Deest nonnihil.*

XV. Præfectum fabrū semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent in viros primarios, qui in circo totas tabernas, tribulium causa compararunt? hæc omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina à multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, conjecta sunt; in quibus tamen Muræna ab Senatus auctoritate defenditur. Quid enim? Senatus num obviam prodire crimen putat? non. sed mercede: convince. num sectari multos? non. sed conductos: doce conductos. num locum ad spectandum dare, aut ad prandium invitare? minime. sed vulgo passim, Quid est vulgo: universos. non igitur, si L. Natta summo loco adolescens. qui, & quo animo jam sit, & qualis vir futurus sit, videmus, in equitum centuriis voluit esse, & ad hoc officium necessitudinis, & ad reliquum tempus gratiosus, id erit ejus vitrico fraudi, aut crimini: nec si Virgo Vestalis hujus propinqua & necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non & illa pie fecit, & hic à culpa est remotus; omnia hæc sunt officia necessario, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

59. *More & modo factum est.*] Fatetur quidem concessa fuisse hæc spectacula ab amicis Muræne; sed id neque repugnante more, neque immoderate factum esse.

61. *Punctorum.*] Puncta suffragia sunt, hinc dicta, quod in tabulis notarentur.

63. *Locus in circo.*] Qui loco habebant in circo, ea quandoque amicis benevolentia concedebant, ut inde ludos spectarent, qui à circo Circenses dicti sunt.

Ib. *In foro.*] In foro ludi gladiatorii dabantur.

1. *Præfectum fabrū.*] Præfectus Fabrorum dicebatur, qui Fabris lignariis, Carpentariis, Ferrariis, &c. præerat.

3. *Tabernas tribulium.*] Tabernæ extractæ erant in circo maximo, quo commodius ludi spectarentur; eæ porro locabantur pecunia, quandoque etiam liberaliter à dominis tribulibus suis concedebantur. Plutarchus una nocte à Graccho sublatas esse scribit.

4. *Crimina à multitudine.*] Cicero objicit Servio, credere multitudinem, quod nimis quædam accusandi cupiditate hæc omnia, levissima ab ipso collecta quasi tot crimina in Murænam conjiciantur.

6. *Senatus num obviam.*] Ait Cicero, prodire obviam, sectari, &c. nunquam Se-

natum pertinere ad crimen judicavisse, nisi qui prodeunt & sectantur, mercede corrumpantur.

9. *Sed vulgo passim.*] Non est crimen dare locum ad spectandum, invitare multos ad prandium, verbi gratia tribules suos; sed crimen est universos invitare; quod Muræna non fecit.

10. *Si L. Natta.*] Non debet accusari Muræna ambitus, Si Natta privignus ejus aliquem locum vel convivium centuriis dederit, quod non tamen dedit ut Muræna faveret, quam ut ipse suis tribulibus gratiosus esset.

Ib. *Summo loco adolescens.*] Natta ille ex familia Pinariorum fuit nobilissima & antiquissima apud Romanos, siquidem jam Evandri temporibus celebris erat. Virg. Æneid. 8.

11. *In equitum centuriis.*] Centuriæ equitum à Romulo institutæ sunt; quæ appellatio aucto postea numero à Tarquinio Prisco conservata est; voluit autem ut mille trecenti equites in tribus centuriis essent.

13. *Virgo Vestalis.*] Vestales habebant locum distinctum, unde ludos gladiatorios spectare possent.

XVI. At enim agit mecum austere & Stoice, Cato; negat^a verum esse, alluci benevolentiam cibo: negat iudicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo, ad cenam petitionis causa si quis vocat, condemnetur; quippe inquit, tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula reipub. petas 5 fovendis hominum sensibus & deliniendis animis, & adhibendis voluptatibus? utrum lenocinium, inquit, à^b grege delicatæ juventutis, an orbis terrarum imperium à populo Romano petebas? Horribilis oratio? sed eam^c usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedæmonii auctores istius vitæ, atque orationis, qui quotidianis epulis 10 in robore accumbunt: neque vero Cretes, quorum nemo gustavit unquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempore voluptatis laborisque dispertunt, republicas suas retinuerunt: quorum alteri uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii præsidio disciplinam suam, legesque conservant. Quare noli, Cato, majorum 15 instituta, quæ res ipsa publica, quæ diuturnitas imperii comprobant, nimium severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros, & honestus homo & nobilis, Q. Tubero: is, cum epulum Q. Maximus, Africani patris sui nomine, populo Rom. daret, rogatus est à Maximo, ut^d triclinium sterneret, cum esset 20 Tubero ejusdem Africani sororis filius: atque ille, homo eruditissimus, ac Stoicus, stravit pelliculis hædinis lectulos Punicanos, & exposuit vasa Samia: quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus, & non divini hominis

^a justum.^b multitudine juventutis luxuriose.^c consuetudo.^d cenaculum.

2. *Magistratibus mandandis.*] Mandare honores dicitur populus Rom. cum suo suffragio alicui Magistratum concedit.

3. *Petitionis causa.*] Reponit Cicero Catoni non fas esse aliquem ad convivium vocare, ut quid ab eo petatur, si nefas est sibi benevolentiam voluptatibus conciliare; hoc autem per Dialogismum tractat ad Catonem irridendum.

8. *Horribilis oratio.*] Ironia qua fidem tam asperæ Catonis orationi detrahit simulatione quadam assentationis, ac quasi concepti metus, & horrores.

9. *Sed eam usus.*] Hanc vitam asperam alienam à moribus Romanis esse contendit, utiturque dissimilium exemplorum collatione, Lacedæmoniorum videlicet & Cretensium, qui non melius quam Romani Respub. suas conservant.

10. *Quotidianis epulis.*] Lacedæmonii præter quotidianas epulas convivia publica celebrabant, quæ Phiditia dicebantur, quæ non fiebant impensis publicis, sed ad quæ suam quisque partem conferebat. De his loquitur Cic. Tuscul. Quæst. 5.

11. *In robore accumbant.*] Lacedæmonii non in lectulis, ut mos erat reliquorum

Græcorum, sed in dura quapiam materia ac ligoo accumbebant; per robur enim lignum intelligit.

1b. *Gustavit unquam cubans.*] Cretes ne quidem in epulis accubabant.

14. *Nostri exercitus.*] Cretenses à Q. Metello victi sunt, qui & iis leges imposuit, ab hac victoria Creticus dictus est.

15. *Disciplinam suam.*] Cretenses à Lycurgo disciplinam suam acceperunt; quam Plotarchus ait Lycurgum à Creta ad suos leges detulisse.

17. *Eodem ex studio.*] Eandem doctrinam Stoicorum secutus est Q. Tubero, de quo loquitur lib. de claris Orat. quem fuisse nepotem L. Paulli ait; fuit autem Scipio Africanus minor, filius Paulli Æmilii, hujus nepos Maximus; ita Maximus hic habuit patrum Scipionem, id est, fratrem patris sui Paulli.

19. *Cum epulum.*] Tubero publicum convivium in funere Scipionis dedit.

22. *Lectulos Punicanos.*] Lectuli Punicani viles sunt & abjecti, quolibus utebantur africani olim & Carthaginenses.

23. *Vasa Samia.*] Vasa Samia & scætilia sunt, quæ in insula Samo fiebant.

Ib.

hominis Africani mors honestaretur: quem cum supremo ejus die
 25 Maximus laudaret, gratias egit diis immortalibus, quod ille vir in hac
 republica potissimum natus esset: necesse enim fuisse, ibi esse terrarum
 imperium ubi ille esset. Hujus in morte celebranda graviter tulit po-
 pulus Rom. hanc perversam sapientiam Tuberonis; itaque homo inte-
 gerrimus, civis optimus, cum esset L. Paulli nepos, P. Africani, ut
 30 dixi, sororis filius, his hœdinis pelliculis Prætura dejectus est. Odit
 populus Rom. privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit;
 non amat profusas epulas; sordes & inhumanitatem multo minus. Dis-
 tinguuit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac vo-
 luptatis. Nam quod ais, nulla re allici hominum mentes oportere ad
 35 magistratum mandandum, nisi dignitate: hoc tu ipse, in quo summa
 est dignitas, non servas; cur enim quemquam, ^e ut studeat tibi, ut te ad-
 juvet, rogas? rogas tu me, ut mihi præsis, ut committam ego me tibi;
 quid tandem? istuc me rogari oportet abs te, an te potius à me, ut pro
 mea salute laborem periculumque suscipias? Quid, quod habes no-
 40 menclatorem? in eo quidem ^f fallis, & decipis. Nam si nomine ap-
 pellari abs te cives tuos honestum est; turpe est eos notiores esse servo
 tuo quam tibi; sint etiam noris, tamen per monitorem appellandi sunt?
 cur ante petis, quam insufurravit? aut quid, cum admoneris, tamen
 quasi tute noris, ita salutas? quid posteaquam es designatus, multo sa-
 45 lutas negligentius? hæc omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta
 sunt: sin perpendere ad disciplinæ præcepta velis, reperiantur pravissima.
 Quare nec plebi Romanæ eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiato-
 rum, conviviorum; quæ omnia majores nostri comparaverunt: nec
 candidatis ista benignitas adimenda est, quæ liberalitatem magis signifi-
 50 cat, quam largitionem.

XVII. At enim te ad accusandum respub. adduxit. Credo, Cato,
 te isto animo, atque ea opinione venisse: sed tu imprudentia laberis.
 Ego quod facio, Judices, cum amicitiae dignitatisque L. Murænæ gratia
 facio; tum me pacis, otii, concordiae, libertatis, salutis, vitæ denique
 5 omnium vestræ causa facere clamo atque obtestor. Audite, audite
 consulem, judices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies

^e faveat.

^f falleris & deciperis.

Ib. *Digen s Cynicus mor aus.*] Diogenes
 patria Sinopenfis fuit, Antisthenis discipu-
 lus, qui abjecta omni sollicitudine cibum
 suum in singulos dies emendicabat; habi-
 tavit in porarum vestibulis; cumque se
 contorqueret in dolio, volubilem se habere
 domum jocabatur, & se cum temporibus
 immutantem. Obiit ferme nonagenarius.

24. *Supremo ejus die.*] Ultimus vitæ dies
 supremus dicitur.

25. *Maximus laudaret.*] Fabius maxi-
 mus, Scipionis frater, oratione funebri
 Africanam laudavit. Orationes autem
 ejusmodi à propinquis vulgo habebantur.

28. *Perversam sapientiam.*] Illam auste-
 ram Stoicorum sapientiam seu philoso-
 phiam perversam vocat, quia omnis hu-

manitatis expertus videbatur.

30. *Prætura dejectus est.*] Tubero ia
 petitione Præturæ repulliam passus est à po-
 pulo propter illius sordes & avaritiam.

39. *Nomenclatorem.*] Nomenclator est
 is qui subjicit nomina civium ignotorum:
 quem tamen habuisse Catonem negat Plu-
 tarchus, cum etiam lege vetitum esset, ne
 petitores haberent nomenclatorem.

44. *Tute.*] Id tu ipse per te, & non per
 alium noris.

1. *At enim.*] Jam aggreditur eam par-
 tem refutare, in qua dixerat Cato se Rei-
 pub. causa Murænæ accusare: cui Cicero
 respondet, se eum & ipsius, & Reipublicæ
 causa defendere.

atque

atque noctes de republica cogitantem. Non usque eo L. Catilina rem-
publicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit,
se hanc civitatem oppressurum arbitratetur; latius patet illius sceleris
contagio, quàm quisquam putat: ad plures pertinet. Intus, intus in-
quam, est equus Trojanus, à quo nunquam, me consule, dormientes
opprimemini. Quæris à me, quid ego Catilinam metuum? Nihil &
curavi ne quis metueret: sed copias illius, quas hic video, dico esse
metuendas: nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinæ, quam
isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur: non enim deseruerunt; 15
sed ab illo in speculis atque insidiis relictī, in capite, atque in cervici-
bus nostris resisterunt; hi & integrum consulem, & bonum imperato-
rem, & naturā & fortuna cum repub. salute conjunctum, dejici de ur-
bis præsidio, & de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt;
quorum ego ferrum & audaciam rejeci in campo, debilitavi in foro 20
compressi etiam domi meæ sæpe, Judices; his vos si alterum consulem
tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis, quam suis gladiis con-
secuti. Magni interest, Judices, id quod ego multis repugnantibus egi
atque perfici, esse Kalendis Januar. in repub. duos consules. Nolite
arbitrari, mediocribus consiliis, aut usitatis viis, aut lege improba, aut 25
perniciosa largitione auditum aliquando aliquod malum reipub. quæri.
Inita sunt in hac civitate consilia, Judices, urbis delendæ, civium tru-
cidandorum, nominis Romani extinguendi; atque hæc cives, cives, in-
quam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patria sua & cogitant, &
cogitaverunt; horum ego quotidie consiliis occurro, audaciam debilito, 30
sceleri resisto, sed vos moneo, Judices, in exitu est jam meus consula-
tus: nolite mihi subtrahere^a vicarium meæ diligentiae: nolite adimere
eum, cui rep. cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis de-
fendendam.. Atque ad hæc mala, Judices, quid accedat aliud, non
videtis? te, te appello, Cato; nonne prospicis tempestatem anni tui? 35
jam enim hesternæ concione intonuit vox perniciosa designati [tribuni]
collegæ tui: contra quem multum tua mens, multum omnes boni pro-
viderunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. Omnia, quæ
per

^a *successorem.*

11. *Est equus Trojanus.*] Equi Trojani egregie describitur historia apud Virg. lib. 2. *Æneid.* ideoque nota omnibus. Sed tantum vult ostendere, non ab iis qui Catilinam secuti sunt, sed ab iis qui in civitate remanserunt, pertimescendum esse.

16. *In speculis.*] Speculæ loca sunt editiora, è quibus venientes præspiciuntur.

17. *Integrum Consulem.*] Integer vitæ dicitur, qui nulla labe sceleris infectus est.

20. *Rejeci in campo.*] In campo Martio rejecit impetus conjuratorum, quando in comitiis lorica tectus venit, & omnes se consuli adjunxerunt.

Ib. *Debilitavi in foro.*] Debilitavit in foro cum tam vehementer concionatus est apud populum in Catilinam.

21. *Compressi domi meæ.*] Compressit domi, cum Cornelius eques Rom. & T. Vargunteius missi à Catilina sunt, quasi eum salutaturi; sed ut eum revera interficerent. Vide Orat. in Catil.

Ib. *Alterum Consulem.*] Murænam.

23. *Multis repugnantibus.*] Catilina & cæteri conjurati volebant esse consules Kalendis Januariis.

31. *In exitu est jam meus consulatus.*] Proximis Kalendis Januariis consulatum deponebat Cicero.

36. *Designati Tribuni.*] Metellus Nepos conjuratis favebat.

38. *Te ad Tribunatus petitionem vocaverunt.*] Plutarchus scribit in vita Catonis, hunc ad sua prædia in Lucaniam, per otium, rusticationis gratia euntem, hoc con-
sil.

per hoc triennium agitata sunt jam ab eo tempore, quo à L. Catilina,
 40 & Cn. Pisone initum consilium Senatus interficiendi scitis esse, in hos
 dies, in hos menses, in hoc tempus erumpunt. Qui locus est, Judices?
 quod tempus? qui dies? quæ nox? cum ego non ex illorum infidiis ac
 mucronibus non solum meo, sed multo etiam magis divino consilio eri-
 piar atque evolem? neque isti me meo nomine interfici, sed vigilantem
 45 consulem de reip. præsidio demovere volunt: nec minus vellent, Cato,
 te quoque aliqua ratione, si possent^b tollere: id quod, mihi crede, &
 agunt, & moliantur: vident quantum in te sit animi, quantum ingenii,
 quantum auctoritatis, quantum reipub. præsidii: sed cum consulari auc-
 toritate & auxilio spoliata vim tribunitiam viderent, tum se facilius
 50 inermem & debilitatum te oppressuros arbitrantur; nam ne sufficiatur
 consul, non timent: vident in tuorum potestate collegarum fore: spe-
 rant sibi Silanum, clarum virum, sine collega, te sine consule rempub.
 sine præsidio objici posse. His tantis in rebus, tantisque in periculis,
 est tuum, M. Cato, qui non mihi, non tibi, sed patriæ natus es, videre
 55 quid agatur, retinere adiutorem, defensorem, socium in republica, con-
 sulem non^c cupidum, consulem, (quod maxime tempus hoc postulat)
 fortuna constitutum ad amplexandum otium, scientia ad bellum geren-
 dum, animo & usu ad quod velis negotium. Quamquam hujusce rei
 potestas omnis in vobis sita est, Judices: totam rempub. vos in hac
 60 causa tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum suo^d consilio nefari-
 orum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset judicare, condem-
 naret, L. Murænam: si interficere posset, occideret; petunt enim ra-
 tiones illius, ut orbetur auxilio reip. ut minuatur, contra suum furo-
 rem imperatorum copia: ut major facultas Tribunis plebis detur, de-
 65 pulso adversario, seditionis ac discordiæ concitandæ. Idemne igitur de-
 lecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri judica-
 bunt, quod ille importunissimus, gladiator, hostis reipub. judicaret?
 Mihi credite. Judices, in hac causa non solum de L. Muræna, verum
 etiam de vestra salute sententiam feretis; in discrimen extremum veni-
 70 mus: nihil est jam unde nos reficiamus, aut ubi lapsi resistamus, non
 solum minuenda non sunt auxilia quæ habemus; sed etiam nova, si
 fieri possit, comparanda; hostis est enim non apud Anienem, quod bello
 Punico gravissimum visum est: sed in urbe, in foro: dii immortales!
 sine

^b occidere.^c avarum.^d cætu.

filio statim ante vesperam ejus diei quo fuerat egressus, monentibus & rogantibus amicis, ex ipso itinere Romam revertisse, ut hic sese Metello & ejus furiosis consiliis opponerent, quem hoc ipso in itinere ad petitionem Tribunatus Romam properare, primum resciverat.

39. à L. Catilina, & Cn. Pisone.] Loquitur de prima conjuratione quæ Lepido & Volcatio Coss. facta est. Vide Sallust.

49. Spoliata vim Tribunitiam.] Periculum Catonis cum Muræna periculo conjungit; nam si damnetur Muræna, dabi-

tur occasio Catilinariis Catonem opprimendi: nam ipsi consul non aderit; nam in locum Muræna nullus substituetur alius invitis Tribunis, quia intercessione sua comitia impedient; & sic Silano sibi sumendi collegam, potestatem auferent.

62. Petunt enim.] Conjurati conantur perdere eum, & fortunam & dignitatem.

64. Tribunis plebis.] Tribuni plebis, qui seditiones moliantur, facilius ad exitum perniciola sua consilia perducent, si Murænam à consulatu removeant.

72. Apud Anienem.] Bello secundo Punico,

ipfi
pro
9
tu.

fine gemitu hoc dici non potest: non nemo etiam in illo sacrario reipub. in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. Dii ^e faxint, ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinæ nefarium latrocinium armatus opprimat: ego togatus, vobis, bonisque omnibus adiutoribus, hoc quod conceptum respublica periculum parturit, consilio discutiam & comprimam. Sed quid tandem fiet, si hæc elapsa de manibus nostris in eum annum, qui consequitur, redundarint? Unus erat consul, & is non in ⁸⁰ administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus; hunc jam qui impedituri sint, * * Illa pestis immanis, importuna, Catilinæ prorumpet, qua poterit: & jam populo Romano minatur: in agros suburbanos repente advolabit: versabitur in castris furor, in curia timor, in foro conjuratio, in campo exercitus, in agris vastitas: omni autem in ⁸⁵ sede ac loco ferrum flammamque metuemus; quæ jam diu comparantur, eadem ista omnia, si ^f ornata suis præfidiis erit respub. facili & magistratuum consiliis, & privatorum diligentia opprimuntur.

^e faciant.

^f instrua.

nico, cum Capuam M. Fulvius obsideret, Annibal, ut eam castra movere cogeret, subito consilium cepit ad urbem exercitum adducendi; itaque castra locavit ad fluvium Anienem, ad tertium ab urbe lapidem. Vide Livium, lib. 26.

74. *In illo sacrario reip.*] Loquitur de curia, quæ in loco sacro semper habebatur, propter sanctitatem consiliorum.

75. *Non nemo hostis est.*] Quis fuerit non

indicatur, certum est quosdam tum è Senatoribus, tum ex equitibus inter conjuratos fuisse, quos Sallustius nominat.

80. *Unus erit consul.*] P. Silanus solus erit Consul, si Muræna damnetur; quare non tam in reipub. administratione occupabitur, quàm in consule altero sufficiendo; quia Tribuni plebis seditiosi ipsi obstitent.

PERORATIO.

Peroratio in mortibus commiserationis excitandis tota versatur.

XVIII. Quæ cum ita sint, Judices, primum reipub. causa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos, pro mea summa & vobis cognita in rempub. diligentia, moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitæ vestræ & cæterorum civium consulatis: deinde ego fidem vestram vel defensoris & amici officio adductus, oro atque obsecro, Judices, ut ne hominis miseri, & cum corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Muræna recentum gratulationem nova lamentatione obruat; modò maximo beneficio populi Rom. ornatus, fortunatus videbatur, quod primum in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum, ¹⁰ consulatum attulisset: nunc idem squalore sordidus, confectus morbo, lacrymis ac mœrore perditus, vester est supplex, Judices, vestram ^a fidem obtestatur, misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras

^a auxilium.

8. *Recentem gratulationem.*] Gratulatio ipsi facta est, cum è bello Mithridatico proxime rediit.

9. *Maximo beneficio.*] Consulatu ornatus est à populo.

10. *Municipium antiquissimum.*] Lacuvium pagus erat in via Appia, at olim municipium à Diomede post everfam Trojam conditum; è quo prodiit Muræna.

opes intuetur. Nolite, per deos immortales, Iudices, hac eum re,
 15 qua se honestiorem fore putavit, etiam cæteris antè partis honestatibus,
 atque omni dignitate fortunaque privare. Atque ita vos Muræna, Ju-
 dices, orat atque obsecrat, si injuste neminem læsit, si nullius aures vo-
 luptatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio nec domi, nec
 militiæ fuit; sit apud vos modestiæ locus, sit ^b demissis hominibus per-
 20 fugium, sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatus mag-
 nam habere debet, Iudices: una enim eripiuntur cum consulatu omnia;
 invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest; ob-
 jicitur enim concionibus seditiosorum, insidiis conjuratorum, telis Cati-
 linæ: ad omne denique periculum, atque omnem invidiam solus appo-
 25 nitur. Quare quid invidendum Murænæ, aut cuiquam nostrum sit in
 hoc præclaro consulatu, non video, Iudices; quæ vero misera sunt,
 & ea mihi ante oculos versantur, & vos videre & perspicere potestis.
 Si (quod Jupiter omen avertat!) hunc vestris sententiis ^c afflixeritis, quo
 se miser vertet? domumne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis
 30 sui, quam paucis ante diebus laureatam in sua gratulatione conspexit,
 eandem deformatam ignominia, lugentemque videat? an ad matrem,
 quæ misera modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur & so-
 licita est, ne eundem paulo post spoliatum omni dignitate conspiciat?
 Sed quid ego matrem aut domum appello, quem nova pœna legis &
 35 domo, & parente, & omnium suorum consuetudine conspectuque pri-
 vat? Ibit igitur in exsilium miser? quoad Orientisne partes? in qui-
 bus annos multos legatus fuit, & exercitus duxit, & res maximas ges-
 sit? at ^d habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris eodem
 cum ignominia reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet,
 40 ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissime
 viderit, eundem lugentem, mœrentem, exsulem videat? in ea porro
 provincia, quo animo C. Murænam fratrem suum adspiciet? qui hu-
 jus dolor? qui illius mœror erit? quæ utriusque lamentatio? quanta
 autem ^e perturbatio fortunæ atque sermonis, quòd, quibus in locis
 45 paucis antè diebus factum esse consulem Murænam nuntii literæque cæ-
 lebrassent, & unde hospites atque amici gratulatum Romam concurre-
 rint, repente eò accedat ipse nuntius suæ calamitatis? Quæ si acerba,
 si misera, si luctuosa sunt, si alienissima à mansuetudine & misericordia
 vestra, Iudices; conservate populi Romani beneficium: reddite reipub.
 50 consulem: date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi & fa-
 milix, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac causa

^b supplicibus. ^c damnaveritis. ^d id assert, &c. ^e commutatio.

30. *Laureatam.*] Qui triumphabant, lauro coronabantur: cum autem fuisset Luculli legatus, ut illius victoriæ, sic & gratulationis etiam, & gloriæ particeps esse debuit; ideoque *Laureatam* ejus imaginem vocat.

34. *Nova pœna legis.*] Exsilium significat, quo, nova lege latu, præter alias pœnas mutantur, qui ambitus crimine convincuntur.

36. *Orientis partis.*] In Asiam, quæ in parte Orientali sita est, legatus Luculli fuit.

39. *In contrariam partem.*] Pars Orientali contraria Occidentalis est; in hac autem parte fuit Gallia, quo Prætorem ivisse superius dixit.

51. *Lanuvio.*] In causis reorum veniebant è municipiis legati, ut pro reo deprecarentur.

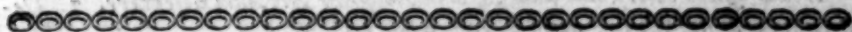
frequens

frequens mœstumque vidistis; nolite à sacris patriis Junonis Sospitæ, cui omnes consules fatere necesse est, domesticum & suum consulem, potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid habet, aut momenti commendatio, aut auctoritatis^f confirmatio mea, consul consulem, Ju- 55 dices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic conjurationi, quæ nunc rempublicam labefactat, futurum esse promittam ac spondeam.

^f affirmatio.

52. *Junonis Sospitæ.*] Sospita Juno à sepe Romanos apud Livium legitur misisse Lanuvium, qui sacrificio Junonem Sospitam placarent.

53. *Facere necesse est.*] Facere est sacrum facere: faciebant autem, cum magistratum consules inibant, Lanuvii Junoni Sospitæ.

PRO

A. L I C I N I O ARCHIA POETA.

ARGUMENTUM.

SILVANUS & *Carbo* legem tulerant, ut ii cives Romani haberentur, qui fœderatis civitatibus adscripti essent, & domicilium in Italia tum, cum lex ferebatur, habuissent, ac intra sexaginta dies apud Prætorem professi essent. Hac lege adductus *Gracchus* quidam *Archiam Poëtam* in judicio accusavit, quod in urbe se pro cive gereret, cum non esset. Negavit enim *Archiam* adscriptum esse fœderatis civitatibus, & latæ legis tempore in Italia domicilium habuisse, ac apud Prætorem professum esse. *Cicero*, cum maxime *Archiam* diligeret, hac oratione ipsum defendit. Ac primum ostendit *Archiam* civem legitimum esse, cum *Heracleæ*, & aliis civitatibus adscriptus sit; quia in Italia domicilium habuerat, quando lata lex est: ac denique apud Prætorem professus erat. In hac oratione multa dicit de studiis literarum, & de *Archie* laudibus, persuadetque judicibus, etiamsi non esset civis, tamen propter eruditonem inter cives adscribendum esse.

PERSONÆ.

Gracchus accusator est, *Cicero* defensor, *Prætor* Judex.

C c 2

GENUS

GENUS CAUSÆ.

In genere judiciali est hæc causa. Quæritur enim an civis sit Romanus Archias, tamen secundum aliquam sui partem pertinere potest ad genus demonstrativum, cum Archias commendetur, & Poëticum nomen extollatur; sed cum omnia referantur ad Archiæ defensionem potissimum in genere judiciali esse dicenda est; quare probabile est habitam fuisse in foro, ubi publica judicia exercebantur.

TEMPUS.

Habita est anno urbis condita 692. M. Pupio Pisone, & M. Val. Mesala Consulibus, annum agente Cicerone quadragesimum sextum.

PARTES.

Quatuor sunt, Exordium, Narratio, Confirmatio, Peroratio.

EXORDIUM.

1. *Ab officio Cicero exorditur, quo abstringitur Archiam defendere. 2. Deprecatur, ut sibi fas sit, novo docendi modo uti.*

I. **S**I quid est in me ingenii, Judices, quòd sentio quàm sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si ² hujusce rei ratio aliqua optimarum artium studiis, & disciplina profecta, à qua ego nullum confiteor ætatis meæ tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum à me repetere prope suo jure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium præteriti temporis; & pueritiæ memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video mihi

INTERPRETATIO.

² *dicendi.*

NOTÆ.

1. *Si quid est in me ingenii.*] Nihil potentius est ad conciliandos auditorum animos oratori, quam modesta de se commemoratio; nec ac alienandos, quam vana de se ostentatio; hæc autem singularis fuit in Cicerone modestia, ut in plerisque ejus orationibus, ac præcipue pro Quinctio, Cor. Balbo. &c. videre est.

4. *Ætatis meæ tempus.*] Bonarum artium studiis deditus semper ut qui maxime fuit Cicero. Adolescens Philosophiæ operam dedit Romæ, seseque tradidit Philopon erudiendum, admirabili quodam ad Philosophiam studio concitatus, ut ipse in Bruto ait. Certe de eo scribit Plutarchus in discendo ejus ingenium ita eluxisse tantumque sibi nominis & gloriæ inter pueros fuisse, ut parentes, eum visendi gratia,

commemorat ad ludum venisse solitos; quod Philosophandi desiderium semper habuit; posteaquam enim ad Rempublicam accessit, quod otii supererat, Philosophiæ dabat: & cum Respublica perturbata Cæsaris dominatione fuit, dum filebant oratores, iterum philosophiæ vacavit.

5. *Earum rerum omnium.*] Si quid ingenii, & exercitationis, rationis, & artis in Cicerone fuit, id totum acceptum ad Archiam refert.

6. *Prope suo jure debet.*] Archias ille præceptor fuit Ciceronis; puer autem Cicero cum imprimis poësi delectaretur, Pontium Glaucum tetrametris composuit, quem suæ etiam ætate existisse Plutarchus ait.

^b principem,

^b principem, & ad suscipiendam, & ad ingrediendam rationem horum studiorum extitisse. Quod si hæc vox, hujus hortatu præceptisque ¹⁰ ^c conformata, nonnullis aliquando salutis fuit; à quo id accepimus, quo cæteris opitulari, & alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, & opem & salutem ferre debemus. Ac ne quis à nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quædam in hoc facultas sit ingenii, neque hæc dicendi ratio aut disciplina: ne nos quidem huic ¹⁵ cuncti studio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, & quasi cognatione quadam inter se continentur. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur, me in quæstione legitima, & in judicio publico, cum res agatur apud Prætorem populi Romani, lectissimum virum, & apud ²⁰ severissimos judices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo à consuetudine judiciorum, verum etiam à forensi sermone abhorreat: quæso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc ^d veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam; ut me pro summo poeta, atque eruditissimo homine, ²⁵ dicentem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique Prætoris exercente judicium, patiamini de studiis humanitatis ac literarum paulo loqui liberius: & in ^e ejusmodi persona, quæ propter otium ac studium ^f minime in judiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam & inusitato genere dicendi. Quod si mihi ³⁰ à vobis tribui concedique sentiam; perficiam profecto, ut huic A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, à numero civium: verum etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse.

^b auctorem. ^c formata. ^d potestatem. ^e tali. ^f nunquam habuit experientiam judiciorum.

9. *Ad suscipiendam, & ad ingrediendam.*] Suscepit ductus consiliis Archiæ, & ingressus est labore & exercitatione continua studium literarum.

12. *Alios.*] Ait se edoctum fuisse ab Archia eloquentiam, quod eos sublevavit qui suo patricinio indigebant.

14. *In hac facultas.*] Archias cum poeta sit, alia facultate præditus est: nam ab oratore differt Poeta; quare alio in eo fuit dicendi oratio.

15. *Ne nos.*] Oratores.

16. *Cuncti.*] Appius, uni, legeretur, & ita reponendum Lambinus censet.

18. *Continentur.*] Omnes artes inter se uniri contendit, & loquitur de hac omnium disciplinarum Encyclopædia, quam ex sententia Platonis exponit sic lib. 3. de Orat. *Est etiam illa Platonis vera, & tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctrinam harum ingenuarum & humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri; ubi enim perfecta vis est rationis ejus, qua cause rerum, atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium qua si consensus doctrinarum, concentusque reperitur.*

19. *In quæstione legitima.*] Quæstio le-

gitima ex causa dicitur, quæ legibus constituta est, & quæ quærendi, & vocandi quempiam in judicium potestatem facit.

1b. *In judicio publico.*] Publica judicia dicta sunt, quæcumque aut Magistratus ipsi jus dicentes decreverunt, aut judices à Magistratu jus dicenti dati de jure statuerunt; quoniam autem jus aliud privatum fuit, aliud publicum, propterea judicia aliâ privata, aliâ publica exstiterunt; privata quidem de controversiis inter cives; publica vero de criminibus agebant.

20. *Apud Prætorem.*] De numero Prætorum, & de eorum potestate jam dictum in Orat. pro lege Manil. Parag. 1. not. ad lin. 11. loquitur de urbano, apud quem de controversiis civium agebatur.

21. *Severissimos judices.*] Dabantur judices à Prætoris, apud quos nullus misericordie & lenitatis locus est.

26. *Hominum literatissimorum.*] Conveniant ad illud judicium fere omnes illi qui bonarum literarum studiis erant dediti, quod non solum Archiæ, verum etiam literarum, literatorumque omnium causa agi videretur.

NARRATIO.

In hac narratione describitur vitam Archias à quinque capitibus: 1. à studiis: 2. à patria: 3. à fama: 4. ab adventu ejus in urbem, & familiaritate cum viris clarissimis: 5. à civitate.

II. Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit; primum Antiochiæ (nam ibi natus est, ^a loco nobili, & celebri quondam urbe & copiosa, atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis affluenti) celeriter antecellere omnibus ingenii gloriâ contigit; post in cæteris Asiæ partibus, cunctæque Græciæ, sic ejus adventus celebrabatur, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium ac disciplinarum: studiaque hæc & in Latio vehementius tum colebantur, quàm nunc iisdem in oppidis: & hic Romæ propter tranquillitatem reipub. non negligebantur. Itaque hunc & Tarentini, & Rhegini, & Neapolitani civitate cæterisque præmiis donarunt: & omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione, atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famæ cum esset jam absentibus notus, Romam venit, Mario consule, & Catulo; nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter

^a genere.

1. *Iis artibus.*] Grammatica, Rhetorica, Poësis, Historia, Geographia, artes sunt, quibus ad humanitatem excoluntur animi, & quasi novam formam accipiunt.

3. *Antiochiæ.*] Antiochia urbs Syriæ metropolis, quam Strabo, lib. 16. à Seleuco Nicanore conditam ait.

9. *Græcarum artium.*] Ex Græcia in Italiam, tanquam ex fonte, omnes artes liberales profluxerunt; sed maxime post everfam Carthaginem.

Ib. In Latio.] Ante Sociale bellum, literæ in Latio floruerunt. Latium separatim fuit ab Italia: nam universa Italia sic dividebatur ut ejus proprie pars Latium diceretur, à Tiberi usque L. millium pass. longitudine, qua in parte Roma fuit. Altera pars nomen universale retinuit, & Italia dicta est. Hinc alii Latini, alii Italici. Tertia, Gallia citerior in provincie formam redacta. Hinc jura quatuor, Provincialium, Italicorum, Latinorum, Quiritium, sive civium Rom.

10. *Romæ propter tranquillitatem.*] Primi Romani literas neglexerunt, sed Poetas præcipue, ubi arti militari dediti. Unde Cato, in Oratione M. Nobiliori tanquam probum objecit, quod in provinciam Poetas duxisset; at cum tranquillior facta est respub. contulerunt se Romani ad discipli-

nas excolendas, quas à Græcis acceperunt.

11. *Tarentini, &c.*] Tarentini populi sunt in majore Græcia, id est, in Calabria, & in Campania ad oram maritimam, Siciliam versus, ubi sita Neapolis est.

12. *Civitate donarunt.*] Ex jure Romano, nemo duarum civitatum civis esse poterat; de quo vide Orat. pro Cæcina. At inter alias civitates quilibet diversarum jure gaudere poterat. Tarentini vero, Rhegini, & Neapolitani erant civitate donati.

14. *Hospitio.*] Mos invaluerat illis temporibus, ut urbium diversarum civis jus inter se privati hospitii contraherent. Hospitii autem necessitudo tum inter privatos, tum inter populos contrahatur: neque id quidem, modò, sed etiam inter singulos privatosque homines, & civitates. Quod inter populos Latini hospitium publicum, Græci *ἀποξενίαν*, quod inter privatos & singulos privatum, Græci *ἰδιοξενίαν* vocaverunt; hujus erat nota pignusque tessera hospitalis; unde apud Plautum in Pœnulo. *Deum hospitalem & tesseram mecum fero.*

15. *Mario Consule, & Catulo.*] Anno urbis conditæ 651. Marius & Catulus Coss. fuerunt.

16. *Quorum alter.*] Marius quartum jam

alter cum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset; statim Luculli, cum prætextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed etiam hoc non solum ingenii ac literarum, verum etiam naturæ atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adolescen-²⁰tiæ prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis jucundus Q. Metello illi Numidico, & ejus Pio filio: audiebatur à M. Emilio: vivebat cum Q. Catulo, & patre & filio: à L. Crasso colebatur: Lucullus verò, & Drusum, & Octavios, & Catonem; & totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, affi-²⁵ciebatur summo honore, quod cum non solum colebant, qui aliquid percipere aut audire studebant, verum etiam, si qui forte simulabant. Interim satis longo intervallo, cum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus, & cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quæ cum esset civitas æquissimo jure ac fœdere,³⁰ adscribi

b. postea.

consulatum agebat, & capto Jugurthâ, devictis Cimbris, Teutonibus, & Ambroni-
bus, scribendi maxima argumenta dederat.
De rebus ejus gestis vide Plutarchum, in
ejus vita.

17. *Alter cum res gestas.*] De Catulo
magnifice loquitur, tum in libro de claris
Oratoribus, tum in lib. 3. de Orat.

18. *Luculli.*] Lucius & Marcus Lucul-
lus fratres fuere. Lucius autem de Mi-
thridate & Tigranè, Marcus vero de Ma-
cedonia triumphavit. De Lucio scribit
Plutarchus, plurimos pulcherrimosque co-
egisse libros, studiose cuique bibliothecam
suam perpetuo aperuisse, ibique loquendo
legendo, disputando, diem jucunde Græ-
cos posuisse, quos fovebat, colebat, con-
viviis excipiebat; denique proprios lares,
liberam Græcorum, qui Romam venie-
bant, aulam fecisse.

Ib. Prætextatus.] Vestis fuit puerorum
nobilium & ingenuorum apud Romanos
prætexta, qua utebantur ad annum deci-
mum quintum. Credibile est provectioni
ætate fuisse Archiam, ut dici à Cicerone
Prætextatum, quod, licet juvenis, tamen,
propter ingenium & doctrinam, apud Lu-
cullum receptus est, & donatus civitate.

21. *Familiarissima senectuti.*] Vult of-
tendere Cicero tanta fuisse probitate Ar-
chiam, ut eandem laudem, quam sibi ju-
venis vindicaverat, ad extremam usque
senectutem retinuerit.

22. *Illis jucundus.*] Multa grata sunt,
quæ non sunt jucunda; at nihil jucundum
esse potest, quod non sit gratum.

Ib. Metello Numidico.] Q. Cæcilius Me-
tellus Numidicus appellatus est, quod con-
sul duobus prælis Jugurtham fuderit, &
totam Numidiam vastaverit. Hic Plutar-

cho referente, Lucullorum avunculus fuit.

Ib. Pio filio.] Q. Metellus, Numidici
filius, Pius dictus est, quod precibus suis
reditum ab exilio patris obtinuit.

23. *M. Emilio.*] Emilius Scaurus prin-
ceps Senatûs fuit, & magnæ vir apud Ro-
manos auctoritatis.

Ib. Q. Catulo.] Orator fuit & consul Q.
Catulus.

Ib. L. Crasso.] Lucius Crassus magnus
orator fuit, quem in lib. de Orat. loquen-
tem inducit Cicero.

24. *Drusum.*] M. Catonis is Drusus a-
vunculus fuit, quem Tribunum plebis ini-
tio belli sociali, domi intersectum fuisse
Velleius scribit.

Ib. Octavio.] Tres fuere Octavii,
Cnæus, qui cum Cinnâ Consul fuit, &
quem leges perniciosas molientem ex urbe
expulit; alter Cnæus, non eodem patre
natus, qui Curionis in consulatu, collega-
fuit, Lucius Cnæi frater, qui cum Cottâ
Consul fuit.

Ib. Catonem.] Hic Cato pater Uticensis
fuit, qui semetipsum interfecit.

28. *Siciliam profectus.*] L. Lucullus
Quæstor in Asiam profectus est, & Prætor
Siciliam, ac Consul Asiam obtinuit; eum
Archias in eas provincias secutus est.

30. *Heracleam.*] Heraclea civitas Italiae
in Campaniæ finibus fuit, ubi Tarentum,
Rhegium, aliæque civitates, de quibus su-
pra. Strabone teste, primum Trojâ, sed
postea inductis Tarentinorum coloniis,
Heraclea dicta est; cum autem haberet
jus civitatis Romanæ hæc urbs Heraclea,
atque inter ejus cives adscriptus esset, Ar-
chias certe jure civitatis Romanæ frueba-
tur; nam fœderatæ civitates eodem quo
Romani privilegio utebantur.

Ib.

adscribi se in eam civitatem voluit: idque, cum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate, & gratiâ Luculli ab Heraclienfibus impetravit. Data est civitas Silvani lege, & Carbonis, **SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS ADSCRIPTI FUISSENT: SI TUM,**
 35 **CUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT: ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRÆTOREM ESSENT PROFESSI.** Cum hic domicilium Romæ multos jam annos haberet, professus est apud Prætores Q. Metellum, familiarissimum suum.

Ib. *Æquissimo jure ac fœdere.*] Fœdus istud cum Heracles sancitum est Pyrrhi temporibus, Fabricio Consule, anno U. C. 475.

33. *Silvani lege, & Carbonis.*] Cn. Pompeio Strabone, & L. Porcio Carbone coss. M. Plantius Silvanus, & Cn. Papirius Carbo Tribuni plebis legem tulere de peregrinis, ut hic subjacet, *si qui fœderatis,*

&c.

36. *Sexaginta diebus.*] Tria legis capita fuerunt, si quis fœderatæ civitati adscriptus esset, si in Italia domicilium haberet, si sexaginta diebus centum apud Prætores professus esset, id est, intra diem sexagesimum post latam legem professus esset se civem Romanum esse.

CONFIRMATIO.

Duas habet partes, quarum hæc prima est, Civis Romanus est Archias.

III. Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius: causa ^a dicta est. Quid enim horum infirmari, Gracche potest? Heraclæne esse eum adscriptum negabis? adest vir summâ auctoritate, & religione, & fide, M. Lucullus, qui se non opinari, sed
 5 scire; non audivisse, sed vidisse; non interfuisse, sed egisse dicit. Ad sunt Heraclienfes legati, nobilissimi homines, qui hujus judicii causâ cum mandatis & cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heraclienfium publicas, quas Italico bello, incenso tabulario, interiisse scimus omnes.
 10 Est ridiculum ad ea quæ habemus nihil dicere; quærere quæ habere non possumus: & de hominum memoriâ tacere, literarum memoriam flagitare: &, cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidemque, ea, quæ depravari nullo modo possunt,

^a *defensa.*

4. *Non opinari.*] Leviter aliquando opinioniones à rei veritate alienæ concipiuntur. Affert testimonium Luculli.

5. *Adjunt Heraclienfes legati.*] Locus à testibus, in quo multum roboris & firmitatis est.

8. *Tabulas publicas.*] In tabulis publicis omnia acta publica civitatis, & omnium civium nomina continebantur.

9. *Italico bello.*] Spe civitatis obtinendæ, Italiæ populi dejecti, tandem factâ conspiratione, populo Rom. bellum intulerunt, quod & Sociale dictum est, & Maricum, quod à Marfis primum sit excitatum.

Ib. *Incenso tabulario.*] Tabularium locus est ubi servabantur tabulæ publicæ.

10. *Quærere quæ habere non possumus.*] Ostendit ridiculum esse tabulas quærere quæ perierunt, quæque duntaxat proferruntur, ut per eas præteritorum memoria conservetur, cum præsertim recens sit memoria Archiam esse civitate donatum; & habeantur testimonia Luculli, Heraclienfium, &c.

12. *Religionem.*] Per Religionem intelligit juramentum, quia juratus testis dicebat testimonium, quod tunc religiosum putabatur.

Ib. *Municipii.*] Municipium oppidum est jure civitatis Romanæ donatum, quod alio nomine Plinius oppidum civium Romanorum appellavit.

repu-

repudiare: tabulas, quas idem dieis folere corrupti, desiderare. An
domicilium Romæ non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam, 1
sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romæ collocavit? At non
est professus; imo vero iis tabulis professus, quæ solæ ex illa profes-
sione, collegioque Prætorum obtinet publicarum tabularum auctorita-
tem. Nam cum Appii tabulæ negligentius asservatæ dicerentur: Ga-
binii, quâmdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem, calamitatis, 20
omnem tabularum fidem resignasset; Metellus, homo sanctissimus mo-
destissimisque omnium, tantâ diligentia fuit, ut ad L. Lentulum Præ-
torem, & ad iudices venerit, & unius nominis liturâ se commotum esse
dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis.
Quæ cum ita sint, quid est quod de ejus civitate dubitetis. præsertim 25
cum aliis quoque incivitatibus fuerit adscriptus? Etenim cum medio-
cribus multis, & aut nulla, aut humili aliqua arte præditis, gratuito
civitatem in Græcia homines impertiebantur; Rheginos, credo, aut Lo-
crenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod sceniciis artificibus lar-
giri soleant, id huic summa ingenii prædito gloria, noluisse? Quid? 30
cum cæteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Pa-
pian, aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint; hic,
qui nec utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se He-
rachiensem esse voluit, rejicietur? Censui nostros requiris scilicet. Est
enim

16. *Sed omnium rerum.*] Constituit vi-
vere & mori Romæ Archias, argumenta-
tur à domicilio sive loco.

17. *Iis tabulis professus.*] Curavit nomen
suum in eas tabulas referri, sicut lex præ-
scribebat; non in eas tabulas, quæ negli-
gentius asservabantur à Prætore, & in
quibus plures sæpe nomina furtim inscri-
bebant; sed in eas tabulas quæ à Metello
viro sanctissimo asservatæ sunt; probat au-
tem tabulis professum esse Archiam.

19. *Appii tabulæ.*] Appius & Gabinus
Prætores fuerunt, cum Archias professus
est.

20. *Incolumis fuit.*] Qui nondum con-
demnatus in judicio est, dicitur incolumis.

Ib. *Post damnationem.*] Quo crimine
damnatus fuerit, non constat. Hic enim
non est iste A. Gabinus, qui postea cum
L. Pisone Consul fuit, & cujus mentio
fiet in *Pisoniana*.

21. *Resignasset.*] Tabulæ evulgatæ sunt
post damnationem & calamitatem Gabi-
nii; quia antea erant tabulæ ejusmodi
Prætoris annulo obsignatæ.

Ib. *Metellus.*] Apud Metellum Præto-
rem Archias professus est.

23. *Unius nominis litura.*] In iis tabulis
unius tantum nominis litura reperta est,
quæ se commotum Metellus dixit; at in
Archie nomine nulla erat.

26. *Cum mediocribus multis.*] Argumen-
tum à minore ad majus facit, si civitate

donati sunt levioris artis homines: certe
& ea donatus est Archias, qui præstantis-
simis artibus ornatus est.

27. *Gratis.*] Sine merito, & artis ali-
cujus gloria, civitatem concedebant; quid-
ni concedetur tam insigni viro?

28. *In Græcia.*] Magnam Græciam in-
telligit, quæ pars erat Italiae, cujus initium
erat à Latii finibus, & ad Tarentum usque
& Cumas extendebatur.

Ib. *Locrenses.*] A Locrensisbus etiam ci-
vitate donatus est Archias; populi autem
illi sunt in extrema Italiae orâ, quæ magna
Græcia dicta est.

29. *Scenicis artificibus.*] Artes intelligit
viles & abjectas: argumentatur à minori
ad majus.

31. *Post legem Papian.*] Primum lege à
Petronio latum erat, ut omnes peregrini
jure civitatis carerent; hanc iterum Pa-
pius Tribunus plebis, co. Cotta & Man-
lio, anno urbis conditæ 688, restauravit.
De utraque lib. 3. Offic. loquitur.

32. *In tabulas irrepserint.*] Cum aliqui
curaverint, ut nomen suum vel Prætorum
negligentiâ, vel fraude in tabulis publicis
latentur in scriberetur; cur non obtinebit
Archias?

34. *Census nostros requiris.*] Negabat ad-
versarius à Censoribus Archiam censum
esse; mos enim fuit apud Romanos, ut
quinto quoque anno capita civium Roma-
norum censerentur. Respondet autem Ci-
cero

35 enim obscurum, proximis censoribus, hunc tum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse: superioribus, cum eodem Quæstore fuisse in Asia: primis, Julio & Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum gessisse pro cive: iis tem-
 40 poribus, quæ tu criminaris, ne ipsius quidem iudicio eum in civium Rom. jure esse versatum, & testamentum sæpe fecit nostris legibus, & adiit hæreditates civium Rom. & in beneficiis ad ærarium delatus est à L. Lucullo Prætoris, & Consule. Quære argumenta, si qua potes: nunquam enim hic neque suo, neque amicorum iudicio^b revincetur.

^b convincetur,

cero ideo censum non esse, vel quia Roma aberat, quando censebatur populus, vel quia eo præsentis censendi ratio neglecta est: census autem non confirmat jus civitatis, hoc est, non facit neque confirmat civem, sed tantummodo indicat eum qui sit census.

36. *Superioribus.*] L. Marcius Philippus, & M. Perpenna, tertio post anno lustrum 66. fecerunt, quo tempore in Asia Archias fuit cum Lucullo Quæstore. Censura deinde intermissa fuit usque ad annum sexcentiesimum septuagesimum tertium, quo L. Gellius, Cn. Lentulus censes lustrum sexagesimum septimum fecerunt, cum Lucullus in Asia bellum contra Mithridatem administrabat, & hi sunt quos Cicero *proximos* appellat. [*Hottoman.*]

37. *Julio & Crasso.*] L. Julius Cæsar, P. Licinius Crassus censes fuere, Cn. Pompeio & Porcio Catone coss. anno urbis 664. [*Hottoman.*]

39. *Gessisse pro cive.*] Gerit se pro cive, qui jure civitatis utitur, sive civis sit, sive non sit.

40. *Ipsius.*] Archiaz iudicio contendebat adversarius eum non esse civem Romanum.

41. *Testamentum fecit.*] A testamento facto, ab adita hæreditate, & à delatione ad ærarium, probat Archiam civem esse Rom. Porro testamentum facere, & accipere quid testamento, ad cives tantum pertinebat; utroque jure peregrini privabantur.

42. *Adiit hæreditates.*] Licebat quemlibet, modò civis Romanus esset, hæredem facere.

Ib. *In beneficiis ad ærarium.*] Archias delatus est inter eos qui beneficium aliquod accipere debebant, id enim moris fuit, ut milites propter rem bene gestam ab imperatore ad ærarium deferrentur, & aliquod suæ generositatis præmium acciperent.

43. *Quære argumenta.*] Ita fidit suæ causæ Cicero, ut moneat adversarium nunquam posse inveniri argumenta satie valida, quibus persuadeat Archiam Poetam civem non esse.

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Etiam si Archias civis Romanus non esset, adsciscendus fuit.

Propositionem hoc syllogismo complectitur: Poetæ docti & ingeniosi, propter suæ doctrinæ fructum, delectationem, & dignitatem, inter cives adsciscendi sunt; Archias talis est; igitur est adsciscendus inter cives.

IV. Quæres à nobis, Gracche, cur tantopere hoc homine delectemur? quia suppeditat nobis, ubi & animus ex hoc forensi strepitu reniciatur, & aures convicio defessæ conquiescant. An tu existimias, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus in tantâ varietate rerum, nisi animos nostros doctrinâ excolamus: aut ferre animos tantam posse

1. *Quæres à nobis.*] Occupatione transit ad Archiaz commendationem, cum digressionem in laudem literarum.

3. *Con:icio.*] Convicium proprie male-

dictum illud est, quod accusator reo objicit præter crimen quod causa proprium est, & quod nihil habet propositum præter contumeliam.

contentionem,

contentionem, nisi eos doctrinâ eâdem relaxemus? Ego vero fateor, me his studiis esse deditum; cæteros pudeat, si qui ita se literis abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem asferre fructum, neque in adspæctum lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, Judices, ut ab nullius unquam me tempore, aut com- 10 modum, aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocarit, aut denique somnus retardarit? Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si, quantum cæteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, & ad ipsam requiem animi & corporis conceditur temporis; quantum 15 alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique alexæ, quantum pilæ; tantum mihi egomet ad hæc studia ^a recolenda sumpsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis, hæc quoque crescit oratio, & facultas: quæ quantacunque in me est, nunquam amicorum periculis defuit: quæ si cui levior videtur; illa quidem certe, 20 quæ summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam nisi multorum præceptis, multisque literis mihi ab adolescentia suavissem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi laudem atque honestatem in eâ autem ^b persequendâ omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exilii parvi esse ducenda: nunquam me pro salute vestra in tot 25 ac tantas dimicationes, atque in hos ^c profligatorum hominum quotidianus impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenzæ sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quæ jacerent in tenebris omnia, nisi literarum lumen accederet. Quam multas nobis ^d imagines, non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum viro- 30 rum ^e expressas, scriptores & Græci & Latini reliquerunt? quas ego mihi semper in administranda repub. proponens, animum & mentem meam ^f ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam. Quæret quispiam, quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes literis proditzæ

^a repetenda.

^b inquirenda.

^c perditorum.

^d exempla.

^e ceras.

^f cogitando de hominibus excellentibus.

10. *Ut ab nullius.*] Al. *ut ab illis nullo me unquam temp.* Sed locum depravatum putat Petrus Victorius lib. 2. Variar. lect.

cap. 9. & sic reponendum esse, *ut à nullius unquam me tempore, aut commodo, aut otium meum abstraxerit.* Sc. ostendit enim quod

literis incubuerit, & nemini obfuerit: nec se esse è genere illorum hominum, qui his studiis vehementer delectati, cuncta officia & publica & privata deserunt; sed semper se præsto fuisse iis qui operâ suâ uti vellent, & temporibus commodisque eorum diligenter servisse, nec à muneribus illis potuisse aut otio avelli, aut voluptate avocari. aut somno retardari; quare liberum esse omni culpâ; nam quod tempus poneret in literis bonisque artibus perdiscendis, statim accurate docet, atque id cum sua magna laude, turpique notâ eorum qui longe aliam vitam, quam describit, sequerentur.

16. *Tempestivis conviviis.*] Tempestiva convivia, ut & tempestiva epula, cana,

Sec. dicuntur quæ ante legitimam conviviorum horam ineuntur, & in multam noctem protrahuntur.

1b. *Alexa.*] Alea vulgo dicitur quicquid fortunæ committitur.

19. *Crescit oratio.*] Quintilianus lib. 10. cap. 1. ait Poëtarum lectionem Oratoribus conferre plurimum. Ostendit autem hic à causis efficientibus eloquentiam literis instrui, & vitam institui.

26. *Tantæ dimicationes.*] Intelligit diffensiones quæ illi fuerint in Reipub. administratione, cum Catilinâ, & cum cæteris conjuratis.

27. *Sed pleni.*] A testimoniis per translationem idem de literis probat.

29. *Lumen accederet.*] Multa illustrata literis sunt, quæ vindicantur ab oblivione.

34. *Virtutes.*] Per virtutes res gestas, & egregiâ fortitudinis facinora intelligit, quæ passim à Cicetone virtutis nomine exprimitur.

D d a

sunt,

35 sunt, istane doctrinā, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare: sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, & sine doctrina, naturæ ipsius habitu prope divino, per seipsos & moderatos, & graves extitisse fateor; etiam illud adjungo, sæpius ad laudem atque
 40 virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam; atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quædam confirmatioque doctrinæ; tum illud nescio quid præclarum ac singulare solere & existere; Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt divinum hominem, Africanum: ex hoc C.
 45 Lælium, L. Furium, modestissimos homines, & continentissimos: ex hoc fortissimum virum, & illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profectò, si nihil ad percipiendam colendamque virtutem literis adjuvarentur, nunquam se ad earum studium contulissent.
 Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, si ex his studiis delectatio
 50 sola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi remissionem humanissimam, ac liberalissimam judicaretis. Nam cætera neque temporum sunt, neque ætatum omnium, neque locorum: at hæc studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium præbent; delectant domi, non impediunt foris; pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Quod si ipse hæc neque attingere,
 55 neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex, mortuus, tamen, propter excellentem artem ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi
 60 conciliarat à nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, Judices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter ^b attenditis) quoties ego hunc vidi, cum ⁱ literam scripisset nullam, magnam numerum optimorum versuum de his
 65 ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? quoties revocatum

^a apparere.

^b audis.

ⁱ nihil omnino scripisset.

44. *Africanum.*] Paullus Æmilii filius minor Africanus dictus est; is, ut ait Cicero lib. 1. de offic. *Eloquentiā cumulatissimam bellicam gloriam.*

Ib. *C. Lælium.*] Hic Lælius sapiens nominatus est, quem in libro de claris Orat. Scipione illustriorem eloquentiā fuisse ait.

45. *L. Furium.*] Eodem lib. de claris Orat. ait Cicero, *L. Furius perbene Latine loqui putabatur, literatiusque quam ceteri.*

46. *M. Catonem.*] Cato vir gravissimus, fortissimusque fuit; in extrema senectute literis Græcis operam dedit, & Latinas pene senex didicit. De illius eloquentiā pluribus agit Cic. in claris Oratoribus, & in libro de Senect.

51. *Liberalissimam.*] Delectatio ex studiis dignissima est homine liberaliter educato.

Ib. *Nam cætera.*] Alia studia non pertinent ad omnia tempora, neque ad omnes ætates ad omnia loca; at studia poetica hæc universa complectuntur. [Alii libri habent *cetera*, & ad *litteras* referunt.]

58. *Roscii.*] Is est Roscius comædus ille, pro quo Cicero dixit; & quem Q. Catulus, vir ille gravissimus, oriente Sole pulchriorem judicabat, licet oculis perverissimis esset.

59. *Venustatem.*] Habuit hanc venustatem in motibus corporis, quos adeo eleganter exprimebat, ut, qui in aliquo artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur; vide Cic. lib. 1. de Orat.

66. *Revocatum.*] Postulatus Archias, ut aliter diceret, tam facile alia verba & sententias proferebat, ut non aliter rescripta fuisse videretur.

eandem

eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis? quæ vero accurate cogitateque scripisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent.

V. Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic à summis hominibus eruditissimisque accepimus, cæterarum rerum studia, & doctrina, & præceptis, & arte consistare; poetam naturâ ipsâ valere, & mentis viribus excitari, & quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi decorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, Judices, sanctum apud vos humanissimos homines, hoc poetæ nomen, quod nulla unquam barbaries violavit. Saxa & solitudines voci respondent, bestię sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnæi verò suum esse confirmant; itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt; permulti alii præterea pugnant inter se, atque contendunt. Ergo illi

4. *Poetam naturâ ipsâ valere.*] Afferit Cicero quod vulgo celebratur de poetis, poetam nasci, oratorem fieri. Certe idem Cic. lib. 1. Tuscul. Quæst. poetam grave plerumque carmen sine cælesti aliquo mentis instinctu fundere non putat.

5. *Sanctos appellat poetas.*] Plato poetas decorum filios, & interpretes vocat.

9. *Saxa & solitudines.*] Cum agat in hac oratione pro poetâ Cicero, poetice etiam loquitur; nam si oratorie loqueretur, vitiosa hæc haberetur oratio, utpote parum veritatis conformis.

1b. *Voci respondent.*] Saxa scilicet per Echo respondent; cum enim vox in aliquod corpus solidum & concavum vehementius impulsæ est, eadem remittitur, & eundem nostris auribus sonum reddit.

1b. *Bestiæ cantu flectuntur.*] Alludit ad Orpheï fabulam, quem poetæ dixerunt tigres, icones, silvas, arbores suæ testitudinis sono demulcisse; quo figmento voluerunt indicare, quanta sit poeseos suavitas ad demulcendos hominum vel agrestissimorum animos.

11. *Colophonii.*] Colophon, unde Colophonii dicti sunt, urbs fuit Inconizæ celebris Apollinis oraculo, & Nicandri poetæ patria.

12. *Chii suum vindicant.*] Chios insula fuit maris Ægei, & nobilissima, si Stephano credimus, Ionum urbs.

1b. *Salaminii.*] Salaminii populi in Cypro insula.

1b. *Smyrnæi.*] Smyrna urbs Ionizæ fuit. Omnes illi quidem populi civem suum Homerum esse contendunt, at eum Chii ceteris æquius sibi vindicare debent, vel vetustissimorum scriptorum testimonio. Certe Plato in Ione apud Chios Homerum

das ab ipsa Homeri stirpe fuisse commemorat, & quod scite Homerum expoliverit, se vel hoc uno nomine dignum ait, qui ab Homeridis aurea corona donetur. Huic consentit Strabo lib. 14. hunc Ptolemæus Hephæstio in excerptis apud Photium, qui ex Hypermone historico refert Homerum servum a Chiis mille drachmis multatum fuisse, quod mortuum Homerum non exussisset. Julius Pollux lib. 9. cap. 6. ait apud Chios monetam fuisse, cui nomen Homerus, & illorum numisma ex una parte Homeri effigie, & ex alia Sphinge expressum esse; in eadem sunt sententia Simonides, Pindarus, Theocritus, Euthymenes, Constantinus imperator, Themestius, Claudianus, Paulus Silentarius, qui Homerum vatem Chiam appellarunt; quorum omnium testimonio fute prosecutus est Leo Allatius, vir doctissimus, in libello quem de Homeri patriâ conscripsit.

Hinc forte nata est de Homero inter civitates contentio, quod varii variis temporibus fuerint Homeri, omnes quidem, aut literis, aut arte aliqua conspicui. Nam præter hunc nostrum Homerum duo floruerunt apud Chios, Medicinæ scientiâ alter, alter magicâ clarus; apud Salaminios quartus institoria arte vir ditissimus, quintus Pictura apud Colophonios, sextus Juris civilis scientiâ, septimus Musica apud Athenienses, octavius apud Mæonios Græcarum linguarum peritiâ floruit.

14. *Ergo illi alienum.* Isti populi Homerum licet externum post mortem habere quasi civem suum voluerunt, igitur Romani Archiam, qui legibus Romanis utitur, civem repudiare non debent.

alienum

15 alienum, quia poeta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vi-
 -vum, qui & voluntate & legibus noster est, repudiamus? præsertim
 cum omne olim studium, atque omne ingenium contulerit Archias ad
 populi Romani gloriam laudemque celebrandam; nam & Cimbricas res
 adolescens attigit, & ipsi illi C. Mario, qui durior ad hæc studia vide-
 20 batur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam averfus à Musis,
 qui non mandari versibus æternum suorum laborum facile præconium
 patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt,
 cum ex eo quæreretur, quod acroama, aut cujus vocem libentissime au-
 dired: Ejus, à quo sua virtus optime prædicaretur. / Itaque ille Ma-
 25 rius item eximie L. Plotium dilexit; cujus ingenio putabat ea, quæ ges-
 ferat, posse celebrari. Mithridaticum vero bellum magnum atque dif-
 ficile, & in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc ex-
 pressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum & clarissi-
 mum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrent. Populus
 30 enim Rom. aperuit, Lucullo imperante, Pontum, & regiis quondam,
 opibus & ipsâ naturâ regionis vallatum: populi Romani exercitus, eo-
 dem duce, non maximâ manu, innumerabiles Armeniorum copias fu-
 dit: populi Rom. laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum, ejusdem
 consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam
 35 esse atque conservatam: nostra semper feretur & prædicabitur, L. Lu-
 cullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis, & in-
 credibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropæa, nostra
 monumenta, nostri triumphi; quia quorum ingeniis hæc feruntur ab
 iis populi Rom. fama celebratur. Charus fuit Africano superiori no-
 ster

18. *Cimbricas res attigit.*] Bella contra
 Cimbros gesta descripsit: in quo gloriam
 Romani nominis extulit.

19. *Mario.*] Hic Archias Mario gra-
 tus & jucundus extitit, qui ab hoc genere
 studiorum abhorreere videbatur: & ab ipsa
 illa lingua Græca, qua utebatur Archias,
 & studio & voluntate alienissimus fuit, ut
 refert de eo Sallustius.

20. *Neque enim.*] Reddit rationem cur
 grati sint Poetæ, quia videlicet versibus
 suis clarorum virorum gloriam æternæ ho-
 minum memoriæ commendant.

22. *Themistoclem.*] Themistocles dux
 Atheniensis fuit tantus, ut nemo ei Græ-
 corum antefatur, pauci pares putentur,
 ut de eo Nepos scripsit.

23. *Acroama.*] Acroama vox, narratio
 & recitatio est, quæ instrumentis musicis,
 permixta est, tuncque à voce distinguitur.

25. *Plotium.*] Plotius à Suetonio inter
 claros Rhetores numeratur; alius est eti-
 am Plotius Poëta & Philosophus non ig-
 nobilis.

26. *Mithridaticum bellum.*] De hoc
 bello fuse in Orat. pro lege Manil. dictum
 est.

27. *Expressum est.*] Ab hoc poeta car-
 mine descriptum fuit illud bellum.

30. *Lucullo imperante.*] De eo in orat.
 pro lege Manil. & de Ponto Mithridatia
 regno dictum est.

32. *Non maxima manu.*] Cum Tigranes
 maximo instructus exercitu venientem eam
 longe inferiori Lucullum vidisset, dixisse
 fertur, si legati venirent, satis quidem mul-
 tos, si verò pugnaturi, paucos admodum
 esse.

lb. *Armeniorum.*] Armeniorum rex erat
 Tigranes; de copiarum ejus internectione
 dictum est in Orat. pro lege Manil.

33. *Urbem Cyzicenorum.*] Vide Orat.
 pro lege Manil. parag. viii, not. ad l. 11.

34. *Belli ore ac faucibus.*] Elegans me-
 taphora à feris animantibus ducta, qua-
 rum in fauces incidere extremi est periculi.
 Hanc autem civitatem cum sibi Mithrida-
 tes Asiæ januam fore putaret, quæ effra-
 ctâ tota provincia pateret, eò omnem belli
 impetum converterat.

37. *Apud Tenedum.*] Vide Orat. pro
 Murzâ parag. viii, l. 44.

38. *Quorum ingeniis.*] Hinc concludit
 quanto in honore habendus sit Archias &
 cæteri viri ingeniosi & eruditi qui Romani
 gloriam celebrant.

39. *Noster Ennius.*] Ennius antiquus
 poeta

Rer Ennius : itaque etiam in sepulchro Scipionum putatur is esse confi- 40
tutus è marmore. At iis laudibus certe non solum ipsi, qui laudantur,
sed etiam populi Rom. nomen ornatur. In cœlum hujus proavus Cato
tollitur : magnus honos populi Rom. rebus adjungitur ; omnes denique
ille Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude
decorantur. Ergo illum, qui hæc fecerat, Rudium hominem majores 45
nostri in civitatem receperunt : nos hunc Heracliensem, multis civitati-
bus expetitur, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate
ejiciemus ? Nam si quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis ver-
sibus percipi, quàm ex Latinis, vehementer errat : propterea quod
Græca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis 50
sane, continentur. Quare, si res hæ, quas gessimus, orbis terræ regi-
onibus definiuntur ; cupere debemus, quo minus manuum nostrarum
tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare : quod cum ipsis

poeta Rudii Calabriæ oppido natus, car-
mine Annalium libros, atque alia multa
scripsit, quæ omnia, præter aliqua eorum
fragmenta temporum vetustate perierunt ;
de eo sic cecinit Horatius lib. 2. Epist.

*Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad
arma.*

Profuit dicenda.

Is autem charus fuit imprimis Scipioni
Africano ; nam ut Valerius Max. lib. 8.
cap. 1. ait, *superior africanus*, qui ab A-
fricâ devictâ dictus est, *Ennii poetæ effi-
giem in monumentis Corneliæ gentis collocari
voluit, quod ingenio ejus opera sua illustra-
ta judicaret.* Huic consentit Ovidius,
cum canit,

*Ennius emeruit, Calabris in montibus ortus,
Contiguus poni, Scipio magne, tibi.*

40. *In Sepulchro.* Sepulchrum Africani
erectum erat in viâ Appiâ intra primum ab
urbe lapidem.

42. *Hujus proavus.* Designatur aliquis
forte ex iis qui huic causæ aderant aut pa-
troni aut judices. Hic autem est Cato
major, in quo Livius ait tantem vim ani-
mi ingeniique fuisse, ut nulla ars neque
privata, neque publica rei gerendæ ei de-
fuerit, in bello summus Imperator fuit, in
pace juris peritissimus, in causis orandis
eloquentissimus.

44. *Illi maximi, &c.* Loquitur de illis
qui bello punico secundo victoriis insignes
fuere, quosque suis carminibus mirifice
Ennius celebravit ; hi fuere præsertim Q.
Fabius Maximus, qui *cunctando restituit
rem*, M. Claudius Marcellus, qui docuit
Annibalem vinci posse, Q. Fulvius Flac-
cus, qui Capuam illustri victoriâ recepit.

45. *Rudium hominem.* Rudii porro fi-
te sunt in Calabria in Salentinis, civitatis
à Græcis condita, Ennii patriæ ; quis au-
tem hic præclarissima ducum illorum faci-
nora versibus suis conscripserat, donatus
est civitate, an igitur par est ejici Roma
Archiam ? &c.

46. *In civitatem receperunt.* Ennius do-
natus est civitate Romana à Filio M. Ful-
vii, quem contra Ætolos bellum geren-
tem secutus erat.

Ib. *Multis civitatibus expetitur.* Sape-
rius vidimus à Rheginis, Locrensisibus,
Neapolitanis, &c. civitate donatum fu-
isse Archiam, à quibus summe expetitus
fuerat.

48. *Nam si quis minorem.* Occupatio est,
qua docet eos errare, qui minorem puta-
bant ex Græcorum, quàm Latinorum
scriptis gloriam colligi, ideoque minoris
faciendum Archiam, qui Græce scripsit.

50. *Leguntur in omnibus gentibus.* Græ-
ca lingua ubique erat in usu ; certe Dio-
dorus Siculus, & Cæsar in Commentariis
docent, à Gallis ipsis auditam fuisse, cum
Latina illis adhuc esset ignota : Sed cres-
cente in dies imperio Romano, illa tan-
dem, inquit Plinius, *una cunctarum genti-
um in toto orbe patria facta est.*

52. *Quo minus manuum.* Videtur tol-
lenda esse hæc particula *minus*, quæ sensui
officit. Sic itaque argumentatur Cicero ;
cum constet Græcam linguam magis pa-
tere quàm Latinam, nostraque arma fac-
taque pervagata sint universam orbem,
optare debemus quo manuum nostrarum
tela pervenerint, eodem gloriam, famam-
que penetrare ; hoc eximie præstare po-
test Græcus sermo, Latinus minime.
Quare fovendus est omnique honore affi-
ciendus Licinius, qui eâ lingua poema
scribit ac fortia Romanorum facta celebrat.

populis,

populis, de quorum rebus scribitur, hæc ampla sunt: tum iis certe, qui de vita gloriæ causâ dimicant, hoc maximum & periculorum incitamentum est, & laborum.

VI. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur? Atque is tamen cum in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset, O fortunate, inquit adolescens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris. Et vere; nam nisi Ilias illa extitisset, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adæquavit, nonne Theophanem Mitylenæum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit? & nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites dulcedine quadam gloriæ commoti, quasi participes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, si civis Rom. Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla cum Hispanos & Gallos donaret, credo, hunc petentem repudiasset: quem nos in concione vidimus, cum ei libellum malus poeta^a de populo subjecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus quas tunc vendebat, jubere ei præmium tribui sub eâ conditione, ne quid postea scriberet. Qui^b sedulitatem mali poetæ duxerit aliquo ta-

^a vulgaris.

^b diligentiam.

2. *Secum habuisse dicitur.*] Probat quanto in honore apud magnos viros Poetæ fuerint, exemplo Alexandri Magni, qui licet habuerit secum multos poetas, & impolitos quidem, tamen eorum scriptis ita delectabatur, ut eos muneribus cumlaret, unde Horatius de eo canit,

*Gratus Alexandro regi magno fuit ille
Chævilus, incultis qui versibus & male
natis
Retulit acceptos, regale numisma Philip-
pos.*

Ib. *Atque is.*] Alexander Magnus gratulatus fuit Achilli felicitatem suam, cum ad Sigeum Promontorium Trojæ venisset, ubi dicitur fuisse illius sepulchrum.

3. *O fortunate adolescens.*] Duabus de causis quidem felix fuit, 1. propter virtutem suam egregiam. 2. quod virtutem illam egregiam Homerus prædicavit, cujus beneficio apud posteros perpetua futura est, ut sequentia verba indicant.

4. *Ilias illa.*] Ilias opus Homeri nobilissimum fuit, ab eo dicta, quod bellum contineat apud Ilium, quod inter Græcos gestum est & Trojanos ob raptam Helenam.

6. *Noster hic Magnus.*] Probat 2. ab exemplo Pompeii Magni, qui cum in Hispaniam ad periculosissimum bellum proficisceretur, lege latâ à L. Gellio Publicola

& Cn. Cornelio Lentulo, potestatem obtinuit donandi civitate, qui bene se strenueque gessissent in bello.

7. *Theophanem Mitylenæum.*] Theophanes ille fuit Historicus & Poeta, qui res gestas à Pompeio versibus celebravit: à quo communi militum consensu jus civitatis obtinuit.

8. *Sed rustici ac milites.*] Ex Catone in libro de Re rustica, ex agricolis viri fortissimi & strenuissimi milites sunt, utpote qui magis quam urbani laboribus tolerandis assueti sunt.

10. *Itaque credo.*] Ironia. Si enim Archias donatus non fuisset civitate, id facile beneficium ab aliquo imperatore, Metello nempe, obtinuisset, cui familiaris fuit, vel à Sylla, qui etiam in malos poetas liberalis fuit.

12. *Hispanos & Gallos donaret.*] Probat exemplo Syllæ, qui cum milites Gallos & Hispanos, quorum erat usus in bellis operâ, civitate donavit, haud dubie Archiam civitate donavisset, si hanc ab illo gratiam Archias petivisset; quod confirmat exemplo mali poetæ, &c.

15. *Alternis versibus longiusculis.*] Id est hexametris & pentametris, vel illis versibus quales ab Horatio plurimi scripti sunt.

16. *Quas tunc vendebat.*] Dedit illi ex bonis civium Rom. quæ sub hastâ vendebat in foro, quod Marii partibus studiis- sent; id invidiose contra Syllam dicit.

men

men præmio dignam; hujus ingenium & virtutem in scribendo, & copiam non expetisset? Quid? à Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetrasset? qui præsertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, etiam Cordubæ natis poetis pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas^c dederet. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest; sed præ nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio, & optimus quisque maxime gloriâ ducitur. Illi ipsi Philosophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo prædicationem nobilitatemque despiciunt, prædicari se ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus ille vir & imperator, Attii amicissimi sui carminibus, templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Jam verò ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit Fulvius, non dubitavit^d Martis manubias Musis consecrare. Quare, in quâ urbe imperatores prope armati poetarum nomen, & Musarum delubra coluerunt, in eâ non debent togati Judices à Musarum honore, & à poetarum salute aborrere. Atque ut id libentius facietis, jam me vobis, Judices indicabo, & de meo quodam amore gloriæ nimis acri fortasse, veruntamen honesto, vobis confitebor. Nam quæ res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis atque imperii, & pro vita civium, proque universa repub. gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit: quibus auditis, quod mihi

^c accommodaret.

^d belli.

21. *Qui præsertim.*] Probat Archiam potuisse obtinere civitatem à Metello, qui cum summa laudis cupiditate flagraret, incultos poetas ad res suas celebrandas assumpsit.

22. *Cordubæ natis.*] Corduba urbs in Hispania Bætica, in qua nati sunt plures eruditione viri clarissimi, inter quos potissimum duo Senecæ & Lucanus commendantur.

Ib. Pingue quiddam sonantibus atque peregrinum.] Imperitiam illorum poetarum carpit, quorum stylus indoctus, & ut vulgo dicitur, pingui Minerva elaboratus, neque Latinus satis est, quia in eo peregrina quædam vocum expressio reperitur, quæ Romanæ linguæ puritatem non sapit. Certe in iis supra memoratis auctoribus quidam stylus est turgidus, & inflatus, quem facile hinc est observare à temporibus Ciceronis ad ætatem usque Senecarum & Lucani, in Cordubensibus viguisse.

28. *D. Brutus.*] D. Brutus Consul fuit cum Scipione anno U. C. 616. & in Hispaniam cum imperio profectus sexaginta Gallæcorum millia oppressit. Uade Gallæcius dictus est. Vide Paterculum & Strabonem.

29. *Attii.*] Attius & Accius scriptor tragicarum fuit, cujus meminit Horatius

Serm. 1. Sat. 10. Nil comis tragici mutot
Lucilius Acci.

31.] *Bellavit Fulvius.*] Cum Fulvius Nobilior bellum illaturus in Ætoliam profectus est, duxit secum Ennium. Quod, auctore Cicerone lib. 1. Tuscul. Quæst. à Catone Fulvio tanquam probum obiectum est.

Ib. Manubias.] Manubiæ appellantur pecuniæ à Quæstore ex venditione prædæ redactæ.

32. *Quare, in quâ urbe, &c.*] Conclusio à majore sic profertur: cum imperatores bellicis laboribus impediti poetas ita coluerint, ut eorum alii templorum ac monumentorum suorum aditus carminibus exornarint, alii secum comites duxerint, ac Musis belli manubias consecrarint; non certe qui togati sumus, & in otio cum dignitate vivimus, & ad hæc studia excolenda, & ad honorandos poetas, eosque conservandos invitamur, certè Brutus monumenta sua Attii carminibus exornavit; Ennium Fulvius voluit habere comitem.

37. *Pro salute hujus urbis.*] Cicero fuit eodem desiderio laudis se teneri, quo alii, qui poetas secum habuerunt, adeoque exhortatum fuisse Archiam, ut opus, quod de se propter conjurationem extinctam inchoaverat, perficeret.

40 magna res & jucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, præter hanc laudis & gloriæ: quā quidem detractā, Judices, quid est quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo, & tam brevi, tantis nos in laboribus^c exerceamus? Certe si nihil animus præsentiret in posterum, & si, quibus^f regionibus vitæ spatium circumscriptum est, & eisdem omnes cogitationes terminaret suas; nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliisque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret.
 45 ^h Nunc infidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes & dies animum gloriæⁱ stimulis concitat, atque admonet, non cum vita tempore esse dimittendum commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandum. An verò tam parvi animi videamur esse omnes, qui in repub. atque in his vitæ periculis laboribusque versamur, ut, cum, usque ad extremum spatium, ^k nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An
 55 cum statuas & imagines non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam & politam? Ego vero omnia, quæ gerebam, jam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriam
 60 sempiternam. Hæc verò sive à meo sensu post mortem abfutura sunt, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebunt, nunc quidem certe cogitatione quædam, speque delector.

^c fatigemur. ^f terminis. ^g & interiret cum corpore. ^h sed.
ⁱ cupiditate. ^k nunquam tranquille & otiose vixerimus.

44. *Animus præsentiret in posterum.*] Docet quod nisi animus immortalem se futurum præsentiret, non tot se laboribus & curis torqueret.

47. *De vita ipsa dimicaret.*] Dimicare de vita animus, qui immortalis est, non potest: quare per animum, ipsum hominem intelligit.

51. *Tam parvi animi.*] Parvi est animi cum sciemus omnia esse interitura, hoc parvum vitæ spatium assiduis laboribus & periculis conterere.

54. *An cum statuas & imagines.*] Ostendit, si statuas homines ambiant, quæ vetustate collabuntur, optare potius debere consiliorum suorum & virtutum imagines, quæ per poetas ad perpetuam nominis gloriam exprimuntur.

59. *Spargere me.*] Metaphora sumpta ab agricolis, qui semina spargunt ut metant.

60. *Sive à meo sensu.*] Videtur hic dubitare Cicero de animorum immortalitate, aitque sive animo suo extincto penitus non sentiat, sive senserit post mortem, se res præclaras gessisse, se tamen nunc recorda-

tionem eorum consolari.

61. *Sapientissimi homines.*] Pythagoras, Socrates, atque omnes magnæ Græciæ sapientes animos hominum divinos esse censerunt, iisque, cum ex corpore abiissent optimis quibusque patere aditum ad eorum.

Ib. *Ad aliquam animi partem.*] Partes esse varias animorum crediderunt, quidam è veteribus illis, quarum aliæ alia multa in æternitate contemplabantur, aliæ respiciebant quæ præclare quondam in hac vitæ mortalitate gesserant. Plato vero ait tres animæ partes esse, unam, quæ homo disceat; alteram, quæ irascitur; tertiam, quæ voluntatum cupiditate ducitur: duas illas posteriores cum corpore perire; primam, in qua ratio inest, remanere cum animo.

62. *Cogitatione quædam, &c.*] Dum cogitat animum suum esse immortalem, sperat futurum, ut post mortem sentiens quæ præclare gessit, eorum recordatione consolationem aliquam percepturus sit Cicero.

PERO-

PERORATIO.

VIII. Quare, conservate, Iudices, hominem pudore eo, quem amicorum studiis videtis comprobari tum dignitate, tum etiam venustate: ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis: causa vero ejusmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cum ita sint: petimus à vobis, Iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantiis negotiis commendatio debet esse; ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrique domesticis periculis, æternum se testimonium laudum daturum esse profitetur, quique est eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habitus atque dicti sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestram levatus potius, quam accerbitate violatus esse videatur. Quæ de causa, pro mea consuetudine, breviter simpliciterque dixi, Iudices, ea confido probata esse omnibus: quæ non fori, neque judiciali consuetudine, & de hominis ingenio, & communiter de ipsius studio locutus sum ea, Iudices, à vobis spero esse in bonam partem accepta: qui iudicium exercet, certe scio.

^a tutelam.

1. *Amicorum.*] Maximos, & auctoritate præstantes, quales sunt Luculli, Metelli, amicos habuit Archias.

2. *Venustate.*] Laudat Archiam à Venustate & elegantia eorum, qui studiis & ingenio ejus capiuntur.

3. *Summorum hominum.*] Maximo vir ingenio Archias habendus est quod Mariis, Lucullis, Metellis, his tantis viris placere potuit.

5. *Beneficio legis.*] Probat valere illius causam tum à beneficio legis quæ à Silvano & Carbone lata est: tum auctoritate municipii Heraclensis; tum testimonio Luculli, qui non opinari se, sed scire, &c. dicit: tum Metelli tabulis, apud quem professus est.

6. *Si qua non modo humana, &c.*] Affirmative hæc particula, Si, ponitur; adeo

ut sit ille sensus: quandoquidem Archias vestros imperatores, &c. semper ornavit, dignus est qui vobis non modo ab hominibus, sed ab ipsis diis commendetur.

9. *His recentibus periculis.*] Pericula illa sunt, quibus à Catalinâ Respub. exposita fuit.

13. *Violatus.*] Violari acerbo aliquo iudicio non debet Archias, quia sanctum est nomen Poetæ.

15. *Non fori consuetudine.*] Cicero postulat à Iudicibus, ut novo quodam & inusitato dicendi genere sibi fas esset uti in defensione Archiæ.

16. *Communiter.*] Tractavit locum communem de studio poetico.

18. *Qui iudicium exercet.*] Prætor exercebat illud iudicium, de cujus nomine nihil reperitur.

PRO

M. C O E L I O.

ARGUMENTUM.

M. Calius Rufus, eques Romanus, ingenio ac formâ liberali, cum adolescentiam in domo ac familiaritate Ciceronis egisset, postea vixit liberius, ac venit in familiaritatem Clodii uxoris Q. Metelli, quæ soror erat P. Clodii,

P. Clodii, ac quæ parum pudica mulier habebatur; cùmque Cælius illâ familiaris uteretur, & fortè auri certum numerum ab eâ mutuo accepisset, indicatum est Clodia, venenum sibi parari à Cælio, per Licinium quendam, qui pecuniâ servum ejus ad perficiendam rem aggressus erat. Itaque accusatur à Clodia amicis Cælius, ac potissimum à L. Atratinio adolescente, cujus patrem Cælius eodem tempore de ambitu accusabat. Alia præterea Cælio crimina objecta sunt; v. g. patrem male tractasse; municipibus Puteolanis non probatum esse; Catilinæ fuisse familiarem; matronas attraxisse; Senatorem pulsasse; seditionem Neapoli concitasse; Pallæ bona invasisse; legatis Alexandrinorum necem intulisse.

PERSONÆ.

Accusatores Cælii fuerunt Clodia, Atratinus, Herennius, & Balbus. Reus M. Cælius. Patroni Cælii M. Crassus, & Cicero. Prætor Domitius.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 697. Cornelio Lentulo & L. Martio Coss. ut existimare licet ex eo quod Dio scribit, legatos illos interfectos fuisse; agente verò Cicerone annum 51.

STATUS CAUSÆ.

Conjecturalis est; 1. an aurum mutuum Cælius sumpserit à Clodiâ. 2. an venenum paraverit. Genus autem judiciale est.

PARTES.

Tres sunt; Exordium, Confutatio, & Peroratio.

EVENTUS.

Vicit Cicero, & absolutus Cælius postea præturam adeptus est, & interfectus civilis bello Cæsarem inter & Pompeium.

EXORDIUM.

I. **S**I quis, Judices, fortè nunc adsit ignarus legum, judiciorum, consuetudinis nostræ; miretur profectò, quæ sit tanta atrocitas hujusce causæ, quòd diebus festis, ludisque publicis, omnibus negotiis forensibus

INTERPRETATIO.

NOTÆ.

1. *Ignarus legum.*] Hic Cicero per istas leges, Plautiam intelligit, quæ lata est à M. Plautio Tribuno plebis, Cn. Pompeio Strabone, & L. Porcio Catone Coss. anno urbis 664. ut de iis, qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur.

2. *Consuetudinis.*] Consuetudo fuit Romanorum, ut primo quoque tempore seditiones vindicarentur: alioquin enim diebus festis judicia non exercebantur.

3. *Diebus festis.*] Dies festi diis dedicati

habebantur: quare ab omni opere alio abstinendum fuit: neque his Prætori licebat fari tria hæc verba, *do, dico, addico*. Diea autem alii *Festi* dicti sunt apud Romanos, alii *Profesti*, alii *Intercisi*. *Festi* dies Diis dicati erant: *Profesti* hominibus ad administrandum rem privatam publicamque concessi: *Intercisi* deorum hominumque erant communes. Festis inerant sacrificia, epulæ, ludi, feriæ: *Profestis* fasti, comitiales, comperendini, stati, præliares. *Intercisi*, in se non in alios videbantur:

forensibus intermissis, unum hoc iudicium^a exerceatur: nec dubitet
quin tanti facinoris reus^b arguatur, ut, eo neglecto, civitas stare non
possit; idem, cum audiat esse legem, quæ de seditiosis consceleratisque
civibus, qui armati Senatum obsederint, magistratibus vim attulerint,
rempublicam oppugnarint, quotidie quæri jubeat; legem non impro-
bet; crimen quod vertetur in iudicio,^c requirat; cum audiat, nullum
facinus, nullam audaciam, nullam vim in iudicium vocari: sed adoles-
centem illustri ingenio, industriâ, gratiâ, accusari ab ejus filio, quem
ipse in iudicium & vocet, & vocarit; oppugnari autem operibus mere-
triciis: Atratinus illius pietatem non reprehendat, muliebrem libidinem
comprimendam putet: vos laboriosos existimet, quibus otiosis, ne in
communi quidem otio liceat esse. Etenim si attendere diligenter, exi-
stimare vere de omni hac causâ volueritis; sic^d constituetis, Judices,
nec descensurum quemquam ad hanc accusationem fuisse, cui, utrum
vellet, liceret; nec, cum descendisset, quidquam habiturum spei fuisse,
nisi alicujus intolerabili libidine, & nimis acerbis odio niteretur; sed
ego Atratino, humanissimo atque optimo adolescenti, meo necessario, 20
ignosco, qui habet excusationem vel pietatis, vel necessitatis, vel æta-
tis: si voluit accusare, pietati tribuo: si jussus est, necessitati; si spe-

^a fiat.^b accusetur.^c inquiret.^d decernetis.

videbantur: illorum enim dierum quibus-
dam horis fas erat, quibusdam fas non erat
ius dicere. *Fasti* dies erant quibus lice-
bat Prætori fieri tria verba, *do dico, ad-
dico*: His contrarii *Nefasti*. Porro comi-
tiales erant, quibus cum populo agi li-
cebat: & fastis quidem lege agi poterat,
cum populi agi non poterat; Comitiales
utrumque poterat. Comperendini, quibus
vadimonium licebat dicere. Stati denique
qui iudicii causâ cum peregrino institue-
bantur. Vide Macrobius lib. Sat. 1 cap. 16

Ib. Ludisque publicis.] Romæ ferieban-
tur, dum ludi publici habebantur: quare
causæ intermittebantur, & clausis taber-
nis forum exornabatur. Nota porro quod
per ludos in plurali spectacula Cicero in-
telligit; sic in Epist. ad Q. fratrem,
Scripti quo die ludi mittebantur; ludus
verò in singulari de privatis dicitur, & de
omni exercitatione gymnasticâ, cum Præ-
ceptor solus multos docet. Ita Pedianus.

6. Esse legem.] De vi publicâ tulit le-
gem Q. Lutatius Catulus, Consul cum C.
Mario anno urbis 651. ut de seditiosis
consceleratisque civibus qui armati Sena-
tum obsederint, magistratibus vim attule-
rint, rempublicam oppugnarint, quotidie,
etiam diebus festis, ludisque publicis quæ-
reretur.

11. Ab ejus filio.] Cælius accusabat
verum Polam Atratinum, qui fuerat jam
absolutus, & Polæ Atratini filius adole-

scens Cæli accusatione paternum dolorem
ulcisceretur, quod non tam veri criminis,
quam recriminationis locus videri iudici-
bus debebat.

12. Opibus meretriciis.] Id est, opibus
Clodii, quæ propter incestum cum fratre
Clodio pessime audiit, & quæ hanc accu-
sationem Cælio conlavit.

13. Muliebrem libidinem.] Hæc Clodia,
ex quo mortuus est Q. Metellus, cui nup-
serat, effudit se in omnem libidinem:
immo ejus cum hoc Cælio consuetudo sus-
pecta fuit, quem illa, versis amore in odi-
um, tandem accusavit.

14. Laboriosos.] Laboriosos appellat suos
judices, quod laborem sumant eodem ipso
tempore quo vacare, & ludis publicis in-
teresse deberent cum cæteris.

17. Cui utrum vellet, liceret.] Id est,
cui liceret vel accusare, vel non accusare,
Indicat autem, coactum fuisse Atratinum
opibus illis meretricis Clodii Cælium ac-
cusare.

18. Descendisset.] Vox hæc, *descendere
ad iudicium*, Ciceroni familiaris est & usi-
tata; opinor, quia fere omnes magnates
Romæ in collibus habitabant: vel est me-
taphora sumpta ab illis qui pugnant, qui
descendere vulgò in certamen dicuntur.

22. Pietati.] Pietati paret Atratinus,
quia patrem defendit Cælium accusando.

Ib. Necessitati.] Jubenti parenti paret
necessesse est filius,

ravit

ravit aliquid pueritiæ; cæteris non modo nihil ignoscendum, sed etiam acriter est resistendum.

23. *Pueritiæ.*] Præceps est hæc ætas, invidiam in alios accusatores, Herennium, & facile spe vanâ deluditur; quibus his Balbum, & Clodium rejiciat. tribus sic excusat Atracnum, ut iudicii

CONFUTATIO.

Duas partes continet ista Confutatio. Prior varia crimina complectitur, quæ in Cælium conjecta sunt, ac citata in argumenta hujus Orationis. Secunda pars complectitur aurum, quod aiebant accusatores Cælium sumpsisse à Clodiâ; deinde venenum quod ei paratum à Cælio dicebatur.

PRIMA PARS.

In quâ varia Cælio objecta crimina diluit.

II. Ac mihi quidem videtur, Judices, hic introitus defensionis, adolescentiæ M. Cælii maxime convenire, ut ad ea quæ accusatores, deformandi hujus causâ, detrahendæ spoliandæque dignitatis gratiâ dixerunt, primum respondeam. Objectus est pater variè, quod aut parum
5 splendidus ipse, aut parum piè tractatus à filio diceretur. De dignitate, Cælius notis ac majoribus natu, etiam sine meâ oratione, tacitus facile ipse respondet; quibus autem propter senectutem, quod jam diu minus in foro nobiscum versatur, non æque est cognitus: hi sic^a habeant: quæcunque in equite Romano dignitas esse possit, quæ certe potest esse
10 maxima, eam semper in M. Cælio habitam esse summam, hodieque haberi, non solum à suis, sed etiam ab omnibus, quibus potuerit aliquâ de causâ esse notus. Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis. Nam quod de pietate dixistis, est quidem ista nostra
15 existimatio, sed iudicium certè parentis: quid nos opinemur, audietis ex juratis; quid parentes sentiant, lacrymæ matris incredibilisque moeror, squalor patris, & hæc præsens mœstitia, quam cernitis, luctusque

^a intelligant.

4. *Parum splendidus.*] Arguerant adversarii, Cælii patrem indignum fuisse, qui cum illustribus viris versaretur, propter vitæ sordes.

6. *Cælius.*] Pater hujus Cælii, qui adest huic iudicio, hoc maledictum facile potest diluere apud eos quibus notus est & cognitus; & iis qui cum ætate superant.

12. *Criminis loco.*] Non quidem adversarii criminis reum esse arguebant, quod eques esset Romanus; sed quod non tantâ nobilitate præditus, minus tolerabilis ejus videretur audacia.

13. *Neque his judicantibus, neque defendentibus nobis.*] Sedebant iudices equites Romani cum Senatoribus, & defendebat Cicero reum ipse quidem Senator, sed ex equestri genere natus. Itaque parum erat honestum accusatoribus coram illis iudicibus equestrem ei ordinem quasi vilem ob-

jicere.

14. *Est quidem nostra existimatio.*] De ejus pietate existimabimus quidem ut nobis videbitur, sed de eâ judicabit pater. *Existimatio* porro est opinatio & conjectura, *iudicium* verò est sententia, quæ re cognitâ pronuntiatur.

15. *Quid nos opinemur.*] Ex auditis testibus, quid oporteat de illo judicare constabit.

16. *Ex juratis.*] Jurati testes dicuntur, quia antequam ad iudicium producerentur jurabant se veritatem dicturos. Venerant autem illi testes Puteolis advocati ad testimonium dicendum.

17. *Præsens mœstitia.*] Sedebant in subsellis affines & propinqui sordidati & atrati ad misericordiam iudicum excitandum, qui quonam affectu essent erga Cælium, facile ex eorum lacrymis existimari poterat.

declarat.

declarat. Nam, quod est objectum, municipibus esse adolescentem non
 probatum suis: nemini unquam presenti Puteolani majores honores
 habuerunt, quàm absenti, M. Cælio: quem & absentem in amplissimum 20
 ordinem cooptarunt & ea non petenti detulerunt, quæ multis petenti-
 bus denegarunt: iidemque nunc lectissimos viros, & nostri ordinis, equi-
 tes Romanos, cum legatione ad hoc iudicium, & cum gravissimâ atque
 ornatissimâ laudatione miserunt. Videor mihi jecisse fundamenta defen-
 sionis meæ: quæ firmissima sunt, si nitantur iudicio suorum; neque 25
 enim vobis satis commendata hujus ætas esse posset, si non modò pa-
 renti tali viro, verùm etiam municipio tam illustri ac tam gravi displice-
 ret. Equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus profluxi ad homi-
 num famam: & meus hic forensis labor vitæque ratio dimanavit ad ex-
 istimationem hominum paulo latius, commendatione ac iudicio meorum. 30
 Nam, quod objectum est de pudicitia, quodque omnium accusatorum
 non criminibus, sed vocibus maledictisque celebratum est, id nunquam
 tam acerbè feret M. Cælius, ut eum pœniteat non deformem esse na-
 tum; sunt enim ista maledicta pervulgata in omnes, quorum in adole-
 scentia forma & species fuit liberalis. Sed aliud est maledicere, aliud 35
 accusare; accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut no-
 tet, argumento probet, teste confirmet, maledictio autem nihil habet
 propositi, præter contumeliam: quæ si petulantius jactatur, convicium;
 si facilius, urbanitas nominatur. Quam quidem partem accusationis
 admiratus sum, & molestè tuli potissimum esse Atratinò datam; neque 40
 enim decebat, neque ætas illa postulabat; neque id quod animadvertere
 poteratis, pudor patiebatur optimi adolescentis, in tali illum oratione

^b gratum.

^c placere.

^d ille doleat.

18. *Municipibus.*] Municipes diceban-
 tur, qui in civitatem Romanam recepti
 muneris publici participes fiebant: sed
 tandem abusive municipes dicti sunt suæ
 cuiusque civitatis cives. Ita Ulpianus.

19. *Puteolani.*] Puteoli civitas, Cam-
 panie propter aquas calidas, à multitudine
 puteorum nominata.

20. *In amplissimum ordinem.*] Amplissi-
 mus ordo fuit Senatorius, major ab hoc
 equester, & infimus plebeius; amplissi-
 mus autem ordo in municipiis Curia dice-
 batur, Romæ verò *Senatus*, & qui Romæ
Senatores, in municipiis *Deputationes* dice-
 bantur; at hic Cælius ita se suis probavit,
 ut in illum ordinem ipsum cooptarint.

22. *Lectissimos viros.*] Soliti erant Ro-
 manorum socii Romam legatos mittere;
 qui pro reis testimonium dicerent, qui se
 laudabiliter in provinciâ gesserant, vel
 pro eis nomine totius municipii deprecari-
 rentur.

1b. *Nostri ordinis.*] Non miserunt tan-
 tum Puteolanos Senatores sed etiam Ro-
 manos; quanquam Senatores Romæ do-
 micilium haberent, tamen cum erant in
 municipiis unde orti erant, legati decuri-
 onum decreto mittebantur.

25. *Nitantur iudicio suorum.*] Legunt
 alii, *nitatur*, referendo ad vocem defensi-
 onis; adeo ut ille sit sentus, firmissima
 fundamenta sunt, si iudicio suorum mu-
 nicipium Cælii defensio nitatur.

28. *Ab his fontibus.*] Probat exemplo
 suo Cicero, se sibi ab hac eadem popula-
 rium suorum commendatione fecisse fa-
 mam apud homines.

29. *Forensis labor.*] Per forenses labo-
 rem industriam, quæ valet in causis pero-
 randis in foro, significat.

32. *Vocibus maledictisque.*] Convicia &
 voces sæpe idem significant. Certe Ulpi-
 anus vult *convicium* appellari, quasi *convoc-
 cium*, hoc est, à collatione vocum, cum
 in unum complures voces conferuntur.
 Hic autem Cælium ab impudiciâ ex-
 cusat.

36. *Rem ut definiat.*] Qui accusat debet
 certum crimen asserere, v. g. furtum, sa-
 crilegium, eadem, &c. quod lege judi-
 ciorum aliquâ vindicetur.

42. *In tali oratione versari.*] non debe-
 bat adolescens, qualis est Atratinus, ver-
 sari in eâ oratione, in quâ agitur de im-
 pudiciâ.

versari.

versari. Vellem aliquis ex vobis robustioribus hunc maledicendi locum suscepisset: aliquanto liberius, & fortius, & magis more nostro refuta-
 45 remus istam maledicendi licentiam. Tecum, Atratine, agam levius, quod & pudor tuus ^e moderatur orationi meae: & meum erga te, parentemque tuum beneficium tueri debeo. Illud tamen te esse admonitum volo: primum qualis es, talem te esse existimes: ut quantum à rerum turpitudine abes, tantum te à verborum libertate sejungas: deinde ut ea
 50 in alterum ne dicas, quæ cum tibi falsò responsa sint, erubescas; quis est enim, cui via ista non pateat? qui isti ætati [atque etiam dignitati] non possit, quam velit petulantur, etiam si sine ullâ suspitione, at non sine argumento maledicere? Sed ^f istarum partium culpa est eorum qui te agere voluerunt: laus pudoris tui, quod ea te invitum dicere vide-
 55 bamus: ingenii, quod ornate politeque dixisti. Verum ad ^g istam omnem orationem brevis est defensio; nam quoad ætas M. Cœlii dare potuit isti suspitioni locum, fuit primum ipsius pudore, deinde etiam patris diligentia, disciplinæque munita: qui ut huic virilem togam dedit, nihil dicam hoc loco de me: tantum sit, quantum vos existimatis: hoc
 60 dicam hunc à patre continuo ad me esse deductum; nemo hunc M. Cœlium in illo ætatis flore vidit, nisi aut cum patre, aut mecum, aut in M. Crassi castissimâ domo, cum artibus honestissimis erudiretur.

III. Nam quod Catilinæ familiaritas objecta Cœlio est, longe ab illâ suspitione abhorreere debet; hoc enim adolescente, scitis consulatum mecum petisse Catilinam: ad quem si accessit, aut si à me discessit unquam, quamquam multi boni adolescentes illi homini nequam atque
 5 improbo studuerunt, tum existimetur Cœlius Catilinæ nimium familiaris fuisse. At enim postea scimus & vidimus esse hunc in illius amicis. Quis negat? sed ego illud tempus ætatis, quod ipsum suâ sponte infirmum, aliorum libidini infestum est, id hoc loco defendo; fuit assiduus mecum, Prætor me: non noverat Catilinam: Africam tum Prætor ille

^e reprimit orationem. ^f istius defensionis. ^g istas omnes objectiones.

43. *Ex vobis robustioribus.*] Robustiores vocat accusatores, qui aliquâ sunt jam ætate provecti, quales sunt Herennius & Balbus.

47. *Beneficium tueri.*] Hoc ait, quia aliquando defenderat Polam accusatum de ambitu.

48. *Qualis es, talem te esse existimes.*] Monet ut nihil suâ virtute, formâ, ætate indignum faciat, aut loquatur; quemque ita monet amicè, ut etiam modestè carpat.

58. *Virilem togam.*] Posuâ Prætextâ & bullâ, virilem togam sumebant Romani anno ætatis decimo septimo, ut ex Suetonio licet conjicere.

60. *Ad me deductum.*] Assumptâ virili togâ, statim adolescentes bonis moribus imbuendi, alicui claro viro à parentibus tradebantur. Sic Cæcero deductum te ad Scævola ait lib. de Amiciâ.

1. *Catilinæ familiaritas*] Purgat Cœlium, eumque Catilinæ familiarem non fuisse ostendit.

2. *Consulatum mecum petisse.*] Catilina contra Ciceronem petivit consulatum: sed cum eligi se statim sperasset, propter ambitionis suspitionem rejectus est, & ejus loco Cicero cum Antonio Consul creatus est. Vide Appianum lib. 2. bell. civil. tunc autem admodum erat adolescens Cœlius.

8. *Infestum.*] Is infestus appellatur, teste Gellio, lib. 9. cap. 12. qui malum infert cuiquam.

1b. *Assiduus mecum.*] Catilinæ non potuit studere Cœlius, quia semper Ciceroni sic adhæsit, ut nunquam à latere ejus discederet.

9. *Africam Prætor obtinebat.*] Perdicianus in Orat. in togâ candidâ sic ait de illo: *Catilina ex præturâ Africam obtinuit quam cum graviter vexasset, togati Africani in Senatu, jam tum absente illo, questi sunt, multaque graves sententiæ in Senatu de eo dictæ sunt.*

obtinebat:

obtinebat: secutus est annus: causam de pecuniis repetundis Catilina 10
dixit; mecum erat hic: illi ne advocatus quidem venit unquam; deinceps fuit annus, quo ego consulatum petivi: petebat Catilina mecum; nunquam ad illud accessit, à me nunquam recessit. Tot igitur annos versatus in foro sine suspitione, sine infamia, studuit Catilina iterum petenti. Quem ergo ad finem putas custodiendam illam ætatem fuisse? 15
Nobis quidem olim annus erat unus, ad cohibendum brachium togæ, constitutus, & ut exercitatione ludoque campestri tunicati uteremur: eademque erat, si statim mereri stipendia cœperamus, ^a castrensis ratio ac militaris; quæ in ætate, nisi qui se ipse sua gravitate, & castimonis, & cum disciplina domesticâ, tum etiam ^b naturali quodam bono defen- 20
derat; quoquo modo à suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat. Sed qui prima illa initia ætatis integra atque inviolata ^c præstitisset; de ejus famâ ac pudicitia, cum is jam se ^d corrobora-
visset, ac vir inter viros esset, nemo loquebatur. Studuit Catilina, cum jam aliquot annos esset in foro Cælius, & multi hoc idem 25
ex omni ordine atque ex omni ætate fecerunt; habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, per multa maximarum non ^e expressa signa, sed ^f adumbrata virtutum; utebatur hominibus improbis multis, & quidem optimis se viris deditum esse simulabat; erant apud illum illecebre libidinum multe: erant etiam industriz quidam stimuli 30
ac laboris; flagrabant vitia libidinis apud illum: vigeabant etiam studia rei militaris; neque ego unquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis diversisque inter se pugnantibus nature studiis, cupiditatibusque conflatum. Quis clarioribus viris quodam tempore jucundior? quis turpioribus conjunctior? quis civis ^g meliorum partium 35
aliquando? quis ^h tetrior hostis huic civitati? quis in voluptatibus in-

^a disciplina militaris. ^b probitate nature. ^c servasset. ^d grandior factus esset. ^e declarata. ^f fissa. ^g qui plures bonos habuit fautores. ^h pejor.

10. *Causam de pecuniis repetundis dixit.*] Causam dicere, auctore Budeo, est subire iudicium. Cum redisset igitur ex Africa Catilina, Torquato & Cotta Coss. accussatus est repetundarum, & defensus à Cicerone, ut ait Feneftella, & accusatus à Pub. Clodio, qui Ciceronis postea fuit inimicus.

11. *Ne advocatus.*] Advocatus ibi sumitur pro eo qui suam præsentiam amico commodat in iudicio; etenim mos erat in iudiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri posse iudices putabantur.

14. *Studuit Catilina iterum petenti.*] Petivit iterum consulatum. Catilina, cum Silanum & Murænam competitores haberet. Sed iterum repulsam ille passus, præ iracundiâ cœpit perniciosè de patria cogitare.

16. *Ad cohibendum brachium.*] De hoc Seneca, lib. declam 5. *Apud patres nostros qui forensia stipendia auspicabantur, nefas*

*putabant brachium extra togam exere-
re: nam in togâ parî quædam in dextrâ parte
excurrabat, quæ finis dicebatur, & in dex-
trum humerum rejiciebatur, ut illud abscinderet.*

17. *Ludoque campestri.*] Exercitatione militari juvenes exercebantur ad bellum in Campo Martio; sed cursu potissimum, luctâ, saltu, jaculatione, equitatu, saltatione, &c.

Ib. *Tunicati.*] Ita se exercebant adolescentes in illo campo, ut tunica semper ad majorem pudicitiam uterentur. Tunica porro vestis brevior apud Romanos fuit, & sine manicis, quæ proprie viris conveniebat, & sub longiore veste induebatur.

18. *Statim mereri stipendia.*] Stipendium dicitur æs militare, seu premium quod militibus datur. Merentur autem stipendia qui milites fiunt.

24. *Studuit Catilina.*] Studuit Catilina cum secundo consulatum petivit.

quinationior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior? quis in largitione effusior? Illa vero, Judices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia, tueri obsequio, cum omnibus
 40 communicare quod habebat, ⁱ servire temporibus suorum omnium, pecunia, gratia, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, & audacia: ^k versare suam naturam, & regere ad tempus, atque huc & illuc torquere & flectere: cum tristibus severe, cum remissis jucunde, cum senibus graviter, cum juventute comiter, cum facinorosis audacter,
 45 cum libidinosis luxuriose vivere. Hac ille tam varia multiplicique natura, cum omnes omnibus ex terris homines improbos audacesque collegerat, tum etiam multos fortes viros & bonos, specie quadam virtutis assimulata, tenebat; neque unquam ex illo delendi hujus imperii tam consceleratus impetus exstitisset, nisi tot vitiorum tanta immanitas quibusdam facilitatis & patientiae radicibus niteretur. Quare ista conditio,
 50 Judices, respuatur: nec Catilinæ familiaritatis crimen hæreat; est enim commune cum multis, cum quibusdam etiam bonis. Me ipsum, me, inquam, quondam penè ille decepit: cum & civis mihi bonus, & optimi cujusque cupidus, & firmus amicus ac fidelis videretur; cujus
 55 ego facinora oculis prius, quam opinione, manibus ante, quam suspicionem, deprehendi; cujus in magnis catervis amicorum si fuit etiam Caelius, magis est, ut ipse moleste ferat errasse se, sicuti nonnunquam in eodem homine me quoque erroris mei poenitet, quàm ut istius amicitiae crimen reformidet. Itaque à maledictis pudicitiae ad conjurationis
 60 invidiam oratio est vestra delapsa; posuistis enim, atque id tamen titubanter & strictim, conjurationis hunc, propter amicitiam Catilinæ, participem fuisse: in quo non modo crimen non hærebat, sed vix deserti adolescentis cohærebat oratio. Qui enim tantus furor in Caelio? quod tantum aut in moribus naturæque vulnus, aut in re atque fortuna? ubi
 65 denique est in ista suspicionem Caelii nomen auditum? Nimum multa de re minime dubia loquor: hoc tamen dico, non modò si socius conjurationis, sed nisi inimicissimus istius sceleris fuisset, nunquam conjurationis accusatione adolescentiam suam potissimum commendare voluisset: quod, haud scio, an de ambitu, & de criminibus istius sodalium
 70 ac sequestrium, quoniam huc incidi, similiter respondendum putem; nunquam enim tam Caelius amens fuisset, ut si se isto infinito ambitu commaculasset, ambitus alterum accusaret: neque ejus facti in altero suspicionem quæreret, cujus ipse sibi perpetuam licentiam optaret: nec, si sibi semel periculum ambitus subeundum putaret, ipse alterum ite-

ⁱ *subvenire periculis omnium.*

^k *mutare.*

50. *Conditio respuatur.*] Ista obiectio rejiciatur; respuere enim significat repudiare, & quasi cum spūto per contemptum rejicere.

55. *Oculis prius, quàm opinione.*] Prius patuerunt oculis crimina Catilinæ, quàm eorum reus crederetur, per Fulviam enim conjurationem accepit, antequam conjuratorum literæ in ponte Milvio fuissent deprehensæ.

56. *Si fuit etiam Caelius, &c.*] Si inter

tot Catilinæ amicos fuit Caelius, longè justius conqueri debet, se in fraudem inductum fuisse, ut Cicero sæpenumero conquestus est, quàm vereri ne istius Catilinæ amicitia crimini sibi vertatur.

70. *Sequestrium.*] Sequestres vel sunt, auctore Budæo, interpretes ambitus, & corrumpendarum tribuum auctores, vel qui se tanquam mediatores ad populi gratiam pro candidatis aucupandam interponunt.

rum

rum ambitus crimine arcefferet : quod quanquam nec sapienter, & me 75 invito facit, tamen est ejusmodi cupiditatis, ut, magis insectari alterius innocentiam, quam de se timide cogitare videatur. Nam quod res alienum objectum est, sumptus reprehensi, tabulae flagitatae : videte quam pauca respondeam. Tabulas, qui in patris potestate est, nullas conficit. Versuram nunquam omnino fecit ullam. Sumptus unius ge- 80 neriis objectus est, habitationis : triginta millibus dixistis eum habitare ; nunc demum intelligo, P. Clodii insulam esse venalem, cujus hic in ædiculis habitat, decem, ut opinor, millibus ; vos autem, dum illi placere vultis, ad tempus ei mendacium vestrum accommodavistis.

IV. Reprehendistis, à patre quòd semigrarit : quod quidem jam in hac ætate minime reprehendendum est ; qui, cum & ex reipub. causâ esset, mihi quidem molestam, sibi tamen gloriosam victoriam consecutus, & per ætatem magistratus petere posset non modo permittente pa-

* propter Rempub.

75. *Arcefferet.*] Jam supra notatum est Cælium ambitus crimine L. Atratinum semel accusasse, eundemque absolutum iterum accusasse.

Ib. *Quod quanquam.*] Dicit Polam patrem Atratinum inmerito fuisse accusatum, ut judicem vitæ & offensionem, quibus carus erat fortasse Pola.

78. *Sumptus reprehensi.*] Valerius testatur eos, qui maximos sumptus fecissent, aut ingrati fuissent, aut res alienum contraxissent, gravissimis suppliciis apud Romanos affectos fuisse.

Ib. *Tabulae flagitatae.*] Moris fuit apud Romanos ut patres familias, quæcunque per singulos dies, aut acciperent aut expenderent, ea primum propere ac festinanter in codicem memorie causâ paratum referrent, quæ adversaria dicebantur, deinde per otium in aliis tabulis ordine, & accurate perscriberent. Eas tabulas *accepti & expensi* nominabant.

79. *Qui in patris potestate est.*] Filii-familias tabulas non conficit, quia præter peculium nihil habet : peculii tamen rationes conficere solitos & filios familias & servos, satis constat ex titulo Digesti de Pecul.

80. *Versuram nunquam.*] Versura proprie fieri dicitur, 1. Cùm creditoris conversio quædam & mutatio sit, id est, cùm quis alio ut solvat, ab alio pecuniam mutuatur. 2. Aliquando Versuram facere simpliciter significat res alienum contrahere, ut ex hoc Ciceronis loco patet. 3. Versuram facere dicitur is, qui res alienum ex ære alieno solvit. 4. Dicitur etiam Versuram facere, cùm minore sœnore acceptam quis pecuniam majore occupat.

81. *Triginta millibus eum habitare.*] Objectum est conduxisse domum triginta sestertium millibus ad habitandum, id est, tribus librarum [Gallic.] millibus.

82. *Clodii insulam.*] Insula, inquit, Festus, dicta proprie, quæ non jungitur communibus parietibus cum vicinia, sed circuitu publico aut privato cingitur : à similitudine videlicet earum terrarum, quæ fluminibus ac mari imminet, sunt quæ in solo ; ait autem Plinius lib. 36. cap. 15. Pub. Clodium sestertium centies, & quadragies oeties habitasse.

83. *Decem millibus.*] Mille libri nostratibus, i. e. Gallicanis.

1. *A patre semigrarit.*] Filii-familias adolescentes cum parentibus habitabant, à quibus discedere non potuerunt absque probro.

3. *Victoriam consecutus.*] Cælius accusavit Antonium affinem fuisse conjurationis Catilinae, atque adeo eum in exilium abire compulsi : quod permolestum fuit Ciceroni qui eum, sibi collegam in Consulatu, defenderat.

4. *Per ætatem Magistratus petere.*] L. Villius Tribunus-plebis, L. Manlio & Q. Fulvio Coss. anno urbis 674. legem tulit, ut annus Quæsturæ non esset ante vigesimum septimum ; Tribunatus ante trigessimum ; Ædilitatis ante trigessimum septimum ; Præturæ quadragesimum ; Consulatus quadragesimum tertium ; & quod de Quæsturâ dictum est, congruit cum eo, quod Polybius lib. 6. scribit, legem fuisse, ne quis Magistratum urbanum gereret, nisi decem stipendia confecisset : annus autem ad militandum legitimus fuit decimus septimus.

Itaque, sed etiam suadente, ab eo semigravit; & cum domus patris à fore longe abesset, quo facilius, & nostras^b obire domos, & ipse à suis coli posset, conduxit in Palatio, non magno, domum. Quo loco possum dicere id, quod vir clarissimus M. Crassus, cum de adventu regis Ptolemæi quæreretur, paullo ante dixit, *Utinam ne in nemore Pelio* —.

10 At longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret: Nam nunquam *hera errans* hanc molestiam nobis exhiberet, *Medea animo agra, amore sævo faucia*. Sic enim, Iudices, reperietis (quod, cum ad id loci venero, ostendam) hanc Palatinam Medeam, migrationemque huic adolescenti causam sive malorum omnium, sive potius sermonum fuisse.

15 Quamobrem illa, quæ ex accusatorum oratione præmuniri jam, fingi intelligebam, fretus vestra prudentia, Iudices, non pertimesco. Aiebant enim fore testem Senatorem, qui se Pontificiis comitiis^c pulsatum à Cælio diceret; à quo quæram si prodierit, primum cur statim nihil egerit: deinde, si id queri, quàm agere maluerit, cur productus à vobis

20 potius, quàm ipse per se: cur tanto post potius, quàm continuo, queri maluerit: si mihi ad hæc acute, arguteque responderit; tum quæram denique, ex quo iste fonte Senator emanet; nam si ipse oriatur & nascetur ex sese, fortasse, ut soleo, commovebor; sin autem est rivulus arcessitus, & ductus ab ipso capite accusationis vestræ lætabor, cum tantâ

^b adire.

^c verberatum.

8. *M. Crassus.*] M. Crassus prior Cælium defendit. Eum autem defendens optabat ut nunquam Ptolemæus venisset Romam, citatis ex Medæâ Ennii Poetæ versibus, quibus ancilla queritur Argo navem fuisse fabricatam, quâ Jason in Cholchida devesco, Medea amore ejus capta fuerit; quos ille versus cum allegorice ad Ptolemæum accommodasset. Cicero eodem modestè ad Cælium & Clodium accommodat, dolens Cælium in Palatium; ubi habitabat Clodia, commigrasse, quod ei initium malorum fuit.

1b. *Regis Ptolemæi.*] Ptolemæus Rex Alexandrinus pulsus à suis venit Romam, ut à Senatu populoque Romano, restitueretur; eodem tempore legati Alexandrini contra eum venerunt: quorum Ptolemæus magnam partem per insidias sustulit, in iis principem legationis Dionem Academicum. Objicerant autem accusatores Puteolis à Cælio pulsatos fuisse.

9. *Utinam ne in nemore Pelio.*] Versus desumpti sunt ex Ennii Medæâ. Hæc autem cum propter Glaucam Creontis regis filiam, se à Jasonem contemptam cerneret, noctu, regiam ingressa, radice à Circe inventâ eâ virtute ut ignis extingui non posset, eandem incendit. Pertur autem Jasonem proutus regis incensâ aufugisse, Creontem vero, & Glaucam igne fuisse consumptos. Vid. Diodorum lib. 5.

1b. *Pelio.*] Pelion mons est Thessaliæ

frequenti pinu referta. Ubi navis Argo, quâ Jason victus est, confecta fuit.

11. *Hera errans.*] Clodia offensa nunquam hæc calumniâ Cælium afficeret.

1b. *Medea.*] Sub Medæâ Clodium significat, quæ insanum suum amorem in Cælium, in odium & iram convertit.

13. *Palatinam Medeam.*] Clodia habitabat, in monte Palatino, ideoque eam Palatinam vocat.

17. *Pontificiis comitiis.*] Pontificia comitia dicebantur in quibus Pontifices creabantur. Tulit autem legem Cn. Domitius Enobarbus Trib. pleb. Cn. Mario & L. Aurelio Coss. anno urbis 650. ut non sacerdotum collegia, ut antea, quem velint cooptarent: sed populi id beneficium esset. Cum autem populus per religionem sacerdotia mandare non posset, rogavit ut minor pars populi, id est, tribus septemdecim vocarentur; & ab eâ parte qui esset factus, is à collegio cooptaretur.

11. *Primum cur statim.*] Probat non pulsatum fuisse illum Senatorem à Cælio, idque ex conjecturæ locis per interrogationem.

22. *Ex quo iste fonte emanet.*] Querit Cicero an Senator ille sponte sua, an adversariorum precibus adductus fuerit ad ferendum contra Cælium testimonium.

24. *Ductus ab ipso capite.*] Si autem ille Senator corruptus est à Clodiâ, ut hanc accusationem susceperet, & contra Cælium ferret

tantâ gratiâ tantisque opibus accusatio vestra nitatur, unum Senatorem 25
solum esse, qui vobis gratificari vellet, inventum. Nec tamen illud
genus alterum nocturnorum testimonium pertimesco; est enim dictum ab
illis, fore qui dicerent, uxores suas à cœnâ redeuntes attrectatas esse à
Cælio. Graves erunt homines, qui hoc jurati dicere audebant: cùm
sit his confitendum, nunquam se, ne congressu quidem & constituto, 30
cœpisse de tantis injuriis experiri. Sed totum genus oppugnationis hu-
jus, Judices, & jam^d prospicitis animis, & cum inferetur, propulsare
debebitis non enim ab iisdem accusatur M. Cælius, a quibus oppugna-
tur; palam in eum tela jaciuntur, clam subministrantur. Neque id
ego dico, ut invidiosum sit in eos, quibus gloriosum hoc etiam esse 35
debet: funguntur officio: defendunt suos: faciunt quod viri fortissimi
solent: læsi dolent, irati efferuntur, pugnant laceffiti; sed vestræ sapi-
entiae tamen est, Judices, non, si causa justa est viris fortibus oppug-
nandi M. Cælium, ideo vobis quoque vos causam putare esse justam,
alieno dolori potius, quam vestræ fidei consulendi. Quæ sit multitudo 40
in foro, quæ genera, quæ studia, quæ varietas hominum, videtis; ex
hac copiâ, quam multos esse arbitramini, qui hominibus potentibus,
gratiosis, disertis, cùm aliquid eos velle arbitrentur, ultro se offerre
soleant, operam navare testimonium polliceri? Hoc ex genere si qui se
in hoc iudicium forte projecerint, excluditote eorum cupiditatem, 45
Judices, sapientiâ vestrâ, ut eodem tempore & hujus salutis, & religioni
vestræ, & contra periculossimas hominum potentias conditioni omnium
civium providisse videamini. Equidem vos abducam à testibus; neque
hujus iudicii veritatem, quæ mutari nullo modo potest, in voluntate
testium collocari sinam; quæ facillime effingi, nullo negotio flecti, ac 50
detorqueri potest; argumentis agemus; signis omni luce clarioribus
crimina refellemus; res cum re, causa cum causâ, ratio cum ratione
pugnabit.

^d intelligitis.

^e rejicite.

ferret testimonium, erit sane quod lætetur
Cicero, quod unus tantum ille reperitur,
qui Clodii causæ servire voluerit; hic
metaphora ab aquis elegans est.

27. *Nocturnorum testimonium.*] Ridicule jo-
catur in testes, quos ideo nocturnos vo-
cat, ad eorum obcuritatem alludens, quia
noctu commode videri non poterant.

28. *Attrectatas.*] Ita à mulieribus con-
trectandis abstinere Romani, ut à Ma-
gistratu matronæ ne quidem submoverentur,
ut Festus refert, ne pulsari submoverive,
viderentur.

29. *Jurati.*] Qui testimonium erant la-
turi, jurabant: quare religione verum di-
cere tenebantur.

30. *Congressu & constituto.*] Moris fuit
antequam ad iudicem provocarent, ut do-
mi apud amicos communes experirentur,
si forte sedari ab iis controversia posset;
experiri autem, vel experiri jus, lege agere
est; inde deducto verbo, quod qui rem

aliquam iudicio petunt, ii, quod juris se
habere ad eam rem petendam arbitrantur,
id ad iudices tentandi, & experiri causâ
expnunt.

34. *Palam tela jaciuntur.*] Ostendit quod
alii, ut Herennius, Atratinus, Balbus se
palam accusatores profiteantur, sumpta à
militibus metaphora, quorum alii sagittas
evibrant, alii suppeditant.

40. *Quam vestræ fidei.*] Per hanc vo-
cem, *fidei*, religionem atque innocentiam,
quam vulgò conscientiam dicimus, signifi-
cat; cùm enim iudices jurarent, nil con-
tra fidei suæ sanctitatem præstare debe-
bant.

43. *Gratiosis.*] Gratiosi vulgo dicuntur,
qui amici abundant.

44. *Testimonium polliceri.*] Pollicemur
sponte, promittimus rogati, inquit Servi-
us, hic autem invidiam ex potentia ad-
versarius conciliat.

V. Itaque illam partem causæ facile patior graviter & ornate à M. Crasso, peroratam, de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum * pulsatione Puteolanâ, de bonis Pallæ; vellem dictum esset ab eodem etiam de Dione: de quo ipso tamen quid est, quod expectetis, quod is 5 qui fecit, aut non timet, aut etiam fatetur? Etenim reus, qui dictus est & adiutor fuisse & conscius P. Ascitius, is iudicio est liberatus. Quod igitur est huiusmodi crimen, ut, qui commisit, non neget: qui negavit, absolutus sit: id hic pertimescat, qui non modo à facto, verum etiam à conscientie suspitione absuit? &, si Ascitio causa plus profuit 10 quàm nocuit invidia, huic oberit tuum maledictum, qui istius facti non modò suspitione, sed ne infamiâ quidem est ^b adpersus? At prævaricatione est Ascitius liberatus. Perfacile est isti loco respondere, mihi præsertim, à quo illa causa defensa est, sed Cælius optimam causam Ascitii esse arbitratur: cuiusmodi autem sit, à suâ putat esse sejunctam: 15 neque solum Cælius, sed etiam adolescentes humanissimi & doctissimi rectissimis studiis atque optimis artibus præditi. Titus Caiusque Coponii: qui ex omnibus maxime Dionis mortem doluerunt: qui cum doctrinæ studio atque humanitatis, tum etiam hospitio Dionis ^c tenebantur; habitabat is apud L. Lucceium, ut audistis: fuerat ei cognitus Alexandriæ; quid aut hic, aut summo splendore præditus frater ejus, de M. Cælio existimet, ex ipsis, si producti erunt, audietis. Ergo hæc removeantur, ut aliquando, in quibus causa nititur, ad ea veniamus. Animadverti enim, Iudices, audiri à vobis meum familiarem L. Herennium perattentè; in quo etsi magnâ ex parte ingenio ejus, & dicendi 25 genere quodam tenebamini, tamen nonnunquam verebar ne illa subtiliter ad criminandum inducta oratio ad animos vestros sensim ac leniter accederet; dixit enim multa de luxuriâ, multa de libidine, multa de vitiis juventutis, multa de moribus: &, qui in reliquâ vitâ mitis esset, & in hac suavitate humanitatis, quâ prope jam delectantur homines, 30 versari perjucunde soleret, fuit in hac causâ pertristis quidam patruus, censor, magister; objurgavit M. Cælium, sicut neminem unquam parens: multa de incontinentiâ, intemperantiâque disseruit. Quid queritis, iudices? ignoscebam vobis attente audientibus, propterea quod egomet tam triste illud & tam asperum genus orationis horrebam. Ac

* *cede.*^b *notatus.*^c *delectabantur.*

2. *De seditionibus Neapolitanis.*] Exortæ quædam fuerant Neapoli seditiones, quibus cum ne quidem interfuisset Cælius, tamen quasi earum auctor à Clodio accusatus est.

Ib. *Neapolitanis.*] Neapolis Italiæ civitas nobilissima, quæ & Parthenope dicta est.

3. *De bonis Pallæ.*] Hæc falsè crepta à Cælio dicebantur.

4. *De Dione.*] Fuit hic Dio Alexandrinorum legatus, quem Pub. Ascitius interfecit: qui tamen iudicio absolutus est. Unde Crimen illud in Cælium derivandum non est.

10. *Huic oberit.*] Cælio non debet obesse interfecti Dionis crimen, cum illius auctor illud ipsum non neget.

11. *Prævaricatione.*] Prævaricatione utitur, qui proditi causâ suâ diversam partem adjuvat.

21. *Si producti erunt.*] Id est, si ad testimonium dicendum, advocati sint omnes illi qui Dionis erant amici, hanc ejus criminis suspensionem à Cælio removebunt.

30. *Pertristis quidam patruus.*] Id est, severus censor; quâ significatione vox ista sumitur ab Horatio Sat. 3. lib. 2. *Sive ego prave, seu rectè hoc volui, ne sis patruus mihi.*

prima

prima pars fuit illa, quæ me minùs movebat, fuisse meo necessario Be- 35
stiz Cœlium familiarem, cœnasse apud eum, ventitasse domum, studu-
isse præturæ. Non me hæc movent, quæ perspicue falsa sunt; etenim
eos una cœnasse dicit, qui absunt, aut quibus necesse est idem dicere.
Neque verò illud me commovet, quod sibi in Lupercis sodalem esse
Cœlium dixit. Fera quædam sodalitas, & plane pastoritia atque agre- 40
stis^d germanorum Lupercorum: quorum coitio illa sylvestris ante est
instituta, quàm humanitas, atque leges; siquidem non modò nomina
deferunt inter se sodales, sed etiam commemorant sodalitatem in accu-
sando, ut ne, quis si id fortè nesciat, timere videatur. Sed hæc omit-
tam: ad illa, quæ me magis moverunt, respondebo. Deliciarum ob- 45
jurgatio fuit longa, & ea lenior: plusque disputationis habuit, quam
atrocitatis: quo etiam audita est attentius. Nam P. Clodius amicus
meus, cùm se gravissimè vehementissimeque jactaret, & omnia inflam-
matus ageret tristissimis verbis, voce maximà: tametsi probabam ejus
eloquentiam, tamen non pertimescebam; aliquot enim in causis cum 50
videram frustra litigantem. Tibi autem, Balbe, respondebo, primum
precariò, si licet, si fas est, defendi à me eum, qui nullum convivium
^e renuerit, qui unguenta sumperit, qui Baias viderit. Equidem mul-
tos & vidi in hac civitate, & audiui, non modò qui primoribus labris
gustassent genus hoc vitæ, & extremis, ut dicitur, digitis attigissent; 55
sed qui totam adolescentiam voluptatibus dedidissent, emeruisse aliquan-
do, & se ad frugem bonam, ut dicitur, recepisse, gravesque homines

^d verarum.^e vitaverit.

35. *Necessariis Bestiæ.*] Bestia hic am-
bitus accusatus est, sed defensus à Cice-
rone fuit; cujus ipse meminit Epist. 7.
ad Q. Fratrem; arguebatur autem Cœlius
habuisse cum Bestiâ familiaritatem.

36. *Studiisse Præturæ.*] Opem tulisse
Bestiæ in petitione Præturæ, & sæpius in
ejus venisse domum objiciebatur.

38. *Aut quibus necesse est idem dicere.*] In-
telligit amicos Clodii qui eadem dicere
cum illâ debebant.

39. *In Lupercis.*] Lupercalia erant dies
festi, qui Februario mense Pani dedicati
peragebantur, quorum sacerdotes Luperci
nudi subligaculis subcincti per urbem va-
gabantur quasi lupos arcerent. Ita Var-
ro, Plinius, & Særvius. Luperci porro
cum Potitiis Herculis sacerdotibus anti-
quissimi omnium fuerunt, jam inde ab
Evandro ipso ante Æneæ in Italiam adven-
tum instituti.

46. *Sodalem.*] Sodales sunt, inquit Cai-
us, qui ejusdem collegii sunt, lib. 4. D.
de colleg. & corp.

40. *Fera quædam Sodalitas.*] Feram vo-
cat sodalitatem propter ejus antiquitatem;
utpote quæ condita sit ante Romam.

47. *Clodius amicus meus.*] Ironia Certe
olim summa fuerat Ciceronem inter &

Clodium amicitia; sed ab eo tempore quo
contra eum testatus est Cicero quoddam sa-
cra bonæ Deæ violasset, summa fuit ini-
micitia; tunc autem maxime cùm hanc
orationem habuit. [Sed recte hunc Clo-
dium alium ab isto P. Clodio fuisse censet
Manutius.]

51. *Frustra litigantem.*] Sæpe causâ ce-
ciderat Clodius, immo videtur Cicero la-
tenter indicare prævaricationis fuisse sus-
pectum.

46. *Primum precariis.*] Respondet jam
Balbo alteri accusatori, cui cum bonâ ejus
venia se responsurum dicit.

53. *Unguenta sumperit.*] Unguenta o-
dors sunt, quibus deliciofi homines ute-
bantur: Id autem arguebat in Cælio
Balbus.

46. *Baias viderit.*] Baiæ aquæ calidæ
sunt in Campaniâ Puteolos inter & Misen-
um, tam opportune voluptatibus corporis,
quàm morbis depellendis.

54. *Primoribus labris gustassent.*] Pro-
verbium est ductum ab iis qui cibum aut
potum tenuiter degustant, nihil inde in sto-
machum transmittentes.

55. *Extremis digitis.*] Proverbium ejus-
dem significationis cum superiore.

atque

atque illustres fuisse. Datur enim concessu omnium huic aliquis ludus
 ætati, & ipsa natura profundit adolescentiæ cupiditates: quæ si ita erum-
 60 punt, ut nullius vitam ^f labefaciant, nullius domum evertant, faciles &
 tolerabiles haberi solent. Sed tu mihi videbare ex communi infamia,
 juventutis aliquam invidiam Cœlio velle ^g consistere; itaque omne illud
 silentium, quod est orationi tributum tuæ, fuit ob eam causam, quod
 uno reo proposito, de multorum vitiis cogitabamus. Facile est accu-
 65 sare luxuriam; dies jam me desiciet, si, quæ dici in eam sententiam
 possunt, coner expromere; de corruptelis, de adulteris, de protervi-
 tate, de sumptibus, immensa oratio est ut tibi reum neminem, sed vitia
 proponas; res tamen ipsa & copiose, & graviter accusari potest. Sed
 vestræ sapientiæ est. Iudices, non abduci ab reo: nec quos aculeos ha-
 70 beat severitas gravitasque vestra, cum eos accusator ^h erexerit in rem,
 in vitia, in mores, in tempora, emittere in hominem, & in reum: cum
 is non suo crimine, sed multorum vitio sit in quoddam odium injustum
 vocatus. Itaque severitati tuæ, ut oportet, ita respondere non audeo:
 erat enim meum deprecari ⁱ vacationem adolescentiæ, veniamque pe-
 75 tere: non, inquam, audeo: perfugis non tutor ætatis: concessa omni-
 bus jura dimitto: tantum peto, ut, si quæ est invidia communis hoc
 tempore æris alieni, petulantiae, libidinum juventutis, quam video esse
 magnam, ne huic aliena peccata, ne ætatis ac temporum vitia noceant.
 Atque ego idem, qui hæc postulo, quin criminibus, quæ in hunc pro-
 prie conferentur, diligentissime respondeam, non recuso.

^f contaminent. ^g parare. ^h defixerit. ⁱ immunitatem.

62. *Omne illud silentium.*] Auditus qui-
 dem est [Balbus] attente, non quia unum
 Cœlium accusabat, sed quia universum
 corruptos juventutis mores oratione suâ
 describebat. Hinc autem nihil in Cœlium
 efficiebat, quia nihil eorum in eo fuisse

probabat.

66. *De protervitate.*] Budæus hunc lo-
 cum explicans, ait protervum eum dici,
 qui sibi circa libidines temperare non po-
 test.

SECUNDA PARS.

CONFUTATIONIS.

De auro & veneno.

*Ostendit in hac parte Cicero, totum crimen veneni & auri confectum esse à
 Clodiâ muliere impudicâ, quam sprexit Cælius.*

VI. Sunt autem duo crimina, auri, & veneni: in quibus una, atque
 eadem persona versatur. Aurum sumptum à Clodiâ, venenum quæsi-
 tum, quod Clodiæ daretur, dicitur; omnia sunt alia, non crimina, sed
 maledicta, jurgii petulantis magis, quam publicæ quæstionis; adulter,
 5 impudicus, sequester, convicium est, non accusatio; nullum est enim
 fundamentum horum criminum, nulla sedes; voces sunt contumeliosæ,
 temerè ab irato accusatore, nullo auctore, emissæ. Horum duorum

2. *Persona.*] Clodius accusavit Cœlium
 de auri & veneni crimine.

5. *Sequester.*] Sequester hic dicitur de
 eo qui adulteria conciliat.

criminum

criminum video fontem, video auctorem, video certum nomen & caput : auro opus fuit : sumpsit à Clodiâ, sumpsit sine teste, habuit quamdiu voluit ; maximum video signum cujusdam egregiæ familiaritatis ; necare eandem voluit, quæsit venenum, sollicitavit quos potuit, paravit, locum constituit, attulit ; magnum rursus odium video cum crudelissimo disceidio extitisse. Res est omnis in hac causâ nobis, Judices, cum Clodiâ, muliere non solum nobili, sed etiam notâ, de quâ ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causâ. Sed intelligis pro tuâ præstanti prudentiâ, Cn. Domiti, cum hac solâ rem esse nobis : quæ si se aurum Cælii commodasse non dicit, si venenum ab hoc sibi paratum esse non arguit ; petulanter facimus, si matrem-familias secus, quam matronarum sanctitas postulat, nominamus ; si, istâ muliere remotâ, nec crimen ullum, nec opes ad oppugnandum Cælium illis relinquentur, quid est aliud quod nos patroni facere debeamus nisi ut eos, qui insectantur, repellamus ? quod quidem facerem vehementius, nisi intercederent mihi inimicitia cum istius mulieris viro : fratrem volui dicere : semper hic error ; nunc agam modice, ne longius progrediar, quàm me mea fides & causa ipsa coget ; neque enim muliebres unquam ^a inimicitias mihi gerendas putavi, præsertim cum eâ, quam omnes semper amicam omnium potius quàm cujusquam inimicam putaverunt. Sed tamen ex ipsâ quæram prius, utrum me secum severe, & graviter, & prisce agere malit ; an remisse, ac leniter, & urbane ; si illo austero more ac modo ; aliquis mihi ab inferis ^b excitandus est, ex barbatis illis, non hac barbulâ, quâ ista delectatur ; sed illâ horridâ, quam in statuâ antiquâ & imaginibus videmus : qui objurget mulierem, & pro me loquatur, ne ista mihi forte succenseat : Exsistat igitur ex hac ipsâ familiâ aliquis, ac potissimum Cæcus ille ; minimum enim dolorem capiet, qui istam

^a habendas controversias.

^b revocandus.

8. *Certum nomen.*] Per illas voces, *certum nomen*, crimen intelligit, de quo lex aliqua judiciorum perlata erat, quod tum *certum nomen* habere dicebatur : de quo autem nulla erat lex, *incertum* habebatur. Vide Cic. 3. de Inventione.

14. *Sed etiam nota.*] Nota, id est famosa libidinum sçarum nomine.

15. *Depellendi criminis causâ.*] Depellendi à Cælio, qui falsè accusatur.

16. *Aurum Cælio commodasse.*] Probabile est aurum illud signatum non fuisse (creditum enim aut mutuo datum dixisset) sed aurum solidum & factum, id est, aliquod ornamentum, ut statua, aut quid ejusmodi quod amico pro tempore commodatur, & recipitur postea.

18. *Matrem-familias.*] In Pandectis matrem-familias & matronam pro eadem usurpari legimus ; hoc est, pro muliere pudicâ & honestâ, sive vidua sit, sive nupta. Festus vult appellari matronas, quibus habendi stolas jus erat. Patet autem

ex hoc Ciceronis textu promiscuè verbum utrumque usurpari.

23. *Istius mulieris viro.*] P. Clodium festive designat, quem Plutarchus incestam cum tribus suis sororibus consuetudinem habuisse scribit.

27. *Inimicam putaverunt.*] Ironice alludit ad meretriciam Clodiæ familiaritatem.

30. *Ex barbatis illis.*] Teste Plinio, tonsoribus usi non sunt Romani ante annum 454. & primus omnium iulitavit radi Africanus.

Ib. *Hac barbulâ.*] Pungit Clodium, quæ barbaulo amatore, & fratre suo maxime tenebatur.

32. *Ne ista.*] Clodîa.

34. *Cæcus ille.*] Appius Clodius abavus ipsius Clodiæ, Cæcus dictus est, quia longam annorum seriem orbatus luminibus egit, ut refert Valerius lib. 8. cap. 14. Stemma Clodianum descriptum habet Nic. Abrahamus in Orat. pro Cælo Num. xxxiii. Not. 5.

- 35 non videbit; qui profecto si extiterit, sic aget, & sic loquetur: Mulier, quid tibi cum Cœlio? quid cum homine adolescentulo? quid cum alieno? cur aut tam familiaris huic fuisti, aut aurum commodares; aut tam inimica, ut venenum tñneres? non patrem tuum videras? non patruum, non avum, proavum, atavum audieras consules fuisse? non denique modo te Quinti Metelli matrimonium tenuisse sciebas, clarissimi & fortissimi viri, patriæque amantissimi, qui simul ac^c pedem limine extulerat, omnes prope cives virtute, gloriâ, dignitate superabat? cui cum ex amplissimo genere in familiam clarissimam nupsisses, cur tibi Cœlius tam conjunctus fuit? cognatus? affinis? viri tui familiaris? nihil horum; quid igitur fuit, nisi quædam temeritas ac libido? nonne te, si nostræ imagines viriles non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Clodia, æmulam domesticæ laudis in gloriâ muliebri esse admonebat? non virgo illa Vestalis Clodia, quæ patrem complexa triumphantem ab inimico tribuno-plebis de curru detrahi passa non est?
- 50 cur te fraterna vitia potius, quàm bona paterna, & avita, & usque à nobis cum in viris, tum etiam in sceminis repetita, moverunt? Ideone ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpissimorum quotidie fœdera ferires? ideo aquam adduxi, ut eâ tu^d incestu uterere? ideo viam

^c exiverat de civitate.

^d impurè.

35. *Mulier quid tibi cum Cœlio.*] Proso-
poeia elegans, quâ in personâ Cæci
Clodiam carpit.

38. *Non patrem tuum videras.*] Appius
Claudius pulcher, Clodiæ parens, Consul
fuit cum Pub. Servilio Isaurico, anno
urbis conditæ 674. Suetonius in Tib.
cap. 1. refert, Claudios duodetriginta con-
sulatus, quinque dictaturas, censuras sep-
tem, triumphos sex, duas ovationes obti-
nuisse.

40. *Q. Metelli.*] Q. Metellus Celer,
qui fuit Consul anno urbis 693. Clodiam
uxorem habuit.

43. *Ex amplissimo genere.*] Ex familiâ
Clodianâ Patriciâ transiverat in familiam
Metellorum, qui Metello Celeri nups erat.
Amplissima tum Clodiorum, tum Metel-
lorum familia fuit, tum hoc discrimine,
quodd Clodii illi patricii, Metelli plebei fu-
erint. E gente autem Cæciliâ fuerunt
Metelli, sic dicti à voce militari, quæ
Mercenarium significat.

46. *Nostræ imagines viriles.*] Imagines
intelligit eorum qui in hac Clodiorum fa-
miliâ claruerunt. Hæ autem imagines in
domum aliquando maritorum ab uxoribus
transferebantur.

47. *Illâ clodia.*] Hæc Clodia, quodd
elegantiori veste indueretur, parem pudica
habita est: sed deæ Cybeles testimonio
id falsum deprehensum est, cum illius
Clodiæ operâ Cybeles simulacrum in ur-
bem delatum est, quod vado Tiberini ad-

hærescens cingulo suo ad litus extraxit.

48. *Virgo vestalis.*] Hæc vestalis pa-
trem triumphantem, in jussu populi, as-
censio simul curru usque in Capitolium pro-
secuta est, ne vetare aut interdicare cui-
quam Tribunorum fas esset. De hac
Vestali loquitur Suetonius in Tib. & Val.
lib. 5.

49. *Tribuno-plebis.*] Tribuni-plebis in-
tercedere poterant, ne quis triumpharet.
Sic apud Livium, lib. 39. M. Albutius
tribunus-plebis M. Fulvii triumpho ob-
stitit.

52. *Pacem Pyrrhi.*] Post devictam à se
Italiam, quatuor annos cum Tarentinis
bella acerbissima Romani gesserunt, &
Pyrrhum Regem Epirotarum in auxilium
vocaverunt, & pacem cum Tarentinis
inire deliberarunt. Sed Appius Cæcus
lecticâ delatus in Senatum, magnâ voce
& firmis lateribus eam dissuasit. Vide
Ciceronem in Catone.

1b. *Fœdera ferires.*] Alludit ad fœderis
faciendi verbum, in quo porca feriebat.

53. *Aquam adduxi.*] Appius ille Cæcus
aquam Anienam in urbem induxit anno
urbis 441.

1b. *Viam munivi.*] Via hæc Appia ab
urbe Româ, sive à portâ Capenâ ad urbem
usque Capuam, eaque strata lapidibus
pertinuit; sed quæ postea à Julio vel Au-
gusto Cæsare Brundisium usque perducta
est.

munivi,

munivi, ut eam tu alienis viris comitata^e celebrares? sed quid ego, Judices, ita gravem personam induxi, ut & verear, ne se idem Appius 55 repente convertat, & Caelium incipiat accusare illâ suâ gravitate censoriâ? Sed videro hoc posterius, atque ita, Judices, ut vel severissimis disceptatoribus M. Cælii vitam me probaturum esse confidam. Tu verò, mulier (jam enim ipse tecum nullâ personâ introductâ loquor) si ea, quæ facis, quæ dicis, quæ^f insimulas, quæ moliris, quæ arguis, 60 probare cõgitas: rationem tantæ familiaritatis, tantæ consuetudinis, tantæ conjunctionis reddes, atque exponas necesse est. Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baiis acta convivia, comissiones, cantus, symphonias, navigia jactant: iidemque significant, nihil se, te invitâ, dicere; quæ tu, quoniam mente nescio quâ^g effrænata atque 65 præcipiti in forum deferri judiciumque voluisti, aut diluas oportet &, falsa esse doceas, aut nihil neque^h crimini tuo, neque testimonio credendum esse fateare.

VII. Sin autem urbanius me agere mavis, sic agam tecum; removebo illum senem durum, ac pene agrestem: ex hisque tuis sumam aliquem, ac potissimum minimum fratrem tuum, qui est in isto genere urbanissimus, qui te amat plurimum: qui propter nescio quam, credo, timiditatem, & nocturnos quosdam inanes metus, tecum semper pusi^o 5 cum majore sorore cubitavit; eum putato tecum loqui: Quid tumultuaris, soror? quid insanis? quid clamore exorsa, verbis parvam rem magnam facis? vicinum adolescentulum adspexisti: candor hujus te & proceritas, vultus oculique^a perpulerunt: sæpius videre voluisti: nonnunquam in iisdem hortis visa nobilis mulier: illum filium familias patre 10 parco ac tenaci, habere tuis^b copiis devinctum non potes: calcitrat, respuit, non putat tua dona esse tanti; confer te alio; habes hortos ad Tiberim: ac diligenter eo loco præparasti, quo omnis juvenus natandî causâ venit; hinc licet conditiones quotidie legas: cur huic, qui te spernit, molesta es? Redeo nunc ad te, Cæli, vicissim, ac mihi auctori- 15 natem patriam severitatemque suscipio: sed dubito, quem patrem po-

^e frequentares. ^f accusas. ^g immodestâ. ^h iracunda. ⁱ accusationi.
^a allexerunt. ^b divitiis.

58. *Disceptatoribus.*] Disceptator appellatur à Cicerone in Partitionibus, qui rei & sententiæ moderator est.

63. *Baiis.*] De his dictum est supra.

1b. *Comessiones.*] Comessiones convivia sunt, & serotinæ comotationes, quæ post cœnam fiunt. Unde Suetonius in Vitellio refert, quoddam ille epulas trifariam semper, aliquando quadrifariam divideret, in jentacula, prandia, cœnas, & comessiones.

64. *Symphonias.*] Symphonia, teste Isidoro, lib. 11. cap. 19. modulationis temperamentum est ex gravi & acuto sono, concordantibus sonis, sive in voce, sive in flatu, sive in pulsu.

1b. *Navigia.*] Juxta Baias cives Romani delicati lacus in hortis suis habebant

ex aquæ ductibus derivatos, in quibus animi & deliciarum causâ natabant: eosque Baias appellabant.

2. *Senem durum.*] Appium illum Clodium Censoretem intelligit, de quo jam supra.

5. *Pusio cum sorore.*] Incesti Clodium arguit. Verùm Pusio parvus puer dicitur, frequentius tamen masculum scortum; antiqui enim *pusum* & *pusiam* pro puello & puellâ dicebant.

11. *Calcitrat.*] Calcitrat, id est rebellis est, translatio ab equis, qui pedibus feriunt, cum repugnant.

14. *Hinc licet conditiones.*] Monet ex juvenibus illis, qui quotidie confluent ad hortos, quos Tiberi vicinos habet natandî causâ posse sibi aliquem eligere, qui cupiditati ejus serviat.

tissimum sumam. Cæcilianum-ne aliquem, vehementem atque durum?
*Nunc enim demum mihi animus ardet, nunc meum cor cumulatur ira: aut
 illum, o infelix! o scelestus! Ferrei sunt isti patres. Ego-ne quid dicam?*
 20 *ego-ne quid velim? quæ tu omnia tuis fædis fæbis facis, ut^c ne quidquam
 velim. Vix ferenda diceret talis pater, Cur te in istam vicinitatem mere-
 triciam contulisti? cur illecebris cognitis non refugisti? cur alienam ullam
 mulierem nōsti?* * *dide ac diffice, per me licebit: si egebis, tibi dolebit:*
 mibi sat est, ^d *qui ætatis quod reliquum est oblectem meæ.* Huic tristi ac
 25 decrepito seni responderet Cælius, se nullā cupiditate inductum de viā
 decessisse. Quid signi? nulli sumptus, nulla jactura, nulla versura.
 At fuit fama. Quotusquisque istam effugere potest in tam maledicā ci-
 vitate? vicinum ejus mulieris miraris male audisse, cujus frater germa-
 nus sermones iniquorum effugere non potuit? Leni verò & clementi
 30 patri, cujuscmodi ille est: *Fores effregit? resituantur: discidis vestem?*
resarciatur, Cælii causa est^e expeditissima. Quid enim esset, in quo se
 non facile defenderet? Nihil jam in istam mulierem dico: sed si esset
 aliqua dissimilis istius, quæ se omnibus prevulgaret, quæ haberet palam
^f *decretum semper aliquem, cujus in hortos, domum, Baias, jure suo*
 35 *libidines omnium^g commearent; quæ etiam aleret adolescentes, & par-*
simoniam patrum suis sumptibus sustentaret: si vidua liberè, proterva
petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret; adulterum
ego putarem, si quis hanc paullo liberius salutasset? Diceret aliquis,
Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? ob hanc
 40 *causam tibi hunc puerum parens commendavit, & tradidit, ut in amore*
& voluptatibus adolescentiam suam collocaret; & hanc tu vitam atque
hæc studia defenderes? Ego, si quis, Judices, hoc robore animi, at-
que hac indole virtutis ac continentiae fuit, ut respueretur omnes volup-
tates, omnemque vitæ suæ cursum in labore corporis, atque in animi

^c frustra. ^d quo. ^e optima. ^f certum sibi. ^g congregarentur.

17. *Cæcilianum-ne.*] Cæcilius poeta Co-
 micus fuit, qui sæpe senes morosos & gra-
 ves inducit.

18. *Aut illum.*] Sabauditur, potissimum
 sumam, nempe hunc alium qui à Poetâ
 plenus iracundiâ in filium effertur.

12. *O Infelix! o scelestus!* Protopopœia
 duri patris & severi Cælium objurgantis.

Ib. *Ferrei sunt isti patres.*] Verba Cice-
 ronis sunt ista; ferreos autem vocat, quia
 nullâ benevolentiae & amoris significatione
 ducentur.

Ib. *Ego-ne quid dicam?*] Verba citat ex
 Poetâ Cæciliō desumpta.

21. *Vicinitatem.*] Semigrarat à paternis
 ædibus Cælius ad Palatinum montem ubi
 Clodia habitabat.

23. *Dide ac diffice.*] Id est, dissipa ac
 disperde rem familiarem, per me licebit;
 verba sunt poetæ.

25. *Decrepito seni.*] *Decrepitus senex*, ut
 Festus ait, est desperatus jam vitâ; ut

*crepusculum, extremum dies tempus: sive
 decrepitis dictus, quia propter senectutem,
 nec movere se, nec ullum facere potest crepi-
 tum.* Scaliger verò in Conjectaneis, senes
 ait dici decrepitos translatione petiâ à lu-
 cernis, quæ decrepare dicuntur, cum ex-
 spirantes crepitum edunt.

Ib. *De viâ discessisse.*] De viâ discedere
 metaphora est à viatoribus, quâ significat
 se non à virtute aberravisse; probat au-
 tem quia nullos sumptus, nullam jacturam
 honorum fecit, nec mutuatus est, ut debi-
 tum aliud dissolveret.

30. *Fores effregit?*] Verba sunt patris,
 senis erga filium, qualis describitur à Te-
 rentio in Adelphi.

31. *Sed si esset aliqua.*] Præteritione
 Clodiae mores describit.

34. *Baias.*] Baiæ lacus fuerant in Ro-
 manorum hortis.

42. *Ego, si quis.*] Optimam vitæ cursum
 describit.

contentione

contentione^h conficeret : quem non quies, non remissio, non equalium 45
studia, non ludi, non convivia delectarent ; nihil in vitâ expetendum
putaret, nisi quod esset cum laude & cum dignitate conjunctum ; hunc
mea sententia divinis quibusdam bonis instructum atque ornatum puto.
Ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, Fabricios, Curios, omnes
que eos, qui hæc ex minimis tanta fecerunt. Verum hæc genera virtu- 50
tum non solum in moribus nostris, sed vix jam in libris reperiuntur ;
chartæ quoque, quæ illam pristinam severitatem continebant, obsoleve-
runt : neque solum apud nos, qui hanc sectam rationemque vitæ, re
magis, quam verbis secuti sumus ; sed etiam apud Græcos, doctissimos
homines ; quibus cum facere non possent, loqui tamen & scribere ho- 55
neste & magnifice licebat. Alia quædam, mutatis Græciæ temporibus,
præcepta exstiterunt. Itaque alii voluptatis causâ omnia sapientes fa-
cere dixerunt : neque ab hac orationis turpitudine eruditi homines re-
fugerunt ; alii cum voluptate dignitatem conjungendam putaverunt, ut
res maxime inter se repugnantes dicendi facultate conjungerent. Illud 60
unum ad laudem cum labore directum iter qui probaverunt, prope jam
soli in scholis sunt relictî ; multa enim nobis blandimenta natura ipsa
genuit, quibusⁱ sopita virtus conniveret : & interdum multas vias ado-
lescentiæ^k lubricas ostendit, quibus illa insistere, aut ingredi sine casu
aliquo aut prolapsione vix posset : & multarum rerum jucundissimarum 65
varietatem dedit, quâ non modo hæc ætas, sed etiam jam corroborata
caperetur. Quamobrem si quem forte inveneritis, qui aspernetur ocu-
lis pulchritudinem rerum, non odore ullo, non tactu, non sapore capi-
atur, excludat auribus omnem suavitatem ; huic homini ego fortasse &
pauci deos propitios, plerique autem iratos putabunt. Ergo hæc de- 70
serta^l via, & inculta, atque^m interclusa jam frondibus & virgultis re-
linquatur : detur aliquid ætati : sit adolescentia liberior : non omnia vo-
luptatibus denegentur : non semper superet vera illa & directa ratio :
vincat aliquando cupiditas voluptasque rationem ; dummodo illa in hoc
genere præscriptio, moderatioque teneatur : parcat juvenus pudicitiaⁿ 75

^h contereret. ⁱ obruta assentiret. ^k periculosas. ^l ratio vivendi
^m impedita.

49. *Camillor.*] Camillus ejectus in ex-
silium à suis, succurrit ingratis patriæ.
cum urbs à Gallis esset occupata, & Ca-
pitolum obsessum. Plat. in ejus vitâ.

lb. *Fabricios.*] Fabricius oblatus sibi à
Pyrrho aurum repudiavit. Is in tanta
paupertate vixit, ut decreto Senatus, pub-
licis sumptibus funus ejus curatum sit.

lb. *Curios.*] Curius de Samnitibus tri-
umphavit ; quæterna agri jugera populo
virutum distribuit, totidem sibi deinde con-
stituit, neminem esse existimans debere cui
non tantum sufficeret.

50. *Qui hæc ex minimis, &c.*] Hi clari
viri gloriam hujus urbis, & populi Romani
tantum extulerunt.

52. *Obsoleverunt.*] Obsoleverunt, id est,
ab usu recesserunt, & quasi defecerunt.

53. *Qui hanc sectam.*] Philosophicam
nempe.

lb. *Re magis.*] Romani facili virtutem
professi sunt, at verbis tantum Græci, de
quâ solum magnifice scripserunt.

54. *Doctissimos.*] Stoicos Philosophos in-
telligit, qui omnia ad virtutis normam di-
rigebant.

56. *Alia quædam.*] Mutatis antiquæ
Græciæ temporibus, præcepta quædam
molliora scilicet & accommodata volup-
tibus data sunt.

57. *Alii voluptatis.*] Epicureos Philo-
sophos denotat, qui virtutes famulari vo-
luptati volebant.

[59. *Alii cum vol.*] Calliphonem intel-
ligit.

suæ ne spoliēt alienam : ne effundat patrimonium, ne sœnore trucidetur, ne incurrat in alterius domum atque famam : ne probrum castis, labem integris, infamiam bonis, inferat : ne quem vi terreat : ne intersit insidiis : scelere careat : postremò, cum paruerit voluptatibus, dederit
 80 aliquid temporis ad ludum ætatis, atque ad inanes hæc adolescentiæ cupiditates : revocet se aliquando ad curam rei domesticæ, rei forensis, reipublicæ : ut ea, quæ ratione antea non perspexerat, satietate abjecisse, experiendo contempsisse videatur. At multi & nostrâ, & patrum majorumque memoriâ, Judices, summi homines, & clarissimi cives fuerunt, quorum cum adolescentiæ cupiditates ⁿ deferbuissent, eximæ virtutes, firmatâ jam ætate, exstiterunt : ex quibus neminem mihi necesse est nominare : vosmet vobiscum recordamini ; nolo enim cujusquam fortis atque illustis viri, ne minimum quidem erratum cum maximâ laude conjungere ; quod si facere vellein, multi à me summi atque ornatissimi viri prædicarentur, quorum partim nimia libertas in adolescentiâ, partim profusa luxuries, magnitudo æris alieni, sumptus, libidines nominarentur : quæ multis postea virtutibus ^o obtecta, adolescentiæ, qui vellet, excusatione defenderet. At verò in M. Cœlio (dicam enim jam confidentius de studiis ejus honestis, quoniam audeo quædam fretus vestrâ sapientiâ liberè confiteri) nulla luxuries reperietur, nulli sumptus, nullum æs alienum, nulla conviviorum ac lustrorum libido ; quod quidem vitium ventris & gutturi non modò non minuit ætas hominibus, sed etiam auget. Amores autem, & hæc deliciæ quæ vocantur, quæ firmiore animo præditis diutius molestæ non solent esse (mature enim &
 100 celeriter deflorescunt) nunquam hunc occupatum impeditumque tenuerunt. Audistis, cum pro se diceret : audistis antea, cum accusaret : defendendi hæc causâ, non gloriandi loquor ; genus orationis, facultatem, copiam sententiarum atque verborum, quæ vestra prudentia est, perspexistis. Atque in ea non solum ingenium elucere ejus videbatis ;
 105 quod sæpe, etiam si industriâ non alitur, valet tamen ipsum suis viribus ; sed inerat (nisi me propter benevolentiam forte fallebat) ratio & bonis artibus instituta, & cura & vigiliis elaborata.

VIII. Atque scitote, judices, eas cupiditates, quæ obijciuntur Cœlio, atque hæc studia, de quibus disputo, non facile in eodem homine esse posse ; fieri enim non potest, ut animus libidini deditus, amore, desiderio, cupiditate, sæpe nimiam copiâ, inopiâ etiam nonnunquam impeditus, hoc quidquid est, quod nos facimus in dicendo, non modo agendo, verum etiam cogitando, possit sustinere. An vos aliam causam esse ullam putatis, cum in tantis præmiis eloquentiæ tantâ voluptate dicendi, tantâ laude, tantâ gloriâ, tanto honore, tam sint pauci, semperque fuerint, qui in hoc labore versentur ? Omittendæ sunt omnes vo-

ⁿ refriguisse.

^o obscurata.

87. Cujusquam fortis.] Catulum & Cæsarem forte intelligit, quorum multis vitis junior ætas inquinata fuit ; virili tamen claruerunt.

96. Lustrorum libido.] Lustra loca sunt, ubi rursus ventris & voluptatibus ceteris indulgent.

101. Cum accusaret.] Cœlius Polam accusavit, ut jam in orationis argumento dictum est.

1. Eas cupiditates.] Voluptates & libidines non possunt esse cum iis studiis, quæ ad Rhetoricam & eloquentiam pertinent.

luptates :

luptates : reliquenda studia delectationis ; ludus, jocus, convivium, 10
 sermo etiam pene omnium familiarium deferendus ; quæ res in hoc ge-
 nere homines à labore, studioque dicendi deterret ; ^a non quo aut inge-
 nia deficiant, aut doctrina puerilis. An hic in sese isti vitæ dedisset,
 consularem hominem admodum adolescens in iudicium vocavisset ? hic,
 si laborem fugeret, si obstructus voluptatibus teneretur, in hac acie quo- 15
 tidie versaretur ? appeteret in amicitias ? in iudicium vocaret ? subiret
 periculum capitis ? ipso in spectante populo Romano, tot menses aut de
 salute, aut de gloriâ dimicaret ? Nihil igitur illa vicinitas redolet ? nihil
 hominum fama ? nihil Baie denique ipse loquuntur ? illæ vero non lo- 20
 quuntur solum, verum etiam personant, huc unius mulieris libidinem
^b esse prolapsam, ut ea non modo solitudinem, ac tenebras, atque hæc
 flagitiorum ^c integumenta non quæret, sed in turpissimis rebus frequen-
 tissimâ celebritate & clarissimâ luce lætetur. Verum si quis est, qui
 etiam meretricibus amoribus interdictum juventuti putet, est ille quidem
 valde severus ; negare non possum ; sed abhorret non modò ab hujus 25
 seculi licentiâ, verum etiam à majorum consuetudine, atque ^d concessis ;
 quando enim hoc non factum est ? quando reprehensum ? quando non
 permissum ? quando denique fuit, ut, quod licet, non liceret ? Hic
 ego jam rem definiam : mulierem nullam nominabo ; tantum in medium
 relinquam. Si quæ non nupta mulier domum suam patefecerit omnium 30
 cupiditati, palamque sese in meretriciâ vitâ collocarit, virorum alienissi-
 morum conviviis uti instituerit : si hoc in urbe, si in hortis, si in Baia-
 rum illâ celebritate faciet : si denique ita sese geret, non incesu solam,
 sed ornatu atque comitatu ; non flagrantia oculorum, non libertate ser-
 monis, sed etiam complexu, osculatione, aquis, navigatione, conviviis, 35
 ut non solum meretrix, sed etiam procax videatur : cum hac si quis ado-
 lescens fortè fuerit, utrum hic tibi, L. Herenni, adulter, an amator ;
 expugnare pudicitiam, an explere libidinem voluisse videatur ? Obliviscor jam injurias, Clodia : depono memoriam doloris mei : quæ aba-

^a non quia. ^b devenisse. ^c occultationes. ^d quæ conceduntur.

13. *Doctrina puerilis.*] Per doctrinam puerilem aut ipsas Rhetoricæ præceptiones, vel ipsam Grammaticam intelligit, quas necesse est à pueritia comparari, ut quis Orator evadet.

14. *Consularem hominem.*] C. Antonium, qui Ciceronis in Consulatu collega fuit, Cælius vocavit in iudicium.

15. *In hac acie.*] Id est, judiciis & causis forensibus ; translatio à gladiatoribus.

16. *Appeteret immicitias.*] Subibant accusatores potentium inimicitias, cum eos in iudicium vocabant.

17. *Subiret periculum capitis.*] Subire capitis periculum dicitur accusator, qui calumniæ periculum subit ; nam calumniæ damnatos sequitur infamia.

17. *Ipso expectante populo Rom.*] In foro habebatur hoc iudicium, ubi frequens adesse populus solebat.

18. *Nihil igitur illa vicinitas redolet.*]

Id est, non debet venire in suspensionem libidinis Cælius, qui i vicinis Clodiam in Palatio habitaverit.

19. *Nihil Baie.*] Navigationes in hortis cum Clodia.

29. *In medio relinquam.*] Unicuique permittit ut de eâ ad arbitrium suum iudicet.

31. *In meretriciâ vitâ collocarit.*] Nemi- ni mulieri questum suo corpore facere licuit, nisi quæ licentiam stupri apud Aediles vulgasset. Vide Tacitum sub finem 2. lib. Ann. ea autem ipsis conditio imposita fuit, ut jure cederent & dignitate matronarum ; inducit autem exemplum hypotheticam, quo meretricem describit.

37. *Herenni.*] Herennius unus fuit ex accusatoribus Cælii.

39. *Quæ abs te.*] Familia Ciceronis misere à Clodianis vexata est, cum ipse in exilium abiit. Vide orat. pro domo.

40 te crudeliter in meos, me absente, facti sunt, negligo; ne sint hæc in te dicta quæ dixi; sed ex te ipsâ requiro; quoniam & crimen accusatores abs te, & testem ejus criminis te ipsam dicunt se habere; si quæ mulier sit hujusmodi, qualem ego paulo ante descripsi, tui dissimilis, vitâ institutoque meretricio, cum hac aliquid adolescentem hominem
45 habuisse rationis, num tibi perturpe, aut perflagitiosum esse videatur? Ea si tu non es, sicut ego malo, quid est quod objiciant Cœlio? sin eam te volunt esse, quid est, cur nos crimen hoc, si tu contemnitis, pertimescamus? Quere, nobis da viam rationemque defensionis; nam aut pudor tuus defendet, nihil à M. Cœlio petulantius esse factam; aut im-
50 pudentia & huic, & cæteris magnam ad se defendendum facultatem dabit,

IX. Sed quoniam emeruisse jam è vadis, & scopulos prætervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. Duo sunt enim crimina unâ in muliere summorum facinororum: auri, quod sumptum à Clodiâ dicitur: & veneni, quod ejusdem Clodiæ necandæ causâ
5 parasse Cœlium criminantur. Aurum sumpsit, ut dicitis, quod L. Lucceii servis daret, per quos Alexandrinus Dio, qui tum apud Lucceium habitabat, necaretur. Magnum crimen vel in legatis insidiandis, vel in servis ad hospitem domi necandum sollicitandis: plenum sceleris consilium, plenum audaciæ. Quo quidem in crimine primum illud re-
10 quiram, dixerit-ne Clodiæ, quam ad rem aurum tum sumeret, an non dixerit? si non dixit, cur dedit? si dixit, eodem se conscientiæ scelere deviaxit. Tu-ne aurum ex armario tuo promere ausa es? tu-ne Venerem illam tuam spoliatricem spoliare ornamentis? cæterum cum scires, quantum ad facinus aurum hoc quæreretur, ad necem scilicet legati, ad
15 L. Lucceii, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiterni; huic facinori tanto tua mens liberalia conscia, tua domus popularis ministra, tua denique hospitalis illa Venus adjutrix esse non debuit. Vidit hoc Balbus: [facinoris tantum] celatam esse Clodiam dixit, atque ita Cœlium ad illam attulisse, sed ad ornatum ludorum aurum quærere.
20 Si tam familiaris erat Clodiæ, quam tu esse vis, cum de libidine ejus tam multa dicis; dixit profectò, quo vellet aurum: si tam familiaris non erat, non dedit. Ita, si verum tibi Cœlius dixit, ô immoderata mulier, sciens tu aurum ad facinus dedisti: si non est ausus dicere, non dedisti. Quid ego nunc argumentis huic crimini, quæ sunt innumera-
25 bilia, resistam? possum dicere, mores M. Cœlii longissime à tanti sceleris atrocitate esse disjunctos: minime esse credendum, homini tam in-

43. Tui dissimilis.] Ironice loquitur.

1. Emerisse è vadis.] Allegoria sumpta à navigantibus.

6. Lucceii.] Lucceius ille fuit historicus, ad quem exstat Ciceronis epistola.

1b. Alexandrinus Dio.] De hoc dictum est parag. v. l. 4.

12. Venerem illam.] Clodia simulacrum Veneris aureum habere dicebatur, quam ut meretrix, & impudica mulier colebat.

13. Spoliatricem.] Spoliatricem appellat, quia Veneris auxilio multos adolescentes

patrimonio Clodia spoliaverat.

16. Popularis.] Populare dicitur vel quod commune est à populo, vel quod illi gratum est & jucundum.

17. Hospitalis.] Propter simulacrum, quod in suis ædibus Clodia asservabat, hospitalis dicitur.

18. Videt hoc balbus.] Balbi testimonium allatum ab accusatoribus irritum facit.

21. Quod vellet.] In quem usum aurum illud insumere vellet, Cœlius Clodiæ dixit.

genioso tamque prudenti non venisse in mentem, rem tanti sceleris ignotis alienisque servis non esse credendam. Possum etiam illa, & cæterorum patronorum & meâ consuetudine, ab accusatore perquirere, ubi sit congressus cum servis Luceii Cælius: qui ei fuerit aditus; si per se, 30 quâ temeritate? si per alium, per quem? possum omnes latebras suspicionum peragrarè dicendo: non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultandi maleficii spes, non ratio ulla, non vestigium maximi facinoris reperietur. Sed hæc, quæ sunt oratoris propria, quæ mihi non propter ingenium meum, sed propter hanc ex- 35 ercitationem usumque dicendi, fructum aliquem ferre potuissent, cum à me ipso laborata proferri viderentur, brevitatis causâ relinquo omnia. Habeo enim, Iudices, quem vos socium vestræ religionis jurisque jurandi facile esse patiemini, L. Luceium, sanctissimum hominem, & gravissimum testem: qui tantum facinus in famam atque fortunas suas 40 neque non audisset illatum à Cælio, neque neglexisset, neque tulisset. An ille vir, illâ humanitate præditus, illis studiis, artibus atque doctrinâ, illius ipsius periculum, quem propter hæc ipsa studia diligebat, negligere potuisset? & quod facinus in alienum hominem illatum severe acciperet, id omisisset curare in hospite; quod, per ignotos actum 45 cum comperisset, doleret, id à suis tentatum negligeret? quod in agris, locis-ve publicis factum reprehenderet, id in urbe, ac suæ domi ceptum esse leviter ferret? quod in alicujus agrestis periculo non prætermitteret, id homo eruditus in insidijs doctissimi hominis dissimulandum putaret? Sed cur diutius vos, Iudices, teneo? ipsius^b jurati religionem, 50 auctoritatemque percipite, atque omnia diligenter testimonii verba cognoscite. Recita testimonium Luceii. TESTIMONIUM LUCEII. Quid expectatis amplius? an aliquam vocem putatis ipsam pro se causam & veritatem posse mittere? hæc est innocentiae defensio, hæc ipsius causæ oratio, hæc una vox veritatis: in crimine ipso nulla suspicio est, 55 & in re^c nihil est argumenti; in negotio, quod actum esse dicitur, nullum vestigium sermonis, loci, temporis: nemo testis, nemo conscius nominatur, totum crimen profertur ex inimicâ, ex infami, ex crudeli, ex facinorosa, ex libidinosâ domo: domus autem illa, quæ tentata scelere isto nefario dicitur, plena est integritatis, officii, religionis: ex quâ 60 domo recitatur vobis jurejurando devincta auctoritas: ut res minime dubia, tamen in contentione ponatur, utrum temeraria, procax, irata

^a animadverteret.^b testis.^c nulla est probatio.

29. *Ubi sit congressus.*] Excipit omnes circumstantias tum à loco præcipue, & facultate, & falsa esse demonstrat, quæ Cælio objecta sunt.

38. *Juris jurandi.*] Iudices & testes jurabant, se nihil contra justitiam acturos vel dicturos esse.

43. *Hæc ipsa studia.*] Humanitatis & eloquentiæ studia intelligit.

49. *Doctissimi hominis.*] Dio legatus Alexandrinus omni eruditione florebat.

52. *Recita testimonium Luceii.*] Aberat

ab hoc judicio Luceius, sed testimonium suum misit, quod à scribâ recitatum est.

59. *Libidinosâ domo.*] Loquitur de domo Clodiz, ex qua verum testimonium proferri non potest, qui infamia est, & libidinosa.

Ib. *Domus autem illa.*] Luceii domus cum plena sit integritatis, inde prolatum testimonium valere debet.

Ib. *Scelere.*] In illa Luceii domo dicebatur interfectus fuisse Dio princeps Alexandrina legationis.

H h

mulier

mulier finxisse crimen, an gravis, sapiens, moderatusque vir religiose testimonium dixisse videatur.

X. Reliquum est igitur crimen de veneno: cuius ego neque principium invenire, neque evolvere exitum possum. Quæ fuit enim causa, quamobrem isti mulieri venenum vellet dare Cælius? ne aurum redderet? num petivit? ^a ne crimen hæreret? num quis objicit? num quis denique fecisset mentionem, si hic nemini nomen detulisset? Quin etiam Herennium dicere audistis, verbo se molestum non futurum fuisse Cælio, nisi iterum eadem de re suo familiari absoluto nomen hic detulisset. Credibile est igitur, tantum facinus nullam ob causam esse commissum? & vos non videtis fingi sceleris maximi erimen, ut alterius ¹⁰ causâ sceleris suscipiendi fuisse videatur? Cui denique commisit? quo adjutore usus est? quo socio? quo conscio? cui tantum facinus, cui se, cui salutem suam credidit? servis ne mulieris? sic enim objectum est; & erat tam demens hic, cui vos ingenium certe tribuitis, etiamsi cætera inimicâ oratione detrahatis, ut omnes suas fortunas alienis servis ¹⁵ committeret? at quibus servis? refert enim magnopere id ipsum: hisne, quos intelligebat non communi conditione servitutis uti, sed licentius, liberius familiaris cum dominâ vivere? quis enim hoc non videt, Judices, aut quis hoc ignorat, in ejusmodi domo, in quâ materfamilias meretricio more vivat: in quâ nihil geratur, quod foras proferendum sit: in quâ lustra, libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia atque flagitia versentur; hic servos non esse servos, quibus omnia committantur, per quos gerantur, qui versentur iisdem in voluptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum etiam ex quotidianis sumptibus ac luxuriâ redundet? Id igitur Cælius non videbat? si enim ²⁵ tam familiaris erat mulieris, quàm vos vultis; istos quoque servos familiares esse dominæ sciebat; sin ei tanta consuetudo, quanta à vobis inducitur, non erat, quæ cum servis potuit familiaritas esse tanta? Ipsius autem veneni quæ ratio fingitur? ubi quæsitum est? quemadmodum paratum? quo pacto? cui, quo in loco traditum? Habuisse ³⁰ aiunt domi, vimque ejus esse expertum in servo quodam ad rem ipsam parato, cuius ^b perceleri interitu esse ab hoc comprobatum venenum. Prò dii immortales! cur interdum in hominum sceleribus maximis, aut convivitis, aut præsentis fraudis pœnas in diem reservatis? Vidi enim,

^a accusaretur illius criminis.

^b morte subita.

3. *Nomen detulisset.*] Deferre nomen non est propriè accusare: sed apud Magistratum & judicem, de aliquo crimine ante accusationem denunciare, & alium in capitis discrimen rapere.

7. *Familiari absolute.*] Polam Atratinum intelligit, de quo vide Argumentum orationis.

10. *Cui denique commisit.*] Afferit Cicero omnes circumstantias, quibus probet Cælium veneni crimen non admisisse; à personis exorditur ac 1° à servis Clodii,

quibus committere tutè illud facinus non potuit, quia liberius in illa domo plena libidinis vivebant.

28. *Ubi quæsitum est.*] 2. Probat Cælium non parasse venenum à circumstantiis loci & auxiliorum.

32. *Prò dii immortales.*] Vehementi exclamatione a proposito digressus in Clodium invehitur, quæ audeat veneni Cælium insimulare, cum ipsa venerit in suspicionem veneno maritum sustulisse: cuius ipse laudes mirè prosequitur.

vidi,

vidi, & illum hausi dolorem vel acerbissimum in vitâ, cùm Q. Metellus
 abstraheretur è sinu gremioque patriæ: cùmque ille vir, qui se natum 35
 huic imperio putavit, tertio die post, quàm in curiâ, in rostris, in re-
 pub. florisset, integerrimâ ætate, & optimo habitu, maximis, viribus,
 eriperetur indignissime bonis omnibus atque universæ civitati; quo qui-
 dem tempore ille moriens, cùm jam cæteris ex partibus oppressa mens
 esset, extremum sensum ad memoriam reip. reservabat: cùm me intuens 40
 flentem significabat, interruptis atque morientibus vocibus, quanta im-
 penderet procella urbi, quanta tempestas civitati: & cùm parietem sæpe
 feriens eum, qui cùm Q. Catulo fuerat ei communis, crebro Catulum,
 sæpe me, sæpissime rempublicam nominabat; ut non tam se emori,
 quàm spoliari suo præsidio cùm patriam, tum etiam me doleret. Quem 45
 quidem virum si nulla vis repentini sceleris sustulisset, quonam modo
 ille furenti fratri suo patrueli consularis restitisset, qui consul incipien-
 tem furere atque conantem, suâ se manu interfecturum, audiente Sena-
 tu, dixerit? Ex hac igitur domo progressa ista mulier de veneni cele-
 ritate dicere audebit? nonne ipsam domum metuet, ne quam vocem 50
 eliciat? non parietes conscios, non noctem illam funestam ac luctuosam
 perhorrescet? Sed revertar ad crimen; etenim hæc facta illius claris-
 simi ac fortissimi viri mentio & vocem meam sletu debilitavit, & mentem
 dolore impedivit. Sed tamen venenum unde fuerit, quemadmodum
 paratum sit, non dicitur. Datum esse hoc aiunt P. Licinio, ^d pydenti 55
 adolescenti, & bono, Cælii familiari: constitutum factum esse cum
 servis, ut venirent ad balneas Xenias: eodem Licinium esse venturum,
 atque iis veneni pyxidem traditurum. Hic primum illud requiro, quid
 attinuerit illud ferri in eum locum constitutum? cur illi servi non ad
 Cælium domum venerint? si ^e manebat tanta illa consuetudo Cælii cum 60
 Clodiâ, tantaque familiaritas, quid suspicionis esset, si apud Cælium
 mulieris servus visus esset? sin autem jam suberat simultas, extincta
 erat consuetudo, discidium extiterat: hinc illæ lacrymæ aimirum, &
 hæc causa est horum omnium scelerum, atque criminum. Immo, in-
 quit, cùm servi ad dominam rem istam, & maleficium Cælii detulissent, 65
 mulier ingeniosa præcepit suis, ut omnia Cælio pollicerentur: sed, ut

^c optima sanitate.^d verecundo.^e erat.

34. *Metellus abstraheretur.*] Propter
 Metellum sublatum ab uxore Clodia, ipsa
 dicta est Clytæmnestra, ut ait Fabius lib.
 8. cap. 6. quod ut illa ferro virum suum
 Agamemnonem, sic ista Metellum veneno
 interfecerit.

47. *Fratri suo patrueli*] Significat Q.
 Cæcilius Metellum Nepotem Consula-
 rem. Nam is Consul cum P. Cornelio
 Lentulo fuit anno urbis DCXCVII. *Pa-
 trueles fratres vel sorores sunt*, ait Caius,
 qui, quæque ex duobus fratribus progeneran-
 tur.

54. *Unde fuerit.*] Unde sit sumptum il-
 lum venenum dici non potest.

56. *Constitutum cum servis.*] Verbum
 istud *constitutum* est Verbum juris, cùm &
 dies & locus inter quosdam præstitutus est,

in quem conveniant.

57. *Balneas Xenias.*] Balneæ Xenie so-
 lis peregrinis concedebantur. Xenie au-
 tem quasi hospiales dictæ sunt.

58. *Pyxidem.*] Pyxis vasculum est; in
 quo unguenta, & res ejusmodi asservaban-
 tur, ἀπό τῆς πυξίδος, hoc est, boxo sic
 dicta, quod primum ex illâ arbore pyxides
 confectæ sunt.

63. *Hinc illæ lacrymæ.*] Causam aperit
 unde ita exarserit in Cælium Clodia, ut
 adduceret eum in suspicionem veneni, quod
 nempe ab illâ recesserat.

66. *Omnia Cælio pollicerentur.*] Voluit
 Clodia, ut servi pollicerentur Cælio suam
 operam ad dominam suam Clodiam inter-
 ficiendam.

venenum, cum à Licinio traderetur, manifestò comprehendi posset, constitui locum iussit balneas Xenias, ut eò mitteret amicos, qui delitescerent: deinde repente, cum venisset Licinius, ut venenum traderet, pro-
 70 filirent, hominemque comprehenderent. Quæ quidem omnia, Judices, f perfacilem rationem habent reprehendendi; cur enim balneas publicas potissimum constituerat? in quibus non invenio quæ latebra togatis hominibus esse possit; nam si essent in vestibulo balnearum, non laterent: sin se in intimum conjicere vellent, nec satis commode calceati & ve-
 75 stiti id facere possent, & fortasse non reciperentur: nisi fortè mulier potens, quadrantariâ illâ permutatione, familiaris facta erat balneatori. Atque equidem vehementer expectabam, quinam isti viri boni, testes hujus manifestò deprehensi veneni dicerentur; nulli enim sunt adhuc nominati; sed non dubito quin sint pergraves, qui primùm sint
 80 talis fœminæ familiares; deinde eam provinciam susceperint, ut in balneas g contruderentur: quod illa nisi à viris honestissimis, ac plenissimis dignitatis, h quàm velit sit potens, nunquam impetravisset. Sed quis ego de dignitate istorum testium loquor? virtutem eorum diligentiamque cognoscite; in balneis delituerunt; testes egregios! deinde
 85 temere profluerunt; homines gravitati deditos! sic enim fingunt, cum Licinius venisset, pyxidem teneret in manu, conaretur tradere, nondum tradidisset, tùm repente evolasse istos præclaros testes sine nomine: Licinium autem, cum jam manum ad tradendam pyxidem porrexisset, retraxisset, atque illo repentino hominum impetu se in fugam coniecisset.
 90 O magna vis veritatis, quæ contra hominum ingenia, calliditatem, solertiam, contraque fictas omnium insidias facile se per se ipsam defendat! Verùm hæc tota fabella veteris & plurimarum fabularum poetriæ, quàm est sine argumento? quàm nullum invenire exitum potest? Quid enim isti tot viri (nam necesse est fuisse non paucos, ut & comprehendi
 95 Licinius facile posset, & res multorum oculis esset testator) cur Licinium de manibus amiserunt? qui minùs enim Licinius comprehendi potuit, cum se retraxit, ne pyxidem traderet, quàm si non retraxisset? erant enim illi positi, ut comprehenderent Licinium; ut manifestò Licinius teneretur, aut cùm retineret venenum aut cùm tradidisset; hoc fuit

^g possunt facile refutari.
 potestatem.

^e conjicerentur.

^h quantamcunque habeat

72. *Togatis hominibus.*] Qui toga vestiti-
 untur.

73. *In vestibulo.*] Vestibulum non erat in ipsis ædibus, nec pars ædium, sed locus ante januam vacuus, areaque, per quàm à via publica accessus erat ad ædes. Hic autem locus erat statio salutatorum.

76. *Quadrantaria.*] Teste Plutarcho in Ciceroe, Clodio *quadrantaria* appellata fuit, à quadrante exiguo numismate, quod adolescens quidam, qui eam deperibat, pro aureis nummis in loculos ejus conjecerat. Quadrans autem quartam partem assis valebat. Quod moneat pretium ab ingredi-
 entibus balneum balneatori seu balnearum

magistro persolvebatur. Quadrantariam autem hic permutationem appellavit per contemplum, ut turpe familiaritatis Clodium cum balneatore commercium ostenderet.

77. *Isti viri boni.*] Ironia.

79. *Sint pergraves.*] Ironia.

81. *Honestissimis.*] Perseverat in Ironia.

87. *Evolasse.*] Id est, ex insidiis apparuisse.

92. *Verum hæc tota fabella.*] Aggreditur jam ostendere quàm iniquè superior illa narratio conficta sit.

Ib. *Pœtria.*] Clodium pœtriam appellat, quæ sæpe in mendaciis fingendis versata est.

totum

totum consilium mulieris, hæc istorum provincia, qui rogati sunt: 100
 quos quidem tu quamobrem temere prosluisse dicas, atque ante tem-
 pus, non reperio; fuerant hoc rogati: fuerant ad hanc rem collocati,
 ut venenum, ut insidiæ, facinus denique ipsum ut manifestò compre-
 henderetur; potuerunt-ne¹ meliori tempore proslire, quàm cùm Li-
 cinius venisset; cùm in manu teneret veneni pyxidem? quæ si 105
 cùm jam erat tradita servis evasissent subito ex balneis mulieris amici,
 Liciniumque comprehendisset: imploraret hominum fidem, atque à
 se illam pyxidem traditam pernegaret: quem quomodo illi reprehende-
 rent? vidisse se dicerent? primum^k ad se revocarent maximi facinoris
 crimen: deinde id se vidisse dicerent, quod, ^lquo loco collocati fuiss- 110
 sent, non potuissent videre. Tempore igitur ipso se ostenderunt^m cùm
 Licinius venisset, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum tra-
 deret. Mimi ergo est jam exitus, nonⁿ fabulæ: in quo cùm clausula
 non invenitur, fugit aliquis è manibus, deinde scabella concrepant, au-
 læum tollitur

Quæro enim, cur Licinium titubantem, hæsitantem, cædentem, fu- 115
 gere conantem, mulieraria manus ista de manibus emisit: cur non
 comprehenderint! cur non ipsius confessione, multorum oculis, facinoris
 denique voce, tanti sceleris crimenⁿ expresserint? an timebant, ne tot
 unum, valentes imbecillum, alacres perterritum superare non possent? 5
 Nullum argumentum in re, nulla suspicio in causâ, nullus exitus cri-
 minis reperietur. Itaque hæc causa ab argumentis, à conjecturâ, ab
 iis signis, quibus veritas illustrari solet, ad testes tota traducta est. Quos
 quidem ego testes, Judices, non modò sine ullo timore, sed etiam cum
 aliquâ spe delectationis exspecto; prægestit animus jam videre, primum 10
^blaudos juvenes, mulieris beatæ ac nobilis familiares: deinde fortes vi-
 ros, ab imperatrice in insidiis, atque in præsidio balnearum locatos: ex
 quibus requiram, quonam modo latuerint, aut ubi; alveus-ne ille, an
 equus Trojanus fuerit, qui tot invictos viros, muliebre bellum geren-
 tes,

ⁱ commodiori. ^k facerent se reos illias maximi facinoris. ^l ex loco quo
 positi fuissent. ^m quo. ⁿ comædiæ. ^a extorserint. ^b elegantes.

100. *Qui rogati sunt.*] A Clodia videli-
 cet rogati sunt.

108. *Quomodo illi reprehenderent.*] Id
 est, quomodo eum dedisse hanc pyxidem
 veneno plenam arguerent.

113. *Mimi.*] Sumitur *mimus* pro actione
 histriionica turpissimorum facinorum imi-
 tatrice. Unde Ovidius, *Scribere si fas est*
imitantes turpia mimos. Horum autem nulla
 erat clausula, ut in comædiis, sed abrupti
 strepitu & tumultu aliquo solebant.

Ib. *Clausula non invenitur.*] Clausula fi-
 nis est, & conclusio alicujus rei. Ita Ci-
 cero in Philipp. 13. *Veniamus aliquando ad*
clausulam.

114. *Scabella concrepant.*] Id est, scabel-
 la, in quibus sedent spectatores, pullantur.
 Putant alii, cum Salmasio, scabellum fu-
 isse ligneum instrumentum scabelli instar,

quod ab histriionibus ad numerum pede
 pulsabatur coram solea lignea vel ferrea, ut
 major crepitus crederetur.

Ib. *Aulæum tollitur.*] Aulæa tapetia
 erant, quibus scenæ ornabantur.

2. *Mulieraria munus.*] Designat istam
 mollem & effemineatam anticorum Clodiæ
 catervam.

10. *Prægestit animus.*] Gestire est ge-
 stus edere, qui animi affectum indicent.

11. *Fortes.*] Ironia.

12. *Imperatrice.*] Clodiam imperatricem
 vocat, quia ubique servos disposuerat.

13. *Alveus ne ille.*] Alveus locus est
 concavus, per quem rivi & flumina pro-
 fluunt; hic tamen videtur intelligi labrum
 balnearum.

14. *Equus Trojanus.*] Cùm Græci ur-
 bem Trojam capere non possent, Epeus
 Coquus

- 15 tes, tulerit & texerit? Illud verò respondere cogam, cur tot viri ac tales hunc & unum, & tam imbecillum, quàm videtis, non aut stantem comprehenderint, aut fugientem consecuti sint; qui se nunquam profectò, si istum in locum processerint, explicabunt: quàm volent in conviviiis faceti, dicaces, nonnunquam etiam ad vinum disertis sint: alia
 20 fori vis est, alia triclinii: alia subselliorum ratio, alia lectorum: non idem iudicium, comessatorumque conspectus: lux denique longe alia est solis, & lychnorum. Quamobrem ^c excutiemus omnes istorum delicias, omnes ineptias, si prodierint; sed, si me audiant, navent aliam operam, aliam incant gratiam, in aliis se rebus ostendent: ^d vigeant
 25 apud istam mulierem venustate; dominantur sumptibus; hæreant, jaceant, deserviant: capiti verò innocentis, & fortunis parcant. At sunt servi illi de cognatorum sententiâ, nobilissimorum & clarissimorum hominum manumissi. Tandem aliquid invenimus, quod ista mulier de suorum propinquorum, fortissimorum virorum, sententiâ atque auctoritate fecisse videatur. Sed scire cupio, quid ^e habeat argumenti ista manumissio: in quâ aut crimen est Cœlio ^f quæsitum, aut quæstio sublevata, aut multarum rerum consciis servis cum ^g causâ præmium perfolutum. At propinquis placuit; cur non placeret, cum rem ^h tu-te ad eos non ab aliis tibi allatum, sed à te ipsâ compertam deferre diceret?
 35 Hic enim miramur, si illam commentitiam pyxidem obscœnissima sit fabula consecuta? Nihil est quod in ejusmodi mulierem non cadere videatur; audita [& pervulgata]. & percelebrata sermonibus res est. Percipitis animis, iudices, jamdudum quid velim, vel potius, quid nolim dicere. Quod etiam si est factum, certe à Cœlio non est factum; quid
 40 enim attinebat? est enim ab aliquo fortasse adolescente non tam ⁱ insul-

^c scrutabimur. ^d gratiosi sint isti mulieri. ^e quid probet. ^f conflatum. ^g ratione. ^h tu ipsa. ⁱ folido.

Coquus equum ligneum ingenti magnitudine confecit, qui fraude Simonîa in urbem inductus est; unde eo inclusi Græci erumpentes, urbem ceperunt. Vide librum 2. *Æneid.* Ridet hic Cicero consilium adversariorum, qui ita se abdiderunt, ut Licinium comprehenderent.

Ib. *Muliebre bellum.*] Respicit iterum ad Græcos, qui propter raptam Helenam bellum Trojanis intulerunt.

20. *Triclinii.*] Triclinium cœnaculum est, à tribus lectis, qui sternebantur, nuncupatum. Veteres enim illi, qui jacendo cœnabant, tres mensas seu lectos adhibebant.

Ib. *Subselliorum.*] Subsellia hæc pro iudiciis ponuntur, qui iudices in aliis, in aliis rei, in aliis patroni, & oratores sedebant.

21. *Lux alia solis.*] Iudicia exercebantur sub dio in rostris. Contra verò convivia in cœnaculis ad faces celebrantur.

23. *Navent aliam operam.*] Alterius sibi quam Clodiæ gratiam mercari debent;

aut in rebus aliis amicitiam sibi Clodiæ conciliare.

25. *Dominentur sumptibus.*] Id est, ejus, gratiam sumptibus & muneribus accipientur.

Ib. *Hæreant, jaceant.*] Eam semper committentur, eique assideant ubique.

26. *At sunt servi, &c.*] Occurrit objectioni Cicero, nempe auctoritate & consilio cognatorum Clodiæ, in fidei suæ mercedem à dominâ manumissos fuisse.

28. *Manumissi.*] Non licebat mulieribus servos manumittere apud Romanos, sine cognatorum sententiâ; manumissi autem fuerant, ne de iis quæstio haberetur, quia liberi apud Romanos non torquebantur, ut ex Cicerone patet in Partitionibus.

31. *Aut quæstio sublevata.*] Tormenta servis adempta sunt, quæ ipsis in quæstione infligebantur.

35. *Obscœnissima fabula.*] Ex illâ pyxide rumores sparsi sunt, de turpissimâ vitâ illius mulieris.

fo, quàm non verecundo. Sin autem est nictum: non illud quidem modestum, sed tamen non est inficetum mendacium; quod profecto nunquam hominum sermo, atque opinio comprobasset, nisi omnia, quæ cum turpitudine aliquâ dicerentur, in istam quadrare aptè viderentur.

PERORATIO.

XII.^a Dicta est à me causa, Judices, & perorata; jam intelligitis, quantum iudicium sustineatis, quanta res sit commissa vobis. De vi quæritis: quæ lex ad imperium, ad maiestatem, ad statum patriæ, ad salutem omnium pertinet: quam legem Q. Catulus armatâ dissensione civium, reipub. penè extremis temporibus tulit: quæque lex, sedatâ illâ flammâ consulatûs mei, fumantis reliquias conjurationis exstinxit. Hac enim lege Cælii adolescentia non ad reipublicæ pœnas, sed ad mulieris libidines & delicias deposcitur. Atque hoc etiam loco M. Camurti, & C. Eserni damnatio prædicatur. O stultitiam! stultitiamne dicam, an impudentiam singularem? audetis-ne cum ab eâ muliere veniatis, facere istorum hominum mentionem? audetis-ne excitare tanti flagitii memoriam, non exstinctam illam quidem, sed repressam vetustate? Quo enim illi crimine, peccatoque perierunt? nempe, quod ejusdem mulieris dolorem & injuriam Vettiano nefario sunt stupro ^b persecuti. Ergo ut audiretur Vettii nomen in causâ ut illa vetus Afrania fabula refricaretur, idcirco Camurti & Eserni causa est renovata? qui quanquam lege de vi certè non tenebantur, eo maleficio tamen erant implicati, ut ex nullius legis laqueis emittendi viderentur. M. verò Cælius cur in hoc iudicium vocatur? cui neque proprium quæstionis crimen objicitur, nec verò aliquid ejusmodi, ^c quod sit à lege sejunctum, & cum vestrà severitate conjunctum; cujus prima ætas dedita disciplinis fuit, iisque artibus, quibus instruimur ad hunc usum forensem, ad ^d capeffendam rempublicam, ad honorem, gloriam, dignitatem: ^e iis autem fuit amicitiiis majorum natu, quorum imitari industriam continentiamque maxime velit: iis æqualium studiis, ut eun-

^a *defensa.* ^b *ulti sunt violatâ pudicitia Vettii.* ^c *quod non licet per legem.* ^d *gubernandum.* ^e *habuit eas amicitias cum senioribus.*

4. *Quam legem.*] De istâ lege dictum est initio hujus Orationis, paragraph. I. l. 1.

5. *Sedatâ flammâ consulatûs mei.*] Catilina, Cicerone Consule, statuerat urbem ferro flammâque delere.

7. *Non ad Reipublicæ pœnas.*] Cælius lege Plautiâ reus non est; sed reus est quia effrenatæ mulieris libidini satisfacere noluit.

9. *Camurti & C. Eserni damnatio.*] Videntur hi damnati, quod ex iis fuerint, qui legatos Alexandrinos interfecere, ut placet Hotomanno. Sed alijs videntur fuisse damnati, quod Vettio cuidam adolescenti vim intulissent, ut Clodiz facerent satis, à quâ ejus pudicitia non potuit op-

pugnari.

15. *Ut illa vetus Afrania fabula refricaretur.*] Videtur hoc facinore renovari memoria flagitii illis similis flagitijs, de quibus Afranius poeta, qui togatas turpissimè scripsit: nisi fortasse designet Caiam Afraniam impudentissimam feminam, poetriam, & multarum fabularum inventricem, de quâ loquitur Val. Max. lib. 8. cap. 3.

17. *Lege de vi non tenebantur.*] Tenebatur de vi quidem non quod armis rempublicam turbassent: sed quia vim intulerant juvenis sanctissimi pudicitiz, quod quidem ad vim publicam pertinere videbatur.

dem,

dem, quem optimi ac nobilissimi, petere cursum laudis videretur. Cum autem paullum jam roboris accessisset ætati, in Africam profectus est, Q. Pompeio Proconsuli contubernalis, castissimo viro atque omnis officii diligentissimo: in quâ provincia cum^f res erant & possessiones paternæ, tum etiam usus quidam provincialis, non sine causâ, à majoribus huic ætati tributus. Discessit illinc Pompeii judicio probatissimus, ut ipsius testimonio cognoscetis; voluit vetere instituto, eorum adolescentium exemplo, qui post in civitate summi viri & clarissimi cives exstiterunt, industriam suam à populo Romano ex aliquâ illustri accusatione cognosci. Vellem aliò potius eum cupiditas gloriæ detulisset; sed abiit hujus tempus querelæ. Accusavit C. Antonium, collegam meum: cui misero præclari in rempublicam beneficii memoria nihil profuit, nocuit opinio maleficii cogitati. Postea nemini concessit æqualium, plus ut in foro, plus ut in negotiis versâretur causisque amicorum, plus ut valeret inter suos gratia; quæ nisi^g vigilantes homines, nisi sobrii, nisi industrii consequi non possunt, omnia labore & diligentia est consecutus. In hoc flexu quasi ætatis (nihil enim occultabo, fretus humanitate ac sapientia vestra) fama adolescentis paullum hæsit ad metas notitiæ novæ mulieris, & infelici vicinitate, & insolentia voluptatum; quæ cum inclusæ diutius, & primâ ætate compressæ, & constrictæ fuerunt, subito se nonnumquam profundunt, atque ejiciunt universæ; quâ ex vitâ, vel dicam, quo ex sermone, nequaquam enim tantum erat, quantum homines, loquebantur, verum ex eo, quidquid erat, emerfit, totumque se ejecit atque extulit: tantumque abest ab illius familiaritatis infamia, ut ejusdem nunc ab sese inimicitias odiumque propulset. Atque ut iste interpositus sermo deliciarum desidiæqueⁱ moreretur (fecit, me mehercule, invito & multum repugnante, sed tamen fecit) nomen amici mei de ambitu detulit: quem

^f facultates.^g studiosi.^h novitate.ⁱ auferretur.

26. *Nobilissimi.*] Eundem vitæ cursum tenuit Cælius, quem nobilissimi quique semper tenuerunt.

28. *Proconsuli.*] Proconsules dicti sunt, quod pro Consulibus ad administrandas provincias mitterentur.

1b. *Contubernalis.*] Contubernales milites dicebantur, qui decem sub uno papilione degebant.

30. *Usus quidem provincialis.*] Romani solebant adolescentes ad provincias cum præsidibus mittere, ut paratiores ad rempublicam administrandum accederent; unde hic usus pro experientia ponitur.

32. *Vetere instituto.*] Apud veteres concessum adolescentibus fuit, in accusationibus eorum, qui gesserant magistratum, præbere ingenii sui specimen.

35. *Illustri accusatione.*] Cælius Antonium consularem [de Majestate] accusavit, Cicerone defendente.

37. *Beneficii memoria.*] Bene meritus de patria fuerat, cum Catilinæ delevit exer-

citum.

38. *Opinio maleficii.*] Primum fuerat Antonius in conjuratione Catilinæ, sed ab ea, Cicerone suadente, revocatus est.

1b. *Postea.*] Cælius, post accusationem Antonii, ita superavit æquales, ut nemo plus valeret in foro, &c.

44. *Paullum hæsit ad metas.*] Respicit ad currulia certamina, in quibus metas circumagi oportebat, priusquam vinceretur; idque erat periculosum, ne quis impingeret. Ait igitur Cicero, quod cum Cælius cursum adolescentiæ confecisset, in voluptatis licentiam delapsus est, & aliquantisper immoratus; perinde ac solent, qui in meta non flectentes cursum insistant, nec finem præmiumque laboris assequuntur.

53. *Nomen amici mei.*] Cælius Polam Servium Atratinum patrem ambitus accusavit. Vocat autem eum amicum, ne causæ noceat: nam lib. 2. ad Q. fratrem, Polam illum tetrum & serum hominem vocat.

absolutum

absolutum insequitur, revocat: nemini nostram obtemperat: est vio-
 lentior quam vellem. Sed ego non loquor de sapientiâ, quæ non cadit 55
 in hanc ætatem: de impetu animi loquor, de cupiditate vincendi, de
 ardore mentis ad gloriam: quæ studia in his, jam ætatibus nostris * con-
 tractiora esse debent: in adolescentiâ verò, tanquam in herbis, signifi-
 cant, quæ virtutis maturitas, & quantæ fruges industriæ sint futuræ.
 Etenim semper magno ingenio adolescentes refrenandi potius à gloria, 60
 quam incitandi fuerunt: amputanda plura sunt illi ætati, siquidem efflo-
 rescit ingenii laudibus, quam ¹ inferenda. Quare, si cui nimium ^m ef-
 ferbuisse videtur hujus, vel in suscipiendis, vel in gerendis inimicitia,
 vis, ferocitas, pertinacia; siquem etiam minimorum horum aliquid of-
 fendit; si ⁿ purpuræ genus, si amicorum catervæ, si splendor, si nitor: 65
 jam ista deferbuerint; jam ætas omnia, jam ista dies mitigarit. Conservate
 igitur reipublicæ, Judices, civem bonarum artium, bonarum partium, bo-
 norum virorum; promitto, hoc vobis, & reipublicæ spondeo, si modo nos
 ipsi reipublicæ satisfecimus, nunquam hunc à nostris rationibus sejunctum
 fore; quod cum fretus nostra familiaritate promitto, tum quod durissi- 70
 mis se ipse legibus jam obligarit. Neque enim potest, qui hominem
 consularem, quod ab eo rempublicam violatam diceret, in judicium vo-
 carit, ipse esse in republica civis turbulentus: non potest, qui ambitu
 ne absolutum quidem patitur esse absolutum, ipse impunè unquam esse
 largitor. Habet à M. Cælio respublica, Judices, duas accusationes vel 75
 obfides periculi vel pignora voluntatis. Quare oro, obtestorque vos,
 Judices, ut qua in civitate paucis his diebus Sext. Clodius absolutus sit,
 quem vos per biennium aut ministrum seditionis, aut ducem vidistis;
 qui ædes sacras, qui censum populi Romani, qui memoriam publicam

* minus ardentia. ¹ concedenda. ^m flagrasse. ⁿ elegantia ornatus.

54. *Absolutum insequitur.*] Absolutus fu-
 erat Pola, sed secundâ eum actione ad ju-
 dicium Cælius revocavit.

Ib. *Nemini nostrum obtemperat.*] Patri ri-
 delicet, Crasso & Ciceroni, quibus erat
 assiduus, non eâ re obtemperat, quia ipsi
 dissuadentibus, iterum Polam agit in judi-
 cium.

58. *Tanquam in herbis.*] Proverbium &
 metaphora sumpta à segetibus teneris,
 teste Erasmo, de quibus nihil certi tibi
 potest sperare agricola, donec ad maturi-
 tatem pervenerint.

66. *Jam ista deferbuerint.*] Id est, fer-
 vorem suum remiserint, ac veluti refrixe-
 rint.]

71. *Hominem consularem.*] Antonium
 Consularem vocavit in judicium, ut jam
 sæpius dixit.

73. *Violatam diceret.*] Quia Antonius
 visus est studuisse Catilinæ, propterea di-
 cit, ab eo violatam esse Rempublicam,
 dixisse Cælium.

74. *Absolutum.*] De Pola loquitur, de
 quo jam sæpe.

76. *Obfides periculi.*] Ostendit, nihil esse
 periculi metuendum à Cælio, quia duas
 illas accusationes tanquam fidei suæ obfi-
 des erant Rempublicam dedit.

77. *Sext. Clodius.*] Sextus Clodius fuit
 Pub. Clodii familiarissimus & scriba, cui
 quidem ejus omnia flagitia tribuit Cicero,
 quia in iis patrandis eo usus est adjutore.
 Hunc Sextum Clodium rursus describit in
 Orat. pro Domo. Locum consule.

78. *Per biennium.*] Ab eo tempore quo
 transit ad plebem, ad reditum usque Ci-
 ceronis biennium fuit, quo toto tempore
 Clodius seditiones in Republica excitavit.

79. *Ædes sacras.*] Ædes ait elatæ, nam
 solum Nympharum templum incendit.
 Cum urbs variis incendiis obnoxia esset,
 crediderunt ope tantum illarum iis igni-
 bus posse subveniri, utpote quæ aquis
 præessent: quare iis ædem consecraverunt.

Ib. *Censum populi Rom.*] In æde Nym-
 pharum publicæ tabulæ in quibus tum no-
 mina Romanorum, tum uniuscujusque
 census describebatur, asservabantur. [Vide
 Orat. pro Milone, p. 338.]

- 80 suis manibus incendit, hominem sine ^o re, sine fide, sine spe, sine sede, sine fortunis; ore, linguâ, manu, vitâ omni inquinatum; qui Catuli monumentum affixit, meam domum diruit; mei fratris incendit; qui in palatio atque in urbis oculis servitia ad cædem & inflammandam urbem incitavit: in eâ civitate ne patiamini illum absolutum muliebri gratiâ, M. Cœlium libidini muliebri condonatum: ne eadem mulier cum suo conjuge & fratre, turpissimum latronem eripuisse, & honestissimum adolescentem oppressisse videatur. Quod cum hujus vobis adolescentiam proposueritis, constituitote vobis ante oculos hujus etiam miseri senectutem, qui hoc unico filio nititur, in hujus spe requiescit, hujus
- 90 unius casum pertimescit: quem vos supplicem vestræ misericordiæ, servum potestatis, abjectum non tam ad pedes, quàm ad mores sensusque vestros, vel recordatione parentum vestrorum, vel liberorum jucunditate sustentate: ut in alterius dolore, vel pietati, vel indulgentiæ vestræ servitatis. Nolite, judices, aut hunc jam naturâ ipsâ ^p occidentem velle
- 95 maturius exstingui vulnere vestro, quàm suo fato: aut hunc nunc primum florescentem firmata jam stirpe virtutis, tanquam turbine aliquo aut subita tempestate pervertere. Conservate parenti filium, parentem filio, ne aut senectutem jam prope ^q desperatam contempsisse, aut adolescentiam plenam spei maximæ non modo non aluisse vos, sed etiam
- 100^r perculisse atque affixisse videamini. Quem si vobis, si suis, si reipublicæ conservatis, addictum, deditum, obstrictum vobis ac liberis vestris habebitis: omniumque hujus ^s nervorum ac laborum vos potissimum, judices, fructus uberes diuturnosque capietis.

^o bonis. ^p morientem. ^q mortuam. ^r evertisse. ^s virium.

81. *Catuli monumentum.*] Catuli monumentum Porticus fuit in Palatio.

82. *Meam domum diruit.*] Clodius, dum Cicero exfularet, domum ejus Libertati consecravit.

84. *Muliebri gratia.*] Si Clodiæ causa Sextus Clodius absolutus est, non debet propter eam Cœlius ad damnationem & supplicium tradi.

85. *Mulier cum suo conjuge.*] Pungit Clodium, qui infamis fuerat incestu cum

illa sua sorore Clodia.

86. *Turpissimum latronem.*] Sextum Clodium latronem vocat, qui Clodie beneficio, judicio liberatus est.

88. *Hæc jus miseri.*] Hæc verba pronuntiando Cœlii patrem demonstrabat, qui atratus & sordidatus judicio aderat, movendæ judicium misericordiæ causa.

96. *Jam stirpe.*] Comparatio à ventis & tempestate: & metaphora ducta à teneris arboribus.

IN

L. Calpurnium P I S O N E M.

ARGUMENTUM

CUM Piso, ex sententiâ Ciceronis, revocatus esset à provinciâ Macedoniâ, quam Proconsul administrabat, graviter in Ciceronem invehit. Hac oratione Pisoni Cicero respondet, quam in Senatu habuit loco sententiæ; ut testatur Quintilianus, lib. 3, cap. 9.

TEMPUS.

T E M P U S.

Paucis ante diebus habita est hac oratio, quàm Pompeius ludos faceret, anno urbis condita 698. ipso Cn. Pompeio & M. Licinio Crasso secundum Consulibus, Ciceronis 52.

G E N U S C A U S Æ.

Demonstrativum est: exagitat enim tota hac oratione Pisonem,

P A R T E S.

Tres sunt; Exordium, Insectatio, Peroratio.

E X O R D I U M.

I. JAMNE vides, bellua, jamne sentis, * quæ sit hominum querela frontis tuæ? nemo queritur Syrum, nescio quem, de grege novitiorum, factum esse consulem; non enim nos color iste servilis, non pilosæ genæ, non dentes putridi deceperunt: oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in errorem homines impulit: hic eos, quibus eras ignotus, decepit, fefellit, in fraudem induxit. Pauci ista tua lutulenta vitia noveramus: pauci tarditatem ingenii, stuporem debilitatemque linguæ; nunquam erat audita vox in foro; nunquam periculum factum consilii; nullum

I N T E R P R E T A T I O.

* quantum homines querantur de fronte tua.

N O T Æ.

1. *Jamne vides, bellua.*] Crediderunt nonnulli nihil in hoc exordio desiderari, sed abruptum & inflammatum esse; verum aliter sentiunt bene multi, adducti auctoritate Asconii Pediani antiquissimi Interpretum, qui in Ciceronem commentati sunt; citat enim vir eruditus fragmenta quædam illius exordii, è quibus conjicitur tantum secundam illius partem restare.

Ib. *Jamne sentis.*] Pisonis stupiditatem indicat, qui bellarum instar tantum videt & sentit; quo gemino sensu imprimis illæ prædictæ sunt.

2. *Frontis tuæ.*] Frons index est severitatis & clementiæ; quam Genio olim dedicatam fuisse Alexander ab Alexandro scribit.

Ib. *Syrum, nescio quem.*] Servis sæpe nomina nationum suarum imponebant, ut Strabo ait, lib. 7. & præ cæteris nationibus nati fuerunt ad servitutem Syri, Judei, & Cappadoces, ut dixit Orat. de provinc. Consul: censent aliqui hæc Gabinium designari, qui Syriæ præerat,

3. *Novitiorum.*] Loquitur de venalibus illis servis, qui recentes nondum per annum servierant.

Ib. *Color iste servilis.*] Atrum colorem indicat, quo maxime fuerunt Syri.

4. *Oculi.*] Oculi quasi nuntii sunt animi, ex iis enim iratus, lætus, &c. conjicitur.

Ib. *Supercilia.*] Fastum & superbiam supercilia denotant: quæ deflexa sunt, austeros; inflexa, irrisores; demissa malevolos arguunt.

7. *Lutulenta vitia.*] Vitia omnium turpissima in Pifone reprehendit, quibus, quasi suis luto, delectabatur.

9. *Audita vox in foro.*] Stupiditatem hominis describit, quæ tanta fuit, ut nunquam in foro auditus fuerit sive in accusando, sive in defendendo quoquam.

Ib. *Periculum factum consilii.*] Piffo non modò nunquam fuerat additus in foro, sed ne quidem in Senatu cum de Repub. ageretur; hæc enim Romæ duplici re commendabantur.

10 non modò illustre, sed te notum quidem factum, aut militiæ, aut domi: ^b obrepisti ad honores errore hominum, commendatione fumosarum imaginum: quarum simile habes nihil præter colorem. Is mihi etiam gloriabitur, se omnes magistratus sine repulsâ affectum? mihi ista licet de me verâ cum gloriâ prædicare: omnes enim ^a honores po-
15 pulus Romanus mihi ipsi, homini novo, detulit. Nam tu cum quæstor es factus, etiam qui te nunquam viderant, tamen illum honorem nomini ^d mandabant tuo. *Ædilis* es factus: Piso est ^a populo Romano factus, non iste Piso. Prætura item majoribus delata est tuis; noti erant illi mortui: te vivum nondum noverat quisquam. Me cum
20 quæstorem in primis, ædilem priorem, prætorem primum cunctis suffragiis populus Romanus faciebat. homini, ille honorem, non generi, moribus, non majoribus meis; virtuti perspectæ, non auditæ nobilitati, deferebat.

^b pervenisti clam.

^c magistratus.

^d concedebant.

10. *Aut militiæ.*] Romani vel domi eloquentiæ, vel militiæ, rebus præclare gestis, gloriam sibi ac nomen faciebant.

11. *Commendatione fumosarum imaginum.*] Sæpiam nobilitatem commendabant Romani ostensione imaginum, quas suorum majorum asservabant in ædium atris: *fumosas* vero appellat, aut quia antiquitate nigredinem, aut quia ignibus coram iis accensis fuliginem contraxerant. Soliti enim Romani diebus festis ante eas thus & cereos accendere, ut dicitur à Cic. lib. 3. Offic.

12. *Is mihi etiam gloriabitur.*] Piso contra Ciceronem dixerat se omnes magistratus adeptum esse; sed isti reponit Cicero hanc gloriam non suâ, sed majorum suorum causâ illi, at sibi propter se delatam esse.

13. *Mihi homini novo.*] Novus homo dicitur, quem ante nemo in familiâ magistratum obtinuerat, sed qui suâ virtute sibi adeptus est.

14. *Quæstor.*] Quæstores, ut ait Varro, à quærendo dicti sunt: quia conquirebant pecunias publicas. Regibus primùm Romæ imperantibus instituti sunt, & postea populi suffragio creati, sicut reliqui Magistratus.

16. *Nomini.*] Piso erat ex illustrissimâ familiâ Pisonis Frugi, cujus magna & præclara extiterant in Rempublicam offi-

cia: hujus meminit Cicero in Orat. pro Fonteio; quare ad contemptum Pisonis, contra quem agit, non tam illi quam nomini ejus delatam fuisse præturam contendit.

17. *Ædilis es factus: Piso.*] *Ædiles* alii plebei fuerant, alii curules. Curulium autem triplex fuit procuratio: Primum ut ludos curarent, deinde ut ædes sacras publicasque, item vias publicas tuerentur; postremo, ut ne in mancipiorum venditione, & mensuris fraus admitteretur. Plebeiorum vero quadruplex fuit, ex Dionys. Hal. 1. ut essent Tribunor. administri, 2. ut curarent plebeios ludos. 3. ut cloacas tuerentur. 4. ut annonæ præessent. Hi omnes à populo creabantur, & magistratum Kal. Januar. inibant.

18. *Non iste Piso.*] Pisonem intelligit, qui Frugi cognominatus est; virtutis atque integritatis, ut optimis illis temporibus, cum inveniri nemo bonus posset, solus tamen frugi vel ab inimicis vocaretur.

19. *Me cum quæstorem.*] Jam se confert cum Pisonis Cicero, atque ejus honorem extenuat, dum se superiorem in assequendis magistratibus ostendit, quia sibi, non majoribus delati sunt.

20. *Prætorem primum.*] De Prætoribus & eorum numero dictum est in Orat. pro lege Manil. parag. 1. not. ad l. 13.

INSECTATIO PISONIS.

Illâ Pisonis insectatio duas partes complectitur: in primâ agit de publicis Pisonis flagitiis, in secundâ de privatis.

PRIMA PARS.

Hæc prima pars tres alias continent. In primâ agit de Consulatu Pisonis, quem

quem impie ille gessit. In secundâ, de provinciâ, quam nefarie administravit. In tertiâ, de ejus reditu.

II. Nam quid ego de consulatu loquar? a parto vis, anne gesto? Miserrum me! cum hæc me nunc peste, atque labe conféro? sed nihil comparandi causâ loquar; ac tamen ea quæ sunt longissime disjuncta comprehendam. Tu consul es renunciatus (nihil dicam gravius, quàm quod omnes fatentur) impeditis reipublicæ temporibus, dissidentibus 5 Coss. Cæsare & Bibulo, cum hoc non recusares, quin ii, à quibus dicebatur consul, te luce dignum non putarent, nisi nequior, quàm Gabinus, exstitisses; me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas, non prius tabella quàm voce, priorem consulem declaravit. Sed omitto, ut sit factus uterque nostrum; sit sane Sors domina cam- 10 pi; magnificentius est dicere, quemadmodum gesserimus consulatum, quàm quemadmodum ceperimus. Ego Kalendis Januar. Senatû & bonos omnes legis agrariæ maximarumque largitionum metu liberavi. Ego agrum Campanum, si dividi non oportuit, conservavi; si oportuit, melioribus auctoribus reservavi. Ego in C. Rabirio perduellionis reo XL. 15 annis ante me consulem interpositam Senatû auctoritatem sustinui contra invidiam, atque defendi. Ego adolescentes bonos & fortes, sed ufos eâ conditione fortunæ, ut, si essent magistratus adepti, reipub. statum b convulsuri viderentur, meis inimicitiiis, c nulla Senatû malâ

a quomodo pepererim, aut gesserim. in Senatû,

b perdituri. c nullo odio conceptum

2. *Miserrum me!*] Retractatio qua se reprehendit, quod se cum Pione compararet.

4. *Tu Consul renunciatus.*] Vel præconis, vel ipsius Consulis voce Magistratus renunciabantur.

5. *Impeditis Reipub. temporibus.*] Loquitur de civili dissidio, quod tunc exortum est, quando Bibulus obstitit Cæsari, qui, ut egentium voluntates devinceret, rogationem de coloniis deducendis & agris dividendis tulit. Plutar. in Pom.

7. *Nequior quàm Gabinus.*] Gabinus ille, ut dicit Cicero in Orat. post reditum in Sen. prima ætatis suæ tempora ad omnes libidines divulgavit, & egestatem, & luxuriam domestico lenocinio sustentavit: & ut Plutarchus, inter omnes Pompeii Scurras assentator fuit.

9. *Tabellâ, quàm voce.*] Declarabant quem eligebant vel scripto, vel voce; Cicero communi omnium voce Consul declaratus est.

10. *Domina campi.*] Fortuna & casus sæpius regebant comitia quæ in campo Martio habebantur, quàm consilium & ratio.

12. *Kalendis Januariis.*] Initio Januarii Consules magistratum inibant; quod manifestè docet Ovidius lib. 4. de Ponto.

Ergo ubi, Jæne dicops, longum reservaveris annum,

Pulsus & à Sacramento December eris;
Purpura Pompeium summi velabit honoris,
Ne titulis quicquam debeat illa suis.

13. *Legis Agrariæ.*] Cassio & Proculo Coss. primum lata est lex Agrariæ, & magnis postea rerum motibus per annos fere triginta jactata, & restaurata à Rullo Tribuno plebis, quæ Campanum agrum populo dividebat; sed hanc legem sustulit Cicero statim atque Consul renunciatus est. Vide Orat. de lege Agrariâ.

14. *Melioribus auctoribus.*] Pompeio & C. Cæsari.

15. *In Rabirio perduellionis reo.*] Rabirius cum telo fuerat in collisione Saturniali oppressi, qui seditionem tribunus plebis excitaverat: deinde ejus caput per ludibrium circumtulit. Triginta sex annis post à Labieno tribuno plebis in judicium Rabirius, apud populum, perduellionis reus vocatus est, & defensus à Cicero Consule. Vide ejus Orat.

17. *Adolescentes bonos.*] Tulit legem Cornelius Sylla, ut proscriptionum liberi honorum petendorum potestate privarentur, eam tamen petere vellent. Cicero contra eos Orationem habuit. Vide Plin. lib. 7. cap. 30.

gratiâ,

20 gratiâ, comitorum ratione privavi; ego Antonium collegam, cupidum provinciarum, multa in republicâ molientem, patientiâ atque obsequio meo mitigavi. Ego provinciam Galliam Senatûs auctoritate, exercitu & pecuniâ instructam & ornatam, quam cum Antonio communicavi, quod ita existimabam tempora reipubl. ferre, in concione deposui, re-
 25 clamante populo Romano. Ego L. Catilinam, eadem Senatûs, interitum urbis, non obscure, sed palam molientem, egredi ex urbe jussi: ut, à quo legibus non poteramus, mœnibus tuti esse possemus. Ego tela extremo mense consulatûs mei intenta jugulis civitatis de conjuratorum nefariis manibus extorsi. Ego faces jam accensas ad hujus
 30 urbis incendium comprehendendi, protuli, extinxi. Me Q. Catulus princeps hujus ordinis, & auctor publici consilii, frequentissimo Senatu, parentem patriæ nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus, civicam coronam deberi à repub. dixit. Mihi togato Senatus, non ut multis, benè gesta, sed ut ne-
 35 mini, conservatæ reipublicæ, singulari genere supplicationis, deorum immortalium templa patefecit. Ego cum in concione, abiens magistratu dicere à tribuno plebis prohiberer, quæ constitueram; cumque

20. *Cupidum provinciarum.*] Obtigerat Macedonia Ciceroni in sortitione provinciarum, & Antonio Gallia. Cum optaret Macedonia Antonius, qui opulentior, cum eo Galliam commutavit Cicero, & sic passionem provinciarum cum ad Remp. revocavit.

21. *In republicâ molientem.*] Favere Antonius Catilinæ non obscure videbatur, ut se ære alieno liberaret.

22. *Provinciam Galliam.*] Deposuit Galliam, quia sibi ita expedire Reipub. videbatur; & ait Famil. lib. 5. epist. 11. eam fratri suo se tradere voluisse.

Ib. Senatûs auctoritate.] Pertinebat ad Senatum provincias decernere, quas sine ejusdem auctoritate deponere nemini fas fuit.

25. *L. Catilinam.*] Vide orationes in Catilinam ubi de totâ hujus conjurationis serie solidus dictum est.

26. *Jussi.*] Jussit exire Catilinam non propriâ suâ auctoritate Consulari, sed auctoritate Senatûsconsulti.

27. *Ego tela.*] A Catilina imperium interficiendi Ciceronis C. Cornelio, & M. Cethego datum fuerat. Sed horum insidias, qui per salutaciones & officii speciem interfecituri Consulem fuerant, prodidit Fulvia noctu ad Ciceronem profecta.

28. *Extremo mense.*] Nonis Decembribus, quia novi Kal. Jan. inibant magistratum.

29. *Faces jam accensas.*] Significat se per Flaccum Prætozem in Ponte Milvio literas conjuratorum comprehendisse, quas publicè leget in Senatu, quibus omnia

conjuratorum consilia detecta sunt.

30. *Q. Catulus.*] Q. Catulus Senator magnæ auctoritatis in Senatu, patrem patriæ Ciceronem nuncupavit, quæ appellatio nemini antea fuerat decreta. Plut. in vita Cat.

33. *L. Gellius.*] Vir Censorius.

Ib. Civicam coronam.] Ex Gellio lib. 5. cap. 6. Civica corona appellatur, quam civis civi, à quo servatus est in prælio, testem vitæ salutisque perceptæ dat; ea fit ex fronde quernâ, quoniam eibus, victusque antiquissimus quernus capi solitus sit.

34. *Non, ut multis, benè gesta, &c.*] Gloriatum hinc Cicero honorem, qui nemini antea concessus fuerat, sibi decretum esse. Nam vulgò supplicationes eis decernebantur, qui bene rem in bello gesserant; at ipsi, propter conservatam Rempub. delatæ sunt, quando sine ferro, sine armis à Catilinæ conjuratione Rempub. vindicavit.

35. *Supplicationis.*] De his supplicationis honoribus dictum est susè in Oratione in Catil. paragr. iii. l. 55.

37. *A Tribuno plebis.*] Mos fuit, ut eum deponerent magistratum, se nihil contra leges fecisse jurarent. At cum Cicero concionem tunc apud populum habere vellet, à Q. Metello Nepote prohibitus est, qui pro rostris subsellia collocavit, ne conciscenderet; sed tantum permisit ut ex inferiori loco Magistratum ejuraret, qui non usitata, sed nova jurisjurandi formula usus est, ut ait Plutar. in Cic. Timebant verò Tribuni plebis, ne qua populi seditio concitaretur.

is mihi tantummodo ut jurarem, permetteret; sine ullâ dubitatione juravi, rempubl. atque hanc urbem meâ unius operâ esse salvam. Mihi populus Romanus universus, illâ in concione, non unius diei 40 gratulationem, sed æternitatem immortalitatemque donavit, cum meum Jusjurandum tale atque tantum, juratus ipse, una voce & consensu approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit è foro reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur. Atque ita est à me consulatus peractus, ut nihil sine consilio Senatûs, nihil 45 non approbante populo Romano egerim: ut semper in rostris curiam, in Senatu populum defenderim: ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum Senatu conjunxerim.

III. Exposui breviter consulatum meum. Aude nunc, ô furia de tuo dicere: cujus fuit initium ludi Compitalitii, tum primùm facti post L. Metellum & Q. Marcium coss. contra auctoritatem hujus ordinis: quos Q. Metellus (facio injuriam fortissimo viro mortuo, qui illum, cujus paucos pares hæc civitas tulit, cum hac importuna bellua conferam) 5 sed ille designatus consul, cum quidam tribunus pleb. suo auxilio magistratos ludos contra senatusconsultum facere jussisset, privatus fieri vult: atque id, quod nondum potestate poterat, obtinuit auctoritate. Tu, cum, in Kalendis Jan. Compitalitiorum dies incidisset, Sex. Clodium, qui nunquam antea prætextatus fuisset, ludos facere, & prætex- 10 tatum volitare passus es, hominem impurum, atque non modò facie, sed etiam oculo tuo dignissimum. Ergo his fundamentis positus consulatus tui, triduo post, inspectante & tacente te, à P. Clodio, fatali portento prodigioque reipublicæ, lex Ælia & Fufia everfa est, propugna- cula,

4. *Juratus ipse.*] Audito Ciceronis juramento, quo se leges & Rempub. servavisse testabatur, populus vicissim juravit ita esse, & illius opera conservatam fuisse Rempub.

43. *E foro reditus.*] Sæpe honoris causa viros Principes & bene meritos de Republica populus redeuntes è foro vel Senatu domum deducebant, & comitabantur; quod præcipue Ciceroni contigit, cum conjuratos jussit in carcere trucidari. Vide Plutar. in vita Cic.

44. *Atque ita est.*] Brevem quasi gesti sui Consulatus epilogum subjicit, ad aliam partem transiturus.

1. *Aude nunc.*] Jam aggreditur de Pisonis Consulatu dicere, cujus indignitatem ostendit in hunc modum: pertinet ad Consulem Senatusconsulta tueri, at contra Piso ludos fieri, leges convelli, & alia ejusmodi passus est: Metellus designatus Consul obtinuit ne ludi spectarentur, contra Piso Consul fecit, &c.

2. *Ludi Compitalitii.*] Ludi Compitalitii dicti sunt à compitis, ubi in Larium honorem celebrantur; nullus eis dies certus præfinitus erat, sed non longè à Saturnalibus fuisse celebratos Dionysius lib. 4.

testatur. Hi primùm à Servio Tullio instituti sunt, sed sublatis collegiis aboliti sunt.

3. *L. Metellum & Q. Marcium.*] Consules fuerant novem abhinc annis.

6. *Quidam tribunus.*] Herennius, vel Mummius.

1b. *Magistros ludos.*] Multi editi habent *magnos*: sed ineptè; nam non de ludis Magnis, sed Compitalitiis hæc agitur; per *Magistros* intelligit *vicorum Magistros*, qui ludos Compitalitios facere solebant prætextati, ut ex *Asconio* liquet.

7. *Privatus.*] Designatus quidem Consul erat, sed tunc tantùm privatus.

8. *Potestate poterat.*] Potestas respicit magistratum, & auctoritas personam.

9. *Kal. Jan. dies incidissent.*] Paucis diebus post Saturnalia, quæ Decembri mense celebrantur, incidebat iste dies compitalitiorum. Compitalibus verò publicè servi auctoritatem, & Saturnalibus domi auctoritatem habebant.

10. *Prætextatus.*] Prætextatæ tantùm jus habuere Magistratus, & qui ludis præerant.

14. *Lex Ælia & Fufia.*] Legem tulit de Comitibus Q. Ælius Cos. cum M. Junio

15 cula, murique tranquillitatis atque otii. Collegia non ea solùm, quæ
 Senatus sustulerat, restituta sunt; sed innumerabilia quædam nova ex
 omni fece urbis ac servitio constituta. Ab eodem homine in stupris
 inauditis nefariisque versato, vetus illa magistra pudoris & modestiæ,
 severitas censoria sublata est: cùm tu interim, bustum reipubl. qui te
 20 consulem tum Romæ dicis fuisse, verbò nunquam significaris sententiam
 tuam tantis in naufragiis civitatis. Nondum quæ feceris, sed quæ fieri
 passus sis, dico: neque verò multum interest, presertim in consule,
 utrum ipse perniciosus legibus, improbis concionibus reipubl. vexet, an
 alios vexare patiatur. An potest ulla esse excusatio, non dicam malè
 25 sentienti, sed^a sedenti, cunctanti, dormienti in maximo reipub. motu con-
 suli? centum prope annos legem Æliam & Fufiam tenueramus: qua-
 dringentos iudicium, notionemque censoriam: quas leges ausus est non-
 nemo improbus, potuit quidem nemo unquam, convellere: quam po-
 testatem minuere, quo minus de moribus nostris quinto quoque anno
 30 iudicaretur, nemo tam effuse petulans conatus est. Hæc sunt, ô carni-
 fex, in gremio sepulta consulatus tui. Persequere connexos his funeri-
 bus dies. ^b Pro Aurelio tribunali, ne connivente quidem te, quod ip-
 sum esset scelus, sed etiam hilarioribus oculis, quàm solitus eras, in-
 tuente, delectus fervorum habebatur ab eo, qui nihil sibi unquam nec
 35 facere, nec pati turpe esse duxit; arma in templo Castoris, ô proditor

^a *oscitanti.*^b *prope.*

an. DXXCVI. ut quoties cum populo age-
 retur, augures de cælo servarent; Magi-
 stratus & obnunciandi, id est, denunciandi,
 agi per Jovem non licere, & legislationi
 intercedendi potestatem haberept. Nam
 cum Lex ferretur, augures de cælo serva-
 bant: Magistratus, siquid observatum erat
 quo impediri Comitia possent, nunciabant.
 Tulit P. Furius sive Fufius Consul cum
 Sexto Attilio, anno urbis 616. ut certis
 diebus, qui tamen fasti essent, agi cum
 populo non liceret.

15. *Collegia.*] Collegia dicebantur sode-
 litates & conventus certorum hominum
 artem aliquam certam facitantium, ut
 Pistorum, Sutorum, &c. Ea autem in-
 stituta fuisse à Numâ Pompilio scribit
 Plutar. in ejus vita. Hæc quidem Sena-
 tusconsulto sublata erant propter seditione-
 nes, at lege Clodiâ restituta sunt, ut com-
 paratos sibi homines ad seditiones faciendas
 haberet.

18. *Vetus illa censoria.*] Censores per
 quinque annos suum gerebant Magistra-
 tum: eorum erat civium familias & fa-
 cultates describere, in vigilare moribus ci-
 vitatis, populum in tribus partiri, legere
 tum Senatûs, tum equestris ordinis princi-
 pem, cives improbos notare ignominia.
 &c. Tulit autem legem Clodius, ne quem
 Censores in legendo præterirent, neve quâ
 ignominia afficerent, nisi qui apud eos ac-

cusatus, & utriusque Censoris sententiâ
 damnatus esset.

19. *Bustum.*] Bustum nunc exustum
 cadavero nunc & sepulcrum significat.

22. *Præsertim in Consule.*] Consul invigi-
 lare debet, patriæ, & seditiones, & injuri-
 am omnem à civibus amovere.

27. *Nonnemo improbus.*] Gabinium de-
 signat Pisonis collegam [vel potius Vatini-
 um, qui Tribunus pleb. fuit Pisonis & Ga-
 binio Coss. Vide Orat. in *Vatinium*.]

31. *Connexos his funeribus.*] Perturbatio-
 nem totius Reipub. & civium vexationem,
 quæ Clodio Tribuno facta est, funera ap-
 pellat.

32. *Aurelio.*] Tribunal illud ab Aurelio
 Cottâ Aurelium dictum est. De hoc vide
 Orat. pro Sexio.

34. *Delectus habebatur.*] Deligebantur
 servi, qui omnium essent aptissimi ad cæ-
 dem faciendam.

35. *In templo Castoris.*] Templum Cas-
 tori, victis Latinis, ob beneficium victoriæ
 A. Posthumus dictator anno 258. in foro
 Romano posuit, quod longo post tempore,
 victis Dalmatis, Metellus Dalmaticus ex
 hostium manubiis collapsum restituit.

Ib. *Proditor templorum.*] Elatè id dicit,
 neque enim ulla templa violaverat Piso,
 sed templum Castoris, & ædem Nymphæ-
 rum incendi à Publio Clodio impune per-
 miserat.

templorum

templorum omnium! vidente te, constituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit, te consule, arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinæ militum, castellum forensis latrocinii, bustum legum omnium ac religionem. Erat non solam domus mea, sed totum Palatium Senatu, equitibus Romanis, civitate omni, Italia cuncta refer- 40 tum: cum tu non modo ad eum Ciceronem (mitto enim domestica, quæ negari possunt: hæc commemoro, quæ sunt palam) non modo inquam, ad eum, cui primam comitiis tuis dederas tabulam prærogativæ, quem in Senatu sententiam rogabas tertium, nunquam aspirasti: sed omnibus consiliis, quæ ad me opprimendum parabantur, non inter- 45 fuisti solum, verum etiam crudelissime præfuisti. Mihi vero ipsi coram genere meo, propinquo tuo, quæ dicere ausus es? egere, foris esse Gabinium: sine provinciâ stare non posse: spem habere à tribuno plebis, si tua consilia cum illo conjunxisses: à Senatu quidem desperasse: hujus te cupiditati obsequi, sicuti ego fecissem in collegâ meo: nihil 50 esse quod præsidium consulum implorarem: sibi quemque consulere oportere. Atque hæc dicere vix audeo; vereor ne qui sit, qui istius insignem nequitiam, frontis involutam integumentis, nondum cernat; dicam tamen: ipse certe agnosceret, & cum aliquo dolore flagitiorum suorum recordabitur. Meministi ne, cœnum, cum ad te quintâ fere horâ 55 cum C. Pisone venissem, nescio quo è gurgustio te prodire, involuto

36. *Cui templum illud fuit.*] Egregia amplificatio, ut pluribus verbis rei indignitatem ostendat.

43. *Comitiis tuis.*] Id est, comitiis aliquibus, quibus Piso præfuit.

Ib. Dederas tabulam prærogativæ.] Hoc est, feceras potestatem Magistratum eligendi quem vellem. Est enim *prærogativa* quædam antelatio. Unde tribus prærogativæ dicebantur, quæ primæ omnium sententiam rogabantur.

44. *Rogabas tertium.*] Pompeium primo, deinde Crassum, tum Ciceronem.

Ib. Nunquam aspirasti.] Desidium notat Pisonis; cum enim ipse Cicero ab inimicis appeteretur, nunquam Piso Consul conatus est ei opem ferre.

45. *Parabantur.*] Quæ à Clodio tribuno plebis contra Ciceronem parabantur, vidente Pisone facta sunt.

46. *Coram genere meo.*] Gener Ciceronis Piso Crassipes fuit, qui Tulliam Ciceronis filiam uxorem duxerat; quam, mortuo illo suo marito, Lentulo dedit pater Cicero.

47. *Egere, foris esse Gabinium.*] Abrahamus illas voces, de ære alieno, in quo erat Gabinus, intelligit: quia facile latitant debitores, & abesse se fingunt.

48. *Spem habere à Tribuno plebis.*] Sperabat Gabinus se provinciam obtenturum à populo, rogante & intercedente pro eo Publio Clodio Tribuno plebis; cum aliter liberare se ære alieno non posset.

49. *A Senatu quidem desperasse.*] Non potuit Senatus ei provinciam denegare; nam legibus populo Rom. designatis Consulibus decernendæ erant provincie. Quare hoc potius ad ornamenta provinciarum pertinet, veluti ad exercitum & pecuniam.

50. *In Collegâ meo.*] Antonium Collegam suam Cicero mitigavit, cedendo ei Macedoniam, quam sortitus erat.

55. *Cœnum.*] Jam sordex & perfidiam Pisonis exponit, a quo Clodianorum furoribus expositus est. Vocat autem illum cœnum, quasi tanta esset viriorum feditas, ut non tam cœnosus quam cœnum esse videretur.

Ib. Quinta fere hora.] Id est, quatuor fere horis ante solitum, cum tantum horâ nonâ soliti essent mensis accumbere, juxta illud Martialis:

Imperat extractos frangere nona toros.

56. *Cum Pisone.*] Hic C. Piso Crassipes dicebatur, Ciceronis gener, & hujus Pisonis propinquus.

Ib. E gurgustio.] Festus ait, gurgustium est genus habitationis angustum, arundinea & staminibus compositum.

Ib. Involuto capite.] Caput involvebant Romani libidini & crapulæ se daturi. Vide Hor. lib. 2. Sat. 7. *Turpis odoratum caput obscurante lacerna.*

capite, soleatum? & cum isto ore foetido teterrimam nobis popinam inhiasses, excusatione te uti valetudinis, quod diceres, vinolentis te quibusdam medicaminibus solere curari? quam nos causam cum accepissimus
 60 (quid enim facere poteramus?) paulisper stetimus in illo ganeorum tuarum nidore, atque fumo: unde tu nos cum improbissimè respondendo, tum turpissimè eructando eiecisti. Idem illo ferè biduo productus in concionem ab eo, cui sic æquatum præbebas consulatum tuum, cum esses interrogatus, quid sentire de consulatu meo; gravis auctor, Cala-
 65 tinus credo aliquis, aut Africanus, aut Maximus, & non Cæsonius Semiplacentinus Calventius, respondes, altero ad frontem sublatò, altero ad mentem depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere. Hic te ille homo dignissimus tuis laudibus collaudavit. Crudelitatis tu, furcifer, Senatum consul in concione condemnas? non enim me, qui senatui
 70 parui; nam delatio illa salutaris & diligens fuerat consulis: animadversio quidem & iudicium Senatus; quæ cum reprehendis, ostendis, qualis tu, si ita fortè accidisset, fueris illo tempore consul futurus; stipendio, mehercule, & frumento Catilinam esse putasses juvandum; quid enim interfuit inter Catilinam, & eum, cui tu Senatus auctorita-
 75 tem, salutem civitatis, totam rempub. provinciæ præmio vendidisti? Quæ enim L. Catilinam conantem consul prohibui, ea P. Clodium facientem consules adjuverunt; voluit ille Senatum interficere, vos sustu-

57. *Soleatum.*] Soleæ erant calceamenta, quibus plantarum calces tantum infirmæ tegebantur, & quæ teretibus habenis vincta erant; quod calceamenti genus maximè ad forminas pertinebat, & indecens viris habebatur. His tamen in conviviis utebantur, ut ante accubitum facilius eas deponerent. Vide Horat. in citatâ superscripserat Sat.

Ib. *Teterrimam popinam.*] Per Metonymiam odorem popinæ significat, in quâ ebrietati vacabant.

60. *Ganeorum tuarum.*] Ganeæ loca sunt abdita, ac veluti desossa, ubi libidinibus & crapulæ indulgebant.

62. *Productus in concionem.*] Vocatus est Piso in concionem a Clodio tribuno plebis, ut suam sententiam de Ciceronis consulatu diceret.

64. *Gravis auctor.*] Ironia.

Ib. *Calatinus.*] De auctoritate Calatini loquitur Cicero in lib. de Senect. & de ejus paupertate Valer. Max. lib. 4. cap. 4. ejus attrite manus rustico opere salutem publicam stabiliverunt.

65. *Africanus.*] P. Africanum a Numantiâ redeuntem, ab ipsâ penè portâ in rostra perductum, quid de Tib. Gracchi morte, cujus sororem in matrimonio habebat, sentiret, interrogavit C. Carbo; ut auctoritate clarissimi viri, inchoato incendio, multum incrementi adjiceret; respondit Africanus, iure eum casum videri; cui eum succlamassent, non efficietis, in-

quit, ut solutus verear, quos alligatos adduxi. Vide Val. lib. 6. cap. 2.

Ib. *Maximus.*] Q. Fabius Maximus qui Fabiæ genti rebus præclarè gestis, Maximi cognomen adeptus est, dictaturâ, consulatibus quinque, tribus triumphis celeberrimus, &, ut ait Cic. lib. de senectute, cujus non in sententiâ solùm, sed etiam in nutu residebat auctoritas.

Ib. *Semiplacentinus.*] Semiplacentinus appellatur Piso, quia ex genere materno Placentinus erat. Calventius verò, quia Calventius, maternus avus Placentiæ præco fuerat. De Pisonis genere dictum est in Orat. pro Sext.

66. *Altero ad frontem.*] Hyperbolicè describit Pisonis habitum ac deformitatem.

67. *Crudelitatem.*] Quasi crudelis visus esset Cicero, cum conjuratos morte affecit.

68. *Ille homo.*] Clodius.

Ib. *Furcifer.*] Furciferi servi dicebantur a furcâ, quod ob commissum aliquod facinus, furcam collo gestarent. Donatus.

69. *Qui senatui parui.*] Nam Senatus decreto morte condemnati fuerant illi conjurationis Catilinaræ socii.

70. *Nam delatio.*] Cicero consul conjurationem a se detestam senatui tantum detulit.

77. *Vos iussulistis.*] Cum senatusconsultum factum esset, ut propter Ciceronem Senatus vestem mutaret, consules prohibuere. Imò dixit Gabinus, errare homines, si etiam tum Senatum aliquid in Republica posse arbitrarentur. Pro Sext.

listis:

listis: leges incendere, vos abrogastis: interire patriam, vos adjuvistis. Quid est vobis *coff. gestum* sine armis? incendere illa conjuratorum manus voluit urbem; vos ejus domum, quem propter urbs incensa non 80 est. Ac ne illi quidem, si habuissent vestri similem consulem, de urbis incendio cogitassent? non enim se testis privare voluerunt: sed his stantibus nullum domicilium sceleris suo fore putaverunt; eadem illi civium, vos servitutem expetistis. His vos etiam crudeliores; huic enim populo ita fuerat ante vos *coff. libertas* insita, ut emori potius quam 85 servire præstaret.

IV. Illud vero * *geminum consiliis Catilinæ & Lentuli*, quod me b domo mea expulistis, Cn. Pompeium domum suam compulistis; neque enim, me manente & stante in urbis vigiliâ, neque resistente Cn. Pompeio omnium gentium victore, unquam se illi rempublicam delere posse duxerunt; à me quidem etiam pœnas expetistis, quibus conjuratum manes mortuorum c expiaretis: omne odium inclusum nefariis sensibus impiorum in me profudistis: quorum ego furori nisi cessissem, in Catilinæ busto, vobis ducibus, mactatus essem. Quod autem majus indicium expectatis, nihil inter vos & Catilinam interfuisse, quàm quodd eandem illam manum ex intermortuis Catilinæ reliquiis concitastis? quodd 10 omnes undique perditos collegistis? quodd in me carcerem effudistis? quodd conjuratos armastis? quodd eorum ferro ac furori meum corpus, atque omnium bonorum vitam objicere voluistis? Sed jam redeo ad præclaram illam concionem tuam. Tu es ille, cui crudelitas displicet? cui, cùm Senatus luctum ac dolorem suum vestis mutatione declaran- 15 dum

* *simillimum.*

b *missis in exsilium.*

c *placaretis.*

78. *Vos abrogastis.*] Abrogarunt leges Gabinus & Piso, cum Clodio non obstitere, qui rogatione suâ legem Æliam & Fufiam abrogabat.

80. *Vos ejus domum.*] Ciceronis domum incendit, qui detexit consilium conjuratorum, qui urbem incendendam destinarent.

81. *De urbis incendio cogitassent.*] Volebant Catilinarie conjurationis affines urbem incendere, ut in illâ urbis perurbatione Ciceronem consulem interficerent, de quo interficiendo nunquam cogitassent, si Pisoni aut Gabinio in gerendo consulatu par fuisset. Vide Sallust. in Catil. bell.

82. *Sed his stantibus.*] Non parietes significat, sed Patres conscriptos; quasi diceret, quàm diu tales Consules & Senatores, quales isti sunt, permanebunt. [Sic mox: *Me stante & manente.* Hotom.]

83. *Illi.*] Conjurati.

1. *Illud verò geminum.*] Id est, effecistis aliquid simillimum ejus quod Catilina & Lentulus effecere.

2. *Cn. Pompeium.*] Domi se suæ continere Pompeius coactus est, quia depre-

hensus fuerat servus Clodii cum sicâ, ut Pompeium interficeret.

6. *Manes.*] Manes veteribus mortuorum animæ dicebantur. Festus autem scribit, manes deos ab Auguribus invocari, quodd ii per omnia ætheria terrenaque manare credebantur; item deos inferos atque superos dici, quos idem invocabant Augures, quodd hi existimabantur vitæ hominum favere.

8. *Mactatus essem.*] Respicit ad antiquum morem, quando ad busta mortuorum humanæ victimæ mactabantur.

11. *Carcerem effudistis.*] Ex ergastulis servi & scelerati homines educi sunt, ut seditio concitaretur.

13. *Senatus luctum.*] Cùm lata fuisset lex à Clodio, ut Cicero abiret in exsilium, reus Cicero, ut Plutarchus scribit, vestem mutavit, & sordidatus populo supplicavit; cum Cicerone omnis primum fere equester ordo vestem mutavit; eumque nobilissimi adolescentes numero ad viginti millia sordidati deprecatores illius salutis, comitabantur. Deinde cùm Senatus frequens convenisset, ut vestem tanquam in publico luctu mutandam censeret, idque consules

dum censuisset, cum videres mœrere rempublicam amplissimi ordinis luctu, o noster misericors! quid facis? quod nullâ in barbariâ quâquam tyrannus; omitto enim illud, consulem edicere, ut Senatus senatusconsulto ne obtemperet: quo fœdius nec fieri, nec cogitari quidquam potest; ad misericordiam redeo ejus, cui nimis videtur Senatus in conservandâ patriâ fuisse crudelis. Edicere est ausus cum ille suo pari, quem tamen omnibus vitiis superare cupiebat, ut Senatus, contra quâ ipse censuisset, ad vestitum rediret. Quis hoc fecit ullâ in Scythiâ tyrannus, ut eos, quos luctu afficeret, lugere non sineret? intero-

25 rem-relinquis, mœroris aufers insignia: eripis lacrymas, non consolando, sed minando. Quod si vestem non publico consilio, Patres conscripti, sed privato officio aut misericordiâ mutavissent; tamen id iis non licere per^d interdicta crudelitatis tuæ, potestatis erat non ferendæ. Cum vero id Senatus frequens censuisset, ordines reliqui jam ante fecissent; tu ex tenebrosâ popinâ consul extractus, cum illâ saltatrice tonsâ Senatum populi Romani occasum atque interitum reipublicæ lugere vetuisti. At quærebat etiam paullo ante de me, quid suo mihi opus fuisset auxilio? cur non meis inimicis, meis copiis, restitissem? quasi

35 inops fuerit unquam, qui, isto non modò propugnatore, tutiorem se, sed advocato aut ad stipulatorem paratiorem fore putaret. Ego istius pecudis ac putidæ carnis consilio scilicet aut præsidio niti volebam? ab hoc ejecto cadavere quidquam mihi aut opis aut^e ornamenti expectabam? Consulem ego tum requirebam: consulem, inquam, non illum quidem,

40 quem in hoc animali invenire non possem, qui tantam reipub. causam gravitate & consilio suo tueretur: sed qui, tanquam truncus atque stipes,

^d *edicere.*

^e *gloria.*

Piso & Gabinus vetarent, & Clodius cum armis ad Curiam versaretur, Senatores non pauci è Senatu, vestibus discissis, & clamore, sublati se proriperunt.

18. *Consulem edicere.*] Absente Pisone, cum Senatus in æde Concordiæ haberetur, omnes boni, veste mutatâ, se pro Ciceronis capite, ad pedes Gabini proiecērunt; quorum precibus ab illo repudiatis, L. Mummius ad Senatum de Republicâ retulit, senatusque frequens vestem pro Ciceronis salute mutandam censuit; sed consules edixerunt, ut ad suum vestitum Senatores redirent.

21. *Suo pari.*] Pisone.

23. *Scythiâ.*] Scythia provincia Asiæ gemina fuit, cujus olim populi nullas urbes habuere, nulla mœnia, domos suas secum ferentes, unde ab Horatio *profug* dicuntur.

24. *Mœrorem relinquis.*] Summo dolore totam Rempublicam affectu Ciceronis exsilium.

30. *Illâ saltatrice.*] Gabinium in fœminino genere saltatricem appellat, propter mores ejus effeminatos, Saltatricem por-

ro vocat, quia post ejectum Ciceronem dicitur in convivio nudus saltavisse.

1b. *Tonsâ.*] Tonsum esse ante paucos annos in deliciis haberi cœperat, cum antea ad urbis conditiæ annum quinquagesimum quartum supra quadragintimum populus Rom. intonsus fuisset.

36. *Sed advocato.*] Asconius, Verrin, I, advocatum in judicio dicit eum esse, qui vel jus suggerit, vel præsentiam suam amico commodat. Etenim moris erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri iudices putabantur.

36. *Ad stipulatorem.*] Ad stipulator dicitur qui vadimonii testis adhibetur.

1b. *Istius pecudis.*] De Pisone loquitur, a quo auxilium non petit, quia propter stoliditatem nihil agere in Republicâ poterat.

38. *Ejecto cadavere.*] Propriè ejectum cadaver de eo dicitur, quod fluctibus agitatam ad terram ejicitur: vel de eo etiam cadavere, cui honos sepulture non redditur, quod summè ignominiosum fuit apud veteres.

stetissent modò, possit sustinere tamen titulum consulatùs. Cùm enim esset omnis causa illa mea consularis & senatoria, auxilio mihi opus fuerat & Consulìs, & Senatùs: quorum alterum etiam ad perniciem meam erat à vobis consulibus conversum; alterum reipublicæ penitus ereptum. 45 Ac tamen, si consiliùm exquiris meum, neque ego cessissem, & me ipsa suo complexu patria tenuisset, si mihi cum illo bustuuario gladiatore, & tecum, & cum collegâ tuo decertandum fuisset. Alia enim causa præstantissimi viri Q. Metelli fuit: quem ego civem meo iudicio cum deorum immortalium laude conjungo: qui C. illi Mario fortissimo viro, & 50 Cos. & sextum Consuli, & ejus invictis legionibus, ne armis confingeret, cedendum esse duxit. Quod mihi igitur certamen esset hujusmodi? cum C. Mario scilicet, aut cum aliquo pari? an cum altero barbato Epicuro, cum altero Catilinæ laternario? quos neque hercule ego, neque supercilium tuum, neque collegæ tui cymbala ac crotala fugi: neque tam fui 55 timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus reipublicæ navem gubernâssem, salvamque in portu collocâssem, frontis tuæ nubeculam, tum collegæ tui contaminatum spiritum pertimescerem; alios ego vidi ventos, alias prospexi animo procellas, aliis impendentibus tempestatibus non cessi, his sed unum me pro omnium salute obtuli. Itaque discessu 60 tum meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudelissimis exciderunt: cum quidem tu, ô vecors & amens, cum omnes boni abditì inclusique

43. *Consularis & Senatoria.*] Cicero fuerat Consul, & tùm erat Senator.

45. *A Consulibus conversum.*] Non potuit Cicero expectare auxilium à Consulibus Pisonè & Gabinio, quia ambo se Ciceronis inimicos declaraverant.

lb. *Ereptum.*] Ab iisdem Consulibus tota auctoritas Senatui erepta fuerat. Unde nihil ab eo auxilii sperare potuerat Cicero.

46. *Neque ego cessissem.*] Maluit Cicero cedere ei, & abire in exilium, quàm certando cum Consulibus Pisonè & Gabinio, & Clodio tribuno plebis, exponere seditionibus Rempublicam.

47. *Bustuuario gladiatore.*] Clodium significat, qui, ut scribit Dio lib. 39. cùm lex ad populum de revocando Ciceronè ferretur, acceptis à fratre Appio gladiatoribus, quos ille in funere Marci propinqui sui daturus erat, impetu in multitudinem facto, multos vulneravit, multosque occidit. Bustuarius porro dicitur à busto, ubi scilicet mortuorum cadavera comburebantur.

48. *Alia enim causa.*] Reddit Jam rationem quare noluerit Clodio resistere.

49. *Q. Metelli.*] Metellus maluit abire in exilium, quàm in Gracchorum I ges jurare, cùm Apuleius Saturninus Mario Consule confusus, minatus est se interdictum aquâ & igne, qui juramentum retractarent. Vide Plutarchium in Mario.

53. *Cum altero barbato Epicuro.*] Pisonem intelligit, qui Epicuri sectæ adhære-

bat. Barbatum verd vocat, quia Prisci illi Philosophi barbam aiebant ad severitatis ostensionem. [Vide not. ad finem libri.]

54. *Catilinæ laternario.*] Gabinium denotat, qui comes Catilinæ nocturno tempore ibat ad stupra; unde Orat. 1. in Catil. sic ait de eo, *Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irritasset, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem faciem prætulisti?* Alibi Gabinii virum Catilinam appellavit; videturque hic etiam eandem obscenitatem significare. Appellat igitur *Laternarium*, quodd ut heri pueros qui laternas gestant, à tergo sequuntur, sic Catilina Gabinio adolescenti quasi laternario perpetuo à tergo affixus esset.

55. *Cymbala.*] Cymbalum genus est instrumenti Musici ex ære, concavum illud, & quod ad saltandum pulsabatur, quo in deorum Matris sacris, & in bello Arabes utebantur.

lb. *Crotala.*] Crotalum musicum instrumentum est, quod pulsus in sono vocem Ciconiæ imitatur, ipsa enim apud Ægyptios Crotalus appellatur.

56. *Maximis turbinibus.*] Per metaphoram intelligit Catilinæ conjurationem, quam exstinxit.

58. *Contaminatum spiritum.*] Vult significare libidines obscenas Gabinii.

62. *Cum omnes boni.*] Hyperbolice crudelitatem Pisonis describit.

mœrerent, templa gement, tecta ipsa urbis lugerunt, complexus est illud funestum animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omnium 65 scelerum importunitate & flagitiorum impunitate concretum : atque eodem in templo, eodem & loci vestigio & temporis, arbitria non mei solum, sed patriæ funeris abstulisti.

V. Quid ego illorum dierum epulas, quid lætitiæ & gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas perpotationes prædicem ? quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit ? cum collegæ 5 tui domus cantu & cymbalis personaret ; cumque ipse nudus in convivio saltaret : in quo ne tum quidem, cum ^a illum suum saltatorium versaret orbem, fortunæ rotam pertimescebat. Hic autem non tam concinnus heluo, nec tam musicus, jacebat in suo Græcorum fœtore atque vino ; quod quidem iltius, in illis reipublicæ luctibus, quasi aliquod 10 Lapitharum, aut Centaurorum convivium ferebatur : in quo nemo potest dicere, utrum iste plus biberit, an vomuerit, an effuderit. Tu etiam mentionem facies consulatus tui ? aut te fuisse Romæ consulem dicere audebis ? quid ? tu in lictoribus, in togâ & prætextâ esse consulatum putas ? quæ ornamenta etiam in Sex. Clodio, te Consule, esse 15 voluisti ; hujus tu Clodiani canis insignibus consulatum declarari putas ? animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantia, curâ, toto denique munere consulatus, omni officio [tuendo, maximeque, id quod vis nominis præscribit, reip. consulendo.] Ego consulem esse putem, qui Senatum esse in republica non putavit ? & sine eo consilio 20 consulem numerem, sine quo Romæ ne reges quidem esse potuerunt ? Etenim illa jam omitto : cum servorum delectus haberetur in foro, arma in templum Castoris, & luce & palam comportarentur : id autem templum, sublato aditu, revulsis gradibus, à conjuratorum reliquiis,

^a converteret se in orbem saltando.

64. *Funestum animal.*] Clodium intellege, qui incestum cum lororibus commisit, & mulieris habitu in opera bonæ Dæ stupri causâ ingressus est.

Ib. *Ex civili cruore.*] Clodii factionibus multi cives interfecti sunt, cum de exilio & reditu Ciceronis actum est.

65. *Eodem in templo.*] Castoris.

66. *Arbitria funeris.*] Arbitria funeris dicebantur ea, quæ pro mercede Libitinariorum, & eorum omnium qui funera curabant, decernebantur.

2. *Sordidissimis gregibus.*] Videtur designare Epicureos, quibuscum intemperantissime Piso vivebat.

7. *Hic autem.*] Piso.

10. *Lapitharum.*] Lapithæ populi Thesaliæ sunt, qui Pindum & Oihryn montes habitant.

Ib. *Centaurorum.*] Centauri populi sunt in Thraciâ, circa Pelion montem, qui primi equos domuere ; hi cum in nuptiis

Pirithoi vino p'ni, sponfam rapere conati essent, à Theeo & Lapithis partim cæsi, partim fugati sunt.

13. *Lictoribus.*] Affert Magistratus consularis insignia, quæ fuere prætexta, sella curulis eburnea, fasces securibus ornati, qui duodecim ipsis præerebantur.

14. *Quæ ornamenta.*] Ornamenta consulari Piso permisit Sexto Clodio, cum ludos exhibere compitalitios ei concessit. De his ludis dictum est.

15. *Clodiani canis.*] Intelligit Sextum Clodium, qui perpetuo fidus comes Publio Clodio in vexandâ Republica adhæsit.

20. *Ne reges quidem esse potuerunt.*] Romulus Senatum instituit, qui centum Senatoribus constitutus est, quos sibi consiliarios in administrando imperio cooptavit, ut lib. 1. scribit Livius.

21. *Servorum delectus.*] Non fas fuit ad arma ferenda servos colligere.

atque

atque à Catilinæ prævaricatore quondam, tum ultore, armis teneretur; cum equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus è foro pellerentur; 25
 Senatui non solum juvare rempublicam sed ne lugere quidem liceret: cum civis is quem hic ordo, assentiente Italia, cunctisque gentibus conservatorem patriæ judicaret, nullo judicio, nulla lege, nullo more, servitio atque armis pelleretur, non dicam auxilio vestro, quod verè licet dicere, sed certè silentio: tum Romæ fuisse consules quisquam existi- 30
 mabit? Qui latrones igitur, si quidem vos consules? qui prædones, qui hostes, qui proditores, qui tyranni nominabuntur? Magnum nomen est, magna species, magna dignitas, magna majestas consulis; non capiunt angustiae pectoris tui, non recipit levitas ista, non egestas animi; non infirmitas ingenii sustinet, non^b insolentia rerum secundarum tan- 35
 tam personam, tam gravem, tam severam. Sephasia, mehercule, ut dici audiebam, te ut primum aspexit, Campanum consulem repudiavit. Audierat Decios Magios, & de Taureâ illo Jubellio aliquid acceperat: in quibus si moderatio illa, quæ in nostris solet esse consulibus, non fuit; at fuit pompa, fuit species, fuit incessus, saltem Sephasiâ dignus 40
 & Capuâ. Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, c citius agnovissent; erant illi compti capilli, & madentes cincinnorum fimbriæ, & fluentes cerussatæque buccæ, dignæ Capuâ, sed illâ vetere; nam hæc quidem, quæ nunc est, splendidissimorum hominum, fortissimorum virorum, optimorum civium, mihiq; amicissimo- 45

^b novitas.

^c vidissent lubenius.

24. *Prævaricatore.*] Prævaricator dicitur qui diversam partem adjuvat, suâ causâ proditâ. Talis autem fuit Clodius, cum Catilinam accusare repetundarum simulavit; qui, corruptis ab eodem Clodio iudicibus, absolutus est, ut Plutarchus & Asconius Pedianus referunt.

25. *Equites Rom. relegarentur.*] Elate hoc dicit; nam solus Lamia princeps equestri ordinis relegatus est à Gabinio, cum pro Cicerone intercedere voluit.

28. *Nullâ lege, nullo more.*] Mos Majorum legis vim obtinebat; vide orat pro Sexto.

31. *Qui prædones.*] Propriè prædones dicuntur, qui cum bellum non indixerint, tamen hostiliter grassantur.

36. *Sephasia.*] Sephasia, platea fuit, sive vicus Capuæ, ubi unguentarii negotiabantur.

37. *Campanum consulem.*] Cum Cæsar consul coloniam Capuam deduxisset, Duumviros ei Pisonem socerum, & Pompeium generum præfecit. Sibi autem Pisoni consulis nomen arrogavit; sensus igitur est, statim atque te Duumvirum aspexit Sephasia, te incultum ac sordidum, atque hoc quasi indignum munere aspersa est.

38. *Decios Magios.*] Exempla confert eorum qui olim Capuæ magnâ tum inge-

nii, tum rerum gestarum gloriâ floruerunt. Decius ille Magius à Velleio, lib.

2. Princeps Campaniæ nominatur.

Ib. *Taureâ illo Jubellio.*] Taureos Jubellius vir inter Campanos fortissimus fuit, qui singulari certamine Asellum Romanum superavit.

42. *Madentes cincinnorum fimbriæ.*] Gabinus gerebat capillos vibratos in cincinnos & velut fimbrias promissos, unguentis delibutos. Per unguenta verò intelligit liquores pretiosos, & odoratos, quibus caput ad fastum delicatuli aspergebant.

43. *Fluentes buccæ.*] Fluebant buccæ Gabinii, fortasse propter balbutiem quam affectabat venustatis causa; nam, ut ait Ovid. 3. de Arte Amandi.

In vitis decor est, quædam malè reddere verba:

Discunt posse minùs quàm potuere loqui.

Ib. *Cerussatæ.*] Cerussatæ, id est, tinctæ cerussa. Porro cerussa fuit genus quoddam pigmenti, quo se, ad candorem sibi adhibendum, illinibant.

Ib. *Sed illâ vetere.*] Capuæ olim luxus & superbia longè potentius dominabantur, quam istis Ciceronis temporibus.

rum multitudine redundat : quorum Capuæ te prætextatum nemo aspexit, qui non gemeret desiderio mei : cujus consilio, cum universam rempublicam tum illam ipsam urbem meminerant esse servatam ; me inauratâ statuâ donarant : me patronum unum adsciverant : à me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur : me & præsentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt, & absentem, principe Cn. Pompeio referente, & de corpore reipub. tuorum scelerum tela revellente, revocarunt. An tu eras Consul, cum in Palatio mea domus ardebat, non casu aliquo, sed ignibus injectis, instigante te ? Ecquod in hac urbe majus unquam incendium fuit, cui non Consul subveniret ? At tu illo ipso tempore apud socrum tuam prope à meis ædibus, cujus domum ad meam exhauriendam patefeceras, sedebas, non exstinctor, sed auctor incendii ; & ardentes faces furili Clodianis pene ipse Consul ministrabas. An verò reliquo tempore Consulem te quisquam duxit ? quisquam tibi paruit ? quisquam in curiam venienti adfurrexit ? quisquam consulenti respondem putavit ? numerandus est ille annus denique in republica, cum obmutuisset Senatus, Judicia conticuissent, morerent boni, vis latrocinii vestri totâ urbe volitaret, neque civis unus ex civitate, sed ipsa civitas tuo & Gabinii scelere, furoribus cessisset ? At ne tum quidem emerfisti, lutulente Cæsoniæ, ex miserrimis naturæ tuæ sordibus ; cum experrecta tandem virtus clarissimi viri, celeriter & verum amicum, & optimè meritum civem, & suum pristinum morem requisivit : neque est ille vir passus, in eâ republicâ, quam ipse decorarat atque auxerât, diutiùs vestrorum scelerum pestem morari : cum tamen ille, qualiscunque est, qui est ab uno te improbitate victus, Gabinius, collegit ipse se vix, sed collegit tamen : & con-

46. *Prætextatum.*] Duumviri illi Magistratus apud Capuanos jus habebant prætextæ.

47. *Desiderio mei.*] Ciceronem optabant Duumvirum Campani, non Pisonem.

49. *Inauratâ statuâ.*] Campani inauratâ statuâ Ciceronem donaverunt, propter aliquod haud dubie beneficium, quod ab illo acceperant ; sed quale illud fuerit nusquam reperitur.

1b. *Patronum.*] Ex Romuli instituto, permissum est plebeiis ex patriciis sibi assumere quos vellent, qui ipsorum causas susciperent : ex quo illi quidem patroni, hi verò clientes dicebantur. Hoc idem jus postea ad civitates transmissum est, quibus liberum fuit sibi patronos Romæ adsciscere, qui eas defenderent.

50. *Et præsentem.*] Censet Abrahamus venisse Capuam Ciceronem, cum abiret in exilium, & communi totius civitatis voce Romam legatos missos esse, qui pro eo deprecarentur.

51. *Absentem.*] Cum Cicero ab Capuanis profectus fuisset in exilium, Pompeius, qui tunc duumvir erat apud illos, de

Cicerone in eorum Senatu retulit.

52. *Tuorum scelere tela.*] Metaphorâ sumpta à vulneribus, quasi grave aliquod vulnus inflictum fuisset Reipublicæ à Pisonæ, cum abire in exilium Ciceronem permisit.

56. *Apud socrum tuam.*] Quæ fuerit illa, ignoratur, quia auctores Romani vix in familiis tœminarum nomina appellabant.

58. *Furili Clodianis.*] Intelligit viros seditiosos, qui à Clodio concitati sunt.

60. *Venienti adfurrexit.*] Venientibus consulibus, equo obvii equites descendebant, caput detegebant, de viâ cedebant, assurgebant, minores Magistratus fauces submittebant.

66. *Clarissimi viri.*] De Pompeio loquitur, qui vitus primum fuerat Ciceronem deseruisse, cum à Clodianis oppressus est : sed, qui facti poenitens, de illius reditu, amicorum adjutus opera egit, ut Plutarchus scribit.

67. *Verum amicum*] Cicero Pompeio semper studuerat.

tra suum Clodium primum simulatè, deinde non libenter; ad extremum tamen pro Cn. Pompeio vere vehementerque pugnavit. Quo quidem in spectaculo mira populi Romani æquitas erat: uter eorum perisset, tanquam lanista, in ejusmodi pari, lucrum fieri putabat: immortalem verò quæstum, si uterque cecidisset. Sed ille tamen agebat aliquid: tuebatur auctoritatem summi viri: erat ipse sceleratus, erat gladiator: cum scelerato tamen, & cum pari gladiatore pugnat. Tu scilicet homo religiosus & sanctus, fœdus, quod meo sanguine in pactione provinciarum iceras, frangere noluisti; caverat enim sibi ille fororius adulter, ut, si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex reipublicæ visceribus dedisset, omnium suorum scelerum socium, te adiutoremque præberes; itaque in illo tumultu fracti fascēs, ictus ipse: quotidie tela, lapides, fugæ: deprehensus denique cum ferro ad Senatum is, quem ad Cn. Pompeium interimendum collocatum fuisse constabat. Et quis audivit non modò actionem aliquam, aut relationem, sed vocem omnino, aut querelam tuam? consulem tu te fuisse putas, cujus in imperio, qui rempublicam Senatûs auctoritate servarat, idemque in Italiâ, qui omnes omnium gentium partes tribus triumphis devinxerat, is se in publico tutò statuit esse non posse? An tum eratis consules, cùm quacunque de re verbum facere coeperatis, aut referre ad Senatum, cunctus ordo reclamabat, ostendebatque nihil esse vos acturos, nisi prius de me retulissetis? cùm vos, quanquam fœdere obstricti tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impediri? quæ lex privatis hominibus esse lex non videbatur, iniusta per servos, incisa per vim, imposita per latrocinium, sublato Senatu, pulsus è foro bonis omnibus, captâ reipublicâ, contra omnes leges, nullo scripta more, hanc qui se metuere dicerent, consules, non dicam animi hominum, sed facti ulli ferre possunt? Nam si illam legem non putabatis, quæ erat contra om-

72. *Ad extremum.*] Scribit Dio lib. 38. Tigranem juniorem, qui in vinculis apud Lucium Flaviûm tenebatur, à Clodio pecunia corrupto emissum fuisse. Quod cum Pompeius & Gabinus molestè ferrent, Clodius eos conviciis affecit; immo, quos secum comites habebant, vulneribus affecit, consulis fœces fregit, & ejus bona consecravit: iratus Pompeius, de revocando Cicerone cogitavit, referente ad populum Mummiò tribuno plebis.

75. *Lanista.*] Lanista dicebatur qui gladiatores ad mutuam laniationem instituerebat. Vult igitur significare Cicero, populo Romano non interfuisse, sive Clodius, sive Gabinus illâ dissensione perisset, cum par lucrum ex unius morte, & ex utriusque quæstum immortalem consecutus esset. Alludit autem ad Lanistas, qui lucrum se facere putant, cum ex duobus gladiatoribus alter occiditur, quia ejus alendi & doceendi munere liberantur.

76. *Sed ille tamen.*] Id est, Gabinus.

77. *Summi viri.*] Pompeii.

79. *Homo religiosus.*] Ironia.

1b. *In pactione provinciarum.*] Clodius, ut sæpe dictum est, pollicitus fuerat, se Pisoni Macedoniam provinciam & Gabinio Syriam daturum, si à se ejici in exilium Ciceronem paterentur.

80. *Serorius adulter.*] Clodius cum sorore incestum commiserat.

82. *Ex Reipub. visceribus.*] Aerarium publicum intelligit, unde pecuniam Clodius extraxit.

83. *Fracti fascēs.*] Vide superius, not. ad l. 72.

1b. *Ictus ipse.*] Gabinus.

84. *Deprehensus cum ferro.*] Servus Clodii ad interficiendum Pompeium.

89. *Omnes omnium gentium partes.*] Pompeius 1. Ex Africâ. 2. Ex Europâ. 3. Ex Asiâ triumphavit. Vide Plinium lib. 8. cap. 16.

93. *Fœdere obstricti.*] Privata pactione tenebantur obstricti, Consules Clodio favere pro Cicerone ejiciendo.

97. *Nulla scripto more.*] Moris erat ut lex, quam ferri volebant tribuni, per triondinaum scripta populo proponeretur.

100 nes leges, indemnati civis, atque integri capitis, bonorumque tribunitia
proscriptio; hâc tamen obstricti pactione tenebamini: quis vos non
modò consules, sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit oppressa
præmio, lingua adstricta mercede? sin illam vos soli legem putabatis,
quisquam vos consules tunc fuisse, aut nunc esse consulares putet, qui
105 ejus civitatis, in quâ in principum numero vultis esse, non leges, non
instituta, non mores, non jura noritis?

100. *Integri capitis.*] Integrum caput
in jure dicitur, quod diminutum non est;
diminutus autem quis capite dicitur, cum
ordine ac jure sibi proprio movetur, in quo

caput sive numerum obtinebat.

101. *Obstricti pactione*] Macedoniam
provinciam Pisoni, Syriam Gabinio, Clo-
dius promiserat, si Cicero ejiceretur.

SECUNDA PARS.

Piso nefarie provinciam suam administravit.

VI. An, cùm proficiscebamini paludati in provincias vel emptas, vel
ereptas, consules vos quisquam putavit? Itaque credo, si minùs fre-
quentiâ suâ vestrum egressum ornando, atque ^a celebrando; at omni-
bus saltem bonis ut consules, non tristissimis, ut hostes, aut proditores
5 prosequerentur. Tu ne etiam immanissimum ac sceleratissimum monstrum,
ausus es meum discessum illum, testem sceleris & crudelitatis tuæ, ma-
ledicti & contumeliæ loco ponere? Quo quidem tempore cepi, P. C.
fructum immortalem vestri in me & amoris, & ^b judicii; qui non ad-
murmuratione, sed voce & clamore, abjecti hominis & semivivi furo-
10 rem petulantiamque fregistis. Tu luctum Senatûs, tu desiderium eque-
stris ordinis, tu squalorem Italiæ, tu curiæ taciturnitatem annuam, tu
silentium perpetuum judiciorum ac fori, tu cætera illa in maledicti loco
pones

^a frequentando atque honestando.

^b estimationis.

1. *Paludati.*] Cum qui mittebantur in
provinciam Senatusconsulto, atque in eâ
imperium lege obtinuerat, tum verò aut
sponte sua, aut Senatusconsulto paludati
exibant, nuncupatis prius votis in Capi-
tollio pro Repub. Tum paludamento, lic-
toribus, insignibusque imperii cæteris af-
sumptis, recto itinere ibant ad urbis por-
tam, ad quam veteri instituto salutati,
inde ut continuo amicis officii causa ali-
quanto viæ spatio prosequentibus, ac bene
omniantibus in provinciam ita ingredie-
bantur. Paludamentum autem vestis im-
peratoria fuit, cocco, purpura, & auro
distincta, qua Consules, & Prætores in
provinciam exeuntes amicti fuere. Vide
Varionem lib. 6. de lingua Latina.

1b. *Vel ereptas.*] Suas provincias Piso &
Gabinus à Clodio emerant, eâ conditi-
one, ut eum in perdendo Cicerone adju-
varent.

1b. *Vel ereptus.*] Ereptæ sunt Senatui
illæ provinciæ, quia non tam Senatûs au-
toritate (ad quæ pertinebat provincias

dare) quam improbitate Clodii illis Con-
sulis decretæ sunt.

3. *Omnibus bonis.*] Exeuntibus in pro-
vincias Consulibus fausta omnia cives &
amici precabantur. At tantum absuit, ut
populus faustis precationibus quasi bonos
Consules, ut velut hostes & Reip. prodit-
ores execrationibus eos prosequeretur.

8. *Admurmuratione.*] Admurmuratione,
id est, tacito murmure, quod inter audi-
entes, sic excitatur, ut inde quid appro-
bent, quid improbent, liceat conjicere.

10. *Luctum Senatûs.*] Senatus vestem
mutandam pro exilio Ciceronis censuit,
ut sit in luctu.

1b. *Desiderium equestris ordinis.*] Totus
fere equester ordo cum Cicerone vestem
mutavit.

11. *Curie taciturnitatem.*] Placuit Se-
natui, nihil in Repub. decernere, nulla de
re agere, nisi Cicero ab exilio revocaretur.

12. *Cætera illa, &c.*] Id est, cætera illa
vulnera, quæ meus discessus, &c. sunt
enim

pones, quæ meus discessus reipublicæ vulnera inflixit? qui si calamitosissimus fuisset, tamen misericordiâ dignior, quàm contumeliâ; & cum gloriâ potius esse conjunctus, quàm cum probro putaretur: atque ille, 15 dolor meus duntaxat, vestrum quidem scelus ac dedecus haberetur. Cùm verò (forsitan hoc quòd dicturus sum, mirabile auditu esse videatur; sed certè id dicam, quod sentio) cùm tantis à vobis, P. C. beneficiis affectus sim, tantis honoribus; non modò illam calamitatem esse non dūco: sed, si quid mihi potest à repub. esse sejunctum, quod vix 20 potest, privatim ad meum nomen augendum, optandam dūco mihi fuisse illam expetendamque fortunam. Atque ut tuum lætissimum diem cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono viro & sapienti optabilius putas, sic exire è patriâ, ut omnes sui cives salutem incolumitatem, redditum precentur, quod mihi accidit: an quod tibi proficiscenti 25 evenit, ut omnes execrarentur, malè precarentur, unam tibi illam viam, & perpetuam esse vellent? mihi, medius fidius, in tanto omnium mortalium odio, justo præsertim & debito, quævis fuga, potius quàm ulla provincia esset optatior. Sed perge porrò: nam si illud meum turbulentissimum tempus profectionis tuo tranquillissimo præstat, quid conferam 30 reliqua, quæ in te dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis? Me Kal. Jan. qui dies, post obitum occasumque nostrum, reipublicæ primus illuxit, frequentissimus Senatus, concursu Italiæ, referente clarissimo, atque fortissimo viro P. Lentulo, consentiente populo Romano, atque unâ voce revocavit; me idem Senatus exteris nationibus, me legatis magi- 35 stratibusque nostris auctoritate suâ, consularibus literis, non, ut tu Insuber dicere ausus es, orbatum patriâ, sed ut Senatus illo ipso tempore appellavit, civem conservatorem reipublicæ commendavit; ad meam unius salutem Senatus auxilium omnium civium cunctâ ex Italiâ, qui repub. salvam esse vellent, Consulibus voce & literis implorandum pu- 40 tavit; mei capitis servandi causa Romam uno tempore, quâsi signo dato, Italia tota convenit: de meâ salute, P. Lentuli, præstantissimi viri atque optimi Consulibus Cn. Pompeii, clarissimi atque invictissimi civis, cæterorumque principum civitatis, celeberrimæ & gratissimæ conciones fuerunt; de me Senatus ita decrevit, Cn. Pompeio auctore & ejus sen- 45

enim illa omnia Reipub. quidem vulnera, quæ discessus Ciceronis imposuit, sed agente & feriente Pisone Consule, Sic interpretatur Hottomannus.

27. *Medius fidius.*] Vide orat pro Milone parag. xvii. not. ad l. 8. de eâ voce plura.

32. *Kalendis Jan.*] P. Lentulus simul ac de solenni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de Cicerone agendam judicavit.

33. *Frequentissimus Senatus.*] Adfuerunt in Capitolio quadringenti & decem Senatores, qui Ciceronem revocandum censuerunt.

35. *Exteris nationibus.*] Plutarchus in Cicerone refert scripsisse Senatum ut exteræ civitates laudarentur, quæ Ciceronem exceperant.

nem exceperant.

41. *Quasi signo dato.*] Respicere videtur ad populi Romani morem, qui in maximis Reipub. motibus vexilla è Capitolio proferabat, quorum altero purpureo pediter, altero cæruleo equite, ex agris locisque finitimis convocabantur.

42. *Italia tota convenit.*] Decrevit Senatus, ut iis, qui ex tota Italia salutis M. Tullii causa convenerant, gratiæ agerentur.

45. *Sententiæ princeps.*] Princeps sententiæ dicitur, qui primus eam aperuit, quam pars maxima reliquorum sequitur. Censuit vero Pompeius Ciceronem, tum Senatûs, tum populi auctoritate revocandum esse.

tentia princeps, UT, SI QUIS IMPEDISSET REDITUM MEUM, IN HOSTIUM NUMERO PUTARETUR: iisque verbis ea de me Senatus auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus honorificentius, quam mihi salus restitutioque ^c prescripta. De me, cum omnes magistratus promulgassent, præter unum Prætores, à quo ^d non fuit postulandum, fratrem inimici mei, præterque duos de lapide emptos tribunos plebis, legem comitiis centuratis tulit P. Lentulus Consul de collega Q. Metelli sententiâ: quem mecum eadem respublica quæ in tribunatu ejus disjunxerat, in consulatu virtute optimi ac justissimi viri, sapientiaque conjunxit. Quæ lex quemadmodum accepta sit, quid me attinet dicere? ex vobis audio, nemini civi ullam, quo minùs adesset, satis justam excusationem esse visam: nullis comitiis unquam, multitudinem hominum tantam, neque splendidiorē fuisse; hoc certè video, quod indicant tabulæ publicæ, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabularum: & quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis, vel ætatis excusatione, vel honoris, id in salute meâ, nullo rogante, vos vestrà sponte fecistis.

VII. Confer nunc, Epicure noster, ex harâ producte, non ex schola, confer, si audes, absentiam tuam cum meâ. Obtinuisti provinciam consularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuæ, non quos lex generi tui pe-

^c decreta.

^d nihil fuit sperandum.

49. *Omnes Magistratus promulgassent.*] Promulgare aliud nihil est, quam legem per trinundinum publicè legendam populo proponere; tantum autem ad Prætores, & Tribunos legem promulgare pertinuit.

50. *Unum Prætorem.*] Appium Clodium fratrem Pub. Clodii.

51. *Præterque duos.*] Sextum Attiliū Serranum, & Num. Quinctium.

Ib. De lapide emptos.] Id est, corruptos pecunia, alludit autem ad illos præcones, qui in lapide stantes, auctiones proclamabant, vel ad illos servos venalities, qui in illo lapide insidebant.

52. *Comitiis centuriatis.*] Comitia centuriata dicebantur, in quibus populus in centum turmas divisus ex census & ætate suffragium ferebat.

53. *Q. Metelli.*] Metellus ille affinis Clodio, cum tribunus esset, legem tulit de revocando in Italiam Pompeio cum exercitu, sed huic obstitit Cicero Consul. Inde exortæ inimicitie.

54. *Virtute optimi.*] Publius Servilius Metellum cum Cicerone adhuc exulante reconciliavit.

55. *Quæ lex.*] Lex de suo reditu, quam tulit P. Lentulus; de ea fusè dictum est in Oratione pro Sextio.

Ib. Quid me attinet dicere.] Certius de iis quæ pro eo revocando facta sunt, dici ab aliis, quam ab eo potest, cum abiens excusaret.

57. *Nullis comitiis unquam.*] Ex oratione pro domo sua constat, Nullis unquam comitiis campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, ætatum, ordinum floruisse.

59. *Tabulæ publicæ.*] Referebantur in tabulas quæcunque gesta essent in comitiis; eæque tanquam publicæ fidei instrumenta asservabantur.

Ib. Vos rogatores.] Rogatores appellat, qui Ciceronis reditum populum rogaverunt.

Ib. Diribitores.] Diribitores dicuntur, qui tabulas suffragiorum populo per centurias diviso distribuunt.

Ib. Custodes.] Custodes seu observatores illi sunt, qui actiones notant, animadvertunt, qualisque speculantur, ne quid fraudis admittatur in suffragiorum distributione.

1. *Confer nunc.*] Nunc suum exilium cum Pisonis absentia confert.

Ib. Ex harâ producte.] Ex harâ productum, proverbiali figura dicitur. Erasmo teste, si quid indoctum notetur. Harâ porro stabulum porcorum est.

2. *Provinciam.*] Consularis provincia dicebatur, quæ Consulibus decernebatur, qualis tum fuit Macedonia.

3. *Generi tui.*] Pisonis Cæsar gener fuit: nam filiam ejus Calpurniam uxorem acceperat.

pigerat;

pigerat; nam lege Cæsaris iustissima atque optimâ, populi liberi, planè & verè erant liberi: lege autem eâ, quam nemo legem, præter te & collegam tuum, putavit, omnis erat tibi Achaia, Thessalia, Athenæ, cuncta Græcia addicta; habebas exercitum tantum, quantum tibi non Senatus, aut populus Romanus dederat, sed quantum tua libido conscripserat; ærarium exhauseras. Quas res gessisti imperio, exercitu, provinciâ consulari? quas res gesserit, quæro? qui ut venit statim, nondum commemoro rapinas, nondum exactas pecunias, non captas, non imperatas, non neces, sociorum, non cædem hospitem, non perfidiam, non immanitatem, non scelera prædico: mox, si videbitur, ut cum fure, ut cum sacrilego, ut cum sicario disputabo: nunc meam spoliata fortunam conferam cum florente fortunâ imperatoris; quis unquam provinciam cum exercitu obtinuit, qui nullus ad Senatum literas miserit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Macedoniam præsertim, quantæ barbarorum gentes attingunt, ut semper Macedonicis imperatoribus iidem fines provinciæ fuerint, qui gladiatorum atque pilorum: ex quâ aliquot prætorio imperio, consulari quidem nemo rediit, qui^a incolu-
mis fuerit; qui non triumpharit? est hoc novum: multo illud magis; appellatus est hic vulturius illius provinciæ (si diis placet). Imperator; ne tum quidem, Paulle noster, tabulas Romam cum laureâ mittere audebas? nisi, inquit; quis unquam recitavit; quis, ut recitarentur, postulavit; nihil enim mea jam refert, utrum tu, conscientia oppressus, scelerum tuorum, nihil unquam ausus sis scribere ad eam ordinem, quem despexeras, quem afflixeras, quem deleveras: an amici tui tabulas abdiderint, iidemque silentio suo temeritatem atque audaciam tuam

^a *illæsa dignitate.*

4. *Populi liberi.*] Tulit C. Julius Cæsar Consul cum Bibulo anno urbis conditæ 693. ut Achaia, Thessalia, cuncta Græcia libere essent, neque Magistratibus populi Romani jus dicere liceret.

5. *Lege autem eâ.*] Tulit legem Clodius Tribunus plebis, ut Gabinio Syria, Babylon, Persæ; Pisoni Macedonia, Achaia, Thessalia, Græcia, omnisque Bæotia Proconsulari imperio mandarentur; iisque cum exercitu in eas provincias ituria pecunia ex ærario attribueretur.

9. *Imperio.*] Imperium jus fuit habendi exercitum, gerendi bellum, & totam rem bellicam administrandi, ut testatur Sigonius lib. 2. de antiquo jure provinc. cap. 6.

12. *Non neces sociorum.*] Rabocentum principem Bessicæ gentis, trecentis talentis Pilo Regi Cum cum aliis legatis venditum securi percussit; de hoc inferius.

1b. *Cædem hospitem.*] Platonem suum hospitem apertis venis mori imperavit.

15. *Imperatoris.*] Pisonem ironice imperatorem nominat.

18. *Barbarorum gentes attingunt.*] Macedoniam à Septentrione Thracæ finitimam habent, qui, teste Herodoto, post Indos

numerissimi sunt populi, & Thucydide, longè cædibus omnium deditissimi.

19. *Qui gladiatorum atque pilorum.*] Vult indicare, quod Macedonia, ab eotempore, quo in eam Romani imperatores missi sunt, non aliis limitibus, quàm eorum armis circumscripta fuit.

1b. *Pilorum.*] Pilum genus quoddam armorum fuit, quod ut hastile, ad medium usque quadratum erat, & quod ferro quadrato præfigebatur. Vide Lips. lib. de Milit. Rom.

22. *Vulturius.*] Vulturium Cicero Pisonem invidioso vocabulo nominat, quasi rapacem, & illius provinciæ direptorem, sumpta à vulture metaphora avè rapacissimâ.

1b. *Si diis placet.*] Ironia.

23. *Paulle noster.*] L. Paullus de Macedonia triumphavit, iterum Consul anno urbis conditæ 585. qui literas laureas seu lauro involutas miserat ad Senatum.

26. *Ad eum ordinem.*] Ad Senatum.

27. *Tabulas abdiderint.*] Mittebantur ad amicos literæ quas tum vel abdehant, si ita visum esset, aut preserebant ad Senatum, ubi legebantur.

condemnarint.

condemnarint. Atque haud scio, an malim te videri nullo pudore fu-
 30 isse in literis mittendis, [an] amicos tuos plus habuisse & pudoris &
 consilii, quàm autem te videri pudentiorem fuisse, quàm soles, aut tuum
 factum non esse condemnatum iudicio amicorum. Quod si non tuis ne-
 fariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum ^b tibi curiam præclu-
 35 sis; quid tandem erat actum, aut gestum in illâ provinciâ, de quo ad
 Senatum cum gratulatione aliquâ scribi abs te oporteret? vexatio Ma-
 cedoniæ; an oppidorum turpis amissio? an sociorum directio? an agro-
 rum depopulatio? an munitio Thessaloniæ? an obsessio militaris viæ?
 an exercitus nostri interitus, ferro, fame, frigore, pestilentia? Tu ve-
 40 ro, qui ad Senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior inventus es,
 quàm Gabinius, sic in provinciâ paullo tamen quàm ille demissior; nam
 ille gurgis atque heluo, natus abdomini suo, non laudi atque gloriæ,
 cum equites Rom. in provinciâ, cum publicanos nobiscum & voluntate
 & dignitate conjunctos, omnes fortunis, multos famâ vitæque privasset;
 cum egisset aliud nihil illo exercitu, nisi ut urbes depopularetur, agros
 45 vastaret, exhauriret domos; ausus est (quid enim ille non auderet?) à
 Senatu supplicationem per literas postulare. O dii immortales! tune
 etiam, atque adeo vos, geminæ voragines scopulique reipublicæ, vos
 meam fortunam deprimitis? vestram extollitis? cum de me ea senatus-
 consulta absente facta sint, ex conciones habitæ, is motus fuerit muni-
 50 cipiorum, & coloniarum omnium, ea decreta publicanorum, ea collegi-
 orum, ea denique generum ordinumque omnium, quæ ego non modò
 optare numquam auderem, sed cogitare non possem: vos autem sempit-
 ernas foedissimæ turpitudinis notas subieritis. An ego, si te, & Gabi-
 nium cruci suffixos viderem, majore afficerer lætitiâ ex corporis vestri
 55 laceratione, quàm afficior ex famæ? nullum est supplicium putandum,
 quo affici casu aliquo etiam boni viri fortesque possunt. Atque hoc
 quidem etiam isti tui dicunt voluptarii Græci: quos utinam ita audires,
 ut erant audiendi: nunquam te in tot flagitia ingurgitasses; verùm au-
 dis in præsepibus, audis in stupris, audis in cibo & vino; sed dicunt,

^b alienasses à te Senatum.

29. *Atque haud scio, an malim.*] Sic bu-
 jus orationis sensus dilemmate explicatur,
 literæ tuæ vel sunt missæ, vel non missæ:
 si missæ sunt, multos eas damnavisse opor-
 tuit; si non sunt missæ in causa fuit sce-
 lerum tuorum conscientia. Eiusdem igitur
 sceleris est, aut impudentem te in
 literis mittendis fuisse, aut pudentem in
 supprimendis.

37. *Thessaloniæ.*] Vide orat. de pro-
 viriis coll.

41. *Natus abdomini suo.*] Nati abdomini
 dicuntur, qui voluptatibus irretiti sese in
 omnem libidinem effundunt.

42. *Publicanos.*] Publicani dicebantur
 qui præsentī pecuniā vestigalia populi
 Rom. à Censoribus redimebant, ut postea
 suis commodis servirent. Hi erant ex e-
 questri ordine; vide Orat. pro lege Ma-
 nil. par. 2. not. ad l. 5.

ib. *Nobiscum & voluntate & dignitate*

conjunctos.] Cicero Consul Publicanos, qu
 omnes ex equitibus assumebantur, cum
 Senatoribus dissidentes conciliavit.

46. *Supplicationem.*] Id est, preces pub-
 licas, quæ in ejus gratiam diis immortalibus
 fierent, quasi rem bene gessisset.

49. *Municipiorum.*] Municipia ea ho-
 minum genera dicuntur, qui eum Romam
 venissent, neque cives Romani essent,
 participes tamen fuerunt omnium rerum
 ad munus fungendum uoâ cum Rom. præ-
 terquam de suffragio ferendo aut magi-
 stratu capiendo.

57. *Voluptarii Græci.*] Intelligit Philo-
 sophos illos, aut certe Epicureos, qui
 summum bonum in voluptate ponebant.

59. *In præsepibus.*] Per præsepia hæc
 intelligit lupanaria & popinas; ubi porco-
 rum instar voluptuosi homines obscenisse
 vitiis immergunt.

ipfi,

ipsi, qui mala dolore, bona voluptate definiunt, sapientem, etiam si in 60
Phalaridis tauro inclusus succensus ignibus torreatur, dictum tamen
suave illud esse seseque ne tantulum quidem commoveri, tantam virtutis
esse vim voluerunt, ut non posset unquam esse vir bonus non beatus;
quæ est igitur pœna? quod supplicium? id, meâ sententiâ, quod acci-
dere nemini potest, nisi nocenti; suscepta fraus, impedita & oppressa 65
mens conscientia, bonorum odium, nota iniusta à Senatu, amissio digni-
tatis. Nec mihi ille M. Regulus, quem Carthaginienses, resectis pal-
pebris, illigatum in machinâ vigilando necaverunt, supplicio videtur
affectus: nec C. Marius, quem Italia servata ab illo, demersum in
Minturnensium paludibus; Africa devicto ab eodem expulsum, & nau- 70
fragum vidit; fortunæ enim ista tela sunt, non culpæ: supplicium au-
tem est pœna peccati; neque verò ego si unquam vobis, mala precarer,
quod sæpe feci, in quo dii immortales meas preces audiverunt, morbum
aut mortem, aut cruciatum precarer. Thyesteia ista execratio est po-
ëtæ, vulgi animos, non sapientum moventis; *Ut tu naufragio expulsum, 75*
ussiam saxis fixus asperis, Evisceratus latere penderes [ut ait ille] *saxa*
spargens tabo, Sanie & sanguine atro.

VIII. Non ferrem omnino molestè, si ita accidisset: sed id tamen
esset humanum. M. Marcellus, qui ter Consul fuit, summâ virtute,
pietate, gloriâ militari, periit in mari: qui tamen ob virtutem gloriæ & 5
laude vivit; in fortunâ quâdam est illa mors, non in pœna, putanda.
Quæ est igitur pœna? quod supplicium? quæ saxa? quæ cruces?
Ecce duos duces in provinciis populi Rom. habere exercitus, appel-
lari imperatores; horum alterum sic fuisse infirmatum conscientia
scelerum & fraudum suarum, ut ex eâ provinciâ, quæ fuerit ex om- 10
nibus una maxime triumphalis, nullus sit ad Senatum literas mittere
ausus; ex quâ provincia modo vir omni dignitate, ornatissimus L.

^a possit accidere omnibus hominibus.

61. *Phalaridis tauro.*] Phalaris Agri-
gentinorum tyrannus, in tauro æneo, quem
ei Perillus quidam edificaverat, novo sup-
plicii genere fontes concremabat.

65. *Suscepta fraus.*] Suscipere fraudem,
est scelus animo concipere, quod dignum
pœna sit.

66. *Nota iniusta.*] Iniusta nota dicitur,
quæ infamiam notat.

67. *M. Regulus.*] M. Regulus captus
à Pœnis, legatus de permutandis captivis
Romam missus, datâ fide, ut si non impe-
trasset, rediret, permutationem illam in
Senatu dissuasit, & invitis liberis & uxore,
reversus, à Carthaginiensibus, in muscipu-
lam aculeis undequaque munitam coniec-
tus est. Vide Cic. paradoxa.

69. *C. Marius.*] Septies consul fuit
Marius; magnis motibus sæpe rempub-
licam liberavit, ac demum, ut Syllæ vic-
toris lævitiam evitaret, mortem sibi pro-
peravit.

Ib. *Demersum.*] Cùm Syllam Marius,
fugeret, delituit in Minturnensium palodi-
bus, ut mortem evitaret.

70. *Africa.*] Cùm trajecisset in Afri-
cam Marius, pauperem vitam in tugurio
ruinarum Carthaginiensium toleravit.

74. *Thyesteia.*] Thyestes Pelopis filius
fuit.

Ib. *Pœtæ.*] Ennius hæc carmina con-
scripsit.

2. *M. Marcellus.*] Marcellus ille nepos
ejus fuit, qui bello Punico secundo Syra-
cusas vicit, & quinque consulatus adeptus
est. Hic autem Marcellus naufragio ad
ipsam Africam periit, paulid ante ceptum
bellum Punicum tertium.

5. *Quæ saxa.*] Homines liberi, qui ali-
quo insigni crimini rei habebantur, è saxo
Tarpeio deiciebantur.

Ib. *Quæ cruces.*] Servi rei in crucem
agebantur.

6. *Duos duces.*] Gabinium & Pisonem.
Torquatus,

Torquatus, magnis rebus gestis, me referente, absens imperator est appellatus: unde his paucis annis Cn. Dolabellæ, C. Curionis, M. Luculli justissimos triumphos vidimus, ex eâ, te imperatore, nuntius ad Senatum allatus est nullus: ab altero allatæ literæ, recitatæ, relatum
 15 ad Senatum. Dii immortales! idne ego optarem, ut inimicus meus, eâ, quâ nemo unquam, ignominiâ notaretur? ut Senatus is, qui in eam jam benignitatis consuetudinem venit, ut eos, qui bene rempublicam gesserint, novis honoribus afficiat, & numero dierum, & genere verborum; hujus unius literis nuntiantibus non crederet? postulantibus de-
 20 negaret? His ego rebus pascor, his delector, his perfruior: quod de vobis hic ordo opinatur non secus, ac de terrimis hostibus: quod vos equites Rôm. quod cæteri ordines, quod cuncta civitas odit: quod nemo bonus, nemo denique civis est, qui modò se civem esse meminerit, qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur, re-
 25 cordatione denique ipsâ consulatûs vestri perhorrescat. Hæc ego semper de vobis expetivi, hæc optavi, hæc præcatus sum; plura enim acciderunt, quàm vellem; nam ut amitteretis exercitum, nunquam, mehercule, optavi. Illud etiam accidit præter optatum meum, sed valde ex voluntate; mihi enim non venerat in mentem, furorem & insaniam
 30 optare vobis, in quam incidistis: atqui fuit optandum; me tamen fugerat, deorum immortalium has esse in impios & consceleratos pœnas certissimas constitutas. Nolite enim putare, P. C. ut in scenâ videtis, homines consceleratos impulsu deorum terri Furiarum tædis ardentibus: sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de
 35 sanitate ac mente deturbat; hæ sunt impiorum Furis, hæ flammæ, hæ faces. Ego te non vecordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo Oreste, aut Athamante dementiorem putem, qui sis ausus primùm facere (nam id est ^b caput,) deinde paullo ante, Torquato, gravissimo & sanctissimo viro ^c premente, confiteri, te provinciam Ma-
 40 cedoniam, in quam tantum exercitum transportasses, sine ullo milite reliquisse? Mitto de amisâ maximâ parte exercitûs: sit hoc infelicitatis

^b præcipuum.

^c urgente.

11. *Me referente.*] Cum Consul erat Cicero, retulit ad Senatum, ut imperatoris nomine Torquatus ille ornaretur, quo jam fuerat ab exercitu decoratus.

12. *Cn. Dolabella.*] Cn. Dolabella dicitur à Gellio Asiæ proconsul fuisse.

Ib. *C. Curionis.*] C. Curio filius fuit Curionis tribuni pleb. Is semper Cæsaris partes secutus est, vir luxu & audacia singulari.

Ib. *M. Luculli.*] M. Lucullus de Macedonia triumphavit.

13. *Justissimos triumphos.*] Ut justus triumphus haberetur, requisitum fuit, ut 1. rem suis auspiciis in provincia gessissent: 2. ut auctum esset imperium, non recuperatum: 3. ut saltem quinque hostium millia sua essent: 4. ut de hostibus, non de civibus esset relata victoria.

14. *Ab altero.*] Gabinio.

18. *Et numero dierum.*] Indiæ sunt primò supplicationes ad deorum pulvinaria per unum diem, deinde per duos, 3. per tres, quatuor, quinque, & plures etiam, quin & per quinquaginta.

19. *Hujus unius.*] Gabinii.

37. *Oreste.*] Orestes Agamemnonis & Clytemnestræ filius fuit. Is matrem interfecit, & in pœnam sceleris furiis agitatûs est.

Ib. *Athamante.*] Athamas Rex Thebanorum fuit, qui duos filios ex Nephele uxore suscepit, quos accusationibus novercæ oppressos obire compulit, hinc irata Juno Furias in Athamantem immisit.

38. *Primum facere.*] Primo Piso dimisit exercitum, & sine ullo milite provinciam suam Macedoniam reliquit.

tis

tis tuæ; dimittendi verò exercitus quam potes afferre causam? quam potestatem habuisti? quam legem? quod senatusconsultum? quod jus? quod exemplum? quid est aliud furere, nisi non cognoscere homines, non cognoscere leges, non Senatum, non civitatem? cruentare corpus 45 suum leve est, major hæc est vitæ, famæ, salutis suæ vulneratio; si familiam tuam dimisisses, quod ad neminem, nisi ad ipsum te pertineret, amici te tui constringendum putarent: præsidium tu reipublicæ, custodiam provinciæ, injussu populi senatusque dimisisses, si tuæ mentis compos fuisses? Ecce tibi alter, effusa jam maxima præda, quam ex for- 50 tunis publicanorum, ex agris urbibusque sociorum exhauferat, cum partim ejus prædæ profundæ libidines devorassent, partim nova quædam & inaudita luxuries, partim etiam in illis locis, ubi omnia diripuit, emptiones, partim permutationes, ad hunc Tusculani montem extruendum, cum jam egeret, cum illa ejus immensa & intolerabilis ædificatio consti- 55 tisset; seipsum, fascēs suos, exercitum populi Romani, numen^d interdictumque deorum immortalium, responsa sacerdotum, auctoritatem Senatûs, jussa populi, nomen ac dignitatem imperii regi Ægyptio vendidit; cum fines provinciæ tantos haberet, quantos voluerat, quantos optaverat, quantos mei capitis pretio periculoque emerat; his se tenere 60 non potuit; exercitum eduxit ex Syriâ; qui licuit extra provinciam? tribuit se mercenarium comitem regi Alexandrino; quid hoc turpius? in Ægyptum venit: ^e signa contulit cum Alexandrinis; quando hoc bellum, aut hic ordo, aut populus suceperat? cepit Alexandriam; quid aliud exspectamus à furore ejus, nisi ut ad Senatum tantis de rebus ge- 65 stis literas mittat? hic si mentis esset ^f suæ, nisi pœnas patriæ diisque immortalibus eas, quæ gravissimæ sunt, furore atque infaniâ penderet;

^d prohibitionem.^e dimicavit.^f compos mentis.

45. *Cruentare.*] Ostendit quodd cruentare corpus suum furiosi quidem hominis sit, sed furiosi magis in suam famam quàm in corpus sævire.

46. *Familiam dimisisses.*] Intelligit servos, & argumento à minori utitur; nam si furor est servos, longe major est totum exercitum dimittere.

48. *Constringendum.*] Ait quodd Pisonis bonis à Prætoris interdicens esset, & illi constituendus curator ex amicorum sententiâ.

50. *Ecce tibi alter.*] Jam aggreditur Gabinium, qui alio furoris genere creptus videtur, pecuniis profundendis ad suas libidines satandas.

ib. *Fortunis publicanorum.*] Vide Orat. de provinc. Consularibus, non longè ab initio.

51. *Partim ejus prædæ.*] Significat ea pecunias partim in libidinibus consumpsisse, &c. sæpe autem *partim* cum genitivo ponitur.

54. *Ad hunc Tusculani montem.*] Gabinus extruxit villam tam excellam in Tus-

culano agro, ut monti potius alteri, quàm villæ similis videretur.

56. *Numen interdictumque deorum.*] In Sibyllis oraculis scriptum erat, ne unquam ad Regem Ægypti exercitus subsidii causâ mitteretur.

57. *Responsa sacerdotum.*] Illos sacerdotes, seu Aruspices intelligere hinc videtur Cicero, qui eâ de re juxta oraculi responsum consulti sunt.

58. *Regi Ægyptio.*] Ptolemæus pulsus à suis, Romam contra suos auxilium à Senatu populoque Romano petitaris venerat; quod cum non obtinisset, Gabinium corruptit pecunia, à quo in regnum restitutus est.

61. *Qui licuit extra provinciam.*] Non fas erat proconsulibus esse extra suas provincias.

62. *Mercenarium.*] Ab eo Rege Ptolemæo pecuniâ corruptus fuerat, ut ei opem contra Alexandrinos ferret.

64. *Aut hic ordo.*] Penes Senatum fuit belli suscipiendi auctoritas.

ausus esset (mitto exire de provinciâ) educere exercitum, bellum suâ sponte gerere, in regnum injussu populi aut Senatûs accedere? quæ cum plurimæ leges veteres, tum lex Cornelia majestatis, Julia de pecuniis repetundis planissimè vetant; sed hæc omitto. Ille, si non acerrimè fureret, ⁸ auderet, quam Provinciam P. Lentulus, amicissimus huic ordini cum & auctoritate Senatûs, & forte haberet, interpositâ religione, sine ullâ dubitatione deposuissent, eam sibi tum adsciscere; cum, ⁷⁵ etiam si religio non impederet, mos majorum tamen, & exempla, & gravissimæ legum pænæ vetarent?

⁸ auderet sumere sibi provinciam, quam Lentulus, &c.

69. *In regnum.*] In externum regnum sine potestate Senatûs ire non potuit.

70. *Lex Cornelia Majestatis.*] Talit legem Cornelius Sylla, ne qui cum imperio provincias obtinerent, populi senatûve injussu exercitum de provinciâ deportarent, bellumve suâ sponte gererent.

Ib. *Julia de pecuniis.*] Caius Julius Cæsar tulit, ne cui, qui in provinciâ cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliare liceret: extra quam, si

ad templum, monumentumque capiat.

72. *Lentulus.*] Lentulus Spinther in sortitione provinciam Ciliciam obtinuit: quâ obtenta, à Senatu jussus est reducere Ptolemæum in Ægyptum, quæ Ciliciæ erat proxima.

74. *Sine ulla dubitatione deposuisset.*] Cùm Lentulus ille intellexit, vetari Sibyllinis oraculis, ne Rex Ægyptius in regnum à Romanis restitueretur, hoc munus recusavit.

De reditu Ciceronis & Pisonis.

IX. Sed quoniam fortunarum ^a contentionem facere cœpimus, de reditu Gabinii omittamus: quem etsi sibi ipse præcidit, ego tamen, ^b ut ut videam hominis, exspecto. Tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. Ac meus quidem is fuit, ut à Brundisio usque Romam agmen perpetuum totius Italiæ viderem; neque enim regio fuit ulla, ⁵ neque municipium, neque præfectura, aut colonia, ex quâ non publicè ad me venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos? quid effusiones hominum ex oppidis? quid concursum ex agris patrum-familias eum conjugibus ac liberis? quid eos dies, qui quasi deorum immortalium festi atque sollemnes, sunt apud omnes adventu meo redituque ¹⁰ celebrati? unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit, quo in patriam redii; cùm Senatum egressum vidi, populumque Romanum universum, cùm mihi ipsa Roma propè convulsa sedibus suis ad com-

^a comparisonem.

^b impudentiam.

4. *Brundisio.*] Brundisium urbs est Calabriae, ad mare Adriaticum sita, via Appia ad usque perducta, & portu celebri, unde in Græciam olim Romani frequentissimè trajiciebant.

6. *Municipium.*] Municipium id hominum genus dicitur, qui cum Romam venissent, neque cives Rom. essent; participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unâ cum Romanis civibus, præturquam de suffragio ferendo, aut Magistratu capiendo.

Ib. *Præfectura.*] Præfecturæ oppida di-

cebantur quorum incolæ cives Romani erant; hoc tamen a municipiis differebant, quod non suis legibus utebantur, nec illos à suo corpore Magistratus, ut Coloni, creare poterant; sed à Magistratibus qui Româ quotannis mittebantur, Romanis legibus regebantur; ii Magistratûs Præfecti dicebantur, unde nomen Præfecturæ.

Ib. *Colonia.*] Colonia oppidum fuit quo populus Romanus cives suos ad incolendum deduxit.

12. *Senatum egressum.*] Obviam triumphantibus veniebat Senatus.

plectendam

plectendum conservatorem suum progredi visa est; quæ melita accepit, ut non modo omnium generum, ætatum, ordinum omnes viri ac mulieres, omnis fortunæ ac loci; sed etiam mœnia ipsa viderentur, & tecta urbis, ac templa letari. Me consequentibus diebus in eâ ipsâ domo, quâ tu me expuleras, quam expilâras, quam incenderas, pontifices, cōsules, patres conscripti collocaverunt: mihiq; quod ante me nemini, pecuniâ publicâ ædificandam domum, censuerunt. Habes reditum meum; confer nunc vicissim tuum: quandoquidem, amisso exercitu, nihil incolume domum, præter os illud pristinum tuum retulisti; qui primum quâ veneris cum laureatis tuis lictoribus, quis scit? quos tu Meandros, dum omnes solitudines persequeris, quæ diverticula flexionesque quæstisti? quod te municipium vidit? quis amicus invitavit? quis hospes adspexit? non-ne tibi nox erat pro die? non solitudo pro frequentia? cauponia pro oppido? non ut redire ex Macedonia nobilis imperator, sed ut mortuus infamis referri videretur? Romam verò ipsam sædavit adventus tuus. O familiæ, non dicam Calphurniæ, sed Calventiæ; neque hujus urbis, sed Placentini municipii; neque paterni generis, sed braccatæ cognationis dedecus! quemadmodum venisti? quis tibi, non dicam horum, aut civium cæterorum, sed tuorum legatorum obviam venit? mecum enim tum L. Flaccus, vir tuâ legatione indignissimus, atque iis consiliis, quibus mecum in consulatu meo conjunctus fuit, ad conservandam rempublicam dignior, mecum fuit tum, cum te quidam non longè à portâ cum lictoribus erarantem visum esse narraret. Scio item virum fortem in primis, belli, ac rei militaris peritum, familiarem meum, Q. Marcium, quorum tu legatorum prælio imperator appellatus eras, cum non longe abfuisses, adventu isto tuo domi fuisse otiosum. Sed quid ego enumero, qui tibi obviam non venerint? qui dico venisse pene neminem, ne de officiosissimâ quidem na-

19. *Quod ante me nemini.*] Diruta Ciceronis domus, combusta ac consecrata, publicis sumptibus ædificata est.

23. *Laureatis tuis lictoribus.*] Cum quis dux exercitus victoriam retulerat, suffragio militum ei fasces laurea involuti à lictoribus præferebantur.

Ib. *Quos tu Meandros.*] Id est, flexus, qui Meandri à fluvio Meandro flexuoso dicti sunt.

29. *Calphurniæ.*] Calphurnii, licet plebei, à Calpo Numæ Pompilii filio originem deducebant. Ex eâ familiâ multi Consules exstiterunt.

30. *Calventiæ.*] Ab illâ familia ex materno genere traxit originem Piso; mater enim ejus avus Calventius fuit præco Placentinus, ut dicit infra.

Ib. *Placentini municipii.*] Placentia urbs in Galliâ togatâ ad Padum Placentini cum prius in coloniam deducti essent, jus municipii consecuti sunt.

31. *Braccatæ.*] Braccata dicta est Gallia, quod braccis uterentur Galli.

33. *L. Flaccus.*] Is indignus erat, qui

Pisoni legatus esset, quia vir erat fortis & sapiens; & deprehendendis Allobrogum legatis, qui conjuratorum literas deferrebant, Ciceroni Consuli adfuit.

36. *Errantem.*] Quærebat Piso vias ignotas & diverticula, ut in urbem silentio ingressus videretur.

38. *Quorum tu legatorum.*] Refundit victoriam, ob quam Piso Imperator salutatus est, in Flaccum, & Q. Marcium ejus legatos; hic autem Marcus inimicorum invidia à triumpho prohibitus est.

40. *Domi fuisse otiosum.*] Cum advenit in urbem Piso, ejus legatus Marcus, qui prius advenerat, ne quidem honoris causa ei venit obviam; ita suum proconsulem contemnebat.

41. *Officiosissimâ natione candidatorum.*] Candidati dicebantur qui ad dignitates aspirabant, à togâ candidâ sic appellati, quod eâ induti, in campum honores peturi descenderent; eos porro appellat officiosos, quod omni officiorum genere sibi populum demereri conarentur.

tione candidatorum, cum^c vulgo essent & illo ipso, & multisantè diebus admoniti & rogati; togulæ lictoribus ad portam præsto fuerunt: quibus illi acceptis, sagula rejecerunt, & catervam imperatori suo novam præbuerunt; sic iste à tanto exercitu, tantâ provinciâ, triennio post, Macedonicus imperator in urbem se intulit, ut nullius negotiatoris obscurissimi reditus unquam fuerit desertior; in quo me tamen, qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit; cum ego Cælimontana portâ introisse dixissem, sponsione me, ni Esquilina introisset, homo promptissimus laceffivit: quasi verò id aut ego scire debuerim, aut vestram quisquam audierit: aut ad rem pertineat, quâ tu porta introieris, modo ne triumphari: quæ porta Macedonicis semper proconsulibus ante te patuit; tu inventus es, qui consulari imperio præditus ex Macedonia non triumphares.

X. At audistis, P. conscripti, philosophi vocem; negavit se triumphi cupidum unquam fuisse. O scelus! ô pestis! ô labe! cum exstinguebas Senatum, vendebas auctoritatem hujus ordinis, addicebas tribuno pleb. consulatum tuum, rempub. evertebas, prodebas caput & salutem meam unâ mercede provinciæ: si triumphum non cupiebas, cujus tandem rei te cupiditate arsisse defendes? sæpe enim vidi, qui & mihi, & cæteris cupidiores provinciæ viderentur; triumphi nomine tegere atque velare cupiditatem suam; hoc modo D. Silanus Consul in hoc ordine, hoc meus etiam collega dicebat; neque enim quisquam potest exercitum cupere, aperteque petere, ut non prætexat cupiditatem triumphi. Quod si tē Senatus, si populus Romanus, aut non appetentem, etiam aut recusantem, bellum suscipere, exercitum ducere coëgisset; tamen erat angusti animi atque demissi, justī triumphī honorem atque dignitatem contemnere; nam, ut levitatis est, inanem aucupari ru-

morem, & omnes umbras etiam falsæ gloriæ consecrari: sic levis est animi, lucem splendoremque fugientis, justam gloriam, qui est fructus veræ virtutis honestissimus, repudiare. Cum verò, non modò non postulante atque cogente, sed invito atque oppresso Senatu, non modo nullo populi Romani studio, sed nullo ferente suffragium libero, pro-

^c passim.

43. *Togula lictoribus.*] Ut videretur Piso cum dignitate & comitatu in urbem ingredi, & ire ad Capitolium diis acturus gratias, jussit ut ad urbis portam, depositis sagulis, togulas assumerent, quasi de urbe ipsi obviam procederent, eum deducendi causâ.

44. *Sagula.*] Sagum, sive sagulum, vestis genus est brevius, quo milites & cives belli tempore induebantur.

45. *Triennio post.*] Per tres annos Macedoniam provinciam Proconsul tenuit.

48. *Cælimontana.*] Cælimontana porta urbis Romæ fuit, quam nonnulli volunt hodie Sancti Joannis appellari.

49. *Sponsione.*] Sponsio sumitur pro certatione pignorum, ni ita se res habeat, ut affirmat qui deponit. Voluit autem Piso certare cum Cicerone se per Esquilinam portam introivisse, non per Cælimontana-

nam, ut Cicero dixerat; in quo ridet hominis stupiditatem.

Ib. *Esquilinâ.*] Esquilina fuit porta urbis Romæ, quæ à Procopio *Prænestina* dicitur, hodie Sancti Laurentii.

52. *Triumphali.*] Porta triumphalis dicebatur, qua transibant soli qui in urbem triumphantes ingrediebantur.

4. *Tribuno plebis.*] Clodio.

8. *D. Silanus.*] Post Ciceronem ille Silanus consulatum gessit anno urbis 691. & missus est cum exercitu contra Hispanos, qui tumultus excitabant; à quo devicti sunt.

9. *Collega.*] Antonius.

19. *Ferente suffragium libero.*] Oratoriè id dicit, nam paucos dicit legi Curiae ferendæ præterservos & mancipia interfuisse.

vincia

vincia tibi ista manupretium fuerit non everſæ per te, ſed perditæ civi- 20
tatis : cùmque omnium tuorum ſcelerum hæc pactio exſtiterit, ut ſi to-
tam reipublicam nefariis latronibus tradidiſſes, Macedonia tibi ob eam
rem, quibus tu finibus velles, redderetur : cùm exhauriebas ærarium,
cùm orbabas Italiam juventute, cùm mare vaſtiſſimum hieme tranſibas ;
ſi triumphum contemnebas, quæ te, prædo amentiffime, niſi prædæ ac 25
rapinarum cupiditas tam cæca rapiebat ? Non eſt ^a integrum Cn. Pom-
peio conſilio jam uti tuo : erravit enim ; non guſtarat iſtam tuam phi-
loſophiam : ter jam homo ſtultus triumphavit. Cræſſe, pudet me tui :
quid eſt quod conſecto per te formidoliſſimo bello, coronam illam lau-
ream tibi tantopere decerni volueris à Senatu ? P. Servili, Q. Metelle, 30
C. Curio, P. Africane, cur non hunc auდიſtis tam doctum hominem,
tam eruditum, prius quàm in iſtum errorem induceremini. C. ipſi
Pontino, neceſſario meo, jam non eſt integrum : religionibus enim ſuf-
ceptis impeditur. O ſtultos Camillos, Curios, Fabricios, Calatinos,
Scipiones, Marcellos, Maximos ! ô amentem Paullum ; ruſticum Ma- 35
rium ! nullius conſilii patres horum amborum conſulum, qui triumphar-
int ! Sed quoniam præterita mutare non poſſumus, quid ceſſat hic
^b homullus ex argillâ & luto fictus, Epicureus, dare hæc præclara præ-

^a non licet.^b homuncio.

20. *Manupretium.*] Manupretium dicitur, inquit Aſconius, ubi non tam materiz ratio, quam manûs atque artis ducitur ; utitur autem hæc voce in contemptum Piſonis.

22. *Latronibus.*] Piſoni & Gabinio, cæteriſque Clodii aſſectis.

28. *Ter jam homo ſtultus triumphavit.*] De tribus orbis partibus Pompeius triumphavit.

Ib. *Cræſſe.*] M. Cræſſus bellum Spartacum conſecit ; unde Plutarchus ſcribit, ſas ei fuiſſe ovantem in urbem introire, quaſi indignum eſſet de ſervis triumphare.

29. *Illam lauream.*] Cum ei permiſſum fuiſſet à Senatu myrto tantum redimitum introire, inſolenter hanc coronam repudiavit, obtinuitque à Senatu, ut laurea coronatus incederet. Vide Plin. lib. 15.

30. *Servili.*] Servilius de Iſauris ex Ciliciâ triumphavit ; unde Iſaurici nomen obtinuit.

Ib. *Metelle.*] Metellus de Cretenſibus triumphavit ; unde Créticus appellatus eſt.

31. *C. Curio.*] De Macedonia triumphavit.

Ib. *Africane.*] De hoc Africano non conſtat ; ſuſpicatur Abrohamus ſocerum fuiſſe Pompeii ; cum enim hic agat de triumphalibus viris, qui viverent, non eſt credibile de illis antiquis Africanis loqui.

32. *Ipſi Pontino.*] Pontinus ille Prætor fuit Cicerone Conſule miſſus in Allobrogas, quos ſuperavit.

34. *Camillos.*] M. Furius Camillus qua-

ter triumphavit ; 1. de Veientibus, 2. de Gallis, 3. de Volſcis, Æquis, Etruſciſ.

Ib. *Curios.*] Curius Dentatus quater triumphum duxit, de Samnitibus, deinde de Sabinis, iterum de Samnitibus, tandem de Rege Pyrrho.

Ib. *Fabricios.*] Bis ; 1. de Etruſciſ & Gallis, 2. de Lucanis, Brutiis, Tarentiniis, & Rege Pyrrho.

Ib. *Calatinos.*] M. Attilius Calatinus primò bello Punico de Siciliâ triumphavit.

35. *Scipiones.*] Ex illâ familiâ ſeptem triumpharunt.

Ib. *Marcellos.*] M. Claudius Marcellus quater, ſemel de Gallis, ter de Syracuſanis.

Ib. *Maximos.*] Q. Fabius Maximus Verrucolus de Liguribus, Æmilius Paulus bis de Liguribus, & de Macedonia & Rege Perſes.

Ib. *Ruſticum Marium.*] Ruſticum appellat, quia rure inter agricolas juventutem egerat. Hic tamen triumphavit bis de Numidis, & rege Jugurtha de Cimbris Teutonibus, &c.

36. *Horum amborum.*] Ambo illi ſunt Pompeius Magnus & Cræſſus, quibus Coſſ. habita eſt hæc Oratio. Pater Pompeii de Picentibus, pater Cræſſi de Luſitanis triumphavit.

38. *Ex argillâ & luto.*] Appellat Piſonem hominem ex argillâ & luto fictum, propter ejus ſordes, & voluptatum turpitudinem.

cepta

cepta sapientiæ clarissimo & summo imperatori, genero suo? fertur ille
 40 vir, mihi crede, gloriâ: flagrat, ardet cupiditate iusti & magni trium-
 phi, non didicit eadem ista, quæ tu; mitte ad eum libellum^c; & n-
 jam ipse coram^d congregari poteris, meditare, quibus verbis incensam il-
 lius cupiditatem comprimas, atque restringas; valebis apud hominem^e
 45 eruditus, apud generum socer; dices enim, ut es homo facetus, ad per-
 suadendum concinnus, perfectus, politus & scholâ: Quid est, Cæsar,
 quod te supplicationes toties decretæ, tot dierum, tantopere delectent?
 in quibus, homines errore ducuntur: quas dii negligunt; qui, ut noster
 ille divinus dixit Epicurus, neque propitii cuiquam esse solent, neque
 50 irati. Non facies fidem scilicet, cum hæc disputabis: tibi enim & esse,
 & fuisse deos videbis iratos; vertes te ad alteram scholam: diseres de
 triumpho. Quid tandem habet iste currus? quid vineti ante currum
 duces? quid simulacra oppidorum? quid aurum? quid argentum?
 quid legati in equis & tribuni? quid clamor militum? quid tota illa
 5 pompa? inania sunt ista, mihi crede. delectamenta pene puerorum,
 captare plausus, vehi per urbem, conspici velle, quibus ex rebus, nihil
 est quod solidum tenere, nihil quod referre ad voluptatem corporis pos-
 sis; quin tu me vides, qui ex quâ provinciâ T. Flamininus, L. Paul-
 lus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii, levi cupiditate com-
 60 moti triumpharunt, ex eâ sic rediî, ut ad portam Esquilinam, Macedo-

^c literas.^d venire.^e abreptum.

39. *Genero suo.*] Gener Pisonis fuit Ju-
 lius Cæsar.

41. *Mitte ad eum.*] Tunc erat in Galliâ
 Cæsar.

47. *Tot dierum.*] Quindecim dierum
 supplicationes illi decretæ fuerant.

49. *Divinus Epicurus.*] Epicurus Deus
 ab antiquis habitus est, ut testatur Lucre-
 tius lib. 5. de nat. rerum, & Plin. lib. 35.
 cap. 2.

51. *Neque propitii cuiquam.*] Censebat
 Epicurus Deos humanas res non curare,
 ideoque neque iratos, neque propitios esse
 hominibus.

51. *Ad alteram scholam.*] Id est, ad
 eam, quæ omnia ad voluptatem corporis
 refert.

52. *Iste currus.*] Vehabantur curru tri-
 umphantes, & illo quidem eburneo, vel
 ex aliquâ aliâ pretiosâ materiâ, & in tur-
 ris speciem efformato, ut à Zonarâ libro
 secundo scriptum est.

Ib. *Quid vineti ante currum duces.*] Du-
 cebantur ante currum vineti hostium du-
 ces ad triumphî pompam. Verùm ubi tri-
 umphator flectere in Capitolium incipie-
 bat, more planè crudeli & barbaro, abri-
 piebantur illi in carcerem, ubi securi fe-
 ciebantur. Vide Zonar. lib. 1.

53. *Simulacra oppidorum.*] Ligata illa,

vel eburnea, vel etiam argentea captarum
 urbium in triumpho præferebantur.

Ib. *Quid aurum? quid argentum?* Fe-
 rebatur tum aurum collectum ex manu-
 biliis, tum coronarium, tum aureæ coronæ,
 vel argenteæ, quæ cum legatis in præmi-
 um victoriæ à variis civitatibus missæ fue-
 rant.

54. *Quid legati in equis & tribuni.*] Ho-
 nestabant illi triumphî pompam.

Ib. *Quid clamor militum.*] His vulgo vo-
 cibus utebantur milites, *Io triumphe!* jux-
 ta illud Ovid. 4. Trist. Eleg. 2. *Ioque Mi-
 les, Io, magna voce, triumphe, canet;* refert
 tamen in Libycis Appianus, fas fuisse mi-
 litibus, aliis Imperatorem laudibus, aliis
 cavillis, aliis vituperiis prosequi.

58. *Quin tu me vides.*] Ridiculè hæc fin-
 git à Pilone Cæsarem edoceri triumpho-
 rum contemptum.

Ib. *T. Flamininus.*] T. Quinctius Flami-
 ninus de Macedoniâ & Philippo rege tri-
 umphavit anno urbis 559.

Ib. *L. Paullus.*] L. Paullus de Macedoniâ
 & rege Perse triumphavit anno urbis 586.

59. *Q. Metellus.*] Q. ille Metellus Ma-
 cedonicus dictus est & devictâ Macedoniâ
 anno 607.

Ib. *T. Didius.*] T. Didius è Macedo-
 niâ Thracēs expulit.

nicam

nicam lauream conculcarim; ipse cum hominibus quindecim male vestitis ad portam Caelimontanam sitiens pervenerim: quo in loco mihi libertus, præclaro imperatori, domum^f ex hac die biduo ante conduxerat: quæ vacua si non fuisset, in campo Martio mihi tabernaculum collocassem; ^g nummus interea mihi, Cæsar, neglectis ferculis^h trium- 65
phalibus, domi manet & manebit; rationes ad ærarium retuli continuo, sicut tua lex jubebat; neque aliâ ullâ in re legi tuæ parui, quas rationes si cognovis, intelliges nemini plus, quam mihi literas profuisse: ita enim sunt præscriptæⁱ scite & literate, ut scriba, ad ærarium quie as retulit, perscriptis rationibus, secum ipse caput sinistrâ manu perfricans 70
commurmuratus sit, *Ratio quidem bercla apparet, argentum^k oïxerou*. Hæc tu oratione non dubito, quin illum jam ascendentem in currum possis revocare. O tenebræ, ô lutum, ô sordes, ô paterni generis oblite, materni vix memor! ita nescio quid istuc fractum, humile, demissum, sordidum, inferius etiam est, quam ut Mediolanensi præcone 75
avo tuo dignum esse videatur. L. Crassus homo sapientissimus nostræ civitatis, spiculis propè scrutatus est Alpes: ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam aliquam quæreret. Eadem cupiditate vir summo ingenio præditus, C. Cotta, nullo certo hoste, flagravît; eorum neuter triumphavit, quod alteri illum honorem collega, alteri mors ademît. 80
Irrisa est abs te paullò ante M. Pisonis cupiditas triumphandi, à quâ te longè dixisti abhorrere; qui etiam si minus magnum bellum gesserat, ut abs te dictum est, tamen istum honorem contempndum non putavit. Tu eruditior quam Piso, prudentior quam Cotta, abundantior consilio, ingenio, sapientiâ, quam Crassus, ea contemnitis, quæ illi idi- 85
otæ, ut tu appellas, præclara duxerunt. Quod si reprehendis, quod cupidi laureæ fuerint, cum bella aut parva, aut nulla gessissent; tu,
^f biduo ante adventum meum. ^g pecunia. ^h gestaminibus pomparum.
ⁱ callide. ^k perius.

61. *Conculcarim.*] Lauream illam quam obtinuerat a militibus appellatus imperator contempto triumpho abiecit, neque deferre voluit ad Capitolium, more triumphantium, ut eam in sinu Jovis deponeret.

67. *Tua lex jubebat.*] Tulit legem Julius Cæsar Consul cum Bibulo, ut duabus in civitatibus provincie suæ Magistratus decedentes rationes suas relinquerent, eademque totidem verbis ad ærarium referrent.

70. *Perscriptis rationibus.*] Id est, qui eas descripsit ut secundum consuetudinem in ærario servarentur.

75. *Mediolanensi præcone.*] Mediolanum caput Insubrie fuit, in quâ fuit Placentia ex quâ avus maternus ejus fuit. Unde nobiliorem civitatem ipsius regioni sumit pro minus nobili, ut ironice eum extollat.

76. *L. Crassus.*] L. Crassus collegam habuit Q. Sævolam Pontificem: qui cum animadvertisset Crasso, propter summam ejus in Repub. potentiam ac dignitatem,

Senatum in decernendo triumpho gratificari, non dubitavit Reipub. magis, quam collegæ haberi rationem: ac ne fieret Senatusconsultum, intercessit. Sed idem provinciam, cujus cupiditate plerique etiam viri boni delinquebant, deposuerat, ne sumptui esset ærario. Ita *Accen. Pedian.*

79. *C. Cotta.*] Cotta orator fuit, de quo Cicero sæpe in libris de Orat. qui, decreto sibi triumpho, ante diem triumphi mortuus est, cum cicatrix illius vulneris, quod ante plures annos in prælio acceperat rescissa est repente.

81. *M. Pisonis.*] Papius Piso eisdem temporibus quibus Cicero vixit, sed tamen eo senior, ad quem pater Ciceronem puerum deducebat, quod in eo & antiquæ vitæ similitudo, & multæ erant literæ. Proconsul triumphavit de Hispanis, Q. Hortensio & Q. Metello Cretico Cos.

85. *Idiotæ.*] Homines omni Philosophiæ cognitione destituti, *idiotæ* dicuntur; ita Lucilius.

87. *Tu tantis nationibus.*] Ironia.

tantis

tantis nationibus subactis, tantis rebus gestis, minime fructum laborum tuorum, præmia periculorum, virtutis insignia contemnere debuisti; ne-
 90 que verò contempnisti, licet Themistâ sapientior, si os tuum ferreum Senatus convicio verberari noluisse. Jam vides (quandoquidem ita mihi met fui inimicus; ut me tecum compararem) & digressum meum, & absentiam, & reditum ita longè tuo præstitisse, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam turpitudinem inflixerint.

90. *Themistâ.*] Themista mulier fuit studio Philosophiæ nobilis, quam Lactantius citat de falsa sapientia 3. cap. 25. Lipsius lib. 1. variarum lect. cap. 18. ponit *Themis*, quam deam putabant esse, quæ docebat petere, id quod fas esset, & quod liceret; jocatur enim Cicero in Pisonem, qui triumphum, scelus suorum conscientia, ab isto Senatu petere ausus non erat, & ipsa Themis sapientorem fu-

isse dicit ac longe melius providisse, quid expediret sibi petere aut non petere, quam Dea illa ipsa, quæ mentem hominibus dat justa & æqua petendi, suadere potuisset; acutè enim Piso, quoniam neque triumphum meruisset, & si maxime meruisset, repulsam tamen a Senatu accepturum se certo prævidebat, omnino petere triumphum destitit; ut videretur eum potius consequi noluisse, quam non potuisse.

ALTERA PARS INSECTATIONIS.

De privatis flagitiis.

Hæc pars tres continet alias partes, quarum prima vitam Pisonis privatam seu domesticam continet: Secunda confutationem, quod objiciebatur à Pifone Ciceroni quod versu Pompeium & Casarem offendisset: Tertia enumerationem scelerum, quæ Piso in provinciæ administratione commisit.

XI. Nunc etiam in hæc quotidianâ, assiduâ, urbanâque vitâ splendorem tuum, gratiam, celebritatem domesticam, operam forensem, consilium, auxilium, auctoritatem, sententiam Senatoriam nobis, aut ut
 5 verius dicam, cuiquam es infimo ac desperatissimo antelaturus? Age, Senatus odit te, quod eum tu facere jure concedis, afflictorem & perditorem non modò dignitatis & auctoritatis, sed omnino ordinis ac nominis sui: videre equites Romani non possunt, quo ex ordine vir præstantissimus, L. Ælius est, te Consule, relegatus: plebs Roma-
 10 na perditum cupit, in cujus tu infamiam ea, quæ per latrones & per feros de me egeras, contulisti: Italia cuncta exsecratur, cujus idem tu superbissime decreta & preces repudiasti. ^a Fac hujus odii tanti, ac tam universi periculum, si audes. Instant post hominum memoriam apparatus magnificientissimique ludi, quales non modò nunquam fuerunt sed ne quomodo fieri quidem posthac possint, possum ullo pacto

^a *Experire tantum odium.*

2. *Celebritatem domesticam.*] Clientes frequentes aderant mane apud magnates, ut patronos suos salutarent.

Ib. *Operam forensem.*] Vel ipsi viri potentissimi civitatis defendere in judicio cives gloriæ ducebant.

8. *L. Ælius.*] L. Ælius Lamia Pitone Consule relegatus est. Equestris ordinis princeps fuit, de eo dictum est in Orat.

pro Sext.

11. *Et preces repudiasti.*] Repudiavit preces totius Italiæ, quæ pro Ciceronis salute Pisoni & Gabinio Coss. factæ sunt.

13. *Magnificentissimi ludi.*] Spectacula intelligit, quæ data sunt a Pompeio cum constructum est ab eo Theatrum. De his agit Epistola 1. lib. 7. ad Marium.

fuspiciari.

fuspiciari. ^b Da te populo, committe ludis. Sibilum metuis? ubi sunt 15.
 vestrae scholae? ne acclametur? ne id quidem est curare philosophi: ma-
 nus tibi ne afferantur, times; dolor enim est malum, ut disputas: existi-
 matio, dedecus, infamia, turpitude, verba sunt atque ineptiae; sed de hoc
 non dubito; nam non audebit accedere ad ludos; convivium publicum
 non dignitatis causam inibit (nisi forte, ut cum P. Clodio, hoc est, cum 20
 amoribus suis coenat) sed plane animi sui causam; ludos nobis idiotis re-
 linquet; solet enim, in disputationibus suis, oculorum & aurium delec-
 tationi, abdominis voluptates anteferre; nam quod vobis iste tantum-
 modo improbus, crudelis olim furunculus, nunc vero etiam rapax,
 quod sordidus, quod contumax, quod superbus, quod fallax, quod 25
 perfidiosus, quod impudens, quod audax esse videatur: nihil scitote
 esse luxuriosius, nihil libidinosius, nihil protervius, nihil nequius; lux-
 uriam autem in isto nolite hanc cogitare; est enim quaedam, quan-
 quam omnis est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo ac libero dignior;
 nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum (laudabo inimi- 30
 cum) ne magnopere quidem quidquam, praeter libidines, sumptuosum;
 toreuma nullum: maximi calices; & hi, ne contemnere suos videatur,
 Placentini: extracta mensa, non conchyliis, aut piscibus, sed multa
 carne subrancida, servi sordidati ministrant: nonnulli etiam senes;
 idem coquus, idem atriensis: pistor domi nullus, nulla cella: panis, 35

^b offer.

15. *Sibilum metuis.*] Quos populus ode-
 rat, venientes ad ludos sibilis excipiebat:
 contra vero sibi gratis applaudebat.

16. *Vestra schola.*] Epicurei, quorum
 sectabatur Piso doctrinam, dedecus con-
 temnebant. Quare non est quod infamis
 notari timeat in ludis. [Schola autem vo-
 cantur disputationes sive dissertationes
 Philosophicae de quovis argumento. Sic
 supra p. 279. *Vertes te ad alteram Scho-
 lam.*]

Ib. *Ne acclametur.*] Timebat Piso ne sibi
 acclamaretur faustis appreciationibus. Sic
 enim viri populo grati vulgo excipiebantur,
 ut Epist. 29. Seneca refert.

17. *Dolor est malum.*] Sententiam pro-
 fert Epicureorum, de qua fusiuss in Tus-
 cul. Quest. agit.

19. *Convivium publicum.*] Indicat illud
 convivium, quod a Pompeio in celebra-
 tione ludorum illorum datum est.

20. *Cum amoribus suis.*] Vocat Clodium
 amorem suos, qui pari libidinum & volup-
 tatis foedissimae desiderio tenebatur; a-
 mant vero pares esse cum paribus.

23. *Abdominis voluptates.*] Foedissimas
 omnium tum gulae, tum luxuriae volup-
 tates intelligit.

24. *Furunculus.*] Furunculus dicitur qui
 occulte furatur, qualis erat Piso antequam
 provinciam obtinuisset.

Ib. *Rapax.*] Rapax est apertus & pub-
 licus latro, qui provinciam suam latroci-
 niis & rapinis diripuit.

32. *Toreuma.*] Toreumatis nomine vasa
 quodlibet intelligitur, quod artis elegantia
 exsculptum est.

Ib. *Maximi calices.*] Vasa plerumque
 fictilia, quibus tenuioris fortunae homines
 utebantur, ut patet ex Martiali lib. 14.
 Epig. 110. *Vilia sutoris calicem monumenta,
 Vatini, Accipe.*

33. *Placentini.*] Ad contemptum Pisonis
 loquitur; quasi materni generis memor vi-
 lioribus ejusmodi calicibus uteretur; nam
 avus ejus materos praeco Placentinus
 fuit.

Ib. *Conchyliis aut piscibus.*] Mensas suas
 Romani delicatissimis conchyliis, & pisci-
 bus longius asportatis ad faustum exstrue-
 bant. Unde Plinius lib. nat. Hist. 9. cap.
 34. hanc luxuriam conchyliorum censoris
 legibus, auctore M. Scauro, fuisse probi-
 bitam scribit.

34. *Carne subrancida.*] Intellige carnem
 salitam, & jam putidam ad acedendam
 suam.

35. *Atriensis.*] Atrienenses sive Atriani
 illi servi dicuntur, quibus atrii cura com-
 missa erat, quique venientes excipiebant,
 & ad dominum intromittebant.

Ib. *Pistor.*] Pistor panem conficit.

& vinum à propolâ, atque de cupâ: Græci^c stipati, quini in lectulis, sæpe plures: ipse solus: bibitur usque eo, dum de solio ministratur; ubi galli cantum audivit, avum suum revixisse putat: mensam tolli jubet. Dicit aliquis; Unde tibi hæc nota sunt? non mehercule, contu-
 40 meliæ causâ describam quemquam, præsertim ingeniosum hominem, atque eruditum, cui generi esse ego iratus, ne si cupiam quidem, possum. Est quidam Græcus, qui cum isto vivit, homo, vere ut dicam (sic enim cognovi) humanus, sed tamdiu, quamdiu cum aliis est, aut ipse^d secum; is cum istum adolescentem jam tum cum hac diis iratâ
 45 fronte vidisset, non fugit ejus amicitiam, cum esset præsertim appetitus: dedit se in consuetudinem, sic ut prorsus unâ viveret, nec ferè ab isto unquam discederet. Non apud indoctos, sed, ut ego arbitror, in hominum eruditissimorum & humanissimorum cœtu loquor; audistis profectò dici, philosophos Epicureos, omnes res, quæ sunt homini expectandæ, voluptate metiri: recte an^e secus, nihil ad nos: aut si ad
 50 nos, nihil ad hoc tempus; sed tamen lubricum genus orationis adolescenti non acriter intelligenti est sæpe præceptum. Itaque admissarius iste, simul atque audivit à philosopho voluptatem tantopere laudari, nihil^f expiscatus est: sic suos sensus voluptarios omnes incitavit, sic ad illius
 55 hanc orationem adhinniit, ut non magistrum virtutis, sed auctorem libidinis à se illum inventum arbitraretur. Græcus primò distinguere, atque dividere illa, quemadmodum dicerentur: iste claudus (quomodo aiunt) pilam retinere, quod acceperat^g testificari, tabulas obsignare velle, Epicurum^h disertum decernere; & tamen dictum, ut opinor, se
 60 nullum bonum intelligere posse, demptis corporis voluptatibus. Quid multa? Græcus facilis, & valdè venustus, nimis pugnax contra Senatorem populi Romani esse noluit. Est autem hic, de quo loquor, non
^e compressi. ^d solus. ^e male. ^f examinavit. ^g producere testes.
^h distinscte locutum.

36. *Propola.*] Propola is est, qui mercatur à mercatoribus, quod statim vendit Cic. 1. Off.

Ib. *De cupâ.*] Cupa vas vinarium est, in quo musta coquuntur, & deferuntur. Ulpianus lib. 15.

Ib. *Quini in lectulis.*] Reddit rationem quare compressi illi fuerint, quia vulgè in lectulis, tres tantum mensæ accumbebant, ut videre est apud Horatium lib. 2. Sat. ult.

37. *Dum de solio.*] Festus ait *Solia* dici alveos lavandi causa institutos, quo singuli descendunt, seu vasa, in quo lavabantur sedentes.

38. *Ubi Galli cantum audivit.*] Ubi totam noctem traduxit Piso computationibus, ut audit Galli cantum, tum meminit avi sui materni Calventii Galli, qui præco fuit Placentinus, seu Mediolanensis.

42. *Est quidem Græcus.*] Asconius Pedianus Philodemum Philosophum Epicureum significari arbitratur, cujus lasciva fuerunt carmina.

44. *Jam tum.*] In adolescentiâ suâ jam tum, severitatis quâdam specie multa vitia contegebat Piso.

45. *Appetitus.*] Philodemum optabat Piso habere vitæ comitem.

51. *Adolescenti.*] Adolescentes non satis distinguunt, cum de voluptate, utrum de corporis, an animi agatur.

52. *Admissarius iste.*] Pisonem admissarium vocat, quia omni muliercularum impudicarum libidini se exposuerat, sumpta allegoria ab equo, qui fœturæ supplendæ causâ in equarum armenta adducitur.

55. *Abhinniit.*] Remanet in eadem allegoria.

57. *Iste claudus.*] Proverbium quod de illis dicitur, qui, quod acceperunt à præceptoribus, sive illud doctum sit, sive indoctum, mordicus tenent.

58. *Retinere.*] Supple inceptis.

Ib. *Tabulas obsignare velle.*] Voluit ut præceptor ille scripto obsignaret, quod de voluptate protulerat.

Philosophiâ solum, sed etiam literis, ferè ceteros Epicureos negligere dicunt, perpolitus. Poëma porro facit ita festivum, ita concinnum, ita elegans, nihil ut fieri possit argutius; ¹ in quo reprehendat eum licet, si qui volet, modò leviter, non ut impurum, non ut improbum, non ut audacem, sed ut Græculum, ut assentatorem, ut poetam; devenit, aut potius incidit in istum eodem deceptus supercilio Græcus atque advena, quo tam sapiens & tanta civitas; revocare se non poterat, familiaritate implicatus: & simul inconstantie famam verebatur: ⁷⁰ rogatus, invitatus, coactus, ita multa ad istum, de isto quoque, scripsit, ut omnes hominis libidines, omnia stupra, omnia coenarum conviviorumque genera, adulteria denique ejus delicatissimis versibus expresse-rit; in quibus si quis velit, possit istius tanquam in speculo vitam intueri: ex quibus multa à multis lecta & audita recitarem, nisi veterer ⁷⁵ ne hoc ipsum genus orationis, quo nunc utor, ab hujus loci more abhorreret: & simul de ipso qui scripsit, detrahi nihil volo: qui, si fuisset in discipulo comparando meliorem fortunâ, fortasse austerior & gravior esse potuisset; sed eum ⁸ casus in hanc consuetudinem scribendi induxit, philosopho valde indignum: siquidem philosophia, ut fertur, ⁸⁰ virtutis continet, & officii, & bene vivendi disciplinam: quam qui proficitur, gravissimam mihi sustinere personam videtur.

XII. Sed idem casus illum ignarum quid profiteretur, cum se philosophum esse diceret, istius impurissimæ, atque intemperantissimæ pecudis coeno & sordibus inquinavit: qui modò cum res gestas consulatus mei collaudasset (quæ quidem laudatio hominis turpissimi mihi ipsi erat pene turpis.) Non ulla tibi, inquit, invidia nocuit, sed versus tui ⁵ Nimis magna poena, te Consule, constituta est, sive malo poetæ, sive libero. Scripsisti enim CEDANT ARMA TOGÆ. Quid tum? Hæc res tibi fluctus illos excitavit. At hoc nusquam, opinor, scriptum fuisse in illo elogio, quod, te Consule, in sepulchro reipublicæ incisum est. VELITIS, JUBEATIS, UT, non quod Marcus Cicero versum fecerit, sed quod vindicaret. Veruntamen, quoniam te non Aristarchum, sed

¹ Si qui volet reprehendere eum, reprehendat leviter. ⁸ necessitas.

63. Quod ferè ceteros.] Cicero loquens de Epicuro lib. de finibus, ait, non satis iis artibus non modò politum fuisse, quas qui tenent, eruditi appellantur, sed etiam deterruisse alios à studiis.

67. Græculum.] Græci malè audiebant apud Romanos propter adulationem.

Ib. Poetam.] Poetæ assentationibus suis placere volunt, ideoque figmentis sæpe veritatem dissimulant.

71. Ad istum, de isto quoque.] Id est, multa carmina de Pione scripsit, sed illa impudica, utpote quibus ejus infames libidines describebantur.

74. In quibus.] Versibus scilicet.

76. Ab hujus loci more.] In Senatu oportet agere de rebus seriis, & gravioribus.

1. Sed idem casus.] Id est, eadem necessitas, quæ Philodemum impulit ad scri-

bendas Pisonis libidines, iisdem eum flagitiis inquinavit.

2. Pecudis.] Pisonem intelligit.

4. Erat pene turpis.] Turpe est laudari à turpi viro, & honorificum à laude digno.

5. Inquit.] Piso, videlicet.

7. Scripsisti enim.] Piso in sua Oratione Ciceroni objecerat, quod versus de suo consulatu scripsisset, quibus offensus ei fuerat Pompeius.

Ib. Cedant arma togæ.] Versus a Cicerone editus.

9. Illo elogio.] Elogia, & tituli sepulchrorum inscriptiones dicebantur.

10. Velitis, jubeatis.] Formulam fingit Cicero, quæ a Pione ejus est in exilium.

11. Sed quid vindicaret.] non quod scripserit Cicero versus ejus eieciatur à Pione,

sed Phalarim grammaticum habemus, qui non notam apponas, ad malum versum, sed poetam armis persequare; scire cupio, quid tandem isto in versu reprehendas, CEDANT ARMA TOGÆ. Tuæ dicis, 15 inquit, togæ summum imperatorem esse cessurum. Quid nunc te, asine, literas doceam? non opus est verbis, sed fustibus; non dixi hanc togam, quā sum amictus; nec armā, scutum & gladium unius imperatoris; sed, quod pacis est insigne & otii, toga: contrā autem arma tumultūs atque belli: more poetarum locutus, hoc intelligi volui, 20 BELLUM AC TUMULTUM PACI ATQUE OTIO CONCESSURUM. Quære ex familiari tuo, Græco illo poeta: probabit genus ipsum & agnoscet, neque te nihil sapere mirabitur. At in illo altero, inquit, hæres, ^a CONCEDAT LAUREA LAUDI. Immo mehercule habeo tibi gratiam; hærerem enim, nisi tu me expedisses; nam 25 cū tu tumidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus, detractam ē cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abiecisti; indicasti non modō amplissimæ, sed etiam minimæ laudi lauream concessisse. Atque istā ratione hoc tamen intelligi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum; ut, si versus mihi nocuerit, ab eo, quem 30 is versus offenderit, videatur mihi ^b perniciēs esse quæsitā. Omitto, nihil istum versum pertinuisse ad illum? non ^c fuisse meum, quem quantum potuissē, multis sæpe orationibus scriptisque decorassem, hunc uno violare versu. Sed sit offensus; primō, non-ne compensabit cum uno versiculo tot mea volumina laudum suarum? Quod si 35 est ^d commotus, ^e ad perniciem-ne, non dicam amicissimi, non ita de suā laude meriti, non ita de republicā, non Consularis, non Senatoris, non civis, non liberi; in hominis caput ille tam crudelis propter versum

^a victoriæ insignia cedant eloquentiæ laudi. ^b infortunium comparatum. ^c me voluisse. ^d iratus. ^e tam crudelis fuisset, ut perderet propter versum, non dicam amicissimum, non ita meritum de Repub. &c. sed hominem.

one, sed quodd vindicarit rempublicam a conjuratione, eaque de causa nefario Consule igni & aqua interdicebatur.

Ib. *Aristarchum.*] Aristarchus Grammaticus fuit, qui quos versus non probabat, Homericos non esse contendebat, eosque litura, vel stellula notabat.

12. *Phalarim.*] Tyrannus Agrigentinarum fuit, qui æneo Tauro ignibus subiecto morte damnatos includebat, in quo ipse combustus est.

18. *Quod pacis est insigne.*] Romani pacis tempore togis utebantur.

19. *Tumultus atque belli.*] Supple, belli sunt insignia & editionum.

21. *Genus ipsum.*] Nempe dicendi poetice.

22. *At in altero.*] In altera hujus carminis parte difficultatem reperire Platonem significat.

24. *Hærerem.*] Fatetur Cicero se reperire hoc in carmine difficultatis, aliquid,

nisi eum ab ea liberasset Piso.

25. *Ac tremens.*] Timebat Piso ne repertundarum accusaretur propter furta sua & rapinas in provincia.

26. *Lauream abiecisti.*] Cum Romam ingrederetur, ad portam Esquilinam fascēs suos laureatos abiecit, ne provincialium sanguine cruentati viderentur.

27. *Lauream concessisse.*] Ait revera lauream linguæ laudi concessisse, cū timuisset in iudicio accusari.

32. *Orationibus decorassem.*] Neminem frequentius Pompeio laudat Cicero, ut videre est in Orat. pro lege Manil.

34. *Tot mea volumina.*] Sæpiissime de Pompeio loquitur in Orationibus suis Cicero, quem ubique triumphasse commemorat. Porro volumina a volvendo dicta sunt; neque enim pluribus paginis & quaternionibus olim libri compingebantur, sed spiræ instar convolvebantur.

fuisset:

fuiſſet : tu quid, tu apud quos, tu de quo dicas, intelligis ? complectere ampliffimos viros ad tuum & Gabinii ſcelus : neque id occulte ; nam paulò ante dixiſti, me cum iis conſigere, quos deſpicerem ; non attingere eos, qui plus poſſent, quibus iratus eſſe deberem ; quorum quidem (quis enim non intelligit quos dicas ?) quanquam non eſt una cauſa omnium, tamen eſt omnium mihi probata ; me Cn. Pompeius, multis obſiſtentibus ejus erga me ſtudio atque amori, ſemper dilexit, ſemper ſua conjunctione digniſſimum judicavit, ſemper ^f non modo in- columem, ſed etiam ampliſſimum atque ornatiffimum voluit eſſe ; veſtræ fraudes, veſtrum ſcelus, veſtræ criminationes inſidiarum mearum, illius periculorum, nefariè fictæ, ſimul eorum, qui familiaritatis licentiâ ſuorum improbiſſimorum ſermonum ^g domicilium id auribus ejus, impulſu veſtro, collocaverunt, veſtræ cupiditates provinciarum eſſe- runt, ut ego excluderer, omneſque, qui me, qui illius gloriam, qui rempublicam ſalvâ eſſe cupiebant, ſermone atque aditu prohiberentur. Quibus rebus eſt perfectum, ut illi planè ^h ſuo ſtare judicio non liceret : cum certi homines non ſtudio ejus a me alienaſſent, ſed auxilium retardaſſent. Non-ne ad te L. Lentulus, qui tum erat Prætor, non Q. Sanga, non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit ? qui omnes ad eum, multique mortales, oratum in Albanum obſecratumque venerant ne meas fortunas defereret cum reipublicæ ſalute conjunctas ; quos ille ad te & ad tuum collegam remiſit, ut cauſam publicam ſuſciperetis, ut ad Senatum referretis : ſe contra armatum tribunum pleb. ſine conſilio publico decertare nolle : conſulibus ex S. C. rempublicam defendentibus, ſe arma ſumpturum. Ecquid infelix recordaris ? quid reſponderis, in quo illi omnes quidem, ſed

^f non modo optavit meam ſalutem, ſed etiam amplitudinem & gloriam.

^g obſederunt aures improbiſſimis ſermonibus. ^h manere in ſua voluntate erga me.

38. *Complectere ampliffimos viros.*] Adjungere dicit Pompeium & Cæſarem, ut videantur illius & Gabinii ſcleris participes.

40. *Quos deſpicerem.*] Piſo objecerat, Ciceroni eum aggredi ſe, & Gabinium, quos ſuaſebat è ſuis provinciis eſſe revocando, quia eos non metuebat, utpote debiles & infirmos hoſtes.

41. *Qui plus poſſent.*] Significabat Pompeium & Cæſarem, quorum longe major erat auctoritas & potentia in Republica.

42. *Non eſt una cauſa omnium.*] Pompeii cauſam ab aliorum cauſa diſtinguit.

44. *Multis obſiſtentibus.*] Piſo, Gabinio, Cl. d. i. alique omnes Clodiani Pompeium abalienare à Cicerone conati ſunt.

47. *Criminationes inſidiarum.*] Ciceronem illi detulerunt ad Pompeium, quaſi ejus vitæ inſidias collocaſſet ; de quibus fuſè loquitur pro Sextio.

51. *Ego excluderer.*] Aſſert, per conglobationem, omnes rationes quibus co-

nati ſunt a familiaritate Pompeii Ciceronem excludere.

55. *L. Lentulus.*] Hic anno primo belli civilis Conſul fuit.

56. *Q. Sanga.*] Q. Fabius Sanga is fuit qui indicia conjurationis Catilinae ad Ciceronem detulit.

Ib. *L. Torquatus pater.*] Torquatum patrem nominat, ad filii diſcrimen, qui tum florebat in Republica.

57. *In Albanum.*] Fundus Albanus pertinuit ad Pompeium, quo ſeceſſiſſe de induſtria ſcribit Plutarchus, ut cum ad eum Cicero veniſſet, ſeſe per poſticam ſubduceret.

60. *Armatus tribunum.*] Cum Clodio decertare, & venire in contentionem noluit Pompeius.

61. *Coſſ. ex Senatusconſulto.*] Senatus illud conſultum fuit, cum dicebat Senatus, Videant Conſules ne quid detrimenti capiat Republica ; quò veſiculo ait Cicero, ſatis armatos fuiſſe Conſules.

Torquatus

Torquatus præter cæteros, furebat contumacia responsi tui; te non
 65 esse tam fortem quam ipse Torquatus in consulatu fuisset, aut ego:
 nihil opus esse armis, nihil contentione: me posse iterum rempub. ser-
 vare, si cessissem; infinitam eadem fore, si restituissem; deinde ad ex-
 tremum, neque te, neque generum, neque collegam tuum, tribuno
 plebis defuturum; hic tu hostis ac proditor, aliis me inimiciorem,
 70 quam tibi, debere esse dicis.

XIII. Ego C. Cæsarem non eadem de republicâ sensisse, quæ me
 scio: sed tamen, quod jam de eo, his audientibus, sæpe dixi, me ille
 sui totius Consulatus, eorumque honorum, quos cum proximis com-
 municavit, socium esse voluit, defulit, invitavit, rogavit; non sum ego,
 5 propter nimiam fortasse constantiæ cupiditatem, adductus ad causam:
 non postulabam ut ei charissimus essem, cujus ego ne beneficiis quidem
 sententiam meam tradidissem. Adducta res incertamen, te Consule,
 putabatur, utrum quæ superiore anno ille gessisset, manerent, an re-
 scinderent; quid loquar plura? si tantum illa in me esse uno roboris
 10 & virtutis putavit, ut ea quæ ipse gesserat, considerent, si ego restituis-
 sem; cur ei non ignoscam, si anteposuit suam salutem meæ? Sed præ-
 terita omitto; me ut Cn. Pompeius omnibus suis studiis, laboribus,
 vitæ periculis, complexus est, cum municipia pro me adiret, Italiæ si-
 dem imploraret, P. Lentulo Consuli, auctori salutis meæ, frequens affi-
 15 deret, Senatui sententiam præstaret, in concionibus non modo se defen-
 sorem salutis meæ, sed etiam supplicem pro me profiteretur: hujus vo-
 luntatis eum, quem multum posse intelligebat, mihi non inimicum esse
 cognorat, socium sibi & adiutorem C. Cæsarem adjunxit. Jam vides,
 me tibi non inimicum, sed hostem: illis, quos describis, non modo non
 20 iratum, sed etiam amicum esse debere? quorum alter, id quod memi-
 nero semper, æque mihi fuit amicus ac sibi: alter, id quod obliviscar
 aliquando, sibi amicior quam mihi. Deinde hoc ita fit, ut viri fortes,
 etiam si ferro inter se cominus decertarint, tamen illud contentionis odi-
 um simul cum ipsâ pugnâ armisque ponant. Atqui me ille odisse nun-
 25 quam potuit, ne tum quidem cum diffidebamus; habet hoc virtus,

65. *Torquatus in consulatu.*] Fuit ille quidem agresti vir ingenio, quo Consule erupit prima Catilinæ conjuratio, in quâ eum cum Cottâ collegâ suo interficere volebant focii conjurationis Cn. Piso, Catilina, & Antonius.

1b. *Aut ego.*] Cicero alteram conjurationem oppressit, de quâ dictum est in Orat. contra Catilinam.

67. *Si cessissem.*] Tempori videlicet, & armis Clodianorum.

68. *Neque te.*] Polliciti fuerant Piso, Cæsar, & Gabinus suam opem Clodio, si quid à Cicerone susceptum fuisset pro Republicâ contra furiosum illum tribunum Plebis.

1. *Non eadem de repub.*] Cicero restitit Cæsari, quando tulit legem de dividendo agro Campano.

3. *Cum proximis.*] Duumviros creavit

Pisonem & cerum suum, & generum Pompeium; unde eum, ut ait Orat. de provinciis cons. rogavit ut quinqueviratum acciperet, & in tribus sibi conjunctissimis consularibus esse vellet.

8. *Rescinderentur.*] Prætores Mummius & Domitius volebant abolere omnia Cæsaris acta in consulatu.

11. *Si anteposuit suam salutem meæ.*] Maluit Cæsar, ut abiret in exilium Cicero, quam acta sua rescinderentur.

14. *Auctori salutis meæ.*] Lentulus Consul retulit ad Senatum de Cicerone revocando.

15. *Sententiam præstaret.*] Id est eum esset paratus ad sententiam de me liberè dicendam.

22. *Sibi amicior quam mihi.*] Loquitur de Cæsare.

* quam tu ne de facie quidem nosti, ut viros fortes species ejus & pulchritudo etiam in hoste posita delectet. Equidem dicam ex animo, P. C. quod sentio, & quod, vobis audientibus, saepe jam dixi: Si mihi nunquam amicus C. Caesar fuisset, sed semper iratus; si aspernaretur amicitiam meam, seseque mihi implacabilem, ^b inexplicabilemque præberet; tamen ei, cum tantas res gessisset, gereretque quotidie, non amicus esse non possem; cujus ego, imperio non Alpium vallum contra aditum transgressionemque Gallorum, non Rheni fossam gurgitibus illis redundantem, Germanorum immanissimis gentibus objicio & oppono; perfecit ille, ut si montes ^c resedissent, amnes exaruisent, non naturæ præsidio, sed victoriæ suæ rebusque gestis Italiam munitam haberemus. Sed cum me expetat, diligit, omni laude dignum putet; tu me à tuis inimiciis ad similitudinem revocabis? sic tuis sceleribus reipublicæ præterita fata ^d refricabis? quod quidem tu, qui bene nosse conjunctionem meam & Caesaris, eludebas, cum à me tremantibus omnino labris, sed tamen, cur ^e tibi nomen non deferrem, requirebas. Quamquam, quod ad me attinet, ^f *Nunquam istam imminuam curam inficiendo tibi*; tamen est mihi considerandum, quantum illi, tantis reipublicæ negotiis tantoque bello impedito, ego homo amicissimus, solitudinis atque oneris imponam; nec despero tamen, quamquam languet juvenus, neo perinde atque debeat in laudis & gloriæ cupiditate versatur, futuros aliquos qui abjectum hoc cadaver consularibus spoliis nudare non nolint, præsertim tam afflicto, tam infirmo, tam enervato reo: qui te ita gesseris, ut timeas ne indignus beneficio videreris, nisi ejus, à quo missus eras, simillimus existisses.

XIV. An verò tu parum putas investigatas esse à nobis labea imperii tui, stragesque provinciarum quas quidem nos non vestigiis odorantes ingressus tuos, sed totis volutationibus corpora & cubilibus persequi sumus. Notata à nobis sunt & prima illa scelera in adventu, cum ac-

^a *cujus ne nosti quidem faciem externam.* ^b *inexorabilem.* ^c *plani essent.* ^d *renovabis.* ^e *non facerem te reum.* ^f *nunquam liberabo te ab hac curâ.*

32. *Alpium vallum.*] Italia Alpibus tantumquam vallo munitur; quod ei à naturâ concessum est.

33. *Rhemi fossam.*] Galli à Germanis per Rhenum fluvium separantur.

41. *Requirebas.*] Credebat Piso, Ciceronem metu generi sui Caesaris deterritum fuisse à suo nomine deferendo.

42. *Inficiendo tibi.*] Versus est Accii Poëte in Atreo.

44. *Tantoque bello.*] Bellum tunc in Galliâ contra Britannos & Germanos gerebat Caesar.

45. *Languet juvenus.*] Accusabant potissimum juvenes, in quibus hæc laus jam frigere videbatur.

47. *Consularibus spoliis nudare.*] Minatur judicium repetundarum pecuniarum, quas

Piso Proconsul ex Macedonia abstulit.

49. *Indignus beneficio.*] Macedonia provincia Pisoni decreta fuit à Clodio, quasi beneficium & merces pro Ciceronis exilio.

50. *Nisi ejus.*] Non decrevisset Pisoni Clodius Macedoniam, nisi ei suis sceleribus simillimus fuisset.

1. *An verò tu parum.*] Ostendit Jam Ciceronem non deesse crimina propter quæ possit in judicium appellari.

1b. *Investigatas.*] Innotuit satis esse cognita Pisonis scelera, ob quæ comparari contra eum possit accusatio.

2. *Vestigii odorantes.*] Metaphora à belluis, quæ ex vestigiis & volutationibus suis deprehenduntur.

3. *Cubilibus.*] Cubilia dicuntur illa loca ubi delectantur belluæ, & quasi stabulantur.

ceptâ

5 ceptâ pecuniâ à Dyrrhachinis ob necem hospitis tui Platoris, ejus ipsius domum evertisti, ^a cujus sanguinem addixeras; eumque, servis symphoni-
niacis & aliis muneribus acceptis, timentem & multum dubitantem con-
firmasti, & Thessalonicam fide tuâ venire jussisti; quem ne majorum
quidem more supplicio affecisti, cum miser ille securibus hospitis sui
10 cervices subjicere gestiret: sed ei medico, quem tecum eduxeras, im-
perasti, ut venas hominis incideret: cum equidem ^b tibi etiam accessio
fuit ad necem Platoris, Pleuratas ejus comes, quem necasti verberibus,
summâ senectute confectum. Idemque tu Rabocentum, Bessicæ gentis
principem, cum de trecentis talentis regi Cotto vendidisses, securi per-
15 cussisti: cum ille ad te legatus in castra venisset, & ibi magna præsidia
& auxilia à Bessis peditum equitumque polliceretur: neque eum so-
lùm sed etiam cæteros legatos, qui simul venerant: quorum omnium
capita regi Cotto vendidisti. Densetis, quæ natio semper obediens
huic imperio, etiam in illâ omnium barbarorum defectione Macedonicâ
20 C. Sentium Prætorẽ tutata est, nefarium bellum & crudele intulisti:
eisque cum fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti.
Ita perpetuos defensores Macedoniæ, vexatores, ac perditores effecisti;
vectigalia nostra perturbarunt, urbes ceperunt, vastarunt agros, socios
nostros in servitutem abduxerunt, familias abriperunt, pecus abegerunt,
25 Thessalonicenses, cum oppido desperassent, munire arcem coegerunt.
A te Jovis Urii fanum antiquissimum barbarorum sanctissimumque di-
reptum est; tua scelera dii immortales in nostros milites expiaverunt:
qui cum uno genere morbi affligerentur, neque se recreare quisquam
posset, qui semel incidisset; dubitabat nemo, quin violati hospites, le-
30 gati necati, pacati atque socii nefario bello laceffiti, fana vexata, hanc
tantam efficerent vastitatem. Cognoscis ex particulâ parvâ, scelerum
& crudelitatis tuæ genus universum. Quid avaritiæ, quæ criminibus
infinitis implicata est, summam nunc explicem? generatim ea quæ max-
imè nota sunt dicam; nonne sestertium centies & octogies, quod, quasi
^a cujus vendideras vitam. ^b adjunxisti ad mortem Platoris, mortem
Pleurati.

5. *Dyrrhachinis.*] Dyrrhachium urbs in
Macedoniâ ad mare Adriaticum, unde sol-
vitur in Italiam; olim *Epidamnus* vocaba-
tur, nunc *Durazzo*: ubi Cicero tempore
sui exilii commoratus est, donec Senatuf-
consulto revocaretur.

1b. *Platoris.*] De hoc dictum est in O-
rat. de Harusp. responsis.

6. *Servis Symphoniacis.*] Servos illos ac-
ceperat à Platore.

8. *Thessalonicam.*] Thessalonica urbs
Macedoniæ, olim sedes Proconsulis.

9. *Securibus hospitis.*] Supplicia hæc con-
sueti apud Romanos fuere, crux, securis,
& dejectio de rupe.

10. *Ei medico.*] Medicum pro Chirurgo
dicit.

14. *Regi Cotto.*] Cottus, aut Cotys, no-
men fuit Regum Thraciæ, ut Arsaces
Persarum, teste Livio.

18. *Densetis.*] Densetis cum initio

pacem ingenti pecuniâ emissent à Romanis
bello laceffiti, acerrimè sese uli sunt.

19. *Barbarorum.*] Cum Thracæ in Ma-
cedoniam incurrisent, atque eam essent
populati, Sentium, ut Sigonius ait, non
Sextium, Densetis tutati sunt, à quibus
isti Barbari superati sunt.

26. *Jovis Urii.*] Jupiter Urius à secun-
do vento dictus est, cui in faucibus Ponti
Euxini templum positum fuisse scribit Tur-
nebus advers. lib. 21. cap. 15.

29. *Violati hospites.*] Plator, ut superius
dictum est, ab eo interfectus est, in eoque
jus hospitii à Pisone violatum est; hospi-
tes autem violare, summum apud veteres
 scelus fuit.

34. *Sestertium centies & octogies.*] Qua-
dringenta quinquaginta millia aureorum,
quorum quilibet valet sexaginta duo dena-
rios.

vasarii

vasarii nomine, in venditione mei capitis adscripseras, ex ærario tibi at- 35
tributum Romæ in * quæstu reliquisti? nonne cum CC talenta Apollo-
niatæ Romæ dedissent, ne pecunias creditas solverent, ultro Fufidium
equitem Romanum, hominem ornatissimum, creditorem debitoribus
suis addixisti? nonne, hiberna cum legato præfectoque tuo tradi-
disses, evertisti miseras funditus civitates, quæ non solum bonis sunt 40
exhaustæ, sed etiam nefarias libidinum contumelias turpitudinesque sub-
ierunt? Qui modus tibi fuit frumenti æstimandi? qui honorarii? si
quidem potest vi & metu extortum honorarium nominari; quod cum
pleræque omnes, tum acerbissimè Bœotii, & Byzantii, Cherronenses,
Thessalonica sensit; unus tu dominus, unus æstimator, unus venditor 45
totâ in provinciâ per triennium frumenti omnis fuisti. Quid ego ^a re-
rum capitalium quæstiones, reorum pactiones, redemptiones, acerbissi-
mas damnationes, libidinofissimas liberationes proferam? tantum locum
aliquem cum mihi notum esse senseris, tecum ipse licebit, quot in eo
genere & quanta sint crimina, recordere. Quid? illam armorum offi- 50
cinam ecquid recordaris, cum omni totius provinciæ pecore ^c compulsio,
pellium nomine omnem quæstum illum domesticum paternumque reno-
vast? videras enim grandis jam puer, bello Italico, repleri quæstu
vestram domum, cum pater armis faciendis tups præfuisset, quid?
vestigalem provinciam, singulis rebus, quæcunque venirent, certo por- 55
torio imposito, servis tuis publicanis a te factam esse meministi? quid?
centuriatus palam venditos? quid? per tuum servulum ordines afflig-

* fanore.

^a judicia capitalia.^c coactio.

35. *Vasarii nomine.*] Ea omnia vasarii nomine dicebantur, quæ Magistratibus in provinciam ituris, ad eorum usus domesticos ex ærario concedebantur.

Ib. *In venditione mei capitis.*] Pactionem fecerat cum Pifone Clodius, ut si perderet Ciceronem, pecunia illi ex ærario in sumptum exercitus attribueretur.

36. *CC talenta.*] Gallicorum nummorum millia centum viginti efficiunt.

Ib. *Apolloniata.*] Apollonia urbs est Illyrici.

39. *Addixisti.*] Addici propriè bona dicuntur, cum Prætor aut secundo decreto bonorum possessionem largitur, hoc est, possidere jubet: aut cum ejus bona, qui judicatum facere non potest, petitori attribuit. At Pifone non creditoribus bona debitorum, sed creditorum bona debitoribus addixit, quia milites ad domum Fufidii, ad hiberna missi sunt.

42. *Honorarii.*] Honorarium frumentum intelligit, quod gratis & honoris causâ Prætoribus provinciarum dabatur.

44. *Bœotii.*] Bœotii-populi olim stupiditate suâ male audierunt: à Bœotiâ regione in finibus Græciæ dicti, & hæc à bove, cujus ductu huc Cadmus pervenit.

Ib. *Byzantii.*] Byzantii à Byzantio Thraciæ civitate sic dicti; quæ Constanti-nopolis a Constantino postea nuncupata est.

Ib. *Cherronenses.*] Cherronenses hæc in Thracia sunt ad Pontum Euxinum, inter Apolloniam & Thyrriadem.

47. *Reorum pactiones.*] Conveniebat cum reis de pecunia quæ se redimerent a judicio.

52. *Pellium nomine.*] Pellibus officinæ, in quibus arma fiebant, tegebantur, sicut etiam papilliones, lorice, clypei.

Ib. *Paternumque renovasti.*] Initio hujus Orationis vocat eum foracissimi hominis filium.

53. *Bello Italico.*] Bellum illud italicum Maricum seu Sociale dictum est, quod a populis anno urbis 663. excitatum est, petentibus jus civitatis.

55. *Vestigalem provinciam.*] Macedonia provincia libera erat & immunita, & eam reddidit vestigalem Pifone.

Ib. *Certo portorio.*] Portorium vestigal dicitur, quod pro exportandis mercibus solvitur. Unde qui hoc vestigal publicani redemerunt, portitores dicebantur.

57. *Centuriatus.*] Arguit pisonem, quod dignitates militares, quæ militum virtuti gratis dabantur, vendiderit. Centuriones verò sex in quâlibet erant cohorte; cohortes verò decem in legione.

Ib. *Per tuum servulum.*] Pifone dedit servo suo potestatem ordines assignandi, quæ tantum penes tribunos esse debuit.

natos? quid? stipendium militibus per omnes annos à civitatibus, mensis palam propositis, esse numeratum? quid illa in Pontum profectio, & conatus tuus? quid debilitatio atque abjectio animi tui, Macedonia Prætoria nuntiata, cum tu non solum, quod tibi succederetur, sed quod Gabinio non succederetur, exsanguis & mortuus concidisti? quid Quæstor Ædilitius rejectus? præpositus legatorum tuorum optimus abs te quisque violatus? Tribuni militum non recepti? M. Bæbius, 65 vir fortis, interfectus jussu tuo? quid, quod tu toties diffidens ac desperans rebus tuis, in sordibus, lamentis, luctuque jacuisti? quod populari illi? sacerdoti sexcentos ad bestias amicos sociosque misisti?

XV. Quid, quod cum sustentare vix posses mœrorem tuum, doloremque decessionis, Samothraciam te primum, post inde Thasum cum tuis teneris saltatoribus, & cum Autobulo, Athamante & Timocle, formosis fratribus contulisti? quid, quod cum inde te recipiens, in villâ 5 Euchadiæ, quæ fuit uxor Exegisti, jacuisti, mœrens aliquot dies; atque inde^a obsoletus Thessalonicam, omnibus inscientibus, noctuque venisti? qui cum concursum plorantium, ac tempestatem querelarum ferre non posses, in oppidum devium Berœam profugisti; quo in oppido cum tibi spe falsâ, quod Q. Ancharium non esse successurum putares, animos rumor inflasset; quo te modo ad tuam intemperantiam, scelerate 10 innovasti? Mitto aurum coronarium, quod te diutissime torfit; cum, modò velles, modò nolles; lex enim generi tui & decerni, & te accipere vetabat, nisi decreto triumpho; in quo tu, accepta tamen & de-

^a sordidus.

58. *Stipendium militibus.*] Stipendium militum ex ærario accipiebatur, quod sibi retinuit Piso: & aliud militibus persolvere imperabat.

59. *Mensis propositis.*] Mensas argentariorum proponi in foris & locis publicis jussit, ut militibus stipendium numeraretur.

Ib. *In Pontum profectio.*] Irruptionem in Pontum, ad prædandam illam provinciam, fecit: unde turpiter cum multa suorum clade repulsus est.

60. *Macedonia prætoria.*] Ut ab hac provincia revocaretur Piso, facta est Prætoria: ut statim in illam illius anni Prætores proficiscerentur.

63. *Quæstor Ædilitius rejectus.*] Piso rejecti Quæstorem, qui Ædilis fuerat, & ei prætulit unum ex legatis, qui omnium esset turpissimus, & quem sibi Quæstorem esse, quam illum Ædilitium maluit; licet autem forte Quæstores obvenirent, si grati præconsulibus non essent, ab eis tamen reici poterant [*Hottoman.*]

66. *Populari illi sacerdoti.*] Sacerdotem Clodium vocat, quia in opera Bonæ Deæ irreperat vestitu muliebri, ubi matronæ pro p.p. Rom. facere sacra consueverant.

67. *Ad bestias.*] Piso è sua provincia

multos misit, qui cum bestiis pugnarent in iis ludis, quos Publii Clodii amici populo præbebant. Arguit autem Pisonem crudelitatis & perfidiæ, quod ad id & scios & amicos populi Romani miserit.

2. *Samothraciam.*] Samothracia insula est in mari Ægei juxta Lemnon.

Ib. *Thasum.*] In eodem mari Ægei insula.

7. *Concursum plorantium.*] Eos designat; qui vexati fuerunt à Pifone.

8. *Berœam.*] Berœa Macedoniae urbs, Thraciæ Thessalonice proxima.

9. *Ancharium.*] Ancharius successor Pifonis in provincâ Macedonicâ.

11. *Aurum coronarium.*] Aurum coronarium dicitur, quod à victis gentibus datur; imponebant autem illud imperatores propter concessam vitam, vel, ut ait Gellius lib. 5. cap. 6. *Triumphales coronæ sunt aureæ, quæ imperatoribus ab honore triumphii mittuntur. He antiquitus è lauro erant, postea fieri ex auro ceptæ.*

12. *Lex enim generi tui.*] Lex Julia lata à Julio Cæsare vetabat, ne cui, qui in provinciâ cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliare liceret: extra quam si ad monumentum, templumve capiat,

voratâ

voratâ pecuniâ, ut in Achæorum centum talentis, evomere non poterat: vocabula tantum pecuniarum, & genera mutabas. Mitto diploma-
 15 mata totâ in provinciâ passim data: mitto numerum navium, ^b summamque prædæ: mitto rationem exacti imperatique frumenti: mitto ereptam libertatem populis, ac singulis, qui erant affecti præmiis nominatim: quorum nihil est, quod non sit lege Juliâ, ne fieri liceat, sancitum diligenter. Ætoliâ, quæ procul à barbaris disjuncta gentibus,
 20 in sinu pacis posita, medio fere Græciæ gremio continetur (ô pœna, ô furia sociorum!) decedens miseram perdidisti. Arfinoën, Stratum, Naupactum, ut modò tutè indicasti, nobiles urbes atque plenas, fateris ab hostibus esse captas; quibus autem hostibus? nempè iis, quos tu Ambraciæ sedens, primo tuo adventu ex oppidis Agrinarum atque Do-
 25 lopum demigrare, & aras & focos relinquere coegisti. Hoc tu in exitu, præclare imperator, cùm tibi ad pristinas clades accessio fuisset Ætoliz repentinus interitus, exercitum dimisisti: neque ullam pœnam, quæ tanto facinori deberetur, non maluisti subire, quàm numerum tuorum militum reliquiasque cognoscere. Atque ut duorum Epicureorum simi-
 30 litudinem in re militari imperioque videatis: Albucius cùm in Sardinia triumphasset, Romæ damnatus est; hic cùm similem exitum speraret, in Macedonia tropæa posuit: eaque, quæ bellicæ laudis victoriæque omnes gentes insignia & monumenta esse voluerunt, noster hic præposterus imperator, amissorum oppidorum, cæsarum legionum, provinciæ præsi-
 35 dio & reliquis militibus orbatæ, ad sempiternum dedecus sui generis & nominis funesta indicia constituit; idemque, ut esset, quod in basi tropæorum incidi inscribique posset: Dyrrachium ut venit, decedens, obseffus est ab iis ipsis militibus, quos paulò ante Torquato respondit

^b magnamque prædam.

14. *Ut in Achæorum.*] Sic locum hunc restituit Turnebus, Gruterus, & Grævius è MSS. Olim editi habent *Utinæchorum*, quæ vox nihili est. Sed, *Quis ignorat Achæos ingentem pecuniam pendere L. Pioni quotannis?* inquit Cic. in Orat. de Prov. Cons. c. 3.

Ib. *Evomere non poterat.*] Metaphora, id est, rependere illam pecuniam quam à provinciâ abstulerat.

15. *Vocabula tantum.*] Pecuniam acceptam non coronarium aurum, sed alio nomine appellabat.

Ib. *Mitto diplomata.*] Diplomata edicta sunt & mandata principum regio signis sancta. Nos vulgo dicimus patentes litteras.

17. *Imperatique frumenti*] Frumentum imperabantur dare provinciales ad alendum exercitum Proconsulis.

20. *Ætoliâ.*] Ætoliâ Achæiz regiuncula est, Epiro, Acarnaniæ, & Locris finitima.

22. *Arfinoën.*] Ætoliz oppidum est Arfinoe.

Ib. *Stratum.*] Urbs Acarnaniæ, quæ

& Stratopolim Diodorus nominat.

23. *Naupactum.*] Naupactum seu Naupactus urbs Ætoliz & regionis caput in orâ sinûs Corinthiaci.

25. *Ambraciæ.*] Ambracia civitas Thesprotiz, quam Augustus Nicopolim à victoriâ nominavit, quando vicit Antonium.

Ib. *Agrinarum.*] Turnebus *Agrianum* legit; populi, qui & Agræi dicuntur, in Pæoniâ.

Ib. *Dolopum.*] Dolopes Thessaliz populi, ut vult Stephanus; Plinius eos Ætoliz annumerat, & Epiro Ptolemæus.

30. *Duorum Epicureorum.*] Intelligit Albucium & Pisonem; de Albucio vide Orat. de provinciis Consul.

33. *Tropæa posuit.*] Tropæa quædam erant virtutis bellicæ monumenta, quæ vel fufis vel fugatis hostibus ad gloriam victorum erigebantur; primis temporibus fuerunt arborum trunci hostilibus armis vestiti, deinde è lapidibus exciata sunt; ultimis vero Romanorum temporibus, quibus floruit imperatorum nomen & gloria, pro tropæis arcus magnifici insculptis undequaque eorum victoriis erecti sunt.

benefici

40 beneficii causâ abs se esse dimissos; quibus cum juratus affirmasset, se, quæ deberentur, postero die persolutorum, domum se abdidit: inde nocte intempestâ, crepidatus, veste servili, navem conscendit, Brundisiumque vitavit, & ultimas Hadriani maris oras petivit: cum interim Dyrrhachii milites domum, in quâ istum esse arbitrabantur, obsidere
45 cœperunt, & cum latere hominem putarent, ignes circumdederunt; quo metu commoti Dyrrhachini, profugisse noctu crepidatum imperatorem indicaverunt; illi autem statuum istius persimilem, quam stare celeberrimo in loco voluerat, ne suavissimi hominis memoria moreretur, deturbant, affligunt, comminunt, dissipant; sic odium quod in ipsum
50 attulerant, id in ejus imaginem ac simulacrum profunderunt.

40. *Beneficii causâ abs se esse dimisses.*] Quadruplex fuit missio, honesta, ignominiosa, gratiosa, causaria: honesta, quæ emeritis stipendiis datur: ignominiosa, quæ datur in pœnam; gratiosa, quæ beneficii loco; causaria, quæ ob merbum.

42. *Crepidatus.*] Græci crepidis utebantur.

43. *Hadriani maris.*] Adrianum sive Adriaticum mare ad septentrionem Italiam alluit. Inferum sive Tyrreum ad meridiem

PERORATIO.

Peroratio conficitur brevi enumeratione eorum omnium quæ per totam orationem sparsa sunt.

XVI. Quæ cum ita sint, non dubito, quin, cum hæc, quæ excellent me nosse videas, non existimes, mediam illam partem & turbam flagitiorum tuorum mihi esse inauditam; nihil est, quod me hortere; nihil est, quod invites; admoneri me satis est, admonebit autem nemo alius, nisi reipublicæ tempus: quod mihi quidem magis videtur, quam tu unquam arbitratus es, appropinquare. Ecquid vides, ecquid sentis lege judiciariâ latâ, quos posthac judices simus habituri? non æque legetur, quisquis voluerit; nec, quisquis noluerit, non legetur, nulli conjicietur in illum ordinem, nulli eximentur: non ambitio ad gratiam, non
10 iniquitas ad simulationem conjicietur; judices judicabunt ii, quos lex ipsa, non quos hominum libido delegerit. Quod cum ita sit, mihi crede, neminem invitus invitabis; res ipsa, & reipublicæ tempus aut

3. *Nihil est, quod me hortere.*] Ostendit Cicero nihil esse, quod Piso eum hortetur, ut ipsi item intendat. Nondum tempus esse, quia, fortasse Cæsar offensus esset, qui nunc gravissimis bellis in Galliâ detinebatur.

6. *Lege judiciariâ.*] Legem judiciariam ante aliquot annos, quibus temporibus accusatus est Verres à Cicerone, tulit Aurelius Cotta Prætor, quâ communicata sunt judicia Senatui, & equitibus Rom. & Tribunis ærariis; rursus deinde Pompeius in Consulatu secundo, quo hæc Oratio dicta est, promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter, quam antea lecti judices, æque tamen ex illis tribus ordinibus judicarent.

7. *Non æque legetur.*] Pompeius legi huic superiori addidit, ut quinque & septuaginta judicarent, & ex censu legerentur, adeo ut nemo posset se eximere à iudicio, nec per gratiam, aut fraudem se immittere.

10. *Ad simulationem conjicietur.*] Translatum ab eo more quo lecti per gratiam, aut probitatis simulationem judices conjiciebantur in numerum, id est, decuriabantur; quare aberit à iudiciis omnis fraus, quæ specie probitatis & justitiæ committebatur.

12. *Invitus invitabis.*] Id dicit, quia Piso, quanquam invitus, Ciceronem invitabat ut ei litem intenderet.

me ipsum, quod nolim, aut alium quempiam, aut invitabit, aut dehortabitur. Equidem, ut paullo ante dixi, non eadem supplicia esse in hominibus existimio, quæ fortasse plerique, damnationes, expulsionæ, 15 neçes : denique nullam mihi poenam videtur habere id, quod accidere innocenti, quod forti, quod sapienti, quod bono viro & civi potest. Damnatio ista, qua^a in te flagitatur, obtigit P. Rutilio : quod specimen habuit hæc civitas innocentiae. Major mihi iudicium, & reipublicæ poena illa visa est, quàm Rutilii. L. Opimius ejectus est patriâ, is qui 20 Prætor & Consul maximis rempubl. periculis liberarat ; non in eo, cui facta est injuria, sed in iis qui fecerunt, sceleris ac conscientiae poena remansit. At contra bis Catilina absolutus : emissus etiam ille auctor tuus provinciae, cum stuprum Bonæ Deæ pulvinaribus intulisset ; quis fuit in tantâ civitate, qui illum incesto liberatum, non eos, qui ita judicarunt, 25 pari scelere adstrictos arbitraretur ? An ego expectem, dum de te quinque & septuaginta tabellæ diribeantur, de quo jampridem omnes mortales omnium generum, ætatum, ordinum judicaverunt ? quis enim te aditu, quis ullo honore, quis denique communi salutatione dignum putet ? omnes memoriam consulatûs tui, facta, mores, faciem denique 30 ac nomen à republicâ detestantur. Legati, qui unâ fuere, alienati, tribuni militum inimici : centuriones, & si qui ex tanto exercitu reliqui milites existunt, non dimissi abs te, sed dissipati te oderunt, tibi pestem exoptant, te execrantur. Achaia exhausta : Thessalia vexata : laceratæ Athenæ : Dyrrhachium & Apollonia exinanita : Ambracia di- 35

^a qua exigitur in te.

^b mortem.

13. *Quod nolim.* Cicero non vult intendere Pisoni litem, ne Cæsari displiceat, quia focer ejus erat Piso.

15. *Quæ fortasse plerique.* Subauditur existimant ; damnationes, expulsionæque reverâ non sunt supplicia, quia viris bonis possunt accidere.

18. *P. Rutilio.* Rutilius ab Equitibus, de repetundis pecuniis damnatus est, qui gravissimè in eum erant offensi quod Q. Mucii Quæstor in Asiâ, provinciam à Publicanorum fraudibus vindicaverat. Cicero in Bruto.

20. *L. Opimius.* L. Opimius Prætor Fregellas cepit : quo facto cæteros nominis Latini socios malè animatos repressit. Consul Fulvium Flaccum Consularem & triumphalem, & C. Gracchum tribunum optimatibus insensos oppressit ; quod indignè ferentes Equites eum accusatum in exilium ejecerunt. Ita Asconius Pedian.

23. *Bis Catilina absolutus.* Catilina repetundarum à Clodio adolescente accusatus est, cum rediit ex Africâ, & incestus cum Fabia Vestali.

Ib. Emissus etiam. Clodius evasit etiam iudicium, à quo Piso Macedoniam obtinuit.

27. *Quinque & septuaginta.* Lege Pompeiâ latum est, ut quinque & septuaginta iudices causam cognoscerent, & sententiam ferrent tabulâ.

Ib. Diribeantur. Id est, distribuantur sive separentur ; quod verbum non tantum in comitiis sed etiam in judiciis usurpabatur ; diribeant verò in comitiis, quando suffragantes tabulas à refragantibus, & in judiciis, cum condemnantes ab absolventibus separabant.

31. *Detestantur.* Omnes Pisonem tanquam malum auspicium detestabantur.

34. *Achaia.* Achaia Græciæ regio est, quæ a septentrione Thessaliâ terminatur.

Ib. Thessalia. Thessalia regio & pars Macedoniæ est, cum ejusdem nominis oppido.

35. *Athenæ.* Athenæ Græciæ civitas inter Macedoniam & Achaiam, in eâ littorali regione, quæ olim Aetia, deinde Autica dicta est.

Ib. Dyrrhachium. Dyrrhachium urbs est Macedoniæ mari Adriatico incumbens.

Ib. Apollonia. Apollonia quæ Taulantiorum dicitur, in Macedoniâ oppidum est ad Ionicum mare. Ptol.

Ib. Ambracia. De eâ superius dictum.

repta

repta : Parthini & Bullienses illusi ; Epirus excisa ; Locri, Phocii, Boeotii exusti : Acarnania, Amphilochia, Perrhaebia, Athamanumque gens vendita : Macedonea ^c condonata barbaris : Aetolia amissa : Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati : cives Rom. qui in iis locis negotiantur, te unum solum suum ^d depeculatorem, vexatorem, praedonem, hostem, venisse senserunt. Ad horum omnium iudicia tot atque tanta, domesticum iudicium accessit sententiae damnationis tuae : occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem desertus ab amicis, nulla ad Senatum e provinciâ literae, nulla ex trinis aestivis gratulatio, nulla triumphi mentio : non modò, quid gesseris, sed ne quibus in locis quidem fueris, dicere audes. Ex illo fonte & seminario triumphorum cum arida folia laureae retulisses, cum ea abjecta ad portam reliquisti, tum tu ipse de te **FECISSE VIDERI** pronuntiavisti ; qui si nihil gesseras dignum honore, ubi exorcitus ? ubi sumptus ? ubi imperium ? ubi illa uberrima supplicationibus triumphisque provincia ? sin autem aliquid sperare volueras, si cogitaras id, quod imperatoris nomen, quod laureati fasces, quod illa tropaea, plena dedecoris & risus, te ^e commentatum esse declarant : quis te miserior ? quis te damnator, qui neque scribere ad Senatum à te bene rempublicam esse gestam, neque praesens dicere ausus es ? An tu mihi (cui semper ita persuasum fuerit, non eventis, sed factis cuiusque fortunam ponderari, neque in tabellis paucorum iudicium, sed in sententiis omnium civium famam nostram fortunamque pendere) te indemnatum videri pu-

^c concessa.^d latronem.^e cogitavisse.

36. *Parthini.*] Populi Macedoniae. Plinius, l. 3. cap. 23.

Ib. *Bullienses.*] Macedoniae populi non procul ab Apolloniâ, quorum urbs Bullis dicitur in eâ parte quâ mari Adriatico adjacet.

Ib. *Epirus.*] Epirus regio est Graeciae finitima, Acheloo fluvio ad ortum terminata, ad occasum Acroceraniae montibus, ad septentrionem Macedoniâ, ad meridiem Ionio mari.

Ib. *Locri.*] Locri isti Achaiae populi sunt qui à Paulaniâ Ozolae nominantur.

Ib. *Phocii.*] Achaiae populi Boeotiam inter & Aetoliam.

37. *Boeotii.*] De his dictum est.

Ib. *Acarnania.*] Acarnania regiuncula & pars Epiri est, mersa medio sinu Ambracio. Vide Plinium lib. 2. cap. 90.

Ib. *Amphilochia.*] Amphilochia urbs in Acarnaniâ vel in Aetolâ, ut placet Straboni.

Ib. *Perrhaebia.*] Perrhaebe vicus Thessaliae, unde populi Perrhaebi, qui Lepitharum potentia fracti fugerunt in Aetoliae montana Pindo monti proxima ; quae regio ab ipsis Perrhaebia dicta est. Ita Steph.

Ib. *Athamanum gens.*] Athamanes ex

Plinio lib. 4. cap. 2. Aetoliae populi sunt.

39. *Finitimique montani.*] Mœsiâ montana à septentrione Macedonia terminatur.

42. *Domesticum iudicium.*] Iudicium intelligit, quo se Piso condemnavit, cum sine comitatu, &c. in urbem introivit.

45. *Trinis aestivis.*] Per hac voces designat tres annos, quibus Piso Macedoniae administravit sine ullâ laude victoriae.

48. *Fecisse videri.*] Verba sunt iudicium, qui condemnabant. Non enim cum reus damnabatur ab eis, fecisse dicebant, sed fecisse videri. Cicer. ad Att. lib. 4.

52. *Tropaea, plena dedecoris.*] De tropaeis superius dictum est, Paragr. xv. not. ad l. 36. plena autem, quae sibi Piso erexit, dedecoris dicit, quia non victoriarum, quas reportavit, sed perditarum urbium fuere monumenta.

54. *Bene rempub. esse gestam.*] Formula fuit supplicationis aut decernendae aut petendae, vel etiam triumphi.

55. *Praesens dicere.*] Non solum imperatores abentes missis ad Senatum literis laureatis, verum etiam praesentes in Senatu extra pomerium an equam triumphante s urbem ingrederentur, triumphum, aut supplicationes sibi decerni petebant. Vide Livium lib. 48.

tas, quem socii, quem fœderati, quem liberi populi, quem stipendiarii quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem le- 60 gati, quem tribuni militares, quem reliqui milites, qui ferrum, qui famem, qui mortem effugerunt, omni cruciatu dignissimum putant? cui non apud Senatum, non apud ullum ordinem, non apud equites Romanos, non in urbe, non in Italiâ maximorum scelerum venia ulla ad ignoscendum dari possit? qui se ipsum oderit, qui metuat omnes, qui 65 suam causam nemini committere audeat, qui se ipse condemnet? Nunquam ego sanguinem expetivi tuum: nunquam illud extremum, quod posset esse improbis & probis commune, supplicium legis ac iudicii: sed abjectum, contemptum, despectum à cæteris, à te ipso desperatum & relictum, circumspectantem omnia, quidquid increpuiisset pertimes- 70 centem, diffidentem tuis rebus, sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ullâ specie Consulari, horrentem, trementem, adulantem omnes videre te volui: vidi. Quare si tibi evenerit, quod metuis, ne accidat; equidem non molestè feram: sin id tardiùs forte fiet, fruar tamen tuâ indignitate: nec minùs libenter metuentem videbo, ne reus fias, quàm 75 reum, nec minùs lætabor, cùm te semper sordidum, quàm si paulisper sordidatum viderem.

59. *Socii.*] Socii illi populi dicebantur, quibuscum æquis conditionibus, & æquo jure se Romani adstringebant.

Ib. *Fœderati.*] Fœderati non distinguuntur à sociis, nisi quod aliquid ex fœdere populo Romano deberent. Verbi gratiâ mittebant auxilia, eaque sumptu proprio cum res exigebat.

Ib. *Liberi.*] Liberi populi erant, qui neque leges accipiebant à populo Rom.

quibus neque populus Rom. jus dicebat.

Ib. *Stipendiarii.*] Stipendiarii populi dicti sunt, qui aliquid populo Romano debebant.

76. *Semper sordidum.*] Sordidum hæc intelligit, qui in lamentis & luctu semper jacet.

77. *Sordidatum.*] Sordidatum verò intelligit, qui obsoletis vestibus reus amictus est ad misericordiam in se excitandam.

P R O

T. ANNIO MILONE.

ARGUMENTUM

SUMMÆ erant inimicitie Titum Annium Milonem inter & Publium Clodium, utrumque civem Romanum. Odii Clodiani in Milonem hæc causa fuit, quòd Milo peteret Consulatum eo anno, quo Clodius Præturam. Itaque Clodius summâ vi ac studio nitebatur, ne Milo eo anno consul esset; quod cùm impedire non posset, Milo enim omnium voce Consul futurus pronuntiabatur, Clodius de Milone interficiendo cogitavit. Egressus urbem, in villam quandam in Albano se recepit: unde vesperi rediens, obviam in viâ Appiâ Milonem habuit penulatum cum uxore, ancillis & pueris; ibi ante fundum Clodianum ortâ inter servos rixâ, & impetu in Milonem facto, Clodius occiditur.

ditur. Reus cedis Milo in jus vocatur; qui plura volet, consulat Asconium Pedianum, qui rem fusissime pertrahat.

PERSONÆ.

Reus cedis Milo; accusatores Appius Major, M. Antonius, & P. Valerius Nepos. Patronus solus Cicero. Quaestor extra ordinem, populi suffragio creatus L. Domitius Aenobarbus: iudices quinquaginta & unus, Senatores nempe octodecim, Equites septemdecim, Tribuni aerarii sexdecim.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio 111 Idus April. Pompeio magno tertium Consule sine collegâ, anno urbis conditæ 701. Ciceronis ætatis 54. qui cum incipere diceret, Clodianorum clamoribus exceptus est, unde non eâ libertate, & vi, quâ solitus erat, pronuntiavit.

LOCUS.

Acta fuit in foro, quod dispositis armatis militibus complevit Pompeius: ipse verò cum presidio ad aerarium stabat,

CAUSA.

Publica est de vi, & in genere judiciali; & quia non ambiguum erat, quin à Milone Clodius interfectus fuisset, queritur uter utri insidias fecerit.

PARTES.

Illius orationis partes sunt Exordium, Propositio cum distributione, Confutatio, Narratio, Constitutio causæ, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Triginta & octo iudicium suffragiis damnatus est Milo. Sciebant illi quidem, inscio Milone, Clodium vulneratum esse, sed compererant, inquit Asconius Pedianus, postquam vulneratus esset, jussu Milonis interfectum fuisse. Statim atque condemnatus est Milo, in exiliam Massiliam profectus est, quo cum ei delata fuisset hæc oratio tantâ ingenii subtilitate elaborata, dixisse fertur; Si sic egisses, M. Tulli, barbatus pisces Milo non ederet.

EXORDIUM.

Exorditur Cicero ab adjunctis hujus iudicii.

I. **E**T S I vereor, Iudices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem timere; minimeque^a deceat, cum T. Annius [Milo] ipse magis de reipub. salute, quàm de sua perturbetur, me ad ejus

INTERPRETATIO.

^a decorum sit.

N O T Æ.

3. Quàm de suâ perturbetur.] Moris fuit, splendide vestitus Milo staret coram iudicibus, periculum erat, ne illi offenderentur.

ejus causam parem animi magnitudinem asferre non posse; tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos, qui, quocunque ^b inciderunt, 5 veterem consuetudinem fori, & pristinum morem judiciorum requirunt: non enim coronâ confessus vester cinctus est, ut solebat; non usitata frequentia stipati sumus; nam illa præsidia, quæ ^c pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non asferunt tamen oratori aliquid, ut in foro & in judicio, quanquam, præsidia salutaribus & neces- 10 sariis septi sumus, tamen ^d ne non timere quidem sine aliquo timore possumus; quæ si opposita Miloni putarem, cederem tempori, Judices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse; sed me recreat & reficit Cn. Pompeii, sapientissimi & iustissimi viri, consilium: qui profecto nec iustitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis judi- 15 cum tradidisset, eundem telis militum ^e dedere; nec sapientiæ, ^f temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publicâ armare. Quamobrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed præsidium denuntiant: neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modo defensionis meæ verum etiam silentium 20

^b respexerunt. ^c in. ^d ne possumus quidem audere sine aliquo timore. ^e exponere. ^f audaciam commota plebis.

tur. Quare ut hanc ab illo invidiam removeret, eique benevolos suos iudices conciliaret, ait cum non tam de sua, quam de totius Reipubl. salute perturbari; ver- rebatur enimvero, ne quid sua causa tumultus in civitate nasceretur.

5. *Novi judicii.*] Judicium illud novum vocat, quia inusitatum fuit; 1. quia lex nova lata est à Pompeio præter morem ut de morte Clodii quaeretur, cui factas fuisse insidias à Milone Appius Claudius adolescens dixerat centesimo & altero die post cædem Clodii 2. qui attulerat, ut priusquam causa hæc ageretur testes per- triduum audirentur, & dicta eorum iudices configerant; quarta die adesse omnes in posterum diem juberentur, & coram accusatore ac reo, pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur; de- inde rursus postero die sortitio fieret unius & 80. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicen- dum accusator duas horas, reus tres ha- beret, reusque illo eodem die judicaretur. Prius autem quam sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, to- tidem reus rejiceret: ita ut numerus ju- dicum relinqueretur, qui sententias fer- rent, quinquaginta & unus: ita Asco- nius in Miloniana argumento. 3. quia quaesitor fuit, non Prætor de more, sed L. Domitius Aenobarbus, vir Consularius, creatus populi suffragiis.

1b. *Nova forma.*] Nova judicii forma fuit, quia Pompeius exercitum in foro &

in omnibus templis armatos homines col- locaverat.

7. *Non enim coronâ.*] Quando causæ agebantur, consuebat ut plurimum magna civium multitudo, qui in morem coronæ circumstantibus judicum subsellia, tum ut oratores, tum ut exitum judicii audirent.

9. *Contra vim.*] Ut conciliet Pompeium sibi & Miloni, ait, hæc præsidia esse dis- posita ad tutelam, contra vim quæ à Clo- dianis huic judicio inferri posset.

1b. *Non asferunt tamen oratori aliquid.*] Corrigit se, aitque non tamen efficere, ut Orator non timeat, etiam si ipsi non timen- di causa sit.

11. *Sine aliquo timore.*] Plutarchus de Cicerone scribit, dicere incipientem sem- per timuisse; quare cum ipse Milo vere- retur ne Cicero militum armatorum præ- sentia percelleretur, ei suavit, ut lectica delatus in forum, quiesceret quoad iudi- ces convenissent: visis verd militibus armatis, quibus undequaque forum cin- gebatur, tanto timore correptus est, ut trepide admodum inceperit. Itaque sic attentos facit iudices, ut ex causis suum metum excuset.

17. *Auctoritate publicâ.*] Auctoritas pe- nes Pompeium erat, quia consulatum ge- rebat; qua, ut sibi faventem Pompeium reddat, testatur, illum abuti nolle ad Mi- lonem opprimendum.

18. *Centuriones.*] Centuriones singulis Centuriis præerant:

1b. *Cohortes.*] In cohorte sexcenti erant milites.

P p

pollicentur.

pollicentur. Reliqua verò multitudo, quæ quidem est civium, tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars fori aspici potest, & hujus^s exitum judicii exspectantes videtis, non eum virtuti Milonis favet; tum de se, de
 25 liberis suis, de patriâ, de fortunis hodierno die^h decertari putat. Unum genus est adversum infestumque nobis, eorum quos P. Clodii furor rapinis, incendiis, & omnibus exitiis publicis pavit: qui hesternâ etiam concione incitati sunt, ut vobis voceⁱ præirent, quid judicaretis; quorum clamor si quis forte fuerit, admonere vos debet, ut eum civem
 30 retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestrâ salute neglexit. Quamobrem adeste animis, Judices, & timorem, si quem habetis, deponite. Nam si unquam de bonis & fortibus viris, si unquam de bene meritis civibus potestas vobis judicandi fuit: si denique unquam^k locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est,
 35 ubi sua studia erga fortes & bonos cives, quæ vultu & verbis sæpe significassent, re & sententiis declararent: hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus; an diu vexati à perditissimis civibus, aliquando per vos ad vestram fidem, virtutem, sapi-
 40 entiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, Judices, laboriosius? quid magis sollicitum, magis exercitum dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum præmiorum ad rempublicam adducti metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus. Equidem cæteras^l tempestates &

^s eventum. ^h contendit. ⁱ præscriberent. ^k occasio. ^l contentiones.

21. *Quæ quidem est civium.*] Tria aderant huic judicio hominum genera: milites, quos opposuit Pompeius; cives, ut exitum hujus judicii viderent; & Clodianus, ut Miloni nocerent. Porro cives compellat, ut eos à Clodianis separet, qui cives non sunt, quia seditiosi.

26. *Rapinis.*] Malos cives rapinis sibi Clodius devinxerat: nam Pisoni & Gabinio vendidit provincias Consulares, cum eis partitus est ærarium, & Brogitaro Pessinuntem vendidit.

27. *Incendiis.*] Idem Clodius Quinti Ciceronis & Marci Ciceronis domum cum prædiis, & Nympharum templum incendit.

lb. *Exitiiis.*] Exitiosus fuit Reipublicæ Clodius, quando sæpius seditiones excitavit in foro, ac maximè cum de reditu Ciceronis actum est: immisit enim gladiatore, à quibus multi interfecti sunt, ut in Sextianâ dictum est.

lb. *Hesternâ etiam concione.*] Munatius Plancus tribunus plebis, pridie quàm hæc haberetur oratio, in concione populum adhortatus est, ne Milonem elabi pateretur, ut refert *Aconius*.

34. *Amplissimorum ordinum.*] Selecti sunt iudices à Pompeio ex Senatorio & equestri

ordine, & ex tribus ærariis, quibus nunquam sanctiores & clariore selectos fuisse *Aconius* scribit.

37. *Ut statuatis.*] Videlicet in ferenda sententia statuere debebant, utrum boni cives ab improbis semper opprimendi, aut liberandi sint.

lb. *Vestræ auctoritati dediti fuimus.*] Cicero semper addictus fuit Senatui & equestri ordini, cujus utriusque semper auctoritatem ubique defendit contra seditiones Clodianorum.

39. *Ac vestram fidem.*] Per fidem intelligit juramentum, quo se iudices adstringebant se sanctè judicatos; inde post juramentum adstricti religione tenebantur.

40. *Quid enim nobis duobus, &c.*] Excitat in se & in Milonem judicium commiserationem à laboribus, quibus uterque à Clodianis exercitatus est.

41. *Se amplissimorum præmiorum.*] Honores optat sen magistratus, quos suâ virtute Milo obtinuit: nam tribunus fuerat, & modo consulatum petebat.

42. *Crudelissimorum suppliciorum.*] Conatus fuerat semper Clodius Miloni nocere; & eo jam mortuo, Clodiani ejus furoris hæredes de Milonis perniciæ cogitant.

procellas

procellas in illis duntaxat ^m fluctibus concionem semper putavi Miloni esse subeundas, quodd semper pro bonis contra improbos senserat; in 45
judicio verò & in eo consilio, in quo cunctis ordinibus amplissimi viri judicarent, nunquam existimavi spem ullum esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modo ⁿ extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros ^o infringendam.

^m commotionibus. ⁿ perdendam. ^o minuendam.

Proponit quod jure Milo occidit Clodium; 1. quia Clodius fuit insidiator: 2 quia perniciosus fuit Reipublicæ civis.

II. Quanquam in hac causâ, Judices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicæ gestis, ad hujus criminis defensionem non ^a abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni à Clodio esse factas: nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis, multa propter præclara in reipublicam merita ^b condonetis: nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius quam populi 5
Romani felicitati assignetis; sin illius insidiæ clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, Judices, si cætera amissimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab inimicorum audaciâ telisque vitam ut impune liceat defendere.

^a utemur.

^b remittatis.

1. *Quanquam in hac causâ.*] Equitatem suæ causæ prædicat, eamque totam informat.

Ib. *Annii tribunatu.*] Anno sequenti, post tribunatum Clodii, Milo tribunus

factus est.

Ib. *Rebusque.*] Compescuit excitatas à Clodio editiones tribunus Milo, & revocandum Ciceronem ab exilio curavit.

CONFUTATIO.

Continet hæc refutatio tria præjudicia, quæ contra Milonem à Clodianis jactabantur. Primum, nefas esse ei vivere, qui a se hominum interfecit esse fateatur. Secundum, Milonem jam damnatum esse Senatûs judicio. Tertium, eundem Milonem esse damnatum sententiâ Cn. Pompeii.

III. Sed antequam ad eam orationem venio, quæ est propria nostræ quæstionis, videntur ea esse refutanda, quæ & in Senatu ab inimicis sæpe jactata sunt, & in concione sæpe ab improbis, & jam paullo ante ab accusatoribus; ut omni errore sublato, rem planè, quæ venit in judicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui à se ho- 5
minem occisum esse fateatur. In quâ tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in eâ, quæ primum judicium de capite vidit.

1. *Nostræ quæstionis.*] Judicium publicum quæstio vocatur, quoniam in eâ reus in judicium vocatur. & queritur utrum nocens sit, an innocens.

5. *Negant.*] Clodiani, & inter eos Munatius Plancus, & Q. Pompeius tribuni plebis, volunt Milonem morte damnari. Primum autem est præjudicium, quo illi

contra Milonem utebantur; præjudicium verò proprie est prius judicium quo sequens aliqua controversia, jam tam quodammodo judicata & terminata sit. Primum autem istud præjudicium refutat argumento petito ab auctoritate, exemplo, & Majorum instituto.

M. Horatii fortissimi viri: qui nondum liberâ civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum suâ manu sororem interfectam esse
 10 fateretur. An est quisquam qui hoc ignoret, cum de homine occiso quæretur, aut negari solere omnino esse factum; aut rectè ac jure factum esse defendi? Nisi verò existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui cum à C. Carbone tribuno plebis in concione seditiose interrogaretur, quid de Tiberii Gracchi morte sentiret, respondit, jure cæsum videri.
 15 Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut, me Consule, Senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, Judices, non sine causâ etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causâ matrem necavisset, variatis hominum senten-

8. *Horatii fortissimi viri.*] Tullo Hostilio regnante, cum tres Curatii duos Horatios occidissent, ipseque M. Horatius solus superesset, occidisset tres Curatios. Redeunte igitur Horatio à tantâ victoriâ, obviam venit ejus soror, quæ nupserat, uni à Curatiis, quæ triumphanti occurrat, fletu, & quærens de suo marito, & dolens ob victoriam Romanorum. Indignatus frater eam occidit; ob eam rem captus, & cum ad populum provocasset, absolutus est.

Ib. *Nondum libera civitate.*] Id facinus patratum est Tullo Hostilio regnante, cum nondum per Consules & populum Romæ regebatur.

Ib. *Populi Romani comitiis.*] Comititia nihil aliud fuere quam populi Romani conventus, qui in urbe prope forum & curiam fiebant; qui locus inde Comitium dictus est, ubi etiam conciones ad populum habebantur. Comititia verò pro creandis Magistratibus fiebant in campo Martio.

12. *Dementem Pub. Africanum.*] Factum id exponit T. Liv. epit. lib. 58. Tiberius Gracchus, post multas excitatas seditiones, eum iterum tribunus plebis creari vellet, auctore Pub. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, idus primùm fragmentis subselliorum; & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, infepultus, est in flumen dejectus.]

13. *Carbone Tribune.*] Cum post Numantiam deletam Carbo tribunus plebis legem tulisset, ut eundem tribunum plebis, quoties quidem vellet creari liceret, rogationem ejus P. Africanus gravissima oratione dissuasit, in quâ dixit, Tib. Gracchum jure cæsum videri. Liv. epit. lib. 59.

Ib. *Seditiose interrogaretur.*] Interrogabat seditione, quia sperabat eum aliter responsurum, quodd Semproniam Gracchi

sororem in matrimonio haberet.

15. *Ahala ille Servilius.*] Ex epitome Liv. lib. 4. Cum fame populus Romanus laboraret, Spurius Melius eques Romanus frumentum populo suâ impensâ largitus est: & ob id factum conciliata sibi plebe regnum assecutus, à C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati Dictatoris, occisus est anno urbis 314.

Ib. *Aut P. Nasica.*] Cum Tiberius Gracchus in tribunatu, profusus largitionibus favore populi occupato Rempubicam oppressam teneret, in ædem Fidei convocatus Senatus à Consule Mucio Sævola, jussit ut Consul armis Rempubicam tueretur. Sævola negante, Scipio Nasica se ducem obtulit; atque eo proclamante, Qui salvam Rempubicam esse volunt, me sequantur, Gracchus cum sua factione interceptus est anno urbis 620. Valer. Max. lib. 3. cap. 2.

Ib. *L. Opimius.*] Opimius C. Gracchum Tiberii fratrem novas seditiones excitantem occidit anno urbis 632.

16. *C. Marius.*] C. Marius Saturninum interfecit. Vide Orat. pro Rabirio perduellionis reo, ubi fusè id agitur.

Ib. *Aut, me Consule.*] Cicero Consul, jubente Senatu, Lentulum, & Cethegum cum aliis conjuratis Catilinarie seditionis interfecit.

19. *Qui patris.*] De Oreste loquitur, qui matrem Clytæmnestram occiderat, quæ patrem ipsius Agamemnonem interfecerat; cum in judicium adductus esset, variatis judicum sententiis, deorum quæstio constituta est, eum Minerva absolvendum judicavit.

Ib. *Variatis hominum sententiis.*] In Areopago a sexdecim judicibus Orestes damnabatur, & à quindecim absolvebatur: accessit Minervæ calculus, atque ita æquatis sententiis liberatus est.

tiis, non solum divinâ, sed etiam Deâ sapientissimâ sententiâ liberatum. 20
 Quod si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo; diurnum au-
 tem, si se telo defenderit, interfici impune voluerunt; quis est, qui quo-
 quo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat aliquando
 gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus? Atqui
 si tempus est ullum jure hominis necandi, quæ multa sunt, certe illud est 25
 non modo justum, verum etiam necessarium, cum vi vis illata defenditur.
 Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii,
 propinquus ejus imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat;
 facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter malit;
 atque hunc ille vir summus scelere solutum periculo liberavit. Insidiatori 30
 vero & latroni quæ potest inferri injusta nex? Quid comitatus nostri,
 quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto
 liceret. Est enim hæc, Judices, non scripta, sed nata lex: quam non
 didicimus, accepimus, legimus, verum ex natâ ipsâ arripimus, hau-
 simus, expressimus; ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed 35
 imbuti sumus: ut si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela
 aut latronum, aut inimicorum incidisset; omnis honesta ratio esset
 expediendæ salutis. Silent enim leges inter arma, nec se expectari ju-
 bent, cum ei qui expectare velit, antè injusta pœna^b luenda sit,
 quàm justa repetenda. Etsi persapienter, & quodammodo tacite, dat 40
 ipse lex potestatem defendendi; quæ non modo hominem^c occidi, sed
 esse cum telo hominis occidendi; causâ vetat: ut, cum causa, non te-

^a vita liberanda.

^b patienda.

^c occidere.

20. Deâ sapientissimâ.] Minerva Dea sapientiæ fingebatur.

21. Quod si duodecim tabulæ.] Leges duodecim tabularum illæ sunt, quæ a decemviris perlatæ sunt, & in duodecim tabulis æreis incisæ. Hæc autem de furto lex perlata est, de quâ Macrobius lib. 1. Saturn. Si mox furtum factum sit, si in (i. e. cum) aliquis occisus, jure cæsus esto. Prisco autem idiomate hæc verba posita sunt, id est, enim, nocte, eum, occidit.

Ib. Quoquo modo.] Sive de telo defenderit, sive non, sine exceptione licet occidere; hic autem telum sumitur pro pugione, aut parvo aliquo gladio.

24. Ab ipsis porrigi legibus.] Dicuntur leges porrigere, cum aliquid nobis permittunt.

27. Pudicitiam cum eriperet.] Cum Caius Lufcius, sive Lusius, sororis Marii filius, Trebonium quendam militem stupri causâ sæpe appellasset, noctu in tabernaculum vocavit ad se: morem gerit tribuno, sed Lusium vim adhibentem stricto gladio confodit. Is Mario mortis causam aperit, testes producit. Laudatus is à Mario, & coronâ donatus liberatur. Hæc æquitas Marii tertium ei consulatum promeruit. Vide Plutarchum in Mario, & Val. Max.

lib. 6. cap. 1.

30. Periculose.] Impendebat militi periculum, quod imperatoris propinquum, quod indemnatum, quod tribunum suum miles occidisset.

34. Est enim hæc.] Amplificatio egregia legis naturæ, ubi vis ejus & facultas exprimitur; quem ipse locum Cicero laudat in Oratore ad Brutum.

41. Quam justa repetenda.] Sic licet ut vi legis scriptæ supplicio afficiatur is qui eum occiderit.

Ib. Etsi.] Correctio est oratoris, quasi diceret, etsi, quid dico leges filere inter arma, cum lex dat facultatem se defendendi?

42. Lex.] Intelligit legem Corneliam de sicariis, quæ lata est à L. Cornelio Sylla Dictatore.

43. Ut, eam causa, &c.] Sensus satis implicatus sic videtur explicandus: Non homines condemnantur, cum justa de causâ gestant arma; neque præsumitur, eum qui ea gestat, ut se defendat, idcirco ea gestare, ut homines occidat. Lex enim Cornelia non de gestatione, sed de sine gestationis teli vel ensis agit; quare non reus est qui gerit telum vel enses, sed qui eo consilio gerit ad interficiendum hominem sine causâ.

lum

lum quæreretur, qui sui defendendi causâ telo esset usus, non hominis
 45 occidendi causâ habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat
 in causa, Judices; non enim dubito quin probatum sim vobis defensi-
 onem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem
 jure interfici posse.

IV. Sequitur illud, quod à Milonis inimicis sæpissimè dicitur, Cæ-
 dem, in quâ P. Clodius occisus est, Senatum judicasse contra rempub-
 licam esse factam. Illam verò Senatus, non sententiis suis solùm, sed
 etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa à nobis acta in
 5 Senatu? quibus assensionibus universi ordinis? quam nec tacitis, nec
 occultis? quando enim frequentissimo Senatu quatuor, ad summum
 quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? declarant hu-
 jus ambusti tribuni plebis illæ intermortuæ conciones, quibus quotidie
 meam potentiam invidiosè criminabatur, cùm diceret, Senatum non
 10 quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem si poten-
 tia est appellanda potius, quàm propter magna in rempublicam merita,
 mediocris in bonis causis auctoritas, aut, propter officiosos labores meos,
 nonnulla apud bonos gratia; appelletur ita sane, dummodo eâ nos uta-
 mur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc vero
 15 quæstionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen Senatus constituen-
 dam putavit: erant enim leges, erant quæstiones vel de cæde, vel de
 vi: nec tantum mærorem ac luctum Senatui mors P. Clodii afferebat,
 ut nova quæstio constitueretur. Cujus enim Senatui de illo incesto

^a *judicium.*

45. *Hoc maneat in causâ.*] Id est, hoc
 constans & fixum maneat in ista causa,
 licere aliquando hominem interficere im-
 punè, insidiatorem videlicet.

1. *Sequitur illud.*] Aggreditur convellere
 secundum præjudicium; dicebant enim
 adversarii, Senatum Pub. Clodii cædem
 contra Rempub. factam judicasse. Ubi
 autem Senatus audivit cædem factam fu-
 isse in Appiâ viâ, fecit quod in magnis
 periculis fieri solebat, ut viderent Consu-
 les, ne quid detrimenti Respublica caperet.
 Erat autem hoc quasi præjudicium, quia
 tali decreto Senatus interfectus est & con-
 demnatus Saturninus. Sed responder Ci-
 cero, hoc tantùm voluisse decreto Sena-
 tum, ut animadverterent uter utri insidias
 fecerat.

4. *Quoties enim est illa causa acta.*] Post
 interfectum Clodium pene jam centum
 dies effluxerant.

8. *Ambusti tribuni plebis.*] Munatius
 Plancus, & Pompeius Rufus, tribuni
 plebis, concionibus suis plebem in Milo-
 nem accenderunt; itaque orta seditione,
 cùm Clodii corpus cremaretur, curia in-
 censa est; nec prius destiterunt, quàm
 ejus incendii flamma è concione fugati
 sunt.

1b. *Intermortuæ conciones.*] Cælius inter-
 pretatur furtilles, vanas, & nullius mo-

menti; Manutius verò interruptas incen-
 dio curiæ.

12. *Officiosos labores.*] Officiosi labores
 dicuntur, qui ad innocentes defendendos
 suscipiuntur.

16. *Erant leges, erant quæstiones.*] Ve-
 teres leges erant, & quæstiones de cæde,
 vel de vi, quibus summi Prætores & Quæ-
 stores præerant, quibusque reus postulari
 Milo poterat. Erat lex Cornelia de fici-
 riis, erat lex C. Catuli de vi. Sed his
 ommissis legibus & judiciorum consueta-
 dine, nova lex, nova quæstio contra Mi-
 lonem à Pompeio sancita fuit, & novus
 quæstitor Cn. Domitius Ænobarbus populi
 suffragio creatus est.

18. *De illo incesto stupro.*] Sententia est;
 erepta est, Q. Fufii intercessione, Senatui
 potestas decernendi quæstionem novam de
 stupro incesto Clodii: quis credat de ejus
 interitu judicium novum constituendum,
 Senatum putasse?

1b. *Incesto stupro.*] Per incestum stu-
 prum illud facinus intelligit, quod admis-
 sum est à Clodio, cum veste muliebri in-
 dutus in sacra bonæ Dæ irrepsit, quæ à
 mulieribus celebrabantur, ut stuprum
 uxori Cæsaris inferret, à quo tamen sce-
 lere absolutus est, corruptis pecunia ju-
 dicibus.

stupro

stupro iudicium decernendi potestas esset erepta; de ejus interitu quis potest credere Senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur 20 igitur incendium curiæ, oppugnationem ædium M. Lepidi, cædem hanc ipsam, contra rempub. Senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives non contra rempubli- cam. Non enim est ulla defensio contra vim unquam optanda, sed nonnunquam est necessaria: nisi verò aut ille dies, in quo Tiberius 25 Gracchus est cæsus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiam si è republ. remp. tamen non vulnerarunt. Itaque ego ipse decrevi, cum cædem in Appiâ viâ factam esse constaret, non cum, qui se defendisset, contra rempubl. fecisse, sed, cum inesset in re vis, & insidiæ, crimen iudicio reservavi, ^b rem notavi. Quod si per 30

^b condemnavi vim factam.

20. *Cur igitur incendium curiæ, &c.*] Hanc totam actionem Alconius Pedianus sic exponit: *Post biduum medium quam Clodius occiderat, Interrex primus proditus est M. Æmilias Lepidus: non fuit autem moris ab eo qui primus Interrex proditus erat, comitia haberi: sed Scipionis & Hypsæi factiones, quia recens invidia Milonis erat, cum contra jus postularent ut interrex ad comitia consulum creandorum descenderet: idque ipse non faceret, domum ejus per omnes interregni dies (fuerant autem ex more quinque) obsederunt deinde omni vi janua expugnata, & imagines majorum dejecerunt, & lectulum adversum uxoris ejus Corneliæ cuius castitas pro exemplo habita est fregerunt; itemque telas, quæ ex vetere more in atrio texebantur, diruerunt. Postque supervenit Milonis manus, & ipsa postulans comitia: cujus adventus fuit saluti Lepido: in se enim ipsæ conversæ sunt factiones inimicæ, atque ita oppugnatio domus Interregis omissa est.*

21. *Incendium curiæ, oppugnationem ædium.*] Hæc tria simul complectitur, quæ uno Senatusconsulto facta sunt, quia videlicet non fas fuit eodem die plura Senatusconsulta fieri.

22. *Quia nulla vis unquam.*] Reddit rationem cur Senatus judicaret cædem Clodii factam esse contra Rempub. quia vis omnis semper contra eam est, licet qui eam fecerit, non ipse fecerit contra Rempub. quando nempe vis illata vi repellitur.

25. *Tiberius Gracchus.*] Gracchus ille cæsus est auctoritate Scipionis Nasicæ anno urbis 620. de eo dictum est Paragr. 111. l. 17.

26. *Caius Gracchus.*] Repulsam in petitione tertii Tribunatus plebis tulit, ac cum videret plures leges suas Senatu applaudente abrogandas esse, deque ea re L. Opimium Consulem referre velle: ipse vim parans, cum M. Fulvio Flacco collega in Treviratu Agrario, & seditionis

altero capite, concionis disturbandæ causâ venit armatâ manu in Capitolium. Ubi cum quidam Consulis minister in turba à Gracchanis occideretur, otio tumultu Gracchani diffugiunt, eoque die de legibus nihil actum amplius. Interim Consul Opimius nocte Capitolium præsidio firmat: indictoque prima luce per viatorem Senatu, de cæde facta statuque rerum urbano refert. Jubet Senatus videre Consulem, ne quid respub. detrimenti capiat. L. Opimius cum Senatu, atque equitibus armatis in forum descendit, Gracchus & Flaccus cum suis item armatis Aventinum occupant. Citati mox per Consulem ad causam dicendam, cum non parerent, à Consule atque optimatibus armata manu Aventino pulsi, in fuga trucidati sunt.

Ib. Saturnini.] Marius anno urbis 653. Saturninum interfecit civibus ad arma convocatis. Vide Orat. pro Rab. perd. reo.

28. *Ego ipse decrevi.*] Cicero judicavit cædem illam Clodii non esse contra Remp. nam Senator erat Cicero, & erat in Senatu cum de illa cæde ad Senatum relatum est.

Ib. In appiâ viâ.] Appia viâ ab Appio Clodio Cæco dicta est, quam ille stravit à porta Capena usque ad urbem Capuam.

30. *Judicio reservavi.*] Sensit Cicero pertinere ad iudices inquirere uter utri fecisset insidias.

Ib. Quod si per furiosum.] Cum prius decrevisset Senatus, ut de cæde Clodii veteribus legibus quæreretur, quanquam extra ordinem, tamen, id ubi promulgandum fuit, intercessit Munatius Plancus, atque ita coactus est Senatus contra omnium sententiam hoc facere decretum de nova questione: erat quippe ea tribunorum plebis auctoritas, ut nullum posset confirmari Senatus consultum, quod illi non approbassent.

furiosum

furiolum illum tribunum Senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quaestionem nunc nullam haberemus; decernebat enim, ut veteribus legibus tantum modo extra ordinem quaereretur; divisa sententia est, postulante nescio quo; nihil enim necesse est omnium me flagitia

35 proferre; sic reliqua auctoritas Senatûs, emprâ intercessione, sublata est. V. At enim Cn. Pompeius rogatione suâ & de re & de causâ iudicavit; tulit enim de cæde, quæ in Appiâ viâ facta esset, in quâ P. Clodius occisus fuit; quid ergo tulit? nempe, ut quaereretur; quid porro quaerendum est? factumne sit? at constat; à quo? at patet; vidit 5 etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse; quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: cum videret nos fateri; neque quæri unquam iussisset, nec vobis tam salutarem hanc in iudicando literam, quam illam tristem dedisset. Miho verò Cn. Pompeius non 10 tur, quid vos in iudicando spectare oporteret; nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitûs quaerendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profectò, quod suâ sponte fecit, Publione Clodio tribuendum putarit an temporari. Domi suæ nobilissimus vir, Senatûs propugnator, atque illis quidem temporibus penè patronus,

31. *Furiolum.*] Furiolus dicitur is, qui nimium popularis, Senatui non parer, sed seditionem per populum excitat.

33. *Extra ordinem.*] De causâ quæri extra ordinem dicitur, cum non servata juris formula, nec ordine iudiciario, in causa proceditur.

Ib. *Divisa sententia est.*] Cum aliquis in dicenda sententia duas, pluresve res esset complexus, ea si non omnes probarentur, postulari solitum fuit à quovis sedente, ut divideret, id est, ut de singulis rebus referretur.

34. *Postulante nescio quo.*] Is fuit Q. Fufius Senator, qui à Munatio Planco pecunia corruptus fuit, quem non appellat, quia Senator erat.

1. *At enim Cn. Pompeius.*] Jam tertium præjudicium refutandum aggreditur, quod iactabatur ab adversariis, Milonem videlicet sententia Cn. Pompeii damnatum esse.

Ib. *Rogatione suâ.*] Rogatio sic dicta est, quod populus Romanus per trinundinum, ab aliis qui rogandi potestatem habebant, rogaretur; vellet, juberente talem fieri legem, ratamque habere.

Ib. *De re.*] Res hic sumitur pro generali quaestione cædis.

4. *At patet.*] Nempe à Milone cædem factam esse apparet. Id enim Milo non negabat.

Ib. *Vidit etiam.*] Probat Cicero ex vi legis à Pompeio latæ eum causæ Milonis favere; quia Miloni factam à se cædem consentienti Pompeius fecit potestatem sui

defendendi; quam potestatem nunquam dedisset, cum fateretur Milo se, & Cicero cum ipso, Clodium occidisse.

7. *Salutarem hanc in iudicando literam.*] Salutaris litera fuit A, quæ apponebatur in tabulâ, quam à Prætoribus accipiebant iudices, ac in urnam projiciebant, si abolverent. Unde *salutaris* dicitur à Cicero.

8. *Illam tristem.*] Litera C. tristis dicitur, quia illa quoque in tabulâ iudicibus dabatur, quam in urnam projiciebant, si condemnarent. Has autem literas Pompeius iudicibus non dedisset, nisi Milonem absolvi posse iudicasset; igitur damnandi & absolvendi eum potestatem iudicibus dedit.

Ib. *Mihi vero.*] Interpretatur Pompeii mentem in lege suâ ferendâ: ea enim voluit eum defendi, non ergo condemnari; hoc est igitur quod sequi iudices debent; non enim tantum debent attendere, quod Milo non occidit Clodium, sed ulterius debent pergere, & intendere ad causam propter quam à Milone interfectus est.

12. *Jam illud dicet.*] Pompeius dicit nec Senatû nec populo postulante se illam legem tulisse.

13. *Publione Clodio tribuendam.*] Ostendit Cicero non propter Clodium Pompeium legem tulisse, sed ut temporari serviret, ne videlicet lætari de morte Clodii videretur, quocum paucis diebus ante fuerat reconciliatus.

Ib. *Domus suæ.*] Probat Pompeii legem seu

nus, avunculus hujus nostri judicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribu-
nus pleb. M. Drusus occisus est; nihil de ejus morte populus consul-
tus, nulla quaestio^a decreta à Senatu est. Quantum luctum in hac urbe
fuisse à nostris patribus accepimus, cum P. Africano domi suae quies-
centi illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemit? quis non arsit
dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejus
ne necessarium quidem expectatam esse mortem? Num igitur ulla
quaestio de Africani morte lata est? certe nulla. Quid ita? quia non
alio facinore clari homines, alio obscuri necantur, interfit inter vitae
dignitatem summorum atque infimorum: mors quidem illata per scelus
iisdem poenis teneatur & legibus; nisi fortè magis erit parricida, si quis
consularem patrem, quam si quis humilem necaverit, aut eo mors atro-
cior erit P. Clodii, quod is in monumentis majorum suorum sit inter-
fectus; hoc enim saepe ab istis dicitur; perinde quasi Appius ille Cæcus
viam munierit, non quâ populus uteretur, sed ubi impune sui posterius
latrocinarentur. Itaque in eadem istâ Appiâ viâ, cum ornatissimum
equitem Rom. P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud faci-
nus puniendum; homo enim nobilis in suis monumentis equitem Ro-
man. occiderat. Nunc ejusdem Appiæ nomen quantas tragoedias exci-

^a constituta.

seu rogationem novam esse, & inauditam
comparatione clarissimorum hominum, de
quibus nulla lata lex est. Id autem facit,
ut ostendat iniquè hanc talisse Pompeium,
aut tempori serviisse.

lb. *Nobilissimus vir.*] M. Livius Dru-
sus, quem virum nobilissimum, potentis-
simum, eloquentissimum nominat Vel-
leius lib. 2. & quem Plutarchus tunc prin-
cipem Senatûs fuisse ait, eum videret Se-
natum totum seditionis Tiberii Gracchi
legibus oppressum, cupiens eum ad pristi-
nam dignitatem revocare contra Equestris
ordinis potentiam, ad quem tota Senatorii
ordinis auctoritas devoluta erat, se popu-
larem simulavit, ac Latinis omnibus jus
civitatis promisit, quod cum differret, in-
stabant acriter, ut promissis staret. Tan-
dem cum intelligeretur à populo simulatè
egisse, in ædibus ab ignotâ multitudine
occisus est. Vide Liv. lib. 71.

15. *Avunculus hujus nostri judicis.*] Ju-
dex sedebat M. Cato, qui dictus est Æti-
censis, cujus mater Livia M. Drusi soror
fuit, apud quem educatus est. Val. Max.
lib. 3. cap. 1.

16. *Populus consultus.*] Consuli populus
dicebatur Romæ, cum lex rogabatur,
hac scilicet formula, *Velitis, jubeatis,*
Quirites?

18. *P. Africano.*] Africanus minor cum
adversaretur C. Graccho, Cn. Fulvio, &
Cn. Carboni triumviris agros dividere con-
nantibus, seque domum fortis & validus

pridie è Senatu recepisset, mandè in cubi-
culo mortuus inventus est. Appianus;
de tanti viri morte nulla quaestio lata est.

20. *Ejus ne necessarium.*] Omnes singu-
lari dolore affecti sunt, quod naturalem
vitæ cursum non attigerit, nam occisus est
anno ætatis suæ 56. ut Cicero in Somnio
Scipionis dicit.

25. *Nisi forte magis erit parricida.*] Lo-
quitur Cicero ex mente Stoicorum, qui
omnia peccata equalia esse contendebant.
Neque enim ea ex rerum eventu, sed ex
vitiis hominum metiebantur.

26. *Aut eo mors atrocior.*] Objectio Clo-
dianorum, quam refutat ironicè.

27. *In monumentis.*] Monumentum dicitur
non tantum sepulcrum, sed quicquid
etiam rei alicujus conservandæ gratia ex-
structum est. Per illa vero monumenta
Appiam viam intelligit, quam Appius
Claudius censor, qui postea Cæcus dictus
est, lapidibus sternendam curavit.

31. *M. Papirium occidisset.*] Tigranis
filius Romæ apud Valerium Equitem Ro-
manum servabatur. Petiit eum à Flavio
inter epulas Clodius, huncque catenis
solvit, ac mari commisit, sed relatus est
tempestate. Cum igitur Sextio Clodio re-
ducendus ad Pompeium, à quo repetebatur,
datus esset, Flavius ad diripiendum
Tigranem profectus est; ad quartum ab
urbe lapidem pugna commissa est, in qua
Papirius Eques Romanus interfectus est.
Ascen.

tat? quæ cruentata antea cæde honesti atque innocentis viri filebatur,
 35 eadem nunc crebrò usurpatur, posteaquam latronis & parricidæ sanguine
 imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? comprehensus est in tem-
 plo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficien-
 dum collocarat; extorta est. confitenti sica de manibus, caruit foro po-
 40 stea Pompeius, caruit Senatu, caruit publico; janua se ac parietibus,
 non jure legum judiciorumque texit. Num quæ rogatio lata? num quæ
 nova quæstio decreta est? atqui si res, si vir, si tempus ullum dignum
 fuit, certe hæc in illâ causâ summa omnia fuerunt; insidiator erat in
 foro collocatus, atque in vestibulo ipso Senatûs; ei viro autem mors
 45 parabatur, cujus in vitâ nitebatur salus civitatis: eo porro reipub. tem-
 pore, quo si unus ille occidisset, non hæc solùm civitas, sed gentes om-
 nes concidissent; nisi fortè, quia perfecta res non est, non fuit punien-
 da: perinde quasi exitus rerum, non hominum concilia, legibus vindi-
 centur; minùs dolendum fuit, re non perfectâ, sed puniendum certe
 nihilò minùs. Quoties ego ipse, Judices, ex P. Clodii telis & ex cru-
 50 entis ejus manibus effugi? ex quibus si me non vel mea, vel reipub.
 fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quæstionem tulisset? Sed
 stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos,
 cum P. Clodio conferre audeamus; tolerabilia fuerunt illa; P. Clodii
 mortem æquo animo nemo ferre potest; luget Senatus: mœret equester
 55 ordo: tota civitas confecta^b senio est: squalent municipia: affligantur
 coloniae: agri denique ipsi tam beneficium, tam salutarem, tam mansu-
 etum civem desiderant. Non fuit ea causa, Judices, profectò non fuit,
 cur sibi censeret Pompeius quæstionem ferendam: sed homo sapiens, &
 alta & divina quadam mente præditus, multa vidit; fuisse sibi illum ini-
 60 micum, familiarem Milonem; in communi omnium lætitiâ, si etiam
 ipse gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ,
 multa etiam alia vidit, sed illud maximè; quamvis atrociter ipse tulis-
 set, vos tamen fortiter judicaturos. Itaque delegit è florentissimis ordi-
 nibus ipsa lumina: neque vero, quod nonnulli dicunt, secrevit, in ju-
 65 dicibus legendis amicos meos; neque enim hoc cogitavit vir justissimus,
 neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiamsi cupisset; non
 enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ latè patere non possunt,
 propterea quod consuetudines victûs non possunt esse cum multis; sed
 si quid possumus, ex eo possumus, quod respublica nos conjunxit cum

^a *agritudine.*

35. *Latronis.*] Clodium latronem vocat, quia ex improbitate Milonem aggressus est.

36. *In templo Castoris.*] Templum Castoris foro & curiæ proximum fuit.

38. *Extorta est confitenti sica.*] Servum Clodium in insidiis collocaverat, ut Pompeium interficeret.

40. *Num quæ rogatio.*] Clodium in odium adducit, & novam illam rogationem arguit exemplo, & amplificat ab adjunctis & à personâ Pompeii.

61. *Infirmitas fides, &c.*] Ex hoc loco

patet similitudines fuisse Clodium inter & Pompeium, sed eas reconciliatione gratiæ fuisse sopitas, & ne ejus parum fide crederetur reconciliatio, gaudere noluit Pompeius.

63. *E florentissimis ordinibus.*] E Senatorio videlicet, Equestri, & ex Tribunis Aeriis judices selecti sunt.

68. *Consuetudines victûs.*] Patet familiares eos dici proprie, inter quos victûs consuetudo intercedit, hic autem subtiliter Pompeium & judices sibi conciliat.

multis;

multis; ex quibus ille cum optimos viros legeret, idque maxime ad 70
fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei.
Quod vero te, L. Domiti, huic quæstioni præesse maxime voluit, nihil
quæsit aliud, nisi iustitiam, gravitatem, humanitatem, fidem, tulit ut
Consularem necesse esset: credo, quod principum munus esse ducebat
resistere & levitati multitudinis, & perditorum temeritati; ex consulari- 75
bus te creavit potissimum; dederas enim, quam contemneres populares
infantias, jam ab adolescentiâ documenta maxima. Quamobrem, Judi-
ces, ut aliquando ad causam crimenque veniamus; si neque omnis con-
fessio facti est inusitata, neque de causâ quidquam nostrâ aliter, ac nos
vellemus, à Senatu judicatum est; & lator ipse legis, cum esset contra- 80
versia nulla facti, juris tamen disceptationem esse voluit: & electi judi-
ces, isque præpositus quæstioni, qui hæc iustè sapienterque disceptet:
reliquum est, Judices, ut nihil jam aliud quærere debeatis, nisi uter
utri infidias fecerit; quod quo facilius argumentis perspicere possitis,
rem gestam vobis dum breviter expono, quæso diligenter attendite. 85

70. *Optimos viros legeret.*] Pompeius optimos omnium ordinum viros legit, qui postea sortiti sunt, ut eorum numerus, qui judicarent, completeretur.

72. *Domiti.*] Domitius Ænobarbus quæstor huic causæ præpositus fuit, cujus à laudatione capiat benevolentiam.

75. *Perditorum.*] Clodianos intelligit.

76. *Contemneres populares infanias.*] Cn. Manlius Tribunus plebis legem ferebat seditione, ut libertini in omnibus tribubus suffragium ferrent. Cumque per vim Capitolium occupasset, à Cn. Domitio Præ-

tore dejectus fuit, multis è Manlianâ seditione interfecti.

78. *Si neque omnis confessio.*] Breviter repetit Cicero, quæcunque in ista refutatione præjudiciorum dicta sunt, primum quod adversarii jactabant fas non ei esse trahi lucem, &c. Secundum, eadem, in qua Clodius, occisus est, Senatum judicasse contra Rempub. Terium, voluisse Pompeium, ut Milo jus suum tueretur.

82. *Præpositus quæstioni.*] Domitius quæstor datus est.

NARRATIO.

Tria capita continet hæc narratio. 1. Clodii Consilia. 2. Professionem. 3. Pugnam.

VI. P. Clodius cum statuisset omni sceleri in Præturâ vexare rempub. videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses Præturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut cæteri, sed & L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, & annum integrum ad dilacerandam rempubl. quæreret; subito reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, non ut, sit, religi- 5
one aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad Præturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempubl. plenum annum atque integrum; oc-

2. *Ita tracta esse comitia.*] Ita dilata fuerunt comitia propter insanas candidatorum contentiones, ut septimo fere tantum mense Domitius Calvinus & Valerius Messala Consulatum inierint.

4. *L. Paullum.*] L. Paullus vir fuit singularis, & ad conservandam Rempub. natus, inquit Cicero in Vatinius. Hunc propter summam probitatem collegam habere Clodius volebat.

5. *Annum integrum.*] Propter delata comitia medium tantum annum habere poterat, cum circa fere septimum mensem inierint Magistratum Consules.

1b. *Reliquit annum suum.*] Annus suus dicebatur, quo quis honorem petere ex lege poterat: ut Præturam post Ædilitatem, post Præturam Consulatum. Requiebat autem, ut quis Prætor fieret, ut annum ætatis nonum & trigesimum ageret.

currebat ei, mancā ac debilem Præturam suam futuram, Consule Milone : cum porro summo consensu populi Romani Consulem fieri videbat ; contulit se ad ejus competitores, sed ita totum ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret : tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret ; convocabat tribus : se interponebat : Collinam novam, delectu perditissimorum scribebat civium ; quanto ille plura
 15^a miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum Consulem ; idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Rom. sæpe esse declaratum ; palam agere cœpit, & aperte dicere, occidendū Milonem ; servos agrestes & barbaros quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Appennino deduxerat, quos videbatis ; res erat minime obscura ; etenim palam dictitabat, consulatū Milonem eripi non posse, vitam posse ; significavit hoc sæpe in Senatu, dixit in concione : quin etiam Favonio, fortissimo viro, quærenti ex eo, quā spe fureret Milone vivo ? respondit,
 25 triduo, illum, ad summum quadriduo periturum ; quam vocem ejus ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. Interim cum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solemne, legitimum, necessarium ante diem XIII. Kalen. Febr. Miloni esse Lanuvium ad Flaminem

** perturbabat.*

9. *Mancam.*] Mancus dicitur cui altera manus inutilis est, sumpta metaphora à corpore ad Magistratum.

11. *Ejus competitores.*] Petebant cum Milone Consulatum P. Plautius Hypsæus, & Q. Metellus Scipio, non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succincti.] Pedianus.

13. *Convocabat tribus.*] Primum totus populus Romanus in tres partes est divisus, unde tribus dictæ sunt. Sed postea crescente populo ad triginta quinque servato priori nomine pervenerunt. Porro illæ in curias divisæ sunt, in quibus tanquam in septis unaquæque tribus continebatur tempore comitorum. At Clodius agebat cum curiis, ut rejecto Milone, Metellum, vel Hypsæum Coss. renuntiarent.

Ib. *Coloniam novam scribebat.*] Clodius pollicebatur se deducendum coloniam novam si Præturam assequeretur. Id autem dicebat, ut ad suas partes pauperes adduceret, eorumque ferret suffragia, spe agrorum, si ipsi deducerentur.

14. *Scribebat civium.*] Eos porro scribebat non tam ad ferendum suffragium, quam ad vim faciendam.

15. *Hic.*] Milo certior Consulatus fiebat.

19. *Servos agrestes.*] Fuit Romanorum divitum consuetudo, ut multos servos in agris alerent, & sæpe suis in prædiis decem eorum millia haberent.

Ib. *Barbaros.*] Qui convocabantur ex aliis nationibus barbari dicebantur, vel quia peregrinā linguā utebantur, vel quia moribus erant immanes.

20. *Silvas publicas depopulatus erat.*] Invidiose in Clodium loquitur, utpote qui illorum servorum numero ac perniciem Reipub. abutebatur.

Ib. *Ex Appennino.*] Mons est Apenninus perpetuo fere dorso Italiam in duas partes dividens.

23. *Favonio.*] Favonius vir fuit amicissimus Catoni, & ejus constantiæ & doctrinæ æmulus.

26. *Ad hunc Catonem.*] Is est Cato qui postea Uticensis dictus est, & tum iudex sedebat.

27. *Iter solemne.*] Solemne dicitur quod certis temporibus fit.

Ib. *Legitimum.*] Legitimum est quod lege fit & more, ideoque necessarium censetur.

28. *Ante diem xiii. Kal. Febr.*] Id est diem Januarii vigesimum.

Ib. *Lanuvium.*] Lanuvium municipium fuit quod distat ab urbe Româ stadia fere centum, quod à Diomede post everiam Trojam in Italiam advecto conditum est, ut refert Appianus lib. 2. bell. civil. ibi erat Junonis Sospitæ templum celeberrimum, cui à Dictatore singulis annos sacros constituebatur,

Ib.

nem ^b prodendum, quod erat Dictator Lanuvii Milo, Româ subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) ³⁰ Miloni insidias collocaret; atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in quâ ejus furor ^c desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem cum in Senatu fuisset eo die, quo ad Senatus dimissus est, domum venit: calceos & vestimenta mutavit: paulisper dum se uxor, ut sit, comparat, commoratus est: deinde profectus est ^d id temporis, cum jam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset; obviam sit ei Clodius expeditus, in equo, nullâ rhedâ, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam fere: cum hic insidiator, qui iter illud ad ⁴⁰ cædem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rhedâ, penulatus, magno & impedito, & muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu; sit obviam Clodio ante fundum ejus, horâ fere undecimâ, aut non multo secus; statim complures cum telis in hunc faciunt de loco

^b nominandum.

^c necessarius erat.

^d eo tempore.

Ib. *Flaminem.*] Flamen nomen commune fuit sacerdotum, nam Flamen erat Dialis, Flamen Martialis, Quirinalis, Junonis. Porro Flamen dictus est, inquit Vossius à *flameo*, hoc est, velamento capitis quo utebantur. *Flameum* autem vocatum est à flammæ colore. Putant alii quamplurimi quoddam dictus sit flamen, quasi filamen à *file*, quod vel pileo sacerdotis erat annexum, vel quod æstu urgente solo filo caput cingebat: ita Priscianus, lib. 4.

29. *Dictator.*] In municipiis Dictator dicebatur, qui nunc Magister civitatis dicitur.

30. *Suum fundum.*] Fundus in jure propriè ager cum ædificio dicitur.

Ib. *Quod re intellectum est.*] Id est, eventu pugne, quæ hic commissa est.

31. *Concionem turbulentam.*] Eodem die quo Clodius occisus est C. Sallustius & Q. Pompeius Tribunus plebis, & Milonis inimici, concionati sunt, inquit Asconius; sed potissimum Q. Pompeius, qui omnium seditiosissimus fuit.

35. *Calceos & vestimenta.*] Senatores calceis utebantur auratis. Penula autem vestimentum itinerarium fuit contra frigus & pluviam.

36. *Commoratus est.*] Nihil tumultuose, nihil festinanter Milo fecit, sed pacatè & tranquillo animo.

3. *Expeditus.*] Id est, paratus ad pugnam.

39. *Nullâ rhedâ.*] Rheda vehiculi genus est.

Ib. *Nullis impedimentis.*] Impedimenta sarcinæ sunt, quæ ad viam necessariæ sunt.

Ib. *Nullis Græcis comitibus.*] Comites illi Græci vel sunt Musici, vel Philosophi, quos ut plurimum ditiores Romani alebant apud se eruditionis causâ, ut Cicero Orat. in Pisonem notavit.

40. *Sine uxore.*] Clodius Fulviam uxorem habuit, quæ postea nupsit Antonio, quæque caput Ciceronis demortui sputis scedavit, & linguam acu perforavit.

Ib. *Cum hic insidiator.*] Milonem ironicè insidistorem vocat, quia nihil in eo est quod cædis suspensionem movere possit.

41. *Cum uxore.*] Milo Faustam Syllæ Dictatoris filiam uxorem habuit.

42. *Ancillarum.*] Ancillas secum uxor ducebat.

Ib. *Puerorum.*] Per pueros intelligit juniores servos.

Ib. *Comitatu.*] Delicatum appellat hunc comitatum, quia tum ancillæ, tum illi pueri ad certamen erant inepti.

43. *Fundum ejus.*] Fundus ille fuit in Albano.

Ib. *Hora fere undecimâ.*] Romani horas duodecim ab oriente ad occidentem solem numerabant, quæ proinde vel longiores, vel breviores fuere secundum longitudinem vel breviterem dierum. Primam autem ab ortu solis numerabant, & sic de reliquis; cùm autem commissa fuerit hæc pugna de Januarii vicesimo; hæc hora undecima fere tertiæ nostræ permordianæ cum dimidiâ respondet.

44. *In hunc.*] In Milonem.

Ib. *De loco superiore.*] Superior locus aptior est ad pugnandum.

superiore

45 superiore impetum : adversi rhedarium occidunt ; cum autem hic de
rhedâ, rejectâ penulâ, desiluisset, seque acri animo defenderet ; illi,
qui erant cum Clodio, gladiis^e eductis, partim, recurrere ad rhedam,
ut à tergo Milonem adorirentur ; partim, quòd hunc jam interfectum
putarent, cedere incipiunt ejus servos, qui post erant : ex quibus, qui
50 animo fideli in dominum & præsenti fuerunt, partim occisi sunt, partim,
cum ad rhedam pugnari viderunt, & domino succurrere prohiberentur,
Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, & revera putarent ;
fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis causa, sed
ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsente domino,
55 quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

^e *evaginatis.*

45. *Advers.*] Illi videlicet qui erant ex
parte adversâ oppositâ aurigæ Mil-
onis. *Hic.*] Milo quem aggrediebantur.

53. *Derivandi criminis.*] Derivari cri-
men dicitur, cum culpa quâ quis tenetur,
in alium, in quo non est, rejicitur.

CONSTITUTIO CAUSÆ.

VII. Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, Judices : insidiator supera-
tus, vi victa vis, vel potius, oppressa virtute audacia est. Nihil dico,
quid respublica consecuta sit, nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni :
nihil sane id profit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem ser-
5 vare potuerit, quin unâ rempublicam, vosque servaret, si id jure non
posset ; nihil habeo quod defendam ; sin hoc & ratio doctis, & necessitas
barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa præscripsit, ut omnem
semper vim, quacunque ope possent, à corpore, à capite, à vitâ suâ
propulsarent ; non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul
10 judicetis, omnibus qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut ve-
stris sententiis esse pereundem. Quod si ita putasset ; certe optabilis
Miloni fuit dare^a jugulum P. Clodio, non semel ab illo, neque tum
primum petitus ; quàm jugulari à vobis, quia se illi non jugulandum
tradidisset ; sin hoc nemo vestrum ita sentit : illud jam in judicium venit,
15 non, occisusne sit, quod fatemur : sed, jure, an injuriâ : quod multis
antea in causis jam quæsitum est. Infidias factas esse constat : & id est
quod Senatus contra rempublicam factum judicavit : ab utro factæ sint,
incertum est ; de hoc igitur latum est ut quæreretur. Ita & Senatus^b
rem, non hominem notavit, & Pompeius de jure, non de facto, quæ-
20 tionem tulit. Nunquid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri in-
fidias fecerit ? profecto nihil ; si hic illi ;^c ut ne sit impune : si ille
huic ; tum nos scelere^d solvamus.

^a *se jugulandum.*

^b *infidias.*

^c *ut puniatur.*

^d *liberemur.*

7. *Et mos gentibus.*] Alludit ad jus gen-
tium, quæ ad Romanum imperium non
pertinebant.

1b. *Et feris natura.*] Loquitur de jure
naturæ, nam feræ naturaliter se defendunt

ut corpus tueantur.

18. *Ut quæreretur.*] Hæc de re Pompe-
ius tulit legem, de quâ dictum est.

21. *Si hic.*] Milo videlicet.

1b. *Ille.*] Clodius.

C O N-

CONFIRMATIO.

Duas partes continet hæc Confirmatio. In primâ ostendit, insidias fecisse Clodium Miloni. In secundo gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse. Primam partem tractat, 1. per conjecturam, ab antecedentibus, sive personis: 2. à concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis: 3. à confutatione quorundam quæ ab adversariis obijciuntur: 4. à consequentibus.

PRIMA PROBATIO.

Ab antecedentibus! non Milonem Clodio, sed Clodium Miloni struxisse insidias.

VIII. Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? satis est quidem in illâ tam audaci, tam nefariâ belluâ docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, ^a CUI BONO FUERIT, in his personis valeat; etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequeretur, non modò ut Prætor esset non eo Consule, quo sceleris nihil facere posset; sed etiam ut his Consulibus Prætor esset, quibus si non adjuvantibus, at ^b conniventibus certe sperasset se posse rempublicam ^c eludere in illis suis cogitatis furoribus; cujus illi conatus, ut ipse 10 ratiocinabatur, nec, si possent, reprimere cuperent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur: & si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam. An vero, Judices, vos soli ignoratis? vos hospites, in hac urbe versamini? vestræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone 15 versantur, quas ille leges (si leges nominandæ sunt, ac non faces urbis & pestes reipublicæ) fuerit impositurus nobis omnibus, atque in-

^a quis precipit utilitatem.

^b permittentibus. ^c fallere.

2. Nefariâ belluâ.] Clodium belluam appellat invidioso nomine.

4. Illud Cassianum.] Cassius, inquit Asconius, vir fuit summæ severitatis: quoties quaesitor alicujus judicis esset, in quo quereretur de homine occiso, suadebat, atque etiam præcipiebat judicibus hoc quod Cicero nunc admonet, ut quaereretur, cui bono fuisset perire cum, de cujus morte quaereretur. Valerius lib. 3. cap. 7. aut quod ejus tribunal, propter nimiam severitatem, scopulus reorum dicebatur.

7. Ut Prætor esset.] De prætoribus fuscè dictum est in Orat. pro lege Manil. Parag. I. not. ad lin. 13.

8. His consulibus.] Plautius Hypsæus & Q. Metellus Scipio designantur, qui cum Milone petebant consulatum.

10. Cogitatis furoribus.] Statuerat Clodius in Præturâ totam remp. evertere.

11. Tantum beneficium.] Consules Hyp-

sæus & Metellus Scipio nunquam ausi fuissent Rempublicam contra Clodii conatus defendere, quia ejus beneficio consulatum fuissent adepti.

13. Corroboratam vetustate audaciam.] Metaphora sumpta ab arboribus, quæ, quod vetustiores, ed duriores sunt, ut quercus.

15. Peregrinantur aures.] Videtur quasi ignorantie arguere Judices: peregrinari enim dicuntur qui domi non sunt: & peregrini sæpe rerum ignari sunt, quæ in eo loco ubi sunt geruntur.

17. Atque iniustus.] Vel respicit ad incendium quo curiâ desagravit, cum Clodii cadaver ambustum est; vel ad ipsius Clodii tyrannidem, qui leges odiosas omnibus imposuisset, si Præturam fuisset assecutus; sumpta metaphora à servis, qui ferro candenti inurebantur.

usturus?

usturus? Exhibe, quæso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum
 20 uestrarum, quod te aiunt eripuisse è domo, & ex mediis armis turbâ-
 que nocturnâ, tanquam Palladium, sustulisse, ut præclarum videlicet
 munus ac instrumentum Tribunatûs ad aliquem, si nactus esses, qui
 tuo arbitrio, Tribunatum gereret, deferre posses. Et aspexit me qui-
 dem illis oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur;
 25 movet me quippe lumen curiæ. Quid? tu me iratum, Sexte, putas
 tibi, cuius tu inimicissimum multò crudeliùs etiam punitus es, quàm
 erat humanitatis meæ postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver eje-
 cisti domo: tu in publicum abiecisti: tu spoliatum imaginibus, exse-
 quis, pompâ, laudatione, infelicissimis lignis^d semiustulatum, nocturnis
 canibus

^d *semiustum*

18. *Sexte Clodi.*] Sextus ille Clodius Clodii fuit consanguineus, quem ejus scribam sæpe vocat Cicero, & quem Aufonius ait Clodii cadaver in curiam intulisse.

Ib. *Librarium.*] Id est codicem, in quo acta omnia describuntur.

19. *Turbaque nocturna.*] Postquam interfectus est Clodius, Romam, ut refert Pedianus, perlatus est ejus cadaver ante primam noctis horam: infimæque plebis, & servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domûs positum circumstetit.

20. *Palladium.*] Palladium simulacrum fuit Palladis, quod, Ilo avo Priami regnante apud Trojanos, è cælo decidit. Delato in urbem simulacro, Ilus Apollinem consuluit, qui incolumem Trojam fore respondit, dum illud in Illo conditum servatur. Alii ferunt Diomedem, Ulyssem alii abstulisse. Hoc illud ipsum simulacrum Romam pervenit, à quo perlatus fuerit non constat. Cedrenus à Diomede petenti Æneæ redditum fuisse scribit, à quo in Italiam perlatus est; at certum est, Romæ in æde Vestræ repositum fuisse; quod cum arsisset, ab incendio Metellus pontifex eripuit.

21. *Instrumentum.*] Instrumentum hîc sumitur pro iis quas Cicero literas publicas appellat: hoc est, quod vel à personâ publicâ veluti scribâ magistratûs, vel tabellione scriptum est.

23. *Omnibus omnia minabatur.*] Sextus ille Clodius scriba fuit Pub. Clodii (de quo in Oratione pro domo sua) qui quo anno Publius gessit consulatûm, potentissimus fuit, & ejus furoris administer.

24. *Movet me quippe lumen curiæ.*] Jocatur hîc ambiguè Cicero: Videtur enim indicare incendium curiæ & per ironiam Sextum Clodium Senatorem amplissimum.

Ib. *Quid? tu me iratum.*] Digreditur à continuâ oratione ad Sextum illum Clodi-

um; cui iratum non esse se profitetur, cum longè gravis sevierit in Clodium amicum & Consanguineum suum, quam ipse Cicero in hostem agere voluisset.

25. *Punitus es.*] Ut impertio & impertior, ita punio & punior in eadem significatione à Cicerone dicta sunt.

26. *Cruentum cadaver.*] Exponit sigillatim quid à Sexto Clodio actum est in Publici cadaver, quod cum cruentum esset à recenti cæde, ne quidem illud lavandum curavit; moris enim fuit apud illos veteres, ut mortui lavarentur, & ungerentur; unde Ennius, *Tarquinius corpus bona famina lavit & unxit.*

Ib. *Ejecisti domo.*] In odium Sexti Clodii, ait, *ejecisti*: quia viri consanguinitate propinquiores solebant multo honore efferre; ejecit autem Sextus quasi ea quæ invisa sunt.

27. *In publicum abiecisti.*] Asconius Pedianus scribit vulgus imperitum corpus nudum, discalceatum, sicut in lectulo erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulisse, & in rostris posuisse.

Ib. *Spoliatum imaginibus.*] Plinius lib. 35. cap. 2. refert, atria nobilium virorum plena fuisse ceratis imaganibus; & si quando sepeliendus esset aliquis è familiâ, tum ferri omnes eas imagines eorum qui in familiâ vixerant.

Ib. *Exsequiis.*] Servius in lib. 2. *Æneid.* sic scribit: *Funus, ardens cadaver: dum portabatur exsequias; dum crematum est, reliquias & bustum; dum conditum est, sepulcrum dici.*

28. *Laudatione.*] Ex nobili & illustri familiâ si quis excederet è vitâ tum aliquis è propinquis assumebatur, qui mortuum laudaret; hinc orationes funebres habendi consuetudo defluxit.

Ib. *Infelicissimis lignis.*] Pedianus ait quod Sexto Clodio duce, *populus corpus Pub. Clodii*

canibus dilaniandum reliquisti; quam rem etsi necessario fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem^e expromisti tuam, laudare non³⁰ possum, irasci certe non debeo. P. Clodii Præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, & solutam fore videbatis, nisi esset is Consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem esse cum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo, se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc P. Clodio remoto, 35^f usitatis jam rebus enitendum est Miloni ut tueatur dignitatem suam; singularis illa huic uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit; vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis con- 40^g sulatus, qui vivo Clodio^g labefactari non poterat, mortuo denique^h tentari coëptus est. Non modò igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors, Miloni. At valuit odium: fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui; quid, hæc, non dico majora fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid 45ⁱ vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? ille erat ut odisset, primum defensorem salutis meæ; deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum; postremò etiam accusatorem suum; ⁱ reus enim Milonis lege Plotiæ fuit Clodius, quoad vixit; quo 50^{tandem}

^e ostendisti. ^f certandum more solito. ^g certissimus erat. ^h concul-

ⁱ Milo enim potuit accusare Clodium.

Clodii in curiam intulit cremavitque subsellii, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum; quo igne & ipsa curia flagrav-
vit, & item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta ambusta est. Infelicissima autem hæc ligna appellat, quod in funeribus illustrium virorum vulgò amomo, balsamo, &c. ute-
rentur.

lb. Nocturnis canibus.] Canes intelligit, qui noctu vagantur, neque certas domos, habent.

29. Quam rem etsi necessariò.] Coactus, est Sextus Clodius statim effugere & relin-
quere semivivum illud corpus propter periculum incense curiæ.

31. Clodii Præturam.] Post digressionem, redit ad Præturam quam Clodius petebat.

32. Rerum novarum.] Vulgo per res novas seditiones & motus intelligunt Historici, quibus veteres leges infringuntur. Ad hoc autem maximè Pub. Clodius spectabat, cum Prætor fieri voluit.

33. Eum Milonem.] Totus populus Romanus optabat Milonem fieri Consulem, quasi is unus esset qui Clodio posset resistere.

35. At nunc, P. Clodie.] Objectionem proponit Cicero, & ostendit Clodii mor-

tem nihil utilem Miloni fuisse.

40. Fontem perennem.] Locum hunc citat Quintilianus lib. 8. ubi de egregiis metaphoris loquitur.

43. At valuit odium.] Occurrit objectioni, quæ informari sic ab adversariis poterat: si Milo oderat Clodium, sed Clodius non oderat Milonem, credibilis videtur quodd Milo Clodio, non Clodius Miloni struxerit insidias. At hanc objectionem solvit, à causis, quia nemo odit eum, à quo ei accrevit gloria, at maxima frangendis Clodii furoribus Miloni accrevit gloria.

47. Prætor hoc civile.] Ait Milonem non alio odio fuisse Clodium persecutum, quam quo omnes naturali quadam propensione oderunt improbos.

48. Ille erat ut odisset.] Jam causas profert quare Clodius odisset Milonem. Prima causa est, quia Tribunus plebis Milo studebat Ciceroni ab exsilio revocando. Secunda, quia sæpius Rempublicam vexaverat Clodius, cujus Milo sæpius arma impedivit. Tertia, quia Clodium accusaverat Milo.

50. Lex Plotiæ.] Tulit M. Plotius Silvanus Tribunus plebis, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catoe Coss. anno urbis conditæ 664. secundo anno belli Italici,

tandem animo hoc tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius? & in homine injusto, quàm etiam justum esse?

IX. Reliquum est, ut jam illum natura ipsius consuetudoque defendat; hunc autem hæc eadem coarguant; nihil per vim unquam Clodius: omnia per vim Milo. Quid ergo, Judices? cum morientibus vobis, urbe cessi, judicium-ne timui? non servos, non arma, non vim? 5 quæ fuisset igitur causa restituendi mei, nisi fuisset injusta ejiciendi? ^a Diem mihi, credo, dixerat, multam irrogarat, actionem perduellionis intenderat; & mihi videlicet in causâ aut malâ, aut meâ, non & præclarissimâ & vestrâ, judicium timendum fuit; servorum, & egentium civium & facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque 10 servatos, pro me objici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen, & ornamentum reipublicæ, pene interfici servorum manu, cum mihi ^b adesset: quâ in turbâ C. Vibienus Senator, vir optimus,

^a vocaverat me in jus.

^b patrocinaretur.

lici, cum equester ordo in judiciis dominaretur, ut de iis qui vim publicam armatis hominibus fecissent, questio constitueretur. Certè Cicero lib. 4. epist. ad Att. ait quoddam ausus est Milo reum Clodium de vi lege Plotiâ facere, quod impressionem fecisset in fabros Ciceronis domum ædificantes, quæ publicâ pecuniâ restaurabatur, & quam ipse Clodius, dum Cicero exfularet, diruendam curaverat.

51. Tyrannum.] Clodium tyrannum vocat.

52. In homine injusto.] Id est, in Clodio, cujus, licet ille injustus esset, causæ tamen odii in Milonem accusatorem suum justæ erant.

1. Reliquum est, ut jam illum natura.] Hactenus Cicero usus est argumentis sumptis a conjecturis, nunc ab naturâ & consuetudine desumit; incipit autem ab Ironiâ, quâ pungit Clodium.

Ib. Illum.] Clodium ait, cujus mores, naturam, & anteaquam vitam considerat.

2. Hunc.] Milonem.

Ib. Nihil per vim unquam.] Clodium nihil per vim egisse Ironicè dicit.

3. Morientibus vobis.] Senatores qui in suis periculis vestem nunquam mutabant, in Ciceronis periculo mutaverunt. Hæc autem vim factam a Clodio describit.

4. Urbe cessi.] Prædiè quam Clodius rogaret suum privilegium, abiit Cicero in voluntarium exilium: atque aded dicit se urbe cessisse, cum injustè exfularet.

Ib. Non servos, non arma.] Cum Cicero reus factus est a Clodio, mutata veste sordidatus populo supplicavit; tum Clodius illi omnibus vicis occurrebat stipatus hominibus contumeliosis, qui petulanter mutationem vestis, & ejus habitum exagitant, multisque locis luto & lapidibus

in eum conjecti, implicationes impediebant. Ita Dio lib. 38.

5. Quæ fuisset igitur.] Argumentum a repugnantibus, quia Cicero non fuisset re-stitutus, nisi per vim improbè ejectus esset.

6. Multam irrogarat.] Multam irrogare, est rogare populum, ut multam alicui velit imponere.

Ib. Perduellionis.] Perduelles dicebantur ab antiquis, quos nos hostes appellamus, inquit Caius in lib. de verb. signif. Perduellionis autem crimen in eos cadebat, qui summam Reipublicæ labefactare conati erant.

7. Intenderat.] Intendere seu intentare verbum est juris; & nihil aliud notat, quam crimen in adversarium jacere: hinc intentio criminis, cui opponitur recusatio.

Ib. Et mihi videlicet in causâ aut malâ.] Ironia, dicit causam judicium fuisse, cum punivisset Lentulum & Cethegum qui in conjuratione Catilinæ fuissent; idque ex jussu populi & Senatûs.

8. Servorum & egentium.] Suadebant multi Ciceroni, antequam cederet in exilium, rem ipsam contra Clodium armis experiri, & vim vi repellere: sed maluit abire in exilium, quam cives suos in periculum adducere.

10. Q. Hortensium.] Cum factus fuisset, Cicero reus a Pub. Clodio, voluit Senatus decernere, ut populus Rom. vestem mutaret; sed contra sentiebant Consules Piso & Gabinius. Clodius paludatus circa curiam cum satellitibus vagabatur, è Senatu prorupere quidem Senatores, qui laceratis vestibus, tumultus speciem dedere, ut Plut. refert in Cic. In eo tumultu Hortensius & Vibienus aliquid a militibus passi sunt.

cum

cum hoc cum esset una, ita est ^c mulctatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea fida illa, quam à Catilinâ acceperat, conquievit? hæc intentata nobis est: huic ego vos objici pro me non sum passus: ¹⁵ hæc insidiata Pompeio est: hæc istam Appiam viam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: hæc, hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam pene confecit. Quid simile Milonis? cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, cum in iudicium ^d detrahi non posset, vi oppressam civita- ²⁰ tem teneret; quem si interficere voluit, quantæ, quoties occasiones, quam præclaræ fuerunt? potuit-ne, cum domum ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? potuit-ne cive egregio & viro fortissimo P. Sextio, collegâ suo, vulnerato? potuit-ne Q. Fabri- ²⁵ cio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissimâ in foro eadē factâ? potuit-ne L. Cæcili, justissimi, fortissimique Prætoris, oppugnatâ domo? potuit-ne illo die, cum est lata lex de me? cum totius Italiæ concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset: ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam lau- ³⁰ dem pro sua vindicaret; Atqui erat id temporis clarissimus & fortissi- mus Consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator Senatûs, defensor vestræ voluntatis, patronus illius publici consensûs, restitutor salutis meæ: septem Prætores; octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius auctor & dux mei redi- ³⁵ tûs,

^c male tractatus.

^d pertrahi.

14. *A Catilinâ*] Catilinæ Clodius amicus fuit.

Ib. *Conquievit*.] Non eo facinore conquievit furor Clodii, sed erupit semper ulterius: Ciceronem enim & Pompeium persecutus est.

16. *Pompeio*.] Collocaverat Clodius ficiarium in insidiis ad Pompeium occidendum, de quo sæpe Cicero.

17. *Nece Papirii*.] De hoc superiùs.

18. *Me ad regiam pene confecit*.] Lib. 4. ad Att. sic ait: Cum, *acra via descenderem, insecutus est me cum suis: clamor, lapides, fustes, gladii, hæc improvisa omnia*. Est autem Regia locus in Viâ Sacrà extra Romam, ubi Numa Pompilius Rex Romanorum secundus habitavit. Regia enim Regis domus dicitur.

19. *Quid simile Milonis*.] Jam confert Milonem cum Clodio.

22. *Domum ac deos penates*.] Lib. 4. Epist. 3. ad Attic. sic ait: Milonis domum, meamque in Ceramio pridie Idus Novembris expugnare & incendere ita conatus est, ut palam horâ quintâ cum scutis homines educti gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Ipse domum P. Syllæ pro castis ad eam oppugnationem lumpserat, tum ex Annianâ Milonis domo Q. Flaccus eduxit viros acres, occiditque homines ex

omni latrocinio Clodianò notissimos, ipsam cupivit, sed ille se in interiorē partem ædium abdidit.

24. *P. Sextio, collegâ*.] Milo & Sextius Tribuni plebis fuerunt anno post Clodium proximo. In oratione pro Sextio dicit eum viginti accepisse vulnera, & mortem evasisse se mortuum simulando.

Ib. *Q. Fabricio*.] Fabricius Tribuns plebis cum Sextio octavo Kalendas Februarii armatos homines in templum Castoris deduxit.

26. *L. Cæcili*.] De eo Cæcilio nihil loquitur Asconius; de eo tamen loquitur Cicero in oratione post reditum in Senatu.

29. *Eam laudem*.] Intelligit eam laudem quam sibi Milo peperit ob interfectum Clodium.

30. *Fortissimus Consul*.] Lentulus Spinther.

33. *Septem Prætores*.] Omnes illi Prætores volebant Ciceronem revocari.

34. *Cn. Pompeius auctor*.] Pompeius cum M. Crasso & Julio Cæsare gloriæ Ciceronis invidebat, quâ summâ auctoritatē apud omnes valebat ob extinctam Catilinæ conjurationem. Quâ de causâ passus est Pompeius ut in exilium à Clodio pelleretur, cui obistere facile Pompeio fuisset. Verum cum intellexit Pompeius, hinc sibi succensere

35 tū, illius hostis: cujus sententiam Senatus omnis de salute meā gravissimam & ornatissimam secutus est: qui populum Romanum cohortatus est: qui, cum de me decretum Capuæ fecisset, ipse cunctæ Italiæ cupienti & ejus fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent; omnia tum denique in illum odia civium arde-
 40 bant desiderio mei: quem quī tum interemisset, non de impunitate ejus. sed de præmiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit, & P. Clodium ad judicium bis, ad ^e vim nunquam vocavit. Quid? privato Milone, & reo ^f ad populum, accusante P. Clodio, cum in Cu. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est: quæ tum non modò
 45 occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero cum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipub. partem fortissime suscepisset, atque illam belluam, judicii laqueos declinantem, jam irretitam teneret: qui locus, quod tempus illud, dii immortales, fuit? cum se ille fugiens in scala-
 50 rum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit? conficere illam pestem nullā suā invidiā, Antonii vero maximā gloriā? Quid? comitiis in campo quoties potestas fuit? cum ille vi in septa irruisset, gladios distringendos, lapides jaciendos curasset, deinde subito, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos & omnes boni vota faceretis, ut
 55 Miloni uti ^g virtute suā liberet? Quem igitur cum omnium gratiā noluit; hunc voluit cum aliquorum querelā? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impunè non est ausus; hunc injuriā, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitavit occidere? præfer-

^e arma.^f apud.^g fortitudine.

succensere Senatores & Equites universos, quod non opem & homini de se, & totā Repub. bene merito tulisset, & idem sibi periculum à Clodio impendere, primus omnium, licet Clodii lege cautum esset, nequis Prætor, Tribunus, aut alius quispiam de Ciceronis reditu mentionem faceret, retulit ad Senatum de Cicerone revocando, cujus laudes mirifice prædicavit.

37. *Decretum.*] Capuani decretum fecerunt, ut Cicero restitueretur. Ex tota Italia venerunt legati ad Pompeium, quibus imperavit venire Romam, idque à Senatu petere.

38. *Signum dedit.*] Verbum militare, id est, cohortatus est, quemadmodum miles dat tesseram, quando ineundum est certamen.

42. *Privato Milone.*] Qui functus fuerat Magistratu, privatus dicebatur; dum quem gereret, accusare nemo poterat.

43. *In Cu. Pompeium impetus.*] Cum Pompeius incepit pro Milone dicere, Clodiani clamorem sustulere. Idque ei perpetua Oratione contigit, non modò ut acclamaretur, sed etiam ut convicio, & maledictis impidiretur. Sed à dicendo non est deteritus, sex enim horas dixit.

45. *M. Antonius.*] M. Antonius insecutus est Clodium, ut eum interficeret, remque transgessisset, nisi illi se sub scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque oppilatis impetum Clodii compressisset. Is autem Antonius fuit, qui postea civile bellum cum Augusto gessit, prius quidem amicus Ciceronis, postea vero hostis capitalis, & ejus necis auctor.

47. *Illam belluam.*] Clodium intelligit & allegoria utitur ducta à belluis, quæ venatorum laqueos devitant.

51. *In campo.*] Martio videlicet, ubi comitia habebantur.

52. *In septa.*] Cum comitia celebrabantur, populus quibusdam septis, seu ligneis repagulis concludebatur.

54. *Fugerat ad Tiberim.*] Tiberis campum Martium præterfluebat.

55. *Quem igitur cum omnium.*] Aliam interficiendi Clodii opportunitatem ostendit, quæ cum non sit usus, manifeste patet eum non habuisse voluntatem occidendi: tum enim Clodium occidere summa omnium gratia ac summo jure potuisset. Adverte alias loci, temporis, &c. circumstantias, quibus suum firmat argumentum.

tim,

tim, Judices, cum ^h honoris amplissimi contentio, & dies comitiorum ⁱ subesset; quo quidem tempore (scio enim ^k quàm timida sit ambitio, 60 quantaque & quàm sollicita cupiditas Consulatus) omnia, non modo quæ reprehendi palam, sed etiam quæ obscurè cogitari possunt time- mus: rumorem, fabulam fictam, falsam perhorrescimus: ^l ora omnium atque oculos intuemur; nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quàm voluntas erga nos sensusque civium: 65 qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis sæpe fastidiunt. Hunc diem igitur ^m campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus & facinus præ se ferens & confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quàm hoc non credibile in hoc? quam idem in Clodio non dubitandum 70 quin se ille, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciæ est, Judices: quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? in utro igitur hæc fuit? in Milone, qui etiam nunc reus est facti aut præclari, aut certe necessarii? an in Clodio, qui ita judicia pœnamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut 75 per naturam fas esset, aut per leges liceret?

X. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te, Q. Petilli, appello, optimum & fortissimum civem; te, M. Cato testor: quos mihi divina quædam sors dedit, Judices; vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, & audistis, vivo Clodio, periturum Milonem tri- 5 duo; post diem tertium gesta res est, quam dixerat; cùm ille non du- bitaret aperire, quid cogitaret: vos potestis dubitare, quid fecerit; Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modo. Dic- tatoris Lanuvini stata sacrificia nôsse, negotii nihil erat; vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: ita-

^h consulatus. ⁱ instaret. ^k quàm timidi sint ambientes. ^l vultus.
^m comitiorum.

66. *Candidatorum.*] Qui petebant ma- gistratum candidâ veste utebantur, ut om- nibus viderentur.

67. *Sæpe fastidiunt.*] Id est, cum fastu quodam irascuntur.

69. *Augusta centuriarum auspicia.*] Id est, ad comitia centuriata, quibus Consules fi- ebant; de his comitiis dictum est, pro Rabirio Perd. reo, Parag. ii. l. 54. Augu- sta porro dicuntur, quia sancta, quod Au- gurio consecrata essent. De Auguriis illis captandis fulissimè loquitur Abrahamus in hac Oratione pro Milone num. 44.

70. *In hoc.*] Milone videlicet.

73. *Impunitatis spem.*] A spe jam impu- nitatis probat Clodium Miloni struxisse in- fidias; quam spem longè majorem in Clo- dio quàm in Milone fuisse contendit, tum ex judiciis, tum ex pœnis quas contempnit.

74. *Aut præclari.*] Præclarum esse con- tendit Cicero Clodium interfecisse, quia perturbator erat Reipub.

Ib. *Aut necessarii.*] Coactus fuit Milo

Clodium interficere, ut vitam suam tue- retur.

Ib. *Qui ita judicia.*] Cùm accusatus est sacrilegii, quodd in sacris Bonæ Deæ, veste muliebri irrepsit, pecunia iudices cor- rupuit, deinde cum de vi à Milone vocatus est in iudicium, illud auctoritate declina- vit.

76. *Per naturam fas esset.*] Per summum nefas sororem suam Clodius constupravit.

Ib. *Per leges liceret.*] Verabant leges nè quis vir adesset illis sacrificiis, quæ à ma- tronis Romanis in honorem Bonæ Deæ celebrabantur.

1. *Sed quid ego argumentor?*] Jam pro- bat Cicero consilium habuisse Clodium Milonis interficiendi ab ipsius testimonio. Suam enim palam voluntatem declaravit. Idque efficit tum ab antecedentibus, tum a consequentibus.

4. *Triduum.*] Id est, intra triduum, ea fere omnia quæ sequuntur, exposita sunt in narratione. Hanc consule.

que

10 que antevertit; at quo die? quo, ut ante dixi, fuit insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus appropinquaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum sed
 15 etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit Milonem fore eo die in viâ, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quaero, qui scire potuerit: quod vos idem in Clodio quaerere non potestis; ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii à Dictatore Milone prodi flammam
 20 necesse esse; sed erant permulti alii, si, ex quibus id facillime scire posset, omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quaesivit? quaesierit sane. Videte, quid vobis largiar; servum etiam, ut Arrius, meus amicus, dixit, corruerit. Legite testimonia testium vestrorum; dixit C. Cassinius, cognomento Scola, Interamnus, familiarissimus &
 25 idem comes P. Clodii (cujus jampridem testimonio Clodius eadem horâ Interamnæ fuerat & Romæ) P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse; sed subito ei esse nuntiatum, Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repente constituisse proficisci; dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius. Videte, Iudices, quantæ res his tes-
 30 timoniis sint confectæ. Primum certe liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in viâ Clodio: quippe qui ei obviurus omnino non erat; deinde (non enim video, cur non meum quodque agam negotium) scitis, Iudices, fuisse, qui in hac rogatione suadendâ dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio vero majoris alicu-
 35 jus. Videlicet me latronem ac sicarium abjecti homines & perditide-

11. *Mercenario.*] Mercenarius hic sumitur pro eo, qui pecunia corruptus est. Is autem fuit Quintus Pompeius, qui quo die Pub. Clodius occisus est, turbulentam concionem habuit, in qua multa contumeliose tum contra Milonem, tum contra Ciceronem dixit.

18. *T. Patinam.*] Patinas ille Lanuvinus fuit Clodii familiaris, à quo potuit edoceri Milonem Lanuvium venturum esse.

19. *Flaminem.*] De eo dictum est in narratione, parag. vi. l. 32.

22. *Arrius.*] De hoc Arrio loquitur in Orat. contra Vatinius.

23. *Legite testimonia.*] Testimonia sunt testium dicta, quæ sæpe in judiciis à scribis legi jubeantur. Et hic lecta sunt.

24. *Interamnus.*] Interamnus vel Interamnus gentile fuit nomen, ab Interamnâ Umbriæ civitate: dicta porro est quasi inter amnes.

26. *Interamnæ fuerat & Romæ.*] Cicero ostendit non esse credendum hujus Cassinii testimonio, qui dixit, se tum cum Clodio fuisse, cum occisus est à Milone. Nam qua hora Clodius deprehensus est Romæ

habitu muliebri in sacris bonæ Deæ, eum fuisse Interamnæ dixerat idem ipse Cassinius juratus testis.

Ib. *In Albano mansurum.*] In agro Albano villam habuit Clodius. Porro Albanus ager ab Alba urbe dictus est, & hæc ab alba sue, quam Ascanius, cum eam conderet, invenisse dicitur. Tenuit illa imperium 320 annis, antequam Roma conderetur.

27. *Cyrum architectum.*] Illius Cyri meminit Cicero ad Quintum fratrem, & ad Atticum. Is autem fuit ædificandi magister.

29. *C. Clodius.*] C. Clodius Publii frater fuit, cujus filios duos accusatores fuisse Milonis Asconius tradit.

Ib. *Videte, Iudices.*] Concludit Cicero Milonem non fecisse insidias Clodio, idque adversariorum testimonio: quia nemo ei insidiatur, quem nescit sibi obvium futurum; id autem scire Milo non potuit.

34. *Majoris alicujus.*] Ciceronis nempe, qui, cum esset Consularis, majore dignitate Miloni præstabat.

35. *Abjecti homines.*] Q. Pompeius Rufus, & C. Sallustius, ut ex Asconio constat. scribebant

scribebant. ^a Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro auditum esset, reditum fuisse. Respiravi: liberatus sum: non verior, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cætera; nam occurrit illud: Igitur ne Clodius quidem de infidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano man-⁴⁰ surus, si quidem iturus ad eadem è villâ non fuisset, video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare; nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Româ proficiscens reliquerat morientem? unâ fui: testamentum simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palam fecerat, & illum hæredem &⁴⁵ me scripserat; quem pridie horâ terciâ animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie horâ decimâ denique ei nuntiabatur? ^b Age, si ita factum: quæ causa, cur Romam properaret? cur in noctem se conjiceret? quid afferebat festinatio? quod hæres erat? primum erat nihil, cur properato opus esset: deinde, si quid esset, quid⁵⁰ tandem erat, quod eâ nocte consequi posset; amitteret autem si postridie mane Romam venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius, quàm expetendus fuit: sic Miloni, cum infidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsistendum atque expectandum fuit.

55

^a convincuntur.

^b esto.

40. *Clodius quidem de infidiis cogitavit.*] Dicebant Clodiani quod ne Clodius quidem de infidiis cogitavit, quia eo die remansurus erat in Albano. At ex eo exivisse, ut Romam rediret, quia ei de morte Cyri nuntiatum est. At id Cicero refellit, quia efflantem eum animam reliquerit. Non igitur ei de Cyro, sed de Milonis adventu renuntiatum est.

44. *Testamentum simul obsignavi.*] In testamentis faciendis septem testes debebant adesse, deinde hæres subscribent & obsignabant testamentum. Poterat autem quis hæres testis esse, ut ex hoc Ciceronis

loco colligitur.

46. *Horâ terciâ.*] Id est, nonâ post.â.

47. *Horâ decimâ.*] Noctiâ quartâ sextinâ.

48. *Cur in noctem.*] Id est, cur vix se committeret horâ quartâ, duabus ante noctem?

50. *Deinde, si quid esset.*] Nihil tunc Romæ noctu aut de hereditate, aut apud Senatum agere poterat.

54. *Subsistendum.*] Id est, in aliquo loco fortim manendum & expectandum in infidiis, quoad Clodius veniret.

SECUNDA PROBATIO.

A concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis.

XI. Noctu, invidioso & pleno latronum in loco occidisset; nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam consistentem, volunt. ^a Sustinisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator, & receptator locus, dum neque muta solitudo indicasset, neque cæca

^a locum ipsum omnes criminarentur.

4. *Et receptator locus.*] In viâ Appiâ monumentum est Basilii; qui locus latronibus fuit infamis, ut refert Alconius Pedianus. Vocat autem receptatorum locum quia eo se recipere ad latrocinandum furetolabant; metaphora sumpta ab iis qui la-

trones, & eorum furta recipiunt, & apud se recondunt.

Ib. *Muta solitudo.*] Muta solitudo dicitur, quod facinus taceat, ut cæca nox, quæ id occultat: tanquam hæc non videt, illa non loquatur.

nox

5 nox ostendisset Milonem : deinde ibi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam hæc timentes in suspicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atque die illo certe Ariciâ rediens diver-
 tit Clodius ad Albanum; quod^b ut sciret illum Milo Ariciæ fuisse sus-
 picari tamen debuit, eum, etiam si Roman illo die reverti vellet, ad
 10 villam suam, quæ viam tangeret, diversurum; cur neque ante occurrit,
 ne in villâ refideret; nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus
 esset? Video adhuc constrare omnia, Judices: Miloni etiam utile fuisse,
 Clodium vivere; illi, ad ea quæ concupierat, optatissimum interitum
 15 Milonis fuisse: odium fuisse illius in hunc acerbissimum, in illum
 hujus nullum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferendâ; hujus
 tantum in repellendâ: mortem ab illo denuntiata Miloni, & prædicatam
 palam; nihil unquam auditum ex Milone: profectiois hujus diem illi
 notum; reditum illius huic ignotum fuisse; hujus iter necessarium;
 20 illius etiam potius alienum; hunc præ se tulisse se illo die
 Româ exiturum; illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius
 rei mutasse consilium; illum causam mutandi consilii finxisse: hic, si
 insidearetur, noctem prope urbem expectandam; illi, etiam si hunc,
 non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.
 Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi
 25 congressi sunt, utri tandem fuerit aptior? Id verò, Judices, etiam dubitandum,
 & diutius cogitandum est? ante fundum Clodii: quo in fundo propter^c
 insanas illas substructiones facillè mille hominum versabatur
 valentium? edito atque excelso loco superiorem se fore putabat
 Milo, & ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum delegerat? an
 30 in eo loco est potius expectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum
 cogitarat? Res loquitur, Judices, ipsa: quæ semper valet plurimum;
 si hæc non gesta auderitis, sed picta videretis: tamen appareret,
 utur esset insidiator, uter nihil cogitaret mali; cum alter vehe-
 retur in rhedâ penulatus, unâ sederet uxor; quid horum non impe-
 35 ditissimum; vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum
 ad pugnam? cum penulâ irretitus, rhedâ impeditus, uxore pene con-
 strictis esset. Videte nunc illum, primum egredientem è villâ subito:
 cur vesperi? quid necesse est tarde? qui convenit, præsertim id tempo-
^b etsi. ^c magna ædificia.

5. *Ab illo.*] Clodio.

7. *Etruria.*] Etruscos sæpe Clodius armis pellere suis possessionibus conatus erat. Etruria porro est Italiæ regio, quæ Tyrreno mari incumbit, & ad primam usque Tiberis ripam protenditur.

Ib. *Ariciâ.*] Clodius redibat Ariciâ quando Miloni obvius factus est, ubi Arinorum decuriones allocutus fuerat. Aricia porro Latii oppidum est in viâ Appiâ.

11. *Subsedit.*] Id est, furtim sedit in insidiis.

26. *Ante fundum.*] Fundus dicitur in jure proprie ager cum ædificio; nam *omnino fundus integrum aliquid est.*] inquit Ulpianus.

27. *Mille hominum.*] Non fabros intelligit, sed operas quas multas habebat in hoc fundo Clodius, ut margines & ripas defenderet, & reficeret.

28. *Edito atque excelso loco.*] Occurrit objectioni adversariorum, qui volebant Milonem editum & superiorem locum occupasse ad Clodium interficiendum. Sed respondet Cicero potius ibi à Clodio Milonem expectatum fuisse.

34. *Penulatus.*] Penula vestis est, quæ supra tunicam accingitur, quam sumebant viatores, ut se contra vim imbrii & frigoris tegerent.

38. *Id temporis.*] Mense Februario.

ris? Divertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in
 Alfienſi eſſe; villam ut perſpiceret? milles in ea fuerat; quid ergo 40
 erat moræ & tergiverſationis? dum hic veniret, locum relinquere noluit.
 Age, nunc iter expediti latronis cum Milonis impediſſentis comparate.
 Semper ille antea cum uxore: tum ſine ea: nunquam non in rheda;
 tum in equo: comites Græculi, quocunque ibat, etiam cum in caſtra
 Etruſca properabat: tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nun- 45
 quam, tum caſu pueros ſymphoniacos uxoris ducebat & ancillarum
 greges; ille qui ſemper ſecum^d ſcortâ, ſemper exoletos, ſemper^e lupas
 duceret; tum neminem, niſi ut virum à viro lectum eſſe diceret.
 Cur igitur victus eſt? quia non ſemper viator à latrone, nonnunquam
 etiam latro à viatore occiditur: quia quanquam paratus in imparatos 50
 Clodius, tamen mulier inciderat in viros; ^f nec vero ſic erat unquam
 non paratus Milo contra illum, ut non ſatis fere eſſet paratus; ſemper
 ille, & quantum intereſſet P Clodii ſe perire, & quanto illi odio eſſet,
 & quantum ille auderet, cogitabat; quamobrem vitam ſuam, quam
 maximis præmiis propoſitam & pene^g addictam ſciebat. Nunquam in 55
 periculum ſine præſidio & ſine cuſtodiâ projiciebat. Adde caſus, adde
 incertos exitus pugnarum, ^h Martemque communem; qui ſæpe ſpo-
 liantem jam & exultantem evertit & perculit ab abjecto; adde inſci-
 tiamⁱ præſi, poti, oſcitantis ducis, qui cum à tergo hoſtem interclu-
 ſum reliquiſſet, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos 60
 incenſos irâ vitamque domini deſperantes cum incidiſſet, ^k hæſit in iis
 pœnis, quas ab eo ſervi fideles pro domini vitâ expetiverent.

^d impudicas mulieres. ^e meretrices. ^f nec verò tam parum pa-
 ratus erat Milo contra Clodium, quin ſatis eſſet ſemper. ^g deſtinatam.
^h pugnam ancipiſtem. ⁱ ſaturi, ebrii, negligentis. ^k dedit has penas.

40. *Alfienſi eſſe.*] Alſium oppidum eſt ſecum miſicos, qui cantu uxorem ſuam
 ad oſtia Tiberina. Fauſtam oblectarent.

44. *Comites Græculi.*] Aſiaticos ſervos 47. *Exoletos.*] Iſtum verbum *Exoletus*
 notat, quorum alii muſici fuerunt, alii ad ſubſtantivè ſumptum, ut docet Valla, ſcor-
 voluptatem comparati. tum eſt maſculum, propriè tamen adultæ
 ætatis.

Ib. *In caſtra Etruſca properabat.*] Com- 48. *Virum à viro.*] Moris olim fuit apud
 memorat Tullius conjurationem Catilinæ, Romanos, ut militibus poteſtas fieret, ut
 ut in odium judicium Clodium adducat, ſinguli ſingulos ſibi notos deligerent, cum
 utpote quondam illius conjurationis ſoci- majus aliquod ſibi periculum imminere
 um; voluit enim ſe Catilinæ adjungere proſpicerent. Vide T. Livium lib. 9.

51. *Mulier inciderat in viros.*] Vocat 51. *Mulier inciderat in viros.*] Vocat
 mulierum Clodium, quia vir fuit effœmi- mulierum Clodium, quia vir fuit effœmi-
 natus, qui à Milone viro forti facilè po- natus, qui à Milone viro forti facilè po-
 tuit ſuperari. tuit ſuperari.

45. *Nugarum.*] Tum Clodius neque ſe- 58. *Perculit ab abjecto.*] Sæpe accidit in
 cum ancillas, neque pueros ad nugas & certaminibus, ut qui proſtratus eſt, ſurgat
 delectationem comparatos habuit. & vincat jam ſuperantem.

46. *Pueros ſymphoniacos.*] Habebat Milo

TERTIA PROBATIO.

Ubi refutantur quæ de servis obijciuntur.

XII. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet ne indicarent: ne dolorem perferre non possent: ne tormentis cogerentur, occisum esse à servis Milonis in Appiâ viâ P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quæris? occideritne? occidit? jure, an injuriâ? nihil ad
 5 tortorem; facti enim in equuleo quæstio est, juris in judicio; quod igitur in causâ quærendum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu verò cur miserit, si id potius quæris, quam cur parum amplius affecerit præmiis; nescis inimici factum reprehendere; dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter & fortiter, M.
 10 Cato; dixitque in turbulentâ concione, quæ tamen ejus auctoritate placata est, non libertate solùm, sed etiam omnibus præmiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim præmium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? etsi id quidem non tanti est, quàm quod propter eosdem
 15 non sanguine & vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit; quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuissent, conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic verò nihil habet in his malis, quod minus molestè ferat, quàm, etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum præmium persolutum.
 20 Sed quæstiones urgent Milonem, quæ sunt habitæ nunc in atrio Libertatis; quibusnam de servis? rogas? de P. Clodii; quis eos postulavit? Appius; quis produxit? Appius; unde? ab Appio. Dii boni! quid potest agi severius? de servis nulla quæstio est in dominum, nisi de in-

1. *Manumisit.*] Manumitti servus dicebatur, cùm dominus ejus aut caput ejusdem servi, aut aliud membrum tenens dicebat, *Hunc hominem liberum esse volo*: & eum emittebat manu. Postero enim die quò occisus est Clodius, Milo ex servis suis duodecim manumisit.

3. *Tortore.*] Tortor is vulgò dicebatur, qui torquebat in equuleo, non interficiebat.

5. *In equuleo.*] Equuleus genus est tormenti, in quo ad inveniendam alicujus facti veritatem servi aut malefici torquebantur. Equuleus autem Catasta fuit lignea, cochleata ad intendendum ac remittendum apta. Catastæ huic ubi brachia, pedesque nervis quibusdam, quæ fidiculæ dicebantur, alligaverant; tum catastâ intentâ, atque in altum erectâ, ut ex ea quasi ex cruce quadam, miser ille penderet, primum compagem ipsam ossium ejus divellebant: deinde candentibus ejusdem corpori lamenis admotis, atque bisulcis anguli ferreis lateribus laniatis, doloris acerbitationem augebant. Sozomenus Hist. Eccl. lib. 5.

9. *M. Cato.*] Judex in hac causâ erat M. Cato.

15. *Crudelissimi inimici.*] Clodii.

20. *Sed quæstiones urgent Milonem*] Cùm servis Milonis manumissi fuissent ab eo, non potuerunt quæstioni subfieri. Appius Clodius, qui erat filius C. Clodii, istius Clodii de quo hic agitur, frater, postulavit ut patrum sui servi quæstioni subficerentur.

Ib. *In atrio libertatis.*] Juxta templum atria fuerunt, ubi sæpe vel exercebantur judicia, vel Senatus habebatur, quia alibi quàm in loco sacro haberi nefas fuit.

Ib. *Libertatis.*] Veteres Romani Libertatem pro Dea coluerant, ut Cicero scribit lib. 2. de natura Deorum. Huic Sempronius Gracchus, Gracchorum pater, in Aventino monte ædem ex multatitia pecunia extruendam curavit. T. Liv. lib. 24.

22. *Dii boni.*] Severitatem accusatorum arguit, quia non Clodii servi, sed rei Milonis accusari debuerant, neque enim adiuvantur in judicio servi contra dominum, nisi accusetur incestus; ut aliquando in Clodium actum est, eam de incestu cum sorore commissio accusatus est.

celu,

cestu, ut fuit in Clodium; proxime deos accessit Clodius, proprius
quàm tum, cùm ad ipsos penetrarat: cujus de morte, tanquam de cæ- 25
remoniis violatis quæritur. Sed tamen majores nostri in dominum de
servo quæri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia
videbatur indignum esse, & dominis morte ipsâ tristius; in reum de ser-
vis accusatoris cùm quæritur, verum inveniri potest? Age verò, quæ
erat aut qualis quæstio? heus ubi Ruscio, ubi Casca? Clodius insidias 30
fecit Miloni? fecit: certa crux. Nullas fecit: sperata libertas. Quid
hac quæstione certiùs, subito arrepti in quæstionem, tamen separantur à
cæteris, & in arcas conjiciuntur; ne quis cum iis colloqui possit; hi
centum dies^a penes accusatorem cùm fuissent, ab eo ipso accusatore pro-
ducti sunt; quid hac quæstione dici potest integrius? quid incorruptius? 35

^a apud.

25. Cum ad ipsos penetraret.] Clodius, ut saepe dictum est à Cicerone, veste muliebri irrepsit in locum additum, ubi mulieres sacra Bonæ Deæ faciebant, quæ tum in domo Cæsaris, utpote consulis, per uxorem ejus, & virgines Vestales peragebantur. Ad ea sacra ne quidem imprudenti viri accedere fas fuit: quoddam ita religiose observatum est, ut ab omni memoriâ his adfuisse per summum nefas unus Clodius legatur.

Ib. Tanquam de cæremoniis violatis.] Jo-
natur hic Cicero, dum ait, de ejus servis
quæri perinde ac si deorum cæremoniæ violatæ essent.

30. Heus ubi Ruscio, ubi Casca.] Ser-
vorum nomina sunt, qui appellantur ab
Appio, prius interrogante, quàm eos quæ-
stioni subijciat.

Ib. Insidias fecit Miloni.] Interrogatio
Appii.

31. Fecit.] Responso servi.

Ib. Certa crux.] Minatur Appius cru-
cem servo, quo vulgo supplicio servi affi-
ciebantur.

Ib. Nullas fecit.] Servus respondet,
metu crucis, nullas fecisse.

Ib. Sperata libertas.] Respondet Appius,
huic esse Servo sperandum libertatem, ne
ille vacillet in responsionibus.

Ib. Quid hac quæstione certiùs? Ironia?
32. Arrepti.] A tortore.

33. In arcas adjiciuntur.] Arcæ fossæ
sunt separatæ, quas Jurisconsulti, ut re-
fert Holtomannus, malas mansiones appel-
lant; tormentorum autem ad exprimen-
dam veritatem genera hæc fuerunt, ignis,
rota, flagella, equuleus, aculeus, fideicula.

Ib. Hi centum dies.] Intercessere cen-
tum dies à tempore quo Clodius interfec-
tus est, ad hoc usque tempus quo in jus
vocatus est Milo.

QUARTA PROBATIO.

A consequentibus, Milonem non fecisse insidias.

XIII. Quod si nondum satis cernitis, cùm res ipsa tot tam claris ar-
gumentis signisque luceat, purâ mente atque integrâ Milonem, nullo
scelere imbutum, nullo metu perterritum, nullâ conscientia exanima-
tum Romam revertisse; recordamini, per deos immortales, quæ fuerit
celeritas reditus ejus; qui ingressus in forum, ardente curiâ: quæ mag-
nitude animi; qui vultus: quæ oratio. Neque verò se populo solùm, 5

5. Celeritas reditus ejus.] Quâ nocte in-
censa fuit curia, eâdem Milo Romam re-
dixit, ut ait Asconius, licet arbitrarentur
bene multi, eum abisse in exilium.

Ib. Ardente curiâ.] His verbis docet nos
Asconius: Populus, duce Sexto Clodio Scri-
bâ, corpus Pub. Clodii in curiam intulit,
cremavitque subselliis, & tribunalibus, &
mensis, & edicibus librariorum, quo in igne
& ipsa quoque curia flagravît; & item
Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta

est.

6. Neque se populo solum, sed etiam Sena-
tui.] Populus Rom. ferebat aliquando ju-
dicium, ut videre est in causâ Rabirii
perduellionis rei; & Senatus in rebus a-
trocioribus, ut in causâ eorum qui Cati-
linam secuti sunt; tum denique Consules,
cum decreto Senatûs eis mandatum est,
ut viderent ne quid detrimenti caperet
Respub.

sed etiam Senatui commisit: neque Senatui modò, sed etiam publicis
 præsidiis & armis: neque his tantum, verum etiam ejus potestati, cui
 Senatus totam rempublicam, omnem Italiæ^a pubem, cuncta populi
 10 Rom. arma commiserat; cui se nunquam hic profectò tradidisset nisi
 causæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, mul-
 ta suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiæ Judices, &
 magna in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint,
 & poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque
 15 verò sine ratione certà, causâ Milonis semper à Senatu probata est; vi-
 debant enim sapientissimi homines facti rationem, ^p præsentiam animi,
 defensionis constantiam. An vero oblitī estis, Judices, recenti illo nun-
 cio necis Clodianæ, non modò inimicorum Milonis sermones & opini-
 ones, sed nonnullorum etiam imperitorum, qui negabant eum Romam
 20 esse rediturum? Sive enim illud animo irato ac ^c percitò fecisset, ut
 incessus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum tantī mortem P.
 Clodii putasse, ut æquo animo patriā careret, cum sanguine inimici
 expleisset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset,
 non dubitaturum fortem virum, quin, cum suo periculo salutem rei-
 25 publicæ attulisset, cederet æquo animo legibus, secum auferret gloriam
 sempiternam, nobis hæc fruenda linqueret, quæ ipse servasset. Multi
 etiam Catilinam, atque illa portenta loquebantur: ERUMPET, oc-
 cupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet; miseros interdum cives
 optime de republicâ meritos, in quibus homines non modò res præcla-
 30 rissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur! Ego illa falsa
 fuerunt: quæ certè vera extitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non
 posset honestè vereque defendere. Quid, quæ postea sunt in eum con-
 gesta? quæ quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia^d percu-
 lissent, ut sustinuit? dii immortales! sustinuit? immo verò ut contemp-
 35 sit, ac pro nihilo putavit? quæ neque maximo animo nocens, neque in-
 nocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset; scutorum, gladiatorum,
 frenorum, sparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse ju-
 dicabatur:

^a Juventutem. ^b securitatem. ^c commoto. ^d permovissent.

8. *Ejus potestati.*] Pomposium significat, cui Consuli Senatus omnem potestatem, commiserat, ut videret ne quid detrimenti caperet Respublica, vel propter Milonis potentiam, vel ob Clodianorum factiones.

25. *Cederet æquo animo legibus.*] Id est, pareret legibus quæ jubent eum exulare, qui civem interfecerit.

26. *Multi etiam Catilinam.*] Credebant aliqui quoddam Catilinæ similis bellum inferret patriæ.

27. *Atque illa portenta.*] Intelligit perniciosos illos cives qui Catilinam ducem sequuti sunt, quales fuerunt Lentulus, Cethegus, alique quamplurimi, de quibus in Orat. contra Catil. loquitur.

28. *Miseros interdum cives.*] Exclamatio est quâ concludit hanc brevem narrationem; hos porro miseros dicit, quoddam

licet de Repub. bene meriti sint, tamen ab ipsis collata Reipub. beneficia facile populus obliviscitur, & mala de iis sæpe suspicatur.

32. *In eum congesta.*] Id est, tot de eo dicta sunt ex quo Romam rediit, ut si mediocrium etiam delictorum sibi conscius fuisset, horum conscientia exagitatus statim se proripuisset ex urbe, ut Catilina contigit, qui oratione Ciceronis perculsus, noctu statim Romam abiit.

37. *Frenorum.*] De frenis illis nihil constat, sive illis frenentur equi, sive quædam instrumenta, & obices ad sistendos hostium impetus sunt.

lb. *Sparorum.*] Sparus genus est exigui veli rustici, à spargendo dictum, quoddam inter hostes spargeretur.

lb.

dicabatur: nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus: arma in villam Ocriculanam de-
 vecta Tiberi: domus in clivo capitolina sentis referta; plena omnia 40
 malleorum ad urbis incendia, comparatorum. Hæc non delata solum,
 sed penè credita: nec ante repudiata sunt, quàm quærita. Laudabam
 equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii: sed dicam, ut sentio,
 Judicēs; nimis multa audire coguntur, neque aliter facere possunt ii,
 quibus tota commissa est respublica; quin etiam audiendus sit popa Li- 45
 cinius nescio quis de Circo maximo, servos Milonis apud se ebrios fac-
 tos, sibi confessos esse, de interficiendo Cn. Pompeio conjurasse: deinde
 postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio
 in hortos nuntiavit; arcessor in primis; de amicorum sententiâ desert
 ad Senatum; non poteram in illius mei patriæque custodis tantâ suspi- 50
 cione non metu exanimari: sed mirabar tamen incredi popæ [ebrioso-
 rum] confessionem servorum audiri; vulnus in latere, quod acu punc-
 tum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verùm tamen, ut intelligo
 cavebat magis Pompeius, quàm timebat, non ea solum quæ timenda
 erant, sed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus 55
 C. Cæsaris, clarissimi & fortissimi viri, per multas noctis horas nuntia-
 batur: nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat: tamen audie-
 batur, non poteram Cn. Pompeium, præstantissimâ virtute civem, ti-

e rejecla.

Ib. *Pilorum.*] Pilum telum missile est, quo pedites in exercitu utebantur. Pilum verd, ut scribit Vegetius aliud majus fuit, quod erat septem pedum & semis, habens ferrum novem unciarum; minus autem trium pedum & semis fuit; hoc armorum genere Romani potissimum uti sunt.

38. *In urbe vicum.*] Tria in urbe sunt viarum genera, ut Varro scribit; *vici* quæ viz latiores sunt, cum exitu ab omni parte: *fundule* quæ exitu carent: & *angipor- tæ*, vel *angiportus*.

Ib. *Angiportum.*] Angiporta vel Angiportus sunt angustiores viz, ita dictæ, quod per eas non agi possit quicquam ad portum, non jumentum, non currus.

39. *Ocriculanam.*] Ocricula sive Ocriculum, urbs est in Umbriâ, versus Etruriam, prope Tiberim, ubi Milo domum habuit.

41. *Malleorum.*] Ex Nonio, *Malleoli* manipuli spartei pice contecti, qui incensi, aut in muros, aut in tessudines jaciuntur. Malleolus quandoque generaliter sumitur pro omni aliâ materiâ quæ celerrimè ignem corripit.

42. *Quàm quærita.*] Illa arma non inventa sunt, licet multa usi sint inquisitione Clodiani.

45. *Popa.*] Popa sacrificulus ille est, qui victimas impacto in frontem malleo cædit. Poparum etiam munus fuit domos

funestas purgare: credebant quippe veteres unius morte totam familiam inquinari.

46. *De Circo maximo.*] Id est, de plebe sacrificorum; sic enim solebant de villoribus hominibus loqui. Certe Suetonius refert, apud circum maximum fuisse collegium hominum perditissimorum, ex quibus fortasse fuit ille Licinius. Tres porro fuerunt circi, quorum unus Maximus appellatus est, inter Palatinum & Aventinum montem: alter Circus Apollinaris: tertius in Vaticano.

Ib. *Apud se ebrios.*] Licinius ille popinam habuit in circo maximo, & ibi vinum vendidit.

47. *Sibi confessos esse.*] Infirmitas Cicero illorum servorum testimonium, quasi ebriis hominibus habenda fides non esset.

52. *Acu punctum.*] Hyperbolica diminutio, quod nempe leve vulnus infictum acu, pro maximo vulnere, eoquæ a gladiatore illato habeatur.

54. *Cavebat magis Pompeius.*] Mitigat hic animum Pompei, dum eum ait retulisse ad Senatum, non quod timeret, sed ut omnes metu liberaret.

57. *Tam celebri loco.*] Erat illa domus Cæsaris in viâ sacrâ, ubi maxima erat populorum frequentia; tum quia hic multi fructus vendebantur; tum quia non longe erat à foro.

midum

midum suscipari: diligentiam, totâ republicâ susceptâ, nimiam nullam
 60 putabam. Frequentissimo Senatu nuper in Capitolio Senator inventus
 est, qui Milonem cum telo esse diceret; nudavit se in sanctissimo tem-
 plo, quoniam vita talis & civis & viri fidem non faciebat, ut, eo tacen-
 te, res ipsa loqueretur; omnia falsa, atque infidiosè ficta comperta
 sunt.

XIV. Quod si tamen metuitur etiâ nunc Milo, non hoc jam Clodi-
 anum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompeii, (te enim jam appello
 eâ voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhor-
 rescimus. Si Milonem times, si hunc de tuâ vitâ nefarie aut nunc co-
 5 gitare, aut molitum aliquando aliquid putas; si Italia delectus, ut non
 nulli conquisitores tui dictitant, si hæc arma, si ^a Capitolinæ cohortes,
 si excubiæ, si vigilæ, si delecta juvenus, quæ tuum corpus domum-
 que custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in
 hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certè vis, &
 10 incredibilis animus, & non unius viri vires atque opes indicantur, siqui-
 dem in hunc unum & præstantissimus dux electus, & tota respublica ar-
 mata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicæ partes ægras &
 labantes, ut eas his armis sanares & confirmares, esse commissas? Quod
 si Miloni locus datus esset, probasset profectò tibi ipsi, neminem unquam
 15 hominem homini cariorum fuisse, quàm te sibi? nullum se unquam pe-
 riculum pro tuâ dignitate, fugisse: cum illâ ipsâ teterrimâ ^b peste sæ-
 pissime pro tuâ gloriâ contendisse: tribunatum suum ad salutem meam,
 quæ tibi charissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se à te postea de-
 fensum in periculo capitis, adjutum in petitione Præturæ: duos se ha-
 20 bere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo; quæ si non
 probaret; si tibi ita penitus ^c infedisset ista suspicio, nullo ut evelli mo-
 do posset; si denique Italia à delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade,
 nunquam esset conquietura; ne istæ haud dubitans cessisset patria, is,

^a collecti milites.

^b Clodio.

^c infixa esset.

60. Senator.] Narrat Asconius hunc Se-
 natorem fuisse P. Cornificium, atque tunc
 Ciceronem exclamasse, *Talia omnia sunt*
crimina de Milone perlata.

61. Nudavit se in sanctissimo templo.] Se-
 natum significat, quia nunquam Senatus,
 nisi in loco auguriis consecrato, habeba-
 tur.

62. Quoniam vita talis, &c.] Reputa-
 bant Romani pro maximo crimine, si quis
 se nudasset, sed illius improbitate Senato-
 ris Milo coactus est, ut à se tanti sceleris
 suspicionem removeret.

1. Clodianum crimen.] Crimen Clodia-
 num dicit, quod obijcitur de cæde Clodii,
 qui cum iustissimè occisus sit, nihil est
 quod Milo vereatur.

3. Perhorrescimus.] Cicero non timet
 Miloni propter interfectum à se Clodium,
 sed propter suspiciones quas Pompeius ha-
 buit, à Milone paratas sibi insidias fuisse.

6. Conquisitores tui.] Conquisitores illi

sunt, sive lictores, sive satellites, sive ex-
 ploratores, quibus aliquid muneris aut à
 Consule, aut ab aliquo magistratu com-
 missum est.

Ib. Capitolinæ cohortes.] Cohortes in
 Capitolio ponebantur ad urbis præsidium,
 cum seditionis periculum erat aliquod.

13. Quod si Miloni.] Milo voluit venire
 ad Pompeium, in hortis, periculi causa,
 commorantem: sed per propinquum nun-
 tiavit ei, ne ad se veniret, ut refert As-
 conius.

18. Defensum.] De vi accusatus Milo,
 post suum tribunatum à Pompeio defen-
 sus est; in quem dicentem à Clodianis
 impetus factus est.

20. Te tuo.] Pompeius beneficio sibi
 Milonem devinxerat, cum eum defendit.

Ib. Me suo.] Milo beneficio Ciceronem
 affecerat, quia ejus in urbem revocatio-
 nem plurimum adjuverat.

qui

qui ita natus est, & ita consuevit; te, Magne, tamen antestaretur; quod nunc etiam facit. Vide quàm sit varia vitæ commutabilisque ratio, 25 quam vaga volubilisque fortuna, quantæ infidelitates in amicis, quam ad tempus^d aptæ simulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timides! erit, erit illud profectò tempus, & illucescet aliquando ille dies cùm tu salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse^e motu aliquo communium temporum immutatis (qui quàm crebro accadat, ex- 30 perti debemus scire) & amicissimi benevolentiam, & gravissimi hominis fidem, & unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quanquam quis hoc credat, Cn Pompeium, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritissimum, cum Senatus ei com- 35 miserit, ut videret, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPERET (^f quo uno versiculo satis armati semper Consules fuerunt, etiam nullis armis datis) hunc exercitu, hunc delectu dato, iudicium expectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis, qui vel iudicia ipsa 40 tolleret? satis iudicatum est à Pompeio, falsò ista conferri in Milonem, qui legem tulit, quâ, ut ego sentio, Milonem absolvi à vobis oporteret; ut omnes confitentur, liceret. Quòd verò in illo loco, atque illis^g publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet; satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim illo minus dignum quam cogere ut vos eum condemnatis, in quem animadvertere ipse, & more majorum, & suo jure posset? sed præsidio esse: ut intelligatis contra hesternam con- 45 cionem licam licere vobis, quod sentiatis, liberè iudicare.

^d accomodata. ^e discordiâ civili. ^f quo dicto. ^g militum.

24. *Te antestaretur.*] Antestari aliquem is dicitur, qui prehensa ejus auricula monet, ut meminerit se testem adhiberi. ubi alii in jus vocantur; estque verbum juridicum.

40. *Legem tulit.*] Tulit legem Pompeius, ut de exde Clodii quæreretur.

45. *Suo jure posset.*] Cum Consul esset Pompeius pro data sibi potestate, ne quid detrimenti caperet Respublica, poterat sine iudicio Milonem opprimere.

Ib. *Contra hesternam concionem.*] Pridie quàm hoc iudicium haberetur, seditiosam concionem habuit Munatius Plancus Tribunus plebis, qua populum cohortatus est, ut frequens sequenti die huic adesset iudicio; nec pateretur elabi Milonem; qua concione videbatur præscribere iudicibus sententiam; cum verò Pompeius metueret ne quid seditiosè a populo fieret, à Cicerone dicitur præsidia hæc constituisse.

SECUNDA PARS.

CONFUTATIONIS.

Gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse.

XV. Nec verò me, Iudices, ^a Clodianum crimen movet: nec tam sum demens, tamque ^b vestri sensus ignarus atque expers, ut nesciam quid de morte Clodii sentiatis; de quâ si jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare, atque mentiri gloriose 5 liceret: Occidi, occidi non Sp. Melium qui annonâ levandâ, jacturisque

^a cedes Clodii.

^b sententia vestra.

4. *Mentiri gloriose.*] Non Milo, sed servi Milonis Clodium occiderant.

5. *Non Sp. Melium.*] Argumento Cicero

utitur à minori ad majus: majorem enim sibi gloriam peperit Milo interficiendo Clodium,

que rei familiaris, quia nimis ^c amplecti plebem putabatur, in suspici-
onem incidit regni appetendi: non Tiberium Gracchum, qui ^d collegæ
magistratum per seditionem abrogavit: quorum interfectores implerunt
orbem terrarum nominis sui gloriâ: sed eum (auderet enim dicere,
10 eum patriam periculo suo liberasset) cuius nefandum adulterium ni pulvi-
naribus sanctissimis nobilissimæ sceminae comprehenderunt: eum, cuius
supplicio Senatus solemnes religiones expiandas sæpe censuit: eum,
quem cum sorore germanâ nefarium stuprum fecisse L. Lucullus jura-
tus se, quæstionibus habitis, dixit comperisse: eum, qui civem, quem
15 Senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis ac vitæ civium con-
servatorem judicabant, fervorum armis ^e exterminavit: eum, qui regna
dedit, ademit; orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est: eum,
qui plurimis cædibus in foro factis, singulari virtute & gloriâ civem do-
mum vi & armis compulit; eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in fa-
20 cinore, nec in libidine: eum, qui ædem Nympharum incendit ut me-
moriâ

^c amare.^d collegam deposuit magistratu.^e expulit.

Clodium, quam Ahala Sp. Meljum. Me-
lius enim cum videret annonæ charitatem,
privatâ suâ pecuniâ frumentum emit, &
illud in capita civium largitus est: unde
venit in suspicionem regni affectati; qua
de causâ iussu Quintii Dictatoris ab Ahala
Servilio Magistro equitum occisus est.

Ib. *Annonâ levandâ.*] Annona propriè
pro re frumentaria sumitur; promiscue
verò pro quolibet alimentorum genere.

7. *Tiberium Gracchum.*] Gracchus ma-
gistratu privavit Octavium collegam suum,
quoniam suis rogationibus intercedebat;
volebat enim leges Agrarias ferre, quibus
publicos agros dividere populo intendebat.
Cum nemo obfisteret Consulum vel Tri-
bunorum, Scipio Nasica, qui longe om-
nium optimus habebatur, irruens in con-
tentionem, Tiberium Gracchum interfecit.

10. *Cuius nefandum adulterium.*] Oppo-
nit jam flagitia Clodii, seu violatam reli-
gionem, illorum criminibus: nam si illi,
quia tantum in suspicionem venerunt cri-
minis, occisi jure existimantur; quanto
æquius Clodius, qui & sacrificia infami
libidine polluit, & deprehensus est?

Ib. *In pulvinariis.*] Id est, in ipsis pe-
netralibus delubri Dæ Cybeles; in tem-
plis enim erant pulvinaria sive lectuli, ubi
Deorum simulacra reponebantur.

11. *Nobilissimæ sceminae.*] Et Virgines
Vestales & aliæ matronæ, quæ in C. Cæ-
saris Consulibus ædibus convenerant.

13. *L. Lucullus.*] Lucullus in jus voca-
tus, ut testimonium diceret de vitâ Clodii,
dixit se per tormenta ab ancillis suis com-
perisse, Clodium nefarium stuprum, cum
suâ sorore, quæ ipsi Lucullo nupta erat,
commisisse.

15. *Conservatorem.*] Semetipsum Cicero
nominat, qui urbis conservator dictus est,
quia eam à conjuratione Catilinæ vindi-
cavit.

16. *Regna dedit.*] Cicero de Harospi-
cum responsis, ait Pessinuntem, sedem &
domicilium Cybeles, Crögitaro Gallogræ-
co impurissimo homini vendidisse, & eum
regem jussisse appellari.

17. *Ademit.*] Tulit legem Clodius, ut
Cyprus insula in provinciæ formam redi-
geretur, & ut Ptolemæus rex Cypris edens
cum purpura & sceptro, & illis insigni-
bus regis præconi publico subiceretur, &
cum bonis omnibus publicaretur: & ut
M. Cato cum jure Prætorio, adjecto e-
tiam Quæstore, mitteretur in insulam
Cyprus, & regis gazæ vendendæ, & po-
cuniz deportandæ præficeretur; ut qui
Byzantii rerum capitalium damnati exu-
larent, populi Rom. nomine in eandem
civitatem reducerentur.

Ib. *Quibuscum voluit partitus est.*] Elatè
hoc dicit, quia Mædoniam Pisoni, Sy-
riam Gabinio decrevit.

18. *In foro.*] Id est, templo Castoris,
quod erat foro vicinum, quo in templo
Clodius servum collocaverat, cui ex ma-
nibus extorta sica est, & delata ad Gabi-
nium; interrogatus servus respondit sibi à
Clodio imperatum fuisse, ut Pompeium
occideret, qua de causa se domi continuit
Pompeius. *Alcæus.*

20. *Ædem Nympharum.*] Iis Nymphis,
quæ fontibus præstant, Romæ fuit ædifi-
catum templum, ut essent adversus incen-
dia propitiæ, quod à Clodio incensum est.
Vide Orat. de Harusp. resp.

Ib.

memoriam publicam recensionis tabulis publicis ^f impressam exstingueret :
eum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile jus, nulli posses-
sionum termini; qui non calumniâ litium, non iniustis vindictis ac sacra-
mentis alienos ^g fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat :
qui non solum Etruscos (eos enim penitus contempserat) sed hunc Cn.
Pompeium, virum fortissimum, atque optimum civem, iudicem nostrum
pellere possessionibus, armis castrisque conatus est : qui cum architectis
& decempedis villas multorum hortosque peragrabat : qui Janiculo, &
Alpibus spem possessionum terminabat suarum : qui, cum ab equite Ro-
mano, splendido & forti viro, T. Pacuvio, non impetrasset, ut insulam
in lacu Pretio venderet; ^h repente lintribus in eam insulam materiam,
calcem, camenta atque arma convexit; dominoque trans ripam inspec-
tante, non dubitavit ædificium exstruere in alieno : qui huic T. Furfan-
nio, cui viro, dii immortales! (quid enim ego de mulierculâ Scantiâ?
quid de adolescente Apronio dicam? quorum utrique mortem est mini-
tatus, nisi sibi hortorum possessione cessisset) sed ausus est Furfanio di-
cere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se
in domum ejus illaturum; qua invidia huic esset tali viro conflagran-

^f descriptam.

^g possessionem.

^h subito.

Ib. *Ut memoriam publicam recensionis.*]
Solebant Censores singulis lustris omnes
tribus censere, & tabulas habere, in qui-
bus scelera omnium civium notabantur.
Cum autem non ignoraret Clodius sua fla-
gitia in acta publica referri, ibique asser-
vari, incendit illud templum, ut eorum
memoria deleteretur.

23. *Calumpnia.*] Calumpnia est callida &
malitiosa juris interpretatio. Vide Dig. l. 2.

Ib. *Iniustis vindictis.*] Ex Festo, lib. ult.
*vindictæ appellantur res ea, de quibus con-
troversia est.* Vindictæ vero jus est, li-
vindictandæ possessionis apud Præto-
rem : Sed quoniam in hac lite deponeretur sum-
ma quædam pecuniæ; & qui vincebat, au-
ferebat partem pecuniæ; & qui vincebatur,
ejus pecunia deponeretur in ærarium tan-
quam res sacra esset; inde sacramentum
alibi dicitur, ex sponsione agere, & sacra-
menta litigare, quæ eadem sunt.

25. *Etrusco.*] Dixit superius Clodium
Etruscorum sylvas depopulatum esse qui-
bus jam tanquam hostibus bellum intulisse
conqueritur.

Ib. *Cn. Pompeium.*] Non est dubium
quin ille Cn. Pompeius alius sit à Pompeio
Magno, neque enim Magnus Pompeius
fuit in hac causâ iudex, quia tàm Consul
erat. Nisi forte Q. Pompeius, quem,
licet Milonis inimicum, appellat ut ei-
dem eum devinciatur. [Sed alii rectius re-
ponunt Q. Varium, pro Cn. Pompeium.]

28. *Decempedis.*] Decempeda propriè di-
citur pertica decem pedibus longa, quâ ar-

chitecti, fabri, mensores agrorum uti so-
lent; aliquando etiam sumitur pro ipsâ
mensuris, ut hic à Cicerone videtur
sumi.

Ib. *Janiculo.*] Janiculum urbs erat olim
Etruriæ in ripâ ceteriore Tiberis; sic
dicta ea pars urbis, quod à Jano antiquis-
simo Italix Deo condita sit, cum totam
Italiam cum Saturno divisisset, qui ultra
Tiberim etiam urbem ædificavit, quæ ab
eo Saturnia dicta est, ut ex Virg. lib. 8.
Æneid. habemus; vult autem indicare
Cicero, quod à Janiculo sive Româ ad
Galliam usque omnes possessiones vindicari
sibi voluerit.

29. *Alpibus.*] His montibus Italia à
Gallia separatur.

31. *In lacu Pretio.*] Lacus Pretius ap-
pellatus Romam inter & Viterbium est.
[Alii lacum *Prelum* appellare malunt.]

Ib. *Lintribus.*] Lintres naves parvæ
sunt, quibus utuntur piscatores.

33. *Furfanio.*] Furfanius amicus fuit
Ciceronis, ad quem Præto-rem scripsit, ut
patet ex libro sexto Epist. ad Famil.

37. *Mortuum se in domum illaturum.*]
Minatus est Clodius Furfanio se in ejus do-
mum mortuum illaturum, ut cædis reus
haberetur, quasi in sua domo eum intere-
misisset; vel quia mortuo illato religiosa
domus fiebat, & jus ejus domino peribat,
quia res religiøsæ nullius juri subjectæ
sunt. Vide Caium Jurisc. lib. Pandect.
11. tit. de religiôsâ locis.

dum : qui Appium fratrem, hominem mihi conjunctum fidissimâ gratiâ,
40 absentem de possessione fundi dejecit : qui parietem sic per vestibulum
sororis instituit ! ducere, sic agere fundamenta, ut furorem non modò
vestibulo privaret, sed omni aditu, & limine.

XVI. Quanquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur, etsi ² æqua-
bilitè in remp. in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos,
in suos irruebat : sed nescio quomodo jam usu obduruerat, & percallu-
erat civitatis incredibilis patientia. Quæ vero aderant jam & impende-
5 bant, quonam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre ? Imperium
si ille nactus esset, omitto socios, exterarum nationes, reges, tetrarchas :
vota enim faceretis, ut in eos se potius mitteret, quàm in vestras posses-
siones, vestra tecta, vestras pecunias : pecunias dico ? à liberis, à liberis me-
dius fidius, & à conjugibus vestris nunquam ille effrenatas suas libidines
10 cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent, quæ nota sunt omnibus,
quæ tenentur ? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse,
per quos totam rempub. resque privatas omnium possideret ? Quamobrem
si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius, ADESTE, quæso
atque audite, cives ; P. Clodium interfeci : ejus furores, quos nullis
15 jam legibus, nullis judiciis frenare poteramus, hoc ferro & hac dexterâ
a cervicibus vestris repuli ; per me, unum effectum est, ut jus, æquitas,
leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent : esset vero timen-
dum, quonam modo id [factum] ferret civitas ; nunc enim quis est,
qui non probet ? qui non laudet ? qui non unum post hominum memo-
20 riam T. Annium plurimum reipublicæ profuisse, maximâ lætitiâ popu-
lum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, & dicat, &
sentiat ? Nequeo vetera illa populi Romani quanta fuerint gaudia judi-
care ; multas tamen jam summorum imperatorum clarissimas victorias
ætas nostra vidit ; quarum nulla neque tam diuturnam attulit lætitiâ,
25 nec tantam. Mandate hoc memoriæ Judices ; spero multa vos liberof-
que vestros in republicâ bona esse visuros ; in his singulis ita semper ex-
istimabitis, vivo P. Clodio, nihil horum vos visuros fuisse ; in spem
maximam &, quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc

¹ edificare.

² equaliter.

39. *Appium fratrem.*] Appius Claudius frater Pub. Clodii Pulcher dictus est, ad quem plures Ciceronis literæ leguntur, & qui paulo post cum Pisone censor fuit.

40. *Vestibulum.*] Vestibulum locus vacuus est arte domû. januam, per quem à viâ aditus & accessus est ad ædes.

3. *Percalluerat.*] Translatio sumpta à manibus & pedibus, quibus assiduo labore callus obducitur.

6. *Socios.*] Socii dicebantur, qui à populo Romano victi aliquod tributum & ex aeris suis decimas pendebant, tamen suis legibus utebantur.

Ib. *Tetrarchas.*] Principes sunt Tetrarchæ, qui quartam tantum regni partem occupabant.

8. *Medius fidius.*] Medius fidius vel

tres sunt voces ; vel unica ; non duæ, ut putant aliqui ; nam ut dicimus *mehercule* ita & *medius fidius* ; ac utroque per Herculem juratur, ut indicat Tertull. lib. de Idol. cap. 22. Festus vult eâ voce significari *Jovis filium*, id est, *Herculem*, quod *Jovem* Græci *Dia* appellant ; *fidium* autem apponi pro *filio*, quod sæpe antiqui pro *L* litera *D* utebantur. Porro illud *me* quod in *medius fidius*, primum locum obtinet, nonnullis placet esse pronomen, pro *ita me Deus fidius amet*. Volunt alii denique, *me* esse adverbium atque idem significare, quod *per*, unde *mehercule*, per Herculem. Vide Vossium lib. Etymol.

23. *Summorum.*] Hæc ætate exstiterunt Sylla & Marius.

ipsum

ipsum annum, hoc ipso summo viro Consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus & judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent? Non timeo, Judices, ne odio inimicitarum mearum inflammatus, libentiùs hæc in illum evomere videar, quam verius; etenim etsi præcipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio pene æqualiter versaretur: odium meum. Non potest dici satis, nec cogitari quidem, quantum in illo scelere, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, Judices; nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii; fingite animis (liberæ enim sunt cogitationes nostræ, & quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus) fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ: si possum efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuiſtis? quonam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui eâ virtute, ac fortunâ est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præter illum: si is, inquam, potuisset, aut quæstionem de morte P. Clodii ferre, aut ipsum ab inferis excitare, utrum putatis facturum fuisse? etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter rempub. non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis: & de ejus nece lata quæstio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo interfector qui esset, in confitendo ab hisne pœnam timeret, quos liberavisset? Græci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina? prope ad immortalitatis & religionem & memoriâ consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modò honoribus nullis afficietis, sed ad supplicium rapi etiam patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, & magno animo, & libenter, se fecisse libertatis omnium causâ: quod ei certè non confitendum modò fuisset, verum etiam prædicandum. Etenim si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur; dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis essent petenda? nisi verò gratus putat esse vobis sui se capitis, quàm vestri ordinis defensore fuisse; cum præsertim in eâ confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos; sin factum vobis non probaretur (quanquam qui poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset; magno animo constan-

b fuisset.

29. *Summo viro Consule.*] Pompeio.
44. *Quonam modo.*] Argumentum ex minori, & enthymema non solum ex comparatione, sed etiam a contrariis.
47. *Quæstionem.*] Id est, judicium, in quo habetur quæstio.
55. *Res divinas.*] Intelligit statuas,

monumenta, columnas, quæ in Deorum honorem erecta sunt.

57. *Religionem.*] Iis habebantur ceremoniæ, quasi inter deos essent.

58. *Ultorem.*] Milo interficiendo Clodio ultus est religionem, quam violavit ille cum in sacra Bonæ Deæ se intulit.

tique cederet ex ingrata civitate; nam quid esset ingratus, quam letari
 70 ceteros, lugere cum solum propter quem ceteri letarentur? Quanquam
 hoc animo semper omnes fuimus in patriæ proditoribus opprimendis, ut,
 quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque & invidiam no-
 stram putaremus; nam quæ mihi contribuenda laus esset ipsi, cum tan-
 tum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod
 75 conabar, sine ^c maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer?
 quæ mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si
 periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poenâ, qui nihilo
 segnius rempub. defendit, is vir vere putandus est. Populi grati est,
 præmiis afficere bene meritos de republicâ cives: viri fortis, ne suppli-
 80 ciis quidem moveri, ut fortiter fecisse poeniteat. Quamobrem uteretur
 eadem confessione T. Annius, quâ Ahala, quâ Nasica, quâ O. imius,
 quâ Marius quâ nosmetipsi; & si grata respublica esset, letaretur: si
 ingrata, tamen in gravi fortunâ, conscientia suâ niteretur. Sed hujus
 beneficii gratiam, Iudices, fortuna populi Romani, & vestra felicitas
 85 & dii immortales sibi deberi putant. Nec verò quisquam aliter arbitrari
 potest, nisi qui nullam ^d vim esse ducit, numenve divinum: quem ne-
 que, imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cæli signorumque mo-
 tus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque, id quod max-
 imum est, majorum nostrorum sapientia; qui sacra, qui cæremonias,
 90 qui auspicia & ipsi sanctissimè coluerunt, & nobis suis posteris prodide-
 runt. Est, est profectò illa vis: neque in his corporibus, atque in hac
 imbecillitate nostrâ inest quiddam, quod vigeat & sentiat, & non inest
 in hoc tanto naturæ tam præclaro motu; nisi fortè idcirco esse non pu-
 tant, quia non apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram ipsam
 95 mentem, quâ sapimus, quâ providemus, quâ hæc ipsa agimus ac dici-
 mus, videre, aut planè qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis,
 ea est igitur ipsa, quæ sæpe incredibiles huic urbi felicitates, atque opes
 attulit: quæ illam perniciem exstinxit, ac sustulit, cui primùm mentem
 injecit, ut vi irritare ferroque laceßere fortissimum virum auderet, vin-
 100 cereturque ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem & licen-
 tiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, Ju-
 dices, deorum immortalium curâ res illa perfecta; religiones, meher-
 culæ, ipsæ, quæ illam belluam cadere viderunt, commovisse se viden-

^c periculo & invidia,

^d al. vim caelestem existimat.

74. *Ausus essem.*] Loquitur de Catilinæ
 conjuratione à se oppressâ.

81. *Quâ Ahala.*] De eo dictum est ali-
 isque superiis.

82. *Quâ nosmetipsi.*] Indicat conjurati-
 onis participes Lentulum, & Cethegum,
 quos Consul Senatûs decreto interfecit.

83. *Conscientiâ.*] Nempe præclari sui
 facinoris.

84. *Fortuna populi Romani.*] Plutarchus
 in lib. de fortuna Romanorum, eorum im-
 perii initia & incrementa vi fortunæ facta

esse scribit, eaque de causâ plurima For-
 tunæ templa in urbe dedicata fuisse.

98. *Illam perniciem.*] Perniciem appel-
 lat Clodium, quod suis sceleribus, & im-
 pietate Reipub. perniciem afferebat.

102. *Religiones.*] Religiones vocat ipsas
 cæremonias, quibus in suis sacrificiis ute-
 batur. Religiones autem à religando dic-
 tæ sunt. Unde qui diligenter observant,
 quæ ad cæremonias pertinent, religiosi
 dicuntur.

tur,

tur, & jus in illo suum retinuisse; vos enim jam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro, atque obtestor, vosque Albanorum obruta¹⁰⁵ aræ, sacrorum populi Romani sociæ & æquales, quas ille præceps amentia, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructionem infans^c molibus oppresserat: vestræ tum aræ, vestræ religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat: tuque ex tuo edito monte Latiaris, sancte Jupiter, cujus ille lacus, nemora, finesque sæpe omni nefario stupro & scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti: vobis illæ, vobis vestro in conspectu feræ, sed iustæ tamen & debite pœnæ solutæ sunt. 110

XVII. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonæ Deæ, quod est in fundo T. Sextii Galli, in primis honesti & ornatu adolescentis, ante ipsam, inquam Bonam Deam, cum prælium commisisset, primum illud vulnus acceperit, quo^a teterrimam mortem obiret: ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem pœnam reservatus. Nec verò non eadem ira deorum hanc ejus satellitibus injecit^b amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu, sine ludis, sine exsequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, 5
^c oblitus

^a ædificiis.

^b turpissimam.

^c furorem.

104. *Albani tumuli.*] Vel collicoli sunt, & loci eminentiores in quibus aræ quibusdam numinibus dedicatæ fuerunt, vel etiam sepulcra & monumenta veterum Albanorum, qui ibi ante urbem conditam sepulti sunt.

105. *Luci.*] Luci nemora opaca sunt, & densa, quæ numinibus consecrata consuebantur, ut ex multis Virgilii locis licet colligere. Luci autem dicti sunt vel per antiphrasim, quod minimè lucerent propter opacitatem, vel quod etiam cereis, & ignibus, qui in Deorum honorem accendebantur, collucebant.

106. *Sacrorum pop. Rom. sociæ.*] Illa sacra sacrificia sunt, quæ Latinis cum populo Romano communia fuerunt, & quæ olim à Tarquinio Superbo instituta sunt; eadem illa sacra ferie Latinæ dictæ sunt; celebrabantur autem quotannis à Latinis civitatibus septem & quadraginta, quæ cum populo Rom. in Albanum montem conveniebant ad tantum Jovi Latiali sacrificandum, cujus partem uniuscujusque civitatis populus accipiebat. Vide Dionys. Halicarn. lib. 4.

[109. *Latiaris.*] Sive *Latialis*, Jupiter dicitur qui olim humano sanguine colebatur, cui sacra sunt soleanni festo *Latinarum*, quod & ipsum *Latiar* vocatur. *Macrobius* Sat. 1. 1. cap. 16.]

110. *Ille lacus.*] Tres fuerunt lacus in Latio, unus Nemorensis, alter Juturnæ, tertius & omnium celeberrimus Albanus.

112. *Seræ.*] Seras ait pœnas persolvisse

Clodium, quia Dii tardi sunt ad puniendam.

2. *Sacrarium Bonæ Deæ.*] Prope eum locum in quo Bonæ Deæ sacellum est, obitus Miloni Clodius factus est, ut refert Asconius, & vulneratus, quasi ipsa Bona Dea violatæ à Clodio sue religionis pœnas sumeret.

3. *Absolutus iudicio illo.*] Ob violatam illam religionem Clodius in iudicium vocatus fuerat, à quo eum pecuniâ corrupti iudices liberaverunt.

7. *Satellitibus.*] Per illos satellites designat Sextum Clodium & Munatium Plancum, & alios Clodianæ factionis homines.

Ib. *Sine imaginibus.*] In funeribus imagines eorum, qui in familiâ claruerant, deferiebantur.

Ib. *Sine cantu.*] Tibiæ & cantus in funeribus apud Romanos adhibebantur, quos etiam apud Judæos usurpatus est.

8. *Sine ludis.*] Gladiatorii Ludi, qui funebres dicebantur, in funeribus clarorum virorum apud Romanos fieri soliti sunt, ut sanguine eorum manes placarentur.

Ib. *Exsequiis.*] Per exsequias intelligitur ille comitatus hominum, qui funus persequuntur.

Ib. *Sine lamentis.*] Lamentum sive plangitum, quem mulier, quæ præfata dicebatur, incipiebat, dum corpus cremaretur, cui reliqua turba respondebat simili lamentatione. Ib.

- * oblitus cruore & luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, quam
 10 concedere etiam inimici solent, ambureretur abjectus; non fuisse credo
 fas, clarissimorum virorum^d formas illi teterrimo parricidæ aliquid de-
 coris afferre, neque ullo in loco potius mortem ejus lacerari, quam in
 quo vita esset damnata. Dura mihi, medius fidius, jam fortuna populi
 Romani & crudelis videbatur, quæ tot annos illum in hæc rempubl.
 15 insultare videret & pateretur; polluerat stupro sanctissimas religiones:
 Senatus gravissima decreta perfregerat: pecuniâ se palam à iudicibus
 redemerat; vexarat in tribunatu Senatum: omnium ordinum consensu
 pro salute reipublicæ gesta resciderat: me patriâ expulerat; bona diri-
 puerat; domum incenderat; liberos, conjugem meam vexaverat: Cn.
 20 Pompeio nefarium bellum indixerat: magistratum, privatorumque cæ-
 des effecerat, domum mei fratris incenderat: vastarat Etruriam; mul-
 tos sedibus ac fortunis ejecerat: iustabat, urgebat: capere ejus amen-
 tiam civitas, Italia, provinciæ, regna non poterant: incidebantur jam
 domi leges, quæ nos nostris^e servis addicerent; nihil erat cujusquam,
 25 quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. Ob-
 stabat ejus cogitationibus nemo, præter Milonem. Illum ipsum, quo
 poterat obstare, Cn. Pompeium, novo reditu in gratiam quasi devinctum
 arbitrabatur: Cæsaris potentiam, suam potentiam esse dicebat: bona-

* *sordidus.*^d *imagines.*^e *libertinis.*

Ib. *Laudati n'bus.*] Præquam corpus
 videretur, suscipiebatur mortui laudatio,
 quæ funæbris oratio dicebatur.

Ib. *Sine funere.*] Per funus exprimitur
 funæbris pompa, cum nempe accensis faci-
 bus cadaver efferebatur; unde Virg. *Fu-
 nereas rapere faces.*

12. *Mortem lacerari.*] Id est, ejus ca-
 daver semivivum à nocturnis canibus
 lacerari, ut dictum est.

13. *Vita esset damnata.*] Multis Senatus
 consultis Clodius confixus fuit.

15. *Sanctissimas religiones.*] Id est, cæ-
 remonias Bonæ Deæ; de quibus sæpe
 dictum.

16. *Senatus gravissima decreta.*] Censu-
 erat Senatus ejus morte violatas religiones
 esse expiandas, & de ejus sacrilegio habenda
 esse quæstionem; sed evasit judicium
 corruptis pecuniâ iudicibus.

17. *Vexarat in tribunatu Senatum.*] Tri-
 bunus contra Senatus auctoritatem Gabi-
 nio & Pisoni provincias decrevit, ut per-
 niciem Ciceronis mercaretur.

18. *Gesta resciderat.*] Abrogavit Clodi-
 us omnia Senatus acta, cum exilium Ci-
 ceronis machinatus est propter interfectos
 Lentulum & Cethegum, aliosque conjura-
 tionis Catilinae socios: licet illud fac-
 tum Senatus populusque Romanus ap-
 probasset.

Ib. *Bona diripuerat.*] V. Or. pro Dem.
 ad Pontif. circa medium.

19. *Liberos, conjugem.*] Vide eandem
 Orat. ad Pontifices.

Ib. *Cn. Pompeio bellum indixerat.* Non
 bellum quidem indixit Clodius Pompeio,
 sed eum interficere in insidias voluit, cum
 eâ de causâ servus cum sicâ in templo Ca-
 storis comprehensus esset.

20. *Magistratum.*] Non legitur Magi-
 stratus occidisse, sed tantum Sextium Q.
 Fabricium, & M. Cispium ferro appe-
 tivisse.

Ib. *Cædes effecerat.*] Cum de Cicerone
 revocando actum est, multi partim vulne-
 rati sunt, partim elisi, partim occisi à Clo-
 dianis.

21. *Domum mei fratris incenderat.*] Lib.
 4. ad Att. epist. 3.

23. *Incidebantur.*] Cogitabat Clodius,
 si Prætor esset, ut scribit Asconius, de
 hac lege ferendâ, ut libertini in urbanis
 tribubus suffragia ferre possent, quod tan-
 tum ab ingenuis præstari poterat. Exitio-
 sa in primis lex illa erat Reip. dabat e-
 nim illa occasionem tribunis plebis cor-
 rumpendi suffragia, & excitandarum sedi-
 tionum contra Senatores, & optimates.
 Utitur verò hac voce *incidebantur*, quia
 olim leges omnes in tabulis æneis signa-
 bantur.

27. *Cn. Pompeium.*] Nolebat Clodio
 Pompeius obistere, quia cum eo redierat
 in gratiam.

rum animos etiam in ^f meo casu contempserat: Milo unus ^g urgebat. Hic dii immortales, ut supra dixi mentem dederunt illi perditio ac furioso, ³⁰ ut huic faceret insidias: aliter perire pestis illa non potuit: nunquam illum resp. suo jure esset ulta. Senatus, credo, Prætores eum ^h circumscripsisset: ne cum solebat quidem id facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat. An Consules in Prætores coercendo fortes fuissent? primum, Milone occiso, habuisset suos Consules: deinde quis ⁱ in eo ³⁵ Prætores Consul fortis esset, per quem Tribunum, virum Consularem crudelissime vexatum esse meminisset? omnia possideret, teneret: lege novâ, quæ est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset; postremò, nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effœminatus fortissimum virum conaretur ⁴⁰ occidere, hodie rempubl. nullam haberetis. An ille Prætor, ille vero Consul, si modò hæc templa, atque ipsa mœnia stare, eo viro, tamdiu, & Consulatum ejus exspectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? ⁴⁵ templum sanctitatis, amplitudinis, mentis consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessam uni ordini, inflammari, excindi, funestari? neque id fieri à multitudine imperitâ (quanquam esset miserum id ipsum) sed ab uno, qui cum tantum ausus sit ultor pro mortuo, quid signifer pro ⁵⁰ vivo non esset ausus? In curiam potissimum ^k abjecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. Et sunt, qui de viâ Appiâ querantur, taceant de curiâ? Et qui ab eo ^l spirante forum putent potuisse defendi cujus non resisterit cadaveri curia? Excitate, excitate ipsum, si potestis, ab inferis: frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis fu- ⁵⁵ rias insepulti? nisi vero sustinueritis eos qui cum facibus ad curiam currerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro ^m volitarunt. Cædi vidistis populum Romanum, concionem gladiis disturbari, cum audiretur

^f meo exilio. ^g resistebat. ^h coercuisset. ⁱ ei Prætori. ^k intulit. ^l vivo. ^m discurrerunt.

31. Ut huic.] Miloni.

33. Ne cum solebat quidem.] Sensus est, cum Senatus volebat coercere Clodium privatum, nihil efficiebat; quid igitur efficere poterit, cum Prætor erit? est argumentum à minori.

35. Habuisset suos Consules.] Optabat Clodius Consules habere Hypsæum & Scipionem.

36. Per quem tribunum.] Clodius Tribunus vexavit Ciceronem virum Consularem.

37. Lege novâ.] Multæ leges, quas tulisset Prætor Clodius, post ejus mortem inventæ sunt. Inter quas hæc fuit inventa, ut Rusticæ tribus in Consulibus creandis, ut libertini in tribubus urbanis, jus suffragiorum haberent.

42. Hæc templa.] Loquitur de foro &

de curiâ, ubi hæc Oratio habebatur Hostilia autem ab Hostilio rege, à quo condita est, curia dicebatur, in qua erant rostra.

47. Portum.] Reges & populi externi ad Senatum Rom. tanquam ad refugium confugiebant.

48. Funestari.] Id dicit, quia in eâ combustum est cadaver Clodii, quo curia & forum polluta sunt.

52. De viâ Appiâ querantur.] In viâ Appiâ occisus est Clodius.

57. Falcibus.] Falces militares, non messorias intelligit; de quibus Vegetius.

58. Cum audiretur M. Cælius.] Cum Romam redisset Milo nocte qua curia incensa est, Cælius tribunus plebis, concione advocatâ eorum qui favebant Miloni, oratione exposuit omnia quæ sceleratè à Clodio commissæ sunt. Verum reliqui tribuni plebis

audiretur silentio M. Caelius tribunus plebis, vir & in repub. fortissimus, 60 & in susceptâ causâ firmissimus, & bonorum voluntati & auctoritati Senatûs deditus, & in hac Milonis sive invidiâ, sive fortunâ singulari, divinâ & incredibili fide.

plebis cum armatâ multitudine in forum irrumpunt. Caelium ipsam & Milonem interemissent, nisi servorum indumentis vestiti, fugâ consulissent salutem. Multos cives trucidaverunt, eos præsertim qui habitu vestituque se divites ostendebant. Prætextu quærendi Milonem, multas domus invadunt, easque diripiunt. Ita Asconius, qui Cæcilium, non Caelium legit.

60. In susceptâ causâ firmissimus.] Obsti-

tit ille firmissimè legibus Cn. Pompeii, quibus ferebat, ut in hac causa eodem die actor & reus orarent, ut actori horæ duæ, reo tres essent. Aiebant videlicet Caelius privilegium in Milonem ferri, & judicia præcipitari: & cum pertinacius legem ille vituperaret, eò processit ira Pompeius, ut diceret si coactus esset, armis se Rempublicam defensurum. Ita Asconius.

PERORATIO.

Tota hæc Peroratio ad misericordiam comparata est.

XVIII. Sed jam satis multa de causâ: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, Iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat; ego autem, repugnantem hoc, & implorô, & exposco? Nolite, si in 5 nostro omnium fletu nullam lachrymam adspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc ei minùs parcere: atque haud scio an multo etiam sit adjuvandum magis. Etenim si in gladiatoriiis pugnis, & infimi generis hominum conditione atque fortunâ, timidos & supplices, &, ut vivere 10 liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: fortès & animosos, & se acriter ipsos morti offerentes servare cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quàm qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, Iudices, exanimant & interimunt hæ voces Milonis, quas au- 15 dio assidue, & quibus intersum quotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei, sint incolumes, sint florentes, sint beati; stet hæ urbs præclara, mihiq; patria charissima^a quoquo modo merita de me erit; tranquilla repub. cives mei, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur; ego cedam, atque abibo; si mihi 20 republicâ bona frui non licuerit, at carebo malâ: &, quam primum^b tetigero bene moratam & liberam civitatem, in eâ conquiescam. O frustra, inquit, suscepti mei labores! ô spes fallaces! ô cogitationes inanes meæ! ego, cum tribunus pleb. repub. oppressâ, me Senatui de-

^a sive me damnet, sive liberet.

^b pervenero.

1. Extra causam.] Cicero vagatus est extra causam, cum tam fusè de Clodii vitis & sceleribus dixit.

3. Quam ipse non implorat.] Id dicit, ut placeat iudicibus, qui potuissent offendi, quod neque sordidatus venerit ad hoc iudicium Milo, neque supplex ad eorum pedes deprecaturus acciderit.

23. Ego, cum tribunus plebis.] Respicit Cicero ad illud tempus quo ab exilio revocatus est: ad quem revocandum non mediocrem operam tulit Sextius, qui tum tribunus erat; in quo consensit cum Senatoribus, quibus fere semper tribuni plebis inensi fuerant.

dissem, quem extinctum acciperam; equitibus Romanis, quorum vires
erant debiles; bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis ab- 25
jecerant; mihi unquam bonorum praesidium defuturum putarem? Ego,
cum te (mecum enim saepissime loquitur) patriae reddidissem, mihi non
futurum in patriâ putarem locum? Ubi nunc Senatus est, quem secuti
sumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipi-
orum? ubi Italiae voces? ubi denique tua, M. Tullii, quae plurimis 30
fuit auxilio, vox & defensio? mihi-ne ea soli, qui pro te toties morti
me obtuli, nihil potest opitulari: nec verò hæc, Judices, ut ego
nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis; negat
enim se, negat ingratis civibus fecisse, quæ fecerit; timidis, & omnia
circumspicientibus pericula, non negat; plebem & infimam multitudi- 35
nem quæ P. Clodio duce, fortunis vestris imminabat, eam, quò tutior
esset vita vestra, suam se fecisse commemorat; ut non modò virtute
flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis dehneret: nec timet, ne cum
plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in rempublicam
singularibus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis saepe 40
esse perspectam: vestras verò, & vestrorum ordinum occurrationes, stu-
dia, sermones, quemcunque cursum fortuna dederit, secum se ablatu-
rum esse dicit. Meminit etiam sibi vocem Praecons^d modò defuisse,
quam minimè desiderarit; populi vero cunctis suffragiis, quod unum
cupierit, se Consulem declaratum; nunc denique, si hæc arma contra se 45
sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obflare. Addit
hæc, quæ certa vera sunt, **FORTES ET SAPIENTES VIROS** non
tam præmia sequi solere rectè factorum, quàm ipsa rectè facta: se nihil
in vitâ, nisi præclarissimè, fecisse: siquidem nihil sit præstabilius viro,
quàm periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fu- 50
erit à suis civibus: nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vi-
cerint: sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio
præmiorum, amplissimum esse præmium gloriam: esse hanc unam, quæ
brevitatem vitæ posteritatis memoriâ consolaretur; quæ efficeret, ut
absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse, cujus gradi- 55
bus etiam homines in cælum videantur ascendere. * De me, inquit,
semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla un-
quam obmutescet vetustas: quin hoc tempore ipso, cùm omnes à meis

^c providentibus.

^d tantum.

^e in me.

24. *Vires erant debiles.*] Debiles fue-
runt propter Clodium, a quo illi vexati
sunt.

29. *Tui.*] Cicero ex equestri ordine
erat, ex quo ad Senatorium transivit.

33. *Negat.*] Excusat hic cives, quos
non ingratos esse ait, sed timidos.

38. *Tribus patrimoniis.*] Milo habuit
tria patrimonia; paternum, maternum, &
illud quod à C. Annio avo materno, à quo
fuerat adoptatus, acceperat. Hæc autem
omnia patrimoniâ largitionibus, & impen-
sis ludorum impenderat; ob quas, ut ait
Asconius, Milo postero die reus ambitus
factus, absens damnatus est; sed has lar-

gitiones eo consilio à Milone factas esse
ait Cicero in populum, ut divites à direp-
tione liberaret.

41. *Occurrations.*] Id est, obvias salu-
tationes, quæ honoris & benevolentiae cau-
sa fiunt.

42. *Sermones.*] Qui nempe de Milone
absente circumferuntur.

43. *Vocem præcons.*] Licet maxima
pars suffragiorum in aliquem incumberet,
neque posset in comitiis ignorari, quis Con-
sul esset designatus; tamen illa Praecons
voce renunciabatur, à quo laudibus effere-
batur.

inimicis faces invidiæ meæ subficiantur, tamen omni in hominum cœtu,
 60 gratiis agendis, & gratulationibus habendis, & omni sermone celebramur.
 Omitto Etruriæ festos & actos, & institutos dies: centesima^f lux est
 hæc ab interitu P. Clodii, & opinor, altera: quæ fines imperii populi
 Romani sunt, eâ non solum fama jam de illo, sed etiam lætitiâ peragra-
 vit. Quamobrem ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam om-
 65 nibus in terris & jam versatur, & semper habitabit nominis mei gloria.
 Hæc tu mecum sæpe, his absentibus: sed iisdem audientibus, hæc ego
 tecum Milo. Te quidem, quod isto animo es, satis laudare non pos-
 sum, sed quo est illa magis divina virtus, eo majore à te dolore divel-
 lor. Nec verò, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad consolandum
 70 querela, ut his irasci possim, à quibus tantum vulnus accepero; non
 enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi: non male aliquando
 de me meriti, sed semper optimè. Nullum unquam, Judices, mihi
 tantum dolorem^g inuretis (etsi, quis potest esse tantus?) sed me hunc
 quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis; quæ si vos
 75 cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis, cur non id^h meo capite
 potius luitur, quam Milonis? Præclare enim vixero; si quid mihi ac-
 ciderit prius, quam hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio
 sustentat, quod tibi, O T. Anni, nullum à me amoris, nullum studii,
 nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te ap-
 80 petivi: ego meum sæpe corpus & vitam objeci armis inimicorum tuo-
 rum: ego me plurimis pro te supplicem abjeci; bona, fortunas meas
 ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli: hoc
 denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura,
 deponco. Quid jam restat? quid habeo quod dicam, quod faciam pro
 85 tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcunque erit tua, ducam
 meam? Non recuso, non abnuo: vosque obsecro, Judices, ut vestra
 beneficia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in
 ejusdem exitio occasura esse videatis. His lacrymis non movetur Milo:
 est quodam incredibili robore animi: exilium ibi esse putat, ubi virtuti
 90 non sit locus; mortem naturæ finem esse, non pœnam. Sit hic eâ men-
 te, quâ natus est; quid? vos Judices, quo tandem animo eritis? me-
 moriam Milonis retinebitis, ipsum ejicietis? & erit dignior locus in ter-
 ris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic qui procreavit? Vos,
 vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republicâ sanguinem effu-
 95 distis; vos in viri & in civis invicti appello periculo, centuriones, vos-
 que milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, & huic

^f dies.^g inferetis.^h mea morte.

61. *Etruriæ festos.*] Hæc regio planè
 inimica Clodio. Cum autem audisset,
 eum à Milone interfectum fuisse, festos
 dies in honorem Milonis instituit.

70. *Non enim inimici mei.*] Ait quod sibi
 amicissimi, hujus tanti mali erunt auc-
 tores, quibus irasci, aut de iis queri lex
 amicitie vetat. Loquitur autem de judi-
 cibus, quos dixit sibi esse amicissimos.

75. *Offendistis.*] Id est, aliquid inveni-
 stis offensionis.

79. *Inimicitias potentium.*] Tanta fuit
 Ciceronis in Milonem amicitia, ut neque
 Clodiani, neque Pompeius, qui insensus
 erat Miloni, deterere eum potuerint ab
 hac Milonis defensione suscipienda.

80. *Armis.*] Cicero semper adfuit Mi-
 loni in petitione Consulatus, licet sæpius
 à Clodio armis fuerit Milo appetitus.

82. *Temperum.*] Cicero significat, com-
 municare secum omnes suas fortunas Mi-
 lonem voluisse.

judicio

judicio praesidentibus, hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur? projicietur? ô me miserum! me infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos? ego te in patriâ per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum 100 putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? at in quâ causâ non potuisse? quæ est grata gentibus? à quibus non potuisse? ab iis, qui maximè P. Clodii morte acquirunt; quo deprecante? me. Quodnam ego concepi tantum 105 scelus? aut quod in me tantum facinus admisi, Judices, cum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli; extinxi? omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiorum redditum esse, quàm fuerit 110 ille ipse discessus. Nam qui possum putare me restitutum esse, si^k distrahor ab iis, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales fecissent (pace tuâ, patria, dixerim: metuo enim ne sceleratè dicam in te, quod pro Milone dicam piè) ut P. Clodius non modò viveret, sed etiam Prætor, Consul, Dictator, esset potiùs, quàm hoc spectaculum viderem. 115 O dii immortales! fortem, & à vobis, Judices, conservandum virum! Minimè, minimè, inquit; immò verò pœnas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccinè vir patriæ natus, usquam nisi in patriâ morietur? aut, si fortè pro patriâ, hujus vos^l animi monumenta retinebitis, corporis in Italiâ nullum sepulcrum esse patiemini? hunc suâ quisquam sententiâ ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsam à vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit! hanc ingratam, si ejecerit! miseram, si amiserit! Sed finis sit; neque enim præ lacrymis jam loqui possum: & hic se lacrymis defendi vetat; vos oro obtestorque, Judices, ut in sententiis 125 ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem (mihi credite) is maximè probabit, qui in iudiciis legendis optimum & sapientissimum & fortissimum quemque legit.

ⁱ socio mea calamitatis.

^k separor.

^l memoriam generositatis.

106. *Ille indicia.*] Carilinae conjurationem indicat, qui urbem ferro flammaque delere constituerat.

108. *Ex fonte illo dolores.*] Cicero ejectus in exilium à Clodio est, quia Lentulum & Cethegum, conjurationis socios, interfecerat in carcere: & quia Milo studuit, ut qui maximè, ut ab exilio Cicero revocaretur, hinc Clodium inter & Milo-

nem odia gravissima exarserant.

117. *Minimè inquit.*] Inducit jam Milonem loquentem.

127. *Is probabit.*] Pompeium significat, qui cum sapientissimos illos iudices ex omnibus ordinibus selegerit, probabit eorum sententias. Id autem dicit, ut amoveat suspicionem odii, quo in Milonem Pompeius ferebatur.

PRO

M. MARCELLO.

ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus civis Romanus & Consularis, singulari vir eruditione, cum in Consulatu ante annos quinque Cæsarem palam oppugnasset, in dissensione civili fuit cum Pompeio, cum multis aliis Senatoribus. Confecto bello Cæsar victor multos ex inimicis suis. Pompeique fautoribus, in patriam, & pristinam dignitatem restituit. Cum autem in Senatu à L. Pisone mentio facta esset de Marcello, qui Mitylenas concefferat, C. Marcellus Claudii frater se supplex ad Cæsaris pedes abiecit cum universo Senatu rogante Marcelli reditum. Cæsar multa acerbe de eo quæstus est, ac se propter injurias & suspiciones, quibus in futurem carere non posset, suo jure contra illum uti posse; se tamen satis vel naturæ, vel gloriæ vixisse. Deinde præter omnium spem dixit se Senatui roganti de Marcello, ne ominis quidem causâ negaturum. Itaque cum omnes ante Ciceronem rogati gratias egissent Cæsari, Cicero rogatus, ei enim ab universo Senatu partes illæ fuerant demandatæ, omnium nomine hæc oratio Cæsari gratias egit.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio anno urbis conditæ 707, C. Julio Cæsare tertium, M. Æmilio Lepido Consulibus.

PARTES.

Tres habet; Exordium, Contentionem, & Perorationem.

GENUS.

Hæc oratio est in genere demonstrativo: toto enim versatur in laude Cæsaris.

STYLUS.

Stylus elegans est, ornatus, & aureo quodam orationis flumine temperatus.

EXORDIUM.

I. DIUTURNI silentii, P. C. quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundiâ, finem hodiernus dies attulit; idemque initium, ^a quæ vellem, quæque sentirem,

INTERPRETATIO.

^a loquendi meo pristino more ea quæ vellem, & quæ sentirem.

NOTÆ.

1. *Diuturni silentii.*] Diu siluerat Cicero propter illud bellum civile quod Pompeium inter & Cæsarem exarserat; alii enim in alias urbes se Senatores receperant;

sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam inauditamque clementiam, tantum in summâ potestate rerum omnium ^b modum, tam denique incredibilem sapientiam ac pene divinam tacitus nullo modo præterire possum. M. enim Marcello vobis, P. C. rei que publ. reddito, non solum illius, sed meam etiam vocem & auctoritatem, & vobis & reipublicæ conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, P. C. ac vehementer angebar, cum viderem, virum talem, qui in eadem causâ esset, in qua ego fuisset, non eadem esse fortunâ: nec mihi persuadere poteram, nec fas esse ducebam, versari me in nostro veteri curriculo, illo æmulo atque imitatore studiorum, ac laborum meorum, quasi quodam socio à me & comite distracto. Ergo & mihi, & meæ pristinæ vitæ consuetudinem, C. Cæsar, interclusam aperuisti, & his omnibus ad bene de omni reipublicâ sperandum, quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem in multis, & maximè in me ipso, sed paullo ante omnibus, cum M. Marcellum Senatui populoque Romano & reipublicæ concessisti, commemoratis præsertim offensionibus, te auctoritatem hujus ordinis, dignitatemque rei publicæ

^b moderationem.

rant; alii secuti fuerant Pompeium, ut ipse Cicero, cum multis è primoribus; quare Romæ nullus tunc Senatus habebatur. Deinde cum ipse à Cæsare restitutus est, latuit, neque sententiam dixit in Senatu.

Ib. *Patres conscripti.*] Ordinum varietatem intulit Romulus in suam civitatem. Idem enim Senatus, idem equites instituit: sed qui neque Senatores neque Equites essent, eos in tertio plebis ordine relinquit. Senatores autem nominavit, quos ad Consultationes de Repub. advocavit, quod senes fere & majores natu acciderit, ad quos de summâ Repub. referret, atque ex eorum auctoritate omnia ageret, quæ publicè sibi suscipienda existimaret. Eodem etiam Patres appellavit nempe à curæ similitudine, ut scripsit in Catilinæ conjuratione Sallustius. Unde procedentibus temporibus Patres Conscripti nominati sunt, qui in Novum Senatum erant lecti; quamvis postremò usus obtinuerit, ut omnes Senatores uno Patrum Conscriptorum nomine vocarentur.

2. *Non timore aliquo.*] Id dicit ad conciliandum Cæsaris sibi benevolentiam: quid enim ab eo timere poterat, à quo tam humaniter exceptus est, præcipue cum illi obviam venit redeunti ex Asia in Italiam; ut enim Plutarchus scribit in Cicerone, non prius Cæsar Tullium ante alios sibi occurrentem vidit, quam descenderit, salutaverit, cumque eo solo colloquente multa stadia processerit. Adde quod singulari clementiâ, & animi lenitate præditus est Cæsar.

Ib. *Partim dolore.*] Prima causa ejus lentii dolor fuit: quam ex absentia & casu Marcelli percipiebat, quod cum in eadem causâ fuisset, quâ Cicero, non in eadem fortunâ jam esset: Cicero pristinae dignitati reditus est & M. reliquus.

Ib. *Partim verecundiâ.*] Verecundia metus est infamiae; pudebat autem Ciceronem sine Marcello sententiam dicere in Senatu.

11. *In eadem causa.*] Sequutus fuerat Marcellus Pompeium cum Cicerone contra Cæsarem.

13. *Veteri curriculo.*] Intelligit Senatum ubi sæpe cum Marcello sententiam dixit; metaphora sumpta à ludis, in quibus cursus agi solebant.

Ib. *Illo æmulo.*] Marcellus orator fuit insignis qui cum Cicerone de laude eloquentiæ certabat; cujus lib. de claris Oratoribus, laudes prosequitur.

14. *Comite distracti.*] Longè Marcellus & Cicero à se invicem distracti erant, nam Romæ Cicero tum erat: Marcellus verò Mitylenis exsulabat.

16. *Signum aliquod sustulisti.*] Translatio à bello, in quo dum signum stat, spes affulget victoriæ; & Cæsar, restituto Cicerone, & Marcello significat, se Rempublicam nolle evertere.

20. *Offensionibus.*] M. Marcellus Consul contendit, ut Cæsari in Galliis bellum agenti successor mitteretur; isque exercitum statim dimitteret, vel hostis patriæ declararetur. In oratione prædonem appellavit: imo decurionem Novicomi, quo coloniam Cæsar deduxerat, virgis cecidit, ut

publicæ tuis vel ^c doloribus, vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis antea vitæ hodierno die maximum cepit, cum summo consensu Senatus, tum præterea iudicio tuo gravissimo & maximo; ex quo profecto intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto
 25 tanta sit gloria. Est vero fortunas ille, cuius ex salute non minus penè ad omnes, quam ad illum ventura sit, letitiis pervenerit. Quod ei quidem merito atque optimo jure contigit; quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentia, aut ullo genere laudis præstantior? Nullius tantum est ^d flumen ingenii;
 30 nulla dicendi aut scribendi tanta vis, tanta copia, quæ non dicam exornare, sed enarrare, C. Cæsar, res tuas gestas possit; tamen hoc affirmo, & hoc ^e pace dicam tua, nullam in his esse laudem ampliorem quam eam, quam hodierno die consecutus es.

^c ire tue.^d ubertas.^e dicam cum tuâ veniâ

ut civem eum non esse ostenderet, & ita Cæsar factum improbare, eique plagarum suarum vestigia ostenderet.

21. *Suspicionibus.*] Suspiciabatur Cæsar, sibi à Marcello mortem intentari.

Ib. *Ille.*] Marcellus.

22. *Summo consensu Senatus.*] Senatus universus pollulavit à Cæsar, ut ab eo revocaretur Marcellus, ut in pristinam suam dignitatem restitueretur.

26. *Ad illum ventura.*] Indicat maximam

percepturam letitiam Marcellum cum audiret in exilio se à Cæsar revocari.

27. *Nobilitate.*] Licet Marcellorum gens plebeia fuerit, tamen honoribus illustrissima & nobilissima existit, utpote in quæ sex fuere Consules, quorum unus quoque consularibus, alter tribus functus est.

28. *Optimarum artium studio.*] Commendationibus quotidianis se exercuisse Marcellum ait Cicero lib. de claris Oratoribus; unde nulla ei Oratoris virtus defuit.

CONFIRMATIO.

Duas partes habet Confirmatio. In primâ parte laudat Cæsaris clementiam. In secundâ diluit suspensiones insidiarum.

PRIMA PARS CONFIRMATIONIS.

In quâ laudat Cæsaris Clementiam.

II. Soleo sæpe ante oculos ponere, idque libenter ^a crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas

^a sæpe dicere.

1. *Soleo sæpe ante oculos ponere.*] Illustri distributione comparat res gestas à Cæsare, cum aliorum imperatorum victoriis, quas longe ait superasse.

2. *Nostrorum imperatorum.*] Ante Cæsarem claruerunt armorum gloriâ, Scævola, Mæcius, Cincinnatus, Camillus, Torquatus, Manlius, Curius, Fabius Maximus, Decius, Regulus, Marcellus, Scipiones, Catones, Paullus Æmilius, Pompeius.

Ib. *Exterarum gentium.*] Præ cæteris is-

te gentes fortissimæ omnium habitæ sunt Persæ, Macedones, Thebani, Locrenses, Galli.

3. *Potentissimorum populorum.*] Potentissimi olim fuerunt, ante Romanos, Scythæ, Athenienses, Lacedæmonii.

Ib. *Clarissimorum regum.*] Hi reges cæteros vicerunt nominis gloriâ: Pyrrhus rex Epirotarum, Syphax, Jugurtha, Massinissa, Bocchus, Alexander, Mithridates

cum

cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero ^b praeliorum, nec varietate regionum, nec celeritate consuecendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri; nec verò disjunctissimas terras citius cujusquam passibus potuisse peragrari, quam tuis, non dicam cursibus, sed victoriis ^c lustratæ sunt. Quæ quidem ego nisi tam magna esse fatear, ut ea vix cujusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia majora. Nam bellicas laudes solent quidem extenuare verbis, easque detrahare ducibus, communicare cum militibus, ne propriae sint imperatorum; & certè in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multum juvant; maximam verò partem quasi suo jure fortuna sibi vindicat, & quidquid est prosperè gestum, id pene omne ducit suum. At verò hujus gloriæ, C. Caesar, quam es paulò antè adeptus, socium habes neminem; totum hoc quantumcunque est, quod certè maximum est, totum est, inquam, tuum; nihil sibi ex istâ laude Centurio, nihil Praefectus, nihil cohors, nihil

^b expeditionum.

^c pervagata.

4. *Número praeliorum* Caesar quinquagies cum hoste signa contulit. Vide Plinium, lib. 7. cap. 26. Et præter civiles victorias undecies centum & nonaginta duo millia hominum praeliis occidit.

1b. *Nec varietate regionum.* Bellum gefit Caesar in Hispania, Britannia, Gallia, Aegypto, Germania, Asia, Africa, & Græcia. Pompeium in Africa ad Pharsaliam vicit, Ptolemeum in Aegypto, Pharnacem filium Mithridatis in Ponto, Scipionem & Jubam in Africa, Pompeii filios in Hispania.

5. *Nec celeritate consuecendi.* In Commentariis Caesaris hoc de se frequenter ait: *Celeritas opinione hoc aut illud Caesar fecit.* Et de Pharnace à se superato, *Veni, vidi, vici.*

6. *Disjunctissimas terras.* Vicit in Germania & Africa.

7. *Cursibus.* Hyperbole egregia: vix enim quis has regiones posset cursibus peragrarè.

10. *Sunt alia majora.* Intelligit clementiam, quæ omnibus victoriis & rebus bellicis videtur anteposenda; quia tota est clementia Caesaris: at victoriæ & res bellicæ ipsi sunt cum reliquis belli ducibus & militibus communes, unde sumunt nonnulli occasionem eas extenuandi.

12. *Imperatorum.* Imperator dictus est, qui suis auspiciis exercitum docebat, & aliquot hostium millia in acie occiderat. Suetonius scribit, Julium Caesarem Imperatoris prænomen perpetuum, & cognomen Patris patriæ à Senatu accepisse.

1b. *Et certe in armis.* Causas profert, ex quibus victoria efficitur.

13. *Commeatus.* Per commeatum intel-

ligit ea omnia quæ exercitui vel instruendo, vel alendo, profus necessaria sunt.

14. *Fortuna.* Fortuna maximè in bellis anceps dicitur; quid enim victoriæ incertius?

15. *At verò hujus gloriæ.* Apponit dissimilitudinem, quâ ostendit laudem clementiæ sibi propriam Caesarem vindicare, relicturando Senatui Marcellum, quia ipsi unica est, nec communis cum aliis.

18. *Centuria.* Vegetius lib. 2. cap. 8. dicit fuisse Centurias, qui singulas centurias curabant, qui nunc centenarii nominantur. Centurio verò equitum est, & Praefectus peditum dux.

1b. *Nihil Praefectus.* Praefecti varii fuerunt; alii legionis, qui propriè judicabant, & qui, absentibus legatis, tanquam ipsorum vicarii potestatem maximam retinebant; alii castrorum, ad quos castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinebat; alii annonæ, qui curabant annonam, & ut equi & vestes semper militibus paratæ essent.

1b. *Cohors.* Modestus & Vegetius in una legione Cohortes decem fuisse scribunt, quarum prima & numero & dignitate militum ceteris præstabat. Hæc autem suscipiebat Aquilam, quæ præcipuum Romanorum vexillum erat. Hæc habebat pedites mille centum & quinque, cum equitibus lorica centum triginta duobus, & Cohors miliaria dicebatur, & princeps totius legionis erat; à quâ, eam ad pugnam veniendam erat, prima acies instruebatur. 2. Secunda cohors habebat pedites 555. & equites 66. & quinque miliaria dicebatur. Tertia tot numerabat pedites, & equites: in quâ validiores probaban-

- nihil turma^d decerpit: quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina
 20 Fortuna in istius se societatem gloriæ non offert: tibi cedit; tuam esse totam, & propriam fatetur; nunquam enim temeritas cum sapientiâ commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed ea tamen vicisti, quæ & naturam
 25 & conditionem ut vinci possent, habebant; nulla est enim tanta vis, [tanta copia] quæ non ferro ac viribus debilitari frangique possit: verum animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modò extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem; hæc qui faciat,
 30 non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum Deo judico. Itaque, C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur illæ quidem non solum nostris, sed pene omnium gentium literis atque linguis: neque^e ulla unquam ætas de tuis laudibus contiscet. Sed tamen ejusmodi res, nescio quomodo etiam dum audiuntur, aut dum leguntur, obstrepi

^d assumit.^e ullum tempus.

babantur, quia in mediâ erat acie. Quarta pedites 600. & equites 66. Tot in quintâ numerabantur: sed strenuos quosque milites exigebat, quia sicut prima Cohors dextrum, sic illa sinistram cornu tenebat: quinque porro illæ cohortes in primâ acie stabant.

Sexta Cohors habebat pedites 555. equites 66. illa autem in secundâ acie post Aquilam ordinabatur. Septima pedites 555. cum equitibus 56. in secundâ acie mediâ consistebat. In octavâ, nonâ, & decimâ totidem erant milites. Hæc ultima in secundâ acie sinistram cornu possidebat. Licet illæ majores & præcipuæ legionis partes fuerint, nullæ tamen primis Romanorum temporibus existerent, ut Vegetius ait, cum nulla earum apud Livium mentio fiat; quare vulgò plerique credunt à Mario primùm cohortes institutas fuisse.

19. *Turma.*] Turma hinc dicta est, quod terdenis equitibus constabatur: dividebatur autem in decurias, quæ nomen hinc traxit, quod decem equites unaquæque contineret.

21. *Temeritas.*] Temeritas audacia sine consilio dicitur: in bellis autem sæpe temeritas & fortuna dominantur: at in clementia minimè; tota enim ab animi consilio proficiscitur.

22. *Domuisti.*] Reddit Cicero ad enumerationem populorum, quos Cæsar superavit, adhibitaque comparatione cum veniâ quam Marcello dedit, longe hanc omnibus aliis præstantiorem clementiæ victoriam extollit.

23. *Barbaras.*] Tales fuerunt Afri,

Ægyptii, Britanni, Galli, Germani, Sarmatæ. Dicuntur autem illi populi immanitate barbari, vel propterea morum feritatem, vel corporis magnitudinem.

Ib. *Multitudine innumerabiles.*] Legitur Cæsarem in solâ Galliâ vicisse populos quadringentos; sed nota per tot illos populos, eos nominari, qui ab urbe aliquâ vel breviori aliquo regionis tractu denominabantur, quales bene multi erant, in quâlibet nunc Galliæ provinciâ.

Ib. *Locis infinitas.*] Varias nationes in variis urbis partibus vicit Cæsar, ut dictum est superius.

Ib. *Copiarum genere.*] Præ cæteris populis qui vici sunt à Cæsare ditissimi fuisse Galli, Alexandrini, & Hispani.

25. *Vinci possent.*] Vicit Cæsar populos qui vinci, quidem, sed non sine maximâ difficultate poterant. Neque enim omnino insuperabiles fuerunt.

27. *Animum vincere.*] Reddito est dissimilitudinis. Nam si vincere, quæ non facile vincuntur, gloriosum est, longè est gloriosius animum vincere, &c.

Ib. *Adversarium.*] Marcellum nempe, qui Philosophiæ studio vir fuit eximius.

28. *Virtute.*] Vulgo nomine virtutis Romani intelligunt fortitudinem, quæ cum reliquis suum virtutis nomen communicat.

34. *Obstrepi clamore.*] Id est, strepitu & acclamatione militum ita obrui, ut minùs audiantur. Solebant enim illi veteres, siue quæ belli, siue quæ domi res malè vel bene gestæ videbantur acclamatione vel probare, vel improbare. Ntota verò quod illa vox obstrepi passivè sumpta insolens ac parum usitata sit.

clamore

clamore militum videntur, & tubarum sono. At verò cum aliquid ele- 35
menter, mansuetè, justè, moderatè, sapienter factum, in iracundiâ præ-
sertim, quæ est inimica consilio, & in victoriâ, quæ natura insolens &
superba est, aut audimus, aut legimus; quo studio incendimur, non
modò in ^f gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos sæpe quos nunquam
vidimus, diligamus? Te verò, quem præsentem intuemur, cujus me- 40
tem sensusque & ^s os cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum
reipub. fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus
studiis prosequemur? quâ benevolentia complectemur? parietes medi-
fidius, C. Cæsar, ut mihi videtur, hujus curiæ tibi gratias agere gestiunt,
quòd brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum suorum, 45
& suis sedibus. Equidem cum C. Marcelli, viri optimi, & ^h comme-
morabili pietate [ac virtute] præditi lacrymas modò vobiscum viderem,
omnium Marcellorum meum pectus memoria ⁱ effodit: quibus tu etiam
mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti, nobilissi-
mamque familiam, jam ad paucos redactam, pene ab interitu ^k vindi- 50
casti.

III. Hunc tu igitur diem tuis maximis & innumerabilibus gratula-
tionibus jurè antepones; hæc enim res unius est propria C. Cæsaris:
cæteræ, duce te, gestæ, magnæ illæ quidem, sed tamen multo magno-
que comitatu; hujus autem rei tu idem & dux es & comes: quæ
quidem tanta est, ut tropæis, monumentisque tuis [nulla unquam] al- 5
latura sit finem ætas; nihil enim est opere, aut manu factum, quod ali-
quando non conficiat & consumat vetustas; at verò hæc tua justitia; &
lenitas animi florescet quotidie magis, ita ut, quantum operibus tuis
diuturnitas detrahet, tantum afferat laudibus. Et cæteros quidem
omnes victores bellorum civilium jam ante æquitate & miseri- 10

^f rebus veris.

^s vultum.

^h commemorandâ.

ⁱ vulneravit.

^k liberasti.

41. *Quidquid belli.*] Hic locus ab Ennio
desumptus est, qui sic cecinit, *quorum vir-
tuti belli fortuna pepercit.* Id est, qui in
bello non interierunt.

43. *Parietes.*] Translatio à rebus ani-
matis, ad res inanimatas, quibus sensus
ad lætitiâ significandâ conceditur.

Ib. *Medius fidius.*] De hoc dictum est
pro Milone, parag. 16. not. ad l. 8.

45. *Illâ auctoritas.*] Restituito Marcello
à Cæsare restituitur pristina Senatus auc-
toritas; quæ tempore bellorum civilium
planè jacuerat.

46. *C. Marcelli.*] Loquitur de Marcello
fratre, qui supplex ad Cæsarem venit, ut
pro hoc Marcello deprecaretur.

1. *Hunc tu igitur diem.*] Laudat Cæsa-
rem à proprio clementiæ suæ facto, quòd
victoriis anteponendum est, quia multos
comites victoriarum habet, nullos verò
clementiæ, quæ ipsius tota est.

Ib. *Tuis gratulationibus.*] Ante bella ci-
vilia pro rebus feliciter gestis in Galliâ di-

erum 25. gratulationes seu supplicationes
Cæsari decretæ sunt, quòd nulli ante con-
tingerat, ut ipse ait lib. 2. bell. civil. &
confectis bellis civilibus dierum 40. ut Dio
refert lib. 2.

5. *Tropæis.*] De his dictum Orat. in
Pisonem parag. 15. not. ad l. 35.

Ib. *Monumentisque.*] Monumentum ge-
neraliter res est memoriæ causâ in poste-
rum prodita, in quâ si corpus inferatur,
siet sepulcrum; si nihil erit, monumen-
tum memoriæ causâ factum est.

7. *Hæc tua justitia, & lenitas.*] Utraque
hæc virtus Cæsaris elucet in moderatione
animadvertendi.

8. *Operibus tuis.*] Intelligit illa monu-
menta & tropæa, quæ opere & manu Cæ-
saris erecta sunt.

9. *Omnes victores bellorum civilium.*] Vic-
tores illi bellorum civilium tunc Sylla,
Marius, Octavius, Cinna, qui non con-
senti effuso civium sanguine in bellis, post
victoriam multis litonum effuderunt.

X x

cordia

cordiâ viceras, hodierno verò die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. Ipsam victoriam vicisse videris, cum ea ipsa, quæ illa erat adepta, victis remisisti; nam cum ipsius victoriæ conditione jure omnes victi
 15 occidissetis, clementiæ tuæ judicio conservati sumus; rectè igitur unus invictus es, à quo etiam ipsius victoriæ conditio visque devicta est. Atque hoc C. Cæsaris judicium, P. C. quàm latè pateat, attendite; omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicæ misero funestoque compulsi etsi aliquâ culpâ tenemur erroris humani, à sce-
 20 lere certè liberati sumus; nam cum M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicæ conservavit, memet mihi & item reipublicæ, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros, & sibi ipsos, & patriæ reddidit; quorum & frequentiam & dignitatem hoc ipso in^a confesso videtis: non ille hostes induxit in curiam, sed judicavit, à plerisque ignoratione
 25 potius, & falso atque inani metu, quàm cupiditate aut crudelitate bellum esse susceptum; quo quidem in bello semper de pace agendum, audiendumque esse putavi; semperque dolui, non modò pacem, sed orationem etiam civium pacem flagitantium repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus sum arma civilia; semperque mea confi-
 30 lia pacis & togæ focia, non belli atque armorum fuerunt: hominem sum secutus privato officio, non publico: tantumque apud me grati animi fidelis memòria valuit, ut nullâ non modò^b cupiditate, sed ne spe quidem, prudens & sciens, tanquam ad interitum ruerem voluntarium.

Quod

^a *Senatu.*^b *ambitione.*

11. *Te ipsum vicisti.*] Vicit semetipsum Cæsar, cum odio depositus, quo in Marcellum exarierat, ei perierit.

13. *Ipsam victoriam vicisse videris.*] Aut Cicero Cæsarem vicisse victoriam, vel quia veniam eis concessit, in quos victoriæ jure animadvertere poterat, vel quia se victorem clementiâ & lenitate animi vicit.

16. *Atque hoc C. Cæsaris judicium.*] Judicium exprimit, quo Marcellus à Cæsare restitutus est.

18. *Ad illa arma fato.*] Ut illos excuset, qui arma Pompeii secuti sunt, fato causam adscribit, cui parere necessarîo oportuit, juxta mentem illius temporis philosophorum, qui bellorum civilium discordias plerumque fato tribuebant, ut videre est apud Horatium Epod. 7. *Sic est, acerba fata Romanos agunt.*

19. *Erroris humani.*] Excusat eos qui contra Cæsarem à Pompeio steterunt, quod arbitrarentur in fraudem inducti, eum aliquid contra Remp. moliri, cum unicè Rempub. & suam dignitatem conservare ac tueri conaretur.

21. *Memet m. li.*] Cicero primùm sequutus fuerat Pom; eum contra Cæsarem, sed se restitutum putavit, cum Marcellum vidit Reipub. redditum: quin & omnes

alii sese restitutos quibque putaverunt; quare omnes animum resumplerunt, atque iterum Reipub. consulere cœperunt.

23. *Non ille.*] Ostendit judicium Cæsaris ex effectis & signis. Fuit autem judicium, quod putabat Cæsar eos non ex malitiâ, sed ex ignorantia peccasse, quia eos restituit in Senatu: quos nunquam restituisset, si eos hostes judicasset.

26. *Semper de pace agendum.*] Semper pacis auctor fuit Cicero. Unde lib. 7. Epist. 14. ad Att. *Pacem hortari non desisti, quæ vel injusta utilior est, quam iustissimum bellum cum civibus.*

28. *Repudiari.*] Cæsar pacis cupidus fuit, Cicero suasor, hanc Pompeius semper repudiavit.

31. *Grati animi fidelis memoria.*] Beneficio Pompeii revocatus fuerat ab exilio Cicero, unde eum Cicero sequutus est, non odio Cæsaris, sed, ut ait lib. 7. Epist. Fam. 3. *quia veritas sum deesse Pompeii salutis, cum ille aliquando non desuisset mea.*

33. *Ad interitum ruerem voluntarium.*] De Pompeii victoriâ nunquam bene Cicero ominatus est. Primùm quia neque magnas copias, neque bellicosas; deinde excepto duce, paucisque principibus, reliquos in bello rapaces, & in oratione cru-

deles:

Quod quidem meum consilium minimè obscurum fuit; nam & in hoc ordine integrâ re, multa de pace dixi; & in ipso bello eadem etiam cum 35
 capitis mei periculo sensi. Ex quo jam nemo erit tam injustus rerum estimator, qui dubitet, quæ Cæsaris voluntas de bello fuerit, cum pacis auctores conservandos statim censuerit, cæteris fuerit iration. Atque id minùs mirum videretur fortasse tum, cum esset incertus exitus, & anceps fortuna belli; qui verò victor pacis auctores diligit, is pro- 40
 fectò declarat, se maluisse non dimicare, quam vincere. Atque hujus quidem rei M. Marcello sum testis; nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant: quoties ego eum, & quanto eum dolore vidi, cum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriae ferocitatem extimescentem? Quo gravior tua liberalitas, C. 45
 Cæsari, nobis, qui illa vidimus, debet esse; non enim jam causæ sunt inter se, sed victoriae comparandæ. Vidimus tuam victoriam præliorum exitu terminatam; gladium vaginâ vacuum in urbe non vidimus; quos amisimus cives, eos Marti vis perculit, non ira victoriae: ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis ex- 50
 citaret; quoniam ex eadem acie conservat quos potest. Alterius verò partis nihil ampliùs dicam, quàm id, quod omnes verebamur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam; quidam enim non modò armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur: nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: ut mihi quidem videantur dii 55
 immortales, etiam si pœnas à populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum & tam luctuosum excitaverunt, vel

^c Senatu, ^d vita mee. ^e iudex. ^f victoria dubia. ^g vaginam
 vacuum gladio. ^h ferociorem. ⁱ ita ut.

deles: deinde amplissimorum virum æ alienum, nihil denique boni præter ipsam causam Pompeii invenit. Pompeius signa tirone & collectio exercitu cum Cæsaris legionibus robustissimis contulit; victus turpissimè, amissis etiam castris, solus fugit. Hæc Cicero scribit Mario lib. 7. Epist. 3. Fam.

35. *Integrâ re.*] Id est, nondum divisa Repub. bellis civilibus.

36. *Ex quo.*] Conclusio totius argumenti superioris, quam sic informat; Is pacem amavit, qui præcipuè pacis auctores conservavit: sed me pacis auctorem Cæsar conservavit: igitur pacem amavit.

44. *Insolentiam certorum hominum.*] Certos dicit, quasi odiosum esset eos appellare; sed inter eos potissimum fuere L. Lentulus, L. Domitius Ænobarbus, Curius, Antonius, qui bellum suadebant pacis conditionibus repudiatis.

45. *Ferocitatem extimescentem.*] Hic videtur indicare, fuisse utilius Cæsarem, quàm Pompeium vicisse, propter eorum crudelitatem & cupiditatem, qui cum Pompeio erant.

46. *Non enim causæ.*] Sæpe Cicero cum

multis historicis, ac præcipuè Velleio Patreulo l. 2. Pompeii causam multò meliorem fuisse asseverat. Verùm hæc non agitur de causâ, sed de victoria; nam victoria Cæsaris longè moderatior existit, quàm quæ à Pompeio fuisset relata, propter eorum superbiam & ferocitatem, quos secum habebat.

48. *Vidimus.*] Probat ab effectu moderationem Cæsarianæ victoriae, quia post eam nemo occisus est, sed suis hostibus pepercit Cæsar.

49. *Eos Marti vis perculit.*] Si qui ceciderunt in victoria Cæsaris, ceciderunt illi armati. Non verò post prælium & victoriam interfecti sunt, ulciscante se victore.

51. *Alterius verò partis.*] A parte Pompeii si stetisset victoria, plena illa fuisset crudelitatis; Pompeiani enim eos pro hostibus habebant, qui secum unâ non essent, etiamsi sequuti Cæsarem non essent; at Cæsar eos tantum oppugnabat, qui contra essent armati, ut dicitur in Ligariis; & patet ex Epist. 9. ad Marcellum hunc lib. 4. ad Fam.

54. *Otiosus.*] Otiosos hic dicit, qui neutrius partis fuerunt.

placati jam, vel etiam satiati aliquando omnem spem salutis ad clementiam victoris & sapientiam contulisse. Quare gaude tuo isto tam excellenti bono, & fruiere cum fortuna & gloria, tum etiam natura & moribus tuis: ex quo quidem maximus est fructus iucunditasque sapienti; cætera cum tua recordabere, etsi per sepe virtuti, tamen plerumque felicitati tuæ gratulabere: de nobis, quos in repub. tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientiâ tuâ cogitabis: quæ non modò summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere; tantus est enim splendor in ^k laude verâ, tanta in magnitudine animi & consilii dignitas, ut hæc à virtute donata, cætera à fortunâ commodata esse videntur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate præsertim, aut pravitate aliquâ lapsis, sed ^l opinione officii, stulta fortasse, certè non improba, & specie quâdam reipublicæ: non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt; contraque summa laus, quod plerique minimè timendum fuisse senserunt.

^k virtute,^l errore.

58. *Ad clementiam.*] Mirificè hæc adulatur Cæsari. Alit enim divinâ providentiâ factum esse, ut clementi victori victoria concederetur, tum ut populum Rom. ulcisceretur, tum ut Cæsaris clementiam sui nobilitarent.

59. *Excellenti bono.*] Vocat Cæsaris clementiam bonum excellens.

60. *Cætera cum tua recordabere.*] Id est, omnes victorias à te relatas, & populos subactos.

61. *Summa bona.*] Summum & solum differunt; summum enim bonum in comparatione eorum dicitur, quæ minora sunt; solum bonum sine comparatione dicitur. Alludit autem ad Peripateticorum & Stoicorum dogmata. Peripatetici summum bonum in animi, corporis & fortune bonis, Stoici verò in unâ virtute colloca-

bant.

62. *Donata.*] Quæ donantur virtute non possunt eripi, quia virtus eterna.

Ib. *Commodata.*] Quæ commodantur, dantur tantum ad tempus, quia fluxa est fortuna, & caduca.

71. *Specie quâdam Reipub.*] Credebant videlicet, qui Pompeium sequuti sunt, id ab eis exigere Reipub. conservandæ dignitatem; qui eam à Cæsare censebant oppugnari.

72. *Si te aliqui timuerunt.*] Qui cum Pompeio fuerunt, timuerunt Cæsarem.

73. *Plerique.*] Iudicarunt fere omnes nihil post victoriam pertimescendum esse à Cæsare, cognita tantâ illâ clementiâ ejus & mansuetudine in condonandis injuriis.

SECUNDA PARS.

In qua diluit insidiarum suspiciones.

IV. Nunc verò venio ad gravissimam querelam, & atrocissimam suspensionem tuam; quæ non tibi ipsi magis, quàm cum omnibus civibus, tum maximè nobis, qui à te conservati sumus, ^a providenda est; quam etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo: tua enim cautio, nostra cautio est; ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri

^a cavenda.

1. *Ad gravissimam querelam.*] Cum se abjecit Marcelli frater Marcellus ad pedes Cæsaris, de ejusdem Marcelli acerbitate graviter conquestus est Cæsar, dixitque se aliquid ab eo insidiarum metuere.

4. *Tua enim cautio.*] Dicit Cicero, quod

si diligenter sibi caveri Cæsar, omnibus quoque eadem opera cavebit; & si illi aliquid mali acciderit, omnibus id quoque accidet.

5. *In alterutro.*] In timore nempe, vel securitate.

nimis

animis timidus, quam parum prudens: sed quisnam est iste tam demens de tuisne? tamen si qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? an ex eo numero, qui una tecum fuerunt? non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, huius vitam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris; ea 10 vendum est, ne quid inimici: qui? omnes enim qui fuerint, aut suâ pertinaciâ vitam amiserunt, aut tuâ misericordiâ retinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis, aut, qui superfuerunt, amicissimi sint. Sed tamen, cum in animis hominum tantæ latebræ sint, & tanti recessus, augeamus sane suspicionem tuam: simul enim augebimus & diligentiam; nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in re- 15 pub. tam nihil unquam nec de suâ, nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tuâ salute contineri suam? & ex unius tui vitam pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans, casus duntaxat humanos & incertos eventus valetudinis, & naturæ 20 communis fragilitatem extimesco; doleoque cum respublica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis animâ consistere: si vero ad humanos casus, incertosque eventus valetudinis, sceleris etiam accedat, insidiarumque consensio; quem deum, etiam si cupiat, opitulari posse reipublicæ credamus? Omnia sunt excitanda tibi, C. Cæsar, unī, quæ 25 jacere sentis, belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa atque prostrata: constituenda iudicia, revocanda fides, comprimendæ libidines, propaganda foboles: omnia, quæ dilapsa defluerunt, severis legibus vincienda sunt. Non fuit recusandum in tanto bello civili, tantoque animorum ardore & armorum, quin quassatâ respublicâ, quicunque belli eventus fuisset, multa perderet & ornamenta dignitatis, & 30 præsidia stabilitatis suæ; multaque uterque dux faceret armatus, quæ idem togatus fieri prohibuisset: quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda sunt, quibus præter te mederi nemo potest. Itaque illam tuam præclarissimam & sapientissimam vocem invitus audiui, satis te diu vel naturæ vixisse, vel gloriæ: satis, si ita vis, naturæ fortasse; addo etiam, si placet, gloriæ; at, quod maximum est, patriæ certe parum. Quare omitte, quæso, istam doctorum hominum in contemnendâ morte prudentiam; noli nostro periculo sapiens esse; sæpe

^b improbitates.

^c firmanda.

6. *Tam demens?*] Qui sc. tibi insidiaretur.

25. *Omnia sunt excitanda tibi.*] Hic Cicero hortatur Cæsarem, ut Reipublicæ formam & dignitatem restituat, quæ bellis civilibus tota jacuerat.

27. *Fides.*] Id est, creditæ pecuniæ solutio.

28. *Propaganda foboles.*] Translatio sumpta à plantis. Curabant diligentissimè Romani, ut foboles augetur, ut civium multitudinem haberent.

30. *Quicunque belli eventus fuisset.*] Sive Pompeius vicisset, sive Cæsar.

33. *Togatus.*] Toga insignis fuit pacis.

[b. *Belli vulnera.*] Intelligit incommo-

da, quæ bellorum civilium tempore passa fuit Respub.

34. *Itaque illam tuam.*] Venit ad secundam illam partem orationis quam habuit Cæsar in Senatu, ubi postquam conquestus est de Marcelli acerbitate, & de suspicionem insidiarum, dixit demum vixisse se satis; hanc verò propositionem Cicero refellendam suscipit.

36. *Vel natura vixisse.*] Jam quinquagesimum quartum ætatis annum agebat Cæsar.

38. *Istam doctorum hominum.*] Non est dubium quin hic de Stoicis Philosophis loquatur, qui de contemnenda morte acriter disputant,

enim

40 enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebrò dicere, satis te tibi visisse; credo: sed tum id^d audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli natus esses; nunc, cum omnium salutem civium, cunctamque rempublicam res tuæ gestæ complexæ sint, tantum ab eis à perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quæ cogitas, nondum
45 jeceris. Hic tu^e modum tuæ vitæ, non salute reipublicæ, sed æquitate animi definies? quid, si istud ne gloriæ quidem tuæ satis est? cujus te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parumne igitur, inquires, gloriam magnam relinquemus? immo verò aliis, quamvis multis, satis; tibi uni parum; quidquid enim est, quamvis amplum sit, id
50 certe parum est tum, cum est aliquid amplius. Quod si rerum tuarum immortalium, C. Cæsar, hic exitus futurus fuit, ut, devictis adversariis, rempublicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est; vide, quæso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quam gloriæ: si quidem gloria est illustris ac pervagata multorum & magnorum vel in suos, vel
55 in patriam, vel in omne genus hominum fama^f meritorum. Hæc igitur tibi^g reliqua pars est: hic restat actus: in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas, eaque tu in primis, cum summâ tranquillitate & otio, perfruare: tum te, si voles, cum & patriæ, quod debes, solve-
ris, & naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito.
60 Quid est enim omnino hoc ipsum diu^h in quo est aliquid extremum, quod cum venerit, omnis voluptas præterita pro nihilo est, quia postea nulla futura sit? quanquam iste tuus animus nunquamⁱ his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit: semper immortalitatis amore flagravit. Nec vero hæc tua vita dicenda est, quæ cor-
65 pore & k spiritu continetur: illa inquam, illa vita est tua, Cæsar, quæ vigeat memoria sæculorum omnium, quam posteritas alet, quam ipsa æternitas semper tuebitur; huic tu inservias, huic te ostentes oportet: quæ quidem quæ miretur jampridem multa habet; nunc, etiam quæ laudet expectat: obstupescunt posteri certe imperia, provincias, Rhe-
num,

^d crederem. ^e finem. ^f beneficiorum. ^g restat. ^h quod habet aliquem finem. ⁱ hac brevitate. ^k respiratione.

40. *Te tibi vixisse.*] Suetonius cap. 86. in Julio refert Cæsarem suspicionem quibusdam suorum reliquisse, neque voluisse se diutius vivere, neque curasse, quid valetudine minus prospera ueretur.

53. *Admirationis plus, quam gloriæ.*] Plus admirationis habebat Cæsar propter res feliciter ubique gestas, & triumphos ubique reportatos; mirus vero gloriæ, quia Rempub. bellis civilibus labefactatam omnino pristinae dignitati non restituit.

56. *Hic restat actus.*] Verbum istud actus traslatum est à comœdia. Itaque hic restat actus tanquam catastrophe à comœdia, ut omnia restituantur, & habeant lætum exitum.

59. *Satis diu.*] Dixerat Cæsar in sua oratione, satis se diu vixisse: jam hanc vocem refutat Cicero, & explicat osten-

dendo in hac voce diu errasse: quod enim habet finem non est diu; nihil autem est in rebus humanis, quod non habeat finem; ergo nihil est quod sit diu. Quare Cæsar dicere non potest, se satis diu vixisse.

61. *Pro nihilo est.*] Voluptas præterita nullo loco habenda est, quia non sentitur.

67. *Huic tu inservias.*] Significat Cæsari huic immortalitati comparanda dare operam Remp. constituendo.

Ib. *Ostentes.*] Debet Cæsar ostendere æternitati, qualis, quantusque fuerit in Repub. administranda.

69. *Imperia.*] Cæsar imperator fuit in Gallia, Britannia, Germania, & Africa, quod duxit exercitus.

Ib. *Provincias.*] Cæsari decreta fuit Hispania post Præturam; post Consulatum, Gallia.

num, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, 70 monumenta, munera, triumphos audientes & legentes tuos; sed nisi hæc urbs stabilita tuis consiliis & institutis erit, vagabitur^l modò nomen tuum longè atque latè; sedem quidem stabilem, & domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio; cùm alii laudibus ad cælum res tuas gestas esserent, 75 alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriæ restinxeris: ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudicibus, qui multis post seculis de te iudicabunt, & quidem^m haud scio an incorruptius, quam nos; nam & sine amore, & sine cupiditate, & rursus sine odio, & sine invidiâ iudi- 80 cabunt. Id autem etiam si tunc ad te, ut quidam falsò putant, non pertinebit, nunc certe pertinet, te esse talem, ut tuas laudes obitura nulla unquam sit oblivio. Diversæ voluntates civium fuerunt, distractæque sententiæ; non enim consiliis solùm & studiis, sed armis etiam & castris diffidebamus. Erat autemⁿ obscuritas quædam, erat 85 certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant, quid optimum esset; multi, quid sibi expediret; multi, quid deceret; nonnulli etiam, quid liceret. ° Perfuncta respublica est hoc misero fatalique bello: vicit is, qui non^p fortunâ inflammaret odium suum, sed bonitate leniret; nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exilio, aut 90

^l tantummodo. ^m ut arbitror, incorruptius. ⁿ error. ° liberata est
^p victoriâ.

Ib. Rhenum.] Primus Rhenum fluvium ponte commisit, & cum exercitu transivit, domuitque Germanos quos hic alluit fluvius.

70. Oceanum.] Primus cum classe transivit in Britanniam, quæ oceano continetur.

Ib. Nilum.] Superavit regem Ptolomæum in Ægypto. Nilus autem alluit Ægyptum.

Ib. Pugnas innumerabiles.] De his superioris dictum parag. II. l. 4.

Ib. Incredibiles victorias.] Præter civiles victorias undecies centum & nonaginta duo millia hominum in præliis occidit. Sed nulla illustrior, quàm quæ ab eo de Vercingetorige ad Alexiam relata est, quem tum trecentis hominum millibus superavit.

71. Monumenta.] Cæsari post civilem victoriam honores ut deo tributi sunt. Monumenta & statuae in templis posita sunt & locis publicis, per tribus, municipia, & regiones Romanis amicis. Vide Appianum lib. 2. de bello civili.

Ib. Munera.] Post victoriam imperator militibus qui bene rem gesserant dabat munera, quæ congiaria dicebantur. Possunt etiam intelligi Epulæ, Venationes,

Ludi Scenici, & Theatrales populo exhibiti, qui nomine munerum significabantur.

Ib. Triumphos.] Quinquies Cæsar triumphavit De Gallia, de Pontico, Ægypto, Africa, Hispania. Vide Velleium Paterc. lib. 2.

77. Ut illud fati fuisse.] Posteris fato Reip. hæc bella civilia tribuant.

Ib. Hoc consilii.] Respub. restituta tribuetur Cæsaris prudentiæ.

78. Iis iudicibus.] Intelligit posteros, qui incorruptius iudicabunt de Cæsare, quàm qui illius ætate vivunt.

81. Id autem.] Hic leviter perstringit Cæsarem, qui, ut testatur Sallustius, non credidit post mortem hominum animas esse immortales.

Ib. Non pertinebit.] Mortuo corpore & animo nihil homines sentiunt. Loquitur ex mente Cæsaris.

83. Diversæ voluntates civium.] In bellis civilibus alii Pompeiùm, alii Cæsarem sequuti sunt.

Ib. Distractæ sententiæ.] Alii causam Cæsaris meliorem, alii Pompeii crediderunt.

90. Aut morte.] Paustum Sullæ filium, Afranium, & L. Cæsarem juvenem Cæsar ne volens quidem interfecit.

morte

morte dignos iudicaret : arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est injustusque civis, qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinet ⁹ armatum : ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causâ animam profudit ; quæ enim pertinacia est quibusdam, 95 eadem aliis constantia videri potest. Sed quia jam omnis fracta dissensio est armis, & extincta æquitate victoris ; restat, ut omnes ^r unum velint, qui modò habent aliquid non solum sapientiæ, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Cæsar, salvo, & in istâ sententiâ, quâ cum antea, tum hodie vel maximè usus es, manente, salvi esse non possumus, 100 Quare omnes te, qui ^s hæc salva esse volumus, & hortamur, & obsecramus, ut vitæ, ut salutis tuæ consulas : omnesque tibi (ut pro aliis etiam loquor, quod de me ipse sentio) quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modò excubias & custodias, sed etiam laterum nostrorum ^t oppositus & corporum pollicemur.

⁹ hostilem. ^r conscentiant. ^s Rempublicam salvam. ^t oppositiones.

91. *Arma ab aliis posita.*] Victo Pompeio, alii omnino quieverunt ; alii pertinaciter arma retinuerunt, & secuti sunt Catonem & Scipionem in Africam : quibus victis arma detracta sunt.

94. *In causâ.*] Id est, cum post victoriam res agitur, & fontes puniuntur.

99. *Tum hodie.*] Id est, hoc ipso die quo Marcellus à Cæsare Reipublicæ redditus est.

102. *Subesse aliquid.*] Id est, aliquas tibi insidias obscure parari.

103. *Excubias & custodias.*] Custodiæ ad diem, & excubiæ ad noctem pertinent, juxta illud Propertii : *Romulus excubias decrevit in etia solvi.*

Ib. *Laterum nostrorum.*] Plutarchus in vita Cæsaris ait, obsecravisse eum amicos, ut præsidio corpus muniret : cumque ad id operam multi amicorum pollicerentur facere noluisse. Dicebat enim satius esse mori semel, quàm assidua expectatione pendere.

PERORATIO.

Gratias agit Cæsari pro Marcello restituto ; redditque rationes, cur cæteris tacentibus potissimum ipse dixerit.

V. Sed ut, unde est orsa, in eodem terminetur oratio mea ; maximas tibi gratias agimus, C. Cæsar, majores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt, quod ex omnium precibus & lacrymis ^a sentire potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere, à me certè dici volunt, cui necesse est quodammodo, & quod volunt, quod, M. Marcello à te huic ordini populoque Romano & Reipublicæ reddito, præcipuè id à me fieri debere intelligo ; nam lætari omnes, non ut de ^b unius solum, sed ut de communi omnium salute, sentio : quod autem 10 summæ benevolentiae est, quæ mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo & amantissimo fratri, præter eum quidem cederem nemini ; cum id sollicitudine, curâ, labore, tamdiu præstiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum ; certè hoc tempore magnis curis, molestiis, doloribus liberatus præstare debeo. Itaque, C. 15 Cæsar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus à te non conservato solum, sed etiam ornato, tamen ad tu innumerabilia in me unum merita quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus ^c hoc tuo facto cumulus accesserit.

^a videre. ^b Marcelli. ^c Marcello restituto.

15. *Ornato.*] Cæsar pristinam Ciceroni dignitatem restituerat.

PRO

PRO
Q. LIGARIO.
 AD C. CÆSAREM.

ARGUMENTUM.

QUINTUS Ligarius, civis Romanus, cum C. Confidio legatus in Africam fuerat profectus. Decedente provincia Confidio, Ligarius natus Africa profectus est. Bellum interim Cæsarem inter & Pompeium exarsit. A pompeio vero Albius Varus missus est, ut Africam occuparet. Paulo post, dum in Africâ Ligarius adhuc esset, L. Tubero, cum filio Q. Tuberone, in eam provinciam à Senatu, rei frumentaria causâ, mittitur. Is à Q. Ligario & Varo non recipitur, ita ut nec filium egrotum in littore poni pateretur. Pulsus igitur Tubero in Macedoniam, ad Pompeium concessit, ubi etiam adversus Cæsarem arma tulit. Victo autem Pompeio, se ad Cæsarem adiunxit, cumque est ad bellum Alexandrinum & Africanum secutus. Itaque finitis bellis civilibus, cum multis Cæsar pepercisset, duo Ligarii fratres, T. Brocchus ejus avunculus, & C. Pansa, alique Ligarii propinqui & amici, sepe Cæsarem precati fuerunt, ut Ligario ignosceret. Quod cum animadverteret, Q. Tubero Lucii filius, cujus patri Cæsar pepercerat, injuriæ nondum oblitus, Ligarium in foro apud Cæsarem accusavit, ut ab eo Cæsaris clementiam averteret.

PERSONÆ.

Reus Q. Ligarius, accusator Q. Tubero, patronus Cicero, Judex Cæsar, apud quem causa agitur.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 707. Julio Cæsare tertium, M. Emilio Cos. Ciceronis vero 61.

GENUS CAUSÆ.

In genere judiciali est: accusatus enim defenditur à Cicerone Ligarius.

STYLUS.

Acutus est & subtilis, & in mediocri dicendi genere; suavitate enim condita est hæc Oratio, & iis figuris quæ suavitatem afferunt.

PARTES.

Quatuor sunt, Exordium, Narratio, Contentio, & Peroratio.

EVENTUS.

Plutarchus in *Ciceronis vitâ* refert, *Cæsarem dixisse, cum Cicero Ligarii patrociniûm suscepit, Quid est causa cur Ciceronem orantem non audiamus?* nam reum quidem hominem improbum & hostem esse, jampridem certum est. Uti verò Cicero ingressus est dicere, mirificos motus concitavit: nam oratio visa fuit tum affectibus varia, tum venustate admirabilis. Perspicuè cognitum aiunt, varios colores *Cæsaris vultum* subisse, ejusque animum omnibus modis fuisse commutatum: ac tandem cum *Pharsalici prælii* mentionem facere cœpisset, immodicis perturbationibus incitatum corpore contremuisse, & libellos quosdam è manu ejecisse. Victus igitur orationis vi, *Ligarium crimine liberavit.*

EXORDIUM.

Totum istud Exordium ironicum est.

I. **N**OVUM crimen C. Cæsar, & ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africâ fuisse: id C. Pansa, præstanti vir ingenio, fretus fortasse eâ familiaritate quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quò

NOTÆ.

1. *Novum crimen.*] Ironia est, ut volt Aquila, & cum eo ferè Interpretes, quâ videlicet Cæsar in rem minus novam, tanquam novam se intenderet.

Ib. *C. Cæsar.*] Plutarchus quæst. Rom. 31. ait quod *Caius* idem sit ac dominus, seu paterfamilias. Unde in matrimoniis quæ per coëmptionem fiebant, iustitatum fuit, ut dicerent, Ubi tu Caius, & ego Caia; quibus verbis, ut Plutarchus scribit, quasi paciscitur sibi commune cum viro dominium mulier, & par imperium domi; ac si diceret: *Ubi tu es familiæ princeps & dominus, ego familiæ princeps sum & domina.*

Ib. *Cæsar.*] Cæsaris nomen à cæso matris utero dixit Accurs. in præfat. institit. dictione, *Imperator*: cui stipulatur Servius Virgilii interpres. Primum illud nomen datum est Scipioni Africano, ab Elephantis, quem occidit in prælio; qui lingua Maurorum *Cæsa* dicitur vel etiam quod matre mortuâ, cæso ventre, vel quod cæcios oculos habuerit, id est, glaucos. Brissotius in *Léx. L. Ælium Verum* primum eo nomine appellatum tradit, motus auctoritate Spartiani, qui in vitâ ejus sic scribit: huic naturalis pater fuit L. Ælius Verus, qui ab Hadriano adoptatus primus *Cæsar dictus est.* Unde patet, non soli Ju-

liæ genti hoc nomen proprium fuisse.

Ib. *Inauditum.*] Inauditum dicit, quia novum; nam accusatores Ligarii factum tanquam grande & singulare aliquod scelus extulerant; ironice semper loquitur.

2. *Q. Tubero.*] Tubero orator fuit: verum cum victus à Cicerone in hac causâ fuisset, ita laudem eloquentiæ desperavit, ut è foro se ad jus civile transiit; quæ fuerit autem cum Tuberonibus Cicero propinquitas, non apparet ex aliquo auctore. [*Dicebatur Tubero sororem Ciceronis duxisse uxorem, ut refert Vet. Scholiastes in locum.*]

Ib. *In Africâ fuisse.*] Hac voce, fuisse, utitur, ne offendat Cæsaris animum. De Jubâ rege, & Afris, tacet, quibus se contra Cæsarem adjunxerat.

3. *C. Pansa.*] Hic Pansa celebris fuit Orator, qui quondam apud Ciceronem declamaverat, & qui jam egerat pro Ligario. Is fuit summa auctoritate apud Cæsarem, & quo, post Pharsalicam pugnam, multi qui Pompeium secuti fuerant, deprecatore usi sunt. Is postea anno urbis conditæ 709. Consul cum Hirio in pugna Mutinensi interfectus est.

4. *Itaque quò me vertam.*] Dubitatio ironica, quâ conqueritur sibi rationem regandi facti ereptam esse, quâ se uti voluisse simulat.

me

me vertam nescio; paratus enim veneram, cum tu id neque per te 5
scires, neque audire aliunde potuisses ut ignoratione tuâ ad hominis mi-
seri salutem abuterer. Sed quoniam diligentia inimici investigatum est
id, quod latebat, confitendum est, ut opinor: præsertim cum meus
a necessarius C. Pansa fecerit, ut id jam integrum non esset: omisâque
controversiâ omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, quâ 10
plurimi sunt conservati, cum à te non liberationem culpæ, sed b errati
veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori max-
imè optandum, confitentem reum: sed tamen ita confitentem, se in eâ
parte fuisse, quâ te, Tubero, quâ virum omni laude dignum patrem
tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quàm 15
Ligarii ullam culpam reprehendatis,

a amicus.

b imprudentia.

5. Cum tu id.] Nesciebat Cæsar in Af-
ricâ fuisse Ligarium.

7. Inimici.] Id est Taberonis, qui Li-
garium accusavit. Ironia.

8. Quod latebat.] Non latebat illud
crimen, sed Tubero sibi persuadebat la-
tere. Pergit in Ironiâ.

9. Integrum non esset.] Integrum id di-
citur, quod jure hoc vel illo modo facere
vel dicere quis potest.

10. Controversiâ.] Controversia tunc esse
dicitur, cum unus negat, & alter affir-
mat; aut jure factum esse dicitur, vel
non. Si quis autem fateatur, aut depre-

cetur, jam omnia est sublata controversia;
quare cum negari non posset à Cicerone,
in Africâ fuisse Ligarium, totam suam
orationem ad misericordiam Cæsaris refert.

11. Liberationem culpæ.] Multi qui
Pompeium secuti fuerant, negare suum
factum cum non possent, erratum confi-
tendo, veniam obtinuerunt à Cæsare.

14. Fuisse, quâ te.] Ligarius necessita-
te coactus in Africâ, ut dictus est in Ar-
gumento; at Tubero pater & filius vo-
luntate remanserunt; in quo gravius pec-
caverunt.

NARRATIO.

II. Q. igitur Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in
Africam cum proconsule C. Confidio profectus est: quâ in legatione &
civibus & sociis ita se probavit, ut decedens Confidius provinciâ satisfacere
hominibus non posset, si quemquam alium provincie præfecisset. Itaque Q. Ligarius, cum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit
invitus: cui sic præfuit in pace, ut & civibus & sociis gratissima 5

1. Legatus.] Legatus, qui vices gere-
ret Proconsulis, vel Prætoris, cum Pro-
consule vel Prætoris mittebatur in pro-
vinciam.

1b. In Africam.] Cum Carthago à Sci-
pione Africano Æmiliano deleta esset,
anno urbis conditæ 617. pars illa Africæ
in provinciam redacta fuit, ut Velleius
narrat; eique de more tributum à Roma-
nis, & Romanæ leges imposuit sunt; &
missus Prætor, & Proconsul qui eam re-
geret.

2. Proconsule Confidio.] Non legitur Con-
fidius Consul fuisse; itaque intelligendum
est hic, non quod Consul fuerit, sed quod
cum imperio Consulari missus fuerit à Se-
natus in Africam; mittebantur enimvero

non tantum Consulares aut Consules, sed
& Prætores & Prætorii cum imperio Con-
sulari in provincias. Sic Cicero lib. 1.
de Legibus, de L. Gellio ait, Pro consule
ex Prætura in Græciam venisse.

3. Civibus.] Intelligit hic nomine civi-
um, illos Romanos qui in Africâ negoti-
abantur.

1b. Sociis.] Socii dicebantur, qui com-
muni fœdere cum Romanis jungebantur.

4. Alium provinciam præfecisset.] Si Pro-
consules vel Prætores provinciam decede-
rent antequam successor advenisset, tum
legatum vel questorem provincie præfici-
ebant, sed potius questorem, quia hæc
alia dignitas superior erat.

esset ejus^a integritas & fides. Bellum subito exarsit: quod, qui erant in Africâ, ante audierunt geri, quàm parari: quo audito, partim cupiditate inconsideratâ, partim cæco quodam timore, primò salutis, post
 10 etiam studii sui, quærebant aliquem ducem: cùm Ligarius^b domum spectans & ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Attius Varus, qui Prætor Africam obtinuerat, Uticam venit: ad eum statim concursus est; atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium: si illud imperium esse potuit, quod ad privatum, cla-
 15 more multitudinis imperitæ, nullo publico consilio deserebatur. Itaque Ligarius, qui omne talè negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquieuit. Adhuc, C. Cæsar, Q. Ligarius omni culpa vacat: domo est egressus, non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatiss-
 20 sima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere; num igitur remansio? multo minus; nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. Ergo hæc duo tempora carent crimine: unum, cum est legatus profectus; alterum, cum efflagitatus à provincia, præpositus A-
 25 fricæ est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit; quod si est criminofum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticæ potius quam Romæ; cum P. Attio, quam cum concordissimis fratribus; cum alienis esse, quam cum suis maluisset? cum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitu-
 30 dinis fuisset, propter incredibilem quandam fratrum amorem, hic æquo animo esse potuit, belli discidio distractus à fratribus?

^a *abstinentia.*

^b *cupiens domum redire.*

7. *Bellum subito exarsit.*] Utitur hac voce, *exarsit*, lumpsta metaphora à flammâ, quo melius illius belli civilis perniciēs ostendatur, quod Cæsarem inter & Pompeium exortum est, & quidem tam subito ut ne expectatis quidem Transalpinis legionibus, cum quinque pedicem millibus Rubiconem trageerit.

10. *Studii sui.*] Cum studio quodam inclinaret Ligarius in Pompeium, hunc ducem optabat; quia vieho Cn. Domitio, quondam Africæ res composuerat.

12. *P. Attius Varus.*] Attius Varus tum privatus, amissis suis ad Auximum cohortibus, ex fugâ in Africam venit, & eam occupavit; quam paucis ante annis Prætor obtinuerat.

Ib. *Uticam.*] Utica urbs est Africæ, quam Phœnices condidere, quæ nunc Biserta dicitur; à qua Cato Uticensis dictus est, quod ibi violentas sibi manus intulit.

13. *Arripuit imperium.*] Cum Uticam venisset Varus ille, ibi collegit exercitum

sibi que imperium exercitus, & potestatem administrandi Africam vindicavit.

14. *Si illud imperium.*] Dicitur corrigit, quia imperium magistratus lege Curiata privati senatusconsulto accipiebant.

17. *Conquieuit.*] Non impulsus fuit deinceps ad accipiendum illius provincie imperium, quia sibi illud Varus assumpserat.

Ib. Q. *Ligarius omni culpa vacat.*] Immiscet commonitionem Orator, ut Cæsar diligenter attendat & observet, nihil peccavisse Ligarium.

18. *Domo est egressus.*] Id est, ex urbe Roma.

22. *Necessitatem honestam.*] Habuit necessitatem Ligarius remanendi in Africa, tum quia iussus est à Confidio, a quo illi Provincie præfectus est; tum quia ab omnibus Afris petebatur.

23. *Duo tempora.*] Primum est quo Roma profectus est; secundum, quo remansit in Africa.

CONTENTIO.

III. Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ
 à te

à te voluntatis; ejus ego causam, animadvertē, quæso, qua fide defendam, cum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, predicatione, literis, monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse; nec tuas tacitas cogitationes extimescit; nec, quid tibi de alio audienti de seipso occurrat, reformidat. Vide, quam non reformidem: vide, quanta lux liberalitatis & sapientiæ tuæ mihi apud te dicenti oboriatur; quantum potero, voce contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat. Suscepto bello, Cæsar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, judicio meo ac voluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicæ reddidit: qui ad me ex Ægypto literas misit, ut essem idem qui fuisset; qui, cum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est: à quo, hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente, concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique se salutem putavit reddere, si eam nullis

^a quid cogites de eo.

^b cum audies de alio.

^c laus.

3. *Cum prodo meam.*] Cicero fatetur se in eadem causa fuisse, qua Ligarius quem defendit.

4. *Monumentis.*] In oratione pro Marcello dictum est, quid sit monumentum.

9. *Oboritur.*] Id est, ex insperato oritur.

10. *Suscepto bello.*] Libere Cicero suum factum constitetur, ut inde clementiam Cæsaris extollendo, ejus animum Ligario conciliat; cum enim jam ex magna parte bellum illud civile gestum esset, pulso ex Italia Pompeio, & profecto in Hispaniam Cæsare, Cicero trajecit in Græciam ad Pompeium, ut refert Plutarchus, & ut ex Epist. Cic. ad Att. patet.

13. *Reipub. reddidit.*] Victo debellatoque Pompeio, permisit Ciceroni Cæsar ut rediret in patriam.

14. *Ex Ægypto literas misit.*] Cæsar, post victum Pompeium, venit in Ægyptum, ubi novem menses fuit, Appian. lib. 2. Hinc per Philotimum scripsit ad Ciceronem; ejus literas laudat, lib. 14. fam. lib. 1. Epist. ult. Oraverat autem Cicero Atticum per literas, ut ipse ad Balbum, Pansam, & Hirtium scriberet, ut pro se Cæsarem deprecarentur, quia apud eum valebant familiaritate.

Ib. *Ut essem idem qui fuisset.*] Permisit Cæsar ut Cicero suam priusnam dignitatem, quam fuerat ante bellum assecutus, retineret.

15. *Qui, cum ipse imperator.*] Duces nomine imperatoris decorabantur ab exercitu, communi militum, consensu, qui illos dignos imperio judicabant. Hæc autem

appellationis dignitas iis concedebatur, qui decem hominum millia cecidissent.

16. *Me alterum passus est.*] Cicero, Ser. Sulpicio & M. Marcello Coss. in Ciliciam Proconsul missus est; ubi vicit Armenios, & Pindenissum urbem cepit. Gessit etiam bellum cum latronibus, qui Amanum montem tenebant, qua de causa à militibus Imperator appellatus est. Anno sequente, L. Paullo & C. Marcello Coss. ð provincia in Italiam reversus est, & urbem accessit, cum jam Lentulo & Marcello Coss. bellum civile constatum esset; sed quia non urbem ingressus est, imperium retinuit, & Proconsul remansit. Tamdiu enim imperium retinebant, quoad Romam ingressi essent. Habemus autem, ex lib. epist. ad Atticum nono, epistolam tempore belli civilis scriptam ad Ciceronem cujus salutatio sic inscribitur: L. Cornelius Balbus M. Tullio Ciceroni Imperatori salutem. Et lib. 10. Cæsar Imperatori M. Tullio Ciceroni Imperatori salutem.

17. *Fasces laureatos.*] Proconsules sex lictores habuerunt; qui ipsis fasces cum securibus præferreant, fontesque virgis cædebant, & securi seriebant, ut refert Plutarchus in Rom. Qui autem Imperatores fuerant appellati, insignia laureæ fascibus adjuungebant.

Ib. *Quoad tenendos putavi.*] Tenui suos lictores Cicero usque ad mensem Octobrem, Cæsare iterum Dictatore, quo tempore ad portam eos abiecit, & urbem ingressus est, postquam eos cum imperio annos quatuor tenuisset.

spoliatam

- spoliata ornamentis redderet. Vide, quæso, Tubero, ut qui de meo
 20 facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque
 hæc propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem dicerem,
 ignosceret; cuius ego industriæ gloriæque faveo, vel propter propin-
 quam cognationem, vel quod ejus ingenio studiisque delector, vel quod
 25 ^d laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem frue-
 tum redundare. Sed hoc quæro, quis putet esse crimen, fuisse in Afri-
 ca Ligarium? nempe is, qui & ipse in Africa esse voluit, & prohibitum
 se à Ligario queritur, & certe contra ipsum Cæsarem est congressus ar-
 matus. Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gla-
 dius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum
 30 tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas?
 quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens; ad me
 revertar; iisdem in armis fui: quid autem aliud egimus, Tubero, nisi
 ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Cæsar,
 tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te ^e acuet ora-
 35 tio? Atque in hac causa nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed
 multo magis patris tui, prudentiam desidero: quod homo cum ingenio,
 tum etiam doctrina excellens, genus hoc causæ quod esset, non viderit;

^d ex laude percipere me aliquem fructum.

^e incitabit.

19. *Vide, quæso, Tubero.*] Per Epipho-
 nem ad Tiberonem convertit orationem
 suam, & ait, si de suo facto non dubitat
 confiteri, & ipsi ignovit Cæsar, quidni
 Ligarii factum quoque ausit confiteri, ut
 eidem ignoscat.

22. *Vel propter propinquam cognationem.*
 Ex materno genere aliquam cum Cicerone
 cognationem habuit Tubero.

23. *Studiisque delector.*] Studebat elo-
 quentiæ Tubero, & causas agebat, quas
 victus à Cicerone deseruit.

Ib. Vel quod laudem.] Cum Cicero &
 Tubero operam darent eloquentiæ, hac se
 mutua studiorum similitudine amabant.

25. *Sed hoc quæro.*] Incipit jam crimi-
 nationem refutare.

26. *Nempe is.*] Tubero, in quem cri-
 minationem eandem rejicit, qui non so-
 lum in Africa fuit, sed & esse voluit, &
 prohibitum se fuisse queritur à Ligario
 portu & oppido, cum huc venit, rei fru-
 mentariæ causa missus à Senatu; quare
 Tubero pulsus à Ligario, venit in Mace-
 doniam ad castra Pompeii.

28. *Quid enim, Tubero.*] Confirmat Ci-
 cero criminationem in Tiberonem à fine
 & consilio armorum quæ cepit contra Cæ-
 sarem. Ita autem hac amplificatione Cæ-
 saris animum permovet, ut Cæsar, quasi
 elatus iracundia contra Tiberonem, li-
 bellos, quos in manu habebat, abiciens,
 inuenerit Ciceroni, quasi omnia daturus &
 concessurus quæ peteret pro Ligario.

Ib. Districtus.] Contra Cæsarem nempe
 tunc pugnavit pro Pompeio.

Ib. In acie Pharsalica.] Pharsalus Thes-
 salicæ oppidum est à Pharsalo Acrisii filio
 denominatus. Hinc Pharsalicum prælium
 quod Cæsarem inter & Pompeium com-
 missum est versus Enipeum fluvium. Vi-
 de Appianum, lib. 2.

29. *Cujus latus.*] Cæsari nempe. No-
 ta porro quod punctim hostem ferire con-
 tendebant.

31. *Commoveri videtur adolescens.*] Cum
 Cæsar commoveretur hac oratione, Cicero
 hanc commotionem transfert in Tiberonem.

32. *Iisdem in armis fuit.*] Fuit quidem
 in castris Pompeii Cicero, cum certatum
 est; sed non pugnavit, propter infirmam
 valetudinem, ut Plutarchus scribit, & ipse
 Cicero Epist. 18. lib. 9.

33. *Quod hic potest.*] Id est, nos in acie
 Pharsalica id egimus, ut Cæsarem posse-
 mus interficere: hic autem nunc nos
 potest.

Ib. Quorum igitur.] Jam dirigit oratio-
 nem ad Cæsarem.

36. *Patris tui prudentiam.*] Arguit jam
 patris temeritatem in accusando Ligario,
 quæ utconque ferenda esset in filio, quem
 junior ætæ excusare potest.

37. *Doctrina excellens.*] Excelluit Tu-
 bero filius juris doctrina: Tubero vero
 pater historiæ cognitione, ut indicat Ci-
 cero in Epist. ad Q. fratrem.

nam

nam si vidisset, quovis profecto, quam isto modo à te agi maluisset. Arguis fatentem: non est satis; accusas eum qui causam habet, aut, ut ego dico, meliorem quam tu aut, ut tu vis parem. Hæc non 40 modo mirabilia sunt, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur: hoc egit civis Romanus ante te nemo; externi isti mores usque ad^f sanguinem incitare solent odium aut levium Græcorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romæ ne sit? ut domo careat? ne 45 cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho avunculo suo, ne cum ejus filio consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? num est? num potest magis carere his omnibus, quam caret? Italia prohibetur, exsulat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret, sed vita, vis. At istud ne apud eum quidem Dictatorem, qui omnes, quos oderat, 50 morte multabat, quisquam egit isto modo: ipse jubebat occidi, nullo^g postulante: præmiis etiam invitabat: quæ tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. Ego vero istud non postulo, inquires: ita mehercule existimo, Tubero; novi enim te, novi patrem tuum, novi domum, nomenque ve- 55 strum: studia denique generis, ac familiæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia: itaque certo scio, vos non petere sanguinem: sed parum attenditis; res enim eo^h spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti: quæ est igitur alia, præter mortem? si enim in ex- 60 filio est, sicuti est, quid amplius postulatis? an, ne ignoscatur? hoc vero multò acerbius, multoque est gravius; quod nos domi petimus precibus & lacrymis; prostrati ad pedes, non tam nostræ causæ fidentes, quam hujus humanitati, id ne impetremusⁱ pugnabis? & in nostrum fletum irrumpes? &^k nos jacentes ad pedes supplicum voce prohibebis? 65

^f mortem. ^g accusante. ^h tendit. ⁱ impiedes. ^k non permittes supplicare.

40. *Meliorum.*] Melior fuit causa Ligarii, quam Tuberonis; quia Ligarius invictus remansit in Africa, Tubero vero volens nec coactus.

42. *Condemnetur.*] Condemnatio sumebatur pro quovis poenæ genere, quo quis, excepta morte, multabatur.

43. *Externi isti mores.*] Ostendit, Tuberonem longe abesse à moribus Romanorum, qui humanitate pleni sunt; sed eos sumpsisse à Græcis, qui & leves sunt, & crudeles, neque facile suis civibus parcunt.

46. *T. Broccho.*] Brocchus cognomen fuit Furis familiæ, ut observat Abrahamus; quod nomen inditum esse ait à vitio corporis, nempe ab ore producto, & dentibus prominentibus.

47. *Consobrino.*] Consobrini hic vocatur qui ex matris ejus fratre natus est. Natos autem ex fratre & sorore jurisconsulti amittinos vocant: at Trebatius eos quoque consobrinos vocat, ut scribit Paulus lib. D. ultimo, de Gradibus.

50. *Dictatorem.*] Syllam intelligit, qui post victoriam de Marianis, & finito C. Marii & Carbonis Consulatu, Dictaturam invasit.

52. *Præmiis invitabat.*] Multos proscripsit Sylla, & duo talenta pro morte cujusque proposuit.

1b. *Ab hoc eodem.*] Cæsar legem tulit, qua inter Sicarios haberentur illi, qui in proscriptione ob relata civium Romanorum capita pecunias ex ærario acceperant. Suetonius in Julio.

53. *Aliquot annis.*] Annis 17.

54. *Mehercule.*] Jurandi adverbium id est, per Herculem.

56. *Generis.*] Tuberones è genere sive gente Æliorum fuerunt, è qua exstiterunt Pæti, Lamie, & Tuberones, qui præ cæteris eruditionis laude floruerunt, quorum alii philosophi, alii oratores, alii jurisperiti, alii historici fuerunt.

62. *Domi petimus.*] Nempe priusquam in domo Cæsaris, deinde jam in foro, ubi hæc causa agitur.

VI. Si,

VI. Si, cum hoc domi faceremus, quod & fecimus, & ut spero, non frustra fecimus, tu derepente irrupisses, & clamare cœpisses, C. CÆSAR, cave credas, cave ignoscas, cave te fratrum pro fratri salute obsecrantium misereat; nonne omnem humanitatem exuisses? quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id à te in foro oppugnari? & in tali miseria multorum, perfugium misericordiæ tollere? Dicam plane, C. Cæsar, quod sentio: si in hac tanta tua fortuna ^a lenitas tanta non esset, quantum ^b tu per te, per te, inquam, obtines (intelligo quid loquar) acerbissimo luctu redundaret ista victoria; quam multi enim essent de victoribus qui te crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur? quam multi qui, cum à te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, cum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem? Quod si probare Cæsari possemus, in Africa Ligarium omnino non fuisse: si honesto & misericordi mendacio salutis civis calamitosi ^c consultum esse vellemus: tamen hominis non esset, in tanto discrimine & periculo civis, refellere & coarguere nostrum mendacium: & si esset alicujus, ejus certe non esset, qui in eadem causa & fortuna fuisset. Sed tamen aliud est ^d errare Cæsarem nolle, aliud nolle misereri: tum diceres, Cave, Cæsar, credas; fuit in Africa Ligarius: 20 tulit arma contra te: nunc quid dicis? Cave ignoscas. Hæc nec hominis, nec ad hominem vox est qua qui apud te, C. Cæsar, utetur, suam citius abjiciet humanitatem, quam extorquebit tuam. Ac primus aditus, & postulatio Tiberonis hæc, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere: non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo 25 alio quisquam, vel quod is qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi facinoris adferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem appellant, alii timorem: qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem:

^a clementia.^b natura tua.^c consulere.^d decipi.

1. Si, cum hoc domi.] A minori amplificat inhumanitatem Tiberonis, atque ita concludit; si nos supplicare domi Cæsaris impedires, certe esses dicendus inhumanus: at in foro supplicantes oppugnas, ergo multo es inhumanior.

Ib. Quod & fecimus.] Venerunt enim apud Cæsarem ut pro Ligario deprecarentur.

2. C. Cæsar.] Prosopopœia.

5. In tali miseria multorum.] Eos indicat qui Pompeium sequuti sunt, quorum una spes est reditus in Cæsaris clementia.

10. De victis.] Inter victos fuere Tiberones, nam erant in castris Pompeii: & est argumentum à minore ad majus.

22. Ac primus aditus.] Postquam crudelitatem Tiberonis insequutus est, proponit crimen quod ab illo objectum est statim ab orationis principio, quam habuit contra Ligarium Tubero. Ostenditque crimen seu scelus non esse appellandum.

23. Postulatio.] Antequam nomen ali-

cujus deferretur, potestas à Præatore petebatur; atque hæc postulatio nominis delationem precedebat. Unde Cicero in Divinatione in Verrem, *Nuper cum in P. Vatinius vir fortissimus & innocentissimus L. Piso delationem nominis postularet. Deferre vero nomen, est reum aliquem facere.*

24. De nullo alio.] Qui nempe Pompeium secutus fuisset.

27. Alii errorem.] Putabant bene multi specie Republicæ decepti, meliores esse partes Pompeii, quam Cæsaris.

Ib. Alii timorem.] Verebantur alii ne nimia Cæsaris potentia in Tyrannidem deflecteret.

28. Spem.] Nam alii certo certius sperabant fore ut Pompeius tot victoriis illustris nova potiretur.

Ib. Cupiditatem.] Alii non dubitabant quin, si Pompeio studerent, multa bona & magistratus obtinerent.

Ib.

ritatem: scelus, præter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium & verum nomen nostri mali quærat, fatalis quædam calamitas incidisse 30 videtur, & improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari debeat, humana consilia divinâ necessitate esse superata. Liceat esse miseros, quanquam hoc victore esse non possumus: sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui^c occiderunt; fuerint^e cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine, furoris, parricidii liceat Cn. 35 Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Cæsar, audit? aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi à te contumeliam propulsare? quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum jus tueretur, & dignitatem tuam? quid? tu cum pacem esse cupiebas, id-ne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? 40 Mihi vero, Cæsar, tuâ in me maxima merita tante certe non viderentur, si me ut sceleratum à te conservatum putarem. Quomodo autem tu de republica bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Cæsar, initio, non bellum: non hostile odium, sed civile diffidium, utrisque 45 rempub. salvam, sed partim consiliis, partim studiis, à communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat pene par; non par fortasse

^c mortui sunt.

^e ambitiosi.

Ib. *Odium.*] Alii odio flagrant in Cæsarem.

Ib. *Pertinaciam.*] Quia cum semper in superioribus bellis Pompeio adhæsisset, nolebant jam ab eo recedere.

Ib. *Teneritatem.*] Inconsulta belli gerendi cupiditate abripiebantur alii.

29. *Ac mihi quidem.*] Postquam protulit quid de illo bello civili homines judicarent, jam suum interponit judicium. & totam mali causam ad fatalem necessitatem refert. Nam, ut dictum est in Orat. pro Marcello, omnia bella civilia fati adscribunt.

33. *Hoc victore.*] Cæsare.

34. *Irati.*] Cæsari videlicet.

35. *Parricidii.*] Non reus tantum parricidii dicebatur, qui patrem interemisset, sed qualemcumque hominem, ut Festus ait.

37. *Contumeliam propulsare.*] Contumelia triplici affectus est Cæsar, ut lib. 1. comment. ejus intelligitur, 1. quod cum per decennium ei fuisset administratio Galliarum credita, successore ei datus fuisset ante tempus. 2. quod decedenti Galliis & petenti Consulatum, ei denegatus sit. 3. quod recusato ei triumpho voluerit Senatus, ut suæ administrationis rationem redderet.

39. *Pacem esse cupiebat.*] Semper ad pacem Cæsar inclinavit. Nam ante civile bellum eam petiit, ut ipse narrat lib. 3. de bello civili, & patet ex ejus Epist. ad

Oppium Cornelium, quæ exstat lib. 9 ad Att. Ep. 8. & ipse Cic. lib. 6. ad fam. ad Cæcinnam, ubi de Cæsaris & Pompeii bello loquitur: *Admirari soles gravitatem, & justitiam, & sapientiam Cæsaris; qui nunquam nisi honorificentissime Pompeium appellat: at in ejus personam multa fecit asperius; armorum ista, & victoria facta sunt, non Cæsaris.*

40. *Ut tibi cum sceleratis.* A probitate Cæsaris, non scelus esse appellandum contendit, quia non esset passus sceleratos in urbe, multo minus cum iis pacem habuisset.

41. *Mibi vero.*] Alia ratio cur scelus non sit. Hanc à se desumit Cicero: quia si eum tanquam sceleratum conservasset, non tanti æstimaret Cæsaris in se merita.

44. *Secessionem.*] Ex Budæo dicitur in bello secessio, quod defectionem dicimus.

Ib. *Non bellum.*] Bellum propriè geritur contra externos hostes jure gentium.

45. *Diffidium.*] Per hanc vocem diffidium, & animorum dissensio, & corporum disjunctio notatur.

Ib. *Utriusque.*] Tum Pompeiani, cum Cæsariani, salvam esse Remp. volebant.

47. *Principum dignitas.*] Principes tunc erant in Repub. Pompeius & Cæsar. Pompeius dignitate & factis superior erat Cæsare, at Cæsar Pompeio æquitate caute, siquidem eam diu victoria comprobant.

eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certe ea iudicanda est, quam etiam dii adjuverint; cognita vero clementia tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus?

V. Sed ut omittam communem causam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire, an vos in Africam non venire? Poteramus-ne, inquires, cum Senatus censuisset? si me consulis, nullo modo; sed tamen Ligarium Senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere Senatus necesse erat: vos tunc parvultis, cum paruit nemo qui noluit. Reprehendo igitur? minime vero; neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiae, disciplinae: sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberoneis fors con-
 10 jecta est ex S. C. cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat [se] excusare. Hæc ego novi propter communes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tubero: domi una eruditi, militiæ contubernales, post affines, in omni denique vita familiares: magnum etiam vinculum, quod iisdem semper studiis usi sumus. Scio igitur Tubero-
 25 nem domi manere voluisse, sed ita quidam agebant, ita reipublicæ sanctissimum nomen opponebant, ut etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset; cessit auctoritati amplissimi viri, vel potius paruit: unâ est profectus cum iis, quorum erat una causa: tardius iter fecit: itaque in Africam venit jam occupatam.

^a eadem.

30. *Cognita vero clementia.*] A clementia quam exhibuit Cæsar, commendat ejus victoriam.

1. *Communem causam.*] Intelligit eam causam, quæ ad omnes Pompeianos pertinet.

Ib. *Ad nostram.*] Id est, ad Ligarii causam, de qua nunc agitur.

Ib. *Utrum tandem.*] Jam comparat Ligarii causam, cum causâ Tuberoneis: Utrum scilicet Ligarius meliorem habuerit causam in Africa manendi, quam Tubero in eam navigandi. Sic autem utramque comparat, ut justiore fuisse Ligarii ostendat.

3. *Poteramus-ne.*] Introducit loquentes duos Tuberones, qui dicebant se Senatus auctoritate in Africam venisse.

4. *Senatus idem legaverat.*] Id est, Ligarius Senatusconsulto venerat legatus in Africam; etsi enim Proconsules sibi legatos assumerent, tamen de iis erat per unum Consulum referendum ad Senatum, qui constituebat, quid ea de re sibi placeret.

7. *Neque enim licuit.*] Non improbat Cicero quod Tuberones paruerint Senatus, sed probat justiore habuisse causam Ligarium manendi in Africa, eos autem nullam Ligarium reprehendendi

9. *Tuberoneis fors.*] Fatetur Tuberoneis

patrem non aliqua cupiditate aut ambitione obtinuisse Africam, sed sortitione juxta leges decernendi provincias. Hanc autem obtinere debuisset Tuberoneis Cæsar ipse lib. 1. de bello civili declarat.

12. *Domus una eruditi.*] Eruditi fuerunt Tubero & Cicero in urbe Roma, in eadem schola.

Ib. *Contubernales.*] Ex Vegetio lib. 2. de re militari cap. 13. *Centuriæ in contubernia divise sunt, ut decem militibus sub uno papilione degentibus unus præfesset decanus, qui caput contubernii nominatur.* Hinc autem inter milites familiaritates nascebantur. Contubernales autem fuerunt in bello Marisco, quod & Italicum & Sociale dictum est: eo bello Cicero in exercitu Cn. Pompeii Strabonis Consulis tiro fuit, ut refert ipse Cic. Phil. 12.

13. *Post affines.*] Affinitas per nuptias contrahitur, ut docet Modestinus in lib. 4. D. de Gradibus; forte autem uxor Tuberoneis è genere Tullio fuit.

15. *Sanctissimum nomen opponebant.*] Excusat Tuberoneis, qui inductus fuit ad illud bellum specie Reipublicæ, ejus jura defendere se Pompeiani jactabant.

17. *Amplissimi viri.*] Pompeii partes Senatus tuebatur.

19. *Occupatam.*] A Varo.

Hinc

Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius; nam si crimen est 20
prohibere illum voluisse, non minus magnum est, vos Africam, omni-
um provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem geren-
dum, obtinere voluisse, quam aliquem se imperatorem esse maluisse.
Atque is tamen aliquis Ligarius non fuit. Varus imperium se habere
dicebat: fasces certe habebat. Sed quoquo modo se illud habeat; 25
hæc querela vestra, Tubero, quid valet? recepti in provinciam non
sumus: quid, si essetis? Cæsari-ne eam tradituri fuissetis, an contra
Cæsarem retenturi? Vide quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det,
vel potius audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quo Senatus eum
forsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo 30
apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus
consilium reprehendere; non enim si tibi ea res grata fuisset, esset eti-
am probata. Sed jam hoc totum omitto, non tam ut ne offendam
tuas ^b patientissimas aures, quam ne Tubero, quod nunquam cogi-
tavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provin- 35
ciam, unam ex omnibus ^c huic victoriæ maxime infestam: in qua erat
rex potentissimus, inimicus huic causæ, aliena voluntas, conventus firmi
atque magni: quæro, quid facturi fuissetis? quanquam quid facturi
fueritis non dubitem, cum videam quid feceritis. Prohibiti estis in
provincia vestra pedem ponere; & prohibiti, ut perhibetis, summa cum 40
injuria: quomodo id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem de-
tulistis? nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti in societatem belli
veneratis. Quod si Cæsaris causa in provinciam veniebatis, ad eum
profecto exclusi provincia venissetis: venistis ad Pompeium; quæ est
hæc ergo apud Cæsarem querela, cum eum accusatis, à quo queramini 45
vos prohibitos contra Cæsarem bellum gerere? Atque in hoc quidem
vel cum mendacio, si vultis, gloriari per me licet, vos provinciam fuisse
Cæsari tradituros, etiam si à Varo & quibusdam aliis prohibiti essetis;
ego autem confitebor, culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasi-
one privaverit. Sed vide, quæso, C. Cæsar, constantiam ornatissimi 50
viri L. Tuberonis: quam ego, quamvis ipse probarem, ut probò, tamen

^b *attentissimus.*^c *Cæsaris.*

21. *Prohibere illum voluisse.*] In argu-
mento de hoc dictum.

22. *Arcem.*] Aptissima fuit Africa ad
inferendum populo Romano bellum: hinc
enim tria bella Punica eruperunt.

25. *Fasces certe habebat.*] De fascibus
dictum superius. Præferebantur Dictato-
ribus, Consulibus, & Prætoribus, velut
sui Magistratus insignia.

26. *Recepti in provinciam non sumus.*]
Querelam occupat Tiberonum, qui à Li-
gario aditu in Africam prohibiti sunt.

27. *Cæsari-ne.*] Respondet autem jam
orator, nempe quod illam provinciam
Pompeio non Cæsari servassent, imo po-
tius inde eum oppugnassent.

29. *Quo senatus.*] Id est, quod ex Sena-
tusconsulto, sortitione facta, missus erat.

31. *Cujus id eum.*] Id est, cui utile fuit
Africam provinciam à Tiberone tradi.

36. *Ejus consilium.*] Tradendi videlicet
Cæsari provinciam, quam à Senatu acce-
perat.

37. *Rex potentissimus.*] Juba Rex Mau-
ritaniæ, devicto Pompeio, vicissim ipse in
Africa superatus est. Is autem infensissi-
mus erat dignitati Cæsaris.

38. *Conventus firmi.*] Ita Festus de con-
vento: *Conventus uno modo intelligitur, cum
à Magistratibus judicii causa populus con-
gregatur.* Hi autem potissimum in Italia
præfecturis, tum etiam in provinciis fie-
bant.

42. *Nempe ad eum.*] Pompeio Africam
tradere voluisse Tiberones constat.

non commemorarem, nisi à te cognovissem imprimis eam virtutem sole-
re laudari. Quæ fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia?
constantiam dico? nescio an melius patientiam possem dicere: quotus
55 enim istud quisque fecisset, ut, à quibus partibus in dissensione civili
non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate ejectus, ad eas ipsas
rediret? magni cujusdam animi, atque ejus viri est, quem de suscepta
causa propositaque sententia nulla contumelia, nulla vis, nullum peri-
culum posset depellere. Ut enim cætera paria Tuberoni cum Varo fu-
60 issent, honos, nobilitas, splendor, ingenium, quæ nequaquam fuerunt;
hoc certe præcipuum Tuberonis fuit, quod justo cum imperio ex S. C.
in provinciam suam venerat; hinc prohibitus, non ad Cæsarem, ne ira-
tus; non domum, ne iners; non aliquam in regionem, ne condemnare
causam illam, quam secutus esset, videretur: in Macedoniam ad Cu-
65 Pompeii castra venit, in eam ipsam causam à qua erat rejectus cum in-
juria. Quid? cum ista res nihil commovisset^d ejus animum, ad quem
veneratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis? tantummodo in
præfidiis eratis, animi vero à causa abhorrebant? an ut sit in bellis ci-
vilibus, nec in vobis magis, quam in reliquis, omnes vincendi studio
70 tenebamur? pacis equidem semper auctor fui; sed tum sero; erat
enim amentis, cum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam,
vincere volebamus; tu certe præcipue,^e qui in eum locum venisses,
ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses: quanquam, ut nunc se res ha-
bet, non dubito quin hanc salutem anteponas illi victoriæ. Hæc ego
75 non dicerem, Tubero, si aut vos constantiæ vestræ, aut Cæsarem be-
neficii sui pœniteret. Nunc quæro, utrum vestras injurias, an reipub-
licæ persequamini: si reipublicæ? quid de vestra in ea causa perseve-
rantia respondebitis? si vestras; videte ne erretis, qui Cæsarem vestris

^d Pompeii.^e quoniam.

61. *Justo cum imperio.*] Justum imperi-
um dicitur, quod ex Senatusconsulto da-
tum est.

62. *Ad Cæsarem.*] Tubero non venit ad
Cæsarem, ne iratus videretur Pompeio.

63. *Aliquam in regionem.*] Qua in regio-
ne nullus armorum tumultus, nullum bel-
lum esset.

67. *Credo.*] Ironice loquitur, neque enim
coacti in castra Pompeii venerunt Tuberones, sed ita concitati, ut contra Cæsa-
rem pugnarent.

Ib. *In præfidiis eratis.*] Non ad castra
profecti fuerant Pompeii Tuberones, ut
tantum essent in illius præsidio, sed revera
ut acie pugnarent.

70. *Pacis equidem semper auctor fui.*] Ar-
gumento à minore ad majus & à se de-
sumpto ostendit Cicero summam fuisse in
Tuberone vincendi cupiditatem. Nam
licet Cicero semper pacis auctor fuisset,
tamen ardebat vincendi cupiditate; ergo
majori Tuberones, qui tanto studio Pom-
peium adjuvant. Quod autem pacem
semper suaserit, patet tum ex Plutarcho,

qui refert sæpius de pace scripsisse de Cæ-
sarem, sæpius Pompeium obsecrasse, ut
eam acceptaret, sed incensis utrinque ani-
mis nihil effecisse, tum ex Epist. lib. 7.
tum ex 16. famil. ad Tironem, ubi testa-
tur se omnia & fecisse & dixisse quæ ad
pacem pertinerent.

Ib. *Tum sero.*] Jam nulla fieri poterat
cum instructa jam esset acies, & ad præ-
lium expedita.

74. *Hanc salutem.*] Loquitur de salute,
quam ipse Tubero obtinuit à Cæsare post
relatam ab eo victoriam.

75. *Beneficii sui.*] Indicat beneficium
salutis, quam ipsi Tuberones obtinuerunt
à Cæsare, cum ipsis ignovit.

76. *Vestras injurias.*] Quoniam istæ in-
juriæ? nisi quibus se affectos putaverunt
Tuberones cum à portu prohibiti sunt à
Ligario. Vide argumentum Orat.

77. *In ea causa perseverantia.*] Constan-
tes illi Tuberones fuerunt in causa Pom-
peii usque ad Cæsaris victoriam: in quo si
peccavit Ligarius, illi quoque peccave-
runt.

inimicis

inimicis iratum fore putetis, cum ignoverit suis. Itaque num tibi videor, Cæsar, in causa Ligarii ^f occupatus esse? num de ejus facto dicere? quicquid dixi ad unam ^g summam referri volo, vel humanitatis, vel clementiæ, vel misericordiæ tuæ. Causas, Cæsar, egi multas & quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certe nunquam hoc modo; *Ignoscite, Judices: erravit: lapsus est: non putavit: si unquam posthac:* ad parentem sic agi solet; ad judices, *Non fecit, non cogitavit, falsi testes, fictum crimen.* Dic te, Cæsar, de facto Ligarii judicem esse: quibus in præfidiis fuerit, quære; taceo: ne hæc quidem colligo, quæ fortasse valerent etiam apud judicem: legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo non acerbus: tum etiam fuit totus animo & studio tuus. Ad judicem sic agi solet; sed ego ad parentem loquor, Erravi, temere feci, pœnitet: ad clementiam tuam confugio: delicti veniam peto: ut ignoscas oro; si nemo impetravit, arroganter; si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti.

^f laborare.

^g caput.

80. *De ejus facto.*] Id est, de facto Ligarii, de quo accusatus est à Tuberone, quod nempe in Africa fuerit.

82. *Egi causas tecum.*] Antequam Prætor esset, multas causas egit Cæsar in foro, & orationes edidit in lucem, quas se Brutus legisse apud Ciceronem libro de Claris Oratoribus ait; & ibidem Cicero de eodem, negat videre se, cui Cæsar debeat cedere: atque cum elegantem, splendidam, magnificam ac generosam dicendi rationem tenere.

83. *Dum te in foro.*] Ab anno ætatis suæ vigesimo primo, quo Dolabellam repetundarum accusavit, usque ad annum trigessimum nonum versatus est in foro Cæsar, & causas egit, ut refert Tacitus.

84. *Nunquam hoc modo.*] Apud Judices non agitur deprecatione; cum ea tantum apud parentem, non apud judicem valere debeat: tacite autem & assentatorie, Cæsarem patrem patriæ appellat.

87. *Quibus in præfidiis fuerit.*] Nullas urbes contra Cæsarem defendit Ligarius.

PERORATIO.

Tota hæc Peroratio in comparanda Cæsaris clementia posita est.

VI. An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te sit ^a locus etiam pro altero deprecandi? Quanquam neque in hac oratione spes est posita causæ, nec in eorum studiis, qui à te pro Ligario petunt, tui necessarii. Vidi enim & cognovi, quid maxime spectares, cum pro aliqujus salute multi ^b laborarent: causas apud te rogantium gratiosiores esse, quam preces: neque te spectare, quam tuus esset necessarius is qui te oraret; sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi esse videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, ¹⁰ quam preces; ab iisque te moveri maxime, quorum justissimum dolo-

^a facultas.

^b solliciti essent.

1. *Cum mihi.*] Argumentum à difficiliore; difficilius enim fuit Ciceroni, qui Pompeium sequutus erat, deprecari pro alio qui Pompeium quoque sequutus est, quam alium sperare veniam à Cæsaris clementia.

3. *Nec in eorum studiis.*] Intelligit studia eorum qui Cæsari necessitate conjuncti erant.

5. *Causas rogantium.*] Id est, eorum qui rogant pro aliorum salute.

rem

- rem videas in petendo. In Q. Ligario conservando multis tui quidem gratum acies necessariis tuis: sed hoc, quæso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totumque agrum
- 15 Sabinum, florem Italiæ, robur reipublicæ proponere; nosti optime homines; animadverte horum omnium mœstitiam & dolorem; hujus T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lachrymas squaloremque ipsius, & filii vides. Quid de fratribus dicam? noli, Cæsar, putare, de unius^c capite nos agere; aut tres tibi Ligarii in civitate retinendi sunt,
- 20 aut tres ex civitate exterminandi: quodvis exilium his est optatius, quam patria, quam domus, quam Dii Penates, uno illo exsulante. Si fraterne, si pie, si cum dolore faciunt, moveant te horum lachrymæ, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quæ vicit; te enim dicere audiebamus, nos omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent; te omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur
- 25 hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Cæsetium, L. Corfidium, hosce omnes equites Róm. qui adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros tecum fuisse? Atque his [maxime] irascebamur, & hos^d requirebamus,
- 30 & his nonnulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos; ut, quemadmodum cætera quæ dicta sunt à te, sic hoc verissimum reperiatur. Quod si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum judicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuisset, in qua
- 35 fratres fuerunt? quis est, qui horum consensum conspirantem, & pene constatum, in hac prope æqualitate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias fortunæque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt; tempestate^e abreptus est unus; qui si consilio id fecisset, esset eorum
- 40 similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum: disenserit non à te solum, verum etiam à fratribus: hi te orant tui. Equi-

^c salute.^d desiderabamus.^e divisus.

14. *Sabinus.*] Sabinus videtur fuisse Ligarius.

23. *Germanitas.*] Germanitas est conjunctio inter germanos, qui sunt quasi ex eadem stirpe geniti.

26. *Brocchorum domum.*] Brocchom patrem, & filium, qui Ligarii consobrinus fuit.

Ib. *L. Marcium.*] Marcius eques Romanus fuit, Ligarii affinis.

27. *Cæsetium.*] Ille fuit Cæsetius, qui fuit Tribuns plebis, ejusdem est & tribunatu, quod coronam lauream alba fascia religatam statuæ Cæsaris impositam detraxisset.

Ib. *L. Corfidium.*] Patetur Cicero se hic errasse Epist. 41. lib. 13. ad Att. *Brutus mihi T. Ligarii verbis nuntiavit, quod appelleretur L. Corfidius in oratione Ligariana, erratum esse meum, sed, ut aiunt, μνημονικόν*

ἀμαρτυρία. Sciebam Corfidium per necessarium Ligariorum: sed eum video ante esse mortuum. Da igitur, quæso, negotium Pharnaci, Antiochi, Salvo, ut id nomen ex omnibus libris tollatur.

27. *Adsunt veste mutata.*] Non solum rei in iudicio vestem mutabant, sed omnes etiam propinqui, & amici qui iudicio aderant.

31. *Hoc verissimum.*] Dixerat Cæsar, se suos omnes putare, qui contra se non fuissent. Cum igitur Ligarius contra eum arma non sumpserit, tanquam suum debet conservare.

32. *Omnes fratres tecum.*] Duo alii Ligarii istius fratres Cæsarem secuti fuerant. Hic solus fuerat in Africa, qui si Romæ fuisset cum fratribus, ab iis non recessisset.

35. *Conspirantem, & pene constatum.*] Metaphoræ sumptæ à ventis.

dem

dem cum tuis omnibus negotiis interesset, memoria teneo, qualis tum T. Ligarius Quæstor urbanus fuerit erga te & dignitatem tuam: sed parum est me hoc meminisse; spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi injurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus Quæstoris officio cogitantem, etiam de aliis quibusdam Quæstoribus reminiscens recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim hæc divinabat) nisi ut tu eum tui studiosum, & bonum virum judicares, nunc à te supplex fratris salutem petit: quam hujus admonitus officio cum utrisque his dederis, tres fratres optimos & integerrimos, non solum sibi ipsos, neque his tot ac talibus viris, neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicæ condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo & clarissimo M. Marcello restituto fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis, & huic omni frequentiae probatissimis fratribus; ut concessisti illum Senatus, sic da hunc populo, cujus voluntatem carissimam semper habuisti: & si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit; noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem quam sæpissime quærere; nihil est enim tam populare quam bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior, misericordiâ est; homines enim ad deos nulla re proprius accedunt, quam salutem hominibus dando: nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis; nec natura tua melius, quam ut velis, conservare quamplurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certe natura brevior. Quare, cum utilius esse arbitrer te ipsum, quam me, aut quengquam loqui tecum, finem jam faciam: tantum te ipsum admonebo, si illi absentem salutem dederis, presentibus his omnibus te daturum.

es hoc animo.

42. Qualis tum T. Ligarius Quæstor urbanus. Ligarius Quæstor urbanus, Lentulo & Philippo Coss. cum stipendium Cæsari decretum est, cujus Cicero meminit lib. 1. ad famil. Epist. 7. ei præstitit; quo tempore ipse Cicero stipendium se non solum ei decrevisse, sed etiam ut Senatus decerneret, laborasse ait, Orat. de provin. Coss. Porro Quæstores urbani curabant

erarium, ejusque pecunias expensas & acceptas in tabulas publicas referabant, ut docet Aſconius Verr. 3.

53. M. Marcello. Pepercit M. Marcello Cæsar, licet insensissimo sibi; de hujus acerbitate palam in Senatu conquestus fuerat.

54. In foro. In foro agebatur hæc Ligarii causa.

IN
M. ANTONIUM.
PHILIPPICARUM
LIBER I.
 SEU
PHILIPPICA PRIMA.

DE NOMINE.

QUINTILIANUS lib. 10. ait *Philippicas istas orationes in Antonium Ciceronem appellasse, Demosthenem imitatum, qui quatuor ejusdem nominis in Philippum Macedonum regem scripsit: eas tamen veterum aliqui, & in primis Aulus Gellius, Antonianas suo nomine nonnunquam vocaverunt.*

ARGUMENTUM PRIMÆ
 PHILIPPICÆ.

Cum videret Cicero post mortem Caesaris ab Antonio ejusdem collega Republicam opprimi, Athenas ire statuit, dum Antonius Consulatu suo fungeretur, ut, cum Hircius & Pansa Consules designati suum Magistratum inissent, statim Romam rediret. Antonius interea factus audacior Dolabellæ alterius Consulis conjunctione, multos cives pessimos restituit, multis immunitates dedit, multorumque decretorum tabulas non tam ex actis Caesaris, ut dicebat, quam ex libidine sua finxit. Profectus itaque Cicero, & in Siciliam delatus, professione mutata Romam reversus est. Postridie vero illius diei Antonius Senatum convocavit de faciendis Cesari supplicationibus. Cicero non adfuit, amicorum consilio: iratus Antonius milites confestim misit, qui nisi in Senatum veniret, domum ejus demolirentur. Sed nec venit propterea in Senatum Cicero, nec id perfecit Antonius. Ægre tulit hanc injuriam Cicero, & sequenti die venit in Senatum, ubi Suae professionis & reversionis consilia exposuit, de hesternâ injuria conquestus est; contra Antonii sententiam, de Caesaris morte, de supplicationibus, & actis multum disputavit.

disputavit. Postremo utrumque Consulem, Dolabellam, qui tum praesens aderat, & Antonium, qui absens erat, commouit, atque summa sapientia cum omnium admiratione reprehendit.

TEMPUS ET LOCUS.

Habita sunt haec orationes partim in Senatu, partim ad populum; & haec quidem prima Calendis Septembris Antonio & Dolabella Coss. urbis conditae anno 709. Ciceronis vero 63.

GENUS ET STYLUS.

Quaestio est in genere deliberativo, tenuis stylus, qualis esse debet in ejusmodi dicendi genere.

PARTES.

Quatuor sunt: Expositio suae profectionis, & reversionis: Confirmatio, ubi docet astra Caesaris esse servanda: Admonitio ad Consules: & brevis Peroratio.

PRIMA PARS.

In qua I. Exponit causas suae profectionis.

II. Exponit causas reversionis.

III. Queritur de Antonio.

I. **A**NTEQUAM de republica, Patres Conscripti, dicam ea quae dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium & profectionis, & reversionis meae. Ego cum sperarem ^a aliquando ad vestrum consilium auctoritatemque rempublicam esse revocatam, manendum mihi statuebam, quasi in vigilia quadam Consulari ac Senatoria; nec vero usquam discedebam, nec a republica dejiciebam oculos, ex eo die, quo in Aedem Telluris convocati sumus; in quo templo, quantum

INTERPRETATIO.

^a tandem.

NOTAE.

1. *Patres Conscripti.*] De his dictum est Orat. pro Marcello Parag. I. l. 1.

3. *Ad vestrum consilium.*] Per Julium Caesarem Patribus sublata fuerat auctoritas administrandae Reipublicae: verum eo occiso, eis restituta est.

5. *In vigilia.*] Metaphora sumpta est à militibus qui in statione excubant. Hanc autem vocat Consularem & Senatoriam; quia Consul fuerat Cicero, & Senator erat, ad quos potissimum pertinet invigilare Reipublicae.

6. *Usquam.*] Per illam vocem ostendit, ita se invigilasse Reipublicae conservandae, ut nec in locum aliquem, nec ex aliquo

loco discesserit, milites in statione sua imitatus.

1b. *Ex eo die.*] Decimo quinto Kalend. April. venit in Aedem Telluris. Vide Epist. 11. & 16. lib. 14. ad Att.

7. *In Aedem Telluris.*] Post eadem Caesaris ab Antonio convocatus est Senatus in Telluris templum, quod ad Forum Romanum & Viam Sacram erat, non procul à Capitolio & Palatio. Huic aedi vicinior fuit aedes Antonii, ut ait Appianus; ibique potius quam in curia Senatum haberi voluit, quod subjecta haec erat Capitolio, unde facile à conjuratis ad eadem gladiatores evocari potuissent.

in me fuit, jeci fundamenta pacis: Atheniensiumque renovavi vetus exemplum: Græcum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa: atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiterna delendam censui. Præclara tum oratio M. Antonii; egregia etiam voluntas; pax denique per eum & per liberos ejus cum præstantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant; ad deliberationes eas, quas habebat domi de republica, 15 principes civitatis adhibebat: ad hunc ordinem res optimas deferebat: summa cum dignitate & constantia ad ea, quæ quæsitæ erant, respondebat: nihil tum, nisi quod erat notum omnibus, in C. Cæsaris commentariis reperiebatur. Num qui exsules restituti? unum aiebat, præterea neminem. Num immunitates datæ? nullæ, respondebat. Assentiri 20 enim nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula, post Idus Martias, ullius decreti Cæsaris, aut beneficii, figeretur. Multa prætereo, eaque præclara: ad singulare enim M. Antonii factum festinat ora-

8. *Atheniensium.*] Cum Athenienses victi essent à Lacedæmoniis, triginta rectoribus, qui tyranni dicti sunt, regendi dati sunt; qui cum tyrannidem in eos exercerent, tandem à Thrasibulo victi sunt & expulsi, restitutaque civitatis libertate, lex ab eodem lata est, ne quis rerum antea actarum accusaretur: ne qua præteritarum injuriarum mentio fieret, ne quis multaretur.

9. *Verbum usurpavi.*] Legem illam Græci dixere ἀναγκάριον, id est, oblivionem injuriarum. De hac lege loquitur Valer. Max. lib. 4. tit. de moderatione.

11. *Delendam censui.*] Scribit Dio, ita à Cicerone permotum fuisse Senatum, ut Senatusconsultum factum sit, ne quis acceptæ ab alio injuriæ in posterum meminisset.

1b. *Oratio M. Antonii.*] Antonius in Æde Telluris de concordia habuit orationem.

12. *Per liberos ejus.*] Plures pro uno sic reponit Cicero; unum enim tantum habuisse ex prima sua conjuge Fabia legitur. Cum interfectores Cæsaris in Capitolio tutius remanerent, non ausi ad Senatum venire, parvum si iam Antonius obsidem in Capitolium misit: &, ut Plutarchus in Bruto scribit, è Capitolio descendunt; ac Brutus apud Lepidum, Cassius apud Antonium, cæteri apud alios cœnarent. Postero die provincie ei dem in Senatu decreta, Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbri Bithynia, D. Bruto Gallia Citerior. Sed cum Cæsar funere elatus, & à M. Antonio laudatus esset, plebs cum sacbis ad domum Bruti, Cassii, & aliorum cucurrit, & agrè depul-

sa est. Cicero de his scribit lib. 14. ad Att. Tum M. Brutus & Cassius urbem reliquerunt, & Antium atque Lanuvium profecti, ibi otiosi fuerunt. Lib. 14. & 15. ad Att.

15. *Ad hunc ordinem.*] Senatorium ordinem intelligit, ad quem res majoris momenti deferebantur. Inde autem sperabatur ut pristina libertati Respublica restitueretur ab Antonio.

17. *Cæsaris commentariis.*] Commentaria, sive Commentarii, libri sunt, in quibus summa tantum capita, & velut initia describuntur.

18. *Unum aiebat.*] Quis fuerit ille exsul restitutus non facile judicatur, nisi sit Sextus Clodius, Publii Clodii filius, qui Ciceroni fuit insensibilis. Certe id aperte testatur Antonius epistola quadam ad Ciceronem, lib. 14. ad Att.

19. *Immunitates datæ.*] Dabatur alicui populo vel civitati immunitas, cum à tributis, quod populo Romano pendebant, liberabantur.

20. *Ser. Sulpicio.*] Sulpicius Jurisconsultus fuit doctissimus & eloquentissimus. Is, cum videret multas immunitates tum civitatibus, tum hominibus qui Cæsari faverant contra Pompeium, ab eodem esse datas, atque illarum immunitatum edicta in tabulas æreas incidi, & in Capitolio figi ad memoriam sempiternam; Senatusconsultum fieri obtinuit, ne id deinceps fieret.

1b. *Ne qua tabula.*] Leges, sœdera, & decreta quæ lata fuerant, in tabulis æreis incisa, in locis publicis, sed maxime in Capitolio, clavis ad parietes aut columnas figebantur.

tio. Dictaturam, quæ vim jam regie potestatis ^b obsederat, funditus ex republica sustulit, de qua ne sententias quidem diximus: scriptum Senatusconsultum, quod fieri vellet, attulit; quo recitato, auctoritatem ²⁵ ejus summo studio secuti sumus, eique amplissimis verbis per Senatusconsultum gratias egimus. ^c Lux quædam videbatur oblata, non modo regno, quod pertuleramus, sed ^d etiam regni timore sublato: magnumque pignus ab eo reipublicæ datum, se liberam civitatem esse velle, cum Dictatoris nomen, quod sæpe justum fuisset, propter perpetuæ Dictaturæ ³⁰ recentem memoriam funditus ex republica sustulisset. Liberatus cædis periculo paucis post diebus Senatus videbatur; uncus impactus est fugitivo illi, qui in C. Marii nomen invaserat. Atque hæc omnia communiter cum collega; alia porro propria Dolabellæ: quæ, nisi collega abfuisset, credo eis fuisse futura communia. Nam cum serperet in urbe ³⁵ infinitum ^e malum, idque manaret in dies latius; iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant; & quotidie magis magisque perditii homines, cum sui similibus servis, tectis ac templis urbis minarentur; talis animadversio fuit Dolabellæ, cum in audaces sceleratosque

^b obtinuerat.

^c felicitas.

^d sublata potestate regia.

^e seditio

domestica.

23. *Dictaturam.*] Dictator hinc dictus est, quod à Consule dicebatur; aliquando etiam à populo nominatus est: sed qui tamen à Consule diceretur, ut Livius observat lib. 27. quandoque vero ab interge, ut à Valerio Flacco Cornelius Sylla, teste Appiano lib. 1. bell. civil. denique etiam à Senatu; sic enim Caius Julius Cæsar Dictator creatus est, ut Plutarchus in ejus vita scribit. Porro creabatur quando discordiæ civium graviores poscebant, ut notavit Cicero lib. 3. de Legibus; vel crebra bella eaque graviora à finitimis populis oriebantur. Tantum autem illius fuit imperium, ut eo creato, Magistratus omnes, præter Tribunos, auctoritate sese abdicarent: haud amplius quam per sex menses sine provocatione, & majore quam Consules potestate imperabat. Primus omnium Sylla, deinde Cæsar, perpetuam hanc sibi potestatem usurparunt; unde ait, Cæsarem usurpasse sibi regiam potestatem, qua summa uti apud omnes videbatur.

27. *Non modo regno.*] Intelligit Dictaturam, quam perpetuam invaserat Cæsar.

30. *Sæpe justum fuisset.*] Dictatoris dignitas sæpe iusta fuit, cum legitime concedebatur à Consule, populo vel Senatu; & post sex menses deponebatur.

31. *Recentem memoriam.*] Antonius deereverat, ne quis deinceps Dictator crearetur, propter recentem illam dictaturam quam sibi Cæsar perpetuam vindicarat contra leges.

Ib. *Liberatus cædis periculo.*] Periculum indicat, quod nasci poterat ex quodam fugitivo & incognito homine, qui à Livio Epit. lib. 116. *Chamaces*; Valerio lib. 9. cap. 15. *Herophilus equarius Medicus*; ab Appiano lib. 3. *Amatius* nominatur. Ita itaque se filium C. Marci, & propterea Cæsaris affinem dictitabat. Hominem popularem & seditiosum Antonius, indicta causâ, summa cum approbatione Senatûs, interfecit: & interfectus unco ferro ad Gemonias scalas, ad rupem Tarpeiam tractus est; unde in Tiberim fluvium dam-nati projiciebantur.

36. *Iidem bustum.*] Bustum proprie locus dicitur, ubi cadaver combustum est. Verùm hic sumitur pro ipso monumento quod in honorem Cæsaris erectum est, & ad quod plurimæ ejus imagines appensæ sunt.

37. *Insepultam sepulturam.*] Vocat Cæsaris sepulturam insepultam, quia quotidie novæ quædam imagines Cæsaris comburebantur, ut illius mortui ac sepulchri memoria temper superesset.

39. *In audaces sceleratosque.*] Plebs solidam columnam, duce Amatio, prope viginti pedum lapidis Numidici in Foro in busto Cæsaris statuerat, & inscripserat, *Parenti patriæ*; atque apud eandem sacrificabat, vota suscipiebat, & controversias quasdam, interposito per Cæsarem jurando, distrashebat, ut Suetonius scribit. Hanc Dolabella, Consulum alter, sustulit, & homines seditiosos, qui illam everisionem

40 sceleratosque servos, tum in impuros & nefarios liberos; talisque ever-
 fio illius execratae columnae, ut mirum mihi videatur, tam valde reli-
 quum tempus ab uno illo die dissenisse. Ecce enim Kalend. Junii,
 quibus ut adesset edixerat, mutata omnia: nihil per Senatum, multa
 & magna per seipsum, & absente populo & invito. Consules designati
 45 se audere negabant in Senatum venire: patriae liberatores urbe carebant
 ea, cuius à cervicibus jugum servile dejecerant: quos tamen ipsi Con-
 sules & in concionibus & in omni sermone laudabant. Veterani, qui ap-
 pellabantur, quibus hic ordo diligentissime caverat; non ad conservati-
 onem earum rerum, quas habebant, sed ad spem novarum prædarum
 50 incitabantur. Quae cum audire malletm quam videre, haberemque jus
 legationis liberum, ea mente discessi, ut adessem Kalend. Januarii,
 quod initium Senatus cogendi fore videbatur.

H. Expofui, P. C. profectiois confilium; nunc reversionis, quæ plus
 admirationis habet, breviter exponam. Cum Brundisium, iterque illud,
 quod tritum in Græciam est, non sine causa vitaviffem, Kalend. Sextili-

everfionem molefte ferebant, partim in
 crucem egit, partim de saxo deiecit
 Vide epist. 17. lib. 14. ad Att. & epist.
 14. lib. 9 ad famil.

41. *Execratae columnæ.*] Hanc eandem
 columnam bustum appellavit supra, quod
 Dolabella, absente collega Antonio, in
 foro evertit.

42. *Ab uno illo die.*] Intelligit diem quo
 repressi scelerati sunt, & columna disiecta
 est à Dolabella.

43. *Dixerat.*] Antonius Consul edixit,
 ut Cicero, qui mense Aprili & Maio rure
 fuerat in villis suis, adesset in Senatu Kal.
 Junii.

44. *Consules designati.*] Hirtius & Pansa
 Consules designati, inire proximo mense
 Januario Consulatum debebant.

45. *Patriæ liberatores.*] Qui Cæsarem
 interfecerant, M. Brutus, D. Brutus,
 Cassius, aliique; hos liberatores patriæ
 nominat.

46. *Ipsi Consules.*] Antonius & Dolabella
 publicè quidem in concionibus liberatores
 illos patriæ laudabant, quos tamen ad
 mortem clam persequabantur.

47. *Veterani.*] Milites veterani dice-
 bantur, qui viginti annis stipendia fece-
 rant, quibus confectis mittebantur in col-
 onias, eisque agri dividebantur. Cum
 autem se Romam retulisset Antonius, pe-
 tagratis veteranorum illorum coloniis,
 multos secum ex eis adduxit: quod in
 causa fuit cur multi Senatores metu per-
 territi repente diffugerint.

48. *Quibus hic ordo.*] Senatus prospex-
 erat, ut omnibus veteranis militibus, ac
 iis maxime qui cum Cæsare fuerant, nihil
 deesset, ut commode & honestè vivere

possent.

49. *Quas habebant.*] Possessiones agro-
 rum obtinuerant à Cæsare, dum viveret.

50. *Incitabantur.*] Veterani illi milites
 ab Antonio & Lepido impellebantur ad
 bona civium interficiendorum diripienda.

51. *Legationis liberum.*] Legatio libera
 dicebatur, quam Senatores privati nego-
 tii causâ, à Senatu ad aliquod tempus im-
 petrabant. Cicero has legationes annuas
 lege sua fecerat; sed postea (ut scribit
 lib. ad Att. 15.) lege Julia quinquennium
 iis præfinitum fuit. Qui libera legatione
 aberat, non habebatur Reipublicæ causâ
 abesse, sed suâ. Tribus autem de causis
 libera legatio dabatur: periculi vitandi
 causâ, voti solvendi, & hæreditatis nomi-
 numque persequendorum.

Ib. *Ut adessem Kalendis Jan.*] Cicero
 profectus fuerat Româ propter potentiam
 Antonii; qui omnia ad arbitrium gerebat,
 sine ulla Senatus auctoritate. Sperabat
 autem se rediturum ad Kalendas Januarias
 quibus novi Consules magistratum Pansa
 & Hirtius inirent; à quibus Senatus co-
 geretur de rebus publicis deliberaturus.

2. *Brundisium.*] Urbs est Calabriae,
 portu suo celebris, unde solvebant Romani
 ituri in Græciam; quoque redeuntes in
 Italiam appellebant.

3. *Non sine causa.*] Brundisii multi
 erant è veteranis Cæsariani milites, qui
 ab Antonio sollicitati erant, quos evitare
 voluit.

Ib. *Kalendis Sextilibus.*] Kal. Sextili-
 bus, id est, mense Augusto, qui tum Sex-
 tilis dicebatur, quique ab Augusto Cæsare
 Augustus, sicut Quintilis Julius à Julio
 Cæsare nominatus est,

bus

bus veni Syracusas, quod ab urbe ea ^a transmissio in Græciam laudabatur; quæ tamen urbs mihi conjunctissima, plus una me nocte cupiens retinere, non potuit; veritus sum, ne meus repentinus ad meos necessarios adventus suspicionis aliquid afferret, si essem commoratus. Cum autem me ex Sicilia ad Leucopetram, quod est promontorium agri Rhegini, venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut ^b transmitterem: nec ita multum proventus, rejectus austro sum in eum ipsum locum, unde conscenderam; cumque intempesta nox esset, mansissemque in villa P. Valerii comitis & familiaris mei, postridieque apud eundem, ventum expectans, manerem, municipales Rhegini complures ad me venerunt, ex his quidam Roma recentes: à quibus primum accipio M. Antonii concionem: quæ ita mihi placuit, ut ea lecta de reversione primum ceperum cogitare: nec ita multo post, edictum Bruti adfertur & Cassii; 15 quod quidem mihi, fortasse quod eos etiam plus reipublicæ quàm familiaritatis gratia diligo, plenum æquitatis videbatur. Addebant præterea (sit enim plerumque ut ii, qui boni quid volunt adferre, affingant aliquid, quo faciant id, quod nuntiant, lætius) rem conventuram: Kalend. Sextilibus Senatum frequentem fore: Antonium, repudiatis malis suasoribus, remissis Galliis provinciis, ad auctoritatem Senatûs esse

^a *trajectio.*

^b *trajicerem.*

4. *Syracusas.*] Syracusæ urbs fuit Siciliæ amplissima, ab Archia Corinthio annis ante Christum plus septingentis condita.

5. *Conjunctissima.*] Cum Questor esset in Sicilia Cicero, omnes Siculos ita humanitate & abstinentia sua sibi devinxerat, ut deinceps Romæ eum patronum & defensorem habere voluerint.

8. *Leucopetram.*] Leucopetra Italiæ in Calabria finibus promontorium est, quod montis Appennini finis esse dicitur, ut vult Strabo lib. 6. quod à colore *Leucopetram*, id est, saxum album, appellant.

1b. *Rhegini.*] Rhegium extremum agri Brutii oppidum est: nunc *Reggio*.

10. *Austro.*] Austro ventus est meridionalis, contrarius illi qui à Sicilia in Græciam navigant.

11. *Intempesta nox.*] Nox intempesta dicitur, in qua nullum est agendi tempus.

12. *Valerii comitis.*] Valerius fuit Jurisconsultus, ad quem scribit Cic. lib. 1. ad familiares; qui cum eo profectus erat.

13. *Municipes.*] Municipes sunt cives Romani, ex municipiis suo jure & legibus suis utentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes; à quo munere capessendo appellati videntur, nullis necessitatibus, neque ulla populi Rom. lege adstricti.

14. *Recentes.*] Id est, qui nuperrime Roma venerant.

1b. *Antonii concionem.*] Antonius concionem habuit in Senatu pro Sexto Pompeio, Cn. Pompeii magni filio, qui tunc

in Hispania bellum contra Cæsaris legatos gerebat. Hunc in patriam revocandum esse censuit, & pro patris bonis, quæ in Aede Opis in publicum redactæ erant, vigesies & quinquagies decies mille drachmas Atticas restituit, & presidium maris ei institui debere censuit. Ita vulgo omnes Ciceronis interpretes referunt; sed qua auctoritate fulti, non apparet; saltem credibile est multa bene de Republica dixisse, quæ spem quietis afferre videbantur.

16. *Edictum Bruti & Cassii.*] Brutus & Cassius Prætores urbani edictum tulerunt, ne cui intra vigesimum annum provincia obveniret.

20. *Rem conventuram.*] Id est, Rempubliacam redituram ad pacem, compositis inter se Cæsaris interfectoribus, & Antonio.

21. *Malis suasoribus.*] Multi viri audaces, & parati ad prædæ, Antonium in Rempublicam & cives accendebant; quales fuerunt Capho, Saxa, Mustella, Tamius.

22. *Remissis Galliis.*] In sortitione provinciarum, Cisalpinæ D. Bruto, Transalpinæ Planco evenerat. Cisalpinam Macedoniæ loco, quæ ei obtigerat, à Senatu Antonius postulabat, ut refert Appianus lib. 2. belli civil. Cum autem fraudem Senatus suspicarentur, scripsit ad D. Brutum ut provinciam sibi conservaret, & exercitum compararet Antonio restitutus.

rediturum.

rediturum. Tum vero tanta sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli, neque remi, neque venti satisfacerent: non quo me ad tem-
 25 pus occurrurum putarem, sed ne tardius, quam cuperem, reipublicæ gratularer. Atque ego celeriter Veliam deVectus Brutum vidi, quanto meo dolore, non dico; turpe mihi ipsi videbatur, in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus cederet: & ibi velle tuto esse, ubi ille non posset. Neque vero illum, similiter atque ipse eram, commotum esse
 30 vidi; erectus enim maximi ac pulcherrimi facti sui conscientia, nihil de suo casu, multa de nostro querebatur; ex quo primum cognovi, quæ Kalend. Sextilibus in Senatu fuisset L. Pisonis oratio: qui quanquam parum erat (id enim ipsum à Bruto audieram) à quibus debuerat, ad-
 35 jutus; tamen & Bruti testimonio (quod quid potest esse gravius?) & omnium prædicatione, quos postea vidi, magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer, properavi, quem præsentibus non sunt secuti: non ut proficerem aliquid (neque enim sperabam id, neque præstare poteram) sed ut, si^c quid mihi humanitus accidisset (multa autem impendere videbantur præter naturam, præterque fatum) hujus
 40 tamen diei vocem hanc testem reipublicæ relinquerem meæ perpetuæ erga se voluntatis.

III. Quoniam^a utriusque consilii causam, Patres Conscripti, probatam vobis esse confido, prius quam de republica dicere incipio, pauca querar de hesternâ M. Antonii injuria, cui sum amicus: idque me non-
 5 nullo ejus officio debere esse, præ me semper tuli. Quid tandem erat causæ, cur in Senatum hesternâ die tam acerbe cogerer? solus-ne aberam? an non sæpe minus frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut eti-

^c si mors.

^a professionis & reversionis.

26. *Veliam.*] Velia urbs est & portus in agro Lucano in Italia; quam à terra Phrocidæ fugati ab Harpalo, regis Cyri præfecto, condiderunt. Græci *Heliam* appellant, quoniam in paludibus sita est, quas *Ἑλὴ* Græci dicunt; nunc autem *Basilicata* ab Italis nominatur. Veliz autem Cicero Brutum vidit, quod cum legatione libera venerat, quia vires suas confirmante Antonio, non tantum se Romæ arbitrabatur.

30. *Pulcherrimi facti sui conscientia.*] Laudat Brutum, quod Cæsarem occiderit, & patriam ab ejus servitute liberaverit.

32. *L. Pisonis oratio.*] L. Piso socer fuit interfecit Cæsaris. Suadebat autem ille, depositis armis, omnia ad Senatûs auctoritatem esse deferenda: libertatem esse conservandam; Antonio esse obstitendum eaque de causa advocandum esse Cn. Octavianum; quem Julius adoptaverat.

39. *Præter naturam, præterque fatum.*] Clarissime omnium, meo judicio, hanc explicuit orationem Abrahamus, in eundem locum; sic autem ait: Illa mors est se-

cundum naturam, & secundum fata, quæ ex principiis naturæ intrinsecis, & ex pugna quatuor primarum qualitatum, una prævalente contingit. Illæ præter naturam quidem, sed tamen secundum fata, quæ ab externa causarum serie infertur; ut si quis incendio, vel naufragio, vel alio casu pereat. Illa præter naturam, præterque fatum, quæ nec à principiis naturæ intrinsecis, nec à causis externis agendi necessitate constrictis, sed ab hominis libertate dependet; ut cum quis mortem sibi consciscit, vel alterius scelere occiditur.

3. *Hesternâ Antonii injuria.*] Cum rescivisset Antonius Romam advenisse Cicero-nem, neque adesse in Senatu, minatus est se fabros, ad exturbandam ejus domum, & milites qui eum vi adducerent missurum.

Ib. *Nonnulli ejus officio.*] Officium vocat, quod ab Antonio Brundusii non sit occisus, ubi Cicero-nem offendit, quod missus fuerat à Cæsare post pugnam Pharsalicam, ut Pompeianos aditu Italiz prohiberet.

am

am ægrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur: ad quam causam etiam Appium illum & cæcum & senem delatum esse, memoriæ proditum est. De supplicationibus referebatur: quo in genere Senatores deesse non solent; coguntur enim 10 non pignoribus, sed eorum, quorum de honore agitur, ^b gratia: quod idem fit, cum de triumpho refertur; ita sine cura Consules sunt, ut pene liberum sit Senatori non adesse; qui cum mihi mos notus esset, cumque de via ^c languerem, & mihi met displicerem, nisi pro amicitia, qui hoc ei deceret. At ille, vobis audientibus, cum fabris se domum 15 meam venturum esse dixit; nimis iracunde hoc quidem, & valde intemperanter; cujus enim maleficii tanta ista pœna est, ut dicere in hoc ordine auderet, se publicis ^d operis disturbaturum publice ex Senatûs sententia ædificatam domum? quis autem unquam tanto damno Senatorem coëgit? aut quid est ultra pignus, aut multam? qui si scisset, quam 20 sententiam dicturus essem, remisisset aliquid profecto de severitate cogendi. An me censetis, P. C. quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpressibiles religiones in rempublicam inducerentur? ut decernerentur supplicationes mortuo? Nihil dico cui: fuerit ille L. Brutus, qui & ipse regio 25

^b causa.^c fessus essem.^d fabris.

7. *Hannibal, credo.*] Ironice deprimit Antonii factum, proferendo periculum quod ab Hannibale Romæ creatum est, cum post Cannensem pugnam, ad Anienem fluvium castra posuit, ad tertium ab urbe lapidem; & urbem obequitando, intra muros hastam injecit: quo tempore summa Romæ trepidatio fuit.

8. *Pyrrhi pace.*] Pyrrhus rex Epirotarum fuit, qui à Tarentinis advocatus contra Romanos bella gessit. Is ad vigesimum ab urbe lapidem castra posuit: cum de pace cum eo ageretur, Appius senex & cæcus lectica in Senatum delatus, turpes conditiones dissuasit Florus lib. 13. Epit.

9. *De supplicationibus.*] Mos fuit apud Romanos, ut à Senatu propter rem bene gestam, nomine imperatoris, supplicationes ad Templum, gratulationis causâ, per aliquot dies cum conjugibus & liberis celebrarent. Quoties autem de supplicationibus referendum erat, Senatores convocantur per amicos illius, cujus gratia illæ instituebantur.

11. *Non pignoribus.*] Quotiescunque Senatus habebatur, adesse Senatores debent, aut multâ cogebantur, nisi iusta absentis causa subesset: quanquam non eadem pœna tenebantur, cum de supplicationibus aut triumpho agebatur.

12. *Cum de triumpho.*] Idem fiebat ac de supplicationibus, cum de triumpho decernendo agebatur.

Ib. *Sine cura.*] Id est, non curant Con-

sules.

14. *Misi pro amicitia.*] Tunc amicus erat Antonio Cicero.

18. *Ex Senatûs sententia ædificatam.*] Cum Clodius exsulante Cicerone domum ejus incendisset, ex Senatûs decreto publicâ pecuniâ restituta est.

20. *Aut quid est ultra pignus, aut multam.*] Pignus est contractus, quo res aliqua creditori ea lege obligatur, ut in illa ipsa cum primùm ei satisfactum erit, reddenda, dolum & levem culpam præstet. Multa vero species pœnæ est, pecuniaria duntaxat, quæ arbitrio ejus, qui multam pro sub jure dicit, cum specialis pœna constituta non esset, imponitur.

23. *Parentalia cum supplicationibus.*] Parentare, est manibus defunctorum parentum sacrificare: unde parentalia dicta sunt sacra, quæ diis manibus solvantur.

Ib. *Inexpressibiles religiones.*] Inexpressibiles religiones dicuntur, quæ nullo supplicio, nullo sacrificio purgari & sui possunt. Tales autem dicit supplicationes, quæ pro mortuo fiunt.

25. *Nihil dico cui.*] Id invidiose dicit contra Cæsarem, quem tyrannum fuisse indicat; cuique opponit Brutum libertatis Romanæ assertorem, cujus ne quidem ad sepulchrum fiunt supplicationes.

Ib. *L. Brutus.*] Repone Junium Brutum, à quo Tarquinius Superbus cum filiis ejus est.

dominatu

dominatu rempublicam liberavit, & ad similem virtutem, & simile fac-
tam, stirpem jam prope in quingentesimum annum propagavit: adduci
tamen non possem, ut quenquam mortuum conjungerem cum deorum
immortalium religione; ut, cujus sepulchrum nusquam exstet, ubi pa-
rentetur, ei publice supplicetur. Ego vero eam sententiam dixissem,
30 Patres Conscripti, ut me adversus populum Romanum, si quis accidisset
gravior reipublice casus, si bellum, si ^c morbus, si fames, facile possem
defendere; quæ partim jam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed
hoc ignoscant dii immortales, ^f velim, & populo Romano, qui id non
35 probat, & huic ordini, qui decrevit invitus. Quid, de reliquis reipub-
licæ malis? licet-ne dicere? mihi vero licet, & semper licebit, dignita-
tem tueri, mortem contemnere: potestas modo veniendi in hunc locum
fit, dicendi periculum non recuso. Atque utinam, P. C. Kalendis Sex-
tilibus adesse potuissem! non quo profici potuerit aliquid, sed ne unus
40 modo Consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus repub-
lica inveniretur. Qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines
amplissimis populi Romani beneficiis usos, L. Pisonem, ducem optimæ
sententiæ non secutos. Ideirco-ne nos populus Romanus Consules fecit,
ut in altissimo amplissimoque gradu dignitatis locati, rempublicam pro
45 nihilo haberemus? non modo voce nemo L. Pisoni Consulares, sed ne
vultu quidem assensus est. Quænam (malum!) est ista voluntaria ser-
vitus? fuerit quædam necessaria; nec ego hoc ab omnibus iis desidero,
qui sententiam loco Consulari dicunt; alia causa est eorum, quorum
silentio ignosco; alia eorum, quorum vocem requiro; quos quidem
50 doleo in suspicionem populo Romano venire, non modo metûs, quod
ipsum esset turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suæ. Quare
primum maximas gratias & habeo & ago L. Pisoni, qui non, quid effi-
cere posset in republica, cogitavit, sed quid ipse facere deberet: deinde
à vobis, P. C. peto, ut, etiamsi sequi minus audebitis orationem atque
55 auctoritatem meam, benigne me tamen, ut fecistis adhuc, audiat.

^c pestis.^f utinam.

27. *Stirpem propagavit.*] Extendit stir-
pem suam in hæc Cicéronis tempora, ex
quâ exstitit M. Brutus, qui Cæsarem in-
terfecit, qui regium dominatum vindicare
sibi volebat.

28. *Cum deorum immortalium religione.*] Supplicationes ad deos pertinent, non ad
mortuos; quibus tantum parentatur.

33. *Partim jam sunt.*] Bellum gerebatur
in Hispania contra filios Pompeii.

35. *Huic ordini.*] Senatorio.

38. *Kal. Sextilibus.*] Hoc tempore ab
Antonio relatum est de supplicationibus,
& parentalibus Cæsari decernendis.

39. *Unus modo Consularis.*] Piso; de quo
supra, Paragr. II. l. 34.

42. *Ducem optimæ sententiæ.*] Dux sen-
tentiæ dicebatur, qui primus eam aperu-
isset. Auctor autem fuerat Piso, ne pa-
rentalia & supplicationes Cæsari fierent.

46. *Malum.*] Vox ista, *malum*, inter-
jectio est indignantis hominis.

47. *Quædam necessaria.*] Cæsar suâ po-
tentiâ quandam tulerat in Rempublicam
servitutem.

51. *Alium alia de causa.*] Multi, quia
affecti fuerant beneficiis à Cæsare, tacue-
runt.

SECUNDA

SECUNDA PARS,

In quâ probat acta Cæsaris esse servanda.

IV. Primum igitur acta Cæsaris servanda censeo: non quo probem; quis enim id quidem potest; sed quia rationem habendam maxime arbitror pacis atque otii. Vellem adesset antonius, modò sine advocatis; sed, ut opinor, licet ei minus valere: quod mihi heri per illum non licebat. Doceret me, vel potius vos, P. C. quemadmodum ipse Cæsaris acta defenderet. An in commentariolis & chirographis, & libellis se uno auctore prolatis, ac ne prolatis quidem, sed tantummodo dictis, acta Cæsaris firma erunt? quæ ille in res incidit, in quo populi iussa, perpetuasque legis esse voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem sic existimo, nihil tam esse in actis Cæsaris, quam leges Cæsaris; an, si cui quid ille promisit, id erit fixum? quod idem facere non potuit, ut multis multa promissa non fecerit; quæ tamen multo plura illo mortuo reperta sunt, quam vivo beneficia per omnes annos tributa, & data; sed ea non muto, non moveo: summo enim studio præclara illius acta defendo: pecunia utinam ad Opis maneret: cruenta illa quidem, sed his temporibus, cum iis, quorum est, non redditur, necessaria; quanquam ea quoque sit effusa, si ita in actis fuit. Ecquid est, quod

1. *Acta Cæsaris.*] Actum est in Senatu, utrum omnia Cæsaris acta rescinderentur, quibus aliis, provincias, aliis alia beneficia conferebat: servanda Senatus decrevit, propter bonum pacis. Libellos ejus conjux Calpurnia detulit ad Antonium, verita ne bona fisco addicerentur. Antonius hæc acta Cæsaris ad arbitrium suum mutavit, ac universam Rempub. laeceravit, Cæsaris nomen & auctoritatem prætexens.

3. *Sine advocatis.*] Per advocatos milites illos veteranos intelligit, & fabros, quibus stipatus venit in Senatum; alludens ad consuetudinem Romanorum, qui in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes suos advocabant, quorum auctoritate moveri posse iudices arbitrabantur.

4. *Licet ei minus valere.*] Carpit Antonium quod abesset à Senatu; qui quidem utebatur excusatione valetudinis, quam excusationem non admisit erga Cicero- nem, qui revera de via languabat.

5. *Doceret me.*] Ostendit quod Antonius Cæsaris acta non servat, quia revera leges ejus non servat.

6. *Commentariolis.*] Commentarioli libelli sunt, in quibus princeps eorum omnium nomina prescribit, quibus aliquis Reipublice procuratio commissa est.

Ib. *Chirographis.*] Chirographum est

privata cautio, manu alicujus vel scripta, vel subscripta.

Ib. *Se uno auctore prolatis.*] Solus Antonius hæc dicebat esse acta Cæsaris, quæ ab omnibus aliis ignorabantur.

8. *In res incidit.*] In res incidebantur leges, ut perpetuæ servarentur.

Ib. *Populi iussa.*] Plebis scita & leges intelligit. Nam lex est generale iussum populi rogante magistratu.

12. *Quæ tamen multo plura.*] Carpit Antonii improbitatem, qui longe plura beneficia seu immunitates promisit, quam ipse Cæsar promiserit.

15. *Ad opis.*] Id est, ad Opis ædem, ubi erat ærarium. Ops autem mater est Deum & Cybele dicitur, & Bona Deæ & Matuta.

Ib. *Cruenta illa.*] Mortuo Cn. Pompeio, & omnibus Pompeianis proligatis, bona eorum omnia in fiscum redacta sunt, & deportata ad ædem Opis, ut iis populus Romanus uteretur, si opus haberet.

17. *Ea quoque sit effusa.*] Non conqueritur Cicero dissipatam esse pecuniam illam ab Antonio, si in actis Cæsaris reperitur, ut in aliquos dissiparetur: quanquam grave scelus ab illo committitur, si ad arbitrium suum, & in quos voluerit, dissipetur.

Ib. *Quod tam proprie dici possit actum.*] Probat leges esse acta per inductionem.

- tam proprie dici possit actum ejus, qui togatus in repub. cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? quare acta Gracchi, leges
 20 Semproniae proferentur: quare Sullae, Corneliae: quid Cn. Pompeii tertius Consulatus in quibus actis constitit? nempe in legibus: à Caesare ipso si quæreres, quidnam egisset in urbe & in toga; leges multas responderet se & praeclaras tulisse; chirographa vero aut mutaret, aut non daret: aut si dedisset, non istas res in actis suis^a duceret.
 25 Sed ea ipsa concedo: quibusdam in rebus etiam^b conniveo: in maximis vero rebus, id est, legibus, acta Caesaris dissolvi ferendum non puto. Quae lex melior, utilior, optima etiam republ. saepius flagitata, quam ne Praetoriae provinciae plus quam annum, neve plus quam biennium Consulares obtinerentur? Hac lege sublata, videntur vobis acta
 30 Caesaris servari? quid? ea lege, quae promulgata est de tertia decuria, nonne omnes judicariae leges Caesaris dissolvuntur? & vos acta Caesaris defenditis, qui leges ejus evertitis? nisi forte, si quid memoriae causa retulit in libellum, id numerabitur in actis, & quamvis iniquum & inutile sit, defendetur: quod ad populum centuriatis comitiis
 35 tulit, id in actis Caesaris non habebitur. At quae est ista tertia decuria? Centurionum, inquit: quid? isti ordini, c^c judicatus lege Julia, etiam antea Pompeia, Aurelia non patebat? Censui praefinebatur, inquit, non centurioni quidem solum, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortis-

^a existimaret esse.^b consensio.^c potestas judicandi.

18. *Qui togatus.*] Per illam vocem *togatus* pacis tempus intelligit: quia tunc togis Romani utebantur, & sagis belli tempore.

19. *Acta Gracchi.*] Leges latae à Graccho acta ejus sunt, quae ab ejus nomine Semproniae d'ctae sunt; non enim a praenomine aut cognomine nominabantur.

21. *In quibus actis constitit?*] Tertium Consul Pompeius multas leges tulit, quae ejus acta appellantur.

23. *Chirographa.*] Chirographa hic significant res promissas: & propria manu subscriptas.

28. *Ne Praetoriae provinciae.*] Multas leges & egregias quidem tulerat Caesar; sed hanc praecipue laudat, ne provinciae Praetoriae, ad quas nempe Praetores, plusquam annum; Consulares vero, ad quas nempe Consules mittebantur, ne plusquam biennium obtineretur. Nam antea quandoque triennium, & quinquennium obtinebantur.

29. *Sublata.*] Hanc legem sustulit Antonius, quia quotidie contrarium illi legi & suadet & facit.

30. *Promulgata est de tertia.*] Tulit Caesar ut judicia ad duo genera judicum redigerentur, equestris ordinis & Senatorii. Tribuni vero ceteri, quod erat tertium, tollerentur. Tertium genus, seu decu-

riam judicum, centurionum nempe, adjicere voluit Antonius.

34. *Centuriatis comitiis.*] Comititia centuriata curiatis honestiora fuere; in illis enim per classes, & secundum dignitatem, honestatem & centum suffragia rogabantur: in his vero illud non fiebat; unde est comparatio. De comitiis vide Orat. pro Muræna Paragr. I. not. ad lin. 2. ubi fufe de comitiis dictum est.

36. *Centurionum.*] Centuriones dicebantur qui certum militum numerum ducebant. Centuriones autem erant etiam equites Rom. quia vero Caesar legem tulerat, ut equites Rom. judicarent, volebat Antonius ut Centuriones etiam judicarent.

Ib. *Lege Julia.*] Sege lata à Julio Caesare, de qua jam jam, soli Senatores & equites: lege lata paulo ante à Pompeio, Senatores, equites, & aetarii Tribuni; lege lata ab Aurelio Cotta, ex tribus illis ordinibus selecti judices judicant.

37. *Census praefinebatur.*] Lege Pompeia praefinebatur, ut ex iis ordinibus nemo judicaret, nisi qui amplissimo censu erat, & equestribus facultatibus: at Antonius tollebat hoc discrimen; volebat quippe, ut quicumque Centurio fuisset, quacumque fortuna uteretur, posset judicare.

simi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res & judicant & judicaverunt. Non quero, inquit, istos: quicumque ordinem duxit, judicet. 40 At si ferretis, Quicumque equo meruisset, quod est laudatius, nemini probaretis. In iudice enim spectari & fortuna debet, & dignitas. Non quero, inquit, ista: addo etiam iudices manipulares ex legione Alaudarum; aliter enim nostri negant posse se salvos esse. O contumeliosum honorem iis quos ad iudicandum nec opinantes vocatis! hic enim 45 est legis index, ut si in tertia decuria iudicent, qui libere iudicare non audeant: in quo quantus est error, dum immortales, eorum, qui istam legem excogitaverunt! ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissime severitate iudicandi sordes suas eluet: laborabitque, ut honestis decuriis potius dignus videatur, quam in torpem iure coniectus. 50

V. Altera promulgata lex est, ut & de vi, & de maiestate damnati, ad populum provocent, si velint: hæc utrum tandem lex est, an legum omnium dissolutio? quis enim est hodie, ^a cuius intersit istam legem manere? nemo ^b reus est legibus illis, nemo quem futurum patemur: armis enim gesta nunquam profecto in iudicium vocabuntur. At res 5 popularis; utinam quidem velletis aliquid esse popolare; omnes enim jam cives de reipub. salute, una & mente & voce consentiunt. Quæ est igitur ista cupiditas ejus legis ferendæ, quæ turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? quid enim turpius, quam qui maiestatem populi Romani per vim minuerit, eum damnatum iudicio, ad 10 eam ipsam vim reverti, propter quam sit iure damnatus? Sed quid plura de lege disputo? quasi verò id agatur, ut quisquam provocet; id agitur, id fertur, ne quis omnino unquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperietur, qui reo condemnato objici se

^d census.

^e illustrabit suam obscuritatem.

^a cui sit utile.

^b accusatur.

39. *Qui ordines duxerunt.*] Ducere ordinem in militia dicuntur, qui Magistratum aliquem in ea gerunt, sive præfint vel decuriæ, vel centuriæ, manipulis, aut cohorti.

40. *Non quero, inquit, istos.*] Respondet Antonius non istos quidem querere in iudices, qui censum habent equestrem, vel qui in aliquo nominis splendore clari sunt, sed quicumque ordinem duxit, sive pauper, sive dives, &c. Id autem contendebat Antonius, ut omnes sibi militiæ duces addictos haberet, iisque uteretur ad arbitrium.

41. *At si ferretis.*] Id est, si permittatis, ut quicumque eques est, & cuius gradus splendidior est, judicet, nemo vestram sententiam probabit. Porro *equo merere*, est equum habere ex publico; oportebat eum præsto esse cum equo, quoties Resp. ejus operâ indigebat.

42. *Non quero, inquit, ista.*] Inducit semper respondentem Antonium, qui nec centum nec dignitatem in iudiciis requi-

rebat.

43. *Judices manipulares.*] Volebat Antonius etiam seligi iudices ex iis, qui manipulos duxerant; erat vero manipulus parva militum manus ex viginti militibus constata.

Ib. *Ex legione Alaudarum.*] Cæsar Dictator legionem unam ex Transalpinis coascripsit, quam vocabulo quoque Gallico Alaudam appellavit; eamque postea universam disciplina cultuque Romano institutam & ornata civitate donavit. Suetonius in Cæsare ait hinc dictam esse Alaudam, quod in galeis pro crista Alaudæ formam haberent.

44. *Aliter enim nostri.*] Loquitur Antonius, atque suæ factionis viros non posse salvos esse, neque evadere iudicium, nisi homines ejusmodi iudicent.

45. *Hic enim est legis index.*] Antonius viros ad iudicandum eligit ex lege sua, qui neque leges norunt, neque audent conscientiam scelerum suorum constricti iudicare.

- 15 multitudini conductæ velit? aut iudex, qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercenarias statim protrahatur? Non igitur ^c provocatio ista lege datur: sed duæ maxime salutares leges ^d quæstionesque tolluntur. Quid est igitur aliud adhortari adolescentes, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? quam autem ad pestem furor Tribunitius impelli non poterit, his duabus quæstionibus, de vi, & de maiestatis sublati? Quid, quod obrogatur legibus Cæsaris, quæ iubent ei, qui de vi, itemque ei, qui maiestatis damnatus sit, aqua & igni interdicti? quibus cum provocatio datur, nonne acta Cæsaris ^e rescinduntur? Quæ quidem ego, P. C. qui illa nunquam probavi, ita conservanda concordie causâ arbitratus sum, ut non modo, quas vivus Cæsar leges tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem, sed ne illas quidem quas post mortem Cæsaris prolatas esse & fixas videtis. De exilio reducti à mortuo: civitas data non solum singulis, sed etiam nationibus & provinciis universis à mortuo: immunitatibus infinitis sublata
- 30 vestigalia à mortuo. Ergo hæc uno, verum optimo, auctore domo prolata defendimus: eas leges, quas ipse vobis inspectantibus recitavit, pronuntiavit, tulit, quibus latis gloriabatur, iisque legibus rempublicam contineri putabat, de provinciis, de judiciis, eas inquam, Cæsaris leges, nos, qui defendimus acta Cæsaris, evertendas putamus? At de
- 35 iis tamen legibus, quæ promulgatæ sunt, saltent queri possumus: de iis, quæ jam latæ dicuntur, ne illud quidem licuit; illæ enim nulla promulgatione latæ sunt ante quam scriptæ. Quærent quid sit, cur aut ego, aut quisquam vestrum, P. C. bonis Tribunis plebis leges malas metuat; paratos habemus qui intercedant; paratos qui rempublicam religionem defendant: vacui metu esse debemus. Quas tu mihi, inquit,
- 40 intercessionem, quas religiones nominas? eas scilicet, quibus reipublicæ

^c *jus provocandi.*^d *judicia.*^e *tolluntur.*

15. *Multitudini conductæ.*] Per multitudinem conductam intelligit vilissimos de plebe, & mercenariis operis, aliosque seditiosos viros, qui pecunia corruptuntur, ut reum absolvant.

17. *Duæ maxime salutares leges.*] Leges de vi & maiestate quas tulit Cæsar.

19. *Furor Tribunitius.*] Fere per Tribunos plebis omnes Romæ seditiones excitabantur: quare sæpe furiosi illi à Cicerone dominantur.

22. *Aqua & igni interdicti.*] Aliquem interdicere aqua & igni, est illum prohibere ab usu aquæ & ignis, quibus duobus vita humana maxime continetur.

27. *Et fixas.*] Leges in parietibus incise figebantur, ut possent ab omnibus legi.

1b. *De exilio reducti à mortuo.*] Pungit Antonium, qui multos ab exilio revocavit, multos civitate donavit, quasi ante mortem id Cæsar in Commentariis suis reliquisset: illi autem qui ab Antonio his effecti sunt beneficiis *Charonitæ* per jocum dicti sunt, quasi ab ipseris transmissi a

Charonte.

28. *Nationibus.*] Nationes dicuntur homines, qui in aliquo loco nati sunt, neque aliunde venerunt, quos indigenas dicimus.

30. *Uno, varum optimo, auctore.*] Ironia in Antonium: quod enim ipse domi meditatus est, profert tanquam à Cæsare scriptum; & quod scriptum est à Cæsare evertit.

36. *Nulla promulgatione.*] Ut sæpe scripsimus in his orationibus, leges, antequam ferrentur, promulgabantur, id est, populo per trinundinum proponebantur; si placerent, mittebat populus; sin minus, intercedebant apud populum Tribuni, ne ferrentur.

38. *Boni Tribuni.*] Id est, cum sint in Repub. boni Tribuni, qui poterunt intercedere.

41. *Quas religiones.*] Per religiones Auspicia intelliguntur, sine quibus lex nulla ferri poterant. Unde Augures, cum aliqua ferebatur, de cælo servabant, & obnuntiabant, si quid observatum erat, quo impediri comitia possent.

salus

salus continetur. Negligimus ista, & nimis antiqua, & stulta ducimus. Forum^f sepietur: omnes claudentur aditus: armati in præfidiis multis locis collocabuntur: quid tum? quod erit ita gestum, id lex erit? & in æs incidi jubebitis? cedo, illa legitima; **CONSULES POPULUM**⁴⁵ **JURE ROGAVERUNT** (hoc enim à majoribus accepimus jus rogandi) **POPULUSQUE JURE**^g **SCIVIT**: qui populus? isne, qui exclusus est? quo jure? an eo, quod vi & armis omne sublatum est? Atque hæc dico de futuris: quod est amicorum, ante dicere ea, quæ vitari possunt: quæ si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor⁵⁰ de legibus promulgatis, ^h de quibus est integrum vobis: demonstro vitia; tollite: denuncio vim, arma; removete.

^f *circundabitur.* ^g *decrevit.* ^h *quas liberum esse ferre, vel non ferre.*

42. *Negligimus ista.*] Antonius respondet à se omnes istas religiones Auguriorum, & intercessionem negligi.

45. *Cedo, illa legitima.*] Verba sunt Antonii; legitima autem dicuntur, quæ legibus sunt & continentur.

47. *Qui populus?*] Respondet Cicero, an ille sit populus qui sediciose partes An-

tonii, an ille qui partes Reipub. sequitur? cujus maxima pars exclusa est ab Antonio.

48. *Quo jure?*] Negat jus esse, ubi armati homines dominantur.

51. *De legibus promulgatis.*] Promulgabantur antequam ferrentur leges, & in eas inciderentur.

TERTIA PARS.

Ubi proponit, quæ tum à Dolabella, tum ab Antonio facta sunt.

VI. Irasci vos quidem mihi, Dolabella pro republica dicenti non oportebit; quanquam te quidem id facturum non arbitror: novi enim facilitatem tuam. Collegam tuum aiunt in hac sua fortuna, quæ Bona ipsi videtur: mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum & avunculi sui Consulatum si imitaretur, fortunatior videretur: sed eum iracundum audio esse factum. Video autem, quam sit odiosum habere iratum eundem & armatum, cum tanta præsertim^a gladiatorum sit impunitas: sed proponam^b jus, ut opinior æquum; quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego, si quid in vitam ejus aut in mores cum contumelia dixerò, quo minus mihi inimicissimus sit, non recusabo; si¹⁰ consuetudinem meam, [quam semper in republica habui] tenuero, id est, si libere, quæ sentiam, de republica dixerò, primum deprecor, ne irascatur: deinde, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur, ut civi: armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causa: iis qui pro republ. quæ ipsis visa erunt, dixerint, ista arma ne noceant.¹⁵ Quid hac postulatione dici potest æquius? Quod si, ut à quibusdam mihi ejus familiaribus dictum est, omnis eum, quæ habetur contra vo-

^a *armorum*

^b *equam conditionem.*

1. *Irasci.*] Digreditur ad Dolabellum, qui præsens erat, & ad Antonium qui absens, quos tum vituperat, tum terreat, ac demum dat illis consilium.

3. *Collegam tuum.*] Antonium nominat, qui Consul erat cum Dolabella, quique Cæsaris dominatum arripuerat.

4. *Avorum & avunculi.*] M. Antonius.

Orator ille celeberrimus, de quo tam sæpe Cicero, Avus fuit hujus Marci Antonii. In partes Syllæ secutus est, & à Mario interfectus. Avunculus ejusdem fuit L. Cæsar, Julii frater, ex quo natus est hic Antonius, qui Consul fuit vir magni nominis & integritatis in Reipub.

luntatem

luntatem ejus, oratio graviter offendit, etiamsi nulla inest contumelia, feremus amici naturam: sed iidem illi ita mecum; Non idem tibi ad-
 20 versario Caesaris licebit, quod Pisoni socero: & simul admonent quid-
 dam, quod cavebimus: nec erit justior, P. C. in Senatum non veniendi morbi causâ, quam mortis. Sed per deos immortales! te enim intu-
 ens, Dolabella, qui es mihi carissimus, non possum de utriusque ve-
 strum errore reticere. Credo enim vos homines nobiles, magna quæ-
 25 dam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quæ semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est; non opes violentas, & populo Romano minime ferendam potentiam, sed caritatem civium, & gloriam concupisse; est autem gloria laus recte factorum, magnorumque in rempublicam meritorum, quæ cum optimi
 30 ejusque, tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Dolabella, qui recte factorum fructus esset, nisi te præter cæteros paulisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vita tibi illuxisse diem lætiores, quam cum, expiato Foro, dissipato concursu impio-
 rum, principibus sceleris pœna affectis, urbe incendio & cædis metu
 35 liberata, te domum recepisti? cujus ordinis, cujus generis, cujus denique fortunæ studia tum laudi, & gratulationi tuæ non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo^c auctore te in iis rebus uti arbitrabantur, & gratias boni viri agebant, & tuo nomine gratulabantur. Recordare, quæso, Dolabella, consensum illum theatri, cum omnes earum rerum
 40 oblitus, propter quas tibi fuerant offensus, significarunt, se beneficio novo memoriam veteris doloris abjecisse. Hanc tu, P. Dolabella, (magno loquor cum dolore) hanc tu, inquam, potuisti æquo animo tantam dignitatem deponere? Tu autem, M. Antoni (absentem enim appello) unum illum diem, quo in ædē Telluris Senatus fuit, non omnibus iis
 45 mensibus, quibus te quidem, multum à me dissentientes, beatum putant, anteponis? quæ fuit oratio de concordia? quanto metu veterani,

suasore.

19. *Feremus amici naturam.*] Quandoque amici ferre debent amicorum iracundiam, & eam dissimulare, neque statim ab iis discedere.

Ib. *Sed iidem illi.*] Id est, amici Antonii ita mecum loquuntur.

20. *Pisoni.*] Piso ille, de quo supra, socer fuit Caesaris.

21. *Quod cavebimus.*] Indicat tacite ab familiaribus Antonii fuisse admonitum, quod sibi mortis periculum ab Antonio impenderet.

33. *Expiato Foro.*] Expiavit Forum Dolabella, cum columnam seu aram illam dejecit, quæ ab Amatio, de quo supra Paragr. I. not. ad l. 30. Caesari erecta est post ejus mortem.

39. *Consensum illum theatri.*] Cum post dejectam aram & columnam everfam Dolabella venisset ad theatrum, ei plausus ab omnibus datus est.

Ib. *Earum rerum oblitus.*] Omnes fere of-

fenderat Dolabella propter Tribunatum seditiose gestum; nam promulgarat legem, qua omne contractum cum alienum inter cives remittebatur. Hanc vero offensionem destructa illa execrata columna abolevit.

44. *Telluris Senatus fuit.*] Tercio post Cæii Caesaris mortem die, Antonius Senatum in Ædē Telluris convocavit.

Ib. *Omnibus iis mensibus.*] Idibus Martiis Cæsar interfectus est; reliquis aliis mensibus summo cum imperio ad Calendas Septembres, quibus hæc habita fere est oratio, in Repub. dominatus est Antonius.

45. *Beatum putant.*] Felicissimus suis amicis Antonius videbatur, quia morte Caesaris statim rerum potitus est.

46. *Quanta metu veterani.*] Unice veterani, ne Caesaris acta rescinderentur, timebant, quia in iis conferenda in ipsos beneficia continebantur.

quanta

quanta sollicitudine civitas tum à te liberata est? Tuum collegam, depositis inimiciis, oblitus auspicia, teipso augere nunciante, illo primum die collegam tibi esse voluisti: reip. tuus parvulus filius in Capitolium à te missus pacis obses fuit: quo Senatus die lætior? quo populus Romanus? qui quidem nulla in concione unquam frequentior fuit: denique liberati per viros, fortissimos videbamur: quia, ut illi vulerant, libertatem pax consequeretur. Proximo, altero, reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquod quotidie adferre reipublicæ; maximum autem illud, quod Dictaturæ nomen sustulisti; hæc ^d inusta est à te, à te, inquam, mortuo Cæsari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manlii scelus, decreto gentis Manliæ, neminem patricium M. Manlium vocari licet: sic tu propter unius Dictatoris odium, nomen Dictatoris funditus sustulisti. Num hujusce cum pro salute reipublicæ tanta gessisses, fortunæ te, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ pœnitebat? Unde igitur subito tanta ista mutatio? non possum adduci, ut suspicer te pecuniâ captum: licet, quod cuique libet, loquatur; credere non est necesse; nihil enim unquam in te sordidum, nihil humile cognovi: quanquam solent ^e domestici depravare nonnunquam: sed novi firmitatem tuam; atque utinam ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses! illud magis vereor, ne ignorans verum iter gloriæ gloriosum putes, plus te unum posse quam omnes, & metui à civibus tuis, quam diligi malis. Quod si ita putas, totam ignoras viam gloriæ. Carum esse civem, bene de republica mereri, laudari, coli, diligi, gloriosum est: metui verò, & in odio esse, invidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. Quod videmus etiam in ^f fabula, ipsi illi, qui *Oderint dum metuant*, dixerit, perniciosum fuisse. Utinam, Antoni, avum tuum meminisses: de quo tamen multa audisti ex me, eaque sæpissime. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? illa erat vita, illa secunda fortuna, libertate esse parem cæteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum ejus diem supremum malim, quàm L. Cinne dominatum, à quo ille crudelissime est interfectus. Sed quid oratione te flectam? si enim ^g exitus C. Cæsaris efficere non potest, ut malis carus esse, quàm metui, nihil cujusquam proficiet, nec valebit oratio; quem qui beatum fuisse putant, miserrimi ipsi sunt. Beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modo impune, sed etiam cum summa intersectoris gloria, interfici possit. Quare flecte te, quæso, & majores tuos respice,

^d impressa.^e familiares.^f tragedia.^g mors.

47. *Collegam.*] Cæsar profecturus in Parthos substituere sibi Consulem Dolabellam voluit: obnuntiavit Antonius capitis auguriis. At interfecto statim Cæsare, eundem sibi Dolabellam collegam oblitus auspiciis accepit.

50. *Obses fuit.*] De hoc Superius Parag. I. not. ad l. 13.

52. *Per viros fortissimos.*] Brutum & Cassium, qui Cæarem interfecerunt.

57. *Manlii scelus.*] Ab hoc Manlio ob-

sessum à Gallis liberatum est Capitolium. At cum ipse liberasset omnes obzatos, venit in regni affectandi suspicionem, ideoque cum tota ejus familia è medio sublatus est.

72. *Oderint dum metuant.*] Sententia ista usurpata fuit ab Accio poeta tragico, in Atrei persona.

73. *Avum tuum.*] De hoc avo Antonii dictum est superius not. ad l. 4.

81. *Quem.*] Cæsarem.

atque

85 atque ita gubernare rempublicam, ut natum te esse cives tui gaudeant :
 fine quo nec beatus, nec clarus quisquam esse potest. Et populi qui-
 dem Romani judicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri
 permoleste fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilem ci-
 vium? quid populi concursus? quid Pompeii statuæ plausus infi-
 90 niti? quid duobus tribunis plebis qui vobis adversantur? parum-ne
 hæc significant incredibiliter consentientem populi Romani universi vo-
 luntatem? quid? Apollinaribus ludis plausus, vel testimonia potius, &
 judicia populi Romani vobis parva esse videbantur? O beatos illos,
 qui, cum adesse ipsis propter vim armorum non licebat, aderant, tamen,
 95 & in medullis populi Romani ac visceribus hærebant! nisi forte Accio
 tum plaudi, & sexagesimo post anno palmam dari putabatis, non Bruto;
 qui suis ludis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium po-
 pulus Romanus tribuerit absenti, desiderium liberatoris sui perpetuo
 plausu & clamore lenierit. Equidem is sum, qui istos plausus, cum
 100 à popularibus civibus tribuerentur, semper contempserim: idemque
 cum à summis, mediis, infimis, cum denique ab universis hoc idem
 fit; cumque ii, qui ante sequi populi consensum solebant, fugiunt;
 non plausum illum, sed iudicium puto. Sin hæc leviora vobis videntur,
 quæ sunt gravissima, num etiam hoc contemnitis, quod sensistis tam ca-
 105 ram populo Romano vitam A. Hirtii fuisse? satis enim erat, probatum
 illum esse populo Romano, ut est: jucundum amicis, in quo vincit
 omnes: carum suis, quibus est ipse carissimus: tantam tamen sollicitu-

^b non expenditis quale sit iudicium?

86. *Populi Romani judicia.*] Multa judi-
 cia populus dedit, quibus mortem Cæsaris
 comprobavit.

88. *Quid enim gladiatoribus.*] Id est, per
 ludos gladiatorios, in quibus plura homi-
 num paria decertant. De his ludis dixi-
 mus sæpe.

89. *Quid Pompeii statuæ.*] Interfecto
 Cæsare, posita est Pompeio statuæ à popu-
 lo, quæ coronâ redimita reperta est.

90. *Quid duobus tribunis plebis.*] Duo illi
 tribuni fuerant Tiberius Canutius, & L.
 Nonius Asprenas. Dolabellæ sibi Syriam
 provinciam petenti obtulit Asprenas. Ca-
 nutius vero contra Antonium, Octavium
 Cæsarem produxit in concionem. Appia-
 nus lib. 3.

92. *Apollinaribus ludis.*] Apollinares lu-
 di dicti sunt, quod in laudem Apollinis,
 ut volunt alii, pestis averruncatæ, alii vi-
 ctoriæ gratiâ, celebrabantur. Cum autem
 Romæ tuum non esset Brutus post necem
 Cæsaris, in Asiam profectus est: & quia
 Prætor tunc erat, Prætor absens ludos fa-
 cere curavit, qui summa magnificentia ab
 Attico exhibiti sunt, cura ei à Bruto de-
 mandata, quibus per epistolam adesse Ci-
 ceronem rogavit. In his ludis Bruto, licet
 absenti, magnus plausus datus est.

93. *O beatos illos.*] Beatos vocat Brutum

& Cassium, quia, licet absentes, eos sum-
 mo tamen amore populus Romanus profe-
 quebatur. Id dicit in odium Cæsaris &
 Antonii.

95. *Nisi forte Accio.*] Lucius Accius
 scriptor fuit Tragediarum, natus Mancio
 & Serrano Consulibus. Pifarum ille
 cum colonis ex urbe deductus fuit, & fun-
 dum illic habuit, qui Accianus dictus est:
 non huic autem à populo, cum jam à sex-
 aginta annis obisset, sed absenti Bruto li-
 beratori patriæ plaudebatur.

101. *A summis, mediis, infimis.*] Tres or-
 dines distinguit, Patricium seu Senatori-
 um, qui omnium nobilissimus erat; Eque-
 stem. clarum quidem illum & nobilem,
 Plebeium inter & Senatorium; infimum
 populo & plebe constatum.

103. *Non plausum, sed iudicium.*] Quan-
 do applauditur ab omnibus ordinibus, non
 tam plausus est, quàm constans populi de
 alicujus virtute iudicium.

104. *Caram pop. Rom. vitam Hirtii.*] Designatus erat Consul Hirtius, & inire
 magistratum mense Januario proximo de-
 bebatur: cum autem in morbum incidisset,
 pro ejus incolunitate populus vota fecit;
 quia sperabatur reipublicæ consulturus &
 libertati.

dinem

dinem bonorum, tantum timorem omnium in quo meminimus? certe in nullo. Quid igitur? ^a hoc vos, per deos immortales, quale sit, non interpretamini? quid eos de vestra vita cogitare censeatis, quibus eorum, quos sperant reipublice consulturos, vita tam cara sit?

^a non expenditis quale sit iudicium.

PERORATIO.

VII. Cepi fructum, P. C. reversionis meae: quoniam ea & dixi, ut, quicunque casus consecutus esset, ^a exstaret constantiae meae testimonium: & sum a vobis benigne ac diligenter auditus. Quae potestas si mihi saepius sine meo vestroque periculo fiet, utar: si minus, quantum potero, non tam mihi me, quam reipublice reservabo. Mihi fere satis est, quod vixi, vel ad aetatem. vel ad gloriam: huc si quid accefferit, non tam mihi quam vobis, reiue publicae accefferit.

^a appareret.

IN

M. ANTONIUM PHILIPPICA II.

ARGUMENTUM.

GRAVITER offensus Antonius à Cicerone Oratione prima, adesse eum in Senatu iussit XIII. Calend. Octob. Ipse interea dies 17. de Cicerone in Tiburtino Scipionis declamitavit, & XIII. Kalend. in eadem Concordiae venit, atque in Ciceronem absentem multa turpissime evomuit: venire enim Cicero ab amicis prohibitus est, eo quod Antonius à Cicerone caedis initium quæreretur, facturumque putaretur. Absenti quamvis, velus praesenti responderet hac divinâ oratione: in qua primo objecta sibi ab Antonio diluit: secundo vitam ejus infectatur.

GENUS.

Partim est in genere judiciali, partim demonstrativo. In judiciali, quia maledictis Antonii respondet: in demonstrativo, quia Antonium vituperat.

PARTES.

Habet Exordium, Refutationem criminum, Confirmationem, & Perorationem.

3 C.

TEMPUS.

T E M P U S.

Habita fuit hæc oratio eodem anno quo superior, Cons. Antonio & Dola-
bella, 13. Kal. Octob.

E V E N T U S.

Hæc oratio Ciceroni mortem attulit: nam odio furens in eum Antonius
de eo interficiendo cogitavit.

E X O R D I U M.

Exordium illud abruptum est & inflammatum, ideoque breve.

I. **Q**UONAM meo fato, P. C. fieri dicam, ut nemo his annis vi-
 ginti reipublicæ hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore
 mihi quoque ^a indixerit? Nec vero necesse est à me quenquam nomi-
 nari vobis, cum ipsi recordemini; ^b mihi poenarum illi plus, quam
 5 optarem, dederunt. Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum
 exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minùs mirabar; nemo
 illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes à me reipublicæ causâ
 laceffiti; tu, ne verbo quidem violatus, ut audacior quàm L. Catilina,
 furiosior quàm P. Clodius viderere, ultrò maledictis me laceffisti;
 10 tuamque à me alienationem commendationem tibi ad cives impios fore
 putavisti. Quid putem? contemptum-ne me? non video nec in vita,
 nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii,
 quid

I N T E R P R E T A T I O.

^a denunciavit.

^b puniti sunt gravius quàm optavissem.

N O T Æ.

1. *Meo fato.*] Fata antiqui definiebant
 ex Augustino, lib. 5. de Civ. cap. 8. *em-*
nium connexionem seriemque causarum, quâ
fit omne quod fit.

1b. *His annis viginti.*] A Ciceronis con-
 sulatu ad M. Antonii consulatum viginti
 anni effluerunt.

6. *Exitus non perhorrescere.*] Catilina,
 qui contra Rempublicam & Ciceronem
 conspiraverat, armatus in prælio contra
 patriam occisus est. Socii illius conjura-
 tionis in carcere, Senatûs decreto, inter-
 fecti sunt. Cæsus à Milone Clodius est
 Ciceroni perinensus, qui eum in exilium
 factionibus suis eiecerat.

1b. *In aliis.*] Clodium, Catilinam, Va-
 tinium, Pisonem & Gabinium intelligit,
 quos ipse Cicero laceffivit.

9. *Ultrò maledictis.*] Antonius prior Ci-

ceronem aggressus est sponte, cum minis
 intentatis eum venire in Senatum, quam-
 vis languentem ex itinere, compulit. Vide
 superiorem Orat.

12. *Gratia.*] Benevolentiam gratia fig-
 nificat, quam populus in Ciceronem ha-
 buit: quæ tanta fuit, ut, cum cedere ab
 urbe & in exilium per Clodium & Con-
 sules Pisonem & Gabinium exire cogere-
 tur, omnis ferè equester ordo vestem mu-
 taverit, nobilissimi adolescentes ad viginti
 millia numero sordidati deprecatores ejus
 comitati sint: Senatus frequens vestem,
 tanquam in publico luctu, mutandam cen-
 suerit. Redeunti verò ab exilio egressus
 Senatus ei obviam venit cum populo uni-
 versis, à quo plausu maximo à porta Ca-
 pena uique ad Capitolium, quasi triam-
 phans

quid despiciere possit Antonius. An in Senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gesta reipublice testimonium multis, mihi uni conservare dedit. An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est; quid enim plenius, quid uberius, quam mihi & pro me, & contra Antonium dicere? Illud profecto est; non existimavit sui similibus probari posse, se esse hostem patriæ, nisi mihi esset inimicus.

phans deductus est. Accedentem vero ad urbem post reversionem è Græcia nuperam tanta multitudo convenit, ut dum ad portas ingredientem excipiunt, advenientesque gratulantur, dies fere consumptus fuerit. Vide Plutar. in Cicerone.

13. *Detrahi.* Antonius credidit habendo orationem illam plenam maledictis in Ciceronem, posse aliquid imminuere de

gratiâ, quæ valebat apud populum.

15. *Mihi uni conservata dedit.* Com Cicerone Rempubicam à Catilinæ conjuratione vindicavit, ei supplicationem, quamvis togato, Senatus decrevit. M. Cato de re rogatus sententiam, Ciceronem patrem patriæ nuncupavit; qui honos in liberâ civitate antea nemini datus fuerat.

REFUTATIO.

Tria potissimum Antonius objecerat Ciceroni; 1. violatas amicitias leger; 2. Consulatum crudeliter gestum; 3. auctorem fuisse multorum criminum. Hac tria refutat Cicero.

PRIMA PARS.

De violatâ Amicitia.

I. Cui priusquam de cæteris rebus respondeo, de Amicitia, quam à me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen iudicio, pauca dicam. Contra^a rem suam me, nescio quando, venisse questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari & necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis^b spe, sed ætatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris nequissimi beneficio obtinuit, non jure Prætorio? Sed hoc idcirco commemoratum à te puto, ut te infimo ordini commendares; cum omnes te recordarentur

^a me causam ejus oppugnasse.

^b opinione, vel expectatione.

4. *An ego non venirem.* Venire, verbum est judiciale.

Ib. *Contra alienam pro familiari.* Quis ille fuerit Ciceronis familiaris, nec indicat, nec cognitum est. Quis autem fuerit alienus ille, nisi Q. Fadius Bambalio homo libertinus, cujus filiam uxorem duxit? Pro familiari illo suo Cicero venit advocatus in iudiciem contra Bambalionem; quo iratus Antonius, violatam amicitie fidem Ciceroni objecit.

5. *Contra gratiam.* Id est, contra Antonium hominem gratiosum, qui favore suo multum poterat.

Ib. *Sed ætatis flore collectam.* Statim à juventute sua gratiam multorum fuerat

occupatus Antonius, non tam virtute sua, quam libidine, qua tum infamis fuit.

6. *Iste.* Socrer Antonii Bambalio.

Ib. *Intercessoris nequissimi.* Aliquis Tribunus plebis corruptus fuit ab Antonio, vel Bambalione, ut intercederet contra Ciceronis familiarem, ne reus causam diceret: quod prohibere non potuit.

7. *Jure Prætorio.* Jus Prætorium est, quod Prætores introduxerunt, adjuvandi, vel supplendi, vel corrigendi juris civilis gratiâ propter utilitatem publicam: quod & honorarium dicitur, ad honorem Prætorum sic nominatur, l. 7. De just. & jur.

8. *Infimo ordini.* Plebeium ordinem intelligit,

recordarentur libertini generum, & liberos tuos, nepotes Q. Fadii, li-
 10 bertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras :
 (nam ita dixisti) domum meam ^c ventitaras : ^d nā tu si id fecisses, meli-
 us famæ, melius pudicitie tuæ consulisses : sed nec fecisti, nec
 si cūperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratus petiti-
 15 onem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam ! ô impu-
 dentiam prædicandam ! Quo enim tempore me augurem à toto colle-
 gio expetiturum Cn. Pompeius & Q. Hortensius nominaverunt (neque
 enim licebat à pluribus nominari) nec tu solvendo eras, nec te ullo mo-
 do, nisi eversā republicā, incolumem fore putabas. Poteras autem eo
 tempore auguratum petere, cum in Italia Curio non esset ? aut tum,
 20 cum es factus, ^e unam tribum sine Curione ferre potuisses ? cujus etiam
 familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent. At
 beneficio sum usus tuo ; quo ? quanquam illud ipsum, quod comme-
 moras, semper ^f præ me tuli. Malui me tibi debere confiteri, quam
 cuiquam minus prudenti non satis gratus videri ; sed quo beneficio ?
 25 quod me Brundisii non occideris ? quem ipse victor, qui tibi, ut tute
 gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse

^c frequentaras. ^d certè. ^e non potuisses obtinere suffragium unius
 tribus. ^f confessus sum.

telligit, vel saltem in plebeio ordine liber-
 tinos, qui neque aditum ad magistratus,
 vel ad curiam habebant. Libertini porro
 dicebantur, qui ex iusta servitute manu-
 missi sunt, lib. 5. D. de statu hom. quan-
 quam & libertini etiam dicti sunt, non
 qui manu mittebantur, sed ingenui ex eis
 procreati, ut scribit Suetonius in Claudio.

10. In disciplinam meam tradideras.]
 Sumptū virili togæ adolēcentes ad viros
 graves deducendi mos fuit, ut ab eis in-
 stituerentur ad honestam vivendi rationem.

13. Per C. Curionem.] Denotat Curio-
 nis filium, qui consuetudine Antonii ita
 perditus, & corruptus libidinibus evasit.
 ut grande æs conslaverit, quod cum Curio
 filius dissolvere conaretur, pater illius do-
 mo Antonium expulit, ex quo se Clodio
 adiunxit, cumque illi vis pararetur, in
 Asiam se contulit.

Ib. Auguratus.] Augurum collegium
 nobilissimum Romæ fuit, novem tunc au-
 guribus conflatum, qui non solum è pa-
 triciis, sed è plebe assumebantur ; quo-
 rum dignitas erat perpetua.

15. Augurem à toto collegio.] Cum apud
 Parthos M. Crassus obiisset, in ejus locum
 augur suffectus est Cicero anno urbis sep-
 tingentesimo, ætatis suæ 54.

17. Nec tu solvendo eras.] Objecerat Ci-
 ceroni Antonius, desisse se deevolentis
 causā à petitione auguratus, cum eum in-
 tellexisset à Cicerone postulari ; at refutat
 Cicero tam quod Antonius ære alieno
 opprimeretur, nam lege cautum fuit, ut
 qui de repetundis damnati essent, vel cre-

ditoribus non possent satisfacere, neque
 peterent auguratum, neque augures no-
 minarent : tum quia Curio erat in Asia
 Quæstor ; cujus intercessionibus hanc po-
 tuisset dignitatem obtinere.

19. Aut tum cum, es factus.] Postea ta-
 men factus est augur Antonius, acceptā
 à Curione pecuniā, ad obtinenda suffragia
 populi.

20. Cujus etiam familiares.] Cum à Cu-
 rione productus esset augur Antonius Tri-
 bunus plebis, ejus amici, propter sediti-
 onem in comitiis excitatum, de vi dam-
 nati sunt.

25. Quod me Brundisii non occideris.] Post
 pugnam Pharsalicam, victo Pompeio, Ca-
 to Uticensis voluit Ciceroni persuadere na-
 valis exercitus imperium accipere, idque
 amicis rogantibus. Sed Cæsare postulan-
 te, fugit Cicero, & Brundisium venit
 Italiam petiturus. Huc cum à Cæsare
 missus jam fuisset Antonius, potuisset hic
 Ciceronem, ut Pompeianum & Cæsaris
 detrectantem imperia, interficere. Ap-
 pian. lib. 2. bell. civil.

Ib. Ipse victor.] Cæsar noluit ut Cicero
 interficeretur.

26. Ex latronibus suis principatum.] Per-
 stringit & Cæsarem & Antonium ; indicat
 enim, illud bellum non tam legitimum
 fuisse, quam latrocinium, quia contra pa-
 triam gerebatur ; & in illo bello inter la-
 trones alios, Antonium principatum te-
 nuisse, qui ideo à Cæsare missus est in
 Italiam, ut eam subiectam armis suis &
 voluisset,

voluisset, in Italiam ire iussisset, cum tu occideres; fac potuisse? quod est aliud, P. C. beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se vitam dedisse, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, nunquam ii, qui illum interfecerunt, à quo erant servati, quos tu ipse 30 viros clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstineris nefario scelere? qua in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum à te, quam miserum, id te impune facere potuisse. Sed sit beneficium, quandoquidem majus accipi à latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? an 35 de interitu reipublicæ queri non debui, ne in te ingratus viderer? At in illa querela misera quidem & luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me Senatus populusque Romanus collocavit, necessaria quid est dictum à me cum contumelia? quid non moderatè? quid non amicè? Et quidem cujus temperantiæ fuit, de M. Antonio querentem, abstinere male- 40 dicto? præsertim cum tu reliquias reipublicæ dissipavisses? cum domitæ turpissimo mercatu omnia essent venalia? cum leges eas, quæ nunquam promulgatæ essent, & de te, & à te latas confiterere? cum auspicia augur, intercessionem Consul sustulisses? cum esses fœdissime stipatus armatis? cum omnes impuritates pudicâ in domo quotidie susciperes, 45 vino lustrisque & confectus? At ego, tanquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multæ & magnæ fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de rep. graviter querens, de homine nihil dixi. Itâ.

& consumptus.

30. *A quo erant servati.*] Bruto & Cæsio exceptis, qui nunquam acquievere Cæsari, omnes reliqui ejus interfectores fuerant ab eo servati. Hos vide apud Appianum, lib. 2. bell. civil.

33. *Quam miserum.*] Sane miserum est, Ciceronem bene de Republicâ meritum ab Antonio perditissimo cive impune interfici potuisse.

36. *De interitu Reipub.*] Rempubicam perdere voluit Antonius, quia non solum usurpatam à Cæsare summam potestatem sibi vindicare, sed ipsas latas à Cæsare leges evertere voluit; de quibus in Philippicâ primâ dictum est.

37. *Pro hoc gradu.*] Senator erat & Consularis Cicerô, quo honoris gradu nullus illustrior in Republica fuit.

41. *Reliquias Reipub.*] Vocat reliquias Reipublicæ, pecuniâ publicam, quæ in Opis æde servabatur, quæque ex largitionibus Cæsaris supererat, at quam sibi Antonius vindicavit; vel etiam potest intelligere Cicerô quatuor millia talenta, quæ à Calpurniâ Cæsaris uxore accepit.

42. *Turpissimo mercatu.*] Turpissime provincias, immunitates, & magistratus vendebat Antonius; de quibus infra.

43. *Promulgatæ essent.*] Antequam lex ferretur, proponebatur per trinundinum

populo, cum his verbis, *Velitis, jubeatis, Quirites, ut lex illa, &c.* Et tunc lex promulgari dicebatur. De legibus ab Antonio latis dictum est superiori Orat. Parag. IV.

Ib. *De te.*] Voluit Antonius pro arbitrio suo provinciam retinere.

Ib. *Auspicia augur.*] Auspicia augur Antonius sustulit, licet pop. Rom. nihil nisi auspicio faceret.

44. *Intercessionem.*] Cum fuit Consul, tribunitiâ intercessionem sustulit, quæ semper usurpata est in Republica.

45. *Omnes impuritates.*] Impuritas nihil est aliud, quam libidinum intemperantia.

Ib. *Pudicâ in domo.*] Id dicit propter majores, qui summa virtutis laude in Republica floruerant.

46. *Lustrisque.*] Lustra propriè sunt ferarum in silvis habitacula, quæ ad Lupanaria transferuntur, & loca sordida, & occulta, ubi gulæ & luxuriæ libidinosi & infames dant operam.

Ib. *Cum M. Crasso.*] Cum illo Crasso homine ditissimo, qui periit in Parthis, multæ & graves fuerunt Ciceroni inimicitie; qui cum conjurationis cum Catilinâ infimulavit; sed tamen propter filium, qui studiorum causâ Ciceronem affectabatur, cum eo reconciliatus est.

que

- que, hodie perficiam, ut intelligat quantum à me beneficium tum ac-
 50 ceperit. At etiam literas, quas me sibi misisse diceret, recitavit homo
 & humanitatis expers, & vitæ communis ignarus. Quis enim unquam,
 qui paululum modo bonorum consuetudinem nosset, litteras ad se ab
 amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit, palam-
 que recitavit? Quid est aliud, tollere è vita vitæ societatem, quam tol-
 55 lere amicorum colloquia absentium? quam multa joca solent esse in
 epistolis, quæ prolata si sint, inepta esse videantur? quam multa seria,
 neque tamen ullo modo divulganda? Sit hoc inhumanitatis tuæ: stulti-
 tiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo di-
 fert, ut Mustellæ Tamisio & Tironi Numisio videaris? qui cum hoc
 60 ipso tempore stent cum gladiis in conspectu Senatûs, ego quoque te
 disertum putabo, si ostenderis, quo modo sis eos inter sicarios defensu-
 rus. Sed quid opponas tandem, si negem me unquam istas literas ad
 te misisse? quo me teste convincas? an chirographo? in quo habes
 scientiam quæstuosam: qui possis? sunt enim librarii manu. Jam invi-
 65 deo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam jam proferam, nihil
 sapere doceat. Quid enim est minus non dico oratoris, sed hominis,
 quam id obijcere adversario, quod ille si verbo negarit, longius progredi
 non possit qui objecerit? At ego non nego: teque in isto ipso convinco
 non inhumanitatis solum, sed etiam amentię; quod enim verbum in
 70 istis literis est non plenum humanitatis, officii, benevolentię? Omne au-
 tem crimen tuum est, quod te in his literis non malè existimem; quod
 scribam tanquam ad civem, tanquam ad bonum virum; non tanquam
 ad sceleratum & latronem. At ego tuas literas, etsi jure poteram à te
 laceffitus, tamen non proferam; quibus petis, ut tibi per me liceat
 75 quendam de exilio reducere; adjurasque id te, invito me, non esse fac-
 turum: idque à me impetras; quid enim me interponerem audacię tuę,
 quam neque auctoritas hujus ordinis, neque existimatio populi Romani,
 neque leges ullæ possent coercere? Verumtamen quid erat, quod me
 rogares, si erat is, de quo rogabas, Cæsaris lege reductus? sed videli-
 80 cet^h meam gratiam voluit esse: in quo ne ipsius quidem ulla poterat
 esse, lege latā.

^h id debere mihi.

59 *Mustellæ Tamisio.*] Erant hi adula-
 tores Antonii, sicarii, indocti homines,
 quibus tantum doctus & disertus videri
 poterat.

63. *An chirographo.*] Solent chirogra-
 phum appellare quicquid manu scribitur.

64. *Scientiam quæstuosam.*] Id dicit prop-
 ter acta Cæsaris, ejus manum imitatus
 multa proferebat Antonius tanquam à
 Cæsare scripta.

Ib. *Librarii manu.*] Scripta erant à
 scribâ sive amanuensi.

Ib. *Jam invideo magistro tuo.*] Hoc fe-
 stivè & mordaciter dicitur in Antonium.

75. *Quendam de exilio.*] Exsulabat tunc
 Sextus Clodius Publii filius, de quo cre-
 dibile est loqui Ciceronem.

Ib. *Adjurasque.*] Adjurare est Juramen-
 to quid confirmare.

76. *Quid me interponerem.*] Cicero pe-
 tenti Antonio noluit resistere, quia sciebat
 ab eo reducendum esse Clodium, qui lege
 lata à Cæsare jam reducendus erat; quæ
 lex in ejus actis reperta est.

REFU.

REFUTATIONIS SECUNDA PARS.

Consulatum crudeliter gessisse.

III. Sed cum mihi, Patres Conscripti, & pro me aliquid, & in M. Antonium multa dicenda sint; alterum peto à vobis, ut me pro me dicentem benigne; alterum ipse efficiam, ut contra illum cum dicam, attente audiat: simul illud oro, si meam cum in omni vita, tum in dicendo moderationem modestiamque cognoscitis, ne me hodie, cum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei: non tractabo ut Consulem; ne ille quidem me ut Consularem; etsi ille nullo modo Consul, vel quod ita vivit, vel quod ita rempublicam gerit, vel quod ita factus est [Consul;] ego sine ulla controversia Consularis. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se Consulem proficitur, objecit mihi Consulatum meum; qui Consulatus, ^a verbo meus, P. C. re vester fuit: qui enim constitui, quid gessi, quid egi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententiâ? Hæc tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum Consulatum, præter P. Clodium, qui vituperare, ^b inventus est? cujus quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, ^b manet: quoniam id domituz est, quod fuit illorum utrique fatale. Non placet M. Antonio Consulatus meus: at placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis Consularibus, qui proxime est mortuus: placuit Q. Lutatio Catulo, cujus semper in hac republica vivet auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni,

^a nomine.^b impendit tibi.13. *Homo sapiens.*] Ironia.15. *Publium Clodium.*] Hic infensissimus fuit Ciceroni, ut ex pluribus ejus orationibus colligere licet, & eum damnavit, quod cives inædemptos, ut dicebat, necavisset, eos videlicet, qui Catilinarie conjurationis socii fuere.16. *Sicuti C. Curioni.*] Docet Appianus, Curionem, cum duas legiones duceret in Libyam contra Varum, qui à partibus Pompeii stabat, & contra Jubam Mauritanie Regem, qui se Varo adjunxerat, ad Bagradum fluvium cum suis trucidatum esse.17. *Utrique fatale.*] Loquitur de Fulvia, quæ tres duxit nuptias: cum Clodio, qui à Milone occisus est; cum Curione, qui perit in Lybia interfectus à Pompeianis; jam denique cum Antonio, cui simile fatum afferret.18. *Placuit P. Servilio.*] Servilius ille Isaurus domuit in Cilicia; unde Isaurici nomen sortitus est: & extrema senectute mortuus est, Cæsare quintum & Antonio Coss.20. *Q. Lut. Catulo.*] Catulus ille fuit

vir magnæ auctoritatis in Repub. qui Ciceronem patrem patriæ nominavit.

21. *Duos Lucullis.*] Lucius & Marcus Luculli ambo Consulares fuerunt, Lucius, ætate Pompeio grandior, contra Mithridatem rem bene gessit; ditissimus fuit, cujus imprimis horti propter magnificentiam celebrati sunt.Ib. *M. Crasso.*] M. Licinius Crassus divitiis suis famosus, qui quantum Ciceronis Consulatum probaverit, intelliges ex ipso Cicerone ad Att. qui de illius Consulatu loquens, se, quod esset Senator, quod civis, quod liber, quod viveret, mihi acceptum referre dicebat; quoties conjugem, quoties domum, quoties patriam videret, beneficium meum videre.Ib. *Q. Hortensio.*] Post Ciceronem eloquentissimus oratorum habitus est Hortensius, vir Consularis, cujus laudes ubique Cicero predicat.Ib. *C. Curioni.*] De hoc Curione patre loquitur Cicero in lib. de claris Oratoribus; tredecim annis ante Ciceronem Consul fuit.

M. Lepido, C. Pisoni, M. Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L. Muræna, qui tum erant Consules designati: placuit idem, quod Consularibus, M. Catoni: qui cum multa, vita excedens, ^c pro-
 25 vidit, tum quod te Consulem non vidit. Maxime vero Consulatum meum Cn. Pompeius probavit: qui ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus & gratulans, meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? frequentissimo Senatui sic placuit, ut esset nemo, qui non mihi ut parenti gratias ageret qui non
 30 mihi vitam suam, liberos, fortunas, rempublicam referret acceptam. Sed quoniam illis, quos nominavi, tot & talibus viris respublica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo è Consulari numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio, summæque prudentiâ, rebus iis gestis, quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis: eique illi,
 35 quos modo nominavi, Consulares, Senatusque cunctus assensus est; qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. Cæsar, avunculus tuus, quâ oratione, quâ constantiâ, quâ gravitate sententiam dixit in sororis suæ virum, vitricum tuum? hunc tu cum auctorem, & præceptorem omnium consiliorum, totiusque vitæ
 40 debuisses habere, vitrici te similem, quam avunculi esse maluisti: hujus ego alienus consiliis Consul usus sum: tu sororis filius, ecquid ad eum unquam de republica retulisti? At ad quos refert? dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt.

^c prospexit.

22. *M. Lepido.*] Lepidus Magister equitum Cæsaris fuit, & postea unus è Triumviris [de alio tamen Lepido hîc loquitur.]

Ib. *C. Pisoni.*] Pîso fuit frater Lucii Pisonis soceri Cæsaris.

Ib. *Glabrioni.*] Quatuor annis ante Ciceronem Consul fuit, quem in epistolis ad Atticum inter eos nominat, qui sententiam in Catilinam dixere.

Ib. *L. Volcatio.*] Consul fuit Volcatius tribus ante Ciceronem annis.

Ib. *Figulo.*] Ad hunc Figulum scribit Cic. lib. 14. Epist. vir fuit summæ conditionis & probitatis, qui quo Cicero anno Consul designatus est, ipse Consulatum gessit.

Ib. *D. Silano.*] D. Junias Silanus & Muræna designati sunt Consules Cicerone Consule, quorum alterum defendit in iudicio.

24. *M. Catoni.*] M. Cato non gessit Consulatum, sed Præturam tantum: Vir summa innocentia & auctoritate apud Romanos, Stoicæ doctrinæ addictissimus, qui, ne videret servientem Cæsari patriam, Uticæ sibi violentas manus intulit, unde Uticensis dictus est.

25. *Te consulem non vidit.*] Ponit Cicero Antonii Consulatum inter Reipub. Rom. calamitates.

26. *Cn. Pompeius.*] Statim atque ex Asia rediit Pompeius, gratias egit Ciceroni, affirmans frustra se triumphum petere, nisi urbs servata fuisset à Cicerone, in quâ posset triumphare.

32. *L. Cotta.*] L. Aurelius Cotta, vir summæ prudentiæ & virtutis, duobus ante Ciceronem annis Consulatum gessit.

34. *Supplicationem decrevit.*] Vide Orationem præcedentem Paragr. III. not. ad lin. 11.

37. *L. Cæsar.*] Is Lucius Cæsar ante Ciceronem proxime Consul fuit.

Ib. *Avunculus.*] Avunculus dicitur matris frater, & patris frater patruus.

38. *Vitricum tuum.*] Vitricus dicitur matris vir ex aliis nuptiis, sive matris mæx vir, non pater meus.

40. *Vitrici.*] Vitricus ille Lentulus Sura fuit, qui conjuratus cum Catilinâ in carcere necatus est.

Ib. *Avunculi.*] Avunculus fuit L. Cæsar.

43. *Dies natales audiendi sunt.*] Dies natales apud Romanos maxima conviviorum magnificentia celebrabantur.

Hodie

Hodie non descendit Antonius; cur? dat natalitia in hortis; cui? ne-
minem nominabo: putatote eum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum 45
Ballioni. O fœditatem hominis flagitiosam! & impudentiam, nequitiam,
libidinem non ferendam! tu cum principem Senatorem, civem singularē,
tam propinquum habeas, ad eum de republ. nihil referas; ad eos referas,
qui suam rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris
Consulatus, perniciosus meus: adcone pudorem cum 50
pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego
Senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum præsidebat, confu-
lebam: tu homines perditissimos cum gladiis collocasti? At etiam ausus
es (quid autem est, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere,
me Consule, plenum servorum armatorum fuisse; ut illa, credo, 55
nefaria Senatusconsulta fierent, vim adferebam Senatui. O Miser, sive
illa tibi nota non sunt (nihil enim boni nōsti) sive sunt, qui apud tales
viros tam impudenter loquere! Quis enim eques Romanus, quis præter
te adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem esse meminisset,
cum Senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non 60
fuit? quis nomen non dedit? quanquam nec scribæ sufficere, nec tabulæ
nomina illorum capere potuerunt. Etenim cum homines nefarii de patriæ
parricidio confiterentur, consciorum indicibus, sua manu, voce pene
literarum coacti, se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam,
delere rempublicam consensisse; quis esset, qui ad salutem 65
communem defendendam non excitaretur? præsertim cum Senatus populusque
Romanus haberet ducem, qualis siquis nunc esset, tibi idem, quod illis
accidit, contigisset.

IV. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat à me datum. Hoc verò
ne P. quidem Clodius dixit unquam: quem, quia jure ei fui inimicus,
doleo à te jam omnibus vitiis esse superatum. Quid autem tibi ve-

44. *Non descendit Antonius.*] Antonius non venit in Senatum, quia conviviis ejusmodi erat impeditus, non quæ propter sua, sed amici alicujus parati natalitia celebrabat.

45. *Phormioni, &c.*] Hominum profert nomina, qui famosi partim apud Terentium, partim apud Plautum parati sunt.

47. *Principem Senatorem.*] L. Cæsarem avunculum habuit Antonius.

51. *In eo templo.*] In Concordiæ templo, vel in curia quæ sacra erat, ideoque sæpe templi nomine appellatur, neque enim in alio loco, quàm in Sacro, haberi Senatum fas erat.

54. *Clivum Capitolinum.*] Clivus Capitolinus collis fuit, cujus in supremo vertice Capitolium erat, ubi arx fuit, & Jovis templum.

56. *Nefaria Senatusconsulta.*] Ironice loquitur; intelligit enim Senatusconsulta, quæ de conjuratis facta sunt, quibus liberata est Respub. & illi patriæ liberatores poenâ affecti sunt.

60. *Capitolino non fuit.*] Statim atque

periculum aliquod seditionis aut tumultus oriebatur, pergebant Romani cives ad Capitolium, ut inde urbem defenderent.

61. *Quis nomen non dedit.*] Milites dabant nomina, tum eorum delectus habebatur, deinde militiæ sacramento obstringebantur.

63. *Consciorum indicibus.*] Præter multos Ceparius quidam, fide publicâ interpositâ totam conjurationem patefecit; quare, vel propriâ confessione convicti conjuratores condemnati sunt.

67. *Haberet ducem.*] Detectam hanc conjurationem extinxit Consul Cicero, quem ducem tum cum omni Senatu populus sequutus est.

68. *Quod illis accidit.*] Si quis jam Consul Ciceroni similis esset, Antonius eodem supplicio, quo Catilinarii conjuratores, afficeretur.

1. *Ad sepulturam.*] Objecit Antonius Ciceroni, quod sepeliendum Lentuli Sura cadaver denegarat. Quod falsum fuisse docet Plutarchus in Antonio.

- nit in mentem, ^a redigere in memoriam nostram, te domi P. Lentuli
 5 esse educatum? an verebatur, ne non putaremus naturam te potuisse
 tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina? Tam autem
 eras ^b excors, ut tota in oratione tua tecum ipse pugnares; ut non
 modo non coherentia inter se diceres, sed maxime disjuncta, atque
 contraria: ut non tanta mecum, quanta tecum, tibi esset contentio.
 10 Vitricum tuum in tanto fuisse scelere fatebare, poena affectum quere-
 bare. Ita, quod proprie meum est, laudasti; quod totum Senatus est,
 reprehendisti: nam comprehensio fontium, mea; animadversio, Sena-
 tus fuit: homo disertus non intelligit eum, quem contra dicit, laudari
 à se; eos, apud quos dicit, vituperari. Jam illud, cuius est non dico
 15 audaciae (cupit enim se audacem dici) sed, quod minime vult, stultitiae,
 quam vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, cum inter sub-
 sellia nostra versentur armati? cum in hac cella Concordiae, o dii im-
 mortales! in quam, me Consule, salutare sententiae dictae sunt, quibus
 ad hanc diem viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa Se-
 20 natum, accusa equestrem ordinem, qui tum cum Senatu copulatus fuit;
 accusa omnes ordines, cives, dum confiteare hunc ordinem, hoc ipso
 tempore ab Ityraeis circumfederi. Haec tu non propter audaciam non
 dicis tam impudenter, sed, quia tantam rerum repugnantiam non vide-
 as: nihil profecto sapis; quid est enim dementius, quam, cum ipse
 25 reipublicae perniciose arma ceperis, obicere alteri salutaria? At etiam
 quodam loco facetus esse voluisti: quam id te, dii boni! non decebat?
 in quo est tua culpa nonnulla; aliquid enim ^c salis ab uxore mima
 trahere potuisti; *Cedant arma togae*; quid tum? nonne cefferunt? At
 postea tuis armis cessit toga. Quæremus igitur utrum melius fuerit,
 30 libertati populi Romani sceleratorum arma, an libertatem nostram armis
 tuis cedere? nec vero tibi de versibus plura, respondebo: tantum di-
 cam breviter; te neque illos, neque ullas omnino literas nosse: me
 nec reipublicae, nec amicis unquam defuisse, & tamen omni genere
 monumentorum meorum perfecisse operis subsecivis, ut meae ^d vigiliae
 35 meaque literae & juventuti utilitatis, & nomini Romano laudis aliquid
 adferrent.

^a revocare.^b stultus.^c facetiarum.^d elucubrationes.

4. *Domus Lentuli.*] Lentulus ille nobilis
 quidem fuit; sed omnibus flagitiis inqui-
 natus. Vide Plutarch. in Cic.

17. *In hac cella Concordiae.*] Templum
 Concordiae in clivo Capitolino fuit; cella
 vero pars erat templi, ubi res divina fiebat,
 & ubi numinis simulachrum.

22. *Ityraeis.*] Ityrai ab Ityrea Palestine
 Iudaeae regione dicti, unde Antonius, cum
 ibi militaret Gabinio Proconsule, multos
 satellites abduxit.

27. *Uxore mima.*] Antonius nobilis licet,
 mimam quandam nomine Hippiam uxore
 rem accepit, quam Volumniam appella-
 vit.

28. *Cedant arma togae.*] Versus à Cice-

rone editus de suo Consulatu, in quo licet
 togatus conjurationem excitatam à Catili-
 na extinxit, & arma fregit; de quo versu
 multa in Oratione in Pisonem dicta sunt;
 Parag. XII. Locum consule.

34. *Monumentorum meorum.*] Monimen-
 tum id omne dicitur, quod memoriae ser-
 vandae gratia existit. Quare cum ad po-
 steritatem transmittenda essent, quae in
 omni genere disciplinae & eruditionis à
 Cicerone scripta sunt, recte monumentorum
 nomine consignantur.

lib. *Subsecivis.*] Subseciva opera dicun-
 tur, quae à consuetis & quotidianis operis
 detracta sunt.

T E R T I A

TERTIA PARS.

Auctorem fuisse multorum scelerum Antonium.

V. Sed hæc non hujus temporis: majora videamus. P. Clodium meo consilio interfectum esse, dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cum tu illum in foro, inspectante populo Romano, gladio stricto insecutus es: negotiumque ^a transegisses, nisi ille se in scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque oppilatis ^b impetum tuum ^c compressisset? Quod quidem ego fuisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis; ut Miloni ne favere quidem potui; prius enim rem transegit, quam quisquam cum id facturum suspicaretur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse reipublicæ sine suatore non posset. At lætatus sum? quid ergo? in tanta lætitiâ cunctæ civitatis ¹⁰ me unum tristem esse oportebat? Quanquam de morte P. Clodii fuit quæstio non satis prudenter illa quidem constituta; quid enim attinebat novâ lege quæri de eo, qui hominem occidisset, cum esset legibus quæstio constituta? quæsitum est tamen. Quod ergo, cum res agebatur, nemo in me dixit; id tot annis post tu es inventus, qui diceret? ¹⁵ Quod vero dicere ausus es, idque multis verbis, opera mea Pompeium à Cæsaris amicitia esse disjunctum, ob eamque causam meâ culpâ civile bellum esse natum: in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti. Ego M. Bibulo, præstantissimo cive, Consule, nihil prætermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium à ²⁰ Cæsaris conjunctione avocarem: in quo Cæsar fuit felicior; ipse enim Pompeium à mea familiaritate disjuxit. Postea vero quàm se totum Pompeius Cæsari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? stulti erat sperare: suadere impudentis. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Cæsarem Pompeio suaserim: ea velim re- ²⁵ prehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Cæsari proroga-

^a confecisses.^b clausis.^c repressisset.

11. *Fuit quæstio.*] Legem tulit Pompeius, ut de cæde in Appia via facta quæreretur. Vide Orat. pro Mil. ubi ista fuisse tractantur Paragr. V.

12. *Non satis prudenter.*] Frustra nova quæstio de Clodii cæde lata est, cum jam de morte civium lege 12. tabularum esset constituta.

18. *Non quidem totâ re.*] Pompeium quidem abducere à Cæsare Cicero conatus est, dum verebatur ne conjunctis armis Reipublicæ & Senatus auctoritatem convellerent: non verò cum bellum civile inter eos videret exardere. Nam revera semper & auctor & suator pacis fuerat Cicero. Vide Orat. pro Marcello Paragr. III. l. 29.

19. *M. Bibulo.*] Marcus ille Bibulus Consul fuit cum Cæsare, qui sibi totius Consulatus potestatem arripuit, imo Bibu-

lum collegam suum à Senatu prohibuit. Tunc inita est Cæsarem, Pompeium & Crassum inter societas: adeo ut eorum arbitrio tota Respublica gubernaretur. Tunc autem temporis optabant omnes boni cives, ut Cæsar à Pompeio sejungeretur.

23. *Pompeius Cæsari tradidit.*] Pompeius Julianam Cæsaris filiam uxorem duxit, ex quo matrimonio firmata est Cæsarem inter & Pompeium amicitia.

26. *Ne quinquennii imperium.*] Galliam utramque cum Illyrico, lege Vatinia Cæsar obtinuerat in quinquennium. Quo elapso effecit per Pompeium & Crassum iterum ut per tot annos idem imperium sibi prorogaretur. Cui legi cum Cato adversaretur, à Trebonio Tribuno plebis in vincula conjectus est.

ret : alterum, ne pateretur fieri, ut absentis ejus ratio haberetur : quorum si utrumvis persuasissem, in has miseras nunquam incidissemus. Atque idem ego, cum jam omnes opes & suas, & populi Rom. Pompeius ad Cæsarem detulisset, seròque ea sentire cœpisset, quæ ego ante multo provideram, inferrique patriæ bellum nefarium viderem ; pacis, concordiæ, compositionis auctor esse non destiti : meaue illa vox est nota multis, **UTINAM**, Cn. Pompeii, cum C. Cæsare societatem aut nunquam ^d coissem, aut nunquam diremissem ! fuit alterum gravitatis, **35** alterum prudentiæ tuæ, Hæc mea, M. Antoni, semper & de Pompeio, & de republica consilia fuerunt : quæ si valuissent, respublica flaret ; tu tuis flagitiis, egestate, infamia, concidisses. Sed hæc vetera : illud vero recens, Cæsarem meo consilio interfectum. Jam vereor, Patres Conscripti, ne quod turpissimum est, prævaricatorem mihi **40** apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis ; quis enim ^e meum in ista societate gloriosissimi facti nomen audit ? cujus autem qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum ? occultatum dico ? cujus non statim divulgatum ? citius dixerim jactasse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, cum **45** scii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet qui fuisset. Quàm verisimile porrò est, in tot hominibus partim obscuris, partim adolescentibus, neminem occultantibus, meum nomen latere potuisse ? Etenim si auctores ad liberandam patriam ^f desiderarentur illis auctoribus, Brutus ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie **50** videret, alter etiam Ahalæ ? hi igitur his majoribus orti ab alienis potius consilium peterent, quam à suis ? & foris potius, quam domo ? Quid ? C. Cassius, in eâ familiâ natus, quæ non modo dominatum,

^d conjunxissem.^e nominari me.^f non essent.

27. Absentis ejus ratio haberetur.] Cum unus esset tantum Consul Pompeius in Republicâ post mortem Clodii, egit Cæsar cum Tribunis plebis, ut ad populum referrent, ut sibi licet absenti Consulatus iterum decerneretur ; quod neque Catoni, neque Cicero probatum est, qui Pompeium in lit. ad Att. provinciæ propagatorem, & absentis Cæsaris in omnibus adiutorem vocat.

29. Opes & suas & Pop. Rom.] Pompeius duas legiones ad Cæsarem in Galliam misit, ut Plutarchus refert in Pomp.

34. Alterum gravitatis.] Pertinuit ad gravitatem Pompeii initam societatem non dirimere ; ad prudentiam, non fecisse, sed prævidisse mala ex eâ secutura.

39. Prævaricatorem.] Prævaricator dicitur, qui, quam causam defendit, corruptus prodit.

40. Sed etiam alienis.] Brutus & Cassius & cæteri qui Cæsarem interfecerunt, singulari laude digni sunt, quia perturbatorem Respublicæ sustulerunt ; ejusdem laudis participem Antonius facere voluit Ciceronem, dum eum auctorem ejus cædis

dixit.

49. Brutus ego impellerem.] Vult ostendere Cicero non fuisse sibi opus Brutus ad cædem Cæsaris impellere, cum domesticos haberent impulsores. Nam habebat exemplum M. Brutus illius Junii Bruti, à quo ducebat originem, qui primis imperii Romani temporibus Tarquinius ejecerat : & Ahalæ Servilii, à quo ex materno genere oriendus erat, qui Spurius Melium largitione frumenti regnum effectantem in medio foro interfecit ; quique eâ de causa à Cincinnato Dictatore summis laudibus cumulatus est.

51. Quam domo.] Excitabatur ad id facinus ab ipsis suis majoribus Brutus, quorum imagines domi habebat ; mos enim fuit apud Romanos, ut majorum suorum imagines in atrio domus apud se asservarent.

52. Cassius in eâ familiâ natus.] Cassius habuit in sua familia Cassium illum, qui filium interemit, quod in suspicionem regni affectandi venisset, cujus bona Cereti consecravit. Vide Halicarn. lib. 8.

sed ne potentiam quidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris, hanc rem in Cilicia, ad ostium fluminis Cydni, consecisset, si ille ad eam ripam, quam con- 55 stituerat, non ad contrariam, nave appulisset. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio ego persuasi, cui ne suadere quidem ausus essem? quo etiam maiorem ei respublica gratiam debet, qui libertatem populi Ro- 60 mani unius amicitiae præposuit; depulsorque dominatûs, quam particeps esse maluit. An L. Tullius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quam facturum putavi; admiratus sum autem ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriæ fuisset. Quid duos Servilios, Cascas dicam, an 65 Ahalas? & hos auctoritate meâ censes excitatos potius, quam caritate reipublicæ? Longum est persequi cæteros: idque reipublicæ præclarum, fuisse tam multos, ipsis gloriosum. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Cæsare interfecto, inquit, statim cruentum alte extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nomina- 70 tim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimum? & quodd sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi mei, quodd cum rem gessisset consimilem rebus eis, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est, se æmulum mearum laudum extitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, vo- 75 luisse interfici Cæsarem, crimen sit; etiam lætatum esse morte Cæsaris crimen esse? quid enim interest inter suasorem facti, & probatorem? aut quid refert utrum voluerim fieri, an gaudeam factum? æquis est igitur, te excepto, & iis qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbari? omnes enim in culpâ; etenim 80 omnes boni, quantum in ipsis fuit, Cæsarem occiderunt: aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit; voluntas nemini. Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite; sic enim dixit: M. BRU.

an qui noveram?

54. *His clarissimis viris.*] Duos Brutos intelligit, qui cum eo Cæsarem intersece- runt in Senatu.

1b. *In Cilicia.*] Cum post Pharsalicam pugnam fugientem Pompeium Cæsar sequeretur, ad Hellespontem pervenit, ubi ei Cassius obviam factus, ei septuaginta triremes dedit, cum antea de interficiendo eo Cassius cogitaret.

55. *Cydni.*] Cydnus fluvius est in Cilicia, Tarsum urbem præterfluens; cuius aqua frigidissima est.

56. *Cn. Domitium.*] Cn. Domitius adulescens in ea conjuratione fuit; ejus pater Pompeiurp secutus, in acie Pharsalica occubuit.

57. *Non avunculi mors.*] Domitius ille junior, avunculum habuit Catonem Uticensem, cujus sororem pater Domitius uxorem duxerat; alteram M. Bibulus,

58. *An C. Trebonio.*] Trebonius stabat à partibus Cæsaris, eique amicissimus erat.

62. *L. Tullius Cimber.*] Seneca in epistolis ad Lucilium ait, hunc Cimbrum violentum & ebriosum fuisse; huiusque crimen de Cæsaris Dictatoris cæde tam creditam rem esse, quam Cassio, qui tota vita aquam bibit.

65. *Duos Servilios.*] P. Servilius pater Consul anno urbis 674. expugnatis Iliacorum oppidis triumphavit, & Iliarici nomen retulit: ejus filius bis Consul fuit.

73. *Consimilem.*] Cicero liberaverat patriam ab incendio, & à Catilinae conjuratione; & Brutus à Cæsaris dominatu.

82. *Stuporem hominis.*] Tam stupidus Antonius est, ut laudet Brutum auctorem mortis Cæsaris, & Ciceronem probatorem vituperat.

TUS, QUEM EGO HONORIS CAUSA NOMINO CRUEN-
85 TUMPUGIONEM TENENS, CICERONEM EXCLAMAVIT:
EX QUO INTELLIGI DEBET, EUM CONSCIUM FUISSE.

Ergo ego sceleratus appellor à te, quem tu suspicatum aliquid suspica-
ris: ille qui ^a stillantem præ se pugionem tulit, is à te honoris causâ
nominatur?

VI. Esto: sit in verbis tuis hic stupor; quanto in rebus sententiis-
que major? Constitue hoc Consul aliquando: Brutorum, C. Cassii,
Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum quam velis esse causam: ^a e-
dormi crapulam, inquam, & exhala: an faces admovendæ sunt, quæ te
5 excitent tantæ causæ indormientem? nunquam ne intelliges, statuendum
tibi esse, utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidæ sint, an vindi-
ces libertatis? Attende enim paulisper, cogitationemque sobrii hominis
ad punctum temporis suscipe; etenim ego, qui sum illorum, ut ipse fa-
teor, familiaris, ut à te arguor, ^b socius, nego quidquam esse medium:
10 confiteor eos, nisi liberatores populi Romani, conservatoresque reipub-
licæ sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam
parricidas esse: siquidem est atrocior patriæ parentem, quam suum
occidere. Tu, homo sapiens & considerate, quid dicis? si parricidæ;
cur honoris causâ à te sunt, & in hoc ordine, & apud populum Roma-
15 num, semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solu-
tus, si ab urbe plus quam decem dies absuisset? cur ludi Apollinares
incredibile M. Bruti honore celebrati? cur provinciæ Cassio & Bruto
data? Cur Quæstores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque
hæc acta per te; non igitur homicidæ: sequitur ut liberatores tuo ju-
20 dicio sint; quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid est? num
conturbatio te? non enim fortasse satis, quæ distinctius dicuntur, intelli-
gis; sed tamen hæc est summa conclusionis meæ: quoniam scelere a
te liberati sunt, ab eodem te amplissimis præmiis dignissimi judicati sunt.

^a cruentum.

^b concoque.

^c conscius.

2. Consul.] Quoniam Consul erat An-
tonius, ad eum pertinebat de Republica
primus vel sententiam dicere, vel rogare
alios ut dicerent.

3. Quam velis esse causam.] Petit ab An-
tonio, ut statuatur bona-ne sit causa eorum
qui interfecerunt Cæsarem, vel mala.

4. Pacer.] Olim Romani facibus ute-
bantur metaphorice, ut nos fustibus; per-
inde igitur est ac si diceret, Tu diu nimium
dormis, indiget baculo vel fuste ut exciteris.

9. Esse medium.] Nihil medium est par-
ricidiam inter & patriæ liberatorem.

11. Sicarios.] Sicarii dicuntur qui sicari
gestant.

12. Atrocior patriæ parentem.] Atrocior
est parentem patriæ, quam proprium pa-
rentem interficere; quia se lædit tantum
& patrem, qui eum; at cunctos cives, qui
patriæ parentem necat.

15. Te referente.] Dicebatur is referre,
qui primus sententiam rogabat.

1b. Legibus est solutus.] Cum legibus
cautum esset ne Prætor abesset plus quam
decem dies ab urbe; Antonius de Bruto
retulit in Senatu, ut liceret abesse, cum
rei frumentariæ præfectus esset, ideoque
legum necessitate liberatus est.

16. Ludi Apollinares.] Illi ludi in hono-
rem Apollinis celebrabantur, cum pesti-
lencia Romæ grassabatur: illos laureatus
populus spectabat.

17. Cur provinciæ Cassio & Bruto.] Ma-
cedonia decreta jam Bruto fuerat, & Sy-
ria Cassio; sed cum Antonius Macedoni-
am, & Syriam Dolabella sibi assumpsissent,
Creta Cassio, Bithynia Bruto data est.

18. Quæstores additi.] Sequebantur
Quæstores in provinciam Proconsules, ad
pecunias administrandas.

1b. Legatorum numerus.] Legati erant
Proconsulum vicarii, vulgoque decem as-
signabantur, quibus legiones & auxilia ob-
temperabant.

Itaque

Itaque jam ^c retexo orationem meam, scribam ad illos, ut si qui forte, quod a te mihi objectum est, quaerent, sit ne verum; ne cui negent: etenim vereor, aut ne celatum me, illis ipsis non honestum; aut invitatum refugisse, mihi sit turpissimum. Quae enim res unquam (proh sancte Jupiter!) non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta major? quae gloriosior? quae commendatior hominum memoriae sempiternae? in hujus me consilii societatem, tanquam in equum Trojanum cum principibus includis? non recuso. Ago etiam gratias, quoquo animo facis; tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare; cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te praedicas & relegatos? qui locus est aut tunc desertus, aut tam inhumanus, qui illos quod accesserint, non affari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, cum eos adspexerint, non maximum cepisse vitae fructum putent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae literae reperientur, quae eorum gloriam non immortalitatis memoriâ prosequantur? Tu vero adscribe me talem in numerum. Sed unam rem vereor, ne non probes; si enim fuisset, non solum regem, sed regnum etiam de republicâ sustulisset; & si meus ^d filius ille fuisset (ut dicitur) mihi crede non solum unum actum, sed totam fabulam consecissem. Quanquam si interfici Caesarem voluisse crimen est, vide quæso, Antoni, quid tibi futurum sit; quem & Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, & ob ejus consilii societatem, cum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide quam tecum agam non inimice) quod bene cogitasti aliquando, laudo; quod non indicasti, gratias ago;

^c muto.^d pugio.

24. *Scribam ad illos.*] Haecenus negavit Cicero, se in eâ fuisse conspiratione contra Caesarem; nunc Ironice ait, in eâ se fuisse, & scripturum ad Brutum & Cassium, ut rem totam aperiant.

30. *In equum Trojanum.*] In equo ligneo inclusos fuisse Graecorum principes, scriptum est in Fabulis, indeque erupisse ad Trojam evertendam. Vide Virgil. lib. 2. *Aenid.* Hinc natum est illud proverbium. Plinius, lib. 7. credit, equum Trojanum fuisse machinam murelem, quae nunc aries appellatur? cujus Epeus fabricator est.

40. *Non solum regem, sed regnum etiam.*] Ait Cicero, si in illâ fuisset conspiratione, se non solum Caesarem, sed Antonium etiam interfectorum fuisse; & id videtur innuere Epist. 1. ad Cass. & Epist. 8, 10, & 16. ad Att. lib. 14.

42. *Non solum unum actum, sed totam fabulam.*] Respicit ad tragœdias, quae vulgo quinque actibus perficiuntur; quare ait, si illius tragœdiae scriptor fuisset, non eam imperfectam se relicturum fuisse, sed eam ad ultimam usque actum completurum; completa autem fuisset fabula in-

terfecto Antonio.

44. *Narbone.*] Narbo, qui Martius dictus est, Galliae civitas antiquissima, à qua nomen provinciae.

45. *Hoc consilium.*] Cum inter se conjurati de interficiendo Caesare deliberarent, inter illos actum est, an Antonium ad rem perficiendam invitarent: at contradixit Trebonius, causatus se Antonii mentem exploratam habere, quem jam ad id excitarat, cum Caesar ex Hispaniâ reverteretur; at Antonium recusasse, nec tamen indicasse Caesari, sed fideliter tacuisse; quare iterum ab eis deliberatum est, an cum Caesare Antonium occiderent: sed in prohibuit Brutus; censuit enim rem, quae pro legibus & libertate susciperetur, carere omni invidiâ debere.

47. *Sevocari.*] Sevocant qui consilia privata & secreta communicant. Cum actum esset à conjuratis de interficiendo Caesare, Trebonio datum est negotium, ut eo ingresso in Senatum, Antonium extra moraretur, sevocaretque; verebatur enim in Antonio potestatem Consulari.

quod

quod non fecisti, ignosco; virum res illa quærebat. Quod si te in ju-
 50 dicium quis adducat, usurpetque illud Cassianum, CUI BONO FU-
 ERIT, vide, quæso, ne hæreas; quanquam illud quidem fuit, ut tu
 dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant; tibi tamen præcipue, qui
 non modo non servis, sed etiam regnas; qui maximo te ære alieno ad
 ædem Opis liberaisti: qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam
 55 dissipavisti: ad quem è domo Cæsaris tam multa delata sunt: cujus
 domus quæ studiosissima est falsorum commentariorum & chirographo-
 rum officina, agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium flagiti-
 tiosissimæ nundinæ. Etenim quæ res egestati & æri alieno tuo, præter
 mortem Cæsaris, subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus esse
 60 mihi videris; nunquid subtimes, ne ad te hoc crimen pertinere videat-
 ur? libero te metu; nemo credet unquam: non est tuum de repub-
 licâ bene mereri: habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros res-
 publica auctores: ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo. Re-
 spondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis respondendum est.

VII. Castra mihi Pompeii atque omne illud tempus objecisti; quo
 quidem tempore, si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu
 hodie egeres, nos liberi essemus; respublica non tot duces & exercitus
 amisisset. Fateor enim, me, cum ea, quæ acciderunt, providerem fu-
 5 tura, tantâ in mœstitiâ fuisse, quanta cæteri optimi cives, si idem provi-
 dissent, fuissent. Dolebam, dolebam, P. C. rempublicam vestris quon-
 dam meisque consiliis conservatam, brevi tempore esse perituram. Ne-
 que vero eram tam indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo prop-
 ter vitæ cupiditatem, quæ me manens conficeret angoribus, dimissa mo-
 10 lestis omnibus liberaret; illos ego præstantissimos viros, lumina reipub-
 licæ, vivere volebam, tot Consulares, tot Prætorios, tot honestissimos

vincaris.

accusatio.

49. *Virum res illa quærebat.*] Ad id fa-
 cinus audendum opuserat viro forti & pro-
 bo, qualis non est Antonius, qui unice
 sibi studet, neglectâ Repub.

50. *Cui bono fuerit.*] De illo Cassiano
 dictum est in Orat. pro Milone, Parag.
 VIII. lin. 4.

53. *Ad ædem Opis.*] De eâ æde seu
 templo in superiori Oratione dictum est,
 ubi fuit ærarium populi Romani, quod
 prædatus est Antonius.

54. *Per easdem tabulas.*] Aut intelligit
 tabulas Cæsaris, in quibus ejus acta con-
 tinebantur; vel tabulas eorundem credi-
 torum; nam solutâ pecuniâ veteri debitâ
 priores tabulas cum iisdem creditoribus
 Antonius renovavit, rursus mutuatus ab
 eisdem pecunias, quas dissiparet.

55. *Ad quem è domo Cæsaris.*] Mortuo
 Cæsare, omnes ejus amici ad Antonium
 confugerunt, ad quem & Calpurnia Cæ-
 saris uxor relicta ab eo pecuniam de-
 tulit.

56. *Falsorum commentariorum.*] Antonius

adulteravit Cæsaris commentarios, quos
 ad arbitrium suum protulit.

62. *Clarissimos viros.*] Brutum, Cassium,
 & alios conjurationis in Cæsarem auctores.

63. *Tantum gaudere.*] Erat cur gauderet
 Antonius de morte Cæsaris, quia maxi-
 mos ex eâ fructus & utilitates perceperet;
 hinc exhausti ærarium, adulteratis com-
 mentariis, dedit provincias quibus voluit,
 &c.

1. *Castra Pompeii.*] Objecit Cicero
 Antonius, quod Pompeium secutus, om-
 nia in castris perturbasset: quod refutat.

3. *Nos liberi essemus.*] Cùm in castra
 Pompeii venisset Cicero, ibique omnia per-
 turbatè agerentur, suavitatem pacem, quâ
 compositâ, pristina Reipublicæ libertas
 restitueretur.

1b. *Tot duces.*] In illo civili bello præ-
 stantissimi viri perierunt; Pompeius scilicet,
 Cato, Petreius, & Afranius.

10. *Præstantissimos viros.*] De illis lo-
 quitur, qui in acie Pharsalicâ perierunt.

Senatores,

Senatores, omnem præterea florem nobilitatis ac juventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniquâ conditione pacis (mihi enim pax omnis cum civibus bello civili utilior videbatur) rempublicam hodie teneremus. Quæ sententia si valuisset, ac non ii 15 maxime mihi, quorum ego vitæ consulebam, spe victoriæ elati obstitissent; ut alia omittam, tu certe nunquam in hoc ordine, vel potius nunquam in hac urbe mansisses. At verò Cn. Pompeii voluntatem à me abalienabat oratio mea; an ille quenquam plus dilexit? cum nullo aut sermones, aut consilia^a contulit sapius? quod quidem erat magnum de 20^b summâ rep. dissentientes, in eadem consuetudine amicitiae permanere: sed & ego quid ille, & contra ille quid ego & sentirem & spectarem, videbat; ego incolumitati civium primùm, ut postea dignitati possemus; ille præsentī dignitati potius consulebat: quod autem habebat uterque quod sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero 25 ille singularis vir ac pene divinus de me senserit, sciunt qui eum de Pharsalicâ fugâ Paphum persecuti sunt; nunquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora: & ejus viri nomine me insectari audes, cujus me amicum, te sectorem esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo 30 tu nimium felix fuisti. Ne jocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti, erant illa quidem castra plena curæ; verùm tamen homines, quamvis in^c turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, interdum animis relaxantur. Quod autem idem mœstitiā meam reprehendit, idem jocum; magno argumento est, me in utroque fuisse 35 moderatum. Hæreditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum ve-

^a communicavit.^b pacē.^c tristibus.

13. *Iniqua conditione pacis.*] Optandum fuisset potius ad Cæsarem rem rediisse, quàm tot viros egregios periisse.

15. *Ac non ii maxime.*] Pompeius & Cicero censebant bellum illud esse producendum; at obstitabant Senatores, & equites ferè universi, à quibus vel invitus Pompeius ad pugnam impulsus est, certissimam enim sibi victoriā promittebant.

18. *At verò Cn. Pompeii.*] Objecerat Antonius Ciceroni, Pompeium in castris ab eo alieno fuisse animo, quod ne jocis quidem in exercitu abstinuisset; at Cicero Antonii calumniam diluit.

22. *Sed et ego quid ille.*] Pompeius nullam pacem volebat cum Cæsare; eam verò Cicero suadebat. Pompeius suam dignitatem spectabat, quam armis tueri volebat, vel cum periculo Reipub. Cicero incolumitatem & dignitatem sine periculo.

27. *Paphum.*] Pompeius Paphum fugit post Pharsalicam pugnam, oppidum Cypri quod Agapenor condidit.

30. *Te sectorem.*] Sceptor est æstimator ac redemptor bonorum damnati atque proscripti, qui spem spectans lucri sui, id est, secutus spem æstimationis suæ, bona omnia auctione vendit, & semel insert pecu-

niam vel ærario, vel sociis. Ita Peditanus. Cicero autem acerbe Antonium sectorem Pompeii appellat, quia sub hastâ ea redemerat, cum nemo alias sat impudens repertus sit, qui ad illud facinus accederet.

31. *Ne jocis quidem.*] Hilari quidem fuit animo Cicero, sed mordaci; itaque cum ei Pompeius objiceret: *Serò venis, Cicero: Non serò,* Inquit ille, *nihil enim video paritum.* Ita cum ei dixisset Pompeius in suâ manu esse victoriā, respondit, *Si tibi negotium esset cum mulieribus.* Et cum post Pharsalicam pugnam Nonnius quidem retulisset, adhuc Aquilas septem, quæ sunt Romanorum signa, superesse, & ob id bono essent animo: *Recte,* inquit, *admones, si adversus Graculos pugnaremus.*

36. *Hæreditates mihi negasti venire.*] Aliud maledictum sibi obiectum ab Antonio de hæreditatibus refellit; turpe enim fuit apud Romanos nullam habere hæreditatem in testimonio amicorum.

Ib. *Utinam.*] Optat Cicero, ut nulla sibi hæreditas obvenisset, si ejus viverent amici.

rum ^a crimen esset! plures amici mei & necessarii viverent: sed qui
 ituc tibi venit in mentem? Ego enim amplius H. S. ducenties accep-
 tum hæreditatibus retuli. Quamquam in hoc genere fateor feliciorē
 40 esse te: me nemo, nisi amicus, fecit hæredem, ut cum illo commodo,
 si quod erat, animi quidam dolor jungeretur; te is, quem tu vidisti nun-
 quam L. Rubrius Cassinas, fecit hæredem: & quidem vide, quā te
 amarit is, qui, albus aterve fueris ignorans, fratris filium præterit:
 Q. Furi honestissimi equitis Romani, suique amicissimi, quem palam
 45 hæredem semper factitabat, ne nomen quidem perscripsit; te, quem
 nunquam viderat, aut certe nunquam salutaverat, fecit hæredem. Ve-
 lim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius quā facie fuerit, quā
 staturā, quo municipio, quā tribu; nihil scio, inquires, nisi quæ prædia
 habuerit: igitur fratrem exhæredans te faciebat hæredem. In multas
 50 præterea pecunias alienissimorum hominum, ejectis veris hæredibus, tan-
 quam hæres esset, invasit. Quamquam hoc maxime admiratus sum,
 mentionem te hæreditatum aulum esse facere, cum ipse hæreditatem pa-
 tris non adisses. Hæc ut colligeres, homo amentissime, tot dies in ali-
 enā villā declamasti? quamquam tu quidem (ut tui familiarissimi dicti-
 55 tant) vini exhalandi, non ingenii acuendi causā declamasti. Et verō
 adhibes joci causā magistrum, suffragio tuo & compotum tuorum
 rhetorem; cui concessisti ut in te, quæ vellet, diceret: ^e falsum omnino
 hominem! sed materia facilis, ^f in te & in tuos dicta dicere. Vide au-

^a maledictum, sive crimination.
 dere te & tuos.

^e factum.

^f joculari & mor-

38. H. S.] Id est, sestertia, [De se-
 stertiis dictum est Orat. in Cæcilium Pa-
 ragr. V. l. 20.] H. S. autem ducenties, est
 ducenties centena millia nummum, sive,
 ducenties centena sestertia.

Ib. Acceptum hæreditatibus.] Id est, ex
 hæreditatibus accepi. Expensum ferre,
 & acceptum referre, usitata locutio est
 apud Latinos. Expensa ferimus, quæ da-
 mus aliis; accepta referimus, quæ ab aliis
 accipimus. Hinc antiqui codicem accepti
 & expensi vocant, in quo accepta & ex-
 pensa perferibuntur.

39. Quamquam in hoc genere.] Ostendit
 Cicero, amicitiam suam sibi hæreditates
 comparasse; Antonium autem in aliorum
 hæreditates involasse.

42. Rubrius Cassinas.] Cassinum Cam-
 panie oppidum est, ubi Latina via cum
 Appia jungitur.

43. Albus aterve.] Proverbialis locutio
 de homine, qui negligitur.

Ib. Fratris filium præterit.] Id est, eum
 hæredem non instituit, cum ab eo nomi-
 nari debuisset.

45. Quem nunquam viderat.] Cum non
 sit probabile ab eo Antonium fuisse nomi-
 natum hæredem, quem nunquam viderat,
 probabilius certe est defuncti hominis bona

invasisse.

48. Nisi quæ prædia habuerit.] Illius
 Turselii se quoque falsò hæredem scripsit
 Antonius, quem non tam novit, quā
 quæ prædia illius sibi vindicavit.

52. Hæreditatem patris non adisses.] Non
 adiit Antonius patris hæreditatem, quia
 nullam ei reliquit; nam bona dilapida-
 verat.

53. In alienā villā.] Ridet Antonium,
 qui, ut hæc maledicta in Ciceronem con-
 jiceret, se per septemdecim dies in Ti-
 burtino Scipionis recepit, ut ad illam se
 declamationem exerceret.

55. Vini exhalandi.] In contemptum
 adducit Antonium, dicendo eum non se
 tam declamationis, quā crapulæ causa
 recepisse.

56. Magistrum.] Assumpsit sibi magi-
 strum declamandi Sextum Clodium.

57. Rhetorem.] Rhetor vocabulum qui-
 dem Græcum est, & idem quod Sophista,
 qui dat præcepta Rhetorica; eo verò tan-
 quam Latino Romani usi sunt. Orator
 vero diversus est à Rhetore, quod Orator
 nomen honoris fuit, utpote qui palam di-
 ceret; Rhetor verò, qui privatim suos
 exerceret.

tem,

tem, quid intersit inter te & avum tuum: ille sensim dicebat, quod
causa prodesset; tu & cursum dicis aliena. At quanta merces rhetori
data est? Audite, audite, P. C. & cognoscite reipublicæ vulnera; duo
millia jugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori assignasti, & quidem
immunia, ut pro tantâ mercede nihil sapere disceres: num etiam hoc,
homo audacissime, ex Cæsaris commentariis? Sed dicam alio loco &
de Leontino agro, & de Campano: quos iste agros ereptos reipublicæ
turpissimis possessoribus inquinavit. Jam enim, quoniam criminibus
ejus satis respondi, de ipso emendatore & correctore nostro quædam di-
cenda sunt; nec enim omnia effundam, ut, si sæpius decertandum sit,
ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius
vitiatorum peccatorumque largitur.

temere.

59. *Et avum.*] Avus Antonii fuit ce-
leberrimus ille Orator M. Antonius, de
quo in lib. de Orat.

61. *Duo millia jugerum.*] Jugerum meo-
sura agrestis fuit, quæ in longitudinem
pedum 240, in latitudinem 120, exten-
ditur. Vulgo dicimus arvipendium.

62. *Campi Leontini.*] Leontium urbs est
Siciliæ Septentrionalis, agris feracissima.

63. *Immunia.*] Illa jugera nullum vec-

tigal pendere voluit Antonius, contra le-
ges Sicutorum, quorum agri decumath
pendebant.

64. *Ex Cæsaris commentariis?*] Carpit
Antonium, qui dicet haud dubie ex com-
mentariis relictis à Cæsare, huic Clodio
hæc assignata fuisse jugera.

65. *De Campano.*] Campanus ager pub-
licus erat, quem Antonina largitus est.

CONFIRMATIO.

*Continet, quid egerit in pueritiâ, quid in magistratibus: ac 1. quid in tribu-
nata; 2. quid in equitum magistratu; 3. quid in privatâ vitâ; 4. quid
in Consulatu.*

PRIMA PARS.

Quid egerit Antonius pueritiâ.

VIII. Visne igitur te inspiciamus à puero? sic opinor; à principio
ordiamur. Tenesne memoriâ prætextatum te decoxisse? patris, inquit
ista culpa est; concedo: at enim est pietatis plena defensio. Illud ta-
men audaciæ tuæ, quod sedisti in quatuordecim ordinibus, cum esset
lege Rosciâ decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunæ
vitio, non suo decoxisset. Sumpisti virilem, quam statim muliebrem

2. *Prætextatum.*] Per prætextam ætas
designabatur. Nam veste prætextâ ute-
bantur pueri ab anno septimo ad decimum
sexum. Prætexta autem dicta est, quod
limbo purpureo circumdueretur, si et
alberius esset coloris: eadem veste ute-
bantur Romani nobiles.

ib. *Decoxisse.*] Decoquere dicuntur, qui
diminuto patrimonio fluxâ fide creditore
fallunt, & circumscribunt.

ib. *Patris.*] Pater Antonii fuit ille M.
Antonius Creticus, qui bona omnia abli-
gurivit.

3. *Pietatis plena defensio.*] Ironia.

5. *Lege Rosciâ.*] Tulit M. Roscius
Otho Tribunus plebis L. Metello & Q.
Mart. Coss. anno urbis conditæ 682. ut in
Theatro equitibus Rom. qui revere cen-
sum equestrem haberent, quatuordecim
gradus spectandi gratia assignarentur; ex-
ceptis iis qui suo aut fortunæ vitio decox-
issent.

6. *Muliebrem togam.*] Togam gestabant
meretrices, ut à matronis dignoscerentur.
Matronarum autem *stola* fuit ad pedes
usque dimissa. Mordet hic Antoniam
quasi impudicum, & libidinibus infamem
hominem.

togam reddidisti : primò vulgare scortum : certa flagitii merces, nec ea parva : sed citò Curio intervenit, qui te à meretricio quæstu abduxit ; &, tanquam stolam dedisset, in matrimonio stabili & certo locavit. Ne-
 10 mo unquam puer emptus libidinis causâ tam fuit in domini potestate, quàm tu in Curionis : quoties te pater ejus domo suâ ejecit ? quoties custodes posuit, ne limen intrares ? cùm tamen tu, nocte sociâ, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demittere ; quæ flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne me de rebus mihi notissimis
 15 dicere ? recordare tempus illud, cùm pater Curio mœrens jacebat in lecto : filius se ad pedes meos prosternens, lacrymans, te mihi commendabat : orabat ut te ^a contra suum patrem, si sestertium sexagies peteret, defenderem : tantum enim se pro te ^b intercessisse [dicebat]. Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non
 20 posset, se in exilium esse iturum. Quo ego tempore tanta mala florentissimæ familiæ sedavi, vel potius sustuli ; patri persuasi, ut æs alienum filii dissolveret ; redimeret adolescentem summâ spe & animi ingenii præditum, rei familiaris facultatibus ; eumque à tuâ non modo familiaritate, sed etiam congressione, patrio jure & potestate prohiberet. Hæc
 25 tu cum per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, ^c gladiis confideres, maledictis me provocare ausus esses ? Sed jam stupra, & flagitia omittam ; sunt quædam quæ honestè non possum dicere ; tu autem eo liberior, quod eâ in te admisti, quæ à verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitæ cursum videte : quem quidem celeriter perstringam ; ad hæc enim quæ in civili bello, in maximis reipubl. miseriis fecit, & ad ea quæ quotidie facit, festinat animus : quæ peto, ut quan-
 30 quam multò notiora vobis, quàm mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiatis ; debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio ; tametsi ^d incidamus oportet media, ne nimis serò ad extrema veniamus. Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat ; ejus omnium incendiorum fax, cujus etiam domi quiddam jam tum molitus est : quid dicam, ipse optime intelligit. Inde ^e itur Alexandriam contra Senatûs auctoritatem,

^a apud. ^b spondisse. ^c armatis. ^d prætereamus. ^e ivit.

7. *Vulgare scortum.*] Subauditur fuit : nam primam adolescentiam omnibus pro certâ mercede prostituit Antonius.

8. *A meretricio quæstu.*] Curio noluit Antonium prostitutum omnium fuisse libidini, quare eum sibi proprium voluit esse, ac si, detractâ togâ, stolam dedisset.

17. *Sestertium sexagies.*] Id est, sexagies centena, quæ efficiunt apud nos sexaginta librarum millia.

18. *Ipse.*] Curio filius.

35. *Intimus erat in tribunatu Clodio.*] Antonius se addixit Clodio Tribuno plebis, sed cùm videret multos ei esse inimicos, ab eo discessit, & in Græciam navigavit.

36. *Qui sua erga me beneficia commemorat.*] Antonius sua in Ciceronem beneficia prædicare non debuit, si quidem Clodio

inensissimo ejus inimico se adjunxit.

Ib. *Ejus omnium incendiorum fax.*] Antonius fax fuit incendiorum, quæ Clodius excitavit. Per translationem intelligit turbas & seditiones, ad quas Clodium Antonius impulit.

37. *Cujus etiam domi.*] Antonius Fulviæ Clodii uxoris pudicitiam tentavit, quàm, mortuo Clodio, duxit.

38. *Alexandriam.*] Commemorat ea, quæ facta sunt pro Ptolemæo Ægypti rege, qui ab Alexandrinis ejectus Romam venit, ubi à Pompeio exceptus est, à quo reduci in regnum vehementissime cupiebat ; sed res demancata fuit Gabinio, quam suadente Antonio contra Senatûs auctoritatem suscepit.

contra

contra religionem ; sed habebat ducem Gabinium, ^f quicum quidvis rectissime facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis ? prius in ul-
 40 timam Galliam ex Ægypto, quàm domum : quæ autem erat domus ? suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam tua : domum dico ? quid erat in terra, ^g ubi in tuo pedem ponerēs, præter unum Misenum, quod cum fociis tanquam Sisaponem tenebas ? Venisti è Gallia ad quæsturam petendam. Aude dicere, te prius ad paren-
 45 tem tuam venisse, quàm ad me ; acceperam enim jam antè Cæsaris litteras, ut mihi satisfieri paterer à te : itaque ne loqui quidem sum te passus de ^h gratiâ postea ⁱ cultus sum à te, tu à me observatus in petitione Quæsturæ ; quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo Romano, in foro es conatus occidere : cùmque eam rem tuâ sponte
 50 conarere, non impulsu meo ; tamen ita prædicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me injuriis satis esse facturum : in quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cùm te ultro mihi idem illud deferentem nunquam sum adhortatus : quanquam si in eo perseverasses, ad tuam gloriam rem illam referri
 55 malebam, quàm ad meam gratiam. Quæstor es factus ; deinde continuo sine Senatusconsulto, sine sorte, sine lege ad Cæsarem cucurristi ; id enim unum in terris egestatis, æris alieni, nequitie, perditis vitæ rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te cum & illius largitionibus, & tuis rapinis explevisses (si hoc est explere, quod statim effundas) advo-
 60

^f quocum. ^g cujus non arripere possessionem. ^h reconciliatione.
ⁱ tu me honorasti.

39. *Contra religionem.* Antonius id persuasit Gabinio contra religionem, quia Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne rex Ægypticus cum exercitu reduceretur ; imo eâ de re factum fuit Senatusconsultum, quo decretum est, ut nihil contra religionem oraculorum fieret.

40. *Qui tum inde reditus.* Rediens Antonius ex Ægypto, quod se cum Gabinio contulerat, nullum amicorum Romæ vidit, sed statim se contulit ad Cæsarem in Galliam Transalpinam.

41. *Quæ erat domus ?* Nullam habebat sibi propriam Antonius, quia jam antè juvenis decoxerat, expulsus paternâ domo.

42. *Usquam tua.* Indicat fortum Antonii, qui, mortuo Pompeio, domum ejus possedit.

43. *Præter unum Misenum.* Prædium unum in Campaniâ ad Misenum Promontorium, prope Cumas, habuit Antonius, sed commune cum aliis parasitis vel creditoribus suis, qui partem ejus occupabant.

44. *Sisaponem.* Sisapo civitas est in Hispania, quam ait Plinius lib. 31. cap. 7. miniario metallo abundare ; quæ cum esset vectigalis populi Romani, à publicanis tenebatur ; inde apparet, quare Misen-

num quasi Sisaponem habuerit Antonius quia non solus prædium illud possidebat.

47. *Mihi satisfieri pateret.* Cum Antonius offendisset Ciceronem, quia cum Clodio ejus inimico junxerat societatem, per litteras Cæsar petiit à Cicerone, ut hanc Antonio veniam concederet. Timebat videlicet Antonius, ne sibi Quæsturam petenti adversaretur Cicero.

48. *A me observatus.* Observabantur adolescentes à proceribus, qui in petitione magistratuum honoris & commendationis causâ deducebantur.

56. *Quæstor es factus.* Quæstores inquit Varro à quærendo dicti sunt : quia conquirebant pecunias publicas, & eas asservabant. Ante omnes alios fere Magistratus creati sunt.

57. *Sine senatusconsulto.* Objicit Antonio quoddam ad Cæsarem sine ullo Senatusconsulto profectus sit : quia nemo Quæstor in provinciam proficisceretur, nisi eam ex Senatusconsulto & lege sortiretur.

59. *Perfugium esse ducebas.* Scribit Suetonius reorum, oberatorum, & prodigæ juventutis subsidium unicum, ac promptissimum, Cæsarem fuisse.

las agens ad Tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, vitrici tui similis esses.

61. *Vitrici tui.*] Curionem indicat, qui circa id tempus Tribunus plebis fuit.

Quid egerit in Tribunato Antonius.

IX. Accipite nunc, quaeso, non ea, quæ ipse in se, atque in domesticum dedecus impurè atque intemperanter, sed quæ in nos fortunæque nostras, id est, in universam rempublicam impie ac nefarie fecerit; ab hujus enim scelere omnium malorum principium natum reperietis. Nam cum L. Lentulo, C. Marcello Consulibus, Kalendis Januar. labentem & prope cadentem rempublicam fulcire cuperetis, ipsique C. Cæsari, si sanâ mente esset, consulere velletis; tum iste venditum atque^a mancipatum Tribunatum consiliis vestris opposuit, cervicisque suas ei subiecit^b securi, quâ multi minoribus in peccatis^c occiderunt. In te autem, 10 M. Antoni, id decrevit Senatus, & quidem incolumis, nondum tot luminibus extinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum; & tu apud Patres Conscriptos contra me dicere ausus es, cum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis reipublicæ judicatus?^d Commemoratio illius tui secleris intermissa est, non memoria deleta, 15 dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit (quod quidem erit, si per te licuerit, sempiternum) tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid cupide à Senatu, quid temere fiebat, cum tu unus adolescens universum ordinem decernere de salute reipublicæ prohibuisti?

^a additum.

^b pœne.

^c Condemnati sunt.

^d mentio.

9. *Labentem.*] Ruinam metuebat Respublica propter summam Cæsaris potentiam.

8. *Consiliis vestris.*] Deliberabatur à Senatu de revocando Cæsare, & de Repub. Pompeio demandandâ, ne eam armis sibi Cæsar subiceret. Sed Senatusconsulto intercessit Antonius Tribunus corruptus à Cæsare, quare uterque à Senatu hostis judicatus est.

10. *Tot luminibus extinctis.*] Intelligit eives illos præstantissimos, Catonem, Marcellum Lentulum, Domitiam, qui in bello civili perierunt.

11. *Hostem togatum.*] Per hostem togatum intelligit domesticum & perduellem, qui cum talis judicatus esset à Senatu, more majorum Senatu & urbe ei interdicebatur. Cum autem Senatus ita decrevisset in Antonium, Curionem, & Cassium Tribunos plebis, qui patrocinium absentis, Cæsaris acerrime suscipiebant; ad eum servili in veste, rhedâ meritoria, miserando habitu profugerunt; quâ re perculsus Cæsar belli civilis occasionem nactus est.

13. *Ab hoc ordine.*] Senatorio videlicet, ad quem pertinebat de bonis & malis ci-

vibus decernere.

16. *Si per te licuerit.*] Obiecit Antonio quod imperii nomen sempiternum futurum sit, nisi suis secleribus ei exitum afferat.

1b. *Pestifera intercessio.*] Cum Marcellus Consul legiones Pompeio decerneret, Tribunus Antonius intercessit, rogationem ferens, ut præsentis copie militares in Syriam mitterentur adversus Parthos. Deinde cum epistolas Cæsaris legi separatim vetaret, eas ipse Tribunus potestate fultus fecitavit, quâ ex lectione multos sibi conciliavit. Quare cum hanc rogationem promulgasset, placeret ne Cæsarem & Pompeium ab armis discedere, & exercitum dimittere, eam omnes probaverunt. Hortabanturque Antonium ut eam legem ferret. At Consules vetare.

17. *Quid cupide.*] Obiecit Antonio Cicero, quod pro Cæsare contra Senatum egisset. At jam ostendit nihil à Senatu temere factum esse.

1b. *Cum tu unus adolescens.*] Antonium fuisse tyrannum probat, quia solus & adolescens annos natus tantum triginta, prohibuit Senatum agere de Reipub. libertate, cum huic ordini cedere debuisset.

neque

neque id semel, sed saepius? neque tu tecum de Senatus auctoritate
 e agi passus es? quid autem agebatur, nisi ne deleri & everti repub- 20
 licam funditus velles? cum te neque principes civitatis rogando, neque
 majores natu monendo, neque frequens Senatus agendo, de vendita at-
 que addicta sententia movere potuit? Tum illud, multis rebus ante
 tentatis, necessariò tibi vulnus inflatum quod paucis ante te, quorum
 incolumis fuit nemo; tum contra te f dedit arma hic ordo consulibus, 25
 reliquisque imperiis & ^e potestatibus, quæ non effugisses, nisi te ad ar-
 ma Cæsaria contulisses. Tu, tu, inquam, M. Antoni ^a princeps C.
 Cæsari, omnia perturbare cupienti, causam belli contra patriam infe-
 rendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam dementissi-
 mi sui consilii & facti asserbat, nisi quod intercessio neglecta, jus tri- 30
 bunitium sublatum, ⁱ circumscriptus à Senatu esset Antonius? omitto
 quàm hæc falsa, quàm levia; præsertim cum omninò nulla causa justa
 cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Cæsare;
 tibi certè consistendum est, causam perniciosissimi belli ^k in personâ tuâ
 constituisse. O miserum te, si intelligis! miseriorem, si non intelligis 35
 hoc literis mandari, hoc memoriæ prodi, hujus rei ne posteritatem
 quidem omnium sæculorum unquam immemorem fore, Consules ex
 Italia expulsos, cumque his Cn. Pompeiùm, qui imperii populi Romani
 decus ac lumen fuit; omnes Consulares, qui per valetudinem ^l exsequi
 eadem illam fugamque potuissent, Prætores, Prætorios, Tribunos plebis 40
 magnam partem Senatus, omnem sobolem juventutis, unoque verbo
 rempublicam expulsam, atque exterminatam suis sedibus. Ut igitur in
 seminibus est causa arborum & stirpium; sic hujus luctuosissimi belli
 semen tu fuisti. Doletis tres exercitus populi Romani, interfectos; in-
 terfecit Antonius: desideratis clarissimos cives; eos quoque eripuit vo- 45
 bis Antonius: auctoritas hujus ordinis afflicta est; afflixit Antonius:
 omnia denique, quæ postea vidimus (quid autem mali non vidimus?) si

^e deliberari. ^f imperavit arma, ^g magistratibus. ^h primus.
ⁱ illusus. ^k in te fuisse. ^l fugere.

22. De venditâ atque addictâ.] Senten-
 tiam suam Antonius Cæsari vendidit, quasi
 ad eam emendam largius pretium obtulis-
 set.

23. Illud vulnus inflatum.] Ait esse tunc
 condemnatum Antonium. Nam hostis ju-
 dicatus est, eique aquâ & igne interdic-
 tum est, & omnibus potestas facta est eum
 interficiendi.

24. Quod paucis ante te.] Paucis ante An-
 tonium simile judicium experti sunt, nisi
 Fimbria, Saturnius, & Gracchi, qui om-
 nes interfecti sunt.

26. Reliquisque imperiis.] Per imperia
 duces intelligit, qui à populo Romano in
 diversis orbis provinciis constituti erant,
 quos imperatores post relatas victorias ap-
 pellabant.

30. Intercessio neglecta.] Sacrosancta ha-
 bebatur Tribunitia potestas & intercessio.

35. O miserum te.] Per exclamationem
 incipit à conglobatis omnes calamitates
 recensere, quæ ex hoc bello civili, ejus
 causa existit Antonius, sequuntur sunt.

37. Consules.] Marcellus & Lentulus
 Consules, veniente cum exercitu ad urbem
 Cæsare, profugerunt, & Pompeiùm se-
 quuti sunt, qui jam Capuam ad exerci-
 tum profectus erat.

41. Omnem sobolem juventutis.] Omnem
 juniorum multitudinem intelligit, in quâ
 bus spei est prolis suscipiendæ, & Reipub.
 propagandæ.

44. Tres exercitus populi Romani.] In
 Pharsaliâ Pompeii & Senatus exercitus
 deletus est; in Hispaniâ Petreii & Afrani-
 ii; in Africa Scipionis & Jube regis.

45. Clarissimos cives.] eos intellige, qui
 in illis exercitiis perierunt.

recte ratiocinabimur, uni accepti referemus Antonio: ut Helena Trojanis, sic iste huic reipublicæ causa belli, causa pestis atque exitii fuit.
 50 Reliquæ partes Tribunatûs principio similes: omnia perfecit, quæ Senatus salvâ republicâ, ne fieri possent, ^m perfecerat, cuius tamen scelus in scelere cognoscite. Restituebat multos calamitosos; in his patrum nulla mentio: si severus, cur non in omnes? si misericors, cur non in suos? sed omitto cæteros. Licinium Denticulam de aleâ condemnatum,
 55 collusorem suum, restituit: quasi verò ludere cum condemnato non liceret: sed ut, quod ille in aleâ perdiderat beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur eum restitui deberet? absentem credo in reos relatum; rem indieta causâ judicatam; nullum fuisse de aleâ lege iudicium; vi oppressum & armis; postremo,
 60 quoddam de patruo tuo dicebatur, pecuniâ iudicium esse corruptum; nihil horum. At vir bonus & republicâ dignus. Nihil id quidem ad rem: ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem; hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro aleâ ludere, lege, quæ est de aleâ, condemnatum, qui in ⁿ inter-
 65 grum restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur? In eodem vero Tribunatu, cum Cæsar in Hispaniam proficiscens huic ^o conculcandam Italiam tradidisset; quæ fuit ejus peragratio itinerum? lustratio municipiorum? Scio me in rebus celebratissimis sermone omnium versari; eaque quæ dico dicturusque sum, notiora omnibus esse,
 70 qui in Italiâ tûm fuere, quàm mihi, qui non fui: notabo tamen singulas res: etsi nullo modo poterit oratio mea satisfacere vestræ scientiæ. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium extitisse audi-

^m *vetuerat ne feren.*

ⁿ *pristinum statum.*

^o *vexandam.*

48. *Helena Trojanis.*] Helena Tyndaridis filia raptâ à Theseo est, & à suis fratribus excepta Menelao nupsit; verum iterum raptâ à Paride filio Priami, belli Trojani occasionem dedit: ita Antonius pulsus à Curia & profectus ad Cæsarem totius belli civilis auctor fuit, sen potius Cæsari suam explendi dominatûs cupiditatem dedit.

51. *Scelus in scelere.*] Vocat Tribunatum Antonii scelus, quia venditus fuerat, & partus scelere.

52. *Patrum nulla mentio.*] C. Antonius collega Ciceronis in Consulatu, repetundarum condemnatus, in exilium abierat: hunc autem non restituit, sed Denticulam.

55. *Collusorem suum.*] Cum Denticula Antonius aleâ solitus fuit ludere.

Ib. *Quasi verò.*] Festive ridet Antonium, qui hominem nequam sceleratum ab exilio revocavit, ut cum eo luderet.

56. *Beneficio legis dissolveret.*] Misericors fuit in Denticulam Antonius; nam idcirco legem de illius restitutione tulit, ut quod in aleâ perdidisset, iterum restitutus lucraretur.

58. *Absentem credo.*] Fingit causas Iro-

nice, cur absentem Denticulam restituerit. 1. Itaque causa fuit ejus absentia, neque enim quis absens damnabatur. 2. Causa non audita. 3. Lex nulla lata fuit ad eum accusandum & damnandum, neque enim sine lege quis accusari & damnari poterat.

64. *Legem, quæ est de aleâ.*] L. Cornelius Sylla legem tulit, ne quis in pecuniam luderet, sponsonemve in ludo, nisi qui corporis exercendi causâ susceptus esset, faceret: veluti hastâ, pilove jaciendo, currendo, saliendo, luctando, pugnando, Marcian. i. 3. D. de aleat.

66. *Cum Cæsar in Hispaniam.*] Cæsar profecturus in Hispaniam, antequam Pompeium sequeretur ultra mare, Lepido Prætori urbem, Antonio Tribuno plebis Italiam & cætera præsidia commisit, multa libidine & contumeliose patravit. Cæsar tamen ex Hispaniâ victor rediens, Antonii errata neglexit: gnarusque illum virum fortem esse, & manu promptum, ejus operâ deinde in bello usus est.

70. *Qui non fui.*] Post Cælaris professionem in Hispaniam, Cicero aliquo tempore in Italiâ substitit, sed non diu.

tum

tum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? vehabatur in effedo
Tribunus plebis: Lictores laureati antecabant: inter quos, aperta
lectica, mimia portabatur: quam ex oppidis municipales, homines ho- 75
nesti, obviam necessario prodeuntes, non noto illo & mimico nomine,
sed Volumniam consalutabant: sequebatur rheda cum lenonibus: co-
mites nequissimi: rejecta mater amicam impuri filii, tanquam nurum,
sequebatur. O miseræ mulieris fecunditatem calamitosam! ⁸⁰ Horum
flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totam
denique Italiam impressit. Reliquorum factorum ejus P. C. difficilis
est sane reprehensio, & ⁸⁵ lubrica; versatus in bello est; saturavit se
sanguine dissimiliorum sui civium; fuit felix, si potest ulla esse in
scelere felicitas. Sed quoniam veteranis cautum esse volumus, quan-
quam dissimilis est militum causa, & tua; illi secuti sunt, tu quæstisti 85
ducem: tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere
dicam. Victor è Thessaliâ Brundisium cum legionibus revertisti: ibi

P iste infixit in Italiâ memoria hominum sua flagitia. ⁹ anceps.

73. *Effedo.*] Effedum vehiculi genus est, quod apud Belgas Gallos primò inventum est.

74. *Lictores laureati.*] Cæsar dedit Lictores laureatos suis legatis in Italiâ, quos habere Antonius non poterat, quia Tribunus plebis tantum erat; Tribuno autem non concedebantur.

75. *Mimia portabatur.*] Cytheris meretrix Antonii, mulier Histriónica, quam Volumniam appellavit, quia Volumni civis Romani liberta fuerat.

Ib. *Municipales.*] Municipales hic accipiuntur pro rusticis, qui rure habitant.

76. *Necessariò prodeuntes.*] Prodeunt vulgo honoris causâ homines liberè & volentes; at hi necessariò & inviti, coacti ab Antonio.

77. *Rheda.*] Rheda vehiculi genus, quo Galli utebantur.

Ib. *Cum lenonibus.*] Lenones venditores sunt, & quasi manicipes meretricum.

78. *Rejecta mater.*] Rejecta Julia mater Antonii, nobilissima scæmina, sequebatur Cytheridem illam mimam quasi nurum.

79. *Fecunditatem.*] Misera fuit hæc Julia, quod peperit filium Antonium tam nequam & impudicum hominem.

80. *Omnia municipia.*] Municipium id hominum genus est, qui cum Romam venissent, neque Romani cives essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unâ cum Romanis civibus, excepto ferendo suffragio, aut capiendi Magistratu.

Ib. *Præfecturas.*] Præfecturæ dicebantur in quibus jus dicebatur, & iudicium agebantur, & erat quædam earum Resp. neque tamen suos magistratus habebant;

sed in eas præfectus Romani mittebantur quotannis, qui jus dicerent.

83. *Dissimiliorum.*] Intelligit viros probos, qualis non fuit Antonius.

84. *Veteranis cautum esse volumus.*] Veterani dicuntur milites, qui stipendia militaria consecerunt: De quibus non vult hic agere Cicero, ne priventur militis commodis quæ jam adepti sunt à Cæsare.

85. *Dissimilis militum causa.*] Veterani sequenti sunt Cæsarem, qui eis datus fuerat dux jam antea à Sèpatu: Antonius verò suo sibi arbitrio ducem quæsit Cæsarem.

87. *Victor è Thessaliâ.*] In Thessaliâ prælium Pharsalicum commissum est, in quo dextrum cornu ducens Domitium interfecit.

Ib. *Brundisium.*] Brundisium Italiæ portus est, quo Cæsar post Pharsalicum prælium milite Antonium, ut tutaretur Italiam dum ipse Pompeium insequeretur.

Ib. *Cum legionibus.*] Legio à Romulo trium millium peditum, & trecentorum equitum numero instituta fuit: postea mille pedites additi sunt: pulsus regibus peditum quatuor millium fuit: postea ex Senatus iudicio modo quinque, modo sex millium peditum fuit. Peditibus sex tribuni præerant, centuriones sexaginta: equitibus triginta decuriones, quorum alii turmas singulas regebant, præfectus alam integram.

Ib. *Ibi me non occidisti.*] Cum videret Cicero nihil profecisse Pompeium, sed quotidie illius partes imminui, post Pharsalicam pugnam, cui vastitudinis causâ non potuit interesse, rediit in Italiam, & venit Brundisium, ubi potuit ab Antonio facile interfici.

me non occidisti; magnum beneficium: potuisse enim fateor; quamquam nemo erat eorum, qui tunc tecum fuerunt, qui mihi non cense-
 90 ret parci oportere; tanta enim est caritas patriæ, ut vestris etiam legi-
 onibus^r sanctus essem, quod eam à me servatam esse meminissent: sed
^s fac id te dedisse mihi, quod non ademisti; meque à te habere vitam,
 quia à te non sit erepta: licuitne mihi per tuas contumelias hoc bene-
 ficium sic tueri, ut tuebar, præsertim cum te hæc auditurum videres?
 95 Venisti Brundisium in sinum quidem & in complexum tuæ mimulæ,
 quid est? num mentior? quam miserum est id negare non posse, quod
 sit turpissimum confiteri? si te municipiorum non pudebat; ne vete-
 rani quidem exercitus? quis enim miles fuit, qui Brundisii illam
 non viderit? quis, qui nescierit venisse eam tibi tot dierum viam gra-
 100 tulatum? quis, qui non indoluerit, tam serò se, quam nequam homi-
 nem secutus esset, cognoscere? Italiæ rursus percursatio, eadem comite
 mimā: in oppida militum crudelis & misera deductio: in urbe auri,
 argenti, maximeque vini, fæda direptio.

^r inviolabilis.^s ponamus.

99. *Tot dierum viam.*] Quatuordecim
 diebus itinere Roma Brundisium distabat.

102. *In urbe.*] Romæ Antonius avaritiæ
 se dedit & vino.

Quid egerit Antonius in Magisterio Equitum.

X. Accessit, ut, Cæsare ignaro, cum esset ille Alexandriæ, beneficio
 amicorum ejus Magister Equitum constitueretur: tum existimavit se
 suo jure cum Hippia vivere, & equos vectigales Sergio mimo tradere;
 tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum,
 ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinæ, quid
 5 hæreditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? coge-
 bat ege-
 stas; quo se verteret, non habebat: nondum ei tanta à L. Rubrio,
 non à L. Turselio hæreditas venerat: nondum in Cn. Pompeii locum,
 multorumque aliorum, qui aberant, repentinus hæres successerat: erat
 ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potu-
 10 isset. Sed hæc, quæ robustioris improbitatis sunt, omittamus: loqua-
 mur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis late-
 ribus, istâ gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippie
 nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Rom. conspectu vo-

1. *Cæsare ignaro.*] Cum Pharsalicam
 victoriam Cæsar retulisset, ad annum Dic-
 tator creatus est, & Antonius Magister
 Equitum; non tamen ignaro Cæsare, ut
 ait Cicero, sed ipso eum seligente, ut Plu-
 tarchus indicat in Antonio.

2. *Magister Equitum.*] Nunquam crea-
 batur Dictator, quin ei Magister Equitum
 adderetur, qui summum in milites omnes
 jus habebat.

3. *Hippia.*] Matrona fuit Romana, sed
 suis libidinibus infamis.

4b. *Equos vectigales.*] Equi vectigales
 erant qui tributum nomine mittebantur.

4. *Non hanc.*] Intelligit domum Pom-
 peii, quam invaserit, & quam filius ejus

sibi repetebat.

9. *Repentinus hæres.*] Repentinus hæres
 dicitur, qui fraude verum hæredem cir-
 cumscripsit, & vi & fraude ad hæredita-
 tem sibi non debitam pervenit.

12. *Istis faucibus.*] Ratiocinatio egre-
 gia: habere magnas fauces & ampla late-
 ra, ventrem magnum qui multum possit
 capere, & tum ita inebriari, ut quis evo-
 mat, hominis est intemperantis.

13. *In Hippie nuptiis.*] Hippia reliquit
 primum suum maritum Senatorem, &
 Sergio mimo nupsit: tantum autem in eis
 nuptiis vini exhauserat Antonius, ut firmis
 suis lateribus, & gladiatoria corporis fir-
 mitate coquere non potuerit.

mere

mere postredie. O rem non modo visu scdam, sed etiam auditu! Si ¹⁵ inter cœnam, in ipsis tuis * immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? in cœtu verò populi Romani negotium publicum gerens, Magister Equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum & totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad ²⁰ splendida. Cæsar Alexandria se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur; meâ autem sententiâ, qui reipublicæ sit infelix, felix esse non potest: hastâ positâ ^b pro æde Jovis Statoris, bona Cn. Pompeii (miserum me! consumptis enim lacrymis, tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii Magni, voci acerbissimæ subjecta præconis: una ²⁵ in illa re servitutis oblita civitas ingemuit; servientibusque animis, cum omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit: expectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam diis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo, præter Antonium: præsertim cum tot essent circum ³⁰ hastam illam, qui alia omnia auderent; unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset & reformidasset audacia. Tantus igitur te stupor oppressit, vel, ut verius dicam, tantus furor, ut, primum cum sector sis ^c illo loco natus, deinde cum Pompeii sector, non te execrandum populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi deos, non ³⁵ omnes homines, & esse inimicos, & futuros scias? At quàm insolenter statim heluo invasit in ejus viri fortunas, cujus virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, justitiâ carior? In ejus igitur viri copias cum se subito ^d ingurgitavisset, exultabat gaudio, persona ^e de mimo, modò egens, repente dives; sed, ut est apud poetam nescio ⁴⁰ quem, *Mule parta, male dilabuntur*: incredibile ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa, quam paucis, non dico mensibus, sed diebus effuderit: maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis multa, & lauta supellex, & magnifica mul-

* *ingentibus.* *b ante ædem.* *c ista familia.* *d immisisset.* *e histri-*
onica.

19. *Esculentis.*] Esculentum dicitur quod esui aptum est.

23. *Hastâ positâ.*] Postquam totum bellum Alexandrinum confectum est à Cæsare, bona Pompeii proscriptis Antonius, quæ hastæ subjecta fuisse dicuntur, quia in eo loco, ubi vendebantur, hastæ figebantur.

Ib. *Jovis Statoris.*] Jupiter à stando Sator dictus est; cum enim bello Sabino Romulus suos fugientes videret, Jovi ædem vocit, sistarent. Vide Liv. lib. 1.

29. *Illud scelus sectionis.*] Id est, auctionis. Sectores autem dicti sunt, qui proscriptorum bona posita sub hastâ redimunt.

31. *Hastam illam.*] Intelligit hastam positam à Cæsare, sub quâ Pompeianorum bona vendebantur.

Ib. *Alia omnia auderent.*] Id est, qui au-

derent emere omnium aliorum bona exceptis filiis Pompeii bonis.

Ib. *Unus inventus est.*] Solus Antonius inventus est, qui eâ valuit audacia, ut Pompeii bona emeret.

37. *Heluo.*] Heluonem veteres dixere, qui bona sua immoderate consumit, & gulæ indulget.

40. *Modò egens, repente dives.*] Histrones modo divitum, modo egentium personas sustinent. Talis autem fuit Antonius.

41. *Mule parta.*] Res quæ voluptatibus & malis artibus comparatæ sunt, per eadem voluptates & mala artes effunduntur. Videtur autem illa Nævii poetæ sententia.

43. *Pondus argenti.*] Argentum usurpat pro vasibus argenteis.

45 *tis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis: ho-*
rum paucis diebus nihil erat. Quæ Charybdis tam vorax? Charybdis di-
co? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus, medius fidius, vix videtur
tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absor-
bere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum;
 50 *apothecæ totæ nequissimis hominibus^f condonabantur: alia mimi rapi-*
ebant, alia mimæ: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum;
totos dies potabatur, atque id locis pluribus: ^g suggerebantur etiam
sæpe (non enim semper iste felix) damno aleatoria: conchyliatis Cn.
Pompeii peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres, Quam-
 55 *obrem definite mirari, hæc tam celeriter esse consumpta: non modò*
unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes & regna
celeriter ^h tantâ nequitia devorare potuisset. At idem ædes etiam &
hortos. O audaciam immanem! tu etiam ingredi illam domum ausus
es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum ædium diis penati-
 60 *bus os importunissimum ostendere? Quam domum aliquamdiu nemo*
aspicere poterat, nemo sine lacrymis præterire, hac te in domo tamdiu
diversari non pudet? in quâ, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi
potest esse jucundum. An tu illa in vestibulo rostra, spolia cum ad-
 65 *spexisti, domum tuam te introire putas? fieri non potest: quamvis*
enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen & te, & tua, & tuos
nostri; nec verò te unquam neque vigilantem, neque in somnis credo
ⁱ mente posse consistere. Neceffe est, quamvis sis, ut es, violentus &
furens, cum tibi objecta sit ^k species singularis viri, perterritum te de
 70 *somno excitari, furere etiam sæpe vigilantem. Me quidem miseret pa-*
rietum ipsorum, atque tectorum: quid enim unquam domus illa vide-

^f *donabantur.* ^g *subjiciebantur.* ^h *tanta prodigalitas.* ⁱ *tranquillum esse.* ^k *imago Pompeii.*

46. *Quæ Charybdis.*] Hyperbole egre-
 gia. Charybdis autem vorago quædam
 fuit, seu potius mare vorticibus suis infa-
 rne, naves submergens; at Poëtæ mon-
 strum fuisse quoddam immane fabulati
 sunt. Vide Virg. *Æneid.* 3.

47. *Medius fidius.*] Vide Orat. pro Mil.
 Paragr. XVI. Not. ad lin. 9.

50. *Apotheca.*] Apothecæ loca sunt, in
 quibus vinum, oleum, & alia id genus re-
 ponuntur.

53. *Damna aleatoria.*] Antonius sæpe
 magnam pecuniæ jacturam aleæ ludis faciebat.

Ib. *Conchyliatis.*] Ait Cicero conchyliatis peristromatis Cn. Pompeii lectos in servorum cellis stratos fuisse. Conchyliæ autem sunt conchæ marinæ genera quædam, quorum ex sanguine purpura tingebatur. Vide Plin. lib. 9.

54. *Peristromatis.*] Peristromata aulææ sunt, & stragula vestimenta sunt.

57. *Ædes & hortos.*] Antonius nempe ingredi ausus est, & emere positos sub hastâ.

59. *Sanctissimum limen.*] Sanctum limen appellat, quia limina fingeant antiqui suum habere deum Limentinum, cui sacra erant.

Ib. *Diis penatibus.*] Dii penates domestici fuerunt, ut ait Cic. (lib. 2. de Natura Deorum) ita dicti quod penes nos nati sint, vel quod non longe absint ab hæc vitâ, sive quod penitus insident.

60. *Os importunissimum.*] Os pro vultu vel singulari quadam audaciâ & temeritate ponitur.

63. *Vestibulo.*] Vestibulum sæpe sumitur pro loco ante ædes vacuo, per quem à viâ aditus accessusque ad ædes est; aliquando pro atrio etiam usurpatur.

Ib. *Rostra.*] Rostra earum navium, quas bello Piratico ceperat, erant affixa in vestibulo domus; quæ tam religiose hic asservabantur, ut nec emptori eas tollere liceret. Plin. lib. 35. cap. 2.

65. *Te, & tua, & tuos.*] Id est, nostri vitam tuam, res tuas, & tuos necessarios: in quibus omnibus infamis est Antonius.

rat,

rat, nisi pudicum, nisi ex optimo more & sanctissimâ disciplinâ? fuit enim ille vir, P. C. sicut scitis, cum foris clarus, tum domi admirandus; neque rebus externis magis laudandus, quam institutis domesticis: hujus in ædibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinæ sunt: etsi jam negat; nolite, nolite querere; ¹ frugi factus est; mimam illam 75 suam suas ^m res sibi habere jussit, ex duodecim tabulis; claves ademit, forasque exegit: quàm porro spectatus civis, quàm probatus; cujus ex omni vitâ nihil est honestius, quàm quod cum mimâ fecit divortium?

¹ moderatus.

^m expulsi.

74. *Stabula.*] Stabulum modò pro diversorio, modò pro lupinari sumitur.

Ib. *Tricliniis.*] Triclinia loca sunt, in quibus habentur convivia, inde dicta, quòd in iis triplex esset lectus ad accumbendum mensis.

Ib. *Popinæ sunt.*] Popinæ loca sunt, in quibus cibi concinnantur & venduntur; & diversiorum est libidinis & gulæ.

75. *Etsi jam negat.*] Antonius negat hæc omnia: quare non est de istis querendum amplius.

76. *Suas res sibi habere jussit.*] Indicat Cicero, inter Antonium & mimam Cytheridem factum esse divortium; nam hæc divortiorum formula fuit: *Res tuas tibi habeto.* Item, *Res tuas tibi agita.*

Ib. *Ex duodecim tabulis.*] Ex lege duodecim tabularum ad faciendum divortium causa erat exponenda, eaque iusta.

Ib. *Claves ademit.*] Cùm primò mariti domum mulieres ingrediebantur, iis à marito claves dabantur, quibus indicabatur eas domus habere potestatem.

Quid egerit Antonius in privatâ vitâ.

XI. At quàm crebro usurpat, *Et Consul, & Antonius?* hoc est dicere, & Consul, & impudicissimus: & Consul, & homo nequissimus: quid enim est aliud Antonius? nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset aliquando, credo, avus tuus, Et Consul, & Antonius: nunquam dixit: dixisset etiam collega meus, patruus tuus: nisi tu so- 5 lus es Antonius. Sed omitto ea peccata, quæ non sunt earum partium propria, quibus tu rempublicam vexavisti: ad ipsas tuas partes redeo, id est, ad civile bellum: quod natum, conflatum, susceptum operâ tuâ est; cui bello cùm propter timiditatem tuam, tum propter libidines defuisti: ^a gustâras civilem sanguinem, vel potius ^b exhorbu- 10 eras: fueras in acie Pharsalicâ antesignanus: L. Domitium, nobilissi-

^a effuderas.

^b exhauseras.

1. *At quàm crebro usurpat, Et Consul & Antonius?*] A notatione nominis in invdiam trahit Antonium, quoniam ipse nomen suum, & dignitatem in legibus & edictis usurpabat: non enim *Consul Antonius*, sed *Consul & Antonius*: ad majorem sibi auctoritatem conciliandam, apponebat.

3. *Si dignitâs.*] Si aliqua fuisset dignitas in Antonii nomine, avus ejus M. Antonius Orator, qui Consul fuit, dixisset se, & Consulem, & Antonium.

5. *Patruus.*] C. Antonius, qui cum Cicerone Consul fuit.

Ib. *Nisi tu solus es.*] Id est, nisi dicas solum te nominari Antonium.

6. *Earum partium.*] Per illas partes Cæ-

sarianis intelligit, quas secutus est Antonius.

9. *Cui bello.*] Confecto bello Alexandrino, quod à Cæsare post victoriam Pharsalicam susceptum est, novum contra Scipionem & Catonem in Africa suscepit quod non est secutus Cæsarem Antonius.

11. *Antesignanus.*] Dicitur antesignanus qui ante signa pugnat. Vult autem significare, in solâ pugnâ Pharsalicâ fuisse Antonium, ubi sinistram cornu duxit.

Ib. *L. Domitium.*] L. Domitius Aenobarbus, genere & rebus gestis vir clarissimus, jussus fuerat à Senatu Cæsari in Gallias succedere ante bellum civile.

mum & clarissimum virum, occideras: multos, qui è prælio effuge-
 rant, quos Cæsar, ut nonnullos, fortasse servasset, crudelissime perse-
 cutos trucidâras; quibus rebus tantis, talibus gestis, quid fuit causæ,
 15 cur in Africam Cæsarem non sequerere, cum præsertim belli pars tanta
 restaret? Itaque quem locum apud ipsum Cæsarem, post ejus ex Afri-
 ca reditum, obtinuisti? quo ^c numero fuisti? cujus tu imperatoris
 Quæstor fueras, Dictatoris Magister Equitum, belli princeps, crudelita-
 20 tis auctor, prædæ socius, testamento, ut ipse dicebas, filius, appellatus
 es de pecuniâ, quam pro domo, pro hortis, pro ^d sectione debebas:
 primò respondisti planè ^e ferociter; & (ne omnia videar contra te)
 propemodum æqua & justa dicebas. A me C. Cæsar pecuniam? cur
 potius, quàm ego ab illo? an ille sine me vicit? at ne potuit qui-
 dem; ego ^f ad illum belli civilis causam attuli; ego leges perniciosas
 25 rogavi? ego arma contra Consules imperatoresque populi Romani,
 contra Senatum populumque Romanum, contra deos patrios, aras
 que & focos, contra patriam tui: num sibi soli vicit? quorum
 facinus est commune, cur non sit eorum præda communis? Jus
 postulabas: sed quid ad rem? plus ille poterat. Itaque ^g excussis
 30 tuis vocibus, ad te, & ad prædes tuos milites misit: cum repente à
 te præclarâ illâ tabulâ prolata, qui risus hominum? tantam esse tabu-
 lam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus præter partem
 Miseni, nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere, Auc-
 tionis vero miserabilis adspectus, vestis Pompeii non multa, eaque ma-
 35 culosa: ejusdem quædam argentea vasa ^h collisa, sordidata mancipia:
 ut doleremus quidquàm esse ex illis reliquiis, quod videre possemus.
 Hanc tamen auctionem hæredes L. Rubrii decreto Cæsaris prohibue-
 runt. ⁱ Hærebat nebulo: quò se verteret non habebat. Quin his ipsis
 temporibus domi Cæsaris percussor ab isto missus, deprehensus diceba-

^c gradu. ^d emptione. ^e arroganter. ^f auctor ei sui belli civilis.
^g examinatis. ^h attrita. ⁱ dubitabat.

19. *Testamento.*] Jactabat Antonius se à Cæsare adoptatum.

1b. *Appellatus es.*] Appellare debitorem, pro eo quod crebrius dicitur interpellare, id est, ab eo id quod debet reposcere. Itaque Antonius interpellatus est à Cæsare, ut pecuniam sibi debitam redderet pro Pompeii bonis.

23. *Cæsar pecuniam?* Nempe Cæsar potest à me pecuniam petere?

26. *Contra deos patrios.*] Aut deos penates intellige, aut deos quos habebat domesticos patria.

27. *Focos.*] Focos volunt res necessarias omnes, sine quibus vivere non possunt homines; vel etiam focus ubi æternus ille ignis à vestâ fovebatur.

1b. *Quorum facinus commune.*] Non solus bellum intulit patriæ Cæsar; sed Antonius, & reliqui qui cum illo erant: quare devictæ illius spolia ad eos omnes pertinere debent.

28. *Jus postulabas.*] Ironia, quæsi æqua, & sibi debita postularet Antonius.

30. *Et ad prædas.*] Prædes in re nummaria appellantur, qui vades in re capitali sponsores dicuntur.

31. *Præclarâ tabulâ.*] Tabulam intelligit bonorum Pompeii, quam obtulit Antonius, ut pretium sectionis dissolveret.

32. *Præter partem Miseni.*] De hac re superius.

37. *Hæredes L. Rubrii.*] Illi hæredes, decreto Cæsaris interposito, auctionem prohibuerunt, quia Antonius bona eorum acceperat.

38. *Nebula.*] Ex Pompeio Festo: *Nebulo est qui non pluris est quàm nebula; aut qui non facile prospici potest, qualis sit, nequam, & nugator.*

1b. *Ipsis temporibus.*] Quibus nempe hæc actio fiebat.

39. *Ab isto missus.*] Ab Antonio.

tur esse cum sic; de quo Cæsar in Senatu, aperte in te invehens, ques- 40
tus est. Proficisciter in Hispaniam Cæsar, paucis tibi ad solvendum,
propter inopiam tuam, prorogatis diebus; ne tum quidem sequeris:
tam bonus gladiator rudem tam cito accepisti? hunc igitur quisquam,
qui in suis partibus, id est, in ^k suis fortunis, tam timidus fuerit, per-
timescat? Profectus est tandem aliquando in Hispaniam: sed tutò, ut 45
ait, pervenire non potuit; quonam modo igitur Dolabella pervenit?
aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni; aut, cum suscepisses, de-
fendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Cæsar cum civibus? in
Thessaliâ, Africâ, Hispaniâ; omnibus affuit his pugnis Dolabella; in
Hispaniensi etiam vulnus accepit: si de meo iudicio quæris, nollem; 50
sed tamen consilium à primò reprehendendum, laudanda constantia.
Tu verò qui es? Cn. Pompeii liberi primum patriam repetebant; esto:
fuerit partium hæc causa communis: repetebant deos patrios, aras, fo-
cos, larem suum familiarem, in quæ tu invaseras; hæc cum repeterent
armis ii, quorum erant legibus (etsi in rebus iniquissimis quid potest 55
esse æqui?) tamen erat æquissimum, Contra Cn. Pompeii liberos Cn.
Pompeii pugnare sectorem.

XII. An tu Narbone mensas hospitum convomeres, Dolabella pro te
in Hispaniâ dimicaret? Qui verò Narbone reditus? & tamen quære-
bat, cur ego ex ipso cursu tam subitò revertissem. Exposui nuper, P.
C. causam reditûs mei; volui, si possem etiam ante Kalendas Ianuarias 5
prodesse reipublicæ: nam quod quærebas quomodo redissem; primùm
luce, non tenebris; deinde cum calceis & togâ, nullis nec gallicis, nec
lacernâ. At etiam adspicis me, & quidem, videris, iratus: ^a nã tu

^k quorum erat iusta possessio. ^a certè.

40. *Proficiscitur in Hispaniam.*] Confecto bello Africano, profectus est Cæsar in Hispaniam, ubi filius Pompeii ingentem consecraverat exercitum, ut patris mortem ulcisceretur.

42. *Tam bonus gladiator.*] Vocat Antonium gladiatorem, quia civium sanguinem in bello civili effuderat.

Ib. *Rudem tam cito accepisti.*] Rudis scæminino genera virga est, quâ donati gladiatores emeriti erant; neque deinceps cogi ad prælium poterant.

46. *Ista causa.*] Cæsaris videlicet.

47. *Ter depugnavit Cæsar.*] Primò rugnavit in Thessaliâ cum Pompeio ad Pharsalum; in Africâ cum Scipione & Juba ad Thapsum; in Hispaniâ cum liberis Pompeii ad Mundam.

48. *In Hispaniensi etiam.*] Ad Mundam fluvium vulneratus est Dolabella, & desperatis ferè rebus, de morte sibi violentâ afferendâ Cæsar cogitavit.

52. *Fuerit hæc.*] Patria communis erat Pompeianis & Cæsarianis.

Ib. *Focos.*] Ad focos sacra fientant diis Laribus, quos præcipue religione familie venerabantur, iisque aras consecrabant.

55. *Tamen erat æquissimum.*] Non ini-

quam esse videbatur, si pugnaret Antonius pro rebus non reddendis, quas sibi proprias vindicaverat, utpote quas à Cæsare redemerat in auctione.

1. *Narbone.*] Narbo, qui olim Martius dictus est, Galliæ Braccatæ olim nobilissimum emporium, & colonis Ramanorum.

Ib. *Pro te dimicaret.*] Cum dimicaret Dolabella, ne Respublica & patrimonium suum direptum ab Antonio perderet, Antonius ipse Narbone crapulæ e dabat.

2. *Qui verò Narbone reditus.*] Arguerat reditum Ciceronis Romam Antonius; at ostendit, longè turpissimum ex Galliâ Antonii fuisse; rediit enim Cicero ut patriæ consulere in electione Consulû; at Antonius rediit, quia audivit Cæsarem interfectum esse; & dum noctu venit veste servili indutus.

6. *Nec gallicis.*] Gallicæ fuerunt soleæ, & calceamenta effœminatorum hominum, quibus uti viros indecorum erat.

7. *Lacernâ.*] Lacerna idem est ac penula, & vestimenti genus brevius, quo milites utebantur; indecoram autem fuit Senatorem cum lacernâ & gallicis ad comitia Consulatum petiturum venire.

jam mecum in gratiam redeas, si scias, quam me pudeat nequitiae tuae, cuius te ipsum non pudet. Ex omnibus omnium flagitiis nullum tur-
 10 pius vidi, nullum audiui; qui Magister Equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum Consulatum peteres, vel potius ^b rogares, per municipia, coloniasque Galliae, à qua nos tūm, cū Consulatus petēbatur, non rogabatur, petere Consulatum solebamus, cum gallicis & lacernā cucurristi. At videte levitatem hominis. Cū horā diei decimā ferē
 15 ad Saxa rubra venisset, delituit in quādam cauponulā, atque ibi se occultans, perpotavit ad vespertum: inde ciso celeriter ad urbem advectus, domum venit capite involuto. Janitor, quis tu? A Marco tabellarius. Confestim ad eam, cuius causā venerat, deducitur, eique epistolam tradit: quam cū illa legeret flens (erat enim amatoriē scrip-
 20 ta: ^c caput autem literarum, sibi cum illā mimā posthac nihil futurum; omnem se amorem abjecisse ^d illinc, atque in hanc transfudisse) cum mulier fieret uberius, homo misericors ferre non potuit: caput ^e aperuit; in collum invasit. O hominem nequem! (quid enim aliud dicam? magis proprie nihil possum dicere) ergo ut te catamitum, nec
 25 opinatō cū ostendisses, prāter spem mulier aspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? & domi quidem causam amoris habuisti, foris etiam turpiorem, ne L. Plancus praedes tuos venderet: productus autem in concionem à Tribuno plebis, cū respondisses, te rei tuae causā venisse, populum ^f in te dicacem
 30 etiam reddidisti.

^b flagitares. ^c initium. ^d ab ea. ^e detexit. ^f conviciantem tibi.

10. *Magister Equitum viderere.*] Non sibi videri debet reverā fuisse verus magister equitum Antonius, quia hanc dignitatem oppressā Reipublicā obtinuit.

12. *Coloniasque Galliae.*] Cū audiit Antonius redire à Galliā Cæsarem in urbem, ad eum venit ille, ut favore municipiorum, & coloniarum quæ erant in Galliā, illius in Consulatu collega fieret; nam municipia & colonie jus habebant civitatis, & dandi suffragii in comitiis Consularibus; ad quæ cum gallicis & lacernā venit rogaturus, ut pro se apud Cæsarem intercederent. Id autem vehementer arguit Cicero quasi alienum à more consuetudineque Romanorum, qui non rogare, sed petere Consulatum solebant à viris probis: peti quidem poterat, sed non erat precibus efflagitandus.

14. *Diei decimā ferē.*] Romani veteres diem in horas duodecim, & noctem in totidem dividebant; quare horas inæquales, & æstate quidem diurnas longiores, breviores nocturnas, hieme contra, nocturnas longiores, breviores diurnas habuerunt; cum autem sol medium cursū spatium confecerat, sextam horam numerabant; per decimam autem quarta nostra serotina intelligenda est.

15. *Ad Saxa rubra.*] Saxa rubra locus est in viā Cassiā inter urbem & Veios.

Vide Livium, lib. 2. Ibi ceciderunt Fabii trecenti.

16. *Inde ciso.*] Cisium genus rhedæ celerissimum est, [vehiculi biroti genus, Nonio Marc.]

17. *A Marco.*] Id est, à Marco Antonio tabellarius est.

18. *Ad eam.*] Pulviam indicat.

20. *Illā mimā.*] Cytheride, quam Volumniam nominaverat.

23. *O hominem nequam!*] Nemo vir turpior effeminato; & nequam dicitur quasi nequicquam.

24. *Catamitum.*] Catamitus dicitur puer meretorius, ut ait Servius ad Ecl. 8. qualis fuit Ganymedes.

26. *Terrore nocturno.*] Cū fama fuit in urbem Antonium advenisse, crediderunt omnes mortuum fuisse Cæsarem.

27. *L. Plancus.*] Id est Plancus Manatii Planci frater, Ciceroni amicissimus, ad quem plures sunt ejus epistolæ. Cū autem tūm Reipub. tūm Cæsari multas pecunias deberet Antonius, quibus impar erat solvendis, Plancus ille Tribunus plebis sponsores Antonii se venditurum minatus est; à quo cū urgeretur Antonius, dixit in concione se rediisse ut rem suam ageret; cui dicenti non credit, populus, persuasus ob mortem Cæsaris rediisse.

Quid

Quid egerit Antonius in Consulatu.

XIII. Sed minis multa de nugis; ad majora veniamus. Cæsari ex Hispaniâ redeunti obviam longissimè processisti: celeriter^a isti, & redisti, ut cognosceret, te, si minus fortem, attamen^b strenuum: factus es ei rursus nescio quomodo familiaris^c habebat hoc omnino Cæsar; quem planè perditum ore alieno egentemque, si eundem ac-^d quam hominem audacemque cognoverat, hunc in familiaritatem libentissimè recipiebat. His igitur rebus præclare commendatus, iussus es renunciari Consul, & quidem cum ipso: nihil queror de Dolabella, qui tùm est impulsus, inductus, elusus. Quæ in re quanta fuerit, uterque vestram perfidia in Dolabellam, quis ignorat? Ille induxit, ut pe-¹⁰ teret: promissum & receptum intervertit, ad seque transulit: tu ejus perfidiæ voluntatem tuam^e adscripsisti. Veniunt Kalendæ Januarius: cogimur in Senatum: investus est copiosius multò in istum & paratius Dolabella, quàm nunc ego. Hic autem iratus quæ dixit, dii boni? cum primum Cæsar ostendisset, se, prius quàm proficisceretur, Dola-¹⁵ bellam Consulem esse iussurum; quem negant regem, qui & faceret semper ejusmodi aliquid & diceret: sed cum Cæsar ita dixisset, tùm hic bonus Augur eo se sacerdotio præditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitare posset; idque se facturum esse asseveravit. In quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid e-²⁰ nim? isthuc, quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non

^a iussisti.^b promptum.^c erat eâ indole.^d addidisti.

B. Cum ipso.] Cæsar quantùm Consul factus est, sibi que collegam assumpsit Antonium, ut postea Dolabellam sibi substitueret, quia abdicare se Consulatu volebat Cæsar.

Ib. Nihil queror de Dolabella.] Cum Antonius videret sibi dari collegam in Consulatu, Dolabellam inimicissimum, in eum vehementissimè investus est, & re infectâ Senatus dimissus est. Cùmque in eadem semper esset Cæsar voluntate, auguria Antonius objecit.

9. Impulsus.] Dolabella ad petendum Consulatum à Cæsare impulsus sperat; à quo postea deceptus est. Nam assumpsit collegam Antonium.

10. Ille.] Cæsar.

11. Intervertit.] Intervertere propriè est rem alicui promissam ad se transferre, & efficere malitiosè, ne iusto possessori restitatur.

12. Kalend. Jan.] His Kalendis inibant Magistratum Consule, & Senatum boni omnis quævis convocabant.

13. In istum.] In Antonium investus est Dolabella, cùm non auderet in Cæsarem, à quo deceptus fuerat.

14. Hic autem iratus.] Antonius.

15. Prius quàm proficisceretur.] Cæsar cogitabat de bello Parthis inferendo, & de substituendo sibi Dolabella Consule.

16. Esse iussurum.] Invidiosè hac voce iussurum utitur, quasi somnium sibi Reip. dominatum Cæsar assumpsi-¹⁷ sisset. Nati pertinebat tantùm ad Consules interrogare & ad populum jubere.

Ib. Quem negant regem.] Dicebant illi Cæsarem non Regem esse, cùm revelata Rex esset, eam omnia ad arbitrium ageret in Repub.

18. Bonus Augur.] Ironia.

Ib. Sacerdotis.] Auguratum intelligit, qui sacer habebatur.

Ib. Comitia auspiciis.] Sicut intercedere Tribuni poterant, ita augures obnu-¹⁹ tiant, ne cum populo ageretur.

19. Vitare.] Postquam habita erant comitia poterant ostendere Augures in electione Consulum vitium aliquod vel defectum fuisse, v. g. quod de celo servatum non sit quod tonuerit, pluerit, &c.

21. Isthuc.] Ostendit stultitiam Antonii, quia ignoravit quid sit Augurium.

- esses, & Consul esses, minus facere potuisses? vide ne etiam facilius; nos enim nuntiationem solum habemus; Consules & reliqui magistratus
 25 etiam speculationem. Esto: hoc imperite, nec enim ab homine nunquam sobriè postulanda prudentia: sed videte impudentiam: multis ante mensibus in Senatu dixit, se Dolabellæ comitia aut prohibitorum auspiciis, aut id facturum esse, quod fecit: quisquamne ^e divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi de cælo servare constituit?
 30 quod neque licet comitiis per leges; & si quis servavit, non ^f habitis comitiis, sed prius quàm habeantur, debet nuntiare: verùm implicata inscitia impudentiâ est, si nec scit quod Augurem, nec facit quod prudentem decet. Atque ex illo die recordamini ejus usque ad idus Martias Consulatum: quis unquam apparitor tam humilis, tam abjectus?
 35 nihil ipse poterat: omnia rogabat: caput in averfam lecticam inferens, beneficia, quæ venderet, à collegâ petebat. Ecce Dolabellæ comitiorum dies; sortitio prærogativæ; quiescit; renuntiatur; tacet: prima classis vocatur; renuntiatur: deinde, ut adsolet, suffragatum secunda classis vocatur; quæ omnia citius sunt facta, quàm dixi. ^g Confecto negotio, bonus Augur (Lælius diceres) ALIO DIE, inquit. O impu-

^e *prævidere.*^f *completis.*^g *lato suffragio.*

22. *Minus facere potuisses.*] Id est, multo plus impedire Consul comitia potuisses.

Ib. *Vide ne etiam facilius.*] Id est, multo facilius potuisses facere.

23. *Not.*] De se loquitur, quia inter Augures adscriptus fuerat.

Ib. *Nuntiationem.*] Poterant tantum Augures obnuntiare quod tonuerit, quod pluerit, &c. At verò Senatus & Consules inspicere & judicare an impediri possit, quod obnuntiatum est.] *Specio in auguralibus ponitur pro aspersione*, inquit Festus; quod quidem nescientes pro *speculationem* hic reponunt *inspectionem*.

24. *Esto.*] Concedit se Antonium imprudentiæ arguisse, quam jam in eo singularum esse confirmat. Nam multis ante mensibus Dolabellæ minatus erat, aut prohibitorum auspiciis comitia, aut per se prohibitorum.

28. *De cælo servare.*] Id est, auspicia cælum observando captare.

29. *Per leges.*] Lex Ælia & Fufia vetabat de cælo servare, dum agebatur cum populo, quia id ante fieri conveniebat.

30. *Implicata inscitia.*] Implicatam inscitiam Antonii ait, quia admixtum habet imprudentiam: inscitia illius singularis est, quia rationem auguriorum ignorat; impudentia vero, quia minatur se impeditorum, quod sine causâ prohibere non potest, & de futuris se divinaturum dixit.

32. *Ad idus Martias.*] Hoc tempore Cæsar intersectus est.

3. *Quis unquam apparitor.*] Apparitor

dicatur, qui jussa principum vel magistratum exsequitur.

34. *Omnia rogabat.*] Antonius omnia rogabat Cæsarem.

Ib. *In averfam lecticam.*] Lecticam, quâ Cæsar vehebatur, comitabatur Antonius.

35. *Quæ venderet.*] Gratis accipiebat Antonius à Cæsare beneficia, quæ postea aliis vendebat.

Ib. *Ecce Dolabellæ comitiorum dies.*] Cùm Cæsar ad Parthos profecturus esset, proxime voluit Consulatum abdicare, & dare Dolabellæ; quare ad comitia populus convocatus est.

36. *Sortitio prærogativæ.*] Supple sit. Duo fuerunt genera triumvirum, quæ suffragium ferebant: alteræ prærogativæ dicuntur, alteræ jure convocatæ. Prærogativæ quæ primæ ferunt suffragium, aliæ quæ jure convocatæ sunt; secundo loco, quæ ex magnâ parte prærogativarum suffragium sequebantur in creandis Magistratibus.

Ib. *Quiescit.*] Nihil agit Antonius.

Ib. *Renuntiatur.*] Consul fit Dolabella & nihil agit Antonius.

37. *Prima classis.*] Prima classis vocatur per præconem ad ferendum suffragium; observa autem quasque tribus in quinque classes, classes vero in centurias, fuisse distributas.

Ib. *Renuntiatur.*] Id est, primæ classis suffragio Dolabella Consul renuntiatur.

Ib. *Suffragatum.*] Ad ferendum de more suffragia secunda classis vocatur.

30. *Bonus Augur.*] Antonium ironice com-

impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid audie-
 ras? nec enim te de coelo servasse dixisti, neque hodie dicis: id igitur
 obvenit vitium, quod tu jam Kalendis Januar. futurum esse praevide-
 ras, & tanto ante praedixeras. Ergo, hercule, magna, ut spero, tui
 potius, quam reipublicae calamitate, e mentibus es auspicia: obstrinxisti
 populum Romanum religione: Augur Auguri, Consul Consuli obnu-
 tiavisti. Nolo plura, ne acta Dolabellae videar^b convellere; quae ne-
 cesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur. Sed arrogantiam
 hominis insolentiamque cognoscite: quamdiu tu voles, vitiosus Consul
 Dolabella: rursus cum voles, salvis auspiciis creatus: si nihil est, cum
 Augur iis verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti; consistere te, cum,
 ALIO DIE, dixeris, sobrium non fuisse: si est aliqua vis in istis ver-
 bis, ea quae sit, Augur à collegâ requiro.

XIV. Sed ne forte, ex multis rebus gestis M. Antonii, rem unam
^a pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non dissi-
 mulat, P. C. apparet esse commotum; sudat, pallet: quidlibet, modò
 ne^b nauseat, faciat, quod in porticu Minucia fecit: quae potest esse

^b rescindere.

^a turpissimam.

^b evomat.

comparat cum Laelio augure sapientissi-
 mo; cuius summa fuit nominis auctoritas
 in Repub. De hoc Cic. in claris Orat. lo-
 quitur.

Ib. *Alio die.*] Cùm vidit Antonius Dol-
 abellam Consularem electum, tunc eligen-
 dum alio die dixit esse, quasi vitiose crea-
 tus esset.

40. *Quid videras.*] Jam impudentiam
 Antonii vituperat, qui cùm nec aves vi-
 dissei, nec sensisset pluvias, aut terrae mo-
 tum, nec audivisset tonitru, ausus est ta-
 men comitia illa Consularia tanquam viti-
 osa reprehendere.

42. *Obvenit vitium.*] Cùm Cæsar sibi
 collegam Antonium assumpsisset, statuis-
 setque statim Consulatum abdicare, re-
 nuntiari Consulatum Dolabellam voluit:
 at Antonius objecit Auguria, utpote of-
 fensus Dolabellæ, quem non posse Consu-
 lem fieri, sine magnâ Reipublicae calami-
 tate dixit, neglectâ præsertim Augurio-
 rum religione. Ait autem Cicero quod
 prævisum ab Antonio vitium evenerit, sed
 quod prædicta calamitas in eum potius,
 quam in Remp. recideret.

44. *Ementitus es auspicia.*] Finxit auspi-
 cia Antonius, cùm revera nulla essent qui-
 bus à Consulatu Dolabella prohiberetur.

Ib. *Obstrinxisti populum Rom.*] Deorum
 metu & irâ populum Romanum percelluit
 Antonius, cùm dixit ab eo contra auspici-
 orum religionem Dolabellam renuntiatum
 esse Consularem.

45. *Augur Auguri.*] Antonius Augur
 erat, & Consul; & Cæsar Augur etiam
 & Consul. Consules autem inter se & vi-

tiare, & retinere auspicia poterant. Alii
 autem Magistratûs inferiores obnuntiare
 Consulibus non poterant.

47. *Ad nostrum collegium.*] Augurum col-
 legium intelligit; ad quos videlicet perti-
 nebat statuere de vitiosis auspiciis.

48. *Vitiosus Consul.*] Vitiosus Consul di-
 citur, in cuius creatione vitium aliquod
 obvenit, cùm aliquid animadversum est,
 ut cùm pluit, vel fulgur visum est, vel
 aliquid ejusmodi evenit. Salva autem au-
 spicia dicuntur, in quibus nihil tale accidit.

49. *Si nihil est.*] Si nihil ab Augure ser-
 vatum est.

51. *Si est aliqua.*] Si quid est servatum
 quod nuntiandum esset.

52. *Augur.*] Ego qui sum Augur.

2. *Lupercalia.*] Lupercalia sacra que-
 dam fuerunt, quæ mense Februario à Lu-
 percis, id est, Sacerdotibus Panos, in ejus
 honorem celebrabantur. Nam ut ait Ser-
 vius in lib. 8. *Æneid.* dum illa perage-
 rentur quondam, pecora Romanorum su-
 biectâ latronibus rapta sunt. Illi projec-
 tis vestibus latrones persecuti sunt, qui-
 bus oppressis, ac receptis pecoribus, prop-
 ter rem bene gestam à nudis, consuetudo
 invaluit, ut nudi Lupercalia celebrarent.
 Eorum primus institutor Romulus à Va-
 lerio Max. dicitur; vulque in memoriam
 Romuli & Remi nutritorum à Lupâ ce-
 lebrari.

4. *Porticu Minucia.*] Porticus illa Mi-
 nucia in novâ urbis regione fuit, quæ Mi-
 nucia vel à portâ dicta est, vel ab arâ jux-
 ta illam, quæ Minucio sacra fuit, quem
 deum Romani colebant.

9 turpitudinis tantæ defensio? capio audire; ut videam, ubi rhetoris tanta merces, ubi cæmpis Leontinus appareret. Sedebat in rostris collega tuus, amictus togæ purpureæ, in sellâ aureâ, coronatus: adscendia; accedis ad sellam; (ita eras Lupercus, ut te Consulem esse meminisse deberes) diadema ostendia: gemitus toto foro; unde diadema? non enim ro objectum fustuleras, sed attuleras domo meditatū & cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum^c plangore populi: ille cum plausu rejiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui cum auctor regni esses, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles; & idem^d tentares, quid populus Romanus ferre & pati posset. At etiam misericordiam captabas: supplex te ad pedes adiciebas: quid petens? ut servires? tibi uni peteres, qui ita à puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires: à nobis populoque Romano mandatum id certè non habebas. O præclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus concionatus! quid hoc turpius? quid fœdus? quid supplicii omnibus dignius? num 20 expectas, dum te stimulis fodiam? hæc te si ullam partem habes sensus, læcrat, hæc eruentat oratio. Vereor ne imminuam summorum virorum gloriam: dicam tamen dolore commotus: quid indignius, quam vivere eum, qui imposuerit diadema; eum omnes fateantur jure interfectum esse, qui abjicerit? At etiam abscribi jussit in fastis, ad Lupercalia, 25 C. CÆSARI, DICTATORI PERPETUO, M. ANTONIUM CON-

^c gemitu^d experieris.

9. *Ubi rhetoris.*] Sextum Clodium intelligit Rhetorem suum, de quo supra.

6. *In rostris collega tuus.*] Rostra erant in foro Romano, ubi habebantur conciones ad populum.

Ib. *Collega tuus.*] Julius Cæsar in rostris sedebat, ad eos verbū tantum pertinuit sedere, qui judicabant.

7. *Toga purpurea.*] Toga purpurea Rerum erat & triumphantium.

Ib. *In sella aurea, coronatus.*] Sellâ aureâ Reges utebantur, quam etiam Cæsari Scævæ decrevit, cum potestate perpetuo lauream coronam, auream in Ludus gestandi.

Ib. *Adscendia.*] Adscendit ad rostra Antonius.

Ib. *Accedis ad sellam.*] In quâ sedebat Cæsar.

8. *Ita eras Lupercus.*] Lupercus ab arce diis lupis dicitur: Consul verd à Consulendo, quia patriæ Consulere debet. Lupercorum autem proprium erat insolere, Consulibus autem gravitatem præ se ferre, à quâ maximè alienus est Antonius.

9. *Diadema.*] Diadema regum est insignis, & fascia quædam, quæ eorum capiti circumligatur. Corona etiam regum est, sed cum hoc discrimine, quod etiam privatis civibus ob rem bene gestam, & triumphantibus concederetur.

Ib. *Gemitus toto foro.*] Id est, gemitus

in foro à toto populo factus est.

10. *Meditatum & cogitatum scelus.*] Non ex improvviso ostendit illud diadema quasi statim repertum, sed per summum scelus meditatū domi fuerat Cæsari imponere, quo summum ejus in totum populum dominatum ostenderet.

16. *Tibi uni peteres.*] Tolerabile fuisset, si petiisset, ut uni sibi servire licuisset.

18. *Nudus concionatus.*] Luperci nudi incedebant in Lupercalibus; & cum Lupercus esset Antonius, merito dicit nudum concionatum esse.

23. *Interfectum esse.*] Cæsar interfectus fuit Bruto & Cassio, cæterisque conjuratoribus, quia regium sibi dominatum vindicare videbatur, eosque tamen respicit insignia. At Antonius longè dignior morte fuit, qui ei illud voluit imponere.

24. *In fastis ad Lupercalia.*] Fasti libri sunt, quibus a ni totius descriptio continetur, & in quos acta Consulū referabantur.

Ib. *Ad Lupercalia.*] Designat tempora quibus hoc diadema ab Antonio Cæsari oblatum est. Sic. in Epist. Cic. ad Brut. *Decrevi ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur.*

25. *Dictatori perpetuo.*] Invidiosè dicit inscripisse, *Dictatori perpetuo*, quia Dictator in discordiis civium tantum ad sex menses creabatur.

SULEM

SULEM POPULI JUSSU REGNUM DETULISSE, CÆSAREM UTINOLUISSE. Jam jam minime miror, te otium perturbare; non modò urbem odisse, sed etiam lucem; cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus & in judiciis esse potest. quæ tu, quantum in te fuit, dominata regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus; Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius necati, ut multis post seculis, à M. Antonio, quod fas non est, rex Romæ constitueretur? Sed ad auspicia redeamus. De quibus rebus Idibus Martiis fuit in Senatu Cæsar acturus, quero tum tu quid egisses? Audiebam quidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem * fortuna populi Romani; num etiam tantum de auspiciis iudicium interitus Cæsaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, prævertendum est.

XV. Quæ tua fuga? quæ formido præclaro illo die? quæ propter conscientiam scelerum desperatio vitæ cum ex illâ fugâ, beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti? O mea frustra semper verissima Auguria rerum futurarum! dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cum me ad te ire vellent,

* *felicitas.*

26. *Populi jussu regnum detulisse.*] Turpiter impendunt Antonius populum imperium regni Cæsari detulisse.

29. *De die.*] De die vivunt qui palam, sine pudore, interdum voluptatibus indulgent, tempestiva quæ vecantur convivis celebrantes. In diem vivere dicuntur, qui diei tantum præsentis rationem habent, & de crastino non cogitant: quod latrones & impudentissimi quique faciunt.

31. *L. Tarquinius.*] In septimus & ultimus fuit regum Romanorum, qui à L. Bruto ejectus est.

Ib. *Sp. Cassius.*] Cùm ille Cassius præ frumento Siculo pecuniam acceptam populo dedisset, necatus est. Vide Liv. lib. 2.

32. *Sp. Melius.*] Sp. Melius eques Romanus cum sua impensa populo frumentum largitus esset, atque ob id factum in regni affectandi suspicionem venisset, ab Ahala Servilio Equitum Magistro jussu Cincinnati Dictatoris occisus est. Vide Liv. lib. 4.

Ib. *M. Manlius.*] M. Manlius Capitolium contra Gallos defendit; cum verò multos arte alieno oppressos liberaret, affectandi regni crimine damnatus de rape Tarpeia dejectus est: & Senatusconsultum factum, ne quis de gente Manlii Marci cognomen assumeret.

34. *Cæsar acturus.*] Acturus erat Cæsar de auspiciis ab Antonio nuntiatis contra Dolabellam, quem Cæsar profecturus breviter

Parthos substituere sibi Consulem volebat.

36. *Ementitis.*] Ementiti quis auspicia dicitur, qui falsò obnuntiat, & se de cælo servasse asserit, cum tamen non servarit.

38. *Interitus Cæsaris.*] Illo tempore Cæsar interfecit.

Ib. *Incidi in id tempus.*] Ait jam se nolentem, & præter consilium suum, in ea tempora incidisse, quæ mortem Cæsaris subsequenta sunt.

1. *Quæ tua fuga.*] Non prius audivit mortem Cæsaris Antonius, quàm abjectis Consularibus insignibus, fuga sua salutem consuluerit.

2. *Beneficio eorum.*] Brutus, Cassius, alique, qui Cæsarem occiderunt, sed Brutus præsertim, cum de Antonio quoque interficiendo ab iis deliberaretur, vetuit ne ille occideretur, ut Plutarchus refert.

4. *Frustra semper verissima.*] Vera quidem erant Auguria Ciceronis, qui ante & post civile bellum prænuntiavit quæ erant eventura, & revera evenerunt; sed quibus nec Cæsar, nec Pompeius, nec Brutus credere voluerunt. Persuaserat enim Cæsari & Pompeio, ut res inter se componerent, & Bruto, ut Antonio diffideret; sed nemo eorum eum dicentem audivit.

3. *Liberatoribus nostris.*] Liberatores appellat Brutum, Cassium, aliosque conspiratores, qui, interfecto Cæsare, in Capitolium se receperunt.

ut

ut ad defendendam rempublicam te adhortarer : quoad metueres, omnia te promissurum ; simul ac timere defisses, similem te futurum tui. Itaque cum cæteri Consulares irent, redirent, in sententiâ mansi : neque te illo die, neque postero vidi : neque ullam societatem optimis civibus
 10 cum importunissimo hoste fœdere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in ædem Telluris, & quidem invitus, cum omnes aditus armati obsiderent : qui tibi ille dies, Antoni, fuit ? quanquam mihi subito inimicus exstitisti, tamen me tui miserat, quod tibi invideris. Qui tu vir, dii immortales ! & quantus fuisses, si illius diei^a mentem servare potuisses ? pacem haberemus, quæ erat facta per obsidem
 15 puerum nobilem [M. Antonii filium] M. Bambalionis nepotem : quanquam te bonum timor faciebat, non diurni magister officii ; improbum fecit ea, quæ dum timor abest, à te non discedit, audacia : etsi tunc, cum optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri^b tyranni, si
 20 illud funus fuit, sceleratissime præfuiti : tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio : tu, tu, inquam, illas faces incendiisti, & eas, quibus semiustulatus ille est & eas quibus incensa L. Bellieni domus deflagavit ; tu illos impetus perditorum hominum, & ex maximâ parte servorum, quos nos vi manumque repulimus, in nostros domus immisisti.
 25 Idem tamen, quasi fuligine abstersâ, reliquis diebus in Capitolio præclara Senatusconsulta fecisti, ne quâ post Idus Martias immunitatis tabulâ, neve cuius beneficii figeretur. Meministi ipse de exsulibus : scis de immunitate quid dixeris ; optimum verò, quod Dictaturæ nomen in perpetuum de republicâ sustulisti ; quo quidem facto tantum te cepisse

^a consilium.^b Cæsaris.

10. *Post diem tertium.*] Nempe à morte Cæsaris.

11. *Ædem Telluris.*] De eâ dictum est Philip. I. Parag. I. not. ad l. 7.

12. *Obsiderent.*] M. Lepidus post cædem Cæsaris, per noctem forum militibus replevit.

16. *M. Antonii filium.*] M. Antonius filium obsidem in Capitolium ad Brutum miserat, de quo Philip. I. Parag. I. not. ad l. 14.

Ib. *Bambalionis.*] De isto Bambalione dictum est, Philip. II. Parag. II. not. ad l. 7.

17. *Non diurni magister officii.*] Timor homines in officio continet, sed non diu.

20. *Pulchra laudatio.*] Ironia, Antonius orationem habuit ad populum de Cæsaris laudibus, in qua concitavit populum contra illius interfectores.

Ib. *Tua miseratio.*] Populum non solum verbis, sed etiam offensa Cæsaris imagine, quam ex cera confecerat, & tunica sanguine conspersa, manibus accepta & explicata ad miserationem provocavit. Appianus & Plutarchus.

21. *Tua cohortatio.*] Eadem Oratione populum ad vindicandam Cæsaris mortem

impulit.

Ib. *Illas faces incendiisti.*] Commota plebs Antonii Oratione, facibus ex rogo Cæsaris acceptis domum Bellieni Senatoris combussit, & ad aliorum percussorum ædes cucurrit, ad eas pariter incendendas ; sed à Dolabella alio Consule vix repulsa est.

25. *Fuligine.*] Dum haberet Antonius suam Orationem, à rogi fumo, in quo comburebatur Cæsaris cadaver, fuliginosus factus est.

26. *Immunitatis tabula.*] Multæ immunitates & vacationes à bello militibus datæ fuerunt à Cæsare, quas ultra conferre Antonius volebat, sed suadente Servio Sulpicio, Senatusconsultum factum est, quo vetabatur, ne qua ejusmodi deinceps immunitas valeret.

27. *Figeretur.*] Leges, decreta, & alia ejusmodi beneficia, quæ concedebantur, tabulis æreis incisa, in Capitolio & in aliis locis publicis figebantur, ut omnibus innotescerent.

28. *Dictaturæ nomen.*] Tulit, ne quis ullam ob causam de Dictatore creando referret, neve Dictaturam oblatam acciperet ; qui secus faxit, eum ut negare jus fasque effet.

odium

odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum Dictatorem, 30
tollerere metum; ^c constituta respublica videbatur aliis, mihi vero nullo
modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num me igitur
fefellerit? aut num diutius sui potuit esse dissimilis? inspectantibus
vobis, toto Capitolio tabulæ figebantur: neque solum singulis ^d venie-
bant immunitates, sed etiam populis universis; civitas non jam sigillatim, 35
sed provinciis totis dabatur. Itaque si hæc manent, quæ stante repub-
licâ manere non possunt, provincias universas, P. C. perdidistis: neque
vectigalia solum, sed etiam imperium populi Romani hujus domesticis
^e nundinis diminutum est. Ubi est septies millies sesteritium, quod in
tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat? funestæ illius quidem pecuniæ; 40
sed tamen, si iis, quorum erant, non redderentur, quæ nos a tributis
possent vindicare. Tu autem H. S. quadringentis, quod idibus Mar-
tiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Apriles debere desisti? [Quid
ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis lo-
quar?] Sunt ea quidem innumerabilia, quæ à diversis emebantur ^f non 45
insciente te: sed unum egregium de rege Dejotaro, populo Romano a-
micissimo, decretum in Capitolio fixum: quo proposito, nemo erat, qui
in ipso dolore risum posset continere. Quis enim cuiquam inimicior,
quàm Dejotaro Cæsar? æque atque huic ordini, ut equestri, ut Massi-
liensibus, ut omnibus, quibus rempublicam populi Romani curam esse 50
sentiebat. Igitur à quo vivo, nec præsens, nec absens rex Dejotarus

^c pacata.^d vendebantur.^e passionibus.^f te confesso.

35. *Civitas.*] Romana civitas singulis
& privatis hominibus dabatur.

39. *Septiermillies sesteritium.*] Id est, sep-
temdecim milliones & quingenta milia
aureorum nostratum Gallicorum.

Ib. *Quod in tabulis.*] Loquitur de tabu-
lis, in quibus summæ pecuniarum conti-
nebantur.

40. *Ad Opis.*] Supple ædem Opis, ubi
erat ærarium.

Ib. *Funestæ illius quidem pecuniæ.*] Pe-
cunias ait esse funestas, quia ex procrip-
tione bonorum collectæ erant, qui Pompeio
adhæserant.

41. *Quæ nos à tributis.*] Illæ pecuniæ,
quanquam injustè collectæ sint, poterant
tamen privatos cives ab illis pecuniis exi-
mere, quas solvere coguntur Reip.

42. *H. S. quadringentis.*] Id est, mil-
lionem unum auri Gallici.

43. *Debere desisti.*] Querit quomodo æs
dissolverit Antonius tam subito. Ironice
loquitur, quia revera non ille dissolverat,
sed jure quodam tyrannico sibi vindica-
verat.

44. *De commentariis infinitis.*] De his
dictum est Phil. I. Parag. I. l. 18.

46. *De rege Dejotario.*] Dejotarus Rex
Gallogræciæ, amicus populi Romani, &
Rex Armeniæ minoris à Senatu appella-
tus, cum Pompeio fuit in acie Pharsali-
ca; at victo Pompeio à Cæsare, in reg-
num suum se recepit; satisfecit Cæari,

ad quem equites & pecuniam ab eodem
Cæsare imperatam misit: quem etiam ad
bellum contra Pharnacem proficiscentem in
castello suo Luceio recepit. Is à suis se-
cuiatus, quasi Cæsarem apud se diverten-
tem occidere voluisset, à Cicerone defen-
sus est; sed tamen altera Gallogræciæ
parte à Cæsare multatus est, & ablata
data ei à Senatu Armeniæ: ut intersecto
Cæsare, quicquid ablatum fuit; ei reddi-
tum est. Verùm Antonius legatis Regis
& hospitibus dissuadentibus pollicitus est,
si certam pecuniæ summam ei conferret
Dejotarus, edictum se prolaturum, quo
erepta à Cæsare restituerentur, quasi illud
in commentariis Cæsaris invenisset.

49. *Huic ordini.*] Senatorio.

Ib. *Massiliensibus.*] Amicissimi fuerunt
semper populo Romano Massilienses; quos
tamen per legatos D. Brutum & A. Tre-
bonium expugnavit; Immo eorum urbs
Massilia in triumpho ejus deportata est, ut
refert lib. 2. de Officiis. Insensus autem
illis fuit, quod Pompeio Senatuque fa-
verent.

51. *Nec præsens.*] Bis vidit Dejotarum
Cæsar; cum nempe in Asiam contra
Pharnacem profectus est, & cum ex Asia
rediit.

Ib. *Nec absens.*] Bis defensus est Dejo-
tarus apud Cæsarem; Nice à M. Bruto,
Romæ à Cicerone.

quidquam

quidquam equi boni impetravit, apud mortuum factus est ^a gratus. Compellarat hospitem praesens, computarat, pecuniam imperarat, in
 55 ejus tetrarchiam unum ex Graecis comitibus suis collocarat: Armeniam abstulerat à Senatu datam; hæc vivus eripuit, reddidit mortuus; at quibus verbis? modo æquum sibi videri, modo non iniquum: ^a mira verborum complexio; at ¹ ille nunquam (semper enim absenti affui Dejotaro) quidquam sibi, quod nos pro illo postularemus, æquum dixit videri.

XVI. Syngrapha H-S. centies per legatos viros bonos, sed timidos & imperitos, sine nostrâ, sine reliquorum hospitem regis sententiâ, facta in gynæceo: quo in loco plurimæ res ^a venierunt & veneunt; quâ ex syngraphâ quid sis acturus meditare censeo. Rex enim ipse sua sponte,
 5 nullis commentariis Cæsaris, simul atque audivit ejus interitum, ^b suo Marte res suas recuperavit; sciebat homo sapiens, jus semper hoc fuisse, ut, quæ tyranni eripuissent, ea, tyrannis interfectis, ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur jureconsultus, ne ille quidem, qui tibi uni est jureconsultus, per quem hæc agis, ex ista syngrapha
 10 deberi dicit pro his rebus, quæ erant ante syngrapham recuperatæ: non enim à te emit; sed prius, quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus. Quid ergo de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores sunt, qui
 15 ea, tanquam gladiatorum libellos, palam vendunt. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut jam ^c appendantur, non numerentur, pecuniæ. At quam cæca avaritia est! nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimæ Cretensium vestigalibus liberantur: statuiturque, ne post M. Brutum Proconsulem sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? an Cæsaris decreto Creta post
 20

^a gratus.

^b confusa dispositio.

^c Cæsar.

^d vendita sunt

^e venduntur.

^f per se.

^g ponderentur.

53. *Compellarat.*] Dejotarum Cæsare compellarat de pecunia sibi danda.

ib. *Computarat.*] Id est, rationes contulerat, quibus summam fecerat ejus pecuniæ, quam ex toto Dejotari regno colligere poterat, ut eam populo suis imperaret.

54. *Tetrarchiam.*] Tetrarchis dicitur quarta regni pars.

1. *Syngrapha.*] Syngrapha est formula obligationis, qua nos aliquid ab alio accepisse, & reddere promittimus.

ib. *H. S. centies.*] Ducenta quinquaginta milia scutorum Gallicorum.

3. *Gynæceo.*] Gynæceum locus est destinatus solis mulieribus.

8. *Ne ille quidem.*] Intelligit Sextum Clodium Rhetorem & Consultorem Antonii; quem ab exilio revocavit.

12. *Ille vir.*] Dejotarus, qui fortiter agit recuperando sua bona, quæ Cæsar abstulerat.

ib. *Auctorem.*] Cæsarem, qui auctor fuit.

13. *Commentariis infinitis.*] De istis commentariis dictum est superiore Oratione, qui infiniti à Cicerone dicuntur, quia nihil in eis certum.

14. *Imitatores.*] Hic imitatores eos dicit, qui aliorum manus imitari poterant.

15. *Gladiatorum libellos.*] Respicit ad morem gladiatorum: nam qui pugnam editurus erat, solebat proponere libellos, in quibus dies futuri muneris designarentur, in quibus item nomina & paria gladiatorum exponerentur. Vide Lipsium Saturn. l. 2. c. 18.

19. *Post M. Brutum.*] Post mortem Cæsaris Creta provincia Bruto decreta est, quam per decretum liberavit ab onere provincie, cum abierit à vivis Brutus; neque enim ausus id ante fuerat, ne Brutum læderet: sit autem, fixam fuisse tabulam, quia in tabula decreta & leges describebantur.

20. *Non constringendus.*] Insaniam accusat Antonium,

M. Bruti

M. Bruti decessum potuit liberari, cum Creta nihil ad Brutum, Cæsare vivo, pertineret? At hujus venditione decreti, ne nihil actum putetis, provinciam Cretam perdidisti. Omnino nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. Et de exulibus legem, quam fixisti, Cæsar tulit? nullus infector calamitatem: tantum queror, primum eorum re-²⁵ ditus inquinatos, quorum causam dissimilem Cæsar judicaverit: deinde nescio, cur reliquis idem non tribuas: neque enim plus quam tres aut quatuor reliqui sunt: qui simili in calamitate sunt, cur tua misericordia simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrum? de quo ferre, cum de reliquis ferres, nolisti; quem etiam ad censuram petendam impulsi-³⁰ sti, eamque petitionem comparasti, quæ & risus hominum, & querelas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? an quia Tribunus plebis sinistrum fulmen nuntiabat? cum tua quid interest, nulla auspicia sunt: cum tuorum, tum sis religiosus? quid? eundem in septemviratu nonne destituisi? intervenit enim; quid metuisi? credo ne salvo capite ne-³⁵ gare non posses: omnibus eum contumeliis onerasti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas; filiam ejus, sororem tuam^d ejecisti, alia^e conditione quaesita, & ante perspecta: non est satis;

^d repudiasti.

^e alia uxore.

21. *Creta nihil ad Brutum.*] Cæsar in annum sequentem Cassio Syriam, & Bruto Macedoniam decreverat, ut refert Appianus lib. 3. de bell. civil.

24. *Hic venditor.*] M. Antonius.

Ib. *De exulibus.*] Commentus est Antonius legem latam fuisse à Cæsare de exulibus revocandis, quam ad columnas appendi voluit.

25. *Reditus inquinatus.*] Id est, reditus ignominia notatos, quod serius aliqui aliis restituerentur. Legunt quidam *reditus aequalis*, quia quosdam restituit Antonius, quorum causæ dissimiles erant: nam dissimilium dissimilis ratio esse debet; qui gravius peccarunt, gravius pupiri par est. Eos autem æquavit Antonius, quia non ex Cæsaris mente, sed ex sua libidine restituit.

29. *In loco patrum.*] C. Antonius olim in Consulatu collega Ciceronis, patruus M. Antonii, accusatus à Cælio de repetundis, ob Macedoniam ab eo expilatam; defensus à Cicerone, exilio damnatus fuerat. Sed licet Antonius multos ab exilio revocatos in pristinam dignitatem restitueret, de patruo suo nullam unquam mentionem fecit.

30. *Ad censuram petendam impulisti.*] Cum Antonius postea fuisse restitutus, eum ad censuram petendam excitavit, subornavitque homines levissimos & abjectissimos, qui illius essent, competitores: quod & risus hominum movit, & querelas, quod homines ejusmodi fierent Censuræ candi-

dati, & quod vir nobilissimus sic ab Antonio luderetur.

32. *Comitia non habuisti.*] Censores à Consulibus comitiis centuriatis creabantur.

Ib. *An quis Tribunus plebis sinistrum.*] Ironice ridet, quod fuerit prohibitus à comitiis habendis obnuntiatio alicujus Tribuni, qui fulmen aliquod sinistrum viderat, quod vitiosum erat comitiis: nam resonante Jove & fulgurante, comitia haberi nefas.

34. *Religiosus.*] Ironia. Augur autem erat Antonius, ideoque religiosus, unde suos auspiciis subesse non existimabat, & se ac suos extra omnia auspicia positos esse sibi persuadebat.

Ib. *Eundem in septemviratu.*] Cum C. Antonius septemviratum peteret, ab Antonio relictus est. Septemviri autem illi Epulones dicti sunt, quod epulas indicendi Jovi cæterisque diis potestatem haberent.

35. *Intervenit enim.*] Id est, advenit C. Antonius; quare absentiam causari non potuit Antonius.

Ib. *Ne salvo capite.*] Sic interpretor cum Maturino: *Id est, salva & integra fama C. Antonii, quem idcirco adesse voluit Antonius, ut majori dedecore officeretur, cum negare septemviratum ei integra fama non posset.*

37. *Sororem tuam.*] Erat filia C. Antonii, qui patruus erat hujus Antonii; patruus enim fratres vel sorores sunt, ait Caius, qui quæve, ex duobus fratribus progenerantur.

^f probri insimulasti pudicissimam sceminam: quid est, quod addi possit?
 40 contentus eo non fuisti; frequentissimo Senatu Kalendis Jan. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella odii causam ausus es dicere, quod ab eo sorori & uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentior-ne, qui in Senatu; an improbior, qui in Dolabellam; an impurior, qui patre audiente; an crudelior, qui in il-
 45 lam miseram tam spurcè, tam impiè dixeris? Sed ad chirographa redeamus: ^g quæ fuit tua cognitio? acta enim Cæsaris pacis causâ confirmata sunt à Senatu: quæ quidem Cæsar egisset, non ea, quæ Cæsarem egisse dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur ^h veneunt? At sic placuerat, ut ex Kalendis Juniis de Cæsaris actis cum consilio cognoscere-
 50 tis. Quod fuit consilium? quem unquam advocasti? quas Kalendas Junias expectasti? an eas, ad quas te, peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti? O præclaram illam ⁱ percurstationem tuam mense Aprili atque Maio, tùm, cùm etiam Capuam deducere coloniam
 55 conatus es! quemadmodum illinc abieris, vel potius penè non abieris, scimus: ^k cui tu urbi minitaris; utinam conere, ut aliquando illud PENE tollatur. At quàm nobilis est tua illa peregrinatio? quid prandio-rem apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra. Agrum Campanum, qui cùm de vectigali-
 60 bus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reipublicæ ^l vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, & collusoribus dividebas; mimos dico & mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hæ quondam orationes, Campana & Leontina, in populi Romani patrimonio grandi scnore, &
 65 fructuosæ ferebantur. Medico tria millia iugerum, quasi te sanum fecisset; Rhetori duo, quasi disertum facere potuisset.

XVII. Sed ad iter, Italiamque redeamus. Deduxisti coloniam Cafi-

^f stupri. ^g cur ea tu solus cognovisti? ^h venduntur. ⁱ peragr-
 70 rationem. ^k quali. ^l damnum.

45. *Ad chirographa redeamus.*] Chirographum est privata cautio manu alicujus vel scripta, vel subscripta. Lequitur de chirographis hæc, quæ falso Cæsaris nomine protulit.

49. *At sic placuerat.*] Occupatio quæ sit ab ipso Cicerone.

54. *Capuam coloniam.*] Ridet Antonium, qui cum capuam coloniam deducere vellet ex veteranis militibus, à Capuanis non solum prohibitus, sed pene interfectus est.

57. *Pene tollatur.*] Penè occisus est Capuz Antonius: optat ut illud *pene* tollatur, sed interficiatur Antonius.

59. *Agrum Campanum.*] Campanus ager publicus & vectigalis erat; quem tamen Antonius dividere militibus veteranis voluit, ut sibi add scos haberet.

63. *Agro Leontino.*] Ager Leontinus est in Sicilia, quem Sexto Clodio suo dicendi magistro dedit.

64. *In Pop. Rom. patrimonio.*] Quantiduo illi agri in populi Romani patrimonio fuerunt.

Ib. *Grandi scnore, & fructuosæ.*] Id est, feracissimi illi agri multos populo Romano fructus referebant. In aliis codicibus legitur *glandifera*, at vox ista quercuum est, quæ steriles sunt: nisi forte velit Cicero glandibus hos agros ad suæ pascendos abundare. [Sed de Arationibus hic agitur. Manutius *grandifera* legit.]

66. *Quasi disertum facere potuisset.*] Rhetor ille Clodius operam in edocendo Antonio declamationem petdiderat: cui tamen tria millia iugerum pro n ercede rependit; at quàm longe plura, si doliorem reddidisset?

1. *Casilinum.*] Casilinum oppidum est Campaniæ ad flumen Volturnum, quod jam Cæsar, confectis bellis civilibus coloniam deduxerat.

linum

linum, quo Cæsar ante deduxerat. Consuluiſti me per literas de Capuâ tu quidem (ſed idem de Caſilino reſponდიſſem) poſſeſne ubi colonia eſſet, eò coloniam novam jure deducere: negavi in eam coloniam, quæ eſſet auſpicato deducta, dum eſſet ^a incolumis, coloniam novam jure ^b deduci: colonos novos ^c adſcribi poſſe reſcripſi: tu autem, ^d inſolentia elatus, omni auſpicioꝝ jure turbato, Caſilinum coloniam deduxiſti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, & aratrum circumduceres; cujus quidem vomere portam Capuæ pene perſtrinxiſti, ut florentis coloniæ territorium minueretur. Ab hæc perturbatione ^e re-
¹⁰ ligionum ^f advolas in M. Varronis, ſanctiſſimi atque integerrimi viri, fundum Caſſinatem: quo jure? quo ore? eodem, inquires, quo in hæredum L. Rubrii, quo in hæredum L. Turſelii prædia, quo in reliquis innumerabiles poſſeſſiones. Et ſi ab haſta, valeat haſta, valeant tabulæ modò Cæſaris, non tuæ: quibus debuiſti, non quibus tu te liberaviſti;
¹⁵ Varronis quidem Caſſinatem fundum quis ^g veniſſe dicit? quis haſtam iſtius venditionis vidit? quis vocem præconis audivit? miſiſſe te dicis Alexandriam, qui emeret à Cæſare; ipſum enim exſpectare magnum fuit: quis verò audivit unquam (nullius autem ſalus curæ pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullem eſſe detractam? Quòd ſi etiam ſcripſiſt
²⁰ ad te Cæſar, ut redderes; quid ſatis poteſt dici de tantâ impudentiâ? Remove gladios illos parumper, quos videmus: jam intelliges, aliam cauſam eſſe haſtæ Cæſaris, aliam confidentiæ & temeritatis tuæ; non enim te dominus modò illis ſenibus, ſed quivis amicus, vicinus, hoſpes,

^a integra. ^b adjuungi. ^c ſuperbia. ^d auguriorum. ^e invadiſſe.
^f venditum eſſe.

5. *Auſpicato deducta.*] Nihil Romani ſuſcipiebant, quin prius auſpicia capta-
 rent.

8. *Ut vexillum tolleres.*] Quod fieri ſolet in colonia deducenda. *Manut.*] Quia ſere milites, conſectis ſtipendiis, mercedis gratia in colonos aſſumebantur; illi ſub vexillo in colonia deducebantur; quo cum perveniſſent, vexillum ſigebatur.

1b. *Aratrum circumduceres.*] Agri qui novæ coloniæ concedebantur, aratro designabantur.

9. *Portam capuæ.*] Spatium terræ Caſilinenſibus agris adjuuctum, tam amplum fuit, ut pene ad portam urbis Capuæ pertineret.

11. *In M. Varronis.*] Marcus ille Varro longe omnium togatorum ſui temporis doctiſſimus Pompeium ſecutus fuerat. Eo mortuo, inſeſſit in ejus fundum Antonius, cauſatus eum a Cæſare accepiſſe pecuniam.

14. *Et ſi ab haſta.*] Concedit Antonio Cicero legitime illum agrom eſſiſſe, quia a Cæſare haſtæ ſubjectus eſt.

15. *Non tuæ.*] Id eſt, falſæ, quia multas falſas tabulas, quaſi a Cæſare ſcriptas proſerebat.

1b. *Quibus debuſti.*] Proſerebantur Senatorum tabulæ, quibus patebat ingentem pecuniæ ſummam, de qua ſuperius, Idibus Martiis debuſſe.

1b. *Non quibus tu te liberaviſti.*] Falſis nominibus tabulæ Antonius proſerebat, quibus ſe ære alieno liberabat.

17. *Miſiſſe te dicis Alexandriam.*] Dicebat Antonius, ſubjecta haſtæ fuiſſe, ſeu actione vendita fuiſſe Alexandriæ à Cæſare Varronis bona, ad quæ emenda miſſe-
 rat.

18. *Magnum fuit.*] Ironia; tanta enim avaritiæ cupiditate ducebatur Antonius, ut non potuerit exſpectare dum Cæſar Romam rediſſet.

21. *Ut redderes.*] Cæſar ſcripſit ad Antonium, ut Varroni ſuum fundum redderet Caſſinatam.

22. *Remove gladios.*] Oſtendit ipſum vi & armis obtinere iſtum fundum Varronis, & ſejungit Cæſaris cauſam ab Antonii audacia.

23. *Non dominus modò.*] Si deſtituatur armis Antonius, non modo Varro illius fundi dominus eum non recipiet, ſed nemo erit qui non Antonium deſiciat ex iis poſſeſſionibus, quas injuſtè ſibi vindicavit.

25 procurator moribit. At quàm multos dies in ea villâ turpissimè se per-
 bacchatus? ab horâ tertiâ bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta
 ipsa misera, quàm dispari domino? quanquàm quomodo iste dominus?
 sed tamen quàm à dispari tenebantur! studiorum enim suorum M.
 Varro voluit esse illac, non libidinum diversorium: quæ in illâ villâ
 30 antea dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? jura
 populi Romani, monumenta majorum, omnis sapientiæ ratio omnisque
 doctrinæ. At verò, te inquilino (non enim domino) personabant omnia
 vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes: ingre-
 qui pueri cum meritoriis, scorta inter matres familias versabantur.
 35 Cassino salutatum veniebant, Aquino, Interamna: admissus est nemo;
 jam id quidem. In homine enim turpissimo^a obsolebant dignitatis in-
 signia. Cùm inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, obviam
 ei processit (ut est frequens municipium) magna sane multitudo; at
 iste operta læticia latius est per oppidum, ut mortuus. Stulte Aquina-
 40 tes; sed tamen in viâ habitabant: quid Anagnini? qui, cùm essent
 devii [obviam ei] descenderunt, ut istum, tanquam si esset Consul,
 salutarent incredibile dictu est; tamen inter omnes constabat, neminem
 esse resalutatum; præsertim eum duos secum Anagninos haberet, Mus-
 tellam & Lacœnem; quorum alter gladiorum est princeps, alter poculo-
 45 rum. Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, qui-
 bus invecus est in Sidicinos? vexavit Puteolanos, quod C. Cassium,
 quod Brutos patronos adoptassent: magno quidem judicio, studio, be-
 nevolentia, caritate; non tu te, ut Basilum, vi & armis, & alios vestri

^a obscurabantur.^b extra viam.

25. *Es perbacchatus.*] Id est, omni te li-
 bidinis insana turpissime permisisti.

26. *Ab horâ tertiâ.*] Sunt qui putant Ci-
 ceronem loquui de tertiâ noctis hora, & de
 illis ante lucanis conis, quas frequentissi-
 me reprehendebat in Catilina. [Sed multo
 turpius erat ab hora tertiâ diei perbaccha-
 ri, cum hora nona sobrius initium esset
 curæ.]

29. *Diversorium.*] Diversorium dicit,
 quia in villis tantum ad tempus, animi
 relaxandi causâ, habitatur.

32. *Inquilino.*] Inquilinus dicitur qui
 solus in ædibus conductis habitat, non au-
 tem cum domino, vel eo qui habitandi jus
 habet.

34. *Meritorii.*] Pueri meritorii dicun-
 tur, qui suo corpore questum faciunt.

Ib. *Scorta.*] Scortum mulier infamis est.

Ib. *Matres familias.*] Mater familias
 pro muliere pudicâ & honestâ, sive vidua
 sit, sive nupta, sumitur.

35. *Cassinus.*] Cassinum Campaniæ oppi-
 dum est.

Ib. *Aquino.*] Aquinum oppidum est in
 Latium, ad fines Samnitum.

Ib. *Interamna.*] Interamna Campaniæ
 oppidum est, non longe ab Aquino, quod

sic dictum est quia inter duos amnes in
 unum conflantes, Melpin & Direm, in-
 terjacet Strabo.

39. *Stulte Aquinates.*] Aquinates vene-
 runt quidem obviam, quia habitabant cir-
 ca viam Latinam, per quam iter faciebat;
 sed stulte egerunt; neque enim dignus
 erat qui tanto in honore haberetur Anto-
 nius.

40. *Anagnini.*] Anagnia oppidum est
 Campaniæ.

43. *Mustellam & Lacœnem.*] De his lo-
 quitur lib. ad Att. 16.

46. *Sidicinos.*] Sidicinum, sive Teanum,
 colonia & urbs Campaniæ fuit, Cassinum
 versus.

Ib. *Puteolanos.*] Puteoli maritimum op-
 pidum est in Campaniâ. Festus: *Puteolos*
dictos putant ab aquæ calidæ putore: qui-
dam à multitudine puteorum earundem aqua-
rum gratiâ factorum.

47. *Brutos.*] Invaluerat hæc consuetudo
 apud illos veteres, ut singule nationes
 Romæ patronos haberent, in quorum ef-
 sent clientela.

48. *Basilum.*] Basilus ille primo Pom-
 peium, deinde Antonium secutus est.

similes,

Amiles, quos clientes nemo habere velit, non modo esse illorum cliens. Interes dum tu abes, qui dies ille collegae tui fuit, cum illud, quod tu 50 venerari solebas, bustam in foro evertit? quae re tibi nuntiata, ut constabat inter eos, qui una fuerant, concidisti: quid evenit postea, nescio: metum credo valuisse, & arma. Collegam quidem de caelo detraxisti; effecisti quae non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certe ut dissimilis esset sui.

XVIII. Qui vero reditus inde Romam? quae perturbatio totius urbis? memineramus Cinnam nimis potentem; Sullam postea dominantem, Caesarem regnantem videramus: erant fortasse gladii, sed ii absconditi, nec ita multi; ista vero quae & quanta barbaria est? agmine 5 quadrato cum gladiis sequuntur milites: ^a scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem iam inveteratis, P. C. consuetudine obduruimus; Kalendis Junii, cum in Senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus: at iste, qui Senatu non egeret, neque desideravit quemquam, & potius discessu nostro letatus est, statim illa mirabilia facinora effecit: qui chirographa Caesaris defendisset 10 lucri sui causa, is leges Caesaris, easque praeclaras, ut rempublicam concutere posset, evertit; numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, cum actorum Caesaris defensor esse deberet, & in publicis, & in privatis rebus acta Caesaris rescidit. In publicis actis nihil

^a plenas scutis.

30. *Collega.*] Dolabellam dicit, qui bustum Caesaris evertit, de quo dictum Phil. I. Parag. I.

32. *Concidisti.*] Id est, metu exanimatus es.

33. *Metum credo, & arma.*] Hic Cicero Dolabellam arguit, quod Respublicae partes deseruit, non metu armorum Antonii, ut dicebat; sed quia ab eo pecunia corruptus est, ut eum sibi semper addictum haberet.

Ib. *De caelo detraxisti.*] De caelo detrudere, sive disturbare, idem est, ac aliquem de maxima gloria defecere, seu laudibus spoliare: nam quos laudamus, dicimus eos ad caelum laudibus efferre.

34. *Effecisti.*] Cum non tam esset improbus Dolabella quam Antonius, effecit non ut sibi Antonio esset similis Dolabella; id est, tam sceleratus quam Antonius; sed saltem non tam probus quam antea fuisset.

2. *Cinnam.*] Cinna civilis fuit Romanus, qui crudelitatis sae Respub. vastavit, & adversarios vocatis ad pileum feris vicit.

Ib. *Sullam.*] Sulla Dictaturam invasit, in eaque summa crudelitate superatis partibus Marianis contra cives usus est.

3. *Gladii absconditi.*] Cinna, Sylla, & Caesar dominatum sibi quidem usurpabant,

sed non aperte ut Antonius.

4. *Agmine quadrato.*] Sequebantur Antonium milites quasi semper parati ad praedium.

6. *Obduruimus.*] Obdurescere dicuntur qui callum obducunt.

7. *Kal. Jan.*] Kalendis Junii rediit in urbem Antonius, quo tempore propter illius metum, nemo Senator in Senatum venire ausus est.

8. *At iste.*] Antonius videlicet, qui tyrannus erat, non indiguit ope Senatûs; cum vellet Remp. ad arbitrium suum regere.

10. *Mirabilia facinora.*] Per illa mirabilia facinora intelligit ea, quae praeter omnium admirationem sunt. Ironia: nam postea exponit, quae scelerate & ambitiose ab Antonio facta sunt.

Ib. *Chirographa.*] Caesaris chirographa valere quidem voluit Antonius, quia iis ad avaritiam suam & libidinem abutebatur, sed non alias Caesaris legea; quia Respub. stabiliabant, quam evertere funditus volebat.

12. *Numerum annorum.*] Tulerat Caesar de provinciis Praetoriae plusquam annum, ne plusquam biennium Consulares obtingerentur. Ac eorum imperium ad plures annos prorogavit Antonius.

est

15 est lege gravius: in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit: alias, ut tolleret promulgatas, promulgavit. Testamentum irritum fecit; quod etiam ^b infimis civibus semper ^c obtentum est; ^d signa, ^e tabulas, quas populo Cæsar una cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam
20 Scipionis. Et tu in Cæsaris memoriâ diligens? Tu illum amas mortuum? quem is ^f majorem honorem consecutus erat, quàm ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? est ergo flamen, ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic Divo Julio Marcus Antonius? quid igitur ^g cessas? cur non ^h inaugurare? sume diem: vide, qui te inauguret:
25 collegæ sumus: nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quod tyranni sacerdos es, sive quod mortui! Quæro deinceps, num hodie-nus dies qui sit ignores? nescis, heri quantum in Circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse, ut quintus preterea dies Cæsari tribueretur? cur non sumus prætextati? cur ho-
30 norem Cæsari tuâ lege datum deferri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es, pulvinaria noluisti? aut undique religio-

^b abjectis. ^c ratum fuit. ^d statuas. ^e imagines. ^f poterat consequi majorem honorem. ^g differs? ^h consecraris.

15. *Firmissimum est testamentum.* Ex Ulpiano, *testamentum est mentis nostræ contestatio in id solemniter facta, ut post mortem nostram valeat.* Quare firmissimum omnium, quæ sunt à privatis, haberi debet.

16. *Sine promulgatione.* Lex promulgari tum dicebatur, cum populo proponebatur vel ferenda, vel abroganda. Ferre enim, velle abrogare legem sine jussu populi non licuit.

Ib. *Alias, ut tolleret, &c.* Veras leges quas tulerat Cæsar, sustulit; & falsas promulgavit & exposuit populo.

19. *In hortos Pompeii.* Domum & hortos Pompeii Antonius emerat.

Ib. *Villam Scipionis.* Hæc villa erat in Tiburtino, quam ab hasta emit Antonius.

20. *Cæsaris memoriâ diligens.* Id est, tu qui tam diligens es in honoranda memoria Cæsaris.

22. *Pulvinar, simulacrum.* Pulvinar lectulus erat stratus in templis in quo numinis alicujus simulacrum reponebatur.

Ib. *Fastigium.* Fastigium moles quadam erat instar pyramidis in altum exstructa, quàm variis picturis ornatum in consecrationibus Deorum erigebant: [is igitur Cæsari honos datus, ut tanquam in æde sacra, sic in ejus domo fastigium esset.]

Ib. *Est Ergo flamen.* Flamen seu sacerdos divis assignabatur, ut Jovi, qui Diali; Marii; qui Martialis; Romulo, qui Quirinalis dicebatur. Unde porro flamen dictus sit, jam exposuimus in Orat. pro

Mil. Parag. VI. l. 32.

23. *Divo Julio.* Divo appellabant eos homines, qui virtute cæteris superiores inter deos referebantur.

25. *Collegæ sumus.* Cicero & Antonius augures erant.

Ib. *Sive quod mortui!* Contendit non esse referendum in Deos Cæsarem, tum quia tyrannus, tum quia occisus fuit. Homines autem ejusmodi plane indigni erant honoribus.

26. *Quæro deinceps.* M. Antonius tulerat ad populum, & populus comprobaverat, ut quinto ludorum die sacra Cæsari fierent quod neglexit Antonius, & quod in eo jam carpit Cicero.

27. *Ludorum Rom.* Illi ludi primum à Tarquinio Prisco instituti, hique Romani seu Circenses dicti sunt, quod in Circo maximo exhiberentur, in quibus pugiles & equites decertabant.

29. *Cur non sumus prætextati?* Ex illo loco edocemur cum prætexta ludis adfuisse Romanos, quibus jus vestis illius erat: de hæc dictum est sæpe.

30. *Supplicationes.* Antonius tulerat ut supplicationes mortuo Cæsari quasi Deo deferrentur.

31. *Pulvinaria noluisti?* Noluit Antonius ut pulvinaria Cæsaris statuas collocarentur, ne qua forte injuria inferretur. At inde cum arguit Cicero, quia vel ei omnes honores divini exhibendi sunt, vel nullus.

nem

nem tolle, aut usquequaque conserva. Quæres; placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem? mihi vero nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Cæsaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? nisi fortè vis fateri te omnia quæstu tuo, non illius dignitate ³⁵ metiri. Quid ad hæc tandem? exspecto eloquentiam tuam: disertissimum cognovi avum tuum; at te etiam apertiore in dicendo: ille nunquam nudus est concionatus; tuum hominis simplicis pectus vidi-mus. Respondebisne ad hæc? aut omninò ^k hiscere audebis? ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui respondere posse confidas? Sed ⁴⁰ præterita omittamus. Hunc unum diem, hunc unum, inquam, hodiernum diem, hoc ^l punctum temporis, quo loquor, defende, si potes: cur armatorum coronâ Senatus septus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur ^m valvæ Concordiæ non patent? cur homines omnium gentium maximè barbaros, Ityræos, cum sagittis deducis in forum? ⁴⁵ Præsidii sui causâ se facere dicit.

^l æstimare.^k aperire os.^l momentum.^m fores.

32. *Pulvinar esse.*] Quatuor hæc honorum genera ei, qui in deos referebatur, conferebant, simulacrum sive statuam; pulvinar, in quo reponeretur ad populo-rum venerationem; fastigium; sacerdotem.

36. *Exspecto eloquentiam.*] Ridet Antonium, cujus nulla erat eloquentia, & dicendi usus, quem ironice confert cum avo suo disertissimo oratore, quem passim laudat Cicero in libris de Oratore.

lb. *Disertissimum.*] Dicebat hic Antonius Orator multos se disertos Oratores, eloquentem neminem vidisse.

37. *At te etiam apertiore.*] Apertus &

simplex idem significant. Amphibologice autem Antonium ridet, dum apertum & simplicem vocat; nam & ad corpus, & ad orationem hæc verba referri possunt. Nam cum esset Lupercus, nudus concionatus erat.

43. *Armatorum coronâ.*] Quando Antonius primæ Ciceronis orationi respondit, omnia loca armatis militibus complevit.

44. *Concordiæ.*] Id est, templi Concordiæ.

45. *Ityræi.*] De his supra Parag. IV. l. 23.

PERORATIO.

In quâ conatur Antonium ad meliorem frugem revocare: & ab ipsâ scelerum suorum magnitudine, quæ diuturna esse non potest; & ab exemplo Cæsaris eum confirmat, qui occisus est, cum longè Antonium superaret: denique ostendit quantum mortem contemnat, modò moriens populum Romanum liberum relinquit.

XIX. Nonne igitur millies perire est melius, quàm in suâ civitate sine armatorum præsidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, præsidium; caritate & benevolentia civium septum oportet esse. non armis. Eripiet, extorquebit tibi ista populus Romanum, utinam salvis nobis! sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes esse, mihi crede, diuturnus; etenim ista tua minime avara conjux, quam ego sine contumeliâ describo, nimium debet

5. *Salvis nobis.*] Exprobat tacite Antonio consilium de Cicerone interficiendo.

6. *Minime avara conjux.*] Fulvia conjux Antonii, jam Clodio, & Curioni nupsit; duos illos posteriores ad feditionem excitandas impulerat. Quorum uterque,

Clodius videlicet, à Milone interfectus est; Curio à Juba rege Mauritanæ cum suis copiis deletus est. Sperat quæque Orator, & brevi Antonium interficiendum esse conjugis facinore.

diu

diu populo Romano tertiam^a pensionem, Habet populus Romanus ad quos gubernacula reipublicæ deferat; qui ubicunque terrarum sunt, ibi
 10 est omne reipublicæ præsidium, vel potius, ipsa reipublica, quæ se adhuc tantummodò ulta est, nondum recuperavit: habet quidem certè reipublica adolescentes nobilissimos, paratos defensores; quàm volent, illi cedant, otio consulentes; tamen à republicâ revocabuntur. Et nomen pacis dulce est, & ipsa res salutaris; sed inter pacem & servitutum plurimum interest: pax est tranquilla libertas; servitus malorum
 15 omnium prostrum, non modò bello, sed morte etiam repellendum. Quod si seipsos illi nostri liberatores è conspectu nostro abstulerunt; at exemplum facti reliquerunt; illi, quod nemo faceret, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus; qui tamen rex fuit, cùm esse Romanæ regem licebat. Spurii Cassius, Melius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati: hi primi cum gladiis, non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt; quod cùm ipsum factum per se præclarum atque divinum est, tùm expositum ad imitandum; præsertim cùm illi eam gloriam consecuti sint, quæ vix
 25 cælo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsâ conscientia pulcherri mi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror contempnam. Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo Dictaturam sustulisti: pone ante oculos lætitiâ Senatûs populique Romani: confer cum hac nummatione tua tuorumque; tum intelliges, quantum
 30 inter laudem & lucrum intersit; sed nimirum, ut quidam morbo aliquo & sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt; sic libidinosi, avari, facinorosi veræ laudis gustum non habent. Sed si te laus allicere ad rectè faciendum non potest, ne metus quidem à fœdissimis factis potest avocare? Judicia non metuis: si propter innocentiam laudo: si propter vim, non intelligis,
 35 ei, qui isto modo judicia non timeat, quid timendum sit? Quod si non metuis viros fortes, egregiosque cives, quod à corpore tuo prohibentur armis; tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quæ est autem vita, dies & noctes timere à suis? nisi verò majoribus habes beneficiis obligatos, quàm ille quosdam habuit ex iis, à quibus est interfectus. An
 40 tu es ullâ re cum eo comparandus? fuit in illo ingenium, ratio, memoria, literæ, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis reipublicæ calamitosas, attamen magnas: multos annos regnare medi-

^a solutionem.

8. *Ad quos.*] Brutum & Cassium designat, qui Rempub. contra Tyrannos defendent, quam jam à Cæsaris invasione vindicarunt.

13. *Illi cedant.*] Etiam si Brutus & Cassius profecti fuissent in provincias post Cæsaris cædem, voluerunt illi cedere ad tempus, ut Reipub. otio consulerent. At illi facile revocabuntur, ut eandem Rempub. contra Antonii potentiam tueantur.

18. *Tarquinium Brutus.*] Junius Brutus Tarquinium exegit Roma: de hoc dictum Phil. II. Parag. V. not. ad l. 52. Vide Livium lib. 1.

20. *Cassius, Melius, Manlius.*] De his

supra ibid. l. 56.

22. *In regnantem.*] Cæsarem.

29. *Nummatione.*] Nummatio est magna vis pecuniæ. [Sed alij rescribendum censent *Nundinatione.*]

37. *Tui te.*] Ait, quod, quemadmodum ab hominibus amicis & familiaribus occisus est Cæsar, ita à suis sit Antonius occidendus.

39. *Quosdam habuit.*] Cæsar pluribus beneficiis multos ex suis interfectoris affecerat, præcipue Decimum Brutum, quem in secundis hæredibus nominaverat. Marcus vero Brutus filius ejus creditus fuerat.

tatus,

tatus, magno labore, magnis periculis, quod cogitarat, effecerat: muneribus, ^b monumentis, congiariis, epulis, multitudinem imperitam delenierat: suos præmiis, adversarios ^c clementiæ specie devinxerat. 45 Quid multa? attulerat jam liberæ civitati, partim metu, partim patientia, consuetudinem serviendi. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum: cæteris verò rebus nullo modo es comparandus. Sed ex plurimis malis, quæ ab illo reipublicæ ^d sunt iniusta, hoc tamen boni est, quod didicit jam populus Romanus, quantum cuique crederet, 50 quibus se committeret à quibus caveret. Hæc igitur non cogitas? nec intelligis, satis esse viris fortibus didicisse, quam sit re pulchrum, beneficio gratum, famâ gloriosum, tyrannum occidere? an, cum illum homines non tulerint, te ferent? certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas expectabitur. Respice, quæso, 55 aliquando rempublicam, M. Antoni: quibus ortus sis, non Quibuscum vivas, considera: mecum, ut voles; cum republica redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris: ego de me ipso profitebor; defendi rempublicam adolescens, non deseram senex: contempsi Catilinæ gladios, non pertimescam tuos; quin etiam corpus libenter obtulerim, si ^e repræsen- 60 tari, morte meâ libertas civitatis potest; ut aliquando dolor populi Romani pariat quod jamdiu parturit. Etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi, posse mortem immaturam esse Consulari, quanto verius nunc negabo seni? Mihi verò, P. C. jam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum, quasque gessi: 65 duo modo hæc opto; unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam: hoc mihi majus à diis immortalibus dari nihil potest; alterum, ut ita cuique eveniat, ut de republicâ quisque mereatur.

^b ædificiis.^c clementia ficta.^d illata.^e restitui.

44. *Congiaris.*] Congiarium munus significat, quod ab imperatore dabatur.

56. *Quibus ortus sis.*] Habuit in familia M. Antonius illum M. Antonium oratorem celeberrimum, qui Consulatum gessit anno urbis 654. & Caium Antonium, qui cum Cicerone Consul fuit.

62. *Pariat, quod jamdiu parturit.*] Parere dicitur qui factum in lucem edit; parere vero, qui parere desiderat.

68. *Ut de Repub. quisque mereatur.*] Optat ut bene iis, qui bene de Republica, ut male iis, qui male de Republica meriti sunt eveniat.

I N

M. ANTONIUM

P H I L I P P I C A IX.

A R G U M E N T U M.

LE G E cautum erat apud Romanos, ut qui in munere obeundo legati interfecti essent, eis statua erigeretur; quare cum in sua legatione ad Antonium Servius Sulpicius interisset, actum est in Senatu de statuâ ei decernendâ: in eâ fuerunt opinione Pansa Consul, & Cicero. P. Servilius eum quidem sepulcro, non statuâ, honestandum censuit, utpote qui non ferro, sed tantum ex valetudine obiisset. Contendit Cicero & sepulcro & statuâ ornandum esse, hæc maximè fretus ratione; quòd etsi non ex casu obierit, tamen ei legatio mortem attulerit, quia gravi affectus valetudine profectus ad Antonium est.

G E N U S C A U S Æ.

In genere deliberativo est: agitur enim de statuâ legato erigendâ, qui in legatione diem obiit.

S T Y L U S.

Stylus quidem mediocris est, versatur enim in legis & exemplorum interpretatione, & narrationibus; quandoque tamen sublimior, maximè eum Sulpicium laudat.

P A R T E S.

Hæc oratio Exordio constat, Narratione, Divisione, Confirmatione, & Peroratione.

E V E N T U S.

Erecta est in Rostris Servio Sulpicio statua; ut refert Pomponius lib. Digesti. 1. tit. de Orig. Juris.

E X O R D I U M.

I. V E L L E M, dii immortales fecissent, P. C. ut vivo potius Servio Sulpicio gratias ageremus, quàm mortuo honores quæreremus.
Nec

Nec verò dubito, quin, si ille vir ^a legationem renuntiare potuisset, reditus ejus & nobis gratus fuerit, & reipublice salutaris futurus: non quo L. Philippo & L. Pisoni aut studium, aut cura defuerit in tanto officio tantoque munere; sed cum Servius Sulpicius antea illos antea, sapientiâ omnes, subito ereptus è causâ totum legationem orbam & ^b debilitatam reliquit.

INTERPRETATIO.

^a legatione peracta domum redire.

^b imperfectam.

NOTÆ.

7. *Sapientiâ omnes.*] At Sulpicius scientiam, qua excelebat; dicitur autem perare omnes alios sapientia propter singularem ejus juris tum humani tum divini centum & octaginta libros reliquisse.

NARRATIO.

In quâ exponit nulli legato justiore honorem decerni potuisse.

II. Quod si cuiquam justus honos habitus est in morte legato, in nullo justior, quàm in Ser. Sulpicio, reperietur. Cæteri, qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitæ periculum, sine ullo mortis metu, profecti sunt: Ser. Sulpicius cum aliquâ perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nullâ revertendi; qui cum ita ^a affectus esset, ut, si ad gravem valetudinem labor vitæ accessisset, ^b sibi ipse diffideret, non recusavit, quò minus vel ^c extremo spiritu, si quam opem reipublice ferre posset, ^d experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives, non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit: cumque jam ad congressum colloquiumque ejus pervenisset, ad quam erat missus; in ipsâ curâ & meditatione obeundi sui muneris excessit è vitâ. Ut igitur alia, sic hoc, C. Panfa, præclare, quod nos ad ornandum Ser. Sulpicium cohortatus es, & ipse multa copiose de illius laude dixisti: quibus à te dictis, nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Servilio respondendum putarem, qui hunc honorem statutz nemini tribuendum censuit, nisi ei qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, P. C. sic interpretor sensisse majores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse querendum.

^a ægrotaret.

^b desperaret de vita sua.

^c agens animam.

^d tentaret.

8. *Nulla revertendi.*] Cum mala affectus valetudine profectus fuisset legatus ad Antonium, non ei redeundi spes fuit.

9. *Longitudo itineris.*] Motina Româ distat itinera septem dierum.

12. *Ut igitur alia.*] Id est, ut multa solutus est Panfa dicere generose, tum generosissime dixit, cum exhortatus est Senatorem, ut ornaret Sulpicium, quem tot laudibus extulit.

DIVISIO ET CONFIRMATIO.

In quâ probat Servio Sulpicia in legatione sua mortuo statuat esse decernendam, quia in legatione obiit.

Digreditur etiam ad laudes Sulpicii celebrandas ab animi bonis, à juris scientia præsertim.

III. Etenim cni legatio ipsa morti fuisset, ejus monumentum exstare voluerunt; ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audaciùs. Non igitur exempla majorum quærenda, sed consilium est eorum, à quo ipsa exempla nata sunt, explicandum. Lar. Tolumnius, 5 rex Veientium, quatuor legatos populi Romani Fidenis interemit; quorum statuæ in Rostris steterunt usque ad nostram memoriam: justus honos; iis enim majores nostri qui ob rempublicam mortem obierant, pro brevi vitâ diuturnam memoriam reddiderunt. Cn. Octavii, clari viri & magni, qui primus in eam familiam, quæ postea viris fortissimis floruit, attulit Consulatum, statuam videmus in Rostris; nemo tùm novitatis invidebat, nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in quâ periculi suspicio non subesset. Nam cum esset missus à Senatu ad animos regum perspiciendos liberorumque populorum, maximeque ut nepotem Antiochi regis, ejus qui cum majoribus nostris bellum gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet, Laodiceæ in 15 gymnasio à quodam Leptine est interfectus. Reddita est ei tum à majoribus statua pro vitâ, quæ multos per annos progeniem ejus honestaret, nunc ad tantæ familiæ memoriam sola restaret. Atqui & huic, & Tullo Cluvio, & Lucio Roscio, & Sp. Antonio, & C. Fulcinio, qui à 20 Veientium rege cæsi sunt, non sanguis, qui est profusus in morte, sed

4. *Lar Tolumnius.*] Lar sive Lars Tolumnius augur fuit, qui pro Turno bellavit in Æneam. Vide Virg. lib. 12. *Expediuntque manus, primusque Tolumnius Augur.* [Sed ille alter ab hoc Larce.]

5. *Rex Veientium.*] Veiens seu Veientium urbs fuit ejus gentis primaria, quæ Larchenianum antea dicta est, deinde à Romanis Veiens nuncupata.

1b. *Fidenis.*] Fidenæ urbs fuit in Latio olim ampla, & Romanorum colonia, cujus anno urbis conditæ 327. populi ad Lartem Tolumnium descere. Cum autem ad eos à Romanis quatuor legati missi essent, ut ab eis defectionis causam sciscitarentur, Tolumnii imperio interfecti sunt.

8. *Cn. Octavii.*] Octaviorum familia olim inter Patricias à Servio Tulio quidem adjecta est, sed post aliquot annos ad plebem transiit. Primus C. Octavius Rufus Quæstorius, Cn. & Caium procreavit, à quibus duplex Octaviorum familia defluxit diversa condit one, siquidem Cneius & qui ab eo posteris exstiter, summis honoribus affecti sunt; at Caius, & qui

ab eo prodierunt, in equestri ordine remanserunt usque ad Augusti patrem, qui functus Prætura Macedoniam provinciam obtinuit; altera autem à Cneio familia tota periit, nam tantum ad perpetuam memoriam sola illius Cneii statua superstes fuit. Cum enim ille ad Sidetem Demetrii filium, Antiochi magni nepotem, missus esset, ac cum virgula circumscriptisset, neque enim exiturum è circulo nisi responsu data jurasset; Regis imperio interfectus est, eique à Senatu in Rostris, id est, in foro, statua posita est.

15. *Laodiceæ.*] Laodicea sive era est in majori Phrygia, & illius maxima; altera in Media; in ea occisus videtur; nam Media Syriæ provincia fuit, ubi Antiochus dominabatur.

16. *Gymnasio.*] Gymnasium locus est ubi vario ludorum genere juvenus exercetur.

1b. *Quedam Leptine.*] Vir is fuit incognitus, qui vel odio Romani nominis vel imperio regis legatum interfecit.

18. *Et huic.*] Sulpicio videlicet,

ipsa

ipsa mors ob rempublicam obita, honori fuit. Itaque P. C. si Ser. Sulpicio casus mortem attulisset, dolorem quidem tanto reipublicæ vulnere, mortem verò ejus non monumentis, sed luctu publico esse honorandam putarem. Nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? secum enim ille mortem extulit: quam, si nobiscum remansisset, sua cura, optimi filii, fidelissimæque conjugis diligentia vitare potuisset. At ille, cum videret, si vestræ auctoritati non paruisset, dissimilem se futurum sui; sin paruisset, munus sibi illud pro reipublica susceptum vitæ finem fore; maluit in maximo reipublicæ discrimine emori, quàm minus, quàm potuisset, videri reipublicæ profuisse. Multis illi in urbibus, qua iter faciebat, reficiendi se & curandi potestas fuit: aderat hospitum invitatio liberalis pro dignitate summi viri, & eorum hortatio, qui una erant missi, ad requiescendum, & vitæ consulendum. At ille properans, festinans, mandata vestra conficere cupiens, in hac constantia, morbo adversante, perseveravit. Cujus cum adventu maxime perturbatus esset Antonius, quod ea, quæ sibi jussu vestro denunciarentur, auctoritate erant & sententia Ser. Sulpicii constituta; declaravit quàm odisset Senatum, cum auctorem Senatus extinctum late atque insolenter tulit. Non igitur magis Octavius Leptines, nec Venientium rex eos, quos modo nominavi, quàm Ser. Sulpicium occidit Antonius. Is enim profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. Quocirca ad posteritatis etiam memoriam pertinere arbitror, existare, quod fuerit de hoc bello judicium Senatus; erit enim statua ipsa testis, bellum tam grave fuisse, ut legati interitus honoris memoriam consecutus sit. Quod si excusationem Ser. Sulpicii, P. C. legationis obeundæ recordari volueritis, nulla dubitatio relinqueretur, quin honore mortui, quàm viro injuriam fecimus, sareiamus. Vos enim P. C. (grave dictum est, sed dicendum tamen) vos, inquam, Ser. Sulpicium vitam privastis. Quem cum videretis se magis morbo, quàm oratione excusantem, non vos quidem crudeles fuistis (quid enim minus in hunc ordinem convenit? sed cum speraretis nihil esse, quod non illius auctoritate & sapientia effici posset, vehementius excusationi obstististis; atque eum, qui semper vestrum consensum gravissimum judicavisset, de sententia dejecistis. Ut vero Pansæ Consulis accessit cohortatio gravior, quàm aures Ser. Sulpicii ferre didicissent, tum vero denique filium, meque se duxit, atque ita locutus est, ut auctoritatem vestram vitæ suæ se diceret anteferre; cujus nos virtutem admirati non ausi sumus adversari voluntati: movebatur singulari pietate filius: non multum ejus perturbationi meus dolor concedebat: sed uterque nostram cedere cogebatur magnitudini animi, orationisque gravitati; cum quidem ille maxima laude & gratulatione omnium vestram pollicitus est, se quod velletis esse facturum, neque ejus sententiæ periculum vitaturum, cujus ipse auctor fuisset: quem exsequi mandata vestra properantem mane postridie pro-

^a *gavissus est insolenter.* ^b *coegistis mutare sententiam.* ^c *sevocavit.*

27. *Dissimilem sui.*] Cum semper diligentissime imperiis Senatus Sulpicius paruisset, paruit modo vel vitæ periculo, cum legationem ad Antonium, affecta jam

valetudine, sibi demandatam suscepit.

33. *Ad requiescendum.*] Hortabantur Sulpicium, ut valetudinis causa quietem aliquam acciperet.

secuti sumus; qui quidem discedens mecum ita locutus est, ut ejus ora-
 65 tio omen ^d fati videretur. Reddite igitur, P. C. ei vitam, cui ademi-
 sis; vita enim mortuorum in memoriâ vivorum est posita: perficite ut
 is, quem vos inscii ad mortem misistis, immortalitatem habeat à vobis:
 cui statuum in Rostris decreto vestro statueritis, nulla ejus legationem
 posteritatis obscurabit oblivio. Nam reliqua Ser. Sulpicii vita multis
 70 erit præclarisq; monumentis ad omnem memoriam commendata; sem-
 per illius gravitatem, constantiam, fidem, præstantem in republica tu-
 enda curam atque prudentiam, omnium mortalium fama celebrabit.
 Nec vero silebitur admirabilis quædam & incredibilis, ac pene divina
 ejus in legibus interpretandis, æquitate explicanda, scientia. Omnes
 75 ex omni ætate, qui in hac civitate intelligentiam juris habuerunt, si
 unum in locum conferantur, cum Ser. Sulpicio non sunt comparandi.
 Neque enim ille magis Juris consultus, quam Justitiæ fuit. Ita ea,
 quæ proficiscebantur a legibus, & a jure civili, semper ^e ad facilitatem
 æquitatemque referebat; neque instituere litium actiones malebat quam
 80 controversias tollere. Ergo hoc statuae monumento non eget; habet
 alla majora: hæc enim statua mortis honestæ testis erit; illa, memoria
 vitæ gloriosæ: ut hoc magis monumentum grati Senatûs, quam clari
 viri futurum sit. Multum etiam valuisse ad patris honorem pietas filii
 videbitur; qui quanquam afflictus luctu non adest, tamen sic ^f animati
 85 esse debetis, ut si ille adestet: est autem ita ^g affectus, ut nemo unquam
 unici filii mortem magis doluerit, quam ille mœrat patris. Et quidem
 etiam ad famam Ser. Sulpicii filii arbitror pertinere, ut videatur hono-
 rem debitum patri præstitisse; quanquam nullum monumentum clarius
 Ser. Sulpicius relinquere potuit, quam effigiem morum suorum, virtu-
 90 tis, constantiæ, pietatis, ingenii filium: cujus luctus aut hoc honore
 vestro, aut nullo solatio levare potest. Mihi autem recordanti Ser. Sul-
 picii multos in familiaritate nostra sermones, gratior illi videtur, si quis
 est sensus in morte, ænea statua futura, & ea pedestris, quàm inaurata
 equestris; qualis est L. Sullæ prima statua: mirifice enim Ser. Sulpicius
 95 majorum continentiam diligebat; hujus seculi insolentium vituperabat.
 Ut igitur si ipsum consulam, quid velit, sic pedestrem ex ære statuam,
 tanquam ex ejus auctoritate & voluntate decerno: quæ quidem mag-
 num civium dolorem & desiderium honore monumenti minuet & leniet.
 Atque hanc meam sententiam. P. C. P. Serviliû sententia comprobari
 100 necesse est, qui sepulchrum publice decernendum Ser. Sulpicio censuit,
 statuam non censuit. Nam si mors legati sine cæde atque ferro nullum
 honorem desiderat, cur decernit honorem sepulturæ, qui maximus ha-
 beri potest mortuo? Sin id tribuit Ser. Sulpicio, quod non est datum

^d mortis.^e judicabat ex æquo jure.^f affecti.^g tristis.

77. *Majis Juris consultus, quam Justitia.* Jus legibus continetur, justitia vero æquitate, quæ constans & perpetua voluntas est cuique jus suum tribuendi.

79. *Adione.* Actio est jus suum persequendi judicis: lis autem est jurgium de re quapiam inter aliquos apud judicem institutum.

89. *Quam effigiem morum.* Filius imago & effigies patris esse debet, ejus virtutes referendo.

94. *L. Sullæ prima statua.* Tres Sullæ Dictatori erectæ sunt statuæ, eæque in rostris posite. Prima, referente Plinio lib. 34. ænea fuit, & pedestris; aliæ equestres.

Ca.

Cn. Octavio; cur, quod illi datum est, huic dandum esse non censet? Majores quidem nostri statuas multis decreverunt, sepulchra paucis: 105 sed statuae intereunt tempestate, vi, vetustate; sepulchrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moveri neque deleri potest: atque ut cætera extinguuntur, sic sepulchra sanctiora fiunt vetustate. Augeatur igitur isto etiam honore is vir, cui nullus honor tribui non debitus potest: grati sumus in ejus morte decoranda, cui nullam jam aliam^b gra- 110 tiam referre possumus: notetur etiam M. Antonii, nefarium bellum gerentis, scelerata audacia; his enim honoribus habitis Ser. Sulpicio, repudiata rejectæque legationis ab Antonio manebit testificatio sempiterna.

^b gratitudinem.

106. *Sanctitas in ipso solo est.*] Probat, gloriosius esse sepulchrum, quam statuam decerni: quia pereunte statua, definit locus ubi posita statua erat; at vero pereunte sepulchro locus remanet religione

sanctus; & in profanum usum assumi non potest; quia cum mortuus aliquis in locum aliquem illatus est, religiosus semper est.

PERORATIO.

Peroratio complectitur honores, quibus in sepulchro & statua Servius Sulpicius ex mandato Consulum ornari debet.

IV. Quas ob res ita censeo: CUM Ser. Sulpicius Q. F. LEMONIA, Rufus, difficillimo reipublicæ tempore, gravi periculosoque morbo affectus, auctoritatem Senatûs salutemque populi Romani vitæ suæ præposuerit, contraque vim gravitatemque morbi contenderit, ut in castra Antonii, quod Senatus eum miserat, perveniret; isque cum jam prope 5 castra venisset, vi morbi oppressus vitam amiserit in maximo reipublicæ munere ejusque mors consentanea vitæ fuerit, sanctissimè, honestissimèque actæ, in quâ sæpe magno usui reipublicæ Ser. Sulpicius & privatus & in magistratibus fuerit: cum talis vir ob rempublicam in legatione morbo obierit: Senatui placere, Ser. Sulpicio statuam pedestrem æneam 10 in Rostris ex hujus ordinis sententiâ statui, circumque eam statuam locum gladiatoribus ludisque liberos posterosque ejus quoquoersus pedes quinque habere, quod is ob rempublicam mortem obierit, eamque causam in basi inscribi: utique C. Pansa, A. Hirtius Consules, alter, ambove, si iis videbitur, Quæstoribus urbanis imperent, ut eam basim, 15 statuamque faciendam & in rostris statuendam locent; quantique locaverint, tantam pecuniam redemptori attribuendam solvendamque curent: cumque antea Senatus auctoritatem suam in virorum fortium fu-

1. *Cum Ser. Sulpicius.*] Servius ille Sulpicius filius fuit Q. Sulpicii Rufi, ex Lemoniâ Tribu, quæ Lemonia à Pago Lemonis appellata est, juxta portam Capenam, via Latina.

11. *Locum gladiatoribus.*] Vult ut locus posteris Sulpicii detur in foro, unde spectent ludos qui à gladiatoribus exhibentur.

12. *Ludisque.*] Hæc vox videtur abun-

dare, nam ludi scenici non in foro, sed in theatro dabantur.

14. *In basi.*] Basis est quod statuam, aut rem quamvis solo altius sustinet.

17. *Redemptori.*] Redemptor dicitur, qui certo pretio opus aliquod faciendum suo periculo conduxit. *Ulp. Lib. 39. D. de rei vind.*

neribus

neribus ornamentisque ostenderit; placere, eum quàm amplissimè ^a su-
 20 premo die suo efferri: & cùm Ser. Sulpicius Q. F. Lemonia, Rufus,
 ita de republicâ meritis sit, ut his ornamentis decorati debeat; Sena-
 tum censere, atque è republicâ existimare, ædiles curules edictum,
 quod de funeribus habeant, Ser. Sulpicii, Q. F. Lemonia, Rufi, funeri,
 b mittere: utique locum sepulcro in campo Esquilino C. Panfa Consul,
 25 seu quo in loco videbitur, pedes triginta quoquoersus adsignet, quo
 Ser. Sulpicius inferatur; quod sepulcrum, ipsius, liberorum, postero-
 rumque ejus sit, uti quod optimo jure sepulcrum publicè datum est.

^a die funeris sui.

^b proponere.

22. *Edictum quod de funeribus habeant.*] Cicero decernit ut Consules jubeant Ædi-
 libus, ut id curent ad Sulpicii memoriam
 exhiberi, quod in edictis & mandatis pub-
 licis de funeribus publicis ornandis præ-
 scriptum est à Republica. Ad Ædiles au-
 tem pertinuit, ludos funebres exhibere.

24. *Campo Esquilino.*] Campus Esquili-
 nus is erat, qui in urbe colli Esquilino
 subjectus erat: quanquam lege xii. ta-
 bularum cautum fuerit, ut nemo in urbe
 sepeliretur, tamen in ea viris claris, &
 benè de Republicâ meritis, sepultura con-
 cedebatur.

25. *Adsignet.*] Id est, describat & tan-
 quàm proprium ipsis ad sepulturam con-
 cedit. Hoc enim verbum monumentis ac
 limitibus maximè convenit: hinc in mar-

moribus antiq. *Locus assignatus monumen-*
to: hinc Ep. 19. ad Att. L. 3. Mibique
ex agro tuo tantum assignes, quantum meo
corpore occupari potest. Alii legunt, desig-
net, quod minus convenit. Designatores
enim dicuntur, qui ipsi conducuntur ut
funera curent, & ut defuncti cum honore
efficerantur. Unde Horat. lib. 1. epist. 7.
Designatorem decorat licioribus atris. Atri
porro dicuntur, propter atras vestes, quibus
in funeribus utebantur.

27. *Quod sepulcrum.*] Sepulcra alia fa-
 miliaris dicebantur, quæ quis sibi famili-
 æque suæ constituit; alia hæreditaria,
 quæ quis sibi hæredibusque suis constituit;
 vel quæ paterfamilias jure hæreditario ac-
 quisivit.

F I N I S.

NOTÆ

NOTÆ quædam in tres Orationes, *Divinationem* nempe, *Pisonianam*, & *Milonianam*, ex *Asconio*, *Manutio*, *N. Abrahamo*, &c. decerptæ.

ARGUMENTUM in Orationem quæ *Divinatio* dicitur, ex *ASCONIO*.

CN. Pompeio primum & M. Crasso Coss. C. Verres perfundus *Quæsturâ*, *Legatione*, & *Præturâ* urbânâ, vivo patre C. Verre, & *Prætextato* filio, ac filiâ nuptâ, uxorem habens, cum successisset in *Siciliâ*, C. Sacerdoti *Prætori*, eamque non sibi succedente *Arrio* per triennium tenuisset, atque in eo fuisset libidinosè, avarè, crudeliterque versatus, succedente tandem in eâdem provinciâ L. Metello, repetundarum reus ab *Siculis* postulatus est; qui omnes præter *Syracusanos* & *Mamertinos*, M. Tullium, illo tempore florentem defensionibus amicorum, ad accusandum descendere compulerunt, jam pridem illis necessitudine copulatum, quod *Quæstor* in *Siciliâ* fuisset *Prætor* *Sext. Peduceo*, & quod cum decederet, in illâ Oratione, quam *Lilybei* habuit, multa iis benigne promississet. Accessu his non ignobilis futura de Verre victoria, quia à *Metellis*, *Scipionibus*, & multis aliis Nobilibus viris, & præcipue ab *Hortensio* ipso defenderetur, facile & Principe in *Senatu* propter nobilitatem, & in foro ob eloquentiam rege causarum, & eodem *Consule* designato cum Q. Metello fratre *Metellorum*, alterius *Prætoris* urbani.

His ita constitutis existit Q. *Cæcilius Niger*, homo *Siculus* & *Quæstor* *Verris*, & ejusdem, ut ipse dicebat, inimicus qui ipse potiùs accusatorem contenderet constitui oportere, has afferens causas:

Unam, quòd, ab eo lesus, & ob hoc jure sit illi inimicus, quare prævaricator esse non posset.

Alteram, quòd, cum *Quæstor* ei tum fuerit, etiam ipse in *Quæstura* crimina noverit *Verris*.

Tertiam, quòd *Siculus* pro *Siculis* agat.

Hujuscemodi propositionibus *Cicero* designatus *Ædilis* his sex capitibus respondet: Accusatorem eum esse oportere: Qui invitatus cogitur *Religione* officii; rogatus ab omnibus *Siculis*: Qui pro *Repub.* agat: Quem volunt, qui accusant: Quem metuit, qui accusatur: Qui idoneus est *facundiâ* & *innocentiâ*: Qui hoc facit imitatione *Majorum*.

Divisio principalis una de seipso, altera de contentione sui & *Cæcili*.

Divinatio dicitur hec Oratio, quia non de facto queritur & conjectura, sed de futuro, quæ est Divinatio, uter debeat accusare. Alii ideo putant Divinationem dici, quod injurati iudices in hac causa sederant, ut, quod velint, præsentire de utroque possint. Alii quod res agatur sine testibus & sine tabulis, & his remotis argumenta sola sequantur iudices, & quasi divinent. Agitur autem causa senatorii iudicii in invidia apud populum constitutis corruptione multorum, vexatis provinciis omnibus, ac sociis Populi Romani fessis toto orbe terrarum, libidine & iniquitate Romanorum Magistratum, accusatoribus prævaricatione infamibus, flagitante Plebe iudicia equestri Ordinis, quæ ferè ante annos X. victor Sylla sustulerat, cognoscente de pecuniis repetundis M. Glabrione Prætorè, & amplissimis quibusque senatorii Ordinis iudicantibus, summa expectatione cunctorum.

Genus cause Honestum. Status, Qualitas negotialis comparativa de constituendo accusatore, qui potissimum de duobus, aut qui solus accuset: dicit enim Cæcilius aut à se accusandum esse Verrem, aut à se quoque.

NOTÆ.

Pag. 2. *Eorum qui adsunt.* Coronam populi dicit, circum subsellia stantem. *Ascon.*

Ib. Unde & id quod facio præb. Principalis divisio hujus causæ bipartita est, utrum rectè Cicero accuset, & utrum Cæcilio sit anteposendus. *Ascon.*

3. *Sese jam ne Deus.* Mirè imitatus est verba Sæculorum, dolore oxymora & inania: quasi Deos non habeant qui simulacra perdidierunt. *Ascon.*

Ib. Rogare & orare. Rogare ut homines, orare ut Deos; jam enim *Deos* quibus id facerent, non habebant. *Ascon.*

5. *Exitii solatium.* Quod solatium? ut condemnentur ii quorum scelere afflictii perdiditque sunt. *Manut.*

Ib. Difficultatibus. Propter plebem rusticam, quæ partim agros, partim jus civitatis amisit; partim omnino proscripta est victore Sylla, quod plebs Romana de Marianis partibus fuerat. Difficultatem enim paupertatem significat. *Ascon.*

Ib. Tribunitia potestas efflagitata est. Primus Sicinius Tribunus plebis, nec multo post Quintius, & postremò Palicanus perfecerant ut Tribunitiam potestatem populo redderent Coss. Cr. Pompeius Magnus & M. Licinius Crassus. *Ascon.*

Ib. Ordo quoque alius ad res. C. Græchus legem tulerat, ut equites Romani iudicaret: judicaverant per annos XL. sine infamia. Post, victor Sylla leges tulerat, ut Senatorius ordo iudicaret: & iudicavit per decem annos turpiter. Nunc Aurelius Cotta legem fert, ut Senatores & Equites Romani ac Tribuni ætati si-

mul iudicent: hoc est quod Tullius dicit offensione Senatorii ordinis fieri; & bene addit quoque, ut simul iudicatos alios esse monstraret. *Ascon.*

6. *Cognitorum juris sui.* Qui defendit alterum in iudicio, aut Patronus dicitur, si Orator est; aut Advocatus, si aut jure suggerit, aut præsentiam suam commodat amico; aut Procurator, si negotium absentis suscipit; aut Cognitor, si præsentis causam novit, & sic tuetur ut suam: ergo Cognitorem dixit modo, familiarissimum defensorem. *Ascon.*

7. *Quam neminem.* Ac per hunc nomen Cæcilium significat. *Ascon.*

9. *Accedere aut aspirare.* Accedere est proximum fieri: Aspirare, in eam partem, quæ quid questum est, vultum & oculos ac spiritum oris advertere. *Ascon.*

10. *Aliquis metus adjunctus sit ad gratiam.* Id agit Corruptor, ut gratus iudex non solum velit servare corruptori suo fidem, verum etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur, ad custodiendam pactionem promissæ à se gratiæ. Quid autem est quod metum adjungat ad gratiam? scilicet, aut custos, aut signum, aut aliquid ejusmodi. *Ascon.*

Ib. Certos. Aut ob hoc, quod sententiam suam, cur quisque damnaret, aut cur quisque absolveret, prius dixisset: aut ideo certos quasi sequestres hujus rei inter iudices se habere dicat Hortensius, quibus, antequam tabulas in unum omnes conjiciant atque confundant, furim ostendant, quam quisque sententiam constituendo accusatori conscripserit. *Ascon.*

Ib. Non enim singulis ferre sententiam. &c.] In Divinationibus, & in alijs causis majoribus, universi iudices in eistam tabulas simul conscribunt suas; easque insculptas literas habentes; A, Absolutionis; C, Condemnationis; cùm de alicujus capite agebatur, N, L, Ampliationis; hic enim literis significabant Non Liquere. Vult ergo corruptionis tantam sollicitudinem circa iudices esse Tullius, ut hæc religione injecta pro se judicent.

Singuli autem sententiam de tabula pronuntiabant in levioribus causis, & ob id ipsum neque notam neque custode opus fuit, cur corruptor iudicium adjungeret metum ad gratiam judicantis. *Consistit* autem, tabulas in eistam ponere significat, magis quam decernere. *Ascen.*

10. *Ceratum unicuique tabellam dari, &c.*] Terentius Varro frater C. Varronis consobrini M. Tulli, reus ex Asia, apud L. Furium Prætorum primò de pecuniis repetundis, deinde apud P. Lentulum Suram est accusatus; absolutusque est à Q. Hortensio, qui corruptis iudicibus hæc mentem adjunxit ad gratiam, ut discoloribus ceris insignitis iudices tabellas acciperent, ut timeret unusquisque eorum, ne fidem pactionis non servasse videretur, si non in tabula quam unicuique datam meminisset Hortensius, ex nota ceræ scilicet discoloris, absolutum Varronem reperiret. *Ascen.*

Ib. Non illa infami ac nefaria.] Mirè ex ipsius Hortensii personâ hoc dicitur, quæ sepe virtus maxima Ciceronis in hujusmodi allocationibus invenitur. *Ascen.*

Ib. Elufre.] Vide pag. 13. in verbo *elufurus*.

Ib. Si à Quadruplatis.] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum; in quâ se quartam partem de proscriptorum bonis, quos detulerant, assequabantur. Alii dicunt, Quadruplatores esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut alicui, aut pecunie gravioribus usuris fœneratis, quam pro consuetudine: aut ejusmodi aliorum criminum. *Ascen.*

11. *Omnis improbitas.*] Et corrupti iudices, & corruptores eorum, & sequestres, & interpretes, & emissarii, & omne quod vitii est. *Ascen.*

Ib. Ex Sicilia literas.] Id est, instrumenta quæ in Verrem conscripta tibi darentur, si ejus accusator constitutus, in Sicilia ejus crimina inquireret. *Sylvius.*

Ib. Deportare.] Asportare aliquid ut interest; deportare ut mutet locum. *Ascen.*

Ib. Illius Prætura & tua Quæstura.] Id est, crimina quæ Verres Prætor & quæ

tu Quæstor in Sicilia admisissetis iisdem literis conscripta essent. *Sylvius.*

Ib. Asportare.] Ut perirent; id est, incinerare aut urere. *Sylvius.*

12. *Leclitissimum adolescentem.*] Vera laudatio. Vult enim illum non ut inimicam fratris contra germanitatis officium esse cum Verre, sed idem quoddam Cæcilius quæque Verri carior sit. *Ascen.*

Leclitissimum atque ornatissimum adolescentem.] Veram esse laudationem Pedianus ait, quod à fratre non dissentiat, quem sciat amicum esse Verri. Sed et ne causâ esse debuit, cur leclitissimus atque ornatissimus adolescens diceretur? quæ communis & ampla quondam laus est, non ad germanitatis officium, ut existimasse videtur Asconius, propriè pertinet. Ego argumentum quidem agnosco de prævaricatione Cæcili, quod ejus frater cum Verre sit; sed Ironiam abesse non arbitror, quem eum egregiè laudet, qui cum homine perditissimo Verre, contra quem Sicilia tota testimonium dicat, familiarissimè & amicitissimè vivat. *P. Manutius.*

Ib. Frumentum sibi in cellam.] Annonæ Prætoris dictæ; quæ in frumenti certo numero præbebantur ab Siculis: in quibus Verres & pecuniam pro frumento exegit, & eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos in modios singulos exegerit, sexies plus quam emebatur. *Ascen.*

Ib. Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis.] Sicilia dabat decumanum frumentum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio. Dabat emptum pro quo ex S. C. pecunia solvebatur. Dabat æstimatum, quod decretum Prætor in cellam, hoc est, in usus cellæ æstimare solebat; accipiens; cùm interdum pro frumento pecuniam sumeret. *Ascen.*

Ib. Pecuniam publicam tu traxerat.] Hæc erat prima Senatoris administratio, Quæstorem fieri, & in provinciâ curam gerere pecunie publicæ in usus diversos erogandæ.

Ib. Ne quæ deductio fieret.] Modò deductio dispendium significat; aliâ deductio imminutio est etiam iusta. *Ascen.*

Deductio.] Diminutio, quæ facta est à Verre diversis nominibus, pro spectatione, pro collybo, pro æscis quo cæcario, pro scriba, ut lib. 3. in Verrem. *Manutius.*

Ib. Mancipia civitatis.] Mancipes sunt Publicanorum Principes Romani homines. Qui quæstus sui causa si decimas reddunt, Decumani appellantur; si portum aut pascua publica, Portitores aut Pecuarii; quorum ratio scriptura dicitur. Hi omnes exigenda à sociis suo periculo exigunt, & Reipublicæ representant, providentes

videntes etiam in illâ redemptione commodis suis. Licet autem si moderatè fiat, estimare in cellam Prætori frumentum. Mancipi pro frumento ab aratoribus pecuniâ accipere non licet. *Ascon.*

Ib. Quomodo defensus esset. Commune crimen erat inter Mancipes & Verrem: illi pro frumento pecuniâ exigebant; quod non licebat: hic furtorum prædæque particeps, permittebat iis, ut, quanti vellent, decumanum frumentum aestimarent, id est, quantum vellent ab aratoribus pecuniâ exigere. *Manutius.*

13. *Judicium populus.* *Asconius* legit, *Indicium*, & rectius. Certa sunt, in quibus impunitas Indici datur, ut in causâ prodicionis, Majestatis, & siquid hujusmodi est. Certe etiam personæ sunt, quæ Indices fieri possunt: itaque neque repetundarum causa per Indices agi solet: neque Senatoria persona potest indicium profiteri salvis legibus. Index est autem, qui facinorosi, cuius ipse est conscius, latebras, indicat impunitate propositâ. Est autem senus: Judex potes esse, si tibi hoc licet: Accusator, de quâ re agimus, esse non potes. Satis contumeliosè tantquam levem hominem exagitavit Cæcilius. *Ascon.*

14. *Athenis non Lilybæi; Romæ, non in Sicilia.* Dicit illum Græcas literas simul & Latinas in Sicilia didicisse: in eâ insulâ, quæ neutra linguâ benè utatur: ita enim Plautus in *Persâ*:

*Dabuntur dotis inde sexcenti tibi logi:
Atque Attici omnes. Nullum Siculum acceperis.* *Ascon.*

Ib. Athenis, non, &c. Locum hunc *Asconius* interpretatur: tantum igitur in ejus sententiam Plauti verba ex *Menæchmis* subscribam: *Atque adeo hoc argumentum Græcissat, tamen non Atticissat, verum Sicilicissat.* *Hotoman.*

Ib. Quò die, citato res. Nam apud veteres, ut alio quodam loco scribit *Asconius*, & judices & rei, & accusatores & defensores à præcone Prætoris citabantur. *Plutarchus* in *Apophthegm.* scribit, *Ciceronem* tanto in metu cujusdam agendæ causæ tempus expectasse, ut servum nomine *Erotem* libertate donavit quoddam causam quam acturus erat in posterum diem dilatatam nuntiasset. *Hotoman.*

15. *Omnes homines petitiones.* Potest esse Metaphora à gladiatoribus sumpta, ut intelligas petitiones, insultus, subitos ictus & invasiones; ut enim gladiatores, sic etiam oratores se invicem petunt. *Toxita.*

Ib. Subire invidiam. *Invidia* legit *Asconius*, & addit exemplum; magno ponderi subire; quod proprium est: translatum autem *invidia* subire. *Manut.*

16. *In hac prolutione.* Prolutio est id quod vulgo appellant præludium; ut qui serio lufuri sunt præmeditatione quâdam ante se exercent, ut lusione concalcant. *Servius* exponens illud *Virgilii* lib. 12. *Æneid.* de *Tanro* ad pugnam se præparante.

—*Sparsâ ad pugnam proludit arenâ.*

Ad pugnam proludit (inquit) id est, præmeditatur. *Cicero*: si mecum in hac prolutione nihil fueris, id est, præmeditatione certaminis. *Sylvius.*

Ib. Cum subscriptoribus. Subscriptores dicuntur Causidici qui adjuvare Accusatorem solent: quos oportet summissus agere quam dicat ille quem sequuntur. *Ascon.*

Subscriptores. Minores actores causarum, qui acta observabant & notabant, & ex ipsis monebant accusatorem. *Toxita.*

Ib. In clamando quidem. Hujusmodi homines, in libris de oratore, non declamatores, sed clamatores idem *Tullius* vocat: *Ascon.*

Ib. Quartum quem sit habiturus. Subscriptorem scilicet à *Cæcilio*: is enim primus est, *L. Apuleius* secundus, *Allienus* tertius, quartum non nominat. *Toxita.*

Ib. Ex illo grege Oratorum. Non recessit à translatione Scenicorum, qui sunt tragici & comici, dicendo quartum actorem & gregem. Obviatores quosdam sordidosque Causidicos significat, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores advocati recrearentur, & se denuo compararent ad dicendum. *Ascon.*

Oratorum. Alii legunt *Moratorum*, *Asconii* verbis in eam opinionem adducti, quod equidem non improbo: necessaria tamen mutatio non videtur. *Manut.*

17. *Nunquam tales viros commissuros.* Malè facturos, pravè & iniquâ ratione. Nam committi fraus dicitur atque peccatum: sum enim fidelis & diligens; & ideo nec custodè indigeo, & speculatorem esse inter mea secreta non patior. *Ascon.*

Ib. Speculatorem. Speculator est hostium, custos nostrorum. *Toxita.*

18. *Judicium dat statim, si pareret.* Dat recuperatores in hæc verba: *Si pareret eam se & omnia Veneris esse dixisse: dare judicium, veteres dicebant pro judices dare, certâ quâdam verborum formulâ à quâ discedere non liceret.* Exemplum formulæ à *Cæcilio* datæ hoc est: *Si pareret eam se & omnia sua veneris esse dixisse: legendum autem, si pareret, non si pateret:* cum

cum tamen sensus idem sit; sed multis in locis ubi *paret* fuit, repositum est *apparet*, ignoratione veterum formularum in quibus *paret* fuisse pro *comparet*, *apparet*, auctor est Festus. *P. Manus.*

22. *Quod in offensione deperdat.*] Quod amittat si offenderit, hoc est, si parum feliciter accusarit, seu parum prosperè hæc accusatio eo processerit. *Lambin.*

Ib. Ut turpissimè flagitiosissimè discedat.] Quamvis in accusando Verre turpissimè, id est, nullà diligentia, & flagitiosissimè, id est, nullà fide, se gesserit. *Manut.*

Ib. Requiret.] Amissam sentiet, hoc est enim, nihil requiret; non sentiet sibi deesse aliquid ex iis rebus, quas nunquam habuit. *Ascon.*

I N P I S O N E M.

ARGUMENTUM.

P. MANUTII.

NEMINI, qui paulò sit humanior, & in hoc elegantioris doctrinæ studio vel minimum versatus, ignota sunt Ciceronis inimicitia cum L. Pifone & A. Gabinio, orta ex eo, quod illi Consules, P. Clodio Tribuno pl. rogationem in Ciceronem iniquissimam ferente, non modò non obstitierant pro Consulari officio & potestate, verùm etiam nefarios ejus conatus & exitiosa Reip. consilia vehementer juverant. Absuit Cicero Clodiâ lege pulsus per sexdecim menses: restitutus præcipue Lentuli Consulis operâ, memor injuria Pifonis & Gabinii, quum aliis locis acerbe eos accusavit, tum verò referentibus Marcellino & Philippo Coss. de provinciis Consularibus lege Sempronîâ discernendis, summo studio egit in Senatu (habitâ, quæ extat Oratione de provinciis) ut Pifo & Macedoniâ, Gabinius & Syriâ revocarentur: in quam sententiam Senatusconsultum factum est. Pifo prior, ut ex provinciâ quæ propriè aberat, rediit; & ut hæc Oratio declarat, questus est graviter in Senatu de sententiâ Ciceronis: ad eam querelam, nascus occasionem ulciscendi doloris sui, iracunde & acerbe hæc Oratione Cicero respondit, Pompeio & Craffo II. Coss. quod Pedianus contra Fenestellam & sentit & probat.

N O T Æ.

Pag. 215. *Syrum nescio quem.*] Nota singulorum verborum Energiam. *Syrum* ait, quod Syri essent ad servitutem nati. Subjungit majoris contempnûs causâ *nescio quem*; cum *Syrum* appellat de grege & turba, unum de multis, vile mancipium, neque de qualibet turbâ servorum, sed de grege Novitiorum, qui ne ministeriis qui-

dem servilibus & officiis instructi sunt, *Abrahamus.*

216. *Non iste Pifo.*] Non is qui es, sed is quem decebat esse, cui Pifoni nomen esset. *Manut.*

217. *Melioribus auctoribus.*] Quam quos Rullus Tribunus plebis lege sua decemviros creabat: utitur autem hæc distinctione,

si dividi non oportuit si oportuit; ne Cæsarem offendat, qui Consul partem agri Campani, latæ lege, diviserat. *Manut.*

Ib. Ego in C. Rabirio perduellionis res, xl. annis ante me, &c.] Possit aliquis credere lapsum memoriæ Ciceronem, qui dicat xl. annis ante se Consulem factum esse S. C. adversus L. Apuleium Saturninum Tribunum plebis; cum xxxvi. anni à C. Mario & L. Valerio Flacco Consulibus numerentur: sed hæc non subtilis computatio annorum facta est, verum summam temporis comprehensum est; ac perinde accipiendum est ac si dixeris, *prope xl. annis*, hæc enim consuetudo est ipsius Ciceronis: itaque idem in eâ quoque, quam habuit in Cæsiliam in Senatu cum octavus decimus dies esset posteaquam factum est S. C. ut viderent Consules nequid Resp. detrimenti caperet, dixit, *Viginti jam diem patimur hebescere aciem bonæ auctoritatis.* *Ascon.*

218. Ego cum in Concione abiens.] Mirum fortasse quis existimet quid sit cui Cicero p. st. Q. Catuli, L. Gellii, totius Senatûs auctoritatem, sui etiam fecerit mentionem, quasi vero magni retulerit quid de seipso sentiret. Dux fuerunt rationes: altera ut res à se gestas propriæ conscientie juramenti religionē diviniæ testimonio, altera ut eisdem universis populi suffragiis comprobaret. Ego, inquit, cum in rostris, populo ad concionem vocato, deponens Consulatum, dicere à Qn. Metello Nepote Tribuno plebis prohiberer, eumque idem Metellus tantomodo permetteret, ut secundum morem Majorum jurarem me nihil fecisse contra leges; non servavi consuetam jurandi formulam, sed ita mihi rerum a me gestarum conscius eram, et sine ulla dubitatione iuraverim, mea auius operâ Rempublicam fuisse a conjuratione & interitu liberatam *Abrahamus.*

219. Sekt. Clodium.] Omnium fere P. Clodii scelerum conscius, ministrum, adiutorem; itaque Clodianus canis infra vocatur. *Manut.*

Ib. Ergo his fundamentis positis Consularis tui, &c.] L. Pisone & A. Gabinio Coss. P. Clodius Tribunus pl. quatuor leges Reip. perniciosas tulit: Anagninam, de qua Cicero hoc loco mentionem non facit, (fuit enim summè popularis, ut frumentum populo, quod antea semis æris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur:) Atheram, ne quis pereos dies, quibus cum populo agi liceret, de cælo fervaret; propter quam rogationem ait legem Fusiam & Æliam, propugnacula & muros tranquillitatis atque otii, eversam

esse: obnuntiatio enim, quæ perniciosi legibus resistebatur, quam Ælia lex confirmaverat, erat sublata. Terciam de Collegiis restituendis, novisque instituendis, quæ ait ex servitiorum fæce constituenda. Quartam ne quem Censores in Senatu legendo præterirent, neve quæ ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus & utriusque Censoris sententiâ damnatus esset. Hæc ergo ejus lege Censuram, quæ magistra pudoris & modestiæ est, sublatam ait. *Ascon.*

220. Non nemo improbus.] Vatinium intelligit Abrahamus, allato etiam loco ex Oratione Vatiniana; *Lex Ælia & Fusia, quæ leges septennero Tribunitio furoribus debilitarunt & repræsserunt, quas contra, præter te, nemo unquam est facere conatus, &c.*

221. Bustum legum omnium.] In quo leges omnes conflagraverunt. *Manut.*

Ib. Exire, fortis esse Gabinium.] Manutius legendum putat, *are consistere posse* Gabinium, & congruit cum verbo *stare*, ut dicat, Nunc quidem vix consistit Gabinium; sed nisi provinciam habeat, sine dubio corruet, are scil. alieno oppressus. Hæc ille—Ergo interpreto non esse in suis humis, sed in are alieno, quod qui sunt in are alieno non possunt facere domi sue conveniri, ut & illud lib. 4. ad Atticum cum Epist. 16. locum intelligo, *Candidati Consulares omnes rei ambitus: accessit etiam* Gabinium, quem P. Sylla non dubitans quin fortis esset, *perfulerat.* *Abrahamus.*

222. Sordidus Epicurus.] Delicium & voluptatibus deditus Epicureus barba longior, severitatis index, non docere videbatur. Piso tamen & Epicurus erat, ut infra ostenditur, & barbam habebat, ut gravitatem & mores ab Epicureorum institutis discrepantes præ se ferens civitatem salaret. *Manut.*

223. Arbitria non mei solam, sed Patriæ.] Præmia mei honoris, provinciam scilicet Mæcessioniam; quam, proinde Cicerone, accepit, lege Clodia, tanquam promissa. Pro Sextio: *Illo ipso die, dico; immo barâ* atque etiam puncto temporis eodem mihi reique publice perniciem, *Gabinio & Pisoni provincia rogata est.* Arbitria, i. e. præmia dixit in ea quoque post red. in Senatu, & pro domo. *Manut.*

Ib. Fortuna rotam.] Hoc ut juvenilliter, sine decore & gravitate dictum, reprehendi solet, Tacitus ait in Dialogo de Orat. *Manut.*

229. Sed festi ulli.] Aded Consules nomine sunt indigni, ut ne festi quidem sine annorum inscriptiones ferre possint annum horum Consulatum nominibus inscribi. Multa exemplaria habent, *festi*, sed munda

232. *Paulo noster.*] Confidio vos intelligere, L. Paulum nunc significari, qui fuit Pater naturalis Africani posterioris, qui- que de Macedoniâ, atque ultimo ejus de rege triumphavit. Macedoniam autem Piso, in quem hæc oratio, est, obtinuit: propter quod Paulum eum appellat; irri- dens eum, quod ibi se non prosperè gessit. *Ascen.*

235.] *M. Marcellus qui ter, &c.*] Hic Marcellus cum statuas sibi, ac patri iterum- que avo poneret in Monumentis avi sui ad Honoris & virtutis adem, subscripsit, *Ill. Marcelli nequies Coss.* fuerat autem avus quinquies, pater semel, ipse ter; itaque neque mentitus est, & apud imperitiores patri sui splendorem auxit. *Ascen.*

239 *Interpositâ religione.*] Quam reli- gionem incutiebat Sibyllinum Oraculum, vetans ne Rex Aegyptius, si unquam à Romanis auxilium petisset, reduceretur. *Abrab.*

Sibi ipse praedixit.] Effecit ipse suis sce- leribus ne redire possit. *Manut.*

240. *Addiebas Tribuna Pleb.*] Ponenda precium tuo Consulatu & cum P. Clodio Tribuna plebis est conditione mancipabas, *Ut si tibi provinciam, si exercitum, si pecu- niam ereptam ex Reipub. visceribus dedisset omnium ejus scelerum socium te adiutorem- que praeparas,* supra, *Abrahamus.*

242. *Vertes te ad alteram scholam.*] Ab ista Epicuri Theologia ad alteram ejus doctrinæ partem te convertes, quâ parte de finibus bonorum & malorum disputat, & moralia complectitur. *Abrab.*

243. *Triumphalibus ferculis.*] Lignis instrumentis quibus & captorum oppido- rum simulacra & reliqua triumphî pompa ferebatur. *Manut.*

Ib. Ratio quidam heredes apparet, &c.] Senarius Plauti in Trinum, cujus imita- tione dixit Terentius in Phorm. *Non ra- tio nobis, sed argentum deorat.* *Manut.*

Ib. O paterni generis oblite, materni vix memor.] Non solum à nobilissima Calphur- niorum gente & paterno genere degenera, verum ne maternæ quidem Calventiorum genti planè respondes. *Abrab.*

Ib. Parva aut nulla.] Parva ad Cottam, nulla ad Crassum refertur. Nam Cotta, si vixisset, triumphaturus erat, Auctore, Pediano. *Manut.*

244. *Neque vero contempsisti, &c.*] Non à petitione triumphî destitisti, quod eum triumphum contemneres: sed quia metu-ebas, ne, si triumphum petisses, Senatus te cum indignationes & convitiis explode-

ret. *Abrab.*

Ib. O verberavi.] Sic Q. Cicero ad Ti- ronem: *Verberavi te cogitationis tacito- dumtaxat convitiis; & congruunt simul, Or- gerberari, voluisti,* fore sciebas, ut cum à Senatu triumphum peteres, magnum tibi convicium fieret. *Manut.*

248. *Quæri ex familiari tuo.*] Philode- mo, qui cum floreat poeticis studiis, po- terit certis de poësi judicare, & germanum versum mei sensum exponere. *Abrab.*

249. *Cum certi homines non studium ejus.*] Fictis sermonibus. Pro Domo: *Hanc ad- stram conjunctionem, hanc conspirationem in Reipub. bene gerendam, hanc jucundissimam vi- tam atque officiorum omnium societatem, certi homines fictis sermonibus & falsis criminibus dirimerant: cum tamen illum ut me metueret, me caveret, moverent; iidem, apud me mihi illum esse uni inimicissimum dicerent.* *Manut.*

252. *Hospitis tui Platoris.*] De Harusp. Respons. *Quis Platorum ex Oraside, quæ pars Macedonia libera est, hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Thessaloni- cam ad nostram (ut ipse appellavit) Impe- ratorem venisse nescit? quam ille, præparatam pecuniam quam ob ea extorquere non poterat, in vincula conjecit; & medicum insensum suum, qui legato, socio, amico, libero scdis- sine & crudelissimi venas intideret.* *Id.*

Ib. Ut venas minis intideret.] Ad exhan- riendum omnem sanguinem à venis, & lentâ morte necandum hominem. *Abrab.*

253. *Quasi Vasarii nomine.*] Quasi promissum à vade P. Clodio, si meam illi sa- lutem tradidisses. Vas est qui vadimonium pro altero promittit: inde Vasarium puto communiter ad omnia quæ promitteren- tur, esse deductum. Nec tamen ignoro, aliter ab aliis hunc locum accipi. *Manut.*

Ib. Pellium nomine.] Prætextu pellium ad loricas, clypeos, papilionæ faciendos: quâ ratione tantum lucratus est, quantum pater fuerat ante lucratus. *Abrab.*

255. *Præposterus Imperator.*] Amisit enim oppida, legiones perdidit, & Impe- rator appellatur. *Manut.*

256.] *Sugvissini hominis.*] Ironia. Nam acerbissimus provinciarum fuerat. *Manut.*

259.] *Videre te volui, & vidi.*] Et vim habet & elegantiam verbi repetitio. *Ma- nut.*

Ib. Evenerit.] Ut aliquis te accuset. *Idem.*

Ib. Tui indignitate.] Cum te sine ulla dignitate, eum scilicet qui nunc es videbo: *Manut.*

Q. ASCONIUS PEDIANUS in Orat.

CIC. pro A. MILONE.

HANC dixit Cn. Pompeio III. Consule, a. d. VI. Idus April. quod iudicium cum ageretur, exercitum in foro & omnibus in templis, quæ circum forum sunt, collocatum a Cn. Pompeio fuisse, non tantum ex oratione, & annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur De optimo genere Oratorum.

A R G U M E N T U M.

ANIUS Milo, & P. Plautius Hypseus, & Q. Metellus Scipio Consulatum petierunt, non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succincti.

Miloni & Clodio summae erant inimicitiae, quod & Milo Ciceronis erat amicissimus, in reducendoque eo enixe operam reipub. dederat, & P. Clodius restituto Ciceroni erat insensissimus, ideoque summe studebat Hypseo, & Scipioni contra Milonem. Ac saepe inter se Milo & Clodius cum suis factionibus Roma depugnauerant, & erat uterque audacia par; sed Milo pro melioribus partibus stabat.

Præterea in eundem annum Consulatum Milo, Clodius Præturam petebat: quam debilem futuram, Consule Milone, intelligebat.

Deinde cum diu tracta essent comitia Consularia, perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, & ob id mense Januario nulli dum neque Consules, neque Prætores essent, trabereturque dies eodem quo antea modo, dum Milo quamprimum comitia confici vellet, conficeretque cum bonorum studii, qui obsistebant Clodio, tum etiam populi, propter effusas largitiones, impensas quoque ludorum scenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum Cicero significat, competitores verò ejus trahere vellent, ideoque Pompeius gener Scipionis, & T. Munatius Tribunus pl. referri ad Senatum de Patriciis convocandis, qui Interregem prodarent, non essent passi cum Interregem prodere moris esset:

A. d. xiii Cal. Feb. (acta enim magis sequenda & ipsam orationem, quæ actis congruit, puto quam Fenesellam, qui a. d. xiv. Cal. Feb. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio, & ibi tum Dictator, profectus est ad Flaminem prodendum postera die: occurrit ei circa horam nonam Clodius paulo ultra Bovillas, rediens ab Africâ, prope eum locum in quo Bona dea sacellum est; erat autem allocutus Decuriones Aricinorum; vehebatur Clodius equo; servi xxx. fere expediti, ut illo tempore mos erat iter facientibus, gladii cincti sequebantur; erant cum Clodio præterea tres comites ejus, ex quibus Eques Romanus unus C. Cassinius Schola, duo de plebe novi homines P. Pomponius, C. Clodius. Milo rheda vehebatur, cum uxore Faustâ filiâ L. Scyllæ Dictatoris, & M. Fusio familiari suo: sequebatur eos magnum servorum agmen; inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus & Birria: hi in ultimo agmine tardius euntes, cum servis

M. Clodii rixam commiserunt; ad quem tumultum cum respuisset Clodius minitabundus, humerum ejus Birria rompbaa trajecit: inde cum orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano delatus est. Milo, ut cognovit vulneratum Clodium, cum sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intelligeret, occiso autem magnam solatium esset habiturus, etiam si subeunda esset pena, exturbare tabernam jussit: fuit antesignanus servorum ejus M. Fustenus; atque ita Clodius latens extractus est, multisque vulneribus confectus: cadaver ejus in via relictum, quia servi Clodii aut occisi erant, aut graviter sauci latebant. Sext. Tedijs senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit, & lectica sua Romam ferri jussit: ipse rursus eodem, unde venerat, gressum recepit: perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam; infimaeque plebis & servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit: augebat enim facti invidiam uxor Clodii Fulvia, quae cum effusa lamentatione vulnera ejus ostendebat: major postera die luce prima multitudo ejusdem generis confluit, compluresque noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. [Erat domus Clodii, ante paucos menses empta de M. Scauro, in Palatio.] Eodem Munatius Plancus frater L. Planci oratoris, & Q. Pompeius Sylla Dictatoris ex filia nepos, Tribuni pl. accurrerunt: eisque hortantibus vulgus imperitum corpus nudum, calceatum, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit, & in Rostris posuit. Ibi pro concione Plancus, & Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt: populus duce Sexto Clodio scriba, corpus P. Clodii in curiam intulit, cremavitque subsellis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum; quo igne & ipsa quoque curia flagravii, & item Porcia basilica, quae ei erat juncta, ambusta est: domum quoque M. Lepidi interregis (is enim magistratus curulis erat creatus) & absentis Milonis, eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit; deinde sagittis repulsa est; tum fasces ex lecto Libitinae raptor attulit ad domum Scipionis & Hypseii, deinde ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modo Consulenti, modo Dictatorem.

Incendium curiae majorem aliquanto indignationem civitatis moverat, quam Interfectio Clodii.

Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exsilium, invidiam adversariorum recreatus, nocte ea redierat Romam, quae incensa erat curia, petebatque nibilo deterius Consulatum, aperte quoque tributim in singulas millia assuum dederat.

Concionem etiam ei post aliquot dies dedit M. Calius Tribunus pleb. & Manlius Canianus ejus collega, ipsiusque causam etiam ad populum probabant: dicebant utrique, Miloni à Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex aliis Interreges, qui comitia consularia, propter eorum candidatorum tumultus & easdem manus armatas, habere non poterant: itaque primo factum erat S. C. ut Interrex & Tribuni pl. & Cn. Pompeius, qui pro Consule ad urbem erat, viderent ne quid detrimenti res. caperet; delectus autem Pompeius tota Italia haberet: qui cum summa celeritate praesidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Fausta uxoris ejus, exhibendam, duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat Clodii, & ob id illi patruus sui mortem, velut auctore fratre, persequabantur: ead-

dem *Fausla* & *Milonis* familias postulaverunt duo *Valerii*, *Nepos*, & *Leo*, & *L. Herennius Balbus*. *P. Clodii* quoque familiam, & comitum ejus postulavit eodem tempore *Caelius*: familiam *Hyppsei*, & *Q. Metelli*, *Manlius Canianus* ejus collega.

Affuerunt *Miloni* *Q. Hortensius*, *M. Cicero*, *M. Marcellus*, *M. Calidius*, *M. Cato*, *Faustus Sylla*; verba pauca *Q. Hortensius* dixit; quæ sunt liberos esse eos, qui pro servis postularentur: nam post recentem eadem manumiserat eos *Milo* sub hoc titulo, quod caput suum ulți essent.

Hæc agebantur mense intercalari: post diem trigessimum fere, quam erat *Clodius* occisus, *Q. Metellus Scipio* in Senatu contra *M. Cæpionem* conquestus est, ac de eade *P. Clodii* falsum esse dixit quod *Milo* sic se defenderet, & *Clodium Aricinos Decuriones* alloquendi gratia abiisse, profectum cum sex ac xxx. servis: *Milonem* subito post horam quartam, senatu misso, cum servis amplius CCC. armatis obviam ei contendisse, & supra *Bovillas* inopinantem in itinere aggressum: ibi *P. Clodium*, tribus vulneribus acceptis, *Bovillas* perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnatam à *Milone*: semianimum *Clodium* extractum in viâ *Appiâ* occisum esse, annulumque ejus ei morienti extractum: deinde *Milonem* cum sciret in *Albano* parvulum filium *Clodii* venisse ad villam, & cum puer ante subtrahus esset, de servo *Alicore* questionem ita habuisse, ut eum articulatim consecraret: villicum & duos præterea servos jugulasse: ex servis *Clodii*, qui, dominum defenderint, undecim esse interfectos: *Miloni* duos solos saucios factos esse: ob quæ *Milonem* postero die xii servos, qui ea maxime operam navassent, manumisisse, populoque tributum singula millia æris ad defendendos de se rumores dedisse.

Milo misisse ad *Cn. Pompeium* dicebatur, quod *Hyppseo* summe studebat, quod fuerat ejus *Quæstor*, desistere se petitione *Consulatus*, si ita ei videretur: *Pompeium* respondisse, nemini se neque petendi, neque desistendi auctorem esse, neque populi *Romani* potestatem, aut consilium, aut sententiam interpellaturum: deinde per *C. Lucilium*, qui propter *M. Ciceronis* familiaritatem amicus erat *Miloni*, egisse quoque dicebatur, ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

Inter hæc cum crebesceret rumor, *Cn. Pompeium* creari *Dictatorem*, neque opportune aliter mala civitatis sedari posse; visum est optimatibus, tutius esse, eum *Consulem* sine collegâ creare: & cum tractata ea res esset in Senatu, facto in *M. Bibuli* sententiam *S. C. Pompeius*, ab *Interrege Ser. Sulpitio v. Cal. Mart.* mense intercalario, *Consul* creatus est, statimque *Consulatim* iniit.

Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis retulit: duas ex *S. C.* promulgavit. Alteram de vi, quâ nominatim eadem in *Appiâ* viâ factam & incendium curiæ, & domum *M. Lepidi* interregis oppugnatam comprehendit. Alteram de ambitu: panam graviolem, & formam judiciorum breviorlem. Utraque enim lex prius testes dari per triduum, deinde uno die atque eodem & ab accusatore & ab reo perorari jubebat, ita ut duæ accusatori, tres reo darentur.

His legibus obfistere *M. Cælius* *Tribunus pl.* studiosissimus *Milonis* conatus est, quod & privilegium diceret in *Milonem* ferri, & judicia præcipitari: & cum pertinaciùs legem *Cælius* vituperaret, eo processit ira *Pompeius*, ut diceret, si coactus esset, armis se remp. defensurum: timebat autem

autem Pompeius Milonem, seu timere se simulabat: plerumque non domi sue, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat: Senatum quoque semel in porticu suo habuerat Pompeius, quod diceret timere se adventum Milonis.

Dein proximo Senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat: postulaverat, ut femur nudaret; et ille sine mora tunicam levaverat: tunc M. Cicero exclamaverat, omnia illi similia crimina esse, quae in Milonem dicerentur alia.

Deinde Munatius Plancus Tribunus pl. produxerat in concionem M. Aemilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi: is se dicebat, pariterque secum quatuor liberos homines iter facientes supervenisse, cum Clodius occideretur, et, ob id eum proclamassent, abreptos et perducos in villam Milonis, ibique per duos menses praclusos fuisse: eaque res, seu vera, seu falsa, magnam invidiam Miloni contraxerat: idemque Munatius et Pompeius Tribuni pl. in Rostra produxerant Triumvirum capitalem, eumque interrogaverant, an Galatam Milonis servum cedes facientem deprehendisset: ille dormientem in tabernâ pro fugitivo deprehensum, et ad se perductum esse responderat: denunciaverant tamen Triumviro, ne servum remitteret; sed postera die Calpurnius Tribunus pl. et Manlius Canianus collega ejus ereptum e domo Triumviri servum Miloni reddiderunt.

Et si nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero; tamen, quia ita compereram, putavi exponenda.

Inter primos et Q. Pompeius, et C. Sallustius, et T. Munatius Plancus, Tribuni pl. inimicissimas conciones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet; eratque maxima pars multitudinis insensa non solum Miloni sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni.

Postea Pompeius et Sallustius in suspitione fuerunt in gratiam redisse cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit, atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit: Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem ejus comparari vim vociferatus: Pompeiusque ob ea sapiens querebatur, fieri sibi quoque insidias, et id palam: ac majore manu se armabat: dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostendebat; postea autem Q. Pompeius idem minatus erat; tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi à se alienatione, non Cn. Pompeii suspicionibus, non periculi futuri metu, si sibi dies ad populum diceretur, non armis, quae palam in Milonem sumpta erant, deterri potuerat à defensione ejus, cum posset omne periculum suum et offensionem inimicæ multitudinis declinare, redimere etiam Cn. Pompeii animum, si paulum ex studio defensionis remisisset.

Perlatâ deinde lege Pompeii, in qua id quoque scriptum erat, ut Quasitor suffragio populi ex iis, qui Consules fuerant crearetur, statim comitia habuit, creatusque erat L. Domitius Aenobarbus Quasitor: aliorum quoque iudicium, qui de eâ re judicarent, Pompeius tales proposuit, ut nunquam neque clariore viros, neque sanctiores propositos esse constaret.

Post quod statim nova lege Milo postulatus à duobus Appiis Clodii adolescentibus, iisdem à quibus antea familia ejus fuerat postulata, itemque de ambitu ab iisdem Appiis; et præterea de vi à Q. Petulcio, et L. Cornificio; de Sodalitiis à P. Fulvio Nerato: postulatus autem erat de Sodalitiis

ius & de ambitu ea spe, quod primum iudicium de vi futurum appareret, quo cum damnatum iri confidebant, nec postea responsurum.

Divinatio de ambitu accusatorum facta est, Quaestore A. Torquato: atque ambo Quaestores, Torquatus & Domitius, pridie Nonas Apr. reum adesse iusserunt; quo die Milo ad Domitii tribunal venit, & Torquati amicos misit: ibi, postulante pro eo M. Marcello, obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam de vi iudicium esset perfectum.

Apud Domitium autem Quaestorem major Appius postulavit a Milone servos exhiberi numero IV. & L. & cum ille negaret, eos qui nominabantur in f. a potestate esse, Domitius ea sententia iudicium pronuntiavit ut ex servorum eorum numero accusator quas vellet ederet.

Civiti deinde testes, secundum legem, quæ, ut supra diximus jubebat, ut prius quàm causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum iudices consignarent, quarta die adesse omnes in diem posterum juberentur, ac coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina iudicum inscripta essent, æquarentur: dein rursus postero die sortitio iudicum fieret unius & lxxx: qui numerus cum forte obtigisset, ipsi protinus secessum irent: tùm ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo judicaretur: prius autem quàm sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret, ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent; quinquaginta & unus.

Primo die datus erat in Milonem testis Cassinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cum is occisus est, dixit; atrocitatemque rei factæ, quam maxime potuit, auxit; quem cum interrogare M. Marcellus cepisset, tanto tumultu Clodiana multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal à Domitio reciperetur; quam ob causam M. Marcellus & ipse Milo à Domitio præsidium imploraverunt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad ærarium, perturbatusque erat eodem illo clamore: itaque Domitio promisit, se postero die cum præsidio descensurum, idque fecit: quare territi Clodiani, silentio verba testium per biduum audiri passi sunt: interrogarunt eos M. Cicero, M. Marcellus, & Milo ipse; multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quæ ibi facta erant, cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque Vestales dixerunt mulierum ignotam venisse ad se, quæ M. Inis mandato votum solveret, quod Clodius occisus esset: ultimæ testimonium dixerunt Sempronia Tuditani filia, socrus P. Clodii, & uxor Fulvia, & fletu suo magnopere eos, qui adstant, commoverunt. Dimisso circa horam decimam iudicio, T. Manutius pro concione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset, & elabi Milonem non pateretur iudiciumque & dolorem suum ostenderet.

*Euntibus ad tabellam ferendam postero die iudicibus, qui fuit iudicii primus * a. d. iii. Idus Apr. clausæ fuerunt tota urbe tabernæ: præsidia in foro & circa omnes fori aditus Pompeius disposuit: ipse pro ærario, ut pridie, confedit, septus delecta manu militum: sortitio deinde iudicum, ut primo die, facta est; post, tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset.*

* Aut hæc legendum a. d. vi. Idus, aut in capite Argumenti a. d. iii. Idus, ut constat numerus.

Tum

Tum intra horam secundam accusatores coeperunt dicere, Appius major & M. Antonius, & P. Valerius Nepos : usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit his unus M. Cicero : & cum quibusdam placuisset, ita defendi crimen, interfici Clodium, pro republica fuisse, quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone composuit & edidit, quamvis non egisset, Cicero id non placuit, quod, non qui bono publico damnavi, idem etiam occidi indemnatus posset : itaque cum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat (nam forte illa rixā commissa fuerat) Cicero apprehendit, & contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit ; eoque tota oratio ejus spectavit : sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum forte occurrisse ; ex ea rixā servorum ad eadem perventum : notum tamen erat, utrumque mortem alteri saepe minatum esse : & sicut suspectum Milonem major, quam Clodii, familia faciebat, ita expeditior & paratior ad pugnam Clodianorum, quam Milonis fuerat.

Cicero cum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt : itaque non ea, qua solitus erat, constantia dixit.

Manet autem illa quoque excepta ejus oratio : scripsit vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut jure prima haberi possit.

N O T A.

Pag. 261. Si opposita Miloni.] Dissimulat Orator, ne Pompeiam offendat : nam revera etsi multo magis à Clodianis, non-nihil tamen & à Milone Pompeius timebat. *Manst.*

268. Divisa sententia est postulante, &c.] Quid sit dividere sententiam explicat Asconius Pedianus, ex quo & Plinii Junioris lib. 9. Epistola nondum edita : verum ita obscure (quod nec Ascon. integer eo loco, & Plinii Epistola multis in locis corrupta sit) ut assequi nequeas veram ejus rei declarationem : verum quantum licuit in studioforum gratiam hæc collegimus. Pompeius v. Cal. Mart. solus Consul ab Interrege Servio Sulpicio renunciatus post diem tertium de novis legibus ferendis retulit ; quas binas ex S. C. promulgavit ; unam de vi ; alteram de ambitu. His latæ, Pompeius Comitibus habuit : Populi suffragiis L. Domitius Aenobarbus de vi factus est inquisitor ; A. Torquatus de ambitu. Pridie Kal. Mart. in Senatu dixit Hortensius (pro decreto, ut arbitror) de veteribus ut extra ordinem legibus quaereretur. Huic sententiæ intercessit furiosus ille Trib. Pleb. Munatius Plancus emptus à Clodianis : Quod inquit Cie. inquit, *Reliqua Senat. auctoritas empti intercessione sublata est.* Quare novâ lege de vi ab Appiis adolescentibus Milo postulatæ est apud L.

Domitium ; hac lege novâ de vi questionem habuit ; quæ cum esset multiplex, nempe de cæde factâ in Appiâ viâ, de incendio Curia, de domo Lepidi Interregis oppugnata, eam dividi postulavit Q. Pufius Senator, id est, ut de rebus singulis actiones haberentur singulis : & hoc est quod ait Cicero, *Divisa sententia est postulante nescio quo.* Itaque Milo jussus prid. Non. Apriles ad Comitii tribunal venit ; à quo per triduum ex lege Pompeii testibus additis, tertio Idus April. iudicium sortitio acceptis tabellis facta est. Tum ad horam secundam accusatores coeperunt dicere, Appius Major, M. Antonius, & P. Valerius Nepos : qui in agenda cæde Clodii duabus ex lege Pompeii horis usi sunt : his unus respondit M. Tall. Cicero. *Jac. Cruguius.*

270. Sed stulti sumus, qui.] Correctio Oratoris, recapitulatio, Ironia, quarum concentu, ut alias figuras omittam, miræ Oratio temperatur. *Abrah.*

271. Dederas enim, quam contemneres populares.] Constantiam L. Domitii, quam in Prætura præstitit, significat. Nam eo tempore, cum Cn. Manlius Tribunus Pl. subnixus libertinorum & servorum viis perditissimam legem ferret, ut libertis in omnibus tribus suffragium esset, idque per tumultum ageret & Clivum Capitolinum

num obsideret, discusserat perruperatque coram Domitio, ita ut multi Manliorum interficerentur; quo facto & plebem infirmam offenderat, & Senatus magnam gratiam inierat. *Ascon.*

Ib. Non religione aliquâ.] Non ideo permotus est ad relinquendam eo anno Præturæ petitionem, quia viderat non semel inauspicatis avibus, & aliis sinistris auspiciis, Comitia prohiberi. *Abrab.*

279. Quando illius postea fisa, &c.] Manifestum est pertinere ad id tempus, quo, post rogationem à Publio Clodio in eum promulgatam, urbe cessit.

Quare dicat, *insidiata Pompeio est*, fortassis quæritis: Pisone & Gabinio Coss. pulso Cicerone in exilium, cum III. Idus Sext. Pompeius in Senatum venit, dicitur servo P. Clodii fisa excidisse, eaque ad Gabinium Consulem delata dictum est servo imperatum à P. Clodio, ut Pompeius occideretur. Pompeius statim domum rediit, ex eo domi tenus obsessus est etiam à liberto Clodii Damione, ut ex actis ejus temporis cognovi: in quibus xv. Cal. Sept. L. Novius Tribunus Pleb. Collega Clodii, cum Damio adversum Flavium Prætorem appellaret Tribunos, & Tribuni de appellatione cognoscere, ita sententiam dixit: *Et hoc Apparitore P. Clodii vulneratus sum; & hominibus armatis præditiis depositis à Republicâ remotus sum: Cuius Pompeius obsessus est; cum appellat non utar ejus exemplo quem vitupero; & judicium tollam & reliqua de intercessione.* *Ascon.*

Ib. Nece Papii cruentavit.] Pompeius post triumphum Mithridaticum Tigranem filium in catenis deposuerat apud Flavium Senatorem: qui postea cum esset Prætor eodem anno, qui Tribunus Pl. Clodius, petit ab eo Clodius super cœnam, ut Tigranem adduci juberet, ut eum videret; adductum collocavit in convivium: dein Flavio non reddidit. Tigranem dimisit & habuit extra catenas, nec repetenti Pompeio reddidit; postea in navem deposuit; & cum profugeret ille tempestate delatus est Antium; illico ut deduceretur ad le, Clodius Sext. Clodium misit qui eum reduceret. Flavius quoque re cognita ad diripiendum Tigranem profectus est; ad quartum lapidem ab Urbe pugna facta est; in qua multi ex utraque parte ceciderunt; plures tamen ex Flaviis, inter quos & M. Papius eques Romanus Publicanus, familiaris Pompeio. Flavius sine comite Roman vix perfugit. *Ascon.*

Ib. Potuit L. Cæcilius iustissimi fort. &c.] L. Cæcilius Rufus, de quo dicitur, Prætor fuit P. Lentulo Spinthere, Q. Metello, Nepote Coss. quo anno Cicero restitutus

est. Is cum faceret ludos Apollinares, ita infima concitata multitudo annonæ caritate tumultuata est, ut omnes, qui in theatro spectanti causa confederant, pellerentur: de oppugnata domo nusquam adhuc legi. Pompeius tamen cum defenderet Milonem apud populum, de vi accusante Clodio, obstitit; & legimus apud Tironem Libertum Ciceronis in libro quarto de Vita ejus oppressum à Clodio L. Cæcilium Prætorem. *Ascon. Pedianus.*

286. Quibusnam de servis.] Hinc infirmatur fides questionis, quod & essent servi Clodii, & à domo accusatoris producerentur, & ipse accusator haberet questionem. *Abrab.*

Ib. Quis eos postulavit? Appius.] Non P. Clodii frater, sed Cati fratris ejus filius, Milonis accusator. *Idem.*

287. Clodius insidias fecit Miloni.] Et hoc contra questionis morem, quam qui habebat, nullum debebat suggerere nominatim: deinde fas non erat minis aut promissis ad hoc potius quam illud dicendum eos qui torquebantur impellere. *Abrab.*

Ib. Quid hæc questione dici potest interrogius?] Ironia. Idem.

290. Non jam hoc Clodianum crimen timeamus.] Diximus in Argumento Orationis hujus, Cn. Pompeium simulasse se timere, seu plane timuisse Milonem; & ideo se domi quidem suæ, sed in hortis superioribus ante judicium mansisse, ita ut villam quoque præsidio militum circumdaret. Q. Pompeius Tribunus plebis, qui fuerat familiarissimus omnium P. Clodio, & sectam suam sequi se palam profitebatur, dixerat in concione paucis post diebus, quam Clodius erat occisus: *Milo dedit quem in Curia cremaretis, dabo quem in Capitolio sepeliatis.* In eadem concione idem dixerat (habuit enim eam ad vi. Cal. Febr. cum Milo pridie, id est viii. Cal. Febr. venire ad Pompeium in hortos ejus voluisset) *Pompeium ei per hominem propinquum misisse ut ad se veniret.* Prius etiam quam Pompeius tertium Consul crearetur, tres Tribuni, Q. Pompeius Rufus, C. Sallustius Crispus, T. Munatius Plancus, cum quotidianis concionibus suis magnam invidiam Miloni propter Clodium excitarent, produxerant ad populum Cn. Pompeium, & ab eo quæsierant, num ad eum delatum esset illud quoque indicium, suæ vitæ insidiari Milonem. Responderat Pompeius, Licinium quendam de plebe, sacrificulum, qui solitus esset familias purgare, ad se detulisse, servos quosdam Milonis, itemque liberos, comparatos esse eadem suam: nomina quoque servorum edidisse: ad Milonem misisse, ut eos in potestate sua haberet: à Milone

Milone responsum esse, ex iis servis quos nominasset, parum neminem se unquam habuisse, parum manumississe. Deinde, cum Licinium apud se haberet, Lucium quendam de plebe ad corrupendum indicem venisse: qua re cognita, in vincula eum publica à se coniectum; decreverat enim Senatus, ut cum Interrege & Tribunis plebis Pompeius daret operam, nequid Resp. detrimenti caperet. Ob has suspiciones Pompeius in superioribus hortis se continuerat; deinde ex S. C. delectu per Italiam habito, cum redisset, venientem ad se Milonem unum omnium non admiserat: item cum senatus in porticu Pompeii haberetur, ut Pompeius posset interesse, unum tunc executi pridem quam in Senatum intraret, iusserat. He sunt suspiciones, quas dicit se Cicero perimescere.

Ascon.

Ib. *Ea voce, ut me audire.*] Tam clara & elata, ut me è Rostris dicentem exaudire possis sedens, ex ipso vestibulo ærarii, ut notat Asconius in argumento Abrahamus.

Ib. *Conquisitores tui.*] Vulgo Commissarii, qui alterius nomine milites conquirunt conscribendos. *Abrab.*

296. *Vir verè.*] Vere fortis & generosus. *Abrab.*

347. *Sed etiam tribus suis patrimoniis.*] Milo ex familiâ fuit Papiâ, deinde adoptatus fuit, à C. Annio avo suo materno; tertium patrimonium videtur significare Matris, aliud enim quod fuerit non invenio.

Peraçâ utrinque causâ, singuli quinos accusator & reus Senatores, totidem Equites & Tribunos ærarii rejecerunt, ita ut unus & quinquaginta sententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII, absolverunt VI. Equites condemnaverunt XIII, absolverunt IV. Tribuni ærarii condemnaverunt XIII, absolverunt III. [*Hæc Pedianus: dubium tamen esse non potest, quin error in notis numerorum irrepserit; si enim unus & quinquaginta fuerint, oportet è singulis ordinibus septem & decem fuisse: quare fortasse sic legendum fuerit, Senatores condemnaverunt XI, absolverunt VI, &c. Tribuni ærarii condemnaverunt XIII, absolverunt IV. Sed quis possit hæc divinare? Abrahamus. Pergit Asconius.*] Videbantur non ignorasse iudices infcio Milone vulneratum esse Clodium; sed compererant, postquam vulneratus esset, iussu Milonis occisum.

Fuerunt qui crederent, M. Catonis sententia eum esse absolutum; nam & benè cum republica actum esse morte P. Clodii non dissimulaverat. & studebat in petitione Consulatus Miloni, & reo affuerat. Nominaverat quoque cum Cicero præsentem, & testatus erat, audisse eum à M.

Favonio ante diem tertium quam eades facta erat, Clodium dixisse periturum esse eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam vindicare P. R. utile visum est: unde sciri nunquam potuit, utram sententiam tulisset. Damnatum autem operâ maximâ Appii Claudii pronunciatum est.

Milo postero die factus reus ambitus apud Manlium Torquatum absens damnatus est: illa quoque lege accusator fuit ejus Appius Claudius; & cum ei præmium lege daretur, negavit ei. Subscripserunt & in ambitus judicio P. Valerius Leo, & Cn. Domitius, Cn. F. Post paucos dies quoque Milo apud Favonium Questorem de Sodalitiis damnatus est, accusante P. Fulvio Nerato, cui lege præmium datum est: Deinde apud L. Fabium Questorem iterum absens damnatus est de vi. Accusaverunt L. Cornificius, & Q. Patalcius.

Milo in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est: bonæ ejus propter alieni æris magnitudinem semuncia venierunt.

Post Milonem, eadem lege Pompeius, primus est accusatus M. Sauscius, M. F. qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis & Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinius, C. P. C. Valerius. Defenderunt M. Cicero, M. Celiûs; obtinueruntque ut una sententia absolveretur. Condemnaverunt Senatores X, absolverunt VIII. Condemnaverunt Equites Romani IX, absolverunt VIII, sed ex Tribunis ærariis decem absolverunt, VI, condemnnaverunt; manifestumque odium Clodii saluti Sauscio fuit, cum ejus vel peior causa quam Milonis fuisset, qui apertè dux fuerat expugnanda tabernæ repositus.

Deinde post paucos dies apud confiduum Questorem, lege Plautiâ vi, subscriptione eadem accusatus est, quod loca occupasset, & cum telo fuisset antesignanus operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Apponius, Cn. F. M. Seius Sex. F. Defenderunt M. Cicero M. Terentius Varro Gibba: absolutus est sententiis lenius quam prius; graves habuit XIX, absolutorias II. & XXX. Sed è contrario hoc, ac priore judicio, accidit. Equites enim, ac Senatores eum absolverunt, Tribuni ærarii damnaverunt.

Sex autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusantibus C. Censenio Philone, M. Aufidio, L. Aponio, magno consensu damnatus est, sententiis VI. & XL. Absolutorias V. omnino habuit, duas Senatorum, tres Equitum.

Multi præterea, & præsentia, & cum citati non respondissent, damnati sunt ex quibus maxima pars fuit Clodianorum. *Asc.*

VARIÆ

VARIÆ LECTIONES.

In Q. CÆCILII Divinatio.

- Parag. I. **D**ESCENDERE.] C. Steph.
 Lin. 5. nus (aut quisquis ille fuerit
 qui varias lectiones ad finem illius editionis
 positas collegit) hæc habet: *Dubium non est*
 (inquit) *aut Ciceronem multis amanuensis*
usum fuisse, aut sapius transcripta sua
exemplaria emendasse aut perperam ab indoctis
descripta, deinceps emendata fuisse: id scilicet
vult, vel ab ipso Ciceronis ævo variantes lectiones
in ejus scriptis existisse. Et hoc verum esse
vel hoc ipsa loco liquet; ubi Asconius hæc
notat. [Hoc toto Capite Solæcisui speciei
contingitur, nisi addas ET aut IDEM, ut sit
ET subito nunc mutatâ voluntate ad accusandum
descenderim; quare multi non descenderim
legunt, sed descendere.] Hinc patet Asconium
legisse descenderim, alios descendere; & certè in
diversum abeunt Codd. qui nunc existant.
 II. 37. *Eam partem; lege ad eam partem,*
excidit enim ad operarum incuriâ.
 III. 3. *quod sequi; al. quid sequi.*
 V. 16. *Senatus pop. al. Senati pop.*
 21. *Pro imprudens, lege impudens.*
 28. *Taceant. Ita C. Steph. & alim Edd. Grævius*
autem è MSS. reponit tacerent.
 34. *Pro interponi, lege interponis.*
 38. *Nam, te aſt. Grævius reponit Num, te aſt.*
 VI. 9. *Hortensius. Vocem Hortensius, quæ in*
MSS. nonnullis adest, ex margine intrusam
censet Grævius.
 IX. 14. *Vere se def. Dele se, quod operæ*
intruserunt.
 26. *Judicium. Ita Ed. C. Steph. &c. Sed*
Ascon. & alii indicium rectè.
 X. 9. *Quid facere; lege & quid facere.*
 15. *Patrarit. F. Fabritius, Grævius, &c. peccarit.*
 40. *Illius diei. Sic Asconius & Editi multi,*
Manutios secuti. Sed MSS. multi, ut &
Priscianus, illius temporis habent.
 XI. 12. *Orationis subire invidiam. In Ascan.*
edito, Orationis subire invidiæ, sed in
Asconio Grævii MS. Orationi subire sine
voce invidiæ; & sic apud Nonium Marcellum;
Poterisne ejus orationem [al. orationi] subire?
 15. *Præstringat. Lamb. Præstinguat.*
 XIII. 6. *Oratorum. Sic plerique editi, ut*
& magna pars MSSorum. Sed alii habent
Moratorum, quod eruditis magis placet.
 XIV. 23. *Tibi se. Dele se, errore typog. intrusum.*
 XVI. 5. *Quamobrem cum cui quaestor fueris.*
Sic apud Asconium legitur, approbante
Hotomanno. Alii aut habent, quamobrem,
qui quaestor ejus fueris.
 XVII. 19. *M. Silano.] Sic rectè restituit*
Hotomannus ex ipso Cicerone in iv. Ver- rin.
cum Codd. omnes perperam habent
Decimo Silano.

Pro Lege MANILIA.

- Par. I. **C**ONTINGERE. Sic olim editi
 Lin. 6. omnes, Grævius autem è Cod. Erfurt.
 reponit *attingere*, quod Ciceroni familiaris.
 15. *Mandandum. Sic Vulgati serè omnes; sed*
F. Fabritius, Grævius, & alii Mandandis è MSS.
reponunt.
 21. *Atque in primis; lege Atque illud in primis.*
 II. 12. *Succurrerit, Sic Manut. & libri tam*
MSS. quam impressi: sed alii habent
successerit, quod recepit Grævius.
 III. 10. *Et à vobis & ab imperatoribus resp.*
consulendum. Sic multi MSS. & editi

- essit ante Lambinum omnes; ipse autem, probante P. Fabricio, sic & quibusdam Codd. reposuit, à vobis, & ipsorum, & reipub. causa consulendum.
- IV. 12. *Reportarint*; rectius *repararant*.
25. *Distracti* Cod. Fabricii & alii *distracti*.
36. *Naviculatibus*. Sic Edd. & Pall. omnes Grut. sed vetus Fabricii Codex *Navicularis*.
- VI. 6. *Si ad belli*—*retinere*. Sic optime ex Cod. Werd. restituit Guiljelmus, ap probante Grævio, quia nemo novit quid sit belli utilitatem sustinere; sic enim in vulgatis erat, *Si & belli utilitatem sustinere*.
41. *fructui sunt* Sic Cod. Fabric. & Erfurt. Sed vulg. *fructuosi sunt*, quod etiam serendum sit, tamen non æquè placet.
- VII. 19. *Id quidem certe*.] Sic rectè Cod. F. Fabric. ut & Francii & Erfurt. Vulgati male, *Id quod certe*, Hottomannus ex conjecturâ delevit quod.
- VIII. 6. *Sapienti*. Sic ex opt. MSS. Græv. alii *Sapientissimo*.
8. *instructas fuisse, urbemque*. Sic optimi MSS. & antiquitas editi; sed alii vulgati habent *instructas fuisse deletas, urb. ineptè*. Nam hic Michridatis copias amplificat, ut Lucullum laudet.
49. *processus*. Sic Codd. antiquiores, al. *processus*.
68. *quantum illud bellum factum*; ita melioris notæ MSS. & edd. vet. *quantum factum* exponit Lamb. quàm *magnum factum, quantopere actum*, &c. quod qui non intelligebant pro *factum* substituerunt *futurum*.
- IX. 19. *Pro exercuit lege exercuerit*.
- X. 41. *potestate*. Testatur quidam apud A. Gellium. I. 7. *potestatem* scripsisse Ciceronem; & certè eodem modo loquitur supra pag. 23. *quæ in amicitiam P. R. ditionemque essent*.
111. *devocavit*. Sic Cod. Fabric. & alii: h. e. quasi *de via vocavit*: vulgati multi habent *revocavit*.
- XI. 24. *nisi ipsum id temporis*. Sic ed.
- Steph. ut & alie multe, Lamb. autem *ad id ipsum temporis*: sed Græv. & Col. & Erfurt. sic restituit; *nisi ad ipsam discrimen ejus temporis*.
37. *Etique Pomp. Græv. & MSS. reponit Eum, quem Pomp.*
- XIII. 24. *transmarinam*. Sic Lamb. & Græv. & MSS. Vulgati *maritimam*, quod huic loco minus convenit.
46. *ascendere*. Grævius & MS. Col. reponit *descendere*, quæ vox à libris minus intellecta super suo loco mota est.
69. *quem per vos ipse*. Sic Grævius & MSS. alii *per se ipse*; ineptè.
- XIV. 3. *Si quid de eo factum esset*. Sic edii plerique; al. *si quid eo factum esset*: utrovis modo locuti sunt veteres. Sic noster, *quid illi fiet* P. Ep. 1. l. 6. ad Att. *Quid me fiet* P. Terent.
32. *Sed etiam studio omni visendam p.* Hunc locum Grævius & MS. ubi & altero sic auxit, *sed omnium etiam studio visendam & celebrandam p.*
62. *interiorum nationum*. Sic Grævius ex optimis MSS. & primis editis. *Interiores* autem dicuntur quæ longius à finibus nostris sunt remotæ, & interiorem regionis partem habitant. Sic *inter* & *interiores* usurpat P. Mela, l. 1. cap. 4. & 8.
81. *Post vocem liberis*. Gruterus & MSS. hæc addidit, *qui ab ornatis favorum atque oppidorum*.
86. *populus Romanus*. Cum in antiquis sæpè P. R. exaratum sit, Hottoman. & Lamb. legant *populum R.* alii *Prætores*, & sic vocem videbat de ira maritima dici putant; alii aliter rem expediunt. Sed vulgatam lectionem tunc Gronovius l. 4. cap. 4. de Pec. Vet.
88. *neque nos*. Sic Grævius & MSS. al. *neque eos*.
- XV. 6. *quantum nunc*—*videmus*. Sic Grævius ex Cod. Hiitorp. & Erfurt. al. *quantam non*—*vidimus*. Sed hoc totum membrum fortè rectius abesse posse putat idem Grævius.

Pro C. RABIRIO.

- Par. II. **E**XPROMENDA. Ita Manut. Ed. Lin. 13. C. Steph. &c. Grut. *expromenda*.
27. *Converserint*. Sic omnes ed. Grævius & Francii lib. *concurrerint*.
- V. 4. *Prætores, præter Glaucom*. Vocem *Prætores* (quæ & libris etiam scriptis exciderat propter sequentem *præter*) restituit Adr. Turnebus, quem & alii sequuntur eruditi.

I. In L. CATILINAM.

- Par. I. **C**ONSENSUS bonorum. Sic legitur Lin. 4. apud Quintil. l. 9. cap 3. Sed MSS. multi habent *concurfus*.
28. *patre natus, avis maj.* Grut. & Græv. *patre avi, mag.* quod & inter varias lectiones C. Steph. repositum.
31. *Pratorem mors ac reipub. pena.* Sic locum hunc è MSS. suis representat Grævius, alii aliter. *Pratorem* alii malè omittunt, & *mors a reip. p.* legunt: Sed vide Grævium.
24. *tantum gladium in v.* Sic hunc locum citat Asconius in Pisoniana, & sic vulgati plerique. Sed *gladium* ab optimis MSS. abesse testantur Muret. Lamb. Grut. Græv.
- III. 18. *vacuam fecisses.* Græv. & alii è MSS. *vacuefecisses*, quod etiam inter
- Var. Le&. C. Steph. Sic enim infra *subsellia vacuefacta sunt.*
25. *tibi hæc lux.* Sic Grævius è Cod. alii, *tibi hujus vitæ hæc lux*, quod à Glossa natum videtur.
30. *fortunam reipub.* al. *fortunam P. R.* id est, *Populi Rom.* quod Ursino, Mureto, & Grævio placet.
62. *Nullum jam tot annis.* al. *Nullum aliquot jam annis.*
- IV. 29. *Cedas.* Sic Græv. è MSS. opt. editi *perperam Concedas.*
59. *occisorum.* Manut. & Græv. *otiosorum.* [h. e. in pace & otio viventium] Et supra pro *ad infidiandum*, Grut. & Græv. *insidiantem* reponunt.
- V. 13. *Romanorum.* Grævius rescribit *retorum*, è Codd. quibusdam.

II. In L. CATILINAM.

- Par. I. **N**ON jam, al. *non enim jam.* Lin. 8. Sed enim delent Muret. Manut. &c.
17. *Pestratusque est, Qu.* Sic è MS. Ursinus, al. *pestratus Qu.*
- II. 4. *Interemptum.* Muret & Græv. è vett. *Interfectum.*
- III. 36. *Ab istis suis sociis.* Muret. Græv. & alii delent *suis sociis* tanquam glossemata.
37. *Consumeret.* Sic lib. vett. & Ed. C. Steph. pro quo alii habent *consumerentur.*
- IV. 49. *Unum Genus.* Sic MSS. ed. C. Steph. & alii. Sed in aliis *Primum genus.*
53. *dubites aliquid de poss. det. ac fid. acq.* Muret. & alii, *dubites de poss. detr. ac. quivere ad fidem.*
62. *quod aut ded.* Græv. *qui aut ded.*
- V. 1. *jam confectum.* Sic multi editi MSS. alii, *jam effectum, sed tamen alii etate jam affectum*; quod & Grævius admisit Idem paulo post pro *conviviis apparatibus*, habet *conviviis apparatis*, ut & R. St.
50. *Cumulis*, al. *Tumulis.*
53. *Suppeditamus*; al. *Superamus*; al. *Suppeditamur.*
55. *Si inquam.* Vox inquam abest à vett. libris Mureti.
- VI. 32. Pro *quam lege quod.*
33. *ut nequis bonus.* Lib. Vet. Mureti, ut *neque bonus quisquam.* Francii lib. quem & Grævius sequitur, ut *neque quisquam bonorum.*

III In L. CATILINAM.

- Par. I. **E**T expectatis. Sic & MSS. Lin. 19. & impressi melioris notæ; alii *perperam, ex actis.*
- II. 6. *exierit.* Sic libri vett. Mureti & aliorum; al. *egressus est*, & paulo post, pro *restitissent*, quod & MSS. & ed. vett. habent, alii legunt *remanfissent.*
28. *bipartii.* Grævius è Cod vet. legit *bipartito*, qui dubitat an usquam *bipartior* passivè legatur. *Bipartito* etiam in ed. R. Steph.
31. *in reipub. praesidio.* Muret. Lamb. & Græv. reponunt *in republica, praesidio e. gl. miseram*, i. e. ut praesidio essent, sc. praetoribus, &c.
73. *Saturnalibus.* Malè hic in notis, *decimum quartum diem Februarii* ponitur pro *decimum nonum decembris*; hoc est, xiv. Kal. Januar. ut è Macrobio constat.
79. *praecipissent.* Muret & Græv. legendum censent *recepissent*, i. e. polliciti essent se velle facere.

80. *aliquid tamen.* Sic omnes lib. vet. Mureti; in editis nonnullis deest *tamen*; qui, pro *apud ipsum erant*, habent *apud illum itidem erant*.
- III. 27. *Sed indicari se ipsi.* Ita Muret. & Græv. è MSS. vulgati habent, *Sed ipsi à se vid.* omisso verbo *indicare*.
33. *prudencia*; al. *providencia*.
44. *Colonis quas*; al. *Colonis quos*.
55. *interest.* Sic è Codd. emendat Græv. vulg. *interfit*.
58. *Confess.* lege & *confess*.
- IV. 23. *in repub.* Sic è Codd. Muretus; quod & optimè responder ei quod supra dicitur, *in privata domo*; al. *in rempub.*
35. *ut terræ motus, cæteraque quæ.* Sic plerique editi; sed Muret. & Grævius è Codd. vet. ut *terra motus relinquam*, ut *omittam cætera, quæ*.
43. *lactantem*; lege *lactantem*.
56. *statuerunt*; MSS. potiores *locaverunt*, h. e. operariis faciendum dederunt.
62. *Et ea à perditis civibus.* Vett. lib. Muret. & Græv. *Et ea per civis*.
- V. 4. *Erepti enim estis*; in vulgatis deest *estis*, quod è Codd. opt. restituit Grævius.
- V. 46. *Quod mihi vivendum sit cum illis.* Græv. è lib. suis, quod *mihi cum his vivendum est*: *vivendum est etiam habet ed.* R. Steph.
71. *priori nocte.* Sic MSS. multi, ut & Vict. sed alii addunt *fecistis*.

IV. In L. CATILINAM.

- Par. I. **BONORUMQUE**, lege *bonorumque*.
- Lin. 32. *quem mihi videtur amplecti resp.* Ita rectè Muret. Græv. Sed editi multi, qui *mihi videtur amplecti remp.*
39. *una reipub. peste per.* Sic omnes ante Lambinum editi, ut & MSS. Lambin. autem, *una cum repub. per* quod Grævius meritò repudiat.
- III. 14. *itaque municipiis.* Vox itaque in plerisque MSS. non habetur. Sed vocem *fontes*, vel aliam ejusmodi deesse suspicatur Grævius, qui habet *quæ municipiis disp.* &c.
30. *hoc auctore & cognitare.* Sic quidem omnes MSS. Lamb. Grut. & Græv. Sed edd. *hoc monitore & auctore*.
40. *de pernicie reipub.* Grut. & Græv. pro *reipub.* è MSS. reponunt *populi Rom.* ut & infra pro *in pernicie reipub.* quod in multis est libris, iidem habent *in pernicie populi Rom.* ut & ed. Rob. Steph.
- IV. 2. *Supplicium de servis quam acerb.* Sic quidem libri plerique & edd. & MSS. Apud Lactantium autem hic locus sic habetur, *Supplicium de servis nunquam acerrimum*, Lib. de ira Dei, cap. 17. Unde Lambinus sic reflexit, *Supplicium de servis non quam acerbissimum*, contra omnes libros, qui negationem omitunt, & *servis retinent*; mos enim Romanis fuit familiam omnem (i. e. omnes servos) ad supplicium agere ob unius praricidium; ut apud Tacitum videre licet, Lib. 14. cap. 42.
6. *qui non dolore ac cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit*; ita multi editi, ut & Grævii etiam. Sed alii, inter quos C. Steph. qui non dolorem suum & cruciatum dolore nocentis & cruciatu lenierit. At MS. Francii, ut & ed. Vict. R. Steph. qui non dolorem cruciatu lenierit; omittis cæteris; quod fortasse rectius.
17. *fuit factum*; in lib. nonnullis deest *fuit*.
22. *arcessivit* — *concitavi* — *evocavit*. Multi Codd. habent *arcessit* — *concitat* — *vocat*. Sic etiam Var. Lect. C. Steph.
28. *fuisse videamini.* Sic vulgati plerique. Sed Muretus è MSS. *fuisse videamur*; quod fortasse clausula aptius.
34. *Et Communes*; lege & *ad communes*.
53. *frequentasset.* Sic plures MSS. & edd. optimi; alii habent *frequentes advocasset*; quod interpretis esse videtur, *frequentare enim pro congregare vel cogere*, alibi usurpat Cicero. Mox pro *video ab expect.* nonnulli libri habent *videt*, *amoris debi & pecunia, ab expect.*
58. *qui sua virtute fortunam civitatis consp.* ita libri vet. ut et editi ante Muretum & Lambinum, quod & Grævio placet; alii reponunt, *sua virtute ac fortuna civitatis jur* [vel *hujus civitatis jur*] *consec.*
65. *qui non obflare cupiat*; ita edd. veti. sed Lamb. & Græv. è MSS. qui non *hæc flare cup.*
- V. 19. *possit*, *vobis* *hæc*. Grut. & Græv. *possit a civibus*, *hæc*.
31. *Semper bene gesserit* — *conservata reip.* Græv. delet. *Semper*; & *bene gesserit* — *conservata repub.* legendum censet; ut in præcedenti Oratione habetur, Parag. 3 M 2

VARIE LECTIONES.

III. 1. 36. Sed in Orat. contra Pisonem, de eadem re loquens, bene gesta ~~con-~~ *con-*servata habet, ut nesciam utrum sit

magis Ciceronianum. 45. recepti bene ab recepti in amicitiam bene quod glossa videtur.

Pro L. MURÆNA.

MURÆNA semper scribendum censet Manutius, eum à pisce nomen sit. qui Græce *Murena* dicitur; sed lapides Capitolini habent *Murena*; & sic scripsisse vet. Rom. idem verum sit, quia apud Plutarchum vocatur *Murena*. Sed non tanti res est, ut in lite dirimenda immoremur.

Par. I. Line. 1. *precatus*, edd. vet. & non. nulli MSS. habent *deprecatus*.

II. 1. post vocem *severitatis* Hottomannus ex conjectura interponit, *Cato*; sed MSS. non consentiunt, & subintelligi recte potest.

IV. 29. *Tempestivi convivii*. Sic legendum censent Lamb. Grut. & Grævius. *Tempestiva* autem convivia, *Tempestiva* epulæ, &c. vocantur, quæ ante horam consuetam (i. e. nonam) instituuntur, & in longam protrahuntur. Qui vim *Tempestivi* nesciebant, repulerunt *intempestivi*, quod viri docti jam dudum reprobarunt.

VI. 45. *promulgata*; ita Vict. & Græv. e MSS. al. *pervulgata*.

58. Nullo usu; al. Nullo usui.

1b. *Superstitibus præsentibus*. Manutius & Hotomanus *præsentibus* delendum censent, tanquam meram interpretationem vocis antiquæ *Superstitibus*.

VII. 50. *pellitur è medio*; ita legitur apud Gellium, l. 20. c. 10. & sic etiam MSS. Lamb. Alii habent, *tolliitur è medio*.

VIII. 24. *pugna excitatum*; sic ed. C. Steph. & alii; sed MSS. nonnulli *pugna excitaret*; al. *pugna excitavit*.

63. *arbitraretur*; sic omnes MSS. ut *arbitraretur* dictum sit, quemadmodum *factatur* in Orat. 2. contra Rullam, c. 21. Lambinus *arbitraremur* malle videtur.

IX. 12. *opibus*. Sic Hotoman. & Lamb. legendum statuunt; sed, edd. alii & MSS. pro *opibus* habent *opera*.

X. 15. *persalutatio*; sic optimi MSS. vulg. *salutatio*.

22. *testatam rem abjic.* Sunt qui malunt *testantem abjic.* Sed per *testatam rem* nihil aliud vult, nisi eam causam quæ testibus contra alios comparandis tota fuerat occupata.

36. *Cum te de Curr.* Sic & MSS. & edd.

vet. sed recentiores omittunt *te*.

67. *vestra satietati*. Sic & Hotomannus & Lambinus legunt, & sic se legere malle dicit Grævius, nisi obstarent MSS. & edd. qui habent *vestra sapientia*.

97. *inducit atque induit*. Sic primum ex conjectura Hottomannus, quod postea Lamb. & alii à MSS. confirmarunt. Alii editi habent *inducit atque induit*. Sed *inducere* sæpe hoc modo usurpat Cicero. Sic lib. 2. in Ver. cap. 42. *Videte in quo se laqueos induerit*. Et mox, *Vide, ut, dum expedire se vult, induat*. Sic etiam, 5 in Verr. 64. *Sua confessione induatur ac juguletur necesse est*.

XI. 29. *exilio vix cuiquam*. Vocem *exilio* primus restituit Lambinus, sine qua sensus erat mutilus; nisi forte ex conjectura Camerarii legendum *ipse vix cuiquam*, &c.

XII. 10. *quanta in ipso imperio*. In editis quibusdam sic habetur, *quanta in homine quoquam, in ipso imperio*. Sed istam acceptionem merito repudiant Lamb. Manut. & melioris notæ edd.

XIII. 46. *aut seposuisses, aut mit.* Sic omnes libri scripti & editi optimi; at Lamb. ex Hotomanni conjectura legit, *aut si potuisses, mit.* sed sine causa; nam *seposuisses* idem est ac si dixisset, *ex observatione & memoria hominum remouisses*.

55. *ne sis*; Etiam, in dissolvenda severitate; sed tamen. Sic libri fere omnes; sed Lambinus Hotomanni conjecturam secutus nimis licenter sic legendum censet. *ne sis, sed tamen in dissolvenda severitate laus*.

57. *Verò*. Sic MSS. al. *Enimverò*, Sed *Verò* sic sæpe usurpatur apud probatos auctores.

65. *communem*. Sic quidem optimi MSS. quos & Grævius sequitur. Editi multi *comitem*; ut supra C. Lælio *comior*. Utrumvis satis convenit; sed *communis* sæpe mutatum est in *comis* ab iis qui hanc vim vocis ignorabant. *Communis* enim est *facilis, commodus, popularis, & equitatis patiens*. Vide Cic. ep. 9. lib. 4 ad Fam.

XVIII. 24. *duos Consules*. MSS. nonnulli *duos Consules*; sic etiam in Pison. VIII. 6. *duo duces*; & ita sæpe dixerunt veteres.

36. designati [Tribuni.] Vocem Tribuni un-
eis inclusimus, quæ & glossam sapit, &
a quibusdam MSS. abest; & eam omise-
runt Victorius & Grævius.
XVIII. 5. ego fidem vestram, vel. des. al.

fidem in vos des. At Manutius fide desens.
Non enim fidem Judicium hic orat, sed
fide adductus orat, ut hominis miseri,
&c.

Pro ARCHIA POETA.

Par. I. **P**RO addiscendum fuit, lege ad-
Lin. 33. sciscendum fuisse.
II. 14. Pro celebritate, lege celebritate fa-
ma.
28. In Siciliam; ita plerique MSS. & edd.
vett. sed vulg. Ciliciam.
III. 2. Græche; sic libri vulgati; sed
Græv. & Cod. Erfurt Grati; al Grati.
Sunt qui Gratium hunc fuisse Poetan-
centent. Sed an Græchus fuerit, an
Gratius, qui Archiam reum fecerit, cum
aliunde non constet, difficile dictu est.
3. Pro eum MSS. habent tum.
15. An domicilium—Sic Lamb. sed alii
At domicilium—Ironicè.
IV. 10. ut ab nullius unquam me tempore,
aut commodum; ita Grævius & MSS.
quod etiam C. Steph. inter Varias Lec-
tiones reposuit; tempus autem periculum
vel afflictam alicujus fortunam notat
alibi apud Ciceronem. Sed editi multi
habent, ut ab illis nullo unquam me tem-
pore, &c.
19. crescit Oratio; ita plurimi MSS. ut &
edd. sed alii habent, censetur Oratio,
quod & Gruterus admittit; & Grævius.
45. Modestissimos; Græv. Moderatissimos.
50. animi remissionem; ita plerique edd.
etiam melioris notæ. Sed MSS. multi

habent animi adversionem, quod & Vic-
torius tueretur in Vat. Lect. ut animadver-
sio ad studia referatur. Muretus autem
maluit animi overfionem,
53. alunt; al. agunt.
V. 5. inflari; ita omnes MSS. & Gruteri
& Grævii. Vulg. afflari.
38. triumphi; quia quorum—Ita olim
legebat Pantagathus; & sic etiam in
quibusdam MSS. legi docet Grævius;
quod & multo melius quam vulgatum
triumphi Quare quorum—Nam ideo
nostra (i. e. populi R.) sunt tropæa. N.
M. N. triumphi, quia, quorum ing. b. f.
ab. jii pop. R. famâ cel.
VI. 60. abfutura sunt—pertinebunt; ita
MSS. nonnulli, etiam boni, ut & eddit.
plurimæ; quæ verba sic ad res gestas
referantur. Sed alii habent abfutura
est—pertinebit; ut ad memoriam refe-
rantur; quam lectionem Lambinus acriter
pro more suo tueretur; Grævius autem
modestius amplecti videtur; prior tamen
lectio non temerè rejicienda.
VII. 1. amicorum videtis, &c. Ita MSS.
optimi; sed editi multi, amicorum studiis
videtis, &c. quod rectè repudiat. Græ-
vius.

Pro M. COELIO.

Par. I. **O**PPUGNARI autem op. al. ed.
Lin. 12. oppugnari autem hunc op. sed
hunc in multis MS. deest; & rectius
abest.
II 51. Has voces [atque dignitati.] quæ in
multis libris desunt, ex Agrestio resti-
tuit Lambinus, quas Grut. etiam in
MSS. Pall. invenit, quæ optime huic
loco conveniunt; est enim dignitas pul-
chritudo virilis.
59. nihil dicam hoc loco. Gruterus omittit
dicam quod in uno & altero MS. deest.
III. 22. illa initia ætatis. Codd. aliqui
pro initia habent imperia, quod & Gru-
terus amplectitur.
IV. 23. Sin autem est rivulus; ita Græv. e

MSS. sed editi alii pro est habent ut.
V. 7. qui negavit; ita Pall. MSS. Grut.
& olim eusi; sed posteriores edd. qui
non negavit; sed particula negans rec-
tius abesse videtur, de Ascitio enim lo-
quitur, qui & negavit & absolutus est.
8. Non modò Sapp. Sic habent MSS. Lamb.
Græv. editi autem multi, non modò Sapp.
Sed aliis in locis sæpe alterum Non omit-
tit Cicero, cum sequitur sed ne, quasi
diceret non dico supercione, sed ne infanti.
Vide P. Manutii Comment. in ep. 9.
lib. I. ad Fam.
VI. 2. versatur; ita editi enim optimi,
sed vett. aliqui lib. Grut. & Græv. ur-
getur; sed tunc delenda erit præpositio
in

- is ante quibus, quam tamen omnes libri retinent. Præterea, cum ista una atque eadem persona non de Cælio, sed de ipsa Clodia intelligi debeat, ut ex sequentibus liquet, ipsa vox *versatur* magis quadrare videtur; infra etiam de eadem re dicitur par IX. l. 3. *duo sunt enim crimina una in muliere.*
60. *quæ moliris.* Grut. e Pall. MSS. *quæ in sororem tuam melius.* Et sic inter Var. Lect. C. Steph. habetur; quæ tamen verba quorsum spectent hæud facile dixeris.
63. *Baias, æstus, convivia;* hanc lectionem e MSS reposuit Gruterus, quæ & ad rem amplificandam aptior quam vulgata *Baiis æstus convivia.* Sunt autem *æstus* litora maris amœniori ubi genio indulgere solebant, quod & ἀντάγειν Græcè dicitur. Vide lib. 5. in Verrem cap. 31.
- VII. 2. *ex hisque tuis.* Sic edd. fere omnes; at MS. multi, *ex his igitur tuis.*
9. *perpulerunt.* Lambinus reponit *perculerunt;* Græv. *pepperunt.*
- 1b. *Lamb. e MSS. fuisse nonnunquam,* quod & in ed. R. Steph. habetur; sed C. Steph. ad Varias Lectiones relegavit.
31. *Cælii causâ;* ita ed. plerique; sed Grævius e MSS. & edd. antiquis reponit *filii causâ;* Utrumvis ferri potest.
106. *Sed inerat—ratio est bonis;* ita Græv. & Grut e Codd. Pall. quod magis convenit quam vulgatum *oratio;* supra enim dixit *genus orationis;* cui non recte dicitur *oratio* inesse.
- VIII. 9. *Omittendæ;* alii MSS. *Obterendæ,* quod & inter Varias Lectiones Car.

Steph.

11. *Sermo etiam pend omnium fam;* Grut. *Sermo est pene fam. omissa voce omnium.*
- IX. 18. [*Facinoris tantum.*] Has voces auctoritate MSS. abiecit Grut.
46. *tentatum negl.* Vulg. *tentatum esse negl.* Sed Grævius recte delevit *esse.*
61. *minime dubia, tamen in.* Var. Lect. C. Steph. *minimè dubitanda in;* & sic Grævius edidit omissa voce *tamen.*
- X. 36. *Pest, quàm in curia, in rostris, in rep.* Grævius e MS. Erfurt. *pest quam in curia, quam in rostris, quam in rep.* quomodo etiam in Var. Lect. C. Steph. habetur. Vide Orat. in Cæcil. par. xv. l. 40.
50. *nequam vocet eliciat?* ita editi omnes; sed *ejiciat,* quod in nonnullis MSS. habetur, Ursino, Mureto, & Gifanio, (in Conlect. Lucret. admodum placet.
97. *Si non retraxisset.* Græv. e 2. Codd. *quam si tradidisset*
- XI. 21. *Conspectus.* Vet. lib. Ursini *Confessus.*
28. *invenimus—videatur;* ita Grut. e. Pall. & Erfurt. Sc. Sed in vulgatis *invenimus—dicatur.*
37. [*Et pervulgata.*] has voces delevit Lamb. & Gruter.
- XII. 9. *O stultitiam! Stultitiamne.* Gruter. *O stultitiamne.*
62. *effervuisse;* al. *effervisse;* ut & infra *deservierint;* & Par. vii. 83. *deservissent.*
66. *jam ista dies;* ed. C. Steph. omittit vocem *ista,* & ad variantes Lectiones relegat,

In L. PISONEM,

- Par. I. **H**IC in errorem hom. imp. Sic Lin. 5. quidem omnes fere libri impressi. Sed Faernus, acerrimi vir iudicii, & in libris vet. scrutandis diligentissimus, hunc locum sic refinxit, *hic in fraudem hom. imp.—sefellit, induxit,* quem secutus est Lambinus.
- III. 9. *Tu, cum in Kalendas Jan.* ita Erfurt. & alii MSS. ut & editi optimi pro quo Ad. Turnebus (Adversar. xxi. 15.) *Tum cum in i. i. Kal. Jan.* quod meritò improbat Hotomanus; nam iii. Cal. Jan. nondum Consulatum inierat Piso, erat tantum designatus, nec potestatem habebat; at Consulatus ejus initium fuit *Ludi Compitalitii* ut supra dixit Cicero; hoc etiam postulat ipsa ratio, quo fortius in Pisonem invehatur, qui id jam

- Consul passus est fieri, quod ne fieret privatus Metellus auctoritate obtinuit. Gruterus tamen Turnebum sequitur; ut & Ed. Grævii, qui quam ipse lectionem minus probat, sæpe tamen e Gruteriana editione non movet.
- 1b. *incidisset.*] ita Manut. & Lamb. & Hotoman. ex Ascónio; quia unus tantum eorum ludorum dies esset, ut ex Varro-ne constat.
14. *Lex Ælia & Fusia.* Faernus habet *Fusia.* Sed cum hæc lex à L. Furio (sive Fusio) Philo lata videatur, & alia sit ab ea lege Fusia, quam postea tulit Q. Fufius Calenus, à vulgata *Fusia* non recedimus. Vide Manut. de Legib.
27. *Notionemque censoriam;* ita MSS Lamb. & C. Steph. Manut. & alii. Sed ed. Viæ,

Viæ. & multi MSS. habent *rationemque Censoriam*; quod retinet Grævius, cisi-
nationem magis probet.

70. *delatio*, ita ed. Viet. Steph. & F. Ur-
sinus e Cod. Ant. al. *relatio*.

78. *interire*, al. *interimere*.

IV. 12. *ferro ac furori*. Sic reponunt e
MSS. Græc. & Græv., editi autem alii
habent *at furori*.

40. *in hoc animali*; ita MSS. & edd. olim
omnes. Sed Turnebus ex Isidoro reponit
Majali, i. e. sue castrato, quod & reti-
net Grut. & ed. Græv. in contextu:
Hottomanno autem admodum displicet.

53. *barbato Epicuro*; ita ed. C. Steph.
cum multis aliis. Sed Faernus *barbaro
Epicureo*. Manutius autem *barbato* reti-
net. Lambinus *Epicureo*; ita enim in-
fra dicitur, *confer nunc Epicure noster*.
Pro *Laternario* (sive *Lanternario* quod
alii MSS. habent) Turnebus (Advers.
xxi. 15.) *Lautumario* reponendum cen-
set, quod doctis viris vix admittendum
videtur.

V. 17. *omni officio tuendo Max.* &c. ver-
ba hæc, quæ uncis inclusimus, in om-
nibus olim editis desunt; ea primus e
MSS. repoluit Cruterus, quem & Græ-
vius sequitur;

88. *idemque in Italia*. Sic libri omnes, sed
locum esse corruptum omnes clamant,
quem alii aliis modis sanare conantur.
Manutius sic, *is neque in Italia*: nempe
is (sc. Cicero) *neque in Ital.* tunc se posse
constitere statuit. F. Ursini amicus qui-
dam *idemque in is se mutat*. Sed quid si
pro *idemque* reponas *idem se*, i. e. *idem*
se in Italia tuto statuit esse non posse.

98. *dicent, Consules*. Græv. e Cod. Pith.
dicent *hos Consules*.

VI. 25. *tibi proficiscenti*. Faerni lib. 1.
margine alia manu adscriptum habuit in
provinciam; quod & ipse in contextum
admitti voluit, sed reclamantibus cæteris
libris; & certe interpretamentum vi-
detur.

39. *Unius salutem*. Faern. vet. lib. *unius
hominis salutem*, ubi etiam vox *civium*
deest; quæ tamen est in opt. Grævii.

44. *principum civitatis*; ita vet. Cod. Fa-
erni & Grævii; *civitatis* autem in multis
edd. deest.

lb. *gratissime*; ita ed Viet. & MS. Faern.
ut & Erfurt. & alii Græv. quod & ipse
probat. al. *gravissime*; quod & in Con-
textu Græviano manet; & ed. C.
Steph.

58. *Splendorem*; sic Faern. sed al. *Splen-
didorem*.

59. *diribitores*; ita Lamb. & multi edd. &
C. Steph. Sed R. Steph. Viet. & MSS.

Grut. & Græv. *distributores*.

VII. 17. *quam tanta barbarorum gentes at-
tingunt*; ita Faerni Cod. Ante. Editi ple-
rique etiam Viet. & C. Steph. *qua tan-
tis barbarorum gentibus attingitur*: iidem
etiam pro *Macedonicis* habent *Macedo-
nibus*.

21. *qui non triumph.* Faern. *quin triumph.*

30. *an amicos*; sic omnes editi; sed *ad an*
delendum censet Grævius, Lamb. legit *&
amicos*.

44. *nihil illo ex*. Ita Faern. deleta vocula
in, quam plerique Codd. habent; &
paulo post pro *auderet* Faernus habet
audeat?

55. *afficior ex fama*. Ita MSS. Faern. &
Græv. ut & ed Manut. i. e. ex lacerati-
one *fama*. Sed edd. multi *ex infamia*.

75. *ut in naufragio exp.* Quæ sequuntur
poetæ verba paulo aliter habentur lib. 1.
Tusc. cap. 45. ubi vide Cl. Bentleii
emendationes, qui ad trochæicos tetra-
metros acatalectos redigit hoc modo:

*Ipse summis saxis fixus asperis, visceratus,
Latere pendens, saxa spargens tibi, sanis &
sanguine atro.*

Posterior hic versus apud Nonium habe-
tur in v. *spargere*, sed omissa voce *sanis*;
hæc autem verba, *ut tu naufragio expul-
sus uspiam*, non esse ipsius poetæ verba,
sed Ciceronis, putat idem vir doctissi-
mus. Sed utcumque hæc se habeant,
aliquantulum fortasse verba poetæ ad
mentem suam deflectit orator (mutando
pendens in penderes) ut execratio com-
pletione absolvatur, quæ alias suspenso
sensu procedet, utpote quæ pari tantum
sit Thyestes execrationis.

VIII. 3. *gloria & laude*. Faern. *in gloria
& laude*, al. *gloria laude*.

6. *Ecce duos duces*; ita omnes edd. sed Fa-
ern. *Esse duos*; MSS. autem Pall. pro
duos habent *duos* more antiquo.

11. *absens imp.* Manutius & Grævius le-
gendum censent *ab Senatu imp.*

lb. pro *est appell.* quod Faernus reposuit,
alii habent *sit appell.*

44. *Quid aliud est furere, non cog.* Editi
multi *nisi non cog.* quod & Manutius
probat; sed illud *nisi* in opt. MSS. de-
est, & potest abesse salvo sensu.

45. *Cruentare corpus suum?* Faernus &
Lamb. addunt, *leve est*; quod Manutius
imperitii hominis glossæ esse statuit;
hoc nempe vult, an *cruentare corpus suum*
furere est?

48. *præsidium tu reipub.* Ita Faern. pro
quo alii editi habent *præsidium tu populi
Romani*.

54. *ad hunc Tusculani Mont.* Ita vet. lib. Faerni; al. *Tusculanum*. Manutius autem e quibusdam libris *ad hunc Tusculanum in monte montem*.
55. *cum jam egeret*; hæc tria verba, quæ in cæteris desunt, primus e Cod. vet. reposuit Faernus, qui etiam pro *immensa* & *intol.* habet *intermissa intol.* & mox l. 67. *præbuit* pro *tribuit*.
- IX. 5. *viderem*. Faern. *viderit*, ut referatur adventum.
14. *progreſſi viſa eſt*; ita Faern. e. Cod. vet. & sic vitatur, Hemistichium in clausula, quod alii Codd. habent in quibus legitur *procedere viſa eſt*.
19. pro *Patres conſcripti*, quod & vet. lib. Faerni, & alii MSS. ut & edd. Steph. habent, in nonnullis eſt *Prætores*; quod & in Alcon. edito habetur.
36. *cum non longe*; ita Grut. & Græv. e MSS. ubi multi editi omittunt illud *non*.
- X. 8. *Velare*. Faern. *celare*, quod & arripuit Lambinus; sed Grævi MSS. omn. habent *valere*, quod & ipse merito retinet.
15. *Sic levis eſt animi*; ita quidem omnes lib. & MSS. & edd. sed cum hæc vox *levis* huic loco minus conveniat, Faernus legendum cenſet *levis*. Manut. *vilis*, Pantagathus, teste Urſino, *jejuni*. Lambinus autem illud *levis* ut otioſum prorsus delendum cenſet, & fortasse recte. Nam ut hoc Hemistichium, *sic levis eſt animi*; *lucem* à Cicerone ſit, haud credam.
20. *Non eversa per te, ſed perditæ*; ita omn. MSS. Græv. & plerique edd. Faernus autem, delata, particula negante, legit *eversa per te & perditæ*; cui accedunt Manut. & Lamb. sed pro *perditæ*, Turnebo placet *proditæ*.
23. *redderetur*; ita libb. omnes, quod & Grævio placet; Faerno autem *tradetur*.
65. *ferculis*; ita lib. ant. Faerni; pro quo alii habent *vehiculis*, quod fortasse interpretamentum eſt.
- XI. 4. *inſimo*; ita MSS. & Lamb. & Græv. sed vulgati *infirmiſſimo*.
8. *præſantiſſimus*; Græv. e MSS. Pith. & Franc. addit & *ornatiſſimus*.
27. *prætervius*; ita Faern. pro quo vulgati habent *poſterior*; quod & ipſum Turnebo non diſplicet. Advetſar. l. xx. c. 9.
59. *Epicurum diſertum dicere*; eſt tamen: *dicat*, ut *opinor*. Ita quidem edidit & diſtinxit Grævius e Cod. Faern. & quibusdam Manutianis, ſic ſe explicans, *eſt, tamen*, inquit Cicero, *ita*; dicit Epicurus, ut *opinor*, voluptatem eſſe ſummum bonum. Plerique olim editi ſic habent, *Epicurum diſertum deterrere*; & tamen *dictum opinor*. Manutius voluit, & tandem *dictum opinor*. Quid ſi ſic legitur? & etiam *dicat ut opinor*. Sed utcumque ſe res habeat, verba ſunt concedentis ita dixiſſe revera Epicurum, ſe nullum bonum intell. &c.
77. *Detrahi nihil viſo*; ita Faern. ubi vulgati habent *detrahi nolo*.
- XII. 7. *Scriptiſti enim CEDANT*; vulg. *Scriptiſti enim verſus CEDANT*. Sed vocem *verſus* merito delevit Faernus auctoritate Cod. Vat. ut & Manut. & Græv.
10. *Ut quod Marcus*. Malè vulg. *Ut, non quod Marcus*. Negativum hic recte ſuſtulerunt Faernus, Grævius, &c. ſupra enim dixit, *nuquam opinor*.
23. *Concedat laurea laudi*; acriter hic inter ſe contendunt viri docti, utrum *laudi* an *linguæ* legendum ſit. *Laudi* habent & plurimi & optimi MSS. & edd. Manut. ut & R. & C. Steph. hoc in loco; (quamvis l. 1. Offic. tam R. quam C. Steph. habeant *linguæ*) & certe ſi ſequentia Ciceronis verba *minime laudis lauream conceſſiſſe* ſpectes *laudi* præferas oportet. Plutarchi autem verba, *τῇ γλώσσῃ τῇ δὲ διακρίσει* *ὑπὸ τῆς δόξης* *linguæ* magis favent. Quid ſi diverſis temporibus diverſo modo protulerit hunc verſum ipſe Cicero? Qui plura de hæc re vult, adest Grævium, qui tam hoc loco quam illo in l. 1. Offic. *laudi* retinendum cenſet.
38. *Complecteris*. Erfurt. & Pith. *complexi vis*.
62. *Sumpturum*; al. *Suſcepturum*.
- XIII. 6. *Cujus ego beneficiis quidem*. Sic omnes libri & MSS. & edd. ante Lambinum, qui ſic edidit, *cujus ego ne benef.* quod & Grævius libentius amplecteretur, ſi MSS. annuerent, quia ſenſus id ipſum poſtulare videtur. Sed ea mutatione non opus eſt; hoc enim velle videtur Cicero, ſe non poſtulaſſe ut Cæſari nimis carus eſſet, quia tunc beneficiis ejus victus à ſententia ſua recedere, eamque Cæſari tradere coactus eſſet. F. Urſinus rem aliter expedit, pro *quidem* reponendo *pridem*.
- XIV. 44. *pleræque*; lege *peræque*.
63. *legatorum tuorum optimus*. Ita omnes MSS. Faern. Grut. & Græv. ſed editi plerique ſic, *legatorum tuorum turpiſſimus & optimus*.
- XV. 22. *Arſinoen, Stratum*. Sic Turneb. e MSS. al. *Arſinoen Thracum*.
- XVI. 10. *Conjicietur*; ita libri omnes, ſed Faernus ex conjectura, *conjectetur*.

12. *invitus invitabis*. Hotoman. & Lamb. malunt *invitum invitabis*.
 48. *de te FECISSE VIDERI* pronunt.
 Ita recte hunc locum è MSS. emendavit Faernus, ubi prius editi habent *de te sententiam tulisse videris, tum iudicium*

pronunt.

56. *ponderari, neque*.—Sic etiam recte hunc locum constituerunt Manut. Lamb. &c. ubi vulgati habent, *ponderari dicere aude?* neque, &c.

Pro T. ANNIO MILONE.

- Par. I. *CUM T. Annio [Milo]* Cognomen *Milo* abest apud Quintil. l. xi. cap. 3. & in Var. Lect. Steph. &c. ut credo, rectius abest.
 6. *requirunt*. Sic F. Fabricius & alii è MSS. & sic etiam legitur apud Quintil. xi. 3. pro quo vulgati multi habent *minime vident*, quod interpretamentum esse videtur, ut *amittunt* quod est inter Var. Lect. C. Steph. Nam *requirere* est quasi *amissum sentire, desiderare*.
 22. *intuentes, unde aliqua—videtis*. Sic hunc locum constituunt F. Fabric. & Græv. è MSS. Sed Vulgati habent *intuentes in hoc ipso loco cernitis, unde—omissa voce videtis in fine*.
 43. *Supplitorum*; ita MSS. & Var. Lect. C. Steph. Vulg. *exitiorum*.
 III. 4. *omni errore*; ita edd. plerique; sed MSS. Grut. *omni terrore*.
 20. *Non solum divina*; ita Lamb. ed. C. Steph. sed alii reponunt *humana*; apud Quintil. v. 11. legitur etiam *humana*, quod minus placet; nam humanis sententiis liberatus non esset, nisi accessisset divina, i. e. ipsius Minervæ.
 33. *Est enim hæc*; ita edd. & ita citat Quintil. ut & ipse Cicero in libro qui *Orator* inscribitur: sed Grut. *est igitur hæc*.
 41. *Quæ non modo hom.* Lamb. & alii illud modo delendum censent contra MSS. Vide Græv.
 IV. 2. *in qua P.* Sic recte Grut. è MSS. In olim edd. deest præpositio *in*; quæ tamen infra habetur Par. V. lin. 2. & videtur necessaria. Nam non de ipsa cæde Clodii Senatus iudicavit, sed tantum de cæde facta, in qua inter cæteros etiam Clodius occisus erat.
 V. 4. *at parat*. Sic Fabric. MS. estque *parat* verbum juris proprium. Edd. *patet*.
 31. *P. Clodius M. Pap.* In plurimis edd. deest *P. Clodius*, quod è MSS. reposuit Grut.
 69. *Coniunxit cum multis*; ita omnes edd. Gruterus autem reponit *cum bonis*.
 82. *isque præpos.* Ita Fabric. Lamb. & Græv. al. & *isti præpos.*
 VI. 13. *Coloniæ novam, dilectum pedr.* Ita vulgati fere omnes. Et hanc lectionem tuetur Hotomannus. F. autem Fabricius, *Collinam novam dilectum pedr.* quod & Lambinus acerrime defendit. Vide Not. Grævil.
 41. *penulatus, magnus & impedito & mul. ac delic.* Ita F. Fabric. e Cod. verustis, quod & Grævio admodum placet. Edd. alii *penulatus, vulgi magnus impedito ac mul.*
 52. *Et revera put.* Sic Fabric. & Græv. e MS. pro quo edd. habent & *ita esse put.* quod ex interpretatione natum videtur.
 VII. 15. *Multis antea in causis jam quæ.* Grævius e MSS. Erfurt. *Multis in causis sæpe quæ.*
 VIII. 20. *Sustulisse.* Grævius ex Erfurti *Extulisse*.
 Ib. *Videlicet*; ita Fabric. Lamb. & Græv. pro eo quod in aliis est *inde*.
 29. *quam rem etsi necessario fec.* Ita vulgati; sed F. Fabric. & Græv. e MSS. *quare & si nefarie fec.* quod ad rem aptius.
 IX. 7. *Et mihi videlicet in causa. aut mala aut mea, &c.* Sic locum restituit Fabric. & Græv. e MSS. ubi perperam olim, *Et mihi iudices in causa aut vestra mala, aut mea nec præclarissima*.
 13. *Mulcatus*: al. perperam *Multatus* vel *Mulctatus*.
 X. 24. *familiarissimus*; ita Gruterus & Grævius e MSS. Vulg. *familiaris meus*.
 31. *quippe qui ei obviæ fuit.* Ita Viç. R. & C. Steph. sed MSS. & olim edd. Græv. *quippe si ille obviæ ei fuit*, quod inter Var. Lect. reposuit C. Steph.
 39. *Igitur ne Clod.* Illud *igitur*, quod in Vulgatis deest, e MSS. reposuerunt Fabricius & Grævius.
 49. *Quid afferbat festinationis?* Ita Viç. & C. Steph. & alii; sed multi MSS. *quid afferbat festinationis?* ut scil. subaudiat *causa Romam proficiscendi*. Græv. *quid afferbat causa festinationis?* sed vocem *Causa* in plurimis MSS. deesse fatetur: al. *quid afferbat festinationem?* sed quid si totum hoc membrum e margine

- gine in textum irrep'it? potest certe abesse sine sensus detrimento.
54. *Subsistendum*; al. *subsidentum*. Sic infra, in eo loco *subsedir*.
- XI. 22. *Noctem prope urbem expectandum*; ita Fabrit. & MSS. al. *Nocte prope urbem expectandum*.
28. *Valentium*; edito atque excello. In vulgatis olim sic, *Valentium adversari*. Atqui excello. In Macrobio, hunc locum citante, deest *adversari*; quod & Manutius etiam delet. Codd. aliqui, *Valentium*. Editio *adversarii atque excello*: quod & Grævius admittit. Sed vox ista *adversari* vel *adversarii*, quæ incertam sedem jam habet, fortè olim ad marginem adscripta a sciolo quodam (qui sequentia verba *Adversariorum* esse objectionem putavit) in contextum demum transit: in multis etiam deest edito.
- XII. 28. *& domini morte*, ita Grut. & Cod. Colon. ubi olim editi, *& domini morte*.
30. *Heus ubi Ruscia? ubi Casca*. Sic omnes olim editi: mira autem in MSS. varietas: unde F. Fabricius & Grævius, *Heus tu Ruscia* (al. *Fusio*) *verbi causâ, cavessi mentiaris*; Clod. &c. Sed istud *verbi causâ* vix Ciceronis esse videtur; retinemus igitur *ubi Casca*, ut maneant duorum servorum nomina; nam subito arrepti in questionem mox dicuntur, quod de uno tantum non dicitur.
- XV. 21. *memoriam publicam recens*. Ita F. Fabrit. & Grut. & MSS. sed al. edd. ut & Lamb. *publica recens*.
30. *Splendido*; ita MSS. Fabrit. al. *splendidissimo*. F. Fabrit. & Grævius omittunt *viro*; quod tamen sic sæpe appositum usurpat Cicero.
- lb. *T. Pacuvio*, al. *M. Paconio*.
32. *atque arma*: ita MSS. ut & edd. R. & C. Steph. sed Lamb. pro *arma* primus posuit *arenam*.
34. *Scantia*, al. *Sanctia*. *Aponio*, al. *Apronio*.
- XVI. 5. *ferre? imperium si*. Sic totum hunc locum constituit Grævius, quem vide.
16. *per me unum, ut jus*: al. *per me unum effectum est ut jus*; quæ duo verba in om. MSS. deesse testatur Lambinus, & certe interpolata videntur.
46. *eâ virtute ac fortunâ*. Ita & MSS. & opt. edd. sed al. ed. *eâ virtute ac sapientia*.
51. *Nolitis*. Ita ed. ut & Quintil. sed Græv. *Nolletis*.
52. *intersector qui esset, in consistendo ab hisne panam*; ita Græv. & Cod. Francii; & ad eundem fere modum F. Fabrit. & lb. vet. *intersector h esset in consistendo ab*

- hisne p.* sic bis apud Priscianum citatur, ubi de præpositione *in* apposita *in* consistendo agit: Manutius autem & alii vulg. habent, *intersector non esset, etiam consistendo ab his imperaturus ne panam*, &c. quod e glossmate natum videtur.
61. *fuisse*; deest *fuisse* in Pall. & potest abesse.
86. *nullum vim esse ducit*. Ita Fabricii MSS. ut & Lamb. & Grut. pro quo edd. multi, *nullam vim celestem existimat*: Inter. Var. Lect. C. Steph. sic, *nullam putant vim æternam*; ut facile credas utraq; has lectiones nihil aliud esse nisi interpretationes *quæ vim esse ducit*. Grævius autem pro *vim* habet *majestatem*; quod & ipse valde probat. Sed *vim* potius retinemus, quia paulo post sequitur *est, profectò illa vis*; & *ea vis*; *ea est*.
109. *Latiaris, sancte Jap.* Ita Lamb. & Græv. & MSS. editi alii *Latalis*. Utroque modo proferunt veteres; sed Græci fere omni. *Δαριδριος* Δία vocant. Gruterus perperam *Latiari* legit, ut cum monte conjungat, qui non *Latiaris* sed *Albanus* erat. In MS. Werd. teste Grutero habetur *Latiaret*; unde forte consistere licet, olim scriptum fuisse *Latiari*, & *Sanctæ*, vocandi catu, à nominativo *Latiarius*; nam *Latiario Jovis* est apud Plin. lib. 34. cap. 7.
- XVII. 37. *Vexatum*; ita MS. Fabrit. al. ed. *perperam necatum*.
56. *Cum falcibus ad Cast.* al. *fascibus*. Græv. *facibus*.
- XVIII. 42. *Cursum*; ita MSS. sed vulgati plerique *Casum*.
61. *Centesima lux*. — & *opinor altera: qua fines*. Sic Gruter. & Græv. & melioribus MSS. sed editi ut & Manut. habent *centesima*. — P. Clodii: &, ut *opinor, ultra quam fin.* Sed vix credibile est tam frigide & dubitanter locutum esse Ciceronem de fama Milonis, Multo potius *opinari* se dixisset de die cædis Clodii; *lux est, opinor, centesima & altera*; i. e. ut vulgò loquimur, *centesima secunda* (nam id valet *altera* apud Ciceronem & alios probatos scriptores.) Et certe si Clodius interfectus fuit xii. Kal. Febr. ut ex hac oratione constat, & hæc oratio habita vi. Id. April. ut monet Alconius, qui & hoc anno intercalatum fuisse docet (mensis autem intercalatus dierum erat xxii. juxta Censorium) necesse est ut dies CII. interfluxerint inter cædem Clodii & diem Orationis diem.

69. illa tamen ad Conf. Cod. Lamb. illa
saltem ad.
83. dimicatio Capitis. Orat. ex Erfuit. de
minutis Capitis.

111. Distraber. MSS. Fabric. distrabur.
118. & fortissimum; hoc e MSS. addidit
Grævius.

Pro M. MARCELLO.

Par I. **A**NGEBAR, cum viderem. Pa-
Lin. 10. erona has voces, cum viderem,
delet; nec necessaria sunt.
22. antea vita; al. antea etatis;
II. 8. lastrata sunt; sic legendum censent
Victorius, Lamb. Manut. ut & Grævius
e MSS. Alii libri habent illustrata;
quod si admittatur, exponendum per
patescitur, ut r. Catil. II. 20 & VI. 9.
11. Cum militibus; ah. cum multis; Var.
Lect. C. Steph. & Græv.
48. memoria effudit; ita uterque Steph. ut
& Victor, sed Faernus, memoriam effudit;
Grævius, memoria obfudit.
III. 5. [Nulla unquam] all. Ita vulg. &
hanc lectionem tuetur Rob. Titius; sed
alii non nulla aliquando. Sed Gruterus &
Grævius has voces nulla unquam profus
delet, quas ideo uacis inclusimus.
12. periinde, vulg. non periinde, male; nam
vixit ut periinde, idem est ac vixit ne
non periinde.
25. crudelitate bellum; vulg. crudelitate ci-
vile bellum; sed illud civile tanquam
glossema recte deleuit Grævius, consen-
tientibus M. S.
VI. 6. tam dement? In quibusdam edd.

hæc sequuntur, qui scilicet tibi insidiare-
tur; sed ex annotatione adscripta nota
videntur, nec in Codd. melioribus lave-
diuntur.
34. curanda; ita ed. Car. Steph. sed R.
Steph. sananda; quod & Grævius reti-
nuit.
36. Satis se diu vel natura vixisse vel gl.
Faern. & Græv. Satis diu vel natura
vixi vel gl. ut sunt ipsissima Celsaris
verba.
54. in suis vel; vulg. in suis civis vel. Sed
cives delent Faern. & Græv. quod &
abest in Var. Lect. C. Steph. & recte
abest propter sequentia vel in patriam,
quæ ipsa cives complectitur.
57. tu in primis tum summa tranqu. Sic Pa-
ernus & Grævius e MSS. Edd. autem
tu in primis composita, summa tranqu. Vox
autem composita in plerisque MSS. deest;
ut & in Var. Lect. C. Steph.
71. Monumenta, munera. Lamb. & Græv.
monumenta innumera.
94. qui in causa; al. quam qui in causa.
Sed in melioris notæ Codd. deest illud
quam, quod qui recipiant, in explicandâ
sententia misere se torquent.

Pro Q. LIGARIO.

Par. III. **P**UTAVIT reddere—redde-
Lin. 18. ret; ita vulgati; sed multi
MSS. sic, putare dare—dedisset;
quod & Grævius admisit.
43. externi isti mores, usque ad f. Hic mul-
tum inter se discrepant MSS. alii enim,
externi isti sunt mores, usque ad f. alii, ex-
terni isti sunt mores usque ad f. incitari
solerent odio. Gruterus autem, incitari solent
odium.
61. an, ne ignoscatur? hoc v. m. ac, multo-
que est grævius. Inter V. Lect. C. Steph.
an ne ignoscat? multo acerbius hoc est mul-
toque durius. Grævius etiam e MSS. suis
reponit ignoscat? & durius, & pauld
post, precibus, lacrymis, strati ad pedes.
IV. 3. cave tredar. Hæc duo verba in
multis MSS. non habentur.
4. obsecrantium misereatur. Apud Priscianum,
precantium misereatur.

104. saluti civis calamitosi consultum esse;
ita vulgati; sed MSS. Lamb. & Græv.
saluti civi calamitoso esse, omitta voce
consultum.
25. Novi facinoris; al. Novi sceleris, quod
& Grævius admisit.
V. 10. statuerat (se) excusare. Grævius
delet se, consentientibus MSS. ut potius
morbam subaudiatur. Vide Philip. ix.
p. iii. l. 49.
10. Si crimen est prohibere ullum vel. Ita
vulgati etiam boni; sed MSS. Si crimen
est ullum vel. sine voce prohibere.
47. gloriari. Græv. e Colon. & duobus
Lambini MSS. non male reponit glorie-
mini.
VI. 5. gratiosiores; sic habetur inter Var.
Lect. C. St. Græv. &c. & hoc est quod
infra dicitur plus valere; vulg. gratiores;
nonnulli Cod. pro preces habent valens.

PHILIPPICA I.

Par. I. **S**⁴ *MM* *en* dignitate & constantia. Faernus auctoritate Cod. ant. legit *summā constantiā*, omittis vocibus mediis.

32. *Senatus videbatur*; hanc vocem videbatur Grævius ē Cod. pervetusto reposuit, quæ in vulgatis deerat.

II. 39. *huius tamen dies*; ita Faernus ē Cod. Vat. in Vulg. deest tamen.

40. *vocem hanc*; sic Grævius ē Cod. suo; in vulg. deest hanc.

III. 5. *tam acerbe cogerer*? Ita ed. C. Steph. Græv. &c. sed al. *tam acerbe solus cogerer*? ut in ed. R. Steph.

17. *tanta est pœna*. Vocem tanta primum ē Cod. vet. exhibuit Faernus, quæ in vulgatis deest.

V. 18. *Quid est igitur aliud adhortari*; ita Ferrar. C. Lang. & ed. C. Steph. sed alii vulgati habent, *Quid est igitur aliud, quam adhort.* Sed Faernus delet igitur & quam.

30. *uno verum optimo auct.* Ita Faernus & Muretus ē Cod. Vat. sed vulg. *uno viro optimo auctore*.

49. *quod est amicorum, ante dicere ea qua vitari possunt*. Hæc omnia pro glossematæ habet Ferrarius.

VI. 1. *Irasci vos*; ita Ferrar. & Faern. ē Cod. ant. al. *Irasci te* & pro oportebit, Faern. Muret. Lamb. & Græv. oportebat.

31. [*quam semper in repub. habui.*] Hæc verba defunt in lib. ant. Faerni. & delenda censet Grævius; uncis igitur inclusimus; glossam enim reddent.

41. *Hanc tu, P. Dolabella*; sic Faernus, Muretus, Manutius, ed. C. Steph. & Græv. sed R. Steph. & recentiores.

Hanc tu petuisti, Dolabella.

48. *oblitus auspicia teipso Augure nuntiante*. Sic ed. C. Steph. ut & Græv. ē Cod. alii autem, *oblitus auspicioꝝ, auguria teipso Augure nuntiante*. Alii aliter.

64. *quonquam solent domesticici depravare*; sic quidem Muret. Manut. Lamb. ed. C. Steph. & plerique antiqui, ut & editio minor R. Steph. Sed recentiores (ut & ed. major R. Steph.) sic habent, *quonquam nihil est tam sanctum, quod non solent domesticici depravare*.

86. *nec clarus quisquam esse potest*. Sic edd. Victor. Manut. R. & C. Steph. & Græv. ut & ipsius Faerni, qui tamen in Cod. Vat. sic mend. se scriptum invenit, *nec clarus, nec unctus quisquam esse omnino potestate*. Unde Muretus sic legendum coniecit, *nec clarus, nec tutus quisquam esse omnino potest*. Turnebus sic, *nec auctus quisquam esse omnino potestate*. Sed, his omitti, pro *clarus* lubenter reponerem *carus*, si MSS. adstipularentur.

89. *populi concursus*; ita Ferrar. & ed. C. Steph. sed ed. R. Steph. ut & Faern. Muret. Manut. Græv. &c. *populi verjus*; quibus, sc. extempore fuis animum suum testari solet populus.

90. *quid duobus tribus*. Ita Ferrarius, quoniam in Cod. Vat. *quid u trib.* sed edd. alii, *quid iis trib.*

92. *Apollinaribus ludis*; itaque Ferrarius legendum statuit; plerique autem libri *Apollinarium ludorum*; olim sc. scriptum erat ambigue, *Apollin. lud.*

VII. 2. *Constantia*. Sic Faern. ē Vat. & Græv. Colon. pro quo vulgati habent *Conscientia*.

PHILIPPICA II.

Par. I. **C** *OMMENDATIONEM* tibi ad Lin. 10. *cives impios fore*; ita Ferrar. Muret. Faern. Manut. Græv. C. Steph. sed Grut. & alii, *ad cives impios tibi glorie fore*.

II. 5. *virtutis spe*; ita Vat. & alii MSS. optimi; sed editi multi, *virtutis specie*.

66. *sapere deceat*; sic Faern. ē Vat. quem sequuntur Muret. Lamb. & Græv. quia adhuc sub eo magistro declamabat Antonius. Vulgati habent, *sapere docuit*.

III. 16. *tibi fatum, sicuti C. Curioni*; ita

Cod. Vat. quem sequuntur Faern. Muret. Lamb. Græv. sed vulgati, *te fatum, sicuti C. Curionem*.

49. *suam rem*; ita Cod. Vat. sed vulg. *domum suam*.

IV. 25. *reipublicæ pernic.* Ita Ferrarius ē MSS. ut & Grut. sed olim cusi pro *reipub.* habent *contra rempub.*

V. 27. *ne pateretur ferri*; sic Faern. Vict. Muret. sed vulg. nonnulli *ne pat fieri*.

29. Pro *populi Rom.* alii habent *reipub.*

31. *provideram*; al. *prævideram*; sed *provideram* magis e more Ciceroniano. Sic infra, *providere* & *providissent*.
41. in *istâ societate gl.* Sic Faern. e Cod. Vat. ut. & Muret. Manut. Lamb. sed alii MSS. habent, in *istius gloriosissimi facti conscientia*, quod retinuit Gruterus; & sic etiam manet in ed. Grævii, qui tamen ipse alteram lectionem magis probat; hoc etiam alibi fieri videmus, ut improbata ipsi lectio in contextu maneat juxta editionem Gruterianam operarum credo incuria.
44. in *ed societate vid.* cum socii non s. Hunc locum sic expressimus cum Faerno, Mureto, & Grævio, ubi alii habent *viderentur socii, cum socii non fuissent*.
- VI. 6. *homicida*; sic Faern. Manut. &c. sed Vñ. & alii edd. *homicidii rei*, quod tamen glossam olet.
- VII. 21. *de summa rep. dissidentes*; ita recte restituit Faernus e Cod. Vat. quem & Muretus sequitur. Vulg. *de re dissidentes*.
26. *singularis vir.* Sic optime Faern. e Cod. Vat. Vulgati male, *consularis vir*.
- VIII. 6. *Sumpsi virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti.* Sic optime Faern. & Muret. e Cod. Vat. quibus consentiunt Manut. & Lamb. quæ lectio satis ex sequentibus confirmatur. Sed editi plerique, *Sumpsi virilem togam, quam statim muliebrem stolam redd.* Stola autem convenit vulgari scorto.
18. *intercessisse dicebas*; ita Vulg. sed Ferrarius ex auctoritate trium Codd. delet *dicebas*, quem Grut. & alii sequuntur.
38. *inde iter Alex.* Ita C. Steph. & Lang. sed R. Steph. itum. Faern. & alii, *iter*; al. *iter in Alex. direxit*, quod etsi à scio- lo intrusum tamen iter in Vett. fuisse monstrare videtur.
39. *Contra religionem*; ita Ferrarius, sed al. *Contra religionei.* Faernus autem, *Contra remp. & religionei*.
45. *ad parentem tuam.* Plures tam MSS. quam edd. habent *ad patrem tuum*, quod doctis tamen minime ferendum videtur, quia nec patrem, nec etiam viricum jam tum habuit Antonius. Cum itaque *parentem tuum* sit in Vatic. & aliis; hinc plerique, Buchananum secuti, *parentem tuam* reponendum censent, ut de Julia matre intelligatur.
48. *cultus sum*; ita Ferrar. & ed. C. Ste. sed al. *custoditus sum*.
60. *advolas*, Faern. e Vat. *advolasti*.
- IX. 20. *deleat & everti*; ita Faern. Vulgati autem, *delere & evertere*.
38. *expulsos*; Grut. *excussos*.
50. *principio similes.* Faern. & Muret. ex

- Vat. *principii similes*.
77. *ebda cum leonibus.* Sic plerique MSS. etiam optimi: sed P. Victorius (quam nonnulli alii sequuntur) ex uno aut altero Cod. *leonibus* reponendum censet; quia Leones ad curram junxisse Antonium (e Plinii lib. viii. c. 16.) constat. Qui plura de hac re videre cupit, interpretes adeat tam hoc loco quam Ep. 13. lib. x. ad Atticum.
- X. 21. *Alexandria se rec.* Ita recte Ferrarius, & ed. C. Steph. sed MSS. fere omnes & impressi *Alexandrium se rec.* contra mentem auctoris.
43. *vini numerus*: Modus est loquendi optimis scriptoribus usus, quem quilibet nesciebant pro *vini* reposuerunt *auri*, contra omnes libros.
47. *fuit animal unum*; aliqui MSS. habent *fuit animal vivum*: Et sic apud Quintil. l. viii. cap. ult.
57. *At idem ades*; ita Faern. e Cod. Vat. sed alii, *At ejusdem ades*: Pompeii scilicet.
63. *in vestibulo rostra, spolia*; ita Muret. sed vulgati habent *vestibula rostra spolia*, Liber autem Vat. *in vestibulo rostran spolia*: Unde Grævius legendum censet, *rostra an spolia*; ne desit conjunctio inter duas voces.
76. *claves ademit, forasque exegit*; ita hic locus habetur apud Nonium Marcellum in voce *exigere*. Alii sic habent, *causam addidit, exigit*.
- XI. 4. *ovus tuus, & Consul & Antonius*; ita. C. Steph. & alii edd. sed Muretus e Vat. ut & R. Steph. *ovus tuus se, & Consulem & Antonium*.
9. *Cui bello.* Sic e Cod. Vat. hunc locum emendat Faernus, & emendationis sum rationem reddit, quam apud Grævium videre potes. Alii habent, *cur ei bello*.
31. *qui risus hominum?* Sic e Vat. Faernus, Manut. Lamb. deletis vocibus *de te erat*, quæ in vulgatis habentur.
52. *Tu vero quis es?* ita ed. R. Steph. sed MS. Vat. ed. Faern. Muret. Manut. *quid es?* alii *quid censet?* ut C. Steph.
56. *tamen erat æquissimum, &c.* Sic & Faern. & omnes fere; sed Muret. e Cod. Vat. *tamen quam erat æquissimum, c. Cn. P. lib. pugnare?* quem *te sectorem*: & ita etiam edidit Grævius.
- XII. 1. *Mensas hospitum conviv.* Ita Faern. e. Vat. Sed alii editi habent, *in mensas hospitum cum veneres*.
14. *levitatem hominis.* Sic legitur in Cod. Vat. ut & apud a Gellium l. 7. cap. 11. alias desit vox *hominis*.
17. *capite involuto*; sic libri plerique; & eodem modo in Pisonem III. 58. Sed Faern.

FACRO. capite obvoluto; apud Gellium
 2. insitit; apud Gell. illius; quod & Lam-
 bicus reposuit. (insinuat) ita Muretus
 XIII. 69. insitit; FACRUS & Muretus
 infantia eius insitit hic anno. I. app.
 37. Suffragatum secunda classis vocatur;
 ita FACRUS, Grævius, & alii, sed edidi
 multi perperam, suffragi; tam secundum
 c. v.

XIV. *quem collegam habebas; editi
vulgo habent; quem collegam regni ha-
bebas. Sed illud regni auctoritate Cod.
Vat. recte delet Pærnus, ut & Mur-
tus & alii.*

XV, 16. *IM. Antōnii filium.*] Hæc verba non habentur in Cod. Vat. nec à Ciceronis manu esse, sed ab aliis explicandi gratiâ addita censet Grævius.

17. *disturbis*, al. *disturbant*.

27. *neve* *cujus* *ben.* Ita Faernus, Muretus, Manutius; sed editi vulgo habent *neve* *cujusquam* *ben.*

39. quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, par-
 rebat; ita edd. R. & C. Steph. ut &
 Faern. & Muret. e Codd. Var. ubi alii
 habent *pelebatur*: sed Manut. & Lamb.
 quod est in tabulis, quæ sunt ad Opis.
 Miror autem nihil dixisse Grævium de
 verbis sequentibus, sc. *funestæ illius* qui
 dem pecuniæ, sed tamen, si iis, quorum
 erant, non redderentur, quæ nos a tributis
 posset vindicare; qui quidem lætio A-
 bramii est, qui sic eam exponit, ut pe-
 cuniæ *funestæ* sint pluralis numeri, & per
 illius intelligatur *Cæsaris*. Sed Step-
 hanorum editiones, ut & optimæ pleraquæ
 alia, sic habent — *sed tamen, si iis*
quorum erant, non redderetur, quæ nos a
tributis posset vindicare; & hoc modo *fu-*
nestæ illius pecuniæ patrio casu singularis
 numeri proferantur, ut ita à superiori-
 bus pendeant. Sunt autem quædam mi-
 noris pretii editiones, quæ hæc verba
 male sibi convenientia representant, sc.
quorum ERAT non REDDERENTUR,
quæ nos a tributis POSSET vindicare;
 quæ tamen præva lætio tam in editione
 Groſſovii quam Grævii, operarum, uredo
 incurritæ tetinetur.

43. [*Quid ego de comment. —*] Quæ un-
cis inclusimus rectius hic abesse possunt,
cum infra habeantur pag. sequente.

52. *gratus*; sic Faernus, Muretus, & libri etiam MSS. sed Manus & Lamb. *gra-*

signat: ut olim ex conjectura legendum
censuit Ubaldinus.

XVI. 2. *Sine usura*, multi MSS. habent
sine sui, quod Ferrarius ex conjectura
mutavit in *sine usura*, quod recentiores
editiones receperunt. Sed Muræus &
Grævius e Cod. Vat. recte reponunt
sine usura, quia Deiotarus non minus
Ciceronum quam Pompeiorum hospes
fuit.

57. *De quam nobilis sit tua. Sic libri plerique editi: sed Ferrarius, e MSS. hoc membrum superiori annexit hoc modo, tollatur, atque nobilitata sit tua, &c. ut & ed. C. Steph.*

XVII 8. *Verisillum collare*; Sic a God. Vat.
Faern Muret, Manut. & Lamb. alii au-
tem *verisillum videres*, quod minus huic
loco convenit.

41. [*obviam ei*] desc. Hæc duo verba, *obviam ei*, delent Faern. Muret. Lamb. Grav. & restina absunt.

42. *incredibile dictu est; tamen inter omnes;*
ita ed. C. Steph. & aliorum, ex conjectura Ferrarii. Nam tunc hic turbant MSS. sed alii ed. *incredibile dictu, sed sumi nimis inter omnes.*

44. *gladiorum*. Ita Ferrar. e Cod. Colotiano, Faern. Muret. & sic habetur in Var. Lect. C. Steph. ex figura qua poculorum. Sed editi alii *gladiatorum*.

XVIII. 5. *Sequuntur milites: Scutorum lecticas portari videmus. Sic hunc locum constituunt Ferraria, Faern, & Camv. ut & ed. Car. Steph. Sed alii, habent: sequuntur scutati milites: fcas putari videmus. Ita ed. R. Steph. sed Muretus, scutati milites: scutorum lecticas p.*

XIX. 8. *populo Romano*. MSS. Ferrar. rei-
pub.

10. *Spurii Cassius, Melius*. Itae Var. Fa-
ern. Muret. Lamb. & Manut. Sed vul-
gati. *Sp. Cassius, Sp. Melius*.

32. *gustatum*; ita Cod. Vat. & qui illum
sequuntur; sed vulgati *gustum*.

38. *Nisi vero majoribus*——*interfectus.*
An tu es ulla——*Ita Victor, ed. R.*
Steph. & alii. Sed Ferrarius e Cod. Co-
lot. nisi vero aut majoribus——*inter-*
fectus; aut tu es ulla: quam lectionem
 admittit C. Steph. & etiam alii: sed prior
 lectio vehementior videtur, & magis
 placet; neque satis apposite dici videtur
nisi tu es ulla re, sine interrogatione;
 dixisset potius, *aliquo modo.*

PHILIPPICA IX.

Par. II. **A**D ernandum. Libri antiqui
Lin. 13. Ferrar. & Faern. habent *ad*
bonarandum.

III. 4. *Lar Tolumnius*; ita recte Faern.
Muret, Manut. &c. ut & Priscianus;
alii edd. habent *Lartes Tolumnius.*

6. *ad noſtram mem.* al. *ad meam mem.*

28. *Sin paruiſſet, munus*; ſic Faern. R.
Steph. & alii, *ſi paruiſſet, munus*; ſed
alii, omiſſis vocibus *ſi paruiſſet*, habent
ſed munus, quod non placet.

29. *ſinem fore*; ita Faern. ſed alii *ſinem*
allaturum.

34. *Mandata veſtra*; ita Faern. ſed alii
Mandata noſtra; ut & paullo poſt, *juſſu*
noſtro.

49. *re magis morbum*; ita optime Faern.
c. Vat. Cod. ut & Manut. Sic enim la-
tine dici ſolet, *excusare morbum, valeſcu-*

dinem, &c. i. e. Morbum, valetudinem,
&c. cauſam afferre quo minus hoc vel
illud fiat; editi autem multi habent *ſe*
magis morbo quam, &c.

94. *Mirifice*; ita Ferrar. Faern. & Muret.
& qui illos ſequuntur; & hoc rectius
eſſe putamus; ſed alii habent *magnifice.*

IV. 12. *quoquoſverſus*; ita Faernus repo-
nendum cenſet; nam in Vat. *quoquoſver-*
ſus; in aliiſ *quaquoſverſus*; quod alii mu-
tant in *quaquoſverſus*; & ita etiam paul-
lo infra.

23. *ſuneri mittere*; ita vulgati ſere omnes;
ſed Faern. & Manut. *ſuneri remittere*;
quod ſic explicant, ut in Sulpicii funus
erogari plus liceat quam edicto permit-
tatur.

27. *ejus ſit*—*datum eſt*; Faern. c. Cod.
Vat. *ejus eſſet*—*datum eſſet.*

[The page contains faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side.]

11

1940

M. TULLII CICERONIS

CATO MAJOR,

SIVE

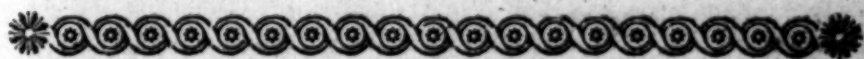
DE SENECTUTE;

ET

LÆLIUS,

SIVE

DE AMICITIA.

THE
LIBRARY OF THE
CONGRESS

PHOTODUPLICATION SERVICE

U.S. NATIONAL ARCHIVES

1980

REPRODUCTION OF

1980

U.S. NATIONAL ARCHIVES

1980

REPRODUCTION OF

U.S. NATIONAL ARCHIVES

1980

M. TULLII CICERONIS
C A T O M A J O R.

Ad T. POMPONIUM ATTICUM PRÆFATIO.

I. **O** T I T E, si quid ego adjuero curamve levaffo,
Quæ nunc te coquit & versat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim verbis iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Fla-
minium.

Ille vir haud magnâ cum re, sed plenus fidei.
quanquam certo scio, non, ut Flaminium,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

novi enim moderationem animi tui & æquitatem; teque non cognomen
solum Athenis deportasse, sed humanitatem & prudentiam intelligo: & 10
tamen te suspicor iisdem rebus, quibus meipsum interdum gravius com-
moveri; quarum consolatio & major est, & in aliud tempus differenda.
Nunc antem mihi visum est de senectute aliquid ad te conscribere; hoc
enim onere, quod mihi commune tecum est, aut jam urgentis, aut certe
adventantis senectutis, & te, & meipsum levare volo; etsi te quidem id 15
modice ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certe scio.
Sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas
dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. Mihi
quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes abster-
terferit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & jucundam senec- 20
tutem; nunquam igitur satis laudari dignè poterit philosophia, cui qui
pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris
& diximus multa, & sæpe dicemus; hunc librum de senectute ad te mi-
simus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo
Chius; parum enim esset auctoritatis in fabula: sed M. Catoni seni, 25
quo majorem auctoritatem haberet oratio: apud quem, Lælium & Sci-
pionem facimus admirantes, quòd is tam facile senectutem ferat, iisque
eum respondentem; qui si eruditius videbitur disputare, quam consue-
vit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis, quarum constat eum per-
studiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est? jam enim ipsius Ca- 30
tonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

II. *Scip.* Sæpenuerò mirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cætera-
rum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum
vel maxime, quod nunquam senectutem tibi gravem esse senserim; quæ
plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Ætnâ gravius dicant susti-
nere. *Cato.* Rem haud sanè difficilem, Scipio & Læli, admirari vide-
mini; quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque vivendum,

- iis omnis gravis est ætas : qui autem omnia bona à seipſis petunt, iſis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat ; quo in genere in primis eſt ſenectus : quam ut adipiſcantur omnes optant ; eandem
 10 accuſant adeptam : tanta ineſt inconstantia ſtultitiæ atque perversitas. Obrepere aiunt eam citius quàm putarent. Primum quis coëgit eos falſum putare ? qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia obrepit ? deinde qui minùs gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingentefimum annum agerent, quàm octogefimum ? præterita enim ætas,
 15 quam longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. Quocirca ſi ſapientiam meam admirari ſoletis (quæ utinam digna eſſet opinione veſtra, noſtroque cognomine) in hoc ſumus ſapientes, quod naturam optimam ducem, tamquam deum, ſequimur, eiſque paremus : à quâ non veriſimile eſt, cum cæteræ partes
 20 ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tamquam ab inerti poeta eſſe neglectum : ſed tamen neceſſe fuit eſſe aliquid extremum, & tamquam arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempeſtiva, quaſi vietum & caducum : quod ferendum eſt molliter ſapienti ; quid enim eſt aliud gigantum more bellare cum diis, niſi naturæ repugnare ?
 25 *Læl.* Atqui, Cato, gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, ſeceris, ſi quoniam ſperamus, volumus quidem certè, ſenes fieri, ante multo à te didicerimus, quibus faciliè rationibus ingraveſcentem ætatem ferre poſſimus. *Cato.* Faciam vero, Læli ; præſertim ſi utriſque veſtrum, ut dicis, gratum futurum eſt. *Scip.* Volumus ſanè, niſi mo-
 30 leſtum eſt, Cato, tamquam aliquam viam longam confeceſis, quam nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quo perveniſti, videre quale ſit.
- III. *Cato.* Faciam ut poterò, Læli ; ſæpe enim interfui quærelis meorum æqualium, pares autem cum paribus, veteri proverbio, faciliè congregantur, quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines Conſulares, noſtri ſepe æquales, deplorare ſolebant : tum quòd voluptatibus
 5 carerent, ſine quibus vitam nullam putarent : tum quòd ſpernerentur ab iis, à quibus eſſent coli ſoliti ; qui mihi non id videbantur accuſare, quòd eſſet accuſandum ; nam ſi id culpâ ſenectutis accideret, eadem mihi uſu evenirent, reliſque omnibus maioribus natu : quorum ego multorum cognovi ſenectutem ſine querelâ ; qui ſe & libidinum vinculis
 10 laxatos eſſe non moleſtè ferrent, nec à ſuis deſpicerentur : ſed omnium iſtiusmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate ; moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani ſenes tolerabilem agunt ſenectutem. Importunitas autem & inhumanitas omni ætate moleſta eſt.
- Læl.* Eſt, ut dicis, Cato ; ſed fortasſè dixerit quiſpiam, tibi propter
 15 opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabiliorem ſenectutem videri ; id autem non poſſe multis contingere. *Cato.* Eſt iſthuc quidem, Læli, aliquid ; ſed nequaquam in iſto ſunt omnia : ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in iurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non eum ſuâ, ſed patriæ gloriâ ſplendorem aſſectum : Nec herculè, inquit, ſi ego
 20 Seriphius eſſem, nobilis ; nec tu, ſi Athenienſis eſſes, clarus unquam fuiſſes : quod eodem modo de ſenectute poteſt dici. Neque enim in ſummâ inopiâ levis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem ; nec inſipienti etiam in ſummâ copiâ non gravis. Aptiſſima omninò ſunt, Scipio, & Læli, arma ſenectutis, artes exercitationeſque virtutum : quæ in
 omni

omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos effert fructus, non solum quia nunquam deferant, ne in extremo quidem tempore ætatis, quamquam id maximum est, verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundissima est.

IV. Ego Q. Maximum, cum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem; erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat quamquam cum colore cæpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate profectum; anno enim post Consul primum fuerat, quam ego natus sum: cumque eo quartum Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno post ad Tarentum Quæstor: deinde Ædilis, quadriennio post factus sum Prætor: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano & Cethego, cum quidem ille admodum senex, suasor legis Cinciz de donis & muneribus fuit. Hic & bellum gerebat ut adolescens, cum planè grandis esset; & Annibalem juveniliter exultantem patientiâ suâ moliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Unus qui nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò, quâ vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugeret in arcem, glorianti atque ita dicenti Meâ operâ, Q. Fabi, Tarentum recepisti: Certe, inquit ridens; nam, nisi tu amisisses, nunquam recepissem. Neque verò in armis præstantior, quàm in togâ: qui Consul iterum, Sp. Carvilio collegâ quiescente, C. Flaminio Tribuno pl. quoad potuit restitit, agrum Picentem & Gallicum viritim contra Senatus auctoritatem dividendi: Augurque cum esset, dicere ausus est, *optimis auspiciis ea geri, que pro reip. salute gererentur: que contra temp. ferrentur, contra auspicia ferri.* Multa in eo præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & Consularis: est in manibus laudatio; quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modò, atque in oculis civium magnus; sed intus domique præstantior: qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurii? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella; cujus sermone ita tum cupidè fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, fore unde discerem neminem.

V. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesque pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur; est enim quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Ilocratis, qui eum librum, qui Panathænaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea; cujus magister Leontinus Gorgias centum & septem complevit annos; neque unquam in suo studio atque opere cessavit, qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vitâ? Nihil habeo,

habeo, inquit, quod incusem senectutem. Præclarum responsum, & docto hominè dictum; sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modò mentionem feci,

15 Ennius,

*Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus, quiescit.*

Equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi
20 Consules, T. Flamininus, & M. Acilius facti sunt: ille autem Cæpione & Philippo iterum Consule mortuus est; cùm ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus fuassem. Annos lxx natus, tot enim vixit Ennius, ita ferebat duo, quæ maxima
25 putantur onera, paupertatem & senectutem, ut eis pænè delectari videretur. Etenim, cùm contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmius: tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum, si placet, causarum quanta quamque sit justa unaquæque, videamus.

VI. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ in juventute geruntur & viribus? Nullæne igitur res sunt seniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? Nihil ergo agebat
Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri,
5 filii mei? cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rep. consilio auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia Senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

10

*Quo vobis mentis, recte quæ stare solebant
Antehac, dementes sese flexere * via?*

* al. vias.

cæteraque gravissimè; notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii exstat oratio; atque hanc ille egit septem & decem annos post alterum Consulatum, cum inter duos Consulatus anni decem interfuisset, Censorque ante Consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse; & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque sunt iis qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam ex-
20 hauriant; ille autem clavum tenens quietus sedeat in puppi. Non facit ea quæ juvenes; at vero multo majora & meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio auctoritate sententia quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet: nisi fortè ego vobis, qui & miles, & Tribunus,
25 & Legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. At Senatui quæ sunt gerenda præscribo, & quomodo: Carthagini malè jam diu cogitanti bellum multo ante denuntio; de quâ vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero: quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, reser-
30 vent, ut avi reliquias persequare; cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus, sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes.

quentes. Anno ante me Censorem mortuus est, novem annis post meum Consulatam, cum Consul iterum, me Consule, creatus esset. Num 35 igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret; nec enim excursione, nec saltu, nec emissus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententia: quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut unt, sic 40 etiam nominantur senes. Quod si legere, aut audire voletis externa, maximas resp. ab adolescentibus labefactas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram remp. tantam amissistis tam citò? sic enim percontatur, ut est in Nævii ludo: respondentur & alia, & hæc in primis, 45

Proveniebant oratores novi stulti adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis; prudentia senescentis.

VII. At memoria minuitur: credo, nisi eam exerceas, aut si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lyfimachum salutare solitum? Equidem non modò eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, & avos; nec sepulchra legens vereor, quod aiunt, 5 ne memoriam perdam; his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum: nec verò quemquam senem audiivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia quæ curant, meminerunt; vadimonio constituta; qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid Jurisconsulti? quid Pontifices? quid Augeres? quid Philosophi senes? quam multa meminerunt? ma- 10 nent ingenia senibus, modò permaneat studium, & industria: nec ea solùm in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: quod propter studium cum rem familiarem negligere videretur, à filiis in iudicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more malè rem gerentibus patri- 15 bus bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Cædipum Coloneum recitasse iudicibus, quævisseque, num illud carmen desipientis videretur: quo recitato, sententiis iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Ho- 20 merum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coegit in suis studiis obmutescere senectus? an non 25 in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studio omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos vicinos & familiares meos, quibus absentibus, nunquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non ferendis, non percipiendis, non condendis fructibus: quamquam in illis minus hoc mirum; nemo enim est tam 30 senex, qui se annum non putet posse vivere; sed iidem elaborant in eis, qui sciunt nihil omnino ad se pertinere.

Serit arbores, quæ alteri sæculo profint,

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubitet agricola, quamvis senex,

35 senex, quærenti, cui serat, respondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere.

VIII. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quam illud idem:

*Ædepol senectus, si nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis; unum id sat est,
Quod diu vivendo, multa quæ non vult videt.*

5

Et multa fortasse, quæ vult; atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

*Tum equidem in senectû hoc deputo miserrimum,
Sentire eâ atate esse se odiosum alteri.*

10 Jucundum potiùs, quam odiosum: ut enim adolescentibus bonâ indole præditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur; nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non

15 modò languida atque iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid & moliens; tale scilicet, quale cujusquæ studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas litteras senex didici: quas quidem
20 sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis: quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellum equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

IX. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non plùs, quàm adolescens tauri, aut elephantis desiderabam: quod est, eo decet uti; & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis

5 Crotoniatæ? qui, cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illachrymansque dixisse, At hi quidem jam mortui sunt. Non verò tam isti, quam tu ipse nugator; neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sext. Ælius tale, nihil multis annis

10 ante T. Coruncanius; nihil modò P. Crassus: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. Orator metuo ne languescat senectute; est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam & virium. Omnino canorum illud in voce splendet etiam nescio quo pacto in senectute:

15 quod equidem adhuc non amisi, & videtis annos: sed tamen est decorus sermo senis, quietus & remissus, facitque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis compta & mitis oratio: quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere & Lælio. Quid enim est jucundius senectute stipatâ studiis juventutis? An ne eas quidem vires senectuti
20 relinquemus, ut adolescentulos doceat, instruat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur: nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defece-

defecerint et si ista ipsa defectio virium adolescentiæ vitius efficitur sa- 25
pius, quam senectutis; libidinosa etenim & intemperans adolescentia
effortum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo
sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se
unquam sensisse, senectutem suam imbecilliolem factam, quam adoles-
centia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio 30
post alterum Consulatum Pontifex Maximus factus esset, viginti &
duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis esse viribus extremo tempore
ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me
ipso dicere: quanquam est id quidem senile, ætatiq; nostræ con-
ceditur.

X. Videtisne, ut apud Homerum sæpissimè Nestor de virtutibus suis 35
prædicet? jam enim tertiam ætatem hominum vivebat: nec erat ei ve-
rendum, ne vera de se prædicans nimis videretur aut insolens, aut lo-
quax: etenim, ut ait Homerus, ex ejus lingua melle dulcior fluebat
oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen 5
dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut
Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura.
Sed redeo ad me: quantum annum ago & octogesimum: equidem posse
vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc quoque, dicere, non me
quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut Quæstor eo- 10
dem bello, aut Consul in Hispaniâ fuerim, aut quadriennio post, cum
Tribunus Militaris depugnavi apud Thermopylas, M. Acilio Glabrione
Consule: sed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, nec af-
fixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici,
non clientes, non hospites; nec enim unquam sum assensus veteri illi 15
laudatoque proverbio, quod monet, maturè fieri senem, si diu velis esse
senex. Ego verò me minùs diu senem esse malle, quàm esse senem
antè quàm essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim
occupatus. At minùs habeo virium, quam vestrum utervis. Nec vos
quidem T. Pontii Centurionis vires habetis; num idcirco est ille præ- 20
stantior? moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum potest
quisque, nitatur; nã ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ
per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bo-
vem vivum: utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires
ingenii dari? denique isto bono utare, dum adsit; cum absit, ne requi- 25
ras: nisi fortè adolescentes pueritiam, paullùm ætate progressi adoles-
centiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & una via naturæ,
eaque simplex; suaque cuique parti ætatis tempestivitas est data: ut &
infirmitas puerorum, & ferocitas juvenem, & gravitas jam constantis
ætatis, & senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tem- 30
pore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus avitus
Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter
pedibus sit, in equum omnino non adscendere; cum equo, ex equo
non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit:
summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exsequi omnia regis offi- 35
cia & munera. Potest igitur exercitatio & temperantia etiam senectuti
conservare aliquid pristini roboris.

XI. Non sunt in senectute vires; ne postulantur quidem vires à senectute; ergo & legibus & institutis vacat ætas nostra muneribus his, quæ non possunt sine viribus sustineri; itaque non modò quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt
 5 imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exsequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit! quam tenui, aut nullâ potiùs valetudine! quod ni ita fuisset; alterum ille exitisset lumen civitatis; ad paternam enim magnitudinem
 10 animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis; utendum exercitationibus
 15 modicis: tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori soli subveniendum est, sed menti atque animo multo magis. Nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute; & corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescent; animi autem exercitando levandus: nam quos ait Cæcilius—*comicos stultos senes*, hos significat credulos, obliuissimos, dissolutos: quæ vitia non sunt senectutis, se inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis: ut petulantia, ut libido, magis est adolescentium, quam senum; nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum
 25 levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus: intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti: tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigeat in illâ domo patrius mos, & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad extremum spiritum vindicet jus suum: ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo est adolescentis aliquid, probo: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascumque defendi, nunc quam maxime conficio orationes: jus Augurum, Pontificum, Civile tracto: multum etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoque die
 40 dixerim, audierim, egerim, commemoro vespere. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his desudans atque elaborans corporis vires non magnoperè desidero: adsum amicis: venio in Senatum frequens, ultròque afferro res multum & diu cogitatas; easque tueor animi, non corporis viribus; quæ si exsequi nequirem, tamen me
 45 lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed ut possem, facit acta vita; semper enim in his studiis laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepit senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit: nec subito frangitur, sed diuturnitate exstinguitur.

XII. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicant voluptatibus. O præclarum munus ætatis, si quidem id aufert nobis, quod est in adolescentiâ vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cum 5
Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat à naturâ datam; cujus voluptatis avidæ libidines temerè & effrenatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpub. everfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasei: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad 10 quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, & adulteria, & omne tale flagitium nullis illecebris excitari aliis, nisi voluptatis. Cùmque homini sive naturâ, sive quis deus nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum 15 esse, neque omninò in voluptatis regno virtutem posse consistere: quod quò magis intelligi posset, fingere animo jubebat; tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima; nemini censebatur fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset; quocirca nihil esse 20 tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem: si quidem ex, cum major esset atque longior, omne animi lumen exstingeret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo, Caudino prælio Sp. Posthumius, T. Veturius, Consules, superati sunt; locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Rom. per- 25 manserat, se à majoribus natu accepisse dicebat, cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio Consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut non liberet, quod 30 non oporteret; impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, ac mentis, ut dicam, præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Inventus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flaminium è Senatu ejicerem septem annis post, quam Consul fuisset: sed notandum putavi libidinem. Ille enim cùm esset Con- 35 sul in Gallia, exoratus in convivio à scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis: hic Tito fratre suo Censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est: mihi verò & Flaccò neutiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perditâ libido, quæ cum probro privato conjungeret imperiî dedecus. 40

XIII. Sæpe audiivi à majoribus natu, qui se porro pueros à senibus audiisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod cùm apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cyneâ, esse quendam Athenis, qui se sapientem profiteretur; eumque dicere, omnia quæ faceremus ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes, M. Curium 3 & T. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrhò persuaderetur: quo facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Consulem se pro rep. quarto Consulatu devoverat. Norat eundem Fabricius,

- 10 norat Coruncanus; qui cum ex suâ vitâ, tum ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte peteretur; quodque spreta & contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus se-
- 15 nectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat: caret epulis, exstructisque mensis, & frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentiâ & cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obstitimus, divinè enim Platonē escam malorum voluptatem appellat, quod eâ videlicet homines capiantur, ut
- 20 hamo pisces; quamquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviiis delectari potest. C. Duillium, M. filium, qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem à cœnâ senem sæpè videbam puer: delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo privatus sumferat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meip-
- 25 sum jam revertar. Primùm habui semper sodales: sodalitates autem me Quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis: epulabar igitur cum sodalibus omnino modicè, sed erat quidem fervor ætatis: quâ progrediente, omnia fient indies mitiora; neque enim ipsorum conviviorum, delectationem voluptatibus corporis magis, quàm cœtu
- 30 amicorum, & sermonibus metiebar: benè enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt, meliùs quàm Græci; qui hoc idem tùm computationem, tùm concœnationem vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur.

XIV. Ego verò propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviiis delector; nec cum æqualibus solùm, qui pauci admodum restant, sed cum vestrâ etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi

5 sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est fortasse quidem naturalis modus, non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta; & is sermo, qui more majorem à summo adhibetur in poculis: & pocula, sicut in sym-

10 posio Xenophontis, minuta atque rorantia, & refrigeratio ætate, & vicissim aut sol, aut ignis hibernus; quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem, quam maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus, Credo: sed ne deside-

15 ratio quidem; nihil autem molestum, quod non desideres. Benè Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, utereturne rebus veneris: Dii meliora, inquit; libenter vero istinc, tanquàm à domino agresti ac furioso, profugi; cupidus enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere; satiatis vero & expletis jucundius

20 est carere, quam frui; quamquam non caret is, qui non desiderat. Ego hoc non desiderare dico esse jucundius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentiùs; primùm parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, si non abundè potitur, non omnino caret: ut Turpionē Ambivio magis delectatur, qui in primâ

caveâ

caveâ spectat; delectatur tamen etiam qui in ultimâ: sic adolescentia 25 voluptates propè intuens magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tamquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque, ut dicitur vivere? si verò habet aliquod tamquam pabulum studii atque 30 doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi pænè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui Scipio: quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane cœpisset! quam delectabat eum defecti- 35 ones solis & lunæ multò ante nobis prædicere! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutus! quàm gaudebat bello suo Punico Nævius! quàm Truculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium: qui cum sex annos antè, quam ego natus sum, fabulam docuisset, Centhone, Tuditanoque Consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi & pontificii & civilis 40 juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex Maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantés senes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut 45 scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ; quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait verficulo quodam, ut ante dixi, senescere se multa indies addiscentem: quæ voluptate animi nulla certe potest esse major. 50

XV. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector; quæ nec ulla impediunter senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere: habent enim rationem cum terrâ quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usurâ reddit, quod accepit; sed aliàs minore, plerumquè majore cum scœnore: quamquam 5 me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis ac naturâ delectat; quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit, primùm id occæcatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepesfactum vapore & compressu suo diffindit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adole- 10 scit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur, è quibus cum emerfit, fundit frugem spici, ordine structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem oblectamentaue pernoscat. O- 15 mitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terra; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinacio, aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantæ, fermenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ naturâ caduca est, & 20 nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis

sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque insensere vere in
 25 iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea,
 quæ gemma dicitur; à quo oriens uva sese ostendit: quæ & succo ter-
 ræ, & calore solis augescens prima est peracerba gustatu, deinde matu-
 rata dulcescit; vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, & ni-
 mios solis defendit ardores: quâ quid potest esse cum fructu lætius, tum
 30 aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solum, ut ante dixi,
 sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, ca-
 pitum jugatio, religatio & propagatio vitium; sarmentorumque ea, quam
 dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid
 fossiones agri, repastinationes proferam, quibus sit multo terra fecun-
 35 dior? Quid de utilitate loquar stercoreandi? dixi in eo libro, quem de
 rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit,
 cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi vide-
 tur, ante sæculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat à
 filio, colentem agrum, & eum stercoreantem facit. Nec verò segetibus
 40 solum, pratis, & vineis, & arbutis res rusticæ lata sunt, sed etiam hortis
 & pomariis: tum pecudem pastu, apium examinibus, florum omni-
 um varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones:
 quibus nihil invenit agriculturâ solertius.

XVI. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea
 ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem: nam & studio
 rerum rusticarum proventus sum, & senectus est naturâ loquacior; ne
 ab omnibus eam vitii videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius,
 5 cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit
 extremum tempus ætatis; cujus quidem villam ego contemplant, abest
 enim non longe à me, admirari satis non possum vel hominis ipsius con-
 tinentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti mag-
 num auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt; non
 10 enim aurum habere præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent
 aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere se-
 nectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso recedam. In agris
 erant tum Senatores & iidem senes; siquidem aranti L. Quincio Cin-
 cinnato nunciatum est, eum Dictatorem esse factum: cujus Dictatoris
 15 jussu Magister Equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appe-
 tentem, occupatum interemit: à villa in Senatum arcescebantur & Cu-
 rius & cæteri senes; ex quo, qui eos arcescebant, viatores nominati
 sunt: num igitur horum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione
 oblectabant? Meâ quidem sententiâ haud scio, an ulla beator esse
 20 possit: neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agro-
 rum est salutaris; sed & delectatione, quam dixi, & saturitate copiasque
 omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum
 pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum
 voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella
 25 vinaria, olearia, etiam penaria est, villaque tota locuples est; abundat
 porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi
 agricolæ succidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc supervaca-
 nei operis aucupium atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut
 arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevis
 præcidam.

præcidam. Agro benè culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie 30
ornatus: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam in-
vitatur atque allestat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut calefcere
vel apricatione melius, vel igni; aut vicissim umbris aquisve refrigerari
salubrius? Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi cla-
vam, sibi pilam, sibi natationes & cursus: nobis senibus ex lusionibus 35
multis talos relinquunt & tesseras: id ipsum utrum lubebebit; quoniam
fine his beata esse senectus potest.

XVII. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt; quos legite,
quæso, studiosè, ut facitis: quam copiosè ab eo agricultura laudatur
in eo libro, qui est de tuendâ re familiari, qui Oeconomicus inscribitur?
Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri co-
lendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum, minorem re- 5
gem Persarum, præstantem ingenio atque imperii gloria, cum Lysander
Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona
à focis attulisset; & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque hu-
manum fuisse, & ei quendam conseptum agrum, diligentur consitum
ostendisse: cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, 10
& directos in quincuncem ordines, & humum subactum atque puram,
& suavitatem odorum, qui afflarentur & floribus; tùm dixisse, mirari se
non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo essent illa dimen-
sa atque descripta: & ei Cyrum respondisse: Atqui ego omnia isto
sum dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum 15
arborum mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum intuentem ejus purpu-
ram & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro multisque
gemmis dixisse: Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti
tuæ fortuna conjuncta est. Hac igitur fortunâ frui licet senibus: nec
ætas impedit, quo minus & cæterarum rerum, & imprimis agri colendi 20
studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. Marcum quidem
Valerium Corvum accepimus ad centesimum annum perduxisse, cùm ef-
set acta jam ætate in agris, eosque coleret; cujus inter primum & sex-
tum Consulatum sex & quadraginta anni interfuerunt: itaque quantum
spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus 25
illi cursus honorum fuit; atque ejus extrema ætas hoc beator, quam
media, quod auctoritatis plus habebat, laboris verò minùs. Apex au-
tem senectutis est auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quan-
ta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum: *plurima consen-*
tiunt gentes, populi primum fuisse virum; notum est carmen incisum 30
in sepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama
consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper Pontificem Maximum,
quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid
de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quo-
rum non in sententiâ solùm, sed etiam in nutu desidebat auctoritas. Ha- 35
bet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit,
quam omnes adolescentiæ voluptates.

XVIII. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectu-
tem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit: ex quo id efficitur,
quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: *Miseram esse se-*
nectutem, quæ se oratione defenderet: non cani, non rugæ repente aucto-
ritatem

5 ritatem arripere possunt ; sed honestè acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgere, deduci, reduci, consuli : quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentissimè observantur. Lyfandrum Lacedæmonium, 10
cujus modò mentionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis ; nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior : quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno confesso locum ei à suis civibus nusquam datum : cum autem ad 15
Lacedæmonios accessisset, qui, cum legati essent, certo in loco considerant, consurrexisse omnes, & senem illum sessum recepisse : quibus cum à cuncto confesso plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara ; sed hoc, de quo agimus, imprimis, quod, ut quis- 20
que ætate antecedit, ita sententiæ principatum tenet ; neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ ? quibus qui splendidè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec tamquam inexercitati histriones, in 25
extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes, si quærimus, etiam avari : sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur contemni se putant, despici, illudi : præterea in fragili corpore odiosa 30
omnis offensio est : quæ tamen omnia dulciora sunt & moribus bonis & artibus : idque tum in vita, tum in scenâ intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt : quanta in altero duritas, in altero comitas ! Sic se res habet : ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit : severitatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modi- 35
cam ; acerbiter nullo modo : avaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo ; potest enim quidquam esse absurdius, quàm, quo minùs viæ restat, eò plus viatici quærere ?

XIX. Quarta restat causa, quæ maximè angere atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longâ ætate non viderit ! quæ aut planè negligenda 5
est, si omnino exstinguit animum ; aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum ? quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum ? quin etiam 10
ætas illa multò plures quàm nostra mortis casus habet : faciliùs in morbos incidunt adolescentes ; graviùs agrotant ; tristiùs curantur : itaque pauci veniunt ad senectutem ; quod ni ita accideret, melius & prudentiùs viveretur : mens enim, & ratio, & consilium in senibus est : qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem im- 15
pendentem : quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentiâ esse commune ? Sensi ego cum in optimo filio meo, tum in

in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni
 ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum;
 quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat: quid enim stul-
 tius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod 20
 speret quidem habet. At est eò meliore conditione quàm adolescens,
 cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere:
 hic diu vixit. Quamquàm, ô dii boni: quid est in hominis vitâ diu?
 da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem:
 fuit enim, ut scriptum video; Arganthonius quidam Gadibus, qui octo- 25
 ginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum
 quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id
 advenit, tunc illud, quod præterit, effluxit: tantum remanet, quod
 virtute & rectè factis consecutus sis: horæ quidem cedunt, & dies, &
 menses, & anni; nec præteritum tempus umquam revertitur, nec quid 30
 sequatur sciri potest: quod cuique temporis ad vivendum datur, eo de-
 bet esse contentus; neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fa-
 bula, modò, in quocumque fuerit actu, probetur; neque sapienti usque
 ad *plaudite* vivendum: breve enim tempus ætatis latis est longum ad
 bene honestèque vivendum; sin processeris longius, non magis dolen- 35
 dum est, quam agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate
 æstatem autumnumque venisse: ver enim, tanquàm adolescentiam fig-
 nificat, ostenditque fructus futuròs; reliqua tempora demetendis fruc-
 tibus & percipiendis accommodata sunt: fructus autem senectutis est,
 ut sæpe dixi, ante partorum bonorum memoria & copia. Omnia verò, 40
 quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis: quid est autem
 tam secundum naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit
 adolescentibus, adversante & repugnante naturâ Itaque adolescentes
 mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimi-
 tur: senes autem, sicut suâ sponte, nulla adhibita vi, consumptus ig- 45
 nis extinguitur, & quasi poma ex arboribus, cruda si sint, vi avel-
 luntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis
 aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quo
 propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque
 in portum ex longâ navigatione esse venturus. 50

XX. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus
 certus est terminus: rectèque in ea vivitur, quoad munus officii exse-
 qui & tueri possis, & tamen mortem contemnere; ex quo fit, ut animo-
 fior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc illud est,
 quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est; cum illi quærenti, 5
 Quâ tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret? respondisse di-
 citur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum integrâ mente
 cæterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura
 dissolvit. Ut navem, ut ædificium idem destruit faciliè, qui con-
 struit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissol- 10
 vit: jam omnis conglutinatio recens, ægrè, inveterata, faciliè divellitur:
 ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avidè appetendum senibus,
 nec sine causa deferendum sit: vetatque Pythagoras injussu imperato-
 ris, id est, dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem
 sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amico- 15

rum & lamentis vacare: vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu Faxit.

- 20 Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus moriendi aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, præsertim feni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentiâ debet esse, mortem ut negligamus; sine qua meditatione, tranquillo esse animo nemo potest: moriendum enim certè est; & id incertum, an eo ipso die; mortem igitur omnibus horis independentem timens, qui poterit animo consistere? de quâ non ita longâ disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solum Brutum, qui in liberandâ patriâ est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non 30 M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paullum, qui morte luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus 35 est; sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum sæpè locum profectas alacri animo erecto, undè se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino, ut mihi quidem videtur, studiorum omnium satiety vitæ facit satietatem.
- 40 Sunt pueritiæ certa studia; num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ; num ea constans jam requirat ætas, quæ media dicitur? sunt etiam hujus ætatis; nec ea quidem quærentur à senectute: sunt extrema quædam studia senectutis: ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis: quod cum evenit, 45 satietas vitæ tempus maturum mortis affert.

- XXI. Equidem non video, cur, quid ipse sententiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab eâ propius absum. Ergo vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere arbitror: & eam quidem vitam, 5 quæ est sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur; est enim animus cælestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatisque contrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana,
- 10 ut essent, qui terras tuerentur, quique cælestium ordinem contemplant, imitarentur eum vitæ modo atque constantiâ: nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas pœnè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, 15 nunquam dubitasse, quin ex universâ mente divinâ delibatos animos haberemus; demonstrabantur mihi præterea quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disservisset, is, qui esset omnium sapientissimus oracula Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum,

teritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inven- 20
ta, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem :
cùmque semper agitetur animus, nec principium motûs habeat, quia se
ipse moveat, ne finem quidem habiturum esse motûs, qui nunquam se
ipse sit relicturus ; & cùm simplex animi naturâ esset, neque haberet in
se quidquam admistum dispar sui atque dissimile, non posse eum di- 25
vidi ; quod si non possit, non posse interire : magnoque esse argumento,
homines scire pleraque antè quàm nati sint, quod jam pueri, cùm artes
difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non
tùm primùm accipere videantur, sed reminisci, & recordari.

XXII. Hæc Plato noster. Apud Xenophontem autem moriens Cy-
rus major hæc dicit : Nolite arbitrari, ô mihi carissimi filii, me, cùm à
vobis discessero, nusquam, aut nullum fore ; nec enim, dùm eram vo-
biscum, animum meum videbatis : sed eum esse in hoc corpore ex iis
rebus, quas gerebam, intelligebatis : eundem igitur esse creditote, etiam 5
si nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum post mortem honores
permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius me-
moriâ sui tuerentur. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, ani-
mos, dùm in corporibus essent mortalibus, vivere ; cùm exissent ex iis,
emori : nec verò tum animum esse insipientem, cùm ex insipienti cor- 10
pore evasisset ; sed cùm omni admixtione corporis liberatus, purus,
& integer esse cœpisset, tùm esse sapientem. Atque etiam, cùm ho-
minis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est, quò
quæque discedant : abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt ; animus
autem solus, nec cùm adest, nec cum discedit, apparet. Jam verò vi- 15
detis, nihil esse morti tam simile, quàm somnum. Atque dormientium
animi maximè declarant divinitatem suam : multa enim, cùm remissi &
liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint,
cùm se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt,
sic me colitote ut deum ; sin unâ est interiturus animus cum corpore, 20
vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, &
regunt, memoriâ nostri pie inviolatèque servabitis.

XXIII. Cyrus quidem hæc moriens. Nos, si placet, nostra videa-
mus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum
Paullum, aut duos avos, Paullum & Africanum, aut Africani patrem,
aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare non est
necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriâ pertinerent ; 5
nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes, ut de
me ipso aliquid more senum gloriæ, me tantos labores diurnos noctur-
nosque, domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam
meam, quibus vitam, essem terminaturus ? nonne melius multò fuisset,
otiosam ætatem & quietam sine ullo labore & contentione traducere ? 10
sed nescio quomodo animus erigens se posteritatem semper ita pros-
piciebat, quasi cùm excessisset è vitâ, tum denique victurus esset ; quod
quidem ni ita se haberet, ut animi immortalitatis essent, haud optimi cu-
jusque animus maximè ad immortalitates gloriam niteretur. Quid,
quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus ini- 15
quissimo ? Nonne vobis videtur animus is, qui plûs cernat & longius,
videre se ad meliora proficisci : ille autem, cui obtusior sit acies, non

- videre? Equidem effloror studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi; neque verò eos solos convenire aveo, quos ipse cognovi;
- 20 sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit: neque tamquam Peliam recoxerit: & si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueriscam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, ad carceres à calce revocari; quid enim habet vita
- 25 commodi? quid non potius laboris? sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum; non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi & ii docti sæpe fecerunt; neque me vixisse poenitet, quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimen; & ex vitâ ita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo; commorandi enim natura
- 30 turâ diverforium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar! cumque ex hac turbâ & colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus antè dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior; cuius à me corpus crematum est: quod contra decuit ab illo meum; animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum: quem ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quod æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus
- 40 Scipio, id enim te cum Lælio admirari solere dixisti, levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda: quòd si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus, ut quidem minuti philosophi censent, nihil sentiam, non vereor, ne
- 45 hunc errorem meum mortui philosophi irrideant; quod si non sumus immortales futuri, tamen extinguì homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est tamquam fabulæ; cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Hæc habui de senectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniat! ut ea, quæ ex me audistis, se experti probare possitis.

M. TULLII

M. TULLII CICERONIS
 LÆLIUS,
 SIVE
 DE AMICITIA;
 DIALOGUS.

Ad T. POMPONIUM ATTICUM PRÆFATIO.

I. QUINTUS Mucius Augur multa narrere de C. Lælio, socero suo, memoriter & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævola, sumptâ virili togâ, ut quoad possem & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commodè dicta memoriæ mandabam; fierique studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævola contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio & justitia præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad Augurem. Cùm sæpe multa, tum memini, domini hemicyclio sedentem, ut solebat, cùm & ego essem unâ, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore: meministi enim Attice, & eo magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cùm is Tribunus Pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Consul, diffideret, quocum conjunctissimè & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de Amicitia habitum ab illo secum, & cum altero genere C. Fannio, Marci Filio, paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias memoriæ mandavi, quas hoc libro exposui meo arbitrato; quasi enim ipsos induxi loquentes, ne inquam, & inquit, sæpius interponerentur; atque ut tamquam à presentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe mecum ageres, ut de Amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cùm omnium cognitione, tum nostrâ familiaritate visa est. Itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui est scriptus ad te de Senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona,

persona, quæ de illâ ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutissimè
 senex fuisset, & in ipsâ senectute præ ceteris florisset: sic cùm acce-
 30 pisset à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis fa-
 miliaritatem fuisse, idonea mihi Lælii persona visa est, quæ de amici-
 tiâ ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset Scævola. Ge-
 nus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate,
 & eorum illustrium, plus nescio quo pacto videtur habere gravitatis.
 35 Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me
 loqui existimen. Sed ut tùm ad senem senex de senectute, sic hoc
 libro ad amicum amicissimus, de Amicitia scripti. Tùm est Cato lo-
 cutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior:
 nunc Lælius & sapiens, sic est enim habitus, & amicitia gloriâ excel-
 40 lens, de amicitia loquitur. Tu velim animum à me parumper aver-
 tas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad so-
 cerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respon-
 det Lælius: cujus tota disputatio est de Amicitia, quam legens tu ipse
 cognosces.

II. *Fannius.* Sunt ista, Læli; nec enim melior vir fuit Africano quis-
 quam, nec clarior; sed existimare debes, omnium oculos in te esse
 conjectos: unum te sapientem & appellant & existimant; tribuebatur
 hoc modo M. Catoni; scimus L. Atilium apud patres nostros appel-
 5 latum esse sapientem: sed uterque alio quodam modo: Atilius, quia
 prudens esse in jure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum
 usum habebat: multa ejus & in Senatu & in foro vel provisâ pruden-
 ter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur; propterea quasi
 cognomen jam habebat in senectute sapientis; te autem alio quodam
 10 modo, non, solum natura & moribus, verum etiam studio & doctrina
 esse sapientem: nec sicut vulgas, sed ut eruditi solent appellare sapi-
 entem, qualem in tota Græcia neminem: nam qui septem appellantur,
 eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientium non habent.
 Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo
 15 sapientissimum judicatum; hanc esse in te sapientiam existimant,
 ut omnia tua in te posita esse ducas; humanosque casus virtute
 inferiores putes; itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola,
 quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximi-
 mis Nonis, cùm in hortos D. Bruti auguris, commentandi causâ, ut
 20 assolet, venissemus, tu non adfuisti: qui diligentissimè semper illum
 diem, & illud munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærent quidem,
 C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum; sed ego id respondeo, quod
 animadverti, te dolorem quem acceperis cùm summi viri, tùm amicissi-
 mi morte, ferre moderatè: nec potuisse non commoveri, nec fuisse id
 25 humanitatis tuæ: quod autem his Nonis in nostro collegio non adfu-
 isse, in valetudinem causæ, non mœstitiâ fuisse. *Læli.* Rectè tu qui-
 dem, Scævola, & verè; nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi,
 cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitrator
 hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii.
 30 Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec ag-
 nosco, nec postulo, facis amicè; sed, ut mihi videris, non rectè judi-
 cas de Catone; aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si
 quisquam

quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim, ut alia omittam, mortem filii tulit? memineram Paullum, videram Gallum: sed hi in pueris; Cato in perfecto & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas 35 ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, ut jam cum utroque loquar, sic habetote.

III. Ego, si Scipionis desiderio me moveri negem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes: sed certè mentiar; movear enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit; &, ut confirmare possum, nemo certe fuit: sed non egeo medicinà; me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent, nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, 5 si quid accidit: suis autem incommodis graviter angi non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclare? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui Consulatum petivit nunquam, factus est Consul bis, primum ante tempus: iterum sibi suo tempore, reipub. pæne serò; qui duabus urbibus everfis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facil- 15 limis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? iustitiâ in omnes? nota sunt vobis: quàm autem civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quod igitur hunc paucorum honorum accessio juvare potuisset? senectus enim, quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum, & cum Scipione 20 differere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiamnum erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere; moriendi autem sensum celeritas abstulit; quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vitâ ce- 25 leberrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, quò, Senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est à Patribus Conscriptis, à P. R. sociis & Latinis, pridie quàm excessit e vitâ: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur Deos potiùs quàm ad inferos pervenisse: neque enim assentior iis, qui hæc nuper differere cœpe- 30 runt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri.

IV. Plus apud me antiquorum auctoritate valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt; quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac fuerunt, magnamque Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tum florebat, institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis 5 oraculo sapientissimus est judicatus, qui non tùm hoc, tùm illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum è corpore excessissent, reditum in cælum patere optimoque & iustissimo cuique expeditissimum; quod item Scipioni videbatur, qui quidem quasi præfagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Phi- 10 lus & Manilius aessent, & alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses, triduum differuit de republicâ; cujus disputationis fuit extremum

mum ferè de immortalitate animorum : quæ se in quiete per visum ex
 Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in
 15 morte facillimè evolet tamquam è custodiâ vinculisque corporis, cui
 censemur cursum ad Deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni ? quocirca
 incere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quàm amici sit. Sin
 autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec
 ullus sensus maneat ; ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali ;
 20 sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omninò : quem ta-
 men esse natum & nos gaudemus, & hæc civitas dum erit lætabitur.
 Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum optimè est ; me-
 cum incommodius : quem fuerat æquius, ut priùs introieram, sic prius
 exire de vita : sed tamen recordatione nostræ amicitie sic fruor, ut be-
 25 atè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim : quocum mihi conjuncta
 cura de republicâ & de privatâ fuit, quocum & domus & militia com-
 munis ; & id, in quo est omnis vis amicitie, voluntatum, studiorum,
 sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientie, quàm
 modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim, quàm
 30 quodd amicitie nostræ memoriam spero sempiternam fore ; idque mihi
 eo magis est cordi, quod ex omnibus sæculis vix tria aut quatuor no-
 minantur paria amicorum : quo in genere sperare videor Scipionis &
 Lælii amicitiam notam posteritati fore. *Fann.* Istud quidem, Lælii ita
 necesse : sed quoniam amicitie mentionem fecisti, & sumus otiosi, per-
 35 gratum mihi feceris, spero item Scævola, si, quemadmodum soles de
 cæteris rebus, cùm ex te quærentur ; sic de amicitia disputaris, quid
 sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæv.* Mihi verò per-
 gratum erit : atque, id ipsum cùm tecum agere conarer. Fannius ante-
 vertit ; quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.

V. *Lel.* Ego verò non gravarer, si mihi ipse considerem ; nam &
 præclara res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi ; sed quis ego sum ?
 aut quæ in me est facultas ? doctorem est ista consuetudo, eaque Græ-
 corum, ut iis ponatur de quo disputent quàmvis subito. Magnum opus
 5 est, egetque exercitatione non parvâ. Quamobrem quæ disputari de
 amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur ; ego vos
 hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis antepona-
 tis ; nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel se-
 cundas, vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam
 10 esse non posse : neque id ad vivum ferecò, ut illi, qui hæc subtiliùs
 differunt, fortassè verè, sed ad communem utilitatem parum ; negant
 enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè ; sed
 eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecu-
 tus ; nos autem ea, quæ sunt in usu vitæque communi, non ea, quæ
 15 finguntur, aut optantur, spectare debemus ; numquàm ego dicam, C.
 Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores
 judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habe-
 ant sapientie nomen & invidiosum & obscurum : concedantque, ut hi
 boni viri fuerint. Ne id quidem facient ; negabunt id nisi sapienti
 20 posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se
 gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, li-
 beralitas ; nec sit in illis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia ; sintque
 magna

magna constantia, ut ii fuerunt, modò quos nominavi : hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus ; quia sequantur, quantum homines possunt, naturam, optimam benè vivendi ducem ; sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam : maior autem, ut quisque proximè accederet ; itaque cives potiores, quàm peregrini ; & propinqui, quàm alieni ; cum his enim amicitiam natura ipsa peperit ; sed ea non satis habet firmitatis ; namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest ; sublata enim benevolentia amicitie nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitie sit, ex hoc intelligi maxime potest : quod ex infinita societate generis humani, quàm conciliavit ipsa natura, ita contracta res est & adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

VI. Est autem amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia & caritate summa consensus : quàm quidem haud scio, an, exceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum ; divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates ; belluarum hoc quidem extremum est : illa autem superiora caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem ; sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit & continet : nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest ; jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur : nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentiam metiamur : virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos ; his communis vita contenta est ; eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutuâ benevolentia conquiescat ? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum ? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse gauderet ? Adversas verò ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, ferret ; denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportune sunt, singulæ, rebus ferè singulis : divitiæ, ut utare, opes ut colare, honores, ut laudare, voluptates, ut gaudeas valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet : quoquò te verteris, præsto est, nullo loco excluditur, numquam intempestiva, numquam molesta est. Itaque non aquâ, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quàm amicitia ; neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa & delectat, & prodest, sed de verâ, & perfectâ loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit : nam & secundas res splendidiore facit amicitia, & adversas partiens communicansque, leviores.

VII. Cumque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bonam spem præluceat in posterum : nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui ; quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, &

quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum; ex quo illorum beata mors videtur: horum vita laudabilis; quod si exemeris ex naturâ rerum benevolentiae junctionem, nec domus ulla, nec urbs stare poterit: ne agri
 10 quidem cultus permanebit; id si minus intelligitur, quanta vis amicitiae concordiaeque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi potest. Quae enim domus tam stabilis, quae tam firma civitas est, quae non odiis atque diffidiis funditus possit everti? ex quo quantum boni sit in amicitia judicari potest. Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, car-
 15 minibus Graecis vaticinatum ferunt, quae in rerum naturâ totoque mundo constarent, quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam; atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt & re probant. Itaque, si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat
 20 laudibus? qui clamores totâ caveâ nuper in hospitis & amici mei, M. Pacuvii novâ fabulâ, cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re fictâ: quid arbitramur in verâ fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura
 25 vim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Haec mihi videor, de amicitia quid sentirem, potuisse dicere: si qua praeterea sunt, credo autem esse multa, ab iis, si videbitur, qui ita disputant, quaeritote. *Fann.* Nos autem à te potius: quamquam etiam ab istis saepe quaesivi, & audiivi, non invitus equi-
 30 dem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuae. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Republica disputatum, affuisses, qualis tum patronus justitiae fuit, contrâ accuratam orationem Philii! *Fann.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei,
 35 qui ob eam summâ fide, constantiâ, justitiâque servatam, maximam gloriam ceperit?

VIII. *Lal.* Vim hoc quidem est asferre; quid enim refert, quâ me rogatione cogatis? cogitis certè; studiis enim generorum, praesertim in re bonâ, cum difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Saepissime igitur mihi de amicitia cogitanti maximè illud considerandum videri so-
 5 let, num propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia: ut dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque rederet: an esset hoc quidem proprium amicitiae, sed antiquior & pulchrior, & magis à naturâ ipsâ profecta alia causa; amor enim (ex quo amicitia nominata) princeps est
 10 ad benevolentiam conjugendam; nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur, & observantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quidquid in eâ est, id est verum & voluntarium. Quapropter à naturâ mihi videtur potius, quam ab indigentia orta amicitia, & applicatione
 15 magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest: quae ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat; quod

quod in homine multo est evidentius. Primum ex ea caritate, quæ est inter natos & parentes: quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest. 20 Deinde, cum similis sensus existit amoris si aliquem nacti sumus, ejus cum moribus & naturâ congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur; nihil est enim amabilius virtute, nihil, quod magis alliciat ad diligendum: quippe cum propter virtutem & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, 25 quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii non cum caritate aliqua & benevolentia memoriam usurpet, quos nunquam viderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Mælium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italiâ decertatum, Pyrrho, & Hannibale: ab altero, propter probitatem ejus, 30 non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem semper hæc civitas oderit.

IX. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus, quid mirum si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & 5 consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentie magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit, per quem quisque assequatur, quod desideret, humilem sanè relinquunt, & minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitie. quam ex inopiâ at- 10 que indigentia natam volunt: quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus; quod longè secus est; ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute & sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat, suæque omnia in se ipso posita judicet, ita in amicitia expetendis colendisque maxi- 15 me excellit. Quid enim Africanus indigens mei? Minimè herclè: ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quâdam virtutis ejus, illè vicissim opinione fortassè nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe 20 causæ diligendi protectæ. Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus, gratiam (neque enim beneficium sceneramur) sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè 25 dissentiant; nec mirum; nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suscipere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam; quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, naturâ gigni sensum diligendi, & benevolentie caritatem, factâ significatione probitatis; quam 30 qui appetiverunt, applicant sese & proprius admovent, ut & usu ejus, quem deligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore & æquales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio; sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur: & erit ejus ortus à naturâ, quam ab imbecillitate, 35

& gravior, & verior; nam si utilitas amicitia conglutinet, eadem commutatâ dissolveret; sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitia sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitia videtis, nisi quid ad hæc forte vultis. *Fam.* Tu verò perge, Læli; pro hoc enim, 40 qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem; quamobrem audiamus.

X. *Læli.* Audite ergo, optimi viri, ea quæ sæpissimè inter me & Scipionem de amicitia diserebantur; quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ permanere: nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe: vel ut de rep. 5 non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alios adversis rebus, alios ætate ingravescente; atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod summi puerorum amores sæpe unâ cum pretextâ ponerentur; sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione vel uxoria conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset; 10 quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentione incidissent; pestem enim majorem esse nullam in amicitia, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen & gloriæ: ex quo inimicitias max- 15 imas sæpe inter amicissimos exstitisse; magna enim diffidia, & plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur: ut aut libidinis ministri, aut adjuutores essent ad injuriam; quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitia deferere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent; illos autem, qui 20 quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causâ esse facturos; eorum querelâ inveteratas non modò familiaritatis extinguere solere, sed etiam odia gigni sempiterna. Hæc ita multa quasi fata impendere amicitia, ut omnia subterfugere non modò sapientia, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

XI. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat; num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debueret? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Mætium debuerunt juvare? Ti. 5 quidem Gracchum remp. vexantem, à Qu. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familia vestra, Scævola, cum ad me, qui aderam Lænatî & Rupilio Consulibus in consilio, deprecatum venisset, hæc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tantî Tib. Gracchum fecisset, ut quidquid ille 10 vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? Numquam, inquit, voluisset id quidem. Sed si voluisset? Paruissimè. Videtis quam nefaria vox; & hercle ita fecit, vel plus etiam quam dixit: non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. 15 Itaque hæc amentia, quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pænas reip. graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris; nam cum conciliatrix amicitia virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quidquid

quidquod velint, vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfectâ, qui- 20
dem sapientiâ sumus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis
amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam
accepimus, aut quos novit vita communis; ex hoc numero nobis ex-
empla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam
proximè accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luscinio familiarem 25
fuisse (sic à patribus accepimus) bis unâ Consules, & collegas in cen-
sura: tùm & cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse, M. Curium,
& T. Coruncanium, memoriæ proditum est; igitur ne suspicari qui-
dem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse,
quod contra fidem, contra jusjurandum, contra remp. esset; nam hoc 30
quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impe-
traturum non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint: æque autem ne-
fas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tib. Grac-
chum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimus tum quidem Caius
frater, nunc idem acerrimus. 35

XII. Hæc igitur lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res tur-
pes, nec faciamus rogati; turpis enim excusatio est, & minimè accipi-
enda, cùm in ceteris peccatis, tùm si quis contra remp. se amici causâ
fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati sumus, ut
nos longè prospicere oporteat futuros casus reip. despectit enim jam ali- 5
quantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum. Tib. Grac-
chus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos men-
ses. Num quid simile pop. R. audierat, aut viderat? Hunc etiam post
mortem secuti amici & propinqui, quid in P. Nasicam Scipionem effe-
cerint, sine lacrymis non queo dicere; nam Carbonem quoquo modo 10
potuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi, sustinuisse De C.
Gracchi autem Tribunatu, quod expectem, non libet augurari; serpet
deinde res quæ proclivius ad perniciem, cùm semel cœpit, labitur. Vi-
detis in tabellâ jam ante quanta sit facta labe, primo Gabinia lege, bi-
ennio autem post, Cassia. Videre jam videor populum à Senatu dis- 15
junctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi; plures enim dicent,
quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum
hæc? quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est
igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne
existiment, ita se alligatos, ut ab amicis magna aliqua re in remp. pec- 20
cantibus non discedant: improbis autem pœna statuenda est: nec verò
minor iis, qui secuti erunt alterum, quàm iis, qui ipsi fuerint impietatis
duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum
imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidi-
am in exsilium pulsus esset, ingratae patriæ injuriam non tulit, quam 25
ferre debuit; fecit idem quod xx. annis ante apud nos fecerat Coriola-
nus: his adjutor contra patriam inventus est nemo; itaque mortem sibi
uterque conscivit; quare talis improborum concensio non modò excusa-
tione amicitiae tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda;
ut ne quis sibi concessum putet amicum, vel bellum patriæ inferentem, 30
sequi; quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum
sit; mihi autem non minori curæ est, qualis respub. post mortem meam
futura sit, quam qualis hodie sit.

XIII. Hæc igitur prima lex amicitiae sancitur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causam honesta faciamus : nec expectemus quidem, dum rogemur : studium semper adsit, cunctatio absit : consilium verò dare gaudeamus liberè : plurimum in amicitiam amicorum bene suadentium valeat auctoritas : eaque & adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit : & adhibita pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam ; sed nihil est quod illi non persequantur suis argutiis : partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus : satis superque esse sibi suarum cuique rerum : alienis nimis implicari molestum esse : commodissimum esse quàm laxissimas habenas habere amicitiae ; quas vel adducas cum velis, vel remittas : caput enim esse ad beatè vivendum securitatem ; quâ frui non possit animus, si tanquàm parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multò etiam inhumanius, quem locum breviter perstrinxi paulò antè, præsidii adjumentique causâ, non benevolentiam neque caritatis, amicitias esse expetendas : itaque ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maximè : ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærunt, quàm viri ; & inopes, quam opulenti ; & calamitosi, quam ii, qui putentur beati. O præclaram sapientiam ! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vitâ tollunt : quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius ; quæ est enim ista securitas ? specie quidem blanda, sed reapse multis locis repudianda ; neque enim est consentaneum, ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis, aut non suspicere, aut suspectam deponere ; quod si curam fugimus, virtus fugienda est ; quæ necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur atque oderit ; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecilibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur, quæ causa est, cur amicitiam funditus tollamus è vitâ, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias ? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter hominem & pecudem ; sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem ? neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt, quæ quidem est cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis : ut & bonis amici quasi diffundantur, & incommodis contrahantur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum velet, ut tollat è vitâ amicitiam : non plus, quàm ut virtutes, qui nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur.

XIV. Cum autem contrahat amicitiam, ut supra dixi, si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet & adjungat ; id cum contingit, amor exoriatur necesse est ; quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu, cultuque corporis : animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, ut ita dicam, redamare possit, non admodum delectari ? nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum
offi-

officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod rectè
addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam illiciat & tam attra-
hat, quàm ad amicitiam similitudo : concedetur profectò verum esse, ut 10
bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi propinquitate conjunctos
atque naturâ ; nihil est enim appetentius similitum sui, nihil rapacius,
quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat,
ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse ; qui
est amicitiae fons à naturâ constitutus : sed eadem bonitas etiam ad mul- 15
titudinem pertinet ; non est enim inhmana virtus, neque immunis, ne
que superba : quæ etiam populos universos tueri, eisque optimè consu-
lere soleat : quod non faceret profectò, si à caritate vulgi abhorreret.
Atque etiam mihi quidem videtur, qui utilitatis causâ fingunt amici-
tias, amabilissimum nodum amicitiae tollere ; non enim tam utilitas par- 20
ta per amicum, quàm amici amor ipse delectat : tumque illud fit, quod
ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum : tan-
tumque abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opi-
bus & copiis, maximèque virtute præditi, in quâ plurimum est præsidii
minimè alterius indigeant, liberalissimi sint & beneficentissimi. Atque 25
haud scio, an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis.
Ubi enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam ope-
râ nostrâ, nec domi, nec militiæ Scipio eguisset ? non igitur utilitatem
amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

XV. Non ergo erunt homines deliciis diffuentes audiendi, si quando
de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt.
Nam quis est, pro deum fidem atque hominum ! qui velit, ut neque di-
ligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus co-
piis, atque in omnium rerum abundantia vivere ? hæc enim est tyranno. 5
rum vita ; in quâ nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis bene-
volentiae potest esse fiducia : omnia semper suspecta atque sollicita : nul-
lus locus amicitiae : quis enim aut eum diligat, quem metuit ; aut eum,
à quo se metui putat ? Coluntur tamen simulatione duntaxat ad tem-
pus ; quod si fortè, ut sit plerumque, ceciderint, tum intelligitur, 10
quàm fuerint inopes amicorum ; quod Tarquinius dixisse ferunt tum
exsulantem, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos,
cum jam neutris gratiam referre posset ; quamquam miror, illâ super-
biâ & importunitate, si quemquam habere potuit. Atque ut hujus,
quem dixi, mores veros amicos parare non potuere ; sic multorum opes 15
præpotentium excludunt amicitias fideles : non enim solùm ipsa fortuna
cæca est, sed eos etiam plerumque officit cæcos, quos complexa est.
Itaque efferuntur illi ferè fastidio & contumaciâ : neque quidquam insi-
piente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre
licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, 20
prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgeri
novis. Quid autem stultius, quàm cum plurimum copiis, facultatibus,
opibus possint, cætera parare, quæ parantur pecuniâ, equos, famulos,
vestem egregiam, vasa pretiosa : amicos non parare, optimam & pul-
cherrimam vitæ, ut ita dicam, supellectilem ? etenim cætera cum pa- 25
rant, cui parent, nesciunt, nec ejus causâ laborent ; ejus enim est isto-
rum quidque, qui vincit viribus : amicitiarum sua cuique permanet sta-
bilis

bilis & certa possessio : ut etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis; non possit esse jucunda. Sed hæc hæc hactenus.

XVI. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligendi : de quibus tres video sententias ferri ; quarum nullam probo : unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos : alteram, ut nostra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentia pariter æqualiterque respondeat : tertiam, ut, quanti quisque seipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior ; nec enim illa prima vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus ; quàm multa enim, quæ nostrâ causâ numquam faceremus, facimus causâ amicorum ? precari ab indigno, supplicare ; tum acerbius aliquem invehi, insectarique vehementius : quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestimè : multæque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius quàm ipsi fruântur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus ; hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditiore mihi & affluentior videtur esse vera amicitia : nec observare restrictè, ne plus reddat, quàm acceperit ; neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti finat ab amicis ; sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractio ; non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est : sed potius eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitia constitutus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimicem amicitia potuisse reperiri, quam ejus quis dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus ; nec verò se adduci posse, ut hoc quemadmodum putaretur, à Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem, sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse ? quinetiam necesse erit cupere & optare ; ut quàm sæpissimè peccet amicus, quo plures det sibi tamquam ansas ad reprehendendum : rursùm autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere ; quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitia comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus ; quinetiam si minus felices in diligendo fuisset, ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum, sine ullâ exceptione, communitas ; ut etiam si quâ fortunâ acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum

eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum sit de viâ, modo ne
 summa turpitudine sequatur; est enim quatenus amicitiae dari venia pos-
 sit, nec verò negligenda est fama; nec mediocre telum ad res gerendas
 existimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis & assentando
 colligere turpe est; virtus, quam sequitur caritas, minimè repudianda
 est. Sed sæpe, etenim redeo ad Scipionem; cujus omnis sermo erat
 de amicitia, quòd omnibus in rebus homines diligentiores essent; ut
 capras, & oves quot quisque haberet, dicere posset; amicos quos ha-
 beret, non posset dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam,
 in amicis eligendis negligentes esse: nec habere quasi signa quædam &
 notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt
 igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna
 penuria; & judicare difficile est sanè nisi expertum; experiendum au-
 tem est in ipsâ amicitia; ita præcurrit amicitia judicium, tollitque ex-
 periendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut currum, sic im-
 petum benevolentiae: quò utamur, quasi equis tentatis, sic amicitia, 20
 aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parvâ
 pecuniâ perspiciuntur, quàm sint leves: quidam, quos parva movere
 non potuit, cognoscuntur in magnâ; sin verò erunt aliqui reperti, qui
 pecuniam præferre amicitiae, sordidum existiment: ubi eos inveniemus,
 qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiae non an- 25
 teponunt? ut cum ex altera parte proposita hæc sint, ex alterâ jus
 amicitiae, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad contem-
 nendam potentiam: quam etiam si neglectâ amicitia consecuti sunt, ob-
 scuratum iri se arbitrantur, quia non sine magnâ causâ sit neglecta
 amicitia. Itaque veræ amicitiae difficillimè reperiuntur in iis, qui in 30
 honoribus reque publicâ versantur. Ubi enim istum invenias, qui ho-
 norem amici anteponat suo? Quid? hæc ut omittam, quàm graves,
 quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas non
 est facilè inventu qui descendant. Quamquam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen hæc duo levitatis & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in
 bonis rebus contemnunt, aut in malis deserunt.

XVIII. Qui igitur utraqûe in re gravem, constantem, stabilem se in
 amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare
 debemus, & pænè divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiae-
 que est ejus, quam in amicitia quærimus, fides. Nihil enim est stabile,
 quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentien- 5
 tem, & qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quæ omnia pertinent
 ad fidelitatem; neque enim fidum potest esse multiplex ingenium &
 tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, naturaque
 consentit, aut fidus aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut
 ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblati: quæ omnia 10
 pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ita sit verum
 illud, quod initio dixi, Amicitiam, nisi inter bonis, esse non posse. Est
 enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere
 in amicitia: primum, ne quid fictum sit, neve simulatum: aperte enim
 vel odisse magis ingenui est, quam fronte occultare sententiam: dein- 15
 de, non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum

quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitia. Tristitia autem & in
 20 omni re severitas, habet illa quidem gravitatem; sed amicitia remissior
 esset debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatem-
 que proclivior.

XIX. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: num
 quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis
 vetulis teneros antepone solemus. Indigna homine dubitatio; non
 enim esse debent amicitiarum, sicut aliarum rerum, satietates. Veter-
 5 rima quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissi-
 ma: verumque illud est, quod dicitur, multos modios salis simul eden-
 dos esse, ut amicitia munus expletum sit; novitates autem, si spem af-
 ferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt
 ille quidem repudiandæ; vetustas tamen loco suo conservanda; max-
 10 xima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Quin ipso equo, cu-
 jus modo mentionem feci, si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo,
 quo consuevit, libentius utatur, quam intractato & novo. Nec verò
 in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, con-
 suetudo valet: cum locis ipsis delectemur montuosis etiam & silves-
 15 tribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amici-
 tia, superiorem parem esse inferiori: sæpe enim excellentia quædam sunt,
 qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Numquam se
 ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio anteposuit, num-
 quam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium
 20 virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tam-
 quam superiorum colebat; suosque omnes per se esse ampliores vole-
 bat. Quod faciendum imitandumque est omnibus: ut si quam præ-
 stantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis,
 communicentque cum proximis: ut si parentibus nati sint humilibus, si
 25 propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum au-
 geant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquan-
 diu propter ignorationem stirpis & generis in famulatu fuerint, cum
 cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen ca-
 ritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod
 30 quidem est multo profectò magis in veris patribus certisque faciën-
 dum; fructus enim ingenii & virtutis, omnisque præstantia, tum max-
 imus capitur, cum in proximum quemque confertur.

XX. Ut igitur ii, qui sunt in amicitia conjunctionisque necessitu-
 dine superiores, exæquare se cum inferioribus debent; sic inferiores
 non dolere, se à suis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari:
 quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam expro-
 5 brant: eoque magis, si habere se putant, quod officiosè, & amicè,
 aut cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sanè ge-
 nus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem
 collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui
 superiores sunt, summittere se debent in amicitia: sic quodam modo
 10 inferiores extollere; sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt,
 cum ipsi se contemni putant; quod non ferè contingit, nisi iis, qui
 etiam

etiam contemnendos se arbitrantur : qui hæc opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, primum, quantum ipse efficere possit : deinde etiam, quantum ille quem diligas atque adjuves, sustinere ; non enim tu possis, quamvis licet ex- 15 cellas, omnes tuos ad honores amplissimos producere : ut Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, vivendum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiae, corroboratis jam confirmatisque & ingeniis & ætatibus, judicandæ sunt : nec, si qui ineunte æta- 20 te, venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tunc eodem studio præditos dilexerunt ; imo enim modo nutrices, & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiae postulabunt : qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi ; aliter amicitiae stabiles permanere non possunt ; dispares enim mores disparia 25 studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias : nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia, quod persæpe fit, impediat magnas utilitates 30 amicorum : nec enim, ut ad fabulas redeam, Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impredientem, audire voluisset ; & sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis : quas qui impedire vult, quod desiderium non faciliè ferat, is & infirmus est, mollisque naturâ, 35 & ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiari à te impetrari.

XXI. Est enim quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria : jam enim à sapientum familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum cum in ipsos amicos, tunc in alienos ; quorum tamen ad amicos redundet infamia ; tales igitur amicitiae sunt remissione usûs eluendæ, &, ut Ca- 5 tonem dicere audivi, dissuendæ magis, quam discindendæ : nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctioque faciendâ sit ; sin autem aut morum, aut studiorum commutatio quædam, ut fieri solet, facta erit, aut in reip. partibus dissensio intercesserit (loquor 10 enim jam, ut paullo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non solum amicitiae depositæ, sed inimicitiae etiam susceptæ videantur ; nihil enim est turpius, quam cum eò bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio : propter dissensionem au- 15 tem, quæ erat in repub. alienatus est à collega nostro Metello : utrumque egit graviter, auctoritate & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primum danda opera est, nequæ amicorum discidia fiant : sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitiae, quam oppressæ esse videantur. Cavendum verò, ne etiam in graves inimicitias convertant se 20 amicitiae : ex quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur ; quæ tamen, si tolerabilia erunt, ferenda sunt : & hic honos veteri amicitiae tri-

buendus, ut is in culpâ sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omniñò omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio
 25 est, atque una provisio, ut ne nimis citò diligere incipiant, neve non dignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus, & quidem omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum; sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum no-
 30 runt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tamquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: ita pulcherrimâ illâ & maxime naturali carent amicitia, per se & propter se expetendâ; nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiae qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se
 35 ipse mercedem exigat caritatis suæ, sed quod per se sibi quisque carus est; quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus numquam reperietur: est enim is quidem, tamquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucris, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris; primum ut se ipsæ diligant, id enim pariter cum omni animante nascitur;
 40 deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes: idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine sit naturâ, qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ita cum suo misceat, ut efficiat pæne unum ex duobus?

XXII. Sed plerique perversè, ne dicam imprudentur, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. Equidem in talibus
 5 ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest: cum homines benevolentia conjuncti primum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiæque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet: neque quidquam unquam nisi honestum & rectum alter ab altero postulabit: neque solum colent inter
 10 se ac diligunt, sed etiam verebuntur; nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumque omnium in amicitia licentiam. Virtutum, amicitia adjutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt,
 15 pervenire, conjuncta & consociata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut &, cum hæc
 20 adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine quâ neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus; eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quo-
 25 circa, dicendum est enim sæpius, cum judicaveris, diligere oportet; non cum dilexeris, judicare; sed cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & deligendis & colendis; præposteris enim

enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur vetere proverbio. Nam implicati ultrò & citrò vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursa amicitias, exortâ aliquâ offensione, dirumpimus. 30

XXIII. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt; quamquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur; multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius nihil esse levius existiment; itemque cetera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent; de amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad rempub. se contulerunt; & ii qui rerum cognitione doctrinæque delectantur; & ii, qui suum negotiùm gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliquâ ex parte liberaliter vivere; serpit enim nescio quomodo per omnium vitas amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis eâ asperitate est & immanitate naturæ, congressus ut hominum fugiat atque oderit qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accipimus; tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitalis suæ. Atque hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppedians omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet; quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ergo illud est, quod à Tarentino Archytâ, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audiui, ab aliis senibus auditum: Si quis in cælum adscendisset, naturamque mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore, quæ jucundissima fuisset, si aliquem cui narraret non habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tamquam adminiculum annitur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est. 20

XXIV. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, desideret; obsurdescimus tamen nescio quomodo; nec ea, quæ ab eâ monemur, audimus; est enim varius & multiplex usus amicitiae, multæque causæ suspicionum offensionumque dantur: quas tùm evitare, tùm elevare, tùm ferre, sapientis est; una illa sublevanda offensio est, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur; nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cum benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andriâ familiaris meus dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas, si quidem ex eâ nascitur odium, quod est venenum amicitiae; sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri finit; maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omni igitur hâc in re habenda ratio & diligentia est: primùm, ut monitio acerbitate, deinde ut objurgatio contumeliâ careat: in obsequio autem, quoniam

niam Terentiano verbo lubenter utimur, comitas adfit; assentatio, vitiorum adiutrix, procul amoveatur: quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clausæ sunt, ut ab amico verum
 20 audire nequeat, hujus salus desperanda est; scitum est enim illud Catonis, ut multa; Melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur; illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, quæ debent
 25 vacare: peccasse enim se non anguntur, objurgari molestè ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiae: & alterum libere facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnantè: sic habendum est, nullam in amicitiiis pestem esse majorem, quam adulationem, blanditiam, assentationem; quamvis enim
 5 multis nominibus est hoc virium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maximè: delet enim veritatem, sine quâ nomen amicitiae valere non potest. Nam cum amicitiae vis sit
 10 in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; qui id fieri poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo sensum ad voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

15 *Negat quis? nego: ait? aio; postremò imperavi egomet mihi, Omnia assentari.*

ut ait idem Terentius, sed ille sub Gnathonis personâ: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cum sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentio molesta,
 20 cum ad vanitatem accessit auctoritas; secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest, adhibitâ diligentia, quam omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est assentatorem, & levem civem, & inter constantem, severum, & gravem.
 25 Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illa, dii immortales! fuit gravitas, quanta in oratione majestas! ut facile ducem pop. Rom. non comitem diceret: sed affuistis, & est in manibus oratio; itaque lex
 30 popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam; meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino Consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur? cooperatio enim collegiorum ad populi beneficium tuansferebatur. Atque is primùm instituit in forum versus agere cum populo; tamen illius vendi-
 35 bilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat; atque id actum est Prætore me, quinquennio ante quam Consul sum factus; itaque re magis, quam auctoritate, causa illa defensa est.

XXVI. Quòd si in scenâ, id est, in cõncione, in quâ rebus fictis & udumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est, quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua, nisi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari; cùm id quàm verè fiat, ignores. Quamquam ista assentatio, quamvis perniciofa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur: ita fit, ut is assentoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectat. Omnino est amans sui virtus; optimè enim se ipsa novit, quamque amabilis sit intelligit: ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione; virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cùm adhiberetur, orationem illam vanam testimonium esse, laudum suarum putant: nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magna verò agere gratias Thais mihi?

Satis erat respondere, Magnas: *Ingentes*, inquit: semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, quamquam blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illum allecant & invitant; tamen etiam graviore constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callidâ assentatione capiantur; apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors; callidus ille & occultus ne se insinuet, studiose cavendum est; nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentatur; & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum dat manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusus fit, plus vidisse videatur: quid autem turpius quàm illudi? Quod ne accidat, magis cavendum est, ut in Epiclero.

Hodie me ante omnes comicos stultos senes

Versaris, atque luseris lautissimè.

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum & credulorum senum.

XXVII. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est, sapientium (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsâ concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam, C. Fanni, & tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat; in ea est enim convenientia rerum, in eâ stabilitas, in eâ constantia: quæ, cùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit agnovitque in alio; ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo exardescit sive amor, sive Amicitia; utrumque enim dictum est ab amando; amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nullâ indigentia, nullâ utilitate quæsitâ; quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis: hac nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paullum, M. Catonem, P. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri focerum deleximus; hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, L. Furium,

Furium, P. Rupilius, Sp. Mummius; vicissim; autem senes in adolescentium caritate acquiescimus; ut in vestra, ut in Q. Tuberonis; equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii, A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur; maximè quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibus cum tamquam è carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur; caritate enim benevolentiaque sublata, omnis est vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivit: virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non est; nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara, & insignis; nemo unquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de repub. consensus, in hac rerum privatarum consilium; in eadem requies plena oblectationis fuit; nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim; nihil audiavi ex eo ipso, quod nollem; una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia; sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otiosum tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem; sed nec illa extincta sunt, alunturque potius & augentur cogitatione & memoriâ meâ: & si illis planè orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutiùs enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breviora, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de Amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, sine quâ amicitia esse non potest, ut eâ exceptâ, nihil amicitia præstabilius putetis.

. HISTORIA

HISTORIA SUCCINCTA

RERUM GESTARUM ET SCRIPTORUM

M. T. C I C E R O N I S.

<i>Anni Urbis Cond.</i>	<i>Anni ante Ordinat.</i>	<i>Tullii ex aeti.</i>	<i>Anni etatis.</i>	
647	62	—		
664	45	17		M. Tullius Cicero Arpininatus iii. Non. Januar. In Juris Civilis studio operam dedit. Q. Mutio Scaevolæ J. C.
665	44	18		Philonem Philosophum Academicum, qui, Mithridate eo tempore in Græciam exercitum mittente, Athenis Romam profugerat, in Philosophia audivit.
666	43	19		Appollonio Moloni Rhodio Rhetori in Oratoria operam dedit.
672	37	25		P. Quinctium oratione privatim defendit coram M. Tullio & Cn. Dolabella Coss.
673	36	26		Sext. Roscium Amerinum ad L. Syllam & Q. Pium Coss. publicè defendit.
674	35	27		Susceptâ peregrinatione Asiaticâ, Athenis Antiochum Academicum in Philosophia 6 menses audivit.
675	34	28		Asiâ & Rhodo peragrâtâ Romam rediit à Molone Rhodio laudatus.
678	31	31		Quæsturam petit; mox Sex. Peducæi Prætoris Siciliæ Quæstor.
684	25	37		Ædilis Curulis Verrem accusavit. Pro Fonteio & pro Cæcina dixit.
687	22	40		Prætor Urb. inter 8 primus, Orationes pro Lege Maniliâ & pro Cluentio habuit.
689	20	42		Filium Marcum ex Terentiâ uxore suscepit.
690	19	43		Consul factus Orationes 12 Consulares habuit, de L. Agraria 3. contra P. Servilium Rullum: pro C. Rabirio Perduellionis reo: pro Murænâ: 4. in L. Catilinam, cujus Conjuratorem in Senatum detexit, fortiterque repressit: & tres alias, quæ perierunt. Et ab hoc tempore, usque ad extremum vitæ 16 libros Epistolarum ad Atticum scripsit.
691	18	44		Consulatu abiens, præter morem, publico juramento affirmavit, suâ unius operâ temp. & urbem esse salvam. Frater ejus Q. Tullius Prætor Urbanus.
692	17	45		Idem Q. Tullius Asiæ Prætor per triennium.
694	15	47		Valerium Flaccum Oratione defendit.
695	14	48		Clodii furoribus cedens in Macedoniam exsul abiit: & maximam rei familiaris jacturam fecit.
696	13	49		Romam honorificè ab exilio reductus Prid. Non. Septemb. Orationes post reditum in Senatu: ad Quirites: pro Domo: de Harusp. Responsis habuit.
697	12	50		Acta Clodiana rescidit. Tulliam filliam Crassipedi sponsavit. Orat. pro Sextio habuit, & interrogationem in Vatinius.

698	11	51	Scriptit libros 3. de Oratore: & 6 de Republica, qui interierunt. Orationem habuit in Pisonem.
699	10	52	Cn. Plancium ambitus rerum defendit. Scriptit ad Lentulum longam illam Epistolam Lib. 1. Famil. itemque illas ad Trebatium. C. Rabirium Posthumum defendit.
700	9	53	Epistolas ad Curionem scripsit.
701	8	54	Orationem habuit pro T. Annio Milone.
702	7	55	Ariobarzanem juniorem, Regem Cappadociæ restituit. Proconsul in provinciam Ciliciam profectus, Parthos & Arabas ad Amanum Montem feliciter devicit, Imperator eb exercitu salutatus. Epistolæ primæ lib. 15. & Cælii ad Cic. lib. 8. & ad Cælium lib. 2. & ad Ap- pium Pulchrum lib. 3. exaratæ.
703	6	56	Filiam suam Tulliam viduam Dolabellæ desponsavit.
704	5	57	Proconsul Capuam atque oram Maritimam Campaniæ obtinuit: cum Cæsar Hispaniis occupatis Masiliam expugnasset, Epistol. lib. 7, 8, 9, 10, ad Atticum scripsit.
705	4	58	Dyrhachii fuit cum prælium Pharsalicum inter Cæsarem & Pompeium committeretur.
706	3	59	Brundisii Cæsarem Victorem ex Ægypto reducem expectavit.
707	2	60	Ad Cæsarem Orationem habuit pro M. Marcello. Libros reliquos Oratorios scripsit: item illos de Finibus: Quæstiones Academicas & Tusculanas & de Natura Deorum. Epistolas scripsit ad Torquatum & Cecinam. Cum Terentia divortium fecit.
708	1	61	Virginem nomine Publiliam uxorem duxit. Tulliam filiam amisit partu extinctam. Paulò post conjugem Publiliam dimisit. Orationes pro Ligario, & pro Rege Dejotaro habuit ad Cæsarem, qui sub id tempus anni formam ordinavit.
709	1	62	Post Cæsaris cædem Idibus Martiis factam, libros de Divinat. & de Fato scripsit. Athenas ad filium Marcum navigaturus, ventoque adverso in Italiam rejectus, in itinere confecit Epistolas ad Atticum lib. 16. itemque Topica ad Trebatium: Romamque reversus 3 libros de Officiis, cum antè hos librum quoque de Senectute ad Atticum scripsisset.
710	2	63	Philippicas in M. Antonium dixit. Epistolas ad Plancum lib. 10. Famil. & ad D. Brutum lib. 2. & ad Cassium lib. 12. misit: sub finem anni à Cæsare Octavio fil. quem suis ante sententiis ornaverant, proscriptus: paulò post Antonii jussu per Popillum in fuga interfectus est.

I N D E X.

RERUM ET VERBORUM QUÆ IN NOTIS EXPLICANTUR.

A		Page		Page
ABSOLUTIONIS	litera		Africani sepulchrum	179
	9, 10,	268	Africanus	222
Abolvere		15	Africanus minor	176
Academici Platonem & Aristo-			Africanus minor mortuus in cu-	
telem secuti		156	biculo inventus	269
Arcanania		258	Agere quid	34
Accedere		406	Agrarii	116
Accepti & expensi codex		366	Agrinæ	255
Accius Varus		181	Servilius Ahala	264
L. Accius		348	Alauda	343
Accusatores idonei		5	Albani tumuli	297
Achaia	4,	257	Albutius	20
Acroama		178	Alea	175
Actæ		426	Alexander Magnus Poetis delec-	
Actio		402	tatus	180
Actio civilis		8	Allienus	16
Actus		314	Allobroges	103
Addici		253	Alfium	285
Admissarius		246	Alveus	209
Admurmuratio	45,	230	Ambitus & Ambitio	128
Adolescentes Accusatores		212	Ambracia	255
Adolescentes ad aliquem deducti		189	Amisum	36
Adrianum mare		256	Amphilochia	258
Adsignare		404	Anagnia	392
Advocatus	130, 189,	224	Ancharius	254
Ædes Nympharum	213,	292	Angiportus	289
Ædes Telluris		333	Angustè scribere	140
Ædiles Pleb. & Curules		216	Animi divini	182
Ædilitas		22	Anio fons	72, 164
Ætoli victi		142	Annales	65
Ætolia		255	Antesignanus	377
Affines		326	Antestari	291
	3	T 2	Antiochia	

I N D E X.

	Page		Page
Antiochia	170	Asportare	11, 407
Antiochus	32	Affiduitas	136
Antiochus superatus	51	Astipulator	224
Antonii filius obfes	334	Astutus & ingratus	130
Antonii intercessio pestifera	370	Athamanes	258
Antonius à Cælio accusatus	191	Athamas	236
Antonius pro Pompeii M. filio concionatus est	337	Athenæ	257
Antonius acta Cæsaris mutavit		Athenienfium ἀμνησία	334
341. Dolabella infensus 383.		Atria templorum	286
Diadema Cæsari imposuit 384		Atrienfes	245
Plebem commovit 386. Pa- truum non revocavit	389	Attius	181
Antonius Magister Equitum	374	Auctionariæ tabulæ	96
M. Antonius Orator	345	Audientia	14
Appenninus mons	272	Augurum collegium	352
Apertus	395	Augusta auspicia	281
Appollinæres ludi	348	Aulæa	209
Appollonia	257	Aurelia via	84, 92
Apotheca	376	Aurum Coronarium	254
Apparitor	382	Auspicato	126
Appellare debitorem	411	Auspiciatus locus	64
Appia via	52, 267	Avunculus	356
Appius Clodius	197		
Appius aquam in urbem induxit	198	B.	
Appiam viam munivit lapidibus	ibid	BACCHARI	84
Appropinquare	93	Baizæ-aquæ	195
Aqua & igni interdici	344	Baizæ lacus	199
Aqua pluvia	136	Bambalio	351
Aquila argentea	84, 94	Balneæ Xeniz	207
M. Aquilius defensus	21	Barbari	272
Aquinum	392	Barbaræ gentes	308
Aræ pro templis	87	Barbati	139
Aratores	12	Benè Barbati	98
Arbitria	410	Barbati Romani	197
Arbor infelix	65	Basilicæ	159
Arca	287	Basilii monumentum	283
Areopagus	264	Basis	403
Aretini	151	Bella Cæsaris	307
Aricia	283	Bellicum canere	141
Ariobarzanes	28	Bellum	325
Aristarchus	247	Bellum Africanum 40. Civile	
Armamentarium	67	ibid. Italicum 253. Hispani- ense 40. Iustum 89. Mistum 40. Navale 40. Transalpinum	
Arfinoe	255	41. Turpe, vetus	42
Artes in Græcia primum floru- erunt	170	Bercea	254
Asia libidinibus repleta	131	M. Bibulus	359
Aspirare	9, 406	Bithynia	28
		Bœotii	253
		Bona Dea	101
			Bosphorani

I N D E X

	Page		Page
Bosphorani	30	Cassinum	366, 374
Bosphorus	143	Castoris templum	220, 270
Braccata Gallia	239	Castum quid	64
Brachium cohibere	189	Catamitus	380
T. Brochus	323	Catilinæ responsum 236. Mores	188, 189
Brundisium	42, 288, 336, 474	Catilinæ consilium à Fulvia evul-	
Brutus Gallæcius	181	gatum	7
Brutorum familia	360	Cato Major	179
D. Brutus in secundis Cæsaris		M. Cato	176
hæredibus	396	M. Cato accusat Servium	21
Bullenses	258	Cato Clidromum occupat	142
Bustuaris	225	Cato Romam redit ut Metello	
Bustum	220, 335	se opponat	164
Byzantii	253	M. Porcii Catonis de se dictum	134
C.		Cato Uticensis	272
C ONDEMNATIONIS		Causa idonea	4
litera	10, 268, 407	Causam dicere	189
Cæcilius Poeta	200	Cella	12
Cæsar unde	310	Censores	5, 220
Cæsar benignè Ciceronem trac-		Census quinto quoque anno	173
tat 219. Galliam obtinet	359	Centauri	226
Cæsaris acta servanda 340 Gesta		Centuriæ equitum	160
315. Prælia	307	Centuriatus	45
Cæsetius	330	Centuriones	261, 307, 342
Caiæ cur novæ nuptæ vocatæ	140	Cera legitima & infamis	10
Cajeta	43	Certare cum usuris fructibus	96
Cajus seu Dominus	318	Certum nomen	197
Calare	126	Cerussa	227
Calatinus	222	Chaldæi	137
Calcitrare	199	Charonitæ	344
Calphurnii	239	Charybdis	376
Calumnia	293	Cherronesus	253
Camillus patriæ subvenit	201	Chios	177
Camillus quater triumphavit	241	Chirographa	390
Campanus ager	390	Chirographum	341
Campus Martius	64, 114	Cicero contra ambitum dixit	
Candidati	204, 240	157. Cur novum hominem se	
Capitis periculum subire	203	dixit 134. Agrariam legem	
Capitolii incendio	105	sustulit 217. Jurare prohibi-	
Capſa	17	tus à Trib. Pleb. 218. Præter	
Capuanorum decretum	280	formam juravit 410. Semper	
Carbo Tribunus	264	pacis suasor 310, 328, 365.	
Carcer	100	De Pompeii victoriâ nunquam	
Carmen	65	benè ominatus est 311. Cur	
Carthaginensium potentia	51	secutus sit Pompeium	310
Carthago	124	Cicero, Pater Patriæ 218. Im-	
Casilinum	391	perator 321. Augur 383. Jo-	
Cassii dictum	275	cosus	

I N D E X.

	Page		Page
cosus 365. Non nimis in com-		Concordiæ templum	376
putando subtilis	410	Conquistores	289, 419
Ciceronis studia	168	Conscientiæ vis	112
Cilicia	4	Confidius	319
Cinna	393	Consobrinus	323
Circæum poculum	19	Consul vitiosus	383
Circumscriptor	92	Consularia insignia	226
Circus maximus	289	Consules fugati	371
Cisium	380	Consulibus in provincias ituris	
Citheris	373	omnia fausta omnes preca-	
Civica Corona	218	bantur	230
Claves dare	377	Controversia	319
Clastrum	134	Controversum jus	140
Clausula	209	Contubernales	212, 326
Clausum mare	54	Conventus	327
Cientes	124, 159	Convitium	174, 187
Clivus Capitolinus	375	Corduba	181
Clodia Clytemnestra dicta, &c.		Corfidius	380
207. Quadrantaria Poetria	208	Cornelii	104
Clodia Vestalis	198	Cornicum oculos configere	139
Clodiorum ornamenta	197	Cotta	356
P. Clodius occisus	412	Cotta Orator mortuus ante diem	
Cœlimontana porta	240	Triumphum	243
De Cœlo servare	382	Cotys	252
Cœmptiones in Matrimonio	139	L. Crassus	243
Cœnæ antelucanæ	98	M. Crassus	335
Cognitor	6, 406	M. Crassus Cœlium defendit	192
Cohortes	261, 307	Crassus Orator	150
Collegia	220	Cretenses à Lycurgo instituti	161
Colonia	238	Crotala	225
Colophon	42, 177	Cubile & lectus	114
Columna Cæsaris dejecta	336	Cubilia	245
Columna Mœnia	17	Cupa	426
Commiffationes	93, 199	Curia	114, 187
Comitia	264	Curia incensio	267
Comitia centuriata	232, 342	Curio interfectus	355
Comitia centuriata & tributa,		Curius Dentatus ter triumphavit	134
&c.	26, 64, 126	Curius de Samnitibus triumphavit	
Comitiales dies	184	vit	201
Comitiorum dilatio	26	Curules Magistratus	114
Comitium	68	Custodes	17, 232
Commeatus	55, 307	Cydnus fluv.	361
Commentarii	334	Cymba	225
Commentarioli	341	Cyrus Architectus	282
Communis	424	Cyzicum	36, 143
Conchylia	376		
Conchyliorum luxuria prohibita	245		
Concionatores	118		
Concordiæ ædes	109		

D.
DECEMPEDA
 Decius Magius
 C. Decianus

Decimæ

I N D E X.

	Page		Page
Decimæ	33	Cn. Domitius 361. Syllam ac-	
Decoctores	91	cuvit	21
Decoquere	367	L. Domitii constantia	417
Decrepitus senex	290	Dona Militaria	131
Decuriones	187	Drusus	171, 269
Deductio	12, 407	Duumviri	64
Deferre nomen	6, 206	Dux sententiæ	340
Dejotarus Rex	377	Dyrrhachium	252, 257
Delos	52	E.	
Delubra	3, 102, 115, 123	E B R I I, ebriosi	93
Denseleti	252	Ecbatana	30
Denticula collusor Antonii	372	Edititii Judices	150
Deportare	11, 407	Effrænatus	74
Derivare crimen	274	Eludere	15, 74
Descendere ad iudicium	185	Ementiri auspicia	385
Designatores	404	Emptus de lapide	232
Desperati senes	91	Encyclopædia Artium	169
Desultorius	153	Ennius Poeta	141, 179
Diadema	384	Epicureorum dogmata	245
Dicere quid	25	Epicurus	427
Dicis causa	139	Epirus	258
Dictator unde	335	Epulones	389
Dictator in municipiis	273	Equitius	67
Dide ac dicisse	200	Equo merere	343
Didius	134	Equuleus	286
Diem dicere	40	Equus Trojanus	163, 209, 363
De Die in Diem vivere	385	Ergastulum	67
Dies Festi, profesti, fasti, nefasti	185	Erycina Venus	18
Difficultates	5	Eryx	ibid
Dignitas	425	Esculentem	375
Dimicatio Capitis	130	Esquilina porta	240
Diminutum Caput	230	Esquilinus campus	404
Dimissio quadruplex	256	Essedum	373
Dio Legatus	194	Et interrogativum	65
Diogenes Cynicus	161	Etruria	284
Diplomata	255	Evocator	85
Diriberi	257	Euripus	144
Distributores	232	Excubiæ	316
Discedere de via	200	Exercitus 3. Rom. interfecti	371
Deceptator	199	Excusare	168, 435
Disertus	14	Eximius	17
Differere	15	Existimatio	186
Diffidium	325	Ex Memoria	106
Diversorium	392	Exoletus	285
Divinatio	406	Expedire	15
Divisores	152	Experiri jus	193
Doctrina puerilis	203	Exsequia	297, 274
Dolopes	255	Extrema Reip. tempora	61
		Extremis	

I N D E X.

	Page		Page
Extremis digitis attingere	195	Fraudem suscipere	235
Exturbare	148	Fretum	144
F.		Frumentum Prætori datum	408
F ABIA Vestalis	105	Fucata	139
Fabius Maximus	48, 222	Fugitivus occisus qui se Marii filium fingeat	336
Fabius Max. Africanum fune- bri oratione laudavit	162	Fulvia uxor Clodii	273, 355
Fabricius aurum recusavit	201	Fulvia conjux Antonii	395
Fabricius triumphavit	241	M. Fulvius	76
Faces olim metaphoricè	362	Fundus	284
Faces ab occidente	108	Funeris arbitria	226, 410
Facere	167	Funus qui ducebat, in jus voca- ri non potuit	62
Facilitas	46	Furciferi	222
Fæfulæ	97	Furiosus	267
Fæfulani	151	L. Furius	176
Falcarii	78	Furunculus	245
Familiares	270	G.	
Fana	6	G ABINIUS bis in judici- um vocatus 173. libidi- nibus infamis 217. a Ptole- mæo corruptus	273
Fanum Cumanum	37	Galba 68. ostensis liberis libe- ratus	154
Fasces laureati	321	Gallia Cisalpina	44
Fasti	384	Gallicæ	379
Fasti dies	137	Ganeæ	222
Fastigium	394	Ganeæ	92
Fata	350	Gentes fortissimæ	306
Fata Sibyllina	104	Germanitas	330
Fatum	93	Gladiator	86, 92
Fauces fati	102	Gladiator confectus	98
Faufa uxor Milonis	273	Glaucia	67
Fercula	411	Gracchi	75
Ferramentum	105	Gracchi occisi	267
Fidenæ	400	Tib. Gracehus	116
Fides	143, 262, 313	Græca lingua ubique in usu	177
Figulus	356	Græci comites	273, 285
Filius-familias tabulas non con- ficit	191	Græcia Magna	173
Fines officiorum	156	Gratia populi in Ciceronem	350
Fines regendi	136	Gratiosa Provincia	135
L. Flaccus	71, 239	Gratiosus	130, 193, 431
Flamen	394	Gratulatio	118
Flamen unde	272	Gratulationes Cæsari decretæ	309
Flaminius Philippum vicit	141, 240	Gurgustium	221
C. Flavius jus civile pervulgavit	137	Gymnasium	400
Foci	378, 379	Gynæceum	388
Focus	123		
Fœdera ferire	198		
Fœderati	259		
Fortunæ rota	410		
Forum Aureliam	84		

HÆRERE

I N D E X

H.	Page		Page
H ERERE ad metas	212	Inquilinus	392
Ex Harā productus	232	Inquisitio Candidati	148
Haruspices & eorum responsa	104	Insignia victoriæ	30
Hastas adjicere	148	Instare	93
Helena	372	Institutum	126
Heluo	375	Instrumentum	276
Heraclea	171	Insule	191
Hetrusci haruspices	109	Integer vitæ	163
Hiberna	45	Integri	5
Hippia	374	Integrum	319
Hispaniæ duæ	43	Integrum caput	230
Homeri patria	177	Intendere seu intentare	278
Honorarium frumentum	253	Interamna	282, 392
Honores, i. e. Magistratus	27	Intercedendi jus	53
Honos Ciceroni habitus	350	Intercisi dies	185
Hora tertia	158	Interiores nationes	55, 421
Horæ Romanorum	273, 380	Interventæ	381
Horatii	264	Irrogatio	63
Hortensius	355	Isauricus	56
Hortensius Rex fori 10. Asia-		Istuc	11
ticiæ dictionis studiosus	50	Ithyraei	358
Hospitii jus	170	Juba Cæsari infensus	327
J.		Judex & Arbitr.	140
J ANICULUM	293	Judices ex decuria assumebantur	147
Ibi	138	Judices Manipulares	343
Idiotæ	243	Judicia	5
Idonei	5	Judicia publica	65
Ilias	180	Judicia Senatoribus communi-	
Illyricum mare	44	cata Equitibus & Trib. ærariis	153
Imaginum usus in funeribus	276	Judicium	186
Imagines Nobilitatem commen-		Judicium dare	408
dabant	216	Judicium de Milone novum	261
Impedimenta	273	Jugerum	367
Imperator qui	307	Julia Lentuli uxor	120
Imperatores	29	Juno Sospita	167
Imperatores ante Cæsarem	306	Jupiter	61
Imperatores ab exercitu nomi-		Jupiter Stator	79, 375
nabantur	321	Jupiter Urius	252
Imperium	233	Juramentum Magistratum de-	
Imperium justum	328	ponentium	218
In ante diem	77	Jurati Judices	62
Incestum stuprum Clodii	266	Jurati testes	186, 193
Incommoda	5	Jure manu conferere	138
Increpuit	136	Jurisconsultorum professio bi-	
Index	408	partita	140
Induere	424	Jus & Justitia	402
Infestus	188	Jus civile à Flavio pervulgatum	137
Ingenui	122	Jus controversum	140
	3 U	Jus	

I N D E X.

	Page		Page
Jus Prætorium	351	tuli de vi publica 185. Cinnia	
Jus privatum	8	26. Cornelia Majestatis 238.	
L.		Cornelia de sicariis 265. Do-	
L ACEDÆMONIORUM		mititia de sacerdotiis 192.	
epulæ	161	Fabia 63, 159. Julia 342. Ju-	
Lacerna	379	lia de pecuniis 238. Judiciaria	256
Lacus Pretius	293	Lex Manilia 150. Papia 173.	
C. Lælius	157, 176	Plautia 184. Plotia 277.	
Lamentum	300	Pompeia 342. Portia 35. De	
Lanista	229	Pecuniis repetundis 8 Roscia	
Lanuvium	165, 272	367. Sempronia 118. Silvani	
Laodicea	400	& Carbonis 172. Socialis 8.	
Lapithæ	226	Syllæ 217. Titia 135. Villia	
Largitor & Prodigus	118	de ætate Magistratum	191
Lars Tolumnius	400	Liberi populi	259
Latialis Jupiter	297	Liberta	18
Latrocinium	85, 86, 98	Libertatis templum	286
Laudationes	276, 297	Libertini	122, 351
Laureati triumphabant	166	Ligarius Quæstor Urbanus	331
M. Lecca	94	Lilybæus	14
Lectuli Punicani	161	Limen sanctum	376
Lecticæ	97	Lintres	293
Legati	362	Litis æstimatio	147
Legatio libera	336	Locrenses	173
Legatus	319	Locri	258
Lege agere	8	Luci	62, 297
Leges Clodii	410	Luctus Senatûs propter Cicero-	
Censoria	65	nis exsilium	223
Leges de judiciis	406	Luculli	171, 351
Leges 12 tabularum	179	Ludi Apollinares	362
Legio	373	Ludi Compitalitii	219
Legitimum	272	Ludi funebres	297
Legum æra	109	Ludimagister	39
Lenocinium	16	Ludus	ibid
P. Lentulus	21, 120	Ludus Gladiatorius	92
Cn. Lentulus	104	Lupercalia	382
Lentulus Spinther	238	Luperci	195
Lentulus Spinther Ptolemæum		Lusius à Trebonio occisus	265
restituere noluit	ibid	Lustra	202, 353
Leontinus ager	390	Lutatius Catulus	355
Leontium	367	M.	
Lepidus cum Catulo pugnat	356	M ACER	62
Leptines	400	Maestare	85
Leucopetra	337	Mæandri	239
Lex Ælia & Fufia 219. Agra-		Magistratus Sacrosancti	99
ria 217. de aleâ 372. de Am-		Magistratum ætas	191
bitu 129. Cæsaris de provin-		Maledictum	132
ciis 393. Calpurnia 149. Ca-		Malleoli	87, 289
		Mancipes	

I N D E X.

	Page		Page
Mancipes	12, 407	Milo condemnatus	419
Mancipi esse	128	Milonis & Clodii inimicitiae	418
Mançus	272	Milvius Pons	103
Mandare se	82	Mimus	209
Mandare honores	161	Minucia Porticus	383
Manes	223	Misenum	43
Manicatae tunicæ	98	Miser, Miserandus	119
Manipulus	343	Mithridates à Lucullo relictus	
Manliana seditiõ	271	27. in tota Asia Romanos in-	
Manlii scelus	347	terfecit 29. in Cappadociam	
M. Manlius	385	venit	36
Manubiæ	181	Mithridates potentia 27. Copiæ	35
Manumitti	286	Monumenta Cæsari posita	315
Manupretium	241	Monumentum	269, 309, 358
Marcellinus	7	Mors immatura	115
Marcellus quinquies Cof. 48,	235	Mos	126
Marcellus quater triumphavit	241	Mulcta	63, 339
Marcellus Cæsarem offendit	305	Mulieres in perpetua tutela	139
Marcellus Orator naufragio periit	235	Mulieres non poterant manumit-	
Marcellorum Nobilitas	307	tere	210
Marcelli 3 novies Cofl.	411	L. Mummius	224
Q. Marcias	239	Munatius Plancus	291
Marcus Ciceronis filius	115	Munera	315
Maritimum bellum	32	Municipales	373
Marius 71, 76, 124, 131, 235		Municipes	187, 337
Marius septies Cof. &c. 48. Ju-		Municipes jus suffragiorum ha-	
gurtham vicit 54. Pater patriæ	71	bebant	149
Marii responso	53	Municipia	117, 172, 234
Marius alienus à poetis	178	Municipium	238
Massilia	95	Muræna pater quid in Prætura	
Massilienses	387	gesserit	133
Materfamilias & Matrona	197	Muri mœnia	79
Matronæ non attrectandæ	193	Q. Mutius	19
Medea	37, 192	N.	
Mediolanum	243	N. L. id est, non liquet 10, 407	
Medius fidius	294	N. Narbo Martius 363, 379	
Sp. Melius	291, 386	P. Nasica	264
Memmius occisus	116	Nationes	344
Meritorius puer	392	Nationes singulæ suos Patronos	
Metelli Plebei	198	habebant	392
L. Metellus Dalmaticus	68	L. Natta	160
Q. Metellus Nepos	410	Naviculatores	31
Metellus Cretenses vicit	44	Navis pro familia	70
Metellus cur Ciceroni infensus	232	Naupactum	255
Metelli exilium	225	Neapolis	194
Metellus Macedonicus	242	Nebulo	378
Metellus Numidicus	171	Necessitas Naturæ	117
Mihi	90	Necessitudo	19
	3 U 2	Negotiatores	

I N D E X.

	Page		Page
Negotiatores Romani in Asia	34	Parentare	339
Nepos	92	Parere, Parturire	397
Nequam	380	Parricida	86, 92
Nexus	128	Parricidii reus	325
Nicomedes Bithyniæ Rex	28	Partim	237
Nomenclator	162	T. Patinas	282
Nomen deferre	6	Patres Conscripti	304
Non modo, <i>pro non modo non</i>	425	Patricii	133
Norma	128	Patroni	228
Numantia	124	Patroni Siculorum qui	3
Numen	61	Patruels	207
Nummatio	396	Patruus	194, 356
		L. Paulus	271
O.		L. Paulus de Macedonia trium-	
O BLIGURIRE	93	phavit	233
Obsidere stuprum	84	Peculatus	62, 146
Obsides	115	Pelion Mons	192
Obsolescere	201	Pellium nomine	411
Obstrepi	30	Penates	123, 376
Occurlationes	301	Penula	273, 285
Ocracula	389	Percellere	90
Octavii	68, 171	Perduelles	63, 278
Octavium familia	400	Perendinus dies	140
Cn. Octavius	14	Perfidiosus	19
Offensio	23	Peristromata	376
Officium necessitudinis	7	Perrhæbia	258
Omen Prærogativum	145	Perles superatus	51, 142
L. Opimius	76, 257, 264	Petitiones	14, 81, 408
Opinari	155	Phalaridis Taurus	235
Opis ædes	364	Phalaris	248
Ops	341	Pharsalus	322
Orare	3, 411	Phiditia	161
Ordines ducere	343	Philippus	33
Orestes	236	Phocii	258
Ornamenta summa	50	Picenus ager	69, 91
Ornamenta vetera	22	Pignus	339
Ostia	43	Pilum	233, 288
Ostiensis provincia	135	L. Piso	20, 338
L. Otho	146	Piso Crassipes gener Ciceronis	221
P.		Piso Frugi	216
P ACIS ornamenta	141	Pupius Piso de Hispanis trium-	
Palatina Medea	192	phavit	243
Palatium	74	Pisonum familia illustris	216
Palladium	276	Placencia	239
Paludamentum	230	L. Plancus	380
Paludati in provincias ibant	ibid	Plato tres animæ partes esse cen-	
Pamphylia	4, 44	suit	182
C. Panfa	318	Platoris venæ incisæ	411
Papirius interfectus	269, 418	Plebis	

INDEX.

	Page		Page
Plebis secessiones	133	Prævaricatio	194
Plebs & Populus	127	Prævaricator	19, 227, 360
Plotius	178	Primoribus labris gustare	195
Poëtæ sancti	177	Princeps	16
Poëtæ à Romanis neglecti	171	Princeps Senatûs	21, 186
Polliceri & promittere	193	Princeps sententiæ	232
Pompeii continentia 46. facilitas		Privatus	75
45, 46. felicitas 48. temperan-		Proconsules	54, 212
tia 46. Auctoritas in bello	47	Prolusio	408
Pompeius, imperator à Sylla sa-		Promulgare legem	232
lutatus 40. ter triumphavit 40		Promulgatio	344, 353, 394
Magnus 40. bella confecit 40,		Propola	246
41, 42. Urbes varias cepit		Protervitas	196
42. de Ciceronis reditu retulit		Provincia	28
229. Juliam duxit 359. Milo-		Provincia tacita	235
nem timebat	418	Provinciæ à Senatu datæ	45
Pompeii causa melior	311	Pseudophilippus	142
Pompeio statua posita	348	Ptolemæus Rex	192, 237
Populi de Pompeio judicia	47	Pubes	72
Pompeius Strabo fulmine ictus	39	Publicani	27, 155, 234
Pontificia Comitia	192	Pueritia præceps	186
Popa	289	Pulvinar	394
Popina	377	Pulvinaria	110, 292
Popularis	63	Puncta	160
Populi potentissimi	306	Punio & Punior	268
Portoria	33	Purpurâ qui utebantur	91
Portorium	253	Purpuratus Gabinus	119
Postulatia	324	Pusio	191
Potiri rerum & rebus	96	Puteoli	187, 392
Prædes	378	Pyrri pax	198, 339
Prædones	227	Pyrrius Rex	339
Præfecti varii	307	Pyxis	224
Præfectura	69, 238		
Præfecturæ	373	Q.	
Præfectus Fabrum	160	Q UADRANS, quadrantia	208
Præfica	297	Quadruplatores	10, 407
Præjudicium	6, 263	Quæstio	263
Præneste	78	Quæstio peculatûs	146
Prærogativa	307	Quæstor Urbanus	331
Prærogativæ	348	Quæstores	216, 369
Præsepia	234	Quæstura primus Magistratus	55, 135
Præter naturam & fatum	338	Quintus Pompeius	134
Prætecta	219	Quirites	25, 59
Prætextati	90, 131	Quiritium jus	138
Prætextatus	171, 367		
Prætor primus	26	R.	
Prætores plures	ibid	R EATE	103
Prætoria Cohors	98	Receptator locus	283
		Recipere	10
		Recuperatores	18
		Redemptor	

I N D E X.

	Page		Page
Redemptor	403	Salinæ	33
Redimere vectigalia	35	Salinator	141
Referre ad Senatum	82	Salubritas	141
Reges clarissimi	306	Samia vasa	161
Regia	279	Samos	42
M. Regulus	235	Samothracia	254
Regum Commentarii	65	Sanctum quid	38
Religio	172	Saturnalia	105
Religiones	296, 344	Saturninus occisus	71
Religiones inexpiabiles	339	C. Saufeius	67
Religiosa loca	62	Saxa Rubra	380
Remittere	16	Scabellum	209
Repentinus hæres	374	Scævola	68
Repetundæ pecuniæ	6	M. Æmilius Scaurus	98, 134
Reprimere, comprimere	86	Scelerati Cives Magistratu se ab-	
Requirere	409	dicabant	107
Res novæ	277	Scena competitrix	146
Res sacra	56	Scholæ quid	245
Res suas sibi habere	377	Scipio Africanus	68, 123
Resistere gratiæ	157	Scipio Æmilianus Consul factus	
Respuere	190	extra legem 47. Carthaginem	
Reus domi nemo fiebat	114	& Numantiam evertit	154
Rex fori Hortensius	10	Missus est in Provincias legum	
Rheda	373	Arbiter	157
Rhegium	337	Scipiones septem triumpharunt	241
Rhetor	366	Scortum	392
Rhodii maris imperium diu te-		Scribæ	121
nuerunt	51	Scribere angusto	140
Rogare	3, 411	De Scripto agi	ibid
Rogatio	268	Scriptura	33
Rogatores	232	Scurræ	132
Romani Carthaginienfibus im-		Scythia	224
perium maris ademerunt	51	Seceſſio	325
Romanorum gloria militaris	29	Sector	335, 375
Romulus Diis aſcriptus	102	Secures duodecim	42
Romulus Senatum instituit	226	Secures	94
Roscius Comædus	146	Seductio testium	150
Rostra	25, 52, 376	Sella	122
Rudem accipere	379	Sella aurea	384
Rudiæ	179	Sella Curuliæ	114
Rutilius damnatus	257	Semihora	62
S.		Seminarium	98
S ACER Prætor	3	Semiplacentinus	222
Sacræ res	56	Senatorius Ordo	187
Sacrarium	84	Senatum habendi quibus jus erat	53
Sacrarium Reipub.	165	Senatus semper in loco sacro	121
Sacroſanctum quid	96	Sententiæ ferendæ ratio	10
Sagum	240	Sententiam dividere	417
Salaminii	177	Seplasia	227
		Septemviri	

INDEX.

	Page		Page
Septemviri	389	Subscriptores	15, 16, 408
Sepulchra	404	Subseciva opera	358
Sepulchrum sanctum	403	Subsellia	210
Sequester	196	Suffragi jus Senatores non habebant	55
Sequestres	190	Suffragiorum confusio	149
Serranus	68	Sulpitiorum familia antiqua	133
Sertorius interfectus	30	Sulpitius	334
Servi agrestes	272	Supitius oppressus	111
Servis nomina nationum imponerantur	215	P. Sulpitius Norbanum accusavit	4
P. Servilii victoria de Piratia	56	Summum bonum	312
Sestertia	8	Summum auxilium	60
Sevocare	363	Supercilia	215
Sextilis	337	Supplicatio	107, 234, 339
Sextus Clodius	276	Susplicere	10
Sica	81	Sylla Dictator	393
Sicarii	362	Syllæ tres statutz erectæ	402
Sicilia horreum Reip.	43	Sylla & Marius	71
Siculi acuti	11	Symphonia	199
Sidicinum	392	Symphoniaci Pueri	18
Signa & tabulas Imperatores sibi assumebant	46	Syngrapha	388
Signum dedit	280	Syracusæ	337
Silanus contra Hispanos missus	241	Syri servi	409
Sinope	36		
Sisapo	369	T.	
Socii, 4, 259, 277,	319	TABERNA	122
Socii quo honore habiti	32	Tabernæ	160
Sodales 82, 93, 153,	195	Tabescere	92
Soleæ	222	Tabulæ accepti & expensi	191
Solia	246	Tabulæ auctionariæ	96
Solitudo	60	Tabulæ publicæ	172
Sordidus, fordidatus	259	Tabularium incensum	62, 172
Sortis Religio	15	Tandem	89
Sparus	288	Tarentini	170
Spectata fides	6	Tarquinius Priscus filiam prætex-	
Spectio	382	ta donavit	131
Speculæ	163	Taureas Jubellius	227
Speculator	48, 408	Telum in Comitium ferre nefas	80
Sponsio	240	Temeritas	308
Spurius occisus	264	Tempestates	49
Stabula	377	Tempestiva Convivia	175, 217
Statuarum usus immodicus	46	Templa	102, 115
Stipendiarii	5, 259	Templum pro Curia & Foro	57
Stipendium	189	Tempora	26
Stolci	201	Tempus	4, 425
Stoicorum dogmata	155	Tenedos	143
Stola	367	Terræ motus	108
Stratum	255	Tertium & Tertio Kal.	77
		Testamentorum subjector	92
		Testamentis septem testes adhiberi solebant	283
		Testamentum	

I N D E X.

	Page		Page
Testamentum	394	Tuberones doctrinā excellentes	322
Testificationes	150	Tuberonum genus	323
Tetrarchæ	294	Tullia Ciceronis filia	115
Tetrarchia	388	L. Tullius Cimber	361
Teutones à Mario victi	54	Tumultus & Bellum	103
Thasus	254	Tunicati adolescentes	189
Themista	244	Turma	308
Themistocles	178	Tu te collige	13
Theophanes, Mytilenæus	180	V.	
Thessalonica	252	VADIMONIA	97
Tibiarum usus in funeribus	297	Vadimonium deferere	91
Tibicines Latini	138	Valerius jurisconsultus	337
Tigranes	143	M. Varro	391
Tigranis potentia	27	Vasarii nomine	253, 411
Tigranocertam occupat Lucul-		Vates	115
lus	27, 37	Vectigalia	28
Sex. Titius	70	Vectigalium genera	33
Toga	100, 368	Veienes	400
Togatus	342	Velia	338
Togatus	332	Velle sua causa	9
Togatus hostis	370	Veneficus	92
Tonfi esse quando Romani cœpe-		Veneri	18
runt	224	Venire	351
Toreuma	245	Verecundia	48
Torquatus	249	Veteor ut	431
Tortor	286	Vero	424
Transalpini	103	Versuram facere	191
Transigere	15	Vestales	115
Trebellius contra Manlium inter-		Vestibulum	208, 294, 376
cessit	50	E. Vestigio	19
Trebonius	361, 363	Veterani quando stipendia con-	
Tribules	159	fecisse censabantur	38
Tribuni Ærarii	71, 121	Victores in bellis civilibus	385
Tribuni Pleb. Senatûs decreta		Vigilia tertia	103
examinabant 55. Triumphis		Vindicix	286
intercedere poterant	198	Vindiçta	66
Tribunitia potestas	5	Virilis toga	188
Tribunitia potestas Sacrosancta	371	Virtus	308
Tribunus Plebis Magistratus	71	Virtutes	175
Tribus unde	272	Vitricus	356
Triclinia	210, 377	Umbri	147
Triumphalis porta	240	Unde perebatur	138
Triumphantium currus	242	Unguenta	195
Triumphus justus	236	Voluptates non possunt esse cum	
Tropæa	255	studio eloquentiæ	202
Q. Tubero Orator	318	Utica	320
Tubero publicum convivium fecit	161	Vulturius	226

F I N I S.

2
3
3
4
3
3
3
7
1
7
1
1
5
3
3
3
3
3
9
2
3
1
3
1
4
1
5
5
9
8
5
3
6
6
6
8
8
5
6
7
3
5
2
0
6